

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ISTORIE

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL”

VIII

1971

I A Ș I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil), D. CIUREA,
CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU,
L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, N. GRIGORAȘ,

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ al Academiei de științe sociale
și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.

Tom. VIII, 1971

lipsă 287 - 299

S U M A R

GH. BUZATU, N. Iorga (100 de ani de la naștere) XIII—XXV

*

D. CIUREA, Diplomatica latină în Țările române. Noi contribuții 1

I. CAPROȘU, Camătă și cămătari în Moldova în epoca fanariotă 27

V. RUSSU și D. VITCU, Frământări politice interne în vremea guvernării
D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870) (II) 61

*

* N. GRIGORAȘ, Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din
Moldova (sec. XV—XVII) 99

VEN. CIOBANU, Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia
în secolul al XVIII-lea 119

* ALEXANDRU I. GONTA, Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală 145

ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, Sfatul administrativ al Moldovei între
anii 1832 și 1862 159

ADRIAN MACOVEI, Unificarea vamală între Moldova și Țara Românească (I) 201

CORNELIU ISTRATI, Despre gospodăria moșierească din regiunea de munte
a Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea 245

CONSTANTIN C. ANGELESCU, Despre ultima fază a luptei pentru Unire
în Moldova 261

L. BOICU, Raporturile româno-poloneze oglindite în memoriile lui Wladislaw
Czartoryski 279

I. AGRIGOROAIEI, Programul Partidului național liberal din perioada
1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei
naționale 287

ab. 132

I. SAIZU, Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)	299
J. BENDITER și I. CIUPERCĂ, Relații româno-germane în perioada 1928—1932	317
L. EȘANU și C. BOTEZ, Tradițiile revoluționare ale muncitorimii ceferiste ieșene	331
D. ȘANDRU și GH. I. FLORESCU, Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale	343
D. CIUREA, N. Iorga și problemele cercetării istorice	375

DOCUMENTAR

D. CONSTANTINESCU, Documente moldovenești din secolul al XVII-lea (1642—1698)	379
PAUL MIHAIL și I. CAPROȘU, Despre ceremonialul domnesc	397
N. STOICESCU, Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)	401

RECENZII

<i>Bibliografii istorice poloneze (Ven. Ciobanu)</i>	425
<i>Bibliographia Historica Romaniae (L. Boicu)</i>	427
JULIUSZ DEMEL, <i>Historia Rumunii</i> (Istoria României), Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy Im. Ossolinskich Wydawnictwo, 1970, 486 p. + 7 hărți (Ven. Ciobanu)	430
I. H. CRIȘAN, <i>Ceramica daco-getică, cu privire specială la Transilvania</i> , Editura Științifică, București, 1969, 363 p. + 190 pl. în afara textului (M. Petrescu-Dîmbovița)	432
N. ZAHARIA, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA și EM. ZAHARIA, <i>Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea</i> , Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 402 p. + 259 planșe și 13 hărți (Dan Teodor)	436
ACADÉMIE BULGARE DES SCIENCES. INSTITUT D'ÉTUDES BALKANIQUES, <i>Recherches de géographie historique</i> , „Studia Balcanica”, 1, Sofia, 1970, 243 p. (Tahsin Gemil)	438
VASILE DRĂGUT, <i>Pictura murală în Transilvania</i> , Editura Meridiane, București, 1970, text și anexe 110 p. + 67 ilustrații (I. Solcanu)	440
MARCEL DRAGOTESCU și DUMITRU BÎRLĂDEANU, <i>Monumente istorice de pe Valea Bistriței</i> , Editura Meridiane, București, 1970. (N. Grigoraș)	443
DUMITRU ALMAȘ, <i>Petru voievod Rareș</i> , Editura Meridiane, București, 1970, 125 p. (I. Caproșu)	444
PAUL SIMIONESCU, <i>Petru Rareș. Domnul și vremea sa</i> , Editura Enciclopedică Română, București, 1970, 190 p. (I. Caproșu)	446

- POMPILIU TEODOR, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970, 476 p. (Al. Zub) 447
- MARCEL LACHIVER, *La population de Meulan du XVIIe au XIXe siècle (vers 1600—1870)*, S.E.V.P.E.N., Paris, 1969, 339 p. (Ecaterina Negruți-Munteanu) 449
- MARCEL DRĂGOTESCU, *Palatul cnezilor și mănăstirea Durău*, Editura Meridian, București, 1970 (N. Grigoraș) 451
- ✓ *Relațiile istorice dintre U.R.S.S. și România în veacurile XV — începutul celui de al XVIII-lea*, vol. III (1673—1711), Editura „Știința”, Moscova, 1970, 415 p. (Paul Mihail) 451
- DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV (1676—1700), București, 1970, 647 p. + 25 fascimile (I. Caproșu) 454
- KEITH HITCHINS, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Editura Dacia, Cluj, 1970, 167 p. (D. Vițcu) 455
- VL. DICULESCU, S. IANCOVICI, C. DANIELOPOLU, M. N. POPA, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1858)*, Biblioteca istorică, XXII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 308 p. (N. Corivan) 457
- VASILE NETEA, C. A. Rosetti, Editura Științifică, București, 1970, 444 p. (S. Mărieș-Agapi) 459
- GH. ZANE, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 239 p. (N. Corivan) 462
- Carpica*, III, <Bacău>, 1970, 171 p. (I. Caproșu) 464
- Terra Nostra*, Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România, Consiliul Superior al Agriculturii, București, tom. I, 1969, (Sub redacția lui Eugen Mewes), 131 p. (D. Șandru) 467
- VASILE VESA, *Din corespondența între președintele Franței Raymond Poincaré și țarul Rusiei, Nicolae al II-lea, privind România în perioada primului război mondial*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series historia, 1970, Fasciculus 1, p. 109—117 (Constantin C. Angelescu) 474
- SILVIA IOANID, *Contribuția universităților din București și Iași la Unirea Transilvaniei cu România*, în „Analele Universității București. Istorie”, anul XVIII (1969), p. 51—72 (Adrian Macovei) 476
- C. BOTEZ, *Cu privire la situația reformei agrare în județul Iași în anii 1928—1930*, în *Cercetări istorice*, Iași, p. 171—185 (D. Șandru) 482
- AL. GH. SAVU, *Dictatura regală (1938—1940)*, Editura Politică, București, 1970, 483 p. (I. Ciupercă) 485
- HENRI MICHEL, *La Seconde Guerre mondiale*, tome I, *Les succès de l'Axe (1939—1943)*, Presses Universitaires de France, 1968, 499 p.; tome II, *La victoire des Alliés (1943—1945)*, Presses Universitaires de France, 1969, 540 p. (J. Bendăter) 487

- dr. ROBERT DEUTSCH, *Istoricii și știința istorică din România, 1944—1969*, București, Editura Științifică, 1970, 678 p. + 1 pl. (Gh. Buzatu) 491
- NOTE BIBLIOGRAFICE
- NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I — Țara Românească* (Muntenia, Oltenia și Dobrogea). vol. I : A—L, vol. II : M—Z, indici, Editată de Mitropolia Olteniei, 1970, 798 p. (I. Caproșu) 495
- Studia bibliologica*, vol. III, București, 1969, 373 p. (Al. Zub) 496
- BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ. SECTORUL DE DOCUMENTARE. *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice. Universitatea București, Seria istorie*, vol. 1—2, București, 1970, XXIX + 659 p. (Al. Zub) 497
- Memoria Antiquitatis*, I (1969), Piatra Neamț, 1970 (Dan Teodor) 498
- Studii și materiale. Istorie*, Suceava, 1969, 104 p. (I. Caproșu) 500
- Danubius*, vol. II—III, Galați, 1969, 204 p. (D. Vițcu) 501
- INSTITUT D'HISTOIRE MILITAIRE, VARSOVIE, *Histoire militaire de la Pologne, Problèmes choisis*, Editions du Ministère de la Défense Nationale („MON”), Varsovie, 1970, 570 p. (I. Caproșu) 502
- MIRCEA MALIȚA, *Diplomația. Școli și instituții*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, 576 p. (I. Caproșu) 503
- RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 304 p. (Eugenia Neamțu) 504
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 180 p. (N. Grigoraș) 505
- NICOLAE STOICESCU, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 316 p. (N. Grigoraș) 506
- CORINA NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în Țările române. Secolele XIV—XVIII*, Editura Științifică, București, 1970, 306 p. (I. Caproșu) 508
- ** *Mitropolia Olteniei. 600 de ani de la întemeiere. 1370—1970*, Craiova, 1970, 650 p. + 54 pl. alb-negru + 16 pl. în culori (Paul Mihail) 509
- MANOLE NEAGOE, *Ștefan cel Mare*, Editura Albatros, București, 1970, 278 p. (G. Ignat) 510
- Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Text ales și stabilit de FLORICA MOISIL și DAN ZAMFIRESCU. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. MIHAILĂ. Studii introductiv și note de DAN ZAMFIRESCU și G. MIHAILĂ, Editura Minerva, București, 1970, 426 p. (I. Caproșu) 511
- Călători străini despre Țările române*, vol. II, îngrijit de MARIA HOLBAN (redactor responsabil), M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU și PAUL CERNOVODEANU, Editura Științifică, București, 1970, 690 p. (N. Grigoraș) 512

- Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, 1601—1650, editate de acad. D. PRODAN cu LIVIU URSUTIU și MARIA URSUTIU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 968 p. (N. Grigoraș) 514
- Academia Republicii Socialiste România, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, volumul XXIII (1630—1632), întocmit de DAMASCHIN MIOC, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 828 + I.I p. (I. Caproșu) 515
- MIRCEA FILIP, *Cartea românească veche în biblioteca „G. T. Kirileanu” — Piatra Neamț*, Bibliografie adnotată, Bacău, 1970, 195 p. (I. Caproșu) 516
- NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique (1673—1709)*, Institute for Balcan studies, Thessaloniki, 1970, 108 p. + VIII pl. (N. Grigoraș) 517
- RADU LOGOFATUL GRECEANU, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, Studiu introductiv și ediție critică întocmite de AURORA ILIEȘ, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 279 p. (I. Caproșu) 518
- *** *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, Culegere de studii, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, 205 p. + 2 hărți (I. Caproșu) 519
- CONSTANTIN N. VELICHI, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 262 p. (N. Corivan) 519
- VALENTIN AL. GEORGESCU, EMANUELA POPESCU, *Legislația agrară a Țării Românești. 1775—1782* (La législation agraire de Valachie). Proiectul de cod agrar al lui M. Fotino — Pravilele pentru plugari. Așezămintele agrare dinainte de 1780. Ediție critică. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 236 p. (N. Grigoraș) 521
- NICOLAE STOICA DE HAȚEG, *Cronica Banatului. Studiu și ediție de DAMASCHIN MIOC*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 364 p. (N. Grigoraș) 522
- D. PRODAN, *Încă un Supplex Libellus românesc. 1804*. Editura Dacia, Cluj, 1970, 89 p. (I. Caproșu) 523
- *Studii noi privitoare la N. Bălcescu (Al. Zub)* 524
- Omagiu lui Alexandru Papiu Ilarian*, Zalău, 1969, 141 p. (Al. Zub) 532
- ILIE POPESCU TEIUȘAN și VASILE NETEA, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, 303 p. (Al. Zub) 534
- 130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania* (Sub redacția prof. Mircea Bălțeanu), Brașov, 1969, 228 p. (D. Vitcu) 535
- *Publicații maramureșene (Al. Zub)* 537
- *Publicații sibiene (Al. Zub)* 538
- VASILE GH. IONESCU, *Alexandru Ionescu*, Editura Politică, București, 1970, 254 p. (N. Corivan) 541

CONSTANTIN CORBU, <i>Țărâtimea din România între 1864 și 1888</i> , Editura Științifică, București, 1970, 302 p. (D. Șandru)	542
VASILE NETEA, <i>O zi din istoria Transilvaniei — 1 decembrie 1918</i> , Editura Albatros, București, 1970, 207 p. (Al. Zub)	543
ILIE ȚABREA, <i>Constantin Moisiu — pionier al numismaticii românești</i> , Editura Științifică, București, 1970, 156 p. (Nistor Ciocan)	544
BARBU THEODORESCU, <i>Biografia școlară a lui N. Iorga (Studiu și documente)</i> , Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, 310 p. (Al. Zub)	545
P. P. Panaitescu <i>în lumina scrisorilor din tinerețe</i> , Editura Minerva, București, 1970, 174 p. (I. Caproșu)	546
GH. I. IONIȚĂ, GH. TUTUI, <i>Frontul Plugarilor (1933—1953)</i> , București, 1970, 299 p. (I. Agrigoroaiei)	547
.	
Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1970 (Gh. I. Florescu)	549
Conferința anglo-română „Matematica în arheologie și științele istorice (Gh. Buzatu)	552
Teze de doctorat	553

S O M M A I R E

GH. BUZATU, Nicolas Iorga, à l'occasion du centenaire de sa naissance **XIII—XXV**

D. CIUREA, La diplomatie latine dans les Pays Roumains. Nouvelles contributions	1
J. CAPROȘU, Usure et usuriers en Moldavie à l'époque des princes phanariotes (1711—1821)	27
V. RUSSU et D. VITCU, Les luttes politiques en Roumanie sous le cabinet Demètre Ghica-Michel Kogalniceanu (1868—1870) (II)	61

N. GRIGORAȘ, Les abus et la corruption de l'appareil d'État féodal en Moldavie (XV ^e —XVII ^e siècles)	99
VEN. CIOBANU, Quelques aspects des relations commerciales entre la Moldavie et la Pologne au XVIII ^e siècle	119
ALEXANDRE I. GONTA, Les débuts de l'industrie de l'alcool en Moldavie	145
ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, Le Conseil Administratif de la Moldavie de 1832 à 1862	159
ADRIEN MACOVEI, L'union douanière des Principautés de Moldavie et de Valachie (I)	201
CORNELIUS ISTRATI, La grande propriété rurale en Moldavie dans la région des montagnes au milieu du XIX ^e siècle	245
CONSTANTIN C. ANGELESCO, La dernière phase en Moldavie de la lutte pour l'union des Principautés roumaines	261
I. BOICU, Les relations roumano-polonaises d'après les mémoires de Władysław Czartoryski	279

VIII

I. AGRIGOROAIEI, La programme du parti national-libéral de 1918—1921 et le développement de l'économie nationale	287
I. SAIZU, Les contradictions entre les partis bourgeois de la Roumanie concernant la politique économique (1922—1928)	299
J. BENDITER et J. CIUPERCA, Les relations de la Roumanie et de l'Allemagne de 1928 à 1932	317
I. EȘANU et C. BOTEZ, Les traditions révolutionnaires des cheminots de Iassy	331
D. ȘANDRU et G. I. FLORESCO, L'inventaire agricole en Roumanie entre les deux guerres mondiales	343
D. CIUREA, N. Iorga et les problèmes de la recherche historique	375

DOCUMENTS

D. CONSTANTINESCO, Documents moldaves du XVII ^e siècle (1642—1698)	379
PAUL MIHAIL et J. CĂPROȘU, Le cérémonial princier	397
N. STOICESCU, Liste des grands dignitaires moldaves (1384—1711)	401

COMPTES-RENDUS

<i>Bibliographies historiques polonaises (V. Ciobanu)</i>	425
<i>Bibliographia Historica Romaniae (L. Boicu)</i>	427
IULIUSZ DEMEL, <i>Historia Rumunii</i> (Histoire de la Roumanie), Wrocław Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy Im. Ossolińskich Wydawnictwo, 1970, 486 p. (Ven. Ciobanu)	430
S. N. CRIȘAN, <i>La céramique daco-gète particulièrement celle de Transylvanie</i> , Editions Scientifiques, Bucarest, 1969, 363 p. + 190 planches hors texte (M. Petrescu-Dîmbovița)	432
N. ZAHARIA, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA et EM. ZAHARIA, <i>Établissements en Moldavie du paléolithique jusqu'au XVIIIe siècle</i> , Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 402 + 259 planches + 13 cartes (Dan Teodor)	436
ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES. INSTITUT D'ÉTUDES BALCANIQUES, <i>Recherches de géographie historique, „Studia Balcanica”</i> 1, Sofia, 1970, 243 p. (Tahsin Gemil)	438
BASILE DRĂGUȚ, <i>Le peinture murale en Transylvanie</i> , Editions Meridiane, Bucarest, 110 p. + 67 illustrations (J. Solcanu)	440
MARCEL DRAGOTESCO et DÈMÈTRE BÎRLĂDEANU, <i>Monuments historiques de la Vallée de la Bistrița</i> , Editions Meridiane, Bucarest, 1970 (N. Grigoraș)	443
DEMÈTRE ALMAS, <i>Le prince Pierre Rareș</i> , Editions Meridiane, Bucarest, 1970, 125 p. (J. Căproșu)	444

- PAUL SIMIONESCO, *Pierre Rareș. Le prince et son époque*, Editions Encyclopédiques Roumaines, Bucarest, 1970, 190 p. (*J. Caproșu*) . . . 446
- POMPILIU TEODOR, *L'évolution de la pensée historique roumaine*, Editions Dacia, Cluj, 1970, 176 p. (*Al. Zub*) . . . 447
- MARCEL LACHIVER, *La population de Meulan du XVIIe au XIXe siècle (vers 1600—1870)*, S.E.V.P.E.N., Paris, 1969, 339 p. (*Ecatarina Ne-gruși-Munteanu*) . . . 449
- MARCEL DRAGOTESCO, *Le palais des princes et le monastère de Durău*, Editions Meridiane, Bucarest, 1970 (*N. Grigoraș*) . . . 451
- Relations historiques entre l'U.R.S.S. et la Roumanie du XVe siècle au début du XVIIIe siècle*, tome III (1673—1711), Editions Scientifiques, Moscou, 1970, 415 p. (*Paul Mihail*) . . . 451
- DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Catalogue des documents moldaves, conservés à la Direction des Archives Centrales*, tome IV (1676—1700), Bucarest, 1970, 647 p. + 25 facsimilés (*J. Caproșu*) . . . 454
- KEITH HITCHINS, *Études concernant l'histoire moderne de la Transylvanie*, Editions Dacia, Cluj, 1970, 167 p. (*D. Vitcu*) . . . 455
- VL. DICULESCU, S. IANCOVICI, S. DANIELOPOLU, M. N. POPA, *Les relations commerciales de la Valachie avec la Péninsule des Balkans (1829—1858)*, Bibliothèque historique, XXII, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 308 p. (*N. Corivan*) . . . 457
- BASILE NETEA, C. A. Rosetti, Editions Scientifiques, Bucarest, 1970, 444 p. (*S. Mărieș-Agapi*) . . . 459
- GEORGES ZANE, *L'industrie roumaine pendant la seconde moitié du XIXe siècle*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 239 p. (*N. Corivan*) . . . 462
- Carpica*, III, <Bacău>, 1970, 171 p. (*J. Caproșu*) . . . 464
- Terra nostra*, *Recueil de matériaux concernant l'histoire de l'agriculture en Roumanie*, Conseil Supérieur de l'Agriculture, Bucarest, tome I, 1969 (sous la rédaction d'Eugène Mewes), 131 p. (*D. Șandru*) . . . 46
- BASILE VESA, *La correspondance du président Raymond Poincaré et du tsar Nicolas II pendant la première guerre mondiale. Lettres concernant la Roumanie*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series historia, 1970, Fasciculus I, p. 109—117 (*Constantin C. Angelesco*) . . . 474
- SILVIA IOANID, *La contribution des Universités de Bucarest et de Iassy à l'union de la Transylvanie et de la Roumanie*, Annales de l'Université de Bucarest, Histoire, XVIIIe année, 1969, p. 51—72 (*Adrien Macovei*) . . . 476
- C. BOTEZ, *De l'application de la réforme agraire dans le département de Iassy en 1928—1930*, Recherches historiques, Iassy, 1970, p. 171—185 (*D. Șandru*) . . . 482
- AL. G. SAVU, *Le dictature royale (1938—1940)*, Editions Politiques, Bucarest, 1970, 483 p. (*J. Ciupercă*) . . . 485
- HENRI MICHEL, *La Seconde Guerre mondiale*, tome I, *Les succès de l'Axe (1939—1943)*, Presses Universitaires de France, 1968, 499 p.; tome II, *La victoire des Alliés (1943—1945)*, Presses Universitaires de France, 1969, 540 p. (*J. Benditer*) . . . 487

- Dr. ROBERT DEUTSCH, *Les historiens et la science historique en Roumanie 1944—1969*, Editions Scientifiques, Bucarest, 1970, 679 p. + 1 planche (G. Buzatu) 491

NOTICES BIBLIOGRAPHIQUES

- NICOLAS STOICESCO, *Bibliographie des localités et des monuments féodaux de la Roumanie*, I. La Valachie (Muntenie, Oltenie et Dobroudgea), tome I : A—L ; tome II : M—Z, Indices, Editions de l'Archevêché de l'Oltenie, 1970, 798 p. (J. Caproșu) 495
- Studia bibliologica*, tome III, Bucarest, 1969, 373 p. (Al. Zub) 496
- BIBLIOTHÈQUE CENTRALE DE L'UNIVERSITÉ. SECTION DE DOCUMENTATION, *Bibliographie des travaux scientifiques des membres des l'enseignement*, Université de Bucarest, (Série Histoire), tomes 1 et 2, Bucarest, 1970, XXIX + 659 p. (Al. Zub) 497
- Memoria Antiquitatis*, I (1969), Piatra Neamț, 1970 (Dan Teodor) 498
- Études et matériaux. Histoire*, Suceava, 1969, 104 p. (J. Caproșu) 500
- Danubius*, tomes II—III, Galatz, 1969, 204 p. (D. Vitcu) 501
- INSTITUT D'HISTOIRE MILITAIRE, VARSOVIE, *Histoire militaire de la Pologne. Problèmes choisis*, Editions du Ministère de la Défense Nationale („MON”), Varşovie, 1970, 570 p. (J. Caproșu) 502
- MIRCEA MALIȚA, *La diplomatie. Ecoles et institutions*, Editions Didactiques et Pédagogiques, Bucarest, 1970, 576 p. (J. Caproșu) 503
- RADU POPA, *Le Maramouresch au XIVe siècle*. Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 304 p. (Eugène Neamțu) 504
- ETIENNE ȘTEFĂNESCO, *La Valachie depuis Basarabe Ier, „le Fondateur”, jusqu'à Michel le Brave*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 180 p. (N. Grigoraș) 505
- NICOLAS STOICESCO, *Le Conseil du prince et les grands dignitaires en Valachie et en Moldavie, XIVe—XVIIe siècles*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1969, 316 p. (N. Grigoraș) 506
- CORINNE NICOLESCO, *Histoire du costume à la Cour princière dans les pays roumains, XIVe—XVIIIe siècles*, Editions Scientifiques, Bucarest, 1970, 306 p. (J. Caproșu) 508
- * * * *L'Archevêché de l'Oltenie. Six siècles depuis sa fondation, 1370—1970*, Craiova, 1970, 650 p. + 70 planches (Paul Mihail) 509
- MANOLE NEAGOE, *Etienne le Grand*, Editions Albatros, Bucarest, 1970, 278 p. (G. Ignat) 510
- Les leçons de Neagoe Basarab à son fils Théodose*, texte choisi et établi par FLORICA MOISIL et DAN ZAMFIRESCO, avec une nouvelle traduction du texte original slavon. Introduction et notes de DAN ZAMFIRESCO et GEORGES MIHAILA, Editions Minerva, Bucarest, 1970, 426 p. (J. Caproșu) 511

- Voyageurs étrangers dans les pays roumains*, tome II, publié par MARIE HOLBAN (rédacteur responsable), M. M. ALEXANDRESCO-DERSCA BULGARU et PAUL CERNOVODEANU, Editions Scientifiques, Bucarest, 1970, 690 p. (N. Grigoraş) 512
- Documents de la région de Fagaras*, tome I, 1601—1650, publiés par D. PRODAN, L. URSUȚIU et MARIE URSUȚIU, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 968 p. (N. Grigoraş) 514
- Académie de la République Socialiste de Roumanie. Institut d'Histoire „Nicolas Iorga”, *Documenta Romaniae Historica*, B, Valachie, tome XXIII (1630—1632), publié par DAMASCHIN MIOC, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 828 + LI pages (J. Caproşu) 515
- MIRCEA FILIPP, *Livres roumains anciens à la Bibliothèque „G. T. Kirileanu” de Piatra Neamtz*, Bibliographie annotée, Bacău, 1970, 195 p. (J. Caproşu) 516
- NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique (1673—1709)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1970, 108 p. + VIII pl. (N. Grigoraş) 517
- LOGOTHÈTE RADU GRECEANU, *Histoire du règne de Constantin Basarab Brancovan, prince de Valachie (1688—1714)*, Edition critique, précédée d'une introduction d'AURORA ILIEŞ, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 279 p. (J. Caproşu) 518
- * * * *Contributions à l'histoire de l'enseignement en Roumanie*, Recueil d'études, Editions Didactiques et Pédagogiques, Bucarest, 1970, 205 p. + 2 cartes (J. Caproşu) 519
- CONSTANTIN N. VELICHI, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 262 p. (N. Corivan) 519
- VALENTIN AL. GEORGESCO et ÈM. POPESCO, *La législation agraire de la Valachie. Le projet de code agraire de M. Fotino. Les lois concernant les laboureurs. Les lois agraires antérieures à 1780*, Edition critique, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, 236 p. (N. Grigoraş) 521
- NICOLAS STOICA de HATZEG, *Chronique du Banat*, texte publié par DAMASCHIN MIOC, suivi d'un commentaire, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1969, 364 p. (N. Grigoraş) 522
- D. PRODAN, *Encore un Supplex Libellus roumain*, Editions Dacia, Cluj, 1970, 88 p. (J. Caproşu) 523
- Nouvelles études concernant Nicolas Balcesco (Al. Zub)* 524
- Hommage à Alexandre Papiu Ilarian*, Zalău, 1969, 141 p. (Al. Zub) 532
- ELIE POPESCO-TEIUŞAN et BASILE NETEA, *Auguste Trebonius Laurian, Sa vie et son oeuvre*, Editions Didactiques et Pédagogiques, Bucarest, 1970, 303 p. (Al. Zub) 534

130 ans depuis la parution de la <i>Gazette de Transylvanie</i> , Etudes publiées sous la direction du professeur Mircea Bălteanu, Braşov, 1969, 228 p. (D. Vitco)	535
Ouvrages historiques concernant le Maramouresch (Al. Zub)	537
Ouvrages historiques concernant le Sibiu (Al. Zub)	538
BASILE GEORGES IONESCO, <i>Alexandre Ionesco</i> , Editions Politiques, Bucarest, 1970, 254 p. (N. Corivan)	541
CONSTANTIN CORBU, <i>Les paysans roumains de 1864 à 1888</i> , Editions Scientifiques, Bucarest, 1970, 302 p. (D. Şandru)	542
BASILE NETEA, <i>Une journée de l'histoire de la Transylvanie — le 1er décembre 1918</i> , Editions Albatros, Bucarest, 1970, 207 p. (Al. Zub)	543
ELIE ŢABREA, <i>Constantin Moisil, pionnier de la numismatique roumaine</i> , Editions Scientifiques, Bucarest, 1970, 156 p. (Nistor Ciocan)	544
BARBU THEODORESCO, <i>Nicolas Iorga, écolier et étudiant. Étude et documents</i> , Editions Didactiques et Pédagogiques, Bucarest, 1970, 310 p. (Al. Zub)	545
P. P. Panaitesco et ses lettres de jeunesse, Editions Minerva, Bucarest, 1970, 174 p. (J. Caproşu)	546
GEORGES I. IONIŢĂ et GEORGES TUŢUI, <i>Le Front des travailleurs, 1933—1953</i> , Bucarest, 1970, 299 p. (I. Agrigoroaiei)	547
*	
<i>L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol“ de Iassy en 1970</i> (G. I. Floresco)	549
<i>La Conférence anglo-roumaine relative aux mathématiques à l'archéologie et aux sciences historiques</i> (G. Buzatu)	552
Thèses de doctorat	553

N. IORGA (100 DE ANI DE LĂ NAȘTERE)

DE

GH. BUZATU

Pe tărîmul științei și culturii românești, în care enciclopedismul este bine ilustrat de un D. Cantemir, I. Heliade-Rădulescu sau B. P. Hasdeu, N. Iorga reprezintă netăgăduit culmea însăși a spiritualității noastre. În domeniul culturii universale chiar, N. Iorga cu greu își poate afla un rival. S-a asociat, adeseori, numele său acelorora ale geniiilor Renașterii ori ale Veacului Luminilor. Apropierea, deși îl dezavantajează, are însă meritul de a contura dimensiunile unei personalități care, aidoma antemergătorilor cu care este de obicei comparat, a dominat viața spirituală a timpului său. În această privință, N. Iorga poate fi asemuit cu Voltaire, despre care Victor Hugo scria: „A fost mai mult decît un om, a fost un veac“.

Manifestînd o curiozitate nepotolită și înzestrat fiind cu o memorie ieșită din comun, susținute de o muncă enormă și neîntreruptă pînă în ultimul ceas al vieții, N. Iorga, istoric prin vocație și prin formație, a cuprins practic în sfera preocupărilor sale tot ceea ce putea să-i folosească pentru a arunca lumină asupra trecutului zbuciumat al omenirii. Rezultatul străduințelor lui în domeniul studiilor istorice este bine cunoscut: o operă care uimește, deopotrivă, prin întindere, varietate și profunzime. Astfel, fie că a fost vorba de cercetarea epocilor vechi și medie, modernă și contemporană, de filozofia istoriei sau de istoria literaturii, armatei și bisericii, artei și învățămîntului, dreptului și presei, comerțului și industriilor, savantul a probat o egală competență, indiferent de faptul că a abordat probleme de istorie națională sau universală, venind întotdeauna cu una sau mai multe informații inedite ori propunînd o interpretare nouă, adesea surprinzătoare, față de cele aflate în circulație. Opera lui N. Iorga impresionează prin numărul uriaș de lucrări — sinteze, monografii, studii, articole, comunicări — lăsate moște-

nire și care îmbrățișează, în afara domeniilor istoriei și disciplinelor înrudite (literatură, arhivistică, arheologie, numismatică, heraldică ș.a.), pe acelea ale memorialisticii și ziaristicii, poeziei și dramaturgiei, criticii literare și oratoriei. Potrivit estimărilor exegeților¹ operei lui N. Iorga lista bibliografiei exhaustive a creației sale ar trebui să înseraze peste 25 000 titluri².

*

N. Iorga s-a născut la 5/17 iunie 1871 în orașul Botoșani. De o precocitate uimitoare, viitorul istoric a făcut strălucite studii liceale și universitare. Absolvent în numai un an de zile (1888—1889) al Facultății de Litere de la Universitatea din Iași, tânărul Iorga obține o bursă pentru străinătate. Plecat în Apus în toamna anului 1890 pentru a se specializa în domeniul filologiei clasice, se simte însă irezistibil atras către studiul istoriei, căruia hotărăște să i se consacre cu tot elanul. În 1893 obține titlul de diplomat al Școlii Practice de Înalte Studii din Paris, prezentînd o voluminoasă monografie închinată unuia dintre protagoniștii ultimelor cruciade³. În toamna aceluiași an, sub îndrumarea nemijlocită a faimosului medievist Karl Lamprecht, N. Iorga și-a trecut doctoratul în filozofie la Leipzig cu teza Thomas III, Marquis de Saluces⁴. Aceste două lucrări au fost primite cu deosebit interes de către cercurile științifice din Apus. Împreună cu studiile ulterioare privind perioada feudală, ele îl vor consacra pe Iorga printre cei mai de seamă medieviști ai timpului său.

De-abia revenit în țară de la studii, Iorga a ocupat — în urma unui concurs universitar ținut la Iași, în octombrie 1894⁵ — catedra de Istorie Universală de la Facultatea de Litere a Universității din București. Titularizat în anul următor pe acest post, el avea să-l dețină pînă în toamna anului 1940, răstimp în care a ilustrat și sporit ca nimeni altul la noi prestigiul disciplinei sale.

La începutul activității sale științifice, N. Iorga a manifestat predilecție pentru strîngerea și editarea documentelor istorice. Familiarizarea cu sursele primare a constituit pentru istoric pasul decisiv către întocmirea marilor sinteze pe care avea să le elaboreze nu peste mult timp. Cunoscută fiind opinia lui Iorga că știința istorică „pleacă de la izvoare”⁶, capătă înțeles acțiunea lui neobosită în vederea adunării și

¹ După precizarea prof. Barbu Theodorescu despre viața și opera lui N. Iorga s-au scris „nu mai puțin de 20 000 articole și cărți” (cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 320).

² Vezi Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 378.

³ Cf. N. Iorga, *Philippe de Mézières (1327—1405) et la croisade au XVIe siècle*, Paris, Librairie E. Bouillon, 1896, XXXIV + 557 p.

⁴ Paris, 1893, VIII + 223 p.

⁵ Cf. Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (N. Iorga)*, București, 1944.

⁶ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 128.

publicării unui număr cât mai mare de documente referitoare la istoria națională îndeosebi. De-a lungul întregii sale activități, el a editat peste 100 de volume înmănunchind o cantitate apreciabilă de izvoare de primă mână (documente originale inedite, cronici, arhivele unor mari familii boierești etc.). Deși colecțiile lui N. Iorga nu mai răspund actualmente tuturor exigențelor cerute de editarea critică a textelor, istoricul dovedind nu o dată grabă și chiar dispreț pentru o sistematizare a materialelor, ele continuă să rămână și astăzi indispensabile cercetătorului preocupat cu studierea unor probleme de istorie medievală generală (vezi, mai ales, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, 6 vol., București, 1898—1916) ori a trecutului poporului român (vezi îndeosebi *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, 3 vol., București, 1895—1897; *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria Românilor*, 2 vol., 1898—1899; *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, 31 vol., București, 1901—1916; colecția *Hurmuzaki*, volumele X—XII, XIV 1—2, XV 1—2, București, 1897—1915).

Ce cercetător în domeniul științelor istorice, N. Iorga cu greu își poate găsi rival atât în istoriografia națională, cât și în cea universală. Întruchipind — după expresia fericită a lui G. Călinescu — tipul „specialistului total” în disciplina sa, N. Iorga este făuritorul unei opere debordante în privința proporțiilor și varietății ei. În mod practic, nu a existat perioadă din istoria umanității și regiune geografică de pe glob care să fi scăpat atenției lui N. Iorga, care să nu fi făcut obiectul fie al unor studii, comunicări ori sinteze, fie al unor mențiuni fugare. Pregătirea și catedra ocupată la Universitatea din București îl recomandau pe N. Iorga ca specialist în domeniul istoriei universale, în primul rînd. Însă paralel cu abordarea problemelor strict legate de domeniul respectiv, Iorga nu a neglijat studierea trecutului poporului român. Multe dintre contribuțiile lui pe tărîmul istoriei naționale au rămas fundamentale în ciuda scurgerii timpului, iar cercetările în direcția încadrării istoriei noastre în domeniul celei universale — inegalabile.

Aportul lui N. Iorga la îmbogățirea cunoștințelor în domeniul istoriei naționale a fost inestimabil. Maniera în care istoricul a reușit să scruteze toate ungherele trecutului nostru a fost admirabil surprinsă de către G. Călinescu: „...El (N. Iorga — n.n.) e un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor. Nu este cu puțință să-ți alegi un domeniu oricît de îngust și umbrat din istoria română fără să constăți că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei. Multă vreme istoricul viitor va fi osîndit să corecteze, să sporească sintezele lui N. Iorga... plătirea de a intra într-o pădure virgină îi va fi refuzată. Cunoașterea aproape monstroasă a istoriei universale și române în cele mai mici detalii, direct de la izvoare, i-a îngăduit istoricului să improvizeze la cerere și în timp scurt istorii parțiale: monografii de orașe, de domni, de familii, istorii de relații, istoria bisericii, istoria armatei, istoria comerțului, istoria literaturii, istoria călătorilor străini, a

tipăriturilor. Și acestea nu sînt simple îndreptare, sînt sinteze complete, exhaustive, uneori disperat de amănunțite, egoiste în note pînă a nu lăsa altuia bucuria unui adaos. Sintezele se pot reface mai «științific» tipograficește, emenda pe ici pe colo, în substanță ele rămîn monumente definitive de care trebuie să se țină seama»⁷.

Interesul lui Iorga pentru istoria națională datează încă din primii ani ai începutului activității lui științifice. Astfel, cele dintîi studii de istorie tipărite — la Iași⁸ — tratează aspecte din trecutul țărilor române. În anii următori s-au adăugat neconținut noi și noi contribuții istoriografice. Cercetările aprofundate întreprinse în acea perioadă de N. Iorga i-au permis apoi să treacă la întocmirea unei sinteze îmbrățișînd întreaga dezvoltare socială a poporului român. Este vorba de cunoscuta *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*⁹, scrisă la cererea lui Lamprecht pentru îmbogățirea celebrei colecții, editată în acea vreme la Gotha, *Geschichte der Europäischen Staaten*. Apărută la scurt timp după monumentală lucrare a lui A. D. Xenopol, sinteza lui Iorga a marcat de asemenea un moment de seamă în dezvoltarea istoriografiei românești. Această primă mare operă de sinteză a lui Iorga era elaborată pe baza cunoașterii perfecte a tuturor izvoarelor tipărite atunci și a multora inedite, remarcîndu-se și prin noutatea concepției. Autorul renunțase la vechiul sistem de a înfățișa pur și simplu acțiunile unor personalități ori desfășurarea cronologică a evenimentelor politice, cercetînd pentru perioade și spații întinse dezvoltarea instituțiilor românești, aspecte ale vieții economice și spirituale a poporului în trecut, problemele sociale etc. Un mare merit revine autorului pentru faptul de a fi tratat trecutul nostru în strînsă legătură cu evoluția popoarelor vecine. Ţelul operei a fost astfel precizat în prefață: „În primul rînd, am voit să expun dezvoltarea națiunii române, nu în personalitățile ei mari, ci să observ națiunea însăși ca ființă viețuitoare și să-i urmăresc mersul ei lăuntric. Personalități mari sau mici capătă astfel o valoare în măsură în care, printre multele milioane, au contribuit de fapt la această operă a unei dezvoltări de 2 000 de ani. În al doilea rînd, am voit să descriu această dezvoltare în legătura sa cu popoarele învecinate, pentru ca să utilizez astfel înrîuririle ce le-au exercitat asupra Românilor, precum și acelea care au pornit de la dînșii...”¹⁰. Asemenea lui Xenopol, Iorga și-a lărgit mult aria investigațiilor sale. Fiînd menită să circule în străinătate într-un moment cînd o bună parte a poporului român suferea jugul exploataților străine, lucrarea lui Iorga a înfățișat istoria neamului nostru în cadrul granițelor

⁷ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini și pînă în prezent*, București, 1941, p. 542.

⁸ Cf. „Arhiva Societății științifice și literare”, Iași, an. I (1890), p. 682—698; ibidem, an. III (1892), p. 196—220.

⁹ 2 vol., Gotha, Perthes, 1905.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, traducere din limba germană de O. Teodorescu-Ionescu, București, Casa Școalelor, 1922, p. 9.

lui etnice și nu al unora politice, efemere. În 1908, de la înălțimea tri-bunei parlamentare, istoricul a dezvăluit că „prin faptul acesta eu cred că am adus un serviciu fărăi mele, fiindcă Românii sint împărțiți între mai multe stăpîniri, și, prin urmare, dacă mi s-a dat voie să îmbrățișez istoria Românilor întreagă, să o înfățișez, astfel, ca una singură, cred că am popularizat oarecum în mintea cetitorilor acel gînd al României Unite pe care îl avem fiecare dintre noi în minte”¹¹.

Atenția lui N. Iorga a fost reținută nu o singură dată de marile figuri ori de evenimentele cruciale din istoria noastră căroro le-a închinat solide monografii (vezi Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc, *București*, 1901; Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul românesc, *București*, 1904; Un apărător al săracilor: „Domnul Tudor” din Vladimir, *București*, 1906; Un biruitor: Radu-Vodă Șerban, *Vălenii de Munte*, 1911; Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu, *Vălenii de Munte*, 1914; Unirea Principatelor (1859), *Vălenii de Munte*, 1909; Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit, *București*, 1927). Acestora li se adaugă alte numeroase monografii privind: istoricul problemei țărănești în România, al bisericii, armatei, comerțului, industriei, învățămîntului sau artei vechi. Iorga nu a neglijat nici domeniul istoriei literaturii noastre vechi și moderne, în care, în ciuda unor erori de concepție (abordarea consecventă și aproape exclusivă a fenomenului literar numai sub raportul cultural), a lăsat contribuții valoroase (Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, 1688—1821, 2 vol., *București*, 1901; Istoria literaturii religioase a Românilor pînă la 1688, *București*, 1904; Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului, 3 vol., *București*, 1907—1909; Istoria literaturii românești contemporane, 2 vol., *București*, 1934), apreciate și astăzi de către cercetători¹². N. Iorga s-a aflat în permanentă dispută cu falsificatorii și răuvoitorii în scrierea istoriei care au contestat poporului român dreptul de existență pe aceste meleaguri, continuitatea lui la nord de Dunăre în cursul mileniului I e.n. Istoricul a consacrat problemelor continuității și formării poporului român mai multe lucrări de întindere redusă (vezi La „Romaine” Danubienne et les barbares au VIe siècle, *Bruzelles*, 1924; Le problème de l’abandon de la Dacie par l’empereur Aurelien, *Paris*, 1924; Une nouvelle théorie sur l’origine des Roumains, *Bucarest*, 1925), pentru ca, ulterior, să-și dezvolte ideile în monumentală sinteză asupra Istoriei Românilor, terminată spre sfîrșitul vieții.

Preocuparea pentru integrarea istoriei naționale în cadrul istoriei universale a reprezentat o constantă a activității științifice desfășurată de Iorga vreme de o jumătate de veac. Așa după cum am menționat, sinteza tipărită la Gotha în 1905 prezenta marele avantaj de a fi tratat istoria poporului român și sub aspectul raporturilor lui cu popoarele

¹¹ Idem, *Discursuri parlamentare*, I, *București*, 1939, p. 183.

¹² Cf. D. Micu, *Istoria literaturii române (1900—1918)*, II, *București*, 1965, p. 145.

vecine. De atunci, problema încadrării istoriei noastre în istoria mondială s-a aflat permanent în atenția lui Iorga, fiind la baza tuturor lucrărilor sale generale privind dezvoltarea societății omenеști pe teritoriul patriei noastre. În ultimul deceniu al vieții istoricul avea să publice, de altfel, o lucrare specială intitulată *La place des Roumains dans l'histoire universelle* (3 vol., București, 1935—1936). Prin această nouă operă remarcabilă, autorul nu-și propunea — după cum singur a mărturisit — „de a scrie iarăși istoria Românilor, ci de a-i plasa mai bine în cadrul vieții generale a omenirii, și mai cu seamă de a indica momentul și modul în care influența lor s-a exercitat asupra celorlalte popoare“¹³.

Lucrarea care a încununat întreaga activitate istoriografică a savantului este *Istoria Românilor* (10 vol., București, 1936—1939), redactată în ultimii ani ai vieții. Această sinteză, elaborată pe baza unei bogate documentații și a unei îndelungi meditații și experiențe pe tărîmul cercetărilor istorice, se remarcă prin vastitatea proporțiilor și originalitatea concepției. Ea a cunoscut și o ediție în limba franceză (vezi *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, 10 vol. București, 1937—1945).

În domeniul istoriei universale contribuția lui N. Iorga a fost, de asemenea, remarcabilă. Aici el s-a impus ca autorul mai multor lucrări fundamentale, cum și a numeroase investigații de amploare mai redusă. Debutul făcut în medievistica europeană prin publicarea lucrărilor amintite consacrate lui Philippe de Mezières și lui Thomas III de Saluces a fost urmat de o neconținută și excelentă afirmare. În primul deceniu și jumătate al acestui veac, tot la impulsul fostului său profesor de la Leipzig, K. Lamprecht, Iorga a întocmit o istorie generală a imperiului otoman¹⁴ pentru marea colecție de la Gotha Allgemeine Staatengeschichte. Lucrarea, netăgăduit superioară celor mai vechi — utile și prețioase la vremea lor — ale lui Cantemir, Hammer și Zinkeisen, a fost proiectată de istoric ca o operă de sinteză, și nu de amănunte. „... Istoria turcească — consemna autorul — este prea serioasă pentru a o privi anecdotic și prea mare pentru a o privi din punctul de vedere minuțios. La drept vorbind, nu este o istorie națională, ci un capitol strălucit al acelei istorii universale al cărei mers este hotărît de imperiile puternice ale lumii“¹⁵. Aplecîndu-se asupra evoluției puterii osmane, Iorga a relevat — ca nimeni altul pînă atunci — rolul deosebit jucat de poporul nostru pe scena istoriei mondiale prin loviturile ce a aplicat neconținut marelui imperiu al cărui jug l-a suportat atît de greu. Apariția acestei lucrări a contribuit mult la sporirea prestigiului istoriografiei românești în străinătate. La două veacuri după Dimitrie Cantemir, N. Iorga era al doilea savant român care se situa în rîndul celor mai prestigioși cercetători din lume ai istoriei imperiului otoman. Deopotrivă, Iorga s-a impus concomitent ca un

¹³ N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, Bucarest, 1935, p. VI.

¹⁴ Cf. Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, 5 vol., Gotha, Perthes, 1908—1913.

¹⁵ *Ibidem*, I, p. V.

specialist al cruciadelor (*Brève histoire des Croisades et de leurs fondations en Terre Sainte, Paris, 1924*) și ca un eminent bizantinolog (*The Byzantine Empire, London, 1907*; *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation, 3 vol., Bucarest, 1934*; *Études byzantines, 2 vol., Bucarest, 1939—1940*). Trebuie reținut că N. Iorga s-a numărat printre principalii inițiatori ai reunitrii primului congres internațional de bizantinologie la București, în 1924.

În cercetările de istorie universală Iorga a cuprins în cîmpul observațiilor sale aproape toate țările Europei (*Albania, Anglia, Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Elveția, Franța, Germania, Italia, Iugoslavia, Polonia, Portugalia, Rusia, Spania, Suedia și Turcia*), asupra cărora ne-a lăsat apreciate sinteze, cele mai diverse contribuții ori studii de relații cu România¹⁶. De asemenea, Iorga s-a ocupat de elucidarea unora dintre marile „probleme” care au frământat continentul european de-a lungul timpului. Lucrările consacrate acestor aspecte (vezi *Chestiunea Rinului, Vălenii de Munte, 1912*; *Chestiunea Dunării, Vălenii de Munte 1913*; *Chestiunea Mării Mediterane, Vălenii de Munte, 1914*; *Chestiunea Oceanelor, București, 1919*) au constituit tot atâtea prilejuri pentru evidențierea raporturilor, a contactelor stabilite între popoarele europene în evoluția problemelor abordate. Un alt ciclu de sinteze a dezbătut principalele elemente de unitate ale lumii europene începînd din Evul Mediu și pînă în epoca contemporană (*Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei, 3 vol., București, 1920—1922*; *Papi și Împărați, București, 1921*; *Revoluții politice și întregiri naționale, București, 1922*; *State și Dinastii, București, 1922*).

În centrul preocupărilor de istorie universală ale lui N. Iorga s-a aflat, cum era și normal, spațiul sud-est european. Insistînd asupra tre-

¹⁶ Vezi *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais, Bucarest, 1919*; *Anglia și poporul englez prezentat în conferințe, București, 1928*; *Histoire des relations Anglo-Roumaines, Jassy, 1917*; *Patru conferințe despre istoria Angliei, București, 1928*; *Originea și dezvoltarea statului austriac (Prolegomene la istoria universală), Iași, 1918*; *Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltare paralelă, București, 1914*; *Politica Austriei față de Unire, București, 1912*; *Die Madjaren, in Helms, Weltgeschichte, Leipzig, 1919*; *Die Bulgaren, in Helms, Weltgeschichte, Leipzig, 1919*; *Roumains et Tchecoslovaques, Praha, 1923*; *Deux conférences en Suisse, Berne, 1930*; *Elvețieni în România, 1933*; *Istoria poporului frances, București, 1919*; *Les voyageurs orientaux en France, Paris, 1927*; *Partea lui Napoleon III în Unirea Principatelor, București, 1915*; *Histoire des relations entre la France et les Roumains, Jassy, 1917*; *Cugetare și faptă germană, Iași, 1918*; *1848 in Germania, 1933*; *Poporul italian în trecut și în prezent, București, 1931*; *L'Italia vista da un romeno, Milano, 1930*; *Rapporti politici tra l'Italia e la Romania Napoli, 1923*; *Pagini despre Serbia de azi, București, 1914*; *Relations entre Serbes et Roumains, Vălenii de Munte, 1913*; *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni. Rusia și Polonia, București, 1919*; *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles, Bucarest, 1921*; *Țara latină cea mai îndepărtată din Europa: Portugalia, București, 1928*; *Histoire des relations Russo-Roumaines, Jassy, 1917*; *Rapports entre l'Espagne et les Roumains, 1929*; *Țeri Scandinave: Suedia și Norvegia, București, 1929*; *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709—1714), București, 1910 s.a.*

cutului acestei regiuni, istoricul a ajuns nemijlocit la o stabilire riguroasă a cadrului natural în care a trăit și a progresat, pe parcursul mai multor milenii, poporul român. Dintre cele mai cunoscute sinteze privind istoria zonei sud-est europene, reținem : *Istoria Statelor Balcanice în epoca modernă, Vălenii de Munte, 1913* ; *Histoire des États balcaniques jusqu'à 1924, Paris, 1925* ; *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVIIIe siècle, 1924* ; *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe, Paris, 1929* ; *Elements de communauté entre les peuples du Sud-Est européen, Bucarest, 1935*. În lucrările sale, istoricul român a subliniat în repetate rânduri rolul jucat de popoarele sud-est europene în trecutul vechiului continent. El a menționat că, în vreme ce Apusul medieval era frământat de lupte intestinale lipsite de sens, popoarele din această regiune — printre care și cel român — și-au câștigat un mare merit ca salvatoare ale continentului de cotopirea otomană. Susținător al interpenetrării lumii răsăritene cu cea apuseană, Iorga credea că valea Dunării reprezenta tocmai locul unde „se întâlnește Orientul și Occidentul într-o fecundă înrîurire reciprocă“. Deplin conștienți de rolul popoarelor din zona dunăreană — observa Iorga, cu teamei, — putem prelua din creația materială ori spirituală a Apusului fără să ne desconsiderăm pe noi înșine în vreun fel, căci „n-avem de ce ne rușina și nu sîntem datori a mulțami cu umiliința sclavului : primim înapoi din seceriș ceea ce prin noi s-a apărât împotriva furtunilor și potopului“¹⁷.

Iorga a cuprins în sfera cercetărilor lui și istoria altor continente. Astfel, în 1900 el a publicat o cronică detaliată asupra desfășurării conflictului anglo-bur¹⁸, iar în anii următori însemnări despre Războiul din Extremul Orient¹⁹ ori despre istoria S.U.A. Considerînd istoria drept o „unitate absolută a vieții omenеști în orice margine de spațiu și de timp“²⁰, în deceniul al treilea al veacului nostru Iorga a întocmit o amplă și controversată sinteză asupra evoluției omenirii. Intitulată *Essai de synthèse de l'histoire de l'Humanité* (4 vol., Paris, 1926—1928), lucrarea a surprins prin îmbinarea analizei sincrone și diacronice a evenimentelor. Autorul a mărturisit că fusese interesat numai de surprinderea elementelor care unesc umanitatea, iar nu a celor care o separă. „Sistemul“²¹ prezentat de Iorga fusese preconizat mai demult, din 1911, cînd a opinat că trebuie să dispară „deosebirea de pînă acum între istoria universală și istoria națională“, ea fiind menită să rămînă „doar în osebirile pedante ori comode ale catedrelor istorice. Viața unui popor e neconținut amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dinsele și înrîurind neconținut viața acestora... Istoria unui popor nu atinge... istoria celorlalte prin simple mențiuni fugare sau

¹⁷ N. Iorga, *Trei lecții de istorie despre însemnătatea Românilor în istoria universală, Vălenii de Munte, 1912*, p. 27.

¹⁸ Cf. „Noua revistă română“ (București), 1900, p. 97—100.

¹⁹ București, Socec et Comp., 1904, VI + 123 p.

²⁰ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 216.

²¹ Cf. *Ibidem*, p. 151.

scurte capitole de influențe reciproce, ci se fixează și se păstrează în mediul firesc de universalitate umană căruia îi aparține în cea mai superioară esență. Și istoria universală, la rîndul ei, nu va mai fi o culegere de istorii naționale grupate după motive geografice ori culturale, ci urmărirea unor legături de cultură, de idei politice, de revărsări și cuceriri pe toate țărmurile, de strămutări, transformări, potențări și slăbiri, care trebuie să fie singurul ei domeniu...²²

În chiar ultimii ani ai vieții, N. Iorga a purces să adune materiale pentru întocmirea unei noi vaste sinteze de istorie universală. În această lucrare el își propusese să examineze întreg trecutul omenirii prin prisma noii concepții „istoriologice” la care ajunsese după o jumătate de veac de strădanii în domeniul științelor istorice. Din nefericire, ca urmare a intervenirii groaznicului său sfîrșit în 1940, istoricul nu a reușit să termine opera proiectată (*Istoriologia umană*, 10 vol.)²³, care avea să fie nu numai unică în genul ei în istoriografia mondială, ci, totodată, „cea mai întinsă și, poate, cea din urmă istorie universală scrisă de un singur om”²⁴.

*

Concepția istorică a lui N. Iorga a fost în substanță idealistă. Lipită de unitate, ea a fost determinată esențial de numeroase teorii eterogene împrumutate din filozofia franceză sau din cea germană. Elementele caracteristice pentru definirea concepției lui Iorga asupra proceselor vieții sociale se pot desprinde mai ales din marile lui sinteze, cum și din „lecțiile de deschidere” anuale ținute la începerea cursurilor Universității din București. Cele mai semnificative dintre acestea din urmă au fost reunite periodic, prin grija istoricului, în cele trei ediții ale *Generalităților* cu privire la studiile istorice (Vălenii de Munte, 1911; București, 1933 și 1944).

În decursul îndelungii și fecunde activități științifice a lui N. Iorga, conceptul său asupra procesului istoric — idealist în substanță, cum s-a precizat — a suferit o evoluție neîntreruptă, îmbogățindu-se cu numeroase elemente noi, tot așa după cum s-a distins prin renunțarea, fățișă ori tacită, la unele vechi puncte de vedere. Astfel, istoricul a fost în permanență de părere că rolul primordial în dezvoltarea societății revine factorilor spirituali, iar nicidecum celor materiali. Ca atare, atenția lui s-a îndreptat cu precădere către analiza istoriei cultural-politice. În același timp, trebuie reținut că adeseori Iorga a intuit și expus în mod just ponderea factorilor economici în progresul vieții sociale. Așa, de pildă, într-o lucrare tipărită în 1900 el releva că raporturile economice ar constitui „fapte mărunte de toate zilele, din acelea care, adunîndu-și

²² N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 91—92.

²³ De curînd au fost tipărite materialele adunate de N. Iorga pentru volumul I din lucrare (Cf. N. Iorga, *Materialele pentru o Istoriologie umană*, București, 1968, XV + 355 p.).

²⁴ Cf. „Revue historique du Sud-Est européen”, XX (1943), p. 22.

la un loc neînsemnătatea, alcătuiesc o istorie de o mai mare însemnătate și de un interes mai puternic decât cronologia stăpînilor sau fastele luptelor“²⁵. Iar în discursul de recepție la Academia Română din 1911 a consemnat că „ceea ce interesează în rîndul întîii pe istoric e însăși manifestarea prin fenomene organice a factorilor care pleacă din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor“²⁶. Iorga a tăgăduit acțiunea oricăror legi în sfera vieții sociale, ceea ce nu l-a împiedicat să respingă orice determinism. Astfel, la un moment dat a ajuns la convingerea repetabilității, pe trepte mereu superioare, a faptelor istorice²⁷. Mai tîrziu, la congresul internațional de istorie de la Zürich din 1938, el a expus teoria așa-ziselor „permanențe“ — pămînt, rasă, idee — care ar determina cu precădere dezvoltarea istorică²⁸. Iorga susținea că examinarea acestor „permanențe istorice“ nu trebuia să constituie felul exclusiv al cercetătorului. „Ar însemna — remarcă el — să răpești prezentării istorice aproape orice interes dacă nu te-ai opri și la accidentele care trebuie să o formeze, la individualitățile care introduc într-însa voința lor. Ceva însă trebuie să se simtă mereu supt defilarea aceasta de scene și de figuri, care, de departe, nu înseamnă tot. Pentru a înțelege, trebuie să recurgi la permanențele istorice. Ele unesc prin timp și spațiu capitolele organismului în mers care e istoria, ele sînt la baza divergențelor care te izbesc mai întîii și a capriciilor care atrag curiozitatea. A te sprijini pe ele, înseamnă să adaugi un schelet solid la ceea ce pare supus tuturor fluctuațiilor. A le desprinde din țesătura complicată a istoriei, înseamnă a pune notele fundamentale ale adevăratei sale comprehensiuni“²⁹. În monumentală Istorie a Românilor (în zece volume) Iorga a dezvoltat într-o măsură teoria „permanențelor istorice“. Acestea aveau însă să-și afle locul cuvenit abia în Istoriologia umană. Termenul de „istoriologie“ a fost creat de Iorga și folosit prima dată în anul 1937³⁰. În 1938, în comunicarea prezentată la congresul de la Zürich, el a opinat că „ultima țintă a unei istoriografii“ trebuie să fie opera de sinteză care, „în forma-i cea mai nobilă și cea mai grea, se poate numi «istoriologie»“³¹. Pentru întocmirea ei, istoricul trebuie să apeleze la „tot ceea ce privește ființa omenească în toate multiplele ei manifestări“. În sistemul istoriologic al lui Iorga „permanențele istorice“ reprezentau „statornice puncte de sprijin“³². În vederile lui Iorga sistemul istoriologic presupunea îmbrățișarea întregii dezvoltări

²⁵ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900, p. 16.

²⁶ Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 89.

²⁷ Ibidem, p. 152.

²⁸ Ibidem, p. 239—255.

²⁹ Ibidem, p. 255.

³⁰ Ibidem, p. 216.

³¹ Ibidem, p. 239.

³² Ibidem, p. 240.

sociale a omenirii, peste „săltărașele geografice și cronologice comode”³³. Evenimentele sînt analizate „altfel decît prin succesiunea lor cronologică sau prin anume considerații particulare, și anume prin felul cum ele colaborează și concurg la acel mare lucru, cel mai mare dintre toate, care e viața omenească însăși”³⁴. În alt loc, aflăm că există o deosebire fundamentală între istoria tradițională „care spune tot ce știe, pentru a-l spune, și istoriologia care nu se oprește decît la faptul caracteristic, pentru a-l comenta”³⁵.

Desigur, unele dintre considerentele expuse de Iorga sînt discutabile astăzi. Nu însă și felul suprem — formulat de către el — pe care trebuie să-l urmărească opera istorică: aflarea adevărului. Pentru a ajunge aici istoricului îi incumbă multe îndatoriri, inclusiv aceea de a se îngriji de forma literară a creației sale. „«Adevărurile» istorice — încheia, atît de sugestiv, N. Iorga „prefața” ultimei sale sinteze — sînt de discernămint, nu de simplă constatare și reproducere. Pentru a le prinde se cere tot ce cunoștința adîncă a limbii, tot ce fantasia creatoare de definiții poate găsi mai fin și mai delicat. A vorbi despre oamenii și despre lucrurile trecutului în vocabulariul curent e a greși de la un capăt la altul. Aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent «poetic», pentru a fi mai aproape de adevăr”³⁶.

*

Personalitate genială, N. Iorga s-a manifestat în mai toate domeniile de creație spirituală. În afară de lucrările speciale de istorie, opera lui cuprinde excelente pagini memorialistice (Memorii, 7 vol., București, 1931—1939), autobiografice (O viață de om așa cum a fost, 3 vol., București, 1934) sau evocări ale unor Oameni cari au fost (4 vol., București, 1911—1939); el s-a remarcat ca un gînditor original (Cugetări, București, 1911); în domeniile dramaturgiei, poeziei și prozei literare a lăsat creații durabile; cu o perseverență rar întîlnită a cultivat jurnalistica în care a excelat prin măiestria lui neobișnuită de a surprinde situațiile în cîteva cuvinte sau fraze (vezi notițele zilnice din fruntea „Neamului Românesc”, 1906—1940); Iorga a fost totodată un neîntrecut polemist și autor a numeroase traduceri din literatura universală; el a întruchipat pe marele orator căruia G. Călinescu i-a închinat rînduri de neuitat.

Vorbînd despre N. Iorga, nu putem trece peste activitatea lui neobosită de animator a numeroase publicații politice, științifice sau literare, precum și aceea de îndrumător al unor importante instituții culturale sau centre de cercetare istorică. Ne referim, în primul rînd, la îndrumarea cunoscutelor publicații „Sămănătorul”, „Neamul Românesc”, „Neamul Românesc pentru popor”, „Cuget Clar” etc. Împreună cu Vasile Pârvan

³³ Idem, *Materiale pentru o Istoriologie umană*, p. 5.

³⁴ *Ibidem*, p. 1.

³⁵ *Ibidem*, p. 16.

³⁶ *Ibidem*, p. 5.

și G. Murgoci, el a pus în 1914 bazele Institutului sud-est european din București care a editat, la început, un buletin transformat după aceea într-o revistă. De asemenea, în anul 1915 Iorga a început să editeze „Revista istorică”, publicație în care timp de 35 de ani avea să încredințeze tiparului o parte din producția sa științifică. În același timp, Iorga a îndrumat școlile de studii istorice pentru studenții români din străinătate (Franța, Italia și Albania). Începând din 1908, el a organizat ținerea cu regularitate a unor cursuri privind istoria și civilizația românească în cadrul „Universității populare” fondată la Vălenii de Munte. În perioada de după 1919, Iorga a condus fără întrerupere „Liga culturală”. Peste hotare, istoricul a devenit binecunoscut în urma conferințelor ținute la diversele academii sau universități. De altfel, Iorga însuși era membru titular sau corespondent a numeroase academii străine și doctor honoris causa al multor universități de prestigiu.

Timp de aproape cinci decenii, N. Iorga a participat nemijlocit la viața politică a țării. Urmărind astăzi liniile vieții lui, observăm că el a întruchipat în cea mai înaltă accepțiune a cuvîntului tipul istoricului militant, care s-a aflat în permanență alături de popor pentru înfăptuirea marilor idealuri ale desăvîrșirii unității naționale și apărării independenței de stat. Potrivit celor exprimate de însuși N. Iorga, în viața de zi cu zi a unui popor istoricul trebuie să răspundă unor înalte meniri sociale și umanitare. El a cerut ca istoricul să nu stea nici un moment departe de „marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept, și unele popoare pentru existența lor”³⁷. Căci „făcînd parte dintr-un popor, îmbrățișîndu-i viața, încălzîndu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocilor, mișcat de nesfîrșitele suferințe prin care a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă în timpul de față, avînd în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrîngerilor cîștigate și suferite în timp de secole, istoricul — evidenția N. Iorga în discursul său de recepție la Academia Română — e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească...”³⁸.

Marele istoric a fost un eminent luptător pentru apărarea intereselor vitale ale poporului român în unele din cele mai grele momente ale existenței lui. În strălucitoarele articole publicate în „Neamul Românesc” ori în acelea tipărite în diverse alte ziare interne sau străine, la tribuna parlamentului sau în conferințele ținute la radio sub forma unor inegalabile „sfaturi pe întunerec”, în cursurile predate la Universitate, ca și în comunicările prezentate la congresele de istorie sau în alte foruri științifice, pretutindeni unde s-a manifestat neobosita-i personalitate, N. Iorga a proclamat cu tărie — de la înălțimea unui binemeritat prestigiu de care se bucura în țară și peste hotare — drepturile poporului român.

³⁷ Idem, Generalități cu privire la studiile istorice, p. 259.

³⁸ Ibidem, p. 97.

O încredere nestăvilită în triumful final al „solidarității umane”, concepută ca o treaptă superioară a apropierii între popoare, a făcut din N. Iorga unul din cei mai înverșunați luptători pentru apărarea independenței și libertății tuturor națiunilor, mari și mici. Prin această latură a activității sale neîntrecutul istoric s-a impus în conștiința popoarelor lumii.

Adept al libertății și progresului nestăvilit al omenirii, Iorga a combătut cu vehemență după 1933 fascismul german. Ori de câte ori i s-a oferit prilejul, el a dezvăluit în fața întregii lumi planurile criminale ale agresorilor naziști care tindeau la nimicirea cuceririlor civilizației umane și la înrobirea popoarelor, prin dezlănțuirea celui mai groaznic război din istorie. Cuvintele lui Iorga au neliniștit pe fasciști, care au plănuit asasinarea marelui istoric. Ei au ales momentul potrivit pentru înfăptuirea monstruosului asasinat la sfârșitul anului 1940, atunci când țara se zbătea în clipele grele care au succedat instaurării dictaturii militaro-fasciste antonesciene. În după-amiaza zilei de 27 noiembrie 1940, N. Iorga a fost ridicat de la masa de lucru (era aplecat atunci asupra Istoriologiei umane) și împușcat de o bandă înarmată de legionari.

Monstruozitatea crimei comise atunci nu poate fi exprimată în cuvinte, căci Nicolae Iorga aparține — prin tot ceea ce se desprinde mai prețios din exemplul vieții și din cuprinsul operei lui — nu numai României, ci umanității întregi.

DIPLOMATICA LATINĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE NOI CONTRIBUȚII

DE

D. CIUREA

1. *Considerații de ansamblu.* Problema verificării autenticității documentelor medievale și interpretării juste a conținutului acestora contribuie ca disciplina diplomaticii să rămână pe plan de actualitate¹. Caracterul utilitar și componența de istorie culturală o prezervă de perimare. Desigur, și aici, ca în atâtea alte domenii, se pune problema readaptării și înlăturării balastului devenit inutil. S-a mers însă cu exagerarea pînă la conexarea limitelor unei epoci de materialul de scris².

În materie de diplomatică românească ponderea cade asupra materialului documentar în slavă³, care este imens, dar și cel în limba latină, studiat comparativ, în afară de utilitatea imediată a criticii diplomatice, furnizează importante date de istoria culturii. Interinfluențele constante explică și determină necesitatea prezentării și examinării de ansamblu, incursiuni în structura intimă și particularitățile formularului și documentului slavo-român din secolele XIV—XVI.

Nu poate fi trecut cu vederea hibridismul, aparent sau real, dar trebuie subliniat fenomenul adaptării continui la moda epocii, în ce privește scrisul și formularul diplomatic. În cancelariile domnești munteană și din Moldova, în condiții de improvizare, au lucrat elemente diverse ca

¹ Cf. mai recent S. M. Kaștanov, *Diplomatica, disciplină istorică specială*, în „Voprosi istorii”, nr. 1, 1965, p. 39—44. Cf. și „Revista arhivelor”, 1/1966, p. 42, n. 91.

² H. Grundmann, *Das Mittelalter-Problem*, în *Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, 1967, p. 40—54 („... die Pergamentzeit, die wir Mittelalter nennen“).

³ Cf. și A. De Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romaine*. Francfort s/M, 1870. Préface („... l'usage, séculaire, abandonné seulement depuis huit à dix années, d'écrire la langue avec des caractères cyrilliens...”).

origine și formație și, totuși, în funcție de destinatar, actele au fost scrise în raport de strictă actualitate.

Inexistența arhivelor cancelariilor domnești până în secolul al XVIII-lea⁴ contribuie ca studiile de diplomatică să aibă un conținut carential. În aceste condiții arhivele Brașovului, Bistriței, imperială și papală, polone și maghiare pot contribui parțial la umplerea lacunei. O serie de date privind diplomatica noastră se găsesc în sursele străine⁵.

Țările române nu s-au „integrat” în „lumea latină”, cum a fost cazul cu Polonia și cu Ungaria⁶, și această situație a dus la subsumarea ideologică lumii slavo-bizantine, cu specificul și inerția ce o caracterizau⁷. Scolastica și Umanismul, cele două mari curente novatoare, au rămas străine, aproape complet, culturii românești medievale. Cronicile slavo-române din secolul al XVI-lea, datorate unor clerici ca Macarie, Eftimie și Azarie, manifestă aversiune față de noile curente și poartă amprenta bizantinismului manassian⁸. În secolul al XVII-lea se poate vorbi totuși de o influență inerentă a barocului în operele lui Grigore Ureche și Miron Costin, cu studii în școli iezuite polone.

⁴ Un document din 1682 noiembrie 11 (Arh. st. Iași), conținând o dispoziție pentru cercetare dată de Miron Costin mare logofăt lui Tudose Dubău mare spătar, are mențiunea contemporană (?) „s-au trecut la condică”. Neculce face mențiunea că în 1742 Constantin Mavrocordat a dispus înregistrarea actelor („ispisoacele de moșii cite mergeau la divan toate le scria la condică”). Cf. *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, 1872, p. 417.

⁵ Cf. și M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basel, 1558, p. 651 („Extat ea de re in archivo regio diploma Stephani ab ipso et quatordecim consiliariis eius consignatum”, pentru actul omagial de la Colomea din 1485). Dimitrie Cantemir afirmă că Jan Sobieski (în 1686) a luat și pus să fie arse în public actele privind relațiile Moldovei cu Poarta și-și exprimă îndoiala dacă a făcut bine. Cf. *Istoria Imperiului Otoman*, ed. germ., p. 283.

⁶ Cf. A. Gieysztor, *La Pologne et l'Europe au Moyen Age*, Warszawa, 1962, p. 6, 9 („Biserica latină a dat Poloniei largi posibilități de a se integra în civilizația europeană”). Cf. și P. P. Panaitescu, „Perioada slavonă” la Români și rușii de cultura Apusului, București, 1944. Cf. și P. Chihaiia, *Monuments romans et gothiques du XIII-e au XVI-e siècle en Valachie*, „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, t. V, 1968, p. 37—60.

⁷ Cf. și Cléobule Tsourkas, *Les premières influences occidentales dans l'Orient orthodoxe, Balcania*, vol. VI, 1943, p. 333—356. Secolul al XVII-lea este considerat „secolul renașterii orientale și ortodoxe”.

⁸ Cf. *Cronici slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959. P. P. Panaitescu a subliniat că Macarie copiază figuri retorice și le aplică la persoane și evenimente din istoria Moldovei. Azarie scria despre „împlătirea retoricească a părintelui Macarie” (p. 139), calificat de el „prea alesul între filozofi învățatul Moldovei” (p. 141). Ioan voievod, „copronim”, era „rău și cu minte adincă, elocvent și învățat în cărți” (p. 148). Cf. și Hurmuzaki, *Supl. II*, p. 270. Într-un document din 1522 (ianuarie 29) se făcea mențiunea uciderii unui episcop „latin” într-o poiană la drumul Baia-Neamț („za smrti ednogo episcopa latinskogo”). *D.I.R.*, XVI, p. 191. Juristul polonez Jan Herburt reproșa în 1598 lui Ieremia Movilă moravurile turcești din Moldova și domnul moldovean se referea în replică la situația ireversibilă, pe care românii o suportau „cu umilintă”, și la atitudinea novatoare a lui Despot, pentru civilizarea țării, care însă n-a fost înțeleș și a fost reprimat. Cf. P. P. Panaitescu, *Doc priv. la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 53—54.

Constituite la versantul sudic și estic al Carpaților ca mărturii ale protestului elementului popular românesc contra feudalismului agresiv extins pînă în arcu carpat, cum remarcă și L. F. Marsigli, cele două țări românești s-au dezvoltat și au evoluat, în mod inerent, în legătură cu și în funcție de vicisitudinile istorice prin care au trecut cele două monarhii catolice, Polonia și Ungaria, care s-au încadrat în „standardizarea catolică” și prin care reflecta cultura occidentală și cu cele două state balcanice medievale, Bulgaria și Serbia, în agonie, deși încă în plină vitalitate, purtătoare ale culturii bizantine. Activitatea latină precară a cancelariilor domnești române poate fi urmărită și studiată începînd din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Actele domnești în scriere și limbă latină de omagiu feudal și alte relații politico-militare au fost emise (impuse) din exterior (Lemberg în 1387 și 1391, Lublin în 1390, Radom, 1389) sau din vechile reședințe, Suceava, (1388, 1393) și Argeș (1396). Uzul limbii latine practicat în diplomatica domnească și sporadic în cea orașenească s-a menținut, cu fluctuații, pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd latina pierdea pe plan european „monopolul” diplomatic în favoarea limbii franceze. L. Réau (1938) se referă la o „Europă franceză” în „secolul luminilor”⁹. Secretari francezi domnești pot fi amintiți în serie. Radu Racoviță mare logofăt afișa ostentativ cunoștințele sale de franceză și contactul cu iluminismul francez în 1762¹⁰. Într-o *Descriptio Moldaviae* din 1748, boierimea din Moldova era, totuși, considerată incultă și necivilizată („nulla scientiarum facultate, nulla politica, nulla urbanitate pollent”) ¹¹.

2. *Organizarea și activitatea cancelariilor domnești.* Organizarea cancelariei domnești în Țara Românească și în Moldova a fost modelată și reprofilată în funcție de realități interne și de influențe serbo-bulgare pentru prima și ungaro-polone pentru a doua¹². Străinii căutau echivalențe sau corespondențe pentru titluri și funcții din aceste două cancelarii. La Długosz apare menționat „Michael cancellarius” (1448), ca și „Ioannes de Konieczpolye Regni Poloniae cancellarius”¹³. În *Chro-*

⁹ Cf. L. Réau, *L'Europe française au Siècle des Lumières (col. L'Evolution de l'Humanité)*, Paris, 1938, p. 12—13. De la Renaștere înainte latina a pierdut continuu teren, iar la începutul sec. XVIII „monopolul” de limbă diplomatică. La sfîrșitul sec. XVIII „deposedarea” era completă. Latina a mai persistat ca limbă „științifică”. Cf. și M. Anderson, *L'Europe au XVIII-e siècle*, Sirey, 1968, p. 312.

¹⁰ Cf. *Bul. I. Neculce*, vol. I, 1921, p. 22. Pentru secretari francezi în secolul XVIII cf. și P. Eliade, *De l'influence française... à l'époque des règnes phanariotes*, Paris, 1898, p. 145—160, 168 (Linchou, Nagny, La Roche, Carra, D'Hauterive, Le Chevalier). Cunoștințe solide de latină aveau încă Axinte uricarul și Neculce. Nicolae Mavrocordat cunoștea pe Cicero. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XIV₁, p. 487. În operele lui Miron Costin, Axinte uricarul și Neculce apar diseminate expresii în limba latină („Dormitat oculis apertis”, „Mare Balticum”, etc.). Pentru „Nagni segretario” cf. și *Diplomatarium Italicum*, vol. II, p. 496 (Iași, 1768).

¹¹ *Omagiul Lapedatu*, 1936, p. 621 (publ. de Fr. Pall).

¹² Cf. și N. Iorga, *La place des Roumains dans l'Histoire Universelle*, vol. II, București, 1935, p. 32—34.

¹³ Cf. *Historia Polonica*, Leipzig, 1711, p. 43, 1448.

nica breviter scripta apare „Teyutul der gross Kenczler“¹⁴. Macarie se referă la „KirTeodor velikii slovopolojnik“. Gavril logofătul este slovopolojnik la Azarie¹⁵. În secolul al XVII-lea apare forma „slovopolojitel“. „Logofet hoc est cancellarius“ se preciza într-un document străin din 1531¹⁶. „Kantler“ apare în documentul în slavă din 1438 de la Ștefan voievod, referitor la relațiile cu Vladislav Iagiello¹⁷. În surse polone din secolul al XVI-lea se preciza „Logofeth minor hic habuit officium ex comparatione vicecancellarius“, sau „Logophetus minor id est procancelarius quem golophetum nostri corrupte vocant“ și apoi „...sermone valacho Glogofer (!) quod est apud illos supremi cancellarii nomen...“¹⁸. Termenii *cancellarius* și *vicecancellarius* au avut o circulație restrinsă în documentele românești latine din secolele XV—XVIII¹⁹. Uneori apar mențiuni în forme explicative ca „secretarius noster summus Stayko Logoufeth“ (Tîrgoviște, 18 iulie 1504, Radu vodă către sibieni)²⁰. „Petrus cancellarius Terre Moldaviae“ era amintit, pentru „relatio“, după maniera polonă într-un document din 1456, de la Petru Aron²¹. În 1548 Ilie Rares se referea la „Teodor Bolos cancellarius noster“ sol la Bistrița²², care nu era mare logofăt, ci al doilea.

Știri mai compacte pentru cancelariile domnești (*aula*, *curia*) se întâlnesc în biografiile lui Despot²³, memoriile lui Bandini și Del Chiaro. O știre din 1590—1591 (Poli) se referă și la cancelaria domnească din Moldova condusă de „Luca Strozia gran logofete cancelier maggior“, care avea ca subalterni direcți pe „Urechia gran logofete“, „Juan Norochia gran logofete“, „Albota gran logofete“ („nativi del paese“)²⁴. În

¹⁴ Cf. ed. Chițimia, București, 1942, p. 13/1947.

¹⁵ Cf. ed. I. Bogdan, 1909, p. 120; Macarie, ed. P. P. Panaitescu, *Cronici slavo-române*, București, 1959, p. 77.

¹⁶ A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 232.

¹⁷ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. I—II, p. 875.

¹⁸ *Polonicae Historiae Corpus...*, Basel, 1582, t. II, p. 307, t. III, p. 12; St. Sarnicius, *Descriptio veteris et novae Poloniae*, Cracovia, 1587, p. 382.

¹⁹ Cf. D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești*. Extras din *Apulum*, vol. II, 1945, p. 3. S-a ajuns, uneori la adevărate „dinastii“ de dieci și logofeți, ca și de vornici.

²⁰ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. IV₁, p. 164. Stan vicecancellarius era menționat în documentul muntean din 1517 (Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 235, Neagoe Basarab, „ex oppido argensi“).

²¹ Cf. și N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova*, 1935, p. 142 n.1. O neconcordanță între text și formula de coroborare întâlnim în actul lui Alexandru din 1423 martie 31, orig. slav. În sfârșit apare menționat Isaia logofăt, iar în formula de coroborare Cupcici logofăt.

²² Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 469.

²³ Cf. ed. Legrand, Paris, 1889, p. 24—25, 35, 37, 53. „Aula“ și „curia“ apar aproape simultan în documente din anii 1577—1578. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 669, 673.

²⁴ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. III, p. 197. Într-un document din 1570 februarie 16, de la Bogdan Lăpușneanu, era menționat „pan Petrea Albota logofăt“, care a fost în exil, ulterior mare vatag de Iași (1580). *D.I.R.*, XVI₂, p. 218—220; XVI₃, p. 132. Cf. și G. Totoi, *Date noi în legătură cu logofătul Ivan Noroceia din Pitești*, *Apulum*, vol. V, 1964, p. 323—345. Ivan (Ioan) Noroceia („Ivan logofăt“, apare și în

cancelaria lui Ieremia Movilă au lucrat, în afară de Stroici, Tămaș logofăt (menționi din 1595, 1596), Bogza logofăt (1596, 1597, 1610), Petriceaico logofăt (1601), Nicoară Prăjescul logofăt (1599—1605), Iurașco (Iurco) Mărăța logofăt (1603—1605). Un document, în limba slavă, din 1 noiembrie 1603, de la Ieremia Movilă (scris de Pătrașco, în Rezina) avea formula „in absentia”: „în lipsa milostivirii sale panul Stroici marele logofăt a iscălit Iurașco Mărăța logofăt”²⁵. Un document din 1615 (martie 24) arată explicit revenirea la sistemul „trinității”: Nechifor Beldiman mare logofăt, Gheorghe Balșe al doilea și Ionașco al treilea logofăt²⁶.

Un personaj aparent controversat este Teodor logofătul (prizonier în 1531 la Obertyn), același cu „pan Toader Balșe”, cum apare menționat într-un act din 1537 aprilie 30, de la Petru Rareș, referitor la o seliște la Răut, întărită prin cumpărare și pentru „slujbă dreaptă” („Toader logofăt” și „pan Toader Balșe”), și, firește, în formula de coroborare nu se face mențiunea logofătului²⁷. În 1527 Petru Rareș se referea la o misiune la Poartă a lui „egregius Theodorus supremus logofetus consiliarius intimus”²⁸. Același apăsarea și în formula de coroborare a acordului de la Hirlău, din 21 octombrie 1527 (7035), cu regele polon Sigismund, versiunile slavă și latină²⁹. În actul omagial al lui Petru Rareș din 1535, pentru Ferdinand de Habsburg, la garanți-martori este menționat primul „Theodorus supremus consiliarius et cancellarius regni Moldaviae”³⁰. În inscripția ctitorică de la Homor este menționat „jupan Teodor marele logofăt” (1530—7038 august 15), ca și în epitaful funcrar cu data 1539 (7047) ianuarie 1³¹. În documentul din 1599 martie 30³², de la Ieremia Movilă, apărea forma „pan Toader Boboiug logofăt” după care s-a numit satul Boboiugi la Troian. Trebuie considerat fiul său omonim „sluga” Toader Băloș „pisar” (logofăt) menționat (cumpără-

cîteva documente din 1589 ca pîrcălab de Neamț. *D.I.R.*, XVI₃, p. 424, 437. În documente ale lui Aron, din 1592, apar menționați Bîrlădeanu mare logofăt (diac sub Iancu Sasul) și, alternativ, 4 logofeți (Gligorcea Crăciun, ulterior, în 1594, mare logofăt, Ureche, Roșca, Borcea). *D.I.R.*, XVI₄, p. 43—61, XVI₃, p. 131 (1580 febr. 28).

²⁵ Cf. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, p. 144.

²⁶ *D.I.R.*, A, XVII₃, p. 205.

²⁷ *D.I.R.*, A, XVI₁, p. 390—391. În actul din 7 martie 1513, de la Bogdan, beneficiarul era „boierul pan Isac logofăt” (i se acorda satul Oniceni la Șomuzul Rece) și în formula de coroborare nu mai apărea. *D.I.R.*, XVI₁, p. 86—87. În uricul de la Petru Șchiopul din 2 mai 1575 „boierul pan” Ion Golăi mare logofăt apare cumpărător al unui loc „de pustie” și, totuși, este prezent și în formula de coroborare. În actul ulterior din 5 decembrie 1576 (același reclamat pentru un loc) formula de coroborare nu are mențiunea titularului. *D.I.R.*, XVI₃, p. 49—50, 77, 80.

²⁸ Veress, *Acta et epistolae*, p. 150.

²⁹ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₃, p. 728, 732.

³⁰ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₁, p. 93.

³¹ Cf. G. Balș, *Bis. mold. din sec. XVI*, București, 1928, p. 26, 332. Teodor marele logofăt a îndemnat, alături de Petru Rareș, pe Macarie episcopul de Roman să-și scrie cronica. Cf. P. P. Panaiteșcu, *Cronici slavo-române*, p. 77. (Marele logofăt Ioan Golăi pe Azarie. Ibidem, p. 139).

³² Balan, *Doc.*, vol. I, p. 128—132.

tor) într-un act din 1546 martie 18, de la Petru Rareș, în a cărei formulă de coroborație apare pan Matiaș (Gavrilaș) logofăt, înlocuitorul lui Troțușan după 1541—1551³³. Într-un document din 1569 august 7, de la Bogdan Lăpușneanu, se făcea mențiunea daniei unui țigan pentru Moldovița de „Teofilact numit Băloș fost logofăt”³⁴. Troțușan logofătul, fost vistiernic anterior ca și predecesorul său Isac logofătul (1513—1516), care a condus cancelaria domnească a Moldovei, între anii 1516—1523³⁵, și utilizat și în misiuni diplomatice, a căzut în dizgrație și a fost închis din ordinul lui Ștefan cel Tânăr („in carcerem coniecimus tenemusque eum ad ius”). Nu mai era menționat în formula de coroborație a uriceilor, deci suspendat din funcție, în 1524, și înlocuit, în 1525, cu Toader (Băloș-Boboiug) logofătul, menținut și de Petru Rareș. Din 1531 reapărea în lista martorilor, în urice, „pan Troțușan”, dar fără mențiunea dragătoriei până în 1537, pentru ca, după plecarea lui Petru Rareș din domnie, în 1538, să redevină logofăt în funcție, cum arată formula de coroborație a actelor lui Ștefan Lăcustă din anii 1539—1540³⁶. Ion Moghila logofăt în 1551 a fost înlocuit, cum rezultă din formula de coroborație a documentelor, cu Lucoci logofăt, până în 1554, când reapare³⁷. Din 1570 în formula de coroborație a documentelor în limba slavă apare „pan Gavril mare logofăt”. Până atunci mențiunea se făcea simplu „logofăt”. Anterior în „cărțile” pe hirtie apare formula „marele logofăt a învățat” (1569 august 7) sau logofătul cu numele (Toma logofăt în 1568 ianuarie 30, Drăgan logofăt în 1569 august 7)³⁸.

Între acești logofeți apar în relief figurile lui Mihul, Ioan Tăutu, Drăgan (negociator), Ion Golăi, Luca (Lupu) Stroici, care a introdus noi practici în cancelaria domnească la sfîrșitul secolului al XVI-lea³⁹, Grigore Ureche, Teodor Ianovici, Gheorghe Ștefan⁴⁰, Eustratie Berindei⁴¹,

³³ D.I.R., XVI, p. 404, 411, 417.

³⁴ D.I.R., XVI, p. 209. În actul din 1546 nov. 30 (Cetatea Neamț), referitor la relațiile lui Ilie Rareș cu regele polon Sigismund, apare menționat Tador Baloșevici din „Roșienet”, „Kantlir”, alături de Ivan Costevici din „Mascurinet”. Cf. Bogdan-Iorga, *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, p. 77. În 1552 martie 18 (D.I.R.) apărea Teodor Băloș fost logofăt devenit monahul Teofilact.

³⁵ Într-un text în limba polonă din 1523 era menționat „Ppodkanceler vyelyk” (i.e. Troțușan logofătul) în legătură cu negocierile cu solul turc Sinan-bei. Cf. M. Costăchescu, *Documente Ștefăniș voievod*, 1943, p. 533.

³⁶ D.I.R., XVI, p. 223, 331, 364, 389, 391, 394.

³⁷ Apărea și în actul extern, în l. slavă, din 22 iunie 1553, de la Alexandru Lăpușneanu, în formula „dat prin mina” „panului Moghila Hudici mare kantlir” al țării Moldovei. Cf. Bogdan-Iorga, *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, pl. 79.

³⁸ D.I.R.

³⁹ Luca Stroici a promis să trimită cancelarului polon Jan Zamoyski o cronică a Moldovei („Kronika woloska”). „Studii”, 6/1959, p. 94.

⁴⁰ În 1644 Vasile Lupu utiliza în negocierile cu Radziwill pe „confidentul” său „panul logofăt al treilea” Gheorghe Ștefan, mare logofăt în 1651. Cf. Hurmuzaki *Supl. II*, p. 5; Veress, *Doc.*, X, p. 178, 237.

⁴¹ Întregirea numelui o facem pe baza unui document din 1642. Acad. R.S.R. nr. 157/100. Pentru pretinsa origine greacă a lui Eustratie logofătul, N. Iorga, *Ist. Rom.*, vol. VI, 1938, p. 135.

cu studii juridice „în țări străine”⁴², Miron Costin ș.a. Vasile Lupu a înlocuit în 1634 în marea logofetie pe Ionașco Gheanghea (menționat diac în 1587 și mare logofăt începând din 1616) „ciinele bătrîn”, cu Pătrașco Bașotă, dar pe primul plan apărea, pentru străini, Teodor Ianovici „om de frunte după vodă”, cum scria Michael litteratus de la Bistrița, venit la Iași în 1634⁴³, cunoscător profund al limbii latine⁴⁴, care afirma într-un document din 1633 „si vellem scribere charta mihi ad scribendum non sufficeret”⁴⁵.

În Țara Românească o figură proeminentă a fost Teodosie Rudeanu logofăt, care a scris o cronică a lui Mihai Viteazul (pierdută), utilizată, în 1599, pentru cronica sa, în limba latină („Brevis et vera descriptio rerum ab... Ion Michael Moldaviae Transalpinæ sive Walachiae Palatino gestarum”) de umanistul silezian Balthasar Walther, în 1597, în misiune diplomatică la domnul muntean și la Constantinopol. Mihai Viteazul a utilizat cronica lui Rudeanu pentru o relatare adresată în 1600 lui Cosimo de Medici mare duce de Toscana⁴⁶.

În Polonia și Ungaria „laicizarea” conducerii cancelariei regale s-a manifestat treptat în secolele XV—XVI. În țările române încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea conducerea o aveau boieri cu instrucție superioară (de exemplu Mihail logofătul). Între laicii poloni la conducerea cancelariei apărea „Iohannes de Conecpole”, distins cu „magnificus”, în 1435—1438, în calitatea de „cancellarius supremus”. Urma o altă figură deosebită, Jakub de Debna, cancelar al Poloniei între anii 1469—1473, în relații cu Lorenzo il Magnifico și cu Buonaccorsi⁴⁷, secretar regal, avînd vicecancelar pe „Sbigneus de Olesznicza” (Zbigniew Olesnicki) în 1472⁴⁸.

⁴² Doc. din 1632 de la Moise Movilă. Arh. St. Buc., Achiz. Noi, 2519/7.

⁴³ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₂, p. 1065, 1068, și 1079; Veress, *Doc.*, X, p. 336—337.

⁴⁴ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₂, p. 1005 (1634 logofăt), 1166—1167 (1648 «logo-fetus magnus»), 1001—1002, 999.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 998. O însemnare din 25 ianuarie 1665 se referea la Nicolae Bu-huș „ales” și „pus, mai sus de toți boierii, mare logofăt în țara Moldovei” de „Domnul Dabija voevod”. Cf. P. P. Panaiteșcu, *Manuscrise slave...*, vol. I, 1959, p. 371.

⁴⁶ Cf. Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, Studii și mat. de ist. medie, vol. III, 1959, p. 7—99, 59 („Brevem quendam rerum gestarum walachico sermone a dn. cancellario conceptum atque ab ipso waiwoda approbatum contextum in aula Targowistæ obtinebam quem in polonam translatum linguam latinis verbis reddens...” (1597).

⁴⁷ Cf. monografia lui Feliks Kiryk (Varșovia, 1967). Pe un document din 1470 semna simplu „Ego ipse Iacobus cancellarius manu propria subscripsi”. Cf. A. Lewicki, *Codex epistolaris*, t. III, p. 143.

⁴⁸ Umanistul polon Krzysztof Szydlowiecki, „certifica” în calitatea sa de cancelar regal actul din 4 mai 1518 (Hirlău) referitor la relațiile lui Ștefan voievod cu „prietenul” său „Jigmont kral Polskii”: „Auscultatos per me Cristoforum de Schydlwoyecz... R. P. cancellarium” (autograf în cursivă italiană). Cf. I. Bogdan—N. Iorga, *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, pl. 78.

Clerici vicecancelari au continuat să existe în Polonia în secolul al XVI-lea (în 1563 Piotr Miskowski, în 1570 Francisc Kraszinski, prepozit de Plock. În 1570 Stanisław Ossowski «cantor Gnesnesis» era «referendarius curiae», iar Stanisław Kraszinsky «scholasticus Gneznensis» secretar regal⁴⁹. În 1570, cancelar era „magnificus” Valentin Dembiensky⁵⁰. Încă în 1609 continua alternanța cancelar laic și cleric. Matei Pstrokonski episcop de Wladisław era cancelar suprem al Poloniei⁵¹. În domnia lui Ștefan Bathory conducerea cancelariei regale polone o avea colegul său de studii Jan Zamoyski, fost rector al „juriștilor” la Padova, care scria „nos qui tantum latinis litteris lincti sumus”. Secretariatul regal număra circa 10 persoane (poloni în majoritate) care îndeplineau și misiuni diplomatice și erau și istoriografi. Între aceștia și R. Heidenstein⁵². Sigismund III Vasa a avut „notarius italicus” (protonotar) pe don Alessandro Cilli (din Pistoia), istoriograf și „muzicist” stipendiat al regelui cu peste 400 florini⁵³. În cancelaria imperială a lui Sigismund de Luxemburg primul cancelar laic a fost „Caspar Slik miles cancellarius” menționat într-un document din 1435⁵⁴. În Ungaria în 1457 era menționat „summus cancellarius” cardinalul Dionisie arhiepiscop de Strigoni. În 1458 apărea „Albertus electus Nitriensis vicecancellarius”. Cancelar era în 1461 „Nicolaus Bodo prepositus Albensis”.

În 1466 apărea menționat „Georgius artium et decretorum doctor vicecancellarius”. Sub Matei Corvin se întâlnește în 1480 și un „Petrus secretarius” și după 1488 —1489 un „Thomas secretarius”⁵⁵. Cancelaria voevodatului Transilvaniei s-a reprofilat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în funcție de noile realități politice. În 1563 era menționat „Cyaky cancellarius transsylvanus”⁵⁶. Ștefan Bathory avea în 1571 cancelar pe Francisc Forgach, protonotar pe Nicolaus Vesseleny în 1575 și

⁴⁹ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 541, 667.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 667 („Regni Poloniae cancellarius”).

⁵¹ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. supl. II, p. 355. Pentru alternanța după 1507, cf. și E. Hanisch, *Die Geschichte Polens*, Bonn-Leipzig, 1923, p. 147 („Dem Kanzler und seinem Stellvertreter, die, anfangs naturgemäss, nur Geistliche, seit 1507 bestimmungsgemäss einer dem geistlichen, der andere dem weltlichen Stande angehören sollten...”). Cf. și *Historia państwa i prawa polski...*, Warszawa, 1957, p. 464, vol. II, 1957, p. 132 („Ut in cancellariatu et vicecancellariatu regni alter sit spiritualis et alter secularis”).

⁵² Cf. I. Szadeczky, I. Siemieniński, I. Rutkowski, *Etienne Bathory Roi de Pologne...*, Cracovia, 1935, p. 406—411.

⁵³ Cf. *Archivio Storico Italiano*, 1968, disp. II, p. 172, 188—189.

⁵⁴ Cf. A. Lewicki, *Codex epistolaris*, t. III, Cracovia, 1894, p. 545.

⁵⁵ Cf. și Szentpétery Imre, *Magyar Oklevéltár*, Budapest, 1930, p. 16. Arhiepiscopul de Kalocsa (1317—1336), deși cancelar, nu lua parte efectivă la activitate, ca și în cancelaria pontificală. Conducerea o avea vicecancelarul amintit după formula *datum per manus*. Între 1356—1382 diplomele ieșeau din mîna cancelarului. La sfîrșitul secolului XV la curtea regală se aflau patru protonotari. Cf. și Fraknoi Vilmos, *Mátyás Király Levelei*, vol. I, Budapesta, 1893, p. 178, vol. II, 1895.

⁵⁶ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, 448. Cf. și *Apulum*, vol. II, 1945, p. 195—196, relatarea lui Gromo, din 1565.

scrib pe Moise Lwgassy (1573). În 1574 „Martinus Berzeviceius” era „consiliarius et secretarius” al lui Ștefan Bathory, menținut și ulterior, când acesta devenise și rege al Poloniei (1583). Scribi ai cancelariei transilvane mai erau în 1575 nobilii Wolfgang Pribek, Joannes Balásfi și Petru Dobrai („scribi cancellariae nostrae”). Protonotar era Emeric Suliok⁵⁷. În 1595 Ștefan Iosika era „cancellarius et consiliarius” (al lui Sigismund Bathory)⁵⁸.

Pentru practica de cancelarie prezintă importanță și relatările din memoriul lui Franco Sivori (circa 1590), secretarul lui Petru Cercel pentru latină și italiană, utilizat și ambasador, ca și alții. („Le scritture d'importanza si fanno in lingua serviana si come noi le facciamo nella latina”. „Stetti bona parte della notte scrivendo et apparechiando le lettere statemi imposte et al far del giorno me ne andai a palazzo per farle sottoscrivere”)⁵⁹.

3. *Notarii pentru latină*. Notarii pentru latină și limbi străine din cancelariile domnești apar menționați sporadic în acte din secolul al XV-lea⁶⁰ și mai frecvent în cele din secolele XVI—XVII, pe care nu le semnează în mod constant. Mențiunile îi califică notari, secretari, scribi, literați, sau simplu „familiaris noster”, mai rar „officiosus” (1573). În nomenclatura medievală ierarhia era *illitteratus*, *litteratus*, *lector* (doctor), *dictator* (pulchrior dictator)⁶¹. În documentele slave scriitorii de acte apar ca „pisari” sau „gramatici” și alternativ. Mihul era „pisar”, iar frațele său Tador „gramatic”, în același document⁶². Notarii aveau o poziție socială și materială favorabilă la curțile domnești, dar susceptibilă de prăbușire totală în caz de suspiciune de trădare, în scrierea actelor sau în misiunile diplomatice cu care erau delegați atît de frecvent. „Egregius Iohannes literatus secretarius noster” în 1535 era declarat în 1538 „proditor” și „incarcerat” de Petru Rareș⁶³. Același „Johannes literatus rutenus” („familiaris”) era sol al lui Petru Rareș⁶⁴ la regele Ferdinand I în

⁵⁷ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₅, p. 702, 724, 764, 765, 745.

⁵⁸ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. VIII, p. 477—480. Cf. și *Anuarul de Istorie*, Cluj, VII, 1969.

⁵⁹ Cf. Memorialul din 1590, ed. Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*. Cluj, 1944, p. 182, 199.

⁶⁰ De exemplu „Thoma” (per manus), care semna un document din 1435 și făcea pe altul, din 1433 (ambele emise din Suceava), menținea insolită „dominus per se wayvoda”, de influență polonă. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, I₂, p. 581, 599.

⁶¹ *Le Moyen Age*, t. I.XXIII, 3—4, 1967, p. 423 (Fra Salimbene despre valoarea culturală a clericilor).

⁶² Hurmuzaki, *Doc.*, vol. I₂, p. 882 (1443). În 1562 umanistul Ioannes Belsius scria din Hirlău regelui Maximilian „aliquem tabellarium ad me mittere quem tamen esse velim ut non sit illiteratus”. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₁, p. 405.

⁶³ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 370, 382.

⁶⁴ Veress, *Acta et epistolae*, p. 150, 288. În două documente în limba slavă (scrisori către Brașoveni) Petru Rareș se referea la diecii săi favoriți Birtalan și „Ionăș”, slugi credincioase, cărora Ioan Zapolja le-a acordat posesiuni (Măieruș, Apața, Vereșmart) în „țara Birsei”. Cf. Gr. G. Tocilescu, 534 *doc. istorice slavo-române*, București, 1931, p. 519—521.

1527. În negocierile cu Ferdinand de Habsburg din 1536—1537. privind raporturile cu Polonia, Petru Rareș utilizează pe „egregius Gregorius Rosenberger“, calificat „secretarius“ al domnului, numit și simplu „Gregor servitor Moldaviensis“, același cu „Gregorius litteratus“, în afară de un „Franciscus presbiter“ (1535) și de „Nicolaus Fleischhacker“. Rosenberger avea cu el un „tabellarius“⁶⁵. În a doua domnie Petru Rareș s-a servit constant de un „Georgius (Fabri) notarius (scriba) noster“ (1542—1546), care scria sub dictarea lui Petru Rareș „Cesares et reges nobis fidem adhibuerunt“⁶⁶. Bartolomeo Bruti, albanez italianizat, consilierul lui Petru Șchiopul, făcea și oficiul de interpret și scriitor de acte în relațiile cu cercurile polono-catolice. În 1588 (ianuarie 14) scria papei Sixt V că a citit breva adresată domnului și a tradus-o („ho letto il breve e li fece l'interpretatione“) ⁶⁷. O relatare din 12 aprilie 1601, a lui Fra Andrea Bobi da Faenza, din ordinul Predicatorilor din „Leopoli“, se referă la „ceremonialul“ primirii lui Fra B. Quirini de Ieremia Movilă. „Quando Monsr. volse andare a visitare Gieremia prencipe di Moldavia, esso prencipe lo mandò a levare di casa, con la sua propria charozza e lo fece achompagnare da una grossa mane di militia pollacha della sua guardia et lo ricevette in la città (înainte de Crăciunul anului 1600) in pubblico loro divano, cioè senato ov'erano li suoi vladichi, cioè vescovi del suo rito, suoi baroni et altra moltissima gente“. Breva sigilată a papei, Ieremia Movilă „lo diede a leggere et interpretare al suo segretario latino e sempre stette in piedi con la beretta in mani finché fu letto e interpretato“⁶⁸. Regele polon Sigismund reproșă în 1531 lui Petru Rareș că n-a reținut sensul dintr-o scrisoare în limba latină datorită poate „interpretului“ („sed fortasse tuus interpres aliter quam sensus verborum postulabat tibi litteras nostras est interpretatus“) și-i trimitea textul aceleiași în slavă („Qua re ut rectius intelligas quae scripseramus mittimus tibi interpretationem illarum litterarum lingua ruthenica factam et praesentibus inclusam“) ⁶⁹. Anterior (3 februarie 1531) Sigismund comunica lui Petru Rareș : „perlectae sunt ad nos hisce diebus literae tuae ex Soczawa datae in quibus scribis ut... tu scribis“ (la figurat)⁷⁰. Ieremia Movilă avea alături de Lacki, secretarul polon, cu rol de spion, și pe Petru Napoly (Peter diac) secretar „ungur“, pe care îl utiliza ca sol în Ardeal în 1600 și 1606⁷¹. Italianul Montalbani, fostul secretar al lui Gașpar Grațiani cu formație de istoric, publica la Roma *De moribus Turcarum commentarius* (Faccioti, 1625). Stephanus Boer de Rechie Transilvanus (secreta-

⁶⁵ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₁, p. 90, 99, 121, 125—126, 147, II₃, p. 665—672.

⁶⁶ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 429, 433, 447, 455; Veress, *Doc.*, I, p. 78—80, 37. Cf. și Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 70, 81.

⁶⁷ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. III, p. 101—102. Petru Șchiopul mai avea și un notar polonez „Ceril“. Cf. Hurmuzaki, *Supl.* II₁, p. 310.

⁶⁸ Cf. *Cercetări istorice*, vol. IV₂ (1928), p. 76—91.

⁶⁹ Iorga-Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XI, p. 19.

⁷⁰ Cf. Hurmuzaki, *Supl.* II₁, p. 21—24.

⁷¹ Cf. Hurmuzaki, *Supl.* II₂, p. 252; Veress, *Documente*, vol. VI, p. 274, vol. VII, p. 284.

rius), care scria documente ale cancelariei din Moldova în 1610, 1611, 1612, nu trebuie confundat cu Petru Boer de Recea, secretar „ungar“ al domnului muntean Alexandru Iliaș (1617)⁷². Un Joannes Boer de Rechic primea diplomă de nobil cu însemne, cu data de 18 septembrie 1599, de la Andrei Báthory (Alba Iulia)⁷³. Vasile Lupu a avut ca „secretari“, în afară de Jan Chomentowski și Kotnarski, și pe Wyhowski (1651) și Tetera (1652). Gheorghe Ștefan utiliza pe un Ianos deak, „magyar secretarius“ în 1657⁷⁴. În 1747 era amintit „Antonius Rahosa officialis noster“ (al lui Grigore Ghica)⁷⁵.

Problema depistării complete a notarilor rămâne încă nerezolvată. Particularitățile scrisului, prin compararea materialului diplomatic, pot ajuta într-o anumită măsură. Ștefan cel Mare s-a servit de „Petrus in decretis baccalaureus“ («consiliarius»), în 1476 de I. B. Trevisano, secretarul («secretarius») dogelui Venetiei, sol la Uzun Hasan, și de Heman. Gerardo («secretarius») emisar al dogelui în Moldova în 1476⁷⁶. Între secretarii lui Despot apar amintiți „Martinus Gothardus literatus“ (Iași 1563)⁷⁷, „Horatius Curio secretarius“ și Georgius de Revelles, „homo aliquot linguarum peritus“⁷⁸. Unii „literați“ erau menționați la orașele Troțuș și Baia⁷⁹.

Notarii străini puteau rămâne și lucra în cancelaria țării indiferent de prăbușirea domnului care îi folosise pentru prima dată, aceasta datorită culturii deosebite, facultății și facilității vorbirii limbilor străine, manierelor necesare în arta diplomației, cunoașterii scrisului de epocă⁸⁰. În timp ce uneori s-a ajuns la adevărate dinastii de logofeți, unii notari pentru latină ducău o viață de aventurieri. Lui Ioannes Zalanchy (Sa-

⁷² Cf. Veress, *Doc.*, IX, p. 143.

⁷³ Cf. Veress, *Doc.*, vol. V, p. 257—259. Poate frați.

⁷⁴ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₂, p. 1276.

⁷⁵ Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone (sec. XVI—XIX)*, 1935, p. 13, nr. 1, 19—20, 21, 27.

⁷⁶ Cf. C. Esarcu, *Documente din arhivele Venetiei pentru domnia lui Ștefan cel Mare*, București, 1874, p. 11, 15, 46, 49. Dogele Venetiei Andrea Vendramino scria la 10 ianuarie 1476 lui Emanuele Gerardo: „Sed quum semper manendo Zuzavie vel in proximis locis male poteris ea facere quae necessaria sunt et negotia illa... confer te ad illa loca ubi assidue cum eodem. ill. mo Stephano esse possis“, iar la 8 octombrie 1476: „Scribe omni die et nos tene cum veritate advisatos de omni motu et de omni conditione rerum in provincia ipsa“. În 1471 „Gregorius literatus“ se considera „minutissimus servulus“ al lui Ștefan cel Mare „famosissimus princeps“. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 77.

⁷⁷ Același Martin (Gothart) literatus scria din Suceava în 1563 (ianuarie 8): „me gratia domini dei huc in Moldaviam sanum et incolumem pervenisse“ (Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₁, p. 447—448, 449). În 1563 (*ibidem*, p. 451) se referea la „de negotio typographiae cum certis hominibus Witembergae“.

⁷⁸ Cf. *Vita... Despotae*, de I. Sommer, ed. Legrand, Paris, 1889, p. 23, 35, 37, 46, 58.

⁷⁹ O inscripție funerară în „capitală“, din 1627, de la Baia (la Muzeul din Fălticeni) se referă la un „Petrus literatus“ („Hic sepulta est honesta femina Magdalenă providi viri Petri literati uxor. Requiescat in pace. Amen“).

⁸⁰ Secretarul de latină al lui Bogdan Lăpușneanu Christophorus Gaiowsky („servitor“) era utilizat pentru servicii diplomatice la Praga în timpul exilului (1574). Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 85—86.

lanzy) fost notar al domnului muntean Radu de la Afumați între anii 1525—1529, devenit om al lui Ioan Zapolia, i se aplica în 1535 de regele Ferdinand I, pentru trădare, sancțiunea confiscării bunurilor, atribuite cu drept de succesiune lui Ladislau Drakulya. Ulterior în 1552 era secretarul lui A. Bathory principele Ardealului, iar în 1557 sol la sultanul Soliman din partea nobilimii⁸¹. Ioannes Iacobinus (în forma latinizată), originar din Cluj, a servit ca notar pentru latină lui Andrei Bathory, lui Mihai Viteazul, pe care l-a însoțit în expediția din Moldova din mai 1600 și cu care a revenit în Alba Iulia în iulie 1600, și lui Sigismund Bathory când a reluat domnia în 1601 și a căzut în lupta dintre Radu Șerban și Moise Székely, din 1603 de lângă Brașov⁸².

4. *Umanismul și uzul limbii latine.* Complexitatea vieții politice, cultura umanistă („Renascentia“ lui Erasmus) au impus o adaptare și o subtilizare în activitatea cancelariilor domnești române din secolul XVI, pe care o remarcăm evident în timpul domniei lui Petru Rareș și lui Alexandru Lăpușneanu. „Studia humanitatis“ erau amintite în cronica lui Dlugosz (1480), în *Libri Cronicarum* (Nürnberg, 1493 fo. 270, „Studia humanitatis evo nostro claruerunt“) și în *Rerum Hungaricarum decades* ale lui Bonfini. „Humanitas“, cu sens de civilizație, și „vir humanissimus“ (rafinat) apar în documentele moldovene. Termenul „modernus“ cu sens de actual intră în uz tot în secolul al XVI-lea. Unul din acești umaniști poate fi identificat în persoana lui Ștefan din Dej, încă în 1572 „aulae waywodae familiaris“⁸³, care practica o scriere „leonardescă“ și scria despre „Volachi Moldavi“ ca și notarul lui Ludovic Gritti în 1530. Battista din Vesentino, după titlul redat clar, în nomenclatura epocii, în inscripția din 1512 (în gotică epigrafică, de la Suceava, fostă într-o biserică catolică de lemn), „magister in diversis artibus“, n-a fost decât un tehnician constructor și nu profesor „vir doctissimus“ (Bonaccorsi) sau „magister bonarum artium praeceptor“ (Bonfini)⁸⁴.

⁸¹ Veress *Acta et epistolae*, p. 250; Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₂, p. 24, 417; vol. II₃, p. 669. În afară de Franco Sivori, secretar pentru latină și italiană, Petru Cercel a utilizat și pe secretarul francez Berthier, pe care-l elogia în scrisori adresate Caterinei de Medici, în 1583 („dal quale signor segretario Berthier ho ricevuto sempre ogni buono et fedele servitio“). Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 102, 175—176. Papa Clement VII se referea la „secretarul francez“ al lui Aron, în 1593. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. III₂, p. 38.

⁸² Szádeczky Lajos, *Erdély és Mihály Vajda története*, Cluj, 1893. Cf. și S. Jakó, *Organizația cancelariei voevodale ardelenne la începutul secolului XVI*, în *Hrisovul*, vol. VI, 1946, p. 111—148. Mai puțin cunoscut este notarul Jan Chomentowski, care semna un act al lui Vasile Lupu din 1638 februarie 24, ca „secretariu“, același cu omonimul care în 1627, din Ociakov, recomanda lui Ștefan Chmielecki pe Grama mare stolnic al Moldovei și era probabil notar al lui Miron Barnovski. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, supl. II₂, p. 543 (nr. 247). La fel Ianus Belicza activ între anii 1635—1642 (Arh. St. Iași, 419/22, 427/60).

⁸³ Hurmuzaki, *Doc.*, XV₁, p. 653.

⁸⁴ În legătură cu proiectele lui Despot, Belsius afirma în 1562: „Hic collegium extructurum se dicit firmaturumque civitatem una quum omnes pateant, muro, castella etiam pavimentis ornaturum“. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₁, p. 405. „Datis

Cum se știe, în mod particular, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea au apărut în Italia, „educatoarea“ Europei, la Roma, Bologna, Venezia, o profuziune de lucrări (manuale, tratate) de circulație europeană, privind scrierea la modă și arta diplomatică (Cresci, Scalzini, Hercolani, Vicentino etc.)⁸⁵. Montaigne („civis romanus“ din 1580) sublinia în „Esseurile“ sale „la subtilité des Italiens et la vivacité de leurs conceptions“, în contrast cu germanii⁸⁶. Italienii, cu moștenirea lor romană, se considerau deținătorii umanismului „autentic“ (R. H. Foerster).

Epistolarul lui Erasmus, («De conscribendis epistolis»), tributar și el culturii italice, n-a rămas fără influențe în acest domeniu. „Umanismul pios“, care tindea să degenereze într-o nouă scolastică, a avut repercusiuni negative și în domeniul scrisului care-și pierdea uneori dezvoltura, ajungându-se și la manifestări de „regoticizare“.

În 1588 Petru Șchiopul se referea, într-o scrisoare către papa Sixt V, la franciscani și iezuiți („pios doctores Societatis Jesu quos et honestissime suscepimus et liberalissime in provincia nostra alimus“)⁸⁷. Influența „latinității polone“ s-a accentuat în Moldova spre sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea. Toader, fost „ilișar“ la ținutul Suceava, fiul lui Drăgan logofăt, semna pe un act de mărturie din 1604 martie 3⁸⁸, pentru Pătrașcu ureadnic de Botoșani, în cirilice, dar cu „*manu proprio scripsi mp*“, în cursivă italiană, ceea ce arată că făcuse studii în Polonia, unde fusese și tatăl său ca negociator al lui Bogdan Lăpușneanu. Lupu Gheanghea, fiul logofătului, folosea în 1635 un sigiliu inelar cu legendă latină („*Hi temperantia nichil preciosior*“)⁸⁹. Un document din 1618 (mai 29, Iași) avea mențiunea în cursivă italiană „Io Bernardo Borisi postelnich perinde afermo et confidi mp“⁹⁰.

La școala de gramatică din Cotnari, arăta în relația sa, către papa Clemente VIII, fra Bernardino Quirini, în 1599, preda în ungară și latină fiilor ungarilor și sașilor un laic Pietro Elmon, luteran din Transilvania, căruia i-a ars cărțile și a renunțat la luteranism. Amintea și de „trezorierul“ domnului (Ieremia Movilă) Giov. Batista Amoroso „un gentilhuomo sciolto, il cui nipote si ritrova alunno in Roma nel Colegio de Greci“⁹¹. Ieremia Movilă i-a promis să facă un seminar pentru „ti-

litteris manu mea scriptis nomine suo“ (p. 412). Belsius amintea de „linguarum peritia“ (p. 430).

⁸⁵ Cf. *Srednie Veka*, vol. XXVII, 1965, p. 170—171. Cf. și A. Blaschka, *Urkunde und Humanismus*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel — und Osteuropa*, I, Berlin, 1962, p. 44—56.

⁸⁶ Ed. f. d., p. 115.

⁸⁷ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. III, p. 110, Cf. harta colegiilor iezuite din Polonia în *History of Poland*, 1968, p. 232.

⁸⁸ *D.I.R.*, facsimil.

⁸⁹ Acad. R.S.R., 5/100.

⁹⁰ Arh. st. Buc., Neamț, 104/4800. Un zapis românesc din 6 iunie 1617 (Suceava) era semnat cu caractere latine de „Symion Melay“. Acad. R.S.R. 579/1.

⁹¹ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. III, p. 547—548. În 1600—1601 Amoroso se intitula „lotius Moldaviae telonator summus“. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 308, 1103, 1123.

neri latini“ (catolici)⁹². În 1606, în altă relație, „școala“ de la Cotnari nu mai era amintită⁹³. Paolo Bonnici, secretar italian („segretario italiano“) al lui Radu Mihnea, arăta în 1632 că boierimea din Moldova i-a cerut să înființeze o școală de latină pentru educarea fiilor de boieri⁹⁴. În 1644 P. D. Bakșici scria : „...li baroni mandano li loro figlioli alli studi in Polonia et sono dei baroni che sanno parlar latino molto bene“, iar în 1650 „...nella Moldavia c'è gente che sanno latino e pochi ne sanno italiano“⁹⁵.

5. *Materialul de scris*. În problema materialului de scris, pentru actele în limba latină, hîrtia din secolul al XV-lea înainte⁹⁶, rămîn de studiat filigranele pentru cunoașterea provenienței și critica diplomatică. Nu este surprinzător dacă același material se constată folosit în secolul al XVII-lea pînă în Lituania⁹⁷. Gh. Ghibănescu a determinat pe bază de filigrane falsitatea unor acte de la Petru Rareș scrise de diacul Șaidir din secolul al XVII-lea⁹⁸. Hîrtia se aducea de la Brașov considerat „ma-

„Batti Amoroza“ a fost prezent și în anturajul lui Petru Șchiopul. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XI, p. 521. Cf. și *Aevum*, 1970, p. 35, 43 (pentru „colegiul grec“ din Roma, înființat în 1575 de Grigore XIII).

⁹² Hurmuzaki, *Doc.*, vol. III, p. 550.

⁹³ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. VIII, p. 307—309.

⁹⁴ *Diplomatarium italicum*, vol. II, p. 336—337.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 402 ; vol. IV, p. 105 ; cf. și *Diplom. Ital.* I (1682), p. 135, pentru „padre Antonio Renzi“, care a fost probabil în „casa“ lui Miron Costin cum scria în *De neamul Moldovenilor*, și au discutat asupra latinității (ed. C. Giurescu, București, 1914, p. 15). Cf. și Hurmuzaki, *Supl.* I, p. 420 (pentru școala iezeuită de la Iași). Cf. și I. Minea, *Din istoria culturii românești*, Iași, 1935, p. 128.

⁹⁶ Cf. și Gh. Ionescu, *Contribuții la studiul începuturilor întrebuițării hîrtiei în cancelariile Țării Românești și Moldovei, în Studii și cercetări de istorie medie*, vol. I₂, 1951, p. 84—86. Doc. lat. din 1433, martie 15 (Suceava) de la Ilie voievod, pe hîrtie, cu pecete mică publicat în Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, nr. 25 p. 18—19. Cf. și D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română în sec. XIV—XV*, București, 1938, pl. IX (misivă domnească din 1435, mai 26, în limba slavă, pe hîrtie cu pecete timbrată, în Arhivele din Brașov).

⁹⁷ Cf. fascimilele a peste 40 filigrane (unele cu datele 1678 și 1684) cu „Alle modè pappier“, cu două personaje în costume de epocă, înfîluite și în hîrtia unor acte din Moldova (1678, 1682), reproduse în E. Laucevicius, *Papier in Lithuania in XV—XVIII centuries*, Vilnius, 1967 (cu rez. englez). Pentru același filigran la hîrtia unui document fals din Moldova, prețins din 1615, cf. D. P. Bogdan, *Fili-granologia ca disciplină științifică*, în „Revista Arhivelor“, 2/1967, p. 31—33. Probabil Miron Costin, ca mare logofăt, cunoștea aceste filigrane, cînd scria „să fie îmbrăcat omul cu haine franțoești are crepa de frig“. Cf. *De neamul moldovenilor*, ed. C. Giurescu, București, 1914, p. 49. Pentru filigrane cf. și H. Foerster, *Abriß der lateinischen Paläographie*, zw. Aufl., Stuttgart, 1963, p. 66—68.

⁹⁸ Cf. *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 25—27, 29—30, 132. Un document în limba latină din 1529, de la Petru Rareș (Arh. st. Brașov, Ab I ba I n. 100), avea filigran o balanță și stea în șase colțuri. Tot un fals al diacului Șaidir trebuie considerat uricul din 4 aprilie 1545, al cărui scriitor (Toma Florescu) nu mai apare ulterior și nici anterior. De asemenea, termenul „susidi“ este un anacronism pen-

gazin de mărfuri”⁹⁹. În 1605 Ieremia Movilă trimitea la Liov pe diacul Andrei pentru a cumpăra hîrtie pentru scris „cărți” și pentru „dieci” „pentru a scrie cărți în trebuința noastră”¹⁰⁰.

În cancelaria slavă pergamentul era rezervat uricilor („privilie”), iar hîrtia era folosită pentru „cărți” și dispoziții. Distincția și necesitatea cărții-scrisorii și privilegiului apare de la jumătatea secolului al XVI-lea în Moldova. Un document din 1542 aprilie 24, „carte” (zapis) cu „inelul cel mic” al domnului, se referă la „privilegiul” ce se va face¹⁰¹. Luca Stroici a fixat net etapele ispisoc (hîrtie) — uric (pergament) practicate pînă la jumătatea secolului al XVII-lea. Mențiunea „faceți-le uric” apare pe un document pe hîrtie din 1552 aprilie 10 de la Ștefan Rareș¹⁰².

6. *Tipizarea „scrierilor”*. Problema tipurilor de scriere latină diplomatică suscită încă noi discuții¹⁰³. N. Iorga nu s-a orientat competent în determinarea acestora. Multe din documentele în limba latină, din secolele XV—XVI, publicate de Iorga, în colecția Hurmuzaki (vol. XV), au mențiunea generică și echivocă „scrisoare italiană”, „scrisoare de duct italian cursivă”, „de o mînă italiană”, „scrisoare de duct italic”, „scrisoare de caracter italian”, „scrisoare de caracter (duct) francez”, „scrisoare de duct germanic”, „scrisoare germană cursivă”, la nivel de empirism¹⁰⁴.

tru această dată. Pergamentul la Arhivele statului Iași, publicat *D.I.R.*, XVI₃, p. 288.

Pentru filigranele documentelor din secolul XVI, cf. și fascimilele din A. Veress, *Acta et epistolae...*, Budapesta, 1914, p. 306 (coroane, cap de bou etc.). Pentru Brașov, cf. S. Jakó, *Filigrane transilvănene din sec. XVI*, „Studia Univ.”, Cluj, 1/1968, p. 3—19.

⁹⁹ Cf. și vol. *Din istoria Transilvaniei*, 1963, p. 188.

¹⁰⁰ Hurmuzaki, *Doc.*, supl. II₂, p. 343. Cf. și N. Grămadă, *l.c.*, p. 157; P. P. Panaiteșcu, *Manuscrite slave*, 1959, p. 35—36.

¹⁰¹ *D.I.R.*, XVI₁, p. 405.

¹⁰² *D.I.R.*, XVI₂, p. 19.

¹⁰³ Cf. și studiul recent al lui R. Manolescu, *Scrierea latină în Țările Române*, „Revista Arhivelor”, vol. IX₂, 1966, p. 67—82 (cu reproduceri). Pentru evoluția comună a scrierii în Europa, cf. și István Hajnal, *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, 2e éd., Budapest, 1959, p. 251.

¹⁰⁴ „Scrisoare elegantă” este considerată de Iorga grafia unui document din 30 ianuarie 1565 (Succava) de la Alexandru Lăpușneanu. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 612. Pentru alte inadvertențe ale lui N. Iorga, cf. *Notes de Diplomatie roumaine*, București, 1930, p. 114—141. „Diplomatica Munteniei este o creație proprie; moldovenii se pleacă de la început formei precise, seacă a diplomelor Ungariei” (p. 115). „Caz excepțional este un document latin cu formule medievale dat Franciscanilor din Moldova de Constantin Mavrocordat în 1746” (p. 141). C. Moisil scria despre un document din 1523 „scrisoarea, deși rea, păstrează particularitățile paleografice ale timpului său”. Cf. *Douăsprezece scrisori domnești din arhiva orașului Bistrița*, București, 1897, p. 22—24.

În documentele noastre diplomatice latine din secolele XIV—XVIII s-au individualizat patru tipuri de scriere, după clasificarea lui Vincenzo Federici¹⁰⁵.

1. minuscula de cancelarie cu elemente „gotice“ (sec. XIV—XV);
2. „mercantila“ în sec. XV—XVI (determinată de paleograful italian Ernesto Monaci);
3. umanistica în secolele XV—XVI și
4. cursiva italiană în secolele XVII—XVIII care stă la baza scrierii moderne actuale.

În materie de scriere au fost și manifestări în afara oricărei scheme fixate, cum remarcă Alessandro Pratesi¹⁰⁶. În aceeași ordine de idei G. Cencetti sublinia: „non è lecito richiedere... alla terminologia tecnica della scienza paleografica una precisione assoluta... perchè l'oggetto stesso che essa è chiamata a designare si rivela impreciso, privo di contorni netti, un vocabolario estremamente rigido, qual'era appunto quello tradizionale, finisce col costringere il fenomeno grafico in un immobilismo schematico, lasciandolo fuori della storia“¹⁰⁷.

Este și considerăm inadecvată expresia „gotică“ pentru scrierea actelor de cancelarie, în forme de un hibridism dus la extrem, cum rezultă și din facsimilele studiului lui S. Jakó¹⁰⁸, care a individualizat „gotica“ în Transilvania în particularitățile sale istorice. Poate rămâne proprie numai pentru manuscrise de o uniformitate impresionantă¹⁰⁹.

De remarcat este practicarea simultană, de același notar, uneori chiar în același document a două tipuri de scriere, cursiva „gotică“ și umanistica sau mercantila și umanistica¹¹⁰. Aceasta denotă și gradul de versatilitate, dar și necesitatea impusă de urgență sau de susceptibilitățile destinatarului sau de conținut. Facsimilele reproduce în anexa acestui studiu ilustrează aceste constatări. Ștefan cel Mare se adresa papei Sixt al IV-lea în 1474, de la Vaslui, în cursivă italiană elegantă, iar brașovenilor în

¹⁰⁵ Clasificarea lui Vincenzo Federici a fost acceptată și de A. Sacerdoțeanu în *Album de paleografie latină*, București, 1942 (Introducere). Cf. V. Federici, *La scrittura delle cancellerie italiane*, Roma, 1934, Cf. și O. Dobias-Rojdestvenskaia, *Istoria pisma v srednie veka*. Izd. 2e, 1936. Cf. și Walter Heinemeyer, *Studien zur Geschichte der gotischen Urkundenschrift*, în Arch. Diplomatik 5/6, 1959, p. 308—429. Cf. și *Nuova Rivista Storica*, 1968, p. 747—748 („la scrittura gotica“, sec. XIII—XVI, „scrittura mercantesca o fiorentina“).

¹⁰⁶ *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, Bari, vol. III, 1957, p. 161.

¹⁰⁷ *Lineamenti di storia della scrittura latina*, Bologna, 1954—1956, *Annali*, Bari, III, 1957, p. 162—163.

¹⁰⁸ S. Jakó, *Paleografia latină cu referire la Transilvania*, București, 1956. Cf. și L. I. Kisseleva, *De l'origine du cursive gothique (din minuscula carolină)*, *Srednie Veka*, vol. XXVI, 1964, p. 27—53.

¹⁰⁹ Dar sînt și manuscrise în scriere cancelarescă din secolele XIV—XV (unele în Arhiva regală de la Wawel, *Liber de regimine regum seu principum*, *Tractatus de bello* din 1469).

¹¹⁰ Cf. și Wl. Semkowicz, *Paleografia Łacinska*, Kraków, 1951, p. 430 (facs. specimen de cursivă umanistică de la Jan Albert din 1499). W. S. utilizează expresia „cursivă umanistă“ sau „italică“ (p. 420).

minuscule de cancelarie „goticizantă” ȕrzie și forțată, cu abrevieri neregulate, și în minuscule mercantile, cu elemente de umanistică. În documentele lui Petru Rareș, adresate brașovenilor și bistrițenilor, predomină minusculele mercantile, opera aceluiași notar italian, „Gaspar literatus”, care în 1520 și 1523 scria în minusculele mercantile influențată de umanistică în primele rânduri, iar restul mai relaxat și în 1529 era sol al lui Petru Rareș la Bistrița, el însuși purtător al misivei scrise de el („mittimus hunc Gasparum literatum servitorem et exhibitorum presencium nostrum”) ¹¹¹. Același scria și în umanistică în același an 1529.

În scrisorile lui Alexandru Lăpușceanu, Ștefan din Dej practica umanistica cursivă integral sau, în unele, numai intitulăția, iar restul în minusculele mercantile hibridă. Scrisorile lui Petru Șchiopul către bistrițeni denotă o decadentă a scrisului, dar cele adresate curiei papale (1588) au același duct elegant al cursivei italiene evoluată și barochizată. Un alt specimen în cursivă italiană, cu o notă de „manierism”, avem de la Aron Voievod „Princeps Valachiae Moldaviae”, din 1591 (reprodus în anexă). Încadrarea acestui material diplomatic românesc cu specimenale ale cancelariilor imperiale, ungară și polonă contribuie la scoaterea în relief a proporțiilor influenței umaniste asupra lumii culturii slavo-bizantine inerte.

, Scrierea „italiană” a cucerit Europa în secolele XVI—XVII. Miron Costin scria că „Italia este acum scaunul și cuibul a toată dăscălia și învățătura...” ¹¹². Influența puternică a acestei scrieri se remarcă și în actele slave și în cirilică, prin claritate și eleganță ¹¹³. Grafite în polonă și latină în cursivă italiană există în număr mare pe pereții unor biserici și mănăstiri din Moldova (Golia — Iași, Hirlău, Moldovița, Homor

¹¹¹ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 342; Veress, *Doc.*, I, p. 109. Un alt notar, Johannes Gurzo („nobilis... familiaris”), utilizat și ca emisar, era amintit într-un document din 1512 de la Bogdan Voievod și ulterior în 1523. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 219, 274.

¹¹² *De neamul Moldovenilor*, ed. C. Giurescu, București, 1914, p. 13. Grigore Ureche se referea la receptivitatea polonilor în materie de cultură (occidentală). Cf. și L. Sozzi, *L'italianisme au XVIIe siècle. Revue de Littérature Comparée*, 1966, p. 659—665. O însemnare în latină a lui P. J. B. Italus (Del Monte) pe un doc. din 31 oct. 1691, în cursivă italiană (Ac. Sp. XIII/59).

¹¹³ De exemplu documentele scrise de Cristea Damian în prima jumătate a secolului XVII cu o cursivă evoluată, cu inovații. Cf. și M. Prou, *Manuel de Paléographie latine et française*, 3e éd., Paris, 1970, p. 265. („L'écriture italienne — la cursive sortie de l'humanistique”). Cf. și *Acta Poloniae Historica*, vol. IX, 1963, p. 57 („The Italian cancellaresca dominated in the seventeenth century in Poland”). Cf. și B. L. Ullman, *The origin and development of Humanistic Script*, Roma, 1960. Pentru influența umanistă în diplomatica ungară, cf. Szentpétery I., *Magyar okleveltan*, p. 191. Iezuitul italian Matteo Ricci (1552—1610), la Pekin în 1601, a elaborat, în 1605, pentru limba chineză „un alfabet fonetic pe bază latină”. Cf. *Histoire générale de la Chine*, Pekin, 1958, p. 84; G. P. Serdiucenko, *Kitaiskaea pismennosti i ee reforma*, Moscova, 1959, p. 21; *Gli studi romani nel mondo*, vol. III, Roma, 1936, p. 74—75.

etc.), din secolele XVI—XVII, ca mărturie a unor calamități dar și a unui stadiu de cultură.

Cunoașterea aprofundată a tipurilor de scriere în contextul lor istoric, cu influențe și variante, poate constitui criteriul de bază, dacă nu exclusiv, în determinarea autenticității actului și a psihicului. În 1619 (octombrie 28) Gașpar Grațiani „principe di Moldavia” se adresa din Iași lui Stanislas Koniecpolski în limba italiană („... Li negotij meglio si trattano a bocca e con più sicurtà che in charta”), iar lui Stanislaw Lubomirski în limba latină, la 16 octombrie 1619¹¹⁴.

7. *Individualizarea diplomatică.* Documentul latin românesc s-a individualizat în cursul secolului al XV-lea ceea ce constituie și o manifestare a independenței de stat, în secolul al XVI-lea sub influența funcției politice a umanismului și mai accentuată.

Actele domnilor moldoveni pentru relațiile complicate cu Polonia din secolele XIV—XV au fost redactate în exemplare duble în slavă și latină, sau numai în una din aceste limbi, sau exemplarul al doilea s-a pierdut, de notari ruteni și poloni în orașe din nord sau în Suceava și Siret, uneori și cu mențiunea „cancelarului” moldovean. Actul din 1421 pentru Ringala în dublă versiune originală nu are datare topică poate intenționat, pentru a nu se presupune o constrângere. A fost probabil scris în Sniatin sau Colomea. În formula de corroborație a actului în limba slavă din 1435 (scris de Iacuș pisar în Suceava) apare „pan Dinis logofet”, în actul din 1436 septembrie 19 (Lemberg) menționat între boieri „pan Dinisco kanțiler Hropotovski”. În formula de corroborație a actului din 1445 apare „pan Mihail kanțilir”, iar la sfârșitul actului din 1456 (Suceava) „ad relacionem Petri cancellarii terre Moldaviae”¹¹⁵.

Nomenclatura actelor domnești apare în însuși textul acestora uneori. Astfel într-un document din 1457, de la Ștefan cel Mare, era amintită o „*littera patens sigillo roborata*”. În altul din 1557 de la Alexandru Lăpușneanu același tip de acte era redat prin expresia „*litterae apertae*” și „*litterae clausae confectae*”¹¹⁶.

Influente laice occidentale și papale apar prezente. „Discursul” diplomatic, de la formele rigide ale secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea devine fluent. Formula perpetuității prezentă în actele solemne de omagiu feudal și „datum per manus” denotă influența diplomatiei papale prin intermediul cancelariilor ungară și polonă¹¹⁷. „Datum par manus” este redat în documentele slave prin

¹¹⁴ Hurmuzaki, *Doc.*, supl. II, p. 470—471.

¹¹⁵ Cf. M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 687 (1435), p. 701 (1436), p. 779 (1456). Cf. și C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, *Revista Istorică Română*, vol. X/1940, p. 252—254 (limba actelor de omagiu).

¹¹⁶ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XVI, p. 48, 525.

¹¹⁷ Cf. și K. Maleczynski, *Zarys Dyplomatyki Polskiej wieków Śrédnich*, Wrocław, 1951, p. 217. Cf. și Szentpétery Imre, *Magyar Oklevéltan*, Budapest, 1930,

„rukoiu”. „Rukoiu Brateia logoteta” apare într-un document în slavă din 1408 septembrie 16¹¹⁸.

„Cerez ruki” apare în documente din sec. XVI (1547 și 1553)¹¹⁹.

Documentul slav însuși se modelează în funcție de influențele formularului latin, cum este cazul în primul rînd cu notificația și corroborația¹²⁰. Și arenga este uneori reproducă stereotip¹²¹. „Commissio

„Befejezēs”, pentru influențele cancelarici papale, pentru uzul constant al limbii latine, particularități („loca credibilia”). Diplomatica maghiară de la Sigismund de Luxemburg „a devenit nu numai receptivă, ci și transmițătoare”. Szentpétery se referă la „boala naturală a diplomatiei, falsurile”. Problema este tratată pînă la 1526, „sfîrșitul evului mediu unguresc”.

¹¹⁸ Costăchescu, *Doc. mold.*, vol. I, p. 31.

¹¹⁹ Cf. Iorga-Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*. Pentru „datum per manus” în cancelariile papală și ungară, cf. Hajnal, *op. cit.*, p. 186. „Per manus” apare și într-un document polon din 1570. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 667. Pentru „datum per manus” și „ad relacionem” în documente polone din sec. XV, cf. A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II, Cracovia, 1891, p. 43, 31, 104, 345. Notarul lui Petru Aron scria în 1456, august 12 (Suceava) brașovenilor „sub nostre katholice fidei honore” (în numele domnului). Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV, p. 44. În documentul omagial din 1435 apare mențiunea „ad instar ceterorum dominorum catholicorum”. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 599.

¹²⁰ La documentul omagial din 1485 (Colomea) formula de corroborație menționează simplu sigilul domnului și acelea ale boierilor. În formula de corroborație a documentului din 1499 (Hîrlău) erau menționate „sigillum majus” al lui Ștefan cel Mare și al fiului său („sigillum”) și ale clerului înalt și boierilor („sigilla”). Cf. și „Studii”, 1/1968, p. 11—12 (J. Macurek). În Polonia sigiliul mare (sigillum magnus cancellariatus) era deținut de marele cancelar (cancellarius maior) și în lipsa acestuia se folosea cel mic al vicecancelarului („minoris sigillo vicecancellariatus regni obsignatum”) (1527, Christopherus Ssidlovicius cancellarius maior). Cf. Veress, *Acta et epistolae*, p. 155. La actul omagial al lui Petru Rareș, pentru regele Ferdinand, din 1535, boierii martori, menționați, își atașau sigiliile alături de al domnului („penes sigillum ejusdem domini Vayvodae etiam sigilla nostra his litteris appendi fecimus”). Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 94. Petru Rareș se referea într-un act din 1537 la modalitatea sigilării („litteras a nobis optatas sub nostro sigillo manuali mitteremus”). Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 137. În 1531 (februarie 3) regele polon Sigismund îl acuza pe Petru Rareș că a „rupt jurăminte și sigilii” („fractis juramentis et sigillis”), iar Rareș îi răspundea „nec etiam conculcavimus sigillum nostrum” (21 februarie 1531). Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, supl. II¹, p. 21—22, 23—24. Juristul „Claudius Cantiuacula” („jurium doctor”), trimis la Cracovia de regele Ferdinand de Habsburg, mediator în diferendul dintre regele Sigismund și Petru Rareș, se referea, în 1537, la autenticitatea actelor prezentate („compluribus ex litteris sanis ac sigillatis”), pe bază de examinare a scrisului și formularului diplomatic și a sigiliilor. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 133—134. Cf. G. Kisch, *Claudius Cantiuacula. Ein Basler Jurist und Humanist des 16. Jhdts.* Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1970, p. 34—35. Criteriul autenticității actelor domnești prin sigiliu era afirmat și într-un document slav din 1605 aprilie 30, de la Ieremia Movilă („nesigilat, fals și mincinos”). În doc. din 6 iunie 1597 (D.I.R., XVI₄, p. 168) Ieremia Movilă se referea la un uric de la Petru Șchiopul „nepecețluit pentru că s-a întîmplat să iasă atunci din țară Petru voievod și n-a apucat să-l pecețuiească”. În alt pergament din 1598 aprilie 10 se arăta că au fost prezentate domnului și sfatului urice putrezite în pămînt și numai pecețile le-au rămas întregi. D.I.R., Acad, Peceți, 59. Într-un document din 1621 aprilie 1, Miron Barnovschi se referea la un act de la Ieremia Movilă cu pecețea mică, cu iscălitura proprie a domnului și a lui Stroici logofătul. În altul din 1631, iunie 15, Moise Movilă se referea la un act pretins fals de la Miron

propria domini regis“ sau „dominus par se vaivoda“ devine „saam gospodin veleal“ în secolele XVI—XVII în documentele moldovenești¹²². Intitulația documentelor în afară de nota de realism și nuanțele fanteziste din secolul al XVI-lea evoluează în funcție de concepția de stat modern. Dacă în actul omagial de la Colomea (16 septembrie 1485) apare exclusiv *terra Moldavie* (Moldaviensis) și *Zemlea Moldavskaia* (în versiunile slavă și latină)¹²³, în cel din 1499 (datum în Herlow)

Barnovschi al călugărilor de la mănăstirea Sf. Ioan cel Nou (Nicoiță), care „n-a fost iscălit de mîna lui Barnovschi vodă“ („cum însumi domnia mea am cunoscut și am văzut și cu tot sfatul... și... am rupt aceea carte...“). Un „uric făcut cu viclesug“ era menționat într-un document din 1634 decembrie 30 (Arh. st. Iași, P. 222/12). În materie de sigilii pentru clarificări este utilă confruntarea cu materialul numismatic, cum este cazul cu sigiliul lui Mihail Radul, cu vultur bicefal habsburgic și și nu bizantin, care apare și pe moneta sa din 1638 și cu legenda pe avers IO MICHAEL. RAD. DG VLTRPR. Cf. L. Gattorno, *O monedă inedită a lui Mihnea vodă Radul (1658—1660)*, extras din *Cron num. și arheol.*, București, 1943. Cf. și C. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în *Revista Arhivelor*, vol. VI₂, 1945, p. 256—286. Un doc. din 15 aprilie 1607 (hîrtie) de la Simion Movilă are două peceti domnești timbrate, sigiliul mijlociu pe romb și unul inelar pe document. D.I.R. Pentru sigiliile cu legendă slavă ale lui Ieremia Movilă mic și mijlociu pe documente din 1593, adresate lui Zamojski, cf. Hurmuzaki, *Doc.*, supl. II₁, p. 367, 372. D. P. Bogdan a „constatat“ că Alexandru cel Bun a utilizat 9 matrice, o a cincea pentru actul latin din 1421. Crede că „în cancelaria lui Alexandru cel Bun existau concomitent mai multe matrice deosebite“, două utilizate în aceeași zi (1421) și trei în 1429 și că „existau chiar mai multe matrice identice, folosite concomitent“, cum a fost cazul și în statele feudale occidentale. Cf. *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 259—260 (cu facsimile). Sigiliile nu se distrugau la decesul domnilor. Insistă asupra influenței polone în modelul sigiliilor. Cf. și F. Lot și R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*, t. II, PUF, 1958, p. 92. Cf. și M. Bunta, *Tiparul sigiliului mare al domnului Țării Românești Pătrașco cel Bun*, în *Acta Musei Napocensis*, vol. V, 1968, p. 533—537 (tiparul a fost pierdut cu ocazia unor evenimente militare în Transilvania din 1536 și găsit la Gilău, azi la muzeul din Cluj).

¹²¹ D. P. Bogdan a afirmat că arenga este necunoscută documentelor moldo-slave, ulterior, mai prudent, că „în actele moldovenești arenga nu apare decît în foarte puține acte externe, destinate mănăstirilor“. Cf. *Rev. Ist. Rom.*, vol IV, 1934, p. 110; *D.I.R.*, Introducere, vol. II, 1956, p. 86. Preambulul scurt și în documentul slav din 1437, Hurmuzaki, *Doc.*, vol. I₂, p. 873. Cf. și H. Fichtenau, *Note sur l'origine du préambule dans les diplômes médiévaux*, în rev. „Le Moyen Age“, nr. 1—2, 1956.

¹²² Prima mențiune pare a fi pe un document din 1561 ianuarie 7. *D.I.R.*, XVI₂, p. 157. În actele lui Filip cel Frumos apare mențiunea „per dominum regem“, care — se afirmă — nu totdeauna denotă o dispoziție personală a regelui și e considerată ca o formulă de validare. Numai 50% circa din acte ar fi fost scrise la dispoziția regelui și întărite cu sigiliul mare. Cf. I. R. Strayer, *Philip the Fair — a „constitutional“ King*, în *The American Historical Review*, vol. LXII, 1956, p. 18—32.

¹²³ I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 370—375. O particularitate a actului este și mențiunea, în afara invocației, a formulei perpetuității și de devoțiune, „izvoleniem Bojiu mî esmo gospodar zemli Moldavskoi“ („cum Dei voluntate nos sumus dominus terre Moldaviensis“), deci nu „Dei et regie maiestatis gratia“. Versiunea slavă are particularisme ucrainene. În intitulație Ioan Ștefan (Johannes Stephanus).

regnum nostrum Moldaviae (Moldaviense) alternează cu *terra nostra Moldaviensis* (terra Moldvana în documentele lui Ludovic de Anjou). Ulterior *regnum* apare aproape constant. În „acordul” cu regele polon Sigismund de la Hirlău, din 21 octombrie 1527 (7035), versiunea latină, Petru Rareș apare „voyevoda (palatinus, dominus) terrae Moldaviae”. În exemplarul latin al regelui polon este „Ion Petrus woiewoda terrae Moldaviensis” frate cu Ioannes Bohdan”. Ulterior Petru Rareș se intitula în actele în limba latină aproape constant „*dominus regni Moldaviae*”¹²⁴. În 1523 Ștefăniță voievod considera Polonia „panstwo y crol- yestwo weliyko”¹²⁵. Petru Rareș considera în 1531, și ulterior în negocierile sale, Moldova și Polonia *regna* („Poloniae vel Moldaviae regna”, „inter hec duo *regna* Poloniae et Moldaviae”) ¹²⁶. Unele documente în limba slavă ale lui Ieremia Movilă au mențiuni care diferă de acelea naive ale lui Petru Șchiopul și redau competența și prestația autorității centrale domnești. De exemplu pe un document din 9 septembrie 1597 (Suceava), privind hotarele mănăstirilor Agapia și Secul în conflict, semnat de el, scria: „Cum veți afla tot să se scrie să li se facă dires (cu sensul de act domnesc) să nu se mai învăluiască”¹²⁷.

În documentele lui Ieremia Movilă adresate regelui Sigismund sau lui Zamoyski se folosea limba polonă, dar cu „anno domini”. În secolul al XVII-lea aceste documente emise de cancelaria domnească din Moldova în limba polonă au frecvent în text expresii în limba latină. Uzul expresiilor latine în scrisorile polone a fost introdus mai ales de umanismul Jan Zamoyski¹²⁸.

Cunoașterea formularului diplomatic, cu fluctuații și particularități, și a practicării semnăturilor dă posibilitatea determinării falsului, mai ales atunci când informația documentară nu apare edificatoare¹²⁹.

A. Papiu-Ilarian a publicat în 1864 textul pretinsului tratat al lui Petru Rareș din 1 martie 1542 (Suceava). Nu putem verifica data actului în scriere mercantilă, cu semnătura ireală a domnului („Petrus woivoda manus pp”), considerat „învățat” de Peresvetov, cu termeni în formă slavă și litere germane. Formularul este defectuos pentru un tratat în care Petru Rareș apare ca pretendent, în comparație cu actul de alianță al lui Petru Rareș cu regele Ferdinand, încheiat prin Georg Reicherstor-

¹²⁴ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₃, p. 602—606, 725—728, 729—732.

¹²⁵ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefăniță Voievod*, p. 527.

¹²⁶ Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, p. 23—24, vol. II, p. 121. Moldova era menționată „*regnum vicinum*” și într-un decret al regelui Vladislav II al Ungariei din 1514.

¹²⁷ Arh. st. Buc., Neamț, 82/4186 (facsimil D.I.R.). Cf. și J. Guadet, *Recueil des lettres...*, t. VIII, Paris, 1878, p. 968.

¹²⁸ Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, vol. 1, p. 299 (1589), Supl. II, vol. II, p. 620—622, Supl. II, vol. III, p. 11—12.

¹²⁹ Un formular aparte (sîrbesc) era folosit în documentul lui Petru Șchiopul pentru Hilandar din 1583 decembrie 31 (D.I.R.)

ffer, „secretarius et commissarius“, din 1535 (Iași). Formularul acestuia este absolut normal, inclusiv corroboratio¹³⁰.

8. *Subscriptiile*. Nu există semnături domnești pe acte originale până la aceea a lui Despot. Despot, care se intitula nepot al lui Ștefan cel Mare, în documentele interne din 1563, semna în grecește „Ioan voievod“ și privilegiile în limba slavă. „Despotas manu pp.“ semna pe un document din 1561¹³¹.

Subscripțiile monarhilor pe acte în secolul al XV-lea sînt rare. Aceea a lui Matei Corvin apare pe un act din 10 februarie 1462 și altele ulterior (1463, 1478)¹³². În timp ce pe actele în limba latină lipsește semnătura sau apare mențiunea dispoziției redactării sau „dictării“, în cele în limba slavă Ioan voievod semna într-o manieră singulară. De exemplu, pe un document din 22 mai 1572 „Ion voievod în anul 7080“ și cu formula „domnul a spus“ și „Berheci logofăt a învățat“ și mențiunea diacului „Mihăilescul“. Pe altele ulterioare „(Eu) Ion voievod și fiul nostru Pătru“ cu sensul de condominium, asociere și desemnare la succesiune. El va fi imitat de Petru Șchiopul¹³³. Pe un document în limba latină Aron voievod semna în slavă „+ sam gospodin pis Io Aron voievod i gospodin zemli Moldavskoi“¹³⁴. În 1591 Ieremia Movilă semna o scrisoare în limba polonă, în care amintea de „Cicero cloquentissimus“, „Ere-mia Movila rukoiu vlasnoi“. Pe un document din 1598 Stroici semna „Lucas Stroici ruka vlasna mp“¹³⁵. Obișnuit semnătura lui Ieremia Movilă pe documente este cvasi ininteligibilă („Erimie voevoda mp“). Absența semnăturilor (subscriptiilor) domnești cu caractere latine pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea comportă și o explicație de ordin mistic ortodox. Semnăturile domnești și ale logofeților pot fi considerate și o expresie a gradului de cultură, a complexității psihice și simplității. Este cazul cu acelea ale lui Ioan voievod, Petru

¹³⁰ Cf. *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tomul III, București, 1864, p. 13—14, facs. p. 16 Cf. și Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II partea I, p. 91—95. În 1542 Petru Rareș a avut relații intense cu regele Ferdinand prin Iacob Fischer din Viena. Cf. „Bul. Com. Ist. Rom.“, 1/1915, 284—285.

¹³¹ Cf. și N. Grămadă, *l.c.*, p. 61. Cf. *D.I.R.*, sec. XVI₂, p. 161—162; Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, vol. II, p. 223; facsimil Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II. Semnătura lui Despot autografă în slavă, latină și greacă (cu fragment de sigiliu cu legendă greacă) pe un document din 1563. Cf. Hurmuzaki, *Doc. Supl. II*, vol. I, p. 224.

¹³² Matei Corvin mai pune și un „M.R fiat“ (doc. din 1478, pergament pentru papa Sixt al IV-lea). Cf. Fraknoi Vilmos, *A Hunyadiak és a Jagellók Kora*, Budapest, 1896, p. 118, 196—197, 268—269, 347—349. Cf. *ibidem*, semnături pe acte din 1490 („Wladislaus Rex manu ppa“) și din 1526 august 25 (minusculă mercantilă, „Ludovicus Rex manu ppa“ și „cito, cito, cito“). Pentru „Ladizlaus rex manu propria“ pe o diplomă ungară din 1457, cf. Szentpétery I., *Magyar Okleveltan*, p. 178.

¹³³ Cf. *D.I.R.*, XVI₃, p. 7, p. 13, 16, 18, 22, 25, 30, 35. Cf. și Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XI, p. 232.

¹³⁴ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XII, p. 6—7. Mențiunea simplă a numelui scriitorului actului în a doua jumătate a sec. XVI se datorește unei influențe occidentale.

¹³⁵ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, vol. II, p. 458. Cf. și supl. II, vol. I, p. 350, 541.

Schiopul, Petru Cercel, Eremia Movilă, Ștefan Tomșa, Gheorghe Ștefan, Constantin Cantemir etc.¹³⁶

S-a afirmat că Mihai Viteazul n-ar fi cunoscut limba latină și n-ar fi semnat personal cu caractere latine. Semnătura i-ar fi fost trasată în acest caz numai de notar chiar cu mp. Nu putem contesta că au existat astfel de cazuri. Scrisoarea lui Mihai Viteazul către Rudolf al II-lea (original în Arh. Ces. Reg. din Viena), din 17 ianuarie 1601, are „Michael Waiuoda mp. Transalpinæ“, cu mențiunea lui E. Hurmuzaki „semnătura lui Mihai Vodă cu litere latine“¹³⁷. Dacă Petru Cercel semna cu astfel de caractere și Mihai Viteazul a reușit să deprindă o astfel de semnătură. Semnătura latină a lui Stroici logofăt („Stroicz logofet“) apare pe acte slave în 1580. Din 1582 înainte Stroici nu mai semnează cu caractere latine dar cu „mp“ și fără data de control¹³⁸. În secolul al XVII-lea semnăturile cu caractere slave au și mpa (Gașpar Grațiani, Gheanghea logofăt, Ureche etc.), ca o modă dar și un indiciu sigur uneori al cunoașterii limbii latine de domni și de logofeți.

9. *Importanța datărilor topice și cronologice.* Datarea topică și cea cronologică constituie, de asemenea, elemente de critică diplomatică. Itinerariile domnilor, dacă pot fi întocmite, cum este cazul cu acelea ale lui Ieremia Movilă, ajută la datare, la verificarea datelor actelor, la biografia personajului istoric. Dar, în genere, materialul este carential și echivoc și sub acest raport. Practicarea calendarelor roman, planetar și cu ferii, stilului vechi și nou trebuie determinate minuțios. „Die Saturni secunda mensis Octobris“ apare într-un document din 1569 de la Bogdan Lăpușneanu, dat „in oppido Iași“¹³⁹. Prima datare cu „veleat“ și calendarul modern este într-un document slav din 1563 iunie 24, de la Despot, din Cotnari. Datarea cu calendarul modern apare și în documentul din 1583 august 6 de la Petru Șchiopul domn al „Moldovlahiei“¹⁴⁰. Mențiunea vechiului calendar („des alten Kalenders“) apare într-un document din 18 iulie 1591 al conducerii târgului Baia¹⁴¹. Prima mențiune a calendarului (stilului) nou în documentele din Moldova pare a fi din 1594¹⁴².

¹³⁶ Pentru semnătura latină cu mpa. a lui Gașpar Grațiani „princeps Moldaviae“, cf. Hurmuzaki, *Doc.* VIII, p. 394 și supl. II, vol II (1619) latină și slavă cu Io și mpa. Cf. și Neculce, *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 226.

¹³⁷ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. IV₁, (1882), p. 237.

¹³⁸ Cf. și D. P. Bogdan, *Dipl. slavo-română, D.I.R.*, Introducere vol. II, p. 137, 138, fig. 16, 45. Pe un document din 19 iunie 1580 semna „Stroicz logofet 19 anno 1580“ și în slavă „iiscal Stroici“. Pe altul din 29 septembrie 1580 „Stroicz 29“ (și altele). Pe un document din 13 mai 1590 semna „iiscal Stroici logf. mp.“.

¹³⁹ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II₅, p. 665 (341).

¹⁴⁰ *D.I.R.*, XVI₂, p. 167.

¹⁴¹ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 708. Într-o scrisoare a lui Bart. Bruti, către nuntial apostolic din Polonia Anibal de Capua, din 5 septembrie 1587, se făcea mențiunea: „alli 18 d'Augosto secondo il antico calendario“. Hurmuzaki, *Doc.*, III, p. 95—96. Mențiunea uzului „vechiului calendar“ se făcea și într-o scrisoare în limba germană cu datare latină, a șoltuzului și pîrgarilor de Suceava, din 1637, către bis-trișeni. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₂, p. 1037.

¹⁴² Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, p. 339.

dar era utilizat de Petru Șchiopul în scrisoarea către Sixt V, din 1 ianuarie 1588¹⁴³. Ieremia Movilă se referea la noul calendar într-o scrisoare din 4 februarie 1603 adresată regelui Poloniei. La 2 ianuarie 1599 Ieremia Movilă felicita pe Zamoyski „după vechiul și noul calendar“¹⁴⁴.

Datațile topice ale documentelor, examinate atent, pot contribui la clarificări în problema categoriei așezărilor sau reședinței domnești, cum este cazul cu Suceava. Din aceste datări topice rezultă clar că domniile moldoveni au rezidat în cetatea de la Suceava pînă la a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, și dualitatea reședinței domnești Iași-Suceava, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea¹⁴⁵. O scrisoare a lui Alexandru Lăpușneanu către bistrițeni din 1559 era datată „Geben in unserm Schloss Zwchawa“, iar alta din 1564 „datum ex oppido nostro szuczawiensi“, deci prima din cetate, a doua din oraș, unde se improvizase curtea domnească¹⁴⁶. Ritmul și variațiile deplasărilor domnilor au fost în funcție și de flagele. Un document din 1597 octombrie 4, de la Ieremia Movilă (scrisoare adresată regelui polon), era datat „Suczawie in civitate nostra moldaviense“. În altul, din 12 octombrie 1598, Ieremia Movilă scria din Botoșani: „Am plecat din Suceava spre Iași, unde voi rămîne cîtăva vreme“¹⁴⁷. Datarea topică diferă la două documente latine din aceeași zi (15 august 1594) către dr. B. Pezzen. Unul al lui Aron „datae in arcz nostra Iass Moldaviae“, altul al lui Răzvan „datae in civitate Iass Moldaviae“¹⁴⁸. Într-un document din 1 decembrie 1535 de la Petru Rareș, cu intitulăția după salut, cu sens de deferență, era folosită datarea „Ex regno nostro Moldaviensi prima die Decembris anno Christi 1535“. Altul, tot către Ferdinand, nu avea datare¹⁴⁹.

¹⁴³ Pentru „stilul nou“, introdus de Grigore XIII, cf. și I. Pastor, *Geschichte der Päpste*, t. IX, p. 204—208.

¹⁴⁴ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, vol. I, p. 514; Supl. II, p. 259. Miron Costin făcea o datare „pre calendarul nostru“ și „pre a papistașilor“ 29 sept. — 9 oct. 1621. *Letop.*, ed. 1936, p. 98.

¹⁴⁵ Identificarea sigură a Hirlăului cu „oppidum Bachlo“ (Bachlovia), din documentele din sec. XV—XVI, rezultă clar la Sommer (ed. Legrand, 1889, p. 17): „quod milliari ferme a Cottaria abest“.

¹⁴⁶ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV, p. 548, 609.

¹⁴⁷ Cf. P. P. Panaitescu, *Doc.*, *priv. la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 41, 63. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, p. 422.

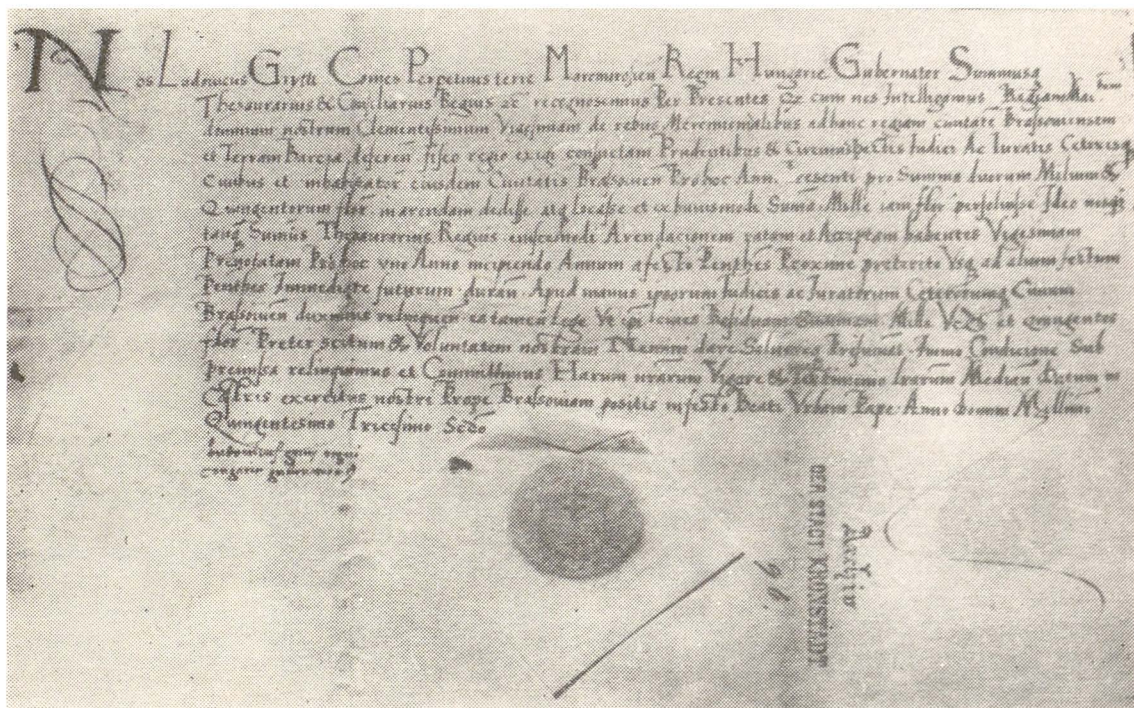
¹⁴⁸ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XII, p. 6—7.

¹⁴⁹ Veress, *Acta et epistolae*, p. 255—270, 271. Regele polon Sigismund își dădea o scrisoare către regele Ferdinand „datum ex venationibus nostris in Nyepolomice“. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 126 (1537 mai 23). Cf. și Hurmuzaki, *Doc.*, vol. II, p. 169.

Petrus Wanda de ora domus et cum maldam primum et eundem
 amon et virum dilecti ea que nobis vos et martinu cerle de negotio
 vultis significare in altissimis ad vngarum imperatorem et vos ad
 hermanum pro ymbria et ymbria conuincit et pro conuincione vna munda
 fientis vos de comans iudicio vngarum iudicem modernum certo cum angli
 cibus et iuribus causa concordia et conuincione guerras sedant et regni
 vngarum iudicem declinant subterfuge ad nos in obuiam accedere et vnde
 ad fidem vram et consiliarios moram tulle et secure presuntis et vnde
 anno octimifatis quia iterum ad fidem vram et consiliarios moram tulle
 iudicem duxit et redire in eundem vngarum iudicem et ymbria conuincit
 conuincit conuincit et ceterum quod is martinu conuincit vnde vnde
 vnde duxit credere vultis datam in eundem fca quia in eundem
 conuincit anno et vnde

Archiv
 DER STADT KRONSTADT

Pl. 6. — 1529 („in itinere“, Petru Rareș (umanistă))

Pl. 8. — 1532 („prope Brassoviam“), Ludovic Gritti (umanistă)

McGowan

Ex Mandati sue M^{te}
Philadensis pref^{te}

198.

2011

1995-1996

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

LA DIPLOMATIQUE LATINE DANS LES PAYS ROUMAINS NOUVELLES CONTRIBUTIONS

RÉSUMÉ

Dans cet article, l'auteur présente quelques nouvelles données, interprétations et considérations concernant le rôle du latin dans les chancelleries de Valachie et de Moldavie aux XIV—XVIII siècles.

Ces considérations de l'auteur ont comme fondement une large et très variée documentation et aussi la littérature courante d'encadrement. Les dix documents reproduits en facsimiles illustrent fidèlement le texte.

On présente des renseignements sur les logothètes et notaires pour le latin, sur l'évolution de l'écriture latine et aussi sur le formulaire du document roumain avec ses particularités.

On peut affirmer que le latin, à côté du slave, a été largement utilisé dans ces deux chancelleries d'Etats féodaux et selon les formes en usage alors en Europe.

CAMĂTĂ ȘI CĂMĂTARI ÎN MOLDOVA ÎN EPOCA FANARIOTĂ *

DE

I. CAPROȘU

Instaurarea regimului turco-fanariot a însemnat nu numai începutul unei noi perioade de restrângere a autonomiei politice a Moldovei și a Țării Românești ci și o epocă de maximă exploatare turcească a acestor țări. În ansamblul obligațiilor economice mereu crescînde din această epocă, sarcina economică cea mai grea a acestor țări derivă, ca și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, din proporțiile pe care le capătă din nou mezatul constantinopolitan al tronurilor celor două țări și din eforturile pe care le fac domnii spre a-și menține scaunul ¹.

Procurarea enormelor sume de bani pentru plata scaunului moldovean și a menținerii lui sau pentru dobîndirea celui muntean, la care domnii fanarioți din Moldova rîvnesc deseori ², a dus la sporirea maximă a impozitelor ³, fapt care afecta deseori chiar situația economică a clasei dominante. În condițiile unei lipse cronice de numerar, prezența cămătarului devine o necesitate, de el avînd nevoie, în permanență, atît domnul, cît și boierul, pentru întreținerea luxului sau pentru alte cheltuieli, sau țăranul, în special pentru plata impozitelor. De aceea, ca și în perioada cuprinsă între instaurarea dominației otomane și regimul

* Articolul de față face parte dintr-o lucrare mai mare intitulată *Capitalul cămătărească în Moldova*.

¹ *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 347.

² Ioan Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. a II-a, revăzută, de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 323; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, p. 40.

³ Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 319, 322, 337, 365, 375 și 384.

turco-fanariot⁴, toți sînt nevoiți să apeleze la cămătari. Numărul sporit al acestora din urmă față de perioada precedentă atestă de la sine extinderea pe care a dobîndit-o în această vreme cămătăria. Același lucru îl dovedește și practicarea ei de către unele categorii sociale din Moldova. Cămătarii străini stabiliți mai demult în țară își vor spori mereu numărul cu cei aduși de domnii fanarioti pentru recuperarea sumelor avansate de aceștia la cumpărarea domniei în Țarigrad.

Cît domnul se afla în scaun, el avea mereu nevoie de ei pentru cheltuielile permanente impuse de cererile Porții și de numeroase alte împrejurări⁵ pentru care, spre a le face față, el avea nevoie urgentă de bani, pe care nu întotdeauna și-i putea procura din țară cu aceeași rapiditate. Apelul la banii cămătarului constituia așadar un imperativ pentru domnie, după cum rezultă, de altfel, din numeroase izvoare. Este elocventă, între altele, scrisoarea din 2 aprilie 1741 a lui Grigore al II-lea Ghica vodă către ispravnicii de ținuturi, prin care le poruncește „să ne găsească împrumut de pe la negu(ă)tori, de pe la prieteni“ bani, „într-o lună cu dobîndă cîte 10 lei de pungă“, pe care domnul trebuie să-i dea grabnic, potrivit poruncii Porții, pentru lefile ienicerilor de la Bender⁶. „Căci să nu arăți dumneata, continuă domnul, că nu poț(i) găs(i) cu atîta dobîndă ce dăm...⁷. Căci acolo sînt și negu(ă)tori turci, care cu dobînda aceasta poț(i) găs(i) dumneata. Și de ni-i face sminteal(ă), să știi că vom ave părere de rău asupra dumatăle“⁸. Urgența situației e consemnată și în cele 17 cărți date copiilor de casă trimiși să ridice banii astfel procurați: „numaidecît și făr-de nici o sminteală să-i de toți deplin pe mîna copilului din casă ca să-i aducă“⁹.

Cum atît de des banii visteriei nu acopereau cheltuielile curente ale domniei, fie pentru că țara era „stricată“ de oști sau secătuită din cauza numeroaselor dări, fie că impozitele nu se puteau stringe la timp sau calamitățile naturale împietau asupra veniturilor domniei, cămătarul constituia mereu pentru domnie o prezență necesară. Dacă de la el își procurau adesea contribuabilii sumele pentru plata dărilor, tot datorită lui domnia însăși intra în posesia numerarului de care avea nevoie

⁴ Vezi I. Caproșu, *Rolul capitalului cămătăresc în așezarea micii proprietăți din Moldova. Pînă la începutul regimului fanariot*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași, tom. VII (1970), p. 111 și urm. Pentru Țara Românească, vezi Lia Lehr, *Camăta în Țara Românească pînă în secolul al XVIII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie“, tom. 23, nr. 4, 1970, p. 696 și urm. Aceste două articole reprezintă, deocamdată, singurele cercetări asupra cametei în cele două țări.

⁵ Vezi Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 309, 312, 320, 324, 325, 337—339, 354, 361, 384; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 108, 109—121, 139 și 147.

⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 351, nr. 1041 și 1042.

⁷ Dobînda de mai sus, de 24% pe an, era, într-adevăr, mai mare decît cea obișnuită, ea ilustrînd, astfel, imperativul situației cu care, ca în atitea alte cazuri, e confruntată domnia.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 351, nr. 1041 și 1042.

⁹ Bibl. Acad., ms. 237, f. 759 v — 759 r.

și nu și-l putea procura altfel. Dacă la începutul secolului al XIX-lea domnia Moldovei contractau uneori împrumuturi bănești și de la Viena sau de la București¹⁰, până la această dată, cămătarii țarigrădeni erau singurii creditori străini ai acestora. Împrumuturile se contractau fie la Țarigrad, prin intermediari ai domniei sau prin capuchehaiele acesteia, fie în țară, unde erau destui negustori turci ce practicau cămătăria¹¹. Prin aceiași negustori turci se procurau, pe credit, plătindu-se deci dobândă, unele mărfuri pentru darurile pe care domnia trebuia să le facă slujbașilor Porții la Țarigrad sau celor care treceau prin Moldova sau veneau în această țară¹². Capuchehaiele înseși cheltuiau de la o vreme, la Poartă, fără controlul necesar al domniei¹³, cărcia îi veneau în țară, spre a fi lichidate, doar polițele¹⁴, dacă creditorii țarigrădeni nu-și trimiteau la Iași, în același stop vechilii¹⁵.

Negustorii străini nu sînt singurii de la care domnia contractează împrumuturi bănești. Potrivit obiceiului statornicit în timpul dominației otomane, ca apelează frecvent, în acest scop, și la marii boieri moldoveni, împrumutul fiind garantat în astfel de cazuri de însăși boierimea țării. „Noi, boierii țării Moldovei, mare și mici și mazili...”, se menționează într-un document din 1714 iulie 15, semnat de 28 mari boieri moldoveni, mărturisim cu acest al nostru zapis pentru 10.000 lei ce s-au luat de la dumnealui Iordache Ruset biv vel vornic în domnia întîii a mării sale domnului nostru Io Neculai Alexandru voevod... de s-au dat în bir și baiaramlic“, urmînd ca această „datorie a noastră și a țării... să i se plătiască pe-ncetul din țară ca să nu fie stînsă casa dumisale“¹⁶. Potrivit unei condiții de socoteli a visteriei, Grigore vodă Callimachi împrumutase, în 1763, „pentru trebuințele domniei“, pentru „datoria boierilor capuchehăi“, pentru „baeram peșcheș“, pentru „mevagipul Hotinului și Benderului“ sau pentru „banii mucareului“ sume mari de la majoritatea marilor boieri ai țării și de la mitropolitul Moldovei „bez alți boieri ci-au mai dat împrumut cum arată foaea anume“¹⁷. Un alt domn din aceeași familie, Scarlat vodă Callimachi, figurează ca debitor, din anul 1810, într-un izvod din 1823 al logofătului Balș¹⁸, iar în sama visteriei Moldovei din 1813—1814 ca debitor cu o sumă mare al banului Petrachi Cazimir¹⁹.

„Rînduiți“ de domn, boierii, înalții prelați, negustorii și mănăstirile erau obligați, potrivit unui obicei întîlnit și în secolul precedent, dar

¹⁰ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 146 și 152.

¹¹ *Ibidem*, p. 107—108 și 137.

¹² *Ibidem*, p. 108 și 125; Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 324, 325, 337—339 și 384.

¹³ Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 300 și 324.

¹⁴ N. Iorga, *Documente Callimachi*, p. 107—108.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 417, nr. 1608.

¹⁷ *Idem*, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 107—108.

¹⁸ Bibl. Acad., CCL/29.

¹⁹ *Ibidem*, p. 138.

fără a avea amploarea din această epocă, să acorde domniei împrumuturi bănești²⁰ chiar dacă debitorii sînt nevoiți ca ei înșiși să apeleze, pentru procurarea banilor, la cămătar. Dată fiind nevoia de bani a domniei, scutirea de „împrumut“, „împrumutare“ sau de a da „bani în datorie“, cum este numită în documente această obligație, se acordă doar în cazuri excepționale²¹. Deși domnia plătea dobîndă pentru sumele împrumutate astfel, nu lipsesc cazurile în care ea nu poate restitui nici măcar suma respectivă. Mihai Racoviță vodă, în cea de a treia domnie a sa, „pînă a se mazili au luat mare somă de bani de pre la boierii cei mari și de la cei mai de gios și de pre la negustori adevărind că le va da banii și nemănuși n-au mai dat; și au rămas toți vinduți și îndatoriti plîngînd și cerșindu-și banii“²². „Așijdere și turcii balgii“ care „împrumutase pe Mihai vodă cu bani noi să ici vechi... au rămas... stînși“²³. Datorii mari avea în prima domnie și Grigore al II-lea Ghica²⁴, iar Ioan Mavrocordat, „cînd s-au mazilit, au rămas dator pre la neguțatori“²⁵.

Prezența cămătarului constituia o necesitate însă atît pentru domnie cît și pentru clasa dominantă, dar mai ales pentru producătorul nemijlocit. În 1735, cînd, fiind o recoltă slabă, „era pre greu oamenilor... și neguțatorii cu datorie, sințindu de nepace, nu da un ban cu datorie nimănuși... să mira bieții oameni ce s-or face cu capetele“²⁶. În schimb, în timpul celei de a treia domnii a lui Mihai Racoviță, cînd „țara să întemeiasă“ datorită recoltelor bune, erau „bani mulți în țară, la neguțatori, de-ș prinde oamenii nevoie“²⁷. Cei mai mulți dintre negustorii care acordă împrumuturi cămătărești sînt turci.

Sînt deosebit de numeroase actele care menționează împrumuturi cămătărești contractate la negustorii și cămătarii turci precum și dificultățile pe care acestea le generează pentru debitori. O Aniță vorniceasa, soția lui Mitrea fost mare vornic, mărturisește, la 14 iunie 1720, că „agiungîndu-mă greu și nevoie și timplîndu-să de au fost și foamele mare în toată țara, căzînd la gre datorie la turci și neavînd ce face“ este nevoită să vîndă jumătate din satul Pomîrla cu 200 lei pentru a-și putea achita datoria²⁸. Părți din Zorleni și Bălăceni sînt zălogite lui

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 417, nr. 1608 și p. 431—433, nr. 1630; idem, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 9, nr. 15, și p. 81; Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 303.

²¹ „Revista istorică“, an. VI (1930), p. 195—199; Arh. St. București, M-rea Aron vodă, I/13 și 15; ms. 644, f. 17.

²² M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, revăzută, București, 1874, tom. 3, p. 72; vezi și Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 303.

²³ Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 303.

²⁴ *Ibidem*, p. 312.

²⁵ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. 3, p. 185.

²⁶ Ioan Neculce, *ed. cit.*, p. 337.

²⁷ *Ibidem*, p. 299.

²⁸ Arh. St. Dorohoi, Condica moșiilor Pomîrla și Hilișeul de Sus, nr. 39, p. 43—44.

Palade spătar pentru că acesta a împrumutat pentru stăpînul lor „100 lei bani vechi de la un turc, în trei luni, cu un baș”²⁹, după cum tot pentru 100 lei cu care a fost dator „la un turc” își pierde vecinii, în favoarea fratelui său, Vasile Tăutu³⁰. În diata mitropolitului Gheorghe sînt menționate trei sate de pe valea Orbicului pe care le „neguțase răposatul Ghedeon” și a căror contravaloare fusese avansată, parțial, vinzătorului din banii pe care „i-au fost luat cu camătă de la turci”³¹. Pentru cheltuiala făcută la o judecată, banii se împrumută „cu baș” „de la turci”³², iar pentru facerea unui grajd pentru menzil, în 1741, la Birlad, orășenii sînt nevoiți să ia 340 lei „cu datorie de la turci”³³. Pentru scoaterea unuia de la temniță se împrumută 8 lei, „cu camătă, de la un turcu”³⁴, după cum, deseori, după moartea unor boieri rămin datorii la „neguțătorii turci”³⁵. În sfîrșit, într-un zăpis, ilustrativ pentru modul de a acționa al cămătarilor turci, se menționează că un Toader fost comis „fiind... îngreuiat cu datorie la turci... și neavînd cu ce plăti pusu-m-au turcii la închisoare și eu neavînd cu ce plăti, am căzut după dumnealui Ilie Abăza vornic de au luat alți bani de la alți turci cu camătă de m-au plătit. După aceea, multă vreme așteptîndu-mă dumnealui și neavînd cu ce plăti, pusu-m-au și el la închisoare de am șezut un an și, tot neavînd cu ce plăti, scos-am giumătate de sat de Drăgușani, cu vecinii, la vînzare”³⁶.

Dintre numeroșii negustori turci ce practică pe scară largă cămătăria în Moldova, unul dintre cei mai importanți este Hagi Ismail (Smail) din Roman, frate și tovarăș de negustorie cu Mahmut Celebi din Anatolia. Ambii îl creditaseră cu o însemnată sumă de bani pe Ioan Neculce cu care, de altfel, avuseseră „mult alișveriș” înainte de pribegirea acestuia cu Dimitrie Cantemir. La întoarcerea după nouă ani, în țară, cronicarul restitui la cererea vechilului celor doi, Murtaza, cei peste 600 lei cu care le mai era dator³⁷. Hagi Ismail a continuat a fi un creditor permanent al boierului moldovean din moment ce peste șapte ani, la 25 februarie 1745, îl întîlnim într-un „izvod” de datorii al acestuia cu un credit de „420 lei cu baș cu tot”³⁸, alături de turcul Osman³⁹. El era unul din principalii creditori ai năpăstuitului vistier Neculai Bașo-

²⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 210, nr. 88.

³⁰ Arh. St. Iași, CDVI/23.

³¹ „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași” (în continuare se va cita „Ioan Neculce”), fasc. 3 (1923), p. 114–115.

³² *Ibidem*, an. I, fasc. 2 (1922), p. 307, nr. 144: „și cu bașuri ce au dat la turci luîndu tot bani cu baș de au cheltuit”; vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 19–20.

³³ Bibl. Acad., ms. 237, f. 640.

³⁴ *Ibidem*, f. 224 r. — 226 r.

³⁵ „T. Codrescu”, an. III (1934), p. 7; an. VI (1936), p. 37–38.

³⁶ Arh. St. Iași, CDXVII/46.

³⁷ „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. IV (1925), p. 70.

³⁸ *Ibidem*, p. 81–82.

³⁹ *Ibidem*.

tă⁴⁰ și ai lui Ion Cantemir beizadea⁴¹, unul din debitorii cei mai frecvenți ai cămătarilor turci. Pentru recuperarea banilor împrumutați de la cei ce nu reușesc să achite la timp datoria el recurge, uneori, la ajutorul domniei ca „să plinească toți banii pe zapis“⁴².

Tot din Roman era și negustorul Hagi Ahmet Keose (Kise), creditor, împreună cu Ahmet Murtaza din Iași, al lui Dumitrașco Racoviță hatman. Din suma de 1287 lei, acesta din urmă nu reușește să le restituie până la moartea sa decât 165 lei, restul de bani fiind recuperat în urma unui complicat proces, din care n-a lipsit intervenția domnilor Moldovei și ai Țării Românești, de la cei trei fii ai debitorului decedat⁴³. Cu o sumă mare (1000 lei) îl creditează cel dintâi și pe Costachi comisu, fratele lui Dumitrașco beizadea, chezașul debitorului pentru cei 240 lei ce mai rămăsese de restituit după plecarea sa în Țara Românească⁴⁴. De la același se împrumută, în sfârșit, cu 30 lei și Irina spătă-roaia⁴⁵, iar „la Eși“ se împrumută, cu 300 lei, Ion Cantemir beizadea, urmînd ca debitorul, „mergînd acasă, la ținut(ul) Bacăului“, să dea „dumisale toți banii“⁴⁶. Un alt negustor cunoscut din Roman, creditor al Pălădeștilor și al aceluiși veșnic debitor al cămătarilor turci, Ion Cantemir beizadea, este Hagi Sali care ia în 1754 dobîndă „într-o lună cîte doi lei pe sută“⁴⁷. Operațiile sale cămătărești nu se limitau însă la Roman, de vreme ce în același an, la 27 iunie 1754, îl creditează cu 450 lei, în Iași, pe același Ioniță Cantemir beizadea⁴⁸. Același este cazul și al însemnatului cămătar Mahmud Derviş-oglu sau al lui Hagi Halil-oglu, din același oraș, care acordă împrumuturi tot în Iași⁴⁹.

Pe Ilie Neculce biv vel spătar și pe Ilie pitar, ginerele marelui vistiier Neculai Bașotă, îi credita, în sfârșit, cu sume mari, tot un turc din Roman, Hasan aga⁵⁰, de unde, de altfel, era și Husein aga, creditor cu sume mari, în 1757 și 1758, al aceleiași Anițe Palade⁵¹, sau un Hagi Mahmut, care îl credita în Iași, cu 130 lei, la 29 decembrie 1725, pe hatmanul Dumitrașco Racoviță⁵².

Romanul era, astfel, în secolul al XVIII-lea, alături de Iași, orașul moldovean cu cei mai mulți cămătari turci, dar, spre deosebire chiar de

⁴⁰ „T. Codrescu“, an. V, (1935) p. 37 și 38.

⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 379.

⁴² Bibl. Acad., CCLXIII/22.

⁴³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 116—121.

⁴⁴ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 34 și 35.

⁴⁵ Bibl. Acad., XXII/108.

⁴⁶ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 55.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 36 și 39.

⁴⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 52—53; „Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 18.

⁴⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 371 și 379; cf. și idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 30.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. V, p. 430; vol. XVI, p. 384.

⁵¹ „Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 19.

⁵² Bibl. Acad., CLXI/132.

capitala țării, în orașul de la confluența Moldovei cu Siretul se așezaseră, temporar, cei mai importanți dintre ei. Aceasta rezultă mai ales din faptul că cei mai însemnați dintre feudații din capitală, care fac împrumuturi bănești: Anița Paladi, Ion Cantemir beizadea, Ioan Neculce, Dumitrașco Racoviță hatman și alții — apelează cel mai frecvent, pentru sume mari, la aceștia. Turcii romașcani se numără, de asemenea, printre creditorii cei mai importanți din numeroșii care au contribuit la ruinarea totală a marelui vistiier Neculai Bașotă⁵³.

În afară de Ahmet Murtaza, menționat mai sus⁵⁴, și de creditorii turci ai domniei ca Husein aga, vechil al cămătarului țarigrădean Casap bașa, Orta ceaș, Sara Husein ș.a.⁵⁵, în Iași mai practicau cămătăria Ali fiul lui Mahmud⁵⁶, „un turc din Iași ce-au fost chizeș Coste Sirbul⁵⁷, Ahmet Tonuzlu-oglu⁵⁸ și, poate, Omer, Hagi Ali sau Mehmet Murtaza-oglu din izvodul de datorii al vistiernicului Paladi, precum și alții din cei care acordă împrumuturi în Iași fără a specifica însă tirgul căruia temporar îi aparțin, ca Suleiman turcul⁵⁹ sau Mehmet aga, creditorul lui Dumitrașco Cantemir beizadea⁶⁰. Unul din creditorii turci cei mai importanți ai lui Ioniță Cantemir beizadea este țarigrădeanul Molla Hasan. Cele trei împrumuturi pe care cel dintîi le contractează într-un singur an, 1754, la cel de a doilea însumează 2800 lei⁶¹. Un alt creditor turc al beizadelei era negustorul Hagi Mustafa „ot Bacău“ cu care, de altfel, cel dintîi avea legături de afaceri⁶². Un negustor cu același nume, supranumit și Surdul, din Botoșani, îl credita pe la mijlocul secolului al XVIII-lea pe Dumitrașco Calmășul vel ban⁶³; la 13 octombrie 1753 același boier împrumuta bani, pentru două săptămîni, de la turcul Hasan⁶⁴. Soția aceluiași boier, Maria, se împrumută, la rîndu-i, de la un Ismail beșliaga⁶⁵; din același oraș era și neguțătorul turc Umir⁶⁶.

De la negustorul Ibraim aga ia 500 lei, la 10 octombrie 1754, Anița Paladi Cantemir, urmînd să-i achite împrumutul în miere „la vremea

⁵³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVII, p. 371 și urm.

⁵⁴ Vezi p. 32.

⁵⁵ Idem, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 107—108.

⁵⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 377 și 379; cf. și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 30.

⁵⁸ V. A. Ureche, *Moratorium*, în „Analele Academiei Române, Mem. secț. ist.”, Seria a II-a, tom. X (1887—1888), București, 1889, p. 337.

⁵⁹ Idem, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 312, nr. 45.

⁶⁰ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 34.

⁶¹ La 12 martie, el ia o poliță de 1 000 lei („T. Codrescu”, an. V (1935), p. 39), la 25 mai se împrumută cu alți 500 (*ibidem*, p. 41), pentru ca la 11 iunie, la Țarigrad, să mai ia o poliță de 1 300 lei („Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 17; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 52).

⁶² „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 37; „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 7.

⁶³ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 19—20, nr. 42 și p. 21, nr. 45.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 16, nr. 34.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 21, nr. 44.

⁶⁶ Idem, *Studii și documente*, vol. V, p. 236, nr. 88.

mierii, după cum s-o vinde; și banii încă să îmble cu dobînda lor din zeci doisprăzece⁶⁷. Aceeași boieroaică era datoare, ca și alții⁶⁸, turcului Mehmet aga „ot Birlad“, urmînd să-i achite datoria, „la toamnă“, în miere⁶⁹.

Vasluiul, unde către mijlocul secolului al XVIII-lea făceau negoț un număr suficient de turci pentru mărimea tirgului⁷⁰, își avea și el cămătarii săi, pe turcii Hasan⁷¹, Eyub (Iup) și Scutul⁷², cum îi vor fi avînd, desigur, și Galații, Tecucii, Piatra, Trotușul, Dorohoiul, Baia, Suceava, Siretul și celelalte orașe ale Moldovei în care prezența negustorilor turci este atestată documentar cu întregul cortegiu de greutatea ce le provocau domniei și locuitorilor, ei și slugile lor⁷³. Chiar și tirguri mai mici, precum Adjudul, care număra printre cămătarii săi doi turci, Hasan și Mahmet⁷⁴, își aveau fiecare cămătarii săi.

Cu un Husein Celebi întrețineau relații negustorești și cămătărești Dumitrașco Cantemir beizadea. La 1 octombrie 1735, acesta din urmă mai avea de achitat negustorului turc suma de 200 lei „bani noi“ dintr-o mai veche „socoteală a noastră“⁷⁵. Unui alt negustor cu numele de Husein îi era dator, la 17 august 1715, Iftimie fost căpitan⁷⁶, iar un Husein serdar se număra printre numeroșii creditori ai marelui vistier Neculai Bașotă⁷⁷. Un Șahin ceaș își recuperează împrumutul de 200 lei acordat căpitanilor de Galați și de Birlad cu ajutorul unui ciohodar⁷⁸, după cum un alt turc, Mahmut, va apela la mijloace similare pentru a-și redobîndi banii împrumutați „de vreo 10 ani“ fiilor lui Pătrășcan Tăutul⁷⁹.

Pentru cumpărarea desetinei ținutului Tecuci la Cochi Vechi „trebuind bani în grabă“, cumpărătorii, Constandin Costachi vel vistier și Adam Luca vel sulger, se înțeleg „să afle bani de la turci cu dobîndă, să-i dea pentru slujbă cu dobînda ce-ar fi; și hiind sirguială de bani — se menționează într-un document din 21 mai 1719 — au luat dumnialor doao pungi de bani de la Mehmet Iazagi de Focșani și de la Calafat de-au dat la cămară“⁸⁰.

⁶⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 56.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. VIII, p. 331, nr. 72.

⁶⁹ „Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 19 (doc. din 1 noiembrie 1759).

⁷⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 350, nr. 1031, p. 367, nr. 1165; Gh. Ghibănescu, *Șurete și izvoade*, vol. VIII, p. 326, 344—346; cf. și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*. București, 1925, p. 34.

⁷¹ Idem, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 379.

⁷² Gh. Ghibănescu, *Șurete și izvoade*, vol. XVI, p. 379.

⁷³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca nouă*, p. 34—37.

⁷⁴ Idem, *Studii și documente*, vol. VII, p. 331, nr. 72; cf. și idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 30.

⁷⁵ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 53.

⁷⁶ „Ioan Neculce“, fasc. 4 (1924), p. 23.

⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 371.

⁷⁸ Bibl. Acad., ms. 237, f. 33 v.

⁷⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 229, nr. 72.

⁸⁰ Gh. Ghibănescu, *Șurete și izvoade*, vol. X, p. 46—51.

De împrumuturile bănești ale cămătarilor turci nu erau scutiți moldovenii nici atunci când se aflau, temporar, la Țarigrad. Împrumuturile se contractau în chip firesc de la aceiași turci care se îndeletniceau cu comerțul și cămătăria în Moldova și care, în acest fel, aveau posibilitatea recuperării mai lesnicioase a sumelor avansate debitorilor. Este cazul, de pildă, al balcanicului Scordolo de la care Ion Sturza fost mare vornic de Țara de Sus ia trei cai, valorind 51 lei, și 19 lei pentru Mihălache postelnic și Dumitrașco, fiii lui Dabița Scărlet fost mare armaș, care rămăseseră „pedestri” și fără bani la Țarigrad „că iara numai să ne prăpădim acolo, de nu ni-ar fi scos”; banii împrumutați de Sturza de la Scordolo urmau să fie restituiți „cu dobândă, în țară, omului său”. Acesta din urmă „împlinindu-l” pe debitor după trei ani și șapte luni, când suma a ajuns, datorită dobânzii, la 150 lei, Sturza e nevoit să se împrumute de la „alt neguțator turcu” deoarece fiii lui Dabița, sărăciți, nu reușiseră să restituie vornicului Sturza decît foarte puțini bani⁸¹. Ei erau, de altfel, strimtorați și de creditorii tatălui lor: „trăgîndu-ne datornicii turci și alții la divan și neavînd ce lua de la noi, am cădutz la închisoare; și fiind datori cu trei sute și dzece lei unui Ahmet aga Sărdenghești (și) viînd cu ferman de la Țarigrad la măriia sa vodă ca să pliniască de la noi, ni-au pus la închisoare”⁸².

Printre creditorii turci importanți din Moldova se numără, de asemenea, negustorii Mahomet⁸³, Mehmet⁸⁴ sau Suliman cavas-bașa⁸⁵. Un „turc din Hotin” avea relații bănești cu moldoveanul Dumitrașco Baerschie, care avea în același timp încercături cămătărești cu un evreu din Polonia⁸⁶. Alți „turci din Holin” aveau de recuperat, în 1763, împrumuturi de la sătenii din Comăneștii ținutului Hirlău⁸⁷.

Deși unii din acești cămătari se stabileau temporar într-un anumit oraș, acțiunile lor cămătărești, întocmai ca și activitatea comercială pe care o desfășurau, nu se limitau la centrul urban respectiv ci, determinate de posibilitățile de plasare a banilor și de achiziționare a produselor țării, ele se desfășurau de obicei pe zone mult mai largi din care, desori, nu lipsea capitala, unde, pe lângă domnie, viețuia cea mai mare parte a boierimii, aflată mereu în criză de bani, dar și principală furnizoare, în același timp, a produselor pe care le cumpărau negustorii turci. De aceea, fie că negustorul turc era „din Roman” sau „din Bacău”, el acorda împrumuturi atît în aceste ținuturi cît și în Iași sau în alte orașe. Ion Cantemir beizadea menționează într-un zapis din 26 iunie 1754 că Hagi Ahmet Cose din Roman i-a „făcut bine aice, la Eși, cu trii sute lei; și mergînd acasă, la ținutul Bacăului, m-am apucat să dau dumisale

⁸¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 40—41, nr. 96.

⁸² *Ibidem*, nr. 42, nr. 99.

⁸³ Gh. Ghibănescu, *Surse și izvoade*, vol. XIV, p. 41—43.

⁸⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 430.

⁸⁵ *Idem*, *Documente Callimachi*, p. 549, nr. 273.

⁸⁶ „Ioan Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 243—244.

⁸⁷ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 131.

toți banii aceștia“⁸⁸ (*subl. ns.*). În același oraș și în aceleași condiții împrumută același, o zi mai târziu, 450 lei de la un alt negustor din Roman⁸⁹.

Negustorii turci din Moldova, interesați în achiziționarea produselor locale, acordau deseori împrumuturi bănești moldovenilor, indiferent de categoria socială a acestora, cu condiția ca ele să fie achitate în produse. În condițiile crizei cronice de numerar din Moldova, nevoile imediate de bani ale boierimii ca și cele permanente, pentru plata numeroaselor și apăsătoarelor impozite, ale țărănimii erau de natură să contribuie la intensificarea cămătăriei în țară. Generalizarea acesteia în Moldova constituie un fenomen permanent în epoca fanariotă întreținut continuu de interesul negustorului turc pentru produsele țării, dar și de nevoia cronică de bani a localnicului. Acesta din urmă va fi silit mereu, deși din motive diferite, în funcție de starea sa socială, să apeleze la negustor pentru a-și procura numerarul necesar în schimbul produselor sale, dar și cu prețul dobinzii pe care cămătarul o percepea pentru avansarea banilor. În acest fel negustorul cămătar își asigura în permanență pe lângă produsul dorit, obținut la un preț impus de el, și un câștig substanțial rezultat din perceperea dobinzii. E ușor de bănuț deci la ce spoliere era supus debitorul, mai ales producătorul direct, în condițiile unor termene mai lungi ale împrumutului, ca să nu mai vorbim de cazurile în care debitorul nu era în măsură, datorită unor împrejurări naturale, să furnizeze negustorului-creditor produsele pentru care acesta îi avansase banii. Dar chiar cu prețul unor astfel de riscuri, nevoia acută de bani îl făcea pe localnic, de la boier pînă la țăran, să accepte condițiile cămătarului. Anița Paladi Cantemir, de pildă, împrumută 500 lei de la Ibrahim aga cu condiția „să-i dau miere la vreme(a) mierii, după cum s-a vinde, și banii încă să imble cu dobînda lor, din zeci doisprăzece“⁹⁰. Ion Cantemir beizadea, rămînînd dator unui negustor turc din Bacău cu 336 lei, menționează în zăpisul său că s-a „apucat pentru niște bani să-i dau d(u)m(i)sale miere la vremea ei“⁹¹. Numeroase alte datorii către negustorii turci se achită în această vreme, în întregime sau parțial, în miere⁹². Consecințele ce decurgeau din neînlivrarea la timp a produsului de către debitorul-boier se răsfrîngeau de obicei numai asupra acestuia. Faptul e stipulat uneori chiar în act⁹³, dar de cele mai multe ori sînt consemnate consecințele înseși⁹⁴.

⁸⁸ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 55.

⁸⁹ „Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 18. Cf. și „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 39.

⁹⁰ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 56.

⁹¹ *Ibidem*, p. 37.

⁹² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIV, p. 41—43; *ibidem*, vol. XVI, p. 121—123; „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 39.

⁹³ Dumitrașco Cantemir beizadea fiind dator lui Mehmet aga cu 120 vedre de miere pentru a i le da „la vremea mierii“ menționează în zăpis că dacă nu i-o va da la timp și se va „întîmpla a merge la vreo judecată“, cheltuiala va fi suportată de el („T. Codrescu“, an. V (1935), p. 34).

Sistemul avansării banilor de către negustorii-cămătari în contul produselor avea însă repercusiuni dezastruoase asupra situației țărănimii. Devenind o obișnuință pentru negustorii turci din epoca fanariotă, el era recunoscut astfel chiar de către domnie. Într-un document din 1741 prin care domnul Moldovei îi înștiințează pe dregătorii ținuturilor că a venit firman să se „cerce“ prețul griului, orzului, untului, mierii, cerii, seului, pastramei, brânzei, mălaiului ș.a. și anume cu ce preț le-au cumpărat în anul respectiv negustorii și „cu ce preț li-au arvonit“ pentru anul următor, se menționează, de pildă, că „pururi neguț(ă)torii sînt obișnuiți a da banii înainte și locuitorii, pentru nevoile lor, încă iau banii înainte, cu tocmală“⁹⁵. Abuzurile pe care le genera acest sistem au alarmat însă domnia, așa încît Constantin Mavrocordat este nevoit să arate pașei de Hotin, la trecerea acestuia prin Iași, că negustorii turci „mistuiesc săracii cu dobînda, că le iau cîte patru parale de leu pe lună lepădîndu-le banii cu sila prin sate“⁹⁶. Insuportabil de la o vreme pentru producătorul nemijlocit, mai ales datorită abuzurilor în care se concretiza rapacitatea negusturilor-cămătari, acest sistem aducea prejudicii însăși domniei care, datorită mai ales fugii peste granițe a contribuabililor, nu putea strînge cuantumul necesar de impozite. Intervenția domniei în favoarea producătorului direct a trebuit să se producă deci în mod obligatoriu. Ea aparține aceluiași Constantin vodă Mavrocordat și se încadrează în ansamblul măsurilor luate de domn ce urmăreau, în fapt, același scop ca și reforma sa fiscală, de a împiedica depopularea țării și a asigura, în consecință, stabilitatea veniturilor domniei⁹⁷. Adresîndu-se la 26 septembrie 1742 ispravnicilor de ținuturi, domnul moldovean îi înștiințează că a primit „jaloabe... că au luat lăcuiitorii bani de pre la turci pe miere, și pe nuci sau perjă, și pe altele, și acmu niavînd mere sau nuci sau perji să li dé, îi supără cu bașul (dobînda — *n. ns.*) făr-de cale, de le iau banii îndoît“. Domnul poruncește ca banii să fie restituiți creditorilor cu dobînda obișnuită „din dzece 12 pe an“⁹⁸ sau „să înoiască de la anul din zece doisprezece“⁹⁹. Înafară de cele 14 cărți trimise ispravnicilor, domnul intervine, uneori, și în cazuri speciale ca

⁹⁴ Un Iftimie fost căpitan fiind dator „unui neguțătoriu turcu, anume Husein, cu niste miere și stringîndu-mă la vreme mierii de miere și neavîndu eu miere să-l dau, am căzut după dumnealui Cîrstian de au dat acea miere pentru mine“, debitorul punînd zălog partea sa din satul Podobiți, ținutul Cîrligătura, să o stăpînească pînă îi va restitui banii („Ioan Neculce“, fasc. IV (1924), p. 23); pentru o datorie de 230 vedre de miere către un turc, Anița, soția lui Gavrilăș Dobrenchie, vinde jumătate din satul Piedecăuți, o sabie și un contăș (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIV, p. 40—41).

⁹⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 371—372, nr. 1209.

⁹⁶ Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseștele Moldoviei și Valahiei*, ed. a II-a, revăzută, tom. III, București, 1874, p. 215—216.

⁹⁷ *Vezi Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 439 și urm.

⁹⁸ Bibl. Acad., ms. 237, f. 171 r.; cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 244, nr. 302.

⁹⁹ Bibl. Acad., ms. 237, f. 602.

dobînda să nu depășească pe an 20% ¹⁰⁰. Negustorii turci însă nu se supun poruncilor domnești ci, după cum aflăm din scrisorile ispravnicilor de ținut către domn, continuă să încarce cu dobinzile pe țărani. Ispravnicul de Tutova îi scrie domnului, în noiembrie 1742, că, în lipsa beșli-agăi, „tu-cii încarcă pe locuitorii cu camelele” ¹⁰¹, iar cel din ținutul Sucevei menționează că negustorii turci „adălai” au bătut pe țărani din Bosanci „luindu-le banii îndoit și întreit” ¹⁰².

Abuzurile negustorilor lazi în Moldova îl determină pe domn să se plîngă Porții care, interesată în asigurarea ordinii interre și a stabilității populației în Moldova, trimite aici pentru cercetări un ceauș ¹⁰³. După cum rezultă din scrisorile adresate dregătorilor de ținuturi, domnul moldovean era foarte hotărît să curme fărădelegile acestor negustori turci ¹⁰⁴. În următoarea sa domnie din Moldova, el va obține chiar firman pentru scoaterea lor din țară; în urma amplei acțiuni de izgonire întreprinsă de domnul moldovean, ei s-au retras în ținuturile de graniță ale Moldovei sau pe lingă cetățile turcești ¹⁰⁵, de unde însă, peste cîțiva ani, în urma unui nou firman al Porții, vor fi izgoniți de Matei Ghica vodă ¹⁰⁶.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 382, nr. 1302.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 305, nr. 648.

¹⁰² Bibl. Acad., ms. 237, f. 602: „Ce de va socoti măriia sa vodă, să trimită niște beșlii pentru dîșii”.

¹⁰³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 281—282, nr. 535 și 536 și p. 563; Constantin Erbeicanu, *Cronicarii greci*, București, 1888, p. 316. Cf. și Ariadna Camariano-Cioran, *Măsurile fiscale și administrative în Moldova (1753—1754)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, Editura Academiei, București, 1962, p. 513.

¹⁰⁴ „... Pentru ce nu aperi pe oameni și pentru ce să-i lași în voe lor (pe negustorii turci — *n. ns.*) să facă ce le este voe? — scrie domnul ispravnicului de Suceava —. Sau, dacă nu poți tu și nu esti harnic de slujba aceasta ca să aperi pe lăcuitori, să știm, să punem pe altul carele va pute să le sté înapotriva lor și să apere pe oameni ... Că iată și ceauș împărătescu am adus cu care să le putem veni de hacul lor. Pe care ceauș l-am orînduit să vie și la iarmarocul de la Botoșani și acolo, la Suceava. Și să cauți să iai izvod ... de toți turcii și de fanțele lor cu amănuntul și el îi va prinde... și cui ce vor hi luaot rău și cu strîmbul, va plini de la dîșii și să vor răsufli lăcuitorii ... că noi în tot chipul sălim ca să răsufliăm și să odihnim pe lăcuitori” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 281—282, nr. 535). Trimițînd pe ceauș pentru cercetări într-un ținut de margine, domnul moldovean îi poruncește starostelui să arate acestuia „ce zulum (asuprire — *n. ns.*), ce jav, asunreli de camătă, bătași și altele ca aceste” cad în vina lazilor-camătari (*ibidem*, p. 282, nr. 436).

¹⁰⁵ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, vol. III, ed. a II-a, București, 1874, p. 215—218; *Cronica Ghiculeștilor*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1965, p. 629—635; Cf. și M. de Peyssonel, *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays où la bordent*, Amsterdam, 1787, p. 281.

¹⁰⁶ *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 669 și urm.; cf. și Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 513 și urm. Rămîn în Moldova, în anumite condiții însă, potrivit actului semnat de acești negustori, doar 50 dintre ei (*Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 691—697; cf. și Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 524—527).

Desăvîrșind prin această acțiune o măsură luată de Constantin Mavrocordat, Matei Ghica este în același timp domnul care, urmîndu-l pe același, și cu același scop, de asigurare a stabilității veniturilor vistieriei printr-o stabilitate demografică a țării, înscrie printre măsurile sale administrative și problema reglementării dobînzii pe care negustorii turci aveau voie să o perceapă de la moldoveni. La 23 iulie 1753, a doua zi după înscăunarea sa, el aduce la cunoștința tuturor „îndeobște locuitorii ai țării din fiecare ținut“ prin cărți domnești trimise în toate ținuturile țării că ispravnicul de ținut are datoria „să chivernisească ținutul la care a fost numit cum se cuvine și după nizamul (organizarea — *n. ns.*) țării să vă apere de eschiași și să nu-i lase să ia dobîndă mare pentru banii pe care vi-i împrumută cînd aveți nevoie ci numai zece în doisprezece pe an“¹⁰⁷, adică dobînda obișnuită încă din secolul precedent, de 20%. Este tocmai ceea ce întreprinsese cu două decenii în urmă în Țara Românească Grigore Ghica care, de altfel, procedase și la o izgonire similară a turcilor stabiliți în țară¹⁰⁸. Asemenea măsuri și-au avut eficiența lor, dar întrucît ele nu au avut în vedere și pe negustorii turci „șezători“ în orașele Moldovei, cum îi numește un document spre a-i deosebi de cei „adălăi“¹⁰⁹, adică lazii, numărul acestora a sporit în deceniile următoare, după cum și camăta percepută de ei nu s-a mai încadrat în prevederile reglementării lui Matei Ghica¹¹⁰.

Alături de negustorii turci practicaau cămătăria în Moldova și cei evrei veniți, ca și în secolul trecut, tot din Imperiul otoman. Numărul lor este însă destul de mic pînă la exodul galițian din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹¹¹. Stabiliți mai ales în tirguri, ca Novac „jidovul de Eș“, Lupul și Iosip din același oraș^{111bis}, Iacob jidov din Roman, care intră în posesia unei dugheni din Iași pentru o veche datorie de 600 lei ce o avea către el Ion „sucmănarul“ din acest oraș¹¹², sau ca Hersul fiul lui Lupul jidov care, primind drept zălog tot o dughenă, îl împrumută, la 20 mai 1801, cu aceeași sumă, pe timp de 10 ani, pe fiul unui Nistor blănar¹¹³, ei nu lipsesc nici din sate, ca „jidovul din Cheșani“ care îi creditează pe răzeșii din Sărățeni cu dobînda obiș-

¹⁰⁷ *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 673; cf. și Ariadno Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 518.

¹⁰⁸ „... A dărimat toate odăile lor (ale turcilor — *n. ns.*), iar pe ei i-a izgonit peste Dunăre. Și negustorilor turci care au mai rămas le-a îngrădit libertatea mare de care se bucurau mai înainte de supărau pe săraci, împovărîndu-i cu dobînzi peste dobînzi pentru banii pe care-i împrumutau și pe care-i încasau ei înșiși. Pe timpul acestui domn, nici un turc nu putea să încaseze bani de la vreun sărac cu de la sine putere, ci se făcea dreptate tuturor prin judecată de către ispravnicii ținuturilor. Domnul nu mai poruncise cu privire la dobîndă să nu se împlinească mai mult de zece în doisprezece“ (*Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 362—363).

¹⁰⁹ Bibl. Acad., ms. nr. 237, f. 602.

¹¹⁰ Vezi mai departe, p. 48 și urm.

¹¹¹ N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, extras din „Analele Acad. Rom. Mem. sect. ist.“ seria a II-a, tom. XXX, București, 1913, p. 20 și urm.

^{111bis} Idem, *Studii și documente*, vol. VI, p. 248, nr. 337.

¹¹² „Ioan Neculce“, fasc. 1 (1921), p. 88; fasc. 4 (1924), p. 122.

¹¹³ „Miron Costin“, an. 2 (1914), p. 102—103.

nuită de 20% ¹¹⁴. În diata unui monah, din 1767 mai 10, figurează drept creditor, cu 130 lei și „30 lei bașul lor“, un Moisa jidovul ¹¹⁵. Însuși numele, ca acel al lui Samoil aga din Roman ¹¹⁶, arată, uneori, obirșia negustorilor evrei. Deși nu întotdeauna ne sînt cunoscute numele lor, prezența evreilor în afacerile cămătărești din Iași sau Botoșani este atestată și de alte documente ¹¹⁷. Practicau de asemenea cămătăria în Moldova și negustorii evrei din Polonia, precum un Hrisco jidov, pentru al cărui diferend cu moldoveanul Dumitrașco Baenschie domnul numește comisari care se deplasează la Rîbna, „la margine“, încercînd, fără succes însă, să soluționeze pricina împreună cu omologii lor polonezi ¹¹⁸. Nu lipsesc nici cazurile în care negustorii evrei din Moldova, precum un Ruvâl jidovul, apelează la domn pentru a-și recupera banii împrumutați celor din Polonia ^{118 bis}.

Vechilor armeni așezați de secole în orașele Moldovei li se adaugă în epoca fanariotă alții, veniți atît din Polonia, cît și din Imperiul otoman ¹¹⁹ și practicînd, mulți dintre ei, ca și cei vechi, nu numai negoțul ci și cămătăria. Vechii comunități armenesti pare să-i aparțină după numele său românesc ¹²⁰ Neculai armeanul, fiul lui Ivan armean, „ce au fost namesnic la tîrg Siretiului“, și care obține de la vodă, la 28 iunie 1713, cvenita carte domnească de apărare a unei părți din Rugășești zălogită de Grigoraș Musteață pentru 120 lei lui Ivan armean. Din același sat îi zălogise aceluiași partea sa un Ilie Dracea ¹²¹. Dintre armenii ieșeni se îndeletnicesc cu împrumutul de bani Andronic staroste de armeni, Hagi Mane ¹²², Nicolae ^{122 bis} Cărăcaș ¹²³, iar dintre cei din Suceava, Toma Drăcici ¹²⁴ și Zeric negustorul, ultimul împrumutînd pe un Simion Găină armean din același oraș ¹²⁵. Printre creditorii cei mai importanți ai lui Ioan Neculce și ai fiului său, Ilie, se număra Cîrstea armean ¹²⁶, iar pe Anița Paladi Cantemir o creditează, în afară de negustorii turci, și un Feraț armeanul ¹²⁷. Mari împrumuturi bănești acordă și negustorul

¹¹⁴ „Miron Costin“, an. 2 (1914), p. 37—38.

¹¹⁵ T. Codrescu, *Uricarul*, vol. XVII, p. 55.

¹¹⁶ „T. Codrescu“, fasc. 4 (1924), p. 233—234.

¹¹⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 379; idem, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 26, nr. 54.

¹¹⁸ „Ioan Neculce“, fasc. 4 (1924), p. 233—234.

^{118 bis} N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 221, nr. 94.

¹¹⁹ Idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 28 și urm.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 29.

¹²¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 228—229, nr. 69.

¹²² *Ibidem*, vol. VI, p. 230, nr. 167.

^{122 bis} „Ioan Neculce“, an. I, fasc. 2, p. 289, nr. 136.

¹²³ *Ibidem*, vol. XVI, p. 383.

¹²⁴ „Miron Costin“, an. II (1914), p. 83—84.

¹²⁵ Bibl. Acad., ms. 237, f. 355 v. — 356 r.

¹²⁶ „Buletinul Comisiei istorice a României“, vol. IV (1925), p. 81—82.

¹²⁷ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 36.

armean Molaiahoian Sămilu¹²⁸. În sfârșit, în Vaslui, alături de turci, practica împrumutul bănesc și armeanul Matos¹²⁹.

Negustorii greci sau balcanicii grecizați care fac comerț în Moldova și se indeletnicesc și cu împrumutul de bani sînt și în epoca fanariotă o obișnuință a orașelor moldovenești, unde unii dintre ei se stabilesc cu timpul sporind numărul celor împămîntenți în secolul precedent. Fie însă că prezența onora în Moldova e doar temporară, fie că a altora se leagă de perioade îndelungate de timp, fie, în sfârșit, că unii dintre ei se împămîntesc în cele din urmă, practicarea cămătăriei constituie o trăsătură comună tuturor acestor categorii, după cum nu există deosebiri în această privință între ei și negustorii autohtoni. Desigur, nu toți dau bani cu împrumut sau, mai precis, nu pe toți îi menționează documentele practicînd cămătăria, dar cei mai mulți au și această indeletnicire ca unii ce au în permanență bani într-o epocă în care criza de numerar constituie un fenomen obișnuit în Moldova. Mai puțini dintre acești negustori, fie greci, fie autohtoni, par a avea chiar disponibilități de numerar destinate special afacerilor cămătărești sau a-și împărți egal activitatea între negoț și cămătărie. Unul dintre aceștia pare a fi grecul Hristodor Papafil, creditor cu nu mai puțin de 2450 lei a mereu încurcatei în afaceri bănești și prietenă cu cămătarii. Anița Paladi Cantemir¹³⁰. Pentru a-și achita o altă datorie, de 1000 lei, la Anastasă liptcanul, ea contractează un împrumut de la fiul său, Ioniță beizadea¹³¹, și el, de altmînter, frecvent debitor al cămătarilor turci¹³², dar și al unor greci ca negustorul Gheorghios¹³³. Tot în Iași, practică de asemenea împrumutul cămătăresc grecii Fote „neguțitorul”¹³⁴, Panaite Fote „liptcanu”¹³⁵, Caraonfil¹³⁶, Mihalachi¹³⁷, Panaite Luca¹³⁸ și „baș” Coste Gheorghiu, creditor, în 1763, al domnului Moldovei¹³⁹, sau balcanicii Andrei Pavli, „neguțitorul din Eși”, creditor al unei pitărese cu 2000 lei¹⁴⁰, Ilie abăgerul, „om strein cu dughiana (și) cu meșteșugul lui” ce dă pe datorie „negoțu și bani” cu împrumut¹⁴¹ și Solomon, „feciorul Camontii”, creditor al domnului¹⁴². Grecul Panaite, „omul lui Ghica vodă”, face parte dintre acei negustori cămătari care îi însoțeau

¹²⁸ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 35.

¹²⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 344—346.

¹³⁰ „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 19.

¹³¹ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 56 și 57.

¹³² Vezi mai sus, p. 32.

¹³³ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 33.

¹³⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

¹³⁵ *Ibidem*, vol. V, p. 542, nr. 19.

¹³⁶ „Ioan Neculce”, fasc. 7 (1928), p. 101—102.

¹³⁷ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 56.

¹³⁸ „Miron Costin”, an. III (1915), p. 152.

¹³⁹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 108.

¹⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 62—63.

¹⁴¹ *Ibidem*, vol. X, p. 83—88, nr. 51 și 52.

¹⁴² N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 107.

pe domni în Moldova la luarea scaunului acestei țări, bucurându-se de întreaga lor protecție chiar în afacerile cămătărești ¹⁴³.

Dintre grecii din Botoșani ¹⁴⁴, unul, negustorul Pană, avea relații cămătărești cu locuitori din Tismenizza poloneză ¹⁴⁵, iar altul, Iane „vinețianul”, ce-și desena astfel obirșia, era creditor frecvent al biv vel banului Calmășul și era interesat ca și negustorii turci în achiziționarea mierii ¹⁴⁶. Pe lângă grecul negustor și creditorul domniei ¹⁴⁷ „baș” Costi Avram, căruia pentru un împrumut de 410 „lei noi” Andrei Donici clucer îi amaneta moșiile la 22 iunie 1765 ¹⁴⁸, printre creditorii banului Călmășul se număra și balcanicul Hriste arnăutul ¹⁴⁹; din aceeași regiune provine și Ștefan Mișolu, creditor, în 1751, cu 2500 lei al visțierului Paladi ¹⁵⁰.

Alta este obirșia, desigur, a unui Iozăf pisar sau „săcritar”, creditor al aceluiși boier botoșănean ¹⁵¹, a unui Coște Leonardu, care avea printre debitori pe membrii aceleiași familii boierești, ¹⁵² sau a fraților Leopold și Matei din Iași, care dau împrumut galbeni olandezi ¹⁵³.

Cel mai bogat dintre negustorii moldoveni din Botoșani, Manoli, ajunge pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea stăpînul Popăuților, avînd mereu litigii de proprietate cu boierul botoșănean Dumitrașco Calmășul printre ai cărui creditori se numără și cu care, de altfel, se judecă nu odată în aceeași vreme pentru vechi datorii neachitate de fostul ban ¹⁵⁴. Prin mijlocirea împrumutului bănesc el va ajunge stăpîn și în Rugăsești în dauna Tăuteștilor ¹⁵⁵, după cum mai tîrziu, în același mod, fiul său va intra în posesia moșiei Șipînti ¹⁵⁶.

¹⁴³ Rudele unui boier debitor al lui Panaite nu îndrăznesc, de pildă, să răscumpere în vremea domniei lui Ghica Vodă un sat pus zălog la negustorul grec de către boierul moldovean ce căzuse între timp rob la tătari (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 62—63, nr. 72).

¹⁴⁴ Idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 37—38.

¹⁴⁵ Idem, *Studii și documente*, vol. VI, p. 233, nr. 199.

¹⁴⁶ Idem, *Documente Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 17, nr. 36, p. 19—20, nr. 42 și p. 23, nr. 50; vezi și idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 26.

¹⁴⁷ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 108 și 125.

¹⁴⁸ Idem, *Studii și documente*, vol. V, p. 543, nr. 2; idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 38.

¹⁴⁹ Idem, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 16, nr. 34.

¹⁵⁰ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 35.

¹⁵¹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 17, nr. 36 și p. 19—20, nr. 42.

¹⁵² *Ibidem*, p. 31, nr. 68 și p. 34, nr. 74.

¹⁵³ „Ioan Neculce”, fasc. 5 (1925), p. 206, nr. 138.

¹⁵⁴ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 12—13, nr. 24 și 25; vezi și *ibidem*, p. 11, nr. 20, 23 și 24. Probabil, tot un țirgoveț botoșănean era și Mihai al lui Gheorghe, creditor al aceleiași familii (idem, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 27, nr. 56).

¹⁵⁵ Bibl. Acad., CDLXV/9, 11 și 16.

¹⁵⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 543, nr. 4 și nr. 5.

Alături de cunoscutul negustor Toma, principal creditor al vistierului Bașotă¹⁵⁷, și de Gavril negustor¹⁵⁸, în Iași dădea bani cu împrumut un Hagi Tănăsă,¹⁶⁰ iar la Bîrlad un Nene (Ene), care îi credita cu 450 galbeni pe „toți tirgoveții”¹⁶⁰. Un vistier, Ștefan Luca, avea, în 1725, vechi „socoteli” și întreținea relații bănești curente cu negustorul Sandul, căruia îi da în contul datoriilor obiecte și stupi, dar îi și amaneta pentru doi ani trei sate¹⁶¹. Aceluiași negustor îi puneia zălog două sate pentru datoria de 120 lei sotia lui Rugină fos comis, datoare, în același timp, și episcopului de Rădăuți, Calistru¹⁶². În afaceri bănești de aceeași amploare e angajat, în 1783, și negustorul Lupul Nacul¹⁶³ după cum alți tirgoveți moldoveni ca Neculai neguțător¹⁶⁴, „jupinul” Gheuca¹⁶⁵, Dumitru bacal¹⁶⁶ sau Gheorghiță Chiper¹⁶⁷ se mărginesc la împrumuturi mai mici.

Deși puțini la număr, nu lipsesc, totuși, din rîndul celor care acordă împrumuturi mici meșteșugari ca Matei ciubotar¹⁶⁸ și Ioniță blănar¹⁶⁹ din Iași. Mane blănar sau, în sfîrșit, și alți tirgoveți¹⁷⁰ care creditează fie tot pe tirgoveți, fie chiar pe boieri.

Ca și în scolul precedent¹⁷¹, împrumutul bănesc constituie și în epoca fanariotă un mijloc eficace de spoire a proprietății feudale, fapt pentru care el este practicat curent de marea boierime moldoveană. Fie că spoirea unui domeniu boieresc are loc pe seama marii proprietăți sau a celei mijlocii și mici, în acest proces împrumutul bănesc intervine deseori hotărîtor datorită insolvabilității debitorului. Într-o vreme de cronică instabilitate politică și în condițiile sarcinilor bănești la care e supusă marea boierime ca urmare a acestei instabilități și a cercerilor Porții, nevoia de numerar a boierimii crește față de secolul precedent, în timp ce posibilitățile de procurare a acestuia se diminuează considerabil uneori ca urmare a distrugerilor cauzate de oștile ce se perindă pe teritoriul țării. Apelul boierului moldovean la împrumutul bănesc constituie astfel o necesi-

¹⁵⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 373 și 379.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 383.

¹⁵⁹ „Ioan Neculce”, an. I, fasc. 2 (1922), p. 266—267, nr. CIV și CVI.

¹⁶⁰ Bibl. Acad., MCDXCV/198.

¹⁶¹ Gh. Ghibănescu, *Surse și izvoade*, vol. IX, p. 215—216, nr. 94.

¹⁶² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 241—243.

¹⁶³ Bibl. Acad., MXXIII/62. Toader Nacu, creditor al lui Ilie pitar, este probabil o rudă sau urinaș al acestuia (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383).

¹⁶⁴ Bibl. Acad., CDLI/45; cf. și *ibidem*, ms. 237, f. 116 v.

¹⁶⁵ *Ibidem*, VIII/105.

¹⁶⁶ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 40.

¹⁶⁷ „Ioan Neculce”, an. I, fasc. 2 (1921), p. 294—295, nr. 144.

¹⁶⁸ *Ibidem*, fasc. 6 (1926—1927), p. 126.

¹⁶⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

¹⁷⁰ *Ibidem*, vol. VII, p. 331, nr. 72.

¹⁷¹ Vezi I. Caproșu, *Rolul capitalului cămătăresc în asigurarea micii proprietăți*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”-Iași, tom. VI” (1970), p. 123 și urm.

tate, dar și practicarea lui îi sporește oricând posibilitățile de câștig¹⁷². De aceea, majoritatea boierilor acordă împrumuturi tuturor categoriilor sociale, percepend dobînda convenită ca și cămătarii străini. Chiar dacă împrumuturile acordate de marea boierime nu au regularitatea celor practicate de cămătarii turci, ele sînt, totuși, destul de numeroase și nu diferă în privința implicațiilor de celelalte, ci întregesc intensă activitate cămătărească din Moldova. Mentalitatea de negustori și posibilitățile bănești mai mari ale boierilor greci din Moldova îi apropie uneori pe aceștia de cămătarii propriu-ziși, așa cum în aceeași categorie se includ chiar și unii boieri pămînteni. Cei mai mulți dintre boierii împrumutători de bani sînt, ca și în secolul precedent¹⁷³, vistieri și dregători legați de vistiere și de cămara domnească, precum Ioan Cantacuzino vel vistier, creditor în 1766 cu 2 500 lei și în 1769 cu 50 de florini în schimbul unui zălog de două sate¹⁷⁴. Alistar vistier, creditor al domniței Anița Paladi Cantemir¹⁷⁵, sau Ștefan Luca vel vistier care, pe această cale, intră în posesia unei jirebii din Lipăești, ținutul Suceava, și a unor țigani ai ruinatei sale cumnate Maria, soția lui Dumitrașco Ursachi fost mare stolnic¹⁷⁶. Aceeași stolniceasă mai avea de achitat o veche datorie de 600 lei contractată de tatăl său la socrul ei, Ursache vistier¹⁷⁷. Ștefan Bosie cămăraș avea de recuperat în 1753 de la Anița Paladi Cantemir un vechi împrumut de 532 lei acordat de el soțului acesteia¹⁷⁸, iar de la soția lui Dumitrașco Calmășul izbutise să recupereze în întregime abia în 1761 suma de 200 lei împrumutată acestuia înainte de 10 martie 1747¹⁷⁹. Un fost logofăt de visterie, apoi ban, „cuconul” Gheorghe Carp, primește ca zălog pentru banii împrumutați în 1786 și 1796 părți din trei sate¹⁸⁰, pentru ca în 1798 să intre definitiv în posesia unei părți dintr-un alt sat al unui debitor ce nu reușise să-i achite timp de șase ani datoria de 87 lei¹⁸¹.

Din rîndul celorlalți mari dregători acordă împrumuturi cu dobîndă Manolachi Costache mare logofăt, creditor al domniei¹⁸², Costandin

¹⁷² Se întîmplă chiar ca banii să fie puși special „la locuri sigure” pentru a aduce dobîndă („Ioan Neculce”, fasc. 6 (1926—1927), p. 149—150, nr. 76; cf. și *ibidem*, fasc. 9 (1931), p. 83. La începutul secolului al XIX-lea se folosește chiar noțiunea de *capital* (Muzeul de istorie-Botoșani, Inv. nr. 55).

¹⁷³ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 123 și urm.

¹⁷⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 429—430; în 1763, el creditează pe domnul Moldovei cu 12.500 lei, iar împreună cu Mihalache Suciuc comis cu alți 25.000 lei (*idem*, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 107).

¹⁷⁵ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 56.

¹⁷⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 210.

¹⁷⁷ „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. IV (1925), p. 58—59.

¹⁷⁸ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 53—54.

¹⁷⁹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 10, nr. 18, p. 27, nr. 57 și p. 28, nr. 60.

¹⁸⁰ *Idem*, *Studii și documente*, vol. VI, p. 108—109, nr. 172.

¹⁸¹ *Idem*, p. 110, nr. 179; vezi și *ibidem*, vol. XVI, p. 383.

¹⁸² N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 108.

Grecianul fost mare logofăt¹⁸³, Luca¹⁸⁴ și Balș logofeți¹⁸⁵, marii vornici Lupu Balș¹⁸⁶, Iordache Ruset¹⁸⁷, Ciocîrlan¹⁸⁸, Iordachi Cantacuzino¹⁸⁹ și Mihalachi Sturza¹⁹⁰, hatmanii Vasile Ruset¹⁹¹ și Costantin Costache,¹⁹² postelnicii Alexandru,¹⁹³ Gheorghe Turculeț¹⁹⁴, Gheorghe Năstase¹⁹⁵ Arghire¹⁹⁶ și Neculai,¹⁹⁷ spătarii Ion Paladi¹⁹⁸ și Șerban Negel¹⁹⁹, paharnicii Costandin²⁰⁰, Ioniță Cuza²⁰¹ și Ilie Ruset²⁰², stolnicul Lupul²⁰³, medelnicerii Constandin Ciudin²⁰⁴ Coste Papafil²⁰⁵, Dumitrachi Hudici²⁰⁶ și Mihalachi Cheșco²⁰⁷, comișii Manolache Suciuc²⁰⁸ Filip Catargiu²⁰⁹ și Ion Mavromati²¹⁰, sulgerul Vasile Carp²¹¹, serdarii Arghirie²¹² și Constantin Vasiliu²¹³ Petre Cheșco biv vel șetrar²¹⁴ jitnicerul Anastase^{214 b/a} banii Petrachi Cazimir, creditor al domniei²¹⁵ ș.a. Împrumu-

¹⁸³ „Miron Costin”, an. IV (1916), p. 412—415.

¹⁸⁴ „Ioan Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 161—162, nr. 76.

¹⁸⁵ Suma cu care creditează între 1803 și 1822 se ridică la 398.663 lei (Bibl. acad., CCL/29).

¹⁸⁶ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 108.

¹⁸⁷ „Revista istorică”, VI (1920), p. 78; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 417, nr. 1608.

¹⁸⁸ „T. Codrescu”, an. VI (1936), p. 57; „Ioan Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 155, nr. 65; fasc. 5 (1925), p. 168—169, nr. 74.

¹⁸⁹ Bibl. Acad., CCXL/17; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 344—346.

¹⁹⁰ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 54, nr. 121.

¹⁹¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 29; *ibidem*, vol. XVII, p. 62—64; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 27, nr. 59 și p. 108.

¹⁹² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 117.

¹⁹³ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 108.

¹⁹⁴ Bibl. Acad., ms. 237, f. 121 r.

¹⁹⁵ „Ioan Neculce”, an. I, fasc. II (1922), p. 257.

¹⁹⁶ *Ibidem*, fasc. 3 (1923), p. 88.

¹⁹⁷ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 54—55.

¹⁹⁸ Bibl. Acad., CDLVII/26 și 29; „Ioan Neculce”, fasc. 5 (1925), p. 162, nr. 58.

¹⁹⁹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X, p. 220—223; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 47, nr. 98 și p. 57, nr. 130.

²⁰⁰ N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 27, nr. 58.

²⁰¹ Idem, *Studii și documente*, vol. VI, p. 164, nr. 85.

²⁰² *Ibidem*, vol. XVI, p. 399.

²⁰³ Bibl. Acad., CLI/154.

²⁰⁴ *Ibidem*, nr. 135.

²⁰⁵ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 22—23.

²⁰⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

²⁰⁷ *Ibidem*.

²⁰⁸ S. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 107.

²⁰⁹ Idem, *Studii și documente*, vol. V, p. 430.

²¹⁰ Muzeul de istorie — Botoșani, Inv. nr. 55.

²¹¹ Bibl. Acad., CDLI/89.

²¹² „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 18.

²¹³ Arh. St. Galați, doc. din 1825, februarie 24 și 1826, ianuarie 14.

²¹⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 542, nr. 19.

^{214 b/a} „Ioan Neculce”, fasc. 5 (1925), p. 149—150, nr. 38 și 39.

²¹⁵ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 131.

²¹⁶ Bibl. Acad., MXXIII/85.

turi bănești acordă de asemenea și alți boieri sau beizadele ca Ion Cantemir²¹⁷ și Scarlat²¹⁸ sau Constantin, fiul Aniței Paladi Cantemir²¹⁹.

Împrumutul cămătăresc e atât de încetățenit în epocă încît practica-re lui constituie o obișnuință, ca și în secolul precedent de altfel²²⁰, și pentru soțiile marilor dregători, precum o Ilinca păhărniceasa, creditoarea cumnatului său, Dumitrașco Calmășul mare ban, cu condiția ca debitorul să-i dea „bani pe bani, din 10, 12”²²¹, sau Anița Paladi Cantemir căreia fratele său, Ion Cantemir beizadea, urmează să-i restituie cei 500 lei împrumutați la 1 martie 1754 „cu mulțumită și dobîndă... cîte zece lei pe lună”²²².

Alături de logofeteasa Catrina Paladi, care creditează, de pildă, pe un orașean²²³, sau de Catrina Bantăș ce acordă un împrumut de 300 lei, cu dobîndă, unor rude,²²⁴ spătăreasa Ileana Costachi e interesată în achiziționarea de pămînt prin mijlocirea împrumutului bănesc²²⁵.

Deși micii dregători, slugile domnești sau slujitorii militari nu pot dispune în chip firesc de aceleași cantități de numerar ca marea boierime, ei se numără, totuși, printre împrumutătorii de bani atîta timp cît practica împrumutului le oferă în permanență posibilități sigure de cîștig.

Nurărul celor care acordă împrumuturi din rîndul acestora este, evident, mai mic decît al marilor dregători ce apar în postura de creditori, dar sumele cu care creditează nu sînt întotdeauna neapărat mai mici decît cele acordate ca împrumut de marea boierime. Căci dacă sumele cu care creditează, de pildă, un Cîrstian seiman²²⁶, Gavril diac de visterie²²⁷, Ghiorghiță Potlog „ot visterie”²²⁷ Constandin Cogălniceanu „ot visterie”²²⁸, Ion ispravnic²²⁹, Ioniță, ispravnic de cuite²³⁰, un fost ispravnic de copii²³¹, Gavril Vartic căpitan²³² sau Lupul căpitan de Peneu²³³ nu depășesc niciodată 50 de lei, un Manole fost vătav de călărași de Țarigrad acordă, în 1743, un împrumut de 100 lei²³⁴, un Anastasie vel căpitan îm-

²¹⁷ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 39.

²¹⁸ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 53, nr. 110.

²¹⁹ „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 19; „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 56 și 57.

²²⁰ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 125.

²²¹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 16—17, nr. 35.

²²² „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 38.

²²³ „Ioan Neculce”, an. I, fasc. 1 (1921), p. 103—104.

²²⁴ Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. X, p. 251—252.

²²⁵ Idem, *Ispisoace și zapise*, vol. V₂, p. 85.

²²⁶ „Ioan Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 23 și 24—25.

²²⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

^{227 bis} „Ioan Neculce”, fasc. 5 (1925), p. 163—165.

²²⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

²²⁹ Gh. Ghibănescu, *Ms. Surte și izvoade*, vol. 25, p. 77, nr. 31 și p. 81.

²³⁰ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 108.

²³¹ Idem, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

²³² Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. XI, p. 141, nr. 86.

²³³ Bibl. Acad., XCIX/25.

²³⁴ *Ibidem*, ms. 237, f. 202 v.

²³⁵ Bibl. Acad., ms. 237, f. 82 r. La 15 mai 1742 el mai recupera un împrumut de 30 lei de la Apostol Catargiu (*ibidem*, f. 33 v).

prumută, în 1741, 200 lei²³⁵ pentru ca un Enachi polcovnic, în 1738, și un Predescul căminar, în 1776, să aibă de primit datorii de 1060²³⁶ și, respectiv, 1000 de lei²³⁷.

Nu rămîn în afara practicii împrumutului bănesc nici proprietarii mărunt și mijlocii lipsiți de slujbe. Deși numărul acestora este mult mai mic în comparație cu al celorlalte categorii de creditori, este semnificativ faptul că de cele mai multe ori debitorii lor sînt feudali sau dregători ca Nacul stolnic²³⁸, Ilie pitar²³⁹, Alexandru Rașcanu spătar²⁴⁰ sau aceeași omniprezentă Anița Paladi Cantemir²⁴¹. Sumele acordate ca împrumut de aceștia nu sînt, cum s-ar putea bănuia la prima vedere, decît numai uneori mici ca cele, sub 50 lei, cu care creditează un Iurașcu²⁴², Sandul Hăjdău sau Andrei Hermeziu²⁴³. În restul cazurilor documentele consemnează împrumuturi între 100 și 400 lei²⁴⁴. Sistemul de proprietate specific unora dintre creditorii din această categorie face ca să nu lipsească din practica împrumutului bănesc din această vreme nici împrumuturile colective de felul celui din 1778 martie 25 acordate de un Ursa-chi și Gheorghe „cu alte neamuri” ale lor din satul Socola²⁴⁵ sau al celui de 150 lei, din 1813 august 26, acordat de „boernașii răzeș (i) de moșia Găureana”²⁴⁶.

Ca și în secolul precedent²⁴⁷ și la fel ca și în Țara Românească în aceeași vreme²⁴⁸ practica împrumutului boieresc nu este străină în această epocă nici clerului moldovean, fie că e vorba de înalți prelați ai țării sau de egumenii mănăstirilor, fie că cei care acordă împrumuturi sînt simpli monahi sau preoți de rînd. Dacă mitropoliții Ghedeon, în 1714²⁴⁹, și Iacov, în 1750²⁵⁰, sau egumenii mănăstirilor Bărboi și Aron vodă^{250 bis} creditează pe tîrgoveții din Iași, pe boieri sau chiar pe străinii aflați temporar în acest oraș, mănăstirile Runcu²⁵¹, Florești²⁵² sau Mera²⁵³, ulti-

²³⁶ „Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930), p. 150.

²³⁷ „Revista istorică”, an. III (1917), p. 20—21.

²³⁸ B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României*, vol. III, p. 279.

²³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383.

²⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 250—252.

²⁴¹ „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 18.

²⁴² *Ibidem*.

²⁴³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 250—252; cf. și Bibl. Acad., CDLI/61; CDLXVIII/105.

²⁴⁴ B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României*, vol. III, p. 279; Bibl. Acad., CDLXXX/41.

²⁴⁵ „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1930), p. 72.

²⁴⁶ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 507, nr. 197.

²⁴⁷ Lia Lehr, *op. cit.*, p. 700.

²⁴⁸ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 126—127.

²⁴⁹ „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 83.

²⁵⁰ *Ibidem*, fasc. 4 (1924), p. 43.

^{250 bis} Bibl. Acad., XXI/105; Arh. St. București, M-rea Aron vodă, II/12 (nr. 34).

²⁵¹ C. A. Stoide, *Mănăstirea Runcu*, extras din „Anuarul liceului de băieți Piatra Neamț”, 1933—1934, p. 5.

²⁵² Bibl. Acad., CDLI/59.

²⁵³ *Ibidem*, LII/158.

ma dind împrumut suma destul de mare de 600 lei, sînt interesate, în chip firesc, în sporirea proprietăților prin mijlocirea împrumutului bănesc întocmai ca un Teodosie Lupan monah, care izbutește pe această cale să-și depozedeze rudele de pămînt²⁵⁴. Aceleași sînt uneori și preferințele preoților, dacă nu sînt preocupați, ca cei de la oraș, în primul rînd de perceperea dobinzii²⁵⁵. Alături de clerul din Moldova, se acordă împrumuturi în această țară și de către clerul de la Sfîntul Mormînt. Recuperarea unui asemenea împrumut e urmărită în 1728 și apoi în 1742 de înșiși patriarhii de la Ierusalim, cu prilejul unor călătorii în Moldova²⁵⁶. Domnia însăși e creditată de mitropolitul țării²⁵⁷.

În sfîrșit, unul dintre cei mai activi împrumutători de bani din capitala Moldovei, interesat ca și mulți din negustorii străini în achiziționarea mîierii, este dascălul Teodosie, creditor, în decurs de numai șase luni, al beizadelei Ion Cantemir cu suma de 2100 lei²⁵⁸ și al Aniței Paladi Cantemir, în cursul unui singur an, cu peste 2000 lei²⁵⁹.

Ca și în secolul trecut²⁶⁰ și întocmai ca în Țara Românească în secolele XVI—XVIII²⁶¹, dobinda percepută de cămătarii din Moldova în epoca fanariotă este de cele mai multe ori de 20%, adică, în limbajul documentelor vremii, „din zece doisprezece pe an“, sau „din zece doisprezece într-un an“²⁶². Similitudinea cu Țara Românească, unde dobinda de 20%, numită uneori și „dobîndă neguțătoarească“²⁶³, este cel mai des menționată în acte, își are explicația în obîrșia comună, țarigrădeană, a celor mai mulți din cămătarii ce acționau în aceste țări. În Moldova, această dobindă era unanim considerată ca fiind cea obișnuită, de vreme ce chiar în zapi-sele în care termenul de împrumut e doar de cîteva luni sau nici nu e specificat, ea apare ca ceva de la sine înțeles²⁶⁴, întocmai cum ca un bene-

²⁵⁴ Bibl. Acad., CDLI/50, 51 și 52.

²⁵⁵ Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. XXII, p. 82—83; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 18, nr. 40; Bibl. Acad., CXXXV/210.

²⁵⁶ „Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 7—9; Bibl. Acad., ms. 237, f. 585 r — v; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 292—293, nr. 588.

²⁵⁷ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 108.

²⁵⁸ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 38, 39 și 55.

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 35—37, 40 și 54. Peste mai bine de un deceniu, în 1765 decembrie 1, acesta îi acordă aceleași un nou împrumut de 600 lei („Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 19).

²⁶⁰ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 119.

²⁶¹ Lia Lehr, *op. cit.*, p. 706—709.

²⁶² Bibl. Acad., ms. 237, f. 116; „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 41; „Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 19 și Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. XVIII, p. 62—64. Expresia își are obîrșia în faptul că dintru început dobinda s-a socotit, și a continuat să fie socotită de regulă astfel pînă în epoca modernă, nu la sută ca astăzi, ci la zece; „din zece doisprezece“ înseamnă că suma avansată de creditor a fost de zece urînd ca la termen să primească doisprezece, dobinda percepută fiind astfel de 2 la 10, ceea ce înseamnă 20%.

²⁶³ Lia Lehr, *op. cit.*, p. 706—709.

²⁶⁴ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 12, nr. 24; p. 16—17, nr. 35; p. 17, nr. 36; p. 31, nr. 58; „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 35, 40 și 56; „Ioan Neculce“, fasc. 4 (1924), p. 161—162; fasc. 9 (1931), p. 18; „Miron Costin“, an. II (1914), p. 37—38; Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. XVII, p. 62—64; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 164, nr. 85 etc.

ficiu obișnuit, legal, e considerată de domnie însăși. Reglementarea cuantumului dobânzii la 20% pe an întreprinsă de Constantin Mavrocordat, în 1742²⁶⁵, și de Matei Ghica, în 1753²⁶⁶, ca și stabilirea în permanență, a acestei dobânzi în actele emise de cancelaria domnească în secolul al XVIII-lea sînt o dovadă în acest sens²⁶⁷.

Dobînda putea fi, uneori, mai mică: de 18%²⁶⁸, de aproape 17%²⁶⁹, de 15%²⁶⁹, de 12%²⁷⁰ sau chiar, destul de des, de 10% pe an („din zece, unsprezece”)²⁷¹, ultima fiind socotită chiar de către domnie, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, ca dobîndă legală „după pravile și obiceiul pămîntului”²⁷².

Desele împrumuturi contractate de domnița Anița Paladi și de Ion Cantemir beizadea sînt însă de multe ori însoțite de dobînda de 24% pe an („cite 2 lei de sută pe lună”)²⁷³ și de obișnuita „mulțumită”²⁷⁴. Constantin vodă Mavrocordat însuși este nevoit să împrumute de la negustori cu această dobîndă²⁷⁵, obișnuită la împrumuturile mari, în pungi de bani.

Cuantumul dobânzii a cunoscut, la un moment dat, în vremea prezenței negustorilor lazi în Moldova, creșteri exorbitante, dar numai în cadrul raporturilor bănești dintre cămătarii turci și producătorul nemijlocit. În intervalul în care abuzurile acestor negustori deveniseră o calamitate pentru țară alarmînd domnia, dobînda percepută în mod forțat de aceștia ajungea la 120% pe an („cite patru paralele de leu pe

²⁶⁵ Bibl. Acad., ms. 237, f. 171 r. și 602; cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 244, nr. 302; vezi mai sus, p. 37 și urm.

²⁶⁶ *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 673; cf. și Ariadna Camariano-Cioran, op. cit., p. 518; vezi mai sus, p. 38—39.

²⁶⁷ Bibl. Acad., ms. 237, f. 37 v.; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 382, nr. 1302.

²⁶⁸ Bibl. Acad., XXII/108; „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 38; „Ioan Neculce” fasc. 9 (1931), p. 19.

²⁶⁹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 17, nr. 36.

^{269 bis} „Ioan Neculce”, fasc. 5 (1925), p. 150, nr. 39.

²⁷⁰ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 41; „Ioan Neculce”, fasc. 5 (1923), p. 206; fasc. 9 (1931), p. 18; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 62—63; vol. X, p. 219; Bibl. Acad., CCL/29.

²⁷¹ „Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930), p. 150; fasc. 9 (1931), p. 19; Gh. Ghibănescu, *Ms. Surete și izvoade*, vol. XXV, p. 81; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 429 și 430; vol. VI, p. 108—109, nr. 172; vol. XVI, p. 399; „Miron Costin”, an. IV (1916), p. 214—215; Bibl. Acad., MXXIII/85.

²⁷² Muzeul de istorie Botoșani, Inv. nr. 55.

²⁷³ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 57; „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 19.

²⁷⁴ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 38 („...să dau banii... cu mulțumită și dobîndă”), p. 39 („...să dau banii... cu mulțumită și să dau și dobînda”), p. 55 („...m-am apucat să-i dau banii cu mulțumită și cu dobînda lor”); cu excepția unui împrumut de 150 lei, toate celelalte contractate cu această dobîndă sînt împrumuturi de 500 lei.

²⁷⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 351, nr. 1041 și 1042.

lună²⁷⁶).²⁷⁷, dobîndă întîlnită, de altfel, în Țara Românească încă de la începutul domniei lui Matei Basarab²⁷⁸.

Sînt destul de frecvente în documentele din această epocă împrumuturile fără dobîndă, dar condiționate de obligația debitorului de a le rambursa „cu mulțumită”. Trebuie remarcat însă faptul că în astfel de cazuri, debitorii sînt, mai totdeauna, mari feudali²⁷⁹. În general, termenele acestor împrumuturi nu depășesc cîteva luni; împrumutul „cu mulțumită” se acordă însă și condiționat. Dumitrașcu Cantemir beizadea avînd de restituit, în 1735, 200 lei unui creditor turc, se obligă față de aceasta „să-i dau banii în 6 luni cu mulțumită, dar trecînd peste 6 luni să aibă (creditorul, n. ns.) a socotit banii cu dobîndă²⁸⁰. Cînd împrumutul bănesc era însoțit de zălogirea moșiei, venitul acesteia revenea creditorului, ca și în secolul al XVII-lea²⁸¹, pentru dobînda banilor²⁸⁴. În cazuri rare, dobînda se putea achita și în muncă²⁸³ sau în produse²⁸⁴.

Deși documentele din această epocă le înregistrează foarte rar, nu lipsesc, totuși, din ele cazurile de împrumut, „fără dobîndă”, chiar dacă creditorii sînt cămătari binecunoscuți ca Samoil aga din Roman sau Ene venețianul²⁸⁵; trebuie remarcat însă că beneficiarii împrumuturilor sînt în astfel de cazuri debitorii frecvenți ai acestor cămătari²⁸⁶.

Fie că împrumutului bănesc e contractat de țăran, de orășean sau de feudal, la acordarea lui, creditorul ia, de cele mai multe ori, drept ga-

²⁷⁶ În 1741, un leu era egal cu 40 de parale (N. Iorga, *Studii și documente*, vol., VI, p. 315, nr. 728).

²⁷⁷ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, 1872, tom. 3, p. 215—216. A fost o situație ieșită din comun, cu consecințe dezastruoase pentru producătorul direct, adus forțat de negustorul turc în situația de debitor al său („lepădîndu-le (negustorii turci, n. ns.) banii cu sila prin sate (țăranilor, n. ns.)”; intervenția domniei a pus capăt acestei situații (vezi mai sus, p. 37 și urm.).

²⁷⁸ Vezi Lia Lhr. *op. cit.*, p. 709—710.

²⁷⁹ Bibl. Acad., CLXI/132; „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 34, 35, 37 și 55; „Ioan Neculce”, facs. 9 (1931), p. 18; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV p. 52—53; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 34, nr. 74; p. 54, nr. 121. În unele documente se menționează în mod expres că împrumutul se acordă „cu mulțumită, fără dobîndă”. („T. Codrescu”, an. V (1935), p. 34; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 141) sau fără de baș, cu mulțumită” („Ioan Neculce”, fasc. 7 (1928), p. 101).

²⁸⁰ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 53; cf. și *ibidem*, p. 39.

²⁸¹ Vezi I. Caproșu, *op. cit.*, p. 120—121.

²⁸² Împrumutînd 100 lei de la Toader Manoli, Alexandra Donci clucereasă amanează moșia Șipinții lăsînd creditorului „venitul moșiei pentru bașul banilor” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 543, nr. 4).

²⁸³ Împrumutînd 150 lei de la răzeșii din satul Găureana, niște țigani domnești se obligă ca „pentru dobînda acestor bani, să avem a da de tot numai cîți șase zile de clacă la orici ne va puni dumnealor (N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. I, p. 507, nr. 197; Cf. și *ibidem*, vol. II, p. 6—7, nr. 8; Arh. St. Galați, Doc. din 1825 febr. 24 (se referă la anii anteriori)).

²⁸⁴ Arh. St. Galați, Doc. din 1825 februarie 24 (se referă la anii anteriori).

²⁸⁵ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 38; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 23, nr. 50.

²⁸⁶ *Ibidem*.

ranție, de la debitor, un zălog²⁸⁷. Micul proprietar își amănetază, de regulă, ocina, orășeanul — bunurile imobile, iar feudalul — moșiile sau alte bunuri. În absența zălogului, atunci când debitorul nu prezintă garanția necesară pentru creditor, se practică, întocmai ca în secolul precedent, sistemul cheazășiei.

De la mijlocul secolului al XVIII-lea, în raporturile bănești dintre negustorii turci și feudații moldoveni începe să se folosească sistemul polițelor. Printre cei dintii care acordă în acest mod împrumuturi în Moldova este țarigrădeanul Mola Hasan, creditor, probabil în Iași, la 12 martie 1754, al beizadelei Ion Cantemir „cu o poliță d-o mii lei”²⁸⁸; peste câteva luni aceeași beizadea ia de la același cămătar, la Țarigrad, o poliță de 1300 lei²⁸⁹. Cămătarii țarigrădeni folosesc curent sistemul polițelor la împrumuturile mari acordate domniei²⁹⁰. El va fi folosit, apoi, și de către feudații moldoveni care practică împrumutul bănesc²⁹¹.

În afara garanției pe care creditorul o cere debitorului, trebuie remarcat că în caz de insovabilitate a acestuia din urmă intervenția domniei se produce în permanență în favoarea celui dintii indiferent de starea socială a creditorului²⁹². În numeroase acte se înserează clauza potrivit căreia în caz de judecată, cheltuielile vor fi suportate de către debitor²⁹³.

În condițiile fiscalității împovăratore care caracterizează epoca fanariotă și a accentuatei insuficiențe de numerar din unele perioade, cămătărirea a afectat, firește, diferențiat, toate straturile societății. Evident, ea a împietat în cea mai mare măsură asupra situației țărănimii. Ca și în secolul precedent²⁹⁴, în aservirea micii proprietăți camăta joacă un rol important; ocina zălogită de micul proprietar este mereu expusă pericolului înstrăinării în ciuda eforturilor pe care acesta le face spre a o degreva de datorii. Cronicarul Zilot Românul arată, de pildă, că în timpul celei de a treia domnii a lui Mihai Suțu „se silia săracii creștini, și din cît putea, și din cît nu putea, vindea bou, vacă sau alteva... sau, dacă nu mai avea ce să mai vinză, se împrumuta sau mai bine să zic înșela unii pe alții și plătia birurile cu destul foc și amar”²⁹⁵. Zălogită în schimbul procurării banilor pentru plata impozitelor, ocina micului proprietar este

²⁸⁷ Un debitor consemnează în zălogul de zălogire că „pentru mai mare siguranță, am pus d<umi>sali (creditorului) amanet... două părți de moșii... și zăpisele (lor, n. ns.) „(„Miron Costin“, an. IV (1916), p. 214—215).

²⁸⁸ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 39.

²⁸⁹ „Ioan Neculce“ fasc. 9 (1931), p. 17.

²⁹⁰ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 107—108, 137, 147 și 152.

²⁹¹ Bibl. Acad., MXX/28 și 29.

²⁹² Bibl. Acad. XCIX/25; CCLXII/22; ms. 237, f. 30 r, 33 v, 82 r, 111, 585 r-v și 640 v.; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 110, nr. 179, p. 292—293, nr. 588, p. 350, nr. 1032, și p. 382, nr. 1032; idem, *Documente Callimachi*, vol. I, p. 549, nr. 273; „Ioan Neculce“, fasc. 5 (1925), p. 150, nr. 39.

²⁹³ „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 34; „Ioan Neculce“, fasc. 7 (1928), p. 101; Bibl. Acad., ms. nr. 237, f. 37 r: Gh. Ghibănescu *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 62—63.

²⁹⁴ Vezi I. Caproșu, *op. cit.*, p. 127 și urm.

²⁹⁵ „Columna lui Traian“, serie nouă, an. III (1882), p. 493.

mereu expusă pierderii de către acesta. Într-un document în care se menționează încercarea de a răscumpăra o ocină zălogită pentru plata cislei țărănești se arată că „de nu ar fi banii la zi (la creditor, n.ns.) ... să fii locul istovit la mîna lor“²⁹⁶.

Aceleași posibilități de a rămîne în posesia definitivă a ocinii zălogite i le oferă, de obicei, feudalului-creditor, încercările de răscumpărare a unor ocini răzeșești cu bani împrumutați în acest scop²⁹⁷. Cheltuielile de judecată, ce depășesc adesea posibilitățile financiare ale micului proprietar, sînt de natură să hărăzească aceeași soartă micii proprietăți atunci cînd aceasta este grevată de datorii. Un răzeș din Sărățeni menționează într-un zapis din 1760 septembrie 24 că „făcîndu-să cităva cheltuială cu pîra și cu ispisoocele ce s-au făcut și neavînd noi bani ca să plătim cheltuiala ce s-au făcut, m-au orînduit pe mine răzeșii din Sărățeni „să procure bani, pe care, printr-un intermediar, îi obține „de la un jidov“ : treizeci lei cu dobîndă ; „și nedînd răzășii bani ca să-i de jidovului, au trecut trei ani la mijloc, la care s-au făcut, cu dobîndă din zăce doisprăzici, 52. Și neavînd răzășii din Sărățeni bani să-mi dei, mi-au dat această parte de moșie“ pentru 30 lei pe care însă semnatarul zapisului o dă intermediarului, care este în măsură să restituie creditorului banii împrumutați și dobînda (52 lei)²⁹⁸.

În cazul insolvabilității debitorului, chezășia expune proprietatea celui ce garantează împrumutul aceluiași pericol de înstrăinare ca și pe cea zălogită de debitor²⁹⁹. Uneori, în zapisul de împrumut se înserează

²⁹⁶ „Buletinul Comisiei istorice a României“, IV (1925), p. 203, nr. 57 ; Vezi și „Ioan Neculce“, fasc. 4 (1924), p. 23 ; dacă în timp de o lună nu se vor restitui creditorului banii „să-i fie moșie veșnică în veci“ ; alteori ocina zălogită rămîne în stăpînirea creditorului „pînă oi da banii“ (*ibidem*).

²⁹⁷ „Miron Costin“, an. IV (1916), p. 214–215.

²⁹⁸ *Ibidem*, an. II (1914), p. 37–38. Ilustrativă în acest sens este și jalba răzeșilor din Ionășeni, ținutul Suceava, din 1800 decembrie 1, care se plîng împotriva stolnicului Ion Vîrnav care le încalcă moșia : „Cu lacrimi jăluim înălțimii tale (domnului, n. ns.)... căci intră cu moșia d<u>m<i>s ale. Pitulușanii în mijlocul moșii noastre Ionășeni și ne stăpînește o bucată mare de loc în tîria sa. Pentru aceste nedreptăți ale lui Ion Vîrnav nevoia ne-au silit, după obiceiul pămîntului, și am scos hotarnici“, care „ni-au dat măturie hotarnică... ; patru rînduri de boieri mari hotarnici am rădicat cu mari cheltuieli și i-am dus la fața locului ca să ne aflăm dreptate ; 16 ani sîntu de cînd ne judecăm și am cheltuit 3500 lei... și banii i-am rîdicat cu dobîndă. Cu totul ne-am sărăcit cu cheltuielile purtînd bani cu dobîndă ; și moșie ne este pusă amanet drept acești bani. Milostive doamne, șapte săptămîni sînt de cînd șădem aice în cheltuială și în trei divanuri am eșt și nici o hotărîre nu să dă pricinii acestia“... (*Ibidem*, an. I (1913), p. 12). Cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 19–20 și „Ioan Neculce“, an. I, fasc. 2 (1922), p. 154.

²⁹⁹ Vasile uricar, fiul popii Ursul din Românești, „căzînd... la multă datorie și la o năpaste cu o chezășie și neavînd de unde plăti, am scos un bătrîn și giumătate“ la vînzare (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIII, p. 25 ; „Miron Costin“, an. III (1915), p. 21–22).

și clauze care implică de fapt vinderea ocinii zălogite³⁰⁰. Dacă insolabilitatea debitorului duce de regulă la pierderea ocinii³⁰¹, nerambursarea la timp a împrumutului contractat favorizează tendințele de acaparare ale creditorului³⁰². Aservirea micii proprietăți prin mijlocirea cametei, urmărită de orice feudal creditor, a fost favorizată în mare măsură de cămătarul turc sau de cel străin, în general, pe care, în lipsa posibilității de a stăpîni pămînt în Moldova³⁰³, îl interesa numai dobînda. Un Andronachi Căliman, de pildă, „fiindu la închisoare pentru o datorie a unui turc și neavîndu cu ce plăti” este nevoit să vîndă partea sa din Dolniceni spre a achita datoria³⁰⁴.

Nevoit să apeleze la cămătar mai mult decît în perioada anterioară, ca urmare, între altele, și a sarcinilor fiscale sporite din această epocă, orașeanul apare deseori în postura de debitor, zălogindu-și casa, locul de casă sau alte bunuri sau chiar pierzîndu-le ca insolubil. Un Ioniță mătasar împreună cu soacra sa, Vinetia, sau o soție de ciubotar cu fiul său amanetează pentru datorii zapisele caselor din Iași³⁰⁵, iar un Panait sin Miler zălogește, în 1810, zapisele berăriei din același oraș³⁰⁶. Un Mihai fiul lui Nistor blănar „rămîind la scăpăciune și la datorie, s-au rugat” la evreul Hersu de „i-am făcut bine cu 600 de lei cu vade de 10 ani cu zap's, punîndu-mi și amanet o dugheană cu casă din dos..... dîndu-mi-o supt stăpînire pentru dobînda banilor pâr la vade” pentru ca debitorul să-și piardă în cele din urmă dugheana³⁰⁷, întocmai cum un alt blănar din Iași, Pavel, va pierde o pivniță, în favoarea creditorului pentru o sumă similară^{307 bis}. De altfel, documentele din această epocă înregistrează numeroase cazuri cînd tirgoveții nu pot restitui datoriile contractate, pierzîndu-și bunurile. Soția unui Constantin Adam, care „era datoriu... cu cițiva bani” medelnicerului Coste Papafilos „și neavînd cu ce-m mai plăti” pierde în favoarea creditorului un loc și două case de pe Ulița Măjilor din Iași³⁰⁸, iar un Constantin ciubotar din același oraș nu poate achita timp de opt ani datoria tatălui său după ce nici acesta din urmă nu reușise în decurs de alți opt ani să restituie creditorului cei 25 lei împrumutați, așa încît „s-au făcut capetele cu dobînda cap la cap”, fapt ce a dus la pierderea casei zălogite³⁰⁹. Con-

³⁰⁰ Dacă debitorul nu va restitui împrumutul la termenul fixat, se arată într-un document, „să plinească locul (zălogit, n. ns.) din Solești banii; și de va hi loc mai mult, să-mi mai de dumnealui” (creditorul, n. ns.) („Buletinul Comisiei istorice a României”, IV (1925), p. 197, nr. 36).

³⁰¹ „Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930), p. 72.

³⁰² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 82—83.

³⁰³ Cf. T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 440; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 83—85.

³⁰⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 411, nr. 2.

³⁰⁵ „Ioan Neculce”, fasc. 6 (1926—1927), p. 126, nr. 34; fasc. 8 (1930), p. 72; cf. și Bibl. Acad., CCL/29.

³⁰⁶ *Ibidem*, fasc. 5 (1925), p. 206, nr. 138.

³⁰⁷ „Miron Costin”, an. II (1914), p. 102—103.

^{307 bis} „Ioan Neculce”, fasc. 5 (1925), p. 149—150, nr. 38 și 39.

³⁰⁸ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 22—23.

³⁰⁹ „Ioan Neculce”, an. I, fasc. 2 (1922), p. 266—267, nr. CIV.

tractarea unui împrumut pentru plata unei datorii mai vechi nu face decât să amâne pentru o vreme pierderea proprietății urbane grevate de datorii³¹⁰. De altfel, creditorul însuși avea uneori certitudinea că zălogul va intra în posesia sa definitivă, fapt pentru care, la avansarea banilor, se interesa ca obiectul zălogului să nu fie „cu vreo pricină”³¹¹.

Alături de meșteșugari, documentele îi menționează ca insolvabili, e drept, mult mai rar, chiar și pe unii negustori precum Costantin cupeț, care nu izbutise să achite mitropolitului datoria de 250 lei³¹² sau Berdea staroste de neguțatori din Iași care, neputînd restitui datoria de 100 lei unui boier, își pierde casele de pe ulița Podul Vechi³¹³; evreul David pierde în 1816, în același mod, dughenile din Țirgul de Jos al Iașilor³¹⁴.

Nu lipsesc din categoria orășenilor care își pierd bunurile imobile datorită cametei nici slujbasii sau slujitorii domnești³¹⁵, beneficiari fiind deopotrivă atît orășenii înstăriți cît și feudalii.

Reprezentînd, în general, o povară pentru ȧirgoveț³¹⁶ ca și pentru alte categorii sociale, împrumutul bănesc constituie însă și pentru acesta o necesitate. Pentru răscumpărarea ȧirgului Frumos de la Scarlat Calimachi voievod, ȧirgoveții nu pot evita împrumutul bănesc pentru a strînge acea „gré sumă de bani, din care pricină unii au rămas și pără astăzi datori, alții ș-au vîndut ci au avut și au plătit analoghiia ci i-au agiuns”³¹⁷.

Sporadic deocamdată, capitalul cămătăresc e folosit, la începutul secolului al XIX-lea și în scopuri productive. Un evreu supus austiac, David Leiba, face o fabrică de sticlă la Comănești, ținutul Bacău, cu banii a 13 creditori, dar „din întîmplările vremilor și după dovedite păgubitori ce au suferit au căzut în cea mai ticăloasă stare” fapt pentru care domnul intervine să i se acorde „vadé de trii-patru luni de zile” pentru a-și putea desface marfa³¹⁸.

Nevoia de numerar sau chiar insolvabilitatea nu constituie în această epocă numai o caracteristică a micului proprietar sau a ȧirgovețului ci ea este destul de frecventă și în rîndurile boierimii. Ea apelase, desigur, și înainte la cămătar, dar într-o măsură mult mai mică decît în această

³¹⁰ „Ioan Neculce”, fasc. 6 (1926), p. 126, nr. 34.

³¹¹ Solicitîndu-i-se un împrumut de către Dumitru, fiul lui Dulea croitor dir. Iași, logofeteasa Catrina Paladi cercetează întîi la fața locului, printr-un vornic de poartă, casa din Ulița Măjilor ce trebuia să i se amaneteze (*ibidem*, an, I, fasc. 1 (1921), p. 103—104).

³¹² *Ibidem*, fasc. 1 (1924), p. 43.

³¹³ *Ibidem*, p. 155, nr. 65; fasc. 5 (1925), p. 168—169, nr. 74. „T. Codrescu”, an. VI (1936), p. 57.

³¹⁴ Bibl. Acad., CCL/29; cf. și Arh. St. București, XLIX/4.

³¹⁵ Bibl. Acad., XCVI/96 „Ioan Neculce”, an. I, fasc. 2 (1922), p. 294—295; fasc. 3 (1923), p. 88, nr. 97; „Revista istorică”, an. IX (1923), p. 46—47.

³¹⁶ Într-un zapis din 1761 iunie 16 al unui ȧirgoveț din Birlad se menționează: „căzînd la gre datorie și viîndu-ne om gospod ca să plînească de la noi și neavînd noi nici o putîntă ca să plătim ace datorie ce era asupra noastră, am scos... locu (de dugheană, n. ns.)... vînzător... de ne-am scos lațul de datorie din grumaz” (Ioan Antonovici, *Documente birlădene*, vol. II, p. 46—47).

³¹⁷ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. I, p. 601—602, nr. 58.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 558, nr. 290.

perioadă. Supusă la dări mai des ca pînă acum și nevoită, uneori, să împrumute cu bani domnia sau să contribuie, în unele împrejurări, la cheltuielile acesteia³¹⁹, boierimea cheltuiește ea însăși, uneori, mai mult decît propriile-i posibilități financiare. Angrenată mai intens în procesul de schimb, ea practică mai mult decît în trecut împrumutul bănesc, dar e nevoită, în același timp, să recurgă des la cămătar. Avînd nevoie de numerar pentru „trebuința casei”³²⁰, pentru arendarea Ocnei³²¹, a vămii³²² sau a altor slujbe³²³, boierul găsea în cămătar o sursă imediată de procurare a necesarului bănesc. „...Trebuind bani în grabă pentru slujbă (cumpărarea desetinii ținutului Tecuci, *n. ns.*), așa le-au fost tocmai dumnialor să afle bani de la turci cu dobîndă să-i dia pentru slujbă cu dobînda ci-ar hi; și hiînd sîrguială de bani, au luat dumnealor doao pungi de bani de la Mehmet Iazagi de Focșiani și de la Calafat di-au dat la cămară”³²⁴. Aducătoare, în general, de venituri, aceste „slujbe” se dovedesc, deseori, în această epocă de instabilitate a domniei, ruinătoare pentru cumpărătorii lor, care sfîrșesc prin a-și pierde moșiile dacă nu chiar întreaga avere³²⁵.

Dregătoriile înseși, și mai ales cea mai rîvnită dintre ele, cea de mare vistiernic, constituie, uneori, datorită aceleiași cauze, o cale singură spre ruina titularilor lor. La moartea sa, spătarul Iordache Cantacuzino, copleșit de datorii, testează ca rudele „să vînză și odoarile și arginturile să plătească datoriile datornicilor; să hie bucuroși bieții coconi să-ș tie cîte o ocină și cîte o mosie ci-a rămînea”; în același timp, el se adresează aceluiași: „să nevoiț dumneavoastră să-m scoateți banii ci-am cheltuit la visterie în dzilele marii sale lui vodă care bani i-am luat cu împrumut de la Filip și de pre aiure cu dobîndă și am pus zăloage de am cheltuit la visterie precum ar arăta izvoadele”³²⁶. Fiind mare vistier în cea de a doua domnie a lui Mihai Racoviță voievod, Neculai Bașotă a cheltuit „mai mult de 7000 galbeni bani vechi în trebile țării ș-a visterii...”, scrie năpăstuitul dregător în testamentul său. „Și nici un ban nu mi s-au orînduit, continuă el, și furtuna ce-au dat piste mine mi s-au stînsu casa că, după mazilie mării sale lui Mihai vodă, au venit mările sa Neculai vodă (Mavrocordat, *n.ns.*), domn și m-au dat în mîna datornicilor (creditorilor, *n.ns.*) și m-au pus la închisoare de am șezut un an închis; și au mersu datornicii cu oameni domnești și ce-au găsît la casa me au luat tot și fără de preț,

³¹⁹ Ioan Neculce, *Letopisețul*, ed. cit. p. 303, 319, 322, 336, 337; *Istoria României*. Editura Academiei, București, 1964, p. 448; „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 34; an. VI (1936), p. 37—38.

³²⁰ „T. Codrescu”, an. V, (1935), p. 37, 38 și 41.

³²¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 80—81, nr. 146.

³²² „T. Codrescu”, an. VI (1936), p. 37—38.

³²³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 46—51; „Ioan Neculce”, fasc. 5, p. 162, nr. 58.

³²⁴ *Ibidem*, p. 47—49.

³²⁵ *Ibidem*, p. 46—51; „T. Codrescu”, an. VI (1936), p. 37—38; „Miron Costin”, an. VII (1919), p. 5—6.

³²⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Contacuzino*, București, 1902, p. 120—122.

cît am fost rămas de n-aveam putere să-mi chivernisesc viața din zi în zi și încă și datorie au mai rămas neplătita pe la unii și pe la alții”³²⁷. Luîndu-i creditorii „toată agonisita ce am fost avînd încă din tinerețele mele pentru bani ce am fost loat și negoț de-m dat la trebile visteriei”, el a „rămas la multă lipsă”³²⁸, sau, cum însuși spune, „numai cu trupul și cu sufletul”³²⁹, călugarîndu-se în cele din urmă³³⁰. În același mod fură năpăstuiți Rugină și Ștefan Luca vistier de către Nicolae vodă Mavrocordat³³¹.

Zălogirea satelor de către boierime sau a actelor de proprietate³³², a caselor din orașe³³³ sau a unor bunuri de uz feudal (obiecte de pret))³³⁴ constituie fapte curente în această vreme; pierderea bunurilor zălogite, în special a satelor, este înregistrată, de asemenea, deseori, de documentele din această epocă³³⁵.

Este, de asemenea, semnificativ faptul că, destul de des, boierii, mari sau mici, sint nevoiți, întocmai ca micul proprietar, să apeleze, pentru procurarea numerarului necesar, la intermediari sau la chezași;³³⁶ menționînd în chip expres în zăpis lipsa mijloacelor bănești și întîrziînd, uneori, din această cauză și rambursarea împrumutului contractat³³⁷, ei nu pot evita în unele cazuri pierderea proprietății zălogite³³⁸.

³²⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 382.

³²⁸ *Ibidem*, p. 380.

³²⁹ *Ibidem*, p. 371; pentru cheltuielile făcute de el ca vistier și numeroșii creditori ce au contribuit la totala sa ruinare, vezi *ibidem*, p. 371—382.

³³⁰ *Ibidem*, p. 380.

³³¹ *Ibidem*.

³³² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 430 și 543, nr. 4; vol. VI, p. 164, nr. 85; vol. XI, p. 80—81, nr. 146; vol. XVI, p. 210, nr. 88; idem, *Documente Callimachi*, vol. I, p. 442, vol. II, p. 5, nr. 4 și p. 6—7, nr. 8; „Ioan Neculce”, an. I, fasc. 2 (1922), p. 357; Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. IX, p. 215—216; vol. X, p. 220—223; 250—251; „Buletinul Comisiei istorice a României”, IV (1925), I, p. 176, nr. 32; Bibl. Acad., CCL/29, CDLI/89.

³³³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 429; „Miron Costin”, an. VII (1919), p. 7—8; Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Fond Spiridonie, Pachet LXXXII (doc. din 15 și 20 august, 1714 și 23 iunie 1717); „Ioan Neculce”, fasc. 9 (1931), p. 83.

³³⁴ „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 41 și 54—55; Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. X, p. 251—252; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 431—433, nr. 1630; vol. XI, p. 80—81, nr. 146; vol. XVI, p. 373 și 377; Bibl. Acad. LXXII/110.

³³⁵ „Revista istorică”, an. VI (1920), p. 78; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 164, nr. 85 și 87; idem, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 173; „Buletinul Comisiei istorice a României”, IV (1925), p. 176, nr. 32; „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 53—54; Bibl. Acad., CDLVII/26 și 29; ms. 237, f. 121 r.

³³⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 40—41, nr. 96 și 42, nr. 99; vol. XVI, p. 210, nr. 88; idem, *Documente Callimachi*, vol. I, p. 442; vol. II, p. 6—7, nr. 8 și p. 18, nr. 40; „Buletinul Comisiei istorice a României”, IV (1925), p. 176, nr. 32.

³³⁷ Sint numeroase cazurile cînd dobînda banilor împrumutați ajunge „cap în cap” sau „tot una cu capetele”.

³³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 40—41, nr. 96; p. 164, nr. 85; „Buletinul Comisiei istorice a României”, IV (1925), p. 176, nr. 32.

Din aceleași motive, ei recurg foarte frecvent la contractarea de la cămătarii străini a unor împrumuturi bănești ce urmează să le ramburseze în produse (miere)³³⁹. Pentru lichidarea unor datorii mai vechi se apelează uneori la un nou împrumut³⁴⁰, dacă nu chiar la vinderea bunurilor³⁴¹. Insolvabilitatea multor boieri din această perioadă constituie un fapt frecvent menționat în documentele interne. La un moment dat, de pildă, Ion Neculce, împrumutînd de la un negustor 30 lei „cu camătă“, nu poate „da bani la zi“ așa încît „s-au suit bași peste bași și pe urmă s-au tîmplat și mi-au trimes neguțători mie și om gospod de am dat și ciubote și s-au suit la patruzeci de lei“³⁴². Unii feudali, mai ales soții de boieri, ajung, datorită cametei, în situația de scăpătați³⁴³.

Izvoadele boierești de datorii, în care abundă cămătari de tot felul, sînt de asemenea o obișnuință a acestei epoci³⁴⁴.

Atît cele întocmite de boieri în timpul vieții, cît și cele lăsate în preajma morții sau lichidate de rude după moartea boierilor debitori atestă frecvența încurcăturilor bănești ale unei părți însemnate a boierimii moldovene precum și greutatea cu care reușește să învingă dificultățile financiare pe care sistemul împrumutului cămătăresc nu face decît să le amplifice. „Izvoadele de datorii“ al lui Ilie pitar, ginerele vistiernicului Neculai Bașotă³⁴⁵ și al banului Dumitrașcu Călmașul³⁴⁶ sau diatele lui Ilie biv vel spătar³⁴⁷, a lui Iordache Cantacuzino spătar³⁴⁸, a unui Veniamin Năstasă monah, fiul lui Constantin Năstasă vistiernic³⁴⁹ sau a Ecaterinei Mavrocordat³⁵⁰ ca și datoriile rămase după moartea lui Miron

³³⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIV, p. 40—43; „T. Codrescu“, an. V (1935), p. 34, 39, 40 și 56; „Ioan Neculce“, fasc. 9 (1931), p. 19; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 17, nr. 36 și p. 23, nr. 50.

³⁴⁰ „T. Codrescu“, an. V. (1935), p. 56.

³⁴¹ „Ioan Neculce“, fasc. 6 (1926—1927), p. 123—124, nr. 27; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 542, nr. 19; Arh. Șt. Iași, CDVI/23.

³⁴² „Ioan Neculce“, fasc. 3 (1923), p. 151—152, nr. 115.

³⁴³ Maria, soția lui Dumitrașcu Ursache mare stolnic, arată, de pildă, că fiind soțul ei dator cu 200 lei „și neavîndu-se cu ce să plătescă această datorie dumsale (creditorului, n. ns.) l-am poftit ca să primească de la mine 5 jărebii de loc... și un sălaș de țigani...; dumnealui, văzîndu-ne că cu altă nu am putere să-i plătesc acești bani, fiind și altora datoare, au priimit“ (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 210). În aceeași situație ajunge Anița, soția lui Mitrea fost mare vornic, care, ajungînd la „greu și nevoie și tîmplîndu-să de au fost și foamete mare în toată țara, căzînd la gre datorie la turci și neavînd ce face“, vinde jumătate din satul Pomîrla, din ținutul Dorohoi (Arh. Șt. Dorohoi, Condica moștilor Pomîrla și Hilișeul de Sus, p. 44—46, nr. 40).

³⁴⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 376 și urm.; cf. și *ibidem*, p. 371 și urm.; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 344—346; „Buletinul Comisiei istorice a României“, IV (1925), p. 81—82.

³⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 383—385.

³⁴⁶ Idem, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 19—20, nr. 42; cf. și *ibidem*, p. 27, nr. 57 și p. 28, nr. 60.

³⁴⁷ Idem, *Studii și documente*, vol. V, p. 430.

³⁴⁸ Idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 120—122.

³⁴⁹ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVII, p. 54 și urm.

³⁵⁰ „Revista istorică“, an. III (1917), p. 20—21.

³⁵⁰ bIs N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 151.

Costin logofăt³⁵⁰, a lui Dumitrașco Racoviță hatman³⁵¹, a vornicului Sturza³⁵², a vistiernicului Toader Paladi³⁵³ ș.a.³⁵⁴ sînt, toate, edificatoare în acest sens.

Consecințele nefaste ale cămătăriei s-au răsfrînt deci și asupra boierimii, diminuîndu-i de multe ori posibilitățile bănești sau chiar contribuind la ruina unor feudali. Deși practică și ea cămătăria și profită la acțiunea acesteia asupra micii proprietăți, domeniul boieresc nu rămîne în afara acțiunilor destructive pe care camăta o exercită asupra fiecărui fel de proprietate. Impietind întodeauna asupra situației economice a debitorului, camăta a avut în toată epoca fanariotă efecte destructive atît din punct de vedere economic cît și din punct de vedere social care n-au putut fi niciodată împiedicate ca urmare a nevoii permanente de numerar a tuturor categoriilor sociale. Incercări de reglementare a cuantumului cameței și de limitare a cămătăriei însăși nu au lipsit în epoca ce a urmat regimului fanariot. Ele nu au avut niciodată succesul scontat pentru că lipsa unei instituții de credit a întretinut în permanență necesitatea cameței, în pofida efectelor ei destructive.

USURE ET USURIERS EN MOLDAVIE À L'ÉPOQUE DES PRINCES PHANARIOTES (1711—1821)

RÉSUMÉ

Cet article fait partie d'une monographie intitulée „Le capital usuraire en Moldavie”. L'auteur a déjà publié un fragment de cette monographie dans le tome précédent de l'„Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy”. Le présent article continue l'étude précédente dans laquelle l'évolution du capital usuraire a été étudiée jusqu'au début du régime des princes phanariotes (1711).

En examinant l'évolution de ce problème dans la période 1711—1821, l'auteur constate que l'usure a été de pratique courante en Moldavie parce que les boyards ainsi que les autres catégories sociales avaient continuellement besoin de monnaie. A cause de la pénurie chronique de l'argent et des impôts excessifs qui caractérisent la plupart des règnes de cette période, les Moldaves furent contraints d'accepter les conditions des usuriers. Aussi, comme au XVIIe siècle, la majorité des usuriers furent des commerçants étrangers : turcs, grecs, arméniens, juifs, venant tous de l'Empire ottoman.

Parmi les débiteurs on rencontre souvent des commerçants autochtones ainsi que des boyards de toutes les catégories et même de petits propriétaires terriens.

A cause des impôts excessifs et de la rareté de la monnaie, les emprunts usuraires, comme d'ailleurs au siècle précédent, ont acablé toutes les catégories sociales et surtout les grands boyards.

³⁵¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 116—121 și 151.

³⁵² „T. Codrescu”, an. III (1934), p. 7.

³⁵³ *Ibidem*, an. V (1935), p. 53—54; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 213—214.

³⁵⁴ Bibl. Acad., CDLXXXI/21; „Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930), p. 85; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, p. 46—47.

Ruinés par les dettes contractées chez les usuriers, certains débiteurs de cette catégorie sociale furent obligés de vendre les villages qu'ils possédaient. Fréquemment les petits propriétaires furent obligés d'aliéner leur hoirie.

L'absence des institutions de crédit a contribué au développement de l'usure pendant cette période. N'ayant aucune possibilité de se procurer ailleurs les sommes d'argent qui leur étaient nécessaires, les débiteurs furent obligés d'avoir recours aux usuriers. Evidemment, dans ces conditions l'usure exerçait une influence nuisible sur les transformations sociales-économiques et politiques de la Moldavie.

FRĂMÎNTĂRI POLITICE INTERNE ÎN VREMEA GUVERNĂRII D. GHICA—M. KOGĂLNICEANU (1868—1870) (II)

DE

V. RUSSU și D. VITCU

Într-un studiu anterior¹ subliniam că în evoluția luptelor politice din perioada guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu s-au conturat două etape distincte al căror hotar despărțitor l-a constituit dizolvarea Adunării deputaților, la 28 ianuarie 1869. Depășind, prin implicații și consecințe, semnificația dizolvării corpurilor legiuitoare din anii precedenți, actul săvârșit în ianuarie 1869, conjugat cu rezultatul alegerilor din primăvara aceluiași an, marca nu numai înlăturarea radicalilor de la conducerea statului pentru o perioadă apreciabilă (până în 1876), dar și începutul unei noi orientări în politica internă și externă a României. Totodată, realizarea principalului obiectiv al adversarilor politici ai radicalilor — împingerea acestora din urmă pe un plan secundar — n-a fost de natură să liniștească spiritele în ansamblul vieții noastre politice, ci dimpotrivă.

Ultima perioadă de guvernare a cabinetului Ghica—Kogălniceanu a fost dominată de aceeași dispută acerbă pentru întâietate între principalele grupări politice, dispută desfășurată pe un fond general cunoscut, căruia, pe lângă elementele definitorii păstrate, în mare parte, din etapa anterioară, i se adaugă altele noi. Este vorba, între altele, de încercarea lui M. Kogălniceanu de a-și crea un partid propriu, de orientare liberal-moderată, care să-i permită, succesiv, victoria în alegeri și preluarea puterii. Acest fapt, după cum vom vedea, a contribuit într-o măsură însemnată la adâncirea crizei politice din țară. În plus, evenimentele petrecute în timpul acestei guvernări, îndeosebi către sfârșitul ei, au dove-

¹ Prima parte a acestui studiu a fost publicată în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, tom. VII, Iași, 1970, p. 139—171.

dit, cu prisosință, tendința mereu mai accentuată a lui Carol I de a nu mai colabora cu liberalii, fie ei radicali sau moderați. Orientarea domnitorului spre conservatori a fost, firește, cauzată atât de intensificarea acțiunilor antidinastice ale radicalilor, cât și de sporirea continuă a influenței „maiștilor“ din jurul lui M. Kogălniceanu. Evident, în această situație, singura alternativă pentru Carol era găsirea unor colaboratori mai „comozi“, dispuși să-l ajute la consolidarea tronului amenințat de presiunea crescândă a valului de nemulțumiri, ce depășise sfera grupărilor politice aflate în opoziție. Soluția guvernelor eterogene, dovedită de experiența ultimului cabinet a fi labilă, ideea unui guvern conservator omogen și de mină forte câștiga, încă de pe acum, tot mai mulți aderenți, încât venirea la conducere, în martie 1871, a ministerului Lascar Catargi n-a fost doar o rezultată a împrejurărilor de moment, ci un act politic ale cărui rădăcini trebuie căutate în realitățile istorice din perioada care face obiectul preocupărilor noastre.

Așa după cum am amintit în prima parte a acestui studiu, dizolvarea Adunării cu majoritate radicală — act pregătit cu minuțiozitate încă din noiembrie 1868 — nu numai că a deschis drumul unor importante transformări în raportul de forțe existent, atunci, între grupările politice ale vremii, dar, raportînd evenimentul la implicațiile sale externe, a avut darul să liniștească acele cabinete care-și manifestaseră îngrijorarea față de tendințele revoluționare ale „roșilor“ din România².

Napoleon al III-lea, de pildă, exprimîndu-și, într-o scrisoare către Carol I din 5 martie 1869, satisfacția pentru dizolvarea Adunării deputaților, preciza „que tant que M. Brătianu a été chef de votre cabinet, nous avons craint qu'il n'engageât votre Gouvernement dans des aventures qui auraient pu troubler la paix de l'Europe“³. „Pacea Europei“ era, neîndoielnic, un eufemism menit să ascundă adevărata cauză a nemulțumirii lui Napoleon în legătură cu politica internă și externă promovată de radicali. Preocupat de încheierea unui sistem de alianțe necesar pentru a împiedica desăvîrșirea procesului de unificare a Germaniei, împăratul Franței viza, în primul rînd, atragerea Austro-Ungariei, în care mai existau încă suficiente forțe dornice să se revanșeze pentru înfrîngerea de la Sadova. Dar, diplomația austriacă condiționa această alianță, între altele, și de schimbarea situației politice din România. Înlăturarea guvernului N. Golescu nu satisfăcuse pe deplin curtea de la Viena⁴. Menținerea unei Adunări dominate de partizanii lui I. C. Brătianu și C. A. Rosetti era considerată în capitala imperiului drept o continuare, în forme noi, a politicii promovate de fostele guverne radicale⁵. De aici izvora

² Dèmètre A. Sturdza, *Charles I-er roi de la Roumanie. Chroniques — Actes — Documents, 1866—1875*, tome I-er, Bucarest, 1899, p. 436, 450, 475.

³ *Ibidem*, p. 499.

⁴ *Ibidem*, p. 484.

⁵ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, I, Bucarest, 1938, p. 36.

dorința celor două cabinete, urmată de satisfacția comună a înlăturării totale a radicalilor de la conducerea statului român.

Din rațiuni diferite, dar vizînd același obiectiv, Bismarck, care pre-gătea cu febrilitate războiul cu Franța, poza, pentru moment, în rolul de „apostol al păcii“, de partizan declarat al statu-quo-lui. În această ipostază, urmărind să cîștige, dacă nu alianța, cel puțin neutralitatea binevoitoare a Austro-Ungariei, cancelarul prusian considera „liniștirea“ spiritelor în sud-estul Europei, în general, în România, în special, condiția sine qua non pentru izolarea Franței și pentru localizarea unui conflict ce părea inevitabil după 1866. De aceea, România, acest „focar veșnic de agitații“⁶, trebuia adusă pe terenul ordinii.

Lupta împotriva radicalilor căpătase astfel dimensiuni ce depășeau hotarele țării. În același timp, opoziția puterilor garante față de liberalii radicali căpăta semnificația unei lupte deschise între conservatorismul ce domina în politica internă și externă a acestor state și năzuința spre progres a popoarelor mici din sud-estul Europei, care nutreau înfăptuirea, cu forțe proprii, a dezideratelor lor majore: independența și unitatea deplină⁷.

În interior, dizolvarea Adunării a fost salutăată cu deosebită bucurie, în primul rînd de către conservatori, care vedeau în acest act crearea terenului favorabil pentru înlăturarea „definitivă“ a radicalilor din viața politică a României⁸. Speranțele lor aveau, atunci, anumite temeiuri reale. Deși lipsiți de popularitate, reprezentanții grupărilor conservatoare mizau pe legea electorală, care le era favorabilă, pe ostilitatea puterilor garante față de radicali și pe refuzul tot mai categoric al domnitorului de a mai colabora cu cei care n-au ezitat să-l amenințe cu detronarea sau chiar cu asasinarea⁹.

Drept urmare, după 28 ianuarie 1869 pasiunile politice s-au dezlănțuit cu o vigoare puțin obișnuită¹⁰, și nu întîmplător. Condițiile create prin dizolvarea Adunării deputaților erau, atunci, de natură să încurajeze pe toți cei care năzuiau, de mai multă vreme, să escaladeze treptele puterii. Pentru grupările conservatoare, momentul părea hotărîtor spre a înclina balanța victoriei în favoarea lor, considerîndu-se îndreptățite, cel puțin pe baza dispozițiilor electorale și a preferinței puterilor garante, de a conduce destinele țării. În același timp, însă, alte grupări, „acceptate“ la colaborare doar de o parte a celor participanți la instituirea și organizarea noului regim, considerau momentul prielnic pentru a dobîndi un loc de prim rang în viața politică. La acestea trebuie să mai adăugăm încă un element deloc neglijabil: radicalii, învinșii din noiembrie 1868 și ianuarie 1869, nu erau deloc dispuși să cedeze cu ușurință un

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 99.

⁷ D. A. Șturduza, *op. cit.*, p. 475.

⁸ „Terra“, III, nr. 20 din 1 februarie 1869, p. 77.

⁹ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. V, București, 1912, p. 24—25.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 101.

teren pe care l-au dominat cu autoritate în anii precedenți. Încit, după cum este lesne de înțeles, momentul era socotit de către toate grupările politice ale vremii hotărîtor pentru soluționarea mult disputatei probleme a primordialității în cadrul regimului instituit după 11 februarie 1866.

Acuitatea luptei pentru putere a fost dovedită, poate cel mai bine, de atmosfera în care s-au desfășurat alegerile pentru noua Adunare a deputaților în martie—aprilie 1869. Deosebit de furtunoase¹¹, alegerile au evidențiat, o dată în plus, puternicele contradicții existente între grupările politice, contradicții determinate, în ultimă instanță, de principiile pe care doreau să le așeze, fiecare, la baza politicii interne și externe a țării. Lupta pentru putere, reflex firesc al acestor preocupări, a fost atît de violentă încît a creat o profundă neliniște în sinul cercurilor conducătoare. Guvernul și domnitorul au trecut, în perioada alegerilor, printr-un moment de mare cumpănă și numai energia și priceperea ministrului de interne, M. Kogălniceanu, a împiedicat transformarea bătăliei electorale într-o luptă de stradă. De altfel, domnitorul, îngrijorat de tulburările izbucnite cu prilejul alegerilor și în pofida insistențelor tatălui său, și-a aminat vizita pe care urma s-o facă în străinătate, motivînd că „situațiunea fără a fi desperată, nu este astfel încît să pot părăsi țara în liniște”¹². Aceeași neliniște i-a cuprins și pe miniștri, care l-au conjurat pe domnitor să nu părăsească țara într-un moment atît de dificil¹³.

Principalul pericol provenea, după mărturisirile lui Carol, de la „nemulțumiții, care n-au nimic de pierdut și totul de cîștigat din dezordine”, adică de la gruparea radicală din jurul lui I. C. Brătianu, care avea „mulți adepți în țară” și de care „trebuia totdeauna a se ține socoteală”¹⁴. Mai mult, domnitorul i-a comunicat lui Brătianu că-l va face „responsabil de dezordine în alegeri”¹⁵. Temerea era, într-adevăr, reală și, urmare a acestui fapt, s-a recurs la pregătiri serioase pentru a se putea face față oricăror eventualități. Pe această linie merită subliniată preocuparea domnului pentru crearea unei tabere militare la Furceni, unde urma să fie concentrată armata permanentă spre a o scoate de sub influența radicalilor, cunoscut fiind faptul că aceștia aveau numeroși partizani în rîndul ofițerilor¹⁶. Apoi, deselor vizite făcute unor garnizoane, li se pot adăuga ordinele de zi către armată adresate de Carol la 27 februarie și 10 martie, prin care se creau importante avantaje subofițerilor și soldaților ce terminau serviciul activ de trei ani prevăzut de legea pentru organizarea

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*; C. Gane, P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. I, București, 1936, p. 129.

¹² *Regele Carol I al României. Cuvîntări și scrisori*, tom. I, 1866—1877, București, 1909, p. 153.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 497; *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1964, p. 550—551.

armatei din 11 iunie 1868¹⁷. În același timp, suveranul, sprijinit de guvern, a încercat să împiedice, pe cât i-a stat în putință, participarea ofițerilor la campania electorală din martie—aprilie 1869¹⁸. Prin îndepărtarea armatei de la viața politică, Carol, receptiv la sfatul lui Bismarck, viza transformarea acesteia într-un instrument sigur, la dispoziție, în vederea răfuielii cu grupările considerate periculoase¹⁹. Nu este însă exclus ca aceste măsuri să fi avut un caracter preventiv, spre a împiedica un al doilea 11 februarie, care, de această dată, ar fi fost numai opera radicalilor. De altfel, bănuiala ce plana asupra radicalilor — mai apoi act de acuzație împotriva lor — își avea temeiul în legăturile strânse întreținute de I. C. Brătianu, pe vremea când era ministru de război, cu ofițerii din capitală, fapt ce i-a determinat pe mulți să creadă, mai ales după căderea guvernului N. Golescu, că ar conspira în contra șefului statului²⁰.

Modul cum s-au pregătit și desfășurat alegerile pentru Adunarea deputaților a reliefat însă, în afara strădaniilor comune depuse pentru înfrângerea completă a radicalilor, și un alt element deosebit de însemnat pentru înțelegerea perioadei: încercarea lui M. Kogălniceanu de a soluționa în favoarea grupării sale mult disputata chestiune a primordialității în cadrul regimului politic existent. Și faptul capătă noi dimensiuni dacă se are în vedere că alegerile au fost conduse cu multă energie și abilitate chiar de către ministrul de interne.

Consecvent în idei și preocupări, Kogălniceanu urmărea să desăvârșească, în noile condiții istorice, opera de reforme inițiată în vremea lui Al. I. Cuza. Astfel, de exemplu, în calitatea pe care o avea în guvernul condus de D. Ghica, îngrijindu-se continuu de introducerea unor reforme menite să impulsioneze dezvoltarea țării pe drumul progresului, Kogălniceanu a acordat o atenție specială legii rurale de la 1864 a cărei aplicare integrală o urmărea. Dar, pentru a-și îndeplini programul său de reforme, el avea nevoie de o bază politică solidă, în speță, de un partid propriu, pentru a cărui fondare a manifestat o preocupare statornică între anii 1866 — 1871. Partidul, care după propriile sale mărturisiri ar fi fost „democratic, fără a fi demagogic” și „pentru ordine, fără a fi pentru reacțiune”²¹, urma să cuprindă, cu precădere, elemente de orientare liberal-moderată. În condițiile de atunci, realizarea programului de reforme preconizat de Kogălniceanu necesita, întâi de toate, asigurarea unei majorități parlamentare nu numai favorabilă, dar și de aceeași orientare politică. Așa se explică de ce, după dizolvarea Adunării cu majoritate radicală, Kogălniceanu

¹⁷ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 497—498 și 499—500.

¹⁸ Vezi Augustin Z. N. Pop, *Catalogul corespondenței lui M. Kogălniceanu*, Editura Academiei, București, 1959, p. 233—236.

¹⁹ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 492—493.

²⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 27 din ianuarie 1869; vezi și „Terra”, III, nr. 18 din 29 ianuarie 1869, p. 69.

²¹ Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, 1963, p. 356.

și-a concentrat întreaga energie pentru a asigura, în viitoarea Cameră, victoria partizanilor săi. Noua majoritate, de orientare liberal moderată, urma, probabil, să constituie și nucleul partidului pe care dorea să-l înființeze.

În calea înfăptuirii acestor planuri Kogălniceanu avea însă de înfruntat numeroase și mari dificultăți. Adversității celorlalte grupări liberale și a celor conservatoare li se adăuga și aceea a unor colegi de minister, care doreau, la rindul lor, să se impună pe primul plan al vieții politice. Totuși, față de adversari, Kogălniceanu avea un important atu — hotărîtor, se pare — spre a asigura victoria în alegeri a partizanilor săi: deținea portofoliul ministerului de interne, minister cu rol primar într-o campanie electorală.

O dată cu începerea campaniei electorale, M. Kogălniceanu, în calitate pe care o avea, a luat toate măsurile socotite necesare în vederea înfrîngerii grupărilor ostile guvernului și, implicit, pentru asigurarea majorității dorite. Astfel, imediat după dizolvarea vechii Adunări, a procedat la o masivă schimbare a prefectilor, subprefectilor și a judecătorilor de instrucție, care erau — în cea mai mare parte — partizani sau simpatizanți ai radicalilor²², în locul lor fiind numiți oameni ai guvernului, amici politici²³ sau chiar rude ale ministrului de interne²⁴. Mai mult decît atît, prefectii, noii numiți sau cei rămași în funcție, au fost literalmente conduși de Kogălniceanu în toate fazele campaniei electorale. Actele oficiale, dar mai ales corespondența neoficială purtată cu prefectii dovedesc, cu prisosință, interesul pe care l-a manifestat față de pregătirea alegerilor din primăvara anului 1869.

O atenție deosebită a acordat ministrul de interne colegiului al IV-lea, informat fiind că se inițiasă, de către adversarii guvernului, o vastă acțiune de corupere a alegătorilor din acel colegiu²⁵. Spre a evita vicierea alegerilor de la amintitul colegiu, el cerea prefectilor „cea mai neadormită privighere” pentru descoperirea corupătorilor și corupților și „pedepsirea lor cu toată asprimea”²⁶. De asemenea, în scopul preîntîmpinării demonstrațiilor organizate de opoziție, cînd acestea păreau iminente, Kogălniceanu indica, făcînd chiar precizări, măsurile ce trebuiau luate pentru evitarea exceselor²⁷. Dar circularele — documente cu caracter oficial ale guvernului — neîngăduindu-i să-și dezvăluie adevăratele gânduri, Kogălniceanu a întreținut o vastă corespondență confidențială²⁸ cu conducătorii administrației locale, instru-

²² Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. I₂, București, 1935, p. 116.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, Corespondență, nr. 100 690 (citată în continuare Arh. Kogălniceanu, Coresp.).

²⁵ „Monitorul Oficial” nr. 55 din 9/21 martie 1869, p. 331.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Idem, nr. 57 din 12/24 martie 1869, p. 339.

²⁸ Numai pentru perioada 1 martie — 9 aprilie 1869 sînt cunoscute peste 300 de telegrame confidențiale trimise prefectilor și amicilor săi politici. Cf. Aug. Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 197—252.

indu-i, îndeosebi pe această cale, în privința atitudinii ce trebuiau s-o adopte în timpul alegerilor. Prin aceleași mijloace, s-a interesat îndeaproape de candidații desemnați pentru colegii, propunând, la rîndu-i, candidați și a mobilizat pe prietenii săi politici pentru organizarea campaniei electorale. Astfel, informîndu-se asupra candidaților propuși în diferite colegii electorale, el cerea prefectilor să nu îlesnească ascendentul acelor persoane a căror orientare politică, personal, n-o cunoștea sau n-o agrea. Pe acest considerent a refuzat să accepte numeroase candidaturi la cele patru colegii, între care a lui Meitani, A. Beldiman, N. Kretzulescu, Gr. Suțu, col. N. Bibescu ș.a.²⁹ Iar subalternii care nu-i urmau întocmai sfaturile erau sever admonestați³⁰ sau chiar înlocuiți³¹.

Pentru a obține o Adunare a deputaților cu o componentă dorită, Kogălniceanu n-a ezitat, contrar uzanțelor parlamentarismului burghez, să impună, înaintea începerii alegerilor, alcătuirea unor liste electorale în care să figureze numai candidații favorabili guvernului și cunoscuți, sub raportul crezului politic, de către ministrul de interne. „Gîndiți-vă că deputații — îi declara el prefectului de Olt la 2 martie 1869 — sînt destinați a lucra cu puterea executivă și trebuie a ne sili a face ca armonia să existe încă de mai înainte între ministru și persoanele ce reclamă concursul administrației spre a deveni deputați”³². Așadar, viciind principiile parlamentarismului de la noi, el se străduia să impună, cum încercase și I. C. Brătianu la timpul său, primordialitatea puterii executive în fața celei legiuitoare. Procedul, deși departe de constituționalismul burghez și cu toate criticile ce i s-au adus, în condițiile de atunci, era într-o oarecare măsură justificabil. Realizarea programului de reforme preconizat era condiționată de victoria în alegeri a partizanilor săi. Or, legea electorală favorizînd în condiții normale pe conservatori, succesul unei grupări liberale nu era posibil decît pe calea ingerințelor administrative. În plus contradicțiile existente între grupările liberale nu îngăduiau atunci constituirea unui front comun capabil să contracareze ascendentul conservatorilor. De aceea, Kogălniceanu, combătut de conservatori și aflat în conflict cu celelalte grupări liberale, a recurs masiv la sprijinul administrației spre a-și atinge țelul dorit.

În afara procedeelor amintite, Kogălniceanu a încercat să readucă la viața politică pe cîțiva dintre colaboratorii apropiați ai lui Cuza, între care se cuvin menționate numele lui V. Alecsandri și C. Negri. Ultimului îi propunea chiar, încă înainte de a începe campania electorală, un portofoliu ministerial în guvernul prezidat de D. Ghica³³.

²⁹ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 527.

³⁰ *Ibidem*, nr. 100 690, 100 788 și 100 638.

³¹ Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 253.

³² Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 527.

³³ Pericle Martinescu, *Costăche Negri*, București, 1966, p. 254.

Invocînd însă neaderența sa, atît prin temperament cit și prin concepția politică, la zgomotoasa viață parlamentară de la noi și condamînd luptele sterile dintre grupările liberale și conservatoare, Negri a refuzat sistematic și categoric rugămintile insistente ale fostului colaborator de a accepta postul de ministru al lucrărilor publice³⁴ sau, măcar, mandatul de deputat în noua Cameră³⁵.

Cu toate acestea, Kogălniceanu n-a renunțat la idee și Negri a fost ales, împotriva voinței sale, deputat în capitală³⁶. Mai mult decît atît în ședința Camerei din 8 mai 1869, el a fost ales, cu 100 de voturi, președintele noii Adunări a deputaților³⁷. Totul a fost însă zadarnic, întrucît, după prezentarea demisiei, în ședința din 12 mai 1869, demisie ce i-a fost respinsă de către Adunare³⁸, Negri n-a putut îi convis să renunțe la hotărîrea inițială. În legătură cu cauza refuzurilor repetate ale lui Negri sînt cunoscute deja explicațiile, mai mult sau mai puțin argumentate documentar, ale unor autori³⁹, așa încît nu vom mai insista.

Dacă tentativa de atragere în viața politică a lui Negri s-a soldat cu un eșec pentru Kogălniceanu, altul a fost rezultatul în cazul lui V. Alecsandri. Sfătuit cu aceeași răbdare și insistență de către ministrul de interne, încă de la sfîrșitul lunii februarie 1869, să accepte înscrierea sa pe lista candidaților pentru noile alegeri⁴⁰, poetul, retras din viața politică la Mircești, s-a lăsat, nu fără dificultăți, convins. Au fost necesare argumente din cele mai variate și mult tact din partea lui Kogălniceanu pentru a-și convinge prietenul să-i urmeze sfaturile. Între altele, îi dădea de înțeles că ar dori să aibă „o Adunare compusă numai din oamenii cei mai capabili și cei mai cinstiți din țară”⁴¹ spre a putea schimba cursul de atunci al politicii interne și externe a României. Referindu-se apoi la rolul pe care urma să-l joace acest organ în opera de reformare a statului, el afirma că „noua Cameră poate să hotărască viitorul țării pentru mulți ani”⁴². În cele din urmă fie de hatrul lui Kogălniceanu⁴³, fie din convingere, V. Alecsandri a acceptat propunerea fostului colaborator. Ales deputat, el a participat, spre deosebire de C. Negri, la lucrările Adunării din sesiunea mai-iunie 1869, prilej cu care a fost ales drept vicepreședinte⁴⁴.

³⁴ C. Negri, *Scrieri*, vol. II, București, 1966, p. 198—199.

³⁵ *Ibidem*, p. 202.

³⁶ P. Martinescu, *op. cit.*, p. 252.

³⁷ „Dezbaterile Camerei deputaților a României”, nr. VI, 1869, p. 66.

³⁸ Idem, nr. VIII, 1869, p. 71—72.

³⁹ Alex. Lapedatu, *Între Cuza-Vodă și Costache Negri, în Omagiu profesorului Ion Lupaș*, București, 1941; P. Martinescu, *op. cit.*, p. 256—257.

⁴⁰ M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, București, 1967, p. 76—77.

⁴¹ *Ibidem*, p. 80.

⁴² *Ibidem*, p. 81.

⁴³ G. C. Nicolaescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, București, 1962, p. 415.

⁴⁴ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, nr. VI din 8 mai 1869, p. 66.

cu 100 de voturi, din 116 exprimate, alături de C. Bosianu, Gr. Balș și I. Cantacuzino.

Evident, interesul deosebit manifestat de către Kogălniceanu pentru reactivarea celor doi iluștri „cuziști“, dincolo de sentimentele personale pe care le nutrea, netăgăduit, față de aceștia sau de „singurătatea“⁴⁵ în care s-ar fi simțit în guvern, se înscrie pe linia preocupărilor sale de a-și asigura concursul deplin al noii Camere în înfăptuirea planurilor proiectate. Faptul că C. Negri a fost ales președintele noii Adunări, iar V. Alecsandri unul dintre vicepreședinții ei, este grăitor. La desemnarea lor a contribuit, firește, în primul rînd, prestigiul ce și l-au cîștigat anterior, dar și amestecul direct sau indirect al ministrului de interne. Dispunînd de conducerea unei Adunări⁴⁶, cu o majoritate ce-i era favorabilă, el avea toate șansele de a se impune, împreună cu gruparea ce o reprezenta și pe care voia s-o transforme în partid, pe primul plan al vieții politice.

Realizarea acestui obiectiv era însă condiționată, după atragerea partizanilor politici, de înfrîngerea în alegeri nu numai a conservatorilor, dar și a liberalilor radicali grupați în jurul lui C. A. Rosetti și I. C. Brătianu, aceștia din urmă fiind considerați cei mai periculoși concurenți în lupta pentru întietate în cadrul noului regim. În acest scop, ministrul de interne s-a străduit să îngrădească la maximum posibilitățile radicalilor de a-și organiza propria campanie electorală și, implicit, de a reveni în noua Cameră⁴⁷. Prefecții erau instruiți în legătură cu limitele în cadrul cărora se puteau desfășura întrunirile electorale. La 23 martie, de exemplu, li se comunica acestora că „întrunirile electorale sînt libere“, dar că „înjuriile, încercările la răscurare, la vărsare de sînge, la întăritarea unei clase de cetățeni în contra altora, sînt supuse penalității potrivit codului penal“⁴⁸. Îngrijorat de eventualitatea incitării „pasiunilor populare“ de către radicali — a căror grupare „revoluționară“ se bucura de o apreciabilă popularitate“, Kogălniceanu cerea prefectilor ca, „în înțelegere cu parchetul“, să-i pedepsească pe acei „care se vor depărta de la critica actelor guvernamentale și se vor întinde la apel la dezordine și la rebel civil sau vor rosti cuvinte defăimate de natură a revolta lumea“⁴⁹. În aceeași zi, cerea prefectului de Brăila, I. Stilpeanu, să fie pregătit pentru aplicarea dispozițiilor „centrului atunci cînd Djuvara și alții se vor servi de arme și amenințări de „război civil“ în ședințele lor“⁵⁰. Concomi-

⁴⁵ Vezi P. Martinescu, *op. cit.*, p. 253.

⁴⁶ În legătură cu importanța președințiilor corpurilor legiuitoare, vezi C. M. Ciocazan, *Regimul reprezentativ*, Craiova, 1898, p. 108.

⁴⁷ La începutul lui martie 1869 el cerea prefectilor să intervină cu toată energia pentru a-i împiedica pe „oamenii dezordinei“ să provoace tulburări în perioada pregătirii și desfășurării alegerilor (vezi „Monitorul Oficial“ nr. 55 din 9/21 martie 1869, p. 331; cf. și Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 223).

⁴⁸ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp., nr. 100 619.

⁴⁹ Idem, nr. 100 608.

⁵⁰ *Ibidem*.

tent, în întreaga țară, frunțașii radicali erau îndeaproape supravegheați, iar ministrul de interne ținut la curent cu toate acțiunile lor⁵¹. Acolo unde considera pericolul mai mare solicita, deschis, amestecul administrației pentru împiedicarea alegerii candidaților de extremă stîngă⁵², cum și pentru dezmințirea unor zvonuri privind eventualitatea unei colaborări cu I. C. Brătianu⁵³.

Antiradicalismul lui Kogălniceanu s-a manifestat însă și sub alte forme. În localitățile în care influența radicalilor era prea mare pentru a putea fi zădărnicită numai prin intervenția administrației, a procedat la dizolvarea consiliilor comunale sau la dezarmarea gărzilor civice. Acțiunea sa împotriva gărzilor comunale din unele centre urbane, ca, de exemplu, Ploiești⁵⁴, Pitești⁵⁵ sau București⁵⁶, era dictată de împrejurarea că acele consilii, dominate de radicali încă din perioada anterioară, tindeau să devină, după dizolvarea Adunării, veritabile cluburi politice antiguvernamentale. Din considerente asemănătoare au fost dezarmate gărzile civice din centrele proradicalice: Ploiești, Pitești, Brăila, Craiova și altele⁵⁷, așa încît și aceste arme electorale ale radicalilor au fost neutralizate.

O atenție sporită a acordat Kogălniceanu circumscripțiilor electorale din Moldova unde radicalii, deși erau lipsiți de influență⁵⁸, încercau, cu sprijinul „fracțiunii libere și independente,” să-și cîștige aderenți în principalele centre. Propaganda organizată de radicali în această parte a țării nu numai că l-a nemulțumit, dar l-a și indignat pe ministrul de interne, care nu voia să vadă decît pe liberalii moderați din jurul său beneficiarii de drept și de fapt ai circumscripțiilor moldovene. În consecință, a poruncit administrației să-și facă „datoria”⁵⁹, exprimîndu-și în nenumărate rînduri, și nu întotdeauna în termenii cei mai potriviți, resentimentele sale față de adversarii politici cu care, nu cu mult timp în urmă, colaborase. De astă dată însă, urmărind un scop politic bine definit, el insista în numeroasele telegrame oficiale sau confidențiale trimise prefectilor moldoveni asupra deosebirilor de vederi existente între cele două grupări. Într-una din telegrame, din 12 martie 1869 adresată prefectilor din Moldova, Kogălniceanu preciza că „moldovenii (adică moderații *n.n.*) sînt liberali, însă liberali de ordine și care nu vād prosperitatea României în revoluțiunea permanentă”⁶⁰. Cît

⁵¹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 140.

⁵² Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp., nr. 100 651.

⁵³ Idem, nr. 100 593.

⁵⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 54 din 8/20 martie 1869, p. 327.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 327—328.

⁵⁶ Idem, nr. 70 din 28 martie/9 aprilie 1869, p. 395.

⁵⁷ „Românul”, an. XIII, din 14 martie 1869, p. 233; vezi și Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 254.

⁵⁸ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 18.

⁵⁹ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 557.

⁶⁰ Idem, nr. 100 565.

despre radicali, aceștia erau calificați „oameni extremi și agitatori de meserie”⁶¹. Cu alt prilej, adresându-se prefectului de Craiova, sublinia că „nici odată n-am voit a stinge partidul liberal-roșu, că și eu am pretențiunea de a fi liberal, deși nu roșu”⁶². Prin aceste repetate precizări, ministrul de interne urmărea să demonstreze subalternilor, și nu numai lor, elementele esențiale care alcătuiau hotarul despărțitor între cele două grupări liberale. „Ordinea”, pe care o invoca adeseori în corespundența sa oficială sau confidențială, nu avea însă pentru el semnificația ce i-o dădeau conservatorii. Kogălniceanu apela la această noțiune⁶³ numai pentru a respinge acele acuzații potrivit cărora ar fi urmărit să desființeze libertățile prin instaurarea unui regim de dictatură⁶⁴.

Liniștindu-și, în acest fel, alegătorii, el a depus toate eforturile pentru a face din colegiile electorale moldovene un apanaj, în exclusivitate, al moderaților. Era una din căile, poate cea mai importantă, prin care voia să împiedice revenirea unei majorități radicale în noua Adunare. Urmărind să spulbere speranța adversarilor lui „de a mai dicta legi în Adunare”⁶⁵, îi avertiza că „Moldova nu va mai suferi injuria ce i s-a făcut impunându-i-se peste 40 de deputați și senatori aleși în colegiuri moldovene, fără ca măcar numele lor să se fi auzit pe acolo vreodată” și că de astă dată „Moldova are să trimită 70 de deputați... cari să apere ordinea, unirea și dinastia”⁶⁶.

Atitudinea ministrului de interne nu izvoră dintr-un provincialism îngust sau din tendințe separatiste, cum s-a încercat a se susține în acea epocă⁶⁷ de către denigratorii săi. Dealtfel, asemenea acuzații, întemeiate doar pe simple răstălmăciri ale unor declarații ale sale și dictate fiind de patimi politice, au fost dezmințite categoric prin „Monitor”⁶⁸. În acele împrejurări Kogălniceanu a făcut o remarcă deosebită, suficient de sugestivă pentru planurile sale de viitor. „Deputații moldoveni — preciza el într-o circulară trimisă prefectilor din Moldova, la 14 martie 1869 — unindu-se cu 40 sau 50 deputați de dincoace de Milcov vor forma o majoritate dinastică și liberală, care nu va mai suferi ca România să fie ținută într-o neconținută agitațiune...”⁶⁹. Așadar, credea nu numai în victoria partizanilor săi din Moldova, dar și în po-

⁶¹ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 575.

⁶² Idem, nr. 100 715.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ „Românul”, an. XIII, din 20 martie 1869, p. 253.

⁶⁵ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 715.

⁶⁶ Kogălniceanu se referea la alegerile pentru corpurile legiuitoare din noiembrie 1867, după ce acestea fuseseră dizolvate, când — sprijiniți și de moderați, pe baza înțelegerii de la „Concordia” din februarie 1867 — radicalii și-au impus, în dauna aliaților, candidații lor și în Moldova, asigurându-și, astfel, o majoritate corespunzătoare în noua Adunare (cf. „Dezbaterile Camerei deputaților...”, nr. II, din 5 mai 1869, p. 25).

⁶⁷ „Românul”, an. XIII, din 14 martie 1869, p. 233.

⁶⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 67 din 23 martie/4 aprilie 1869, p. 383.

⁶⁹ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 778.

sibilitatea unirii acestora cu liberalii moderați din Muntenia și, astfel, în constituirea majorității ce și-o dorea în Cameră. Mărturie, în acest sens, este și sprijinul efectiv acordat în alegeri lui Ion Ghica, unul dintre reprezentanții moderaților munteni. Căderea acestuia în alegeri l-a afectat într-o măsură, motiv pentru care prefectul de Mehedinți, unde candidase Ghica, era sever muștrat⁷⁰. Dar, în profida interesului manifestat de ministrul de interne pentru succesul electoral al lui I. Ghica, acesta din urmă era, cel puțin în acei ani, un adversar declarat al „omului de la 2 mai”, iar apariția „Opiniunii constituționale”, organul de presă al lui I. Ghica, a contribuit și mai mult la nereușita acțiunii lui Kogălniceanu⁷¹. În consecință, unirea celor două grupări liberal-moderate nu s-a putut înfăptui într-o perioadă când, cel puțin teoretic, ar fi existat condiții favorabile pentru cucerirea puterii.

În Moldova, adversarii cei mai incomozi pentru Kogălniceanu erau membrii „fracțiunii libere și independente”, considerați, nu fără motiv⁷², cei mai apropiați colaboratori ai radicalilor. „Fracțiunea”, neavînd înscrisă vreă idee mare pe drapelul ei, dorea, deocamdată, să ajungă principala beneficiară a colegiilor electorale din Moldova. Propaganda activă a acestei grupări, îndeosebi la Iași, îl neliniștea pe Kogălniceanu, fapt pentru care prefectul Mirzescu era etichetat ca lipsit de energie⁷³ și indemnă să „lucreze” pentru combaterea „fracționistilor”⁷⁴. Netăgăduit, cu această grupare ministrul de interne n-a putut și nici n-a dorit să colaboreze în acea perioadă, cum greșit s-a apreciat în ultima vreme⁷⁵.

La fel de energic s-a manifestat Kogălniceanu și împotriva grupărilor conservatoare, cu care se afla de multă vreme într-un conflict deschis⁷⁶. Utilizînd, în general, aceleași mijloace, el a urmărit să împiedice pătrunderea în noua Adunare a elementelor de „extremă dreaptă” și, mai cu seamă, a fruntașilor conservatori P. P. Carp și Manolache Costache Epureanu⁷⁷.

Riposta acestora a fost promptă. Ziarul conservator „Terra”, de pildă, l-a atacat pe Kogălniceanu cu o violență rar întîlnită⁷⁸, încercînd discreditarea și chiar înlocuirea lui de la ministerul de interne. Și aceasta cu atît mai mult cu cît conservatorii erau conștienți de faptul că înfrîngerea radicalilor, cită vreme Kogălniceanu era ministru, nu le era suficientă pentru cucerirea puterii. În același sens, primul ministru, D. Ghica,

⁷⁰ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 778 ; vezi și „Dezbaterile Camerei deputaților...”, V, din 7 mai 1869, p. 49.

⁷¹ I. Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, 1970, p. 209—210.

⁷² Într-o circulară confidențială către prefecții din Moldova, Kogălniceanu declara că „gruparea fracționistă a ieșit la lumină numai sub aripile ministerului trecut” (Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 565).

⁷³ Idem, nr. 100 638.

⁷⁴ Idem, nr. 100 662.

⁷⁵ Vezi *Istoria României*, Editura Academiei, vol. IV, București, 1964, p. 551.

⁷⁶ V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, p. 155.

⁷⁷ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 797 ; 100 651.

⁷⁸ Vezi „Terra”, III, nr. 43 din 7 martie 1869, p. 165.

a fost sfătuit, cu prilejul unei întrevederi particulare avută cu Manolache Costache Epureanu, să preia conducerea ministerului de interne în perioada alegerilor, pretextându-i-se „luptele și pasiunile din trecut“ ale lui Kogălniceanu⁷⁹. Fără îndoială, omul care contribuise atât de mult la reducerea puterii economice și politice a moșierimii nu era agreat nici măcar într-un guvern prezidat de un conservator⁸⁰. Iar prezența lui D. Ghica la conducerea guvernului nu era socotită garanție suficientă pentru stăvilirea tendințelor reformatoare ale fostului colaborator al lui Cuza. Tentativa conservatoare a eșuat, primul ministru considerându-i înfăptuirea, cu toate presiunile exercitate asupra-i, inoportună. Atitudinea lui D. Ghica, dictată de împrejurări, n-a ameliorat relațiile între părți. Dimpotrivă, acțiunile conservatorilor în cursul campaniei electorale au fost subsumate înfăptuirii dublului obiectiv: înfrângerea principalilor adversari — radicalii — conjugată cu înlăturarea ministrului de interne, socotit continuatorul politicii predecesorilor săi.

În acest scop, folosind arma în a cărei eficacitate sperau mai mult, au dezlănțuit o violentă campanie de presă împotriva adversarilor liberali de orice nuanță. Întreaga activitate desfășurată de aceștia în perioada anterioară era prezentată în culorile cele mai sumbre⁸¹. Radicalilor, contestându-li-se orice merit, atât în domeniul politicii interne, cât și în cel al politicii externe, nu li se recunoaștea decît capacitatea de a menține țara într-o continuă agitație⁸². Se impunea, în concepția conservatorilor, înlăturarea „situației precare ce d. Brătianu și partidul său au făcut României“ și necesitatea ca „legea și morala să-și ia imperiul său“⁸³. Spre a-și justifica dorința de putere, conservatorii nu ezitau să se erijeze în singurii și adevărații reprezentanți ai intereselor generale ale țării, invocînd mereu cuvîntul cu care sperau să-i cîștige pe alegători, „ordine“. Partizani ai stat-quo-ului în politica internă și externă, ei nu puteau lupta în numele vreunui program concret de reforme, aidoma celor liberale. De aceea, nu întîmplător, îi atacau pe radicali ca pe „oameni ai dezordinei“, care prin tot ceea ce făcuseră înainte au ajuns o adevărată „primejdie socială“⁸⁴. Și pentru că noțiunea de „ordine“ li se părea prea vagă, ei s-au străduit să demonstreze că instaurarea „ordinii“ n-ar fi echivalat cu instaurarea unui regim reacționar: „nu voim reacțiune — declara organul de presă conservator, „Terra“ — nu voim ca tiraniei brătieniste și demagogice să succedă absolutismul personificat prin d. Kogălniceanu“⁸⁵. Obiectivul fiind clar, lipsa unui pro-

⁷⁹ „Monitorul Oficial“, nr. 24, din 1/13 februarie 1870, p. 129.

⁸⁰ De aceea socotim greșită afirmația că M. Kogălniceanu se afla „după 1865 pe calea apropierei de moșierime“ (*Istoria României*, Editura Academiei, vol. IV, București, 1964, p. 539).

⁸¹ Vezi „Terra“ nr. 21 din 4 februarie 1869, p. 81, nr. 23 din 6 februarie 1869, p. 89, nr. 48 din 14 martie 1869, p. 189.; „Pressa“, II, nr. 21 din 18 februarie 1869, p. 81, nr. 30 din 28 februarie 1869, p. 117.

⁸² Idem, nr. 29 din 27 februarie 1869, p. 113.

⁸³ „Terra“, nr. 18 din 28 ianuarie 1869, p. 69.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

gram de guvernământ, în sensul propriu al cuvîntului, evidentă, singurele arme de care dispuneau în acele împrejurări erau : critica, calomnia și falsificarea intenționată a realității.

Atacurile întreprinse de conservatori, dincolo de nota polemică obișnuită campaniilor electorale, ne îngăduie să surprindem un element de o netăgăduită importanță pentru înțelegerea vieții politice din România acelei vremi. Conservatorii și liberalii de toate nuanțele se înfruntau, în cadrul campaniei electorale, pe terenul căii ce trebuia să o urmeze România în politica sa internă și externă. În esență, lupta se ducea între liberali, partizanii continuării procesului de democratizare a țării (în sens burghez), și conservatori, adepții unui imobilism relativ care să le permită, cît mai multă vreme, păstrarea pozițiilor politice și economice dobîndite. Așadar, victoria uneia sau alteia dintre grupările politice căpăta dimensiuni ce depășeau semnificația unor obișnuite schimbări a majorităților din Cameră și Senat. Experiența istorică acumulată după 11 februarie 1866 a dovedit tuturor grupărilor politice necesitatea stringentă a unor schimbări în organizarea regimului, spre a se putea tranșa, într-o direcție sau alta, mult disputata problemă a căii și ritmului de dezvoltare a țării. În 1869 acest conflict, ce exista de multă vreme, atinsese un grad înalt de încordare, iar furtunoasa bătălie electorală nu era decît reflexul său firesc. Împrejurările, de astă dată, erau defavorabile radicalilor, care aveau de înfruntat adversitatea comună, dictată de interesele cele mai diverse, a tuturor celorlalte grupări sau forțe politice din țară.

În fața acestei ofensive, care ținta deschis înlăturarea lor de la viața politică, radicalii n-au rămas pasivi. Rezultatul alegerilor prezentînd pentru ei un interes vital, este lesne de înțeles că n-au ezitat să folosească orice mijloc spre a se salva de la „moartea politică“ la care voiau să-i condamne adversarii lor⁸⁶. De la propaganda făcută prin presă sau întruniri electorale și pînă la pregătirea unei mișcări insurecționale, ei n-au lăsat nefolosit nici un mijloc, cît de puțin eficace, pentru apărarea pozițiilor cucerite în perioada anterioară.

Propaganda electorală a radicalilor, lipsiți acum de sprijinul administrației, a început imediat după dizolvarea Adunării, grabă explicabilă prin dorința de devansare a adversarilor în lupta pentru cîștigarea alegerilor. Pe această linie se înscrie, mai întîi, întrunirea electorală ce a avut loc în sala Slătineanu, la 3 februarie 1869. Alegerea locului, se pare, n-a fost făcută la întîmplare. Capitala constituia de multă vreme unul dintre principalele puncte de sprijin ale grupării radicale, care, nu o dată, s-a folosit de populația orășenească pentru a-și impune voința sau, cel puțin, pentru întimidarea adversarilor. În condițiile de atunci, menținerea influenței asupra alegătorilor din capitală îngăduia exercitarea unei presiuni continuu asupra guvernului și domnitorului. Cu acel prilej, I. C. Brătianu, principalul om de acțiune al radicalilor, a

⁸⁶ N. Iorga, *Correspondance diplomatiques...*, I, București, 1928, p. 41.

rostit în fața alegătorilor un discurs a cărui latură critică viza, deopotrivă, guvernul și grupările conservatoare. Oratorul lăsa să se înțeleagă că înfrângerea în alegeri a radicalilor urma să aibă consecințe nefaste pentru viitorul României, întrucât ar fi creat adversarilor posibilitatea suprimării libertăților publice și a modificării, în sens conservator, a Constituției⁸⁷. Neîndoielnic, tendința conservatorilor de a modifica Constituția, pe care o socoteau prea democratică, nu era o simplă invenție a lui Brătianu, ci o realitate incontestabilă și prezentă continuu după 11 februarie 1866⁸⁸. Dorind să preîntâmpine asemenea acte, fruntașul liberal făcea apel la populația orășenească a capitalei îndemnând-o — și chemarea sa nu era lipsită de anticarlısm — să-și apere drepturile și să nu se încline în fața puterii⁸⁹. Deși nu era adeptul „revoluției” cu orice preț⁹⁰, cum îl acuzau contemporanii, el cerea partizanilor săi să lupte fără preget spre a evita crearea unei situații din care nu s-ar putea ieși fără o mișcare violentă⁹¹. Cuvintele sale, apreciate drept „ultra mazziniene”⁹² și stîrnind o reală îngrijorare în rîndul autorităților și al adversarilor politici, i-au determinat pe aceștia din urmă să încerce a împiedica desfășurarea normală a întrunirii. Dar, acțiunea întreprinsă de către conservatorul C. Grădișteanu⁹³, în scopul vădit de a-i discredita în plen pe radicali, i-a prilejuit lui Brătianu o replică zdrobitoare, una din cele mai virulente critici la adresa grupărilor și a principiilor conservatoare⁹⁴.

Propaganda radicalilor nu s-a limitat însă la organizarea întrunirilor electorale de genul celei amintite, întrucât raza de acțiune ar fi fost redusă. Un rol decisiv de însemnat l-a jucat, în acea perioadă, presa, care oferea nu numai posibilitatea propagării ideilor liberale în cercuri mai largi, dar și a întretinerii unui contact permanent cu alegătorii, a „îndocnirii” lor mai lesne. Dintre nenumăratele materiale propagandistice apărute în presa radicală se cuvine menționat apelul *Către alegători. Darea de seamă a majorității deputaților al Camerei dizolvate*⁹⁵, o îmbinare interesantă de justificări, elogi și critici, menită să capteze un număr cit mai mare de aderenți. Justificările și elogiile vizau opera politică a fostelor guverne radicale, ca, de pildă, organizarea armatei, modernizarea căilor de comunicație, apărarea intereselor naționale etc., în totalitate menită „a transforma România într-un adevărat

⁸⁷ Ion C. Brătianu, *op. cit.*, p. 96—97.

⁸⁸ Vezi V. Russu, *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moșieresc (martie-iunie 1866)*, în „Analele științifice ale Univ. „A. I. Cuza”, Iași, secț. III, a. Istorie, tom. XIII, 1967, p. 119—129. Pentru anii următori, vezi Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 22/1867, fila 1—5 și dosar 12/1871.

⁸⁹ Ion C. Brătianu, *op. cit.*, p. 98—99.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 99.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² „Pressa”, II, nr. 19, din 13 februarie 1869, p. 73.

⁹³ Presa radicală acuza și guvernul că a urmărit să provoace tulburări în sala Slatineanu (cf. „Românul”, an. XIII, din 14 februarie 1869, p. 137).

⁹⁴ Ion C. Brătianu, *op. cit.*, p. 104—118.

⁹⁵ „Românul”, an. XIII, din 16 februarie 1869, p. 141—142.

stat european modern”⁹⁶. Cu unele exagerări și cu unele omisiuni voite⁹⁷, realizările invocate, constituiau suportul moral pe care se întemeia întreaga propagandă electorală desfășurată de reprezentanții acestei grupări. Asociind laudelor la adresa cabinetelor radicale din anii 1867—1868 critica severă, în bună parte întemeiată, a guvernului și adversarilor, apelul *Către alegători*... poate fi considerat mai mult decât o dare de seamă, un adevărat document cu caracter programatic.

Folosind cu dibăcie arma criticii, întreaga presă radicală și-a orientat atacurile, cu precădere, împotriva guvernului, care-și asumase responsabilitatea dizolvării Adunării și care nu tănuia dorința de a stăvili cu orice preț reușita „roșilor” în alegeri. Se cuvine precizat însă că aceste atacuri nu vizau guvernul în ansamblul său, ci pe doi dintre miniștri — foștii aliați de circumstanță ai radicalilor, Dimitrie Ghica și M. Kogălniceanu — care erau acuzați, nu atât de pe poziții de grup, cât în numele „libertății” amenințate, că ar fi urmărit, fiecare, suprimarea Constituției și instituirea unui regim de dictatură.

D. Ghica, spre exemplu, era atacat pentru intenția de a instaura un regim personal intrucît „nu voiește ca națiunea (Adunarea deputaților *n.n.*) să conducă ministerul, ci ca el să conducă națiunea după capul și după voia sa”⁹⁸. Primul ministru, adversar al regimului parlamentar, urmarea, după „Românul”, să provoace cu orice preț „tulburări ca să găsească pretext de a suspenda toate libertățile, fie prin fapt, fie prin decrete, și să poată, astfel, procedea în pace la alegeri”⁹⁹. Suprimarea libertății alegerilor, evidenția același ziar, nu putea avea alt rezultat decât intrarea în noua Adunare a partizanilor modificării Constituției, pe care guvernul, mai precis primul ministru, o considera prea democratică pentru poporul român încă nepregătit, chipurile, pentru libertate¹⁰⁰.

La rindul său, M. Kogălniceanu a fost supus unui tratament similar în coloanele „Românului”. Nici una dintre măsurile luate de ministrul de interne nu a scăpat de critica severă a radicalilor. Așa, de pildă, circularele lui Kogălniceanu, care vizau pe „oamenii dezordinei”, dizolvarea consiliilor comunale, dezarmarea gărzilor civice și alte măsuri apreciate „antiradicale” au avut ca scop și rezultat, după opinia lor, suprimarea libertății alegerilor și introducerea stării de asediu¹⁰¹. Întreaga activitate desfășurată de ministrul de interne în perioada alegerilor era redusă la un simplu act de răzbuinare politică. Potrivit aser-

⁹⁶ „Românul”, an. XIII, din 16 februarie 1869, p. 141—142.

⁹⁷ *Apelul*... ignora sprijinul pe care l-au primit radicalii, în înfăptuirea principalelor acte de politică internă, de la moderații grupați în jurul lui M. Kogălniceanu (*ibidem*).

⁹⁸ *Idem*, din 24 februarie 1869, p. 173.

⁹⁹ *Idem*, din 14 februarie 1869, p. 137.

¹⁰⁰ *Idem*, din 20 martie 1869, p. 153.

¹⁰¹ *Idem*, din 15 martie 1869, p. 237; din 17—18 martie 1869, p. 245; din 24—25 martie, 1869, p. 269.

țiunilor din paginile „Românului“, M. Kogălniceanu nu ar fi urmărit în alegeri decât „a răzbuna pe 2 mai peste cadavrul lui 11 februarie“¹⁰².

Critica, oricât de pătimasă era, nu putea avea, în condițiile de atunci, rezultatele scontate de radicali. De aceea în zilele alegerilor, cel puțin în unele centre, ei au fost pe punctul de a trece de la arma criticii la critica armelor, provocând o serioasă îngrijorare cercurilor conducătoare. Semnificative, în acest sens, sînt evenimentele petrecute cu prilejul alegerilor în principalele centre cu orientare proradicală din Muntenia, evenimente ce l-au determinat pe Carol să-i mărturisească, într-o scrisoare, tatălui său : „miercuri și joi sînt zilele rele, cînd trebuie să voteze orașele. La București, Pitești, Ploiești, lupta va fi caldă... Agenții opozițiunii din aceste trei orașe lucrează în masa alegătorilor ca să provoace dezordine, dar scandalul va fi reprimat prin măsuri energice“¹⁰³. Faptul că alegerile din numai trei orașe erau de natură să stîrnească aprehensiunea suveranului nu poate fi trecut sub tăcere. Conform prevederilor legii electorale, colegiul al III-lea din centrele amintite — colegiu pe care mizau și radicalii — putea trimite în Cameră doar 11 deputați¹⁰⁴, cifră aproape neglijabilă dacă o raportăm la totalul de 158 cit trebuia să aibă Adunarea deputaților în 1869. Prin urmare, victoria radicalilor în colegiul al III-lea din București, Ploiești sau Pitești n-ar fi trebuit să provoace cîtuși de puțină îngrijorare guvernului sau domnitorului. Altul deci a fost motivul acestei neliniști. Agitațiile „roșilor“ din principalele centre urbane ale Munteniei lăsau impresia existenței unor pregătiri de amploare în vederea declanșării acțiunii generale menită să readucă majoritatea radicală în Adunare. Un argument în plus îl constituie și nenumăratele declarații oficiale privind adunarea, de către radicali, a unor mari sume de bani cu destinația susamintită¹⁰⁵, argument întărit și de apelul lansat de I. C. Brătianu, la întrunirea electorală din sala Slătineanu, privitor la oportunitatea „sacrificiilor mici“. Însăși maniera în care radicalii au încercat să-și asigure victoria în colegiul al III-lea atestă existența unui plan de acțiune pregătit cu minuțiozitate în perioada premergătoare alegerilor.

La București, de exemplu, în momentul cînd alegătorii s-au prezentat la primărie pentru constituirea birourilor electorale, radicalii au încercat să provoace panică în rîndul populației¹⁰⁶ în scopul cuceririi acelor birouri¹⁰⁷. Evident, acțiunea radicalilor urmărea mai mult decât

¹⁰² „Românul“, an. XIII, din 2 aprilie 1869, p. 295.

¹⁰³ *Regele Carol I al României. Cuvîntări și scrisori*, tom. I, 1866—1877, p. 154.

¹⁰⁴ Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi cite s-au promulgat pînă la finele anului 1870*, București, 1873, p. 21.

¹⁰⁵ „Dezbatările Camerei deputaților...“, nr. XII, 1869, p. 95; cf. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰⁶ „Monitorul Oficial“, nr. 70 din 28 martie 1869, p. 395.

¹⁰⁷ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp., nr. 100 813.

provocarea unor obișnuite încăierări electorale¹⁰⁹, fapt ce i-a determinat pe membrii guvernului, între care chiar primul ministru, să se deplaseze de urgență la birourile electorale pentru a împiedica extinderea tulburărilor¹⁰⁹. Împotriva „agitatorilor” radicali din capitală a fost întrebuițată garda civică¹¹⁰, încît, la 7 aprilie 1869, ministrul de interne putea să-și liniștească prefectii aducîndu-le la cunoștință faptul că „ordinea domnește în București”¹¹¹.

Frământările cele mai puternice au avut loc la Ploiești, unde Al. Candiano Popescu i-ar fi îndemnat pe locuitori să se înarmeze cu cuțite și ciomege pentru a lua cu asalt birourile electorale¹¹². Intervenția promptă a ministrului de interne, sosit la fața locului pentru a liniști spiritele, n-a avut vreun efect asupra ploieștenilor¹¹³. Alegerile de aici, după mărturisirile lui Kogălniceanu, au fost atît de furtunoase încît, timp de trei zile, guvernul, remaifiind stăpîn pe situație, s-a temut, realmente, de posibilitatea transformării tulburărilor într-o adevărată revoltă armată. „La Ploiești — declara ministrul de interne — guvernul a fost pus în fața unei declarațiuni categorice urmată de un început de execuțiune, că aveam să facem la 1869 ceea ce s-a făcut la 1860, adică vărsare de sînge...”. De aceea, continua el, „nici guvernul, nici alegătorii nu se mai ocupau de alegeri ci se ocupau de menținerea ordinii publice”¹¹⁴. Situația era cu atît mai dificilă cu cît însăși loialitatea autorităților locale față de guvern părea îndoielnică. Garda civică de pildă, pe care acesta voia s-o folosească împotriva agitatorilor¹¹⁵, a refuzat să asculte de ordinele comandantului ei, colonelul Culoglu¹¹⁶, acțiunînd în numele altor interese. În atmosfera de nesiguranță care domnea, ministrul de interne a interzis orice arestări recomandînd autorităților să se mențină în defensivă, iar prefectului să facă o anchetă serioasă pentru a afla pe instigaatori și planurile lor¹¹⁷. Numai după cunoașterea exactă a faptelor și după liniștirea spiritelor, guvernul, prin același ministru, și-a manifestat hotărîrea de a curma pe viitor frământările similare: „lucrurile nu se mai pot tolera în starea actuală” — telegrafia Kogălniceanu prefectului Filiiu. „Ploieștii nu are nici un drept să impuie țării întregi. Guvernul este hotărît să facă un exemplu”¹¹⁸. Așadar, defensiva recomandată de Kogăln-

¹⁰⁸ În ședința Camerei din 6 mai 1869 primul ministru, D. Ghica, declara că după începerea alegerilor din București, unii stăteau „pe la ferestre cu zîmbetul pe buze așteptînd să vadă izbucnirea unei revoluțiuni” („Dezbaterile Camerei deputaților...”, I, 1869, p. 31).

¹⁰⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 70, din 28 martie 1869, p. 395.

¹¹⁰ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, I, 1869, p. 22—23.

¹¹¹ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100 813.

¹¹² „Monitorul Oficial”, nr. 70, din 28 martie 1869, p. 395.

¹¹³ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, II, 1869, p. 25—26.

¹¹⁴ Idem, V, 1869, p. 63—64.

¹¹⁵ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp., nr. 100 831.

¹¹⁶ Idem, nr. 100 833.

¹¹⁷ Idem, nr. 100 831.

¹¹⁸ Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 250.

niceanu fusese doar o chestiune de tactică. Radicalii din Ploiești, lăsați să acționeze în voie în timpul alegerilor, reușiseră să-și impună candidații în colegiul al III-lea. Bucuria succesului a fost însă efemeră, întrucât la 7 aprilie 1869 ministrul de interne comunica prefectului Filiiu că „alegerile la colegiul III ploieștean sînt lovite de nulitate”¹¹⁹. Această hotărîre, publicată și în „Monitor”, i-a nemulțumit profund pe radicali¹²⁰.

Frământări ale radicalilor, dar nu de proporția celor din București sau Ploiești, au avut loc și la Craiova, Cîmpulung Muscel, Pitești și Turnu-Severin. La Craiova, de exemplu, numai prin abținerea alegătorilor „s-a ferit orașul de mai grave tulburări”¹²¹. Aceasta era versiunea oficială, dar se pare că și aici autoritățile n-au putut să împiedice ascendentul „roșilor” la colegiul al III-lea. Drept dovadă este nota lui Kogălniceanu către prefectul de Dolj, Broșteanu, prin care-i recomanda să-i combată pe „roșii”, iar în caz de nereușită să-i lase liberi a-și pune candidaturile ce vor voi¹²².

La Cîmpulung Muscel, „partida roșilor... a voit să se constituie ca un corp cvasimilitar”¹²³ — după cum aprecia deputatul G. Brătianu — dar intervenția energetică a autorităților, care nu au ezitat să folosească dorobanții, nu le-a îngăduit radicalilor nici măcar să depună candidaturi¹²⁴.

Cu toate sacrificiile și eforturile depuse, radicalii n-au putut face față multiplelor piedici întîlnite în cale, alegerile din martie-aprilie 1869 fiindu-le complet defavorabile. În urma acestor alegeri, în noua Adunare n-au reușit să pătrundă decît 10 deputați din rîndurile opoziției¹²⁵. Înfrîngerea severă a radicalilor — urmarea cea mai importantă a furtunoasei bătălii electorale — a provocat o mare bucurie în rîndul conservatorilor. Organele de presă ale acestora notau cu satisfacție că „acel grup politic e cu totul distrus” și că nu-i mai rămînea altceva de făcut decît „a se resemna și a pleca capul înaintea voinței cvasiunanime a națiunii”¹²⁶. Eșecului radicalilor, exploatat cu abilitate de conservatori, i se atribuiă semnificații majore. Națiunea, eliberată, chipurile, de tirania „roșilor”, și-a exprimat cu vigoare voința și adevăratele-i simpatii¹²⁷.

Dar, nereușita radicalilor în alegeri modifica în mod substanțial coordonatele luptei pentru putere. Înlăturarea din cursă a celui mai puternic adversar dădea contururi și dimensiuni noi năzuințelor nutrite de grupările conservatoare. Dumul acestora spre putere, deși nu datorită pro-

¹¹⁹ Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 250.

¹²⁰ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, V, 1869, p. 62.

¹²¹ „Monitorul Oficial”, nr. 70, din 28 martie 1869, p. 395.

¹²² Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp., nr. 100 715.

¹²³ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, I, din 5 mai 1869, p. 18.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 17—18.

¹²⁵ Fr. Damé *Histoire de la Roumanie contemporaine...*, Paris, 1900, p. 199 ;

N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 102.

¹²⁶ „Pressa”, II, nr. 78 din 13 mai 1869, p. 309.

¹²⁷ Idem, nr. 59 din 13 aprilie 1869, p. 235 ; „Terra”, III, nr. 59 din 30 martie 1869, p. 233.

priei contribuții, era din ce în ce mai netezit după alegerile din primăvara anului 1869. Mai rămăneau însă destule obstacole în calea înfăptuirii acestui deziderat. Radicalii, de pildă, erau învinși dar nu „zdrobiți“, cum afirmău organele de presă conservatoare. În plus, existau și alte grupări politice dornice să se impună. Așadar lupta rămânea în continuare deschisă, dar nedecisă.

Alegerile din 1869, în afară de înfringerea radicalilor, au avut și o altă consecință nu mai puțin importantă și anume victoria așa numiților „maiști“ grupați în jurul lui M. Kogălniceanu. Acesta, conducând alegerile cu o mină forte, a reușit să asigure victoria partizanilor săi în aproximativ 80 de circumscripții electorale¹²⁸, ceea ce, în condițiile anului 1869, însemna asigurarea unei majorități absolute în Cameră. „Ar fi de prisos să mai repetăm — nota cu amărăciune ziarul „Terra“ — că d. Kogălniceanu e astăzi arbitru suveran al destinelor României multumită contingentului de 70 sau 80 de voturi de care dispune în Cameră“¹²⁹. Într-adevăr, după datele furnizate de același ziar, dreapta reprezentată prin 40—50 de deputați, nu putea exercita mare influență în Adunare, deoarece era divizată în mai multe grupări¹³⁰ și care nu păreau încă dispuse să coopereze¹³¹.

Victoria „maiștilor“ i-a nemulțumit, în egală măsură, nu numai pe radicali, dar și pe conservatori. Liberalii moderați amenințau să se impună pe primul plan al vieții politice într-un moment când disputa dintre conservatori și radicali era pe punctul de a fi tranșată în favoarea celor dintii. De aici și nemulțumirea profundă a conservatorilor, care apreciau alegerile drept „triumful corupțiunii și al despotismului autoritar incarnat în persoana domnului Kogălniceanu și consorți“¹³². Constituirea noii majorități din Adunarea deputaților era privită ca un semnal de alarmă pentru regimul instaurat la 1866. „Mergem cu pași repezi spre o restaurațiune a regimului căzut“, avertiza „Terra“, argumentind că „oamenii care fuseseră risipiți prin viguroasa măturare a lui 11 februarie, au reapărut pe scena politică“¹³³. Țara, după conservatori, se găsea într-un moment de cumpănă, întrucât liberalii moderați urmăreau să-l readucă la tron pe fostul domnitor, pentru revenirea căruia nu mai erau necesare decît „un domn și cîteva petice de hîrtie de schimbat“¹³⁴. Pe seama „maiștilor“ era pusă urzirea unei lovituri de stat, vorbindu-se chiar și de textul proclamației pregătită în acest scop¹³⁵.

¹²⁸ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 12/1871, p. 7; vezi și V. Slăvescu, *Correspondența lui I. Ghica cu Dimitrie A. Sturdza 1860—1880*, București, 1943, p. 35.

¹²⁹ „Terra“, III, nr. 76 din 29 aprilie 1869, p. 301.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ „Pressa“, II, nr. 74 din 7 mai 1869, p. 294.

¹³² „Terra“, III, nr. 63 din 5 aprilie 1869, p. 249.

¹³³ *Idem*, nr. 64 din 6 aprilie 1869, p. 253.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Idem*, nr. 79 din 4 mai 1869, p. 313.

Or, avînd în vedere dificultățile interne, dar mai ales cele externe, existente, la care am adăuga remarcabilul simț politic al lui Kogălniceanu, este greu de presupus că ministrul de interne ar fi încercat atunci o soluție atît de riscantă pentru existența statului național român. Kogălniceanu, care în 1866 a înțeles exact rațiunea sprijinirii noului regim, mai ales după mișcarea separatistă de la Iași¹³⁶, era acuzat de conservatori cu scopul de a-l îndepărta de domitor și, în acest fel, de a-l împiedica să ajungă prim-ministru. De altfel, domnitorul a fost „prevenit” nu numai prin presă asupra pericolului ce-l reprezentau „maîștii”, ci și direct cu prilejul întrevederilor avute cu diferite personalități politice ale vremii, între care și Ion Ghica¹³⁷.

În acea perioadă, cînd Carol stătea pe un tron insuficient de consolidat, „cuzismul” era, poate, terenul cel mai ușor de exploatat pentru a se lovi în Kogălniceanu și, implicit, în majoritatea din noua Adunare. Un Kogălniceanu la conducerea guvernului era socotit prea incomod pentru realizarea planurilor nutrite de conservatori. Semnificativ, în acest sens este opinia exprimată, în legătură cu asemenea eventualitate, de Ion Strat lui D. A. Sturdza, imediat după alegeri. Venirea lui Kogălniceanu în fruntea guvernului era apreciată ca „o mare nenorocire, căci dacă prezența lui într-un minister poate fi compatibilă cu un guvern național... apoi aceasta nu se poate desigur decît cu condițiunea sine qua non ca Kogălniceanu să fie totdeauna în minoritate și să aibă colegi care să-i ție piept și să-i puie o barieră elucubrațiunilor sale...”. Iar spre a contracara ascendențul lui Kogălniceanu, considera Strat, conservatorii trebuiau să-și unească forțele „ca să poată forma în Cameră un partid destul de tare ca să deie un guvern Epureanu”¹³⁸.

Alegerile, deci, n-au contribuit cu nimic la aplanarea luptelor politice din România. Grupările liberale, cu excepția moderaților din jurul lui Kogălniceanu, și conservatoare erau nemulțumite de rezultatele bătăliei electorale din martie-aprilie 1869. Ca urmare, lupta pentru putere, în noile condiții, va continua cu aceeași îndirjire, avînd aceleași obiective generale. Schimbări notabile au intervenit doar în ceea ce privește formele de manifestare și pozițiile de pe care se ducea, de astă dată, lupta pentru preponderență în cadrul regimului.

Liberalii moderați și conservatorii se vor înfrunta în corpurile legislative, în vreme ca radicalii, conștienți de insuficiența și ineficacitatea mijloacelor folosite pînă atunci, vor trece tot mai mult de la opoziția legală la pregătirea unei mișcări subterane capabilă să-i readucă pe primul plan al vieții politice. Lucrările Adunării deputaților din sesiunea mai-iunie 1869 sînt ilustrative în acest sens.

La scurtă vreme după încheierea alegerilor, Adunarea a fost convocată pentru completarea sesiunii ordinare întrerupte, prin dizolvarea Camerei, în ianuarie 1869. Mesajul pentru deschiderea lucrărilor corpu-

¹³⁶ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Coresp. nr. 100388.

¹³⁷ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 35—38.

¹³⁸ Idem, *Ion Strat...*, vol. II, București, 1946, p. 226—227.

rilor legiuitoare îi invita stăruitor de deputați să-și consacre activitatea în vederea dezbaterii citorva proiecte de lege socotite de mare urgență¹³⁹. Dar, apelul guvernului și al domnitorului n-au trezit interesul scontat în rindul deputaților, în ale căror inimi ecourile bătăliei electorale nu se stinseseră încă.

Validarea alegerilor a întârziat destul de mult, dînd naștere unor aprige discuții. Paradoxal, deși radicalii nu mai constituiau o forță în Adunare, ei au fost continuu atacați de adversarii lor politici, fie pentru violențe în alegeri, fie pentru întreaga lor politică internă și externă din perioada în care s-au aflat la conducerea statului¹⁴⁰. Manolache Costache Epureanu, de pildă, punea asupra-le „falsificarea și vițierea regimului constituțional”, opinînd că eventuala revenire a lor la conducerea statului ar fi fost fatală țării, după cum ascendentul lor era comparabil doar cu pacea de la Sadova, cîștigată „în contra națiunii”¹⁴¹. La rîndul său, G. Brătianu, trecut prin mai toate grupările politice ale vremii¹⁴², îi ataca pentru faptul că aceștia, fiind dominați de teorii „radicalmente false... perturbă toată acțiunea socială și dezorganizează totul”¹⁴³. Spre a pune capăt tendințelor manifestate de această „minoritate impopulară”, care ar fi urmărit și în 1869 „să se impună alegătorilor prin violențe”, după cum aprecia același G. Brătianu, s-a încercat compromiterea fruntașilor radicali, ceea ce ar fi avut ca efect — imediat, se spera — dezorganizarea acestei grupări. Primul obiectiv a fost I. C. Brătianu. Astfel, în ședința din 26 mai 1869 a Adunării deputaților, Manolache Costachi Epureanu dezvoltîndu-și două interpelări, anunțate anterior, îl acuza pe fostul ministru de finanțe că, deturnînd fondurile provenite din împrumutul Oppenheim pentru cheltuielile bugetare ale anului 1867, se făcuse vinovat „de o flagrantă violare a Constituțiunii și a principiilor legii contabilității statului”¹⁴⁴. Totodată, prin manevrarea incorectă a creditelor extraordinare și suplimentare, I. C. Brătianu ar fi făcut, după părerea deputatului conservator, „mai multe datorii decît ce a lăsat în 7 ani de zile administrațiunea lui Cuza”¹⁴⁵. În consecință, propunea constituirea unei comisii de anchetă care să cerceteze „cum s-a creat această datorie flotantă, care pe fiecare an sporește într-un chip înspăimîntător”¹⁴⁶. Aplauzele prelungite cu care a fost întîmpinată propunerea sînt elocvente pentru a evidenția atmosfera de ostilitate de care erau înconjurăți liberalii radicali în Adunare. De altfel, acestei propuneri i s-au raliat mulți deputați, iar ministrul de finanțe, Al. G. Golescu, în răs-

¹³⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 94 din 30 aprilie 1869, p. 493.

¹⁴⁰ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, XI—XIX, 1869, p. 109—206.

¹⁴¹ Idem, XII, ședința din 17 mai 1869, p. 113.

¹⁴² Vezi declarația deputatului G. Sefendache făcută în ședința Adunării din 6 mai 1869 (idem, II, p. 43).

¹⁴³ Idem, XIII, ședința din 19 mai 1869, p. 112.

¹⁴⁴ Idem, XIX, p. 203.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 205.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 206.

punsul la interpelările menționate, a confirmat, de pe poziții oficiale, toate acuzațiile ce i-au fost aduse lui I. C. Brătianu¹⁴⁷.

Pasiunile politice erau atât de încinse în cadrul Adunării, încât nu exista aproape nici un interes pentru discutarea proiectelor de legi pe care guvernul intenționa să le prezinte în sesiunea din mai-iunie 1869. Grăitor este faptul că, la 20 mai 1869, ministrul de interne s-a văzut silit să „aducă aminte” deputaților că au fost convocați „pentru a se vota oarecari proiecte de legi de o importanță majoră”¹⁴⁸. Intervenția energică a lui Kogălniceanu fusese dictată de considerentul că numeroasele interpelări vizau, cu precădere, activitatea fostelor guverne radicale paralizând, astfel, activitatea normală a Adunării și, mai ales, împiedicându-l pe ministrul de interne să beneficieze de avantajele ce i le oferea o majoritate favorabilă. Cu toată intervenția sa și cu toate că guvernul a prezentat, spre dezbateri, Adunării, un însemnat număr de proiecte de legi¹⁴⁹, sesiunea parlamentară din mai—iunie 1869 n-a avut, pe plan legislativ, nici un rezultat.

Dintre proiectele de legi discutate în Adunare, în sesiunea amintită, reține atenția acel referitor la reducerea termenului de construcție pentru calea ferată Iași—Suceava cu ramificația spre Roman, prezentat la 22 mai 1869¹⁵⁰. În expunerea de motive făcută de A. Vericeanu, raportorul comisiei financiare, se justifică elaborarea proiectului, mai ales, prin rațiuni de natură economică. Grăbirea construcției acestei căi ferate era dictată și de necesitatea ridicării economice a Iașului căruia, sublinia raportorul, „urmează să-i procurăm toate mijloacele pentru a-și redobîndi cu un moment mai iute prosperitatea sa”¹⁵¹. Proiectul însă n-a întrunit sufragiul întregii Adunări. I. Agarici¹⁵², radicalul P. Opran¹⁵³ sau fracționistul I. Codrescu¹⁵⁴ l-au combătut, susținînd că nu era necesară grăbirea construirii căii ferate Iași—Suceava ci, dimpotrivă, se impunea un control mai eficient asupra lui Oppenheim, care, în dorința de a scăpa mai repede de concesiune, executa lucrări de cea mai proastă calitate¹⁵⁵. Opiniile potrivnice proiectului, deși fără influență asupra majorității deputaților, l-au nemulțumit profund pe pri-

¹⁴⁷ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, XIX, p. 206.

¹⁴⁸ *Ibidem*, XIV, p. 136.

¹⁴⁹ Dintre proiectele prezentate Adunării menționăm: a) proiectul cu privire la modificarea unor articole din „Legea consiliilor județene” pentru a o pune în acord cu Constituția (*ibidem*, IX, p. 75—76); b) proiectul asupra inamovibilității magistraților curților de apel (*ibidem*, XII, p. 90—91); c) proiectul pentru navigabilizarea Prutului („Adunarea Națională”, I, nr. 4, din 22 mai 1869).

¹⁵⁰ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, XV, p. 143.

¹⁵¹ Din expunerea de motive, cum și din maniera în care a fost prezentat, se poate presupune, nu fără temei, că acest proiect, ca de altfel majoritatea celor propuse Adunării în sesiunea mai-iunie, a fost elaborat sub influența lui M. Kogălniceanu (*ibidem*).

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 146.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 151—152.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 143.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

mul ministru, care „apreciindu-le — fără vreun temei serios — drept un vot de blam deghizat“, a cerut Adunării să-și precizeze poziția față de guvern¹⁵⁶.

Atitudinea lui D. Ghica față de opoziții proiectului de lege amințit trăda intenția sa, tot mai accentuată, de a subordona puterea legislativă celei executive. Firește, tendința afișată de primul ministru a iritat pe mulți dintre deputați. Astfel, G. Brătianu, care sprijinise întrutotul proiectul aflat în discuție, a condamnat încercarea primului ministru de a sili Adunarea să se supună dorințelor guvernului. Procedul era socotit anticonstituțional fiindcă numai deputații aveau dreptul să conducă „ministerul, iară nu ministerul pe Cameră“. Inversarea raporturilor dintre cele două puteri, preciza, pe bună dreptate, același deputat, nu era permisă întrucât „un minister nu este decît o comisiune executivă numită dintr-o Cameră și, de aceea, nu trebuie să stăruiească așa de mult asupra proiectelor de lege ce propune și să lase Camera să-și formuleze bine opiniunea sa neînriurită“¹⁵⁷. Incidentul, fără a avea urmări imediate, are semnificația sa. Pe acest teren se vor isca, deseori, conflicte între primul ministru și deputați, care vor contribui într-o măsură însemnată la căderea guvernului. În urma discuțiilor generale pe marginea proiectului de lege, discuții care au evidențiat, între altele, și adevărul justificabilă a unor deputați conservatori¹⁵⁸, proiectul a fost luat în considerație și apoi acceptat cu 63 voturi pentru și 7 contra¹⁵⁹.

Setea de răzbunare și interesele politice cele mai diverse au împiedicat Adunarea să se ocupe prea mult de proiectele de legi prezentate de guvern. Referindu-se la această situație, Carol nota lapidar, în memoriile sale, la 3/15 iunie 1869 : „Cameră nu mai e în număr și mai multe proiecte de legi nu vor putea fi votate“¹⁶⁰. Inactivitatea Adunării se datora însă și faptului că, după alegeri, reprezentanții grupărilor politice care reușiseră să-și asigure un număr mai mare de locuri în acest for nu erau încă suficient de bine pregătiți pentru a trece la o acțiune deschisă, menită să impună formula ministerială cea mai convenabilă, corespunzătoare intereselor liberalilor moderați sau ale conservatorilor. Starea aceasta de expectativă l-a determinat pe I. C. Brătianu să noteze, într-una din scrisorile adresate soției : „Noi aici n-o să facem nici o treabă... mai lesne cred că ne vor trimite acasă ca, trăind pîră la toamnă, să mai chibzuim...“¹⁶¹. Singurul element care a îngăduit menținerea unei oarecare unități de acțiune în sinul Adunării a fost lupta împotriva radicalilor. Și acest fapt n-a rămas fără urmări.

¹⁵⁶ „Dezbaterile Camerei deputaților...“, XV, p. 149.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 153—154.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 149.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 159.

¹⁶⁰ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. V, p. 33.

¹⁶¹ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu. 1859—1883*, vol. I, București, 1933, p. 130.

Atacați sistematic, în parlament sau în presa conservatoare¹⁶², excluși din toate posturile de conducere și amenințați cu înlăturarea completă din viața politică, radicalii și-au concentrat toate forțele pentru a ieși din impasul în care se aflau. Reduși numai la propriile lor forțe, deoarece o colaborare, în acel moment, cu „fracțiunea” — care, după unii, cocheta cu Manolache Costache Epureanu¹⁶³ sau, după alții, cu moderații lui Ion Ghica¹⁶⁴, — sau cu Kogălniceanu era irealizabilă, radicalii și-au strâns rîndurile apelînd la toate mijloacele de luptă posibile pentru a contracara acțiunea adversarilor. N-au ezitat chiar, în anumite momente, să încerce schimbarea stării de lucruri existentă în România.

În cadrul Adunării, deputații radicali, în speță Al. C. Golescu și P. Opran, au ripostat cu energie la atacurile deputaților conservatori sau ale miniștrilor, au apărat politica fostelor cabinete liberale criticînd, în același timp, metodele utilizate de ministrul de interne în vederea împiedicării „roșilor” de a pătrunde în Cameră¹⁶⁵. La rîndul său, I. C. Brătianu a respins, pe bază de argumente temeinice, toate acuzațiile ce i-au fost aduse de Manolache Costache Epureanu în legătură cu administrarea incorectă a finanțelor statului în anii 1867—1868. Totodată, fruntașul radical evidenția faptul că noul ministru de finanțe, Al. G. Golescu, minat de aceleași sentimente antiradicale, a prezentat Camerei o situație statistică fundamentată pe cifre falsificate cu bună știință, spre a da o bază materială acuzațiilor puse în circulație de Epureanu¹⁶⁶, omul care-și pregătea tot mai mult terenul pentru a ajunge la cîrma statului.

Firește, aceste acțiuni, oricît de energice ar fi fost, nu puteau contribui aproape cu nimic la schimbarea situației. Numărul mic al deputaților radicali nu le îngăduia să-și impună punctul de vedere într-o Adunare ce le era ostilă. Constituirea comisiei de anchetă parlamentară, în componența căreia intrau, alături de Manolache Costache Epureanu, C. Bolliac, I. H. Rădulescu, G. Gr. Cantacuzino, A. Vericeanu ș.a.¹⁶⁷, dovedește cu prisosință acest lucru. După constituire, comisia a lansat un apel prin care solicita informații de la toate persoanele ce aveau cunoștințe despre modul cum au fost administrate finanțele statului în anii 1866 — 1868¹⁶⁸; în acest fel se urmărea transformarea anchetei parlamentare într-o chestiune publică de amploare, cu un scop lesne de înțeles.

¹⁶² Vezi „Pressa”, II, numerele 88, 89, 90, 92, din mai 1869 și numerele 93, 96, 97, din iunie 1869, etc.

¹⁶³ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu...*, vol. I, p. 130.

¹⁶⁴ „Românul”, XIV, din 11 ianuarie 1870, p. 25; V. Slăvescu, *Ion Strat...*, vol. II, București, 1946, p. 243.

¹⁶⁵ „Dezbaterile Camerei deputaților...”, XII, p. 101—102.

¹⁶⁶ Idem, XIX, ședința din 26 mai 1869, p. 206; vezi și Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. I, București, 1935, p. 129—148.

¹⁶⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 272 din 11/23 decembrie 1869, p. 1237.

¹⁶⁸ Idem, nr. 127 din 13/25 iunie 1869, p. 633.

În fața unei atari situații, radicalii au recurs, mai ales prin „Românul“, la o amplă campanie de presă îndreptată împotriva guvernului și a grupărilor politice ostile. Îndeosebi M. Kogălniceanu și D. Ghica erau acuzați că nu aveau alt scop decît modificarea Constituției și introducerea, cu ajutorul străinilor, a unui regim de dictatură. Ca dovadă, în acest sens, „Românul“ denunța, chiar, existența unui memoriu destinat puterilor garante, memoriu „prin care se zice că nu putem îndura libertatea și regimul constituțional“¹⁶⁹. Aceste afirmații, menite să discrediteze guvernul, exprimau, dincolo de unele exagerări, o anumită realitate. În epocă existau preocupări pentru modificarea, în sens restrictiv, a Constituției de la 1866, dar este greu de admis că M. Kogălniceanu sau D. Ghica s-ar fi gîndit să facă apel la puterile străine pentru introducerea unui regim dictatorial. Cert este că domnitorul nu era străin de ideea modificării substanțiale a legii fundamentale a țării, preocupat fiind încă din 1866 de găsirea mijloacelor necesare pentru instaurarea unei domnii autoritare.

Dificultățile întîmpinate de guvern în politica externă, în special în relațiile cu Austro-Ungaria, au fost exploatate la maximum de către radicali, care, prin organul lor de presă, îi acuzau pe miniștri de compromiterea intereselor naționale, cerîndu-le să se retragă pentru a nu periclita existența statului¹⁷⁰. Moderația guvernului era asimilată, în mod voit, cu supunerea oarbă față de Austro-Ungaria, care nu renunțase nici un moment la atitudinea dușmănoasă față de România¹⁷¹. Pre-dilecția „Românului“ pentru relațiile cu Austro-Ungaria nu era întîmplătoare. Opinia publică din România acorda, după cum știut este, o atenție specială luptei naționale a românilor din Transilvania, iar „nepăsarea“ guvernului față de soarta lor putea să echivaleze cu un act de trădare a intereselor naționale cu consecințe dintre cele mai grave¹⁷². Tocmai acest lucru urmăreau să-l demnifice radicalii, dar șansele lor de izbîndă erau destul de reduse.

Camparia antiguvernamentală desfășurată cu atîta vigoare de „Românul“ a fost contracarată, între altele, și de acțiunea ziarelor aflate sub directă influență a unora dintre miniștri. Este vorba de „Adunarea Națională“, oficiosul lui M. Kogălniceanu¹⁷³ și de „Pressa“, controlată de B. Boerescu. În plus, așa după cum am mai amintit cu alt prilej, drumul radicalilor spre putere era barat, la acea dată, de un obstacol greu de trecut, constituit din persoana domnitorului. Carol, din rațiuni

¹⁶⁹ „Românul“, XIII, din 6, 7 octombrie 1869, p. 777.

¹⁷⁰ Idem, din 7, 9, 11, 12, 24 iulie și din 1, 9, 16 august 1869.

¹⁷¹ Idem, din 11 iulie 1869, p. 493—494.

¹⁷² Atacurile „Românului“ n-au rămas însă fără urmări: guvernul s-a văzut silit să dezmințe faptul că ar duce o politică de supunere față de puterile garante (vezi „Monitorul Oficial“, nr. 228 din 16/28 octombrie 1869, p. 1032).

¹⁷³ Al. Zub, *Scrieri necunoscute ale lui M. Kogălniceanu din 1869*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, tom. IV, 1967, p. 173.

asupra cărora vom mai reveni, era ferm hotărît de a nu mai colabora cu reprezentanții acestei grupări. De aceea, nu întâmplător, încă după dizolvarea Adunării, în ianuarie 1869, radicalii au trecut, treptat, pe calea organizării unor acțiuni antidinastice, manifestate în forme dintre cele mai variate, acțiuni care ocupă un loc aparte în ansamblul frământărilor politice din ultima parte a guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu.

Lupta anticarlistă a cunoscut, în linii mari, două direcții principale. Prima îmbrățișa acțiunile împotriva suveranului desfășurate de radicali în parlament, presă sau întruniri publice, menite în totalitate a-l sili, în ultimă instanță, să-i readucă la conducere; a doua, cu implicații mult mai profunde, ținea de organizarea unei vaste acțiuni conspirative al cărei țel final, condiționat însă de o conjunctură externă favorabilă, era înlăturarea domnitorului.

Acțiunile anticarliste inițiate de radicali au stat în atenția mai multor cercetători ai perioadei ce face obiectul preocupărilor noastre. Astfel, F. Damé sublinia că, după alegerile din 1869 „roșii“, văzându-se înlăturați pentru multă vreme de la conducere, „se rejettent sans transition dans l'opposition à outrance, dans le complots. Le prince ne veut plus d'eux, ils ne veulent plus du prince“¹⁷⁴. La rîndul său, T. Maiorescu, observator atent al evenimentelor, nota că „de prin august 1869 ziarul „Românul“ ia o pronunțată atitudine antidinastică“¹⁷⁵. N. Iorga fără a acorda prea mare atenție acestor acțiuni ale radicalilor, preciza totuși, că unele din discursurile lui I. C. Brătianu aveau și oarecare notă de anticarlistism¹⁷⁶. În lucrările mai noi se insistă asupra faptului că la sfîrșitul guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu „începea să se producă o mișcare largă, potrivnică dinastiei străine care se dovedea o agenție a Prusiei în România“¹⁷⁷.

Existența unor mișcări anticarliste ne este confirmată și de unele informații provenite din anturajul intim al domnitorului. Astfel, într-un memoriu confidențial elaborat, după toate probabilitățile, la sfîrșitul anului 1870 din inspirația lui Carol de Hohenzollern, se precizează că după dizolvarea Adunării deputaților (din ianuarie 1869) „le parti rouge, éliminé du gouvernement, jeta le masque et déclarant la guerre à la dynastie établie se mit à diriger par la voix des organes qui lui appartenaient, dans le presse, contre la personne du Prince les attaques les plus violentes et les plus inqualifiables. Ce fut alors que toutes ses arrière-pensées apparurent au grand jour. S'il c'était rallié au principe monarchique, c'était seulement à la condition que le Prince, ne gouvernant qu'avec les Rouges, se fit en tout leur instrument docile“¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Fr. Damé, *op. cit.*, p. 199.

¹⁷⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁷⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 110.

¹⁷⁷ *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, 1964, p. 551.

¹⁷⁸ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar nr. 12/1871, f. 6.

Memoriul, provenit de la persoane bine informate, reprezintă încă o dovadă elocventă a faptului că radicalii au sperat, după 11 februarie 1866, să devină principala forță politică în cadrul regimului, încercînd să limiteze la maximum puterea domnitorului. Antidinasticismul radicalilor poate fi constatat încă din perioada preelectorală. Din ianuarie 1869, adică din momentul în care s-au convins că nu vor fi chemați să constituie un nou guvern, ei au deschis ostilitățile împotriva domnitorului. Tendința lui Carol de a prusianiza armata le-a oferit o bună sursă de atacuri. Astfel, cu prilejul plecării misiunii militare franceze, radicalii din Adunarea deputaților și-au manifestat fătîș dezaprobarea față de acest act¹⁷⁹. G. Brătianu, interpellînd guvernul în legătură cu cauzele retragerii misiunii militare franceze, și-a exprimat deschis dezacordul față de intenția domnitorului de a aduce în țară instructori din Prusia, considerînd că „o misiune militară străină care ar veni aci și nu ar fi în armonie cu caracterul și cu originea noastră... n-ar putea ajunge la rezultatele acelea care se reclamă de la o misiune de instrucțiune”¹⁸⁰. Atitudinea Adunării l-a nemulțumit pe domnitor, care nota în memoriile sale că I. C. Brătianu, în calitate de președinte al ei, a obținut „de la Cameră un vot de regret foarte accentuat”¹⁸¹ în legătură cu plecarea misiunii militare franceze.

Lucrurile nu s-au oprit însă aici. Ziarul „Românul”, de exemplu, reproducea frecvent acele articole prin care organul de presă conservator, „Terra”, îl ataca violent pe colonelul Krenski, socotit atunci drept principalul instrument utilizat de domnitor pentru înfăptuirea planurilor sale de prusianizare a armatei¹⁸². Aducerea în țară a colonelului Krenski a provocat vii nemulțumiri în rîndul ofițerilor români, tratați cu mult dispreț de către acesta, nemulțumiri care au generat o atmosferă de încordare între domnitor și ofițerii din garnizoana capitalei. Între altele, este cunoscut conflictul izbucnit între domnitor și colonelul Dimitrie Crețulescu, unul dintre principalii participanți la lovitura de stat din 11 februarie 1866. Acesta, după relatările Piei Brătianu, la unul din obișnuitele prînzuri organizate de Carol cu ofițerii din garnizoana București, i-a declarat domnului că locotenent colonelul Krenski „trebuia să se prezinte întîii lui ca șef de divizie teritorială”¹⁸³. Domnitorul s-a simțit insultat, iar primul ministru i-a cerut lui D. Crețulescu să-și dea demisia. Cererea a fost întîmpinată cu un refuz categoric, dar guvernul, spre a-l îndepărta pe Crețulescu din capitală, i-a propus — de teama unei mișcări în rîndul ofițerilor — să meargă „în misie la Pesta, însă să plece în 24 de ore”¹⁸⁴.

¹⁷⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 159—160; N. Iorga, *op. cit.*, p. 99; Fr. Damé, *op. cit.*, p. 197.

¹⁸⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 160.

¹⁸¹ *Memoriile regelui Carol I...*, V, p. 20.

¹⁸² „Românul”, an. XIII, din 15 ianuarie 1869, p. 37 și din 22 ianuarie 1869, p. 61.

¹⁸³ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, p. 101.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

Radicalii, atenți la evenimente, au căutat să folosească împotriva domnitorului nemulțumirea ce domnea în rîndul ofițerilor. Propaganda organizată printre ofițeri, în scopul incitării lor împotriva lui Krenski, luase asemenea proporții încît I. Ghica îi comunica, la 11/23 ianuarie 1869, lui D. A. Sturdza că agitația „devient réellement très sérieux et même inquiétant“, intrucît „les rouges veulent à tout prix intimider le Prince“¹⁸⁵. Cu alt prilej, Ion Ghica îi scria, îngrijorat, aceluiași Sturdza că a fost nevoit să depună eforturi considerabile, împreună cu colonelul Haralambie, pentru a liniști agitația provocată în armată de „le comité Pilat, Radu Mihai et Costesco“¹⁸⁶. Conflictul ajunsese destul de departe încît, după cum ne informează Ghica, „les rouges s'expriment déjà de la manière la plus violente au sujet du Prince“¹⁸⁷. La rîndul său, Kogălniceanu îl informa pe domnitor că „oposiția începe să exploateze împotriva suveranului prezența lui Krenski“, care era învinuit că „prusifică mica armată“¹⁸⁸.

În fața acestei atmosfere de ostilitate generală, domnitorul s-a văzut silit să renunțe la serviciile colonelului prusian. Aceasta nu i-a satisfăcut însă pe radicali, care și-au continuat atacurile pe tema prusianizării. Așa, de pildă, în ședința Adunării deputaților din 20 mai 1869, maiorul Radu Mihai, cunoscut pentru relațiile întretinute cu fruntașii radicali, a adresat o interpelare ministrului de război, în legătură cu demisia silită a maiorului Dabija, care a fost nevoit să se retragă de la conducerea stabilimentului de artilerie din pricina unui caporal prusian ce refuzase să-i execute ordinele. Dezvoltîndu-și interpelarea, Radu Mihai a reliefat insolența caporalului prusac, care a declarat maiorului Dabija că nu primește ordine decît de la ministrul de război sau de la domnitor. Faptul era cu atît mai grav cu cît ministrul de război a preferat ofițerului român pe caporalul prusian. Astfel, după o îndelungată discuție, ministrul de război i-a declarat maiorului Dabija „că ofițerii nu fac decît complotează“ și, în consecință, a dat ordin să se respecte dispozițiile „luate de D. meister artificier“¹⁸⁹. Cazul este revelator pentru evidențierea disensiunilor ce domneau în rîndul ofițerilor, care păreau a fi divizați în două tabere: una ostilă domnitorului, și alta loială lui¹⁹⁰. Incidentul, coroborat cu înlăturarea misiunii militare franceze și cu actele colonelului Krenski — supranumit al doilea Librecht¹⁹¹ — dovedea că așa numita prusianizare a armatei începea să devină o realitate cu urmări din cele mai grave pentru prestigiul ofițerilor români și, implicit, pentru demnitatea statului. Interpelarea maiorului Radu Mihai a dat naștere unor

¹⁸⁵ V. Slăvescu, *Din corespondența lui Ion Ghica cu Dimitrie Sturza, 1860—1880*, București, 1943, p. 26—27.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 30.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

¹⁸⁸ *Memoriile regelui Carol I...*, V, p. 15.

¹⁸⁹ „Dezbaterile Camerei deputaților...“, XIV, 1869, p. 131—132.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 136.

¹⁹¹ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, p. 101.

discuții aprinse în Adunare. Cu acest prilej, G. Brătianu a cerut categoric să nu se admită știrbirea prestigiului armatei și ofițerilor români¹⁹². Lucrurile nu au fost însă, împinse prea departe pentru a se evita, probabil, un conflict deschis cu șeful statului considerat principalul vinovat al acestui incident. De aceea, în urma intervenției deputatului Gr. Cozadini, care a cerut suspendarea dezbaterilor „pînă cînd vom dobîndi un rezultat satisfăcător demnității naționale, atît de lovită în persoana maiorului Dabija”¹⁹³, Adunarea a trecut la ordinea zilei.

Atacurile împotriva domnitorului au continuat în tot cursul anului 1869. Starea de spirit din țară devenea din ce în ce mai încordată, iar lipsa domnitorului din țară, în lunile septembrie-octombrie, a fost folosită de opoziție, potrivit mărturisirilor ce i le făcea Kogălniceanu lui Carol, „pour repandre dans le public toutes espèce de fausses nouvelles”¹⁹⁴. Într-un raport asupra situației interne, trimis la 19 septembrie/1 octombrie 1869 domnitorului, Kogălniceanu îl ruga „de presser son retour en Roumanie”, deoarece „les rouges s’agitent plus que jamais”, „et la presse devient de plus en plus violente”¹⁹⁵.

Radicalii însă nu s-au mărginit numai la agitațiile anticarliste de natura celor amintite. Din 1869 ei au început să pregătească cu asiduitate o mișcare cu caracter conspirativ care, condiționată de împrejurări externe favorabile, era menită să ducă la înlăturarea domnitorului. După unele informații, provenite din sursă oficială, s-ar părea că și dizolvarea Adunării deputaților, în ianuarie 1869, se datora faptului că radicalii se pregăteau pentru declanșarea unei mișcări cu scopul de a-l sili pe domnitor să proclame independența sau să abdice¹⁹⁶. Totuși, pînă în aprilie 1869, în afara agitațiilor organizate în perioada campaniei electorale, nu s-a mers mai departe, radicalii mai sperînd că vor trimite un mare număr de reprezentanți în Adunarea deputaților. De asemenea, datorită precipitării evenimentelor, ei nu erau suficient de bine pregătiți pentru o acțiune de mare amploare, care să aibă șanse de reușită. Nu trebuie omis, în același timp, faptul că guvernul a luat măsuri preventive pentru a face față oricărei situații¹⁹⁷. În plus, schimbarea stării de lucruri din România impunea, în condițiile de atunci, cîștigarea asentimentului unora dintre puterile garante. Or, din acest punct de vedere, terenul nu era deloc pregătit.

Înfrîngerea suferită de radicali în alegerile pentru Adunarea deputaților i-a determinat, în mare măsură, să-și intensifice pregătirile în

¹⁹² „Dezbaterile Camerei deputaților...”, XIV, 1869, p. 134.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 135.

¹⁹⁴ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar nr. 10/1869, f. 5.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ N. Iorga, *Corespondance diplomatique...*, p. 42.

¹⁹⁷ Ion Strat, de pildă, îl asigura pe prințul Napoleon, cu prilejul unei audiințe din ianuarie 1869 că, în momentul în care „un partid politic oarecare ar compromite securitatea țării guvernul va găsi energia necesară pentru a-l opri” (Arh. St. București, fond Casa Regală, dosar nr. 26/1869, f. 3).

vederea declanșării unei mișcări antidinastice. Astfel, încă din aprilie 1869 domnitorul era informat, de la Paris și Viena, că „se fac tratative spre a se provoca o revoluție în București”¹⁹⁸. Nu este vorba aici doar de un simplu zvon, așa cum circulau multe în epocă. Informații provenite din surse diferite probează existența unor atare preocupări. Ion Ghica, spre exemplu, îi scria îngrijorat lui D. A. Sturdza, la 3/15 iunie 1869 „que les rouges préparent un coup”¹⁹⁹. La rîndul său, Ion Strat, agentul diplomatic al României la Paris, îi comunica aceluiași Sturdza că „roșii aicea lucrează acum vîrtos... ca să-și facă față la împăratul și la guvernul său. Ei merg pînă a promite să se facă instrumente oarbe a politicei franceze, să lucreze în orice sens se va cere la trebuință, chiar și la răsturnarea completă a tot ce s-a făcut la 11 februarie și ca chestiune de oameni și ca chestiune de instituțiuni”²⁰⁰. Presa conservatoare făcuse cunoscut faptul că I. C. Brătianu depunea eforturi pentru a obține o audiență la Napoleon al III-lea „spre a convinge pe capul statului... că d-sa, cu amicii d-sale, n-ar dori să revină la afaceri decît cu ajutorul influenței franceze”²⁰¹. Faptul era comentat pe larg și în presa străină.

Astfel, corespondentul din Paris pentru „Kölnische Zeitung” relatea, între altele, că I. C. Brătianu „lucrează aici de mai mult timp cu cîțiva din aderenții săi politici pentru o schimbare de dinastie în România”²⁰². În același timp, ziarul francez „Le Constitutionnel”, referindu-se la dorința radicalilor de a ajunge la putere, preciza că „partida de acție din București nu s-ar da în lături nici de la noi răsturnări dacă cu această condiție ar putea să obțină bunele grații ale guvernului nostru”²⁰³. De asemenea, C. A. Rosetti era acuzat de „Pressa” că, avînd „comitete secrete”, a „înundat districte întregi cu propagande contra dinastiei și a tronului... visînd republică”²⁰⁴.

Dincolo de nota polemică a organului de presă conservator cert este că radicalii, în 1869, voiau să exploateze, în detrimentul domnitorului, atmosfera manifestă antiprusiană ce domnea în cercurile conducătoare din Franța. Se știa că, în acea perioadă, Franța oficială era convinsă de faptul că Bismarck „a le haute maine à Bucarest”, iar domnitorul nu era altceva decît un instrument docil menit să contribuie la înfăptuirea planurilor Prusiei²⁰⁵. Întemeiate pe credința ajutorului francez, speranțele radicalilor se vor dovedi, în cele din urmă, iluzorii.

¹⁹⁸ *Memoriile regelui Carol I...* V, p. 31; D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 506.

¹⁹⁹ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 40.

²⁰⁰ Idem, *Ion Strat...*, vol. II, Buc., 1946, p. 233.

²⁰¹ „Pressa”, II, nr. 177 din 13 septembrie 1869, p. 705, 706.

²⁰² Citat după „Pressa” nr. 181 din 18 septembrie 1869, p. 721.

²⁰³ Idem, nr. 177 din 13 septembrie 1869, p. 706.

²⁰⁴ Idem, nr. 244 din 6 decembrie 1869, p. 977.

²⁰⁵ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar nr. 46/1869, f. 2; Fr. Damé, *op. cit.*, p. 199.

Paralel cu frământările anticarliste, în epoca respectivă circula vestea candidaturii prințului Bibescu la tronul României, ceea ce i-a determinat pe unii istorici să stabilească chiar anumite legături ce ar fi existat între radicali și fiul fostului domnitor²⁰⁶. Este adevărat că încă din 1867 familia Bibescu, care se bucura de trecere pe lângă Napoleon al III-lea și guvernul francez, țesea intrigi împotriva lui Carol de Hohenzollern fără a-și ascunde țelul²⁰⁷. Peste doi ani, în aprilie 1869, Carol era informat de către Ion Strat asupra discuțiilor, pe aceeași temă, purtate între împăratul Franței și familia Bibescu, însă raportul diplomatului român nu amintește nimic despre vreun amestec al radicalilor în această chestiune²⁰⁸. Având în vedere atitudinea lui I. C. Brătianu exprimată în fața Adunării, în ianuarie 1869, cu prilejul numirii generalului Macedonschi — când a denunțat legăturile acestuia cu familia Bibescu, ale cărei planuri le-a și dezvăluit²⁰⁹ — cum și preferințele netăgăduite ale prințului pentru conservatori, este greu de presupus o încercare de cooperare între radicali și Bibescu împotriva domnitorului. Fiecare din părți urmărea înlăturarea lui Carol, dar în funcție de interese specifice de grup sau de castă. De aici și limitele în cadrul cărora s-au desfășurat acțiunile conspirative ale radicalilor.

Din cele expuse mai sus s-ar putea naște, în mod firesc, întrebarea: cunoscute fiind pregătirile cum și amploarea lor, de ce n-au trecut radicalii la fapte? Răspunsul nu este greu de dat. Nefiind aventurieri politici, așa cum încercau să-i prezinte adversarii lor, ei erau conștienți că acțiunea ce au inițiat ar fi avut sorti de izbândă numai în cadrul unei mișcări insurecționale mai largi, cuprinzând întreg sud-estul european sau în condițiile unei modificări substanțiale a raportului de forțe pe plan european. Astfel se explică și încercarea lor de a pregăti, în prealabil, terenul prin cîștigarea consimțămîntului lui Napoleon al III-lea. Franța oficială a refuzat însă să-i sprijine. Împăratul, ostil ideii declanșării unor mișcări revoluționare în sud-estul Europei, a insistat, în repetate rânduri, pentru constituirea unui guvern conservator în România²¹⁰. Așadar, privită prin prisma condițiilor externe, o mișcare anticarlistă, deschisă, din partea radicalilor era inoportună. De aceea, cu toate pregătirile efectuate în cursul anului 1869, ei s-au mărginit doar la exercitarea unor presiuni asupra domnitorului în speranța intimidării lui, și astfel, a redobîndirii pozițiilor politice pierdute. Caracterul conspirativ și reținut, în același timp, al acestor acțiuni, a fost impus și de faptul că în 1869, mai mult ca oricînd, radicalii se aflau izolați de celelalte grupări liberale călăuzite de interese proprii.

De o colaborare cu Kogălniceanu, spre exemplu, nu putea fi vorba, deoarece conducătorul moderaților din Moldova, după ce reușise să-și

²⁰⁶ Fr. Damé, *op. cit.*, p. 199.

²⁰⁷ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dos. nr. 411/1866, f. 67.

²⁰⁸ Idem, dosar nr. 46/1869, f. 3.

²⁰⁹ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. I₂, București, 1935, p. 91—92.

²¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 37—38.

asigure o majoritate în Adunarea deputaților, urmărea, acum, fără radicali și împotriva lor, să dirijeze cursul vieții politice din România. Și Kogălniceanu nu s-a mulțumit doar cu victoria în alegeri a partizanilor săi, ci a căutat să-și consolideze succesul inițial prin elaborarea unui larg program de reforme menit să-i asigure, în ultimă instanță, o largă popularitate. Obiectivul principal urmărit de ministrul de interne, prin proiectele de legi — izvorite din inspirația sa — propuse spre dezbateri Adunării în 1869, era lărgirea democratizării țării. Tendința aceasta este clar afișată și în articolul-program al organului său de presă, „Adunarea Națională”, articol scris de V. A. Urechia și revăzut de M. Kogălniceanu, unde preciza că Constituția nu este „ultimul cuvânt al progresului și liberalismului” și că „tot ce e uman e perfectibil”²¹¹. Urmind linia moderată, expusă și cu acest prilej²¹², Kogălniceanu, în cadrul planurilor de reformare a țării, a acordat o atenție specială aplicării integrale a legii rurale. Astfel, printr-o circulară adresată prefecților, în septembrie 1869, le cerea acestora să ia toate măsurile necesare pentru improprietărirea categoriilor de țărani prevăzute în articolele 5 și 6 din legea rurală²¹³. Această măsură, dacă avem în vedere aspirațiile sale la postul de prim ministru, viza, neîndoielnic, crearea unei puternice baze de masă acțiunilor sale de viitor. De altfel, ministrul de interne, prin intermediul aceluiași prefecți, a căutat să afle care era starea de spirit în județe în legătură cu activitatea și competența cabinetului prezidat de D. Ghica. Răspunsurile, îmbucurătoare pentru Kogălniceanu²¹⁴, exprima adeseori nemulțumirile provocate în țară de actele altor miniștri, ca de pildă B. Boerescu sau Al. Golescu, în legătură cu numirea funcționarilor sau arendarea moșilor statului²¹⁵. Uneori, aceste răspunsuri, criticând lipsa de omogenitate a guvernului, atrăgeau atenția lui Kogălniceanu că „partidul căzut, reprezentat prin funcționari, caută în toate chipurile a ajunge înapoi la putere”²¹⁶, sau că „face neconținute propagande în ascuns pentru Republică”²¹⁷. Încurajat de asigurările primite din țară și având la dispoziție o majoritate substanțială în Adunarea deputaților, Kogălniceanu a încercat, în toamna anului 1869, să ajungă la

²¹¹ Telul mărturisit era „liberalismul, democrația cea mai simplă din al cărei crez nu poate lipsi mai ales egala și nețărmurita împărțășire a tot poporul” („Adunarea Națională” I, nr. 1, din 11 mai 1869).

²¹² *Ibidem*.

²¹³ Cu acest prilej ministrul de interne sublinia că „este timpul... să ne ocupăm serios de punerea în lucrare a acestor dispozițiuni... spre a nu desmoșteni pe un număr foarte însemnat de locuitori de pământ ce le-au garantat legiuitorul și spre a nu crea prin sate un proletariat românesc” („Monitorul Oficial”, nr. 201 din 13/25 septembrie 1869, p. 923).

²¹⁴ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Mapa XVIII, Acte, nr. 1069 și 1074.

²¹⁵ *Ibidem*, nr. 1069.

²¹⁶ *Ibidem*, nr. 1072.

²¹⁷ „Instigatorii, arăta în continuare prefectul de Craiova, prepară opiniunile ignoranților, pe care-i amăgesc cu promisiuni de fericirea țării ca la un moment dat să proclame Republica în România” (*ibidem*, nr. 1074).

președinția Consiliului, refuzînd orice apropiere de radicali, pe care i-a combătut și fiind, la rîndu-i, combătut cu aceeași vigoare.

Spre sfîrșitul anului 1869 disensiunile între grupările politice au atins un înalt grad de încordare determinat de necesitatea imperioasă a constituirii unui guvern omogen. Lupta pentru putere, caracteristica fundamentală a sesiunii parlamentare din 1869/1870, a influențat într-o măsură considerabilă asupra activității corpurilor legiuitoare, întrucît deputații și senatorii erau preocupați mai mult de răsturnarea guvernului decît de discutarea proiectelor de legi propuse spre dezbateră.

Astfel, potrivit mesajului pentru deschiderea sesiunii parlamentare din 15 noiembrie 1869, corpurile legiuitoare urmau să ia în discuție un șir de proiecte de legi referitoare la îmbunătățirea legii armatei din 1868, tribunalele militare, descentralizarea administrativă, ridicarea funcției de agenți fiscali de la primari, modificarea legii pentru tocmeli agricole, aplicarea articolelor 5 și 6 din legea rurală, inamovibilitatea magistraților de la curțile de apel etc.²¹⁸. Dintre proiecte, însă, numai o parte au fost luate în discuție, deoarece numeroase ședințe au fost pierdute cu interpelările și atacurile adresate guvernului. Toate acestea se desfășurau pe fondul unor eforturi susținute ale ministrului de interne de a se impune, cu ajutorul majorității de care dispunea în Adunare, pe primul plan al vieții politice. Tendința sa se făcuse evidentă încă de la începutul sesiunii parlamentare, cînd ministrul de interne domina cu autoritate Adunarea. Astfel, la președinția ei fusese ales Grigore Balș, unul dintre partizanii apropiați ai lui Kogălniceanu²¹⁹. De asemenea, vicepreședinții Adunării, cu excepția lui George Cantacuzino, erau toți „maiști“, ceea ce l-a nemulțumit profund pe D. Ghica, care-și dădea tot mai mult seama de intențiile lui Kogălniceanu.

Raporturile existente între grupările politice s-au răsfrînt și pe planul relațiilor dintre membrii guvernului. Între principalii miniștri, D. Ghica, M. Kogălniceanu, B. Boerescu, existau, de multă vreme, neînțelegeri. Fiecare dintre ei, urmărea, mai ales după alegeri, să constituie un cabinet omogen, care să reprezinte propria grupare²²⁰. Pînă la deschiderea sesiunii parlamentare din noiembrie 1869 o oarecare unitate de acțiune a fost posibilă datorită absenței domnitorului din țară²²¹ și, probabil, a insuficienței pregătirilor pentru rezolvarea îndelungatei crize ministeriale. După 15 noiembrie însă disoluția cabinetului nu mai putea fi oprită. Remanierea guvernului, prin introducerea în cabinet a lui

²¹⁸ *Regele Carol I al României...*, I, p. 184—187.

²¹⁹ „Monitorul Oficial“, nr. 264 din 30 noiembrie 1869, p. 1175; „Românul“, XIII, din 26 noiembrie 1869, p. 933; „Trompeta Carpaților“, VII, nr. 779 din 23 noiembrie/4 decembrie 1869, p. 3113.

²²⁰ V. Slăvescu, *Correspondența lui Ion Ghica...*, p. 40, 46; idem, *Ion Strat...* vol. II, p. 288, 232; *Memoriile regelui Carol I...*, vol. V, p. 74—75; „Românul“, XIV, din 23 ianuarie 1870, p. 65.

²²¹ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dos. nr. 14/1869, f. 1.

Calimaky-Catargi și G. Mîrzescu²²², nu a contribuit cu nimic la îmbunătățirea situației.

Atmosfera din corpurile legiuitoare devenea din zi în zi tot mai încărcată. Proiectele de legi erau discutate numai în funcție de simpatiile sau antipatiile pe care le purtau deputații unora sau altora dintre miniștri. Puține dintre cele anunțate la începutul sesiunii parlamentare au fost luate în dezbateri. Între altele, menționăm pe cele referitoare la percepții comunale²²³, impunerea viilor cu embatic²²⁴, poliția căilor ferate²²⁵ etc. Cele mai multe însă au rămas nediscutate, din pricina disensiunilor existente între grupările reprezentate în corpurile legiuitoare.

În grăbirea crizei ministeriale un rol important l-a jucat ministrul de interne. Acesta, nemulțumit de faptul că nu i se încredința conducerea, deși dispunea de o majoritate substanțială, a trecut deschis la acțiune, sperînd că, prin grăbirea căderii guvernului, își va putea îndeplini obiectivul urmărit. Astfel, la 21 ianuarie 1870, M. Kogălniceanu, invocînd interese de ordin personal, și-a prezentat demisia domnitorului²²⁶, demisie ce n-a fost acceptată²²⁷. Între cauzele acestei demisii menționăm și faptul că ministrul justiției, B. Boerescu, cîștigase un ascendent de invidiat pe lângă domnitor, acesta din urmă părăsind înclinat a-l prefera lui Kogălniceanu²²⁸. La rîndul său, B. Boerescu, datorită scandalului izbucnit cu prilejul propunerii pentru crearea unui apanaj soției domnitorului, a fost silit să se retragă din guvern la 24 ianuarie 1870²²⁹.

Completarea cabinetului, prin numirea unor noi miniștri, nu a putut opri căderea unui guvern lipsit de sprijin în corpurile legiuitoare. Primul ministru, spre exemplu, a fost violent atacat pentru schimbările efectuate. Astfel, în ședința Adunării din 24 ianuarie 1870, D. Ghica a fost interpelat de G. Brătianu în legătură cu „cauzele care au determinat desmădulara cabinetului prin retragerea succesivă a d-lor Crețescu, Boerescu și acum a lui Kogălniceanu”²³⁰. La 26 ianuarie 1870, același deputat l-a atacat pe D. Ghica pentru maniera în care a procedat la înlocuirea miniștrilor demisionați, evidențiind tendința de a instaura un regim autoritar²³¹. Mai mult decît atît, înlocuirea miniștrilor demisionați, sublinia Brătianu, a făcut ca în guvern să predomine elementul conservator, care nu reprezenta „în Cameră decît o mică fracțiune”²³². În

²²² *Memoriile regelui Carol I...*, V, p. 68; V. Slăvescu, *Correspondența lui Ion Ghica...*, p. 49—50.

²²³ „Monitorul Oficial” nr. 3, din 4/16 ianuarie 1870, p. 10—12; nr. 5 din 9/21 ianuarie 1840, p. 24 și nr. 8 din 13/25 ianuarie 1870, p. 38—39.

²²⁴ Idem, nr. 12 din 17/29 ianuarie 1870, p. 59—60.

²²⁵ Idem, nr. 22 din 29 ianuarie/10 februarie 1870, p. 111—115.

²²⁶ Arh. St. București, Fond Casa regală, dosar nr. 1/1870, f. 1.

²²⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 19 din 25 ianuarie/6 februarie 1870, p. 97.

²²⁸ *Memoriile regelui Carol I...*, V, p. 69.

²²⁹ *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, 1964, p. 551.

²³⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 22 din 29 ianuarie 1870, p. 115.

²³¹ Idem, nr. 24, din 1/13 februarie 1870, p. 126—127.

²³² *Ibidem*, p. 127.

consecință, G. Brătianu a cerut guvernului să se retragă, avertizându-l că, altfel, va primi un vot de neîncredere determinat de faptul că Adunarea nu dorea revenirea la un regim autoritar. În aceste condiții partizanii lui Kogălniceanu au trecut deschis la acțiune. N. Ceaur-Aslan, în numele majorității liberal-moderate, a declarat că „centrul” refuză să mai sprijine guvernul și a propus un vot de blam²³³. Atacat din toate părțile, lipsit de sprijin în Adunarea deputaților, primul ministru D. Ghica s-a văzut silit să prezinte demisia guvernului, în ședința Camerei din 27 ianuarie 1870²³⁴. Demisia guvernului D. Ghica a fost întâmpinată cu aplauze de Adunarea deputaților, reprezentanții tuturor grupărilor făcându-și iluzii în legătură cu constituirea viitorului cabinet. Dar problema preponderenței uneia sau alteia dintre grupări, în pofida condițiilor create prin demisia guvernului Ghica-Kogălniceanu, nu a fost rezolvată acum, ea rămânând un imperativ al anului 1870.

Conchidem că în desfășurarea frământărilor politice din perioada instabilității guvernamentale și parlamentare, guvernarea D. Ghica-M. Kogălniceanu ocupă un loc central. În partea a doua a acestei guvernări grupările liberale sau conservatoare au făcut tot ce era posibil spre a se impune pe primul plan al vieții politice. Alegerile pentru Adunarea deputaților au dovedit, cu prisosință, existența acestei tendințe. Victoria liberalilor moderați din jurul lui Kogălniceanu și înfrângerea în alegeri a radicalilor au avut urmări însemnate asupra evoluției vieții politice din România. Adincirea disensiunilor dintre principalele grupări liberale a ușurat ascendentul conservatorilor, care, în scurtă vreme, vor reuși să se impună, cu autoritate, la conducerea statului. Experiența acumulată în anii 1869—1870 a dovedit imposibilitatea menținerii la conducere a unor guverne eterogene, alcătuite din reprezentanții unor grupări cu orientări diferite în ceea ce privește politica internă și externă a țării. Constituirea unor asemenea guverne nu a contribuit decît la adîncirea luptelor politice și la împiedicarea introducerii reformelor necesare pentru dezvoltarea țării pe drumul capitalismului. În același timp, evenimentele petrecute în cursul anului 1869 au evidențiat faptul că, în condițiile de atunci, nici o grupare liberală, singură, nu se putea impune pe primul plan al vieții politice. În anii următori, grupările liberale, pentru a reveni la conducerea statului, și-au făcut concesii reciproce și numai unindu-și forțele au reușit să se impună, pentru multă vreme, pe primul plan în cadrul regimului politic al burgheziei și moșierimii.

²³³ „Monitorul Oficial”, nr. 24 din 1/13 februarie 1870, p. 130.

²³⁴ *Ibidem*, p. 131.

LES LUTTES POLITIQUES EN ROUMANIE SOUS LE CABINET DEMÈTRE GHICA—MICHEL KOGĂLNICEANU (1868—1870)

RÉSUMÉ

La période qui a suivi l'abdication du prince régnant Alexandre Jean Couza a été caractérisée, dans les premières années, par l'instabilité gouvernementale et parlementaire, engendrée par la lutte entre les partis politiques pour la conquête du pouvoir, dans le cadre du régime instauré le 11 février 1866. Pour l'étude de la politique intérieure de cette période, le cabinet Demètre Ghica-Michel Kogălniceanu présente un intérêt spécial. La nouvelle formation ministérielle, constituée par les représentants de divers groupes politiques, s'est imposée comme une solution provisoire afin d'apaiser les esprits agités à la suite de la chute des cabinets libéraux des années 1867—1868. Mais les groupes politiques de l'époque entendaient, chacun à sa manière et selon leurs propres intérêts, ce provisoire. Les libéraux radicaux ont cherché à profiter de cette occasion pour s'imposer de nouveau au premier plan de la vie politique, tandis que les autres partis ont mené un combat soutenu contre l'adversaire le plus puissant, en l'occurrence les radicaux, et pour s'assurer, de la manière qui leur était propre, la place prédominante dans le gouvernement.

Dans l'évolution des luttes politiques durant cette période, on distingue deux étapes, dont la séparation est marquée par la dissolution, le 28 janvier 1869, de la Chambre des députés.

La première étape de l'administration Demètre Ghica-Michel Kogălniceanu a fait l'objet d'une étude publiée dans le tome VII (1970) de cet Annuaire.

Pendant la seconde étape de cette administration, les disputes entre les différents groupes libéraux et conservateurs ont atteint une intensité accrue. La dissolution de la Chambre des députés à majorité radicale a ouvert la voie à d'importantes transformations dans le rapport des forces des divers partis politiques. L'acte du 28 janvier 1869 a rassuré aussi certains cabinets européens, que les tendances révolutionnaires des radicaux roumains inquiétaient. Les élections générales pour la Chambre et le Sénat (mars-avril 1869) ont donné lieu à un combat acharné, livré par les moyens les plus divers, entre les groupes libéraux et conservateurs, chacun d'eux se croyant seul capable de diriger les affaires du pays. La lutte pour le pouvoir a été si violente qu'elle a inquiété profondément le gouvernement et le prince régnant ; ce n'est que grâce à l'énergie et à l'habileté du ministre de l'Intérieur Michel Kogălniceanu que la bataille électorale ne s'est pas transformée en guerre civile.

Se fondant sur un abondant matériel documentaire, en grande partie inédit, les auteurs mettent en évidence le rôle assumé par le ministre de l'Intérieur lors des élections et les moyens qu'il a utilisés pour assurer la victoire de ses amis politiques. Le résultat des élections a été favorable aux libéraux modérés, groupés autour de Michel Kogălniceanu qui, dans cette période, s'est efforcé, sans toutefois y parvenir, de créer son propre parti politique pour pouvoir gouverner. La victoire des libéraux modérés aux élections a mécontenté, dans une égale mesure, les radicaux et les conservateurs qui, par des actions séparées, ont tenté de paralyser l'activité du cabinet Demètre Ghica-Michel Kogălniceanu.

En outre, le refus toujours plus catégorique, déterminé par la situation intérieure et internationale, que le prince Charles I-er a opposé à la collaboration avec les radicaux, a eu pour conséquence que ces derniers ont renoncé à l'opposition légale qu'ils avaient faite jusque-là, et ont eu recours à une large action conspirative contre la dynastie. Mais, isolés en Roumaine des autres groupes libéraux et n'ayant pas reçu l'aide qu'ils attendaient de certains cabinets européens, les radicaux n'ont pas entrepris ouvertement une telle agitation ; ils se sont surtout

efforcés à exercer des pressions sur le chef de l'Etat, dans l'espoir de l'intimider et de reconquérir les positions politiques qu'ils avaient perdues.

L'aggravation des conflits entre les plus importants groupes libéraux facilita la victoire des conservateurs qui, en peu de temps, réussirent à avoir la prépondérance dans le gouvernement. L'ascension des conservateurs a été rendue aisée aussi par la nature des rapports existant à l'époque entre les membres du cabinet de coalition. Chaque ministre, surtout après les élections, s'efforçait d'obtenir la constitution d'un gouvernement homogène par le parti politique auquel il avait adhéré.

L'expérience des années 1869—1870 a prouvé qu'il n'était pas possible à des cabinets composés de ministres appartenant à des groupes politiques en désaccord sur les principaux problèmes de la politique intérieure et extérieure de la Roumanie, de se maintenir longtemps au pouvoir. La constitution de tels gouvernements n'a contribué qu'à accentuer les luttes politiques et à empêcher l'application des réformes nécessaires au développement du pays dans la voie capitaliste.

Les événements de l'année 1869 ont aussi prouvé très clairement qu'aucun groupe libéral ne pouvait seul accéder durablement, dans les conditions d'alors, au premier plan de la vie politique. Dans les années suivantes, les groupes libéraux ont consenti à se faire des concessions réciproques, et ce n'est qu'en unissant leurs forces qu'ils sont parvenus de nouveau au premier rang en Roumanie, sous le régime de la bourgeoisie et des grands propriétaires fonciers.

ABUZURILE ȘI CORUPȚIA MEMBRILOR APARATULUI DE STAT FEUDAL DIN MOLDOVA (SEC. XV—XVII)

DE

N. GRIGORAȘ

În stadiul timpuriu și de înflorire a feudalismului din țările române a guvernat în general dreptul nescris, obiceiul pământului, care cuprindea totalitatea normelor de drept nescrise, dar consacrate printr-o aplicare îndelungată. Caracteristicile orînduirii feudale se întrevăd nu numai în reglementările obiceiului pământului, dar și în practica aplicării normelor sale, fiindcă se pune accentul în primul rînd pe drepturile clasei dominante și în al doilea pe obligațiile clasei exploatate. Boierimea, stăpînă a vaste întinderi de pămînt, a avut un „obicei”, norme de drept proprii, care se refereau în special la raporturile cu țăraniile legați de pămînt, ca și la îndatoririle acestora din urmă față de cei dintîi¹.

Obiceiul pământului, în organizarea de stat, s-a format prin aplicarea îndelungată a unor măsuri cu caracter general, ca și prin introducerea unor dispoziții care au convenit clasei dominante sau turcilor, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel, cum relatează Grigore Ureche, Petru Șchiopul a părăsit domnia și țara, la 19 august 1591, fiindcă turcii i-au pretins mai mulți bani „decum era adetul țării”. Fiind pus într-o asemenea situație el a făcut „sfat cu boierii țării” cu care a ajuns la concluzia că deși țara „putea ridica alte d’ri, carele n-au mai fost”, dar exista primejdia de a face un „obicei” care „nu va mai ieși”².

S-a arătat că în fața instanțelor de judecată feudale locuitorii țării nu erau egali. Pentru că judecătoria timpului se recrutau dintre membrii clasei exploatatoare, normele obiceiului pământului și ale pravilelor s-au aplicat în măsura în care nu atingeau interesele acestei clase. Se știe însă, și trebuie subliniat, că obiceiul pământului a avut o aplicare consecventă și mai îndelungată decît a pravilelor, normele lui fiind mai ușor supuse interpretărilor care conveneau boierimii. Dreptul feudal a fost, deci, dreptul privilegiilor feudale; legalizînd bunul

¹ În istoriografia noastră s-a ocupat pentru prima oară de acest aspect al organizării de stat A. D. Xenopol, în *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. VI, p. 155—177, capitolul intitulat *Ocîrmuirea*. Mai nou, vezi Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1968, p. 148—152.

² Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 218.

plac și arbitrarul, el a apărat inegalitatea socială. Acestui drept de clasă i s-a adăugat practica abuzivă și corupția membrilor aparatului de stat.

În timpul orînduirii feudale domnul a deținut funcția de judecător suprem. Părerea lui, bună sau rea, folositoare sau păgubitoare, era „lege” și trebuia respectată de toți. Cît timp comportarea domnului corespundea intereselor clasei dominante era admisă și susținută, însă cînd îi amenința privilegiile, ea era combătută. Grigore Ureche a fost împotriva puterilor neîngrădite ale domnului, scriind: „unde nu-s pravile, din voia domnilor, multe strîmbătăți se fac”³, și de aceea el a privit cu multă simpatie anarhia feudală din Polonia, unde, chiar de ar fi avut cineva „asupreală și nedreptate” din partea regelui, putea să se judece cu el fără a avea teamă că va păți ceva⁴.

Introducerea unor „obiceiuri noi” de către domni puteau provoca nemulțumiri grave, uneori chiar răscoale. De exemplu, boierii fiind afectați de obiceiul „izvodit” de Aron Vodă, care poruncise să se ia de la fiecare locuitor „cîte un bou... și la care nu se afla bou, lua al cui era în sat, de la altul, îi lua toți cîți avea pentru alții”⁵, au pus la cale o răscoală a locuitorilor din ținuturile de la granița de răsărit a țării⁶.

Exemplul comportărilor abuzive a fost dat, cum ne relatează izvoarele scrise, chiar de către domni. În afară de comportarea amintită a lui Aron Vodă, cronicarul Grigore Ureche se referă și la alte cazuri. Pentru el, Iancu Sasul s-a arătat, după urcarea sa pe tron, de o „nespusă... lăcomie de avuție”. El a trimis la moarte numeroși locuitori ca să le poată lua bunurile⁷. În plus, „multe lucruri spurcate și nedumnezești făcea, ... țara cu dările îngreua, ... făcea silă” jupînelor boierilor, astfel încît o serie de mari dregători s-au refugiat în Polonia⁸.

Gaspar Grațiani din anumite motive se gîdea „să omoare o seamă de boieri”, dar nu îndrăznea. Totuși, pe Vasile Lupu, deși-i era fin, acuzîndu-l „că nu dă samă de o sumă de bani a vistieriei”, l-a închis și l-a torturat⁹.

Gheorghe Duca, ca domn al Moldovei între anii 1665—1666, 1668—1672, 1678—1684, ținea închiși cîte un an de zile pe locuitorii care nu puteau să-și plătească impozitele, încît unii își lăsau bunurile și familiile „și fugeau în lume”. Atunci domnul închidea pe soțiile acestora, dintre care unele au murit de foame, iar altele au născut în închisoare, „și tot nu le slobozea, pînă la multe le-au crescut copii acolo în grosuri, pînă au început a grăi, unii a îmbla în picioare”¹⁰. Dumitrașcu Cantacuzino voievod (1674—1675 și 1684—1685) fiind foarte lacom, „pentru a scoate bani mulți” spînzura de mîni pe anumiți boieri sau îi închidea, încît erau pline „odăile seimenilor” și beciurile de oameni; ba mai mult încă, jefuia pînă și „pînea oamenilor și s-au făcut foamete mare” în țară, încît s-a ajuns „de se minca om pe om”¹¹.

Reicevich ne informează că în Moldova, — situația era aceeași și în Țara Românească — negustorii cu stare erau adeseori siliți să-și dea banii domnilor. Dacă între timp intervenea o schimbare de domn, noul voievod nu se gîdea să achite datoriile înaintașului său. La fel păteau și negustorii străini care-și dădeau

³ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 143.

⁴ *Ibidem*, p. 122.

⁵ *Ibidem*, p. 220.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 213.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 68.

¹⁰ N. Costin, în M. Kogălniceanu, *Letopisește*, vol. II, ed. a II-a, București, 1872, p. 23.

¹¹ *Ibidem*, p. 34—35.

mărfurile pe credit¹². Mihail Racoviță, ales ca domn dintre boierii pămînteni, în ultima domnie (1716—1726) a luat „mare somă de bani de pe la boierii cei mari și de la cei mai de giosu și de pe la negustori, adevărindu că le va da banii și nimărui n-au mai datu și au rămas toți vînduți și îndatorați”¹³.

Actele abuzive ale domnilor s-au manifestat chiar și mai grav, cînd atentau, nejustificat, încălcînd legea, la viața locuitorilor. Astfel, Gheorghe Duca, la 11 decembrie 1679, a poruncit ca Donie Hîncu, fiul lui Mihalcea Hîncu, staroste de Putna să fie arestat și dus în curțile de la Tîrgu Frumos spre a fi zugrumat¹⁴. Mihail Racoviță, în 1717, „în grabă” și din „pizmă” a poruncit să fie spînzurați spătarul Cuza, „nepricestuit, încălțat, îmbrăcat”, deși era nevinovat¹⁵.

Funcția principală a domnului era aceea de judecător suprem al țării și felul cum își îndeplinea el această sarcină era luat ca exemplu de judecătorii locali. Totuși, un cronicar a notat că, un domn ca Eustratie Dabija făcea cîte două ori „divanu” pe zi. Pe la „chindie”, deci la divanul al doilea, trimitea slujitorii prin oraș să cheme împetricinații la judecată. Fiind încă beat, porunceea ca mulți din împetricinați să fie spînzurați, însă cînd se trezea din beție nu mai știa ce făcuse, de aceea slujitorii nu luau în seamnă ce le poruncise¹⁶.

Nu numai datorită exemplului dat de domni s-au generat și s-au dezvoltat abuzurile ci și pentru că în fața instantelor de judecată și a tuturor instituțiilor de stat, locuitorii țării nu erau egali. Discriminarea se făcea după clasa socială, sex, religie, naționalitate și ocupație. Fiindcă judecătorii timpului se alegeau și se numeau de către domni din rîndurile membrilor clasei exploatatoare, normele din obiceiul pămîntului și din pravile s-au aplicat obișnuit în măsura în care nu atingeau interesele membrilor acestei clase. Ca atare, dreptul feudal exprima pe față inegalitatea, apărînd ca dreptul unei clase sau grupări sociale, ca un drept-privilegiu. Dar, și în timpul orînduirii feudale a existat totuși o legalitate, o ordine de drept, care trebuia respectată, deși era de numeroase ori violată de membrii clasei exploatatoare, care dețineau funcții în aparatul de stat. Domnii s-au opus violării „legalității” feudale, încălcării grosolane a normelor obiceiului pămîntului, fiindcă abuzurile și corupția slujbașilor statului duceau, în ultimă instanță, la depopularea țării, adică la subminarea bazei lor materiale.

Preocuparea principală a membrilor aparatului de stat, potrivit dispozițiilor primite la numire și reamintite mereu, a fost procurarea de la locuitori a mijloacelor materiale necesare întreținerii curții domnești, a armatei etc. precum și satisfacerii pretențiilor turcești, în continuă creștere, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Impozitele în bani, în natură și muncile obligatorii pretinse de stat și de turci de la locuitorii neprivilegiați se realizau în cea mai mare parte prin muncă forțată și rechizii¹⁷. Din cauza războaielor, a tendinței domnilor și dregătorilor săi din aparatul de stat de a aduna cît mai repede sume mari de bani, a cererilor turcești, abuzurile și corupția elementelor din instituțiile de stat luau, în anumite epoci proporții alarmante.

Venalitatea și abuzurile slujitorilor statului au îngreuiat în primul rînd traiul populației neprivilegiate și în al doilea rînd au fost apreciate just ca dăunătoare domniei pentru că îi subminau baza economică, deși la o privire superficială se părea că o servesc, punîndu-i la dispoziție mijloacele materiale solicitate. De cînd avem documente mai numeroase, deci cam de la începutul

¹² *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 136.

¹³ N. Muste, în M. Kogălniceanu, *Letopisește*, vol. III, ed. a II-a, p. 72.

¹⁴ N. Costin, în M. Kogălniceanu, *Letopisește*, vol. II, p. 20.

¹⁵ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, publicată de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 287.

¹⁶ N. Costin, *op. cit.*, p. 5.

¹⁷ N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în „Studii”, nr. 4 (1965), p. 895—912.

secolului al XV-lea, sîntem informați că dregătorii de stat se dedau la abuzuri grave, iar domnii s-au văzut siliți să ia măsuri, care însă nu dau rezultatele scontate. S-a constatat că schimbarea slujbașilor provoca noi abuzuri, iar majoritatea dispozițiilor date de domni nu se luau în seamă. Măsurile poruncite împotriva dregătorilor se făceau simțite în primul rînd cînd aceștia nu depuneau tot zeul pentru realizarea veniturilor vistieriei, iar în al doilea rînd atunci cînd încălcău privilegiile membrilor clerului sau ale boierimii.

Încă din prima jumătate a secolului al XV-lea domnii s-au văzut siliți să ia măsuri, să atragă atenția membrilor aparatului de stat din toate compartimentele administrației publice ca să respecte actele de dănie și privilegiile acordate membrilor clerului și mănăstirilor. Încălcările prevederilor din documentele-privilegii și abuzurile dregătorilor erau atît de cunoscute, de obișnuite, încît în orice act-privilegiu se înserau și dispozițiile domnești. Formulele cele mai des întîlnite în asemenea documente, care se referă la imunitățile, satele și locuitorii satelor mănăstirești sînt: „să nu aibă treabă cu acel sat”, „să nu îndrăznească a-i bîntui” pe locuitori¹⁸. De cele mai multe ori se atrăgea atenția dregătorilor locali că dacă nu vor respecta privilegiile vor cădea „sub urgia domniei”¹⁹, sau „vor plăti cu capul”²⁰, vor fi expuși la „mare caznă și urgie”²¹, la „pedeapsă și urgie”²², la „mare pedeapsă”²³, că vor fi considerați potrivnici ai domniei²⁴ și că deci se expuneau urgiei și caznelor domnești²⁵. Asemenea slujbași erau amenințați chiar cu pedeapsa capitală²⁶.

Pe lîngă pedepsele enumerate, dregătorii abuzivi se expuneau să plătească și amenzi. De exemplu, Petru Aron, care a acordat, la 20 ianuarie 1456, mănăstirii Humor scutire de dări și munci pentru locuitorii din satele Pîrtești și seliștea lui Dieniș, a avertizat pe toți dregătorii că cei care vor încălca în orice formă și „chiar puțin” privilegiul aveau să fie amendați cu „zece ruble de argint”²⁷.

Acțiunile abuzive ale acestor dregători s-au manifestat în special asupra locuitorilor din satele mănăstirești. Ei erau cei dintîi loviți fiindcă veniturile concesionate de domni mănăstirilor se încasau oricum, dar pe lîngă acestea trebuiau să satisfacă și cererile membrilor aparatului de stat. Este indiscutabil că în asemenea situații și mănăstirile întîmpinau greutăți la realizarea veniturilor concesionate, iar țărani, amenințați să plătească și să muncească dublu, căutau să plece în alte sate.

Anarhia feudală din secolul al XV-lea, datorită luptelor pentru tron, a ajuns la apogeu în timpul urmașilor lui Alexandru cel Bun. Situația internă a Moldovei s-a stabilizat doar în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Ordinea în administrația publică introdusă de marele domn s-a menținut pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de cînd boierimea s-a aflat în căutare de noi mijloace bănești, mai substanțiale, pentru a-și procura mărfurile și obiectele de lux aduse din import. De aceea, exploatarea țăranilor s-a accentuat, abuzurile dregătorilor de stat s-au înmulțit, o dată cu creșterea apăsării turcești.

¹⁸ *Documente privind istoria României. A, Moldova* (în continuare se va cita D.I.R., A.), sec. XIV, XV, vol. I, nr. 187.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 193.

²⁰ *Ibidem*, nr. 242.

²¹ *Ibidem*, nr. 260.

²² *Ibidem*, nr. 318.

²³ *Ibidem*, nr. 366.

²⁴ *Ibidem*, nr. 329.

²⁵ *Ibidem*, nr. 413.

²⁶ *Ibidem*, nr. 276 și 309; Theodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. II. p. 156.

²⁷ D.I.R., A, sec. XIV, XV, vol. I. nr. 341.

Imitînd obiceiurile turcești, domnii și slujbașii administrației de stat au căutat să se îmbogățească repede și pe căi lătrălnice, folosind metode barbare de jaf a populației neprivilegiate. Aproape în toată perioada de timp în care țările noastre au avut de suportat jugul otoman, în special masele de țărani au fost strivite de povara impozitelor. Nu existau țărani care să știe cît au de plătit și de muncit. Datorită acestui fapt dregătorii statului au avut condiții extrem de favorabile pentru a se deda la orice abuz, fără a fi pedepsiți. Privilegiații își puteau apăra, într-o oarecare măsură, oamenii de pe moșiile și din satele lor, de abuzurile dregătorilor, adresîndu-se direct domnului. Aceasta o făceau boierii și membrii clerului nu pentru că se lăsau impresionați de suferințele țăranilor, ci fiindcă aceștia, neputîndu-le suporta, plecau din sate, afectînd astfel situația materială a stăpînirilor.

Jaful organizat al populației din sate a luat un ritm accelerat începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Domnii, neștiind niciodată cînd aveau să fie înlocuiți de turci, căutau să economisească sume de bani cît mai mari. În eventualitatea unei maziliri și ca să poată plăti pe cei ce i-ar fi ajutat să obțină iarăși domnia. Dregătoriile durau și ele cît o domnie, uneori chiar mai puțin, deoarece fiecare domn nou obișnuia să schimbe dregătorii înaintașului, înlocuindu-i cu favoriții proprii. Deci și dregătorii aveau aceeași preocupare cardinală: asigurarea unui trai lipsit de griji pentru timpul cînd n-ar fi funcționat.

După trădarea boierimii din 10 iunie 1574, urmată de asasinarea lui Ion Vodă cel Cumplit, odată cu instalarea în fruntea Moldovei a lui Petru Șchiopul, boierimea a reușit să-și consolideze situația economică și să-și asigure dominația politică; începe astfel epoca de aur a boierimii moldovenești, care va fi întinsecată scurt timp doar în timpul primei domnii a lui Ștefan Tomaș (1611—1615). Petru Șchiopul a fost domnul căruia boierimea nu i-a putut reproșa nimic, considerîndu-l ca pe cel mai bun pe care l-a avut cîndva Moldova, fiindcă, potrivit ei, „binele său l-au lepădat pentru țară, carele ca acesta nu s-au mai aflat”²⁸. Totuși, trebuie reținut, spre deosebire de cele afirmate de Grigore Ureche, că în timpul domniilor lui Petru Șchiopul, boierimea și înaltul cler au avut posibilitatea de a transforma funcțiile de stat în surse și mai mari de venituri, prin sporirea abuzivă a multiplelor obligații bănești, în natură și în muncă, impuse populației neprivilegiate.

Petru Șchiopul n-a fost domnul care să poată frîna sau limita abuzurile boierilor dregători, care s-au înmulțit, iar comportarea lor abuzivă a ajuns să fie admisă și recunoscută oficial, în acte. În documentele-privilegii, emise de cancelaria lui, care cuprindeau imunitățile mănăstirilor, adresîndu-se membrilor întregului aparat de stat, le atrăgea atenția să „nu ia, nici să jefuiască” pe alți oameni care nu ar fi fost vinovați, să nu fie jefuit „tatăl pentru fiu și nici fiul pentru tată”²⁹, să nu fie „prădați” oamenii nevinovați în locul celor vinovați³⁰. Dregătorii în drept să încaseze ferfia, potrivit hotărîrilor judecătorești, să nu facă „altă prădăciune” în plus³¹, să nu ia bunurile unor locuitori pentru alții, din alte sate, care nu-și plătiseră dările³².

În timpul urmașilor lui Petru Șchiopul, în special sub Movilești, practica abuzivă și încălcările dispozițiilor domnești sînt la ordinea zilei. La 15 iunie 1605, Ieremia Movilă adresîndu-se unor vatavi de hînsari, globnici și altor „slugi” domnești, le scria că „fac multe răutăți și prădăciuni și tulburări” vecinilor Episcopiei din Rădăuți încît aceștia nu-și puteau îndeplini muncile. Dezvoltarea anarhiei din aparatul de stat o recunoștea acest domn cînd scria următoarele aceluiași dregători: „și nu țineți seama cu nimic de cîrțile și poruncile

²⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 219.

²⁹ *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. III, nr. 569.

³⁰ *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 164.

³¹ *Ibidem*, nr. 177.

³² *Ibidem*, nr. 220.

domniei mele". Pentru o astfel de comportare el i-a înștiințat că a împuternicit pe episcop și pe ureadnicul lui, ca atunci când vreunul dintre ei sau dintre subalternii lor ar intra în satele episcopiei ca să tulbure sau să prade vecinii, să-i poată alunga și chiar bate „cu mare rușine, cu nuiiele”³³. Un caz similar ne este relatat și din Țara Românească, într-un document din anul 1407, când Mircea cel Bătrîn a dat voie locuitorilor din satele mănăstirii Tismana să lovească în cap pe orice boier, care ar fi încercat să-i oblige la alte munci decât cele ale mănăstirii³⁴.

Jeremia Movilă scriind, la 3 mai 1606, unui dăbilar din ținutul Neamț, care lua vitele și bunurile vecinilor dintr-un sat, pentru alți vecini, din alt sat, pretinzându-le totodată să plătească impozite mai mari decât cele cu care erau înscrși în catastifele vistieriei, l-a avertizat că va porunci să fie spânzurat acolo, „în ținut”, fiindcă de multe ori a trimis „carte și poruncă” de care nu a ținut seamă³⁵.

Gaspar Grațiani, când a fost numit domn al Moldovei (4 februarie 1619), a constatat în țară „multă sărăcie și lipsă, una pentru mulțimea oștilor, ce au călcat în toți anii, alta iarăși mai virtos pentru prăzi”³⁶. Evident că „prăzile” menționate de acest domn se refereau îndeosebi la cele săvârșite de slujbașii statului. Exploatarea stăpînilor de moșii și de sate, împreună cu abuzurile dregătorilor statului, care căutau, pe toate căile să-și creeze noi venituri, au făcut ca un mare număr de țărani să fugă, să se așeze în orașe, în alte sate sau în slobozii. Stăpînii, deși înarmați cu porunci domnești scrise, dacă își găseau vecinii fugiți nu-i puteau lua prea ușor, fiindcă se loveau de opoziția celor pe moșiile cărora se așezaseră sau de a dregătorilor locali. Domnii, anunțați de asemenea situații, îi amenințau pe cei ce refuzau să le execute ordinele cu pedepse grave³⁷. Oricît de aspru a fost domnul Ștefan Tomșa, practica abuzivă a administrației locale de stat era atît de înrădăcinată, încît și în documentele sale se menționează jefuirea sătenilor de bunurile ce le aveau³⁸, fiind forțați, totodată, să presteze munci și să plătească impozite neprevăzute, mai mult decât cele cu care erau înscrși în documentele vistieriei³⁹.

Într-un document din 1623, Ștefan Tomșa recunoaște fără echivoc că atunci cînd reluse tronul, în septembrie 1621, găsise țara „strică și călcată și năpăstuită de greutate și nedreptăți felurite, fiind ca o turmă de oi rătăcită în pustiu, neavînd păstor și în care intră lupii hrăpăreți și le sfîsie fără milă”. De aceea, locuitorii „au fugit și s-au îndepărtat în toate părțile”. Unii plecaseră în Transilvania, în Țara Românească sau chiar în Polonia, iar alții se împrăstiaseră îndepărtîndu-se de locurile lor, „pe unde au putut să se ascundă și să apuce din cauza unor astfel de șerpi nesătui și veninoși”, deoarece rămăseseră „fără ocrotire din partea cuiva”⁴⁰. Deși i se cunoștea felul de a pedepsi, totuși o parte din pîrcălăbi, globnici, podvodari și deșugubinari nu-i luau în seamă poruncile și învăluiau, globeau sau jefuiau locuitorii. Unora dintre aceștia Ștefan Tomșa le scria: „v-am mai scris două rînduri de cărți și voi de cărțile domniei mele n-ați ascultat. Bine să știți că de va mai veni jalobi la domnia mea, vom trimite niște armași de vă vor spînzura acolo în ținut”⁴¹.

Abuzurile membrilor aparatului de stat au continuat să ia amploare. Voievodul Miron Barnovschi (1626—1629), de exemplu, a fost confruntat cu aceeași

³³ D.I.R., A, sec. XVII, vol. I, nr. 333.

³⁴ *Documenta Romaniae Historica*. B, Țara Românească, vol. I, nr. 33.

³⁵ D.I.R., A, sec. XVII, vol. II, nr. 196.

³⁶ *Ibidem*, vol. IV, nr. 582.

³⁷ *Ibidem*, vol. II, nr. 198.

³⁸ *Ibidem*, vol. III, nr. 92.

³⁹ *Ibidem*, nr. 178.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. V, nr. 277.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 164.

situație și asaltat de reclamații numeroase, cerindu-i-se să ia măsuri împotriva slujbașilor abuzivi. Adresându-se, la 27 februarie 1627, pîrcălabilor de Neamț, Miron Barnovschi le atrăgea atenția că locuitorii din satul Petricani sufereau multe necazuri și asupriri și nu se puteau „odîhni” din cauza comportării lor abuzive. El preciza în plus că fusese informat că de îndată ce un locuitor se certa cu altul, ei, pîrcălabii, se deplasau la fața locului și-i „prădau” și le făceau „răutate multă”⁴².

De la Miron Barnovschi ni s-au păstrat mult discutatele documente din 12, 13 și 16 ianuarie 1628, în care se consemnează că episcopii, egumenii mănăstirilor, mazilii, feciorii de boieri și jupinesele sărace i s-au plîns că li s-au pustiiț satele și li s-au împrăștiat vecinii prin alte sate și prin slobozii, fiindcă pîrcălabii de ținuturi îi prădau și-i „ciuboteau... fără îspravă”, că deșugubinarii umblau permanent printre ei și aruncau „năpăști” asupra soțiilor și fetelor oamenilor „buni și săraci”, că îi puneau în fiare și-i amenau pe bază de reclamații mincinoase. În același timp, subalternii hatmanului și „giuzii țigănești” le „învăluiau” robii⁴³. Aceiași dregători, deplasîndu-se prin ținuturi, împreună cu numeroși însoțitori și „descălecind” prin sate, supuneau pe locuitorii la „multe cheltuieli și asuprele”, din care cauză nu-și puteau plăti nici „dabilele împărătești”⁴⁴.

Se știe că fiecare dregătorie se acorda de domn sau la intervenția marilor dregători pentru răsplată serviciilor personale; deci slujbașii, ca oamenii lor de încredere, își puteau permite să abuzeze de puterea care li se delegase, mai ales că unii plățiseră ca să obțină funcția. Un asemenea caz, petrecut în timpul celei de a doua domnii a lui Radu Mihnea (1623—1626), ne este relatat de Miron Costin. Cronicarul ne informează, că la intervenția boierilor Radu Mihnea a numit „o slugă” a sa ca vataș pe aprozi, dar „n-au trecut săptămîna și veni jalobă din tîrgu la divan”, de la cîteva „fămei pre acel vataș nou, de silă ce le făcuse și le bătuse în tîrgu”. Văzînd reclamația „au căutat Radu vodă la boieri și le-au dzisu: „Nu v-am spus că acesta om de boierie nu este?”. Iară către dînsul: „Eu, mare, încă pe boierie nu am apucat să-ți zicu”. Și au dzis armașului de i-au luat gîrbaciul și au pus de i-au dat 300 de toiege”⁴⁵.

Potrivit informațiilor cuprinse într-un mare număr de documente se poate afirma că domnii si-au consacrat o mare parte din timp cercetării și rezolvării numeroaselor plîngeri adresate de diverși locuitori împotriva abuzurilor tuturor slujbașilor statului, indiferent de funcția pe care o ocupau. În cărțile domnești adresate unor asemenea dregători se menționează mereu că se dedau la „multe răutăți și prădăciuni și tulburări” prin sate, că luau vitele locuitorilor pentru neplata impozitelor, deși le plățiseră⁴⁶, că le pretindeau alte dări și munci, că le luau „bucatele” pentru locuitorii din alte sate deși erau scutiți de o asemenea obligație, că îi învăluiau cu tot felul de „angarii” deși le fusese interzisă o asemenea comportare⁴⁷.

Domnii de la începutul secolului al XVII-lea au făcut eforturi deosebite, consemnate într-un mare număr de documente, ca să stîrpească abuzurile slujbașilor locali ai statului, care umblau prin sate și luau vitele unor locuitori pentru alții⁴⁸, „prădau” locuitorii cinstiți pentru diferiți răufăcători⁴⁹, învăluiau fără drept sate întregi și le pretindeau un număr de impozite în natură de care fuseseră scutiți⁵⁰, sau amenau și judecau sătenii și-i scoteau la munci fără a

⁴² *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 155.

⁴³ *Ibidem*, nr. 289, 291, 294.

⁴⁴ Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. V, p. 67.

⁴⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 90.

⁴⁶ *D.I.R.*, A, sec. XVII, vol. I, nr. 333.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. II, nr. 64 și 184.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 161 și vol. III, nr. 242.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. III, nr. 178.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. IV, nr. 362.

avea dreptul⁵¹. Ei le luau apoi mijloacele de transport la „podvoade“, îi forțau să facă alte munci decât cele la care erau obligați⁵² cu toate că fuseseră averțiți în scris să nu se poarte astfel; neținând seamă „de cărțile domnești“⁵³, ei prețineau sulgiu, unt, ceară și „alte angherii mai mărunte“, deși locuitorii erau scutiți de asemenea obligații⁵⁴, luau „bucatele“ mănăstirilor, în loc să ia pe ale țăranilor⁵⁵, făceau în anumite sate „ocol“ și le „înfricoșau oamenii“⁵⁶.

Datorită unor asemenea practici abuzive la care se dedau membrii aparatului de stat, mănăstirile Galata, Barnovschi, Bîrnova, Sf. Sava, Cetățuia, Hlincea, Bistrița, Tazlău, Cașin ș.a., din cele mai bogat înzestrate cu moșii întinse și cu sate numeroase, la 1 iulie 1693, după cum făcea cunoscut Constantin Cantemir, sărăciseră, fiindcă aproape toate satele li se pustiuiseră⁵⁷. Antioh Cantemir, referindu-se la cinci sate ale mănăstirii Aroneanu, arăta că în ele mai rămăseseră doar 24 de vecini, pe care i-a așezat (la 31 ianuarie 1696) în satul Mînjești, din ținutul Cîrligăturii⁵⁸.

Edificatoare — pentru ceea ce voim să demonstrăm — ni se pare o scrisoare a domnului Constantin Duca, adresată țăranilor din satele Girov și Frătăuți. „Am înțeles — le scria domnul — precum v-ați înspăimîntat pentru nevoile ce sînt și ne altă țară și ați început a fugi, de care lucru iată că domnia mea m-am milostivit și v-am tocmnit cu ruota, să dați precum veți vedea și cartea ce oi trimite, iscălită de noi. Deci să știți că numai cît vă este ruștoarea veți da, iar la altă la nimica nu veți fi amestecați cu altă „țară, nici alți slujitori, nici pîrcălabi, pentru voi nu vor intra“. El le-a mai scris să nu se înspăimînte, să nu plece din sate ci să-și lucreze pămînturile; pe cei plecați din sate îi invita să se reîntoarcă⁵⁹.

În goana lor după noi surse de cîstiguri ilicite slujbaşii de stat foloseau împotriva populației neprivilegiate „învăluirea“, bătaia, închisoarea, „băgatul în fiare“ etc. Dintr-o carte domnească cu data de 20 septembrie 1695, trimisă de domnul Constantin Duca vameșului Cristea, sîntem informați că acest slujbaş, împreună cu subalternii săi, umbla înjurînd și bătînd oamenii la „tălpi și la V-cur“. Domnul își încheia astfel „cartea“: „care lucru pentru aceasta nu mi-au părut bine că faci așa, că acea slujbă, desearna, dumneata ai cumpărat-o ca și alți boiari, care nu fac așa cum faci dumneata. Deci iată că-ți scriem acest lucru, tu să nărasești, să nu fimbli bătînd oameni și slugile boarilor și nici măcar pe feciorii de boiari, că apoi de va mai veni jalobă, bine să știi că nici un bine nu petreci“⁶⁰.

Ca să se remedieze într-o oarecare măsură condițiile de viață, „bogate în nevoi“ ale locuitorilor, ca să nu părăsască țara sau cei care plecaseră să fie tentați să se întoarcă, domnia au acordat cunoscutele privilegii pentru slobozii, care prevedeau scutiri de impozite și munci pentru un număr de ani sau de luni. Dar nici asemenea privilegii nu au fost respectate în litera lor de dragătorii locali ai puterii de stat⁶¹.

Stăpînii de moșii cu ajutorul aparatului de stat au folosit variate metode pentru reținerea țăranilor în satele de batină sau aducerea la urmă, legați și „cu ștreangul de gît“, a celor fugiți, oriunde s-ar fi aflat: în orașe, în sate de

⁵¹ D.I.R., A, sec. XVII, vol. IV, nr. 402.

⁵² *Ibidem*, nr. 403.

⁵³ *Ibidem*, vol. V, nr. 164.

⁵⁴ Bibl. Acad., XLV/139.

⁵⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 169.

⁵⁶ Theodor Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 41.

⁵⁷ Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. III, p. 92—98.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. V, p. 244—245.

⁵⁹ Theodor Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 110—111.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. VIII, p. 150—151.

⁶¹ D.I.R., A, sec. XVII, vol. IV, nr. 260.

orică fel, slobozii etc.⁶². Dacă slujbașii locali sau alți boieri, cu sau fără dregătorie, voiau să oprească vecinii altora, nu țineau seama de „cărțile domnești”, adică nu acceptau să-i restituie foștilor stăpâni. Astfel se și explică de ce numeroase „cărți domnești” se referă deseori la asemenea cazuri, și de ce au însemnat următoarea amenințare: „iar cine îi va ține și nu va da vecinii... de mare pedeapsă va fi”⁶³. Mai concludentă în acest sens este porunca lui Ștefan Tomșa, din 25 martie 1612, adresată marilor vatavi ai tinutului Sucevei, pentru vecinii fugiți ai mănăstirii Veronet. Dacă cumva dregătorii locali și vatamanii s-ar fi opus să fie luați de călugări acei vecini fugari, urmau să fie pedepsiți⁶⁴. Din alte „cărți domnești” se observă clar colaborarea dintre domni și boieri, pentru a-i forța pe vecini să le muncească atât cât pretindeau. De exemplu, Ștefan Tomșa făcea cunoscut public că vecinii mănăstirii Sinai vor trebui să asculte de călugări; în caz contrar urmau să fie pedepsiți, iar „dacă nici așa nu vor asculta”, trebuiau trimiși legați în Iasi, la domnie⁶⁵. Foarte mult se pretindea în timpul orînduirii feudale de la asemenea locuitori sărăciți, care deși „dădeau toate dările cu țara”, deseori nu aveau nici pîine, nici fin, situație de care olcarii, podvodarii și ceilalți slujbași ai statului nu voiau să știe, fiindcă cereau să li se dea bucate pentru ei, grăunțe și fin pentru cai⁶⁶. Comportarea abuzivă a dregătorilor statului a fost observată și de călătorii străini în trecere pe la noi. Amintim aici doar pe Cornelio Magni, care a scris că în Moldova s-au inventat și „introdus... nenumărate angarale... spre a suge singele hietilor țărani”. S-a remarcat apoi și s-a subliniat chiar că toți slujbașii erau încurajați în activitatea lor abuzivă de „autoritatea domnului”⁶⁷.

Se știe că mănăstirile — față de ceilalți membri ai clasei dominante — dețineau cel mai mare număr de robi⁶⁸ și, ca atare, numeroși brieri și dregători au urmărit să-i atragă la curțile lor. Încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, domnii țării au fost nevoiți să facă față și să ia măsuri împotriva unor asemenea tentative. Astfel, Petru al II-lea și Alexandrel vodă amenințau pe cei care ar deține sau ar ascunde robi mănăstirești că vor fi pedepsiți cu pierderea capului⁶⁹. De asemenea, preocuparea principală a hatmanului și a subalternilor săi era de a scoate de la robii aflați în proprietatea mănăstirilor și a particularilor „hani” din amenzi pentru vini imaginare sau din contribuții și munci forțate⁷⁰. Urmarea unor asemenea acțiuni abuzive a fost, după cum reclamau egumenii mănăstirilor, împrăștierea sau fuga robilor la alți stăpâni sau peste granițe. Voievodul Miron Barnovschi a recunoscut public și în scris că datorită asupririi robilor și unei asemenea comportări a hatmanilor și a subalternilor lor, domnia nu avea nici un venit, nu se contribuia cu nimic la plata haraciului, urmarea clară fiind „scăderea”, adică reducerea veniturilor mănăstirilor⁷¹. Practicile abuzive ale subalternilor hatmanului, ale aprozilor,

⁶² D.I.R., A., sec. XVII, vol. III, nr. 116.

⁶³ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXX/11.

⁶⁴ D.I.R., A., sec. XVII, vol. III, nr. 116.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 152.

⁶⁶ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III₁, p. 158—159; vol. III₂ p. 124—125.

⁶⁷ Cornelio Magni, *Despre Moldova și Iași*, în „Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930), p. 193; se referă la situația Moldovei din anul 1672: vezi și N. Jorga, *Un călător italian în Turcia și Moldova*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț., ist., seria a II-a, tom. XXXIII, p. 35 și urm.

⁶⁸ N. Grigoraș, *Robia în Moldova*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, an. IV (1967), p. 49 și urm.

⁶⁹ D.I.R., A., sec. XIV, XV, vol. I, nr. 276 și 309.

⁷⁰ N. Grigoraș, *op. cit.* (II), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, an. V (1968), p. 58 și urm.

⁷¹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/4.

vătavilor și juzilor de țigani nu au putut fi stăvilite sau desființate prin nici o dispoziție domnească, deși cuprindeau clare indicații asupra comportării lor și îi avertizau de pedepsele la care s-ar fi expus⁷².

Au fost expuși unor asemenea abuzuri și robii boierești și persoanele eliberate de robie chiar de către domni. Amintim cazul tătarului Oană, eliberat de Ștefan cel Mare care, în documentul din 8 februarie 1470, specifica foarte clar că vor fi grav pedepsiți acei care ar încerca să-l readucă în robie pe el sau pe copiii lui⁷³. Că nici robii marilor boieri dregători nu erau feriți de abuzurile subalternilor hatmanului se vede și din faptul că însuși marele logofăt Dumitrașcu Ștefan a fost nevoit să ceară domnului o poruncă clară și expresă către hătmănie ca să nu-i fie obligați robii să plătească alte dări, în afara celor cunoscute, și să fie liberi să poată munci pe unde vor umbla⁷⁴. Așezămîntul din 13 ianuarie 1628 amintește că slujbașii hătmăniei obișnuiau frecvent să „învăluie” robii boierilor mazili și ai jupîneselor văduve, că îi jefuiau, îi amendau și îi trimiteau să lucreze în capitala țării. În urma plîngerilor celor amintiți, domnii Miron Barnovschi și Vasile Lupu au intervenit energic pentru curmarea unor asemenea acte abuzive, declarînd că ei nu au „învățat” pe acești dregători să facă robilor „atîta val”⁷⁵.

Datorită haosului și arbitrarului din administrația publică, în secolele al XV-lea, al XVI-lea și mai ales în secolul al XVII-lea, a fost mult stingherită dezvoltarea comerțului și a meseriilor. Negustorii și meseriașii, în special cei străini, au trebuit să stabilească, în amănunt, cu domnii, condițiile în care înțelegeau sau credeau că vor putea lucra. Pentru că în primele veacuri ale existenței statului majoritatea resurselor bănești ale vistieriei proveneau din taxele vamale și din impozitele plătite de negustori și de meseriași, poziția domnilor față de practica și comportarea abuzivă a membrilor aparatului de stat a fost fermă. Intervențiile lor, categorice, s-au făcut simțite și astfel s-a ajuns la impunerea unor norme de drept feudal urban, care au transformat exercitarea comerțului și meseriilor în ocupații privilegiate. În aceste privilegii se prevedea că negustorilor și meseriașilor li se garanta exercitarea negoțului și a muncii, precum și intervenția puterii centrale, dacă ar fi fost lezați cumva. Ne interesează deocamdată numai dacă privilegiile negustorilor și ale meseriașilor, aprobate și garantate de domni, au fost respectate, în litera lor și de membrii aparatului de stat. Aici trebuie însă subliniat că domnii, pentru a nu-și vedea țara lipsită de o viață comercială activă, din cauza abuzurilor membrilor aparatului de stat, au trebuit să fie foarte atenți și să le reprime.

În martie 1435, voievodul Ștefan al II-lea a dat instrucțiuni „tuturor boierilor, vornicilor, șoltuzilor, pîrgarilor și vatamanilor” de felul cum trebuiau să se comporte cu negustorii din Brașov și cum să fie rezolvate litigiile dintre aceștia, autoritățile locale și locuitorii moldoveni. Fiindcă de la acești negustori dregătorii amintiți încasaseră taxe, pentru mărfurile cumpărate sau vindute de ei, mai mari decît prevederile acordurilor încheiate, le-a poruncit să le restituie diferența „pînă într-un fir de ață”, făcîndu-i atenți că cei ce nu vor asculta se expuneau la pedepse grave⁷⁶. Peste cîteva luni același domn se adresa din nou slujitorilor amintiți ca să nu abuzeze de funcția lor în relațiile cu negustorii brașoveni, fiindcă expunea la represalii pe negustorii moldoveni aflați în orașele transilvănene⁷⁷. Slujbașii care nici de această dată nu aveau să se comporte cum

⁷² Bibl. Acad., LXXXIV/68; „cine le va face mai mult val, bine să știe că va plăti cu capul”.

⁷³ D.I.R., A., sec. XIV, XV, vol. I, nr. 439.

⁷⁴ Arh. St. Iași. CDXXV/4 și CDXXV/6.

⁷⁵ Bibl. Acad., LXXXV/25, LXXXIV/68 și LXXVII/96.

⁷⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 692—693.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 676—677.

li se cerea erau amenințați cu pedeapsa capitală⁷⁸. Poruncile domnești în acest sens s-au repetat⁷⁹, dar fără urmări. Ca să termine cu o stare nesigură, dăunătoare relațiilor comerciale dintre Moldova și Brașov, la 11 septembrie 1448, voievodul Petru al II-lea, după ce mai întâi s-a „sfătuit cu toți boierii”, a întărit negustorilor din Brașov vechile privilegii și a dispus ca slujitorii care nu le-ar fi respectat să răspundă „cu capetele și averea” proprie⁸⁰.

După cum este știut, biserica în orînduirea feudală, cu toate organizațiile ei, a avut o situație excepțională și o influență uriașă, care s-a exercitat asupra tuturor domeniilor vieții publice și private. Totodată, ea a fost dotată cu întinse și numeroase domenii, bunuri imobile, cu cele mai cuprinzătoare imunități, precum și cu o parte din veniturile orașelor. Membrii clerului au avut astfel un vast cîmp de activitate și posibilități de a-i exploata nu numai pe țărani, ci și o parte din populația orașelor. Locuitorii orașelor au avut totuși o situație privilegiată și de aceea dregătorii lor s-au opus permanent amestecului bisericii în administrația urbană. Trebuie remarcat totodată că ureadnicii sau vornicii orașelor, deși reprezentau puterea centrală, adeseori s-au situat pe aceeași poziție cu șoltuzii și pîrgarii. Numai pentru faptul că vornicii, șoltuzii, pîrgarii și vameșii se opuneau ca biserica să-și încaseze veniturile din orașe, ei au fost ținta permanentă a amenințărilor puterii centrale⁸¹. Înainte de 24 august 1612, dregătorii și locuitorii orașului Roman au mers la Episcopie, s-au urcat în clopotniță și au spus, „cu mare strigăt, că nu este episcopie, ci cîrvăsărie”. Pentru această comportare domnul i-a avertizat că vor suferi „mare ocară”⁸².

Chiar în timpul domniilor lui Vasile Lupu și a lui Matei Basarab, cu toată autoritatea de care s-au bucurat, se găseau slujbași locali care nu le luau în seamă poruncile. Primul exemplu ne este ilustrat de o „carte” a lui Vasile Lupu, redactată ca urmare a unei plîngerii a episcopului de Huși. Domnul, adresîndu-se șoltuzului local, i-a scris, între altele, și următoarele: „de va mai veni jalobă la domnia mea că-i învăluți (se referea la poslușnicia episcopiei), cu tine șoltuze mă voi întreba!”⁸³. Al doilea exemplu, extrem de caracteristic pentru a înțelege comportarea unor dregători locali, ni-l oferă o poruncă scrisă, la 24 octombrie 1644, a lui Matei Basarab, adresată unui vameș, din care redăm: „Scris-am domnia mea ție, Vasco vameșule, ce porc de cîne ești tu, de cărțile domniei mele nu le bagi în seamă! Am făcut domnia mea cărți părintelui Snagoveanu să-și ieie dreptul după locul lui de la Spanțov, cum a fost legea și obiceiul, iar tu, fecior de lele ce ești, nu bagi cărțile domniei mele în samă! Să cauți dar să-l lași să-și ieie obiceiul, că vom trimite domnia mea acolo de te vom spînzura”⁸⁴.

Deși unele mănăstiri au primit de la domni privilegii prin care li se scuteau de taxe vamale mărfurile importate sau exportate, vameșii nu le respectau, fiindcă aproape în fiecare document de confirmare li se atrăgea atenția că dacă nu se vor conforma prevederilor se expuneau la „mare pedeapsă și urgie”⁸⁵, sau la plata unei amenzi de valoarea a „treizeci ruble de argint curat”, iar pîrcălabii și ceilalți slujbași cîte 20 de zloți⁸⁶ și chiar la pedeapsa capitală. Evident,

⁷⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 677—678.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 709 și 710—711.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 270—271; dispoziții similare avem și din 3 august 1449, 12 august 1452 și 2 iunie 1455 (p. 742—744, 759—760, 771—772).

⁸¹ *D.J.R., A.*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 285, 349, 356; sec. XVII, vol. I, nr. 58; vol. II, nr. 166; sec. XVII, vol. III, nr. 158.

⁸² *Ibidem*, sec. XVII, vol. III, nr. 159.

⁸³ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 35.

⁸⁴ Apud. A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 173.

⁸⁵ *D.I.R., A.*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 252.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 256.

la acestea se mai putea adăuga, cum se pretindea de către cei în cauză, și o posibilă pedeapsă divină⁸⁷.

Pentru a salva cel puțin o parte din satele mănăstirești de abuzurile agenților vistieriei, unii domni au dispus ca locuitorii, prin delegații lor, sau călugării, să strângă impozitele datorate și să le predea vistieriei. Totodată, s-a interzis tuturor slujbașilor statului ca să ia vitele locuitorilor din asemenea sate pentru alții din alte sate care nu-și plățiseră impozitele⁸⁸.

Discuții îndelungate și reclamații numeroase au trebuit să facă membrii clerului împotriva staroștilor, pircălabilor, marilor vătavi, globnicilor și deșugubinarilor pentru satele din care aveau dreptul să încaseze gloabele și deșugubinele. Acești dregători nu renunțau ușor la veniturile obținute prin îndeplinirea atribuției judecătorești și de aceea încălcau sistematic poruncile domnești. Confrunțați cu asemenea situații domnii îi amenințau că dacă nu-și vor schimba comportarea îi vor spînzura⁸⁹.

Și alte bunuri ale mănăstirilor și episcopiilor au fost ținta pircălabilor și a celorlalți dregători, care, încălcînd privilegiile domnești, urmăreau să-și însușească o parte din ele. Astfel, călugării din mănăstirile Neamțul și Secul au reclamat pe pircălabii ținutului că le luaseră morile pe care le aveau în satul Vinători și locurile de finat din cîteva poieni „fără vină și fără drept”⁹⁰, iar cei de la mănăstirea Pingărați că ureadnicul și vătămănușul din Dărmănești nu acceptau să funcționeze moara lor de acolo⁹¹. Călugării de la mănăstirea Pobrata reclamau că pircălabii și vameșii de la Galați le pescuiau peștele din iazuri⁹²; cei de la Neamț că desetnicii de albine din ținutul Hîrlău luau desetină din prisaca mănăstirii, deși pînă acuma (9 ianuarie 1619) nu dăduseră niciodată⁹³ și că le obligau la munci morarului și berarul de acolo, deși erau scutiți⁹⁴. Episcopul de Roman a reclamat la 13 aprilie 1619 că pitarii și joldunarii, care măcinau la morile sale din Șcheuleți nu voiau să dea uium și îi ardeau gardurile și îi mîncău cu vitele grînelor, finul și paie⁹⁵. Alți asemenea dregători umblau prin braniștele mănăstirilor, le stricău „bucatele” și tăiau copacii, apoi îndrăzneau să-i oblige pe călugări să le plătească vitele proprii trimise în braniști, dar rătăcite⁹⁶.

Pentru stăvilirea acestor acte, slujitorii reclamați erau mereu amenințați de domni „cu caznă și urgie”⁹⁷, iar onora că li se va bate cîrtea domnească în frunte⁹⁸.

Mănăstirile au făcut eforturi și intervenții disperate și pentru a-și apăra proprietățile funciare de tendințele acaparatoare ale unor mari dregători ai statului. De exemplu, logofătul Ștefan a „luat cu sila” satul Bogdana al mănăstirii Berzunț⁹⁹, marele vornic Nestor Ureche luase „cu mare asupreală și cu multă strîmbătate” o moară și o casă a mănăstirii Neamțului¹⁰⁰, mănăstirii Bistrița

⁸⁷ D.I.R., A., sec. XVII, vol. III, nr. 156.

⁸⁸ Bibl. Acad., XLVI/148; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. III, p. 92—98; „banii să-i strîngă egumenul și să-i aducă la vistierie, altcineva să nu umble printre ei, numai dacă or face omoruri sau furturi, atunci să-i judece, certe și globească” (1693 iulie 1).

⁸⁹ D.I.R., A., sec. XVII, vol. II, nr. 19.

⁹⁰ *Ibidem*, vol. III, nr. 115.

⁹¹ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 71.

⁹² D.I.R., A., sec. XVII, vol. IV, nr. 268.

⁹³ *Ibidem*, nr. 375.

⁹⁴ *Ibidem*, vol. II, nr. 31.

⁹⁵ *Ibidem*, vol. IV, nr. 397.

⁹⁶ *Ibidem*, vol. I nr. 29.

⁹⁷ *Ibidem*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 285.

⁹⁸ Arh. St. București, M-reă Galați, II/12 (1674 decembrie 4).

⁹⁹ D.I.R., A., sec. XVII, vol. I, nr. 1.

¹⁰⁰ *Ibidem*, vol. III, nr. 73.

un sat¹⁰¹, iar mănăstirii Agapia o poiană¹⁰². Dintre acaparatorii de proprietăți funciare mănăstirești mai amintim pe hatmanul Isac Balica¹⁰³, marele paharnic Bucioc¹⁰⁴, Toader Movilă¹⁰⁵ și pircălabul Grigore Ciolpan¹⁰⁶. Pe lângă aceștia, chiar unii țărani și-au luat îndrăzneala de a se face „răzeși” pe proprietățile mănăstirilor pentru a nu le mai da dijme¹⁰⁷.

Au fost și slujbași care au surprins și pe contemporani fiindcă au îndrăznit să ridice chiar obiecte de cult ale mănăstirilor pentru neplata dărilor. Un document din 3 ianuarie 1679 menționează o plângere a egumenului de la Putna împotriva unui fost comis care luase „o cadelnită de argint a mănăstirii” pentru neplata gorștinii, dar, deși ulterior a plătit impozitul, el nu a restuit-o, și, cum se exprimă reclamantul, „stă cădelnița peitoare”¹⁰⁸.

Din cauza abuzurilor slujbașilor publici, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și a apăsării otomane, împreună cu țăranii o mare parte din populația orașelor a fost forțată să suporte un număr excepțional de mare de dări și munci gratuite. Metodele abuzive folosite pentru încasarea impozitelor și executarea muncilor au făcut pe numeroși meseriași și negustori să-și zălogească sau să-și vîndă casele și locurile din orașe¹⁰⁹, iar alții să fugă lăsîndu-și toate bunurile¹¹⁰.

Că frînarea dezvoltării vieții urbane din Moldova a avut la bază și abuzurile conducerii de stat ne este demonstrată de următoarea prezentare a situației negustorimii din Iași în martie 1631, cînd negustorii din capitală s-au plîns domnului „cu mare jalobă și multe lacrimi cu sînge au vărsat... precum sînt toți oameni străini, de prin alte părți și din alte țări”. Ei au arătat că din cauza „împrumuturilor forțate” toți negustorii care „au fost în putere și cu avere au fugit în țări străine” și au rămas doar cei săraci. Domnul împreună cu „boierii mari și mici și-au dat seama” că orașul de capitală al țării este amenințat să rămînă fără negustori, deoarece voiau să fugă și cei care mai rămăsese. Acuma negustorii s-au plîns domnului și de comportarea abuzivă a slujbașilor domnești, care le luau măruri pe datorie, fără ca probabil să le mai plătească vreodată¹¹¹.

Statul feudal a servit în tot timpul evului mediu în primul rînd interesele marii boierimii și ale înaltului cler, ale boierimii mijlocii și mici în al doilea rînd. Încălcarea permanentă a normelor obiceiului pămîntului și ale pravilelor de către domni, a dispozițiilor acestora de către marii dregători și ale acestora de către subalternii lor a influențat categoric exercitarea atribuțiilor și comportarea dregătorilor urbani, care se purtau la fel cu locuitorii din satele ocoalelor, sau interveneau, fără a avea dreptul s-o facă, în satele „ieșite” din ocoale, atrăgîndu-și astfel observațiile și amenințările domnilor¹¹².

Datorită metodelor arbitrare practicate în administrația publică de membrii aparatului de stat, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în orașe a crescut numărul unei categorii de locuitori scutiți de diferite dări și prestații. Cînd dregătorii aleși de membrii comunităților urbane încercau să-i oblige pe

¹⁰¹ D.I.R., A., sec. XVII, vol. III, nr. 101.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 127.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 129.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 214.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 294.

¹⁰⁶ *Ibidem*, vol. IV, nr. 104.

¹⁰⁷ Aurel V. Sava, *Documente lăpușnene*, p. 121—122.

¹⁰⁸ Th. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 169.

¹⁰⁹ Bibl. Acad., CLXXXIX/78.

¹¹⁰ Arh. St. București, M-rea Neamț, LIII/10.

¹¹¹ Bibl. Acad., XXX/86.

¹¹² „T. Codrescu”, an. V (1935), p. 101; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 131, 159—159; Arh. St. București, M-rea Galata, II/5.

acești privilegiați să suporte obligațiile fiscale și prestațiile obișnuite, erau amenințați de domni cu pedepse aspre¹¹³. Se înțelege deci că starea deosebit de grea a negustorilor și meseriașilor din orașe s-a datorat nu numai dărilor și celorlalte obligații față de stat, ci în mare parte și metodelor abuzive practicate de slujbașii statului însărcinați cu încasarea și executarea lor.

Uneori chiar marii dregători au avut de suferit de pe urma abuzurilor practicate de slujbașii administrației de stat. De exemplu, însuși marele dregător și rudă cu familia domnească, Isac Balica, a trebuit să obțină în iunie 1608 o „carte” domnească pentru a-și putea apăra satul Iucaș de abuzurile pîrcălabilor, olăcarilor, globnicilor, podvodarilor și deșugubinarilor, care luau cu forța, încălcînd privilegiul, vitele și bunurile locuitorilor¹¹⁴. Și alți mari boieri, ca Vasile Ureche¹¹⁵, Onciul Iurașcoviici¹¹⁶, soția postelnicului Dumitru Goia¹¹⁷, comisu Grigore¹¹⁸, marele vistiernic Solomon Bîrlădeanu¹¹⁹, Iordache Cantacuzino (ca fost vistiernic mare în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan și ca mare vistiernic sub Ștefăniță Lupu)¹²⁰, Nicolae Buhuș¹²¹ și alții¹²², au fost puși în situația de a se plînge domnilor de comportarea și acțiunile abuzive ale slujbașilor statului, ceea ce arată, încă o dată, anarhia care domnea în organizarea de stat din timpul orînduirii feudale.

Destule acte interne ne informează apoi despre logofeți care „tăiau” — adică anulau — în mod abuziv acte de proprietate¹²³, pîrcălabi care hotărneau „cu strîmbătate”¹²⁴, mari vornici, hatmani și logofeți mari care-și însușeau, „cu mare asuprire”, proprietățile unor dregători mai mici¹²⁵, căpitani de curteni care luau cu sila bunurile curtenilor, fără a avea vreun drept¹²⁶.

Membrii aparatului de stat au practicat, în activitatea lor, pe lîngă larga serie de abuzuri menționată și o corupție recunoscută și chiar acceptată, uneori, de însuși șeful statului, începînd în special din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Dintre aceștia amintim dregători mari care ștergeau din catastifele vistieriei, deci din registrele locuitorilor impozabili, pe cei de la care primeau în schimb ocine¹²⁷, vornici și logofeți, care luau mită sub formă de cadouri scumpe, ca obiecte lucrate din metale prețioase, și chiar ocine, pentru a interveni să poată obține cîștig de cauză în procese¹²⁸. Erau, de asemenea, dregători care informau greșit pe domni pentru a putea acapara proprietăți funciare străine¹²⁹, iar alții urmărind același scop se foloseau de documente false¹³⁰. De obicei asemenea acte le puteau obține de la slujbașii cancelariei domnești

¹¹³ Bibl. Acad., LXI/30.

¹¹⁴ D.I.R., A, sec. XVII, vol. II, nr. 201.

¹¹⁵ *Ibidem*, vol. IV, nr. 54.

¹¹⁶ *Ibidem*, nr. 517.

¹¹⁷ *Ibidem*, vol. V, nr. 376.

¹¹⁸ Bibl. Acad., CCVI/174 (1653 octombrie 5).

¹¹⁹ *Ibidem*, III/203 (1654 decembrie 20).

¹²⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zipise*, III, p. 108 și 175—176.

¹²¹ Arh. St. Iași, CCLXI/1; Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”-Iași, Fond Spiridonie, XIV/3.

¹²² *Ibidem*, XLIV/24 (1655 octombrie 24).

¹²³ D.I.R., A, sec. XVI, vol. II, nr. 65.

¹²⁴ *Ibidem*, vol. III, nr. 161.

¹²⁵ *Ibidem*, sec. XVII, vol. IV, nr. 330; vol. V, nr. 435; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zipise*, vol. III, p. 1—3; Bibl. Acad., CDLIX/3 etc.

¹²⁶ Bibl. Acad., CX/134.

¹²⁷ D.I.R., A, sec. XVI, vol. IV, nr. 173.

¹²⁸ Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Fond Spiridonie, XXXIII/5.

¹²⁹ D.I.R., A, sec. XVII, vol. II, nr. 201.

¹³⁰ *Ibidem*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 438; sec. XVI, vol. III, nr. 223.

sau prin mijlocirea acestora, „cu înșelăciune”, înainte de judecarea proceselor¹³¹. Cum se exprimă scriitorii contemporani, asemenea dregători obțineau documente „viclene și nedrepte” folosind corupția și relațiile¹³². La 20 august 1646 Vasile Lupu arată că și marele său logofăt Toderașcu Ianovici făcuse un zapis „pe strimbătate” ca să fie „crezut” un document „mincinos”¹³³.

Corupția și ușurința cu care se putea parveni în posturi de mare răspundere ne-o arată faptul că un aventurier ca Giva, care în Țara Românească înșelase multă lume, căsătorindu-se și logodindu-se de câteva ori, care cheltuisse și risipise bunurile mai multor familii boierești, însușindu-și o parte din bunurile unor femei, a trecut în Moldova unde s-a căsătorit din nou și a ajuns, prin intervenția postelnicului Brut, să locuiască la curtea domnească și să ia în arendă vama țării. Din Moldova el a plecat în anturajul domnului Petru Șchiopul (august 1591)¹³⁴.

Corupția, considerată în evul mediu ca un obicei consacrat și datorită căreia cei mai înalți dregători ai țării și chiar unii domni scoteau venituri serioase, a făcut casă bună și cu membrii înaltului cler, cu preoții și cu călugării¹³⁵.

Membrii înaltului cler, format din mitropolit, episcopi și egumenii mănăstirilor principale, cu foarte rari excepții, au fost figuri șterse, care se gîndeau doar la încasarea veniturilor concesate, la administrarea și adăugarea bunurilor persoanele și ale instituțiilor pe care le conduceau. Cornelio Magni a scris că mitropolitului din Iași îi făcea plăcere cînd i se aduceau „daruri numeroase și de multe ori repetate, ca și patriarhului din Constantinopol și domnitorului țării; ...să judece domnia voastră cum bietele turme pot să trăiască între ațiția lupi”¹³⁶.

Despre felul cum judecau unii membri ai înaltului cler ne informează Nicolae Costin, cînd ne relatează ieșirea domnului Antioh Cantemir față de Varlaam, episcopul Hușului. Domnul i-a strigat în „divan” următoarele: „Popo, ce nu giudeci drept cînd îți vin cărțile mele? Ți-oi rade pletele!”¹³⁷.

Clerul din mănăstiri avea o comportare care da foarte mult de gîndit lumii contemporane, incultă și bigotă. Preocuparea principală a călugărilor era de a obține proprietăți funciare și imobiliare de la domni și de la boieri; ei umblau prin țară să încaseze și să stringă taxe, amenzi, vămii, să aducă la urmă vecinii și robii fugiți din sate. Cornelio Magni, ale cărui însemnări le-am mai folosit, ne informează că, în iunie 1672, cînd sultanul Mehmed al IV-lea se afla în Iași, toți călugării se temeau că turcii vor prefăce bisericile în moschei și astfel erau amenințați să piardă viața de huzur ce o duceau. Ei nu se gîndeau nicidecum la serviciile divine, pentru îndeplinirea cărora nu-și dau prea mare osteneală¹³⁸.

O mărturie din anul 1677, a mitropolitului Dosoftei și a episcopilor de Roman, Rădăuți și Huși, referitoare la viața și comportarea clerului din mănăstiri, arată că se strică „obiceiu cel bun” și se ajunsese pînă acolo încît „călugării cei răi” de la Probota aduseseră tilhari în mănăstire de au jefuit averile boierilor depuse în biserică. De „atunci au stătut mănăstirea urită tuturor și nimeni n-au mai căutat de nevoia ei și o au aprins cu bețele de au ars”¹³⁹.

Voievodul Antioh Cantemir, văzînd decăderea și lipsurile materiale ale mănăstirilor, a cerut mitropolitului ca să le întocmească „izvod nou” de averile ce aveau și să ia măsuri ca egumenii harnici și cinstiți să rămîni în funcție, iar

¹³¹ D.I.R., A., sec. XVI, vol. III, nr. 483 și 516; vol. IV, nr. 56; sec. XVII, vol. II, nr. 403 etc.

¹³² Arh. St. Iași, CLXXIV/29.

¹³³ Bibl. Acad., XXXII/66.

¹³⁴ D.I.R., A., sec. XVI, vol. III, nr. 186.

¹³⁵ Al. Papiu-Ilarian, *Tezauru de monumente istorice*, tom. I, p. 370—371.

¹³⁶ „Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930), p. 192.

¹³⁷ Nicolae Costin, în M. Kogălniceanu, *Letopisește*, vol. II, p. 55.

¹³⁸ „Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930), p. 193.

¹³⁹ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. IX, p. 129—133.

cei dovediți că sînt vicleni și „făcători de rău“ să fie trimiși la domnie, unde aveau să fie judecați și pedepsiți, după faptele lor, „cu ocna”. deoarece fusese informat că numeroși dintre aceștia se făcuseră „călcători de lege cu totul”¹⁴⁰.

Neînțelegerile dintre mănăstiri, puse de conducerile lor pe seama diavolului, căutau să le rezolve „cu măciuca și cu alte arme”, nu „cu legea”¹⁴¹. Călugării nu se fereau să folosească nici documente false pentru a acapara moșii ale altor mănăstiri sau ale persoanelor laice. Amintim cazul preotului Pavel, care a mărturisit că, îndemnat de egumenul mănăstirii Pingărați, a falsificat un document ca să poată intra în stăpînirea brăniștei mănăstirii Bisericiani. Cînd s-a descoperit falsul, preotul scriitor a declarat că a crezut „că sînt cuvintele lui drepte” și de-abia mai tîrziu a aflat falsul. Fiind apoi „dus înaintea logofătului celui mare și a tot svatul” a pătimit „de la mitropolit”¹⁴². Un oarecare diacon Bilăi, din ȧirgul Șcheia, a mărturisit înaintea mitropolitului Varlaam și a unor mari boieri că atunci cînd era ucenic la egumenul Nicolae de la mănăstirea Bistrița, a fost învățat de acesta și de alți călugări ca să „radă” un uric „cu meșteșuguri diavolești” și apoi „l-au scris viclean”, ca fiind de la „Pătru vodă cel Bătrîn și a pus în el și hotarul mănăstirii Bisericiani”¹⁴³. Voievodul Radu Mihnea, tăcînd cunoscută risipirea bunurilor mănăstirii Galata a pus-o pe seama nechiverniseli și nepăsării călugărilor fără „frică de Dumnezeu întru inima lor”, risipind și cheltuind totul, „fără măsură”¹⁴⁴. În 1698, Antioh Cantemir scria că mănăstirea Căpriană slăbise, sărăcise și rămăsese fără avere din cauza „unor călugări răi, leneși, netrebniici lui Dumnezeu și oamenilor”¹⁴⁵. Miron Barnovschi, impresionat de decăderea și moravurile rele ale călugărilor, a încercat, fără succes însă, să le impună o altă comportare, anume aceea cuprinsă în vechile norme de drept bisericesc. Dar *azezămîntul* său nu a fost respectat, deoarece călugării, deși li se interzisese, au continuat să achiziționeze moșii și alte bunuri, să împrumute bani cu camătă, să-și însușească proprietăți funciare prin mijloace incorecte, folosind documente scrise cu „meșteșuguri diavolești”¹⁴⁶. Cu toată interdicția din *azezămîntul* lui Miron Barnovschi, procesele pentru bunuri materiale dintre mănăstiri au continuat ca și urmărirea consecventă a acapărării de proprietăți funciare prin abuzuri și fraudă. Trebuie dat ca exemplu, pentru a se înțelege și a se surprinde mai bine comportarea abuzivă și fără scrupule a amintitei categorii sociale privilegiate din evul mediu românesc, un proces judecat la 8 decembrie 1628, dintre diacul Ionașcu Mînjea și călugării de la mănăstirea Galata, care, prin înșelăciune au voit să-i ia seliștea Văcotești. La proces, călugării au declarat că seliștea le fusese dăruită de mătusa lui Ionașcu Mînjea și, ca dovadă, au afirmat că au urice și că în pomelnicul cel mare al mănăstirii se află înscris numele soțului ei. Instanța le-a acordat termen să prezinte probele scrise pe care călugării au afirmat că le au. Delegatul domnesc, uricarul Borleanu, cunosător bun de limbă slavă, n-a găsit nici un asemenea document, dar cercetînd pomelnicul amintit a văzut scris anterior un „Ion”, la care călugării au adăugat deasupra, cu cerneală roșie, Mînjea. Sfatul domnesc și-a dat seama de „vicleșugul” călugărilor, că „zisele lor” nu „sînt adevărate” și astfel, în fața supremei instanțe de judecată a țării, „au rămas de mare rușine”. Cu ocazia aceasta li s-a mai confiscat un „uric rău”, adică un fals, aflat în arhiva mănăstirii¹⁴⁷.

Corupția clerului era arhicunoscută și consemnată și contemporanii nu se mirau decît doar cînd era implicat în afaceri veroase însuși capul bisericii.

¹⁴⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 97—98, nr. 91.

¹⁴¹ D.I.R., A, sec. XVI, vol. IV, nr. 41.

¹⁴² Arh. St. București, M-reă Bisericiani, XIII/20 (1630 decembrie 16), XIII/25.

¹⁴³ *Ibidem*, XII/35 (1631 ianuarie 13) și XII/36 (1636 septembrie 15).

¹⁴⁴ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. VII, p. 121—123 (1617 martie 25).

¹⁴⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 270—275.

¹⁴⁶ Arh. St. București, M-reă Neamț, XXII/10 (1627 aprilie 19).

¹⁴⁷ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. XIX, nr. 443.

Într-un document din 17 februarie 1573 se menționează că mitropolitul Teofan luase „mită” și scosese „cu înșelăciune” un document din minile adevăraților proprietari, pe care l-a dat celor care pretindeau moșia fără vreun drept¹⁴⁸. S-a consemnat și faptul reprobabil al mitropolitului Teodosie Barbovschi (1606 — iunie 1608), care a încercat să otrăvească cu anafură pe domn. Fiind descoperit, el a fost supus la torturi îndelungate ca să-și numească complicitii¹⁴⁹. Merită să fie amintit aici și cazul preotului — pus la cale probabil de Ștefan Tomșa — care a pus otravă în împărțășania administrată (la 25 decembrie 1615) principelui Vișnoviecky, ginerele lui Ieremia Movilă. Ca pedeapsă, acest preot a fost condamnat la ardere înceată pe un scaun de fier sub care era întreținut un foc¹⁵⁰.

Categoriile sociale expuse cel mai mult abuzurilor și arbitrarului membrilor aparatului de stat — din care erau considerați că făceau parte și membrii cîerului — au fost în principal locuitorii satelor, ai orașelor și robii. Majoritatea acestora și-au manifestat nemulțumirile și opoziția față de tratamentul ce li se administra, sub diferite forme. Unii se ridicau zgomotos, ca locuitorii orașului Roman, împotriva episcopului¹⁵¹, iar alții, ca să scape de prădăciuni și „răutăți”, plecau din țară¹⁵². Vecinii luptau în mod obișnuit împotriva exploatarei stăpînilor și abuzurilor dregătorilor puterii cetrale, locale și ai boierilor, plecînd din sate, refuzînd să muncească sau chiar opunîndu-se cu forța. La 5 august 1660 călugării din mănăstirea Bîrnova au reclamat autorităților că vecinii lor din satul Ciurbești refuzau să le presteze cele două zile de muncă pe lună, la care erau obligați. Cu toată intervenția autorităților, vecinii au rămas pe poziția lor¹⁵³. Sîni menționați țărani care nici nu-i lăsau pe călugări, deși înarmați cu porunci domnești, să intre în sate¹⁵⁴, iar alții, forțați să-și părăsească satele, înainte de a pleca dădeau foc pînă și caselor, ca să rămîie pustiu în urma lor¹⁵⁵. Locuitorii satului Mastacani, după propria lor mărturie, au „sărit la vornicel”, i-au „făcut scandal” fiindcă îi „mîna” să muncească boierului, care era un mare dregător. Pentru actele lor stăpînul s-a plîns domnului, care a trimis la fața locului forțe sub comanda unui armaș. Locuitorii recalcitrânți au fost bătuiți, aduși în Iași, închiși și apoi trimiși în judecată. Hotărîrea instanței prezidată de domn a fost ca acești țărani să fie purtați „pe uliță”, să li se radă bărbile și să li se „puie buirul”, adică să fie înfierăți. Pentru a scăpa de o asemenea pedeapsă infamantă, țăranii s-au rugat să fie iertați, promițînd că de acum înainte vor asculta de autoritățile locale și de vornicelul stăpînului¹⁵⁶.

Alți țărani, din cauza exploatarei și a abuzurilor membrilor aparatului de stat, treceau în Polonia unde se angajau ca mercenari, iar cînd erau înrolați în detașamentele expediționare în Moldova, căutau să se răzbune. Constantin Cantemir ținea de rău asemenea foști locuitori ai țării, pentru că nu rămăseseră ca „să tragă greul și nevoia țării”. El da ca exemplu rău, ce nu trebuia urmat, pe un oarecare Darie, care, angajat ca mercenar în Polonia, îndrăznise, cu ocazia expediției polone din anul 1691, să vină pînă în satul Obrejeni al unui mare sul-

¹⁴⁸ D.I.R., A., sec. XVI, vol. III, nr. 22 (1573 februarie 17).

¹⁴⁹ Hurmuzaki, vol. IV₂, p. 308—309, nr. CCCXV. Raport venețian din 29 mai 1610, redactat după informațiile primite din Moldova.

¹⁵⁰ Al. Papiu-Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice*, tom. II, p. 45; N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., seria a II-a, tom. XXXII, p. 24.

¹⁵¹ D.I.R., A., sec. XVII, vol. III, nr. 156.

¹⁵² Bibl. Acad., XXX/86.

¹⁵³ Arh. St. București, M-rea Bîrnova, III/3, 7 și 9.

¹⁵⁴ *Ibidem*, M-rea Neamț, LVII/5.

¹⁵⁵ Idem, M-rea Galata, III/5.

¹⁵⁶ Arh. St. Iași, CCCXXVIII/10 (1663, august 26).

ger, unde a dat foc la 800 clăi mari de „piine“, 30 de stupi și a distrus alte bunuri¹⁵⁷.

Uneori o parte din locuitori se opuneau fâțiș chiar și domnului, ca cei din satele din jurul mănăstirii Mira, care refuzau să-și vîndă ocinile lui Constantin Cantemir, care voia să le doneze mănăstirii sale. Domnul le-a scris următoarele: „Iată că v-am trimis banii, deci numai să-i luați, să nu mai umblați fără ispravă, că vedeți voi, că cu domnia me nu puteți ține moșie să fiți răzeși“¹⁵⁸. Evident că acești locuitori, datorită comportării abuzive a domnului, au fost nevoiți să-și părăsească ocinile.

În concluzie, pentru întreaga populație neprivilegiată și chiar pentru o parte din cea privilegiată, comportarea slujbașilor puterii de stat, centrale și locale, reprezenta o adevărată calamitate. Neprecizarea atribuțiilor, lipsa unui control efectiv al felului cum își îndeplineau sarcinile, sistemul de recrutare precum și relațiile sau chiar legăturile de rudenie ale unora dintre ei cu familia domnitoare le permiteau să se preteze la orice abuz, adică să „prade“ în voie.

Sistemul de guvernare al orînduirii feudale accepta ca ceva normal abuzurile și corupția slujbașilor săi, precum și incapacitatea de a le desființa, fiindcă și cele mai strașnice amenințări nu se concretizau, rămînînd doar pe hîrtie. Nici un document din timpul orînduirii feudale nu arată — decît poate cu extrem de rare excepții — că asemenea amenințări au fost duse la îndeplinire.

Toți membrii clasei dominante depuneau eforturi susținute, făcînd uz de orice relații și chiar plătînd, ca să fie numiți în funcții de stat, datorită cărora se puteau îmbogăți.

Administrația de stat feudală, prin felul comportării agenților săi, în general, s-a concretizat prin brutalitate, aroganță, ipocrizie, oprimare și corupție.

LES ABUS ET CORRUPTION DE L'APPAREIL D'ÉTAT FÉODAL EN MOLDAVIE (XVe—XVIIIe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

En Moldavie, tout au long de la durée du régime féodal, la classe des boiards a détenu toutes les fonctions officielles. La légalité, le bon droit existant a été perpétuellement violé par les agissements des membres de l'appareil d'état. La vénalité et les abus des fonctionnaires de l'État ont aggravé les pitoyables conditions de vie des habitants non privilégiés. Bien souvent, les arrêtés mêmes des princes étaient négligés par les agents du pouvoir d'état. De cela même, les obligations imposées, et tout d'abord aux paysans et la manière dont l'exécution était réalisée ont été constamment arbitraires et abusives. Les mesures prises par les princes contre les dignitaires abusifs de l'appareil d'état étaient appliquées alors seulement que les revenus de la trésorerie n'étaient pas réalisés ou qu'on pouvait satisfaire en temps voulu et au total les requêtes en argent et en denrées des turcs.

Le pillage et les abus des membres de l'appareil d'état, perpétués surtout sur les paysans et une partie de la population des villes se sont accrus en commençant par la seconde moitié du XVIe siècle. Les princes, toujours ignorant le moment où ils seraient remplacés par les turcs, tenaient à amasser le plus tôt possible de grosses sommes d'argent pour pouvoir racheter leur trône. De même, comme tout fonctionnaire d'état était certain d'être remplacé par un nouveau prince, celui-ci ayant coutume de remplacer les anciens agents de l'appareil

¹⁵⁷ Arh. St. Iași, CCCXXXIX/21, p. 438—439.

¹⁵⁸ Aurel Sava, *Documente putnene*, vol. I, p. 36—37.

d'état, ils cherchaient à leur tour, pour garantir leur position, à amasser le plus d'argent possible en prévision des temps où ils n'auraient plus leur emploi. Les habitants ne jouissant pas de privilèges n'avaient la garantie d'aucune défense contre les nombreux agents du pouvoir central et local. Toute dignité était achetée avec d'argent ou était accordée comme récompense pour certains services personnels. Par cela même, tous les fonctionnaires d'état pouvaient se permettre tout abus, sans crainte de châtimeut.

Les catégories sociales perpétuellement exposées aux abus des agents de l'état, comme les esclaves, les paysans et les habitants des villes, ont manifesté sous diverses formes leur mecontentement. Ainsi les habitants de la ville de Roman se sont soulevés tapageusement contre l'évêque abusif et accapareur (le 5 Août 1612), et les paysans et les esclaves fuyaient en masse les pays, refusaient de travailler, de payer les impôts, ou même s'insurgeaient.

Pour la population non privilégiée de la durée de l'ordre féodal, les fonctionnaires de l'administration d'état centrale et locale représentaient une vraie calamité. La confusion de leur attribution, le manque d'un contrôle effectif sous la manière dont ils accomplissaient leur charges, ainsi que leur système de recrutement, leur permettaient de se prêter à tout abus.

Le système administratif d'état de la durée de l'ordre féodal acceptait comme fait naturel les abus et la corruption des dignitaires ainsi que sa propre incapacité à les faire supprimer, car même les plus sérieux avertissements n'étaient faits que pour la forme.

Il n'y a aucun document contemporain nous informant que de tels avertissement eussent jamais eu quelque suite concrète.

ASPECTE ALE RELAȚIILOR COMERCIALE DINTRE MOLDOVA ȘI POLONIA ÎN SECOLUL AL XVIII-lea *

DE

VEN. CIOBANU

Stabilite încă de la începuturile existenței statului feudal Moldova, raporturile economice dintre Moldova și Polonia au continuat de-a lungul veacurilor, influențate atât de evoluția raporturilor bilaterale, cât și de conjunctura politică internațională, în special de cea din sud-estul Europei. La menținerea lor a contribuit nu numai faptul că cele două state erau vecine, că se aflau la încrucișarea unor importante artere comerciale care legau piețele Europei centrale și, îndeosebi, central-septentrionale cu Orientul ei, mai cu seamă, faptul că economiile lor au fost, în bună parte, complementare. Să adăugăm la toate acestea și tendința polonezilor de a-și croi căi de legătură directe și asigurate cu Marea Neagră.

În cursul evului mediu, Moldova a fost o importantă exportatoare de produse agro-alimentare și animaliere în Polonia, de unde importa, mai ales, produse meșteșugărești. Vitele cornute și produsele animaliere românești aveau mare căutare pe piețele poloneze. În mari iarmaroace poloneze ca Lwow, Sniatyn, Iazlovăț și în cele de la Botoșani, Troțuș, Cernăuți, Hotin se vindeau, în secolele XVI—XVII, un mare număr de vite moldovenești. „Vinul valah“, mierea, ceara de calitate superioară, „nucile valahe“, tutunul, anisonul, pieile de vite, potasiul, peștele aduceau Moldovei venituri importante. Mărfuri ale meșteșugarilor moldoveni ca piei prelucrate în safian, produse de orfevrărie, blănuri și altele, precum și cele ale meșteșugarilor polonezi ca table de fier, cuțite, cuie, coase etc. se întâlneau cu regularitate pe piețele celor două țări. Se înțelege că atare schimburi comerciale au avut o influență pozitivă asupra dezvoltării economiei lor ¹.

* Lucrarea de față este consacrată numai comerțului de import-export dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea. Ea constituie un fragment dintr-un studiu mai întins, privitor la ansamblul raporturilor moldo-polone în acest secol.

¹ Cf. M. Погра́дская, Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII-ввках, Chișinău, 1969. Date reținute la comerțul moldo-polon pînă în secolul al XVIII-lea se găsesc și în N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au moyen âge*, în „Revista istorică română“, vol. IV, 1933, fasc. II—III, p. 172—193; I. Lehr, *Comerțul Țării Românești și al Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. IV, 1960, p. 223—306 ș.a.

Zdruncinate serios de evenimentele politice² din ultimul sfert al veacului al XVII-lea, relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia vor fi reluate după pacea de la Carlovitz din 1699. A urmat, după cum se știe, o perioadă pașnică în raporturile dintre Imperiul otoman și Polonia, perioadă care a durat pînă la desmembrarea acestei din urmă țări și care a creat un cadru propice dezvoltării comerțului dintre Moldova și Polonia în tot cursul secolului al XVIII-lea³.

Neîndoielnic că dezvoltarea raporturilor comerciale moldo-polone în acea epocă ni se înfățișează ca un fenomen impus de realități, în primul rînd de interesele lor imediate. Moldova, supusă unor sarcini financiare tot mai spoliatoare din partea Porții, avea nevoie de sume de bani sporite. Cum însă exportul produselor sale spre centrul Europei era îngreuiat, printre altele, de politica economică austriacă, direcțiile comerțului românesc, în general, și ale celui moldovenesc, în special, au suferit o modificare sensibilă, chiar la începutul secolului al XVIII-lea, în sensul că ele se vor orienta, cu precădere, spre Polonia, relațiile cu aceasta căpătînd o pondere tot mai mare în ansamblul raporturilor economice externe ale Moldovei⁴. Pe de altă parte, exportul produselor manufacturate poloneze spre sud-estul Europei și, deci, și spre Moldova urma o tendință firească, de vreme ce ele nu puteau (fie și datorită calității lor inferioare) concura, pe piețele Europei centrale și apusene, cu produsele similare ale țărilor avansate. Ca urmare, se manifestă tot mai evident tendința extinderii relațiilor comerciale cu Moldova, concretizată și prin apariția de noi centre comerciale la granița cu ea, ca Zaleszczykul și Movilăul⁵.

În aceste împrejurări, tema care face obiectul studiului nostru dobîndește așadar, o însemnătate evidentă. Aceasta și explică faptul că problema raporturilor economice dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea a mai fost abordată atît în istoriografia românească cît și în cea poloneză. Istoricii și cercetătorii români și polonezi, ca N. Iorga, A. D. Xenopol, Constantin C. Giurescu, Gh. Duzinchievici, V. Mihordea și, respectiv, Jan Reychmann, Ludwik Kubala ș.a., s-au oprit, în lucrări cu caracter general sau special, asupra unor aspecte ale acestor relații. Prin informațiile, de multe ori inedite, cît și prin majoritatea concluziilor la care ajung, ei au adus contribuții de seamă în acest domeniu, creînd o bază de plecare pentru cercetările ulterioare. Totuși, nu se poate considera că problema care ne interesează ar fi fost rezolvată. În primul rînd, datorită faptului că lucrările cu caracter special sînt limitate, probabil din motive de ordin documentar, atît în timp cît și în spațiu. La carența surselor de informare, trebuie să adăugăm insuficiența interpretărilor date unor factori. Ca urmare, o serie de concluzii la care s-a ajuns, mai ales în lucrările unor istorici polonezi, sînt în contradicție cu realitatea. Cît privește lucrările cu caracter general, cu puține excepții, ele se limitează în a relua informații cunoscute⁶.

² L. Demény, *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)*, în „Studii”, nr. 3, 1959, p. 465—466.

³ Jan Reychmann, *Zatarg handlowy polsko-turecki o handel wódka XVII w* (Conflictul comercial polono-turcesc în legătură cu comerțul vodcii în secolul al XVIII-lea), în „Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych”, tom. XIII, Rok 1951, Poznań, 1951, p. 215.

⁴ Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 3,6—7,16 și 49—50.

⁵ Idem, *Istoria comerțului cu Orientul*. Traducere din limba franceză de Gheorona Netta, Editura „Cartea Românească”, București, 1939, p. 134—135.

⁶ Iată cîteva din cele mai importante lucrări care abordează, într-un fel sau altul, istoria raporturilor economice moldo-polone în secolul al XVIII-lea : N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*; idem, *Negofurile și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, Editura „Minerva”, 1906 ; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. X, 1930, cap. X ; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, București, 1946 ; Gh. Duzinchievici, *Contribuții la istoria legăturilor comerciale româno-polone în secolul al XVIII-lea*, în

Așadar, se poate afirma că nu există încă un studiu care să fi abordat aceste relații de-a lungul întregului secol al XVIII-lea sub toate aspectele și din perspectiva repercusiunilor lor asupra economiei celor două țări. Or, poziția lor geografică, legăturile lor tradiționale, contradicțiile politice și economice cu care au fost confruntate statele europene în secolul al XVIII-lea și care și-au pus amprenta asupra raporturilor româno-polone sînt tot atîtea argumente care pledează pentru necesitatea elaborării unei astfel de lucrări.

Înmulțirea considerabilă a mijloacelor de informare, prin apariția unor importante colecții de documente externe, extinderea cercetărilor, mai ales în arhivele poloneze oferă cercetătorului posibilitatea să facă noi pași înainte pe calea soluționării temei noastre. Trebuie să mărturisim că nu sîntem în situația de a pretinde că studiul de față este ultimul cuvînt în materie, deoarece dificultățile sînt încă mari. Ele sînt generate, în primul rînd, de faptul că materialul documentar existent nu oferă, decît rareori, elementele necesare pentru a se stabili, de exemplu, cantitatea, valoarea, natura și locul de desfacere a mărfurilor care făceau obiectul comerțului dintre cele două țări.

*

Secolul al XVIII-lea a adus, atît pentru Moldova cît și pentru Polonia, schimbări sensibile în situația lor economică și politică, ale căror repercusiuni asupra relațiilor economice dintre ele nu pot fi neglijate. Instaurarea regimului fanariot în Moldova și în Țara Românească a fost, în primul rînd, consecința directă a luptelor lor de eliberare națională a cărei ultimă manifestare s-a concretizat în încercarea lui Dimitrie Cantemir de a pune capăt dominației otomane. În al doilea rînd, Poarta urmărea să-și întărească controlul asupra celor două țări care, prin poziția lor geografică, prezentau o deosebită însemnătate pentru relațiile politice ale Porții cu statele din centrul și estul Europei. În această privință este suficient să ne referim fie și numai la aprovizionarea Porții otomane cu bunuri alimentare și la rolul de agenți siguri și informatori zeloși al unor domni, priviți ca simpli funcționari ai sultanului.

Dar, instaurarea regimului politic fanariot nu a însemnat și introducerea unui „sistem economic și financiar fanariot, opus celui de țară”⁷. Deși au avut o situație incertă, domnii fanarioti, în majoritatea lor, nu au putut ignora interesele vitale, dacă nu ale țării, în întregul ei, cel puțin ale clasei feudale, de adeziunea sau ostilitatea căreia a depins, de multe ori, însăși stabilitatea domniei lor. Ca urmare, apare firească străduința unora dintre ei de a apăra — în limite bine cunoscute — interesele economice ale țării nu numai în raporturile cu statele vecine, ci chiar și în acelea cu puterea suzerană. Totuși, aceste limite, ca și împrejurări speciale n-au împiedicat Poarta otomană să accentueze exploatarea țărilor române.

Fiind una din cele patru regiuni care erau obligate să asigure aprovizionarea capitalei Imperiului, Moldova și Țara Românească au fost nevoite să suporte, de fapt, întreaga povară a furnizurilor de grîne și a rechizițiilor de tot felul⁸. Distrugerile provocate de desfășurarea operațiilor militare pe teritoriul Moldovei, ca urmare a războaielor purtate de Imperiul otoman cu Rusia și Austria, jafurile săvîrșite de armatele străine, abuzurile negustorilor turci, dintre care cele ale lazilor au constituit o adevărată plagă, au secătuit bogățiile țării.

„Revista istorică”, an. XXI, nr. 7—9, 1935; idem, *Contribuțiuni la istoria relațiilor româno-polone în timpul lui Grigore Ghica 1776—1777*, în „Cercetări istorice”, nr. 3—4, 1934; V. Mihordea, *Raporturile lui Ioan Vodă Callimachi cu polonii (1758—1761)*, în „Revista istorică”, an. XXIII, nr. 10—12, 1938; Jan Reychemann, op. cit.; Ludwik Kubala, *Handel i przemysł za czasów Stanilawa Augusta* (Comerțul și industria în perioada lui Stanisław August), Obditka z „Kraju”, Kraków, 1872.

⁷ Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 3.

⁸ Idem, *Introducere la Hurmuzaki, Documente*, vol. X, p. XVIII—XIX.

După cum se știe însă, războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au avut ca rezultat și încercările de a se modifica baza raporturilor Moldovei și ale Țării Românești cu Poarta Otomană. Tratatul de la Küciuk-Kainargi, dacă nu a adus o liberalizare integrală a comerțului extern, prin reglementarea modului de executare a obligațiilor țării față de Poartă, a dus la o oarecare îmbunătățire a situației Moldovei. Această perspectivă a fost însă curînd subminată de abuzurile oficiale și neoficiale săvîrșite de Turcia. Nemuțumite de rezultatele războiului, Turcia și Rusia își vor intensifica pregătirile în vederea unui nou război. Ca urmare, exploatarea otomană se înăsprește considerabil după 1774. Centrul de greutate al obligațiilor se transferă către cetățile de margine. Obligațiile financiare, stabilite prin cele două *hatihumaiumuri* emise în 1776, nu diferă de cele de dinaintea războiului din 1768—1774. Nici convenția de la Ainali-Kavak (martie 1779) nu a adus vreo îmbunătățire reală în situația celor două Principate. Cererile otomane vor fi și mai mari în preajma și în timpul războiului ruso-austro-turc din 1787—1792. Conducă de firme turcești adresate lui Alexandru Ipsilante, în anii 1786—1788, ilustrează elocvent șirul nesfîrșit al obligațiilor de tot felul la care a fost supusă Moldova. Dacă Alexandru Ipsilante s-a străduit, pe cît i-a stat în putință, să amîne executarea unor obligații sau chiar să nu le dea curs, în schimb, predecesorul său, Constantin Moruzi s-a arătat mai zelos decît îi pretindea sultanul⁹. Acele împrejurări și-au pus, evident, pecetea asupra posibilităților Moldovei de a întreține raporturi comerciale cu străinătatea. Comerțul extern al Moldovei a continuat să fie stingherit și de faptul că, începînd din 1784, Alexandru Mavrocordat a fost obligat să aplice capitulațiile Porții cu Austria și prevederile tratatelor sale comerciale cu Rusia, în ciuda faptului că ele nu au fost aplicate riguros¹⁰, ca și monopolul otoman, care s-a menținut și după tratatul de la Küciuk-Kainargi, cînd s-a făcut „un prim pas pe calea îngrădirii lui”¹¹. Dacă relațiile comerciale externe ale Moldovei au suferit continue fluctuații, fiind lipsite de acea stabilitate care ar fi putut să le asigure o dezvoltare ascendentă, faptul se datorează modului în care Turcia a înțeles să-și exercite dreptul de monopol. Poarta a fost nevoită să țină seama de o serie de factori, ca starea de pace sau război în care se afla Imperiul, de situația internațională, de natura relațiilor în care se afla ea cu statele europene și de politica lor vamală, precum și de cantitatea și calitatea recoltelor¹².

Produsul asupra căruia monopolul otoman se exercita în mod deosebit era grîul. W. Wilkinson notează că domnii nu puteau permite să iasă din țară nici cea mai mică cantitate de grîu. Monopolul era atît de sever, încît pînă și reprezentanții puterilor străine cu care Poarta se afla în relații amicale erau nevoiți să renunțe la astfel de cereri, din cauză că guvernul otoman pune condiții foarte grele pentru acceptarea lor¹³. Aceași severitate se constată și în privința orzului și a

⁹ În problema evoluției raporturilor dintre Principate și Poarta Otomană, după 1774, există o literatură destul de bogată. Vezi de exemplu N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*; M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hătișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)*, în „Studii”, nr. 6, 1958; Al. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Küciuk-Kainargi cu privire la Moldova și Țara Românească (1775—1783)*, în „Studii”, nr. 5, 1960; Mustafa A. Mehmet, *O conducă de firme turcești din timpul domniei lui Alexandru Ipsilante în Moldova (1786—1788)*, în „Studii”, nr. 2, 1962; idem, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792. (O carte de lege — Kanunname — în limba turcă)*, în „Studii”, nr. 4, 1967.

¹⁰ Cf. A. Urechea, *Istoria românilor*. Seria 1774—1786, vol. I, București, 1891, p. 218.

¹¹ Mustafa A. Mehmet, *O conducă de firme turcești*, p. 421.

¹² Cf. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 377.

¹³ W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*. Traduit de l'anglais par M^{***}, Paris, 1821, p. 69—70.

meiului¹⁴. Caii moldovenesti erau ceruti de Poartă, în special în timp de război. În vreme de pace, ei erau reclamați atunci când se simțea nevoia de cai de olac. În cursul secolului al XVIII-lea, „firmanul de numire al marilor viziri conținea recomandarea statornică de a veghea asupra exportului ilicit de cai din Principate”¹⁵. Totuși, exportul cailor moldovenesti în Polonia și în alte state europene nu a fost, cum se va vedea, niciodată întrerupt. Oile, care constituiau, de asemenea, un articol rezervat, în primul rând, pentru satisfacerea capanului împărătesc, au putut fi exportate nu numai în Polonia, ci și în Rusia, Ungaria, Boemia, Austria, Veneția¹⁶. Guvernul otoman era informat despre existența acestui comerț și nu intervenea pentru limitarea sau sistarea lui, decât în momentele de mari lipsuri la Constantinopol sau când Poarta se afla în stare de război. În 1721, negustorii poloni au fost opriți să scoată vitele pe care le aveau în Moldova. Măsura se datoră faptului că, din cauza marelui export de vite în Polonia, la Constantinopol se simțea o mare lipsă de carne de oaie, de vacă și de seu pentru luminări. În urma intervențiilor repetate ale guvernului polonez, interdicția a fost ridicată¹⁷. Potrivit firmanului din 1742, care interzicea exportul oilor moldovenesti „pân vor plini suma oilor ce sînt orînduite”, Constantin Mavrocordat poruncește ispravnicilor să se dea „în știre îndată pentru aceasta tuturor neguțătorilor... nime să nu îndrăznească a vinde la niscareva neguțători străini sau și de țară...”¹⁸. Măsuri restrictive privind exportul vitelor din Moldova către Polonia, măsuri care au produs vii neliniști la Varșovia, au fost luate și în 1751, 1760, 1761, 1764¹⁹. Cu toate acestea, domnii fanarioți au încurajat exportul, chiar al produselor care erau strict interzise. Organizarea iarmaroacelor la granița cu Polonia și în înțelegere cu autoritățile acesteia, frecventate de negustori din diferite țări, inclusiv turci, este o dovadă că monopolul otoman n-a putut împiedica desfășurarea raporturilor comerciale moldo-polone. De altfel, un element important care le-a favorizat îl constituie faptul că, spre deosebire de Țara Românească, Moldova beneficia de libertatea exportului bovinelor²⁰.

În ceea ce privește Polonia, secolul al XVIII-lea se caracterizează printr-o agravare a anarhiei interne, printr-un amestec tot mai accentuat al puterilor străine în viața politică a țării printr-o decădere a vieții economice, în special în domeniul relațiilor agrare. Toți acești factori au condus, în cele din urmă, la desmembrarea statului polonez. Veniți pe tronul Poloniei cu sprijin străin, regii din dinastia saxonă nu au reușit să guverneze în mod absolut, pentru că le-a lipsit baza politică. Existența facțiunilor magnatice, înfeudate mai mult ca oricând puterilor străine, a constituit un teren favorabil pentru anarhia internă. Sistemul constituțional al Republicii, sub acoperirea confederațiilor, favoriza și legaliza cele mai deșănțate acte de violență ale magnaților reacționari. Ca urmare, „în Polonia secolului al XVIII-lea nu era nici monarhie absolută, nici administrație abilă, nici, mai ales, politică economică activă a satului”²¹.

¹⁴ N. Iorga, *Introducere la Hurmuzaki, op. cit.*, p. XVIII—XIX.

¹⁵ *Ibidem*, p. XXII—XXIV.

¹⁶ *Ibidem*, p. XX—XXI.

¹⁷ Idem, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondența diplomatică străină*, Extras din „An. Acad. Rom.”, seria a II-a, tom. XXXII, București, 1910, p. 22—24.

¹⁸ Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, p. 353, 362.

¹⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VII, p. 1; *ibidem*, Supliment, I, vol. I, p. 602; V. Mihoșdea, *op. cit.*, p. 13; *Istoria României*, vol. III, p. 351—352.

²⁰ *Istoria României*, vol. III, p. 685.

²¹ Witold Kula, *L'histoire économique de la Pologne du dix-huitième siècle*, în „Akta Poloniae Historica”, vol. IV, Warszawa, 1961, p. 133. Pentru situația politică internă a Poloniei în secolul al XVIII-lea, vezi Zdzisław Kaczmarski, Bogusław Lesnodorski *Historia państwa i prawa polski od połowy XV wieku do r. 1795*. Pod redakcją J. Bardacha (Istoria statului și dreptului polonez. De la ju-

Războaiele de la începutul secolului al XVIII-lea au antrenat o nouă decădere economică a țării, observată deja din cea de a doua jumătate a celui precedent. Cu toate încercările de redresare, agricultura nu a reușit să mai atingă nivelul din secolele anterioare²². Deși, în a doua jumătate a secolului, se constată o oarecare înviorare, dezvoltarea inegală a agriculturii poloneze rămâne trăsătura ei caracteristică. În timp ce regiunile apusene au intrat în orbita economiei capitaliste, în cele răsăritene a continuat să se dezvolte economia moșierească bazată pe clacă²³. Dacă în domeniul producției agricole s-au înregistrat oarecare progrese, în schimb, în domeniul creșterii animalelor, în special al vitelor, nu se observă nici o îmbunătățire. Raportul la la scară națională, diminuarea creșterii animalelor a fost deosebit de importantă, dat fiind faptul că, la sfârșitul secolului, atingea 33%, adică o treime²⁴. Aceeași stagnare se observă, în prima jumătate a secolului, și în domeniul vieții orășenești și al producției meșteșugărești. Excepție a făcut orașul Gdansk, datorită faptului că deținea monopolul comerțului cu grâu, precum și orașul Toruń. Totodată, în regiunile Poloniei Mari, mai dezvoltate din punct de vedere economic, se ridică o serie de orașe meșteșugărești, bazate pe dezvoltarea industriei textile, dar persistența relațiilor feudale în agricultură a împiedicat așezarea industriei manufacturiere pe baze noi, capitaliste. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, numărul manufacturilor se înmulțește, mai importante fiind cele de postav, întemeiate de familia Radzwill, în 1752²⁵. Ele erau totuși mai mult întreprinderi feudale decât capitaliste întrucât, alături de munca salariată, era folosită, într-o măsură destul de mare, munca aservită a țăranilor iobagi, iar desfacerea produselor avea loc, cu precădere, pe domeniile feudale²⁶. Manufacturile fondate de către magnati trebuiau să valorifice, în primul rând, potențialul economic al latifundiilor și să le satisfacă propriile lor nevoi. Alături de ele, apar și manufacturi capitaliste, care utilizau însă, pe scară largă, capitalul comercial²⁷. Încercările lui Stanisław August și ale colaboratorilor săi de a activa economia țării, prin înființarea unor întreprinderi industriale și comerciale, au eșuat, datorită slăbiciunii burgheziei. Aceeași soartă a avut-o și încercarea regelui de a înființa o societate pe acțiuni, la care să participe și capitalul comercial, în vederea conducerii întreprinderilor manufacturiere²⁸. Succese mai mari s-au înregistrat în direcția reformării comerțului. Până la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, nici în acest domeniu nu exista un regim unitar, el variind de la o regiune la alta, de la un oraș la altul. Astfel, în Cracovia negustorii se bucurau de

măteata secolului al XV-lea pînă în anul 1795. Sub redacția lui J. Bardach), tom. II, Warszawa, 1957, p. 235 și urm.; *Historia Polski*, tom. II (1764—1864), Czesz I, 1764—1795. Pod redakcją, Stefana Kieniewicz i Witolda Kuli (Istoria Poloniei, tom. II, 1764—1864, partea I, 1764—1795. Sub redacția lui Ștefan Kieniewicz și Witold Kula), Warszawa, 1958, p. 35 și urm.; *History of Poland*, P.W.N. — Polish Scientific Publishers, Warszawa, 1968, p. 278 și urm.

²² Jerzy Topolski, *La régression économique en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle*, în „Acta Poloniae Historica”, vol. VII, Warszawa, 1962, p. 36—37. Într-o comunicare intitulată *Decăderea și creșterea economiei poloneze în comparație cu cea europeană*, J. Topolski revine asupra propriilor sale afirmații, susținând că, în secolul al XVIII-lea, situația economică a Poloniei nu era „nici mai bună, nici mai proastă decât în majoritatea țărilor Europei”. Unul din argumentele invocate constă în faptul că, între 1720—1820, creșterea producției generale se ridică la 40% (cf. „Kwartalnik Historyczny”, nr. 1, Warszawa, 1970, p. 215—252).

²³ Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Lesnodorski, *op. cit.*, p. 359—360.

²⁴ Jerzy Topolski, *op. cit.*, p. 37.

²⁵ Witold Kula, *op. cit.*, p. 143.

²⁶ Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Lesnodorski, *op. cit.*, p. 363.

²⁷ Witold Kula, *op. cit.*, p. 143.

²⁸ Jerzy Michalski, *Miasta polskie w XVIII wieku* (Orașele poloneze în secolul al XVIII-lea) în „Miasta polskie w tysiącleciu”, Warszawa, 1965, p. 72.

posibilități mai largi de desfășurare a activității lor, fapt ce a făcut din el sediul tuturor negustorilor străini și capitala comercială a țării. În schimb, în Varșovia negustorii străini, cei lipsiți de cetățenie și necatolicii nu aveau voie să facă comerț. Pentru aceasta era necesară obținerea cetățeniei, pe care o puteau căpăta numai catolicii, precum și permisiunea negustorilor locali, care se putea obține în schimbul unei taxe de 100 de ducate²⁹. Existența a numeroase vămi particulare, a privilegiilor magnaților, care erau scutiți de vamă, constituiau bariere în calea dezvoltării comerțului polonez, atât intern cât și extern. Un prim pas în direcția înlăturării acestor bariere și a creării premiselor politicii generale vamale a statului a fost instituirea, de către Seimul de convocare din 1764, a vămii generale, prin abolirea privilegiilor vamale ale șleahiei. S-a format „Comisia financiară”, în competența căreia a intrat supravegherea și controlul activității comerciale și industriale. În 1768, i s-a acordat dreptul de a judeca și hotărî în toate diferențele comerciale dintre negustorii autohtoni și cei străini³⁰. După prima împărțire, se iau noi măsuri pentru facilitarea activității comerciale, introducându-se un sistem unitar de măsuri și greutate. Deoarece Prusia, în ciuda tratatelor comerciale încheiate cu Republica în 1775, a instituit taxe vamale foarte ridicate pentru comerțul de tranzit polonez pe Vistula, la care se adăugau piedici de tot felul, statul polonez caută tot mai insistent noi drumuri comerciale. Se extinde rețeaua de comunicații, prin construirea de noi canale care legau râurile navigabile. Se viza în mod deosebit obținerea unei căi libere spre Marea Neagră³¹.

Dacă în secolele precedente, relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia au fost reglementate prin o serie de tratate încheiate între cele două țări, sau între cea din urmă și Turcia³², în secolul a XVIII-lea, datorită situației politice, ele nu au mai constituit obiectul unor astfel de convenții.

În articolele X și XI ale tratatului de pace încheiat între Polonia și Poartă la Carlovitz, în 1699, se stipula că vechile capitulații acordate de Poartă Poloniei vor fi respectate în continuare și că domnii Moldovei sînt obligați să adopte, în relațiile cu Republica, o atitudine cât mai convenabilă regilor Poloniei³³. Cum însă aceste capitulații nu-i acordau decât libertatea de a face comerț pe mare și uscat în toate provinciile Imperiului, fără a beneficia de tariful vamal de 3%³⁴, oficialitățile poloneze se vor strădui să profite cât mai mult de pe urma stării de va-

²⁹ Ludwik Kubala, *op. cit.*, p. 18—19.

³⁰ Cf. Tadeusz Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Badanie historyczne za stanowiska ekonomicznego i administracyjnego* (Istoria internă a Poloniei în perioada lui Stanisław August. Cercetări istorice asupra situației economice și administrative), ed. a II-a, tom. II, Warszawa, 1897, p. 145—146; *Historia Polski*, p. 49; Jerzy Michalski, *op. cit.*, p. 72.

³¹ Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Lesnodorski, *op. cit.*, p. 365—366.

³² Cf. Mitileneu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine de la anul 1368 și pînă în zilele noastre*, București, 1874, p. 13 și urm.; F. C. Nano, *Condică tratatelor și a altor legăminte ale României 1354—1937*, f. l. 1938, p. 5, 11, 18, 20, 21, 25, 27, 33, 34, 37, 42, 47. Pentru convențiile comerciale ale Poloniei cu Poarta, vezi raportul comisarului regal polonez Tadeusz Czacki inclus în *Akta dotyczące spraw skarbowych i handlu z lat 1767, 1784—1787* (Acte privind afacerile financiare și comerciale din anii 1767, 1784—1787), în „Biblioteka Narodowej w Warszawie”, Fond Czartoryski, Ms. 1176/IV, capitolul privind comerțul cu Turcia și Gabriel Noradunghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, vol. I, Paris, 1897, p. 31, 45, 50, 53.

³³ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. V, partea I, p. 527—528; *Ibidem*, partea a II-a, p. 338.

³⁴ Cf. Tadeusz Czacki, *loc. cit.*; vezi și capitolul referitor la comerțul cu Moldova.

salitate a Moldovei. Încercările lor nu au fost însă întotdeauna încununate de succes, fie datorită faptului că nici Poarta nu era dispusă să le satisfacă în întregime pretențiile, găsindu-le de multe ori exagerate, fie datorită opoziției domnilor moldoveni. În acele împrejurări, domnii Moldovei au avut întotdeauna posibilitatea ca, față de Polonia, să instituie tarife vamale proprii, să oprească sau să permită exportul sau importul unor produse, să micșoreze sau să scutească de taxe anumite mărfuri³⁵. Dar schimbul de mărfuri a fost grevat uneori de o serie de taxe suplimentare. La acestea se adăugau abuzurile săvârșite atât de slujbașii domnești, cât și de cei polonezi, însărcinați cu supravegherea punctelor vamale sau cu perceperea unora din taxele sus amintite.

Ponderea relațiilor comerciale ale Moldovei cu Polonia a constituit-o comerțul cu vite, cai și oi, exercitat, în cea mai mare parte, de către negustorii armeni, stabiliți în Polonia. Cum un astfel de comerț aducea venituri mari visteriei domnești, ei s-au bucurat de numeroase privilegii care au fost lărgite sau restrânse, dar niciodată desființate, în funcție de nevoile domniei, de atitudinea polonezilor, sau de intervențiile Porții, alarmată uneori de amploarea aceluși comerț. Unul din aceste privilegii a constat în faptul că negustorii polonezi aveau voie să pășuneze în Moldova cirezile și hergheliile lor, cumpărate în țară sau aduse din Polonia, pînă le îngrășau și deveneau bune pentru comerț. Tendințele stăpînilor de moșii de a trage foloase cît mai multe de pe urma acestei situații, cît și abuzurile slujbașilor domnești amenințau să periclitizeze această sursă de venituri pentru visterie, fapt ce a determinat repetatele intervenții ale domniei. Astfel, la 16 iunie 1734, negustorii armeni și oamenii lor sînt scutiți, nu numai de „hîrtii”, ci și de orice alte „angarii”. În schimb, ei trebuiau să plătească vama, cornăritul pentru boii de negoț și vaci și cunița pentru cai³⁶. Un privilegiu mult mai larg le-a acordat Grigore Ghica la 11 aprilie 1739. Luînd act de faptul că „neguțitorii armeani den țara leșască, care pururea fac neguțitorie cu cirezi de boi aici în țeara domnii meale... au multă supărare și ei și păstorii lor, de către boiarii ce sînt cu slujbe pe la ținuturi și de către dregătorii duple la scaune...”, hotărâște o serie de măsuri pentru curmarea abuzurilor. Vama este fixată la 1 leu de bou. Pentru boii de negoț urma să se perceapă cornăritul 1 leu și un potronic vechi, iar cunița pentru iepe și vite nu trebuia să depășească 40 de bani de cap. Pentru finul pe care îl vor cosi pe moșiile boierești, urmau să se înțeleagă cu stăpînii acestora pentru a plăti dijmă. De la Botoșani, urmau să ia, ca de obicei, 200 de stoguri de fin domnesc, la preț de 2 lei stogul. Sînt fixate, totodată, veniturile care urmau să le obțină biv vel căpitanul de Coțmani, vameșii cei mari, grămăticii, c'larășii și starostele de la margini, precum și condiții destul de avantajoase pentru cibanii lor³⁷. Constantin Mavrocordat le fixează cunița de 40 de bani de vită și 60 de bani de oaie³⁸. În schimb, domnul scutește de vamnă, cornărit și cuniță 200 de boi de negoț ai lui Potocki³⁹.

Ca și în 1721 sau în 1742, în 1751, Constantin Racoviță oprește unii negustori poloni să-și scoată din țară cirezile de vite, ca urmare a unui ordin al Porții, care interzicea ieșirea boilor și vitelor care păscuseră în Moldova. Reacția polonezilor a fost promptă. La 25 martie 1751, marele general al coroanei a scris lui Hübisch,

³⁵ Semnificativă, din acest punct de vedere, ni se pare a fi afirmația pe care Constantin Moruzi o face în memoriul prezentat ambasadorului francez la Constantinopol, St. Priest, la 3 martie 1780, în problema interdicției importului horicilor din Polonia. Referindu-se la pretențiile poloneze, domnul arată că „libertatea comerțului nu împiedică vreo reglementare pe care fiecare țară poate să o facă în conformitate cu propriile sale interese”. (cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. I, p. 980).

³⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 28—29.

³⁷ T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, p. 153—155; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 28—29.

³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 372.

³⁹ *Ibidem*, p. 240.

internunțul curții vieneze la Poartă, să intervină și el pentru anularea interdicției, după ce, în prealabil, se adresează în acest scop marelui vizir⁴⁰. Informat despre acest incident, ambasadorul Franței la Constantinopol, Desalleurs, intervine pe lângă marele vizir, pentru a da asigurări Poloniei că Poarta va evita, în viitor, să mai producă vreun prejudiciu Republicii⁴¹. Gestul său se înscrie pe linia politicii franceze de a apropia cât mai mult Poarta de Polonia. La 4 mai 1751, Giulliani, interpretul polon la Poartă, a anunțat că sultanul a dat ordin domnului Moldovei și dregătorilor otomani de la frontiere să ia măsurile necesare pentru înlăturarea acestei situații⁴². În firmanul adresat lui Constantin Racoviță, sultanul arăta că Mniszech, ambasadorul regelui, s-a plîns împotriva unor nedreptăți, pe care el le face negustorilor polonezi. Cum aceste acte erau contrare tratatelor dintre cele două țări și prieteniei care le lega fi atrage atenția ca pe viitor „negustorilor polonezi, care fac comerț în statele noastre, să nu li se mai facă nici o nedreptate”⁴³. Poarta nu și-a respectat însă propriile-i hotărâri, în anii următori dînd noi ordine de interdicere a exportului de vite în Polonia. Fără îndoială, buna desfășurare a comerțului dintre cele două țări a fost împiedicată și de faptul că turcii au înființat, precum se știe, în 1713, raiaua Hotin, întrerupînd astfel un vechi drum comercial. Repercusiunile acestei stăpîniri erau destul de serioase pentru comerțul polonez, nu numai cu Moldova, ci și cu Orientul, de vreme ce T. Czacki, consideră desființarea raialei și intrarea cetății în stăpînirea Republicii drept o condiție deosebit de importantă pentru înviorarea comerțului Poloniei⁴⁴.

Însă, interzicerea importării sau exportării unor mărfuri în și din Polonia nu s-a datorat, întotdeauna, numai exercitării dreptului de monopol al Porții Otomane. Un exemplu concludent din acest punct de vedere îl constituie interzicerea importării horicii poloneze, instituită de Constantin Moruzi la începutul domniei sale și menținută pînă în timpul domniei lui Alexandru Ipsilante (1786—1788)⁴⁵. Dat fiind faptul că exportul horicii aducea Republicii mari venituri și că interdicția a survenit într-un moment foarte critic pentru situația economică a șleahței⁴⁶, oficialitățile poloneze au depus eforturi considerabile pentru abrogarea ei. Nici intervențiile directe la Poartă, nici demersurile unor puteri străine ca Franța și Rusia nu au dat cîștig de cauză polonezilor⁴⁷. Insuccesul acestor demersuri l-a determinat

⁴⁰ N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre*, p. 4.

⁴¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. I, p. 602.

⁴² N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre*, p. 5—6.

⁴³ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/12, cadrele 8—10.

⁴⁴ Cf. T. Czacki, *loc. cit.* (cap. privind comerțul cu Turcia).

⁴⁵ Cf. Gh. Duzinchievici, *Contribuții la istoria legăturilor comerciale româno-polone în secolul al XVIII-lea*, p. 225.

⁴⁶ După 1772, în Podolia s-a înregistrat o scădere foarte mare a prețului produselor cerealiere, ca urmare a unei producții neobișnuit de mari, cît și a încetării ostilităților ruso-turce, în timpul cărora șleahta obținuse mari venituri din vinzarea cerealelor. Scăderea cea mai mare s-a înregistrat în anul 1779, anul izbucnirii conflictului în discuție. Lipsa banilor și imposibilitatea de a se valorifica producția de cereale prin export a determinat șleahța podoleană să recurgă la transformarea acesteia în horică și exportarea ei în Moldova (cf. J. Reyhmann, *op. cit.*, p. 227—228).

⁴⁷ Pentru demersurile guvernului polonez, vezi Gh. Duzinchievici, *op. cit.*, p. 225 și urm. Dorința acestuia ca Rusia să nu fie informată, în prima fază, în legătură cu demersurile sale, credem că s-a datorat faptului că Polonia mai avea încă mai multă încredere în Franța și în influența ei la Constantinopol (cf. T. Czacki, *loc. cit.*). După pacea de la Küciuk-Kainargi, Franța a fost însă pre-ocupată în întregime de evenimentele din America, de războiul cu Anglia, început în 1778, și de succesiunea Bavariei (cf. Matthew Anderson, *L'Europe au XVIII-e siècle 1713—1783*. Traduit de l'anglais par Marthe Chaumié, Editions Sirey, 1968, p. 241). Ca urmare, ea nu mai avea posibilitatea și nici interesul de a se mai ocupa, în mod special, de problemele poloneze, cu atît mai mult cu cît evoluția situației politice din estul Europei o convinsese că Polonia nu mai poate fi salvată și men-

pe T. Czacki să constate că atît timp cît Polonia nu va avea un consul în Moldova și un ministru permanent la Constantinopol, interesele comerciale ale Poloniei în Moldova vor avea întotdeauna de suferit⁴⁸. Explicația menținerii acestei măsuri trebuie căutată în situația economică a Moldovei din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea. Marea boierime, în căutare de noi surse de venituri, înființează o serie de ateliere domeniiale care prelucrau materia primă proprie. Dintre acestea, cele mai numeroase erau instalațiile pentru producerea rachiului⁴⁹. Cum importul horicilor concura rachiul produs în țară, boierii au cerut să se ia măsuri pentru protejarea producției autohtone. În ceea ce-l privește pe Constantin Moruzi, interdicția se înscrie și în seria de măsuri cu caracter conciliator pe care le-a luat în vederea diminuării animozității dintre el și marea boierime⁵⁰.

Fiind direct interesată în menținerea unor bune relații comerciale cu țara vecină, domnia urmărea, uneori, aplicarea strictă a dispozițiilor sale vamale, chiar atunci cînd vămile erau arendate⁵¹. De exemplu, în aprilie 1742, Constantin

ținută în sfera influenței sale. Lipsa acestui interes este bine ilustrată de o notă a Ministerului de Externe francez, din 22 octombrie 1781, adresată lui St. Priest, ambasadorul Franței la Constantinopol, în legătură cu problema exportului vodicii. „Polonezii n-au nevoie, domnule, să le venim noi în ajutor, pentru a face să le fie respectat dreptul de a exporta rachiurile lor în Moldova, dacă el este atît de clar, precum pretind. Din momentul în care ar exista o oarecare îndoială în această privință este mai mult decît sigur că domnul Moldovei ar ridica interdicția” (cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. II, p. 7). În această situație, Polonia a fost nevoită să ceară ajutorul Rusiei, însă intervenția consulului acesteia din urmă în Moldova nu a dat nici un rezultat ca, de altfel, nici ordinele Porții (cf. Gh. Duzinhevici, *op. cit.*, p. 229).

⁴⁸ T.Czacki, *loc. cit.*

⁴⁹ În memoriul adresat lui St. Priest, la 3 martie 1780, Constantin Moruzi a motivat măsura sa și prin faptul că „un mare număr de locuitori din această țară au făcut cheltuieli considerabile pentru tot ceea ce este necesar pentru producerea acestei băuturi și ei au foarte bune rezultate” (cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. I, p. 980). În anaforaia marilor boieri înaintată lui Alexandru Constantin Mavrocordat, la 15 iunie 1783, se arată că de pe urma interdicției fabricării în țară sau importării horicilor din Polonia „nu numai că nici o greutate n-au simțit locuitorii... ci încă s-au folosit din alșiverșul metahirisirii metalelor pămîntului, fiindcă, în locul horicilor, aici se face rachiul, care este și cea mai bună băutură decît horilca, care se face din perje, prune, din tescovine, din drojdiile vinului, cum și din vinul care se strică și nu este bun de băut și, cît pentru făcutul rachiului, nu este trebuință de velniți, căci se poate face și fără velnițe, precum îl și fac, căci feștecăre rachier și vutcar au căldările lor prin ogeaguri și fac rachiul de-ajuns pentru îndestularea norodului” (cf. Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. IV, Iași, 1857, p. 452—456). În legătură cu amploarea pe care a luat-o producerea rachiului din cereale, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în Moldova și Țara Românească, vezi S. Vianu, *Cu privire la descompunerea feudalismului în țările române*. Extras din „Studii și referate”, București, 1954, p. 805—807; vezi și în acest tom, Alexandru I. Gonța, *Începuturile industriei alcoolului în Moldova feudală*, p. 145—157.

⁵⁰ În august 1778 a fost descoperit, precum se știe, complotul unor mari boieri în frunte cu spătarul Cuza și Manolache Bogdan vel vornic. Mai făceau parte logofătul Bălănescu, Dărmănescu, Cantă spătarul și căpitanul Romanov. Principalii vinovați au fost executați. Pentru calmarea spiritelor, domnul a făcut și concesi boierilor, una din acestea fiind hrisovul din 1779, prin care reînăstărește condica lui Grigore Ghica și fixează lefurile și veniturile boierimii (cf. V. A. Urechea, *op. cit.*, p. 173—177; vezi și p. 179).

⁵¹ La 25 iulie 1742, Constantin Mavrocordat a acordat lui Wolf, dreptul „să cerce vama Cernăuțiului și Movilăului și să-și ia vama de pre la toți, pe obicei, cumpărînd și el vama acestor schele împreună cu alții” (cf. N. Iorga, *Studii și do-*

Mavrocordat dădea poruncă unui dregător domnesc să recupereze de la slujbașii vâmlor din nordul țării suma de 70 de lei și 5 zloți pe care îi luaseră drept vamă pentru horilca adusă de niște negustori din Polonia. Porunca domnească era justificată de faptul că „așea s-au tocmnit vama într-acest an : neguțitorii care vin la Iași să le dea pace la margine, precum li s-au dat și izvoduri de ponturi”⁵². Dar, pe lângă faptul că vameșii încălcau, uneori, dispozițiile domnești, ei mai aplicau și tarife vamale proprii. Un exemplu în acest sens ni-l dă „Catastihul vâmlor Moldovei” din 1765. Taxele vamale fixate asupra horilcii care venea din Polonia variau în funcție de calitatea acesteia, adică dacă era horilcă obișnuită, sau distilată, întrebuintată, de obicei, în farmacii. Vameșii reduceau sau scuteau de vamă acest produs, fără a mai ține seamă de cuantumul taxelor vamale hotărât de domnie⁵³.

Odată intrate în țară, mărfurile erau supuse unor taxe suplimentare și unor restricții, care le ridicau prețul și le îngreuiau desfacerea. Numărul acestora fiind mare, ne vom limita doar la câteva exemplificări. În așezământul lui Grigore Ghica din 1775, privind lefurile și veniturile boierilor, se hotărăște ca pentru fiecare bute de horilcă adusă din Polonia și vîndută în țirguri, să se plătească cîte 2 lei mortasipia și trei bani noi camăna. Pentru un poloboc urma să se ia 1 leu mortasipia și 1,5 bani noi camăna. Marele vornic de Țara de Sus urma să perceapă o taxă de 5,5 bani noi de butea de horilcă, numai cînd era adusă din Polonia. Pentru un poloboc trebuiau să se ia 2,5 bani noi. Negustorii străini care făceau comerț cu vite, cai și oi urmau să plătească 15 bani noi de bou și vacă, 20 de bani de cal și iapă și 2 bani noi de oaie, cînd le treceau în Polonia⁵⁴. Taxe asemănătoare aveau dreptul să perceapă și ispravnicii ținutului Suceava și ai unor ținuturi de margine. Tot el hotărăște să se plătească cîte 1,5 bani de fiecare vadră de horilcă care vine din Polonia, huzmet mănăstirii Sf. Spiridon din Iași⁵⁵. O altă taxă, care îngreua comerțul, era brudina, plătită la trecerea rîurilor de graniță ca și a celor interioare. La 14 iunie 1763, Grigore Callimachi întărește lui Teodor Volcinski, dreptul de a lua brudina la trecerea Nistrului. Pentru un car cu șase sau opt boi sau o căruță cu șase sau opt cai, încărcată cu marfă, urmau să se plătească șase potronici, plus 12 dinari omului de la pod. Pentru un car cu doi boi trebuiau să se plătească trei crețari. Pentru boii, caii și mîinii care treceau în Polonia urma să se perceapă o taxă de 24 potronici pentru zece capete⁵⁶. Firește, brudina varia de la un punct de trecere la altul. În așezământul lui Grigore Ghica din 1776, brudina pentru trecerea Prutului, Siretului, Moldovei, Bistriței și Troțușului

cumete, vol. VI, p. 381). O companie de vameși propune lui Constantin Moruzi să dubleze vama pentru importul horilcii din Polonia (cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. I, p. 979—980).

⁵² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 349.

⁵³ Cf. Gh. Ghibănescu, *Catastihul vâmlor Moldovei (1765)*, în „Ioan Neculce” an. I, fasc. 2 (1922), p. 205—206. În materie de legislație vamală cunoaștem, pentru secolul al XVIII-lea, două reglementări mai importante: cea din 1761, a lui Grigore Callimachi, intitulată „Vama cea mare, precum s-au așezat să se ia, socotindu-să din testamentul cel vechiu” și „Catastihul vâmlor Moldovei”, din 1765. Ambele fixează cuantumul taxei ce urma să se perceapă asupra celor mai importante mărfuri care se importau, se exportau sau se tranzitau prin Moldova. (cf. M. Kogălniceanu, *Arhiva românească*, ed. a II-a, Iași, 1860, p. 243 și urm.; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 205 și urm.).

⁵⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 3, 16, 28.

⁵⁵ Petru Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovci în 1776. Document de la Grigore A. Ghica voievod*. Teză de licență, Iași, 1887, p. 66—67; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 379.

⁵⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 188—189.

era mai mică decât cea pentru trecerea Nistrului⁵⁷. În sfârșit, în 1783, Alexandru Mavrocordat a luat o serie de măsuri pentru protejarea negustorilor autohtoni. În conformitate cu aceste măsuri, negustorii străini aveau voie să-și vîndă mărfurile numai cu ridicata și nu cu „cotul sau cu cumpăna” și într-un termen dinainte stabilit. Excepție de la această măsură făceau doar mărfurile alimentare. Se înțelege de la sine că negustorii străini, în speță cei polonezi, ca și cei autohtoni, nu aveau voie, fără învoierea starostelui de negustori, să deschidă dughene „ca să neguțiorescă cu marfă subțire...”⁵⁸.

Condica de porunci a lui Constantin Mavrocordat din anii 1741—1742 dovedește că și în acea epocă era în vigoare sistemul de a se „împlini” de la negustorii străini datoriile sau pagubele neachitate sau produse în detrimentul celor autohtoni. Un negustor din Polonia nu achitase o datorie față de moștenitorul lui Pană, negustor din Botoșani. „Iar de n-ar căuta la dreptate — porunceă domnul — apoi nici noi n-om suferi a rămînea omul nostru păgubaș, ce cu alți mijloace i s-a plini paguba”. La 14 octombrie 1741, Constantin Mavrocordat scria pîrcălabului unui ținut de margine că dacă dregătorii poloni nu vor obliga pe negustorii evrei din Polonia să achite datoria față de un negustor evreu din Moldova, „după obiceiul margini se va plini de la dănsii”. Sandu Tuduri, negustor din Iași, este prins și „zăbrelit” în Polonia pentru o datorie de 13 ughi a unor cărăuși moldoveni. În februarie 1742 domnul scria starostelui de Cernăuți „pentru o datorie a unui armean polon din Stanislaw față de Lupu aga „din boii ce au cumpărat de la Halpiul ce au fost staroste... la domnia lui Grigore vodă”. Domnul hotărăște ca banii să se trimită „în olac”⁵⁹.

În ceea ce privește regimul vamal aflat în vigoare în Polonia, în secolul al XVIII-lea, a avut și el un caracter feudal. Dacă, începînd cu a doua jumătate a secolului, s-au făcut unele încercări de modernizare a comerțului, au rămas o serie de alte elemente care justifică afirmația de mai sus. Greutăți mari întîmpina exportul, întrucît taxele asupra mărfurilor exportate erau mult mai mari decât cele pentru mărfurile importate⁶⁰. Din punctul de vedere al comerțului de export moldovenesc, credem că această stare de lucruri a constituit unul din factorii care au contribuit la menținerea unui debit destul de mare al exportului său în Polonia. În schimb, a reprezentat un impediment pentru importul produselor poloneze în Moldova, întrucît se încărcau prețurile acestora. Existau mari dificultăți în taxarea mărfurilor, deoarece tarifele erau vechi și nu corespundeau continuei fluctuații a prețurilor. Existau apoi o serie de discriminări între negustorii poloni catolici și cei evrei sau dizidenți. Astfel, dacă pentru importul mărfurilor de consum, primii plăteau 8% ceilalți plăteau 10%. Pentru export negustorii poloni catolici plăteau 10%, iar dizidenții și evreii 12%. La acestea se adăugau unele taxe suplimentare ca cea de 4,5 zloți plătită de fiecare negustor la Camera de comerț. În sfârșit, dreptul de depozit pe care îl aveau majoritatea orașelor poloneze împiedica libera desfacere a mărfurilor⁶¹.

Totuși, greutățile amintite nu au reușit să anihileze schimbul de mărfuri dintre cele două țări. Importul, exportul și tranzitul s-au făcut prin o serie de puncte vamale, unele dintre ele cunoscînd, în anumiți ani, o vie activitate. Vama din partea de nord-est a țării era arăndată în 1742, de Constantin Mavrocordat pisarului Wolf⁶². Cercetarea „Catastihului vămilor Moldovei” din 1765 permite constatarea că, pe aici, traficul comercial era destul de intens. Astfel, numai în cinci

⁵⁷ P. Răscanu, *op. cit.*, p. 71—72.

⁵⁸ Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. II, partea a II-a, Iași, 1852, p. 37—43.

⁵⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 221—223, 334. În legătură cu abuzurile pe care le comiteau dregătorii și magnații poloni de la graniță asupra negustorilor moldoveni, vezi și V. Mihordea, *op. cit.*, p. 11—13.

⁶⁰ Ludwik Kubala, *op. cit.*, p. 29.

⁶¹ *Ibidem*, p. 29—30, 22—23.

⁶² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 381.

luni (sfârșitul anului 1765 și începutul anului 1766), prin vama de la Movilău și cele două vaduri dependente de ea au trecut 294 de negustori, aducând sau scoțind din Moldova o gamă variată de mărfuri. Cele mai importante venituri realizate de aceste vămi au provenit din taxarea horiciei care se aducea în Moldova, ceea ce denotă că, dată fiind poziția lor, în special a celei de la Movilău, ele erau preferate de negustorii care se ocupau de acest comerț⁶³. De asemenea, puncte vamale erau și la iarmaroacele de margine. La 14 mai 1741, Grigore Ghica hotărăște că în ceea ce privește „viniturile iarmaroacelor despre partea țării noastre vămile obicinuite și giudecățile și toată orînduiala ce s-a cuvine a le căuta și a le îndrepta despre dregătorii noștri să aibă volnicie... vameșii și toată dregătoria a stăpîni și a urma pe deplin...”⁶⁴. Douăzeci de ani mai târziu, Grigore Callimachi hotărăște că negustorii străini care vor veni cu marfă la iarmaroacele de sub Sniatyn vor plăti vamă trei lei de dugheană. Aceași obligație o aveau și negustorii autohtoni, în cazul în care cumpărau mărfuri străine. Se precizează, de asemenea, că „negoțul celor străini și a celor pămînteni pecetluit să vie de la margine și trecînd iarmarocul iar nepecetluit se va întoarce de aici de la vamă, iar de va nimeri niscaiva negoț de aici de loc, la vremea iarmarocului cu negoț de vreo parte, să numere tot negoțul ce s-ar aduce și să plătească vamă deplin”⁶⁵.

•

Ca și în perioadele anterioare, importul Moldovei îl constituiau, din motive bine cunoscute⁶⁶, în special produsele manufacturate. Transformările survenite în modul de viață al marii boierimi, ca urmare a influențelor occidentale⁶⁷ explică sporul importului obiectelor de lux. Francezul Bacheville afirma, în 1816, că luxul boierimii moldovenești era „împins mult mai departe decît este posibil”⁶⁸. Firește, o consecință a acestei stări de lucruri a fost majorarea cheltuielilor pentru procurarea acestor obiecte din străinătate.

Deși, în secolul al XVIII-lea, devine evidentă tendința negustorilor români de a se aproviziona cu mărfurile necesare de pe piețele Europei centrale, în special din Lipsca⁶⁹, moldovenii continuă să-și procure încă, în parte, produsele manufacturate din Polonia. În comparație cu mărfurile germane sau franceze, acestea erau inferioare calitativ, în schimb, puteau fi procurate cu o mult mai mare ușurință și cu cheltuieli mai mici.

Nu se poate vorbi de o varietate prea mare a obiectelor de lux importate. Se importau mobile (canapele cu tapet imprimat)⁷⁰ și chiar galoane cu fire de aur și argint care erau cumpărate „cu ocau”⁷¹. Încălțămîntea de piele fină și blănurile continuau să rămînă, firește, obiecte de lux, datele de care dispunem însă indicîndu-ne un quantum destul de scăzut al importului. Între 1784—1786, de pildă, prin trei puncte vamale din sud-estul Poloniei au trecut din această țară în Moldova doar 384 perechi de încălțămîntă și 28 de bucăți de blănuri⁷².

⁶³ Cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 195 și urm.

⁶⁴ T. Bălan, *op. cit.*, p. 187.

⁶⁵ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 258.

⁶⁶ Cf. Șt. Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei, 1969, *passim*.

⁶⁷ N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 146.

⁶⁸ Cf. „Ioan Neculce”, fasc. 5, p. 305.

⁶⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 593.

⁷⁰ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 45.

⁷¹ Cele mai multe erau — după informațiile lui Peyssonel — simple, fără „șevroane” și în formă de „muschetă”. Fiindcă erau ușoare și de proastă calitate, se vedeau, de obicei, cu 180 de piaștri oca, cele cu fire de argint, și cu 200 de piaștri oca, cele cu fire de aur (cf. Gh. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, tom. II, Paris, 1787, p. 182—183).

⁷² Cf. Gh. Duzinchievici, *Contribuții la istoria legăturilor comerciale româno-polone în sec. al XVIII-lea*, anexa I.

Se importau, în schimb, numeroase alte articole căutate de pături mai largi ale populației. Boscovich, care, după cum se știe, a vizitat țările noastre în 1761, afirma că „în Polonia se făceau țesături destul de bune și sticlărie care aprovizionau o bună parte din Moldova învecinată”⁷³. Cel mai important centru care exporta în Moldova pinzeturi, mai ales către sfârșitul secolului, era centrul textil de la Andrychow⁷⁴. Într-un memoriu francez din 1751, referitor la comerțul raguzanilor, germanilor și polonilor în Turcia și țările române, se arată că polonezii vînd, pe piețele celor din urmă, postavuri din Polonia și chiar din Leipzig, care sînt însă mai groasre decît cele franțuzești⁷⁵. După informațiile date de Ch. de Peyssonel, postavurile poloneze se împărțeau în trei categorii, în funcție de calitate. Cele mai bune erau postavurile pe care turcii le numeau „kil-kenar” și care se vindeau cu doi piaștri balotul. În a doua categorie intrau postavurile numite „eker” și se vindeau cu 60 de parale balotul, a treia categorie formînd-o postavurile de calitate inferioară, de uz larg și care se vindeau doar cu 30 de parale balotul⁷⁶.

Taxeile vamale stabilite în așezămîntul vamal din 1761 și în „Catastihul vămilor Moldovei” din 1765, pentru țesăturile care se importau din Polonia, denotă nu numai faptul că ele erau de diferite categorii, ci și că acest articol era destul de căutat în Moldova. Astfel, pentru 14 coți de pînză poloneză, numită în document „darai leșască” se plătea un leu vechi, pentru o bucată de pînză „de cele mari”, 110 bani, iar de „cele mici”, 55 bani⁷⁷. În „Catastihul vămilor” din 1765, este menționată încă o categorie de pînză, pentru care se percepeau doar 44 de aspri „oricum ar fi topul”⁷⁸.

În lunile noiembrie 1765, februarie și martie 1766 au intrat, prin vama de la Movilău, pentru a fi vîndute în Moldova, două harabale, trei care, două căruțe și două sute de bucăți de „ciucalia”, pentru care s-au încasat șase groși și 66 de aspri, precum și două topuri de „pînză leșească”, pentru care s-au plătit 90 de groși⁷⁹. Din registrul punctelor vamale poloneze amintite mai sus, deducem că, între 1784—1786, au intrat în Moldova cca. 117 920 coți de postav, precum și o cantitate destul de mică de piei brute de vite cornute, piei de capră prelucrate, pînză de cînepă și de cîlt, cearșafuri groase, „ucrainene”, oale, sticlă, frînghii, scumpie, cînepă, in, în stare brută sau semiprelucrate, sămîntă de cînepă, smoală, gudron⁸⁰. Între mărfurile aduse din Polonia, dispozițiile vamale din 1761 și 1765 menționează ața de cusut, numită „tiriplic leșesc” și „hîrtia leșească”⁸¹. De asemenea, un articol des întîlnit îl constituia fierul și obiectele de fier. Între 1784—1786, de exemplu, s-au importat aproximativ 53 707,5 kg fier⁸². Moldova cumpăra din Polonia țuțe⁸³, clopote, săbii, pistoale, puști, tunuri⁸⁴. Registrul vamal amintit arată că în trei ani s-au exportat în Moldova și aproximativ 1 762,5 kg praf de pușcă⁸⁵. Este interesant de remarcat că funcționarea unora dintre manufacturile fondate în Moldova, în secolul al XVIII-lea, era legată de importul polonez. De pildă, o serie de materiale

⁷³ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXV, p. 321.

⁷⁴ M. Kulczykowski, *En Pologne au XVIIIe siècle. Industrie, paysanne et formation du marché nationale*, în „Annales, Economique, Sociétés, Civilisations”, ianuarie—februarie, 1969, nr. 1, p. 64—65.

⁷⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. I, p. 611.

⁷⁶ Ch. de Peyssonel, *op. cit.*, p. 180.

⁷⁷ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 245, 249, 251.

⁷⁸ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 208, 211, 212.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 220, 228. „Ciucalia” este un termen care desemna „acoperemînt de cal, mantie, cuvertură preș de cameră, postav de calitate inferioară”.

⁸⁰ Cf. Gh. Duzinchiavici, *op. cit.*, anexa I.

⁸¹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 254—255; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 215—216.

⁸² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, anexa I.

⁸³ Cf. și *Istoria României*, vol. III, p. 380.

⁸⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 599—600.

⁸⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, anexa I.

pentru sticla confectionată la manufactura de la Hirău se aduceau din Polonia. Stăpînul acestei manufacturi avea un om care se ocupa, în mod special, cu procurarea lor, pentru care a obținut de la domnie, în 1786, unele privilegii⁸⁶.

În unele perioade, Polonia exporta în Moldova, ce-i drept, în mică cantitate, grâu și alte cereale⁸⁷. Desigur că Moldova recurgea la această măsură numai în cazuri excepționale, cînd recolta era proastă sau distrusă din cauza calamităților naturale sau a războaielor și nu putea face față cerințelor Porții. Așa s-a întîmplat, de exemplu, în 1768, cînd Grigore Callimachi este nevoit să ceară mareșalilor Confederației de la Bar să-i permită să procure din Polonia o mare cantitate de grâu si crz, necesară pentru aprovizionarea armatelor otomane⁸⁸. Într-o situație asemănătoare s-a aflat și Constantin Moruzi. La 12 ianuarie 1782, el a întărit lui Iordachi Panaite unele privilegii pentru că s-a remarcat cu ccazia cumpărării „zaherelei din țara leșească și dintr-alte părți, unde, după silința ce au pus, a cumpărat sumă bună de zaherea de s-au trimis la capanul împărătesc și nu numai că s-au împlinit poronca împărătească, ce și țării au pricinuit ușurare...”⁸⁹. După registrul vamal polonez amintit, între 1784—1786, de pildă, Polonia a trimis în Moldova circa 3 497 măsuri de grâu, 265,5 măsuri de orz, 19 măsuri de ovăz, 1 427,5 măsuri de secară, 738 măsuri de mei, 8 098 banițe de făină de grâu, 42 banițe făină de secară, 100,5 măsuri de crupe de mei⁹⁰. Nu este exclus ca, în unele cazuri, grîul și celelalte cereale să fi servit ca sămînță sau să fi fost numai tranzitate prin Moldova. Aceeași rezervă se impune și în legătură cu vitele cornute, caii, oile, caprele, stupii de albine, untul și ceara menționate de registrul respectiv ca fiind exportate în Moldova.

Tutunul, uleiul, berea, anisonul, miedul⁹¹ au constituit alte articole importate de Moldova din Polonia. Unul din produsele de bază pe care Polonia le-a exportat în Moldova a fost însă horilca⁹². Pentru a da doar un singur exemplu, care să ilustreze marea cantitate de horilcă poloneză importată în Moldova, pînă la 1779, cînd importul ei a fost interzis de Constantin Moruzi, vom arăta că numai în cinci luni și jumătate (sfîrșitul anului 1765 și începutul celui următor), au intrat, prin vama de la Movilău, 6 106 vedre de horilcă, pentru care s-au încasat, drept taxe vamale, 1221 de grôși și 26 de aspri⁹³. Interdicția hotărîtă de Constantin Moruzi și menținută de urmașii săi a dat o lovitură puternică acestei ramuri a exportului polonez, fapt pentru care Republica a depus, așa cum am arătat, eforturi susținute pentru anularea ei. În sfîrșit, pe lîngă mărfurile deja menționate, se mai importau și numeroase alte articole, de mai mică importanță, așa numitele mărunțișuri⁹⁴. Merită apoi a fi amintit faptul că oficialitățile poloneze erau conștiente de avantajul pe care-l prezenta Moldova ca piață de desfacere pentru produsele Republicii. Astfel, W. Chrzanowski, trimis în misiune diplomatică la Poartă, în 1780, nota în jurnalul său că, în timpul șederii în Moldova, „mi s-a întîmplat adesea să observ folosul pe care l-ar putea avea Polonia din această țară. Informațiile pe care le am de la locuitorii acestui port (Galați *n.ns.*) mi-au dovedit lămurit cîte produse sînt de care ar avea nevoie «în natura» sau din fabricile polone...”⁹⁵. El își propunea ca, în timpul cît va sta la Constantinopol, să se ocupe îndeaproape de această problemă⁹⁵.

⁸⁶ Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 377.

⁸⁷ Tadeusz Korzon, *op. cit.*, p. 120.

⁸⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VII, p. 62.

⁸⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 308.

⁹⁰ Gh. Duzinchievici, *op. cit.*, anexa I.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Cf. Jan Reychmann, *op. cit.*, p. 215.

⁹³ Gh. Ghibănescu, *Catastihul vămilor Moldovei*, p. 204.

⁹⁴ Cf. Tadeusz Korzon, *op. cit.*, p. 133; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 45.

⁹⁵ Cf. P. P. Panaiteanu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 239.

Un loc mult mai important în relațiile comerciale ale Moldovei cu Polonia — din punct de vedere cantitativ și valoric — l-a avut însă exportul. Ca și în secolele precedente⁹⁶, primul loc în exportul Moldovei îl dețineau animalele mari și mici, precum și produsele animaliere. Așa cum s-a arătat mai sus, cu comerțul de vite mari și cai se ocupau, în special, negustorii armeni, stabiliți în Polonia. Aceștia, beneficiind de largi privilegii, cumpărau în târgurile moldovene vite slabe pe care le îngrășau pe moșiile luate în arendă și apoi le treceau în Polonia și în alte regiuni⁹⁷. Din lipsă de informații, nu putem stabili, cu precizie, numărul viteilor cornute care se scoteau anual din țară pentru a fi valorificate pe piețele poloneze. Numeroasele privilegii de care se bucurau acești negustori, reacțiile prompte ale oficialităților poloneze, ori de câte ori acest export era oprit, dintr-un motiv sau altul, precum și informațiile oferite de călătorii străini, dovedesc că numărul acestora era considerabil. După afirmațiile lui Boscovich se exportau, anual, în Polonia, din Moldova și Țara Românească, între 20 000 și 40 000 de boi și vaci, prețul unei perechi de boi grași fiind de 25—30 lei⁹⁸. Pe de altă parte, măsurile luate de Poartă pentru oprirea exportului de vite în Polonia constituiau grele lovituri pentru comerțul moldovenesc. Astfel, agentul domnului Moldovei la Varșovia, La Roche, declara, în 1761, că permanentizarea unor astfel de măsuri ar putea antrena ruina totală a comerțului moldovenesc⁹⁹. Unul din argumentele invocate de T. Czacki, pentru a-l convinge pe domnul Moldovei să revoce interdicția importului horilcii, a fost și faptul că boii exportați în Polonia erau atât de numeroși, încât scădeau prețul celor autohtoni pe piețele poloneze¹⁰⁰. Ch. de Peyssonel ne informează că un foarte mare număr de boi moldovenesci treceau anual în Polonia. În greutate de 200—250 de ocale, ei se vindeau cu 10—13 piaștri, pe când vacile se vindeau cu 8—11 piaștri¹⁰¹. Conform tarifului vamal din 1761, pentru un bou de negoț se percepea o taxă vamală de un leu, pe când, pentru unul de jug, numai 88 de bani¹⁰². Numeroși boi ieșeau din țară și treceau în Polonia și prin contrabandă. Negustorii armeni, care mergeau la Dunăre cu carele după pește, cumpărau boi grași, pe care-i înjugau la carele încărcate, declarându-i la vamă ca fiind din Polonia. Pentru a se curma această practică, se hotărâse ca vameșii de la vama de nord a țării, pe unde treceau ei de obicei, să însemne cu cîți boi de jug intrau negustorii armeni și, în cazul în care ar fi avut mai mulți, să plătească vamă câte 88 de bani de fiecare bou¹⁰³.

Un articol tot atât de important pentru export îl constituiau și caii, care creșteau în număr foarte mare, dacă avem în vedere afirmația lui Raicevich, după care fiecare boier ținea câte 100—200 iepe de prăsilă¹⁰⁴. Vestiți pentru iuțea și rezistența lor, caii moldovenesci erau deosebit de căutați pentru cavaleria ușoară. Cu toate interdicțiile Porții Otomane, exportul de cai a cunoscut — așa cum s-a arătat — în tot decursul secolului o mare amploare. După informațiile lui Raicevich, către sfârșitul secolului al XVIII-lea se exportau în Polonia aproape 20 000 cai anual¹⁰⁵. Prețul unui cai varia între 13—35 lei¹⁰⁶ sau 20—30 de galbeni¹⁰⁷. Se exportau, de asemenea, oi și porci. Deși exportul primelor era

⁹⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 605.

⁹⁷ Cf. N. Iorga, *Negțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 149.

⁹⁸ Cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 116—117.

⁹⁹ Cf. V. Mihoideu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁰⁰ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/12, cadrele 351—354.

¹⁰¹ Cf. Ch. de Peyssonel, *op. cit.*, p. 198.

¹⁰² M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 243.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Cf. P. S. Aurelian, *Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea*, în „An. Acad. Rom.”, Seria II, tom. III, Secția II, Memorii, București, 1882, p. 116.

¹⁰⁵ Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie...*, Traduit de l'italien par Lejeune, Paris, 1882, p. 60.

¹⁰⁶ Cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 116.

¹⁰⁷ Cf. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 606.

interzis, înșiși dregătorii otomani erau nevoiți să constate că interdicția nu era întotdeauna respectată și că Moldova le exporta în Polonia în mare număr¹⁰⁸.

Moldova producea însă și o mare cantitate de vin, care era destul de căutat de negustorii străini, între care și numeroși polonezi¹⁰⁹. După Wenzel von Brognard, în Polonia și Ungaria mergeau, anual, mai mult de 100 000 găleți de vin¹¹⁰. Veniturile pe care domnii le acordau boierilor sau mănăstirilor din exportul vinului în Polonia dovedește că acesta era considerabil. În 1763, de exemplu, Grigore Callimachi dă unei mănăstiri, printre altele, și dreptul de a lua cîte un leu de fiecare bute de vin și cîte 60 de bani de fiecare poloboc de vin care vor trece în Polonia. Actul este întărit, în 1764, de Grigore Ghica¹¹¹. Mănăstirii Sf. Spiridon din Iași i s-a fixat huzmet cîte doi groși de fiecare bute de vin care trecea în Polonia¹¹².

Un alt articol căutat în Polonia, încă din secolele precedente, a fost sarea. Exportul sării moldovenești în Polonia a fost favorizat nu numai de faptul că, după cum se știe, Moldova, deși avea o singură salină, extrăgea, anual, o mare cantitate de sare, ci și datorită faptului că Polonia folosea, în cea mai mare parte, sarea din import. În Polonia exista o importanță salină, la Wieliczka, care, din cauză că nu era bine exploatată, nu putea acoperi însă necesitățile interne¹¹³. Totuși, încă în secolul al XVII-lea, s-a încercat să se încurajeze extracția și valorificarea sării indigene, concurată serios de cea adusă din Moldova și Țara Românească. Astfel, în 1638, seimul a votat o lege care interzicea importul sării românești¹¹⁴. Măsura nu a dat însă rezultatele scontate și, cum importul sării nu a putut fi oprit, Republica a renunțat la intenția de a mai institui monopolul ei¹¹⁵. În acele împrejurări, în cursul secolului al XVIII-lea, s-au exportat în Polonia, după unele informații, cîte 10 000 de bolovani de sare anual, cîntărind fiecare cîte 100 ocale¹¹⁶. Moldova aprovizionă cu sare Polonia meridională și după ce, în urma primei împărțiri, minele de sare poloneze au intrat în stăpînirea Austriei¹¹⁷, nu se mai putea pune problema opririi importului sării din Moldova. S-a încercat, în schimb, să se obțină o scădere a prețului ei. În acest scop, Tadeusz Czacki a făcut o ade-vărată risipă de energie pentru a-l convinge, în 1787, pe Alexandru Ipsilante să scadă prețul sării exportate. Czacki i-a arătat că, în caz contrar, exportul sării moldovenești va fi, cu siguranță, diminuat, datorită concurenței sării austriece, prusiene și rusești, ceea ce ar determina „distrugerea acestei ramuri a comerțului moldovenesc și a unei mari părți din veniturile ilustrului său prinț”¹¹⁸. Alexandru Ipsilante i-a promis că se va strădui să satisfacă cererea guvernului polonez¹¹⁹. Nu știm însă în ce măsură această promisiune a fost îndeplinită sau nu. Cert este

¹⁰⁸ N. Iorga, *Introducere la Hurmuzaki, op. cit.*, vol. X, p. XX–XXI. Pentru exportul porcilor vezi idem, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 16–28.

¹⁰⁹ Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie. Avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces ...*, Nouvelle édition ..., Neuchatel, 1781, p. 162–163.

¹¹⁰ Cf. Gheron Netta, *Expansiunea economică austriacă și explorările ei ori-entale*, București, 1930, p. 103.

¹¹¹ T. Bálnan, *op. cit.*, vol. VI, p. 84–85, 93.

¹¹² Gh. Ghibănescu, *Catastihul vămilei Moldovei*, p. 201.

¹¹³ Ludwik Kubala, *op. cit.*, p. 13.

¹¹⁴ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/12, cadrele 348–350.

¹¹⁵ X. Wl. Chotkowski, *Gospodarstwo społeczno-polityczne polskie i traktaty handlowe Rzeczypospolitej z mocarstwami rozbiorowymi r. 1775. W swietle tainnych relacji dyplomatycznych austriackich* (Situația economică, socială și politică a Poloniei și tratatele comerciale ale Republicii cu puterile împărțitoare. În lumina informațiilor secrete ale diplomației austriece), în „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, Rocznik czwarty, Torun, 1897, p. 77.

¹¹⁶ Cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 117.

¹¹⁷ Cf. Raicevich, *op. cit.*, p. 50.

¹¹⁸ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/12, cadrele 348–350; vezi și Gh. Duzinchievici, *Legăturile comerciale româno-polone*, p. 230.

că, conform unui raport prezentat seimului polonez în 1791, Republica importa sare din Moldova în valoare de 153 000 de florini sau 561 000 de zloți, Moldova situându-se, astfel, pe locul al VI-lea între țările exportatoare de sare în Polonia ¹²⁰.

Exportul lemnului de construcție era, de asemenea, interzis ¹²¹, dar orașele și satele poloneze limitrofe se aprovizionau cu lemne de foc din Moldova. În 1742, starostele Nanowski a cerut domnului permisiunea să taie, în fiecare an, în pădurile Moldovei cîte cinci sute de care de lemne de foc ¹²². Pentru extinderea navigației pe râurile interne și de graniță polonezii aveau nevoie de lemn pentru construirea vaselor, pe care îl cumpărau tot din Moldova ¹²³. Cînd erau împiedicați s-o facă, se plîngeau la Poartă, așa cum a făcut Podoski, în 1759 ¹²⁴ și Thomas Aleksandrowicz, în 1766 ¹²⁵. Se întîmpla, uneori, ca polonezii să nu mai ceară permisiunea dregătorilor domnești și să-și procure lemnele necesare pe cont propriu ¹²⁶. În sfîrșit, mierea, ceara ¹²⁷, lina ¹²⁸, cînepa, inul ¹²⁹, potasiul ¹³⁰, gudronul ¹³¹ au fost alte articole pe care Moldova le-a exportat în Polonia în secolul al XVIII-lea. Pieile de bou, bivoli și capră, purtînd denumirea de „cordovani” ¹³², de rîși ¹³³, dar mai ales cele de iepuri, din care negustorii evrei din Brody cumpărau anual cîte 200 000 de bucăți, la prețul de 50 lei sută ¹³⁴, pieile tăbăcite ¹³⁵, peștele sărat și untura de pește ¹³⁶, legumele, precum și o serie de alte mărunțișuri ¹³⁷ se adaugă la lista de mărfuri pe care Moldova le exporta în Polonia.

Schimbările comerciale dintre cele două țări au fost favorizate și de existența a numeroase puncte de trecere din Moldova în Polonia ¹³⁸. Mărfurile se transportau pînă la graniță cu harabaua, carul sau căruța, care, de altfel, constituiau, uneori,

¹¹⁹ J. Reychmann, *op. cit.*, p. 222.

¹²⁰ Cf. T. Korzon, *op. cit.*, p. 139.

¹²¹ N. Iorga, *Relations entre la nation roumaine et la nation polonaise*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, București, 1921, p. 160.

¹²² Idem, *Studii și documente*, vol. VI, p. 239.

¹²³ Cf. J. Reychmann, *op. cit.*, p. 215.

¹²⁴ Cf. V. Mihordea, *op. cit.*, p. 7.

¹²⁵ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/10, cadrele 461—462.

¹²⁶ Cf. V. Mihordea, *op. cit.*, p. 12. În 1775, Grigore Ghica hotărâște ca numai moldovenii să aibă voie să ducă lemne și fin în Polonia. Ca urmare, venitul de patru bani pe care-l lua căpitanul de Coțmani pentru „carul cu lemne și fin” dus de negustorii poloni este desființat (cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 27—28).

¹²⁷ Cf. J. Reychmann, *op. cit.*, p. 215.

¹²⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VII, p. 261.

¹²⁹ Iorga, Introducere la Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. XXV—XXVI.

¹³⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 567; J. Reychmann, *op. cit.*, p. 215;

N. Iorga, Introducere la Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. XXV.

¹³¹ Raicevich, *op. cit.*, p. 46.

¹³² N. Iorga, Introducere la Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. XXV—XXVI.

¹³³ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 252.

¹³⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 117; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 607;

J. Reychmann, *op. cit.*, p. 215.

¹³⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment I, vol. I, p. 611.

¹³⁶ Gh. Ghibănescu, *Catastihul vămilor Moldovei*, p. 213; M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 254.

¹³⁷ N. Iorga, Introducere la Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. XXV—XXVI.

¹³⁸ Wenzel von Brognard, care indică unele din aceste puncte, a vizitat Moldova în 1782; deci după prima împărțire a Poloniei și răpirea Bucovinei (cf. Gheron Netta, *op. cit.*, p. 95—96).

și unități de măsură pentru fixarea taxelor vamale¹³⁹. Ajunse la Nistru, mărfurile erau trecute de pe un mal pe celălalt, cu ajutorul plutelor, luntrilor și al podurilor plutoare. Astfel de mijloace de transport se aflau la Movilău, Iarova¹⁴⁰, Samușin și în alte puncte¹⁴¹. Pentru trecerea apelor se plătea brudina care varia în funcție de volumul mărfii. În caz de accidente, stăpînii podurilor erau obligați să suporte cheltuielile de despăgubire pentru că „de vreme ce eu brudina, ei sînt datori să plătească paguba ce s-ar întîmpla”¹⁴². Slujbașii domnești de la margini erau obligați să supravegheze felul în care se făcea trecerea¹⁴³ și se respectau drepturile stăpînilor. În 1741 sau 1742, vel căpitanul unui ținut de margine este demonstrat de către Constantin Mavrocordat că nesocotește drepturile lui Cantacuzino de a lua veniturile unor poduri plutoare. Domnul îi poruncește să-i dea o parte din venitul podului, deoarece „măcar că sînt apele gospod iar malul este moșneșescu și cite poduri vor mai fi pe prunduri..., pe apă de iastă parte... tot în sama ta să fie, însă cei cu moșiele fără parte nu vor fi”¹⁴⁴.

Samușinul, unde exista un vad de trecere mai vechi, menționat încă din 1671¹⁴⁵, a fost un important punct de trecere pentru mărfuri și călători. Pînă în anul 1726, cînd Mihail Racoviță a dat lui Iordache Cantacuzino dreptul de a reînființa podul umblător de la Samușin, se pare că trecerea se făcea numai pe podul polonez. În privilegiul acordat, la 26 iulie 1726, se menționează că „măcar că este podul leșescu la malul lor, dar și dumnealui să aibă a-și face în malul dispre moșia dumisale, precum este obiceiul: cîni trece dispre Moldova, trece pe podul moldovinescu și-ș e brudina, iar cîni trece dispre satul leșescu trece în podul lor și-ș eu ei brudina”, pentru că „așe au fost obiceiul bătrînilor și așezare hraniților” (s. ns.)¹⁴⁶. Cum această măsură leza interesele magnaților poloni de la graniță, beneficiarul ei solicită un nou privilegiu în limba latină, pentru a putea fi înțeles și de autoritățile poloneze. În noul document emis de Grigore Ghica la 17 ianuarie 1727, se făcea specificarea că stăpînul moșiei Samușin va trebui să respecte obiceiul vechi în așa fel încît să nu aducă nici un prejudiciu stăpînilor moșiei din Ustie, aflată pe malul polonez¹⁴⁷. Pentru a se evita orice neînțelegeri, același domn a poruncit, la 24 aprilie 1728, starostelui Șerban Cantacuzino, că „de ar cîrți leșii ceva la vremea cînd să face comisăe, să așezi și de astă pricină pentru acel pod, căci dintr-unul ca acesta prind străinii nărav și să fac și mai multe amestecături și gilcevi, lăsîndu-se lucru dispre partea Modovei în slab”¹⁴⁸.

După moartea lui Iordache Cantacuzino, podul moldovenesc a fost lăsat în paragină, stăpînul moșiei luînd cîte 30 lei anual din venitul podului polonez, care făcea acum legătura între cele două maluri¹⁴⁹. În anul 1758 însă, urmașul lui Iordache Cantacuzino, Constantin Cantacuzino Pașcanu reface podul¹⁵⁰, fapt ce a declanșat o adevărată acțiune diplomatică din partea autorităților poloneze, pentru

¹³⁹ Cf. T. Bălan, *op. cit.*, vol. III, p. 141; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 449–450; vol. XXII, p. 43–44; M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 243–258; Gh. Ghibănescu, *Catastihul vămilor Moldovei*, p. 208 și urm.

¹⁴⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 220, 271; idem, *Documente Calimachi*, vol. II, p. 188–189.

¹⁴¹ Grigore Ghica hotărâște, în 1775, ca marele comis să ia, printre altele, și „douăzeci de bani de luntrile ce se fac aici și se duc pe Prut în țara leșască” (cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 43–44).

¹⁴² *Ibidem*, vol. VI, p. 247–248.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 302.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 271.

¹⁴⁵ Constantin și Marcela Karadja, *Documentele moșiilor Cantacuzinești din Bucovina*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. X, București, 1931, p. 49.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 54–55.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 16.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 56.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 59–60.

¹⁵⁰ T. Bălan, *op. cit.*, vol. VI, p. 66.

distrugerea acestui pod. Cauza acestei reacții din partea Poloniei trebuie căutată, înainte de toate, în strădaniile magnaților polonezi din regiunile sudice, în special din Podolia, de a găsi noi piețe de desfacere pentru produsele lor cerealiere. Cum exportul cerealelor pe Marea Baltică era dificil, datorită distanței și a dificultăților de transport, cea mai avantajoasă cale era transportul pe Nistru și de aici pe Marea Neagră, la Constantinopol, Kerson, sau chiar, prin Mediterană, în Franța¹⁵¹. Pentru aceasta, ei pretindeau însă ca dreptul de trecere sau navigație să le aparțină în exclusivitate.

În 1758, contele Ignatîu Podoski¹⁵² este trimis în misiune diplomatică la Poartă. În instrucțiunile sale figurează și însărcinarea de a cere numirea unei comisii care să cerceteze vinovăția boierului moldovean Pașcanu¹⁵³. Pretextînd că construirea podului moldovenesc este în contradicție cu prevederile articolului XI din tratatul de la Carlovitz, guvernul polonez cerea ca Poarta să ia măsuri, nu numai ca podul să fie distrus, ci „zisul Pașcanu, ca inovator și tulburător al liniștii publice, să fie pedepsit cu taxele sau contribuțiile încasate în acest interval de timp în dauna căpitanului de Camenița”¹⁵⁴. Într-adevăr, în iulie 1760, sultanul poruncește pașei de Brăila și domnului Moldovei să cerceteze litigiul ivit în legătură cu acest pod¹⁵⁵. Porunca este executată și, la 25 august 1760, cadîul Ibrahim Naibi întocmește un raport în care arată că „după mărturiile hotînilăilor turci și pămîntenilor boieri și a altor mulți lăcuiteri vrednici de credință” podul „este vechiu și cum s-au învoit și la venitul podului acestuia să păzește în giumătate, obiceiul după cum au fost dintru început”¹⁵⁶.

Un astfel de răspuns nu era însă în măsură să satisfacă pretențiile poloneze. Ca urmare, la 1 aprilie 1761, regele August al III-lea se adresează, din Camenița, în scris, sultanului cerîndu-i ca litigiul să fie rezolvat în favoarea supușilor săi¹⁵⁷.

Agravarea situației politice din Polonia, datorită luptelor dintre facțiunile magnaților pentru succesiunea lui August al III-lea¹⁵⁸, nu a mai permis, desigur, oficialităților poloneze să se mai ocupe de această problemă. Ea va fi însă repusă în discuție, cu o și mai mare vigoare, de succesorul său, regele Stansilaw August

¹⁵¹ Ch. de Peyssonel afirmă că, în 1759, cînd a fost la Iași, i s-a vorbit „despre o propunere pe care polonezii o fuseseră guvernului otoman de a introduce grînele lor în Marea Neagră pe Nistru și de a le duce la Constantinopol; ei cereau pentru aceasta cîteva privilegii pe care Poarta nu voia să le acorde și eu nu am putut să înțeleg niciodată ce obstacole au existat în calea unui proiect din reușita căruia cele două puteri ar fi avut un egal avantaj” (cf. Ch. de Peyssonel, *op. cit.*, p. 201—202). Trei ani mai tîrziu, St. Priest auzea vorbindu-se despre acelasi lucru (cf. T. Holban, *Contribuție la istoria comerțului românesc în secolul al XVIII-lea*, în „Economia românească”, nr. 4—5, septembrie-octombrie, 1942, p. 9). După 1772, în căutare de noi debusee pentru produsele agricole ale regiunilor sudice, șleahța a încercat, din nou, să vîndă surplusul de grîu Turciei. Cum însă planul a fost zădărnicit de Frederic al II-lea, regele Prusiei, interesat în crearea unor dificultăți cît mai mari economiei Poloniei, s-a încercat să se cointerezeze comerțul francez, prin Marea Mediterană. În cele din urmă, s-au îndreptat către Kerson, „unde Rusia deschisese largi posibilități comerțului polonez” (cf. J. Reyhmann, *op. cit.*, p. 227). Într-adevăr, în 1782, Rusia a acordat Poloniei dreptul de a avea o societate comercială la Kerson (cf. J. Reyhmann, *Le commerce polaise au Mer Noire au XVIIIe siècle par le port de Kherson*, în „Cahiers du Monde Russe et Sovietique”, vol. VII, avril-juin, 1966, p. 237).

¹⁵² Asupra identității acestui personaj, vezi N. Iorgu, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 247.

¹⁵³ Cf. V. Mihordea, *op. cit.*, p. 7.

¹⁵⁴ N. Iorgu, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 247.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 260.

¹⁵⁶ Constantin și Marcela Karadja, *op. cit.*, p. 59—60.

¹⁵⁷ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/10, cadrele 38—39.

¹⁵⁸ *History of Poland*, p. 292 și urm.

Poniatowski, încă din primii ani de domnie. Astfel, la 22 august 1765, contele Thomas Aleksandrowicz, trimis extraordinar și plenipotențiar al regelui și Republicii la Poartă¹⁵⁹, primește instrucțiuni detaliate în legătură cu această problemă, punându-i-se la dispoziție și o largă documentație¹⁶⁰. Concomitent, Dzieduszycki, regimentarul Podoliei, a scris lui Grigore Ghica, cerându-i satisfacerea pretențiilor poloneze invocând aceleași argumente, potrivit cărora dreptul de transport pe fluviu aparține exclusiv Poloniei, drept înserat și în tratatul de delimitare a granițelor dintre Republică și Poartă din 1703. În scrisoarea sa, datată 2 iunie st. vechi, 1765, domnul Moldovei îi răspunde că pretențiile lor nu sînt fondate pe nici un tratat¹⁶¹. În anul următor, moldovenii au încheiat polonezilor trecerea în Moldova¹⁶², ceea ce a stîrnit o vie neliniște, date fiind pierderile pe care putea să le înregistreze comerțul său de export și de tranzit prin Moldova. Pentru a determina deschiderea graniței, autoritățile au trecut imediat la contramăsuri, ordonînd, la rîndul lor, închiderea trecerii moldovenilor la Zaleszczyki și chiar suspendarea iarmarocului de la Sniatyn. Pentru eficacitatea acestor măsuri, Dzieduszycki propune să se ceară și sprijinul pașei de Hotin, care trebuia să fie convins că măsura moldovenilor va afecta în primul rînd raiaua a cărei aprovizionare cu cele necesare va fi mult îngreuiată. El insistă ca guvernul să nu piardă nici o ocazie pentru a face demersuri la Poartă, în vederea realizării acestui obiectiv¹⁶³. Thomas Aleksandrowicz înaintază, la 17 decembrie 1766, un nou memoriu Porții, acuzîndu-l pe Grigore Ghica că urmărește în mod deliberat ruinarea bîlciurilor de la Zaleszczyki și atragerea meșterilor de acolo spre a-i folosi în interesul său în Moldova¹⁶⁴.

Lipsa surselor documentare ne împiedică să urmărim evoluția acestui conflict după 1766. Cert este că, după răpirea Bucovinei de către Austria, statul austriac a construit la Samușin un pod propriu, în 1782, iar drepturile proprietarilor nu au mai fost luate în considerație¹⁶⁵.

În ceea ce privește desfacerea mărfurilor, ea avea loc, în principal, ca și în perioadele anterioare, în marile centre economice ale țării, precum și prin intermediul iarmarocelor. Cele mai importante centre comerciale ale Moldovei erau Iași, Galați și Botoșani, cel din urmă constituind o importantă piață de desfacere pentru mărfurile care se schimbau cu Polonia și Rusia¹⁶⁶. La Botoșani existau, pe la jumătatea secolului, numeroși negustori autohtoni și străini care aveau relații comerciale cu negustorii polonezi¹⁶⁷. Tot acolo, către sfîrșitul veacului, negustorii armeni din Lwów au înființat o companie comercială care se ocupa cu comerțul de boi¹⁶⁸. În 1775, un Tănase din Botoșani se plînge domnului că nu poate să intre în cele cinci dughene din oraș, pe care medelnicerul Ștefan Anastase se angajase să i le închirieze pentru 250 lei pe an. Din această cauză „marfa pe care a

¹⁵⁹ Cf. Gh. Duzinchievici, *O încălcare de graniță a Moldovei în 1766, pricinuită de doi evrei din Polonia refugiați în Moldova*, în „Revista critică”, an. 12, nr. 4, Iași, 1938.

¹⁶⁰ Se afirma că acest drept a fost inclus și în tratatul de delimitare a granițelor dintre Imperiul otoman și Polonia încheiat în 1703 (cf. Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/10, cadrele 18—21; vezi și cadrul 15). Afirmatia nu corespunde însă realității, întrucît în tratatul amintit nu se specifică că Turcia ar fi acordat acest drept Poloniei (vezi Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment II, vol. III, p. 292—293).

¹⁶¹ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/10, cadrele 25—27.

¹⁶² *Ibidem*, rola 69/12, cadrele 67—68; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 363—364.

¹⁶³ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/12, cadrele 77—80.

¹⁶⁴ Idem, rola 69/10, cadrele 461—462.

¹⁶⁵ Cf. Constantin și Marcela Karadja, *op. cit.*, p. 18.

¹⁶⁶ Cf. *Istoria României*, vol. III, p. 675.

¹⁶⁷ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 37.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 65.

adus-o din țara leșească s-a stricat în care, neavînd cum s-o depoziteze și s-o vindă". Ca urmare, el „cere despăgubiri pentru chirie și pentru alți bani dați ca mită”¹⁶⁹. În Iași, pe la 1764, se aflau numeroase bazaruri, prăvălii făcute din pia-tră sau din lemn în care se desfăceau mărfurile aduse nu numai din Polonia ci și din alte țări¹⁷⁰. După catagrafia întocmită la 5 iunie 1774, în Iași numai dughenele în care se vindea horilcă erau în număr de 21¹⁷¹. Struve, care trece prin țările noastre la 1793, în drum spre Constantinopol, spune că în prima localitate moldo-venească pe care o întâlnește venind de la Lwów, a văzut „un lung șir de gherete și de prăvălii pline de alimente, de lucruri utile călătorilor, de stofe, de postavuri și de o înfinitate de alte mărfuri pe care s-ar putea obține un preț foarte bun”¹⁷². Din privilegiile acordate negustorilor autohtoni de Grigore Ghica¹⁷³ și apoi de Ale-xandru Constantin Mavrocordat, în 1783, reiese, așa cum s-a arătat mai sus, că negustorii străini trebuiau să-și desfacă mărfurile lor cu ridicata într-un anumit termen, excepție făcînd doar produsele alimentare.

Pe lângă formele stabile și tirgurile săptămînale¹⁷⁴, un mijloc deosebit de important pentru desfacerea mărfurilor importate din Polonia, dar mai ales pentru exportarea animalelor și a altor produse moldovenești în Polonia, l-au constituit iarmarocacele periodice care se țineau la marginea țării. Cît de importante au fost ele, din acest punct de vedere, reiese clar din faptul că ținerea sau neținerea lor era anunțată din timp, în fiecare localitate mai importantă a țării¹⁷⁵.

Unul dintre acestea se ținea la Sf. Arhangheli la Movilău, pe moșia Budele¹⁷⁶. Raicevich ne informează că aici se făcea, în special, comerț cu cai¹⁷⁷. Polonezii erau deosebit de grijulii ca nu cumva moldovenii să ia vreo măsură care să stingherească, într-un fel sau altul, buna desfășurare a tranzacțiilor comerciale care se făceau aici. La 13 februarie 1733, Grigore Ghica asigură oficialitățile poloneze din Podolia, probabil în urma unor sesizări ale acestora, că „tîrgul Mohilăului este la locul său și va fi neschimbat”¹⁷⁸. Măsurile luate de Ioan Theodor Callimachi privind mărirea taxelor pentru vitele exportate în Polonia a avut repercusiuni asupra activității comerciale de la Movilău. Ca urmare, guvernul lui August al III-lea face demersuri la Constantinopol pentru a se reveni la vechea situație. La 3 mai 1760, interpretul polon la Poartă, Guilliani, raporta primului ministru Brühl că „afacerea bilciurilor de la Mohilev a Excelentei Sale palatinul de Kiev este cu totul terminată...”¹⁷⁹. Importanța iarmarocacelor de la Movilău nu a scăzut nici după cea de a treia împărțire a Poloniei continuînd să existe aici o intensă activitate comercială de la care negustorii moldoveni nu lipseau¹⁸⁰. În fața Sniatynului se afla iarmarocul de la Orășeni, proprietatea lui Ion Paladi biv vistiernic. La 10 mai 1708, el se plînge lui Mihai Racoviță că nu poate avea nici un venit de pe urma moșiei, atît datorită distrugerilor provocate de „poporul adunat” la iarmaroc, cît

¹⁶⁹ Cf. Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români. Mai ales băcănia*, București, 1908, p. 36—37.

¹⁷⁰ Cf. *Arhiva Istorică a României*, an. V (1865), nr. 23, p. 164.

¹⁷¹ Arh. St. Iași, Microfilme, 1774.

¹⁷² Struve, *Voyage en Krimée suivie de la relation de l'ambassade envoyée d Petersburg à Constantinople, en 1793 ...*, Paris, 1802, p. 7.

¹⁷³ Vezi *Istoria României*, vol. III, p. 374.

¹⁷⁴ *Ibidem*.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIV, p. 32—33. Dintr-un document din 1731 sau 1732 aflăm că Mariica, soția lui Ilie Cantacuzino fost vistiernic, arendase Movilăul „unde se face iarmaroc” lui Boteanu și lui Zosin, pentru 30 lei pe an. Se hotărăște, însă, să „dea totul” nepotului ei Iordache Cantacuzino vel vornic (cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 83).

¹⁷⁷ Raicevich, *op. cit.*, p. 60.

¹⁷⁸ Arh. St. București, Microfilme Polonia, rola 69/11, cadrul 765.

¹⁷⁹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 250.

¹⁸⁰ Idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 100.

și din cauză că slujbașii domnești luau o serie de taxe nelegale. Domnul dispune repunerea în drepturi a proprietarului și, printre altele, îi dă dreptul ca de fiecare dughenă a negustorilor polonezi să ia o taxă de 30 de bani, de la moldoveni urmînd să ia doar jumătate¹⁸¹. Porunca domnească nu a fost însă respectată, de vreme ce, la 16 mai 1710, Ion Paladi înaintează o nouă plîngere în acest sens lui Nicolae Mavrocordat. Între timp, iarmarocul de acolo căpătase o mai mare anploare, întrucît negustorii ridicaseră bordeie și dugheni. Domnul îi întărește drepturile acordate de predecesorul său¹⁸².

Încheierea războiului ruso-austro-turc, din 1735—1739, care dezorganizase mult activitatea comercială de la granițele țării cu Polonia a creat condițiile pentru reorganizarea iarmaroacelor. Cum acestea erau „de folosul lăcuiturilor dispre îmbe părțile”, Grigore Chica se înțelege cu Neculai Potocki să reînființeze iarmarocul din ținutul Cernăuți. Domnul se hotărăște pentru acest loc nu numai pentru faptul că acolo fusese iarmaroc pe timpul lui Nicolae Mavrocordat și al lui Mihail Racoviță, ci, mai ales, pentru că era „loc mai cuvios și mai cu îndămină atîta pentru starea dobitoacelor, cît și pentru negustoria și strînsura nărodului a îmbe părțile...” Faptul că domnul hotărăște opt iarmaroace a cite 15 zile fiecare, că a dat „poruncă lăcuiturilor țării Moldovei ca fiștecarile să năzuiască la zilili însărmate acolo să deschiză iarmaroacele...”¹⁸³, dovedește că în acele părți se făcea un intens trafic comercial. De altfel, St. Priest afirmă că la iarmaroacele de la Cernăuți se vindeau foarte mulți cai și alte vite albe în Polonia și Germania¹⁸⁴. În sfîrșit, un loc important pentru vînzarea vitelor era iarmarocul de la Colaciu. La 9 mai 1742, Constantin Mavrocordat a poruncit, printre altele, să se dea „în știre tuturor negușitorilor străini și de țară cine ar avea vite de vîndut sau negoț să murgă acolo la Colacin, căci iarmaroacele acolo la Colacin să vor face pâr la toamnă”¹⁸⁵.

*

Monopolul otoman a stîngerit enorm relațiile comerciale ale Moldovei cu alte state, aducîndu-i, prin aceasta, prejudicii greu de calculat. Și totuși, așa cum a reieșit, acest monopol nu a fost absolut, fapt care a permis Moldovei să întrețină relații comerciale cu țările vecine, cele cu Polonia deținînd un loc destul de important. De aceea, comerțul extern a constituit pentru ea, așa cum afirma și Wilkinson, „una din cele mai importante surse de îmbogățire”¹⁸⁶ din acea epocă.

Lipsa unor surse de informare mai detaliate nu ne-a dat posibilitatea să stabilim cu exactitate cuantumul și valorile mărfurilor care s-au schimbat între cele două țări în tot cursul secolului al XVIII-lea. Din această cauză, este greu de stabilit venitul pe care l-a obținut domnia și categoriile de locuitori angrenate în schimbul de mărfuri cu Polonia. Că ele au fost considerabile, mai ales din comerțul cu vite, nu încapă nici o îndoială. Deseie privilegiile acordate de domnie negustorilor armeni, care se ocupau cu comerțul cu vite; s-au datorat mai puțin intervențiilor poloneze pe lângă Poartă și într-o măsură mult mai mare faptului că din aceasta avea de cîștigat, în primul rînd, visteria domnească. În 1769, de exemplu, numai din cunița pe care o plăteau negustorii care-și îngrășau vitele de negoț în Moldova se încasau 9 250 de piaștri, cea mai mare parte a ei fiind achitată de negustorii armeni din Polonia¹⁸⁷. Ocuparea Galiei de austrieci, în urma primei împărțiri a Poloniei și a răpirii Bucovinei au micșorat în bună parte acest venit, lucru sesizat chiar în 1776¹⁸⁸. Veniturile pe care le obțineau

¹⁸¹ T. Bălan, *op. cit.*, vol. III, p. 141.

¹⁸² *Ibidem*, p. 290—291.

¹⁸³ T. Bălan, *op. cit.*, p. 187—188.

¹⁸⁴ T. Holban, *op. cit.*, p. 8.

¹⁸⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 361.

¹⁸⁶ W. Wilkinson, *op. cit.*, p. 67.

¹⁸⁷ T. Holban, *op. cit.*, p. 9.

¹⁸⁸ P. Râșcanu, *op. cit.*, p. CXI.

dregătorii domnești de pe urma taxelor suplimentare puse pe animalele care se exportau în Polonia este o altă dovadă a faptului că veniturile Moldovei din comerțul cu Polonia erau destul de însemnate. La 1775, de exemplu, Grigore Ghica hotărâ ca starostele unui ținut de margine să plătească, din veniturile pe care le obținea din astfel de taxe asupra animalelor exportate în Polonia, cite 500 de lei anual marelui armaș și 240 de lei marelui spătar¹⁸⁹. Călătorul englez Adam Neale, care a vizitat Moldova la începutul secolului al XIX-lea, afirma că Moldova obținea un venit anual de 100 000 de lire sterline de la cele 100 000 de capete de vite cunute pe care le vindea pe piețele străine, în afară de oi și cai¹⁹⁰. Or, o mare parte din aceste vite luau drumul Poloniei. Dintr-un document din 1784 reiese că negustorii armeni din Galiția, atunci sub stăpânire austriacă, cumpărau din Moldova 5 000 de boi, a 25 de florini unul, 6 000 de vaci, a 10 florini una și 1 000 cai, a 50 de florini unul, ceea ce dă un venit de 235 000 de florini, la care se adaugă 5 000 de florini cornărtiul și 1 000 florini cunița¹⁹¹. Fără îndoială că amploarea acestui comerț a avut urmări favorabile asupra dezvoltării creșterii animalelor, ceea ce a făcut ca acestea să continue a fi una din cele mai importante ramuri ale economiei Moldovei. Venituri importante se obțineau, desigur, și din exportul altor produse ca sarea, vinul, pieile, mai ales de iepuri ș.a. Faptul că în Moldova circulau, în secolul al XVIII-lea, foarte multe monede poloneze este și el o dovadă asupra rolului pe care-l juca Polonia în viața comercială a Moldovei¹⁹².

Cît privește importanța pe care acest comerț a avut-o pentru economia Poloniei, ea este dovedită și de alerta în care intrau oficialitățile ei ori de cîte ori se punea în discuție stabilitatea acestuia.

Dar, o bună parte a beneficiilor realizate din schimburile comerciale cu Polonia ieșeau din țară, dat fiind faptul, că în cea mai mare parte, acest comerț se afla în mîna negustorilor străini. Constatările lui Wenzel von Brognard, în această direcție, sînt edificatoare. După el, exercitarea comerțului de către străini făcea ca Moldova să piardă „1. cîștigul comercial la desfacerea produselor sale; 2. cîștigul comercial la vînzarea mărfurilor străine în țară; 3. avantajele rezultate din transport și mijloacele de plată; 4. în sfîrșit, întreaga ramură a activității comerciale, din care se hrănesc numai străinii”¹⁹³. Din această cauză, negustorii autohtoni se plîng domniei că negustorii străini le fac o mare concurență „cu un folos de douăzeci și cinci la sută la vamă și impozite”, ei fiind în pericol de a fi ruinați. Ca urmare, în 1783, au fost luate o serie de măsuri pentru protejarea lor¹⁹⁴, dar o schimbare radicală a situației depindea de modificarea statutului politic al Moldovei, care va fi opera unui viitor îndepărtat.

QUELQUES ASPECT DES RELATIONS COMMERCIALES ENTRE LA MOLDAVIE ET LA POLOGNE AU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Des relations commerciales entre la Moldavie et la Pologne ont été établies bien avant le XVIIIe siècle. Une des causes essentielles qui ont contribué à nouer ces relations a été le fait qu'en grande partie, les machandises produites dans ces deux Etats ont été complémentaires. Les événements politiques du dernier

¹⁸⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 16—28.

¹⁹⁰ *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie par Adam Neale, docteur en médecine...*, tom. I, 1818, p. 30.

¹⁹¹ Cf. Dumitru Z. Furnică, *op. cit.*, p. 123.

¹⁹² Cf. Ch. de Peyssonel, *op. cit.*, p. 202.

¹⁹³ Cf. Gheron Netta, *op. cit.*, p. 105.

¹⁹⁴ Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 74.

quart du XVIIIe siècle ont eu des répercussions défavorables sur les échanges commerciaux entre la Moldavie et la Pologne. La paix de Carlovitz, en 1699, instaura une période pacifique dans les rapports entre les Turcs et les Polonais, qui dura jusqu'à la disparition de la Pologne comme Etat. Dans cette période fut créé un cadre propice au développement du commerce entre la Moldavie et la Pologne.

L'auteur se basant sur les résultats déjà acquis par les ouvrages antérieurement publiés sur ce sujet, ainsi que sur des sources documentaires roumaines et polonaises inédites, se propose d'étudier les rapports économiques roumano-polonais au XVIIIe siècle.

Au XVIIIe siècle, on constate l'apparition de nouveaux éléments dans la situation économique et politique de la Moldavie et de la Pologne, dont les répercussions sur les relations commerciales ne peuvent être négligées. Il s'agit, d'abord, de l'instauration du régime des princes phanariotes en Moldavie et en Valachie et de l'aggravation des désordres intérieurs ainsi que de l'ingérence de plus en plus accentuée des Etats étrangers dans les affaires intérieures de la Pologne. Les conséquences seront le démembrement de cet Etat. En Moldavie, le monopole que l'Empire ottoman s'est réservé pour l'achat de certaines marchandises et qui s'est maintenu tout le long de la période étudiée, n'a pas été absolu, ce qui a permis à la Moldavie d'entretenir des relations commerciales avec les Etats voisins, notamment avec la Pologne. A la même époque, les mesures prises par le gouvernement polonais, surtout au cours de la deuxième partie du siècle, pour la modification de son régime commercial, ont contribué à faciliter ces relations.

A la différence de ce qui s'est passé aux siècles précédents, durant le XVIIIe siècle les relations commerciales entre la Moldavie et la Pologne, à cause de leur situation politique, n'ont plus été réglementées par des traités conclus entre ces deux Etats. Leur base juridique fut constituée par les articles X et XI du traité de paix conclu entre la Porte et la Pologne à Carlovitz, en 1699, qui garantissaient le respect des capitulations accordées à la Pologne. En même temps, ces articles prévoyaient l'obligation des princes régnants de Moldavie d'adopter, dans les relations avec cet Etat, une attitude qui convienne à son roi. Mais comme ces capitulations n'accordaient à la Pologne que le droit de faire commerce sur mer et sur terre avec toutes les provinces de l'Empire ottoman, sans bénéficier des droits de douane de 3%, les autorités polonaises s'efforcèrent de profiter autant que possible du fait que la Moldavie était un Etat vassal de la Turquie. Leurs tentatives n'ont pas été toujours couronnées de succès, soit parce que la Porte ne fut pas disposée à satisfaire entièrement leurs prétentions, les trouvant excessives, soit à cause de l'opposition des princes régnants de Moldavie. Dans ces circonstances, les princes régnants de Moldavie ont toujours eu la possibilité, conformément à l'autonomie dont jouissait cette principauté, de mettre en application, à l'égard de la Pologne, des tarifs autonomes de droits de douane, de suspendre ou de permettre l'exportation ou l'importation de certaines denrées, de réduire les droits de douane sur certaines marchandises ou d'exempter celles-ci de tels droits. Ainsi, l'exportation des marchandises moldaves (telles que bestiaux, produits alimentaires, vin, sel, bois, miel, cire, etc.) de même que l'importation des marchandises polonaises en Moldavie (telles que les marchandises manufacturées, particulièrement les produits textiles provenant de la région d'Andrychów; la bière, l'anis, l'hydromel, etc.) ont été grévées de droits supplémentaires et soumises aux exactions des préposés moldaves et polonais chargés de surveiller la frontière et de percevoir certains de ces droits. On doit toutefois remarquer que, désirant entretenir de bonnes relations commerciales, les princes régnants de Moldavie ont pris, à maintes reprises, des mesures pour mettre fin aux exactions ou pour les diminuer. De nombreux privilèges accordés aux négociants arméniens établis en Pologne, dont l'occupation principale était le commerce des bestiaux, les démarches des princes régnants de Moldavie auprès des auto-

rités polonaises quand les exactions des hauts dignitaires ou des magnats polonais menaçaient le cours normal de ces relations, etc., sont des preuves dans ce sens.

Se rendant compte des avantages qui résultaient des échanges commerciaux avec la Moldavie, certains représentants des autorités polonaises ont proposé des mesures pour mettre le commerce polonais en Moldavie à l'abri des exactions et pour favoriser son extension.

Ainsi, le commissaire royal Tadeusz Czacki a proposé, en 1787, que la Pologne fasse par la voie diplomatique les démarches nécessaires pour obtenir le droit d'avoir un consul en Moldavie et un ministre permanent à la Porte pour veiller à la défense des intérêts commerciaux de leurs ressortissants. En 1780, W. Chrzanowski, envoyé en mission à Constantinople, a eu pour instructions d'obtenir l'extension du commerce d'exportation de la Pologne en Moldavie.

Pour des raisons d'ordre économique, le gouvernement polonais s'est efforcé, à partir de 1750, de monopoliser les transports sur le Dniestre. A cet effet, il a déployé une ample action diplomatique à Constantinople. Dans le même but, il a essayé de détruire un pont, construit par le boyard moldave Iordache Cantacuzène en 1726, et remis en état en 1758 par C. Cantacuzène—Pașcanu. Mais ces démarches sont restées sans résultat, à cause de l'évolution de la situation politique dans les dernières décennies du XVIIIe siècle.

Les échanges de marchandises entre les deux Etats, effectués particulièrement dans les foires, ont eu aussi, sans doute, une influence positive sur leur économie.

La pénurie de sources d'information plus détaillée n'a pas permis de connaître la quantité et la valeur des marchandises échangées entre la Moldavie et la Pologne au XVIIIe siècle. C'est pourquoi il est difficile de savoir quels revenus furent encaissés par les princes moldaves à l'occasion de ces opérations et quelles catégories d'habitants participèrent à l'échange des marchandises avec la Pologne. Cependant une grande partie des bénéfices réalisés à cette occasion n'était pas acquise par les Moldaves, parce que le commerce d'exportation de notre pays a continué, durant ce siècle, à être exercé par des négociants étrangers. Les mesures prises pour modifier cette situation n'ont pas eu de résultat favorable, parce qu'une telle modification dépendait de changements profonds dans le statut politique de la Moldavie, changements qui ne furent réalisés que bien plus tard.

INCEPUTUL INDUSTRIEI ALCOOLULUI ÎN MOLDOVA FEUDALĂ

DE

ALEXANDRU I. GONȚA

Una din ramurile de activitate aducătoare de serioase venituri încă în perioada orînduirii feudale din Moldova a fost industria alcoolului. Ea a început să ia o dezvoltare mai mare în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, în urma relațiilor comerciale cu Polonia și Rusia. Aducînd venituri serioase negustorilor străini, ea a ispitit curînd pe stăpîinii de moșii și pe negustorii autohtoni, care au înființat velnițe atît la sate, cît și la orașe.

Ajungîndu-se la înlocuirea fructelor, ca materie primă, cu grîne, această ramură a industriei a dobîndit o importanță atît de mare spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, datorită marii capacități de producție și prin absorbirea tuturor rezerveilor de cereale din țară, încît a devenit o problemă de stat pentru Adunarea obștească, a alarmat Înalta Poartă și a declanșat un conflict comercial cu Polonia.

Consecința imediată, în urma măsurilor adoptate pentru încurajarea ei, a fost intensificarea producției de cereale, cu introducerea cartofului în agricultură și folosirea lui ca materie primă.

Întreaga bibliografie de pînă acum¹ reflectă ideea că velnițele producătoare de horilcă au fost înființate în Moldova în jurul anului 1756 de negustori străini și că

¹ Lăsînd la o parte industria morăritului, tratată pe rînd de pe poziții diferite, de M. Emerit (*La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie*, în *Melanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France*, Paris, 1933, p. 243—251) și V. Costăchel (*Le Monopole du moulin en Moldavie aux XVe et XVIe siècles: extrait de „Revue Historique du Sud-Est Européen”, XXII, p. 171—183*), industria alcoolului, care a fost în tot timpul evului mediu un monopol al stăpînilor de pămînt și un important izvor de venituri pentru domnie, n-a făcut pînă acum obiectul unui studiu. Întreaga literatură istorică consultată este foarte săracă privind acest mijloc important de îmbogățire mai ales pentru negustori. Dintre istoricii români care au scris pînă în 1944, cei dinții pași în dezbateră acestei probleme i-a făcut N. Iorga. În 1906 el scria că industria alcoolului era deja cunoscută în nordul Moldovei în 1775 și trecută în catastihul veniturilor domnești, folosindu-se pentru fabricarea horilcăi grîne stricate, secară și hrișcă (N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 198—199). În anii 1925 și 1927, același autor arată că velnițele ajungînd o primejdie pentru că locuitorii stricau cerealele încă în snopi spre a da materie primă la fabricatul horilcăi, Constantin-Vodă Moruzi a distrus această industrie (N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*,

ele, deși aduceau un venit fiscului domnesc prin taxele plătite, totuși, devenind o primejdie pentru locuitori și țară, au trebuit să fie distruse sub domnia lui Constantin-Vodă Moruzi.

Cea dintâi mențiune despre horilcă, acest soi de băutură prelucrat din cereale, o avem în cronică lui Miron Costin. Descriind bătălia pentru Camenița din 1621 dintre poloni și turci, cronicarul povestește că „se scornise boale multe în nemți și în leși și mai ales boale de ventre” din cauza apei din Nistru pe care o beau, ei fiind obișnuiți numai cu *bere* și cu *horilcă*².

Informații documentare care să ateste că la această dată moldovenii produceau acest gen de băutură din prelucrarea cerealelor nu avem încă. Este adevărat că în legătură cu numele băuturii trebuie pusă denumirea unui sat, Horilcani (Хорилканин

vol. II, București, 1925, p. 226). Cunoscută la noi din 1766 prin înființarea de velnițe sub influența polonă, ea era deosebită de ceea ce făceau povarnagii și răchierii de la țară, obișnuiți a scoate băutura din vin (N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 173—174; idem, *Începuturi de industrie în țările românești*, București, 1938, p. 5). După C. C. Giurescu știm că povernele producătoare de rachiu din tescovină, drojdie și prune, precum și velnițele introduse în Moldova pe la 1756 de negustorii din Austria, au avut un efect negativ asupra țăranilor (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a 4-a, vol. III, partea a 2-a, p. 575). Pentru perioada războiului ruso-turc și din 1828 pînă în 1834, I. C. Filitti știa doar că locuitorii Moldovei erau liberi să fabrice rachiu din prune, tescovină și drojdie, neimpuși la taxă de vameși, iar horilca din țara leșească era cu totul oprită (I. C. Filitti, *Principalele Române de la 1828 la 1834*, București, 1934, p. 170). În ceea ce privește perioada regulamentară, el cunoștea proiectul Sfatului administrativ de oprire a lucrării velnițelor, ca unele ce consumă mare parte din grînele indigene, cu excepția celor care vor aduce produse de peste hotare (I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 449, 571—572 și 576), și de impunere la taxe pe clădiri a proprietarilor de velnițe și de introducere în fiecare tîrg a alcoolometrului (*ibidem*, p. 594).

D. Ciurea constată că Moldova este tributară fabricilor austriece, ca și celor din Leipzig, iar producția industrială a țării a rămas în afara zonei europene, influențată de „revoluția industrială”, pentru a constitui prin excelență piața de aprovizionare cu materii prime a Angliei în primul rînd (*Moldova sub domnia lui Mihail Sturza*, Iași, 1947, p. 135).

S. Vianu, urmărind problema descompunerii feudalismului în țările române, demonstrează că un factor determinant, pe lîngă producerea cerealelor, în această perioadă în Moldova l-a constituit „furtunoasa” dezvoltare a velnițelor de fabricat rachiu din cereale, care, ajungînd în 1785 la cifra de 800 (*Cu privire la descompunerea feudalismului în țările române*, extras din *Studii și referate*, București, 1954, p. 805—807), aveau capacitatea de a consuma o cantitate de cereale ce depășea întregul export de cereale al Moldovei.

N. N. Constantinescu și Olga Constantinescu (*Cu privire la problema revoluției industriale în România*, București, 1957, p. 13), arată că în 1832 erau în Moldova 887 de întreprinderi de toate categoriile, iar velnițele și povernele erau conduse de un meșter plătit și 3—5 lucrători.

Gh. Georgescu-Buzău nu aduce alte informații în plus decît că în perioada revoluționară au apărut fabrici de spirt în afară de poverne (*Dezvoltarea manufacturilor în Țara Românească și Moldova în perioada premergătoare unirii celor două țări (1829—1859)*, București, 1960, p. 5, 99), iar Ștefan Olteanu amintește în treacăt de berării și brăhării pe lîngă vechii rachieri (*Meșteșugurile din Moldova în sec. al XVII-lea*, București, 1959, p. 153) și de o velniță în 1670 a mănăstirii Trei Ierarhi la Iași. Aceasta reprezintă tot ceea ce s-a scris pînă acum.

² Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 82.

în textul slav), pe care Simion Movilă l-a dăruit lui Dumitrachi Chiriță mare postelnic, întărit apoi de Mihail Movilă voievod la 15 octombrie 1607 aceluiași boier³.

Nu avem însă nici o știre dacă în acest sat s-a fabricat horilcă, nici chiar când satul a ajuns în stăpânirea mănăstirii Sf. Sava din Iași⁴. Nu este exclus însă ca numele de Horilcani să fie în legătură cu vreo velniță care prelucra cereale în acest sat. Producând băutură îndeajuns pentru a aproviziona și pe locuitorii din satele vecine, aceștia i-au dat acest nume.

Prima știre documentară sigură despre funcționarea unor velnițe în Moldova o avem tot din secolul al XVII-lea. La 4 august 1670, Duca-Vodă, scutind de camănă o velniță a mănăstirii Trei Ierarhi din Iași și de alte cheltuieli ce vor fi pe alte velnițe, precizează că dă dreptul călugărilor să mai instaleze și alte căldări tot în vale despre Bahlui pe care nimene să nu le învâluiască⁵. Faptul că documentul menționează scutirea călugărilor de cheltuieli pe care obișnuit le plăteau celelalte velnițe denotă că în țară mai erau și alte întreprinderi de acest fel. Ele nu ne sînt cunoscute pînă acum, pentru că erau totuși rare. Dimitrie Cantemir cunoștea aparatul de scos rachiul, numindu-l *lembie* în loc de *alanbic*, dar la explicații spune că acesta este o căldare de scos rachiul sau apă de flori⁶.

O asemenea velniță cu șase căldări funcționa pe vremea lui la 2 iulie 1711 în satul Sacalășești de la gura Tazlăului Mare, pe care mai târziu hatmanul Vasile Cîaurul a „prădat”-o de la Maria stolniceasa⁷. Lipsa lor din documentele secolului al XVII-lea se explică prin aceea că cheltuielile pentru instalarea unor asemenea velnițe erau prea mari, căldările trebuind să fie aduse de peste hotare, în țară lipsind turnătorile. Cererea internă însă era acoperită de negustori prin importarea horilcăi pe scară largă, pentru care domnia a trebuit să fixeze taxe în ponturile vămilor în toate orașele țării, fie că ea se descărca și intra în depozite, fie că era în tranzit spre țara turcească. Condica de porunci a lui Constantin Mavrocordat din 1742—1743 înregistrează hotărîrea domniei de a se percepe taxe de la neguțătorii cazaclii pentru toate orașele țării, afară de Iași⁸. În capitală, la Iași, taxa percepută era de „2 zloți de car sau de polobocul cu horilcă și 2 ocale de horilcă de tot carul ce intră în oraș la vamă, 2 potronici”⁹. Aceași taxă se plătea și de cei care aduceau rachiul din drojdie, tescovină sau prune, adică 2 zloți de car și 2 ocale rachiul.

Cu importul de rachiul și horilcă însă nu se ocupau numai negustorii din țară, care trebuiau să plătească 4 lei vechi vama pe cufă, iar cufa nu putea fi mai mare de 70 de vedre¹⁰, ci și neguțătorii străini. Un izvod de ponturi poruncește vameșilor să nu perceapă vama de la acești negustori dacă ei vor veni la Iași¹¹.

Dar perioada aceasta a trecut curînd și, în anii următori, numărul velnițelor care prelucrau produsele agricole pentru producerea horilcăi a crescut, ajungînd în 1776 la cifra de 151 în întreaga țară, fîscul percepînd de la proprietari cîte 4 lei noi de fiecare căldare, afară de taxele de accizi și cele percepute la vînzarea horilcăi în tîrguri. Repartizate pe ținuturi, Suceava avea 16 velnițe, Neamțul 14, Vasluiul 2, Fălciul 2, Dorohoiul 7, Hirîlăul 24 și Iașul 20 ș.a.¹²

³ Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul al XVII-lea, Ed. Acad. R.P.R., București, 1953, vol. II, p. 129, 186.

⁴ După moartea lui Chiriță postelnicul la Cornul lui Sas în 1611, satul a fost dăruit mănăstirii de soția acestuia, Mărica, fiica lui Gheorghe pîrcălabul, la 30 aprilie 1620. *Ibidem*, veac XVII, vol. IV, p. 468.

⁵ Arh. St. București, ms. 578 (Condica mănăstirii Trei Ierarhi), f. 74—5, copie rom., vezi și Șt. Olteanu, op. cit., p. 157, nota 6.

⁶ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. VI, București, 1883, p. 14.

⁷ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XI, Iași, 1889, p. 219.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 246—247.

⁹ *Ibidem*, vol. VI, p. 449—450.

¹⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 244.

¹¹ *Ibidem*, vol. VI, p. 349.

¹² N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900, p. 159.

Noua sursă de câștig nu renta numai pentru negustorii și stăpînii de moșii, ci și pentru domnie. Fiind nevoie și de noi piețe de desfacere, Constantin-Vodă Moruzi se arată îndată dispus a da privilegiu în acest sens stăpînului de moșii, scutind chiar de impozitul-bezmăn pe velniceri. La 18 august 1780, el dădea un hrisov stolnicului Ioniță Bașotă ca să înființeze tîrg pe moșia sa de la Soldănești—l'ălticeni, în care prevedea că oamenii ce se vor așeza pe moșie „să fie volnici a-și face case, dughene, crîșme și velnițe...”, iar „velnițe cînd vor vrea să facă pe moșia aceasta, nimica bezmăn să nu dea”¹³.

Conținutul privilegiului este extrem de semnificativ pentru încurajarea comerțului privind chiar pe stăpînii de moșii, care renunțau la venitul din chirie, *bezmănul*, de la velniceri, fiind încredințați că negustorii așezați le vor aduce un venit mult mai important din comerțul pe care-l vor antrena pe moșiile lor valorificînd produsele. Pentru menținerea ordinii în zilele de iarmaroace, același voievod interzicea la 30 noiembrie 1780 negustorilor să vîndă horilcă, pe care nu o vor mai putea aduce din țara leșescă, nici din alte locuri străine¹⁴. E foarte posibil că, în asemenea împrejurări de aglomerări, consumul acestei băuturi de către oameni va fi dat de lucru dregătorilor domnești și de aceea domnia a luat măsuri energice pentru a nu se mai repeta tulburări de ordine publică.

Dar măsurile de protecție luate de domnie pentru creșterea rapidă a numărului velnițelor în toate ținuturile țării aveau să-și arate efectele.

Comercializarea produselor agricole țărănești către velnițe în mari cantități avea să lipsească în curînd populația țării de grîne, iar împînzirea satelor cu crîșme să ducă nemijlocit la ruina economică a țăranilor în schimbul îmbogățirii unui mic număr de negustori, a proprietarilor de velnițe și de crîșme.

¹³ A. Gorovei, *Folticenii*, Fălticeni, 1938, p. 51; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 129—132.

¹⁴ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, 1, p. 142; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1876, vol. VII, p. 366; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 73—74. Hotărîrea de a se opri importul de horilcă din Polonia a fost luată în toamna anului 1779, ea fiind cerută de Adunarea obștească.

Această hotărîre aducînd serioase prejudicii comerțului polon, în special nobililor proprietari de velnițe din Polonia, Curtea din Varșovia a făcut demersuri pe lîngă domnie. Moruzi a refuzat însă să revină asupra hotărîrii. Atunci polonii au intervenit la Constantinopol prin contele Dzieduzycki, cerînd Porții să-l oblige pe voievodul Moldovei ca să lase libertatea comerțului. Dar, cum sultanul se lăsa greu convins de cerera lor, Curtea polonă s-a adresat regelui Franței pentru a face presiuni asupra Înaltei Porți. Așa încît, conflictul comercial moldo-polon fiind cunoscut și la Curtea franceză, ministrul de externe al Franței a trebuit să dea instrucțiuni ambasadorului său din Constantinopol, Saint-Priest, să intervină pe lîngă sultan și domnul Moldovei pentru deschiderea graniței. E. Hurmuzaki, Gr. G. Tccilescu, A. I. Odobescu, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1886, vol. I, p. 978, și I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France (1728—1810)*, București, 1915, p. 516—518.

Deși rugat de ambasadorul francez în două scrisori succesive din 17 și 28 decembrie, totuși Moruzi a respins pretențiile polone într-un memoriu detaliat. El a arătat că, deși domnia pierde 30 000 piaștri anual din vama la graniță pe horilcă — și negustorii moldoveni i-au propus să dubleze vama numai să lase liber comerțul —, totuși a trebuit să ia această măsură pentru că horilca „minează pe țăran, îl face cu totul incapabil de lucru, îl aduce a fi leneș și în sfîrșit calic” și apoi pentru a apăra de concurență producția velnițelor deschise în țară (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1892, vol. II, p. 329—332). Vezi acest conflict, care a durat mai mulți ani, dezbătut pe larg de H. Duzinchevici, *Contribuțiuni la istoria legăturilor comerciale româno-polone în sec. al XVIII-lea*, Vălenii de Munte, 1935, p. 1—8.

Goana după câştig a domnilor şi a stăpînilor de moşii în această ramură de comerţ, cînd agricultura nu se făcea încă pe scară mare, trebuia oprită pentru moment. Folosirea cerealelor pentru extragerea rachiului în velniţe duse, o dată cu ruina economică a ţărănimii, şi la o precară aprovizionare a Constantinopolului.

Însuşi sultanul, fiind sesizat că lipsa de „zaherea” care obişnuit trebuia să îndestuleze populaţia din capitala imperiului se datoreşte consumului de cereale în velniţe din ţară, poruncind domnului Moldovei [în anul 1196 al Hegirei, la sfîrşitul lunii Muharem], între 6 şi 15 ianuarie 1782, să nu se mai audă „că se lucrează sau se neguţitoreşte prin taină sau vederat horilca în ţara Moldovei”¹⁵. Măsuri urgente trebuiau luate îndată pentru remedierea situaţiei. Alexandru Mavrocordat (Deli-bei) interzice chiar la 24 noiembrie 1782 să se mai ţină crişme şi băuturi la sate pentru că sărăcesc pe ţărani¹⁶.

În anul următor acelaşi voievod cerea, la 3 iunie 1783, Adunării obşteii să-i raporteze situaţia agriculturii ţării şi aceea a velniţelor pentru a se orienta dacă trebuie să mai dea învoiri de înfiinţare a noi întreprinderi de acest gen¹⁷.

Adunarea obştească, întrunită la mitropolie, alcătuieşte la 15 iunie acelaşi an o anafora în care descrie pe scurt situaţia. Primul lucru care trebuie relevat din acest raport este că Adunarea obştească a mai făcut o anafora sub domnia lui Constantin-Vodă Moruzi, pînă a nu se opri cu totul facerea horicăi şi adusul ei din Ţara Leşească, şi a dat dispoziţie ca nimeni să nu mai vîndă la velniţe grîu, ci numai mîlai, porumb, secară şi grîul stricat. Dar locuitorilor „din prostime” oferindu-li-se preţ mai bun la velniţe, nu numai că au vîndut mîlaiul, porumbul şi secara, „toată hrana de peste an”, dar „turnau apă înadins prin gropile cu grîu, de se strica şi putrezea, şi vindeau apoi la velniţe după voia ce se dăduse”¹⁸. În acest fel, ţara întreagă s-a aflat deodată în mare lipsă nu numai de hrana lor şi a copiilor, ci şi la „trebuincioasa zaherea ce trebuia să se trimită la schelele Galaţilor pentru capanul împărătesc”.

Raportîndu-se la numărul căldărilor din velniţele Moldovei după „tablele ajutorinţii”, sub domnia lui Constantin Moruzi anaforaua arată că ele se ridicau la cifra de 800 de căldări şi lucrau în opt luni 120 000 chile de Galaţi, dar puteau lucra pe an o cantitate de 360 000 chile de Galaţi de cereale (a 180 de ccale kila). Avîndu-se în vedere că Moldova întreagă nu putea produce într-un an mai mult de 360 000 chile de Galaţi rezervă, reiese că întreaga producţie de paine ceseexporta pu’ea fi absorbită numai de velniţe. În acest caz, ţara nemaiputînd da nici zahereaua impusă, toată răspunderea cădea asupra Adunării obşteşti.

Arătîndu-se apoi că horilca nu este necesară omului în genere şi că, înainte de a fi adusă din Ţara Leşească, în Moldova se producea „rachiu de perje, prune, tescovine şi drojdie de vin..., rachierii şi butcarii făcînd în căldările lor prin oegaguri rachiul îndeajuns pentru îndestularea norodului”, Adunarea cere domnului să poruncească ispravnicilor de ţinut să risipească toate velniţele, „ca să se dezrădăcineze cu totul o răutate ca ceasta din pămîntul nostru”¹⁹.

Atitudinea adoptată de Adunarea obştească nu convenea, desigur, multor locuitori, pentru că le încheia o importantă sursă de acumulare a veniturilor, velniţele fiind întreprinderi care valorificau pe loc produsele agricole adunate de pe moşii. Ea s-a impus însă prin teama acestora de a nu cădea pe umerii lor achitarea anuală a 360 000 de kile zaherea cu preţul de monopol către capanul împărătesc în cazul cînd ţărănimea nu ar mai fi fost solvabilă. Vom vedea mai

¹⁵ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XX, p. 308—311.

¹⁶ *Anhiva Românească*, II, p. 179.

¹⁷ *Ibidem*, II, p. 183.

¹⁸ *Ibidem*, II, p. 184.

¹⁹ V. A. Urechia, *Memoriu asupra pericadei istoriei românilor 1774—1786*, vol. II, Bucureşti, 1893, p. 910 (extras din *Analele Academiei, Mem. sect. ist. şi Th. Codrescu, op. cit.*, vol. IV, p. 453—455; *Arhiva românească*, II, p. 184 şi urm.

jos că tot Adunarea obștească va fi aceea care va interveni pe lângă domnie să se revină asupra acestei anaforele.

Deocamdată însă intervenția sultanului și anaforaua trebuiau să fie aplicate măcar față de țărani. Și, într-adevăr, domnia a luat măsuri energice, oprind fabricarea horilcăi în întreaga țară prin închiderea velnițelor. Așa încît în ponturile vâmii de la 1 ianuarie 1796 putem vedea că în țară nu se mai fabrica decît anason și rachiu (ponturile 22 și 23), pentru care cumpărătorii trebuiau să plătească o taxă de 3 lei la cantitatea cumpărată cu 100 de lei²⁰.

Această situație a trebuit să dureze mai bine de 20 de ani pe de o parte pînă ce se va fi îmbunătățit capacitatea de plată a contribuabililor, iar pe de alta pînă ce producția de cereale urma să crească în așa măsură încît să asigure necesarul de materie primă și pentru velnițe. Totuși, cu toată opreliștea impusă de împrejurări, nu trebuie să ne închipuim că în țară nu se fabrica horilcă.

Producerea ei trebuie s-o bănuim atîta timp cît poruncile domnești dintre anii 1805 și 1814 fixează taxe pentru rachiu și horilcă: 30 parale pentru vadra vîndută în tîrg și 10 parale în afară de tîrg, și atunci cu știrea stăpînului locului²¹.

Indicația cuprinsă în poruncile domnești date către locuitorii tîrgurilor din țară, că nimeni nu are voie să înceapă a vinde rachiu sau horilcă sau vin fără a da mai întîi de știre stăpînului, ne duce indirect la concluzia că proprietarii lucrau mină în mină cu velnicerii și că domnul însuși nu era străin de aceasta. Convingerea ni se întărește atunci cînd Alexandru Calimah-voievod acorda, la 13 iunie 1813, episcopului de Huși dreptul de a percepe taxa de 20 de parale de fiecare vadră de rachiu sau de horilcă ce se va vinde în tîrg, cum și acela de a se înființa velnițe la Huși²², iar fiicei sale Ralu, la 23 iunie același an, privilegiul de a permite să se înființeze velnițe pe moșia Tîrgu-Frumos²³, peste hotărîrea Adunării obștești din 1783.

Dată fiind cerința produselor agricole pe piață în aceste momente de dezvoltare a societății moldovenești, anaforaua din 1783 era căzută în desuetudine. Obligația pe care și-o luaseră membrii Adunării obștești de a opri valorificarea produselor lor agricole nu putea fi în fond respectată mult timp nici de ei. Și, cum în fapt ei nu o respectaseră nici în perioada în care țărănimea urma să fie cointeresată în procesul unei agriculturi intensive, acum, cînd cauza principală a lipsei de pîine fusese descoperită, nu mai urma decît ca hotărîrea să fie abolită oficial și în drept.

De aceea și vedem în 1814 pe membrii Adunării obștești ajungînd la o concluzie contrară anaforei din 1783, adoptînd hotărîrea de a se da libertate velnițelor să lucreze, motivată de faptul că în Bucovina „urmează velnițele și nu este strîmtoare de pîine, că se silesc oamenii a produce mai multă”²⁴.

Adoptarea acestei hotărîri de către Adunarea obștească după 31 de ani (1783—1814) de întrerupere a acestei activități industriale nu este deloc întîmplătoare. Dezvoltarea industriei alcoolului în prima perioadă de la începutul ei și pînă în 1783 a dat unele posibilități de cîștig marilor proprietari, ca și țăranilor. Fără a fi siliți la mari deplasări pentru comercializare, producătorii și-au valorificat cerealele prin vînzarea lor la velnițe. Creșterea vertiginoasă a numărului acestora, în stare să absoarbă întreaga cantitate de cereale a țării, care trebuia să acopere zahereaua turcilor, denotă că producția agricolă era în urmă față de marea capacitate de lucru a celor 800 căldări de velnițe.

²⁰ Arh. St. Iași, *Documente*, pachet XXV, doc. 21, orig. rom.

²¹ A. Gorovei, *op. cit.*, p. 58.

²² Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. V, p. 5, 6—7, 16 și 20.

²³ *Documente privind istoria economică a României. Orașe și tîrguri, Moldova, seria A*, vol. II, București, 1960, p. 52.

²⁴ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X, B, p. 377; cf. S. Vianu, *op. cit.*, p. 807.

Din intervențiile repetate ale sultanului (1782, 1784—1785 și 1792) și prin măsura luată de Adunarea obștească la 15 iunie 1783 s-ar părea că monopolul turcesc ar fi fost cauza principală a închiderii velnițelor și a stagnării industriei alcoolului în Moldova.

Dacă analizăm însă documentele mai atent și le raportăm la măsura diametral opusă adoptată de Adunarea obștească în 1814, când monopolul turcesc apăsa poate mai greu chiar pe locuitorii Moldovei după pacea de la București din 1812, ne putem da ușor seama că adevărata cauză a opririi acestei industrii a fost lipsa de grâne, iar monopolul turcesc numai pretextul invocat de Adunare, de teamă să nu cadă pe umerii ei obligația țării față de turci. Și, dacă ne gândim că, totuși, horilca se vindea în țară și după aceea, cu toate firmele sultanului, domnia percepând taxe, iar stăpînii țărilor Huși, Tg. Frumos ș.a. putînd primi privilegiile pentru înființarea de velnițe după 1813, putem conchide fără să greșim că închiderea velnițelor a fost făcută în fond numai pentru ca țărani să nu-și poată vinde produsele lor.

Hotărîrea din 1814, când Adunarea obștească, revenind la măsura adoptată la 1783, a cerut redeschiderea velnițelor, nu a făcut altceva decît a recunoscut oficial, în principiu, o situație pe care o impunea de fapt legile dezvoltării economice, a dezvoltării comerțului și a acumulării de capital în această perioadă de destrămare a feudalismului. După cum reiese chiar din contextul hotărîrii de revenire, angajarea țărănimii la o cultură de cereale pe suprafețe mai mari era obiectivul principal urmărit acum de Adunarea obștească.

E foarte probabil că Adunarea a ajuns la această convingere și din cauza refuzului țăranilor de a mai cultiva cereale a căror vînzare la velnițe era interzisă, ceea ce indirect obliga pe membrii Adunării să suporte consecințele proprii lor hotărîri și să achite zahareaua datorată Porții.

Noua anafora din 1814 deschide, desigur, o nouă etapă în dezvoltarea agriculturii și în industria alcoolului, iar pacea din 1829 de la Adrianopol n-avea să fie, prin înlăturarea monopolului turcesc asupra exportului de cereale, decît un nou stimulent în producția cerealieră.

O măsură similară va fi luată mai tîrziu, la 8 martie 1850, de către Departamentul Treburilor din Lăuntru, cînd acesta va ordona dregătorilor de ocale chiar să oblige pe țărani ca în gospodăriile lor să semene, o dată cu cerealele de primăvară, cel puțin 5 prăjini de cartofi²⁵ folosiți pe scară mare la facerea horilcâi.

Intrînd în perioada celei de-a doua etape a dezvoltării acestei industrii, prima măsură luată de domnie pentru prosperarea ei, după anaforaua Adunării obștești din 1814, a fost majorarea vămii la 3 ianuarie 1815 cu 5 piaștri la fiecare sută de ocale sau cu 3 piaștri pentru fiecare vadră de horilcă importată²⁶. O măsură radicală de interdicție a importului horilcâi era, probabil, socotită încă prematură la acea dată, cînd velnițele existente nu puteau lucra cu întreaga lor capacitate.

Cel mai important fapt însă din istoria dezvoltării industriei moldovenești în toate ramurile ei de producție îndată după 1814 a fost crearea *Societății pentru încurajarea industriei naționale*. Un grup de boieri, urmărind îndeaproape integrarea Moldovei în zona europeană influențată de „revoluția industrială”, a alcătuit o asociație care avea să funcționeze pe baza unui regulament. Avînd în frunte un consiliu de administrație și întrunindu-se în ședință ordinară la 16 decembrie 1818, membrii acestei societăți admit, prin procesul verbal al ședinței, conform art. 5 al titlului V din regulament, în numărul subscriitorilor pe cunoscutul boier Iordachi Rosetti-Roznovanu din Iași, și-i dau delegația să plece la Paris pentru a lua contact cu marii industriași francezi²⁷. Acolo marele boier moldovean a fost ales membru al Societății „Pour Instruction Elementaire”, în ședința din 22 octombrie 1818, în

²⁵ Arh. St. Iași, *Documente*, pachet 424, doc. 212, 214, 217, 219 și 235.

²⁶ Arh. St. București, Achiziții noi, CCLVII/14.

²⁷ *Ibidem*, CCLXXXI, doc. 16.

urma recomandării cavalerului Jullien²⁸. Înapoiat în țară, după ce a luat toate instrucțiunile necesare, Iordache Rosetti Roznovanu a pus temelile celei dintii societăți moldovenești pentru încurajarea industriei împreună cu grupul de boieri cointeresați și au fixat, la 1 decembrie 1818, împreună, o taxă de 36 de franci anual pentru fiecare membru²⁹.

Noul domn pămîntean, Ioan Sandu Sturza, continuă, nu fără concursul marilor proprietari de pămînt, să acorde privilegiu pentru încurajarea acestei industrii.

La 23 februarie 1823 el dădea privilegiu pentru înființare de velnițe proprietarului tîrgului Șoldănești³⁰, iar la 6 aprilie 1826 celui al tîrgului Sulița³¹. Dacă pe aceste moșii cei care puteau înființa velnițe și berării erau negustorii, fiind scutiți de bezmăn față de proprietari, locul, dar plătiind lunar havaetul de 65 de parale de fiecare căldare, la 9 iulie își instala velniță la Sinești, ținutul Cîrligătura, fratele mitropolitului Veniamin, Șerban Negel³² și la Nămolosa pe S'ret, în 1827 chiar Costache Conachi, scutit de orice fel de plată afară de vama legiuită³³. Dar asemenea velnițe se montau în toate colțurile țării. Ioan Sandu Sturza-Voievod, urmărind îndeaproape să încurajeze și mai mult această industrie, hotărăște la 30 noiembrie 1826, o dată cu vinderea „cfitului” de velnițe în care se fabrica rachiu din cereale, protecționismul vamal, oprind cu totul importul de horilcă.

În pontul 1, chiar, se porunceă ca „trecerea horilcăi de peste hotar, după nestrămutată hotărîre ce urmează, să fie cu totul oprită”. Vistieria trebuia să se îngrijească „de a pune stavilă prin cele mai cu țării porunci ca nicidecum să fii slobod a treci pe la vreo margine a țării o vadră măcar de rachiu”. Scopul acestei intervenții domnești era dublu: 1) „prin oprire ci să face de a își moneda din țară pe holercă” și 2) „cătore însăși alișveriuș țării”. Cumpărătorii „cfitului” aveau de încasat cite 25 de lei lunar pentru fisc de fiecare căldare.

Prin pontul al 2-lea erau scutite velnițele de pe moșiile boierești cînd acestea lucrau cereale produse pe moșiile respective chiar dacă ele erau arendate altora o dată cu moșia. Prin pontul al 9-lea „mai erau scutite velnițele doamnei din tîrgul Botoșani și 8 căldări ale negustorilor Lupul și Maria din Hirlău, care aveau hrisoave vechi domnești. De asemenea era scutită de cfîit, conform pontului al 12-lea, cite o velniță a episcopilor și a mănăstirilor Neamț, Secul, Văratec și Agapia. Incolo, plăteau cfîitul, potrivit pontului al 7-lea, toți proprietarii de velnițe de prin tîrguri, fără excepție, și toate velnițele celorlalte mănăstiri, chiar dacă ele erau arendate de către boieri. Potrivit pontului al 10-lea, nu se încasa cfîitul de la nici o velniță în lunile de vară, iulie și august, cînd nu se lucra³⁴. Din analiza acestor ponturi se poate constata că dezvoltarea industriei alcoolului, legată de cultura cerealică, era în plin progres.

Anafora din 1814, înființarea *Societății pentru dezvoltarea industriei naționale* în 1818 și, mai ales, privilegiile însoțite de măsurile de protecție luate de Ioan Sandu Sturza au dat un deosebit impuls acestei ramuri de producție. O ade-vărată întrecere a avut loc între negustorii de prin tîrguri și stăpînii satelor, în urma căreia s-a ajuns la creșterea vertiginoasă a numărului velnițelor în întreaga țară.

Numărul velnițelor din orașe și tîrguri, materia primă folosită și producția lor față de populație. Repartizate după orașe și locuitorii lor, conform catagrafiei

²⁸ Arh. St. Iași, Pachet 633, doc. 5, orig. francez.

²⁹ *Ibidem*, Pachet 728 doc. 3, orig. rom.

³⁰ Doc. priv. ist. econ. a Rom. Orașe și Tîrguri, vol. II, București, 1960, p. 89, 100, 103 și 114.

³¹ *Ibidem*, vol. II, p. 99.

³² Arh. St. București, Achiziții noi, pachet CCLXXIX, doc. 15; CCLXXXI, doc. 31; CCXXVI, doc. 13, 14, orig. rom.

³³ Doc. priv. ist. econ. a Rom. Orașe și tîrguri, vol II, p. 129.

³⁴ Arh. St. București, Achiziții noi, CCLXXXI doc. 30.

din 1832, aflăm în Iași 13 velnițe la 48 148 de suflete în 7 970 de familii³⁵, în Roman-Tîrg 8 velnițe la 6 169 de suflete în 1 217 familii³⁶, în Fălciu-Tîrg 3 velnițe la 863 de suflete în 267 de familii³⁷, în Burdujeni³⁸ 4 velnițe la 522 de suflete în 137 de familii, în Huși 26 de velnițe la 4 875 de suflete în 1 312 familii³⁹, în Botoșani 5 velnițe la 13 796 de suflete în 2 853 de familii⁴⁰, în Bacău o velniță la 2 904 de suflete în 480 de familii, la Moinești 2 velnițe la 588 de suflete în 461 de familii, în Tg. Ocna 2 velnițe la 5 012 suflete în 1 192 de familii⁴¹ și în Hîrlău 5 velnițe la 574 de suflete în 147 de familii⁴².

În Țîrlad se aflau 48 de velnițe la 6 973 de suflete în 1 581 de familii⁴³, în Bodești Buhușoai (Buhuși de astăzi, de pe Bistrița) 2 velnițe la 303 suflete în 76 de familii, în Tg. Neamț 33 de velnițe la 2 608 suflete în 596 de familii și în Piatra-Neamț 5 velnițe la 2 907 suflete în 878 de familii⁴⁴. La Panciu, se aflau 2 velnițe la 645 de suflete în 138 de familii, în Focșani 5 velnițe la 4 353 de suflete în 1 020 de familii și în Odobești 19 velnițe la 1 002 suflete în 238 de familii⁴⁵.

În Țîrgul Dorohoi se aflau la 2 februarie 1832 un număr de 21 de velnițe, dintre care 12 lucrătoare cu 14 căldări și 145 de căzi, în care se prelucrau pe an 4 170 de dimirli de făină⁴⁶. La Țîrgul Nou, numit mai apoi Mihăileni, pe Siret, funcționau 38 de velnițe, iar în Ținutul Dorohoi numai 33 de velnițe. În total erau 66 de velnițe cu 92 de căldări⁴⁷.

Din statistica prezentată la 29 ianuarie 1832 pe oraș și ținut, care la un loc adunau cifra de 153 de velnițe, nu putem desprinde numărul velnițelor aflate numai în Suceava-Tîrg. Ele scăzuseră atât de mult cantitatea de cereale a ținutului, încît Departamentul Trebilor din Lăuntru a trebuit să le oprească din lipsă de cereale. Contramandarea măsurii a fost luată la 12 februarie, însă numai în urma plîngerii celorlalți locuitori ai Țîrgului care își hrăneau vitele cu braha din velnițe, dar cu condiția să folosească numai cereale stricate⁴⁸. Cel mai mare producător de horică din acest ținut era boierul Iorgu Hartular din Fălțiceni, care la 10 decembrie 1836 arenda pe 6 ani și moșiile Dolhasca și Buda cu toate velnițele, și podul de pe Siret, pentru „a le speculării”⁴⁹.

Numărul extraordinar de mare ale velnițelor din ținutul și orașul Suceava (153), care depășea chiar de două pe acela al Moldovei întregi din 1776, deci din prima etapă, se explică prin aceea că locuitorii ținutului puteau aproviziona velnițele cu materie primă, întrucît cultivau cartofi, care se produc în cantitate mult mai mare la hectar decît cerealele.

Lipsește din cataografie, la numărătoare, velnițele de la Căiuț cu 133 de suflete în 33 de familii⁵⁰, din Adjud cu 793 de suflete în 184 de familii, din Nămolosa cu 204 suflete în 58 de familii⁵¹.

³⁵ Arh. St. Iași, Dosare, Tr. 644, opis 708, nr. 524.

³⁶ *Ibidem*, nr. 77.

³⁷ *Ibidem*, nr. 311.

³⁸ *Ibidem*, nr. 13.

³⁹ *Ibidem*, nr. 311.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 411.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 107.

⁴² *Ibidem*, nr. 452.

⁴³ *Ibidem*, nr. 240.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 47.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 144.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Dosare, Tr. 447, opis 485, nr. 30.

⁴⁷ *Ibidem*, opis 447, nr. 268.

⁴⁸ *Ibidem*, Tr. 301, opis 333, nr. 114. La ținut se aflau 145 de căldări, idem, litera V/333, f. 3.

⁴⁹ Idem, Documente, pachet 426, doc. 125.

⁵⁰ Arh. St. Iași, Dosare, Tr. 644, opis. 708, nr. 107.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 144.

Nu sînt arătate nici cele din Herța-Tîrg cu 2 094 de suflete în 584 de familii ⁵², din Tg.-Frumos cu 2 025 de suflete în 477 de familii și din Podul Iloaii cu 570 de suflete în 164 de familii ⁵³. De asemenea, nu avem numărul velnițelor din Frumușica-Tîrg cu 89 de suflete în 20 de familii ⁵⁴, din Vaslui cu 1 459 de suflete în 333 de familii ⁵⁵, din Podul Turcului cu 187 de suflete în 40 de familii, din Nicorești cu 751 de suflete în 200 de familii și din Tecuci cu 1 472 de suflete în 365 de familii ⁵⁶.

Prin numărul lor mare, ele ajunseseră acum un pericol atît pentru viața și averea locuitorilor, cum a fost cazul cu arderea unei părți din tîrgul Bîrlad în 1830, cît și pentru sănătatea publică. Este elocventă sub acest aspect cererea locuitorilor din tîrgul Roman de la 16 mai 1831 către Divanul Împlinitor pentru desființarea lor „după putoarea și necurătenia ce acelea împrăstie în tot orașul” și „pentru primejdia focului” cum s-a petrecut la Bîrlad ⁵⁷.

Catagrafia din 1832 reliefează două aspecte sugestive: 1) numărul mare de velnițe crescute într-o perioadă atît de scurtă și 2) raportul lor față de numărul sufletelor și al familiilor din tîrguri.

Numărul căldărilor care lucrau cerealele folosite de ele pe ținuturi (cuprinzînd și pe acela din tîrguri) ne-o va arăta însă catagrafia făcută în vara sece-toasă ⁵⁸ a anului 1833.

Datele pe care le avem din cea de-a doua statistică a velnițelor cu privire la felul de cereale cunoscut și la horilca produsă nu concordă întotdeauna. Totuși, din ele se poate aprecia aproximativ numărul căldărilor, capacitatea lor de lucru ori în merțe ori în chile (chila de 180 de ocale) și cantitatea de șum scoasă. Din socoteala primită de la ținutul Suceava, unde se aflau 145 de căldări, se lucra pe zi, una cu alta, 28 de merțe de cereale, pe o lună 4 060 de merțe și în 10 luni 40 600 de merțe (după altă statistică 20 300 de chile). Din fiecare merță ieșeau 14 ocale de șum, iar în total 568 400 de ocale. Acestea, împărțite în vedre a 12 ocale vadra, dădeau 47 366 de vedre și 8 ocale de rachi u anual ⁵⁹.

O căldare consuma anual 125 de chile de cereale, din care puteau să iasă 1 000 de vedre de șum. În total 28 de căldări produceau pe an 28 000 de vedre de horilcă ⁶⁰.

În ținutul și orașul Dorohoi, cele 66 de velnițe cu 92 de căldări au produs numai 22 080 de vedre de horilcă ⁶¹, lucrînd numai 8 luni. O căldare din ținutul Dorohoi de 25 vedre — pentru că mai mari nici nu erau — folosea lunar 30 de merțe, în 8 luni 240 merțe de *porumb*, *orz*, *ovăz*, *secară*, *grîu*, *hrișcă* și *cartofi (brandenburgi)*, dînd lunar 30 de vedre de șum sau 20 de vedre de spirt ⁶².

În ținutul Hîrlău lucrau 59 de căldări, care au folosit în anul 1833 numai 3 900 de chile de cereale, pentru că era regiune viticolă și se folosea atît tescovina cît și drojdia. La fel cele 25 de velnițe din ținutul Botoșani, cu 40 de căldări, au folosit numai 4 740 de merțe de cereale producînd 711 vedre de rachi u ⁶³.

Cele 48 de velnițe din ținutul Neamț lucrau în 10 luni cu 122 de căldări 32 000 de merțe de grîu, secară, orz și porumb. Dacă prelucrau grîu scoteau numai 26 700 de vedre de șum, iar din celelalte cereale 32 000 de vedre ⁶⁴.

⁵² *Ibidem*, nr. 346.

⁵³ *Ibidem*, nr. 435.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 452.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 280.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 173.

⁵⁷ *Doc. priv. ist. econ. a Rom. Orașe și tîrguri*, vol. II, p. 142.

⁵⁸ Arh. St. Iași, Dosare, Tr. 345, opis 370, nr. 329.

⁵⁹ Idem, Dosare, litera V/333, f. 3.

⁶⁰ *Ibidem*, litera V/333, f. 11.

⁶¹ *Ibidem*, litera V/333, f. 26 și 27; idem, Dosare, Tr. 447, opis 485, nr. 2, 268.

⁶² Arh. St. Iași, Dosare, Tr. 447, opis 485, nr. 268; litera V/333, f. 27.

⁶³ *Ibidem*, litera V/333, f. 61.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 44.

În ținutul Romanului, căldările celor 22 de velnițe prelucrau pe an 288 de merțe de cereale de fiecare căldare, producând o vadră de rachiou de fiecare merță de cereale⁶⁵.

Dintr-o statistică a isprăvniceiei ținutului Vaslui de la 10 iulie 1833, rezultă că funcționau 15 velnițe cu 40 de căldări⁶⁶, iar din statistica de la 30 iulie același an 14 velnițe cu 53 de căldări se vede că se consumau circa 22 260 de merțe de cereale, producând tot atâtea vedre de *șum*⁶⁷.

În ceea ce privește numărul velnițelor de pe valea Tutovei, isprăvnicia ținutului Tutova a putut descoperi numai 6 căldări a câte 40 de vedre fiecare, la trei velnițe din satele Voinști, Plopana și Laza, care prelucrau pe zi câte 2 merțe de cereale și produceau numai câte 8 ocale de spirt. Într-un an ele foloseau 3 600 de merțe de cereale și scoteau 2 400 de vedre de spirt curat⁶⁸.

În ținutul Tecuci se afla o singură velniță mare, pe moșia Tofle, care prelucra 1 500 de chile de cereale, producând anual 3 400 de vedre de rachiou. În acest ținut se mai aflau și alte velnițe mai mici, care foloseau „perje și tescovină”⁶⁹, dar nu li se dă numărul.

De la isprăvnicia Putnei, care cuprinde regiunile viticole Panciu și Odobești, s-a comunicat că se lucrează numai rachiou „din perjă și tescovină”, iar pentru cereale se aflau velnițe numai la Sascut și Scurta, tot fără a da numărul și capacitatea lor de producție⁷⁰.

În ținutul Bacău, fără târg, funcționau 16 velnițe cu 49 de căldări și prelucrau fiecare lunar 25 de merțe de cereale scoțind 25 de vedre de spirt (nu *șum*), iar pe an în zece luni 12 250 de merțe de cereale și tot atâtea vedre de spirt.

În sfârșit, într-un alt ținut — al cărui nume scapă catagrafiei generale, probabil ținutul Iași ori Cirligătura — lucrau 66 de căldări, prelucrând 9 504 chile anual și producând 10 008 vedre de *șum*.

Adunate la un loc, numărul căldărilor pe întreaga țară s-ar ridica la aproximativ 680, afară de acelea din ținuturile Roman și Suceava, unde existau 22 și respectiv 153 de velnițe, fără să se arate exact numărul căldărilor (în statistica generală a ținutului Suceava, afară de târg, erau 145 de căldări).

Statistica, prezentată cu multe lipsuri chiar de către isprăvnicii, ne ajută numai la formarea unei idei generale și aproximative în ce privește numărul și producția. Ea nu reprezintă nici pe departe adevărul dacă ne gândim că în prima etapă lucrau 800 de căldări care puteau absorbi cantitatea de 360 000 de chile de Galați anual.

Numărul lor mic, privit în raport cu acela din 1783, se explică prin aceea că înscrierea lor s-a făcut numai pentru velnițele care au fost în funcțiune în luna iulie și trebuiau închise din cauza secetei. Aceasta se poate deduce chiar din ordinul Departamentului Trebilor din Lăuntru de la 17 august 1834 pentru închiderea lor, lăsându-se libere numai pe acelea ce foloseau poame, perje, tescovină ori cereale aduse de peste hotar⁷¹ și care, desigur, nu au fost trecute în catagrafia generală. Și acum, ca și altă dată, oprirea lor s-a făcut din cauza secetei și a lipsei de cereale. Trecând aceasta, ele au continuat să se înmulțească. Valorificarea produselor agricole, în primul rând a celor de pe moșiile boieresti, și profiturile obținute de marii proprietari din vânzarea horicăi, afară de alte avantaje mai mărunte, erau stimulente serioase pentru toți cei ce dispuneau de un mic capital. Pe de altă parte, însăși domnia era interesată în producerea, circulația și vânzarea rachiului, pentru veniturile mari adunate din taxele fiscoiului.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 24—25.

⁶⁶ *Ibidem*, Dosare, Tr. 726, opis 813, nr. 1, 584.

⁶⁷ *Ibidem*, litera V/333, f. 50.

⁶⁸ Arh. St. Iași, Dosare litera V/333, f. 7.

⁶⁹ Idem, Dosare, Tr. 507, opis 550, nr. 22; litera V/333, f. 45.

⁷⁰ *Ibidem*, litera V/333, f. 46.

⁷¹ Arh. St. Iași, Dosare, Tr. 345, opis 370, nr. 329.

Drepturile depline de încuvlințare pentru înființarea de velnițe și percepere de taxe pe moșiile lor, obținute de boieri o dată cu privilegiile întemeierii de târguri începând de la 18 august 1780 pentru Șoldănești⁷², au fost menținute în perioada regulamentară și de ceilalți proprietari. Ele apar în toată vigoarea în 1835 și 1838 pe hotarul târgului Mihăileni al lui Mihail Sturza, chiar acolo unde velnicierii trebuiau să aibă aprobarea proprietarului pentru înființare, urmînd a plăti de fiecare cîldare pe an cîte 10 galbeni olandezi fie că vor lucra ori nu. Vinzarea rachiului era liberă, dar velnicierii trebuiau să plătească 2 sorocoveți pentru fiecare vadră de spirt, *șum* sau rom, ori arac sau șliboviță⁷³. La fel erau obligați locuitorii de pe moșia Mărăței din Piatra-Neamț a lui Iordache Costache, la 12 decembrie 1836, la plata unui leu de vadră de rachiul distribuită în târg și 10 parale de vadră în afară de târg⁷⁴.

Hatmanul Th. Balș nu acorda, la 26 octombrie 1838, velnicierilor pentru velniță mai mult de 20 de prăjini în Darabani (un ha. are 56 de prăjini) în loc de 30 de prăjini, cum se obișnuia, iar la 23 aprilie 1840 percepea 2 sorocoveți și 14 creițari de argint pentru vadră de spirt de 12 ocale și 1 sorocovăt și 14 creițari de argint de toată vadră de *șum*⁷⁵ de la velnicierii așezați pe moșie.

Proprietarii târgurilor Puiesti⁷⁶ și Băcești⁷⁷ au obținut, unul la 9 mai 1840 și celălalt la 8 noiembrie 1844, privilegiul că „velnițe, mori și berării nu vor avea nimeni să facă decît stăpînii de moșii sau acei pe care-i vor învoi ei”.

Alexandru Mavrocordat obliga pe velnicierii de la Moinești la 25 octombrie 1844 să plătească 3 lei și 10 parale de vadră de spirt ce se vinde în târg cu ccaua sau cu balerca pînă la 20 de vedre una, scutind pe cei ce vor vinde în afara târgului⁷⁸. La fel proprietarii Costache Sturza și Nicolaie Negre, unul la 11 mai 1845 și celălalt la 26 februarie 1856, percepeau de la velnicierii din Rădăuți de pe Prut și din Săveni de pe Pașeu 40 de creițari de argint la vadră de *șum*, iar de cea vîndută în afară 4 creițari de argint⁷⁹.

Maria Moruzi percepea în numele fratelui ei de la Săveni 4 firfirici lunar de vadră⁸⁰.

Nicolaie Suțu a mers pînă acolo încît la 6 aprilie 1845 a impus pe moșia sa de la Pungești, ținutul Vaslui, un monopol absolut arendașilor de cîrciume, poruncind că nu vor putea aduce rachiul și vin de aiurea, ci-l vor cumpăra de la proprietar cu prețul obișnuit la moșiile de alături și cu adaos de 4 lei peste preț la vadră de spirt în proba obișnuită interzicînd totodată cuiva să facă velniță pe hotarul târgului său. Cazul nu este singular. În goana după profituri, stăpînii saelor și mai ales cei ai târgurilor au urmărit în anii ulteriori să ajungă deținătorii monopolului producției de alcool; ei au izbutit chiar să pună în practică intențiile lor nu atît pentru faptul că aveau o situație socială privilegiată, cît mai ales datorită puterii lor economice.

Neexistînd în Moldova la acea vreme mulți negustori mari care să dispună de capital comercial pentru a-l investi în asemenea întreprinderi importante din Austria cu un preț destul de ridicat, să dispună de lemne gratuit și nici de produsele agricole necesare, așa cum dispuneau stăpînii de sate, e lesne de înțeles de ce aceștia din urmă au ajuns să impună monopolul.

⁷² A. Gorovei, *op. cit.*, p. 51 și 58; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 130.

⁷³ *Doc. priv. ist. econ. a Rom. Orașe și târguri*, vol. II, p. 205.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 211.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 232—233.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 250.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 309.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 306.

⁷⁹ *Doc. priv. ist. econ. a Rom. Orașe și târguri*, p. 316 și 369.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 312.

LES DÉBUTS DE L'INDUSTRIE DE L'ALCOOL EN MOLDAVIE.

RÉSUMÉ

L'industrie de l'alcool en Moldavie s'est développée en plusieurs étapes.

La première étape commence au XVIIe siècle et dure jusqu'à l'époque du règne d'Alexandre Ipsilantes, lorsqu'en Moldavie existaient 800 chaudières de distillation, qui pouvaient distiller l'entière quantité de céréales réservée à la consommation intérieure, soit 360 000 „chiles” de Galați. La „chila”, était une mesure de capacité pour céréales, équivalant à 43 hectolitres en Moldavie).

Les mesures de protection douanière prises par le prince Constantin Moruzi, consistant dans l'interdiction de l'importations de „l'horilka” (une espèce d'eau-de-vie) de Pologne, malgré le conflit commercial moldo-polonais, auraient contribué à un plus grand développement de cette industrie, si des firmans répétés du sultan, suivis par une requête de l'Assemblée populaire moldave de 1783, n'avaient pas mis fin brusquement à cette interdiction. L'intervalle de 1783 à 1814, lorsque, par une autre requête, l'Assemblée populaire est revenue sur sa demande antérieure, fut une période de stagnation.

La seconde étape commence avec la requête de 1814 et a été favorisée par la création, en 1818, de la *Société pour le développement de l'industrie nationale*.

Après 1822, les mesures de protection douanière prises par le prince Jean Alexandre Stourdza et ensuite par le prince Michel Stourdza, les privilèges accordés aux grands propriétaires fonciers pour fonder des bourgs, avec exonération d'impôts pour les négociants qui s'installeraient dans ces bourgs, ont donné un nouvel essor à l'industrie de l'alcool. Les redevances encaissées par les propriétaires des bourgs et qui leur étaient payées annuellement par les distillateurs pour leurs chaudières, ainsi que les redevances supplémentaires que ceux-ci payaient aux propriétaires des bourgs lorsqu'ils vendaient directement leurs produits aux consommateurs ont contribué à intéresser les grands propriétaires fonciers à l'augmentation du nombre des distilleries ; quelques-uns ont même fondé leur propre distillerie et se sont réservés dans le bourg respectif le monopole de la vente de l'eau-de-vie.

Le nombre des distilleries a tellement augmenté par rapport à celui de la population, qu'en 1833 on s'est rendu compte que cette profusion d'eau-de-vie constituait un grand danger pour la santé publique.

La transformation des produits agricoles, tels que blé, seigle, orge, avoine, maïs, farine de maïs, sarrasin, pommes de terre, même quand ces produits étaient déjà avariés, a donné non seulement aux grands propriétaires fonciers, mais aussi aux paysans, la possibilité de faire valoir leurs produits sur place, sans recourir à de longs déplacements. La capacité des distilleries d'absorber de très grandes quantités de céréales explique pourquoi l'exportation des produits agricoles moldaves fut si réduite à cette époque.

SFATUL ADMINISTRATIV AL MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1832 și 1862

DE

ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU

Organizat potrivit prevederilor Regulamentului Organic, sfatul administrativ ca organ de conducere, de coordonare și îndrumare a administrației, de elaborare și aplicare a legilor a jucat în viața politică și în administrația statului moldovean rolul principal după domnie.

Istoria sfatului administrativ al Moldovei începe la 1 ianuarie 1832, data intrării în vigoare a Regulamentului Organic. Înainte de această dată nu a existat un sfat cîrmuitor organizat, stabil și cu funcțiuni precise.

Domnii dinainte de Regulamentul Organic obișnuiau să se consulte în diferite probleme importante cu unii dintre marii dregători, care alcătuiau „sfatul țări” sau „divanul domnesc”. Acest sfat, care se întrunea la chemarea domnului pentru a delibera asupra unora dintre problemele pe care domnul nu le putea rezolva singur sau care trebuiau să aibă o mai mare autoritate pentru a se impune, nu avea o alcătuire bine stabilită, o organizare proprie sau un program de lucru întocmit cu regularitate. El era la discreția domnului care întrunea dregătorii ce îi conveneau și la datele cînd credea că are nevoie de avizul lor¹. Lucrările acestui sfat, erau mai ales, de natură consultativă. Modul de alcătuire, componența și competența lui sînt tipice organelor superioare din administrația feudală.

În urma izbucnirii războiului ruso-turc din 1828, Principatele Române trecînd sub administrația rusă, a fost necesară crearea unui organ de conducere a treburilor interne și, mai ales, de rezolvare a numeroaselor chestiuni ridicate de întreținerea trupelor ruse care staționau în țară. În acest scop, la 1 ianuarie 1829, s-a înființat un divan, numit „împlinitor” sau executor, compus din șase membri aleși dintre boieri și confirmați de ocîrmuirea rusă și dintr-un delegat rus pentru problemele militare².

Cîteva luni mai tîrziu, constatîndu-se că acest divan nu corespundea scopului pentru care fusese creat și, mai ales, dat fiind că nu era suficient de operativ în problemele privind aprovizionarea armatei de ocupație, a fost reorganizat în mai

¹ N. Soutzo, *Mémoires*, Vienne, 1899, p. 96—97. Pentru sfatul domnesc în secolele XIV—XVII, vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), Editura Academiei, București, 1968, p. 13—117.

² M. Galan, *Ocupația rusească în Moldova din anii 1828—1834*, în „Cercetări istorice”, Iași, an. X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 212.

1829 pe baza unui nou regulament, fiind împărțit în trei secții sau „odilenii”, fiecare sub conducerea unui dregător³. Acest divan împlinitor, condus de prezidentul plenipotențiar sau viceprezidentul rus, a dirijat administrația țării până la intrarea în vigoare a Regulamentului Organic. La 1 ianuarie 1832, o dată cu punerea în aplicare a Regulamentului Organic, divanul împlinitor a fost înlocuit cu sfatul administrativ, iar cele trei secții ale divanului au devenit ministerul de interne, ministerul de finanțe și secretariatul de stat⁴.

Sfatul administrativ urma să fie un consiliu de miniștri ale cărui hotărâri trebuiau să fie supuse aprobării domnului înainte de executare. El avea să lucreze după un plan dinainte stabilit și domnul nu putea să-i suspende activitatea. Desigur că nu putea fi vorba de un control al sfatului asupra domniei sau de o limitare a puterii domnești atât timp cât sfatul era alcătuit din șefii de departamente numiți de domn. Sfatul era un organ care trebuia să sprijine domnia, în sensul de a elibera pe domn de unele din multiplele sale sarcini și să-i suplinească lipsa de competență în diferite probleme ale administrației centrale. În caz de absență a domnului, sfatul căpăta și unele atribuțiuni de decizie.

Existența Adunării Obștești ca organ legislativ al țării limita competența sfatului, în materie legislativă, numai la elaborarea proiectelor de legi, deci la pregătirea materialelor necesare deliberării Adunării Obștești și la punerea lor în aplicare.

După atribuțiile și componența sa, sfatul administrativ avea un rol considerabil în administrația centrală și în general în viața politică a țării. De aceea, în actele vremii, a fost denumit, încă de la început, și „sfat cîrmuitor” sau „ocîrmuitor”. Mai târziu, mai ales din deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea, era numit în actele oficiale și „consiliu” administrativ sau cîrmuitor⁵. La generalizarea termenului de „consiliu” a contribuit și folosirea frecventă, atât în corespondența diplomatică cât și în cea particulară, a limbii franceze, în textul francez al Regulamentului Organic, sfatul administrativ fiind tradus cu „conseil administratif”.

În anii unirii Principatelor Române s-a introdus, după modelul statelor burgheze occidentale și în special sub influența terminologiei franceze, denumirea de „consiliu de miniștri”, ceea ce corespundea de fapt componenței și în general atribuțiilor sfatului administrativ extraordinar. Era de altfel, atunci, perioada cînd numeroase denumiri administrative au fost modernizate, utilizîndu-se din ce în ce mai frecvent termenii de ministere pentru departamente, schimbîndu-se numele de ispravnici în acela de prefecți, de privighetori de ocoale în subprefecți etc. În actele oficiale dintre anii 1859–1862, deși erau întrebuițate și vechile denumiri, totuși aceea de consiliu de miniștri este din ce în ce mai uzitată⁶.

Înființarea sfatului administrativ al Moldovei. Capitolul IV din Regulamentul Organic este consacrat organizării sfatului administrativ, organizare cuprinsă în opt articole (art. 133–138 și 146–147)⁷.

În primul articol (133) din acest capitol se stabilește componența și sfera de activitate a sfatului administrativ. Finanțele statului, administrația și comerțul au nevoie de un „sfat de administrație (cîrmuire), atît pentru a sigurî și a înlesni cursul treburilor, cît și pentru a pregăti materialurile trebuincioase spre chipzuirile Obșteștii Obicinuitei Adunări, nu mai puțin și pentru de a urzi proiecturi de îmbunătățiri care, după ce sã vor primi de cãtre domnul, sã vor orîndui la cercetarea aceiași Adunări”. Așadar, sfatul administrativ trebuia să aibă sub îndrumarea sa numeroase probleme dependente în special de departamentul de interne și de finanțe.

³ M. Galan, *op. cit.*, p. 214; „Analele parlamentare ale României”, tom. I, partea a II-a, București, 1893, p. 224–226.

⁴ Vezi Arh. St. Iași, Dosar lit. S, nr. 751, f. 2.

⁵ Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dosar 2018, p. 65, 66, 154 etc.

⁶ „Buletinul oficial al Moldovei”, an. XXVII, nr. 33 (23/IV/1959).

⁷ *Regulamentul Organicesc a Moldovei*, 1831 (Arh. St. Iași, Ms. 1665, Original, p. 151–157) și *Regulamentul Organic a Prințatului Moldovei*, Iași, 1846, editat de G. Asachi, p. 151–154, în care articolele sus menționate nu sînt modificate.

Competența sa era atît de ordin executiv („a sigurîpsi și a înlesni cursul treburilor“), cît și legislativ (pregătirea materialelor, a proiectelor de legi supuse dezbaterei Adunării Obștești). În componența sfatului, ca urmare a atribuțiilor sale, intrau ministrul de interne (marele logofăt) care trebuia să fie și președinte al sfatului, ministrul de finanțe și secretarul de stat (marele postelnic) (art. 134).

Sfatul trebuia să se întrunească de două ori pe săptămînă, în afara cazurilor cînd s-ar fi impus o adunare extraordinară (art. 135). Domnul putea convoca sfatul administrativ în mod extraordinar cînd socotea necesar și avea dreptul să prezideze ședințele (art. 136). Miniștrii care alcătuiau sfatul erau răspunzători de executarea hotărîrilor luate. Șefii de secții din ministerele respective adevereau, prin iscălitură, ofisele și hotărîrile primite din partea sfatului, dar nu erau „părtași răspunderii ministrului, decît numai în lucrările curgătoare secției lor“ (art. 137).

Hotărîrile luate de cei trei miniștri ai sfatului urmau să fie trecute în jurnalul (procesul verbal) ședinței, căpătînd putere de aplicare, cu aprobarea domnului. În cazul cînd cei trei miniștri nu cădeau de acord se adresau domnului cu anafora și decizia șefului statului rămînea definitivă (art. 138). Articolele următoare 139—145 se referă la atribuțiile miniștrilor de interne, de finanțe și ale marelui postelnic.

În ultimul articol (147) al capitolului consacrat sfatului administrativ, Regulamentul Organic trasa ca sarcină grija pentru „starea satelor și pentru pricinile fericirii sau ticăloșiei lor“. Dacă, în urma cercetărilor întreprinse de sfat, s-ar fi constatat că sătenii erau asupriți de proprietari sau arendași, acesta era dator să încunostiințeze pe domn pentru a lua măsuri de apărare a țăranilor.

Înființarea sfatului administrativ a constituit un progres pentru administrația țării, el fiind organ permanent pentru conducerea principalelor ramuri ale administrației interne. Chiar dacă inițial competența lui a fost limitată la trei departamente (finanțe, interne, secretariat de stat), acestea erau însă de o importanță primordială și sfera lor de activitate era deosebit de întinsă. Regulamentul Organic reușise să delimiteze mai precis funcțiile departamentelor față de situația anterioară. Totuși, aceste ministere cuprindeau încă atribuții care mai tîrziu aveau să facă obiectul de administrare a unor departamente speciale.

Regulamentul Organic stabilea două principii deosebit de importante în organizarea sfatului cîrmuitor, principii care aparțineau legislațiilor moderne burgheze de atunci. Principiul responsabilității miniștrilor constituia, față de administrația centrală feudală discreționară și arbitrară de dinaintea aplicării Regulamentului Organic, un evident progres. De asemenea, principiul de a recurge la decizia domnească, în caz de lipsă de unanimitate în luarea unei hotărîri, însemna un început de dezvoltare a unui simț de răspundere a miniștrilor și de oarecare independență în tratarea problemelor. Aceste principii, ce reies din textul Regulamentului Organic, au rămas, în fapt, literă moartă: primul nu a fost aplicat, rămînînd pînă la Convenția de la Paris o simplă ficțiune⁸, iar al doilea s-a manifestat în primele două decenii care au urmat intrării în vigoare a Regulamentului Organic numai ca o simplă opoziție de interese personale, fără nici o bază principială. Totuși, pentru începuturile administrației moderne simpla menționare a acestor principii își are importanța sa, deoarece ele constituiau primii pași spre regimul constituțional burghez la noi.

Este interesant de observat faptul că, în ultimul articol, Regulamentul Organic sublinia grija pe care trebuia să o aibă sfatul administrativ pentru starea țăranilor. Acest articol nu ar fi avut sens să se introducă aici, deoarece această problemă intra în competența Ministerului de Interne. Înserarea lui dovedește însă că, între problemele de administrație internă, chestiunea țărănească era de o gravitate deosebită; starea de spirit la sate, mai ales în condițiile aplicării Regula-

⁸ I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, extras din „Revista de drept public“, București, 1935, p. 71—72.

mentului organic privind obligațiile de boieresc, devenea amenințătoare. De asemenea, s-a avut în vedere că aplicarea dispozițiilor noi de muncă și reducerea locului de hrană ar putea duce la abuzuri din partea proprietarilor și arendașilor, care, dată fiind situația revoluționară creată la sate, putea antrena o răsturnare a raporturilor sociale. Aceste temeri au dictat alcătuirea acestui articol în sprijinul sătenilor. Dar, ca și în constituțiile burgheze de mai târziu, astfel de dispoziții au rămas literă moartă, deoarece, pe de o parte, nu se indicau mijloacele practice pentru aplicarea lor, iar, pe de altă parte, această sarcină a revenit unui sfat alcătuit din mari proprietari care se făceau vinovați tocmai de abuzurile ce trebuiau pedepsite.

Prevederile Regulamentului Organic referitoare la sfatul administrativ se mărginesc mai cu seamă la atribuțiile lui. În privința mecanismului de funcționare nu se fac precizări suficiente. Măsurile ulterioare care se vor lua sub administrația rusă și apoi sub domniile lui Mihail Sturdza și Grigore Ghica vor îmbunătăți organizarea și funcționarea sfatului.

Sfatul administrativ și-a început activitatea în condiții excepționale. În primul rînd, el era lipsit de o experiență anterioară, care ar fi putut orienta membrii sfatului în exercitarea atribuțiilor lor. În al doilea rînd, persoanele care-l alcătuiau făceau parte din marea boierime și aveau o competență foarte redusă în probleme de administrație de stat. În al treilea rînd, sarcinile care-i reveneau erau deosebit de complicate și grele. Datorită aplicării dispozițiilor Regulamentului Organic în toate ramurile de administrație, dispoziții care, în majoritatea cazurilor, introduceau transformări importante, uneori radicale, și impuneau soluționarea unor chestiuni de detaliu neprevăzute, erau necesare din partea sfatului administrativ pricepere și autoritate. Starea de spirit din țară, în urma mișcărilor țărănești din anul 1831, ca și ocupația rusă temporară, făceau situația sfatului deosebit de anevoioasă, impunându-i, pe lângă competență, autoritate și mult tact.

Această situație a fost avută în vedere de administrația rusă. Generalul Pavel Kisselev s-a străduit să instruiască în materie de administrație pe miniștrii care trebuiau să alcătuiască sfatul. El a dat îndrumări speciale atît membrilor, cît și primului președinte al sfatului, logofătul Grigore Sturdza⁹. Avînd în vedere problemele care trebuiau soluționate, sfatul administrativ a fost organizat înainte de a intra în vigoare prevederile Regulamentului Organic în celelalte ramuri de administrație. La 12 decembrie 1831, administratorii ținuturilor au fost încunostiți înțai că, începînd de la 1 ianuarie 1832, sfatul administrativ, sub denumirea și de sfat cirmuitoar, își va începe activitatea, înlocuind și preluînd sarcinile divanului împlinitor¹⁰. La 26 decembrie 1831, în ofisul generalului Pavel Kisselev către membrii sfatului administrativ¹¹, erau indicate sarcinile ce le reveneau, problemele speciale care trebuiau rezolvate de diferitele ministere în vederea aplicării Regulamentului Organic și organizarea în amănunte a ședințelor sfatului. Lucrările sfatului urmau să-i fie aduse la cunoștință de două ori pe lună (din 15 în 15 zile).

Unele modificări s-au impus de la început. Dificultățile cărora trebuia să le facă față sfatul au determinat organizarea, pe lângă sfatul administrativ ordinar, prevăzut de Regulamentul Organic, și a unui sfat administrativ extraordinar cu participarea și a celorlalți miniștri (marele logofăt al Justiției și hatmanul)¹², după modelul sfatului administrativ extraordinar din Țara Românească.

⁹ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. I, Iași, 1855, nr. 91, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 16, p. 27.

¹¹ *Ibidem*, nr. 9, p. 16—17.

¹² *Ibidem*, p. 17.

În anii următori, sub domniile lui Mihail Sturdza și Gr. A. Ghica, sub ocupațiile străine din 1853—1856, sub guvernarea caimacamlor și aceea a lui Al. I. Cuza până la unirea administrativă a Moldovei și a Țării Românești, vor interveni modificări în organizarea sfatului administrativ. Biroul și cancelaria sfatului s-au dezvoltat și s-au modificat treptat, adaptându-se sarcinilor mai numeroase și mai importante cărora sfatul administrativ trebuia să le răspundă. Schimbări importante au avut loc între anii 1832—1862 în ceea ce privește alcătuirea sfatului, competența, organizarea ședințelor, a cancelariei, a personalului ajutător etc.

Toate aceste modificări au fost expresia, în primul rând, a transformărilor care au avut loc în structura social-economică a Moldovei și, în al doilea rând, a împrejurărilor politice prin care a trecut țara. În sfârșit, ele au rezultat și din faptul că acest organ de administrație centrală a dobândit treptat în activitatea sa o experiență prețioasă care a impus dezvoltarea organizării sale în amănuntele ce scăpaseră redactorilor Regulamentului Organic.

Componența sfatului administrativ (miniștri). Compoziția socială a sfatului administrativ este o problemă din cele mai importante, ea determinând, în ultima analiză, felul lucrărilor sale, orientarea politică și socială a actelor emenate de la sfat și deci caracterul administrației țării.

După modul de organizare și după componența și atribuțiile sale, personalul sfatului administrativ era format din două categorii bine distincte: miniștrii, care alcătuiau sfatul propriu-zis, și funcționarii cancelariei.

Miniștrii, care erau și șefii diferitelor departamente, ocupau, bineînțeles, locul central în sfatul administrativ, iar competența și orientarea lor socială erau determinante în organizarea administrației centrale.

În ceea ce privește recrutarea miniștrilor ca și a tuturor cadrelor de conducere, Regulamentul Organic a consacrat privilegiile de clasă ale marii boierimii. În felul acesta Regulamentul Organic, deși în organizarea administrației a adus unele inovații cu caracter burghez, a menținut însă vechiul regim social al claselor privilegiate.

Principala calitate a unui șef de departament era rangul social pe care-l avea. În temeiul titlului său de boierie și a averii ce o poseda. La 10 martie 1835, o dispoziție domnească hotărâ, pe baza prevederilor Regulamentului, ca președintele divanului domnesc, ministrul de justiție și cel de interne, ca „dreptăți civile să facă parte din clasa I, în rang de logofeți mari”, iar secretarul de stat și ministrul de finanțe din „clasa II-a, ca vornicii mari 1 și 2”. Cît de mare era distanța pe scara socială dintre miniștrii care compuneau sfatul și ceilalți funcționari ai săi reiese din faptul că cel mai important funcționar al cancelariei, secretarul sfatului, făcea parte din „clasa a V-a”¹³. În aceste condiții, în administrație se promovau numai interesele clasei dominante, adică ale marii boierimii și ale marilor proprietari funciari. Actele emenate de la sfat, lucrările lui din această perioadă poartă, în primul rând, pecetea reacționarismului feudal. Este bine cunoscut faptul că încredințarea conducerii tuturor treburilor administrative și politice boierilor, pe baza numai a privilegiului de naștere și nu a capacității, studiilor și a experienței de care ar face dovadă, a fost cauza principală care a generat dezorganizarea și toate viciile administrației din perioada regulamentară. Felix Colson aprecia că acest mod de promovare a boierilor în conducerea slujbelor explica de ce „afacerile generale degeneratează în chestiuni particulare, interesele publice, sînt sacrificate intereselor private și de ce intrigile se înmulțesc în mijlocul certurilor de rivalitate, de familie și de nimicuri ambițioase care fac farmecul vieții trîndave și educației fanariote a boierilor”¹⁴.

¹³ *Legiuitri în ramurile administrative și giudecătorese, votate de Generalnicia Obicinuită Adunare (în sesiile 1834—1849, întărite de domn), Iași, 1853, p. 8—9.*

¹⁴ Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 78.

Regulamentul Organic acorda domnului dreptul de a numi și revoca pe miniștri. Astfel, sfatul administrativ în întregimea lui și nu numai președintele sau, modernizînd, șeful guvernului, era desemnat de domn. În acest mod, domnul avea asigurate drepturi depline în ceea ce privește conducerea administrativă a țării. Cei pe care acesta îi numea ca șefi ai diferitelor departamente erau desemnați astfel încît să fie instrumente docile ale politicii sale. Mihail Sturdza, domn înzestrat cu multe însușiri politice și deosebit de energic, a fost învinovățit, de pildă, de boierii opoziționiști că a urmărit întotdeauna să aibă în consiliul administrativ oameni cu principii opuse, incapabili de a forma un consiliu omogen, în scopul de a-i domina și a-i conduce cu ușurință după interesele sale particulare¹⁵.

De altfel, chiar în limitele prevederilor regulamentare și ale privilegiilor boierimii, problema alcătuirii unui sfat administrativ era deosebit de delicată pentru conducerea țării, mai ales în împrejurările politice de la noi, cînd suzeranitățile Porții Otomane i se suprapunea protectoratul Rusiei țariste, iar mai tîrziu cel exercitat de puterile garante. Teoretic, compoziția sfatului trebuia să fie o garanție pentru bunul mers al afacerilor publice. De multe ori, anumite circumstanțe trebuiau luate în considerație pentru a forma un consiliu unit și solid. Între aceste circumstanțe menționăm anumite rațiuni de politică internă sau externă, sprijinul unui consulat străin, sau disensiunile cu o anumită putere străină. La acestea se adăugau conflictele sau antipatiile personale dintre membrii sfatului, incapacitatea constatată și multe altele. Acestea au fost, de altfel, și unele din cauzele care au contribuit la extrema instabilitate a miniștrilor care au alcătuit sfatul administrativ în cursul celor trei decenii care fac obiectul prezentului studiu.

Primul sfat administrativ din istoria Moldovei a fost constituit sub administrația rusă de generalul Pavel Kisselev în decembrie 1831. Acest sfat a fost alcătuit din logofătul Grigoraș Sturdza, președinte, logofătul Iordache Catargi-ministru de interne, Mihail Sturdza la finanțe, N. Canta-secretar de stat, la celelalte departamente fiind numiți: Costache Conache la justiție și Teodor Balș la hătmănie. Mihail Sturdza, la suirea pe tron, în 1834, i-a modificat compoziția. Fînă la 1849, el a schimbat membrii sfatului după cum au dictat împrejurările interne și interesele personale. În primii ani de domnie, opoziția neprincipială a marilor boieri și intervenția consulatului rus au contribuit mult la schimbările care au avut loc în componența sfatului administrativ.

Gr. Ghica a numit, de asemenea, miniștrii după cum a socotit mai potrivit. În cursul ocupațiilor străine dintre iunie 1853 și octombrie 1854, generalii ruși și apoi cei austriecei, iar după retragerea de la domnie a lui Gr. Ghica (1856) pînă la alegerea lui Al. J. Cuza, caimacamii au numit și revocat miniștrii. În cursul ocupațiilor militare, deoarece generalii nu cunoșteau îndeajuns capacitatea și fidelitatea unora dintre boierii candidați la ministere, se adunau, de obicei, în consiliu miniștrii existenți și se făceau propuneri¹⁶.

Desigur, în asemenea condiții, la numirea miniștrilor un rol important putea să-l joace și banul, ca principal mijloc de a influența persoanele din anturajul domnului sau chiar pe domn direct. Mihail Sturdza este, astfel, acuzat că nu s-a dat în lături de a numi miniștri pe acei care plăteau mai mult. Radu Rosetti în ale sale „Amintiri” îi aduce elogii pentru calitățile lui de om politic și administrator, dar observă „că strălucitele lui însușiri politice au fost pătate de neastîmpărata sete de bani de care era stăpînit”¹⁷. Boierii opozanți într-o scrisoare adresată baronului Rückmann, consulul general al Rusiei în Principate, afirmau că ministru de interne Neculai Canta a plătit domnului, în 1835, 14 mli de galbeni, iar

¹⁵ < Anonim >, *Michel Stourdza et son administration*, Bruxelles, 1846, p. 8-9.

¹⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, pachet 93/1854, nr. 10, f. 7.

¹⁷ R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, Ed. Viața Românească, Iași, p. 179. Vezi și K. Marx, *Insemnări despre români*, Editura Academiei, București, 1964, p. 149.

postul de ministru de finanțe, făgăduit pentru 7.000 galbeni lui Mihai Cantacuzino, a fost dat lui Alexandru Balș, care ar fi oferit mai mult¹⁸. Este indiscutabil că dreptul de a numi și revoca pe miniștri fără restricții, în condițiile neexistenței unei reprezentanțe naționale reale și a unor partide politice consolidate, permitea unui domn lacom de bani să recurgă cu ușurință la acest sistem. Astfel, se încuraja venalitatea și corupția în toate ramurile de administrație de sus și până jos. În asemenea împrejurări, favoritismul și nepotismul erau în plină dezvoltare.

Boierii ajunși în fruntea unor departamente căutau să mijlocească pe lângă domn numirea în slujbe importante și la conducerea unor departamente vacante persoane față de care aveau obligații și, mai ales, rude. Astfel, Neculai Suțu, care a fost ministru al mai multor departamente între anii 1832—1852, a obținut, în iunie 1849¹⁹, numirea fratelui său Gh. Suțu ca ministru de finanțe²⁰, funcție pe care o mai deținuse în trecut, în timp ce în august 1850 N. Suțu era numit la justiție, până în aprilie 1851²¹.

Exemplul, de altfel, l-au dat înșiși domnitorii: Mihail Sturdza și-a numit fiul, Dimitrie Sturdza, general inspector, adică șef al departamentului miliției naționale (1845—1848), în care calitate acesta a sprijinit acțiunea domnitorului de reprimare a mișcării revoluționare din martie 1848. În iunie 1852, domnul Gr. Ghica și-a numit fiul, Costache Ghica, ministru la secretariatul de stat²², iar pe ginerele său, Răducanu Roset, l-a numit în 1851 secretar de stat, iar la 1 noiembrie 1854 ministru de justiție²³.

La conducerea treburilor țării s-au perindat, astfel, în anii 1832—1862, un număr considerabil de persoane a căror capacitate în administrație a fost cu totul ștersă.

Din aprecierile, mai mult sau mai puțin subiective, ale prințului N. Suțu, spicuim următoarele, relativ la miniștrii care au făcut parte din consiliul administrativ extraordinar în primii săi ani de existență.

În toamna lui 1832, când N. Suțu a fost numit secretar de stat, consiliul era compus din logofătul Grigoraș Sturza, președintele sfatului, apreciat ca un bătrîn respectabil, om de caracter, inteligent. La interne era logofătul Iordache Catargi, avid de putere, inteligent, dar șiret, model de ambiguitate. La justiție era cunoscutul poet logofătul Costache Conachi, instruit, avînd un caracter ferm și experiență în afacerile țării, dar om sgîrcit și lacom de pămînt²⁴. El candida și la domnie. La finanțe era vornicul Mihail Sturdza, viitorul domn, iar la hătmănie, logofătul Th. Balș, o nulitate ce nu cunoștea nici o limbă străină și se spune că nu știa nici să scrie.

În 1834, când M. Sturdza s-a întors de la Constantinopol, unde primise investitura de domn, consiliul avea la interne pe logofătul Alex. Ghica, apreciat de toți contemporanii drept un om cinstit, instruit și plăcut. Consulul francez Cochelet scotea, la 23 octombrie 1835, că numai prezența sa în Sfatul administrativ contribuia la ridicarea prestigiului acestuia²⁵. La departamentul de justiție, C. Conachi, opozant declarat al lui Mihail Sturdza, a fost înlocuit cu Lupu Balș, pe care M. Suțu îl socotea un om activ, inteligent, dar răutăcios, disprețuitor, rău prieten.

¹⁸ D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturza*, Iași, 1947, p. 64—65; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 464, 467—468 și 470.

¹⁹ „Buletin extraordinar“, an. XVII, nr. 49 (23 iunie 1849), Iași p. 204.

²⁰ Arh. M.A.E., pachet 70/1851, nr. 20, f. 122.

²¹ *Ibidem*, pachet 62/1850, nr. 3, f. 23 și pachet 70/1851, nr. 20, f. 21.

²² *Ibidem*, pachet 70/1851, nr. 20, f. 89; vezi și pachet 93, 1853, nr. 10, f. 177.

²³ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 149.

²⁴ Era considerat ca „cel mai cumplit stingător de obștii răzășești din întreaga Moldovă“. (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 115—116).

²⁵ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII (1821—1846), București, 1913, p. 533; vezi și p. 399—400.

La finanțe a fost numit Neculai Canta, cu o reputație detestabilă, dar spiritual și știind să îmbrace haina onestității. Ca hatman continua să fie Th. Balș²⁶.

Multe dintre persoanele menționate vor intra și în componența sfatului administrativ din anii următori ca miniștri ai altor departamente.

Membrii din primele consilii administrative de sub domnia lui Mihail Sturdza erau dezbinăți, lăsându-se cu ușurință atrași de intrigile și perfidiile boierilor opoziționiști domnului. Între cei ce s-au perindat la conducerea afacerilor țării în cursul domniei lui M. Sturdza și Gr. Ghica, personalitatea prințului N. Suțu a fost, desigur, cea mai reprezentativă. Era un om inteligent, instruit, cu experiență în treburile administrative. El a deținut pe rând funcțiile de membru extraordinar în sfatul administrativ, secretar de stat, ministru al finanțelor, al justiției, al internelor și al cultelor.

În ceea ce privește compoziția socială a sfatului administrativ, observăm barecari modificări începând cu domnia lui Gr. Ghica.

Domnitorul Gr. Ghica a fost apreciat în general ca un om cult, inteligent și cu înclinații liberale, fiind adeptul unor reforme care să asigure progresul țării, dar, spre deosebire de M. Sturdza, s-a dovedit a fi mai puțin energic. În cursul domniei lui Gr. Ghica s-au realizat unele din proiectele sale cu caracter liberal, ca, de exemplu, emanciparea țăranilor, libertatea presei ș.a. Gr. Ghica, ca și Barbu Știrbei în Țara Românească, după părăsirea domniei, a susținut aspirațiile românilor pentru realizarea Unirii²⁷. Dat fiind tendințele sale liberale și mai ales starea de spirit din Moldova în urma frământărilor revoluționare din primăvara anului 1848, Gr. Ghica a crezut necesar să promoveze în unele din funcțiile înalte elemente tinere, oameni instruiți, cu idei noi, capabili să înlăture treptat pe unii dintre boierii mari care conduceau treburile administrative din vremea lui M. Sturdza și să pregătească astfel terenul pentru viitoarele reforme. Împrejurările politice nu i-au permis însă să-și îndeplinească programul. Suzeranitatea turcă, intrigile marii boierimi și intervențiile consulilor ruși l-au silit în prima domnie „să-și modereze aproape cu desăvârșire acest dor de reforme și să-și ascundă cu îngrijire tendințele naționaliste și liberale”²⁸.

Totuși, unele elemente tinere sînt promovate în această perioadă la conducerea departamentelor noi, ca instrucția și averile bisericești și lucrările publice, care luaseră ființă după 1848. Dacă pînă la 1848 ministerele erau deținute numai de boieri cu nume de Sturza, Ghica, Suțu, Cantacuzino, Catargi, între 1848 și 1853, pe lângă aceștia vor apare și nume ca Vasile Beldiman și Neculai Milo (1848), Gr. Cuza și A. Bașotă (1850), Răducanu Roset (1851), Mavrogheni (1852).

De asemenea, la principalele ministere care erau deținute de marii boieri cunoscuți, Grigore Ghica s-a străduit ca să numească ca directori elemente din generația nouă, unele participante la mișcarea din 1848, ca Al. I. Cuza, Costache Negri, Mihail Kogălniceanu. Probabil, în felul acesta, așa cum s-a remarcat, s-au luat și unele „precauțiuni împotriva avîntului înnoitor al elementelor progresiste, plasîndu-le într-o astfel de poziție, încît zelul lor să fie temperat de miniștri în vîrstă și cu experiență”²⁹.

Între anii 1853—1854, aceste elemente au fost în general înlocuite în funcțiile administrative ce le deținea. Revenit la domnie, în octombrie 1854, Gr. Ghica va promova în mod mai deschis persoane din noua generație. Astfel, pînă la încheierea tratatului de la Paris (30 martie 1856) printre miniștri va figura și D. Ralet, la ministerul instrucțiunii publice și averilor bisericești, Costache Negri, la lucrările

²⁶ M. Soutzo, *op. cit.*, p. 99—110.

²⁷ Vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Iași, ed. III, vol. XII, p. 142.

²⁸ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 257.

²⁹ C. C. Angelescu, *Mihail Kogălniceanu, director la departamentul din lăuntru al Moldovei în 1851—1852*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, an. IX (1958), Iași, fasc. 1—2, p. 56.

publice, și alții care nu făceau parte din marea protipendadă boierească, dar care se bucurau de reputația unor oameni instruiți și cu vederi progresiste.

În anii următori, în vremea frământărilor pentru realizarea Unirii, și apoi pînă la unirea administrativă a Principatelor, s-au ridicat mai multe personalități din rîndul intelectualilor și al boierimii mijlocii, ca A. Panu, V. Alecsandri, C. Negri, M. Kogălniceanu, care au deținut ministere diferite și au căutat să promoveze interesele burgheziei și boierimii liberale.

Între anii 1832—1862 se observă deci o evoluție în compoziția socială a sfatului administrativ. În primii ani după aplicarea Regulamentului Organic ministrii au fost în majoritatea lor numiți dintre boierii fără nici o pregătire prealabilă, cei mai mulți lipsiți nu numai de experiență, dar și de o instrucție corespunzătoare. Simțul de răspundere le lipsea aproape cu totul. Intrigile și perfidia, caracteristice boierimii fanariote, dominau încă mentalitatea acestor șefi de departamente. După 1848, la conducerea ministerelor au început să fie promovate și elemente care nu făceau parte din marea boierime, dar care erau cunoscute ca spirite luminate și cu vederi mai înaintate. La aceștia a contribuit, în mare măsură, curentul înnoitor care se manifesta în Principate în urma frământărilor revoluționare din 1848. Tînăra generație de intelectuali români, care făcuse studii superioare la școlile din Occident și care era în general animată de ideile liberale ale timpului, constituia o rezervă de cadre instruite pentru funcțiile administrative. Domnitorul Gr. Ghica a știut să se încadreze în acest curent nou din principate. Dacă în prima parte a domniei tendința sa de a se înconjura de elemente din noua generație a trebuit să fie oarecum frînată, în partea a doua a domniei promovarea acestora s-a făcut în mai largă măsură, iar în perioada care a urmat tratatului de la Paris pînă la Unirea Principatelor, conducerea treburilor administrative va trece în cea mai mare parte în minile intelectualilor și reprezentanților boierimii liberale cu interese legate de cele ale burgheziei din țară.

Sfatul administrativ a funcționat sub două forme: sfatul administrativ ordinar și cel extraordinar. Primul era format din ministrii de interne, de finanțe și din secretarul de stat și trebuia să se întrunească de două ori pe săptămînă, în afara cazurilor excepționale. Cel de al doilea, sfatul administrativ extraordinar, nu a fost prevăzut de Regulamentul Organic al Moldovei; el a fost introdus în Regulamentul Organic al Țării Românești printr-un amendament al spătarului Alecu Ghica în adunarea de revizie³⁰. Acest sfat urma să fie alcătuit din toți ministrii, de aceea, inițial, a fost denumit și „marele sfat al miniștrilor“. El trebuia să se adune, sub președinția domnului, atunci cînd urmau să fie rezolvate probleme importante³¹.

În Moldova, organizarea sfatului administrativ extraordinar s-a făcut pe baza ofisului lui Pavel Kisselev din 26 decembrie 1831 și nu în februarie 1833, cum afirmă I. C. Filitti³². Prin ofisul din 5 februarie 1833, Pavel Kisselev a venit cu un corectiv la Regulamentul Organic impus de nevoile interne și de rezultatele dezbaterilor din sfatul administrativ ordinar. El prevedea ca sfatul administrativ să se întrunească zilnic, iar cel extraordinar în mod obligatoriu de două ori pe săptămînă³³. Astfel, practica a impus sfatului administrativ extraordinar programul de lucru prevăzut de Regulamentul Organic pentru cel ordinar. În cursul anilor următori, de multe ori cele două sfaturi administrative se vor confunda datorită sarcinilor care le reveneau și care erau în general aceleași și faptului că lucrările lor se desfășurau în condiții aproape identice. De asemenea, compoziția lor permitea aceasta, deoarece, pînă în 1848, în sfatul extraordinar

³⁰ I. C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1834, p. 109—113.

³¹ *Analele Parlamentare ale României*, tom. I, partea I, București, 1890, p. 592.

³² I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834...*, p. 249.

³³ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 17, p. 29.

intrau pe lângă membrii sfatului ordinar doar încă doi miniștri: cel al justiției și al miliției pămîntene. Ambele sfaturi erau prezidate de ministrul de interne.

În august 1849, Gr. Ghica a încercat să stabilească programul obișnuit de lucru al sfatului ordinar și extraordinar, hotărînd, conform prevederilor Regulamentului Organic, ca sfatul ordinar să se întrunească doar de două ori pe săptămîină, iar cel extraordinar să fie convocat numai atunci cînd se va crede necesar de către domn³⁴. Această măsură nu a putut fi însă menținută. Necesitățile au impus să se revină la vechiul obicei, fixîndu-se din nou un program de lucru săptămînal pentru sfatul extraordinar. În general, informațiile noastre pentru lucrările sfatului ordinar sînt mai sărace decît celea privind sfatul extraordinar, fie datorită faptului că miniștrii nu se întruneau regulat decît în completul extraordinar, fie că lucrările sfatului ordinar nu necesitau convocări speciale.

Numărul membrilor sfatului administrativ extraordinar a crescut în mod firesc datorită înființării, în 1848, a ministerului averilor bisericești și a instrucției publice, iar în 1849, a ministerului lucrărilor publice. Împrejurările au impus și participarea excepțională a altor persoane la ședințele sfatului ordinar și extraordinar³⁵. De pildă, la 20 ianuarie 1834, generalul Pavel Kisselev a numit ca membru extraordinar al sfatului pe asesorul de colegiu N. Suțu, pentru a participa la ședințele de discutare a modificărilor și completărilor care erau necesare să se facă textului primitiv al Regulamentului Organic³⁶.

La sfîrșitul anului 1837 și la începutul anului 1838, M. Sturdza a trebuit să facă față unor grele împrejurări create de boierii opoziționiști, sprijiniți de consulul rus Besack. În acele condiții, la 16 septembrie 1837 domnul a cerut prințului N. Suțu să continue a participa la deliberările sfatului în calitate de membru extraordinar, deoarece nu mai conducea direct un departament³⁷.

Într-o scrisoare din februarie 1838 adresată consulului general al Rusiei, baronul Rückmann, Mihail Sturdza propunea mai multe combinații ale consiliului administrativ. Într-una din acestea, N. Suțu figura ca membru extraordinar³⁸. Intenția domnului era să-l înlocuiască pe secretarul de stat Costin Catargi, devenit odios prin intrigile sale, cu N. Suțu. Consulul rus Besack susținînd însă pe Costin Catargi, domnul n-a putut să-l numească pe N. Suțu decît provizoriu, la 25 martie 1838, secretar de stat. La 8 aprilie 1838, sub presiunea consulului rus, a fost nevoit să accepte pe Costin Catargi ca membru extraordinar în sfat³⁹. Într-un memoriu din ianuarie 1840, M. Sturdza arăta că s-a văzut atunci forțat de a adăuga un membru extraordinar sfatului și de a crea astfel o nouă funcție impusă de ingerințe politice și de conveniență și nu de necesitate⁴⁰.

La începutul anului 1840, Mihail Sturdza era decis să numească un nou membru în consiliul administrativ pentru supravegherea așezămintelor de binefacere și utilitate publică. Afacerile mănăstirești urmau să fie sub conducerea acestuia. El trebuia să îndeplinească și funcția de secretar particular al domnului. Mihail Sturdza spera ca acest dregător, deținînd funcția în mod permanent, avea să mențină continuitatea lucrărilor administrative față de fluctuația celorlalți membri care compuneau sfatul⁴¹. Pe acest nou membru nu-l găsim menționat în documentele din anii următori probabil că nu s-a putut dovedi utili-

³⁴ *Manualul administrativ...*, nr. 24, p. 36—37.

³⁵ Arh. St. Iași, Secretariat de stat, dosar 273, p. 93.

³⁶ *Analele Parlamentare ale României*, tom. V, 2, 1895, p. 799.

³⁷ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I, vol. V, București, 1894, p. 621.

³⁸ *Ibidem*, Supl. I, vol. IV (1802—1849), București, 1891, CIV/140.

³⁹ Arhiva M.A.E., pachet 1, nr. 8/1832, f. 295 și 299; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, ed. III, p. 194.

⁴⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. VI, 1895, p. 174.

⁴¹ *Ibidem*, p. 174—175 și I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 462.

tatea lui. În schimb, cîțiva ani mai tîrziu, va fi înființat un departament al avorilor bisericești și al instrucției publice.

La consiliul administrativ extraordinar participa uneori și președintele divanului domnesc fiind convocat, bineînțeles, de domn. Din combinațiile de consilii propuse de Mihail Sturdza în 1838 baronului Rückmann, pentru a primi avizul său, făcea parte și logofătul N. Canta ca președinte al divanului princiar⁴².

Tot în mod excepțional domnul putea indica pe unii boieri să participe la vreo ședință a sfatului administrativ extraordinar cu scopul de a da mai multă autoritate unor măsuri luate de el⁴³.

La cele mai multe din ședințele sfatului extraordinar nu asistau toți miniștrii. Uneori lipseau chiar miniștrii departamentelor care prezentau referate pentru discuții. Absentau, fără motive serioase, și unii din cei trei miniștri care alcătuiau sfatul ordinar. În repetate rânduri a fost nevoie de intervenția domnului pentru asigurarea participării în mod regulat a miniștrilor la ședințele sfatului. În 5 februarie 1833, generalul Pavel Kisselev arăta că ședința „care se va sminti prin neaflarea de față a unuia din mădulari va fi pierdută pe sama întîrzietorului”⁴⁴.

Într-un decret din 14 ianuarie 1862, Al. I. Cuza sublinia că de la aplicarea convenției de la Paris completul consiliului de miniștri era de cel puțin patru membri⁴⁵.

În majoritatea cazurilor, cînd se discutau probleme importante pentru un departament, probleme mai ales cu un caracter tehnic, și ministrul lipsea, participa la ședința sfatului directorul departamentului, care semna și rezoluția luată. De exemplu, în 1850, la cele mai multe din ședințele sfatului extraordinar a participat, în locul ministrului lucrărilor publice, vornicul V. Sturdza, directorul departamentului Mihail Kogălniceanu, la propunerile căruia s-au adoptat numeroase măsuri, unele deosebit de importante, privind diverse construcții publice și lucrări edilitare (poduri, cișmele, șosele etc.)⁴⁶. La multe ședințe, mai ales după 1850, numărul directorilor care participau era de jumătate din numărul total al membrilor. De pildă, la 7 februarie 1856, din patru participanți, doi erau directori; la 9 aprilie, în același an, din cinci participanți, doi erau directori etc.⁴⁷. Din cauza abuzului care se făcea în această privință, mai ales atunci cînd unii miniștri gărau ad-interim și alte ministere, s-a decis, la 3 februarie 1859, să fie socotit „completul consiliului” numai „prin asistența miniștrilor în prezență”. Numai în caz de boală sau absență din localitate, ministrul putea fi reprezentat prin directorul departamentului⁴⁸.

Pentru dezbaterile problemelor de pe ordinea de zi a ședințelor și pentru spiritul în care se luau hotărârile, participarea directorilor de ministere a avut o importanță deosebită. Directorii, mai cu seamă după 1850, au fost în genere oameni cu mai multă competență decît miniștrii respectivi și, datorită originii lor sociale și instrucției primite, au avut vederi mai înaintate ca aceștia.

Calitatea de președinte sau președinte⁴⁹ al sfatului ordinar și extraordinar revenea ministrului de interne. De la această regulă însă au fost și abateri. Pînă la domnia lui Al. I. Cuza aceste abateri s-au datorat, în general, unor cauze speciale ca, de exemplu, absența domnului sau a ministrului de interne de la ședință. Primul sfat administrativ a avut ca președinte pe logofătul Grigoraș Sturdza care nu era titularul unui minister, iar ministrul de interne era logofătul Iordache

⁴² Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. IV, nr. CIV, p. 140.

⁴³ „Albina Românească”, Iași, an. XX, nr. 101 (19 decembrie 1848), p. 405.

⁴⁴ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 17, p. 30.

⁴⁵ „Monitorul oficial al Moldovei”, Iași, an. IV, nr. 12 (16 ianuarie 1862).

⁴⁶ Arh. M.A.E., pachet 62/1850, nr. 1, f. 64—185.

⁴⁷ *Ibidem*, pachet 117/1856, nr. 8, f. 1—25.

⁴⁸ *Ibidem*, pachet 173/1859, nr. 3, f. 10.

⁴⁹ Ultimul termen se folosește mai frecvent după 1856.

Catargi⁵⁰. Această situație s-a datorat faptului că nu fusese numit încă domnul. O dată cu numirea lui Mihail Sturdza, calitatea de președinte a trecut în sarcina ministrului de interne. Totuși, ideea unui președinte fără portofoliu ministerial a continuat să subziste. De exemplu, în scrisoarea din februarie 1837, adresată baronului Rückmann, Mihail Sturdza prezenta două combinații pentru Consiliul de Miniștri: în prima figura ca președinte logofătul Alecu Ghica, cunoscut pentru onestitatea sa, în timp ce la interne era vistiernicul Nicolae Roznovanu; în cea de-a doua combinație Alecu Ghica rămânea președinte al sfatului în calitate de ministru de interne⁵¹.

În raportul „Asupra stării și reorganizării Principatelor Moldova și Muntenia”, adresat la 13 aprilie 1858 Congresului din Paris de Comisiunea europeană, se propunea ca „Tous les ministres réunis sous un Président nommé par le Prince et qui n-a pas de département spécial, ou bien sous la présidence du Ministre de l'intérieur, lorsque le Prince ne désigne pas de Président sans portefeuille, forment le Grand Conseil”⁵².

De altfel, între anii 1834 și 1862, toți președinții sfatului au fost miniștri cu portofoliu, primind și o retribuție specială, în afara aceleia de ministru⁵³. În principiu, de la 1834 până la unirea politică a Principatelor, în Moldova președinte a rămas ministrul de interne. Abateri nu au fost decît în caz de absență a acestuia. La ședințele la care lipsea întîmplător ministrul de interne putea prezida un alt ministru, precum cel de finanțe, cel de justiție etc.⁵⁴.

După 1859, funcția de președinte al Consiliului de miniștri era îndeplinită de șeful guvernului pe care îl desemna domnul care alcătuija cabinetul. Astfel, președințele putea să-și atribuie în guvern și alt departament decît cel de interne⁵⁵.

Participarea domnului atît la ședințele extraordinare cît și la cele ordinare ale sfatului nu era obligatorie. El venea cînd socotea că era necesar și atunci prezida de drept sfatul administrativ ca șef al statului. În același mod au prezidat sfatul și caimacamii și, uneori, în cursul ocupațiilor militare, guvernatorii străini⁵⁶.

Cancelaria sfatului administrativ și funcționarii săi. Cancelaria sfatului administrativ a fost de la început încadrată la postelnicie sau secretariatul de stat⁵⁷. Secretariatul de stat era ministerul afacerilor externe și, în același timp, îndeplinea și funcțiile de cancelarie a domnului, a sfatului administrativ și adunării obștești. Art. 144 din cap. IV al Regulamentului Organic arată că „marele postelnic este șeful cancelariei domnului, atît pentru pricinile dinlăuntru cît și pentru cele dinafară. Prin a sa mijlocire să vor împărțăși toate poroncile către deosebitele departamente, precum și către obicinuita Obștească Adunare”.

⁵⁰ „Foaie oficială”, nr. 7, supliment la nr. 36 a „Albinei Românești”, 1832.

⁵¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. IV, nr. CIV, p. 140.

⁵² D. A. Sturdza ș.a. *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI₂, București, 1896, p. 604–605.

⁵³ Arh. St. Eucurești, Obștescul control, dosar 6411/1860, f. 2.

⁵⁴ „Albina Românească”, Iași, an. XV, nr. 102 (30 decembrie 1843), p. 405 și Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dosar 1762, f. 137 și 190.

⁵⁵ De exemplu, de la 27 aprilie pînă la 10 noiembrie 1859, președinte a fost ministrul de justiție Manolache Costache Epureanu. De la 10 noiembrie 1859 pînă la 30 aprilie 1860, acesta a continuat să fie președinte al consiliului, în timp ce în cabinet deținea funcția de ministru de finanțe. De la 5 octombrie 1861 pînă la 22 ianuarie 1862, funcția de președinte a avut-o prințul A. C. Moruzi, ministru de finanțe („Monitorul oficial al Moldovei”, Iași, nr. 70 (22 iunie 1859), p. 1 și an. III, nr. 290 (5 oct. 1861), p. 1175. Vezi și Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). Liste de miniștri*, în „Revista Arhivelor”, an. II (1959), București, p. 149–130, 153).

⁵⁶ D. A. Sturdza ș.a. *op. cit.*, vol. III, p. 1041 și „Buletin, Foaie publicațiilor oficiale a Principatului Moldaviei”, Iași, an. XXI, 1853 (29 noiembrie), nr. 95, p. 377.

În ofisul generalului Pavel Kisselev din 26 decembrie 1831, adresat sfatului administrativ, se subliniau îndatoririle care reveneau marelui postelnic: „înfățișătoriu în seantele” sfatului a materialelor ce urmau să se discute, „el va privilegiua ca sfatul să înțeleagă și să cerceteze toate proiectele și măsurile pe care osebiții șefi ai departamentelor vor propune și ca să le deie urmare”... „în sfârșit, de la marele postelnic atîrnă de a avea îngrijire ca jurnalurile seantelor și raporturile sfatului să fie după toată cuviința și regula alcătuite”⁵⁸. În felul acesta cancelaria sfatului era un serviciu al secretariatului de stat.

Prima organizare a cancelariei sfatului administrativ a întâmpinat greutățile inerente începuturilor, mai ales că, în această direcție, nu existau precedente. Treptat însă ea va căpăta o organizare proprie și stabilă⁵⁹.

Primul funcționar necesar sfatului a fost *secretarul*. În 5 februarie 1833, generalul Pavel Kisselev, printr-un ofis adresat sfatului, arăta că „pentru a se grăbi și a se înlesni lucrările seantelor complete, se va orîndui pe lângă președintele” un secretar cu leafă. Acest secretar primea de la postelnicie actele și materialele ce trebuiau aduse la cunoștința președintelui sfatului. Pe biroul secretariatului sfatului se depuneau zilnic adresele, referatele și alte acte ce urmau să fie discutate în ședință. El trebuia să pună în ordine materialele ce intrau în dezbaterile sfatului cu o zi înaintea ședinței. Secretarului îi revenea sarcina convocării miniștrilor la ședințele extraordinare, alcătuirii protocoalelor și încheierii proceselor verbale denumite „jurnale”. Acestea se înaintau apoi marelui postelnic care dădea curs hotărîrilor sfatului⁶⁰.

În aprilie 1833, era chemat să îndeplinească această funcție Iacovache Veisa⁶¹. La 13 aprilie 1834, fiind numit director de departament, a fost înlocuit cu Procopie Florescu, fost șef de secție pentru pricină administrative la postelnicie⁶².

Încă din primii ani s-a observat că un singur secretar al sfatului, numit dintre funcționarii postelniciei, nu putea face față sarcinilor. Petițiile trimise sfatului, și acestea erau foarte numeroase, trebuiau unele traduse, iar cele mai multe aveau nevoie de un rezumat al cuprinsului lor. De asemenea, era necesar să se noteze cele ce se socoteau a fi mai urgente și acele ce trebuiau date departamentelor, nefiind de competența sfatului administrativ⁶³. Lucrările propriu-zise ale sfatului cereau o bogată documentare și numărul lor era în creștere. Ca traducători în serviciul sfatului serveau funcționarii postelniciei din cadrul secției de corespondență în limbi străine⁶⁴.

În 1834 s-a înființat un birou special al sfatului; la 18 august a fost numit „Alecuc Schilet în îndatorirea de stolnacialnic pe lângă secretarul sesiilor sfatului”⁶⁵. Ca urmare, în cursul anului 1834 s-a organizat cancelaria și principalele posturi administrative din cadrul postelniciei destinate nevoilor sfatului admi-

⁵⁷ Pentru a evita confuziile, în acest paragraf vom folosi în special termenul de postelnicie și minister de externe, în loc de secretariat de stat.

⁵⁸ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 9, p. 17.

⁵⁹ În decembrie 1831 se luau măsuri pentru cumpărarea mobilierului și materialelor necesare pentru sala de ședință a sfatului și a cancelariei. Se prevedea, de exemplu, cumpărarea unei mese mari de tei îmbrăcată cu postav, trei mese pentru cancelarie, două dulapuri mari, 20 scaune îmbrăcate, sfeșnice etc. (Arh. M.A.E., pachet 1, nr. 8/1832, p. 1—74).

⁶⁰ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 17, p. 29.

⁶¹ În august el primea decizia de încadrare cu un salariu de 750 lei pe lună. (Arh. M.A.E., pachet 1, nr. 8/1832, f. 74 și „Buletin Foae oficială”, an. I, nr. 15, Iași (10 august 1833), p. 37).

⁶² *Manualul administrativ...*, tom. II, nr. 63, p. 377 și Arh. M.A.E., pachet 1, nr. 8/1832, f. 152.

⁶³ Arh. M.A.E., pachet 3/1833, nr. 4, f. 11.

⁶⁴ De exemplu, în august 1834, Hadic, „stolnacialnic pentru limbi străine”. servise și ca „tălmaci” al sfatului.

⁶⁵ *Manualul administrativ...*, tom. II, nr. 63, p. 378.

nistrativ. Munca în această cancelarie, ca și în celelalte secții și birouri ale ministerului, a fost bine ordonată și supusă unor reguli stabile care nu aveau precedente în vechea administrație centrală a Moldovei.

La sfârșitul anului 1834 postelnicia sau secretariatul de stat avea trei secții: 1) pentru corespondența în limbi străine; 2) pentru lucrarea ordinelor domnești și corespondența cu departamentele pentru pricinile administrative; 3) pentru eliberarea pașapoartelor. La acestea se adăugau secția pentru jalele adresate domnului și cancelaria sau secretariatul sfatului administrativ⁶⁶.

Lucrările tratate de către sfat erau expediate la locurile competente prin secția a doua a postelniciei. De aceea, rezoluțiile sfatului purtau pe lângă semnătura membrilor săi și a secretarului și pe aceea a șefului secției a doua din cadrul postelniciei. În multe cazuri, acte emanate de la sfat, mai ales după 1850, purtau numai semnătura postelnicului, a secretarului sfatului și a șefului secției a doua⁶⁷. În 1843, pe lângă secretarul ședințelor sfatului și ajutorul său „stolnacialnic” exista și un „muhurdar”⁶⁸.

La 8 martie 1845, secretarul ședințelor sfatului era numit și director al postelniciei. În ofisul domnesc, această măsură era explicată prin aceea că materialele trebuitoare sfatului se găseau în arhiva postelniciei, iar secretarul sfatului ar fi în centrul lucrărilor, „și trebuie a avea cunoștință despre șirul lor spre înlesnirea științelor trebuitoare sfatului și lucrărilor din partea lui”⁶⁹. De fapt, se simțea nevoia unei conduceri mai operative a lucrărilor secretariatului de stat și, pentru a nu numi un nou funcționar cu leafă, s-a trecut această slujbă asupra secretarului sfatului Procopie Florescu, om cu deosebită pricepere în administrație, fără însă a i se acorda un spor la salariu.

Datorită numeroaselor lucrări care treceau în dezbaterile sfatului și a necesității executării urgente a hotărârilor luate, a fost necesară sporirea personalului cancelariei sfatului administrativ. De aceea, Gr. Ghica, având în vedere și o mai bună organizare a lucrărilor, a dispus transformarea cancelariei sfatului într-o secție specială a postelniciei. Astfel, în noiembrie 1851, cancelaria sfatului administrativ a devenit „secția lucrărilor seantelor sfatului cîrmuitor”, pe lângă celelalte trei secții ale postelniciei. Personalul era alcătuit din secretarul „sesiilor sfatului”, care deținea și funcția de director al cancelariei postelniciei. Șeful secției a fost numit atunci Scarlat Sișcală⁷⁰.

La 22 februarie 1854, Procopie Florescu și-a cerut retragerea, pentru motive de sănătate și de vîrstă, din funcția de director al postelniciei și de secretar al sfatului, funcție pe care o exercitase cu deosebită competență timp de 20 de ani⁷¹. Cu retragerea lui Procopie Florescu, cancelaria secretariatului de stat va cunoaște o perioadă de dezorganizare la care a contribuit, desigur, și evenimentele politice din țară dintre anii 1853—1859. Funcția de secretar al sfatului și director al postelniciei pînă către 1857 a fost ocupată vremelnic de diferiți funcționari din cadrul postelniciei. În decembrie 1854, ministrul secretar de stat propunea separarea funcției de director al cancelariei departamentului de aceea de secretar

⁶⁶ Arh. M.A.E., pachet 1/1832, nr. 8, f. 209.

⁶⁷ Vezi în *Analele parlamentare ale României*, tom. XVII, partea a II-a, București, 1915.

⁶⁸ Arh. St. București, Controlul statului, Moldova, dosar 1, 1843, f. 5—6. Termenul „muhurdar”, de origine turcă, desemna pe purtătorul sigiliului sultanului, la noi al domnului și al sfatului.

⁶⁹ *Manualul administrativ...*, tom. II, Iași, 1856, nr. 656, p. 150.

⁷⁰ „Buletin Foaea publicațiilor oficiale a Principatului Moldovei”, an. XIII nr. 42, 22 noiembrie 1851, Iași, p. 203.

⁷¹ Arh. M.A.E., pachet 93/1854, nr. 10, f. 47.

al sfatului, ultima unindu-se cu aceea de șef de secție al „sesiilor sfatului”, post deținut atunci de comisarul Scarlat Sișcă⁷².

La 1857, funcția de director al postelniciei și de secretar al sfatului a fost deținută de aga Alecu Fotino. Acesta a fost și secretar de stat interimar în iunie același an⁷³. Al. I. Cuza l-a înțărît, în ianuarie 1859, pe Alecu Fotino în funcția de secretar al consiliului și de director al ministerului de externe⁷⁴.

În iulie 1860, în urma propunerilor făcute de ministrul de externe al Valahiei, D. Brătianu⁷⁵, s-a hotărît împărțirea cancelariei secretariatului de stat în două diviziuni. Prima diviziune cuprindea consiliul de miniștri, afacerile de stat, ordonanțele domnești, naturalizările, relațiile cu Camera și cu Comisia Centrală și redactarea proceselor verbale ale ședințelor consiliului de miniștri. Ca urmare, bugetul votat de adunarea legislativă în 1860 a fixat o nouă organizare a cancelariei ministerului de externe. Astfel, funcția de secretar al consiliului de miniștri a fost încredințată șefului secțiunii sau diviziunii administrative Ioan Antoniadă, ajutat de un șef de birou și de un arhivar care avea și funcția de registrator⁷⁶. În acest chip, după 1860, funcția de director al ministerului de externe a fost definitiv separată de aceea de secretar al consiliului de miniștri. Până la unirea administrativă a Principatelor române, personalul consiliului de miniștri a continuat să fie încadrat în personalul ministerului de externe⁷⁷.

La 5 februarie 1862, după contopirea administrației Moldovei și a Țării Românești, directorul fostului secretariat de stat al Moldovei indica într-un raport către ministrul de externe următoarele atribuțiuni pe care le-a exercitat cancelaria consiliului de miniștri al Moldovei după unirea politică: 1) corespondența președintelui consiliului cu adunările din Principatele Unite, cu miniștrii din București, cu Comisia Centrală și cu alte autorități; 2) „lucrarea decretelor domnești pentru numirea miniștrilor, a membrilor Comisiunii Centrale și pentru convocarea adunării legislative, precum și închiderea ei”; 3) „toate lucrările și mesajele pentru prezentarea la adunarea legislativă la Comisia Centrală a proiectelor de legi”; 4) „redacția jurnalelor consiliilor miniștrilor, înregistrarea și expedierea

⁷² Arh. M.A.E., pachet 2/1851, nr. 2, f. 223. În urma acestei propuneri a fost numit director al postelniciei aga Alecu Sihleanu și secretar al sfatului Scarlat Sișcă („Buletin. Focea publicațiilor oficiale a Principatului Moldovei”, Iași, an. XXII, nr. 96/12/XII/1854, p. 449). Vezi și alte numiri de funcționari ai cancelariei în Arh. M.A.E., pachet 2/1851, nr. 2, f. 240 și 272.

⁷³ Arh. M.A.E., pachet 2/1851, nr. 2, f. 498. În martie 1858, ministru secretar de stat era vornicul lăncu Cantacuzino, director al departamentului și secretar al sfatului era aga Alecu Fotino, protocolist al sfatului era N. Poliz, iar scriitor era C. Constantiniu.

⁷⁴ „Monitorul oficial al Moldovei”, Iași, nr. 26/21/I/1859, p. 1; D. A. Sturdza, op. cit., vol. VIII, p. 483.

⁷⁵ Arh. M.A.E., pachet 166/1859, nr. 5, f. 16.

⁷⁶ „Monitorul oficial al Moldovei”, an. II, nr. 238 (29 iulie 1860), p. 1.

⁷⁷ De exemplu, în bugetul votat de adunarea electivă a Moldovei în 1860, în cadrul ministerului de externe figura:

1. Consiliul de miniștri sau sfatul administrativ;
2. Ministerul propriu-zis, împărțit în cele două diviziuni;
3. Secțiunea suplicelor către domn și
4. Agenții politici.

Consiliul de miniștri avea următorul personal salariat:

1) președintele consiliului; 2) cancelaria consiliului alcătuită dintr-un secretar, un șef de birou, doi scriitori, un arhivar și registrator și un supleant de arhivă și registratură. Secretarul consiliului era în același timp și șeful diviziunii administrative a ministerului (Arh. St. București, Obștescul control, dosar 6411/1860, f. 23 și Arh. M.A.E., pachet 210/1861, nr. 15, f. 18).

lor"; 5) „păstrarea actelor consiliului, a colecției proceselor verbale ale Adunării și ale Comisiunii Centrale”⁷⁸.

Din această înșirare putem observa că, după Unirea Principatelor, sarcinile cărora trebuia să le facă față cancelaria sfatului administrativ s-au mărit ca urmare a legăturilor permanente pe care trebuia să le aibă cu adunările legislative din Iași și București, cu guvernul din Țara Românească și cu Comisia Centrală de la Focșani.

În organizarea personalului cancelariei sfatului administrativ locul central îl ocupa secretarul. Funcția acestuia, deosebit de importantă, a fost cumulată începând din 1845 cu aceea de director al cancelariei întregului minister, iar după 1860 cu aceea a șefului secției administrative din ministerul de externe. Personalul ajutător al secretarului a fost în continuă creștere: de la un singur ajutor s-a ajuns la un șef de birou și un scriitor; în 1851, cancelaria a fost transformată în secție separată în cadrul postelniciei cu un șef de secție, protocolist și scriitor. După 1859, la personalul cancelariei consiliului de miniștri s-au adăugat mai mulți scriitori, un arhivar, un registrator și un supleant. Această creștere a personalului cancelariei dovedește că lucrările care intrau în dezbaterea sfatului și care apoi trebuiau puse în executare au sporit atât în ceea ce privește numărul, cât și în privința importanței lor.

Funcționarii cancelariei sfatului nu fost numiți după aceeași procedură ca toți funcționarii superiori ai ministerelor: ministrul făcea recomandarea către domn, indicând de obicei, calitățile solicitantului și domnul semna, dacă era de acord, decretul de numire.

În general, funcționarii cancelariei sfatului administrativ au fost oameni cu competență și experiență. Cei mai mulți lucraseră și în alte ramuri administrative. Era de altfel firesc pentru o cancelarie care trata problemele capitale ale administrației țării⁷⁹. Pentru însușirile pe care le aveau funcționarii cancelariei sfatului stau mărturie însemnările din „condica de calitate pentru ampoiații secretariatului de stat”, condică în care erau menționate, printre altele, și studiile, averea, slujbele ocupate, avansările etc.

Ceea ce se cuvine să fie subliniat, pe lângă experiența și gradul de pregătire ale acestor funcționari, este durata slujbei pe care au îndeplinit-o. Procopie Florescu a exercitat funcția de secretar timp de 20 de ani, retrăgându-se pentru motive de boală și bătrânețe. Scarlat Șișcă, de asemenea, a fost timp îndelungat în serviciul cancelariei sfatului. Această stabilitate a personalului din conducerea cancelariei sfatului a contribuit desigur la buna desfășurare a lucrărilor lui.

Majoritatea acestor slujbași posedau puține venituri în afară de ceea ce le oferea slujba⁸⁰. Lefurile personalului cancelariei erau mai mari ca ale altor funcționari din minister și, desigur, proporționale cu funcția pe care o îndeplineau și cunoștințele ce le posedau⁸¹.

⁷⁸ Arh. M.A.E., pachet 218/1862, nr. 1, f. 23.

⁷⁹ De exemplu, Procopie Florescu, cunosător al limbilor elină, franceză și germană, a servit în administrație încă din anul 1821. Scarlat Șișcă, șef al secției sfatului în 1851, învățase carte la un pension și frecventase cursurile Academiei Mihăilene, cunoștea limba franceză, fusese înlii scriitor într-o cancelarie a secretariatului de stat, ajunsese în 1844 protocolist al sfatului, iar la 1851 șef de secție. Oarecare cunoștințe și practică se cereau și de la scriitorii sfatului (Arh. M.A.E., pachet 90/1853, nr. 1, f. 2 și 28 și pachet 2/1851, f. 240 și 272).

⁸⁰ Procopie Florescu nu moștenise nimic de la părinți, dar la ieșirea din funcție avea o casă și un loc în Iași, două vii și un han în apropierea orașului. Scarlat Șișcă, după 10 ani de slujbă, în 1853, posedea o casă și două dugheni (Arh. M.A.E., pachet 90/1853, nr. 1, f. 2 și 48).

⁸¹ De exemplu, în 1849, pe trimestru se plăteau următoarele salarii: vel postelnicul 5400 lei; secretarul sfatului, care era și director al postelniciei, 4050 lei, deci aproape cât ministrul; protocolistul sfatului, 750 lei, iar scriitorul 420 lei

Funcționarilor principali li s-au acordat și ranguri de boierie⁸². În asemenea condiții ei alcătuiau elita funcționarilor ministerelor.

În ceea ce privește componența sfatului administrativ, între anii 1832 și 1862 trebuie să remarcăm că numirea miniștrilor dintre marii boieri proprietari, drept care aparținea exclusiv domnului, a contribuit la instabilitatea conducerii ministerelor, la încurajarea incapacității, la înrădăcinarea favoritismului și nepotismului, la perpetuarea venalității și a arbitrarului în toate ramurile administrative, având consecințe grave asupra întregii vieți social-politice a Moldovei⁸³.

Alături de sfatul propriu-zis, alcătuit din miniștri, în genere lipsiți de competență și continuu schimbați, cancelaria sfatului, constituită din câțiva funcționari permanenți instruiți și cu experiență în treburile administrative, a asigurat stabilitatea și continuitatea lucrărilor sfatului cirmuitoar.

Trebuie, de asemenea, să subliniem că nevoile interne au impus sfatului cirmuitoar un program de lucru deosebit de cel prevăzut în Regulamentul Organic. Sfatul administrativ extraordinar, în a cărui componență intrau toți șefii de departamente, s-a întrunit nu numai în cazuri excepționale, ci și în mod regulat, pierzând semnificația denumirii de extraordinar și având deci compoziția unui adevărat consiliu de miniștri.

Ședințele și lucrările sfatului administrativ. Procedura. Neexistența unui organ similar în administrația Moldovei înainte de 1832 a impus alcătuirea unui regulament amănunțit pentru organizarea ședințelor sfatului și pentru desfășurarea lucrărilor lui. În februarie 1833, generalul Pavel Kisselev a trasat în linii mari modul în care trebuiau pregătite lucrările ce aveau să fie supuse dezbaterii sfatului⁸⁴. Pe baza indicațiilor date în ședința de la 6 aprilie 1833, sfatul cirmuitoar a stabilit regulile ce trebuiau respectate în desfășurarea lucrărilor sale⁸⁵. Aceste reguli au fost menținute și în anii următori.

În istoria organizării sfatului administrativ un rol considerabil l-a avut Mihail Sturdza. Acesta, un om cu deosebit spirit practic și bun administrator, folosindu-se de îndrumările lui Pavel Kisselev, a dat lucrărilor sfatului administrativ o planificare judicioasă și oarecare stabilitate. La 30 august 1834 el a fixat un regulament amănunțit pentru desfășurarea ședințelor⁸⁶. Mihail Sturdza se lăuda, exagerând în oarecare măsură, că a fost primul care a „alcătuit un regulament pentru sesiile sfatului și pentru chipul îndeletnicirilor sale”. „Am închipuit — seșiza el — dispoziții care regularisesc împărțirea lucrării a canceleriei și supun pe reghistratura unii sisteme metodicești, care dindu-i neaparată unime și întregime înlesnesc ocîrmuirea treburilor și ușurează cu mult regularisirea delilor”⁸⁷.

În urma măsurilor luate de Mihail Sturdza, convocarea membrilor sfatului în ședințe de lucru extraordinare se făcea de către secretarul sfatului. Acesta

(Arh. St. București, Controlul statului Moldova, dosar 21/1849, f. 1). În bugetul pe 1860, lefurile pe an erau următoarele: președintele consiliului, în afara retribuției de ministru, primea 24000 lei; secretarul, care era și șeful secției administrative a ministerului de externe, 18000 lei; șeful de birou 9600 lei; un scriitor clasa I: 4800 lei; un scriitor clasa II: 3600 lei; un arhivar și registrator: 6000 lei; un supleant la arhivă și registratură: 3600 lei (Arh. St. București, Obștescul control, dosar 6411/1860, f. 3).

⁸² La 30 mai 1835, Procopie Florescu avea rangul de căminar, în 1848 era agă, iar în 1849 ajunsese postelnic. De altfel, el a fost și decorat, în 1848, cu un ordin turcesc, pentru slujbele aduse statului. („Buletin. Foae oficială”, Iași, an. III, nr. 42 (30 mai 1835), p. 155; „Albina Românească”, Iași, an. XX, nr. 13 din 12/februarie 1848, p. 49).

⁸³ Felix Colson, *op. cit.*, p. 114.

⁸⁴ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 17, p. 29—30.

⁸⁵ Arh. M.A.E., pachet 3/1833, nr. 4, f. 11—12.

⁸⁶ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 18, p. 30—32.

⁸⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. V (1822—1832), București, 1894, p. 137.

primea referatele departamentelor adresate sfatului cu o zi înaintea dezbaterilor. Diferitele adrese către sfat sau petițiile erau verificate de marele postelnic dacă intrau în competența sfatului și erau înmînate apoi secretarului sfatului cu o zi înaintea ședinței. Secretarul sfatului cerceta referatele, adresele și petițiile primite, le clasifica în ordinea importanței și urgenței lor. El se îngrijea ca petițiile scrise în limbi străine să fie traduse, iar cele mai lungi să aibă un rezumat („perilipsis“). Pentru dezbaterile problemelor ce intrau în tratarea sfatului, secretarul aduna documentația necesară din arhiva secretariatului de stat. El stabilea apoi ordinea de zi a ședinței pe care o prezenta președintelui sfatului împreună cu referatele și actele care se cereau discutate. Pe masa secretarului rămânea documentația necesară dezbaterilor.

Aceste reguli nu au fost întotdeauna respectate de către șefii de departamente, care au prezentat uneori referate (spre dezlegare) în ziua dezbaterii, fără nici o pregătire prealabilă. De aceea, la 22 octombrie 1845, Mihail Sturdza a dat noi precizări asupra modului de desfășurare a ședințelor. El a dispus ca șefii departamentelor să predea în mod obligatoriu referatele cu cel puțin o zi înaintea ședinței. Șefii departamentelor trebuiau să cunoască îndeaproape conținutul referatelor ce le înaintau și să facă demersuri pentru urgentarea tratării lor de către sfat. Referatele pe care le prezentau în ziua discuției nu puteau fi luate în deliberarea sfatului decât la ședința următoare⁸⁸.

Ședințele sfatului aveau loc firește în palatul „ocîrmuitor“⁸⁹. Deseori întrunirile aveau loc și acasă la unii din membrii sfatului, ceea ce era comod pentru miniștri, dar avea urmări neplăcute: întârzierea lucrărilor, dispariția unor piese din dosare, pierderea caracterului confidențial al celor mai multe acte și deliberări etc. De aceea, la 22 octombrie 1845, Mihail Sturdza a hotărât ca întrunirile sfatului „să se facă pururea la camera sa în palatul Curții Vechi, unde se aflau și toate cancelariile departamentelor și se poate îndemăna în pripă științele trebuitoare și nici cum pe la casele șefilor lor, care aceasta aduce nu numai îndeștule zăhăiri căutării trebilor, dară și sfârmarea hîrtilor în transportarea de la un loc pînă la altul, mai ales în vreme neîndemănatică“⁹⁰.

Zilele fixate pentru întrunirea sfatului administrativ ordinar și extraordinar au variat după numărul și importanța lucrărilor și în funcție de împrejurările interne și externe.

Regulamentul Ogranic (art. 135, cap. IV) hotăra ca sfatul ordinar să se întrunească de două ori pe săptămîină; în împrejurări deosebite, se putea aduna și în alte zile.

În ofișul din 5 februarie 1833, Pavel Kisselev dispunea ca sfatul ordinar să se întrunească zilnic, iar cel extraordinar de două ori pe săptămîină⁹¹. La 6 aprilie 1833, din cauza numeroaselor acte ce trebuiau rezolvate, sfatul extraordinar a hotărât să se adune de trei ori pe săptămîină: luni, marți și joi de la orele 9 dimineața pînă la 2 după amiaza⁹². La 30 august 1834, Mihail Sturdza a dispus ca sfatul extraordinar să se întrunească luni și joi sub președinția sa la aceleași ore⁹³.

În cursul domniei lui Mihail Sturdza s-au respectat îndeosebi dispozițiile date de Pavel Kisselev, ele corespunzînd mai bine necesităților administrației interioare. Sfatul ordinar se întrunea, cînd era necesar, zilnic, iar pentru ședințele extraordinare s-au fixat, săptămînal, zile de lucru, de obicei de două ori pe săptămîină

⁸⁸ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 21, p. 33—34.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 17, p. 30.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 21, p. 34.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 17, p. 29—30.

⁹² Arh. M.A.E., pachet 3/1833, nr. 4, f. 11.

⁹³ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 18, p. 30.

și, în caz de absență a domnului, de trei ori. În împrejurări excepționale sfatul extraordinar s-a adunat mai des⁹⁴.

În ceea ce privește planificarea ședințelor sfatului, Gr. Ghica a revenit la litera Regulamentului Organic. Probabil hotărîrea a fost impusă și de faptul că membrii sfatului făcînd parte și din divanul obștesc, creat conform dispozițiilor tratatului de la Balta Liman în locul Obîșnuitei Oștești Adunări, care a fost desființată, trebuiau să participe la un număr mult prea mare de ședințe. Astfel, domnul a reglementat ca sfatul ordinar să se întrunească, conform Regulamentului Organic, numai de două ori pe săptămîină, iar cel extraordinar cînd va fi cazul⁹⁵. În 1850 domnul a crezut de cuviință ca săptămînal să aibă loc o întrunire extraordinară, sub președinția sa; de aceea, el a hotărît o zi sau două pe săptămîină, de obicei miercurea, pentru ședința ordinară și pentru cea extraordinară marți sau vineri. Între 1853—1862, numărul zilelor de întrunire a sfatului ordinar și extraordinar a diferit după împrejurările politice. În absența conducătorului statului, sfatul extraordinar s-a întrunit de trei și chiar patru ori pe săptămîină⁹⁶. În cursul domniei lui Al. I. Cuza s-a încercat să se păstreze dispozițiile Regulamentului Organic, fixîndu-se numărul ședințelor ordinare la două săptămînal. Au variat, de asemenea, și orele la care aveau loc ședințele⁹⁷.

Deși planificarea ședințelor se făcea de domn sau de însuși sfatul extraordinar, ea nu se respecta întocmai; accasta nu numai din cauza unor probleme deosebite care cereau o rezolvare urgentă, dar și din motive mai puțin obiective. Din jurnalele sfatului observăm că ședințele extraordinare nu aveau loc cu regularitatea consemnată în ofise. Se pare că cele mai numeroase ședințe aveau loc în cursul lunilor de toamnă și de iarnă: octombrie, noiembrie, ianuarie și februarie⁹⁸.

Desfășurarea ședințelor sfatului administrativ se făcea în felul următor, în primul rînd se constata prezența membrilor. Sfatul extraordinar trebuia să fie compus din cel puțin patru membri prezenți⁹⁹. Cînd un membru lipsea de trei ori la rînd de la ședințe, sfatul îl putea admonesta¹⁰⁰. La deschiderea ședinței, secretarul de stat prezenta sfatului rapoartele, anaforalele și alte hîrtii ce trebuiau semnate de către miniștri. În ședințele prezidate de domn, la început, fiecare ministru prezenta pentru departamentul său o informare asupra rezoluțiilor domnești puse pe anaforale și a modului cum s-au pus în execuție hotărîrile luate în ultima ședință¹⁰¹. Urma apoi discutarea referatelor trimise de departamente.

⁹⁴ De exemplu, în octombrie 1838, cu ocazia alegerilor pentru Obșteasca Adunare, avea să se întrunească, înafară de miercurea și vinerea între orele 9—14, și luni și joi seara (*Analele parlamentare ale României*, tom. IX, 2, București, 1898, p. 59).

⁹⁵ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 24, p. 36—37.

⁹⁶ De exemplu, la 15 februarie 1857, cînd caimacamul Th. Balș s-a retras de la conducere din cauza bolii, iar administrației centrale i se puneau probleme deosebit de dificile în vederea alegerilor pentru divanul ad-hoc („Buletin oficial”. an. XXV, nr. 14 din 17 februarie 1857, p. 37).

⁹⁷ M. Sturdza a fixat orele 9—14 a.m. și în mod excepțional seara. Gr. Ghica a hotărît deschiderea ședințelor la ora 10 a.m. (ora Europei). În vremea lui Al. I. Cuza, ședințele aveau loc la orele 11 sau 12 a.m., iar în zilele cînd coincideau cu ședințele adunării electivă, seara (Arh. M.A.E., pachet 173/1859, nr. 3, f. 6, 18, 29).

⁹⁸ Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dosar 1762, f. 2—211, vezi și Arh. M.A.E., pachet 102/1853, nr. 4, f. 1—32.

⁹⁹ Pentru a se preîntîmpina cazurile de absențe s-a stabilit ca miniștrii să nu părăsească capitala decît în cazuri de urgență, trei sau patru zile cîte unul (Hurmuzaki, op. cit., vol. VI, București, 1895, p. 416 și „Supliment la Buletinul oficial”, Iași, an. XVII, nr. 38 din 15 mai 1849, p. 157).

¹⁰⁰ Arh. M.A.E., pachet 3/1833, nr. 4, f. 13.

¹⁰¹ *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 18, p. 30, 31.

Pentru rezolvarea referatelor curente, în februarie 1833, sfatul ordinar a hotărât să rezerve pentru fiecare departament câte o zi de lucru¹⁰².

Ministrul care avea de susținut un referat cu caracter tehnic putea veni la ședință însoțit și de un funcționar, „cinovnic” al departamentului, „spre înlesnirea lucrării”. În cazuri excepționale se hotăra discutarea unor probleme speciale la începutul fiecărei ședințe¹⁰³.

După pricinile administrative și altele prezentate de departamente, urma discutarea petițiilor. În cazul când trebuiau să se rezolve și jalbele adresate domnului, se rezerva chiar o ședință întreagă pentru aceasta. La 15 februarie 1857, caimacamul Th. Balș fiind bolnav, s-a hotărât ca în fiecare ședință de marți să se discute jalbele adresate caimacamului¹⁰⁴.

Numărul lucrărilor care se cereau tratate de sfat era foarte ridicat. În aprilie 1838, Mihail Sturdza constata că aproape 300 de referate, petiții și altele, adresate sfatului în cursul anului 1837, rămăseseră nerezolvate¹⁰⁵. În curs de un an, de exemplu, de la urcarea pe tron a lui Gr. Ghica și pînă la 1 mai 1850, „sfatul au tratat și expedit 1735 pricini”¹⁰⁶.

Se pune întrebarea cum era posibil ca într-o ședință de maximum patru ore să se citească, să se discute și să se adopte hotărâri privind peste 40 de referate ale mai multor ministere și peste 10 petiții cu conținut deosebit, în afară de cercetarea unor sămi sau luarea de măsuri pentru punerea în execuție a unor ofisuri domnești¹⁰⁷. Oricît de ordonate ar fi fost hîrțile prezentate sfatului spre discuție și de concis rezumate de către secretar, este puțin probabil ca un număr atît de mare de lucrări să se fi putut trata cu atenție și profunzime într-o singură ședință. Probabil cele mai multe din referatele prezentate de departamente erau rezumate în ședință, citindu-se rezoluția pe care membrii sfatului o isoăleau fără să mai discute fiecare aliniat și punct în parte. Este, de asemenea, posibil ca multe din referate să fi fost dezbătute în sfatul ordinar și apoi întărite într-o ședință extraordinară.

Informațiile asupra caracterului dezbaterilor sînt foarte reduse. Din jurnale și protocoale nu se constată decît rezoluția finală adoptată de sfat. E posibil ca multe referate să fi fost discutate între miniștri înainte de ședința hotărîtoare a sfatului. Instrucțiunile privitoare la funcționarea sfatului administrativ prevedeau cazul cînd membrii sfatului nu cădeau de acord asupra unei chestiuni. În Regulamentul organic se indica, în astfel de împrejurări de „neunire a socotințelor”, ca membrii sfatului să facă anafora domnului, a cărui hotărîre era definitivă (art. 138, capit. IV)¹⁰⁸. La 17 ianuarie 1859 s-a hotărît ca deciziile consiliului extraordinar să fie luate cu „completul membrilor săi și cu majoritatea de glasuri, minoritatea însă are dreptul a-și da deosebita sa socotință”¹⁰⁹. În cazul în care domnul nu era de acord cu hotărîrea sfatului, putea să-i înapoieze anafora spre o nouă deliberare¹¹⁰.

Redactarea proceselor verbale era în sarcina secretarului sfatului. La 30 august 1834 Mihail Sturdza, pe baza îndrumărilor date de generalul Pavel Kisselev, a alcătuit formularul după care trebuia să fie scris jurnalul ședințelor prezidate de

¹⁰² *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 17, p. 30.

¹⁰³ Arh. M.A.E., pachet 3/1833, nr. 4, f. 11.

¹⁰⁴ „Buletinul oficial”, an. XXV, nr. 14, 17 februarie 1857, p. 57.

¹⁰⁵ Hurmuzaki, op. cit., Supl. I, vol. IV, 1891, p. 165—166.

¹⁰⁶ „Gazeta de Moldavia”, an. XXII, nr. 30, 1 mai 1830, Iași, p. 121.

¹⁰⁷ Vezi, de exemplu, lucrările sfatului în Arh. M.A.E., pachet 62/1850, nr. 1 f. 1—56.

¹⁰⁸ Vezi și *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 18, p. 31.

¹⁰⁹ Arh. M.A.E., pachet 173/1859, nr. 3, f. 6.

¹¹⁰ Arh. St. Iași. Secretariat de stat, dosar 1720, f. 28—29.

domn. Acest formular a stat de temelie la alcătuirea proceselor verbale ale ședințelor¹¹¹.

În general se proceda astfel: imediat după ședință, hîrțile iscălită de membrii sfatului erau luate de secretar care le trecea în jurnal. A doua zi după ședință erau predate cancelariei marii postelnicii (secției a doua), care le înainta forurilor competente pentru executare. Înaintarea lor se făcea sub iscălitura vel postelnicului și a șefului secției a doua în termen de 24 de ore cele urgente, și în maximum trei zile celelalte¹¹².

Sfatul administrativ, ca semn de aprobare, aplica pecetea sa pe diverse acte eliberate de departamente, ca de exemplu pe înamurile pentru caii de poștă, sau pe patentele zugavorilor, ale meșterilor, ale treptelor vistieriei, ale jidovilor orîndari, ale corăbierilor care veneau în portul Galați etc. Desigur, pecetea putea fi aplicată și de secretar, după aprobarea globală a actelor de către sfat. Pecetea sfatului, la mijlocul secolului trecut, avea un desen în tuș negru reprezentînd în centru un pătrat în care era încadrat un cap de bour și o coroană sus. În jurul pătratului erau doi delfini. Legenda, în 1849, era următoarea: „Principatul Moldovei, sfatul administrativ 1849”¹¹³.

În caz de absență a domnului din capitală, secretarul păstra o listă a lucrărilor sfatului pentru care sancționarea domnului era necesară. Această listă, iscălită de membrii sfatului, trebuia prezentată domnului la întoarcerea sa¹¹⁴. Cînd era posibil, actele care cereau sancționarea sa i se trimiteau cu un curier special¹¹⁵. De la unirea politică a Principatelor pînă la unirea administrativă pentru sancționarea unor acte de primă importanță s-a trimis un curier în fiecare simbătă din Iași la București¹¹⁶.

Așadar, în ceea ce privește organizarea și desfășurarea ședințelor de lucru ale sfatului, ca și procedura actelor ce intrau și ieșeau din cancelaria lui, regulamentul de funcționare s-a definitivat, după indicațiile date cu multă competență și prevedere de generalul Pavel Kisselev, în primii ani de domnie a lui Mihail Sturdza. În această direcție, măsurile luate de Mihail Sturdza s-au menținut, ele dovedind calitățile de bun organizator ale domnului. În anii următori s-au adus numai precizări și s-a venit cu admonestări pentru abateri, cu schimbări doar în programarea numărului și a datelor ședințelor ordinare sau extraordinare ale sfatului administrativ.

Atribuțiile și competența sfatului administrativ. Sfatul administrativ era principalul organ al puterii executive după domn. Ca atare, el a jucat un rol deosebit de important în istoria social-politică și administrativă a Moldovei. Atribuțiile sfatului au fost aceleași între anii 1832 și 1862. La 17 ianuarie 1859, de exemplu, consiliul administrativ extraordinar hotără ca „sfera competenței sfatului să rămînă cea prevăzută în cuprinderea Regulamentului Organic și în titlul

¹¹¹ Jurnalul cuprindea: data cînd a avut loc ședința, membrii care au participat, conținutul pe scurt al hîrtiei tratate, data, numărul ei și rezoluția „întocmai” a sfatului. La sfîrșit erau iscăliturile membrilor. Dacă unul din aceștia nu era de acord cu rezoluția, se nota și opinia lui separat.

¹¹² Arh. M.A.E., pachet 3/1833, nr. 4, f. 12 și *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 18, p. 30—32.

¹¹³ Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dosar 2176, f. 1—52 și nr. 3916, f. 32.

¹¹⁴ „Buletin Foae oficială”, Iași, an. V, nr. 31, 22 aprilie 1837, p. 100—101 și an. XXV, nr. 14, 17 februarie 1857, p. 57.

¹¹⁵ Așa s-a procedat la 20 iunie 1835 cînd Mihail Sturdza a întreprins o călătorie prin ținuturile țării: actele care se cereau sancționate de urgență i-au fost trimise din 10 în 10 zile prin „titulárnai sovetic Stioianovici”; la fel s-a procedat și în iulie 1851, cînd Gr. Ghica se afla într-o călătorie în țară (*ibidem*, an. III, 8 august 1835, nr. 62, p. 229—230; an. XIII, nr. 11, 5 august 1851, p. 47).

¹¹⁶ „Monitorul oficial al Moldovei”, 20 ianuarie 1860, an. II, nr. 86, p. 225.

al IV-lea, cap. I, din *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. 1, cit. nu vor fi contrare dispozițiilor regulamentului”¹¹⁷.

După cum am arătat mai sus, atribuțiile sfatului sînt indicate în Regulamentul Organic numai în linii mari, fără să se precizeze cu strictețe limitele lor. Aceasta s-a datorat probabil, pe de o parte, faptului că problemele care intrau în competența sfatului fiind foarte numeroase și variate, era greu să fie toate menționate într-un regulament care privea întreaga organizare a administrației interne, a economiei, finanțelor statului etc., iar pe de altă parte, redactorii Regulamentului Organic în mod intenționat au lăsat atribuțiile sfatului insuficient precizate, pentru a da o sferă mai largă de acțiune acestuia.

În Regulamentul Organic se prevăd de altfel numai atribuțiile sfatului ordinar. Nici în ofisele ulterioare nu se fac precizări asupra atribuțiilor sfatului extraordinar. În jurnalul încheiat în ședința sfatului administrativ extraordinar din 23 octombrie 1853, după ce Gr. Ghica plecase din țară, din cauza izbucnirii războiului Crimcii, în care se hotărau zilele de întrunire a sfatului ordinar și extraordinar și atribuțiile sale, se prevedea la pct. 3 că „sfatul ordinar se ocupa de pricinile administrative curente, prin încheierea de rezoluții asupra hîrtilor tratate, iar cel extraordinar de acele ce se ating de competența sa, precum și de acele ce atîrnă de la dezlegarea și întărirea domnului”¹¹⁸.

În cursul celor trei decenii nu s-a făcut o demarcare precisă între atribuțiile care intrau în sfera de competență a sfatului ordinar și a celui extraordinar. Multe din atribuțiile sfatului ordinar prevăzute în Regulamentul Organic au trecut asupra celui extraordinar¹¹⁹.

Nicolae Blaremburg, în lucrarea publicată la Eucurești în 1885 (*Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*), încearcă să facă unele delimitări în competența celor două forme de consiliu. Delimitările sale, singurele cunoscute în această privință, însă, nu oglindesc just situația și nu dau o imagine exactă a atribuțiilor. El afirmă despre consiliul extraordinar că se adună atunci cînd e necesar sub președinția prințului, în competența lui fiind: „toutes les mesures d'utilité administrative, toutes nouvelles organisations quelconques, toutes délibérations portant sur des cas imprévus, et des mesures extraordinaires. Il élabore les projets du Gouvernement destinés à étre, après l'agrément préalable du Prince, soumis aux discussions de l'Assemblée générale”.

După cum se observă, Nicolae Blaremburg nu era suficient de informat, deoarece consiliul extraordinar se întrunea după un program stabilit dinainte, nu numai atunci cînd era necesar și nu întotdeauna sub președinția domnului, iar

¹¹⁷ Arh. M.A.E., pachet 173/1859, nr. 3, f. 6.

¹¹⁸ „Buletin Foaia publicațiilor oficiale a Principatului Moldovei”, an. XXI, nr. 91, 15 noiembrie 1853, p. 361.

¹¹⁹ De exemplu, în cap. IV, art. 133, se precizează că rolul sfatului este de „a siguri și a înlesni cursul treburilor, cît și pentru a pregăti materialele trebuincioase spre chipzuirile Obșteștii Obicinuitei Adunări, nu mai puțin și de a urzi proiecturi de îmbunătățiri, care, după ce s'au primi de către domnul, s'au vor orîndui la cercetarea aciași Adunări”, iar un articol mai jos arată că sfatul, „culegînd toate materialurile trebuincioase, va alcătui cu scumpătate proiecturi de t'au e lucrările sus arătate la articurile 139, pînă și acel de 146 (care se referă la atribuțiile ministerului de interne, de finanțe și ale secretariatului de stat), care s'au vor supune domnului pentru a s'au orîndui la cercetarea Obicinuitei Obșteștii Adunări, ca, după ce s'au vor primi și s'au vor întări, să se puie și în lucrare” (art. 146). Ultimul articol (147), așa cum am mai arătat, atrăgea atenția membrilor sfatului să se ocupe de starea satelor: „dacă, din întîmplare, vreun proprietari sau orîndatori ar asupri pre s'atenii săi, acest s'fat, culegînd adevărate științi, va face cunoscut aceste domnului, pentru ca după dovadă să iei și măsurile de înfrînare în asămîne cădere”. Toate acestea intrau și în sfera competenței sfatului **extraordinar**.

În ceea ce privește atribuțiile, acestea, în parte, reveneau și sfatului ordinar. Relativ la atribuțiile sfatului ordinar, același afirma că ele erau „d'examiner toutes les affaires courantes de la compétence de l'administration générale du pays, et de dresser, après délibérations conformes aux bases du règlement, un rapport au Prince des mesures ainsi arrêtées, lesquelles ne sont mises à exécution qu'après la confirmation du Prince”¹²⁰. Este evident că sfatul ordinar se ocupa de toate afacerile curente de administrație generală a țării, dar multe din acestea intrau și în cercetarea sfatului extraordinar. Rapoartele asupra deliberărilor și hotărârilor luate erau înaintate Domnitorului și de sfatul extraordinar și, de asemenea, măsurile propuse de acesta din urmă nu se puteau aplica fără confirmarea domnului. Așadar, o delimitare precisă a competenței sfatului ordinar și a celui extraordinar nu se poate face, atribuțiunile în bună parte confundându-se de altfel, ca și programul și desfășurarea lucrărilor lor. În mod cert se poate afirma că sfatul ordinar discuta unele probleme de administrație curentă privind mai ales ministerele de interne și de finanțe. Asupra unor referate discutate în ședințele ordinare se luau hotărâri definitive în ședințele extraordinare. În competența exclusivă a sfatului extraordinar era dreptul de a exercita unele din atribuțiile domnului în perioada când acesta lipsea din capitală.

Sfatul extraordinar se întărește mai ales după 1849, când în componența lui, pe lângă membrii sfatului ordinar, al ministrului de justiție și al generalului inspector de miliție, au intrat și ministrul lucrărilor publice și cel al averilor bisericești și învățătur lor publice. Practica de zi cu zi a impus ca numărul participanților la ședințele sfatului să fie de minimum trei persoane. Participarea tuturor miniștrilor la ședințele sfatului a devenit din ce în ce mai frecventă, sfatul administrativ transformându-se de fapt într-un consiliu al tuturor miniștrilor.

Dată fiind această situație, este necesară prezentarea atribuțiilor și competenței sfatului ordinar și extraordinar în general după prevederile Regulamentului Organic și oisele domnești din perioada 1834—1862. Din acestea rezultă că atribuțiile sfatului administrativ ordinar și extraordinar erau următoarele: 1) deliberarea ca principal organ consultativ asupra celor mai multe chestiuni, fără să dea deciziuni; 2) elaborarea proiectelor de legi, amendamente, decrete; 3) punerea în executare a legilor aprobate de domn și de Adunarea Obștească (după 1849 de Divanul Obștesc); 4) la acestea s-au adăugat pentru sfatul extraordinar și unele atribuțiuni de deciziune.

În deliberarea sfatului administrativ intrau toate referatele venite din partea departamentelor și ale diferitelor instituții, măsurile pentru punerea în execuție a ofisurilor domnești și petițiile particulare a căror rezolvare intra în competența sa. Rezoluțiile pe care le adopta sfatul trebuiau să fie în conformitate cu legile în vigoare și în primul rând să nu se abată de la prevederile Regulamentului Organic. În problemele curente, care nu modificau sau completau legile în vigoare, rezoluțiile sfatului erau executorii; în cele mai multe cazuri de acest fel nu era necesară confirmarea domnului. În chestiunile de importanță majoră, hotărârile sfatului trebuiau să aibă aprobarea domnului. În cazuri de modificare și completare de legi, de elaborare de statute, de interpretare deosebită sau de clarificare a unor chestiuni din așezăminte, propunerile sfatului trebuiau discutate și aprobate și de Adunarea Obștească.

În ceea ce privește dreptul de elaborare a proiectelor de legi, amendamentelor, decretelor și deci de pregătire a materialelor necesare Adunării Obștești, procedura care se urma era următoarea: la sesizările sau propunerile făcute de domn sau de vreun ministru, sfatul alcătuia un proiect de lege pe care-l prezenta domnului sub formă de anafora. În unele cazuri, ministrul unui departament venea cu un proiect de lege gata redactat, pe care-l supunea discuției sfatului

¹²⁰ Nicolas Blaremborg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, București, 1885, p. 611—612.

sau îl prezenta direct domnului și acesta îl trimitea în deliberarea sfatului printr-un ofis. Atunci când domnul lua direct inițiativa unei legi, cerea sfatului, printr-un ofis, să chibzuiască asupra problemei și să elaboreze proiectul de lege¹²¹. Proiectele de legi dezbătute de sfat, cu avizul domnului erau trimise apoi spre deliberarea Adunării Obștești, iar după 1849 Divanului Obștesc¹²².

În acest chip, sfatul administrativ pregătea materialele necesare deliberărilor Obșteștii Obștești Adunării sau Divanului Obștesc, care, conform Regulamentului Organic, avea dreptul numai „de a discuta și vota legile care se propuneau de puterea executivă”¹²³.

Proiectele de legi, întocmite de sfatul administrativ, puteau fi modificate sau amendate de Obsteasca Adunare¹²⁴. O lege adoptată de Adunarea Obștească era înaintată spre întărire domnului. Cu sancționarea domnului, ea revenea pe biroul sfatului administrativ care dădea dispoziții pentru aplicarea ei¹²⁵.

Majoritățile materialelor care intrau în deliberarea sfatului treceau și în discuția Adunării Obștești. Chiar petițiile particulare adresate sfatului, dacă se refereau la probleme de interes mai larg și mai ales dacă atingeau legiurile în vigoare, erau trimise Adunării, ca de exemplu reclamațiile contra sporirii dărilor, a desființării scutelnicilor sau împotriva măsurilor de rotunjire a ținuturilor etc.¹²⁶.

¹²¹ De pildă, în septembrie 1849, Gr. Ghica, printr-un ofis către sfat, cerea să se stabilească organizarea departamentului lucrărilor publice, să alcătuiască bugetul cu veniturile și cheltuielile lui și să i le facă cunoscut printr-o anafora (*Manualul administrativ...*, tom. II, nr. 718, p. 211).

¹²² Ca exemplu de procedură vom indica rezoluțiile de pe marginea proiectului departamentului lucrărilor publice din 31 mai 1852, pentru îndreptarea străzilor capitalei și curățenia orașului. Rezoluția domnului: „sfatul nostru extraordinar va cerceta alături proiect, după care-l va da în deliberația Divanului Obștesc”. Cîteva zile mai târziu rezoluția sfatului arăta: „potrivit apostilului înălțimei sale, sfatul extraordinar încuviințează proiectul și-l recomandă Divanului Obștesc”. Secretariatul de stat trimitea la locul indicat proiectul de lege. Uneori și referatele departamentelor, cînd impuneau o modificare sau completare a legii, se trimiteau Adunării sau Divanului Obștesc cu o adresă a sfatului alcătuită cam în termenii următori: sfatul „au făcut încheiere ca un asemenea caz care cere punere la cale prin o măsură legiuitoare să se îndrepte Divanului Obștesc” (*Analele parlamentare ale României*, tom. XVII, 2, București, 1915, p. 123 și Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dosar 2018, f. 1—4).

¹²³ Th. C. Aslan, *Studii de drept parlamentar*, București, 1905, p. 79.

¹²⁴ *Analele parlamentare ale României*, tom. XVIII, 2, București, 1915, p. 77—81.

¹²⁵ De exemplu, o lege din 1855 era trimisă sfatului cu următoarea apostilă domnească: „Proiectul adoptat de divanul obștesc... înfățișându-ni-se pe lîngă anafraua sa cu nr... noi, pe temeiul art. 52 din capitol al II-lea a Regulamentului Organic, am întărit acel proiect spre a avea tărie de legiuire în viitoriu și dar însărcinăm pe sfatul nostru ca îndată ce va primi de la divanul zis redacția acestei legiuri, să reguleze punerea ei în lucrare și întocmai urmare”. Alături de aceasta se anexa o adresă semnată de președintele Divanului Obștesc către secretariatul de stat pentru publicarea legii. Sfatul administrativ dădea dezlegare secretariatului de stat pentru punerea în aplicare și pentru a face cunoscută legea direct departamentelor și apoi redacției „Foaiiei oficiale” (Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dos. 2018, f. 66—70).

¹²⁶ *Analele parlamentare ale României*, tom. V, 2, p. 736—737 și tom. IV, 2, p. 553.

Sfatul supunea, de asemenea, aprobării Adunării Obștești cererile pentru acordarea de pensii¹²⁷, sau petiții de înfiere¹²⁸, de indigenat¹²⁹ etc.

În chestiunile obișnuite care se încadrau în legile existente, sfatul lua hotărâri și aplică măsuri fără a le face cunoscute Adunării Obștești. Problemele care s-au tratat de sfat au fost dintre cele mai diferite: administrația, finanțele, agricultura, comerțul și industria, lucrările publice, problemele militare, sănătatea și siguranța publică, instrucția, epitropiile, chestiuni de politică externă, afaceri consulare etc.¹³⁰

Cele mai multe din dezbaterile sfatului pe marginea referatelor prezentate de departamente s-au purtat în special în jurul problemelor care nu erau deplin lămurite de legiuirile existente.

Din numeroasele probleme care au intrat în tratarea sfatului administrativ în această perioadă, vom insista numai asupra acelor privind raporturile agrare și a celor referitoare la finanțele statului, acestea având o importanță deosebită. Astfel, articolului 147, cap. IV din Regulamentul Organic, privind apărarea locuitorilor săteni de asupriți, sfatul nu i-a dat o atenție mai deosebită cu toată importanța și gravitatea chestiunii. Dată fiind compoziția socială a sfatului, nu era posibil să se adopte în această problemă rezoluții care, apărând țărânimea, să lovească în interesele sociale și economice ale marilor proprietari. Problema relațiilor dintre săteni și proprietari, atunci când era pusă în discuție pe baza unora din referatele prezentate de miniștrii de interne, de finanțe sau de lucrări publice, era rezolvată în favoarea boierilor. Un exemplu concludent în această direcție este proiectul modificator al capitolului III al secției a VII-a din Regulamentul Organic, privind obligațiile sătenilor față de proprietari, pe care sfatul administrativ l-a prezentat generalului Pavel Kisselev la 20 ianuarie 1833. La 15 februarie 1833, Pavel Kisselev răspundea sfatului că proiectul este nedrept cu țăranii, că el nu se orientează după principiul unei juste reciprocități. El arăta toate obiecțiile pe care le va ridica acest proiect și atrăgea atenția că în cazul în care proiectul sfatului se va adopta de Adunarea Obștească, fără amendamentele necesare, nu-și va asuma responsabilitatea tulburărilor pe care le-ar provoca¹³¹.

Toate legiuirile privind raporturile dintre țărani și proprietari, în această perioadă, au fost întocmite din inițiativa domnului și a sfatului în interesul marilor proprietari. Între acestea amintim, în primul rând, legea din 1844 privind obligațiile locuitorilor din regiunea de munte și așezământul agrar din 1852, întocmit în urma stipulațiilor convenției de la Balta Liman. Prin acest nou așezământ agrar, fără a se îmbunătăți soarta țăranilor clăcași, se adaptau prevederile Regulamentului Organic la noile condiții economice de la mijlocul secolului al XIX-lea din satele moldovene.

Celelalte acte relative la săteni discutate și soluționate de sfat privesc chestiuni adiacente și nu miezul problemei țărănești. Atunci când împrejurările (seceta, lăcustele, epidemiile etc.) agravau situația țăranilor, domnul era acela care impunea, de obicei, sfatului să chibzuiească asupra măsurilor necesare. De altfel, în majoritatea acestor cazuri, inițiativa nu pornea direct de la sfatul administrativ, ci de la domn care avea interes să asigure liniștea, evitând izbucnirea gravelor nemulțumiri țărănești care amenințau ordinea internă.

Între măsurile adoptate de sfat în aceste probleme, singurele care au avut un evident caracter pozitiv au fost acelea privind eliberarea țăganilor statului în 1844 și a celor particulari în 1855. Celelalte priveau în primul rând interesele

¹²⁷ *Analele parlamentare ale României*, tom. III, 2, p. 317—318.

¹²⁸ *Ibidem*, tom. IV, 2, p. 47.

¹²⁹ *Ibidem*, tom. X, 2, p. 498 și tom. XVII, 2, p. 45.

¹³⁰ *Vezi Manualul administrativ...*, tom. I, p. 78—542.

¹³¹ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, București, 1907, vol. I, p. 103—114. Vezi și Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, tom. I, p. 426—440.

fiscale și administrative ale statului și cele ale proprietarilor de moșii. Ajutorarea locuitorilor cu pîine în anii de lipsă și dispozițiile pentru neasuprirea clăcășilor au constituit, așa cum se știe, jumătăți de măsură care nu au avut ca rezultat îmbunătățirea soartei țăranilor.

După dezbaterile care au avut loc în divanul ad-hoc în jurul problemei agrare și în urma aplicării dispozițiilor din Convenția de la Paris, din 19 august 1858, problema țăranescă era tratată în consiliul administrativ cu rezerve, în așteptarea alcătuirii noii legi agrare. Hotărârile adoptate în chestiunile mărunte în această privință, după 1859, au avut un caracter mai mult sau mai puțin progresist, după gruparea din care era ales guvernul, și, în general, un evident caracter provizoriu.

O altă problemă importantă care intra în competența sfatului era aceea a deliberării asupra veniturilor și cheltuielilor statului. Conform prevederilor Regulamentului Organic, la fiecare trimestru vistiernicul trebuia să prezinte sfatului administrativ condicta de „luaturi și daturi”, adică de venituri și cheltuieli. Sfatul controla această condictă și înconștiința pe domn de rezultatul reviziei făcute. Pe baza jurnalelor încheiate de sfat în această chestiune, ministrul de finanțe făcea bilanțul cheltuielilor și veniturilor anuale care trebuia verificat și aprobat de Obșteasca Adunare. De asemenea, sfatul delibera și asupra proiectului de buget întocmit de ministrul de finanțe înainte ca acesta să fie supus Adunării Obșești. Cheltuielile importante, în afara prevederilor bugetare (acordarea de credite extraordinare și suplimentare), urmau să se facă numai cu avizul sfatului și întărirea domnului. Ca urmare, probleme ca: sporirea dărilor, a listei civile a domnului¹³², cheltuielile pentru diverse daruri făcute Porții sau la oameni politici străini care sprijineau interesele politice ale țării¹³³, sporirea sau reducerea leilor funcționarilor statului¹³⁴, despăgubirile de război sau întreținerea trupelor străine¹³⁵ etc., sfatul trebuia să le discute, să ia măsuri care urmau să fie supuse sancționării domnului și, în unele cazuri, deliberării Adunării Obșești. În această direcție, sfatul avea dreptul nu numai de a delibera, de a propune măsuri și de a aplica hotărârile definitive ale domnului și ale adunării, dar și de deciziune, atunci cînd se impuneau, de exemplu, unele cheltuieli excepționale care nu depășeau capitolul respectiv din buget¹³⁶.

Ca urmare a acestor atribuții, sfatul trebuia să cerceteze periodic cheltuielile care se făceau de ministere și de instituțiile obșești. La sfîrșitul fiecărui trimestru (sfert) avea loc verificarea sumelor aflate în casele statului, constatările fiind făcute cunoscute domnului. Pe lângă secretariatul de stat funcționa, de altfel, și controlul obștesc, care se ocupa de contabilitatea statului. Controlul obștesc trimitea sîmbele la departamente cu un referat la sfatul administrativ, care, după verificare, dădea avizul său, urmînd să fie aprobate apoi de Adunare¹³⁷. În decretul pentru înființarea departamentului lucrărilor publice se arată că „la sfîrșitul fiecărui an, departamentul va da către stat samă de cheltuielile urmate în cursul

¹³² Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. V, p. 78—79, 98—99, 105, 265—267.

¹³³ *Ibidem*, p. 524.

¹³⁴ *Analele parlamentare ale României*, tom. IV, 2, p. 166—167, tom. V, 1, și 2, p. 573—579, 520—521.

¹³⁵ *Ibidem*, tom. XVII, 2, p. 178—179; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XII, p. 401—402.

¹³⁶ De pildă, la 17 octombrie 1860, consiliul de miniștri aproba ministerului de externe să plătească din bugetul ministerului 200 galbeni (6.300 lei) lui Armand Levy, redactorul „Jurnalului de Geneva”, pentru a sprijini cauza națională (Arn. St. București, Controlul obștesc, dosar 6414/1860, f. 7, 34).

¹³⁷ P. Negulescu, *Studiu juridico-politic asupra Regulamentelor Organice, astfel cum au fost aplicate la 1 iulie 1831 în Valahia și 1 ianuarie 1832 în Moldova*, extras din „Revista de drept public”, nr. 3—4, București, 1943, p. 76—77.

anului care după cercetarea lor și de către control, se vor supune și adunării cercetărilor somilor obștești sau comisiei însărcinate cu atribuțiile adunării”¹³⁸.

După desființarea Adunării Obștești, proiectele de buget, statele de salarii etc. au numai aprobarea sfatului și sancționarea domnului¹³⁹.

În afară sâmbilor departamentelor, sfatul avea atribuția de a verifica și a aproba și pe acelea ale așezămintelor publice ca: veniturile și cheltuielile episcopilor caselor obștești, a casei cutiei milelor, a copiilor aflați, casa apelor și pavelor din Iași, a învățăturilor publice, a comitetului sănătății, a epitropiei spitalului Sf. Spiridon, care se aflau sub conducerea unui comitet central, ca și a veniturilor și cheltuielilor comitetului mitropoliei și a mănăstirilor pămîntene. În 1848, în urma înființării departamentului averilor bisericești, și în 1849 a lucrărilor publice, comitetul central a fost desființat, sâmbile de venituri și cheltuieli ale acestor așezăminte trecînd în sarcina departamentelor respective. După această dată, numai epitropia spitalului Sfintul Spiridon mai prezenta direct sfatului administrativ sâmbile ei¹⁴⁰.

În 1843 s-a hotărît ca societatea cabinetului de medici și naturaliști, deoarece „nu-și poate însuși dreptăți de proprietate personală nici de neatinare, se va îndatora a supune pe fieștecăre anu la sfatu lămurită socoteală de intrări și cheltuieli, precum și extract de obiectele aflătoare în acel cabinet, cu arătarea celor adăugite în fieștecăre an”¹⁴¹.

Ca urmare a acestor atribuții, sfatul administrativ îi revenea dreptul de a controla și supraveghea modul cum erau arendate veniturile statului, de exemplu, a ocnelor, a poștelor, poșlina vitelor etc.) și a caselor obștești. Strigările la licitație, în special cea de a treia, se făceau în prezența sfatului. Procesul verbal încheiat la cea din urmă licitație era semnat de membrii sfatului administrativ, de comitetul central (pînă în 1849) și de arendașul care a obținut antrepriza¹⁴².

Sfatul administrativ avea dreptul să anuleze o licitație cu care nu era de acord și să fixeze un alt termen¹⁴³.

În unele împrejurări, cu aprobarea domnului, sfatul lua unele măsuri care erau de natură a avantaja sau dimpotrivă a dezavantaja pe un antreprenor, peste clauzele contractului aprobat anterior de sfat și de adunare, comitînd astfel ilegalități și încălcări de atribuții. De exemplu, la 1 martie 1850 se făcea cunoscut domnului că sub administrația lui Mihail Sturza, sfatul a făcut unele concesiile fostului antreprenor al ocnelor care erau în dauna intereselor statului. Aceste concesiile au fost ilegale deoarece, nu au fost de competența sfatului, nici măcar a domnului, a priface clauzele unui contract încheiat de legiuitorii adunare și primit de antreprenor”¹⁴⁴. Încălcări de felul acesta au avut loc în toată perioada de care ne ocupăm. Aceasta se datora atît puterii mari pe care o avea sfatul sprijinit de către domn, cît și „tradițiilor” pe care Regulamentul Organic nu le-a putut desființa cu totul.

¹³⁸ „Buletin Foae oficială”, Iași, an. XIX, nr. 6 (21 ianuarie 1851), p. 23.

¹³⁹ De exemplu, la 10 ianuarie 1855, sfatul a pus următoarea rezoluție pe statul cu lefurile personalului vistieriei: „Statul alăturat încuviințîndu-se de sfat se va încredința și se va înturna vistieriei. Zăcluiala pentru casa școalelor se va mîrgini în soma hotărîtă din anul trecut 1834 pentru toate lefile îndeobște, fiind că din adăugirile făcute în urmă nu se mai pot trage zăcluieli, conform cu aceasta să va împărțăși și celorlalte departamente pentru a alcătui statul personalului fiecăruia și a-l supune sfatului spre aprobare” (Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dos. 1978, f. 1).

¹⁴⁰ *Manualul administrativ...*, tom. I, p. 37.

¹⁴¹ *Analele parlamentare ale României*, tom. XII, 2, p. 518 și *Manualul administrativ...*, tom. I, p. 39–40 și 41–59.

¹⁴² Vezi *Regulamentul Organic* din 1831, anexa litera G, Regulament pentru casele obștești, cap. I, secția I, art. 20, 23 și 24).

¹⁴⁴ „Adaos la Buletin Foae publicațiilor oficiale”, Iași, 6 aprilie 1858 nr. 28, p. 49.

¹⁴⁵ *Analele parlamentare ale României*, tom. XVI, 2, p. 95–100.

În rezolvarea sfatului administrativ erau trimise și numeroase petiții sau cereri ale unor persoane particulare pentru soluționarea unor pricini cărora departamentele nu izbuteau să le facă față. De asemenea, pe lângă jalbele adresate sfatului direct, multe din acelea trimise domnului erau date de acesta spre rezolvare tot sfatului, domnul urmînd numai să confirme propunerile acestuia.

Este de la sine înțeles că sfatul administrativ, fiind organul executiv cel mai înalt după domnie, numeroase cereri și reclamații îi erau adresate în pricini foarte diferite. De aceea, s-a impus din primii ani o limitare a petițiilor care erau înaintate sfatului. La începutul anului 1832 s-a publicat hotărîrea ca să nu se mai înainteze sfatului decît jalbe cu pricini de ordin administrativ¹⁴⁵. Cu toate acestea, în fața avalanșei de petiții adresate sfatului au fost necesare măsuri mai riguroase de selecționare a acelor ce trebuiau să intre în dezbaterăa lui. La 20 noiembrie 1834, Mihail Sturdza făcea cunoscut că nu va primi suplici decît după ce reclamații se vor fi adresat mai întâi tuturor instanțelor competente¹⁴⁶. Ca urmare, sfatul administrativ rezolva acele petiții cărora ministerele nu putuseră să le dea nici o soluționare sau erau în afara competenței lor.

Numeroasele reclamații ale proprietarilor și arendașilor pentru plata arenzii, stricarea de acareturi, nerespectarea contractelor care erau trimise sfatului au determinat domnia să hotărască ca asemenea reclamații să nu mai fie supuse sfatului, mai ales că în tratarea unora din aceste reclamații sfatul luase măsuri arbitrare sau contradictorii, nefiind suficient de informat¹⁴⁷.

Un număr considerabil de petiții veneau de la persoanele care cereau mile, ranguri și pensii. Prin Regulamentul Organic se prevedea că rezolvarea acestora depindea de domn. Mihail Sturdza a dispus însă ca aceste jalbe să nu-i mai fie adresate, astfel că ele s-au îndreptat către sfatul cîrmuitor. În decembrie 1847, sfatul administrativ se plîngea domnului că „se vede împovărat cu asemenea jalbe” care „sporesc pe toată ziua”. La cererea sfatului domnul a hotărît, la 7 ianuarie 1848, ca cererile pentru mile să fie trimise episcopiei cutiei milelor, care le va supune cunoștinței domnului¹⁴⁸.

Cu toate aceste dispoziții domnești și verificările făcute de secretarul sfatului, cereri de acest fel se înmulțeau pe biroul sfatului administrativ¹⁴⁹.

Modul în care sfatul soluționa petițiile ce intrau în dezbaterăa sa era diferit. În unele cazuri se judecau reclamațiile în prezența celor două părți¹⁵⁰. Uneori sfa-

¹⁴⁵ I se trimiteau, de exemplu, cereri pentru acordarea de privilegii, recompense, pensii, mile, pentru soluționarea unor neînțelegeri între locuitorii și proprietarii moșilor, între proprietari și arendași și diferite litigii de ordin judecătoresc etc. („Albina Românească” Iași, 17 ianuarie 1832, nr. 5, p. 17).

¹⁴⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. V, p. 126.

¹⁴⁷ La 1 septembrie 1844, pe baza unor dispoziții mai vechi, sfatul a hotărît ca „pricini de neînvoire între proprietari și posesori sau vechilii lor, vătăjii și alte de asemeni pricini născute de neurmarea îndatoririlor alcătuirii sau de jignirea condițiilor ei, sfatul nu va mai intra în dezbaterăa lor, ce le va îndrepta în lămurirea judecătorească...”, deoarece „sfatul în alcătuirea sa nu are nici direcție nici însușire, nici regulă pravilnicești ce întovărășesc pe partea giudecătorească”. (*Manual administrativ...*, tom. I, nr. 20, p. 32—33).

¹⁴⁸ *Ibidem*, nr. 22, p. 34.

¹⁴⁹ La 1 noiembrie 1858, sfatul constata că multe cereri ce nu sînt de competența sa îi erau trimise spre rezolvare, cu toate că „s-au repetat prin osebite ofise domnești de a nu se da în critica consiliului” (Arh. M.A.E., pachet 153/1858, nr. 35, f. 1).

¹⁵⁰ De exemplu la 14 mai 1851, sfatul administrativ extraordinar a discutat reclamația lui Gh. Carp, căruia i se imputa suma de 1.000 galbeni pentru un împrumut acordat Eforiei Iași în 1844, cînd era președinte al Eforiei. La dezbateră a luat parte atît Gh. Carp reclamantul, fostul președinte, cît și noul președinte al Eforiei (*Analele parlamentare ale României*, tom. XVI, 2, p. 401).

tul alcătuia o comisie pentru cercetarea la fața locului a pricinii¹⁵¹. Rezoluțiile puse pe jalbele cercetate de sfat sînt fie de trimitere spre rezolvare directă departamentelor, fie că resping jalba ca nefiind de competența sa. Unele dintre ele sînt înaintate domnului¹⁵². Pentru alte jalbe se cereau la departamentele respective lămuriri asupra împrejurărilor la care se refereau¹⁵³.

În ceea ce privește dezlegările, se poate observa că sfatul nu dădea întotdeauna rezoluțiile cele mai potrivite. De exemplu, o cerere pentru construirea unei case este trimisă spre soluționarea departamentului de justiție; acesta, după cîteva zile, o înapoiază sfatului arătînd că nu e de competența sa. Sfatul o va trimite apoi departamentului de interne ca să constate care este situația la fața locului¹⁵⁴. Era normal ca astfel de cazuri să ducă nu numai la întîrzierea în rezolvarea cererilor, dar și la încurcături grave.

Unele din rezoluțiile date de sfat la cereri trebuiau să aibă și confirmarea domnului. Modul în care se soluționau problemele de către sfat dovedește poziția de clasă retrogradă a membrilor care-l alcătuiau și, în unele cazuri, necunoașterea legilor în vigoare¹⁵⁵.

Una din atribuțiile care reveneau sfatului era și aceea de a face propuneri pentru acordarea de titluri, ranguri și recompense. Acestea urmau să fie aprobate de Adunarea Obștească și confirmate de domn. Rangurile de boierie se cereau de sfat pentru persoanele care au ocupat funcții în administrație, în urma recomandării ministerelor respective¹⁵⁶.

Propunerile veneau de obicei din partea departamentelor către sfat, care fiind de acord le prezenta domnului pentru confirmare. La 24 ianuarie 1840, Mihail Sturdza cerea sfatului ca meritele persoanelor pe care le recomandă departamentele pentru ranguri să fie bine verificate¹⁵⁷. În astfel de împrejurări, condicile de calități ale funcționarilor erau deosebit de utile.

¹⁵¹ De pildă, în ianuarie 1840, pentru plîngerile locuitorilor de pe moșiile mănăstirii Buhalnița contra nedreptăților făcute de către arendașul Lupu Balș. (Hurmuzaki, *op cit.*, Supl. I, vol. VI, p. 170—173.

¹⁵² De exemplu, o petiție din 1855 are rezoluția: „cu asămîne tînguire, care este pentru că nu li s-au făcut punere la cale de către departament de finans, după rînduiala păzită, se cuvine a să adresa la domnul stăpînitor” (Arh. St. Iași, Secretariat de stat, dosar 1907, f. 1).

¹⁵³ Idem, dosar 1489, f. 5—77 și dosar 968, f. 79—106.

¹⁵⁴ Idem, dos. 1489, f. 5 și 6.

¹⁵⁵ Un exemplu relatat de I. C. Filitti este edificator. În 1842, un oarecare I. Mustață pierdea la judecată o moșie în favoarea comisului I. Gherghel, după care 41 locuitori de pe acea moșie se strămută de bună voie pe altă proprietate a lui Gherghel. Cînd Mustață recapătă o parte a moșiei, voiește să ia înapoi și pe acei locuitori. Boierii din sfat, orientîndu-se după interesele personale ale marilor proprietari, au socotit că cererea lui I. Mustață e îndreptățită, că, dacă pămîntul dat lui Gherghel “a fost cu locuitori, apoi rămîne ca ei să se întoarcă iarăși la acel loc”. Rezoluția lui Mihail Sturdza este contrară celeia pusă de sfat și, desigur, mai dreaptă. El apostilează că „rămîne în bunăvoie a acelor locuitori a se înturna la urma lor, neputîndu-li-se face vreo silă... fiindcă sătenii moldoveni sînt slobozi iar nu legați către moșie” (I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 536).

¹⁵⁶ De exemplu, în octombrie 1836, dintr-o listă de 22 persoane cărora li s-au hărăzit ranguri de boierie, trei au primit rangul prin anafora sfatului, persoanele deținînd funcții în administrație. (Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. V, p. 482—483. Vezi și *Analele parlamentare ale României*, tom. IV, 2, p. 75).

¹⁵⁷ „A ne pas admettre des demandes en promotion, qui ne seraient pas fondées sur des motifs valables, et à ne présenter à notre confirmation que les individus, qui mériteraient une récompense pour de longs services et pour une aptitude digne d'être prise en consideration” (Hurmuzaki, *op cit.*, Supl. I, vol. VI, p. 179—180).

Acordarea de titluri sau de pensii persoanelor din afara administrației se făcea pe bază de dovezi. Acestea, în genere, erau cercetate de sfat, discutate de Adunare și confirmate de domn¹⁵⁸.

Mulțumirile pentru serviciile aduse statului urmau aceeași procedură¹⁵⁹.

Sfatul avea, de asemenea, dreptul de a acorda atestate de bună purtare, aprecieri asupra măiestriei sau talentelor unor persoane particulare¹⁶⁰. Unele daruri și recompense mai mari pentru serviciile aduse de persoane străine erau avizate de sfat și confirmate de domn¹⁶¹.

Sfatul hotăra în principalele probleme privind ordinea internă și în special cea a orașului capitală. Personalul poliției și al Eforiei Iași trebuia să fie verificat la fiecare două luni de către un membru al sfatului extraordinar. De asemenea, acesta controla și starea uneltelor corpului de pompieri¹⁶². În urma incendiului din iunie 1833, care a distrus o parte din orașul Iași, sfatul a dispus înființarea unui comitet de ajutor, scutirea de dări a celor sinistrați, ajutorarea lor cu 5.000 lei (din paragraful cheltuielilor extraordinare), la care să se adauge subscripțiile publice, încartiruirea celor fără adăpost în barăcile căzărniilor de la Copou etc.¹⁶³.

Printre atribuțiile cu un evident caracter de decizie semnalăm acelea privind alegerile în Adunarea Obștească, dreptul de a suspenda legile și de a aplica în mod provizoriu legi nevotate de adunare, având numai confirmarea domnului. Pe baza indicațiilor din Regulamentul Organic și a instrucțiunilor trimise sfatului de către generalul Pavel Kisselev la 31 octombrie 1832¹⁶⁴ și de către Mihail Sturdza la 16 august 1836¹⁶⁵, sfatul administrativ a elaborat instrucțiuni privitoare la modul cum să se desfășoare alegerile, persoanele care au dreptul de a alege deputați și de a fi aleși. Desfășurarea alegerilor se făcea sub directa sa priveghere. Sfatul, în înțelegere cu domnul, fixa data alegerilor și dădea dispoziție vorniciei de aprozi pentru convocarea boierilor din Iași și ispravnicilor pentru convocarea celor din provincie. Pentru deputații din Iași, alegerile aveau loc în sala sfatului¹⁶⁶.

Sfatul administrativ păstra lista tuturor celor ce aveau dreptul să fie aleși și dovezile pe care-și bazau acest drept¹⁶⁷. Reclamațiile împotriva deputaților aleși și a modului cum se făceau alegerile erau trimise Sfatului, care făcea cercetări în această direcție¹⁶⁸.

Alegerile aveau loc din 5 în 5 ani și de fiecare dată sfatul făcea cunoscut public data alegerilor, instrucțiunile, listele de alegători etc. Conform Regulamentului Or-

¹⁵⁸ „Buletin Foaie oficială”, Iași, an. IV, 8 martie 1836, nr. 20, p. 165—166. Acordarea de pensii pentru unii din funcționari se făcea în același mod. De exemplu, hâtmânia recomandă un militar care a lucrat cu vrednicie 17 ani în cadrele armatei. Sfatul cerceta și încuviința dacă era cazul, iar domnul confirma (Arh. M.A.E., pachet 130/1857, nr. 3, f. 1, 7, etc.).

¹⁵⁹ De exemplu, la 18 februarie 1839, sfatul propunea răsplătirea cu bani și ranguri a acelor care au ajutat la prinderea bandei de haiduci a lui Ioan Chetariul. Propunerea este trimisă de domn Adunării Obștești și aceasta o aprobă (*Analele parlamentare ale României*, tom. IX, 2, p. 212—213).

¹⁶⁰ La 12 ianuarie 1844, sfatul a dat arhitectului Martin Cobelchi, care a renovat curtea domnească, un atestat care cuprindea o apreciere elogioasă a muncii arhitectului (Arh. St. Iași, Secretariat de stat, dosar 1176, f. 1 și 2).

¹⁶¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. V, p. 64 și 77.

¹⁶² *Manualul administrativ...*, tom. I, nr. 27, p. 38.

¹⁶³ „Buletin Foaie oficială”, Iași, an. I (29 iunie 1833), nr. 3, p. 10—11.

¹⁶⁴ Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dosar 73, f. 4, 7.

¹⁶⁵ *Analele parlamentare ale României*, tom. VI, 2, p. 762—763.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 747, vezi și tom. IX, 2, p. 60. De pildă, la 16 ianuarie 1836, în sala sfatului, la a doua adunare, se aflau 68 boieri care trebuiau să-și dea voturile pentru alegerea celor 16 deputați ai capitalei.

¹⁶⁷ *Ibidem*, tom. IV, 2, p. 537 și tom. IX, 2, p. 59.

¹⁶⁸ *Ibidem*, tom. IV, 2, p. 98—103, 108 și 125.

ganic, Obșnuita Obștească Adunare trebuia convocată la începutul lunii decembrie în Iași; durată sesiunii trebuia să fie de două luni. În 1837, Mihail Sturdza a hotărât ca deschiderea sesiunii să aibă loc la 10 ianuarie, deoarece sărbătorile Crăciunului întrerupeau lucrările, deputații plecând în vacanță, iar sâmbăle visteriei, care trebuiau discutate în primul rînd, nu puteau fi încheiate înainte de 1 ianuarie¹⁶⁹.

În cazul cînd rămîneau vacante locuri de deputați din motive de boală, deces etc., sfatul administrativ trebuia să ia măsuri pentru efectuarea de alegeri parțiale, de obicei cu o lună mai înainte de convocarea Adunării¹⁷⁰.

La data deschiderii Adunării, sfatul trebuia să aibă pregătite proiectele de legi și alte materiale pentru dezbaterile din Adunarea Obștească¹⁷¹. Actele lucrărilor care rămîneau netratate de Obșteasca Adunare în cursul unei sesiuni se dădeau în păstrarea sfatului¹⁷². Sfatul urmărea buna desfășurare a lucrărilor Adunării¹⁷⁴. El avea dreptul de a semna domnului neregulile comise fie în dezbaterile Adunării Obștești, fie în modul de aplicare a legilor¹⁷⁴. La propunerea sfatului, domnul hotăra excluderea unor deputați din Adunare, dacă se constata că nu aveau dreptul de a fi aleși sau dacă complotau împotriva siguranței statului¹⁷⁵. De exemplu, în august 1847, ca un preludiu al micilor revoluționare din primăvara lui 1848, sfatul administrativ a constatat că la alegerile care s-au făcut în ținutul Fălciu au avut loc „necuvîințe” și a propus anularea alegerilor, iar persoanele care au provocat „neînțelegeri” să fie lipsite de dreptul de a alege și de a fi alese, să fie îndepărtate din ținut. Anafora sfatului a fost trimisă de domn spre dezbaterile Adunării Obștești¹⁷⁶. Desigur că în toate aceste probleme sfatul era doar instrumentul politicii personale a domnului. După desființarea Obșteștii Adunări această atribuție sfatului n-a mai exercitat-o, Divanul obștesc avînd membrii numiți. În martie 1857, sfatului administrativ i-au revenit din nou atribuții asemănătoare privind însă convocarea divanului ad-hoc. Sfatul administrativ extraordinar trebuia să alcătuiască listele electorale „după anume instrucții, conforme cu dispozițiile înaltului firman”, și să supravegheze desfășurarea alegerilor¹⁷⁷. Reclamațiile împotriva alegerilor au fost cercetate tot de sfatul administrativ extraordinar și tot el a luat măsuri pentru anularea alegerilor antiunioniste și efectuarea altora. De asemenea, pentru alegerea domnului, sfatul administrativ extraordinar a numit o comisie care a alcătuit un

¹⁶⁹ *Analele parlamentare ale României*, tom. VII, 1, 2, p. 733.

¹⁷⁰ *Ibidem*, tom. IV, 2, p. 95—96.

¹⁷¹ „Buletin Foale oficială”, Iași an. I, 16 noiembrie 1833, nr. 43, p. 169.

¹⁷² *Analele parlamentare ale României*, tom. IV, 2, p. 637.

¹⁷³ În martie 1834, constatînd că unii deputați lipseau pînă la 24 din 30 de ședințe, unele ședințe neputînd avea loc din cauza lipsei de membri, sfatul a alcătuit un proiect pentru „întîmpinarea necompletului sesiilor Obșteștii Adunări”, care a fost aprobat de Adunare cu unele modificări (*ibidem*, p. 599).

¹⁷⁴ La 28 noiembrie 1832, membrii sfatului extraordinar au făcut cunoscut generalului Pavel Kisselev neregulile care au caracterizat dezbaterile Adunării și direcția greșită a discuțiilor, unii membri emițînd păreri contrare Regulamentului Organic și dedîndu-se la atacuri personale (*Analele parlamentare ale României*, tom. III, 2, p. 155).

¹⁷⁵ De exemplu, la 20 aprilie 1834 a fost înlăturat din Adunare comisarul Ioan Gherghel pentru unele acte socotite imorale. La 22 noiembrie 1835, la propunerea ministrului de Interne, logofătul N. Canta, cu întărirea domnului, sfatul a luat măsuri pentru excluderea din Obșteasca Adunare a unui număr de 14 deputați care făceau opoziție domnului, pretextîndu-se că ei complotau împotriva statului (Hurmuzaki, *op. cit.*, Supl. I, vol. V, p. 58—59; *Analele parlamentare ale României*, tom. VI, 1 și 2, p. 242—243).

¹⁷⁶ *Ibidem*, tom. XV, 2, p. 800—802.

¹⁷⁷ „Buletin oficial”, Iași, an. XXV, 17 martie 1857, nr. 22, p. 93 și 21 aprilie 1857, nr. 31, p. 129.

proiect de instrucțiuni electorale¹⁷⁸. Prin mesajul din aprilie 1859, Al. I. Cuza a cerut consiliului de miniștri să alcătuiască, conform art. 27 din Convenția de la Paris, lista cu persoanele pe care le va socoti apte să facă parte din comisia centrală de la Focșani¹⁷⁹.

În cazuri de urgență, în perioada de vacanță a Adunării Obștei sau a Divanului obștesc, sfatul introducea, bineînțeles cu aprobarea domnului, aplicarea unei măsuri cu caracter legiuitor în mod provizoriu¹⁸⁰. Sfatul putea dispune, tot cu aprobarea domnului, suspendarea unor măsuri votate anterior de Adunare¹⁸¹.

Îndatorirea de a pune în aplicare legile și hotărârile domnului și ale Adunării Obștei impunea ca, sub directă subordonare a sfatului, să se afle toate mijloacele de execuție ale statului, reprezentate prin ministere, și, de asemenea, mijloace de comunicare și de publicare a măsurilor și deciziilor luate. Publicarea primului Buletin oficial al Moldovei a fost hotărâtă de sfatul administrativ în noiembrie 1832, el fixându-i tirajul, conținutul etc.¹⁸². La 18 februarie 1839, sfatul a luat în discuție proiectul unui buletin sătesc, proiect care, aprobat de Adunare și de domn, a stat la baza apariției „Foi sătești”¹⁸³.

Problemele relative la cenzura și libertatea presei intrau în preocuparea și deliberarea sfatului administrativ, ele fiind chestiuni care priveau direct politica internă și externă a domnului¹⁸⁴.

În ceea ce privește dreptul de a numi în funcții, sfatul delibera și își dădea consimțământul pentru persoanele propuse de ministerele interesate. Confirmarea în slujbele înalte din administrația centrală și locală o putea face numai domnul. Conform Regulamentului Organic (art. 403, secț. 2, cap. IX), sfatul administrativ propunea domnului, printr-o anafora, pe ispravnicii și casierii ținuturilor, dregătorii carantinelor, de obicei cîte doi de fiecare slujbă, domnul numind dintre cei doi, unul. Tot sfatul administrativ propunea numirea unor specialiști, puțin numeroși atunci, în slujbe importante ca arhitecți ai orașului Iași, medici la spitalul Sfîntul Spiridon din Iași sau protomedici ai Iașului etc.¹⁸⁵.

Sfatul administrativ era în drept să delibereze și să ia hotărâri, cu confirmarea domnului, și în problemele de politică externă, bineînțeles în limitele impuse de suzeranitatea turcească. De exemplu, la 12 mai 1843 refuza, pe baza Convenției din 1838 încheiată cu Austria pentru extrădarea vagabonzilor și a dezertorilor, cererea consulatului austriac de a permite intrarea în țară a unor agenți austrieci pentru prinderea dezertorilor și a oamenilor fugiți din Austria¹⁸⁶.

Problemele privind incidentele de frontieră, în special încălcările făcute de Imperiul austriac, erau urmărite de sfat îndeaproape. Protocoalele încheiate în

¹⁷⁸ „Monitorul oficial al Moldovei”, nr. 2, 1 noiembrie 1858, p. 3.

¹⁷⁹ D. A. Sturza ș.a., *op. cit.*, vol. IX, p. 307—309.

¹⁸⁰ *Analele parlamentare ale României*, tom. XVII, 2, p. 7.

¹⁸¹ La 27 iulie 1851, pe petiția corporațiilor negustorilor din Iași, împotriva contribuției la refacerea șoselelor de prin mahalalele ținuturilor votată de Divanul Obștesc, sfatul administrativ, pe baza recomandării domnului, a alcătuit o anafora ca această legiuire „să fie suspendată și spre a se face convenită îndreptare să se recomendeze din nou Divanului Obștesc, iar acum pînă la primirea dezlegării ce se așteaptă de la înălțimea voastră s-au scris Departamentului lucrărilor publice ca să continuească cu orice lucrare” (*Manualul Administrativ...*, tom. II p. 251—252).

¹⁸² *Uricarul*, vol. VIII, p. 167—169, vezi și „Buletin. Foaie oficială”, an. I, nr. 1, 22 iunie 1833, p. 1.

¹⁸³ *Analele parlamentare ale României*, tom. IX, 2, p. 210—211.

¹⁸⁴ D. A. Sturza ș.a., *op. cit.*, vol. IV, p. 118—119.

¹⁸⁵ De pildă, la 24 aprilie 1852, sfatul a supus spre aprobarea domnului numirea dr. Virnav în slujba de protomedic (Arh. M.A.E. pachet 70/1851, nr. 20, f. 79).

¹⁸⁶ *Manualul administrativ...*, tom. I, p. 369.

pricini de hotare erau înaintate întâi sfatului cu toată documentația necesară în anexă¹⁸⁷.

Am indicat deja că sfatul acorda deosebită atenție problemelor privind aprovizionarea trupelor străine, despăgubirile de război¹⁸⁸.

Pentru eliberarea unor pașapoarte cerute de persoane bănuite că uneltesc împotriva domniei, secretariatul de stat consulta sfatul administrativ¹⁸⁹.

În toate cazurile de atentat, complot etc. sfatul propunea domnului pedepse administrative. De exemplu, la 15 mai 1852, în urma cercetării faptelor dregătorului ținutului Neamț, aga Gr. Balș, sfatul a hotărât închiderea lui pe trei luni la mănăstirea Bistrița „pentru asemenea necalificabile necuviințe dovedite”¹⁹⁰. La 30 noiembrie 1857, sfatul extraordinar a dispus ca marele staroste, paharnicul Negură, să fie arestat pe timp de trei zile și scos din funcția de staroste pentru purtare necuviincioasă, dovedindu-se probabil unionist. Caimacamul a comutat pedeapsa în domiciliu forțat pe timp de cinci zile¹⁹¹. Se cunosc de altfel măsurile luate de sfatul extraordinar și aprobate de domn în cazul complotului organizat de Leonte Radu și alții.

Printre atribuțiile sfatului enumerăm și pe acelea privind desfășurarea ceremonialului la curte, de exemplu, hotărârile sfatului administrativ aveau un rol important în organizarea unei sărbătoriri, a primirii unei delegații străine etc. El indica persoanele care aveau să stabilească programul ceremoniei, persoanele participante etc.¹⁹².

Pentru a sublinia rolul primordial în afacerile statului, după domnie, și sfera întinsă a competenței sfatului administrativ, mai ales în ce privește dreptul de deciziune asupra unor chestiuni, vom indica și atribuțiile care-i reveneau în perioada de absență a domnului.

¹⁸⁷ Arh. St. Iași, Secretariat de stat, dosar 704, f. 1—192; D. A. Sturdza ș.a. *op. cit.*, vol. III, p. 1041.

¹⁸⁸ În seara zilei de 1 octombrie 1855, sfatul ordinar s-a întrunit de urgență ca să delibereze asupra unui caz de contrabandă în exportul lemnului de construcții, care putea provoca unele complicații externe în ajunul încheierii tratatului de la Paris. Sfatul a dispus atunci suspendarea din slujbă a comandantului graniței de la Galați și trimiterea aghiotantului domnesc Alexandru Iacovache pentru cercetare (Arh. M.A.E., pachet 102/1855, nr. 4, f. 37).

¹⁸⁹ De pildă, în iunie 1842, a fost supusă discuției sfatului eliberarea unui pașaport Mariei Ghica, care pleca la Constantinopol cu o sumă importantă de bani, însoțită de un Hurmuzaki. Guvernul bănuia că avea intenția să acționeze împotriva domnului, fapt ce a dus la amânarea eliberării pașaportului până la luarea unor măsuri, în această direcție, la Constantinopol și la Iași (*Uricarul*, vol. X, p. 332—334).

¹⁹⁰ Arh. St. Iași, Secretariat de Stat, dosar 1762, f. 119.

¹⁹¹ Arh. M.A.E., pachet 127/1857, nr. 3, f. 103.

¹⁹² *Uricarul*, vol. VIII, p. 179—180. Iată câteva exemple: în 1834, cu ocazia venirii lui Favzi Ahmet Pașa la Iași pentru alcătuirea listei candidaților la domnie, s-a stabilit ca să fie găzduit la hatmanul Th. Balș, „unde-l salutară membrii sfatului administrativ” (I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic...*, p. 2). La 22 octombrie 1842, M. Sturdza, întorcându-se din călătoria sa în Germania, a fost întâmpinat la bariera Păcurari de sfatul administrativ („Foaia sâtească a Principatului Moldaviei”, Iași, an. IV, nr. 44, 1 noiembrie 1842, p. 323). În octombrie 1854, consiliul a trimis doi delegați dintre membrii săi pentru primirea lui Gr. Ghica la Galați, care trebuiau să transmită felicitări domnului în numele țării și să-i prezinte un raport. Ceilalți membri ai sfatului i-au ieșit în întâmpinare la bariera capitalei, împreună cu un cortegiu alcătuit din armată, delegații dintre cadrele de conducere din administrație și corporațiile locale etc. (D. A. Sturdza *op. cit.*, vol. II, p. 334—341). Organizarea funerariilor caimacamului Th. Balș, ca și invitațiile pentru participare, s-au făcut tot de sfatul administrativ extraordinar (*ibidem*, vol. III, p. 1168).

Absența domnului putea fi provocată de două circumstanțe : în caz de interregnum (de vacanță a tronului pînă la instaurarea noului domn sau a cămăcămiei) și în caz de absență din capitală sau țară din diferite motive (călătorii în ținuturi sau în străinătate, boală etc.).

În aceste împrejurări, sfatul administrativ extraordinar trebuia să se întrunească mai des. El avea dreptul să dea dezlegările necesare în toate problemele în care avea competență. În acelea care cereau sancțiunea domnului, hotărârile sfatului erau provizorii. Sfatul alcătuiă o listă a măsurilor pe care le lua și la înapoierea domnului i-o supunea spre confirmare definitivă¹⁹³. Ofisele pe care domnii le adresau sfatului în momentul plecării din țară sînt edificatoare asupra atribuțiilor acestuia. Iată, de exemplu, conținutul cîtorva din aceste ofise. La 3 mai 1842, M. Sturdza, la plecarea la băi în Germania, a scris sfatului că asupra referatelor departamentelor „va decide conform Regulamentului și deciziunile sale vor fi executorii”. Același drept îl avea și în cazuri neprevăzute și urgente. Vel postelnicul trebuia să țină o evidență a acestor cazuri care urmau să fie prezentate domnului la întoarcere¹⁹⁴. În detalii se indica, de pildă, ca în chestiunile financiare să nu fie depășite creditele prevăzute în buget. Cele indispensabile, și care nu erau prevăzute, se puteau da din paragraful extraordinar, însă cu moderație și economie. Comitetul Central și epitropia caselor publice, în cazuri de necesitate, cereau soluții de la sfat.

În problemele judecătorești, domnul dispunea ca deciziile care impuneau confirmarea sa și nu puteau suferi nici o întârziere să fie prezentate sfatului. Dacă acesta constata că a fost respectat Regulamentul Organic, putea autoriza punerea lor în executare sau, dacă era cazul, amînarea executării pînă la înapoierea domnului. Ministrul de justiție trebuia să țină evidența deciziilor puse în executare și a celor amînate. Sfatul nu avea însă dreptul ca în pricini criminale să autorizeze sentința capitală înainte de întoarcerea domnului.

Petițiile adresate domnului erau îndreptate spre rezolvare forurilor competente. Sfatul extraordinar putea demite funcționarii din slujbe numai în cazuri grave, iar numirile ce trebuia să le facă erau provizorii pînă la revenirea domnului. Afacerile care nu erau urgente, ca de exemplu confirmări de pensii, mile și altele, erau amînate¹⁹⁵. Aceleași atribuții se găsesc menționate și în ofisul din 13 mai 1849, la plecarea lui Mihail Sturdza din domnie¹⁹⁶.

Așadar, sfatul administrativ exercita unele din prerogativele domnului, avînd drepturi și de decizie nu numai în problemele obișnuite prezentate în referatele ministerelor, dar pe lîngă acestea putea dispune, cu oarecare limită, de cheltuielile extraordinare din buget, să facă numiri provizorii în slujbele de stat, să autorizeze punerea în aplicare a unor din deciziile judecătorești. Pentru atribuțiile în materie judecătorească ale sfatului extraordinar, în aceste împrejurări, cităm și hotărârile luate în ședința din 23 octombrie 1853, cînd, în urma intrării trupelor ruse în țară, Gr. Ghica s-a retras din domnie¹⁹⁷ : a) „raporturile atîngătoare de starea pricinilor judecătorești se vor supune de către D-lui șeful depart. dreptății la cunoștința sfatului extraordinar”; b) pricinile civile care, „după regulile giudecătorești au însușire de a se aduce întru împlinire, precum : pierderea de apel și alte asemenea, să vor supune întăririi sfatului extraordinar; c) asemenea să vor supune întăririi și mezarurile săvîrșite de la încredințarea ce va da logofeția prin referatul ce va face sfatului că s-au păzit formalitățile legiuite; d) pricinile criminalicești (fără numai cînd prip sentențe, s-ar hotări

¹⁹³ „Buletin, Foae oficială”, Iași, an. V, nr. 31 (22 aprilie 1837), p. 100—101.

¹⁹⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VI, București, 1895, p. 416.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ „Supliment la Buletinul oficial”, Iași, an XVII, nr. 38, 15 mai 1849, p. 157—158.

¹⁹⁷ „Buletin Foala publicațiilor oficiale a Principatului Moldaviei” an. XXI, nr. 91, 15 noiembrie 1853, p. 361.

pedeapsa cu moarte) să vor aduce întru împlinire, păstrându-să lista unor asemenea întăriri spre a se supune cui se va cuveni”.

La plecarea domnului, de obicei sfatul făcea cunoscut consulilor străini atribuțiile care li reveneau ca locțiitor al domnului¹⁹⁸. Sfatul trebuia să primească pe diplomații străini trimiși de Poartă sau de alte state în diferite probleme¹⁹⁹. Uneori, la plecarea din țară, domnul îl autoriza și a „despecetului orice depeșă sau act oficial ce s-ar întâmpla” să vină pe numele său²⁰⁰.

Fentru a exemplifica numărul și felul problemelor tratate de sfatul extraordinar în astfel de împrejurări, vom indica lucrările efectuate între 22 ianuarie și 22 martie 1853, în perioada când Gr. Ghica, din cauza bolii, și-a întrerupt temporar activitatea. Consiliul a cercetat în acele împrejurări 646 pricini, dintre care 108 jalbe pentru chestiuni administrative și judecătorești trimise domnului, 125 jalbe adresate sfatului, 349 referate ale ministerelor (104 de la interne, 95 de la finanțe, 10 de la miliție, 7 ale comitetului sănătății, 10 de la averile bisericești, 10 de la lucrări publice, 95 ale justiției). S-a dat curs la 65 note ale consulatelor, referate ale controlului de stat, ale epitropiei Sf. Spiridon ș.a. Toate acestea erau trecute într-o listă ce s-a prezentat domnului când a revenit în capitală. Alături de aceasta s-a anexat și o listă cu pricinile care cereau sancționarea domnului, acestea erau: 1) „prefaceri în posturi”; 2) bugete necercetate de controlul de stat; 3) banii eliberați de vistierie; 4) scăderi din impozite; 5) inamuri și patente pecetluite cu pecetea sfatului; 6) pensii; 7) dări în antrepriză; 8) concedieri. Pe lângă acestea, ministrul de justiție trebuia să mai prezinte o situație separată de pricinile autorizate de sfat în numele domnului și de cele aminate²⁰¹.

Convenția de la Paris din 1858 prevedea aceleași sarcini și pentru consiliul de miniștri în caz de vacanță a tronului²⁰².

O evoluție a atribuțiilor sfatului în aceste împrejurări, de absență a domnului, nu o putem observa între anii 1832 și 1862. În Convenția de la Paris se subliniază doar limitele dreptului de a destitui și numi funcționarii statului și nu se indică nimic în privința atribuțiilor judecătorești. Din ofisele lui Al. I. Cuza, în perioadele când rezida la București, constatăm că se pune accentul în special pe conducerea efectivelor militare, pe menținerea statu-quo-lui în administrație și păstrarea ordinii legale și a liniștii publice²⁰³.

Aceste importante atribuții, care reveneau sfatului administrativ, ridică desigur problema competenței pe care o aveau miniștrii ce intrau în componența lui și a gradului lor de responsabilitate.

În paragraful consacrat componenței sfatului administrativ am indicat gradul lor de pregătire intelectuală, orientarea lor social-politică.

Data fiind sfera mare a problemelor care intrau în competența sfatului și importanța lor, se impunea desigur un anumit grad de responsabilitate deoarece acesta este un corectiv împotriva abuzurilor posibile. Regulamentul Organic al Moldovei prevedea responsabilitatea miniștrilor care, deși nu puteau face parte din Adunarea obștească, aveau dreptul să susțină proiectele de legi ca și unele ofise ale domniei către Adunare și să dea lămuriri fiecare pentru dregătoria sa (cap. II, art. 49, lit. b). De asemenea, la art. 403 (din cap. IX secț. a II-a) se arată că „toți funcționarii dre-

¹⁹⁸ Hürmuzaki, op. cit., Supl. I, vol. IV, p. 229.

¹⁹⁹ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic...*, p. 521.

²⁰⁰ D. A. Sturdza ș.a., op. cit., vol. III, p. 680.

²⁰¹ Arh. M.A.E., pachet 84/1853, nr. 4, f. 36, 57—65.

²⁰² „En cas de vacance et jusqu'à l'installation du nouvel hospodar, l'administration sera dévolue au conseil de ministres, qui entrera de plein droit en exercice. Les attributions purement administratives seront limitées à l'expédition des affaires, sans qu'il puisse révoquer les fonctionnaires autrement, que pour délit constaté judiciairement. Dans ce cas, il ne pourvoira à leur remplacement qu'à titre provisoire” (D. A. Sturdza ș.a., op. cit., vol. VII, p. 308—309).

²⁰³ „Monitorul oficial al Moldovei”, nr. 30 (5 februarie 1859), p. 1.

gători politicești și militarești de orice treaptă sînt răspunzători pentru datoriile atingătoare de dregătoriile lor. Obșteasca Obîșnuita Adunare, pe lingă generalnicele sale atribuiri rostite la capitolul II, va avea și pe aceasta de a înștiința domnului necuvințele ce va descoperi în slujba fieștecăruia dregător politicesc sau militareșc și a cere îndreptarea cuviincioasă". Aceste dispoziții, după cum s-a mai remarcat, au rămas neaplicate. Obșteasca Adunare, arăta Mihail Kogălniceanu într-un raport către divanul ad-hoc din 20 noiembrie 1857, era compusă, ca și guvernul, din elemente credincioase domnului și ca urmare „n-a avut nici odată curajul și puterea de a face întrebuniare de drepturile închizăsluite ei prin regulament”²⁰⁴. Miniștrii erau numiți de domn care avea inițiativa legilor și dădeau directivele necesare pentru conducerea țării, toate măsurile importante trebuind să fie aprobate de el. Necesitatea aplicării de fapt a principiului responsabilității miniștrilor a preocupat, de altfel, pe mulți dintre intelectualii progresiști ai timpului, ea apărînd ca un punct comun în doleanțele Țării Românești și Moldovei, ca de exemplu în proclamațiile din 1848 și în diferite memorii anonime ulterioare.

Desființarea Adunării Obștești în 1849, conform prevederilor Convenției de la Balta Liman, și înlocuirea ei prin Divanul ad-hoc sau obștesc, a constituit desigur o lovitură dată principiului responsabilității miniștrilor. Adunarea Obștească, așa cum era compusă pe baza unui sistem electoral aristocratic, slabă și supusă în totul voinței domnului, era însă singura formă de reprezentare națională în conducerea țării și era singurul organ care, deși nu putea da un vot de blam miniștrilor, avea însă posibilitatea legală să comunice atît domnului cît și celor două puteri suzerane nedreptățile sau abuzurile comise de miniștri.

Divanul obștesc era format tocmai din miniștrii care alcătuiau sfatul administrativ, din membrii divanului domnesc, președinții divanului de apelație, ai comisiei orfanicești și ai tribunalelor din Iași. Prevederile tratatului de la Balta Liman transformau de fapt sfatul administrativ într-un organ nu numai executiv, dar și legislativ, ale cărui acte nu puteau fi controlate decît de domn. Domnitorul Gr. Ghica, în memoriul adresat Conferinței de la Viena la 30 septembrie 1854, remarcă just că „Le divan ad-hoc est en lui même un contresens, puisque, par sa composition, il érige en juges et contrôleurs de leurs propres actes les fonctionnaires appelés à rendre compte de la manipulation de deniers publics”²⁰⁵.

Astfel, prin Convenția de la Balta Liman se aducea o știrbire în unul din esențialele drepturi cu caracter burghez pe care Regulamentul Organic le introducea în administrația țării.

Cu toate acestea, între 1832 și 1859 se poate observa dezvoltarea unui oarecare spirit de răspundere în rîndul unora dintre funcționarii ministerelor și a conducerii lor. La aceasta au contribuit desigur condițiile de viață internă, dezvoltarea social-economică a țării, organizarea treptată a departamentelor, formarea unui corp de funcționari cu pricepere în treburile administrative, răspîndirea în rîndul intelectualilor tineri a idelilor liberale din Apus în legătură cu administrația și guvernarea constituțională. În oarecare măsură au putut contribui și ofisele insistente ale domnilor, îndemnînd la ordine, corectitudine și cinste pe toți funcționarii, începînd cu șefii departamentelor²⁰⁶. O dovadă este faptul că în cursul ocupației militare din 1853—1854, cei mai mulți din miniștri și funcționarii superiori ai ministerelor au demisionat. Ei au cerut reîncadrarea în slujbe o dată cu reîntoarcerea domnului²⁰⁷. În perioada 1856—1859, unii dintre funcționarii superiori ai ministerelor au dat dovadă de simț de răspundere și patriotism.

²⁰⁴ D. A. Sturdza s.a., *op. cit.*, vol. VI, 1, p. 275.

²⁰⁵ *Ibidem*, vol. IX, p. 579.

²⁰⁶ „Buletin Foate oficială”, Iași, 29 iulie 1848, an. XVI, nr. 60, p. 241—242 și *Manualul administrativ*..., tom. I, p. 38 ș.a.

²⁰⁷ Arh. M.A.E., pachet 93/1854, nr. 10, f. 141—164.

Principiul responsabilității miniștrilor este introdus la noi, în mod limpede și expres, prin art. 15 al Convenției de la Paris din 19 august 1858²⁰⁸. Pe baza acesteia, la începutul anului 1859, D. Brătianu, ministrul de externe al Valahiei, a propus domnului organizarea ministerului și transformarea lui dintr-o „cancelarie a domnului” ce reprezenta „o centralizație generală a tuturilor treburilor publice, pentru a cărora expediere autorizația șefului statului este neaparată”, într-un adevărat minister de externe. Șefii ministerelor fiind și secretari de stat și răspunzători de actele lor, vor supune rapoartele direct cunoștinței sfatului sau domnului și vor „aduce d-a dreptul la îndeplinire înaltele rezoluții ce se vor da”, fără intermediul secretariatului de stat al ministerului de externe²⁰⁹. În acest fel se simplifica în mod considerabil procedura actelor care urmau să fie puse în executare conform hotărârii Consiliului de miniștri. În spiritul acestei reforme, propuse de D. Brătianu, se va organiza ministerul de externe și cancelaria consiliului de miniștri în Principatele Unite.

CONCLUZII

Privire generală asupra evoluției organizării sfatului administrativ între anii 1832—1862. În istoria Moldovei dintre anii 1832—1862 sfatul administrativ, prin componența și competența sa, a avut un rol deosebit de important, el fiind principalul organ al puterii executive după domnie. Puterii executive îi revenea sarcina de a aplica legile în vigoare și deci a menține starea de legalitate folosindu-se de puterea de constrângere pe care o avea la îndemână.

Sfatului administrativ, pe lângă atribuțiile de ordin executiv, îi revenea și acela de pregătire a proiectelor de lege și, ca urmare, sfera competenței lui era deosebit de întinsă. Fiind principalul organ de conducere a țării după domn, el avea competența de a exercita în parte prerogativele acestuia în caz de absență. De aceea, organizarea lui a însemnat un moment important în evoluția administrației țărilor române.

Sfatul administrativ al Moldovei a activat timp de trei decenii, între 1 ianuarie 1832, data aplicării Regulamentului Organic, și 24 ianuarie 1862, data unirii administrative a Moldovei cu Țara Românească, și deci a desființării sfaturilor administrative al Moldovei și al Valahiei și înlocuirii lor cu sfatul administrativ sau, în termeni moderni, cu consiliul de miniștri al Principatelor Unite.

Într-un timp de activitate oarecum redus, în organizarea sfatului administrativ se poate urmări o evoluție în sens progresiv, care se explică prin faptul că prin constituirea acestui organ se răspundea unor necesități impuse de stadiul de dezvoltare social-politică a statului moldovean și că linia ascendentă de creștere a societății moldovene, sub raportul forțelor și relațiilor de producție, a impus o perfecționare treptată a organizării principalelor ramuri ale administrației. Urmărind, sub acest aspect, componența sfatului administrativ, programul de lucru, atribuțiile și organizarea cancelariei, în cei 30 de ani de activitate, putem constata unele etape de evoluție, marcate în special de evenimente de natură politică.

Între 1832—1862 economia feudală a Moldovei a fost puternic zdruncinată de elementele capitaliste care au pătruns și au început să se dezvolte în toate ramurile de producție. Creșterea producției cerealiere pentru plată a impus extin-

²⁰⁸ „Tout acte émanant de l'hospodar doit être contre signé par les ministres compétents. Les ministres seront responsables de la violation des lois et particulièrement de toute dissipation des deniers publics. Ils seront justiciables, de la haute cour de justice et de cassation. Les poursuites pourront être provoquées par l'hospodar ou par l'Assemblée. La mise en accusation des ministres ne pourra être prononcée qu'à la majorité des deux tiers des membres présents” (D. A. Sturdza ș.a., op. cit., vol. VII, p. 309).

²⁰⁹ Arh. M.A.E., pachet 166/1859, nr. 5, f. 1.

derea terenurilor de culturi agricole și introducerea unor metode noi de cultură a câmpului și de muncă. Acestea se fac din ce în ce mai simțite către mijlocul secolului al XIX-lea, când în urma mișcării revoluționare din 1848 și a curentelor ideologice burgheze liberale, atât în viața socială cât și în practica economiei agrare încep să se impună idei și metode de muncă mai înaintate. Același proces se observă și în celelalte ramuri de producție: în dezvoltarea meșteșugurilor și a industriei de fabrică, în domeniul comerțului și al transporturilor. Dezvoltării progresive a capitalismului în economia țării din această perioadă i-a corespuns și întărirea pozițiilor elementelor burgheze în viața socială și necesitatea stabilirii unor relații de muncă corespunzătoare atât în mediul urban cât și rural.

Paralel cu aceasta, către 1850, ideile liberale privitoare la organizarea statului, la administrația internă, entuziasmează din ce în ce mai mult spiritele intelectualelor vremii, ca și ale unei părți din boierime legată economic de burghezie.

Aceste condiții sociale-economice, pe de o parte, iar, pe de altă parte, experiența pe care o acumulasă din practica de zi cu zi organelor de administrație create de Regulamentul Organic au impus organizarea treptată a sfatului administrativ în forme din ce în ce mai adecvate nevoilor statului.

Etapale pe care le-am putea stabili în evoluția organizării sfatului administrativ al Moldovei sînt următoarele: prima etapă între ianuarie 1832, începutul aplicării Regulamentului Organic, și iulie 1834, venirea la domnie a lui Mihail Sturdza, corespunde perioadei de administrație rusă a țării. Cea de a doua etapă ar fi cuprinsă între 1834 și 1849, anii de domnie ai lui Mihail Sturdza. Anul 1849, din punctul nostru de vedere, prezintă importanță nu numai datorită mișcării revoluționare din 1848 și a înlocuirii domnitorului Mihail Sturdza cu Gr. Ghica, dar în special datorită aplicării stipulațiilor tratatului de la Balta Liman.

A treia etapă, între 1849 și 1859, cuprinde domnia lui Gr. Ghica și perioada de frământări politice care a urmat războiului Crimeii. Această etapă s-ar subîmpărți în două perioade: 1849—1856, domnia lui Gr. Ghica, războiul Crimeii și încheierea tratatului de la Paris, și 1856—1859 perioada cămăcămiei, a alegerilor pentru divanul ad-hoc și Adunarea electivă și Unirea Principatelor.

Începutul anului 1859 reprezintă atât unirea politică a Principatelor, cât și aplicarea Convenției de la Paris, care a adus modificări Regulamentului Organic privitor la administrația țării.

Ultima etapă din istoria sfatului administrativ al Moldovei este deosebit de scurtă: numai doi ani pînă la desființarea lui.

Etapale pe care le-am stabilit în evoluția sfatului administrativ al Moldovei, bineînțeles, nu sînt bazate pe schimbări esențiale de structură, ci pe unele aspecte noi și, mai ales, pe unele nuanțe diferite care se fac de multe ori greu sesizabile în organizarea sfatului.

Introducerea Regulamentului Organic a însemnat o cotitură pozitivă în administrația țării, în comparație cu administrația feudală anterioară, dar el a consacrat privilegiile de clasă ale boierilor și a consfințit condițiile deosebite de grele ale muncii clăcașilor. De asemenea, multe din principiile mai înaintate ale Regulamentului Organic nu s-au aplicat în totul ca, de exemplu, cel al separării puterii legislative de cea executivă, acela al responsabilității miniștrilor etc.

Generalul Pavel Kisselev a dat o atenție deosebită organizării primului sfat administrativ al Moldovei.

În organizarea sfatului administrativ se poate observa de la început că prevederile Regulamentului Organic s-au respectat numai în linii mari, completîndu-se cu măsuri noi. Cea mai importantă a fost cea a organizării sfatului administrativ extraordinar al cărui rol în administrația internă, datorită componenței largite și autorității deosebite, avea să-l întrecă pe acela al sfatului ordinar, atribuțiile acestora confundîndu-se. În cele mai multe probleme majore, sfatul extraordinar era în drept să ia măsuri. Pînă la venirea la domnie a lui Mihail Sturdza, sfatul administrativ, alcătuit și îndrumat de generalul Pavel Kisselev, și-a des-

fășurat lucrările fără un birou organizat. Rolul principal în organizarea ședințelor sfatului, a procedurii, a alcătuirii cancelariei i-a revenit lui Mihail Sturdza. În această direcție domnitorul M. Sturdza s-a dovedit un bun administrator. Normele pe care le-a fixat prin ofișul din 30 august 1834, plecând de la dispozițiile regulamentare și instrucțiunile generalului Pavel Kisselev, au stat la baza desfășurării lucrărilor sfatului în tot cursul anilor următori. Organizarea cancelariei s-a făcut treptat de Mihail Sturdza. Dându-și seama de importanța și numărul mare de lucrări, a înființat un birou special în cadrul secretariatului de stat, care să se ocupe cu lucrările sfatului.

Importanța deosebită și rolul considerabil pe care-l avea secretarul sfatului administrativ în condițiile de instabilitate a guvernelor a determinat pe domn, în martie 1845, să atribuie calitatea de director al departamentului postelnicei secretarului ședințelor sfatului administrativ.

Date fiind lucrările numerase care reveneau sfatului administrativ, s-a impus necesitatea limitării atribuțiilor lui. Măsuri în această privință s-au luat nu numai în perioada domniei lui Mihail Sturdza, ci și mai târziu. Cu toate acestea, lucrările care necesitau rezolvarea lui erau tot mai numeroase, datorită atât competenței sale întinse cât și problemelor din ce în ce mai numeroase pe care le punea administrația unei societăți în plină transformare economică și socială. În împrejurări în care se ciocneau elementele capitaliste în creștere cu restricțiile și arbitrarul feudal. De aceea, Mihail Sturdza a trebuit să sporească numărul de ședințe ordinare și extraordinare.

În ceea ce privește structura socială a sfatului administrativ în perioada domniei lui Mihail Sturdza, am observat că miniștrii numiți de el fiind mari boieri proprietari, fără o pregătire corespunzătoare și fără experiență, cu concepții feudale, retrograde, erau lipsiți de spiritul de răspundere și urmau întocmai politica domnului. Toțune personalități s-au remarcat în această etapă. Către sfârșitul perioadei încep să fie chemați la ședințele sfatului și unii din directorii departamentelor, atunci când lipsea ministrul respectiv și se discutau mai ales probleme cu caracter tehnic.

Convenția de la Balta Liman a fost impusă de condițiile noi social-politice create de revoluția de la 1848 și ea a avut, așa cum s-a apreciat, un evident „caracter contrarevoluționar, potrivit intereselor poporului român”²¹⁰, mai ales prin numirea domnului pe timp de 7 ani și prin desființarea Obșteții Adunări, singura formă de reprezentare națională existentă atunci.

Noul domn Gr. Ghica a luat unele măsuri cu caracter administrativ deosebit de importante. Astfel, în 1849 a fost desființat comitetul central, care avea ramuri de administrație cu totul diferite, și s-a înființat departamentul lucrărilor publice cu scopul de a se asigura o mai bună organizare a sectoarelor de administrație care se ocupau cu probleme de edilitate, urbanistică, construirea de drumuri și șosele, pe lângă acel al învățămîntului și al averilor bisericești înființat în 1848. Prin aceasta, atât componența cât și atribuțiile sfatului s-au mărit, el preluând și sarcina comitetului central de control și revizie a socotelilor casei publice.

În fața noilor îndatoriri ce reveneau consiliului administrativ, Gr. Ghica a dispus, în noiembrie 1851, ca biroul sfatului administrativ să se transforme într-o secție a secretariatului de stat.

Pentru etapa care a urmat mișcării revoluționare din 1848, pînă la aplicarea Convenției de la Paris, se observă dezvoltarea unui oarecare spirit de liberalism burhez. Numărul miniștrilor din sfatul administrativ extraordinar a crescut în urma înființării ministerului lucrărilor publice și celui al cultelor și învățăturilor publice. La conducerea acestor ministere întii, și apoi și la celelalte, vor apare boieri care nu făceau întotdeauna parte din protipendadă. Vederile social-politice,

²¹⁰ Dionisie Ionescu, D. Țuțui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, 1957, p. 124.

ca și pregătirea intelectuală a acestora, anunțau zorii unei etape noi pentru compoziția socială a ministerelor. De altfel și împrejurările politice din țară în urma tratatului de pace de la Paris, alegerile pentru divanul ad-hoc și Unirea Principatelor, înlesneau ca suflul revoluționar și liberalismul unei importante categorii sociale să pătrundă și în administrația centrală a țării.

După unirea politică a țărilor române, pînă la unirea administrativă, sarcinile care au revenit consiliului de miniștri al Moldovei au crescut. Necesitatea unei legături permanente cu adunările legislative din Iași și București, cu guvernul din București, cu comisia centrală de la Focșani, au determinat mărirea personalului de serviciu al cancelariei.

În același timp cu creșterea atribuțiilor consiliului de miniștri s-a impus și aplicat principiul responsabilității miniștrilor, prevăzut în textul Convenției de la Paris.

Etapa dintre anii 1859—1862 a fost de fapt o etapă de tranziție către viitoarea organizare administrativă bazată pe principiile burgheze, după modelul statelor occidentale.

Ca cel mai important organ administrativ după domnie, sfatul cîrmuitor a reprezentat nu numai un for de centralizare și coordonare a afacerilor administrative și politice ale țării, dar și de îndrumare și dirijare a treburilor interne, a vieții sociale economice și financiare a statului. În cele mai multe probleme, atribuțiile sfatului au fost nu numai de ordin consultativ. Și în această situație activitatea lui a corespuns nevoilor interne, nu numai prin sprijinirea și exercitarea unora din atribuțiile domnului, dar mai ales prin orientarea mai largă în problemele ce le puneau lucrările fiecărui minister în parte și prin o organizare mai sistematică și o coordonare mai eficientă a administrației interne. Desigur că în activitatea sa sfatul administrativ, în această perioadă, a dat dovadă, în anumite cazuri, de o înțelegere greșită a unor probleme, și-a îngăduit drepturi care nu-i reveneau, nu a răspuns întotdeauna sarcinilor cu suficient spirit de răspundere și patriotism. De aceste fapte s-a făcut vinovat datorită, în parte, compoziției sale. Lipsa de competență în multe cazuri a miniștrilor care alcătuiau sfatul, unele uzanțe tradiționale au contribuit în bună măsură la perpetuarea unora din aceste deficiențe. Oricum însă, prin activitatea sa, sfatul administrativ a avut un rol important în viața politică și administrativă a statului moldovean. În anii de cumpănă, din cursul ocupațiilor străine din 1853—1854, ca și în perioada alegerilor pentru divanul ad-hoc din vremea Unirii, unii dintre membrii lui au dat dovadă de competență și simț de răspundere.

Sfatul administrativ între anii 1832—1862 a constituit și o adevărată școală pentru viitoarea organizare politică a Principatelor Unite. Experiența sfatului administrativ a stat la baza organizării consiliului de miniștri după 1862.

LE CONSEIL ADMINISTRATIF DE LA MOLDAVIE DE 1832 À 1862

RÉSUMÉ

Le Conseil administratif de la Moldavie a été créé par le Règlement Organique au 1er janvier 1832. Il a eu un rôle très important dans la vie politique et administrative de l'État moldave.

Se basant sur un abondant matériel puisé dans les archives, l'auteur présente les conditions historiques dans lesquelles a été créé le Conseil administratif. Il décrit ensuite son évolution de 1832 à 1862, notamment : 1) la composition du Conseil administratif (les ministres et les fonctionnaires de la chancellerie) ; 2) les séances du Conseil ; 3) les travaux du Conseil ; 4) le processus des actes émanés du Conseil ; 5) les attributions et la compétence du Conseil.

Ont fait partie du Conseil administratif les membres du gouvernement. Les séances de Conseil ont été soit ordinaires (participaient alors le ministre de l'intérieur, celui des finances et le secrétaire d'État), soit extraordinaires (participaient alors tous les ministres).

Le Conseil administratif extraordinaire a été, en fait, le conseil des ministres au sens moderne de ce terme.

Au début, le chef de la chancellerie du Conseil a été un simple „secrétaire”. Ensuite le nombre des fonctionnaires a été augmenté et, dans le cadre du Secrétariat d'État (c'est-à-dire du Ministère des affaires étrangères), a été créé un bureau du Conseil administratif qui, peu de temps après, a été transformé en section.

Le Conseil administratif de la Moldavie a fonctionné pendant trente années (du 1er janvier 1832, date de l'entrée en vigueur du Règlement Organique, au 24 janvier 1862, date de l'union administrative de la Moldavie et de la Valachie, lorsqu'a été organisé le Conseil des ministres des Principautés Unies).

Dans un délai relativement réduit, quant à l'organisation du Conseil administratif on constate une évolution progressive qui fut la conséquence du développement social-politique de la société moldave, développement qui a rendu nécessaires des améliorations dans l'organisation des diverses branches de l'administration centrale.

Par sa composition et sa compétence, le Conseil administratif a été le principal organe du pouvoir exécutif, après le prince.

Ses attributions ont été :

1) de délibérer, comme principal organe consultatif, pour émettre des avis et non des décisions ;

2) d'élaborer des projets de loi, des amendements, des projets de décret ;

3) de prendre les mesures nécessaires pour la mise en application des lois, votées par l'Assemblée Générale, sanctionnées et promulguées par le prince ;

4) le Conseil administratif a eu aussi quelques attributions de décision.

Une délimitation précise entre la compétence du Conseil ordinaire et celle du Conseil extraordinaire n'est pas possible, car leurs attributions se confondent, ainsi que leurs travaux.

Notamment, on constate que le Conseil ordinaire délibérait sur les problèmes d'administration courante concernant les Ministères de l'intérieur et des finances. Pour certaines questions discutées en séances ordinaires, les décisions définitives étaient prises dans des séances extraordinaires. De la compétence exclusive du Conseil extraordinaire était l'exercice de quelques-unes des attributions du prince, lorsque celui-ci était absent de la capitale ou se trouvait à l'étranger.

Le nombre des membres du Conseil extraordinaire a augmenté après 1849, lorsque furent créés deux nouveaux ministères : le Ministère des travaux publics et le Ministère de l'instruction publique et des biens ecclésiastiques.

La participation de tous les ministres aux séances du Conseil est devenue de plus en plus fréquente. Des séances extraordinaires ont eu lieu seulement dans des cas exceptionnels, lorsque le Conseil était convoqué en dehors de son programme et lorsque le prince prenait part aux délibérations.

L'expérience du Conseil administratif pendant les trente années de son existence a été utile pour organiser, en 1862, le Conseil des ministres de la Roumanie et pour régler sa compétence.

UNIFICAREA VAMALĂ ÎNTRE MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (I)

DE

ADRIAN MACOVEI

Un impuls fără precedent în dezvoltarea economică a Principatelor române l-a constituit proclamarea libertății comerțului pe Dunăre și Marea Neagră prin tratatul de pace de la Adrianopol încheiat între Turcia și Rusia la 2/14 septembrie 1829, libertate care, alături de abolirea totală a controlului turcesc asupra produselor Moldovei și Țării Românești, a deschis largi perspective celor două Principate române, contribuind în mod esențial la dezvoltarea într-un ritm mai rapid a relațiilor capitaliste¹.

În acest context o revizuire a organizării și administrării vâmlor, importante surse de venit ce nu mai aparțineau, ca în secolele precedente, cămării domnești, ci reveneau Vistieriilor principatelor, s-a impus cu necesitate, concretizându-se într-o serie de stipulații cuprinse în cele două Regulamente Organice. Ele au avut drept țel, alături de altele, de a înlesni intrarea în circuitul european a unor cantități tot mai mari de produse (cereale, animale, lemn de construcție etc.), în cea mai mare parte oferite Porții pînă la 1829 ca furnituri, în valorificarea cărora erau interesate tot mai mult atît o parte a boierimii cît și tînăra burghezie în formare — expresie aproape în exclusivitate a capitalului comercial și cămătăresc. În acest sens, art. 148 și 150 din Regulamentul Organic al Moldovei² și art. 154 și 156 din cel al Țării Românești³ au consfințit libertatea exportului tuturor produselor „lucrate și nelucrate... fără nici o oprire sau împiedicare, afară de mărginirile prevăzute... pentru îndestularea locuitorilor“. Oricărui cumpărător sau negustor i se garanta libertatea de a valorifica mărfurile achiziționate din principate și „a face neguțătorie cu a lor producturi pretutindeni unde i-ar povățui industria și

¹ Ca factor deosebit de important pentru dezvoltarea producției de mărfuri, comerțul — arăta Marx — „favorizează crearea de produse suplimentare destinate să intre în procesul de schimb, pentru a mări consumația și tezaurele producătorilor (înțelegînd aici pe acei care-și însușesc producția, imprimă deci producției un caracter orientat din ce în ce mai mult spre valorile de schimb“ (K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, București, 1953, p. 319).

² „Analele parlamentare ale României“, tom. I₂, București, 1893, p. 158.

³ „Analele parlamentare....“, tom. I₁, p. 255.

folosul lor"⁴. Pentru a curma abuzurile, dregătorilor însărcinați cu paza marginii și revizuirea pașapoartelor li s-a interzis de a percepe la importul sau exportul mărfurilor, indiferent de natura lor, vreo taxă suplimentară, în afară de vama legiuită⁵. În sfârșit, tranzitul a fost declarat liber tuturor categoriilor de produse, condiționat însă de respectarea anumitor reguli stabilite pentru asemenea cazuri⁶.

Dar una din cele mai importante dispoziții din cuprinsul Regulamentelor Organice, care a înlăturat pentru totdeauna cea mai apăsătoare piedică ce a stat în calea dezvoltării comerțului intern și a creării pieții unice a celor două Principate române⁷, avea să constituie, fără îndoială, desființarea rețelei de vămi interne care au brăzdat în decursul întregului ev mediu Moldova și Țara Românească. Astfel, art. 61 aliniatul IV și art. 157 din Regulamentul Organic muntean⁸ și art. 66 litera d și art. 151 din cel moldovean⁹ au „orbit”, ca „niște vătămătoare sporirii comerțului”, toate taxele vamale sau de apalt percepute în interiorul principatelor cu prilejul vânzărilor și cumpărărilor atât în zilele de târg și de iarmaroc, cât și din crașe, târguri și sate. Această măsură, oportună și de foarte mare însemnătate pentru evoluția ulterioară din punct de vedere economic și politic a Principatelor române, ilustra stadiul de dezvoltare în Moldova și Țara Românească a producției de mărfuri, care — așa după cum remarcă cu un alt prilej Lenin — „distruge fărâmițarea micilor unități economice, proprie economiei naturale, și unește micile piețe locale într-o imensă piață națională (apoi mondială)”¹⁰.

Urmarea firească a abolirii vămilor interne a contribuit — în ciuda căilor de comunicație a căror stare lăsa încă mult de dorit și a instabilității cursului monedelor — la intensificarea treptată a schimburilor dintre oraș și sat, la scoaterea din izolarea în care se aflau anumite regiuni, la înmulțirea locurilor de schimb (târguri, iarmaroace), toate acestea tinzând spre uniformizarea activității comerciale pe întreg teritoriul celor două Principate române. În consecință, au fost create condițiile realizării unei pieți unificate pentru fiecare principat în parte, etapă importantă și obligatorie pentru crearea mai târziu a pieții unice a celor două țări surori — Moldova și Țara Românească.

Acest din urmă proces avea să fie înlesnit însă în bună măsură de cele două Regulamente Organice, ai căror făuritori, cu toate limitele lor de clasă, nu au putut să ignoreze realitățile economice, politice și sociale ale Principatelor române. Spiritul nou, de apropiere pînă la identificare a intereselor ce vizau unirea politică a Moldovei și Țării Românești, a fost concretizat prin recunoașterea dreptului locuitorilor ambelor principate de a se „împărtăși deopotrivă la toate folo-

⁴ Aceste înlesniri au fost completate de prevederile art. 149 din Regulamentul Organic al Moldovei și art. 155 al Țării Românești, în virtutea cărora porturile și schelele aflate pe malul stîng al Dunării au fost deschise tuturor vaselor țărilor care se aflau în relații bune cu Poarta otomană („Analele parlamentare...”, tom. I₂, p. 158, și tom. I₁, p. 255).

⁵ Art. 161 din Regulamentul Organic al Țării Românești (*ibidem*, tom. I₁, p. 258) și art. 154 din Regulamentul Organic al Moldovei (*ibidem*, tom. I₂, p. 159).

⁶ Art. 153 din Regulamentul Organic al Moldovei (*ibidem*).

⁷ Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieței interne în Moldova în preajma Regulamentului Organic*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, (serie nouă), secțiunea a III-a, tom. V, 1959, p. 23—24, 32.

⁸ „Analele parlamnetare...”, tom. I₁, p. 130 și 255—256. În Țara Românească, vămile interne au fost desființate ceva mai devreme, fapt atestat de art. 18 din contractul de arendă a vămilor și ocnelor încheiat în 1830 (V. Mihordea, *Arendarea vămilor și ocnelor din Țara Românească la 1830*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. XI (1958) nr. 2, p. 145—149).

⁹ „Analele parlamentare...”, tom. I₂, p. 158—159.

¹⁰ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. III, Editura Politică, București, 1961, p. 589.

surile neguțătorești"¹¹, importul și exportul dintr-o parte în alta fiind declarate libere, excepție făcând produsele care ar da naștere la concurență (cerealele, vitele, seul și sarea)¹². Dar, aplicarea în practică a acestor prevederi avea să fie aminată, deoarece unificarea vamală ce urma să se realizeze presupunea o perioadă de taționări, de negocieri și puneri de acord, în vederea stabilirii unor norme precise, în virtutea cărora, odată ridicat cordonul vamal dintre Moldova și Țara Românească¹³, să nu atragă după sine o scădere a veniturilor Vistierilor și prejudicii comerțului celor două țări, prin similitudinea de produse exportate.

Problema desființării vamilor dintre cele două Principate române avea să îmbrace un caracter cu totul deosebit, determinat de condițiile economice și politice ale Moldovei și Țării Românești în deceniile IV și V ale secolului al XIX-lea. În continuă evoluție, forțele de producție ce reclamau relații de tip nou, capitaliste, erau serios stânjenite de prezența încă a puternicelor relații feudale, cu un întreg cortegiu de privilegii boieresti, stavile în calea ascensiunii pe plan economic și politic a burgheziei. Cu o industrie insuficient dezvoltată, aflată în faza micii producții meșteșugărești, a atelierelor bazate pe cooperarea capitalistă simplă, ale căror produse nu satisfăceau nici calitativ nici cantitativ piața internă; cu o agricultură în care nota dominantă o constituia goana după supramuncă a boierimii, paralel cu extinderea suprafețelor cultivate în vederea obținerii unor cantități sporite de cereale destinate vânzării; cu un comerț extern care consta mai ales în exportul de produse agricole, animale, sare, lemn de construcție, Principatele române continuau să rămână, din punct de vedere economic, în ciuda avântului cunoscut în anii următori tratatului de la Adrianopol, tributare mărfurilor finite ale țărilor cu o industrie dezvoltată.

Alături de acestea, posibilitățile de promovare de către Moldova și Țara Românească a unei politici vamale proprii, care să vină în sprijinul propășirii lor economice, au fost foarte mult restrânse din cauza stării de dependență față de Poartă, neputând fi depășite, în această direcție, limitele autonomiei administrative

¹¹ Art. 152 și 427 din Regulamentul Organic al Moldovei („Analele parlamentare...”, tom. I₂, p. 159, 222).

¹² Art. 159 și 372 din Regulamentul Organic al Țării Românești (*ibidem*, tom. I₁, p. 256); art. 164 din Regulamentul Organic al Moldovei (*ibidem*, tom. I₂, p. 162).

¹³ În fapt, pentru acel timp, problema abolirii barierelor vamale dintre unele state ale Europei occidentale aparținând aceleiași comunități etnice, de teritoriu, de interese economice și care năzuiau spre constituirea statului național unificat, nu reprezenta o noutate. Afirmând acestea, ne limităm să invocăm exemplul statelor germane a căror producție manufacturieră, serios amenințată de concurența mărfurilor engleze și franceze, trebuia pusă la adăpost. Taxele vamale protecționiste din 1818 ale guvernului prusian au fost urmate de crearea uniunilor vamale, astfel că, în perioada dintre anii 1819—1833, au luat ființă succesiv și au coexistat patru uniuni vamale, e drept, inegale din toate punctele de vedere, dar care cuprindeau aproape toate ducatele și principatele germane (Octav Noël, *Histoire du commerce du monde depuis les temps les plus reculés*, tom. III, Paris, 1906, p. 80—83). Contopirea acestor uniuni în urma unui tratat ce intrase în vigoare la 1 ianuarie 1834 și crearea Zollverein-ului statelor germane (Hans Molke, *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands*, Bd. II, Berlin, 1964, p. 62—64), a constituit o necesitate imperioasă reclamată de o burghezie puternică. Dacă pe plan intern, odată înlăturate cordonalele vamale, uniunea vamală a procurat acestuia un câmp vast pentru a-și desfășura activitatea, pe plan extern, prin tarifele protecționiste adoptate, Zollverein-ul a însemnat un scut de apărare a intereselor și pozițiilor economice ale burgheziei germane în fața concurenței. Totodată, el a marcat un important și hotărâtor pas spre unificarea politică de mai târziu a Germaniei (vezi și lucrarea lui Arnold H. Price, *The evolution of the Zollverein. A Study of the Ideas and Institutions Leading to German Economic Unification between 1815 and 1833* London, 1949).

de care s-au bucurat. Această stare de dependență era ilustrată de aplicarea și în principate a tratatelor de comerț încheiate de Turcia cu diferite țări din Europa. Așa se și explică inserarea în Regulamentele Organice ale celor două Principate române a prevederilor în virtutea cărora negustorii străini ce desfășurau un comerț cu ridicata, erau supuși la plata taxelor vamale cuprinse în tarifele generale ce au însoțit respectivele tratate¹⁴.

Autonomia vamală relativă a Principatelor române datorată în cea mai mare măsură noii situații politice dobândite după pacea de la Adrianopol, este ilustrată de dreptul acestora de a stabili taxe vamale asupra produselor de primă necesitate, al căror export, în cazul lipsei resimțite în țară, putea fi și oprit¹⁵.

La acestea am mai putea adăoga și interesele economice și politice pe care unele puteri europene le-au avut în principate, din al căror joc concurent a rezultat o conjunctură favorabilă pentru menținerea autonomiei vamale relative. În acest sens, un exemplu ni-l oferă încercarea făcută de Turcia de a impune și Principatelor române tratatul Ponsomby, încheiat cu Anglia în 1838 și la care au aderat în scurt timp Franța și Sardinia. Prin acest tratat, în schimbul desființării vămilor interne¹⁶, Poarta a obținut, în compensație, majorarea taxelor vamale de la 3% *ad valorem* la 5% pentru import și 12% pentru export. Modul de percepere, descompus, constituia o măsură vexatorie pentru Vistierile principatelor (mai ales că vămile lor interne fuseseră abolite), întrucât nu numai că ele nu beneficiau de sporul amintit, dar, în unele cazuri, nu puteau încasa nici cel 3%. Opoziția făcută de Austria, ale cărei relații comerciale cu Moldova și Țara Românească primeau o grea lovitură¹⁷, ca și sprijinul Rusiei acordat lui Mihai Sturza la intervențiile acestuia pentru menținerea vechiului tarif¹⁸, au făcut ca prevederile tratatului amintit să nu se aplice integral, taxa vamală la export rămânând în continuare de 3%, așa cum fusese stabilită prin tratatul comercial dintre Rusia și Turcia semnat încă în 1783¹⁹.

Dar, în ceea ce privește autonomia vamală relativă a Principatelor române, revelatoare sînt constatările ce se desprind din raportul întocmit în aprilie 1858 de membrii comisiei europene de la București, privind organizarea Moldovei și a Țării Românești. S-a remarcat, între altele, că deși din punct de vedere al relațiilor comerciale cele două Principate române erau subordonate dispozițiilor tratatelor încheiate de Turcia, totuși între ele și Poartă exista o linie vamală, unde atît mărfurile străine, cît și cele indigene erau supuse taxelor vamale. Mai mult chiar, de la acest regim vamal nu făceau excepție nici mărfurile și produsele turcești

¹⁴ Art. 161 din Regulamentul Organic al Țării Românești („Analele parlamentare...”, tom. I, p. 258); art. 155 din Regulamentul Organic al Moldovei și art. 14 din *Reglement pentru osebitele clase ale lăcuitorilor din Prințipatul Moldaviei și a lor dreptăți și datorii respective*, (ibidem, tom. I, p. 159 și, respectiv, 149).

¹⁵ Așa de pîlcă, începînd cu anul 1829, taxa la exportul de vite din Moldova în Austria a fost majorată de la 3 lei și 12 parale la o jumătate de galben pe cap de vită, ceea ce a declanșat protestul din 27 februarie 1833 al consulului austriac. Răspunsul prompt al guvernului Moldovei se întemeia pe dreptul țării de a stabili taxele la exportul produselor indigene, drept care nu fusese supus nici unul fel de restricții prin tratatele comerciale încheiate de Poartă cu unele țări europene. I. C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice”, seria a II-a, tom. XXXVIII, București, 1915, p. 14—15).

¹⁶ Idem, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 192.

¹⁷ Ibidem, p. 194.

¹⁸ N. Corivan, *Rusia și lupta Moldovei pentru emanciparea de sub tariful vamal turcesc, în perioada Regulamentului Organic*, în „Analele româno-sovietice. Istorie”, an. XVII, seria a III-a, nr. 2, p. 118—122.

¹⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 193.

aduse în Principate, iar importul din Imperiul otoman al cerealelor, vitelor și sării era prohibit²⁰.

Autonomia vamală relativă a permis celor două Principate române să traducă în realitate unele inițiative legate de organizarea, dar mai ales de administrarea vămirilor lor, între acestea cea mai importantă fiind, fără îndoială, realizarea unificării vamale. Că a fost înfăptuită numai o unificare, care s-a limitat la o serie de măsuri tehnico-administrative — cea mai însemnată fiind ridicarea barierei vamale dintre Moldova și Țara Românească — și nu o uniune vamală ce presupunea instaurarea unor măsuri de protecție cu scopul declarat de a asigura, în primul rând, dezvoltarea industriei, acest fapt a fost determinat de unele cauze obiective datorate situației economice și politice a Principatelor române în perioada regulă-mentară. Aceste deosebiri nu au fost de natură să modifice cu nimic însă sensul major al dezideratului politic urmărit de revoluționarii pașoptiști: Unirea Moldovei și a Țării Românești. Căci, lăsând la o parte conținutul propriu ce caracteriza fiecare din aceste două sisteme vamale, atât uniunea, cât și unificarea — aceasta constituind trăsătura lor comună — au vizat înfăptuirea unității economice, pas important și necesar în realizarea unității politice a unui viitor stat național.

Asupra însemnătății creării unificării vamale între cele două Principate române avea să se pronunțe și unul din cei mai cunoscuți economiști români din acea vreme — Ion Ghica. Adept al concepției liberului schimb, curent dominant în economia politică a timpului, venit în Moldova Ion Ghica a reprezentat totodată și punctul de vedere al generației pașoptiste din Țara Românească. În lecția sa de deschidere a cursului de economie politică de la Academia Mihăileană din Iași, care a avut loc la 23 noiembrie 1843, el menționa tratativele în curs pentru alcătuirea „unității vămăștii”, atrăgând atenția asupra foloaselor de netăgăduit pe care le-ar avea Moldova și Țara Românească de pe urma înfăptuirii ei²¹. Ca una dintre cele mai marcante figuri ale revoluției de la 1848, în al cărei program figura, alături de alte importante puncte, și cel al Unirii Principatelor române, Ion Ghica s-a făcut purtătorul de cuvânt pe tărâm economic al dezideratului politic amintit. Astfel, în primul număr al revistei „Propășirea”, apărut la 2 ianuarie 1844, în articolul *Unirea vămirilor între Moldova și Valahia*²², Ion Ghica prezenta o analiză a avantajelor economice pe care le-ar oferi Principatelor române un asemenea act, soldat, în prima etapă, cu crearea unei piețe unice a Moldovei și Țării Românești, care la rândul ei ar netezi astfel calea celei de a doua etape, ce avea să se materializeze prin realizarea unității politice.

Istoriografia românească cunoaște pînă în prezent doar cîteva lucrări, și acestea publicate înainte de primul război mondial, consacrate unificării vamale între Moldova și Țara Românească. În ordine cronologică, primul care a abordat această chestiune a fost C. I. Băicoianu, care, în cele două lucrări ale sale²³, ce cuprind perioade foarte mari, fără a intra în detaliile problemei și cu o insuficientă documentare, săvîrșește o serie de greșeli. Aceasta nu l-a împiedicat însă să sublinieze importanța pe care a avut-o alcătuirea unei „uniuni economice” a Principatelor române în pregătirea terenului unificării lor politice.

O prezentare cu totul superficială a convențiilor din 1835 și 1846 încheiate între Moldova și Țara Românească a făcut și autorul monografiei lui Mihail

²⁰ D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI₂, București, 1896, p. 641—642.

²¹ Gh. Zane, *Economia politică la Academia Mihăileană. La centenarul învățămîntului economic în România*, Iași, 1943 p. 11—12.

²² „Propășirea”, an. I (1844), din 2 ianuarie, p. 2—5.

²³ C. I. Băicoianu, *Geschichte der rumänischen Zollpolitik seit dem 14. Jahrhundert bis 1874*, Stuttgart, 1896; *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și pînă în prezent*, vol. I—2, București, 1904.

Sturza, apărută la Paris în 1907, care nu a urmărit altceva decât să evidențieze și cu acest prilej meritele domnitorului moldovean, cu intenția vădită de a-l prezenta posterității într-o lumină cât mai favorabilă²⁴.

Un studiu sistematic și aprofundat, consacrat temei care face obiectul cercetării noastre, îl datorăm lui I. C. Filitti²⁵. Autorul, în calitatea sa de funcționar superior la Ministerul Afacerilor Externe, a folosit cu predilecție la elaborarea studiului său materiale documentare aflate în arhiva Ministerului amintit, precum și câteva informații din Arhivele Statului București. I. C. Filitti a prezentat corect materialul pe care l-a avut la îndemână, dar aria redusă a investigațiilor a făcut ca unele aspecte importante legate de lucrările pregătitoare ce au precedat încheierea convențiilor din anii 1835 și 1846 dintre Moldova și Țara Românească, de aplicare a acestora, precum și de administrarea în comun a vămilor Principatelor române, să rămână necunoscute.

În sfârșit, un alt studiu de mici proporții, semnat de Gh. T. Kirileanu²⁶, reliefează contribuția — mai ales sub raport spiritual — a logofătului Costache Conachi, în calitatea sa de membru al Sfatului Administrativ al Moldovei, la încheierea convenției din 1835. Între documentele rămase de la Conachi autorul publică un concept nedat, al cărui conținut, ce pare a fi din anii 1832—1833, prezintă importanță pentru că se identifică într-o mare măsură cu principiile care au stat la baza alcătuirii actului convenției din 8 iulie 1835²⁷, dată la care Costache Conachi își încheiasă — după cum afirmă Kirileanu — cariera sa judecătorească și administrativă prin demisia sa din februarie 1833²⁸.

În lucrările lor de sinteză, fără să intre în amănunte, atât A. D. Xenopol²⁹, cât și N. Iorga³⁰ au reliefat doar importanța deosebită a semnării convenției de unificare vamală dintre Moldova și Țara Românească, apreciind semnificația și însemnătatea ei pentru viitorul politic al celor două Principate române.

Fără a insista și intra în detalii, D. Ciurea, în monografia consacrată Moldovei sub domnia lui Mihai Sturza, se ocupă de convențiile încheiate între Moldova și Țara Românească în anii 1835 și 1846, subliniind, o dată cu însemnătatea lor pentru evoluția ulterioară a relațiilor dintre cele două Principate române, și faptul că unificarea vamală realizată prin actul din 30 ianuarie 1846 a avut drept model Zollverein-ul german³¹.

Nici colecțiile sau volumele de documente publicate pînă în prezent nu au inclus în paginile lor, decît cu foarte mici excepții, informații documentare referitoare la tema ce ne propunem s-o dezvoltăm³².

²⁴ Alexandre A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie, 1834—1849*, Librairie Plon, Paris, 1907, p. 74—75.

²⁵ Intitulat *Primele convențiuni între Principatele române* („Viața românească”, an. III (1908), nr. XI, p. 178—195), articolul, revăzut și îmbunătățit sub raportul informațiilor documentare, a fost înglobat apoi în lucrarea monografică *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, Editura Academiei Române, București, 1915, p. 195—204, 374—380.

²⁶ Gh. T. Kirileanu, *Ideia Unirii la marele logofăt C. Conachi*, în „Convorbiri literare”, an XLIII (1909), nr. 1, din ianuarie, p. 55—59.

²⁷ *Ibidem*, p. 57—59.

²⁸ *Ibidem*, p. 56.

²⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, ed. a III-a, Editura Cartea Românească, București, 1930, p. 163 și 166.

³⁰ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 167.

³¹ D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihail Sturza*, Iași, 1947, p. 31—34.

³² Între excepții amintim, în primul rînd, cele două volume de corespondență și documente ale domniei lui Gh. Bibescu (Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu. Corespondență și documente, 1843—1856*, vol. I—II, București, 1893—1894), ce conțin unele date despre demersurile domnitorului pe lângă Poartă pentru a obține majorarea tarifului vamal de la 3% la 5%. Cunoscuta colecție Hurmuzaki, mai ales

În prezentul studiu, folosindu-ne de un material documentar în cea mai mare parte inedit, cules de la Biblioteca Academiei, Arhivele Statului București, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Statului din Iași și din Focșani, de informații adunate atât din presă, cât și din publicațiile oficiale ale vremii, vom încerca să reconstituim elementele ce au concurat la realizarea primului pas de apropiere a celor două Principate române, ilustrat prin unificarea lor vamală, ce a prefăcut și a înlesnit pe plan economic actul Unirii de la 24 ianuarie 1859.

Convenția dintre Moldova și Țara Românească din 1835. Prilejul pentru o reglementare a regimului vamal avea să se ivească cu ocazia instaurării unui sever control vamal pe hotarul ce despărțea Principatele române, în urma proclamării libertății comerțului prin tratatul de la Adrianopol din 1829.

Dacă pînă în acest an venitul vămilor de pe această graniță era considerat ca neînsemnat pentru Vistierii Moldovei și Țării Românești, datorită unei circulații aproape inexistente a mărfurilor cauzată, în primul rînd, de obligațiile de aprovizionare a capanului Țarigradului, după 1829, în noile condiții, antreprenorii vămilor au procedat la taxarea tuturor produselor, indiferent de natura lor. Alături de categoria mărfurilor aflate în tranzit, supuse la o dublă taxă vamală (o dată la intrarea într-un principat sau altul și apoi la trecerea lor peste linia vamală aflată între ele), aplicarea fără excepție a măsurilor amintite avea să aducă mari prejudicii locuitorilor din regiunile limitrofe hotarului dintre Moldova și Țara Românească. Este cazul locuitorilor munteni obișnuiți să vină la măcinș și la pădurile din partea Moldovei, dar mai ales a țăranilor moldoveni, care, aflați cu locuințele lor pe fișia cuprinsă între Siret și linia ce marca granița cu principatul vecin, cu foarte puțin teren propice agriculturii, au găsit locuri de hrană, fie luîndu-le în arendă, fie în dijmă, precum și pășunea pentru vite, pe moșiile Țării Românești din apropierea hotarului cu Moldova. După strînsul recoltei, la trecerea produselor spre casele lor, pînă atunci liberă, locuitorii din partea Moldovei au fost obligați la achitarea unei taxe de export, conform tarifului întocmit de Sfatul Administrativ al Țării Românești în ședința din 22 octombrie 1831, aplicabil în egală măsură la toate celelalte puncte vamale ale principatului³³. În afară de aceasta, în urma drasticelor măsuri vamale, comercializarea vitelor, ca și a articolelor meșteșugărești produse în mediul rural a fost și ea stînjinită³⁴. Din sursa citată anterior aflăm că vămășii din Moldova percepeau o taxă de export

volumele XVII și XVIII publicate de Nerva Hodoș (*Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze*, vol XVII-XVIII, București, 1913—1916), cuprinde cîteva rapoarte consulare ce reflectă felul cum a fost privit de către unele Puteri europene actul unificării vamale dintre Moldova și Țara Românească. Corespondența lui Știrbei-vodă, publicată de N. Iorga în două volume (București, 1905), ne furnizează unele informații referitoare la aplicarea în principate a noii taxe vamale majorată la 50%, începînd de la 1 septembrie 1850. În sfîrșit, I. C. Filitti a reprodus într-o broșură textul unor documente din perioada reglementară (*Documente din vremea Regulamentului Organic*, București 1935), între care se găsesc și unele mărturii documentare relative la încheierea convenției din 1835.

³³ Astfel, pentru o chilă de Brăila de grîu, porumb sau mei a fost fixată o vamă de patru lei, iar pentru aceeași unitate de măsură de orz și ovăz cite doi lei (Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 2930/1830, f. 2).

³⁴ Revelatoare în acest sens, pentru situația generală creată pe granița dintre cele două Principate române, este jalba locuitorilor din ținutul Putnei adresată Sfatului Administrativ al Moldovei la începutul anului 1832, în care făceau cunoscut că „... încă di la moșii și părinții noștri ni-am hrănit cu sămănaturi și cosituri în țara Muntenască, învîndu-ne cu stăpînii moșiilor. Și toți aceli roduri a osteneților noastre, după ce li stringem de pe cîmp, trierîndu-le și curățîndu-le acolo pi loc, aducem roada la casili noastre fără nici o supărări sau opriri dispre nime. Iar apoi, iarna tricem cu vitile și li hrănim pi cîmpiile Țării

între 13 și 17 lei de fiecare cap de vită mare, în timp ce cei munteni, după o estimare arbitrară, aplicau în același caz tariful de 3%. Cît de păgubitor pentru interesele locuitorilor ținutului Putna și ai județului Slam Rîmnice, ca și pentru relațiile directe stabilite între ei era regimul sever aplicat pe hotarul comun al celor două principate reiese cu priscsînță din alte numeroase documente³⁵, pe care cel citat le sintetizează: „... în scurt, am ajuns întru atîta supărări încît nu puteam merge nici să ni vedem rudili și copiii ci, pentru pacatili noastre, au apucat a ni incuscri și a ni rodi din pricina vecinătății unii către alții, căci dispărîndu-ne numai hotarul, pînă și gîștili și vițaii dispre o parte către alta trece și să amestecă”³⁶.

Desigur că de la tariful vamal amintit nu aveau să fie exceptați, așa cum ne atestă un raport al Departamentului de Interne din 24 octombrie 1832 înaintat Sfatului Administrativ al Moldovei, nici boierii și „alte feți”, la trecerea rodurilor de pe moșiile ce le aveau în Țara Românească³⁷.

Serioase perturbații, datorate aceluiași cauze, au fost înregistrate și în relațiile comerciale dintre principate, și așa destul de anemice la acea dată, dar mai ales în așa numitul comerț mic de graniță, întreținut de negustorii orașelor și țărgurilor aflate în imediata ei apropiere (Focșani, Brăila, Galați, Odobești, Virteșcoi, Nămolosa ș.a.), ca și de locuitorii lor ce-și procurau, fie dintr-o parte, fie din alta, cele necesare nevoilor lor zilnice. Așa, de pildă, la 26 octombrie 1832, stărostia Putnei făcea cunoscut Departamentului de Interne că obiectele și alimentele cumpărate de orașenii Focșanilor Moldovei de la prăvăliile Focșanilor Munteniei, sînt confiscate de vameși drept mărfuri de contrabandă³⁸. Faptul este atestat și de mai multe jalbe ale țărgoveților, care arătau că o asemenea „strîmtorire” instaurată pe granița celor două principate în locul armoniei și libertăților ce au existat pînă atunci îi pun în imposibilitatea de a se aproviziona, închizînd cu desăvîrșire și „alijverîșul negoțului”³⁹. În aceeași situație alarmantă s-au aflat și casapii din Focșanii Moldovei, cărora le-a fost interzis de către ocîrmuirea județului Slam Rîmnice de a mai achiziționa vite din Țara Românească⁴⁰, ceea ce avea să creze Eforiei orașului, pînă la reglementarea situației, dificultăți în aprovizionarea cu carne a populației.

În sfîrșit, rigorilor datorate barierei vamale de pe hotarul comun al Moldovei și Țării Românești, se mai adaugă și taxa percepută de către antreprenorii domeniului Brăila la punctul Vădeni de pe Siret, pe plutele coborîte pe acest rîu de către negustorii ce se ocupau cu exportul lemnului de construcție mai ales în

Românești, cu paile ci avem acolo clădite, precum și lăcuiitorii din Țara Românească trece cu bucatile lor în țara Moldovei la mori, la păduri și alte”. Dar începînd cu anul 1831, datorită unor „prifaciri foarte supărătoari” — arătau în continuare jăluitorii — nu numai că nu sînt liberi de a trece cu plugurile și vitele lor la locurile de hrană, „dar nici rodurile nu sîntem volnici a li treci în partea Moldovii fără plată... A vinde sau cumpăra vreo vită, sau di vini sau treci vreon soponari, mătăsari, păsari, cu cofi, cu osli, cu scoarți și altili di acestia, ni să ieu groaznici vâmi și dintr-o parte și dintr-alta..., încît s-au părăsit toți de a mai treci cu ceva...” (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 4—5).

³⁵ Jalbele locuitorilor din satul Costieni și ale locuitorilor din ocoalele Milcovul de Sus și Biliiești (ținutul Putna), din 15 septembrie și, respectiv, 2 noiembrie 1832; rapoartele stărostiei Putna către Departamentul de Interne al Moldovei, din 26 octombrie 1832, 27 septembrie și 7 octombrie 1833 etc. (*ibidem*, f. 277, 58 și, respectiv, f. 49 și 332). Jalbe ale locuitorilor și rapoarte ale stărostiei Putna în aceeași chestiune aveau să continue pînă în 1835, anul cînd s-a încheiat convenția între Moldova și Țara Românească.

³⁶ *Ibidem*, f. 5.

³⁷ *Ibidem*, f. 46—47.

³⁸ *Ibidem*, f. 49.

³⁹ *Ibidem*, f. 335, 373.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 292, 295.

Turcia. Dacă înainte de tratatul de la Adrianopol această taxă a fost încasată în mod abuziv de către pașalele raialei Brăila, o dată cu îndepărtarea lor ea avea să se transforme într-un venit regulat acordat domeniului Brăila, ce era arendat de către ocîrmuirea Țării Românești. La 6 noiembrie 1832, mai mulți negustori din Galați s-au plîns lui Kiselev că taxei de 3½ piaștri percepută la Vădeni pentru fiecare plută formată din 5 pînă la 18 bucăți de trunchiuri i s-a adăogat, în 1830, de către guvernul Moldovei, o nouă taxă de aceeași valoare, ce se achita însă la Galați, reprezentînd vama cuvenită pentru exportul lemnului de construcție. Ei au cerut insistent desființarea taxei de la Vădeni, majorată în 1832, la 5 piaștri de fiecare plută, pentru că era încasată în mod nedrept, ca o reminiscență împovăraătoare din timpul puterii discreționare a pașalelor Brăilei⁴¹.

Cele cîteva exemple prezentate din numeroasele existente în documente pun în evidență situația nou creată pe granița moldo-valahă după 1829, ce a incomodat în mod vădit activitatea comercială a locuitorilor deprinși de-a lungul vremurilor a trăi într-o firească „armonie a vecinătății”⁴². Că au avut mai mult de suferit cei din partea Moldovei, la ale căror nemulțumiri ne-am referit îndeosebi, aceasta nu modifică cu nimic aspectul problemei, căci, așa cum lesne se poate observa, aproape întreaga gamă de activități desfășurate de moldoveni era legată nemijlocit și orientată spre principatul vecin, Țara Românească.

Sesizată în numeroase rînduri, ocîrmuirea Moldovei a intervenit pe lîngă cea a Țării Românești pentru reglementarea situației de la hotarul comun al celor două principate. De altfel, Regulamentele Organice (art. 429 din cel moldovean⁴³ și art. 374 din cel muntean⁴⁴) au prevăzut ca locuitorii satelor de pe granița moldo-valahă să fie liberi a trece temporar dintr-o parte în alta pe baza unor simple adevărate ale „giudețelor satești” și numai dacă s-au învoit pentru lucru cu proprietarii moșilor respective. Această stipulație, ca și cele privind extrădarea infractorilor, dezertorilor și a datornicilor, precum și a libertății tranzitului, nu aveau să fie aplicate o dată cu intrarea în vigoare a celor două Regulamente Organice, ci numai după ce între Moldova și Țara Românească a fost încheiată o convenție, ce avea să constituie punctul de plecare al unificării de mai tîrziu a vămilor lor. De aceea ne vom opri, fără a intra în detalii⁴⁵, asupra principalelor aspecte ale convenției din 1835 în direcția contingență cu subiectul abordat de noi.

Printr-un raport din 7 martie 1832, Sfatul Administrativ al Moldovei aduce la cunoștință lui Kiselev⁴⁶ și Sfatului Administrativ al Țării Românești⁴⁷ urmările greu de suportat de către locuitori ale regimului sever instaurat pe hotarul comun al celor două țări și invită ocîrmuirea de la București ca, în spiritul prevederilor art. 152 și 429 ale Regulamentului Organic, să poruncească grabnice măsuri pentru revenirea la vechea situație dinainte de 1829.

În dorința de a pune în aplicare atît dispozițiile regulamentare, cît și de a da curs cererii Moldovei, în ședința din 30 martie Sfatul Administrativ al Țării Românești alcătuiește nota sa explicativă⁴⁸, expediată lui Kiselev la 6 aprilie⁴⁹, în care,

⁴¹ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 63, 68. Cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 195.

⁴² Avînd în vedere cele atestate documentar, afirmația lui G. Bezviconi că de la 1 ianuarie 1832 a fost realizată pentru un scurt timp, grație lui Kiselev, prima unire economică a celor două Principate române prin desființarea vămilor și declararea comerțului liber între ele, apare, evident, ca nefondată (G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor române-ruse*, București, 1962, p. 235–236 și 248).

⁴³ „Analele parlamentare...”, tom. I₂, p. 222.

⁴⁴ *Ibidem*, tom. I₁, p. 357–358.

⁴⁵ Un studiu asupra convenției din 1835 este în curs de elaborare.

⁴⁶ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 2.

⁴⁷ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 9.

⁴⁸ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 4–5.

⁴⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 12–13; cf. I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului Organic*, București 1935, p. 58–59.

recunoscînd situația reală, motivă că ocîrmuirii „... nu a putut să(-i) scape din vedere... ca, potrivit cu slobozenia comerțului, ar fi în cuviință să se facă vreo deosebire pentru cele ce s-ar exporta” dintr-un principat în altul, ceea ce ar fi atras o scădere simțitoare a veniturilor vămilor⁵⁰. Așa stînd lucrurile, nici în contractul de arendare a vămilor Țării Românești, încheiat la sfîrșitul anului 1830, nu a fost inserată nici o condiție care să prevadă scutirea locuitorilor moldoveni de achitarea taxei vamale. Cu acest prilej însă, Sfatul Administrativ al Țării Românești a făcut o serie de propuneri potrivit cărora, pînă la expirarea contractului de antrepriză a vămilor (1 ianuarie 1833), să se stabilească de către guvernele celor două țări, în parte, normele de negociere ale unei convenții, în care să fie cuprinse toate „pricinile de învoire” prevăzute de Regulamentul Organic și care, apoi, împărțite reciproc și amendate, să formeze baza de discuții a unei comisii mixte însărcinată pentru a desăvîrși o „pravilă statornică pă vremea viitoare”⁵¹.

Acceptînd aceste propuneri, Kiselev a cerut celor două Sfaturi Administrative ale principatelor să procedeze în consecință, astfel ca, la prima sesiune a Obștinutelor Obștești Adunări din decembrie 1832, să fie prezentat spre aprobare rezultatul lucrărilor comisiei mixte ce se va întruni la Focșani⁵².

Luată în ansamblu, normele de negociere întocmite de guvernele Moldovei⁵³ și Țării Românești⁵⁴ pentru alcătuirea actului convenției, avînd la bază prevederile Regulamentelor Organice, nu aveau să prezinte totuși, deși au existat, deosebiri fundamentale și de nerezolvat. Cum însă dezacordurile din propunerile formulate au format și obiectul dezbaterilor comisiei mixte, ne vom ocupa de ele la momentul oportun.

Odată lucrările pregătitoare încheiate, așa cum se și menționează într-un raport al Sfatului Administrativ Extraordinar al Țării Românești din 16 noiembrie 1832 înaintat lui Kiselev⁵⁵, cele două principate și-au numit delegații lor care trebuiau să alcătuiască comisia mixtă. Din partea Moldovei au fost desemnați spătarul Săndulache Stamatin și paharnicul Asanache Dan⁵⁶, iar din partea Țării Românești postelnicul Constantin Suțu și căminarul Grigore Mavrodoglu⁵⁷. Reuniți la Focșani, membrii comisiei mixte și-au început activitatea la 7 decembrie 1832, cînd a și fost încheiat primul jurnal al ședinței în care au fost prezentate și schimbate imputernicirile din partea ocîrmuirilor respective⁵⁸. Apoi, pe baza instrucțiilor primite, ce nu erau decît propunerile de negociere întocmite anterior de fiecare din guvernele principatelor, precum și a îndrumărilor date delegaților chiar în timpul desfășurării tratativelor, comisia a procedat la dezbaterile problemelor de fond și la fixarea elementelor ce aveau să fie incluse în actul convenției, a cărei redactare sub formă de proiect trebuia să marcheze încheierea misiunii reprezentanților amintii.

La 8 decembrie 1832, comisia mixtă a încheiat jurnalul nr. 2 în care s-a prevăzut obligația ocîrmuirilor Moldovei și Țării Românești de a înapoia, începînd din ziua ratificării convenției, pe toți locuitorii dajnici, precum și pe țiiganii statului, mănăstirilor și ai particularilor, care vor pribegi dintr-o parte în alta. Drept pedeapsă pentru acei care vor primi astfel de bejenari, a fost stabilită o

⁵⁰ I. C. Filitti, *Primele convențiuni între Principatele române*, în „Viața românească”, an. III (1908), vol. XI, p. 179.

⁵¹ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 5; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 13.

⁵² Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 7; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 30, 77.

⁵³ *Ibidem*, f. 30—34.

⁵⁴ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 80—88.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 93—94.

⁵⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 30.

⁵⁷ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 126; cf.

I. C. Filitti, *Primele convențiuni*..., p. 179.

⁵⁸ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 152.

amendă achitată ambelor Visteriei, ce se ridica la valoarea unei îndoite capitații de fiecare fugar⁵⁹.

Prin jurnalele nr. 3⁶⁰ și nr. 4⁶¹ întocmite tot la 8 decembrie se garanta cetățenilor ambelor principate trecuți dintr-o parte în alta, dobândirea de drepturi civile și de averi imobile, precum și obligația reciprocă a celor două guverne de a extrăda în țara de origine pe „făcătorii de rele”, dezertorii și datornicii ce ar fugi dintr-o parte în alta. Prevederile jurnaului nr. 3 aveau să fie completate de hotărârile adoptate și inserate în jurnalul nr. 14, din 5 ianuarie 1833, potrivit cărora locuitorii din zona frontierei comune erau liberi să treacă în principatul vecin, la „cîmpeneștile lor îndeletniciri”, pe baza numai a unui răvaș eliberat de jurații sau pasnicii satului respectiv⁶².

Pentru trecerea cirezilor de vite sau a turmelor de oi și capre la pășunat sau iernat, prin jurnalul nr. 5, din 12 decembrie 1832, au fost stabilite în cele mai mici amănunte regulile ce trebuiau respectate cu strictețe de către locuitori, în scopul excluderii oricărei posibilități de practicare a unui comerț cu vite clandestin, ce ar fi frustat Vistierile de plata legiuită a taxelor vamale. Interesantă de reținut este prevederea conform căreia proprietarii care ar intenționa să-și taie vitele la zalhanalele principatului unde le-au avut la pășunat, erau obligați să renunțe la seu în favoarea ocîrmuirii respective, fiind însă liberi de a transporta cervișul, pastrama și pieile în schimbul achitării taxelor vamale de export. Totodată, pentru vitele de talmazlic trecute din Moldova în Țara Românească sau invers, ca și pentru animalele folosite de arendașii de moșii la munca cîmpului, dar care au depășit termenul de un an de la data trecerii lor peste hotar, a fost prevăzută plata poșlinei⁶³.

Jurnalul nr. 13 adoptat la 4 ianuarie 1833 a adus noi precizări în legătură cu pășunatul vitelor. În acest sens, ca să fie înlăturat orice prilej de „catahrisis”, la propunerile și insistențele reprezentanților muntelui, comisia mixtă a considerat absolut necesar, pe de o parte, menționarea satelor așezate pe hotarul comun al Moldovei și Țării Românești, ai căror locuitori urmau să beneficieze în exclusivitate de dreptul de a-și pășuna vitele într-un principat sau altul, iar pe de altă parte, îndatorirea guvernelor de a porunci ocîrmuirilor locale să nu admită „...a să așaza alte sate din nou pe marginea hotarului...”⁶⁴.

În jurnalul nr. 6, din 14 decembrie 1832⁶⁵, s-au stabilit detaliat condițiile în care locuitorii din zona hotarului comun puteau să transporte la casele lor, fără nici o taxă vamală, produsele rezultate din învoieli pentru diferite munci (semănături, coasă etc.) făcute cu proprietarii sau arendașii moșiilor dintr-un principat sau celălalt. Astfel, după achitarea dijmiei cuvenite, acești locuitori puteau să-și ridice de pe moșiile respective „rodurile” de cereale, fin și legume și a le trece nesupărați pe la punctele străjuite peste cordonul vamal, numai pe baza unor adeverințe eliberate de proprietarii sau arendașii cu care au fost învoiți, în care urma să fie specificată exact cantitatea de produse ce le-a revenit, spre a oferi cinovnicilor de la schelele vămilor posibilitatea efectuării controlului. Pentru locuitorii care se angajau ca jitari sau pîndari, ori la treierat, cu plata în natură, a fost fixată o cotă de produse, scutite de taxe vamale, pe care aveau dreptul a le trece peste hotar, limitată la 3 chile⁶⁶ pentru jitari și două chile pentru cei angajați

⁵⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 100—101; cf. I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului Organic*, p. 59—60.

⁶⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 154; dosar 142, f. 97.

⁶¹ *Ibidem*, f. 98; dosar 86, f. 161.

⁶² *Ibidem*, f. 180; dosar 142, f. 158.

⁶³ *Ibidem*, dosar 86, f. 162; dosar 142, f. 125—126.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 156; dosar 86, f. 181.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 163—164; dosar 142, f. 123—124.

⁶⁶ S-a avut în vedere chila muntenească de 400 ocale.

la munca treieratului. Spre deosebire de aceștia, comisia a decis ca proprietarii care-și aveau moșiile în celălalt principat, în aceleași condițiuni, puteau să treacă 12 chile de porumb sau mei, 12 chile de orz, 6 chile de grâu boabe sau făină și 9 care de fin⁶⁷. În schimb, arendașii nu au fost dispensați de achitarea taxelor vamale legiuite la transportarea produselor recoltate de pe moșiile ținute în arendă în principatul vecin, fiind exceptate, în cantități mici, legumele, fructele, păsările ș.a., pe care aveau dreptul atât proprietarii, cât și arendașii să le treacă nestingheriți.

Stabilirea celor ce „... au trebuință locuitorii marginii amîndurora prințipaturilor pentru hrana vieții lor, păzindu-să și interesul Vistierii staturilor” a format obiectul jurnalului nr. 8 din 29 decembrie 1832⁶⁸. Pentru aprovizionarea cășăpiilor din Focșani, Brăila, Galați, Odobești, Virteșcoi și Nămolosa a fost prevăzut un număr limitat de vite mari și mici (numai miei), care puteau fi cumpărate de la iarmaroace în cursul unui an și trecute peste hotar cu condiția achitării poșlinei de export legiuită în principatul unde au fost achiziționate⁶⁹. De asemenea, locuitorii „de orice treaptă” erau liberi să cumpere și să treacă dintr-o parte în alta, fără a plăti vamă, diverse produse și alimente, a căror cantitate nu putea depăși 50 ocale⁷⁰, ca și lemne fasonate sau pentru foc și diferite obiecte din lemn⁷¹. Isnaful brutarilor nu putea să cumpere la o zi de tîrg mai mult de 50 ocale făină. În schimb, comerțul cu vite a fost prohibit aproape complet, locuitorii din zona graniței comune avînd dreptul de a vinde și cumpăra între dîși, numai pentru „casnica lor trebuință”, unul sau doi boi de jug, doi cai, o vacă și cîte o vită mică, pentru care însă trebuiau să plătească taxa de export stabilită în principatul unde au fost cumpărate⁷².

Prin jurnalul nr. 9, încheiat la 29 decembrie 1832, comisia mixtă de la Focșani a admis și a prevăzut în mod expres libertatea tranzitului pentru toate categoriile de mărfuri⁷³, cu excepția zaharelor, vitelor, seului și sării, precum și a vinului și a rachiului pentru care au fost stabilite condiții speciale⁷⁴.

O hotărîre deosebit de importantă, mai ales pentru Moldova, a fost aceea a înlăturării taxelor vamale percepute la Vădeni pentru plutele și alte produse ce erau coborîte pe Siret. Dar aplicarea acesteia avea să întîrzie, căci — așa cum se menționează în jurnalul nr. 10, redactat și încheiat la aceeași dată ca și cel anterior — venitul domeniului Brăila, de care depindea și punctul vamal Vădeni, fusese dat în antrepriză de către guvernul Țării Românești pînă la 1 ianuarie 1836, cînd cele decise mai sus de către comisia mixtă aveau să fie concretizate prin intrarea în vigoare a actului convenției⁷⁵.

⁶⁷ Fiecare car de fin a fost apreciat de 9 stînjneni.

⁶⁸ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 172—173; dosar 142, f. 190—191.

⁶⁹ Comisia mixtă a apreciat pentru fiecare din localitățile menționate următorul număr de vite mari și mici, pe care casapii aveau voie să le cumpere în decursul unui an: Focșani cîte 200 vite mari, 5000 mici, Brăila și Galați cîte 200 vite mari și 4000 mici, Odobești și Virteșcoi cîte 150 vite mari și 1500 mici, iar Nămolosa cîte 100 vite mari și 1 500 vite mici (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 190; dos. r. 86, f. 172).

⁷⁰ Făină de grâu și de porumb, pline coaptă, păsări, ouă, unt, pește proaspăt și sărat ș.a. Pentru orz, în schimb, s-a prevăzut ca într-o zi de tîrg să poată cumpăra boierul pînă la o chilă, negustorul o jumătate chilă, iar restul locuitorilor pînă la o dimirle, socotită de 24 ocale (*ibidem*, dosar 142, f. 191).

⁷¹ Cherestea de tot felul, pari, nulele, buți, poloboace, căzi, cofe ș.a.

⁷² *Ibidem*, dosar 86, f. 173.

⁷³ *Ibidem*, f. 169; dosar 142, f. 195.

⁷⁴ Cerealele, vitele, seul și sarea puteau fi tranzitate numai în urma unei înțelegri ce ar interveni între guvernele principatelor (*ibidem*).

⁷⁵ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 168.

Jurnalele următoare, nr. 11 și 12, încheiate la 20 decembrie 1832⁷⁶, privesc dispozițiile pe care trebuiau să le respecte locuitorii ce trec dintr-o parte în alta a principatelor la mori, pive și dîrste. Tot cu acest prilej li s-a mai permis să cumpere orice fel de articole de îmbrăcăminte scutite de taxe vamale.

Cu ocazia acestor tratative, comisia mixtă a mai reglementat și problema aprovizionării Focșanilor munteni cu apă din partea Moldovei⁷⁷.

De o mare însemnătate practică pentru aplicarea celor prevăzute în jurnalele precedente avea să se dovedească, fără îndoială, stabilirea punctelor vamale pe granița comună a celor două Principate române. Asupra acestei probleme au existat controverse în ceea ce privește numărul și amplasarea lor pe linia hotărului. În normele pentru negocierea acestei convenții, întocmite de Sfatul Administrativ al Țării Românești, au fost prevăzute trei puncte vamale: Focșani, Măxineni și Vădeni, pe unde puteau trece numai mărfurile supuse taxelor vamale. Pentru nevoile cotidiane ale locuitorilor din zona frontierei comune, se lăsa la latitudinea comisiei să fixeze alte puncte pe unde nu vor putea trece decât mărfurile și produsele exceptate de la tarifele vamale⁷⁸. Considerându-le insuficiente, Sfatul Administrativ al Moldovei a cerut reprezentanților săi de la Focșani⁷⁹ să propună înființarea de noi puncte vamale⁸⁰, acceptate însă numai în parte, în urma instrucțiunilor primite⁸¹, de către delegații Țării Românești. Astfel, la 20 ianuarie 1833, comisia mixtă reușește să încheie un nou jurnal, nr. 16, prin care au fost stabilite patru puncte vamale principale, și anume: Virteșcoi, Focșani, Nămolosa și Vădeni, pentru importul și exportul mărfurilor supuse tarifelor vamale. Alte cinci localități, Slobozia, Risipoiți, Tuguieți, Corbul și Măxineni în partea Țării Românești, și Călimănești, Răstoaca, Malurile, Blehani și Măxineni, în partea Moldovei, unde se vor instala numai pichete, vor fi folosite în exclusivitate de locuitorii mărginași ai celor două Principate române⁸², binențeles cu respectarea strictă a tuturor celor hotărâte prin jurnalele anterioare.

Fără succes avea să se soldeze încercarea comisiei mixte de a realiza unificarea unităților de măsură, fapt consemnat de altfel și în jurnalul nr. 17 din 20 ianuarie 1833⁸³ continuînd să fie utilizată unitatea tradițională, chila, de valori însă deosebite: 400 ocale în Țara Românească și 240 ocale în Moldova.

În sfîrșit, ultimul dintre jurnalele comisiei mixte semnat de membrii ei a fost cel cu nr. 18, tot din 20 ianuarie 1833, prin care s-a decis alcătuirea unei comisii formată din doi revizori, cîte unul de fiecare principat, ce urma ca în decurs de doi ani, după ratificarea și publicarea convenției, să verifice trimestrial felul în care stipulațiile ei sînt aplicate pe toată linia frontierei comune de către străjitorii și cinovnicii de la punctele vamale⁸⁴.

Depășind cu multe termenul stabilit pentru încheierea convenției — după instrucțiunile delegației Țării Românești actul convenției trebuia să intre în vigoare la 1 ianuarie 1833⁸⁵ — tratativele de la Focșani, începute la 7 decembrie 1832, aveau să fie întrerupte brusc, fără să fi fost examinate toate problemele înscrise pe agenda de lucru a comisiei mixte. Motivul principal l-a constituit, fără

⁷⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 170—171; dosar 142, f. 193—194.

⁷⁷ Această chestiune a fost definitivată prin jurnalul nr. 7 din 28 decembrie 1832 și nr. 15 din 8 ianuarie 1833 (*ibidem*, f. 159, 307; dosar 86, f. 167).

⁷⁸ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 81.

⁷⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 10 v.

⁸⁰ Au fost propuse 5 puncte vamale principale: primul la Andrieș, al doilea între Virteșcoi și Odobești, al treilea la Focșani, al patrulea între Bulboaca și Belciug, și, în sfîrșit, al cincilea la Vădeni (*ibidem*), dosar 142, f. 86.

⁸¹ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 220.

⁸² Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 179.

⁸³ *Ibidem*, f. 178; dosar 86, f. 182.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 184; dosar 142, f. 177.

⁸⁵ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 123.

îndoială, refuzul delegaților Țării Românești de a lua în considerare modificările propuse de ocîrmuirea Moldovei la unele din jurnalele ce fuseseră deja încheiate.

Învinuind pe reprezentanții săi că s-au abătut de la litera instrucțiunilor ce li s-au dat⁸⁶, Sfatul Administrativ al Moldovei nu s-a declarat de acord cu termenului prevăzut în jurnalul nr. 2 pentru înapoierea celor pribegiți, propunînd ca această prevedere să capete o aplicare retroactivă, începînd cu data intrării în vigoare a Regulamentului Organic⁸⁷. De asemenea, s-a pronunțat împotriva folosirii adeverințelor eliberate de proprietarii sau arendașii de moșii locuitorilor dijmași — așa cum s-a stabilit prin jurnalul nr. 6 — pe baza cărora ultimii să poată transporta la casele lor produsele ce le-au dobîndit, întrucît ar da naștere la tot felul de abuzuri. Același Sfat era de părere ca locuitorii în cauză să fie obligați să-și treacă produsele în snopi și prin puncte special înființate pe hotar, la distanța de două ceasuri unul de altul⁸⁸, mijloc considerat drept eficace pentru eliminarea oricăror posibilități de contrabandă — de aici și inutilitatea adeverințelor⁸⁹.

Invocînd art. 152 din Regulamentul Organic, care prevedea libera trecere dintr-un principat în altul a produselor pentru „trebuința cea de toate zilele a locuitorilor”⁹⁰, Sfatul Administrativ al Moldovei a calificat hotărîrile comisiei mixte, inserate în jurnalul nr. 8, drept o îngrădire „vătămătoare” adusă relațiilor comerciale ale celor două Principate române, ce se răsfrînge în special asupra locuitorilor din regiunea graniței comune⁹¹. În urma noilor instrucțiuni primite⁹², deși reprezentanții Moldovei au insistat să fie declarat liber comerțul cu vite numai pentru „alijverisul” locuitorilor pomeniți, delegații Țării Românești s-au opus hotărîrî⁹³, neacceptînd decît o majorare a numărului de vite necesare căsăpiilor din localitățile menționate și aflate pe hotarul comun, în raport cu numărul prevăzut în instrucțiunile pe care le aveau de la ocîrmuirea lor⁹⁴.

În sfîrșit, alte obiecții au fost făcute pe marginea jurnalului nr. 13, Sfatul Administrativ al Moldovei poruncind delegaților săi de la Focșani ca măsura arbitrară menționată în jurnalul de mai sus să fie modificată fie mutîndu-se străjile de pe graniță în spatele locurilor de imaș, fie obligîndu-se satele de a da zapise prin care să se angajeze a veghea cu strășnicie de a nu se întîmpla nici un fel de „caciardisiri” (furturi sau treceri ilicite de vite destinate negoțului)⁹⁵. Neobținînd satisfacție, același Sfat, la 3 iunie 1833, era de părere să fie interzisă trecerea vitelor la pășunat dintr-un principat în celălalt, motivînd că din cauza numărului lor mare nu se poate „...închipui vreo pază lesnicioasă și temeinică...”⁹⁶.

Nemulțumit de refuzul reprezentanților munteni de a accepta amendamentele propuse la jurnalele nr. 2, 6, 8 și 13, Sfatul Administrativ al Moldovei a încetat, după 20 ianuarie 1833, a da, în afara celor cunoscute, noi „dezlegări” trimișilor săi de la Focșani⁹⁷. Astfel, au rămas nerezolvate și fără a se lua nici o

⁸⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 131; dosar 142, f. 316.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 86, f. 54; dosar 142, f. 316—317.

f. 316—317.

⁸⁹ La 20 ianuarie 1833, comisia mixtă a încercat, fără rezultat însă, să încheie un jurnal în care să realizeze un compromis între soluțiile propuse de Sfatul Administrativ al Moldovei și cele cuprinse în jurnalul nr. 6 din 14 decembrie 1832 (*ibidem*, f. 202).

⁹⁰ „Analele parlamentare...”, tom. I₂, p. 159.

⁹¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 317 v.

⁹² *Ibidem*, f. 163.

⁹³ *Ibidem*, f. 201.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 309.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 161.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 319.

⁹⁷ *Ibidem*, dosar 86, f. 131.

hotărâre chestiunea unificării cursului monedelor celor două principate⁹⁸, precum și a stabilirii duratei de aplicare a convenției⁹⁹. Propunerea Moldovei prevăzută în normele pentru alcătuirea actului convenției, ca membrii comisiei mixte asistați și de doi „gheometri ai staturilor” să procedeze, după o „pătrunzătoare localnică cercetare”, la revizuirea liniei de hotar ce despărțea cele două Principate române¹⁰⁰, a fost respinsă de reprezentanții Țării Românești, care și-au declinat competența de a soluționa asemenea probleme, întrucât nu aveau instrucții de la guvernul lor¹⁰¹.

În această fază de impas a negocierilor, delegații Țării Românești au considerat aproape încheiată misiunea lor, cerînd în numeroase rînduri reprezentanților Moldovei să urgenteze definitivarea actului convenției¹⁰². La 28 ianuarie 1833 ei raportează Sfatului Administrativ Extraordinar al Țării Românești că au încheiat toate jurnalele în conformitate cu instrucțiile primite, excepție făcînd cel referitor la unificarea cursului monedelor, și au redactat pe baza lor un proiect de convenție pentru a fi iscălit de membrii comisiei mixte pînă la 1 februarie¹⁰³.

Pe de altă parte, la 4 februarie, Sfatul Administrativ al Moldovei, în speranța de a obține modificarea jurnalelor criticate pe considerentul că îngrădesc „lăcitorii marginii cu asemenea strîmtoriri”, încît „vor fi nevoiți a lăsa locuințele lor și a să muta aiure, pentru că nici vor putea trăi acolo unde cu aceste legiuiri aducătoare de feluri de catahrisuri, ei în toate zilele pot cădea în feluri de învinovățiri și năpăști”, apelează prin Mirkovici¹⁰⁴ la mediațiunea lui Kiselev, cerîndu-i, o dată cu prelungirea lucrărilor comisiei mixte, să cumpănească care din părți s-a îndepărtat de la „înlesnirile noroadelor amîndouă”¹⁰⁵. Totodată, a dat dispoziții delegaților săi de la Focșani ca în proiectul de convenție ce se va alcătui să fie menționate, neapărat, propunerile ocîrmuirii Moldovei, neacceptate de reprezentanții munteni¹⁰⁶, fapt ce a fost interpretat de guvernul Țării Românești ca o revizuire a jurnalelor adoptate și iscălite de membrii comisiei mixte¹⁰⁷. În consecință, la 23 februarie 1833, el sugerează lui Kiselev ca reprezentanții celor două Principate române să fie rechemati de la Focșani¹⁰⁸, urmînd ca pricinile de neînțelegere să fie rezolvate la nivelul Sfaturilor Administrative¹⁰⁹.

Fără a da curs unor noi propuneri care să apropie, dacă nu să elimine total diferențele, ocîrmuirile Moldovei și Țării Românești s-au limitat la schimburi de adrese în care-și mențineau punctele de vedere¹¹⁰, ceea ce a avut drept rezultat amînarea încheierii convenției. Cei care aveau să suporte consecințele, mai ales că toamna anului 1833 se apropia, au fost tot locuitorii din regiunea frontierei comune, lăsați în continuare la discreția abuzurilor practicate de vameși.

⁹⁸ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 312.

⁹⁹ Fără a avea instrucțiuni în acest sens și a încheia un jurnal special, delegații Moldovei s-au declarat de acord cu data de 1 iulie 1838, propusă de reprezentanții Țării Românești (*ibidem*).

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 31 v.

¹⁰¹ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 175 ; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 93. v.

¹⁰² *Ibidem*, f. 91, 102 ; dosar 142, f. 219 ; Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 321.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 294.

¹⁰⁴ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 128—129.

¹⁰⁵ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 359.

¹⁰⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 115.

¹⁰⁷ *Ibidem*, dosar 142, f. 225.

¹⁰⁸ *Ibidem* f. 255 v. La 8 martie delegații Moldovei au fost înștiințați oficial despre încetarea lucrărilor comisiei mixte (*ibidem*, f. 260).

¹⁰⁹ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 470.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 479—487 ; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 284, 306—312, 316—320.

Nici poruncile Vistieriei Țării Românești date străjuitorilor graniței ¹¹¹, în urma intervenției ocîrmuirii Moldovei ¹¹², de a îngădui locuitorilor să-și aducă la casele lor produsele recoltate, nu aveau să modifice radical situația. Faptul este explicabil de altfel, dacă avem în vedere că venitul vămile era arendat unor particulari, interesați să realizeze cîștiguri cît mai mari. Aceasta l-a determinat pe Kiselev să propună la 16 noiembrie 1833 Sfatului Administrativ al Țării Românești ca, în înțelegere cu cel al Moldovei, să alcătuiască, pînă la desăvîrșirea convenției, un așezămint temporar destinat „comunicațiilor de pe la hotar, ca prin acest mijloc chiar acum să se precurmeze neîndemînările locuitorilor și pricinile controbontului...” ¹¹³.

Străduințele lui Kiselev de a determina guvernele Principatelor române să găsească în *modus vivendi* în problema dezacordurilor pe marginea hotărîrilor adoptate în cele patru jurnale încheiate de comisia mixtă și contestate de Moldova au rămas fără rezultat.

Pentru a-și justifica atitudinea, la 24 martie 1834, Sfatul Administrativ al Moldovei atrăgea atenția lui Kiselev care încheindu-și misiunea în principate s-a oprit la Iași în drum spre Petersburg, că numai atunci poate fi acceptată o convenție cînd „folosurile și îndemnările izvoritoare din ea sînt deopotrivă priincioase pentru îmbe părțile”, ceea ce însă a lipsit din „închiduirea convenției între Moldova și Valahia, chiar din singură depășire a deputaților moldoveni piste instrucțiunile și împuternicirile ci au avut”, asupra cărora a făcut întîmpinările cuvenite la momentul oportun ¹¹⁴.

O dată cu numirea de către Poartă, în aprilie 1834, a domnitorilor Alexandru Dimitrie Ghica în Țara Românească și Mihai Sturza în Moldova, chestiunea spinoasă a convenției avea să capete un nou curs.

Pus la curent de către Sfatul Administrativ al Moldovei ¹¹⁵, Mihai Sturza s-a adresat lui Minciaki, consulul general al Rusiei la București, cerîndu-i concursul în vederea înlăturării dificultăților existente și a normalizării, pe baze echitabile și reciproc avantajoase, a relațiilor comerciale dintre principate, precum și a situației locuitorilor din regiunea graniței comune ¹¹⁶, ceea ce a însemnat că guvernul Moldovei schimbîndu-și atitudinea față de jurnalele contestate, era dispus la concesi. Minciaki, oferindu-se să conlucreze cu cei doi domnitori pentru înlăturarea obstacolelor ce au stat în calea restabilirii relațiilor armonioase între Moldova și Țara Românească, prin scrisoarea din 20 noiembrie 1834, propune lui Al. D. Ghica, ca în urma clarificării motivelor ce au determinat suspendarea lucrărilor comisiei mixte, ca și a măsurilor vamale luate de guvernul Țării Românești, să folosească toate mijloacele pentru aplanarea neînțelegerilor ¹¹⁷. Se pare că intervenția lui Minciaki a fost de un bun augur. Căci, după o serie de rapoarte informative cerute Sfatului Administrativ ¹¹⁸ și a răspunsului trimis lui Minciaki, înpărtășit de acesta la 21 martie 1835 și a lui Mihai Sturza ¹¹⁹, în care Al. D. Ghica își exprimase, între altele, satisfacția față de noua poziție adoptată de guvernul Moldovei, la 28 iunie 1835 firul tratativelor pentru definitivarea

¹¹¹ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 3, 20; dosar 4920, f. 4.

¹¹² *Ibidem*, f. 5.

¹¹³ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 550. Propunerea n-a fost reținută de Sfatul Administrativ al Țării Românești, după cum rezultă din răspunsul său din 1 decembrie 1833 trimis lui Kiselev (*ibidem*, f. 536).

¹¹⁴ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 371 v.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 374.

¹¹⁶ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 4314/1832, partea a II-a, f. 617–618.

¹¹⁷ I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului Organic*, p. 60–61.

¹¹⁸ *Idem*, *Domniile române...*, p. 199.

¹¹⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 437–438.

actului convenției este reînnoțat. La această dată postelnicul Constantin Suțu din partea Țării Românești și postelnicul Neculai Suțu din partea Moldovei au încheiat jurnalul nr. 19, în care au fost aduse o serie de completări jurnalului nr. 6 din 14 decembrie 1832, referitoare la modalitățile trecerii dintr-un principat în altul a produselor recoltate de către locuitori, fixându-se, o dată cu limitele cantităților acestora, și obligația proprietarilor și arendașilor de moșii de a elibera, la cerere, adevărinite exacte locuitorilor dijmași¹²⁰. Cîteva zile mai tîrziu, la 6 iulie 1835, a fost semnat jurnalul nr. 20 și ultimul, care anula o parte din prevederile jurnalului nr. 9 încheiat la 29 decembrie 1832, privind trecerea dintr-o parte în alta a vinului și rachiului. A fost acceptată și adoptată propunerea delegatului Țării Românești, în virtutea căreia se interzicea importul și exportul și chiar tranzitarea rachiului între cele două Principate române, fiind admisă numai trecerea în tranzit a vinului¹²¹.

În sfîrșit, o comisie specială, formată din Alexandru Ghica, ministru de interne, N. Căntă, ministru de finanțe, N. Suțu, secretar de stat, din partea Moldovei și C. Suțu, președinte al Divanului de Comerț, delegat din partea Țării Românești, a procedat la redactarea finală a convenției, semnată la Iași în 8 iulie 1835¹²². Aprobata de domnitorii principatelor, la 22 septembrie, tot la Iași, a fost îndeplinită și formalitatea schimbului de ratificări ale convenției, a cărei durată de aplicare a fost fixată la 7 ani¹²³.

În cele 26 de articole ce au alcătuit textul convenției au fost incluse, cu unele modificări, toate jurnalele încheiate cu prilejul negocierilor, excepție făcînd doar cele cu nr. 6 și 14, al căror conținut a fost reprodus în jurnalul nr. 19, și jurnalul nr. 7. Remarcăm deasemenea că, angajați pe linia concesiilor, reprezentanții guvernelor celor două Principate române au mai adus, în cursul redactării actului convenției, cîteva rectificări și completări la unele articole, al căror conținut nu corespunde întocmai cu cel al jurnalelor respective¹²⁴.

¹²⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 86, f. 191—192.

¹²¹ *Ibidem*, f. 194.

¹²² D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente...*, vol. VI₂, p. 165—178. Pentru versiunea franceză, vezi același volum, p. 304—318. Actul convenției a fost făcut cunoscut, în Moldova, prin „Buletin foaie oficială”, an. III (1835), p. 611—622, iar în Țara Românească prin „Buletin gazetă administrativă”, an. IV (1835), supl. la nr. 32, p. 1—11.

¹²³ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 433. O încercare de reglementare a relațiilor locuitorilor din zona hotarului comun al Moldovei și Țării Românești este cunoscută încă din 1706, cînd tot la Focșani, la 26 mai s-au întrunit delegațiile celor două țări române pentru „așezarea pontului”. C. Constantinescu-Mircești și Ion Dragomirescu, „Marginea țării”. *Aspecte caracteristice în zona hotarului dintre Moldova și Țara Românească*, în „Studii și articole de istorie”, an. IX (1967), p. 81—86.

¹²⁴ Astfel, conform art. 6, casapii din Focșani, Brăila, Galați, Odobești, Vîrteșcoi și Nămolosa aveau dreptul să cumpere dintr-un principat sau altul un număr total de 850 vite mari și 16.000 vite mici (D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente...*, vol. VI₂, p. 170), pe cînd în jurnalul nr. 8 fusese prevăzut un total de 1000 vite mari și 17.500 vite mici. Din jurnalul nr. 13, folosit la redactarea art. 16 din convenție (*ibidem*, p. 172—173), s-a renunțat la pasajul prin care cele două ocîrmuiri se îndatorau de a nu mai îngădui să se așeze alte sate în preajma hotarului comun. La art. 19, față de jurnalul nr. 17, s-a adus o completare deosebit de utilă, anume aceea de a se folosi la operațiunile de vîmuri și control chila de 400 ocale a Țării Românești (*ibidem*, p. 174). Tot cu acest prilej a mai fost hotărîtă și durata de aplicare a convenției pe 7 ani, calculați din momentul ratificării (*ibidem*, p. 177), în schimb, a rămas fără a cunoaște vreo rezolvare problema foarte importantă a unificării cursului monedelor din Moldova și Țara Românească.

Avînd la bază dispozițiile Regulamentului Organic, prin natura conținutului ei, convenția încheiată în 1835 între Moldova și Țara Românească a înmă-nunchiat mai multe aspecte din relațiile bilaterale ale celor două țări, reflectînd în bună măsură stadiul de dezvoltare economic și social în care se aflau Principatele române în acea epocă.

În primul rînd, din punct de vedere comercial, ea a însemnat o măsură de protecție menită să înlăture concurența principalelor produse ale celor două Principate române atît la export, cît și pe piața lor internă. În acest sens, prin art. 11 și 24 s-a interzis nu numai importul sau exportul, dar chiar și trecerea în tranzit printr-un principat sau altul a zaharelor, vitelor, seului, sării și băuturilor spirtoase¹²⁵. De altfel, ca să nu se „nască vreo pricină de îndoială sau rea tălmăcire” asupra textului art. 11 din convenția încheiată, ce se referea și la condițiile de tranzitare a mărfurilor, reprezentanții guvernelor celor două Principate române au semnat la Iași, la 20 septembrie 1835, un act lămuritor al articolului amintit, ce nu a cuprins altceva decît art. 159 din Regulamentul Organic al Țării Românești și art. 146 din cel al Moldovei, prin care se interzicea deopotrivă trecerea peste hotarul comun a produselor considerate „vătămatoare” comerțului principatelor, și anume: vitele de negoț, coborîrea zaharelor din Țara Românească la Galați, ca și a grinelor, seului și sării din Moldova la Brăila sau alte schele ale Dunării¹²⁶. La acestea, am mai putea adăuga prevederile precise și, în același timp, severe, înscrise în cele mai multe din articolele convenției, ce stabileau trecerea în cantități limitate a recoltelor locuitorilor dijmași, a proprietarilor și arendașilor de moșii, a vitelor necesare căsăniilor din orașele și țin-gurile din vecinătatea graniței comune¹²⁷, în scopul exercitării unui control riguros și a evitării contrabandei.

Din motivele mai sus arătate aceste îngrădiri aveau să lase prea puțin loc desfășurării unei activități comerciale, scoasă de sub regimul tarifelor vamale. Totuși, libertatea acordată prin același act al convenției locuitorilor din zona hotarului comun al celor două Principate române de a se aproviziona fie dintr-o parte, fie din cealaltă, cu alimente, obiecte și animale numai pentru „casnica lor trebuință”, scutite de orice taxe vamale¹²⁸, a lăsat o porțiță deschisă practicării unui comerț limitat, suficient însă pentru a dovedi cu timpul necesitatea desfiin-țării barierei vamale dintre Moldova și Țara Românească.

În al doilea rînd, angajamentele reciproce ale celor două ocîrmuiri de a ușura, în anumite condiții, ceea ce în documentele vremii era numit frecvent „comunicația locuitorilor marginii” (libera trecere dintr-un principat în altul la munca cîmpului și a transportului recoltei la casele lor, trecerea cu vitele la pășune, la mori, pive și dîrste), a suprimării taxelor vamale percepute în punctul Vădeni de la plute și alte produse ce erau coborîte pe Siret, a stabilirii în comun a punctelor vamale de pe tot întinsul hotarului, a folosirii aceleiași unități de măsură — chila muntenească — la operațiunile de control și vămuire¹²⁹, au dat convenției din 1835 aspectul caracteristic al unui acord strict vamal.

În al treilea rînd, o dată cu ratificarea actului convenției, avea să capete valoare practică o altă prevedere regulamentară semnificativă și nu mai puțin importantă, anume aceea a dobîndirii drepturilor civile și de averi mișcătoare,

¹²⁵ D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente...*, vol. VI₂, p. 171—177.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 178—179. Pentru versiunea franceză vezi același volum, p. 318—319. Textul actului lămuritor al art. 11 a fost publicat în „Buletin foaie oficială”, an. III (1835), anexa la nr. 101, p. 1; și în „Buletin gazetă administrativă”, an. IV (1835), supl. la nr. 36, p. 1.

¹²⁷ Vezi pentru aceasta art. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 21, 22 și 23 (D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente...*, vol. VI₂, p. 170—177).

¹²⁸ Art. 6, 7, 8, 9, 10 și 15 (*ibidem*, p. 170—172).

¹²⁹ Art. 4, 5, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 21 și 22 (*Ibidem*, p. 168—170, 171—176).

de care puteau beneficia locuitorii Moldovei și Țării Românești ce vor trece temporar, numai pe bază de pașapoarte, dintr-un principat în altul¹³⁰.

În sfârșit, a patra caracteristică și ultima a convenției din 1835, cea a extrădării, este ilustrată de obligația reciprocă a guvernelor celor două Principate române de a înăpoia infractorii, dezertorii și datornicii fugiți dintr-o parte în alta¹³¹. Această prevedere, extinsă și asupra locuitorilor dajnici din orașe și sate și ȝiganilor pribegiți¹³², nu poate să surprindă dacă avem în vedere faptul că, luînd proporții ce au stîrnit îngrijorarea ocîrmuirilor, fuga a constituit în perioada regulamentară, alături de altele, una din formele luptei de clasă ce s-a manifestat cu o frecvență tot mai accentuată, ca urmare a creșterii obligațiilor față de fisc și proprietari și a regimului plin de tot felul de vexațiuni la care a fost supusă marea masă a contribuabililor.

Unele stipulații ale convenției datorită cărora comerțul de la granița comună a Principatelor române a fost vădit stînjinit, la care am adăuga, pe lîngă „excesul de zel” al vameșilor, și interpretarea deosebită dată de către cele două părți unor articole formulate cu insuficientă precizie, toate acestea aveau să genereze, paradoxal, în cele mai multe cazuri, efecte contrarii celor așteptate de făuritorii ei. În decursul a peste 12 ani cît a fost aplicată, convenția încheiată între Moldova și Țara Românească la 8 iulie 1835 s-a dovedit a fi încă din fașă o haină prea strîmtă și necorespunzătoare intereselor burgheziei comerciale.

În acest sens, unele rapoarte ale ocîrmuirilor locale, plîngerile înregistrate din partea diferiților negustori și locuitori, ca și constatările revizorilor însărcinați periodic de cele două guverne pentru a verifica felul în care sînt respectate prevederile convenției, au pus în evidență limitele și lacunele textului ei.

Așa, de pildă, pîrcălăbia Galați făcea cunoscut Vistieriei, la 26 august 1836, că în ciuda prevederilor art. 11 din convenție, unii negustori aduc cereale din Țara Românească și Turcia pe care, depozitîndu-le temporar în magazinele portului, le exportă apoi, fapt ce pricinuieste o mare „împiedecari pitrecirii producțiilor Moldovei”¹³³. Probabil că neclaritatea articolului citat în care nu se preciza că tranzitul este oprit pentru aceleași categorii de produse ce erau transportate pe Dunăre, a fost exploatat din plin de către comercianții de grîne. Căci, prin referatul înaintat Sfatului Administrativ, ministrul de finanțe, Alexandru Balș, propunea la 4 septembrie să fie interzisă descărcarea la Galați a zaharelelor aduse de „peste hotar”, a căror cantitate înmagazinată pînă la acea dată se ridicase la peste 15.000 de chile¹³⁴. Deși art. 6 din așezămîntul de porto-franc al Galaților¹³⁵, ce fusese sancționat la 17 martie 1837¹³⁶, a înlăturat lacuna art. 11 din convenție, acest procedeu avea să fie practicat în continuare, bineînțeles, cu alte mărfuri, mai ales după declararea regimului de port liber al Galaților, întrucît, la 2 iunie 1847, Departamentul de Interne al Țării Românești a cerut celui din Moldova să poruncească a nu fi îngăduite descărcarea mărfurilor în antrepozitele din Galați, ce erau aduse de la Brăila în caiace, pe Dunăre, de către negustorii munteni¹³⁷. Motivînd că Brăila este lipsită de astfel de spații special amenajate, aceștia interveniseră de fapt pe lîngă guvernul Moldovei pentru a li se învoi să

¹³⁰ Art. 2 (D. A. Sturza, C. Colescu—Vartic, *Acte și documente...*, vol. VI, p. 167).

¹³¹ Art. 3 (*ibidem*).

¹³² Art. 1 (*ibidem*, p. 166).

¹³³ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 478.

¹³⁴ *Idem*.

¹³⁵ „Analele parlamentare...”, tom. VII, București, 1896, p. 842.

¹³⁶ Dar a intrat în vigoare la 1 iunie 1837 (Adrian Macovei, *Știri noi referitoare la primul ziar comercial moldovenesc „Dunărea”, în „Dunubius”, vol. II—III, Galați, 1969, p. 112).*

¹³⁷ Arh. St. București, Ministerul Afacerilor Interne al Țării Românești, Administrative, dosar 66/1847, f. 2.

folosească magazinele portului Galați¹³⁸. În răspunsul său la nota amintită, Departamentul de Interne al Moldovei arăta că îi era cunoscută situația semnalată, dar nu încuviințase cererea negustorilor amintiți și „nici vreo peroncă au slobozit...”¹³⁹. Explicația acestei abțineri constă în faptul că o asemenea măsură ar fi venit în contradicție cu regimul portului franc ce garanta libertatea de tranzit a tuturor categoriilor de mărfuri, cu excepția însă a cerealelor, a vitelor a seului și a săril aduse din principatul vecin¹⁴⁰.

Supușii austriei negustori de vin din Focșanii Moldovei și, în același timp, proprietari de vii în Țara Românească se jăluiau, la 20 martie 1836, agenției austriece de la Iași că, între altele, li se pricinuiesc mari pagube din cauza stăpînirii Moldovei, care îi oprește să-și treacă peste graniță vinul ce rămîne astfel, pe la crame, nevîndut¹⁴¹. Cum însă această interdicție era justificată de art. 24 al convenției, conform căruia era permisă numai tranzitarea vinului, Secretariatul de Stat al Moldovei s-a rezumat a trimite agenției austriece, ce a intervenit în favoarea supușilor săi, textul convenției spre „pliroforie”¹⁴².

Măsurile severe instaurate la hotarul moldo-valah în urma aplicării convenției din 1835 au determinat pe unii comercianți din Focșani, obișnuiți să-și aprovizioneze prăvăliile fie dintr-un principat, fie din celălalt, fără a suporta și taxele vamale, să recurgă la noi modalități de distribuire și valorificare a mărfurilor. Așa de pildă, un negustor din Focșanii Moldovei și-a deschis o dugheană cu lipscănie adusă de la București în partea Focșanilor Țării Românești, pe care apoi, prin intermediul comerțului ambulant al boccegiilor, scos de sub orice fel de tarif vamal, o vindea în Moldova¹⁴³. Exemplul avea să fie urmat și de alți negustori, căci, la 16 noiembrie 1839, stărostia Putnei raporta Vistieriei că dacă, pînă în acel timp, Focșanii muntenii erau lipsiți de prăvălii specializate în mărfuri de Lipsca, unii comercianți fruntași din Focșanii Moldovei, din cauza și a abuzurilor vameșilor, au preferat să-și desfacă mărfurile în cealaltă parte a orașului, unde pot merge „toți boierii moldoveni ca să cumperi marfa trebuincioasă de acolo, precum urmează a veni și muntenii în partea aceasta, fără a plăti vreo vamă după alcătuirea convenției”. Acest fapt atrage după sine — arăta ispravnicul Iordache Pruncu — o „vederată pagubă” atît vămilor, cît și Vistieriei¹⁴⁴.

Unele neplăceri aveau să încerce și acei negustori care se ocupau cu valorificarea lînei, a laptelui și a derivatelor lui, de la turmele de oi ai căror proprietari erau¹⁴⁵.

Intrucît șirul unor astfel de exemple poate fi continuat, fără a aduce elemente noi, ne limităm la cele citate, care sînt suficiente pentru a ilustra consecințele restricțiilor vamale de pe hotarul dintre cele două Principate române. Nu-i mai puțin adevărat că în balanța acestor neajunsuri, într-o măsură deloc neglijabilă, aveau să atîrne și abuzurile săvîrșite de vameși, cu atît mai greu de controlat, cu cît ei nefiind angajații ocîrmuirii, ci ai unor particulari care obți-

¹³⁸ Arh. St. București Ministerul Afacerilor Interne al țării Românești. Administrative, dosar 66/1847, f. 4.

¹³⁹ Nota de răspuns este din 9 iunie 1847 (*ibidem*).

¹⁴⁰ „Analele parlamentare...”, tom. VII₂, p. 842.

¹⁴¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 486—487.

¹⁴² *Ibidem*, f. 490.

¹⁴³ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 49, f. 316.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 533.

¹⁴⁵ Astfel, Nistor Săpunarul, tot din Focșanii Moldovei, a fost supus la plata vămii în momentul în care a intenționat să-și treacă lîna și laptele de la cele 700 oi pe care le avea la pășunat în Țara Românească. Cum actul convenției nu cuprindea nici o prevedere în acest caz, stărostia Putnei cerind la 11 octombrie 1837 instrucții Vistieriei, aceasta a ducis ca în asemenea situații să se facă o estimare a cantității de lînă și lapte obținută de la numărul respectiv de oi, ce nu vor fi supuse, la trecerea peste linia graniței, la nici o taxă vamală (*ibidem*, dosar 43, f. 192).

nuseră prin licitație venitul vâmlor dat în arendă de către stat, depindeau în exclusivitate de aceștia¹⁴⁶. Așa bunăoară, stărostia Putnei raporta Vistieriei la 7 martie 1838, că negustorul Petre sin Petre aducînd în tranzit, 655 ocale aramă cu destinația București, vameșii din Focșani l-au supus la plata vămii¹⁴⁷. La 16 noiembrie 1839, aceeași stărostie raporta că negustorii lipscani din Focșanii Moldovei s-au plîns de comportarea vameșilor, care, invocînd diferite motive, refuză să le deschidă lăzile primite cu marfă pentru a fixa vama cuvenită. Această amînare, pe lîngă că sporește dobînzile la sumele de bani împrumutate, dar și „polițele din urmă i-au agiuns ca să plătească și ei nici au deschis marfa ca să știi ce au”¹⁴⁸.

La sfîrșitul anului 1840, comandantul graniței cu Țara Românească raporta inspectorului general al Miliției Moldovei, hatmanul Iordache Costache, că mulți din comercianții care vin sau trec în principatul vecin i s-au plîns că vameșii moldoveni îi asupresc pe perceperea îndoită a taxelor vamale, neținînd cont de valoarea mărfurilor menționată în facturile pe care le-au prezentat¹⁴⁹. La 22 martie 1846, Vistieria Țării Românești aduce la cunoștința celei din Molova că locuitorii din jurul punctului vamal Vădeni, ce obișnuiesc să se aprovizioneze cu cele necesare de la Galați, „...unde le este mai aproape decît Brăila...”, sînt obligați, la trecerea lor peste hotarul comun, a plăti vamă pînă la 12 parale pentru lucrurile cumpărate¹⁵⁰.

Revelatoare, într-o anumită măsură, în ceea ce privește situația generală existentă pe hotarul dintre Moldova și Țara Românească, aveau să fie rapoartele comisiilor de revizie însărcinate, conform art. 20, să cerceteze trimestrial, în decurs de doi ani, felul în care sînt aplicate prevederile convenției ratificate în 22 septembrie 1835. Acestea însă au lucrat cu foarte mari intermitențe, în perioada anilor 1836—1837 fiind desemnate de cele două ocîrmuiri doar trei comisii, ai căror membri, cîte unul pentru fiecare principat, întîlnindu-se la Focșani, au procedat la o verificare la fața locului a modului cum vameșii și străjuitorii hotarului operează practic față de stipulațiile convenției.

La controalele efectuate la intervale de aproximativ opt luni de către cele trei comisii, au ieșit și mai mult în evidență unele aspecte negative (pentru că revizorii nu le-au surprins pe toate) ale barierei vamale artificiale — credem că nu am greșit cu nimic cînd i-am acordat un asemenea atribut — instalată între Principatele române, ca urmare a convenției încheiate.

Astfel, din raportul lapidar alcătuit pe baza constatărilor făcute cu ocazia cercetărilor întreprinse între 4 februarie și 17 martie 1836¹⁵¹ de prima comisie de revizori¹⁵², rezultă că cele cinci puncte vamale secundare, destinate în exclusivitate prin art. 18 din actul convenției a fi puse la dispoziția locuitorilor din zona hotarului comun pentru a putea trece la cotidienele lor interese, erau închise din cauză că ocîrmuirea Țării Românești nu a repartizat străjuitorii necesari¹⁵³. De fapt, deși declarate formal deschise de abia în a doua jumătate a anului 1836¹⁵⁴, practic aceste pichete nu au putut fi folosite de către locuitorii celor două Prin-

¹⁴⁶ Insuși ocucpicul vâmlor, N. Privileghie, făcea cunoscut Vistieriei Moldovei la 17 decembrie 1836 că toți slujitorii vâmlor „să află netrebnici, nărași în catahrisuri și supuși patimilor”, din care motive intenționează să-i înlocuiască (Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 47, f. 1).

¹⁴⁷ *Ibidem*, dosar 43, f. 58.

¹⁴⁸ *Ibidem*, dosar 49, f. 528.

¹⁴⁹ Arh. St. Iași, Tr. 796, op. 906, dosar 109, f. 3.

¹⁵⁰ *Idem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 119, f. 151.

¹⁵¹ Arh. St. Iași Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 19.

¹⁵² Ion Bilciurescu din partea Țării Românești și Ștefan Dăscălescu din partea Moldovei (*ibidem*, dosar 142, f. 466).

¹⁵³ *Ibidem*, f. 467.

¹⁵⁴ *Ibidem*, f. 497 v.

cipate române. Căci, așa cum rezultă din aprecierile de mai târziu ale comisiei mixte întrunită la Focșani către sfârșitul anului 1842 în vederea încheierii unei noi convenții, pichetașii „sub pricinuire că nu știu carte ca să citească bileterile (locuitorilor — n.ns.) ci ave di pi la sate spre a pute cunoaște citățime produc-telor cuprinsă în bileteri, nu-i îngăduie nici cum a le trece pi la aceste puncturi, trimițându-i [de] acolo pi la schelile celi mari spre a li să revidui bileterile de cătră ofițeri și, prin urmare, în tot cursul aceștii vremi, aceste puncturi în faptă s-au aflat închisă”¹⁵⁵.

Cu același prilej al primei revizii, locuitorii orașelor Brăila și Galați s-au jăluit împotriva vameșilor care percep taxe pentru toate mărfurile cumpărate de pe la țiguri, ce sînt numai „pentru trebuința caselor lor”¹⁵⁶. Nemulțumirea avea să fie repetată și în cursul celei de a doua revizii¹⁵⁷, care a avut loc între 15 noiembrie 1836 și 20 ianuarie 1837¹⁵⁸. Ca și cea precedentă, și această comisie¹⁵⁹, a descoperit, fie prin controlul direct, fie prin intermediul plîngerilor primite, o serie de nereguli și neajunsuri. Micul comerț continua să întîmpine mari dificultăți, datorită faptului că în convenție nu au fost stabilite cu precizie limitele regiunii de o parte și alta a hotărului comun, ai cărei locuitori aveau dreptul să beneficieze de libertatea de a cumpăra din orașe sau la zilele de țîrg și iarmaroc, în cantități reduse, diverse mărfuri. Invocînd în acest sens exemplul locuitorilor din Coteștii Țării Românești, care în mod curent se aprovizionau de la Focșani, aflat la un ceas distanță de satul lor, membrii comisiei celei de a doua revizii observau, în raportul lor, că vameșii „încearcă să-i vămuiască chiar pe cei de pe graniță”, în schimb îi taxează fără excepție pe toți locuitorii satelor așezate în interiorul principatelor, la o distanță nu prea îndepărtată de linia frontierei comune¹⁶⁰. Într-o situație aproape identică — dezvăluită cu aceeași ocazie — se aflau și locuitorii ocolului Biliștei din ținutul Putna, care erau nevoiți să folosească în dese rînduri drumul spre Focșani ce se abătea pe teritoriul Țării Românești, din cauză că cel din Moldova, trecînd prin balta Mindreștilor, de cele mai multe ori devenea impracticabil¹⁶¹.

Și negustorii în tranzit sau care exportau sau importau diferite mărfuri și-au manifestat nemulțumirile lor în fața comisiei de revizori pentru timpul pe care-l pierd cu formalitățile de trecere, întrucît atît vameșii, cît și străjuitorii graniței, mai ales cei din orașul Focșani, nu se găseau de cele mai multe ori la punctele vamale¹⁶².

Cel de al treilea și ultimul dintre controalele efectuate, ce s-a desfășurat abia între 10 septembrie și 17 octombrie 1837¹⁶³, avea să completeze șirul constatărilor anterioare. Prin raportul întocmit de revizorii celor două Principate române¹⁶⁴, aceștia, între altele, aduceau la cunoștința ocîrmuirilor lor că negustorii Moldovei și Țării Românești sînt împiedicați de către străjuitorii hotărului să-și treacă mărfurile destinate comerțului, fiind bănuiri de contrabandă¹⁶⁵.

Sesizate de acest neajuns ce „slăbește cu totul negoțul”, administrațiilor celor două părți ale orașului Focșani au făcut propunerea ca pentru o mai mare opera-

¹⁵⁵ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 265 v.

¹⁵⁶ *Ibidem*, dosar 142, f. 467 v.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 509.

¹⁵⁸ *Ibidem*, dosar 1073, f. 19.

¹⁵⁹ Alcătuită din Ștefan Dăscălescu, reprezentant din partea Moldovei, și Dimitrie Lehliu, din partea Țării Românești (Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 697).

¹⁶⁰ *Ibidem*, f. 758.

¹⁶¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 498.

¹⁶² *Ibidem*, f. 497 v., cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 203.

¹⁶³ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 861, 873.

¹⁶⁴ Răducanu Copea din partea Moldovei și Ion Bilciurescu din partea Țării Românești (*ibidem*, f. 880).

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 881.

tivitate, în viitor, să li se ceară avizul de către comandantul graniței în orice fel de cazuri ce ar stîrni nedumeriri, cu angajamentul, totodată, de a-și asuma răspunderea și de a rezolva pe loc situațiile neclare, fără a mai fi nevoie să se aștepte dezlegările de la „înaltele locuri”. Ele au mai propus și o altă soluție, anume: comercianții bănuți de intenția de a strecura marfă peste hotar, sustrăgîndu-se astfel taxelor vamale, să depună o cheazășie sau zălog, după care să fie liberi a trece în partea în care interesele lor îi reclamă ¹⁶⁶.

Un aspect nu lipsit de semnificație ce a reținut atenția comisiei celei de a treia revizii avea să-l constituie cel al comerțului ambulant, a cărui libertate era asigurată prin textul art. 15 din convenție. Această formă de comerț era practică tot mai frecvent, ca o replică la măsurile vamale aplicate pe hotarul comun a celor două Principate române. Prin intermediul și cu ajutorul negustorilor boccegi, comercianții de frunte ai Focșanilor, mai ales lipscanii din partea Moldovei, reușeau să-și plaseze mărfurile pe care, de această dată, din cauza liniei vamale, nu le mai transportau în Focșanii Moldovei, ci preferau să le depoziteze sau să deschidă noi dughene în acea parte a orașului din principatul de unde s-au aprovizionat. Așa a fost cazul lipscanului Dimitrie Dascal, care, deși avea o prăvălie în Focșanii Moldovei, a mai deschis una în partea orașului Țării Românești cu lipscănie adusă de la București, pe care apoi o vindea în partea Moldovei prin mijlocirea boccegiilor ¹⁶⁷, fără a mai fi obligat la achitarea taxelor vamale. Ca o consecință a extinderii acestui procedeu vameșii moldoveni au recurs la măsuri prohibitive, ceea ce a atras nemulțumirea populației și mai ales a boierilor din orașul Focșani, care au cerut revizorilor ca negustorii boccegi să nu mai fie opriți a umbla cu mărfuri pe la casele lor ¹⁶⁸.

În sfîrșit, cu ocazia celei de a treia revizii, vameșii Țării Românești au făcut cunoscut că, deși textul convenției, cît și al actului lămuritor al art. 11, nu specifică în mod expres interzicerea trecerii dintr-un principat în altul a oilor pentru negoț, stărostia ținutului Putna se opune acestei treceri. În raportul lor, cei doi membri ai comisiei au atras atenția ocîrmuirilor asupra necesității clarificării acestei nedumeriri, căci cei interesați, în nădejdea de a nu fi opriți de la un asemenea negoț, așteaptă cu nerăbdare „sfînta hotărîre...” ¹⁶⁹.

Făcînd abstracție de conștiinciozitatea cu care revizorii și-au îndeplinit misiunile încredințate, se cuvine să atragem atenția asupra unui aspect ce ar părea, la prima vedere, lipsit de importanță, anume faptul că din cele trei controale efectuate, primele două au avut loc în sezonul de iarnă, cînd traficul extrem de scăzut al mărfurilor a făcut ca activitatea punctelor vamale să fie mult mai redusă, ceea ce, fără îndoială, a micșorat substanțial și posibilitățile de investigație ale comisiilor respective.

Cu toate acestea, deficiențele semnalate cu prilejul reviziilor de pe hotarul comun moldo-valah neputînd fi înlăturate în totalitatea lor pe calea corespondenței dintre cele două guverne ale Principatelor române ¹⁷⁰, excepție făcînd doar cîteva de ordin pur administrativ de minim interes pentru problema noastră ¹⁷¹, ele, împreună cu neajunsurile semnalate prin diferite jalbe, aveau să furnizeze principa-

¹⁶⁶ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 881 ; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 495.

¹⁶⁷ Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 49, f. 316.

¹⁶⁸ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 495 ; Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 881 v.

¹⁶⁹ *Ibidem*. Invocînd cuprinsul art. 11, Sfatul Administrativ al Moldovei nu a satisfăcut acest deziderat al negustorilor de oi (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 519).

¹⁷⁰ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6493/1832, f. 838.

¹⁷¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 142, f. 514 v.

lele motive care au determinat și justificat necesitatea modificării convenției din 1835, al cărui termen de expirare se apropia.

Judecată prin prisma rezultatelor considerate în ansamblu, aplicarea convenției încheiate între Moldova și Țara Românească la 8 iulie 1835 a dovedit cu prisosință faptul că, pe de o parte, ea nu a corespuns întru totul scopurilor urmărite de cele două ocăruiuri de a aduce înlesniri locuitorilor din regiunile limitrofe hotărului comun, iar pe de altă parte, din punct de vedere al relațiilor comerciale, prin îngrădirile ce le-a cuprins, convenția a constituit o piedică în calea activității comerciale. Acest rezultat l-au constatat în scurt timp și guvernele Principatelor române, și de aceea, pentru ameliorarea generală a situației, chiar înainte de expirarea termenului de șapte ani, au întocmit unele proiecte de îmbunătățire a convenției aflate încă în vigoare.

Tratatul din anul 1842. Convenția vamală dintre Moldova și Țara Românească din ianuarie 1846. În vederea tratatelor ce trebuiau să se desfășoare pentru reînnoirea convenției, din partea Moldovei au fost întreprinse pregătiri încă din 1841, concretizate prin formularea „băgarilor de seamă asupra lucrării actului convenției și îndreptărilor ce ar trebui a să face”¹⁷². În general aceste observații întocmite în noiembrie 1841 de postelnicul Iordache Pruncu, ispravnicul ținutului Putna, și spătarul Asanache Dan din partea Departamentului de Interne¹⁷³, nu aveau să cuprindă inovații, ele limitându-se doar, în general, la recomandarea unei stricte aplicări a textului convenției din 1835¹⁷⁴.

Mai consistente, în schimb, au fost propunerile întocmite din partea Țării Românești de către ispravnicul de Slam Rîmnice, pe care Vistieria le-a înaintat domnitorului Al. D. Ghica la 30 aprilie 1842. Astfel, s-a sugerat să fie lămurit mai precis ce se înțelege prin noțiunea de „locuitori învecinați”, să se prevadă în viitoarea convenție ca fiecare brutar din Focșani să poată cumpăra la o zi de tirg pînă la 500 ocale făină, spre a se preveni eventualele lipsuri în aprovizionarea populației cu pîine în vreme de secetă sau îngheț; locuitorii din Focșani să nu fie supuși la plata vămii atunci cînd trec dintr-un principat în altul cu cele cumpărate pentru „adevărată lor trebuință”; proprietarii domiciliati într-un principat și care au moșii în celălalt principat să aibă dreptul de a trece peste hotarul comun, scutiți de orice taxă vamală, o mai mare cantitate de produse „în citățime cît le va fi de agiuns, potrivit cu o familie și greutatea casei, căci ce este hotărît în art. 22 din convenție nu este de agiuns unora dintre proprietari”; vinurile de Vîrteșcoi și Faraoanele din Țara Românească, ca și cele de la Odobești din Moldova, să poată fi trecute liber dintr-o parte în alta și în sfîrșit, să se prevadă măsuri drastice împotriva vameșilor care percep în mod ilegal taxe vamale pentru obiectele și pro-

¹⁷² Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 9, 12, 199—200.

¹⁷³ *Ibidem*, f. 8; idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 2.

¹⁷⁴ Astfel, s-a propus ca art. 3 din textul convenției din 1835 să fie completat cu prevederea ca infractorii ce vor trece dintr-o parte în alta să fie judecați acolo unde au săvîrșit infracțiunea. Străjuitorii graniței Țării Românești să fie opriți de a mai însemna cu fierul roșu vitele ce trec la pășune dintr-o parte în alta, acest lucru nefiind prevăzut în art. 5 din convenție; să fie respectate întocmai de către vameși prevederile art. 6 și 7 ale aceleiași convenții, în virtutea cărora locuitorii marginii sînt scutiți de taxe vamale la trecerea dintr-un principat în altul a celor necesare pentru „casnica lor trebuință”; localul vămii din Focșani, aflat în centrul orașului, „în mijlocul uliții mari”, să fie mutat în altă parte; respectarea stricte a art. 20 ca la fiecare trei luni să se numească revizorii însărcinați cu verificarea aplicării convenției. În sfîrșit, în cazul în care guvernele celor două principate vor decide libera trecere dintr-o parte în alta a rachiului, acesta să nu fie supus la plata vămii, așa cum s-a hotărît în art. 24 al convenției din 1835 (Arh. St. Iași, Secretariatului de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 9, 12, 199—200).

dusele pe care țăranii au dreptul, conform convenției în vigoare, să le treacă peste graniță scutite de orice taxe ¹⁷⁵.

Întrucât termenul de 7 ani cit fusese prevăzut pentru aplicarea convenției din 1835 expira curind, la 31 iulie 1842, Statul Administrativ al Țării Românești a propus celui din Moldova încheierea unei noi convenții, mai ales că „văzînd din experiență că între acest curs de vreme oarecari aptitudini din pomenitul act au arătat aplicația că ar avea întrebuințare de îndreptare prin adăogiri deopotrivă folositoare la amîndouă Prințipurile...” ¹⁷⁶.

O nouă comisie mixtă urma să fie convocată pentru purtarea tratativelor. Din partea Moldovei au fost desemnați Iordache Pruncu și Asanache Dan ¹⁷⁷, iar din partea Țării Românești logofătul Ioan Manu și clucerul Dimitrie Fălcoianu, ocîrmuitorul județului Slam Rîmnic ¹⁷⁸.

Întruniți la Focșani la 16 octombrie 1842, reprezentanții celor două principate române au procedat la examinarea fiecărui articol al convenției din 8 iulie 1835 și a modificărilor ce urmau să fie aduse acestora, pentru „a statornici și pă viitor legături de o prietenască și liniștită petrecire între lăcuiitorii amîndurora Prințipurilor întru ceea ci să atinge de relațiile casnicilor lor trebuințe și comerțialilor transacții...” ¹⁷⁹. Coincidența a făcut ca și de această dată comisia mixtă să redacteze tot 18 jurnale, în care, spre deosebire de cele încheiate în cursul tratativelor din decembrie 1832 — ianuarie 1833, au fost formulate precis atît articolele din convenția expirată, cit și modificările ce urmau să fie înserate în noua convenție ¹⁸⁰.

Deși activitatea reprezentanților Moldovei și Țării Românești trimiși la Focșani nu avea să se soldeze, în cele din urmă, cu un rezultat practic imediat, din cauza ivirii, ca și în cursul precedentelor negocieri, a unor neînțelegeri între cele două guverne, totuși este semnificativă noua orientare ce s-a manifestat la ambele părți, în virtutea căreia s-a urmărit o extindere a prevederilor stipulate în convenția al cărei termen expirase, alături de completarea și formularea mai judicioasă și mai clară a unor articole din cuprinsul actului din 1835. Din acest punct de vedere, elementele noi ce au fost aduse în discuție și care au depășit cu mult propunerile de amendare a vechii convenții, dar care, în același timp, nu au vizat înlăturarea tuturor restricțiilor menționate în textul acesteia, au avut menirea de a pune în lumină optica modificată într-o oarecare măsură a celor două ocîrmuiri în legătură cu noua înfățișare pe care trebuia s-o capete convenția ce urma să se încheie, optică a cărei origine o găsim în realitățile furnizate de existența barierei vamale dintre Moldova și Țara Românească, cu toate repercusiunile ei asupra legăturilor bilaterale.

¹⁷⁵ I. C. Filitti, *Primele convențiuni...*, p. 186; vezi și idem, *Domniile române...*, p. 374.

¹⁷⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 1.

¹⁷⁷ Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 2.

¹⁷⁸ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 75; cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 375.

¹⁷⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 244.

¹⁸⁰ Pentru jurnalele originale, numerotate de la 1 la 18, vezi fondul Secretariatului de Stat al Moldovei de la Arh. St. Iași, dosar 1073, f. 244 (jurnalul nr. 1 din 16 octombrie 1842), f. 245—246 (nr. 2 din 17 octombrie), f. 249 (nr. 3 din 18 octombrie), f. 251—253 v. (nr. 4 din 19 octombrie), f. 255 (nr. 5 din 20 octombrie) f. 256 (nr. 6 din 21 octombrie), f. 257—260 (nr. 7 din 23 octombrie), f. 263—264 v. (nr. 8 din 24 octombrie), f. 265—266 (nr. 9 din 25 octombrie), f. 267 (nr. 10 din 26 octombrie), f. 268—269 v. (nr. 11 din 27 octombrie), f. 271 (nr. 12 din 28 octombrie), f. 272 (nr. 13 din 1 noiembrie), f. 273 (nr. 14 din 2 noiembrie), 277—279 v. (nr. 15 din 3 noiembrie), f. 281 (nr. 16 din 4 noiembrie), f. 283—284 (nr. 17 din 6 noiembrie), f. 285—286 (nr. 18 din 4 februarie 1843). Cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, nota 4 de la p. 375 pentru jurnalele Țării Românești.

Față de limitele înguste ale convenției din 8 iulie 1835, noua înțelegere ce-și făcea loc anevoios, dar încă insuficient de cristalizată, privitoare la rolul pe care trebuia să-l aibă o nouă reglementare vamală pe calea apropierii pînă la contopirea intereselor celor două țări române, a fost determinată de împrejurările economice și politice ale Moldovei și Țării Românești în perioada istorică la care ne referim. Modul în care au fost abordate, modificate și completate de către comisia mixtă de la Focșani vechile prevederi ale convenției din 1835 stau mărturie celor constatate mai sus.

Respectînd ordinea în care au fost adoptate hotărârile înscrise pe agenda de lucru a reprezentanților Principatelor române, ne vom opri, în continuare, asupra chestiunilor ce au prezentat deosebiri evidente față de conținutul convenției expirate. Înainte de aceasta însă, se cuvine să precizăm că deși în faza finală a tratativelor au intervenit neînțelegeri între cele două părți, proiectul noii convenții — neacceptat în ultimă instanță de ocîrmuirea Moldovei din motivele pe care le vom arăta la momentul oportun — a marcat o etapă importantă în realizarea unificării vamale de mai târziu, întrucît a oferit guvernelor celor două Principate române, prin noutățile ce le-a însumat, o bază mai largă pentru abordarea și înfăptuirea ulterioară a dezideratului amintit.

Între primele probleme care aveau să rețină atenția comisiei mixte, legate mai puțin însă de tema noastră, a fost aceea a măririi eficacității măsurilor prevăzute în art. 1 din vechea convenție, menite să împiedice pribegirea locuitorilor dajnici și a țiganilor dintr-o parte în alta, încă o dovadă elocventă că această formă de protest, îndreptată împotriva nedreptăților sociale, a căpătat, la începutul celui de al cincilea deceniu al secolului al XIX-lea, asemenea proporții, încît a stîrnit îngrijorarea guvernelor celor două principate. În consecință, reprezentanții lor de la Focșani au decis ca cei care tainic au primit și vor continua să adăpostească astfel de pribegiți vor fi supuși nu numai la plata îndoită a capitației, dar și la o amendă de o sută de lei „ca un ștriat socotit de fișticare suflet dosît și sprijinit cu tănuire de oricine, fără deosebire...”¹⁸¹

O completare interesantă a fost adusă și art. 3, în virtutea căruia „făcătorii de rele”, fugiți dintr-o parte în alta, urmau să fie judecați și condamnați de către instanțele judecătorești ale principatului unde săvîșiseră infracțiuni, iar apoi să fie extrădați în principatul de origine, ocîrmuirea de aici trebuind să garanteze executarea pedepsei și plata eventualelor despăgubiri stabilite prin sentințele respective¹⁸².

O precizie nu lipsită de semnificație preconizată cu prilejul acestor negocieri, ce urma să completeze art. 5 din convenția la care ne referim, a fost aceea a acordării proprietarilor cirezilor de vite unei bonificații de 10% în plus sau minus față de numărul vitelor întoarse de la locurile de pășune aflate într-un principat sau altul și menționat în biletele de trecere¹⁸³. În acest chip, scopul — declarat de altfel — al fixării procentului amintit¹⁸⁴, se înscrie pe linia înlesnirii într-o oarecare măsură, cel puțin în regiunile limitrofe hotarului comun, a comerțului de vite. Deocamdată, nu întrezărim aici decît elementul intențional de a produce o breșă în prevederile ce au prohibit cu atîta strășnicie, prin convenția din 1835, comerțul cu vite între cele două Principate române¹⁸⁵.

¹⁸¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 245, -268.

¹⁸² *Ibidem*, f. 249.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 253.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 283 v.

¹⁸⁵ Nu-i mai puțin adevărat însă că prin fixarea procentului de 10% comisia mixtă nutrea speranța că se vor înlătura atît o serie de abuzuri din partea vameșilor, cît și tot felul de uelnitri necinstite ale negustorilor de vite, ce au determinat ocîrmuirea Țării Românești să recurgă, încă din anul 1838, la însemnarea cu fierul înroșit a vitelor ce erau aduse din Moldova la pășunat (*ibidem*, f. 202). Acest procedeu a stîrnit nemulțumirea negustorilor sureccii, care prin numeroase

De altfel, dorind să degajeze terenul strîmt în care a fost aplicată convenția expirată, comisia mixtă s-a pronunțat pentru lărgirea posibilităților de aprovizionare a locuitorilor din imediata vecinătate a graniței cu mărfuri de la țîrgurile și iarmaroacele unui principat cau celălalt. În acest sens, a hotărît suprimarea din art. 7 și 15 a expresiei „începînă locuitori“, în virtutea căreia numai acei din localitățile aflate pe hotarul comun puteau profita de această înlesnire¹⁸⁶. Răptul este demn de reținut, întrucît, practic, prin înlăturarea acestei îngrădiri, se preconiza instaurarea unei libertăți ce nu cunoștea limite geografice în ceea ce privește procurarea de către locuitorii celor două Principate române, numai pentru nevoile propriilor gospodării, a articolelor de îmbrăcăminte, a diferitelor obiecte de uz casnic și a celor mai felurite alimente (a căror cantitate însă nu putea depăși 50—60 ocale)¹⁸⁷, pe care le puteau trece dintr-o parte în alta, peste linia vamală, scutite de orice taxă.

Aveau să fie exceptate de la această scutire chereștelele, pentru a căror trecere peste hotarul moldo-valah reprezentanții principatelor reușiți la Focșani au adoptat o soluție specială. La propunerea delegației Țării Românești, comisia mixtă a hotărît ca de importul lemnului fasonat la ferăstraiele din Moldova și coborît cu plutele pe Siret, căutat mai ales de locuitorii județelor Slam Rîmnice și Brăila¹⁸⁸, să beneficieze, fără a plăti vamă, numai locuitorii unui anumit raion ce cuprindea, deoparte și de alta a graniței comune, un număr de 169 de localități urbane și rurale (77 din cuprinsul județelor Slam Rîmnice și Brăila din Țara Românească și 92 din ținuturile Putnei, Covurlui și Tecuci din Moldova)¹⁸⁹.

Comparativ cu prevederile art. 7 al convenției din 1835 ce limita acest drept numai la localitățile așezate chiar pe linia hotarului, adoptarea unei asemenea soluții avea în vedere liberalizarea circulației acestei importante categorii de marfă, degrevată de orice taxe vamale, numai în cadrul perimetrului raionului amintit, pentru a nu expune, altfel, vămile celor două Principate române unor pierderi însemnate.

În sfîrșit, spre deosebire de prevederile convenției expirate, delegații Moldovei și Țării Românești au hotărît să fie declarată liberă trecerea vinului dintr-un principat în celălalt, în schimbul unei taxe de cinci lei achitată de vînzător la export pentru fiecare vadră de vin și de alți cinci lei plătiți la import de cumpărător¹⁹⁰.

Tot cu prilejul tratativelor de la Focșani au fost adoptate o serie de hotărîri menite să înlătore deficiențele ivite în perioada aplicării convenției din 1835. Astfel, în urma jalbelor primite de comisia mixtă din partea chirigiilor pentru „necuviințele și neîndemînările ci au arătat că ciarcă din partea cinovnicilor și a comandirilor schelilor“¹⁹¹, au fost stabilite dispoziții ce acordau unele înlesniri la trecerea acestora peste hotarul comun, într-un sens sau altul, cu transporturile de mărfuri la care erau angajați¹⁹².

De asemenea, alte măsuri adoptate de reprezentanții celor două Principate române au ținut la înlăturarea unor neajunsuri ce incomodau în mod vădit desfășurarea unei activități comerciale normale, chiar în condițiile existenței barierei vamale. Dintre acestea — rezumîndu-ne la cele mai importante — amintim:

jalbe au arătat delegaților moldoveni de la Focșani neajunsurile și „zătîcările“ ce le pătînesc în comerțul lor cu vite. (Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 24, 29). În urma corespondenței dintre cele două guverne, vameșii munteni au renunțat la procedeul amintit (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 253—253 v., 283).

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 256—257.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 257 v., 126.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 145.

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 258—260.

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 285 v.

¹⁹¹ *Ibidem*, f. 277.

¹⁹² *Ibidem*, f. 277 v. — 279.

fixarea obligațiilor de serviciu și a programului zilnic de activitate a vameșilor de la schelele aflate pe hotarul moldo-valah¹⁹³, o mai judicioasă amplasare a punctelor vamale și obligativitatea științei de carte a cinovnicilor acestora¹⁹⁴, fixarea unei unități de măsură pentru lichide comune ambelor principate¹⁹⁵, controlul anual al felului în care va fi respectată și aplicată convenția reînnoită, de care urmau să fie făcuți răspunzători nu numai vameșii, ci și ocîrmuitorii județelor și ținuturilor riverane graniței dintre Moldova și Țara Românească¹⁹⁶.

Întrucît tratativele de la Focșani se puteau prelungi, pe de o parte, din cauză că membrii comisiei mixte s-au decis să efectueze, începînd din 10 noiembrie 1842, o inspecție generală de-alungul hotarului moldo-valah¹⁹⁷, iar pe de altă parte, datorită unor dezacorduri ce se întrezăreau între ocîrmuirile celor două Principate române pe marginea cuprinsului unor jurnale deja încheiate, la sugestia Visteriei Moldovei din 10 decembrie 1842¹⁹⁸, Sfaturile Administrative ale celor două țări române au hotărît, de comun acord, ca „să-s înlesnească relațiile de comerț... tot dură rostirea convenției trecute, pentru a nu să întîmpina vreo nedumerire împiedecătoare negoțului”¹⁹⁹. În acest chip, convenția din 8 iulie 1835 a rămas în vigoare pînă la desăvîrșirea și ratificarea unei noi convenții la care încă se lucra.

La 4 februarie 1843, fără a aduce modificări tuturor articolelor ce alcătuiau convenția din 1835²⁰⁰, comisia mixtă de la Focșani și-a încheiat lucrările²⁰¹, urmînd ca după dezlegările și împuternicirile pe care le vor primi, reprezentanții ambelor părți să procedeze la iscălirea convenției reînnoite. În această fază însă aveau să se ivească neînțelegerile.

Astfel, la proiectul de convenție înaintat Visteriei Moldovei la 25 februarie 1843 de către delegații săi²⁰², Statul Administrativ a formulat unele obiecții, manifestîndu-și dezacordul față de două dintre inovațiile cele cuprindea. Așa bunăoară, el a respins soluția adoptată de comisia mixtă privind libertatea comerțului de cherestea în interiorul raionului stabilit la frontiera comună a celor două principate. Ocîrmuirea Moldovei, justificîndu-și refuzul, a considerat că aplicarea unei asemenea soluții, pe lîngă că crea o serie de dificultăți legate de organizarea și paza graniței, oferea negustorilor posibilitatea ca, sub „cuvînt di slobodă vînzare în cuprinsul raionului”, să introducă, în afară de cherestea, și alte mărfuri, fără a plăti taxele vamale legiu-

¹⁹³ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 264.

¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 263 v., 265.

¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 271. În urma unor verificări, reprezentanții Țării Românești au ajuns la concluzia că cotul folosit în Moldova pentru calcularea volumului vaselor de vin este mai mare decît cel muntean, ca, de altfel, și ocaua moldovenească, care este cu 22 „dramuri” mai mare decît cea din principatul vecin. Astfel, la 100 vedre de vin măsurate cu ocaua moldovenească s-a înregistrat o diferență în minus de 11 vedre și 2 ocale (*ibidem*, f. 295). Chestiunea prezintă importanță dacă avem în vedere că se preconiza libertatea exportului și importului de vin între cele două principate.

¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 265 v. — 266.

¹⁹⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 36.

¹⁹⁸ *Idem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 61.

¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 62.

²⁰⁰ Au rămas neschimbate următoarele articole ; 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22 și 26. (*Ibidem*, f. 249, 257, 255, 265, 267, 272).

²⁰¹ *Ibidem*, f. 286.

²⁰² Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 118—132. Precizăm că acest proiect de convenție este incomplet, el necuprinzînd ultimele trei jurnale încheiate de comisia mixtă din cauză că delegații Moldovei nu au primit de la Vistierie, pînă la acea dată, confirmarea acceptării conținutului lor (*ibidem*, f. 118).

ite, mărfuri care apoi, prin intermediul comisionarilor, le puteau lesne trece în principat.²⁰³

Nici libertatea importului sau exportului de vinuri între cele două principate, preconizată de membrii comisiei mixte, nu aveau să întrunească adeziunea Sfatului Administrativ al Moldovei²⁰⁴. De fapt acest deziderat, susținut cu multă stăruință în timpul tratativelor de reprezentanții Țării Românești²⁰⁵, a întâmpinat, la început, opoziția moldovenilor, justificată de concurența pe care ar face-o vinul muntean — produs într-o cantitate mai mare — celui din Moldova, datorită diferenței de preț, ultimul fiind mai scump decât primul²⁰⁶.

În această situație, mai ales că delegații țării Românești au condiționat desăvîrșirea convenției de inserarea în cuprinsul ei a celor hotărâte de comisia mixtă cu privire la trecerea vinului dintr-un principat în altul²⁰⁷, Vistieria Moldovei a dat dispoziții reprezentanților ei de la Focșani să definitiveze numai articolele asupra cărora n-au fost formulate nici un fel de obiecții, urmînd ca cel referitor la libertatea comercializării vinului într-o parte sau alta să fie tratat între guvernele celor două principate. Aceiași delegații au mai fost însărcinați să culeagă „trebuincioasa lămurire atît de la Eforii, precum și de la boieri și alți negustori, de îndeminarea sau necuviința ce s-ar ivi la slobozirea vinurilor dintr-un prințipat în altul...”²⁰⁸.

Este interesant de remarcat că în urma investigațiilor întreprinse de Eforia Focșanilor Moldovei în rîndul comercianților de vinuri din oraș, aceștia s-au declarat pentru înlăturarea prohibiției trecerii vinului dintr-o parte în alta, cerînd, în schimb ca banii adunați din taxa precepută să revină Eforiei, ale cărei venituri nici „ajung a întîmpina cheltuielile curgătoare la îmbunătățirile ci să fac...”²⁰⁹.

Fără a acorda prea multă atenție propunerii negustorilor localnici, dar avînd în vedere — desigur — interesele generale ale proprietarilor de vii din partea de sud a Moldovei, Vistieria a sugerat, la 21 martie 1843, Sfatul Administrativ, ca, în înțelegere cu cel al Țării Românești, să fie desemnat un împuternicit cu misiunea să trateze și să pună de acord neînțelegerile ivite cu prilejul definitivării textului noii convenții²¹⁰.

Invocînd exemplul precedentelor negocieri din vara anului 1835, și de această dată Sfatul Administrativ al Moldovei intervine la 20 mai 1843 pe lîngă ocîrmuirea Țării Românești în vederea trimiterii la Iași a unui delegat²¹¹. Numirea acestuia avea să fie însă mult amînată din cauza rezolvării unor probleme de ordin intern, sărora noul domnitor al Țării Românești, Gheorghe Bibescu, le-a acordat prioritate. Abia la sfîrșitul lunii octombrie, este însărcinat cu această misiune ministrul de interne, vornicul Barbu Știrbei²¹², care, sosind la Iași pe la jumătatea lunii noiembrie, a început tratativele cu membrii Sfatului Administrativ al Moldovei. Cum însă în timpul desfășurării lor, Barbu Știrbei avea să se dovedească intransigent, stăruind în satisfacerea dezideratului Țării Românești în problema trecerii dintr-o

²⁰³ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 91.

²⁰⁴ *Ibidem*, f. 118.

²⁰⁵ În nota lor din noiembrie 1842 adresată reprezentanților Moldovei, delegații munteni au făcut cunoscut că deoarece prin convenția din 1835 a fost interzisă trecerea vinului dintr-un principat în altul, aceasta a „adus simțitoare vătămare lăcuitorilor acestui prințipat, care, după plîngerile ce au făcut, cer a să slobozi iarăși precum au fost și mai înainte, cerere ce credem că și lăcuitorii părții Moldovii o doresc” (*ibidem*, f. 216).

²⁰⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 146 v.

²⁰⁷ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 305.

²⁰⁸ *Ibidem*, f. 303.

²⁰⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 138.

²¹⁰ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 65.

²¹¹ *Ibidem*, f. 124.

²¹² Arh. St. București, Ministerul de Interne al Țării Românești, Administrative, dosar 33/1843, f. 2 ; cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 375.

parte în alta a cherestelelor și a vinului, Sfatul Administrativ — cu aprobarea lui Mihai Sturza — a făcut propunerea ca să fie declarată liberă trecerea băuturilor spirtoase dintr-un principat în altul, alături de cele mai sus amintite, ca o compensație acordată Moldovei²¹³. În acest chip se urmărea ca eventualele pagube pricinuite proprietarilor de vii prin înlăturarea prohibiției la import a vinurilor din Țara Românească să fie compensată prin exportul în principatul vecin, fără plata taxelor vamale, a băuturilor spirtoase produse în mari cantități la velnițele din Moldova.

Un proiect de convenție a fost redactat, alcătuit de această dată din 37 articole²¹⁴, dar care, față de cel din februarie 1843, cuprindea în plus amendamentul venit din partea Moldovei²¹⁵, alături de o altă prevedere, nu lipsită de semnificație, ce se referea la cetățenii unui principat sau altul care, dobândind proprietăți sub orice titlu, fie în Moldova, fie în țara Românească, vor putea câștiga totodată și „dreptate politicească în toată a ei întindere, în câtă vreme să vor afla șezători în acel Prințipat”²¹⁶.

Încheindu-și misiunea la Iași, la 31 noiembrie, Farbu Știrbei a depus raportul său, împreună cu un exemplar din proiectul amintit, pe masa domnitorului Țării Românești, atrăgându-i atenția în mod deosebit asupra conținutului art. 15 privitor la libera trecere dintr-o parte în alta a vinului și băuturilor spirtoase²¹⁷, de acceptarea sau neacceptarea lui atîrînd, în ultimă instanță, încheierea noii convenții.

Negocierile de la Iași din a doua jumătate a lunii noiembrie 1843 au fost considerate de unii contemporani drept o etapă ce trebuia să prefăcească realizarea unificării vamale dintre Moldova și Țara Românească. Această interpretare s-a datorat în special lui Ion Ghica, care, în prelegerea inaugurală a cursului de economie politică de la Academia Mihăileană, ținută la 23 noiembrie 1843 și intitulată *Despre importanța economiei politice*²¹⁸, dezvăluia auditoriului următoarele: „Nupot să nu vă împărtășesc noutatea că în zilele aceste se tratează aici la Iași despre o unitate vamală”²¹⁹ între Principaturile noastre...”. Accentuînd asupra faptului că „folosurile ce ar ieși dintr-o asemenea alcătuire nu pot fi măsurate”, Ion Ghica a calificat, cu același prilej, drept niște „închipuiri” și „năluciri” pagubele pe care cred unii că le-ar pricinui o astfel de uniune celor două Principate

²¹³ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 145.

²¹⁴ Ibidem, f. 149—164. Art. 38 privind termenul de ratificare a convenției urma să fie adăugat ulterior (*ibidem*, f. 164).

²¹⁵ Ibidem, f. 165.

²¹⁶ Ibidem, f. 163. Art. 35 din proiectul de convenție.

²¹⁷ Arh. St. București, Ministerul de Interne al Țării Românești, Administrative, dosar 33/1843, f. 6.

²¹⁸ A fost publicată în rezumat în „Propășirea”, an. I (1844), p. 57—62.

²¹⁹ Deși Gh. Zane, în lucrarea sa *Economia politică la Academia Mihăileană. La centenarul învățămîntului economic în România*, Iași, 1943, la p. 16, nota 3, a atras atenția asupra erorii de lectură făcută de editorii operei lui Ion Ghica atunci cînd au tipărit lecția de deschidere a cursului de economie politică, imprimînd în loc de „unitate vamală”, „unitate bănească” (!), noi nu facem decît să reactualizăm acest semnal de alarmă dat de eminentul om de știință cu aproape trei decenii în urmă și să adăugăm chiar alte locuri unde aceeași greșală a fost repetată: Ion Ghica, *Opere complete*, publicate de V. Haneș, vol. IV, București, 1915, p. 277; Ion Ghica, *Scrieri economice*, ediție îngrijită de I. V. Veverca, vol. III, București, 1937, p. 25; aceeași greșală o întîlnim și la V. Slăvescu în prefața ediției lui I. V. Veverca (vol. I, p. XIX), pe care a semnat-o și apoi a republicat-o sub formă de lucrare independentă în „Analele Academiei Române, Memoriile secției istorice”, seria a III-a, tom. XIX, București, 1937, p. 55, precum și în lucrarea *Ion Ghica — economist*, București, 1940, p. 9.

române. „Astăzi — arăta reputatul economist al timpului — numai interesele materiale, industria, poate uni și desface nemurile”²²⁰.

Ca partizan al concepției liberului schimb²²¹, Ion Ghica era convins de necesitatea abolirii întregului sistem vamal ce înconjură Principatele române, măsură ce ar garanta — o dată cu pătrunderea nestingherită pe piața internă a celor mai diverse mărfuri străine — dezvoltarea din punct de vedere economic a Moldovei și Țării Românești. Alături de această idee înserată în articolul *Unirea vămilor între Moldova și Valahia*, publicat la începutul anului 1844²²², — la scurt timp de la încheierea tratatelor duse de Barbu Știrbei la Iași — Ion Ghica prezenta inconvenientele existenței barierei vamale dintre principate, cu întreținerea căreia se cheltuia mai mult decât se încasa de pe urma taxelor de import-export²²³. Invocînd „pilda vie” a Zollverein-ului statelor germane, în care economistul român a văzut un important pas spre unificarea politică a acestora, el a evidențiat totodată și avantajele pe care le-ar putea aduce realizarea uniunii vamale între Moldova și Țara Românească. În primul rînd, arăta Ion Ghica, s-ar uniformiza prețurile grînelor și ale vitelor, care în Moldova — datorită calității — sînt ceva mai ridicate față de cele din Țara Românească: din cauza concurenței aceasta din urmă va fi obligată să recurgă la măsuri de îmbunătățire a soiurilor de animale și a semințelor de cereale. Apoi, consumatorii vor avea unele produse la un preț mai mic datorită suprimării tarifului vamal, vor fi evitate cheltuielile făcute de cele două Vistierii cu paza frontierei, vor fi redată ocupației lor principale — agricultura — slujbașii graniței (paznicii și vameșii), recrutați de cele mai multe ori din mediul rural. În sfîrșit, în desființarea liniei vamale dintre cele două Principate române, Ion Ghica vedea înfăptuirea unei „unități comerciale”, care, în mod nemișlocit, trebuia să ducă la realizarea unirii politice a Moldovei și Țării Românești²²⁴. Se cuvine însă să precizăm că deși această idee nu a exprimat-o direct, ea se poate deduce lesne din exemplul invocat chiar la începutul articolului citat: cel al uniunii vamale a statelor germane și consecințelor ei pe plan politic. De altfel, nu este lipsit de importanță nici faptul că articolul lui Ion Ghica a fost bastonat de cenzură datorită tocmai eluziilor transparente pe care le făcea cu privire la viitoarea organizare economică, dar mai ales la cea politică a Principatelor române, calificate în totalitatea lor drept „periculoase” de ocîrmuirea lui Mihai Sturza²²⁵.

Cu același prilej, Ion Ghica s-a referit și la unele convorbiri pe care Barbu Știrbei le-a avut cu „unii boieri” moldoveni cărora le-ar fi propus chiar o „unitate comercială”, care presupunea, în esență, desființarea barierei vamale dintre principate, stabilirea unui sistem comun de măsuri și greutate, precum și un curs monetar unic²²⁶. Deși din punct de vedere documentar această afirmație nu poate fi deocamdată controlată, întrucît, cu toate investigațiile, nu am aflat nici o mențiune în acest sens, nu este exclus însă ca numai în convorbirile particulare Barbu Știrbei să fi pus această chestiune. În orice caz, proiectul de convenție înaintat de Barbu Știrbei, împreună cu raportul său din 31 noiembrie 1843, domnitorului Țării Românești, nu cuprinde nimic în legătură cu propunerile pe care le-ar fi făcut la Iași după cîte afirmă Ion Ghica. De altminteri, proiectul amintit menținea — ală-

²²⁰ „Propășirea”, an. I (1844), p. 57.

²²¹ Eugen Demetrescu, *Influența școalei economice liberale în România în veacul al XIX-lea*, București, 1935, p. 73.

²²² „Propășirea”, an. I (1844), p. 2—5.

²²³ *Ibidem*, p. 3.

²²⁴ „Propășirea”, an. I (1844), p. 3—5.

²²⁵ R. Rosetti, *Cenzura în Moldova*, în „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice”, seria a II-a, tom. XXIX, București, 1906—1907, p. 358.

²²⁶ „Propășirea” an. I (1844), p. 3.

turi de amendamentele de care ne-am ocupat — aceleași restricții pentru trecerea dintr-o parte în alta a cerealelor, vitelor, seului și sării²²⁷.

Un alt argument pe care trebuie să-l invocăm în sprijinul aserțiunii noastre este refuzul Sfatului Administrativ Extraordinar al Țării Românești de a accepta libera trecere a băuturilor spirtoase, propunere venită din partea Moldovei și înserată în proiectul de convenție redactat cu prilejul celor din urmă negocieri de la Iași²²⁸.

Desigur că, odată sosit în capitala Moldovei, trimisul Țării Românești a intrat în legătură cu Ion Ghica, care, căutând să „...sincronizeze problemele speciale ale Principatelor cu marile concepții din economia politică dominantă a timpului”²²⁹, avea să-l îndemne — probabil — pe Barbu Știrbei să sugereze înfăptuirea acelei „uniuni comerciale”. Propunerea acestuia din urmă însă nu a putut fi făcută decât pe cale particulară, chiar dacă funcția pe care o deținea, ca și gradul de rudenie cu Gh. Bibescu, i-ar fi îngăduit să depășească fără riscuri prea mari limitele instrucțiilor primite. Dar, aceasta nu s-a întâmplat; dovadă: argumentele invocate de noi mai sus.

Nădăruind că Obșteștile Adunări din Iași și București vor acorda importanța cuvenită unui astfel de proiect²³⁰, Ion Ghica nu a făcut altceva decât să devanșeze pe plan teoretic ceea ce avea să se întâmple de fapt peste doi ani. Nu este exclusă nici posibilitatea ca el să se fi inspirat din discuția ce s-a purtat în Occident cu puțin timp înainte, în legătură cu realizarea unei uniuni vamale între Franța și Belgia²³¹.

Ceea ce se impune ca o certitudine este faptul că, anunțând cu prilejul deschiderii cursului de economie politică de la Academia Mihăileană tratativele ce se duceau la Iași în acel timp pentru o „uniune vamească”, în favoarea căreia apoi Ion Ghica a pledat în paginile primului număr al „Propășirii”, el a plănuit să trezească interesul oficialității asupra unor noi forme de stimulare a dezvoltării economiei celor două Principate române prin abolirea, în primul rând, a liniei vamale dintre ele. Acest deziderat se confunda cu interesele tinerii burghezii, căci prin înfăptuirea unificării vamale s-ar fi creat piața unică a Moldovei și Țării Românești, ceea ce, în perspectivă, oferea un larg câmp de activitate în special burgheziei comerciale.

Ne-am oprit și am insistat asupra acestor aspecte mai puțin cunoscute de la sfârșitul anului 1843 și începutul lui 1844, de o importanță cardinală pentru problema noastră, deoarece pentru prima dată, la Iași, a fost pusă chestiunea înlăturării barierelor vamale dintre cele două Principate române. Prilejul l-a oferit, desigur, misiunea lui Barbu Știrbei, ale cărei rezultate însă nu aveau să se întrevadă imediat. Astfel că, încheierea noii convenții a fost mult târăgănată, iar, în consecință, cea din 1835 a continuat să fie aplicată.

Raportul împreună cu proiectul de convenție înaintate domnitorului Țării Românești la 31 noiembrie 1843 de către trimisul său în capitala Moldovei²³², aveau să fie date uitării pentru o perioadă de timp. Gh. Eibescu, în conflict cu Adunarea Obștească — atitudinea Adunării față de concesiunea acordată lui Trandafilov a avut drept consecință prorogarea ei²³³ — avea să guverneze țara, vreme de peste doi ani (martie 1844 — decembrie 1846), prin decrete legi²³⁴. La aceasta am mai

²²⁷ Art. 22 din proiectul de convenție (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 156 v.).

²²⁸ Arh. St. București, Vistieria, Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 1.

²²⁹ Gh. Zane, *op. cit.*, p. 12.

²³⁰ „Propășirea”, an. I, (1844), p. 5.

²³¹ Gh. Zane, *op. cit.*, p. 10.

²³² Arh. St. București, Ministerul de Interne al Țării Românești, Administrație, dosar 33/1843, f. 6.

²³³ *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 995.

²³⁴ I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 314, 340.

putea adăuga și preocuparea domnitorului de a soluționa o anumită chestiune personală, ceea ce a înveninat și mai mult legăturile dintre Gh. Bibescu și opoziție²³⁵. Așa se explică de ce punctul de vedere al guvernului Țării Românești față de proiectul de convenție redactat la Iași a fost exprimat cu multă întârziere.

Cu toate acestea însă, definitivarea convenției nu fusese abandonată definitiv. Mihai Sturza a readus-o în discuție cu ocazia întâlnirilor pe care le-a avut cu Gh. Bibescu. Nu avem certitudinea dacă în timpul întrevederii de la Focșani din 2—3 noiembrie 1844 a fost abordată și această chestiune, deși domnitorii au ținut „conferenți prelungite”²³⁶. În schimb, ne este atestată documentar intenția lui Mihai Sturza de a discuta câteva dispoziții din convenția în vigoare²³⁷, cu prilejul întâlnirii de la începutul lunii septembrie 1845, când domnitorul Țării Românești urma să vină la Focșani pentru a celebra căsătoria sa cu Maria Văcărescu²³⁸. Nu posedăm informații cu privire la convorbirile avute de cei doi domnitori în cursul acestei întâlniri, care însă, judecată prin prisma rezultatelor ce nu s-au lăsat așteptate, sîntem înclinați a le califica drept hotărâtoare pentru viitoarea organizare vamală a Principatelor române. Astfel, la 13 decembrie 1845, Sfatul Administrativ Extraordinar al Țării Românești luînd în dezbatere proiectul de convenție alcătuit la sfîrșitul anului 1843 de Sfatul Administrativ al Moldovei cu Barbu Știrbei, a ajuns la concluzia că modificările introduse erau acceptabile, cu excepția articolului referitor la importul vinului și a rachiului dintr-un principat în altul. În ceea ce privește rachiul, Sfatul Administrativ Extraordinar al Țării Românești a chibzuit și găsit cu cale ca „...să fie potrivit după cum au fost pînă acum a intra în Prințipat...”, adică să fie prohibit în continuare importul din Moldova al băuturilor spirtoase²³⁹. Totodată a mai propus, în jurnalul încheiat la data menționată mai sus, ca reprezentantul ce va fi trimis la Iași pentru înscădirea convenției să trateze cu guvernul Moldovei și să pună de acord „micile schimbări”, între care și uniformizarea măsurii cotului, întrucît cel al Țării Românești s-a dovedit a fi mai mic decît cel folosit în Moldova²⁴⁰. Această însărcinare a fost încredințată, la 2 ianuarie 1846, logofătului Al. Vilara²⁴¹. Misiunea lui avea să fie mult ușurată datorită relațiilor personale ce existau între cei doi domnitori.

Scsit la Iași la 6 ianuarie 1846²⁴², potrivit desigur, indicațiilor primite de la Gh. Bibescu, Al. Vilara a procedat mai întîi la sondarea ocîrmuirii Moldovei în legătură cu propunerea de unificare a vămilor celor două Principate române. Acceptarea în principiu de către domnitorul moldovean a acestei sugestii²⁴³, a anulat dintr-o trăsătură de condei toate tratativele purtate pînă atunci pentru reînnoirea convenției din 1835. În acest caz, noi instrucțiuni aveau să fie date delegatului Țării Românești aflat în capitala Moldovei.

În raportul din 16 ianuarie 1846 înaintat domnitorului, Sfatul Administrativ Extraordinar al Țării Românești, însușindu-și propunerea de a se uni vămile celor două principate, socotea că „...va fi un izvor de fericire...” atunci cînd se vor „rădica dintre dinsele cu totul orice barieră pe viitorime și cînd produse, vite, marfă de orice fel și fără excepție, indigenă sau străină, ar fi deopotrivă slobodă a trece dintr-un prințipat într-altul și ar fi sau puse la vamă la granițele numai

²³⁵ I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 337—338.

²³⁶ „Albina românească”, an. XVI (1844), nr. 90 din 12 noiembrie, p. 370.

²³⁷ La 30 august 1845, stăroștia Putnei cere Vistieriei să-i trimită actul convenției solicitat de domnitor care, urmînd să sosească la Focșani la 3 septembrie, intenționează a „tratarisi din el cîteva puncte” (Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 12, f. 172).

²³⁸ I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 338.

²³⁹ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 1.

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 376.

²⁴² Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 22; cf.

I. C. Filitti, *Primele convențiuni...*, p. 188.

²⁴³ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 9.

după sirconferența ce încercuiește ambele prințipate, sau la intrare, sau la ieșire prin una dintr-acele graniți, *privindu-să despre acele vâmi amindouă prințipatele ca unul și același stat*"²⁴⁴ [subl. ns.] În consecință, Sfatul Administrativ Extraordinar și-a exprimat părerea, acceptată și de domnitor, ca Vilara, la încheierea convenției „desăvârșitei uniri a vâmlor”, să nu piardă din vedere stabilirea „după o scumpă și dreaptă analoghie” a sumelor „ce se vor cuveni respectivelor Vistierii din totalul acestui venit și urmînd atunci a să închipui o singură și uniformă tarifă”²⁴⁵.

Cîteva zile mai tîrziu, prin ofisul de 20 ianuarie 1846²⁴⁶, Mihai Sturza a însărcinat, la rîndul său, pe membrii Sfatului Administrativ Extraordinar al Moldovei — cărora li s-a adăugat și beizadeaua N. Suțu²⁴⁷ — să înceapă tratativele cu delegatul Țării Românești pentru alcătuirea unei convenții „pe bazuri imoăcătoare îmbinate-lor interesuri” ale celor două Principate române. Odată depășită faza preparativelor, la 21 ianuarie 1846, reprezentanții Moldovei și Țării Românești si-au început lucrările pentru încheierea convenției vamale, în virtutea căreia vămile principalor urmau să fie unificate, iar linia vamală, care a dăinuit între ele de-a lungul veacurilor, suprimată pentru totdeauna. Din partea Țării Românești a participat Al. Vilara, iar din partea Moldovei Teodor Balș, Iordache Ghica, Dimitrie Sturza, Lascăr Cantacuzino, Neculai Mavrocordat și Neculai Suțu²⁴⁸.

Spre deosebire de cele anterioare, aceste negocieri aveau să se desfășoare într-o atmosferă de deplină înțelegere, neînregistrîndu-se, de această dată, puncte divergente. Chiar în primul jurnal purtînd data de 21 ianuarie — cel mai important de altfel din cele trei cite au fost redactate — reprezentanții celor două Principate române au ținut să sublinieze că Moldova și Țara Românească, „...legate prin interesuri comune, prin numeroase relații de vecinătate, prin aceeași legislație și aceeași simpatie politică...”, vor înlătura pe viitor din mijlocul lor „greutățile ivite pînă acum”, datorită alcătuirii, „pe bazuri mai întinsă”, a unei convenții „care să aibă statornică urmare și să fie în armonie cu interesele îmbelor staturi și prin a căreia dispoziție să se înlesnească relațiile de negoț, îndemînarea locuitorilor la trebuințele lor, precum și comunicațiile între îmbele Prințipaturi...”²⁴⁹.

După enunțarea coordonatelor ce vizau realizarea unui acord pe tărîm economic a celor două principate, prin abolirea barierei vamale dintre ele, aceiași delegați au procedat, „în conglăsuire”, la fixarea elementelor de bază ce urmau să figureze în proiectul noii convenții. Astfel, s-a preconizat ca proiectul în discuție să cuprindă, alături de un preambul unde să fie menționate împrejurările în care între Moldova și Țara Românească a mai fost încheiată o convenție, următoarele dispoziții: prelungirea pînă la sfîrșitul anului 1847 a aplicării convenției din 1835²⁵⁰, din care, totodată, să fie preluate și modificate numai art. 1, 2, 3, 4, 12, 17 și 19, celelalte fiind declarate desființate din momentul intrării în vigoare a noii convenții; locuitorii tirgurilor din vecinătatea graniței comune vor fi liberi de a trece dintr-o parte în alta pe o durată limitată la trei zile, fără a fi obligați ca pentru aceasta să posede pașapoarte sau bilete de trecere; desființarea pentru totdeauna, începînd de la 1 ianuarie 1848, a taxelor vamale percepute pînă la această dată pentru toate categoriile de măruri, inclusiv cele indigene, trecute peste linia hotarului dintre

²⁴⁴ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 9.

²⁴⁵ Ibidem, f. 9, 12; cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 376.

²⁴⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 1.

²⁴⁷ Mihai Sturza a ținut ca din delegația Moldovei să facă parte și N. Suțu pe considerentul că „are desăvîrșite cunoștinți despre împregiurări, ca unul ce au fost lucrători la alcătuirea actului convenției din 1835 și, asămîine, și la anul 1842, cînd au fost rînduite comisiile mixte, s-au aflat în trebile statului și îndeaproape relație cu aceste din urmă lucrări...” (*ibidem*).

²⁴⁸ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 18.

²⁴⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 3.

²⁵⁰ Acest lucru a fost făcut cunoscut celor interesați prin „Buletin foaie oficială”, an. XVI (1846), nr. 15 din 21 februarie, p. 77—78.

Moldova și Țara Românească; mărfurile și produsele „pămîntene”, cu excepția sării, vor fi libere de a intra dintr-un principat în celălalt; taxele de import sau export vor fi încasate o singură dată la punctul vamal pe unde au intrat sau ieșit mărfurile respective, indiferent de proveniența lor; o comisie mixtă va fi însărcinată să alcătuiască în vara anului 1847 condițiile vânzării veniturilor vămilor celor două principate, precum și o „asemănată tarifiă”, ce va fi reînnoită din șase în șase ani, pentru toate mărfurile supuse la plata vămii, de la care însă vor fi exceptate vitele și cerealele supuse unui regim deosebit de taxare la export; pentru întocmirea tabelului general de tarife se va avea în vedere media prețurilor mărfurilor sau produselor rezultate din prețurile „a celor din urmă trei ani din amindouă Prințipaturile unite”, la care se va aplica procentul de 3%; vânzarea veniturilor vămilor Moldovei și Țării Românești se va face către un singur cumpărător sau către aceeași „companii”, pe perioade egale de timp pentru fiecare din cele două principate, iar ocîrmuirea principatului în care se va săvîrși vânzarea va fi obligată a lua și expedia Vistieriei celui alt principat zălogul depus de către antreprenorul căruia i s-a adjudecat oțcupul venitului unificat al vămilor; cuantumul ce va reveni fiecărei Vistierii din prețul obținut la ultimul termen al licitației va fi de 2/3 pentru Țara Românească și 1/3 pentru Moldova; în sfîrșit, s-a prevăzut ca durata de aplicare a convenției să fie de 10 ani, începînd de la 1 ianuarie 1848, urmînd ca Obșnuitele Obștești Adunări să se pronunțe asupra inovațiilor introduse în noul proiect de convenție de reprezentanții Moldovei și Țării Românești, după care, în termen de 15 zile, „sau mai curînd de să va pute face”, se va proceda, la Iași la schimbul ratificațiilor ²⁵¹.

O dată cu stabilirea principalelor dispoziții, ce urmau să capete în actul convenției o formulare mai dezvoltată, și, totodată, precisă, fusese realizat un pas important și decisiv spre înfăptuirea unificării vămilor celor două Principate române. Dovada peremptorie o constituie acceptarea fără nici o modificare, „în toată a ei cuprindere”, a lucrării întocmite la 21 ianuarie, hotărîre adoptată de reprezentanții Moldovei și Țării Românești cu ocazia întrunirii din 26 ianuarie, cînd au și căzut de acord, prin încheierea celui de al doilea jurnal, să se treacă la redactarea finală, în două exemplare, a proiectului de convenție ²⁵². Cîteva zile mai tirziu, la 30 ianuarie 1846, delegații celor două Principate române au iscălit proiectul ²⁵³ ce urma să fie prezentat domnitorilor pentru a-i aduce eventuale îmbunătățiri, ca apoi, după aprobarea Adunărilor Obștești, să fie ratificat de Mihai Sturza și Gh. Bibescu ²⁵⁴.

Cu prilejul îndeplinirii ultimei formalități, consemnată de altfel în cel de al treilea jurnal din 30 ianuarie, reprezentanții principatelor au mai decis ca, pînă la ratificarea convenției, Vistierile să fie însărcinate cu adunarea datelor necesare întocmirii tarifei comune de către comisarii ce vor fi desemnați pentru alcătuirea unei astfel de lucrări ²⁵⁵.

Ajuns în fața Obșteștilor Obșnuite Adunări, proiectul convenției a fost votat fără a i se aduce vreo modificare de fond sau formă. De altfel, acestea, așa cum rezultă și din cuprinsul art. 12 al proiectului, erau chemate să se pronunțe în special asupra art. 8 cu cele șase aliniate, ce alcătuiau în fapt — după cum vom vedea mai jos cînd ne vom ocupa mai pe larg de prevederile convenției — însuși miezul ei.

²⁵¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 3—4; Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 18, 31.

²⁵² *Ibidem*, f. 19; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 6.

²⁵³ *Ibidem*, f. 7; Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 20.

²⁵⁴ *Ibidem*, f. 21; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 10.

²⁵⁵ *Ibidem*, f. 7; Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 20.

La 22 decembrie 1846 Obșteasca Obişnuită Adunare a Țării Românești s-a pronunțat în favoarea proiectului prezent ei prin ofis domnesc²⁵⁶, sub rezerva însă, că, dacă în perioada de aplicare a convenției, unirea vâmlor celor două principate ar cauza „vreun scăzământ acestui venit al țării”, atunci, după expirarea termenului de 10 ani, Adunarea să fie consultată în vederea înlăturării acestei „vătămări” înainte de a se încheia o nouă convenție pentru anii următori²⁵⁷. Totodată, a mai considerat necesar să facă precizarea că pe granița cu Moldova vor fi păstrați în continuare slujitorii care vor asigura aplicarea unora dintre dispozițiile convenției, fapt ce nu reieșea cu suficientă claritate din textul proiectului ei²⁵⁸. Asupra aceluiași chestiuni avea să se oprească, ceva mai târziu, și Sfatul Administrativ al Moldovei, care, în raportul său din 11 decembrie 1847 înaintat domnitorului, era de părere „ca paza marginii despre Valahia să aibă și mai-nainte urmare... pentru înlesnirea relațiilor prevazute în convenție și oprirea pribegirii locuitorilor, iar mai cu dinadinsul la împliniri de epidemie... este de trebuință a să mai întârîi...”²⁵⁹.

În ceea ce privește art. 8 din proiectul de convenție²⁶⁰, Obșteasca Obişnuită Adunare a Moldovei, în cea de a patra ședință a ei din 24 ianuarie 1847, l-a „încuviințat în totul, cu osebirea ca aplicația lui de la 1848 să aibă lucrare în viitor pe doisprezece ani”²⁶¹. De asemenea, Adunarea a mai cerut domnitorului să-i fie supuse spre cercetare și condițiile vânzării vâmlor celor două principate, îndată ce acestea vor fi întocmite²⁶².

Îndeplinită și această formalitate, nu mai rămânea decât ca proiectul convenției să fie iscălit de cei doi domnitori. Astfel, Gh. Bibescu, ratificând convenția la 31 martie 1847²⁶³, îl însărcinează tot pe Al. Vilara cu misiunea de a schimba ratificațiile²⁶⁴, cerându-i totodată, să prezinte guvernului Moldovei, cu această ocazie, modificarea propusă la art. 2, în virtutea căreia flăcăii trecuți dintr-un principat în altul au libertatea de a opta, în cazul când se vor căsători, asupra locului unde voiesc a se statornici²⁶⁵. Propunerea domnitorului Țării Românești a fost acceptată în schimbul organizării în capitala Moldovei a vânzării — pentru prima perioadă — a veniturii vâmlor unificate²⁶⁶. La 25 aprilie, Mihai Sturza a semnat convenția. În aceeași zi, la Iași, în prezența lui Al. Vilara, a avut loc și schimbul actelor ratificate²⁶⁷. Astfel, s-a pus capăt șirului lung de tratative ce au avut loc între Moldova și Țara Românească, cu scopul de a găsi modalitățile și căile cele mai nimerite pentru coordonarea intereselor lor comerciale.

Prin intrarea în vigoare și aplicarea, începând de la 1 ianuarie 1848, a convenției de unificare a vâmlor celor două Principate române și a suprimării barierei vamale dintre ele, fapt ce a înlesnit pe plan intern unirea celor două piețe într-una singură, națională, s-a pus una din cele mai importante pietre la temelia edificiului viitorului stat național român.

²⁵⁶ Ofisul din 5 decembrie 1846 („Analele parlamentare...”, tom. XIV₁, București, 1905, p. 357.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 359.

²⁵⁸ *Ibidem*; Cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 377.

²⁵⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 71.

²⁶⁰ Vezi ofisul lui Mihai Sturza din 15 ianuarie 1847 (*ibidem*, f. 34).

²⁶¹ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. I, 2017, dosar 399, f. 205.

²⁶² *Ibidem*. Vezi și „Analele parlamentare...”, tom. XIV₂, București, 1905, p. 340—341.

²⁶³ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 305.

²⁶⁴ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 44.

²⁶⁵ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 307.

²⁶⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 67.

²⁶⁷ *Ibidem*. Cf. I. C. Filitti, *Primele convențiuni...*, p. 189.

Convenția redactată în ianuarie 1846 cuprinde, spre deosebire de cea din 1835 și proiectele din anul 1843, numai 12 articole²⁶⁸, dintre care mai bine de jumătate, adică art. 2, 3, 4, 5, 7, 9 și 10 corespund — cu excepția unor deosebiri pe care le vom arăta — articolele 1, 2, 3, 4, 12, 17 și 19 ale convenției din 1835. Aceasta se explică, în primul rând, prin faptul că cele două guverne și-au menținut angajamentele mai vechi de a extrăda pe locuitorii birnici, țăganii statului, mănăstirilor și ai particularilor²⁶⁹, precum și infractorii și dărnicii fugiți dintr-un principat în altul (art. 2, 4). De asemenea, au fost păstrate dispozițiile privind obligația locuitorilor Principatelor române care trec granița comună de a poseda pașapoarte sau bilete de trecere eliberate de jurații satelor, cum e cazul locuitorilor din vecinătatea hotarului ce merg la „ale lor cîmpenești îndeletniciri” (art. 3, 5). Se cuvine să facem observația că dacă în proiectul de convenție din noiembrie 1843 s-a preconizat acordarea și de drepturi politice locuitorilor ce au dobândit proprietăți nemiscătoare într-un principat sau altul pe „cîtă vreme să vor afla șezători în acel prințipat”²⁷⁰, la redactarea art. 3 din convenția de la 1846 a fost menținută însă prevederea art. 2 al convenției din 1835²⁷¹, în virtutea căreia, în situația amintită, proprietarii respectivi se bucurau numai de drepturi civile.

Alte articole ale convenției din 1835 (art. 12, 19, mai puțin art. 17)²⁷² au fost înglobate în actul din 1846 cu oarecare modificări, reclamate de spiritul nou în care a fost conceput acesta din urmă. Astfel, dacă pînă la 1 ianuarie 1848 era interzis transportul pe Siret al cerealelor, vitelor, seului și sării, începînd de la această dată puteau fi duse în aval sau amonte orice fel de marfă sau produse, fără nici un fel de restricție (art. 7).

În ceea ce privește folosirea unității principale de măsură — chila — ce avea valori deosebite în Moldova și în Țara Românească, și de această dată nu s-a putut realiza unificarea. De altfel, în treacăt fie spus, această chestiune, ca și cea a uniformizării capacității de măsură a lichidelor — după cum a rezultat din lucrările pentru alcătuirea convenției din 1846 — nu au mai fost abordate în cursul discuțiilor purtate de reprezentanții celor două principate, tocmai pentru a nu turbura — credem — atmosfera de concordie ce exista, recunoscute fiind, încă de la încheierea convenției din 1835, dificultățile ce s-au împotrivit la înfăptuirea dezideratelor amintite. În acest sens, dacă pînă la abolirea liniei vamale, la

²⁶⁸ Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1393/1845, f. 23—26; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1846, f. 654, 657, exemplar imprimat. Actul convenției, sub următorul titlu: *Actul de convenție între învecinatele principate a Țării Românești și a Moldovei pe al doilea period*, îl găsim publicat în „Buletin foaie oficială”, Iași, an. XV (1847), nr. 101, din 21 decembrie, p. 575—578; „Buletin oficial al prințipatului Țării Românești”, an. XVI (1847), nr. 19 din 7 iulie, p. 191—197; „Dunărea, jurnal de comerț, agricultură și navigație”, an. II (1848), nr. 2, din 8 ianuarie, p. 6—7, și nr. 3, din 15 ianuarie, p. 9—11; „Foaie satească a prințipatului Moldovei”, an. X (1848), nr. 2, din 11 ianuarie, p. 7—8 și suplimentul la nr. 8—9, din 25 ianuarie, p. 33—34; Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, tom. II, București, 1894, p. 242—250; Alexandru A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie, 1834—1849*, Paris, Librairie Plon, 1907, p. 283—287.

²⁶⁹ Art. 2 stabilea, între altele, că puteau fi reclamați pentru a fi redați stăpînilor lor numai țăganii fugiți după data de 15 iunie 1835.

²⁷⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1073, f. 163. Art. 35 din proiectul de convenție.

²⁷¹ D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente...*, vol. VI₂, p. 167.

²⁷² Art. 17 al convenției din 1835 se referea la obligația Focșanilor Moldovei de a da părții Țării Românești a orașului, pînă ce se va repara „drumul apei de la Odobești pînă la Focșani”, numai patru măsuri de apă potabilă din cele șase cît se prevăzuse. Cum amenajarea drumului în discuție a fost încheiată, art. 9 al convenției din 1846 a suferit modificările corespunzătoare, fiind îndepărtată clauza menționată.

hotarul dintre Moldova și Țara Românească a fost utilizată numai pentru operațiunile de vămire și control chila de 400 ocale²⁷³, în schimb, prin convenția din 1846 (art. 10) s-a hotărât ca în diversele tranzacții ce vor avea loc să fie folosită chila de 240 ocale pentru produsele moldovene și cea de 400 ocale pentru cele ale Țării Românești, excepție făcând doar înțelegerile exprese dintre vânzători și cumpărători.

Dispozițiile noi și, totodată, cele mai importante ale convenției din 1846, în virtutea cărora între cele două principate urmau să se statornicească în viitor — așa după cum se arată și în preambulul actului — „...legături temeinice și doveditoare de o adevărată și prietenească armonie între toate cele ce ar privi îndemnată petrecere a învecinaților locuitori din aceste Prințipate întru cele ce înlesnesc ale lor trebuinți, precum și a obștei mulțămire în comerțialele relații...“²⁷⁴, sint evidențiate prin art. 6 și, îndeosebi, prin art. 8. Primul prevede libera trecere dintr-un principat în altul, „pentru casnicile lor trebuinți“, a locuitorilor tirgurilor din apropierea hotarului moldo-valah, fie la zilele de tirg, fie la proprietățile lor, pe un termen limitat însă la trei zile, fără a fi obligați să posedă pașapoarte sau bilete speciale. În condițiile existenței liniei de frontiere dintre Moldova și Țara Românească cu toate atributele ei specifice, această prevedere, alături de cele inserate la art. 8, a însemnat practic eliminarea oricăror formalități birocratice din calea activității comerciale și a relațiilor stabilite între locuitorii principatelor din zona graniței comune.

Prin art. 8 cu cele șase aliniate ale sale²⁷⁵, ce reprezintă chintesenta convenției din ianuarie 1846, s-a consfințit, în primul rând, desființarea taxelor vamale percepute la hotarul dintre Moldova și Țara Românească, s-au pus bazele noului regim vamal ce urma să ia locul celui instaurat cu prilejul convenției din 8 iulie 1835. Mărfurile și produsele indigene (vite, băuturi, lemne, piatrărie „și orice alt product al prințipaturilor învecinate, fără osebite de feli...“), afară de sare, erau libere, prin reciprocitate, de a intra dintr-un principat în altul, fără a fi supuse la vreo taxă vamală, cu excepția însă a achitării accizelor încasate de Sfaturile orașenestii sau Eforii pentru dreptul de desfacere a mărfurilor în orașele respective. De asemenea, pentru mărfurile și produsele „pămîntene“ aduse dintr-un principat și exportate prin punctele vamale ale celui alt, taxele vamale urmau a fi plătite ocîrmuirii peste a cărei graniță se efectua exportul. În ceea ce privește mărfurile străine, odată achitată vama la import, acestea puteau fi transportate și desfăcute spre vînzare în oricare localitate din Moldova și Țara Românească, nefiind scutite, în schimb, de plata accizelor de care am amintit. În sfîrșit, mărfurile străine destinate unuia dintre principate se bucurau de libertatea de tranzitare pe teritoriul celui alt, cei ce le importau fiind îndatorați să se supună regulilor stabilite pentru tranzit. În această situație taxele vamale urmau să fie achitate la locul desfacerii mărfurilor.

După cum se poate lesne constata din cele expuse mai sus, dispozițiile cuprinse în art. 8 și în primele trei aliniate (a, b și c)²⁷⁶ sint consacrate exclusiv desființării barierei vamale dintre cele două Principate române și, odată cu aceasta, a liberalizării circulației mărfurilor, indiferent de proveniența lor, pe întreg teritoriul Moldovei și Țării Românești. De aici și importanța deosebită din punct de vedere economic a acestor prevederi pentru procesul de formare a pieței unice a celor două principate, care a pefatât unirea lor politică.

Următoarele aliniate (d, e, f)²⁷⁷ sint consacrate modalităților de alcătuire a tarifelor comune, condițiilor de vînzare a venitului vămilor unificate, precum și a

²⁷³ Art. 19 din convenția din 1835 (D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente...*, vol. VI, p. 174.

²⁷⁴ „Buletin foaie oficială“, an. XV (1847), nr. 101, din 21 decembrie, p. 575.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 577—578.

²⁷⁶ *Ibidem*.

²⁷⁷ *Ibidem*.

părții ce va reveni fiecărei ocîrmuiri din suma obținută din arendarea acestui venit.

În vara anului 1847, potrivit instrucțiunilor elaborate de guvernele principatelor, o comisie mixtă formată din specialiști urma să fie însărcinată cu redactarea condițiilor de vânzare a venitului vămilor și a unei tarife comune pentru toate mărfurile supuse taxelor vamale, care va fi reînnoită din șase în șase ani. Tabelul de tarife comune trebuia să cuprindă media prețului pentru fiecare marfă în parte, medie rezultată din prețurile curente din ambele principate pe ultimii trei ani, asupra căreia se aplica procentul de 30%. În mod expres s-a specificat că de la acest tarif vor fi exceptate exportul de vite și cel de cereale pentru care era stabilită „osăbită plată”.

Venitul vămilor Moldovei și Țării Românești va fi vîndut prin licitație pe baza condițiilor și tarifelor comune întocmite aceuiași cumpărător, pe perioade de timp egale pentru fiecare principat în parte, guvernele obligîndu-se reciproc, în în acest caz, de a lua unul în numele altuia garanțiile depuse de cel cui va fi adjudecată arenda. Din suma obținută la ultimul termen al licitației Vistieriei Țării Românești îi reveneau 2/3, iar celei a Moldovei 1/3.

Prin ultimele două articole ale convenției din ianuarie 1846 (art. 11 și art. 12) erau fixate atît termenul de aplicare, cît și îndatorirea Adunărilor Obștești a celor două principate de a se pronunța asupra cuprinsului art. 8.

În ceea ce privește termenul de aplicare, ținem să facem observația că între cele două exemplare ale actului convenției, care au făcut obiectul schimbului de ratificări la Iași la 25 aprilie 1846, a existat o neconcordanță. Dacă în textul convenției al cărei proiect a fost dezbătut la București, a fost menținută hotărîrea adoptată de reprezentanții celor două principate prin jurnalul din 21 ianuarie 1846 ca perioada de aplicare a convenției să fie de 10 ani²⁷⁸, în schimb, în urma propunerii din 28 ianuarie 1847 a Obșteștii Obîșnuitei Adunări a Moldovei, termenul a fost prelungit la 12 ani²⁷⁹. Cu această modificare adusă art. 11 exemplarul de la Iași al convenției a fost semnat de Mihai Sturza²⁸⁰.

O încercare de a înlătura această nepotrivire a făcut-o Secretariatul de Stat al Moldovei, care, prin adresa din 18 decembrie 1847²⁸¹, a cerut celui din Țara Românească să fie luat în considerație termenul prevăzut în actul ratificat de domnul Moldovei, mai ales că venitul vămilor principatelor fusese arendat la acea dată, pe o primă perioadă de șase ani. Intervenția s-a dovedit a fi tardivă, căci — așa cum reiese din răspunsul Secretariatului de Stat al Țării Românești — Obîșnuita Obștească Adunare pronunțîndu-se asupra textului convenției, orice modificare putea fi operată numai cu aprobarea ei. Or, cum pînă la expirarea contractului de arendare „fiind încă îndestulă vreme, să poate chibzui atunci primirea aceștii măsuri...”²⁸².

După cum am mai amintit o dată cu suprimarea liniei vamale dintre Moldova și Țara Românească, au fost înlăturate orice fel de restricții din calea circulației mărfurilor între cele două principate, excepție făcînd doar sarea — lesne de înțeles de ce — a cărei trecere dintr-o parte în alta a rămas în continuare interzisă. Din punct de vedere economic importanța acestui act pentru formarea pieții unice a principatelor este foarte mare. De altfel însuși domnitorul Țării Românești, în mesajul său adresat în ianuarie 1848 Obîșnuitei Obșteștii Adunări, cu ocazia deschiderii lucrărilor, sublinia, între altele, faptul că „Împreunarea vămilor prințipatului nostru cu ale Moldovei au ridicat vătămătoarea

²⁷⁸ „Bultin oficial al prințipatului Țării Românești”, an. XVI (1847), din 7 iulie, p. 197.

²⁷⁹ „Analele parlamentare...”, tom. XIV₂, p. 340.

²⁸⁰ „Buletin foaie oficială”, an. XV (1847), nr. 101, p. 378.

²⁸¹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 77.

²⁸² *Ibidem*, f. 107, Adresa de răspuns poartă data de 16 ianuarie 1848.

stavilă care oprea slobodul schimb al produselor lor, aducînd și folos obșteștilor noastre venituri”²⁸³.

Cum era și de așteptat, ratificarea convenției din ianuarie 1846 și punerea ei în aplicare începînd de la 1 ianuarie 1848 a fost comentată cu interes atît în lumea comercială a principatelor, cît și peste hotarele acestora. Așa bunăoară, obșteea orașului Focșani, partea Moldovei, în scrisoarea de felicitare din 1 ianuarie 1847 adresată dregătorului ținutului cu ocazia Anului Nou, aprecia „rădăcarea vămii între Prințipaturi...” drept hotărîtoare nu numai pentru dezvoltarea și „înlesnirea negoțului nostru...”²⁸⁴, ci și pentru înflorirea orașului²⁸⁴.

Reproducînd o corespondență a ziarului „Observatorul Triestin”, în care era salutată abolirea liniei vamale dintre Moldova și Țara Românească²⁸⁵, „Albina românească” din 15 ianuarie 1848 a publicat totodată un foileton în care se sublinia importanța acestui eveniment cu următoarele cuvinte: „Astăzi s-au făcut amestecarea apelor mărginene a[le] Milcovului. Născute din o singură obîrșie de sute de ani, ele curgeau în două șiroaie egoistice, ce despărțeau interesele comercial[ă] a[le] singure nații... care astăzi, și după îndemnul așezămîntelor politice, se unește prin legături morale și materiale”²⁸⁶. Autorul anonim al acestui foileton descriînd manifestările care au avut loc la Focșani în prima zi a intrării în vigoare a convenției, ce „au dărîmat astăzi barierele vămii” dintre cele două Principate române, arată că locuitorii ambelor părți ale orașului au sărbătorit împreună evenimentul: „... toată politia luă o față de serbare... politică, bucuria nu era personală, ce publică, nu formalitate, ce un adevăr”. În seara aceleiași zile o numeroasă adunare și „din cele mai strălucite”, a încheiat prima zi a anului 1848, „... care fiind pentru lumea comercială o nouă eră, se cuvine a fi intitulată: *anul întîii a[l] libertății comerciale*”²⁸⁷ [subl. în text].

Acest eveniment a fost apreciat de către unii reprezentanți ai statelor europene acreditați în principate, în funcție de interesele lor economice și politice în această parte a continentului. Așa bunăoară, Codrika, consulul francez de la Iași, în raportul său către Guizot, îl informa pe acesta despre adoptarea convenției de către cele două Adunări Obștești ale Principatelor române, lansîndu-se într-o serie de presupuneri și speculații de ordin politic, care, pe scurt, se refereau la faptul că unirea intereselor comerciale ale Moldovei și Țării Românești putea folosi drept prilej uneia dintre puteri pentru a-și accentua și mai mult influența în cele două principate²⁸⁸. În același timp, Codrika își mai exprima părerea că de pe urma acestui „aranjament” Moldova este cea care profită din punct de vedere comercial, datorită deuseului ce i se oferea pentru a-și plasa băuturile spirtoase produse în mari cantități la velnițele din partea de nord a principatului. Totodată cerealele și vitele Țării Românești ar fi concurate la export de cele ale Moldovei, superioare sub raportul calității²⁸⁹. Dacă aceasta ar fi fost realitatea, balanța comercială a Țării Românești ar fi trebuit să înregistreze o stagnare a exportului. Or, după cum este îndeobște cunoscut, după 1848, volumul principalelor produse (cereale și vite) exportate de principate a cunoscut o continuă creștere²⁹⁰, care nu poate fi pusă numai pe seama Moldovei. De altminteri, după cum observa și Ion Ghica la 1848 în articolul citat mai sus, o dată cu abolirea barierei vamale dintre Moldova și Țara Românească, aceasta din urmă a fost determinată să-și amelio-

²⁸³ *Anul 1848 în Principatele române. Acte și documente*, vol. I, București, 1902, p. 122—123.

²⁸⁴ „Buletin foaie oficială”, an. XV (1847), nr. 9, din 30 ianuarie, p. 51.

²⁸⁵ „Albina românească”, an. XIX (1847), nr. 55, din 13 iulie, p. 223.

²⁸⁶ „Albina românească”, an. XX (1848), nr. 5, din 15 ianuarie, p. 17.

²⁸⁷ *Ibidem*.

²⁸⁸ Pentru detalii vezi raportul lui Codrika către Guizot din 1 martie 1847 în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVIII, București, 1916, p. 4—5.

²⁸⁹ *Ibidem*.

²⁹⁰ *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1964, p. 209.

reze calitatea produselor „prin încrucișarea vitelor și prin sămînța moldovească...”, ceea ce avea să-i aducă „mari folosuri în viitor...”²⁹¹.

În timp ce convenția vamală din ianuarie 1846 era calificată de un alt consul francez, Guérout, drept un act în virtutea căruia Principatele române și-au constituit, prin unificarea vamală, o „piață importantă”²⁹², această inițiativă a fost primitivă cu multă suspiciune de unele țări europene cu care Moldova și Țara Românească aveau legături comerciale.

Astfel, prin nota sa din 8 august 1847 înaintată Secretariatului de Stat al Moldovei, consulul Prusiei, Riehthofen, făcea cunoscut că a fost autorizat de guvernul său să-și exprime îngrijorarea față de acțiunea celor două principate²⁹³. Unificarea lor vamală apărea în ochii Prusiei ca un prilej de a modifica și chiar de a se sustrage prevederilor tratatului încheiat de aceasta cu Turcia la 10/22 octombrie 1840, care se aplica și Moldovei, precum și Țării Românești, considerate ca făcând parte integrantă din Imperiul otoman. Învinuirile aduse guvernelor celor două Principate române se întemeiau pe unele stipulații din condițiile vânzării venitului vămilor unificate, care stabileau în mod precis că sub noțiunile de „graniță”, „margină sau hotar să înțelege...” linia hotarelor încungurătoare amindur Prințipaturilor...”, unde vor fi supuse taxelor vamale de 30% toate mărfurile ce se vor exporta din principate, indiferent de natura provenienței lor²⁹⁴, bineînțeles cu excepția celor străine aflate în tranzit. Aceste prevederi au fost interpretate de guvernul prusian ca o încălcare a art. V din tratatul amintit, care hotăra ca pentru mărfurile aduse din Prusia și alte state germane și desfăcute în Imperiul otoman, odată achitată vama de 50%, puteau fi transportate în orice loc a Imperiului fără a mai fi supuse la alte taxe vamale²⁹⁵.

În răspunsul său din 12 septembrie 1847²⁹⁶, Secretariatul de Stat al Moldovei, respingînd acuzațiile aduse de guvernul Prusiei prin reprezentantul său la Iași, arăta că taxa de 30% este „aplicată după urmarea legiuită din învechime pînă și la mărfurile și produsele ce vindem Turciei”. Iar guvernele celor două Principate române, ca urmare a poziției lor deosebite față de celelalte provincii din Imperiul otoman, pot lua pe plan intern, fără a da socoteală nimănui, „dispozițiile ce sînt neapărate în interesul statului”. Din acest punct de vedere, unificarea vămilor Moldovei și Țării Românești — se sublinia în aceeași notă de răspuns — este un rezultat firesc al unor măsuri ce au drept „pravăț a să face mai multă îndemînare relațiilor de împărțire între ambele Prințipate la care sînt slobode după așezămintele ce le povețuiesc și în acestea să privește și a înlesnirii însemnătoare negoțului îndobște...”²⁹⁷.

În sfîrșit, Austria, ca unul din cele mai interesate state în relațiile comerciale cu Principatele române, a adoptat față de actul unificării vamale o poziție de expectativă. În nota din 19 noiembrie 1847 expediată agentului consular de la Iași, Eisenbach²⁹⁸, remisă în copie domnitorului zece zile mai tîrziu²⁹⁹, Metternich afirma că e prea devreme a se pronunța asupra acestei măsuri administrative și că își rezerva dreptul de a interveni pe lîngă guvernele Moldovei și Țării Românești îndată ce aplicarea convenției ar contraveni acordurilor în vigoare dintre Austria și Turcia.

²⁹¹ „Propășirea”, an. I (1844), p. 4—5.

²⁹² Raportul lui Guérout către Guizot din 7 noiembrie 1847 (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 41).

²⁹³ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 50—51.

²⁹⁴ Art. 1 și 4 din condițiile vânzării venitului vămilor Moldovei (Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 407, f. 82—82 v.); și art. 2 din cele ale Țării Românești (*ibidem*, f. 88).

²⁹⁵ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1500, f. 50—51.

²⁹⁶ *Ibidem*, f. 54—55.

²⁹⁷ *Ibidem*.

²⁹⁸ *Ibidem*, dosar 1637, f. 24.

²⁹⁹ *Ibidem*, f. 25.

În realitate explicarea acestei expectative o găsim în tendința Austriei de a folosi orice prilej pentru a-și realiza planurile mai vechi de expansiune economică în Moldova și Țara Românească. Numeroasele studii speciale întreprinse în această direcție de către unii din experții austrieци au determinat cabinetul de la Viena să ceară Porții consimțământul în vederea încheierii unei înțelegeri directe între Austria și cele două Principate române³⁰⁰. Autonomia internă a acestora, la care se adăuga acum și unificarea vamală, veneau tocmai în întâmpinarea încheierii unui tratat comercial ce ar fi intervenit între Imperiul habsburgic și principate și pentru care Metternich a militat cu perseverență.

Desigur, ar fi foarte interesant să alăturăm acestor atitudini și poziția, în primul rând, a Turciei, ca putere suzerană, și a Rusiei. Dar, spre regretul nostru, după toate investigațiile, nu am găsit pînă în prezent nici o mențiune documentară în legătură cu atitudinea acestor două puteri față de convenția încheiată la 30 ianuarie 1846 de Moldova și Țara Românească. Nu ar fi exclus însă ca atât Turcia, cât și Rusia, să fi apreciat acest act drept o firească urmare a aplicării art. 372 din Regulamentul Organic al Țării Românești³⁰¹ și art. 427 din cel al Moldovei³⁰², ce stabileau că „locuitorii acestor două Prințipaturi se vor împărtași deopotrivă la toate folosurile neguțătorești...”, în conformitate cu cele prevăzute la art. 152 și 164 din Regulamentul Organic al Moldovei și art. 159 din cel al Țării Românești, de care, de altfel, ne-am mai ocupat în cuprinsul lucrării. Un răspuns exact însă la această chestiune, care să confirme sau nu presupunerea noastră, nu ni-l poate da decît o cercetare atentă a documentelor din arhivele sovietice și cele turcești referitoare la Principatele române.

*

În concluzie, privită prin prisma consecințelor, convenția din 8 iulie 1835 a dat rezultate contrare celor așteptate de guvernele Principatelor române. Nici nu se putea altfel dacă avem în vedere situația existentă la hotarul comun înainte de anul 1829. Prin dispozițiile îngrăditoare activității comerciale, convenția din 1835 a dovedit în scurt timp absoluta necesitate a reglementării pe alte baze, mult mai întinse și în acord cu aspirațiile timpului, a relațiilor bilaterale dintre cele două țări surori — Moldova și Țara Românească.

Cu toate că în cursul tratatelor care au avut loc între cele două ocîrmuiri pentru realizarea unificării vamale s-au ivit unele neînțelegeri ce au dus la tergiversări nedorite, izvorite, cum era și firesc, din necesitatea de a găsi cea mai adecvată soluție coordonării intereselor economice ale Principatelor române, în cele din urmă avea să iasă învingător spiritul înțelegerii.

Deși a cuprins sub o formă mai mult sau mai puțin modificată o serie de dispoziții ale convenției anterioare, în virtutea cărora guvernele celor două Principate române și-au prelungit unele obligații reciproce, convenția încheiată la 30 ianuarie 1846, datorită art. 6 și în special art. 8, reprezintă primul și cel mai însemnat pas ce a precedat pe tărîm economic unirea politică a Moldovei și Țării Românești din 1859. Formarea pieței unice, ca fază de o deosebită importanță pentru realizarea acestei revendicări politice, a fost posibilă numai prin desființarea barierei vamale și liberalizarea circulației mărfurilor între Moldova și Țara Românească, cu toate, că, din punct de vedere administrativ, vămile au continuat să funcționeze separat, fiind subordonate direct Vistiериilor respective.

Aplicarea convenției din ianuarie 1846 — pe care o vom analiza în partea a doua a studiului nostru — a întâmpinat o serie de greutăți ce se datoresc, în cea

³⁰⁰ Adolf Beer, *Die österreichische Handelspolitik im Neunzehnten Jahrhundert*, Wien, 1891, p. 415; vezi și p. 400 și urm.

³⁰¹ „Analele parlamentare...”, tom. I., p. 357.

³⁰² *Ibidem*, tom. I₂, p. 222.

mai mare parte, unei prevederi pe care o cuprindea și care nu făcea notă discordantă cu unele practici frecvente în acel timp, și anume: arendarea venitului vâmlor celor două Principate române către particulari.

L'UNION DOUANIÈRE DES PRINCIPAUTÉS DE MOLDAVIE ET DE VALACHIE (I)

RÉSUMÉ

Se fondant sur des documents pour la plupart inédits, l'auteur étudie le problème de l'Union douanière des deux Principautés Roumaines de Moldavie et de Valachie, problème qui, dans l'historiographie roumaine, n'a pas encore fait l'objet d'une étude approfondie.

Après une brève présentation de l'état économique et politique de la Moldavie et de la Valachie dans la période qui suit le traité de paix d'Andrinople (1829), basée surtout sur le caractère nouveau des relations commerciales entre les deux Principautés, on met en évidence l'autonomie douanière relative dont elle ont joui, par rapport au régime douanier ottoman. Cette circonstance, renforcée par certaines stipulations de leurs Constitution (dénommée Règlement Organique), a permis à la Moldavie et à la Valachie de prendre une série d'initiatives pour l'organisation et surtout pour l'administration de leurs douanes; la plus importante a été, assurément, la réalisation de l'union douanière. Si cette union a été limitée à une série de mesures techniques et administratives — dont la plus importante de été la suppression de la barrière douanière entre la Moldavie et la Valachie — et n'a pas été une union douanière similaire au Zollverein des Etats allemands, cela a été dû à certaines causes objectives, telles que la situation économique et politique des Principautés Roumaines pendant les années 1830—1860.

L'occasion d'une réglementation du régime douanier s'est présentée à l'occasion de l'application, à partir de 1829, du tarif de 3% sur les marchandises et les produits, quelle que soit leur provenance, qui franchissaient la frontière commune des deux Etats roumains. De sérieuses perturbations ont été enregistrées non seulement pour le commerce de la Moldavie avec la Valachie, assez anémique à cette époque, mais aussi pour le petit commerce de la région de la frontière, dont les bénéficiaires étaient les commerçants des villes et des bourgades situées à proximité, mais aussi des inconvénient ont surgi pour les habitants de la zone de la frontière commune qui se procuraient soit d'un côté soit de l'autre les produits nécessaires à leur vie quotidienne.

A la suite de négociations entre le gouvernement de la Moldavie et celui de la Valachie, et de l'élaboration d'une série d'instructions en vue de conclure une convention, une commission mixte, formée de deux représentants de chaque Principauté, a commencé ses travaux le 7 décembre 1832, à Focșani.

A cause de certaines mésententes au cours des pourparlers, les travaux ont été interrompus en mars 1833, pour être repris durant l'été 1835 quand, le 8 juillet, jour même du dernier procès-verbal de la série de 20 qui ont été rédigés, une convention fut signée à Iassy.

Du point de vue commercial, cette convention, composée de 26 articles, a prévu des mesures de protection, destinées à éliminer la concurrence pour les principaux produits des deux pays roumains, à l'exportation aussi bien que sur le marché intérieur. Dans ce but, ont été interdits (art. 11 et 24) non seulement l'exportation ou l'importation, mais même le transit, à travers les deux Principautés, des céréales, du bétail, du suif, du sel et des boissons alcooliques. Toutefois, la liberté accordée aux habitants de la zone située à la frontière commune de se ravitailler à leur choix, dans une Principauté ou l'autre, en aliments, mar-

chandises diverses, et même d'acheter du bétail, en nombre limité, avec exemption de tout droit de douane, a laissé une porte ouverte à un commerce restreint, suffisant toutefois pour mettre en évidence avec le temps la nécessité de supprimer complètement la barrière douanière entre la Moldavie et la Valachie. En plus, la convention de 1835 comprenait une série de dispositions accordant des facilités aux habitants pour franchir la frontière et travailler aux champs ou aux moulins, ou pour faire paître leur troupeaux. Elle abrogeait les droits de douane perçus à Vădeni pour les radeaux et les produits qui empruntaient la voie du Sereth, elle établissait les postes de douane sur la frontière commune, elle adoptait la „kilă" valaque comme unité de mesure du poids. Elle prévoyait aussi l'extradition des infracteurs, des déserteurs et même des débiteurs qui d'une Principauté s'étaient réfugiés dans l'autre.

Au cours des douze années de son application, la convention du 8 juillet 1835 a entravé le commerce sur la frontière commune, et s'est avérée un habit trop étroit qui ne convenait pas à la bourgeoisie commerciale.

C'est ce dont allaient sous peu se convaincre les gouvernements des deux Principautés Roumaines. C'est pourquoi, même avant l'expiration de la première période de sept ans prévue pour l'application de la convention de 1835, ils rédigèrent des propositions destinées à améliorer la situation générale.

Les pourparlers entre les délégués de la Moldavie et de la Valachie ayant eu lieu à Focșani du 16 octobre 1842 au 4 février 1843, ne se soldèrent pas avec des résultats immédiats. Mais, à cette occasion, on s'est rendu compte — il est vrai — assez timidement — de la nouvelle orientation adoptée par les deux gouvernements pour une réglementation douanière, consacrant non seulement un rapprochement, mais même la fusion des douanes des deux Principautés Roumaines. Graduellement, l'idée de la suppression de la barrière douanière entre la Moldavie et la Valachie — instamment pronée par le célèbre économiste Jean Glyka — allait gagner du terrain. Finalement, par la nouvelle convention signée à Iassy le 30 janvier 1846, par les représentants des deux Principautés, et qui devait entrer en vigueur le 1-er janvier 1848, la barrière douanière entre la Moldavie et la Valachie a été levée.

La libre circulation des marchandises, à la suite de la suppression des droits de douane perçus autrefois à la frontière commune des deux Etats roumains, a eu une très grande importance pour la formation du marché intérieur unique de la Moldavie et de la Valachie. Elle a précédé, sur le terrain économique, leur union politique, réalisée en 1859.

DESPRE GOSPODĂRIA MOȘIEREASCĂ DIN REGIUNEA DE MUNTE A MOLDOVEI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

CORNELIU ISTRATI

În studiile din ultima vreme consacrate gospodăriei moșierești din Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea, s-a ajuns la constatări și generalizări de cea mai mare importanță¹. În același timp, însă, s-a văzut cât de necesară este aprofundarea cercetării problemei pentru regiunea de munte, care, din punct de vedere fizico-geografic și economic, prezintă trăsături specifice. Distincția pe care, din motive bine stabilite, o fac geografii între regiunile de șes, de deal și de munte a fost uneori neglijată de istorici. Pentru perioadele mai vechi, această atitudine își are justificarea în faptul că așezămintele domnești, de exemplu, nu fac aproape nici o deosebire în privința relațiilor agrare dintr-o parte sau alta a țării. La începutul secolului al XIX-lea, în anafora pentru boieresc din anul 1805, Moldova era împărțită în trei regiuni, mai mult sau mai puțin distincte și unitare din punct de vedere geografic și economic², pentru ca abia în vremea Regulamentului Organic cirmuirea să dea legi speciale cu privire la relațiile agrare din regiunea de munte³. Ele au fost impuse de faptul că vechile hotărâri cu caracter general, pentru întreaga țară, nu mai corespundeau acolo unde particularitățile ce s-au accentuat în dezvoltarea economică generală se deosebeau net de acelea de la șes, unde gospodăria țărănească și cea moșierească erau clădite pe cu totul alte baze. În paginile de față vor fi prezentate unele trăsături ale gospodăriei moșierești din regiunea de munte a Moldovei către mijlocul secolului al XIX-lea, ca urmare

¹ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, București, 1963, capitolul *Gospodăria moșierească*, p. 23—59; Gh. Platon, *Observații privind economia domeniului feudal în Moldova în epoca Regulamentului Organic*, lucrare în manuscris.

² D. C. Sturdza-Schecanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, vol. I, București, 1907, p. 61, unde se arată că pe moșiile din dreapta Siretului, datorită „strîmptoririi locurilor”, să se dea țăranilor terenuri de pășune și fină, mai mici.

³ *Ibidem*, p. 278—283; „Legiurea asupra îmbinatelor drepturi și îndatoriri ale proprietarilor și ale sătenilor din satele de prin munți”, care a fost inclusă apoi în așezămîntul din 1851, articolele 40—47 (*ibidem*, p. 456—457).

a dezvoltării ei în perioada regulamentară, în condițiile libertății comerțului românesc după pacea de la Adrianopol din anul 1829. Unele studii speciale cu privire la regiunea de munte, ca, de pildă, acela consacrat istoricului satelor din zona lacului de acumulare de la Bicaz⁴, ca și referirile din lucrările cu caracter general asupra dezvoltării economice și sociale a Moldovei în această perioadă constituie pași deja făcuți și sînt de un real folos în cercetarea temei de față. La acestea se adaugă documente din arhive, acordîndu-se atenția cuvenită statisticilor, care dau posibilitatea unei priviri de ansamblu asupra economiei regiunii.

Regiunea de munte a Moldovei cuprinde, în linii mari, versantul deșăritean al lanțului carpatic. Delimitarea ei precisă este însă dificil de făcut, deoarece de-a lungul liniei de contact între munte și deal există o zonă relativ întinsă în care se interpenetrează elementele specifice ambelor regiuni. Pentru mai multă ușurință, cercetarea problemei va fi limitată numai la acel teritoriu în care caracteristicile regiunii de munte sînt predominante. În linii mari, aceste caracteristici sînt: relieful prin excelență muntos, mari întinderi acoperite cu pădure, pășune și fînețe, iar terenurile de cultură reduse la minimum; în cadrul acestora se desfășoară o activitate economică impusă de aceste condiții. Împărțirea administrativă a Moldovei, înfăptuită în vremea Regulamentului Organic și oarecum mai judicioasă în comparație cu cea existentă anterior, ajută în mare măsură la delimitarea regiunii de munte. Astfel, la ținuturile Suceava și Neamț se aflau ocoalele *Muntele*, care se deosebeau de restul ținutului tocmai prin caracteristicile amintite. La ținutul Bacău, cea mai mare parte a zonei muntoase era cuprinsă de ocolul Trotuș și într-o oarecare măsură în ocolul Tazlău de Sus, iar în ținutul Putna în ocolul Vrancea și unele mici porțiuni în ocoalele Racăciuni și Zăbrăuți.

Repartiția proprietății asupra pămîntului în regiunea de munte se deosebea de restul țării prin mulțimea și întinderea moșilor mănăstirești. După cum este știut, majoritatea mănăstirilor din Moldova au fost zidite și înzestrate cu moșii în partea muntelui, fiind așezate mai ales la linia de contact dintre regiunile de munte și deal, de unde și denumirea de „mănăstirile de supt munte” care se întîlnește în documentele mai vechi⁵. Pe această linie se înșiră mănăstirile Slatina, Rîșca, Neamț, Secu, Buhalnița, Agapia, Văratec, Pingărați, Bistrița, iar mai spre sud Berzunț, Cașin, Soveja și Mera. Moșiile lor cuprindeau mari întinderi în regiunile de munte, mergînd, după cum se spune într-un document din anul 1757 despre proprietățile mănăstirilor Voroneț, Slatina și Rîșca, „din apa Moldovii pînă în munții ungurești”. Aceste moșii erau mai numeroase în ținuturile Suceava și Neamț, cea mai întinsă fiind cea numită Munții, a mănăstirii Neamțului, care cuprindea un mare număr de sate. Proprietățile boierești erau situate mai cu seamă în ținutul Bacău, unde la începutul secolului al XIX-lea se formase, prin înslăcuiene și jaf pe seama țărănilor, domeniul Ghica-Comănești⁷. În ținutul Suceava, pătrunderea boierască a avut loc tot la aceeași vreme, în urma răpirii munților

⁴ Constantin Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, din Iași, secțiunea a III-a, Istorie, tom. XIII (1967), p. 1—47; Gh. Platon. *Despre exploatarea țărănilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului Organic*, în „Revista Arhivelor”, III (1960), nr. 2, p. 177—192. Artur Gorovei, *Comisia de la Buhalnița. Documente cu privire la istoria țărănilor români*, în „Viața Românească” VII (1912), p. 17—30 și 203—218.

⁵ Bibl. Acad., pachet CLXXXVII/155 și Arh. St. București, M-reă Pingărați, pachet III/126, ambele documente din 1739.

⁶ *Idem*, M-reă Slatina, pachet V, doc. 7.

⁷ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Luptele țărănilor de pe domeniul Ghica-Comănești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, București, 1957, p. 71—107.

dornenilor de către domnitoriul Constantin Ipsilanti⁸. Acesta a împărțit și Vrancea între familia sa și vostiernicul Iordache Roznovanu, pentru ca la anul 1803 să se împărțeașcă din pradă și domnitoriul Alexandru Moruzi⁹. Vrîncenii au scăpat de sub jugul robiei boierești la anul 1814, iar ocolul lor a rămas mai departe proprietate răzășească. În sfîrșit, în ținutul Neamț, proprietatea boierească cea mai însemnată o constituia domeniul Hangu al cnejilor Cantacuzino. Cifric, repartitia proprietății în regiunea de munte, pe sate, la mijlocul secolului al XIX-lea era următoarea :

Ținutul	Boierești	Mănăstirești	Răzășești	Total
— Suceava	7	12	1	21
— Neamț	3	14	—	17
— Bacău	24	7	4	35
— Putna	—	2	26	28
Total	34	35	32	101

Pentru prezentarea aspectului economic al regiunii de munte, dintre statisticile regulamentare a fost aleasă aceea din anul 1848, care este mai completă și mai apropiată de mijlocul secolului al XIX-lea¹⁰.

Cu acest prilej este foarte utilă și o scurtă privire asupra gospodăriei țărănești de la munte, deoarece explicațiile suplimentare anexate la statistică dau ca exemplu, atunci cînd este vorba de economia țării, tocmai această gospodărie.

Potrivit datelor din statistica amintită, suprafața totală a teritoriului socotit ca făcînd parte din regiunea de munte era de 166.537 fâlci, la care se mai adăugau 675 poogane de vie la ținutul Bacău. Din această suprafață, 114.755 fâlci erau acoperite cu pădure, cea mai multă, 58.047 fâlci, aflîndu-se la ținutul Neamț. Pășunea și fînașul se întindeau pe 39.395 fâlci, în vreme ce terenurile de cultură cuprindeau numai 13.364 fâlci, cea mai mare parte aflîndu-se la ținutul Bacău, unde relieful este mai puțin accidentat.

În acest cadru general se desfășura o activitate economică specifică, determinată, în primul rînd, de existența pădurilor și a terenurilor propice creșterii vitelor, așa cum se arată cu multă precizie pentru ocolul Muntelui de la ținutul Suceava, unde locuitorii „toată iarna și vara se îndeletnicesc cu facire de chereste de brad... care se taie pe la herăștrăile ce sînt pe pîraile munților,” de unde era apoi transportată cu plutele la Piatra Neamț și de acolo la Galați¹¹. Creșterea vitelor, la rîndul său, era socotită ca „cea mai de căpetenie neguțătorie” a locuitorilor. În ținutul Neamț, tot cheresteaua era apreciată ca produsul de frunte

⁸ C. Istrati, *Despre relațiile dintre țărani și stăpîinii moșilor în regiunea de munte a Moldovei între anii 1749 și 1832*, în manuscris, p. 36—37.

⁹ *Ibidem*, p. 37 și urm. Vezi și C. Constantinescu-Mircești și I. Dragomirescu, *Marele proces al Vrancei*, în „Studii și articole de istorie”, VII (1965), p. 163—189.

¹⁰ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, dosar 16593, este dificil de stabilit evoluția an de an a economiei regiunii de munte pe baza acestor statistici, pentru motivul că cifrele înzădărnă la multă circumspecție la folosirea lor, pentru a nu se face afirmații hazarde.

¹¹ *Ibidem*.

al muncii locuitorilor: anual erau coborîte la Piatra 5.000 de plute cu material lemnos de tot felul. Aceeaşi era situaţia în ţinutul Bacău, iar despre locuitorii din Vrancea se arată că trăiau din exploatarea pădurilor proprietate a lor. Creşterea vitelor apare peste tot ca una din ramurile de bază ale economiei regiunii. Este vorba, în primul rînd, despre creşterea oilor, animale specifice muntelui, şi al căror număr se ridica la 74.461 capete din totalul de 99.413 vite crescute de ţărani. Am insistat asupra vitelor ţărăneşti, deoarece proprietarii moşilor aveau la acea dată numai 5.336 vite, dintre care 2.710 erau oi. În legătură cu oieritul s-a dezvoltat şi o industrie casnică de prelucrare a lîinii în sumane, cergi şi alte ţesături, la finisarea cărora serveau o serie de instalaţii meşteşugăreşti ca pivele, ştezele şi dîrstele¹². Aceste produse, la care se mai adaugă brînză oilor prelucrată la căşării în caşcaval, erau destinate, parţial, uzului casnic, dar mai cu seamă vînzării, constituind una din sursele importante de venituri ale gospodăriei ţărăneşti de la munte.

Îndeletnicirea de căpetenie a locuitorilor din regiunea de munte era, aşa acum s-a arătat, exploatarea pădurilor de brad şi prelucrarea lemnului în cherestea şi în alte obiecte de uz casnic şi gospodăresc. La mijlocul secolului al XIX-lea, datorită creşterii continuu a necesităţilor pieţei interne şi în special a exportului de cherestea după pacea de la Adrianopole, această ramură de producţie atinsese o dezvoltare nemaîntîlnită pînă atunci. Pentru a ne da seama de aceste fapte, cel puţin în parte, este interesant de urmărit cîteva momente ale exploatării pădurilor de la munte în decurs de un secol. La mijlocul veacului al XVIII-lea, era răspîndită exploatarea lemnului sub formă de catarge¹⁴, care necesitau doar o simplă fasonare a trunchiului, dar către sfîrşitul secolului se înfîlneşte o terminologie mai bogată. Pe lângă termenul de *catarg*, au apărut alţii noi, ca *trinchet*, *sirin*, *tahtalic*, *raiele*, *dulapi*, *scîndurii grinzi*, *uşori*, *leaşuri*¹⁴, care arată că s-a trecut la o formă mai avansată de prelucrare a lemnului, în sorturi variate, în scopul unor utilizări multiple. Această fază nouă este marcată şi de înmulţirea ferăstraiei purtate de apă, care serveau la confecţionarea cherestelei, fapt privit uneori cu nemulţumire, dar mai ales de neînţelegere a elementului nou, de progres, de către unii egumeni, care se plîngeau de stricăciunea ce se pricinuia pădurilor „cu tăiet scînduri, lucrînd herăsaile ncîncetat”, pretinzînd că înainte aveau mai mult folos din dijma de pe catarge¹⁵. Statisticile din anul 1848 menţionează că la ocolul Muntelui din ţinutul Suceava se aflau nu mai puţin de 135 de ferăstraie¹⁶, care serveau la prelucrarea lemnului de brad

¹² C. Istrati, *op. cit.*, p. 62—66.

¹³ Arh. St. Bucureşti, M-reă Slatina, pachet V, doc. 7, din 16 iunie 1757, în care se arată că ţăranii tăiau catarge din braniştile mănăstirilor Slatina, Rîşca şi Voroneţ. La 1756, egumenul de la Voroneţ reclama domniei că de 5—6 ani „s-au obicinuit lăcuiitorii de fac catarguri în braniştile mănăstirii şi din pricina catargurilor împlînd oamenii nelipsit prin păduri de taie catarguri” s-a împrăştiat vînatul din branişte. (A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *Descrirea moşiei regale Broşteni*, Bucureşti, 1906, p. 86).

¹⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XIX, p. 380, din anul 1774. Aceeaşi termeni şi la 1799, *ibidem*, vol. I, p. 87.

¹⁵ Arh. St. Bucureşti, M-reă Bistriţa, pachet II, doc. 37, din 1799.

¹⁶ Ele erau răspîndite astfel: 1 la Păltiniş, 14 la Şarul Dornei, 18 la Dorna, 2 la Chirilu, 5 la Crucea, 25 la Broşteni, 1 la Cotîrğaşi, 18 la Mădei, 15 la Borca, 5 la Stejaru, 5 la Fărcaşa, 10 la Sabasa, 3 la Găineşti, 11 la Mălini şi 2 la Negrişoara.

în cele mai diverse sorturi de cherestea. În afară de aceasta, țăranii mai săraci, care nu aveau vite, se angajau ca plutași sau la doborîțul arborilor cu toporul în pădure. La ținutul Neamț se găseau alte 94 de ferăstraie, iar în ținutul Bacău numărul lor se ridica la 121, dintre care 97 erau instalate în satele de pe domeniul Ghica-Comănești¹⁷.

În sfîrșit, mai trebuie arătat că la dezvoltarea economică a regiunii de munte a Moldovei a contribuit și existența cursurilor de apă, care serveau ca forță motrice la purtatul ferăstraielei și al altor instalații meșteșugărești, dar mai cu seamă la transportul materialului lemnos pe Bistrița și apoi pe Siret pînă la portul Galați. Ieftinătatea și ușurința acestui transport a făcut ca lemnul, produs principal al regiunii de munte, să fie una din mărfurile cele mai rentabile la acea vreme.

Rezultă din această sumară expunere că regiunea de munte a Moldovei se caracterizează printr-o producție de mărfuri, în cadrul căreia un rol de seamă îl avea gospodăria țărănească. Această producție de mărfuri își avea rădăcini mult mai vechi, fiind impusă de nevoia schimbului de produse între regiunea de munte și cea de cîmpie, de unde țăranii munteni se aprovizionau cu produsele agricole necesare hranei, în schimbul cărora ofereau produsele gospodăriei lor, contribuind în felul acesta în mod substanțial la dezvoltarea pieței interne¹⁸.

Gospodăria moșierească din regiunile agricole ale Moldovei se caracterizează în perioada regulamentară prin dezvoltarea producției de cereale și vite pentru piața internă și mai cu seamă pentru exportul care, eliberat de sub monopolul turcesc, a cunoscut în această vreme o creștere apreciabilă. Domeniul feudal, bazat pe exploatarea extensivă a rezervei moșierești, se transformă tot mai mult în întreprindere producătoare pentru piață. Principala forță de muncă folosită în acest scop este tot aceea a țăranilor clăcași, în cadrul vechilor obligații feudale, pe care proprietarii de moșii le-au majorat, dar își face tot mai mult loc utilizarea mîinii de lucru salariate. Toate aceste elemente luate împreună arată procesul tot mai accentuat de destrămare a vechilor relații de producție feudale și dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultura din Moldova¹⁹. Față de această situație, rămîne de văzut cum s-a dezvoltat producția de mărfuri în gospodăria moșierească de la munte.

Ținînd seama de repartitia proprietății asupra pămîntului, ar fi de așteptat să se deosebească două tipuri de gospodării moșierești în regiunea de munte a Moldovei: mănăstirească și boierească. În realitate, nu se poate vorbi de gospodăria mănăstirească decît numai într-o mică măsură și într-un sens aparte față de ceea ce se înțelege prin gospodăria moșierească în general.

Mănăstirile, deși multe din ele erau așezate la munte, aveau numeroase moșii în restul țării, de unde se aprovizionau cu produsele agricole ce nu le puteau recolta de pe moșiile din jurul lor. Dar ele erau, în primul rînd, așezăminte care se administrau după anumite norme și aveau ca scop înainte de toate întreținerea obștiilor monahale. În interiorul lor erau organizate mici ateliere, în care călugării confecționau sau reparau îmbrăcămintea și încălțămînta pentru întreaga

¹⁷ Erau 10 la Lucăcești, 18 la Dofteana, 32 la Dărmănești, 20 la Comănești și 17 la Lunca Asău.

¹⁸ Tot pentru ocolul Muntele de la ținutul Suceava se arată că „păpușoi pentru hrana lor își cumpără din țară și-i aduc pe cai peste munți la casule lor, știut fiind că la acel loc nu se fac semănături, fără numai cartofii ce le fac prin grădinile și poienile ce au fost îngrășate cu gunoi, cu care la vreme de nevoie, cînd nu-și pot aduce popoșii, își întîmpină hrana lor”, Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, dosar 16593; vezi și Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieței interne în Moldova în preajma Regulamentului Organic*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, secția III-a, tom. V (1959), p. 9—33.

¹⁹ Idem, *Observații privind economia domeniului feudal în Moldova...*, passim.

obște, se desfășurau activități legate de viața monahală, toate la un loc dând un caracter complex și în mare parte deosebit acestei gospodării. În consecință, de multe ori elementul principal ce conta în veniturile mănăstirilor erau banii pe care mănăstirile căutau să-i obțină pe căile cele mai simple. Una dintre acestea era, încă de multă vreme, arendarea moșiilor. Mănăstirea Neamț, cea mai bogat înzestrată dintre mănăstirile de la munte, își arenda majoritatea moșiilor, indiferent de depărtarea la care se aflau ele răspândite prin țară. Astfel, între anii 1836—1842, banii încasați din arenda moșiilor constituiau cea mai mare parte din veniturile mănăstirii²⁰.

	1836	1838	1840	1842
— venit de arenze	218 531	165 683	261 619	345 693
— totalul veniturilor	403 827	352 319	378 279	433 985

Mănăstirea administra în regie o parte din moșii, ca Timișești, Drăgănești, Guea și Blebea, de unde își procura produsele agricole pentru călugări. Aceste moșii, „mitoace” — cum li se spunea în limbajul administrației mănăstirești — erau situate spre partea cîmpului. Cercetînd veniturile mănăstirii Neamț între anii 1845—1853, se constată că cele realizate de la moșiile administrate în regie constituiau doar o mică parte din totalul veniturilor care și acum proveneau, în marea lor majoritate, din arenda celorlalte proprietăți:²¹

Anul	1845	1846	1847	1848
Venit din arenze	444 069	489 268	471 365	538 813
Venit din moșiile administrate în regie	64 622	84 989	71 259	141 613
Totalul veniturilor	764 549	779 126	722 603	947 321

Anul	1849	1850	1851	1852	1853
Venit din arenze	368 860	406 374	495 434	542 599	552 176
Venit din moșiile administrate în regie	145 074	161 468	135 837	127 017	117 214
Totalul veniturilor	899 728	1 092 344	1 022 077	1 194 049	1 191 215

Din totalul arenzilor, o sumă însemnată era încasată pentru moșia Munții, care constituia baza proprietății mănăstirii în regiunea de munte: 42 275 lei în anul 1838, 60 000 lei din anul următor pînă la 1845, cînd arenda acestei moșii a depășit suma de 100 000 lei.

²⁰ După Arh. St. Bacău, fond. 26, M-reă Neamț, dosar 1/1833, 2/1838, 2/1840 și 1/1842.

²¹ *Ibidem*, dosar 28/1843.

La fel procedau și celelalte mănăstiri cu moșiile lor și, în consecință, nu se poate vorbi de o gospodărie mănăstirească în regiunea cu munte a Moldovei, ci de o gospodărie moșierească în general, de cele mai multe ori exploatată de către arendași, așa cum se întâmpla adeseori și cu moșiile boierești.

Arendășia în regiunea de munte a Moldovei a apărut încă din secolul al XVIII-lea și s-a extins treptat, căpătând o amploare deosebită în perioada regulamentară²². Ea a venit să înlocuiască forma superioară a rentei feudale, care, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, aproape se generalizase în raporturile dintre țărani și stăpînii moșiilor²³. În cadrul rentei în bani, țăranii, deveniți în mod frecvent arendași ai moșiilor pe care locuiau, procedau la exploatarea lor numai în măsura nevoilor gospodăriei proprii, astfel că veniturile luate de către mănăstiri erau oarecum reduse. Perspectiva pe care o oferea exploatarea pădurilor a atras atenția unor elemente din afară, dornice de câștiguri tot mai mari. Păstrînd o ordine cronologică, aceștia au fost negustorii de cherestea după care au urmat arendașii de moșii. La început, negustorii veneau pe moșii ca achizitori de mărfuri, pentru care plăteau țăranilor prețul la domiciliu, adică apropiat de valoarea cea mai scăzută a ei. În calea intereselor lor stăteau, însă, alți vechile relații feudale dintre țăranii și stăpînii moșiilor, care căutau să limiteze oarecum producția de mărfuri, cit și concurența dintre diferiții negustori. De aceea, ei au oferit mănăstirilor și boierilor sume de bani mai mari decît acelea plătite de către țăranii și s-au transformat în arendași de moșii la munte. În felul acesta, negustorii arendași au luat măsuri pentru a înlătura concurența din afară, dar mai cu seamă, păstrînd vechile relații feudale, au organizat munca țăranilor în vederea sporirii producției de mărfuri în profitul lor. Libertatea exportului românesc în perioada regulamentară a creat condiții optime pentru ca acest proces să se poată manifesta cu deosebită intensitate. Pentru a ilustra cel puțin în parte cele spuse, trebuie urmărită comparativ evoluția prețului arenzii a două din moșiile mănăstirii Neamț în prima jumătate a secolului al XIX-lea; moșia Munții, amintită adeseori aici și moșia Săbăoani din ținutul Roman, una dintre proprietățile din partea cîmpului pentru care mănăstirea lua arenzii dintre cele mai mari²⁴:

Anul	Săbăoani	Munții	Anul	Săbăoani	Munții
1809	3 000	3 000	1823	6 500	6 500
1812	3 500	3 000	1838	10 500	60 000
1813	4 000	3 000	1840	25 000	60 000
1814	4 000	3 400	1843	30 000	60 000
1815	5 500	3 400	1845	30 000	105 786
1816	5 500	5 000	1846	42 600	105 786
1819	5 500	5 800	1848	82 500	105 786
1820	6 500	5 800	1849	82 500	107 276
1822	6 500	6 000	1850—1855	61 884	97 200

Se poate observa, deci, că la început moșia Săbăoani, situată într-o regiune agricolă, dădea venituri mai mari decît moșia Munții, deși aceasta era incomparabil mai întinsă, pentru ca în perioada regulamentară aceasta din urmă să fie arendată la sume uneori de două ori mai mari. Se înțelege că arenzile au crescut în toată țara, în mod continuu în această vreme, dar creșterea cea mai spectaculoasă a avut loc în regiunea de munte, fiind determinată de o mai largă dezvoltare

²² Vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 30 și urm.

²³ C. Istrati, *Despre diferențierea țăranimii clăcașe în regiunea de munte a Moldovei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice — Istorie”, XII (1962), fasc. 1, p. 123.

²⁴ După datele din sîmbele m-rii Neamț păstrate la Arh. St. Bacău.

tare a producției de mărfuri, așa cum s-a arătat, prin intensă exploatare a pădurilor.

Sistemularendării moșiilor s-a generalizat pînă într-atîta, încît unii egumeni numiți de Mitropolie la conducerea mănăstirilor se considerau în mod automat ca arendași ai acestora și le administrau averile în folosul lor propriu, plătind autorității superioare o sumă anuală ca embatic. Astfel, la 23 aprilie 1817, un arhimandrit Agapie a încheiat contract cu Mitropolia la numirea sa ca egumen al mănăstirii Rîșca, pentru care „au numărat 19 000 lei embaticul pe 4 ani înainte”, pînă la 1821²⁵. În anul 1831, egumenul nou numit pentru o perioadă de zece ani la schitul Hangu a încheiat cu Mitropolia un contract pentru arendarea moșiei schitului. În actul respectiv nu se face prea mare deosebire între calitatea sa de egumen și aceea de arendaș, despre care va fi vorba mai departe²⁶.

S-a arătat că producția de mărfuri din regiunea de munte se desfășura, în cea mai mare parte, în cadrul gospodăriei țărănești. Țăranii, în primul rînd pătura celor înstăriți, erau cei care dețineau instalațiile meșteșugărești — ferăstraiele — în baza învoielilor încheiate cu stăpînii moșiilor. În schimbul acestui drept de folosință, ei trebuiau să dea dijmă din materialul lemnos prelucrat, dijmă în care era înglobată atît zeciuiala pentru copacii tăiați din pădure, cît și pentru ferăstrăul la care arborii au fost prelucrați în cherestea²⁷. Boierii și mănăstirile aveau în mîna lor pădurile, asupra cărora, încă de la anul 1792, se instituise un drept de proprietate, recunoscut definitiv prin Regulamentul Organic. Ei dădeau în arendă moșiile cu pădurile, pășunile și finețele și cu veniturile rezultate din obligațiile țăranilor. Arendașii nu aveau nevoie să facă investiții productive de capital, ci doar să caute căile și să aplice metodele cele mai convenabile, în scopul de a obține cît mai multe produse marfă spre a le comercializa în modul cel mai profitabil pentru ei.

Calea cea mai frecvent folosită în acest scop a fost majorarea continuă a obligațiilor feudale, în primul rînd a „adetiului” pentru ferăstraie. Astfel, Dimitrie Stan, unul dintre arendașii care a exercitat o crîncenă exploatare asupra țăranilor din satele ținutului Neamț situate pe moșiile de la munte, pretindea în anul 1830 locuitorilor din Galu să-i dea cîte 1 500 de scînduri pentru fiecare ferăstrău, în vreme ce predecesorul său le luase numai cîte 700 de scînduri. În caz de nesupunere, țăranii erau puși în situația de a li se opri și chiar de a li se lua ferăstraiele²⁸. Arendașii de la Brăsteni luau în anul 1826 cîte trei plute de fiecare ferăstrău, iar în anul 1830, pentru a majora această cantitate, au amenințat pe țărani că le vor confisca toate ferăstraiele care ar fi fost construite fără învoirea stăpînului moșiei sau a lor²⁹.

Renta în bani, care ajunsese de timpuriu să prevaleze în relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor de la munte, a fost menținută de arendași, dar ei au cerut locuitorilor sume de bani tot mai mari în schimbul obligațiilor feudale³⁰. Apoi, în cele mai dese cazuri, ei au reintrodus renta în produse, într-o formulă nouă, cerînd cherestea pentru bani, sau transformînd majoritatea obligațiilor țărănești în cantități tot mai mari de material lemnos. Încă de la anul 1816, un Enachi Contevici, arendaș al moșiei Hangu, reducea numărul zilelor de boierese lucrate

²⁵ Arh. St. Iași, condici K, nr. 329, p. 88—89.

²⁶ *Idem*, Mitropolia Moldovei, schituri, Hangu, dosar 256, f. 1—2 și 40.

²⁷ Vezi C. Istrati, *Despre relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor...*, p. 139 și urm.

²⁸ Arh. St. Iași, Litere, dosar P/485, f. 382 și 565—566.

²⁹ A. Popovici și Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 49—51. La 1830, locuitorii din Hangu se plîngeau că arendașul le-a confiscat cele 25 de ferăstraie (Arh. St. Iași, litere, dosar P/485, f. 109). Celor din Galu le-au fost oprite ferăstraiele de la 23 aprilie pînă la 29 iunie. (*Ibidem*, f. 565—566).

³⁰ Același Dimitrie Stan lua de la țăranii din Galu, la anul 1830, suma de 39 442 lei ca plată pentru diferitele obligații, în vreme ce pentru arenda moșiei plătește numai 15 000 lei pe an, *ibidem*, f. 576.

efectiv de către țărani la numai șase pe an, punând accentul pe producția de cherestea³¹. În anul 1830, țăranii de la Broșteni trebuiau să dea cherestea pentru pășunea și fînăul suplimentar primit de la arendași, iar în locul zilelor de boieresc tăiau butuci din pădure și îi cărau la ferăstraiele moșiei³². Același Dumitru Stan, care la 1838 era arendaș al moșiilor mănăstirii Buhalnița, încheiase o învoială cu locuitorii din satul Cracăul Negru, prin care a convertit în bani toate obligațiile de boieresc, iar în locul banilor ei au trebuit să-i predea mari cantități de cherestea³³. Ajuns curînd după aceea arendaș al domeniului Munții, a silit pe locuitorii să-i dea cîte patru plute de grînzii de fiecare, la acestea mai adăugînd și cîte o jumătate de plută pentru sîtenii fugiți. Numai țăranii din Largu au trebuit să-i lucreze în contul acestor obligații peste 600 plute de cherestea, transportate la Piatra, care în total a necesitat 2400 zile de muncă³⁴.

Exploatarea țăranimii pe această cale atinsese un asemenea grad de înăsprire, încît la anul 1844 cîrmuirea recunoștea că, datorită imposibilității de a se lucra zilele de boieresc în condițiile regiunii de munte, locuitorii „se încarcă în tăcer de lemne cu covîrsire însemnătoare”³⁵. Se mai arăta în continuare că unii proprietari și arendași au încheiat învoielii prin care au fixat răscumpărarea obligațiilor la cîte 8 galbeni (360 lei) de fiecare gospodar, însă, vînd să cîștige și mai mult de pe urma lor, „îmbracă în urmă acești opt galbeni în tăiere și cărătura de cherestele, cu care se îndoiește cel puțin suma banilor prin împovărătoarele alcătuirii”³⁶. O încercare de reglementare a situației s-a făcut prin noul așezămînt privitor la relațiile dintre țăranii și proprietarii moșiilor de la munte, votat în același an de către Obșteasca Adunare, prin care suma răscumpărării în bani a obligațiilor era stabilită la 98 lei pe an³⁷.

O altă cale folosită pentru realizarea de profituri cît mai mari a fost aceea a deposedării țăranilor de ferăstraie și trecerea lor în proprietatea moșiei. Pe această linie este grăitor exemplul celui egumen-arendaș de la schitul Hangu, care își făcea un merit către mai marii săi, arătînd că „au trebuit să îngrădese și driturile lăcuitorilor, ca să nu mai poată a vinde altor marfa din alor ferășai, care lucru n-am putut altfel, decît am început a cumpăra din ferășaiile lor, precum am putut să mă învoiesc cu ei” și, în felul acesta, la cele numai două ferăstraie pe care le avea schitul înainte, el a mai adăugat încă 11³⁸. De cele mai multe ori, aceasta a fost calea pe care gospodăria moșierească de la munte și-a adăugat la inventarul propriu instalații meșteșugărești, luate cu prețuri de nimic de la țăranii care nu le mai puteau deține din cauza obligațiilor mereu majorate. Bineînțeles că unii proprietari și arendași au procedat și la construirea de ferăstraie prin mijloace proprii³⁹, astfel că, la mijlocul secolului al XIX-lea, numai la moșia Hangu a Cantacuzineștilor se aflau 17 instalații de acest fel. La acea vreme începuse chiar a se deosebi două tipuri de ferăstraie, „moldovenești” — de tip mai vechi și de construcție locală — și „nemțești”⁴⁰, care arată importul unei tehnici noi în prelucrarea lemnului. Acest import se putea face cu mai multă ușurință de către gos-

³¹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 505; vezi și Bibl. Acad., pachet XXXV, doc. 26.

³² A. Popovici și Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 55; Arh. St. Iași, Litere, dosar M/352, f. 46.

³³ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 21 și urm. Vezi și Gh. Platon *Despre exploatarea țăranilor din regiunea de munte...*, p. 179.

³⁴ *Ibidem*, p. 184—185.

³⁵ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 279.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 280—282.

³⁸ Arh. St. Iași, Mitropolia Moldovei, schituri, Hangu, dosar 256, f. 40.

³⁹ La 1839, mănăstirea Buhalnița avea 3 ferăstraie pe Cracăul Negru și 3 pe Cracăoani, Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁰ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 9.

podăria moșierească, ce dispunea de mijloacele bănești pentru construirea noilor instalații.

Mina de lucru folosită la ferăstraiele moșiei era, bineînțeles, tot aceea a țărănilor clăcași: în cadrul obligațiilor de boieresc, ei tăiau și cărau butucii din pădure, ca acei din Galu, care au trebuit să transporte câte 50 de butuci la ferăstraie, folosind pentru aceasta boii arendașului⁴¹. Rezultă de aici că, atunci când trecea la exploatarea pădurii pe cont propriu, gospodăria moșierească de la munte trebuia să-și completeze inventarul și cu numărul de vite necesar transportării materialului lemnos. Locuitorii din Cracăul Negru aprovizionau ferăstraiele moșiei cu 4500 de butuci în fiecare an⁴², iar cei de pe domeniul Ghica Comănești erau obligați să care câte 5 pînă la 12 trunchiuri de fiecare⁴³. Era singura muncă pe care proprietarul de la Comănești nu acceptase să o transforme în bani, de unde se vede căta atenție acorda el acestei ramuri de producție a gospodăriei sale.

Pe lângă munca de boieresc, în exploatarea pădurilor și prelucrarea lemnului a început a fi folosită pe scară tot mai largă munca salariată. Chiar în cazul ferăstraielelor deținute de către țărani, documentele semnalau încă de la începutul secolului că sătenii mai săraci se angajau cu plată la lucrul cherestelei⁴⁴. În perioada regulamentară, fenomenul era socotit ca ceva normal și mult răspîndit atunci cînd se arăta că țăranii săraci, fără vite, de la ocoalele Muntele din ținuturile Suceava și Neamț „se năimesc plutasi și tăietori de cherestele cu toporu”⁴⁵. Aceasta dovedește că, deși era folosit la maximum și sub toate formele posibile de către proprietari și arendași, boierescul era insuficient pentru dezvoltarea producției de mărfuri în gospodăria moșierească de la munte care trebuia să facă față cererilor tot mai mari de cherestea pe piața internă și pentru export, pentru care a recurs tot mai mult la munca plătită. Este cazul domeniului Munții, al mănăstirii Neamțului, unde între anii 1842–1845 locuitorii au încheiat numeroase învoielor cu arendașul pentru a confecționa și transporta, cu plată, însemnate cantități de cherestea⁴⁶.

Folosirea pe scară tot mai mare a mîinii de lucru salariate, în procesul producției de mărfuri, este o dovadă a pătrunderii tot mai adînci a elementelor capitaliste în economia gospodăriei moșierești. Însă raporturile dintre cele două părți încă nu erau capitaliste, deoarece menținerea relațiilor feudale împiedeca apariția forței de muncă libere ca marfă pe piață.

Pe lângă toate acestea, o cale pe care proprietarii și arendașii moșiilor de la munte au folosit-o la fel de frecvent pentru realizarea profiturilor și care uneori era destul de comodă pentru ei, a fost exercitarea controlului și instituirea monopolului asupra comerțului cu produsele gospodăriei țărănești, dintre care, se înțelege, cel mai însemnat era cherestea. Așa cum s-a mai arătat, primul lucru ce trebuia făcut era înlăturarea concurenței din afara moșiei, ceea ce de multă vreme era specificat cu precizie în contractele de arendă ale moșiilor; la 1815, căminarul Teodorachi Ciure, arendaș al moșiilor Chiril, Crucea, Holda, Broșteni și Cotirgași, din ținutul Suceava, arăta că „toată neguțitorie ci să metaherisiști a să face la aceste moșii nimine să nu fie slobozi a neguțitori afară de mine”⁴⁷. La rîndul său, dîchiul de la Slatina pune în vedere locuitorilor, în învoiala înche-

⁴¹ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 184.

⁴² Arthur Gorovei, *op. cit.*, p. 21.

⁴³ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Condica obligațiilor de boieresc a țăranilor de pe domeniul Ghica-Comănești (1846)*, în „Revista Arhivelor”, I (1958), nr. 2, p. 227–228.

⁴⁴ C. Istrati, *Despre diferențierea țăranimii clăcașe în regiunea de munte a Moldovei...*, p. 125–126.

⁴⁵ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, dosar 16593.

⁴⁶ Arh. St. Buc., M-reă Neamț, pachet XLII, doc. 80–103, pachet XLIII–XLIV; vezi și Gh. Platon, *Observații privind economia domeniului feudal în Moldova...*, p. 128.

⁴⁷ Bibl. Acad., pachet XXXIV, doc. 51.

iată cu ei în anul 1830 pentru obligații, că „în pădure nu au voie a face nimănu-i chereșteli și nici a lua bani de la neguțitori streini pentru orice soi de chereșteli, ce numai de la mănăstire vor lua bani”⁴⁸. Protopopul de Suceava, Iftimie Stamatii, a instituit același regim pe moșiile mănăstirii Rîșca, pe care le luase în arendă, pentru că, scrie el, „am lăsat prețul moșiei mai gios, ca să mă pot folosi de această made a chereștelii”⁴⁹. Pînă la urmă, dreptul de a cumpăra chereștea de pe aceste moșii a fost acordat unui negustor din Piatra⁵⁰, ceea ce arată că arendașul, care lăsase moșia în folosința locuitorilor în condițiile amintite mai sus, se transformase mai curînd într-un intermediar. În sfîrșit, întreprinzătorul egumen și arendaș de la schitul Hangu arăta la 1838 Mitropoliei că a trebuit să facă față unei situații destul de dificile pentru a înlătura concurența străină de pe moșie. Locuitorii ajunseseră datori cu peste 800 de plute de scînduri pe la diferiți negustori, încît schitul nu mai avea nici un folos de pe urma lor, fiind siliți să lucreze numai pentru creditori. Pentru a-i înlătura, el le-a plătit toate datoriile, după care a procedat, așa cum s-a spus mai înainte, la depozitarea țărănilor de ferăstraie, obligîndu-i să muncească numai în folosul schitului⁵¹, cu alte cuvinte, în folosul său.

Inițial, arendașii se angajau să plătească produsele țărănilor la prețul „ci să va da de cătră alți negustori”⁵², dar ei nu respectau prețul pieței, ci plăteau pe acela impus de ei⁵³. Curînd însă nici nu s-a mai amintit de „alți negustori”, ci plata urma să se facă „precum s-ar politici prețurile chereștelilor în acele vremi la moșiile megieșite”⁵⁴, de unde rezultă tendința proprietarilor și arendașilor de a generaliza pe întreaga regiune prețuri cît mai scăzute pentru produsele gospodăriei țărănești. Astfel, Dimitrie Stan, ca arendaș al moșiilor mănăstirii Buhalnița, silea pe locuitori să-i vîndă chereștea cu 30–35 lei pluta, în vreme ce pentru aceeași marfă le lua cîte 25 de lei ca dijmă⁵⁵, așa că pentru munca lor le rămînea un câștig cu totul neînsemnat. Adeseori, țărănilor le erau avansate sume de bani cu un an mai înainte, sau iarna, cînd erau mai strîmtorați de nevoi, iar atunci cînd trebuiau să predea chereștea constatau că se plătea cu prețuri mai mari. La anul 1831 țărăni de pe domeniul Dorna al postelnicului Alecu Balș n-au mai putut răbda jaful aplicat de arendași pe această cale, i-au alungat și au vîndut marfa altor negustori, la prețul pieței⁵⁶.

Arendășii mai utilizau sistemul de a da bani înainte pentru mari cantități de chereștea, care nu puteau fi lucrate în timpul cît țineau moșia⁵⁷. De aici se

⁴⁸ Arh. St. Iași, Litere, S/714, f. 2.

⁴⁹ Art. St. Buc., Achiziții noi, pachet MMCLXXVIII, doc. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, pachet MMCLXXX, doc. 4, din 5 aprilie 1831.

⁵¹ Arh. St. Iași, Mitropolia Moldovei, schituri, Hangu, dosar 256, f. 40.

⁵² Bibl. Acad., pachet XXXIV, doc. 51.

⁵³ Încă la anul 1806, sub stăpînirea vremelnică a lui Roznovanu, vrîncenii reclamau domniei că arendașul le lua produsele la prețuri mai mici decît acelea care se plăteau în afara Vrancei, A. Sava, *Documente putnene*, vol. II, 1931, p. 49–50. La 1830, locuitorii din Galu reclamau și ei că arendașul le plătea chereștea numai cu 35 lei pluta, în vreme ce alți negustori le ofereau prețuri mai bune (Arh. St. Iași, Litere, dosar P/485, f. 565–566).

⁵⁴ Idem, Litere, dosar S/714, f. 2, pe moșiile mănăstirii Slatina. *Ibidem*, dosar Ci/185, f. 172, pe moșiile postelnicului Alecu Balș, de la Dorna. De asemenea, „cu prețurile ce să vor politici” trebuiau să vîndă chereștea și locuitorii de pe moșiile mănăstirii Rîșca, (Arh. St. Buc., Achiziții Noi, pachet MMCLXXVIII, doc. 1), toate din anul 1830.

⁵⁵ Gh. Platon, *Despre exploatarea țărănilor...*, p. 180.

⁵⁶ Arh. St. Iași, Litere, dosar Ci/185, f. 172 și 177.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar P/485, f. 677.

nășteau neînțelegeri cu cei care veneau în urma lor, pentru care împlinirea datoriilor vechi de la locuitori constituia o piedică în afaceri⁵⁸. Sistemul a însemnat, în primul rând, un mijloc de crîncenă exploatare a țăranilor care nu mai puteau scăpa cu anii de datoriile contractate pe această cale. Un exemplu tipic de acest fel este cazul satului Hangu, unde în anul 1808 fostul arendaș Enachi Contevici prelindea locuitorilor datorii în sumă de 78 220 lei. Pentru a-și putea încasa treptat această sumă, el a fost reprimiț ca arendaș al moșiei pe alți cinci ani (1814—1818), vreme în care țăranii trebuiau să-i predea în contul datoriei 2000 plute de cherestea, în afară de aceea pe care ar fi putut-o lucra în plus și pe care urma să i-o vîndă tot lui. La data expirării contractului datoria nu era lichidată încă, iar moșia a fost dată altor arendași. Atunci Enachi Contevici a încheiat o nouă învoială cu locuitorii, potrivit căreia ei trebuiau să-i predea restul de cherestea în termen de zece ani, pînă la 1828, adăugîndu-se la aceasta și dobînda de 10%, care dubla datoria lor de scîndură și dulapi. Scăderea datoriei cu prilejul predării în cele zece rate anuale era socotită în așa fel, încît țăranii erau înșelați de o mare cantitate de material lemnos, care, peste dobînda arătată, depășea cu 25% pe aceea datorată de ei. Împrejurările au făcut ca țăranii să nu poată preda nimic din această cherestea, iar la anul 1828 Enachi Contevici i-a chemat în judecată pe ei și pe stăpînii moșiei, însă dosarele cu desfășurarea și încheierea procesului s-au pierdut din arhive⁵⁹.

Am insistat mai cu seamă asupra acestei ramuri de producție, de importanță primordială în gospodăria moșierească de la munte, determinată de bogăția pădurilor existente în cuprinsul regiunii. Mînați numai de dorința de a realiza profituri cît mai mari, arendașii, cu învoirea proprietarilor pe care îi interesa numai încasarea unor arenze sporite, au tăiat pădurile fără cruțare, mai ales pe moșiile mănăstirești, încît activitatea lor amenința cu distrugerea fondului forestier. De aceea, începînd cu anul 1843, cîrmuirea s-a văzut nevoită să dea „pravile” pentru protejarea pădurilor de pe moșiile mănăstirești de la munte⁶⁰, iar în anul 1845 a poruncit oprirea tăcerii lor de către arendași, dacă nu aveau aprobarea Departamentului averilor bisericești⁶¹. Se pare că măsurile nu au avut efectul scontat, ca dovadă stînd faptul că la această vreme arenda domeniului Munții a sporit de la 60 000 la peste 105 000 lei pe an. În consecință, în anul 1848 s-a luat măsura mai severă de a se desființa embaticurile de ferăstraie și deținerea în folosință a pădurilor și a altor terenuri pe moșiile mănăstirești⁶². Cu toate acestea, în 1855 Mihalice de Hohocin era nevoit să scrie că „economia pădurilor din această parte a țării se află în cea mai tristă stare. Prin necumpănita exploatare a lemnului, prin numeroasele și peste analoghie aflătoarele ferăstraie, toată valea cea mai mare a Bistriței, cu a ei lăturalnice văi, se vede stîrpită de lemne și provizioanele copacilor cîștigate prin învechime se mistuiesc prin un abuz vrednic de lînguire”. La aceasta se mai adăuga menținerea vechii practici de „dărimare” a pădurilor pentru hrana vitelor, deoarece, în urma tăierilor abuzive, terenurile se degradau și se reduceau simțitor suprafețele de pășuni și fină⁶³.

⁵⁸ La 1830, arendașul moșiei Galu nu îngăduia predecesorului său, negustorul Toderică Sava din Piatra Neamț, să-și împlinească datoriile vechi de la locuitori, *ibidem*, f. 381, 384, 388, 407—408 și Arh. St. București, M-reă Neamț, pachet XLI, doc. 28 și 29.

⁵⁹ C. Istrati, *Despre relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor din regiunea de munte...*, p. 197—201; vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 30—31.

⁶⁰ „Bulletinul Foile Oficială”, XI (1843), p. 183—186, repetată și în anul următor, *ibidem*, XII (1844), p. 217—219.

⁶¹ *Ibidem*, XIII (1845), p. 512.

⁶² *Ibidem*, XVI (1848), p. 170.

⁶³ Mihalice de Hodocin, *Despre starea pădurilor în valea Bistriței de sus*, în „Foiletonul Zimbrului”, Iași, 1840. Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 13.

Nu insistăm asupra celeilalte ramuri, creșterea vitelor, care era destul de slab reprezentată în gospodăria moșierească de la munte. După cum s-a văzut și din cifrele statisticii, numărul vitelor crescute de către proprietari și arendași era mult mai scăzut în comparație cu acelea ale țăranilor. Rezerva moșierească dispunea de mari întinderi de pășune și finăț (3814 făci în ținutul Succava și 7130 făci în ținutul Neamț), dar acestea erau folosite numai parțial pentru creșterea vitelor proprii. Exploatarea acestor suprafețe se făcea mai curînd pe cale comercială, fiind date în folosința locuitorilor, pe bani, dar cel mai adesea în schimbul unor însemnate cantități de cherestea⁶⁴.

Către mijlocul secolului al XIX-lea se constată în gospodăria moșierească de la munte intenții, dacă nu și realizarea lor pînă la capăt, de valorificare și a altor resurse ale domeniului decît acele exploatare pînă atunci. Încă de după anul 1800 sînt semnalate în documente unele manufacturi de sticlărie, ca aceea a boierului Scarlat Manu, de pe moșia mănăstirii Tazlău⁶⁵. O altă sticlărie, a logofătului Costachi Ghica, se mai afla pe domeniul Comănești, la care în anul 1816 lucrau 35, iar în 1820 se mai găseau 31 de „lucrători unguri și nemți”⁶⁶. Mai tîrziu, către anul 1848, a luat ființă o nouă sticlărie pe moșia Grozești, tot din ținutul Bacău, a vornicului Lascăr Bogdan⁶⁷. La aceasta, pe lîngă mina de lucru calificată a unor meșteri nemți aduși de peste hotar, erau puși să muncească și țăranii clăcași⁶⁸. În anul 1855, proprietarul cerea un privilegiu pentru scutiri de dări, de vamă pentru materialul importat și de recrutare în armată pentru lucrătorii „fabricii”⁶⁹.

Bogățiile subsolului regiunii de munte au atras atenția încă de multă vreme și, cu prilejul războaielor ruso-turce, s-au făcut unele prospecțiuni geologice, ale cărora rezultate au rămas necunoscute. Păcura se scotea în cantități tot mai mari la Moinești și în satele din împrejurimi, la care s-a adăugat exploatarea cărbunilor de pămînt la Comănești, exploatare determinată, în parte, de introducerea navigației cu aburi de Dunăre de către austrieci, ca și de unele mori mecanice înființate la Iași⁷⁰.

La anul 1841, Mihalie de Hodocin publica rezultatele noilor prospecțiuni miniere făcute de el pe valea Bistriței. Trei ani mai tîrziu, Costache Conachi cerea domniei hrisov pentru întemeierea unei fabrici metalurgice pe moșia Negrișoara, pe care o cumpărase de curînd. „Fabrica”, de a cărei construcție se îngrijea Hodocin, urma să fie ridicată după modelul aceleia de la Iacobi, din Bucovina, de unde au fost aduse și o parte din materialele și instalațiile necesare. Proprietarul avea dreptul să aducă și lucrători de peste hotar. Dar, datorită neînțelegerilor ivite între Conachi și Hodocin, pe de o parte, și cu proprietarul moșiei Dorna, pe de altă parte, construcția fabricii de la Negrișoara nu a fost dusă pînă la capăt, rămînînd doar ca o inițiativă nerealizată⁷¹. Au mai existat și alte inițiative de acest fel, ca aceea a boierului Dumitru Cantacuzino, care voia să deschidă o

⁶⁴ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 186—188.

⁶⁵ C. Șerban, *Știri despre o sticlărie în ținutul Romanului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, 1936, p. 359.

⁶⁶ Arh. St. Iași, Ms. nr. 57 (Condica Vistieriei pe anul 1816) și tr. 166, op. 184, nr. 10 (catagrafia ținutului Bacău pe anul 1820).

⁶⁷ Idem, tr. 1772, op. 2020, dosar 16393.

⁶⁸ Bibl. Acad., pachet MCCCCLXXX, doc. 158.

⁶⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dosar 1971.

⁷⁰ C. Turcu, *Vechi încercări de exploatare miniere în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice — Istorie”, VII (1957) fasc. 2, p. 312. O încercare mai veche de a extrage cărbuni de pe moșia Grozești din ținutul Bacău, a logofetesci Ilinca Paladi, a făcut francezul Bourgnignon, la anul 1806, *ibidem*, p. 317).

⁷¹ *Ibidem*, p. 313—316.

„baie” pentru exploatarea zăcămintelor ce s-ar afla pe moșia Ocnelor⁷², dar care iarăși nu a ajuns la vreun rezultat practic. Totuși, ele arată că în economia gospodăriei moșierești din regiunea de munte se încerca trecerea la o treaptă superioară a producției de mărfuri, că elementele capitaliste pătrunseseră tot mai mult aici.

*

Așadar, spre mijlocul secolului al XIX-lea, gospodăria moșierească din regiunea de munte a Moldovei era antrenată într-un larg proces al producției de mărfuri, în condițiile menținerii relațiilor feudale. El era determinat în parte și de condițiile economice locale, care au făcut ca ramura principală a economiei domeniului feudal să fie exploatarea pădurilor și prelucrarea lemnului în cherestea. Un rol important în producția de mărfuri îl avea gospodăria țărănească, deoarece, spre deosebire de regiunile agricole, unde cerealele și creșterea vitelor erau rezultatul activității depuse pe rezerva moșierească, la munte cheresteaua și celelalte produse-mărfuri erau realizate în gospodăria țăranilor, cu instalațiile lor meșteșugărești. Rezerva moșierească participa la aceasta numai cu materia primă — lemnul pădurilor. Gospodăria moșierească, condusă de proprietari sau de arendași mai ales, intervenea ca organizatoare a producției de mărfuri în profitul său. Arendașii, proveniți în primul rând dintre negustori, au transformat gospodăria moșierească de la munte în veritabile întreprinderi cu caracter comercial. În acest scop ei au folosit toate mijloacele posibile pentru a obține cât mai multe produse-marfă din partea gospodăriei țărănești; majorarea obligațiilor de boieresc, convertirea lor în produse ce se puteau vinde și monopolizarea comerțului cu produsele gospodăriei țărănești.

Treptat, gospodăria moșierească a trecut și la organizarea producției pe cont propriu, pentru care a căutat să-și completeze inventarul cu instalațiile necesare prelucrării lemnului.

În gospodăria moșierească de la munte a avut loc o producție de mărfuri pre-capitalistă, care s-a dezvoltat pe calea unor acumulări cantitative, supunând țăranimea la o crâncenă exploatare din partea capitalului comercial și cămătăresc. Saltul calitativ s-a manifestat prin apariția întreprinderilor manufacturiere, care se deosebesc de formele anterioare ale producției de mărfuri, deoarece acum inițiativa și mijloacele de producție aparțin în întregime gospodăriei moșierești care încearcă să se organizeze pe alte baze, iar țăranii participă numai cu forța lor de muncă, adeseori tot în cadrul obligațiile feudale. Paralel cu aceasta, a început să fie folosită pe scară tot mai largă și munca plătită, atât în exploatarea forestieră și prelucrarea lemnului, cât și în întreprinderile manufacturiere. Datorită persistenței vechilor relații de producție feudale, mina de lucru salariată nu era încă liberă, nu se putea oferi ca marfă pe piață. Ea era supusă intereselor proprietarilor și arendașilor, care lipseau pe țăranii angajați de avantajele ce le-ar fi putut avea ca muncitori liberi. Chiar atunci când, din motive obiective, proprietarii au fost nevoiți să aducă din afară mina de lucru calificată, au trebuit să o facă în condițiile existente încă în țară și prin hrisoavele de scutiri fiscale să o încadreze parțial în aceste condiții.

Totuși, acestea arată că relațiile de producție feudale se aflau în plin proces de destrămare în economia gospodăriei moșierești de la munte și că elementele noi, capitaliste, câștigau tot mai mult teren.

⁷² Gh. Platon, *Observații privind economia domeniului feudal în Moldova...*, p. 28.

A N E X A

Suprafața terenurilor și numărul de vite deținute de gospodăria moșierească și de gospodăria țărănească în regiunea de munte a Moldovei la anul 1848, ca și instalațiile meșteșugărești

Ținutul	„Locul boieresc” fălci				„Locul locuitorilor” fălci			„Vite de arat”				„Vite de tamazlic și de hrană”				„Acareturi”			
	Arătură	Pășune	Ținaș	Pădure	Arătură	Pășune	Ținaș	Boi boierești	Boii locuitorilor	Cai boierești	Caii locuitorilor	Cornute boierești	Cornute ale locuitorilor	Oi boierești	Oi ale locuitorilor	Mori	Mașini de velniță	Căldări de velniță	Ferăstraie
Suceava	74	2 835	979	12 720	468	2 597	8 850	232	1 383		1 077		4 531	500	16 065	53			135
Neamț	107	5 740	1 390	58 047	1 429	2 910	3 728	682	888	86	352	525	2 192	1 650	15 730	44	1	1	94
Bacău	3 720	1 587	1 166	37 904	4 715	790	2 225	640	5 500	149	686	268	3 521	560	18 990	70	1	22	121
Putna	85	280	620	5 400	1 799	1 347	2 351	38	1 738	6	824		2 307		23 631	63	8		21
Total	3 986	10 442	4 155	114 745	8 411	7 644	17 154	1 592	9 509	241	2 939	793	12 551	2 710	74 416	230	2	31	370

Întocmit după Statistica din anul 1848, Arh. St. Iași, tr. 1772, dos. nr. 16593.

LA GRANDE PROPRIÉTÉ RURALE EN MOLDAVIE DANS LA RÉGION DES MONTAGNES AU MILIEU DU XIXe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur met en évidence les traits caractéristiques du domaine féodal dans la région montagneuse de la Moldavie qui furent déterminés partiellement par les conditions géographiques et économiques locales.

A cause du sol montagneux couvert de forêts de sapins, de prairies et de pâturages, le terrain était impropre à la culture des céréales. Les principales occupations des habitants étaient l'exploitation des forêts et l'élevage. Ainsi, il y a eu une active production de certaines marchandises qui s'est développée appréciablement après la paix d'Andrinople (1829), lorsque fut accordée par la Turquie aux Principautés Roumaines le droit d'exporter librement leurs produits.

À la différence des régions de campagne, où les céréales étaient cultivées sur le terrain réservé aux propriétaires, avec le travail et les outils des paysans asservis, dans la région des montagnes les paysans produisaient chez eux les marchandises qu'ils vendaient. Ainsi, les paysans possédaient des scies pour façonner le bois et des installations où étaient transformés les produits laitiers.

Le propriétaire ou son fermier assumèrent le rôle de contrôler et d'organiser à leur profit la production des marchandises paysannes. Dans le but d'obtenir de plus grands profits, les propriétaires et les fermiers augmentèrent constamment les obligations féodales imposées aux paysans, qui étaient contraints de livrer d'importantes quantités de bois de charpente. Parfois, ils dépossédèrent les paysans de leurs installations artisanales, pour les inclure dans l'inventaire de la propriété. Souvent, ils monopolisèrent le commerce des produits paysans. Ils avancèrent de l'argent aux paysans pour leurs marchandises, et ceux-ci, obérés de dettes, ne purent longtemps s'acquitter de leurs obligations.

Les propriétaires et les fermiers s'efforcèrent ainsi à réaliser de plus grands profits en développant la production des marchandises sur le domaine féodal. Ce développement eut lieu, en grande partie, dans le cadre des anciennes relations féodales et avec le concours du capital commercial et usuraire. La production des marchandises fut réalisée dans le stade précapitaliste, les paysans étant soumis à une exploitation de plus en plus grande au profit des propriétaires fonciers et des fermiers.

Dans le développement économique de la région des montagnes eut lieu aussi un saut qualitatif, par la fondation de quelques entreprises manufacturières et minières dans le but de mettre en valeur de nouvelles ressources du domaine féodal. Dans de tels cas, l'initiative et les instruments de production appartinrent intégralement au propriétaire. Les paysans participèrent seulement avec leur force de travail, souvent dans le cadre même des obligations de servage envers le propriétaire de la terre.

Cette situation prouve que, dans la région montagneuse de la Moldavie, les éléments capitalistes ont pénétré de plus en plus profondément, par l'organisation, sur de nouvelles bases, de la production des marchandises et par l'emploi sur une plus grande échelle de la force de travail salariée au profit des propriétaires. Quoique la force de travail ne fut pas encore libre, les vieilles relations de production féodales furent engagées dans un ample processus de décomposition.

DESPRE ULTIMA FAZĂ A LUPTEI PENTRU UNIRE ÎN MOLDOVA

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

Cu privire la acțiunea desfășurată pentru Unirea Moldovei și a Țării Românești într-un singur stat, Dimitrie A. Sturdza, cu tenacitatea și meticulozitatea care-l caracterizau, a adunat actele interne și externe pe care le-a considerat că prezentau un interes istoric și le-a publicat în binecunoscuta culegere: *Acte și documente relative la istoria renașterii României*. Această culegere este deosebit de prețioasă pentru cercetătorii trecutului nostru, căci ea cuprinde un foarte bogat material. Dimitrie A. Sturdza n-a fost numai un om de știință, autor al unor importante lucrări istorice, dar și un pasionat luptător politic. El a luat parte la acțiunea în favoarea Unirii. A fost secretarul cămăcămiei instituite prin Convenția de la Paris din 7/19 august 1858. În această calitate, a cunoscut pe fruntașii partidelor în luptă; a cunoscut și evenimentele petrecute. Cu conștiințiozitatea pe care o punea în cercetările istorice și cu cunoștințele pe care le avea ca martor ocular al evenimentelor, el a publicat documentele acelei epoci.

Ultimul volum din *Acte și documente relative la istoria renașterii României* a apărut în 1909. După această dată și îndeosebi după încheierea primului război mondial, istoricii au avut posibilitatea să cerceteze numeroase fonduri din arhive, la care pînă atunci nu avuseseră acces. În asemenea împrejurări, folosind posibilitatea ce li se oferea, unii din compatrioții noștri, ca C. C. Giurescu, Dan Berindei, Cornelia Bodea, Mihail Popescu, N. Corivan etc., au publicat interesante studii și documente despre Unirea Principatelor Române, aducînd importante completări lucrării citate a lui Dimitrie A. Sturdza.

Totuși mai sînt încă arhive care, pînă în prezent, n-au fost suficient cercetate de către români, deși în ele se află depozitat un bogat material privind acea perioadă a istoriei noastre. Ne referim îndeosebi la arhivele Turciei, Angliei și Republicii Democratice Germane.

Recent, la secția arhivelor Republicii Democratice Germane din orașul Merseburg, am găsit un mănunchi de acte relative la lupta pentru Unire în Moldova, după intrarea în vigoare a Convenției de la Paris din 7/19 august 1858, precum și la alegerea ca domn a lui Alexandru Ioan Cuza, la 5 ianuarie 1859. Despre frământările de atunci aceste acte cuprind unele amănunte care nu sînt lipsite de interes. De aceea, comunicăm în paginile următoare aceste amănunte, ca o completare la studiile anterior apărute. La știrile culese din Arhivele de la Merseburg am adăugat, pe alocuri, informații provenind din izvoare interne.

Convenția de la Paris din 7/19 august 1858 a prevăzut, în articolul 49, înlocuirea caimacailor din Moldova (N. Conachi-Vogoride) și Țara Românească (Al. Ghica) prin „comisii interimare”, alcătuite în conformitate cu dispozițiile Regulamentelor Organice. Potrivit acestor dispoziții, comisii interimare aveau să fie constituite din președintele Divanului Domnesc, din ministrul dreptății și din ministrul din lăuntru care „se aflau în funcțiune sub cei de pe urmă domni, înainte de instalarea administrațiilor provizorii în anul 1856”.

În Moldova, la plecarea din scaun a lui Grigore Ghica Vodă, președintele Divanului Domnesc era vornicul Vasile Sturza, ministrul din lăuntru era logofătul Ștefan Catargiu, iar Departamentul Dreptății n-avea titular, la conducerea lui fiind vornicul Atanasie Panu, în calitate de „locțiitor” sau, cum am spune astăzi, ministru ad-interim.

Acestor trei bărbați de stat le-a revenit sarcina de a cîrmui Moldova în zile care aveau să fie hotărîtoare pentru istoria neamului românesc. Instalarea lor la căimăcămie a avut loc la 19 octombrie 1858, cînd Afif-Bey, comisarul Imperiului Otoman, trimis în acest scop la Iași, a citit, în Palatul domnesc din capitala Moldovei, hătișeriful împăărătesc pentru promulgarea Convenției de la Paris și firmanul pentru numirea celor trei membri ai comisiei interimare¹.

A doua zi, adică la 20 octombrie 1858, Vasile Sturza, Anastasie Panu și Ștefan Catargiu s-au întrunit pentru a exercita înaltele lor funcțiuni. Atribuțiile lor, în calitate de caimacai, erau stabilite prin Regulamentul Organic, prin Convenția de la Paris din 7/19 august 1858 și prin firmanul numirii lor. Ei erau datori să vegheze la menținerea ordinii în țară, la buna funcționare a serviciilor publice și la efectuarea alegerilor pentru Adunarea Electivă. În ziua în care noul domn va fi ales de Adunarea Electivă, vor înceta și atribuțiile comisiei interimare.

Firmanul împăărătesc care numise caimacai pe Vasile Sturza, Anastasie Panu și Ștefan Catargiu dispunea că ei aveau și dreptul de a înlocui pe funcționarii publici necorespunzători îndatoririlor lor. „Fiindcă în tot cursul funcțiilor voastre timpurare” — preciza acest firman — „veți fi răspunzători, precum mai sus s-a zis, pentru păstrarea liniștei în țară și pentru buna execuție a regulamentelor noi, vă fac știut că sînteți autorizați a scoate, sub răspunderea voastră, din funcțiile lor și a înlocui provizoriu prin alții ce s-ar socoti de cuviință, pe toți acei din funcționarii Principatului care s-ar abate din această stare de lucruri; însă sînteți datori, în toate cazurile, a subordona aceste schimbări unor stricte nevoi și unor considerații vădite de rînduală publică”².

În ceea ce privește alegerile pentru prima Adunare Electivă a Moldovei, Convenția de la Paris, în articolul 49, aliniatul 2, stabilea termene precise. Comisia interimară era obligată să ia de îndată măsuri pentru întocmirea listelor electorale. Acestea trebuiau să fie afișate pînă cel mult în cinci săptămîni de la constituirea noii căimăcămii. Alegerile aveau să fie efectuate trei săptămîni după „publicarea” listelor electorale, adică după afișarea lor. Noua Adunare se va întruni a zecea zi după încheierea operațiilor electorale și proclamarea rezultatului lor. În termen de opt zile de la întrunirea ei, Adunarea va proceda la alegerea domnului, potrivit articolului 12 din Convenția de la Paris. Prezența a trei pînă la cinci deputați era necesară pentru ca alegerea să aibă loc. Dacă nu se va putea proceda la votare din lipsă de quorum, „în a noua zi, la amiazi, Adunarea va păși la alegere, oricare ar fi numărul membrilor de față”. Așadar, precauții fuseseră luate prin Convenția de la Paris, pentru ca, cel mai târziu 75 de zile după intrarea în funcțiune a comisiei interimare, starea de provizorat să înceteze prin alegerea noului domn.

¹ „Gazeta de Moldavia”, 20 octombrie 1858, p. 329.

² *Acte și documente relative la istoria nașterii României*, vol. VII, p. 583.

Menținerea ordinii în țară, asigurarea bunului mers al serviciilor publice, efectuarea alegerilor pentru Adunarea Electivă, acestea erau așadar principalele sarcini ale noii căimăcămii, instalată la cîrma țării la 19 octombrie 1858. În ce mod și-a îndeplinit ea atribuțiile?

În prima ședință a căimăcămiei, la 20 octombrie 1858, Ștefan Catargiu, Vasile Sturza și Anastasie Panu au fost de acord să adopte „principiul majorității” pentru luarea hotărîrilor³. O asemenea soluție era necesară spre a se evita întîrzierea lucrărilor, dacă nu chiar stagnarea activității guvernamentale și administrative. În procesul-verbal în care a fost consemnată această decizie, s-a precizat totodată că „socotința” caimacamului rămas în minoritate va fi inserată „într-un jurnal deosebit [...] drept dovadă despre socotința sa și că acela ce a avut-o rămîne în pace cu cugetul său, iar lucrările vor merge după principiul majorității, după cum mai sus s-a arătat”.

Foarte curînd se ivi nevoia de a se aplica procedura prevăzută în procesul-verbal de la 20 octombrie 1858. În adevăr, dacă cei trei caimacami au ajuns, fără mari dificultăți, la o înțelegere cu privire la înlocuirea miniștrilor din ultimul guvern al lui N. Conachi-Vogoride și la numirea noilor titulari de departamente, conflictul a izbucnit la 31 octombrie 1858, cînd s-a pus chestiunea epurării administratorilor de districte (adică a prefecților de județe). Sînt cunoscute împrejurările în care acest conflict s-a ivit, precum și fazele lui. Ștefan Catargiu, deși a cerut el însuși demiterea unora dintre administratorii de districte, s-a împotrivit însă cu înverșunare la înlocuirea altora. Vasile Sturza și Anastasie Panu n-au voit să cedeze și părerea lor a prevalat, întrucît ei doi alcătuiau majoritatea căimăcămiei⁴. Ștefan Catargiu, rămas în minoritate, a refuzat să mai participe la lucrările comisiei interimare, pînă ce nu i se va da deplină satisfacție. El susținea că, fiind ministrul titular al Departamentului Trebilor din Lăuntru, numai el avea dreptul să conducă acest departament. În consecință, nu admitea vreun amestec al celorlalți caimacani la ministerul său⁵. Vasile Sturza și Anastasie Panu considerau însă că ministerele erau subordonate căimăcămiei și deci supuse controlului ei. Întrucît ei constituiau majoritatea comisiei interimare, hotărîrea lor a izbîndit. Ei nu s-au mărginit numai la înlocuirea administratorilor de districte, în care n-aveau încredere suficientă și se temeau că nu vor executa ordinele lor cu lealitatea cuvenită, ci au destituit chiar pe directorul Departamentului Trebilor din Lăuntru, fiindcă acesta, conformîndu-se ordinelor primite de la Ștefan Catargiu, absentă de la ședințele Consiliului Administrativ⁶.

Ștefan Catargiu nu s-a limitat să trimită colegilor lui scrisori de protestare, pe care aceștia s-au grăbit să le publice în „Monitorul oficial al Moldovei”, însoțindu-le de răspunsul lor. Ștefan Catargiu s-a adresat și marelui vizir, precum și reprezentanților puterilor garante, acuzînd pe Vasile Sturza și Anastasie Panu de a fi săvîrșit grave ilegalități, nesocotînd dispozițiile Convenției de la Paris și ale legilor în vigoare, precum și ale firmanului prin care fuseseră numiți caimacami⁷. Plîngerile sale au avut ca rezultat intervenția Turciei, care, dezaprobind actele lui Vasile Sturza și Anastasie Panu, a făcut cunoscut, sub o formă oarecum cominatorie, că ea voia „să fie o înțelegere unanimă” între membrii căimăcămiei, „la fiecare decizie importantă”⁸. Afif-Bey care, după ce adusese la Iași firmanul instituirii comisiei interimare, rămăsese în capitala Moldovei, a comunicat, la 9 noiembrie 1858, somația

³ Textul procesului-verbal n-rul 1 din 20 oct. 1858 al căimăcămiei a fost publicat în „Monitorul oficial al Moldovei” de la 2 noiembrie 1858. Vezi și *Acte și documente*, VII, p. 599.

⁴ *Acte și documente*, VIII, p. 677.

⁵ *Ibidem*, VII, p. 768.

⁶ *Ibidem*, VII, p. 684.

⁷ *Ibidem*, VII, p. 732.

⁸ *Ibidem*, VII, p. 789.

guvernului otoman, într-o ședință a căimăcămiei. La acea ședință a fost prezent și Ștefan Catargiu care de la 1 noiembrie 1858 încetase de a mai participa la lucrările căimăcămiei. Atunci a rostit el cuvintele care i-au conferit o tristă celebritate. Vasile Sturza și Anastasie Panu cerînd să li se remită în scris „comunicarea” guvernului otoman, spre a delibera asupra răspunsului ce avea să fie dat, Ștefan Catargiu a declarat că „nu începe deliberație, cînd urmează poroncă”⁹. Slugarnica lui de declarație n-a avut nici o înfrîurire asupra colegilor lui, care, foarte demni, întemeiau pe autonomia statului moldovean, garantată prin art. 2 din Convenția de la Paris, s-au mărginit a lua act de „comunicarea” lui Afif-Bey, considerînd-o că nu „avea altă valoare decît a unei opinii” asupra măsurilor puse în aplicare de căimăcămie „în deplinătatea driturilor ei”¹⁰.

Firește că guvernul otoman nu putea fi satisfăcut prin tăiosul răspuns dat reprezentantului său de către majoritatea membrilor căimăcămiei Moldovei. De aceea el a adresat noi somații lui Vasile Sturza și Anastasie Panu la 14 noiembrie¹¹, la 18 noiembrie¹², la 25 noiembrie¹³ și la 6 decembrie 1858¹⁴. Ambii caimacami au rămas însă foarte fermi pe poziția lor, refuzînd să cedeze în chestiunile esențiale, deși adversarii lor, care erau în strînse legături cu Afif-Bey, răspîndiseră în Iași zvonul că, în curînd, „va sosi un firman de destituire” și vorbeau chiar de „eventualitatea unei interveniri armate din partea Turciei”¹⁵.

La stăruința guvernului otoman, reprezentanții statelor semnatare ale Convenției de la Paris s-au întrunit în conferință, la Constantinopol, la 15/27 noiembrie 1858, spre a examina situația din Moldova și din Țara Românească¹⁶. În unanimitate, ei au constatat „o tendință vederată” la caimacami de „a păși peste marginile prescrie lor de către firmane”. Au recunoscut că necesitatea putea impune „abateri” de la legea fundamentală a Principatelor, care era Regulamentul Organic. Au recunoscut de asemenea că deciziile căimăcămiei puteau fi luate prin aplicarea principiului majorității, cînd în discuție erau „trebile ordinare de administrație”, însă, „în caz de neînțelegere serioasă”, ei au decis că divergențele ivite cu privire la interpretarea „tratatului” sau a „firmanului” trebuiau supuse Înaltei Porți. Tratatul la care s-au referit era Convenția de la Paris din 7/19 august 1858; cît despre „firman”, el era acela prin care caimacamii fuseseră numiți. Destituirea directorului Departamentului Trebilor din Lăuntru și a altor funcționari ai acestui departament de către doi dintre caimacami, fără asentimentul celui de al treilea, a fost considerată ca un abuz care se cuvenea să fie înlăturat, pentru motivul că membrul căimăcămiei rămas în minoritate era însuși șeful departamentului. În sfîrșit, participanții la această conferință au fost preocupați și de ipoteza în care s-ar ivi o vacanță în sînul căimăcămiei. Ei au adoptat soluția că membrul sau cei doi membri rămași în căimăcămie să procedeze la cooptarea a doi miniștri sau numai a unuiu, „după ordinea rangului lor” în guvern. În caz de vacanță totală, Consiliul de Miniștri avea să preia conducerea statului. Probabil că, în cursul dezbaterilor conferinței, delegatul Turciei a cerut destituirea lui Vasile Sturza și Anastasie Panu, însă n-a putut obține decît să se prevadă procedura ce avea să fie urmată în cazul demisiei lor, pentru desemnarea celor ce-i vor înlocui.

Concluziile adoptate în unanimitate de reprezentanții statelor semnatare ale Convenției de la Paris, în conferința de la Constantinopol, au fost comunicate

⁹ *Acte și documente*, VII, p. 787.

¹⁰ *Ibidem*, VII, p. 790.

¹¹ *Ibidem*, VII, p. 826.

¹² *Ibidem*, VII, p. 854.

¹³ *Ibidem*, VII, p. 1029.

¹⁴ *Ibidem*, VII, p. 1226.

¹⁵ *Ibidem*, VII, p. 827.

¹⁶ Dim. A. Sturdza, *Însemnătatea divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 572.

Porții la 16/28 noiembrie 1858, printr-un „memorand” pe care ea l-a adus la cunoștința căimăcămiei moldovene, cu înjunctiunea de a se supune acelor hotărâri. La 8/20 decembrie 1858 a avut loc o ședință a membrilor căimăcămiei, spre a delibera asupra cuprinsului memorandului. La ședință a luat parte și Ștefan Catargiu, renunțând pentru această împrejurare la tactica abstenționistă, de la care, până atunci, se abătuse numai când Afif-Bey comunicase comisiei interimare „poruncile” Porții.

Și de astă dată Vasile Sturza și Anastasie Panu au stăruit în atitudinea lor demnă. Răspunzând invinuirilor rostite împotriva lor, ei au contestat să fi săvârșit acte care să fi avut tendința „de a trece hotarele prescrise de firmanul de instalare”. Ei au susținut că toate actele lor au fost legale. În ceea ce privește destituirea directorului Departamentului Trebilor din Lăuntru și a altor funcționari depinzând de acest minister, ei au consimțit să facă unele concesii, spre a dovedi că nu erau intransigenți. Ei au propus ca, împreună cu Ștefan Catargiu, să fie desemnat un alt director și să fie înlocuiți administratorii de districte dovediți necorespunzători sarcinilor lor. Ștefan Catargiu a fost însă de altă părere. Și de astă dată, el a repetat că „nu începe deliberație asupra unei hotărâri a puterilor garante”¹⁷, că deci hotărârile conferinței de la Constantinopol trebuiau executate de căimăcămia Moldovei fără nici o excepție. El a pretins că, în conformitate cu aceste hotărâri, trebuiau reintegrați toți funcționarii Departamentului Trebilor din Lăuntru care fuseseră destituiți fără asentimentul său¹⁸. O asemenea reintegrare n-a putut însă fi acceptată de Vasile Sturza și Anastasie Panu, căci ea ar fi constituit o gravă știrbire adusă prestigiului lor și ar fi avut consecința că Ministerul de Interne ar fi fost abandonat conducerii discreționare a colegului lor.

Intransigent a fost deci Ștefan Catargiu. La 10/22 decembrie 1858, el a trimis încă o scrisoare lui Vasile Sturza și Anastasie Panu, acuzându-i de a avea o purtare „nelegiuită”, de a nu lua „în băgare de seamă” dispozițiile guvernului otoman și ale puterilor garante, de a „silui” „legea electorală”, pentru a obține, la viitoarele alegeri, rezultatul la care năzuiau. El încheia scrisoarea sa cu declarația că nu-i rămânea decât „a protesta necompetințele lucrării” lui Vasile Sturza și Anastasie Panu, ferindu-se de „orice răspundere”¹⁹. Așadar, înțelegea să nu aibă vreun amestec în acele lucrări.

În asemenea condiții, Vasile Sturza și Anastasie Panu, potrivit principiului majorității, au continuat a exercita prerogativele căimăcămiei. Principala lor preocupare a fost ca alegerile pentru Adunarea Electivă a Moldovei să aibă loc la termenul prevăzut de Convenția de la Paris. Ei doreau Unirea Moldovei și a Țării Românești și-și dădeau seama că orice amânare a alegerilor ar fi fost folosită de adversarii Unirii pentru planurile lor separatiste. Cu dibăcie și energie, Vasile Sturza și Anastasie Panu au izbutit să zădărnicească uneltirile acestora. În zilele de 16, 17 și 18 decembrie 1858 Adunarea Electivă a fost aleasă. Ea avea să se întrunească la 28 decembrie, în vederea îndeplinirii sarcinilor ce-i incumbau, dintre care cea de căpetenie era de a desemna pe domnul Moldovei.

Întrucât prin firmanul de numire a caimacacilor li se pusese îndatorirea de a veghea „asupra exactei aplicații a regulamentului electoral în ceea ce privește pe acei cu însușiri de a fi aleși la domnie”²⁰, Vasile Sturza și Anastasie Panu au încheiat, la 20 decembrie 1858, un proces-verbal, constatând că aveau obligația de a întocmi lista persoanelor care, conform Convenției de la Paris (art. 13), întruneau condițiile de a putea candida la domnie. Pentru întocmirea acestei liste, ei au fost de părere că era necesară „conlucrarea” celor trei membri ai căimăcămiei. De oarece, prin scrisoarea sa din 10 decembrie 1858, Ștefan Catargiu declarase că nu voia să preia vreo răspundere pentru lucrările celorlalți doi caimacani și, în con-

¹⁷ *Acte și documente*, VII, p. 1238.

¹⁸ *Ibidem*, VII, p. 1281.

¹⁹ *Ibidem*, VII, p. 1290.

²⁰ *Ibidem*, VII, p. 583.

secință, se abținuse de a participa la aceste lucrări, Vasile Sturza și Anastasie Panu au considerat „această declarație ca un caz de vacanță în sinul căimăcămiei”. În baza hotărârii conferinței de la Constantinopol din 15/27 noiembrie 1858, referitoare la completarea vacanțelor ce s-ar ivi în sinul căimăcămiei, Vasile Sturza și Anastasie Panu au cooptat atunci, în locul lui Ștefan Catargiu, pe ministrul de finanțe Iancu A. Cantacuzin²¹. Astfel completată, căimăcămia a stabilit lista celor îndreptățiți a candida la domnie.

Adunarea Electivă a Moldovei, întrunindu-se la 28 decembrie 1858, a adăugat la acea listă (în ședința de la 3 ianuarie 1859) pe logofătul Lascăr Catacuzin Pașcanu²². În ședința de la 5 ianuarie 1859, ea a ales domn al Moldovei pe colonelul Alexandru Ioan Cuza. Așadar, lupta s-a încheiat prin izbînda unioniștilor, care va fi desăvîrșită la 24 ianuarie 1859, cînd Alexandru Ioan Cuza va deveni și domnul Țării Românești, prin votul Adunării Elective din București.

*

Ultima fază a luptei pentru Unire în Moldova, rezumată de noi mai sus, este bine cunoscută, datorită mai ales volumelor de documente publicate de Dimitrie A. Sturza. Ea a fost descrisă, printre alții, de A. D. Xenopol, în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. XI, București, 1930, p. 282—295, N. Iorga, în *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, p. 331—339, Dan Berindei, în *Introducere la Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, București, 1959, p. XLVIII—LV, și în *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 297—304. Cea mai amănunțită relatare este aceea din lucrarea lui Dimitrie A. Sturza, *Însemnătatea divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 501—689.

Deși această perioadă din istoria țării noastre a fost temeinic studiată, totuși mai subzistă unele lacune și păreri greșite. În paginile care urmează vom aduce câteva completări și rectificări. Pentru a pune în evidență însemnătatea lor, a fost necesară expunerea sumară a știrilor cunoscute pînă astăzi.

*

Ștefan Catargiu, prin atitudinea adoptată cu prilejul conflictului ivit în sinul căimăcămiei, a avut desigur în vedere un anumit scop. După cîte afirmă A. D. Xenopol, scopul lui a fost de a dobîndi coroana Moldovei. De aceea — după cum se exprimă A. D. Xenopol — Ștefan Catargiu s-a străduit „a avea sub a lui putere Ministerul din Lăuntru, prin care spera că va putea lucra așa ca să-și pregătească lui domnia”²³.

Nicolae Iorga se mărginește a menționa că „bătrînul Catargiu” era „bănuît” de a avea ambiția să devină domn²⁴. În acest sens, N. Iorga citează o depeșă din 6/18 noiembrie 1858 a consulului Franței la Iași, Victor Place, către contele Walewski, ministrul de externe al lui Napoleon al III-lea.

Adevărul este însă altul. Ștefan Catargiu n-a fost călăuzit de iluzia că va putea ajunge pe tronul Moldovei. Dovadă este petiția pe care a înaintat-o Adunării Elective, la 4 ianuarie 1859, cerînd să fie șters din lista candidaților la domnie, întocmită de Vasile Sturza, Anastasie Panu și I. A. Cantacuzin²⁵.

²¹ *Acte și documente*, VIII, p. 97—99.

²² Dim. A. Sturza, *Însemnătatea divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 665.

²³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. XII, București, 1930, p. 282.

²⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, p. 333.

²⁵ Textul integral al petiției lui Ștefan Catargiu a fost publicat în *Acte și documente*, VIII, p. 320.

În această listă — după cum am arătat deja — fuseseră înscrise persoanele întrunind condițiile prevăzute în Convenția de la Paris pentru a putea fi alese la înalta funcțiune de principe domnitor.

Ștefan Catargiu a fost unul din devotații partizani ai lui Mihai Sturza. Sub domnia acestuia făcuse parte timp îndelungat din guvernul Moldovei. Fusesse ministru al dreptății în 1842—1845²⁶. În aceeași perioadă fusese înaintat și la rangul de logofăt, cel mai înalt rang în ierarhia boierească²⁷. În ianuarie 1847, el era membru al Obșnuitei Obștești Adunări a Moldovei; fusese recent ales în capitala Iași²⁸. La alegerile generale din iulie 1847 i s-a încredințat mandatul de deputat al ținutului Roman în această Adunare²⁹. În martie 1848, Ștefan Catargiu era ministru de interne³⁰, funcțiune pe care a continuat s-o exercita și după ce mișcarea „revoluționară” a fost înăbușită³¹.

După mazierea lui Mihai Sturza în 1849, documente numeroase atestă că Ștefan Catargiu s-a bucurat de deplina încredere a fostului domn. Astfel, la 1855, el era administratorul general sau, cum se zicea pe atunci, „obștescul vechil” al averii lui Mihai Sturza din Moldova³². În această calitate, arenda moșii, încheia contracte cu privire la besmănul datorat de locuitorii ținutului Mihaileni etc. Chiar după votul din Adunarea Electivă a Moldovei de la 5 ianuarie 1859 care, prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, a constituit o dureroasă înfrângere pentru Mihai Sturza, Ștefan Catargiu a continuat să rămână în serviciul acestuia, ca administrator al averii sale³³, ceea ce ar fi fost imposibil dacă, în timpul cămăcămiei, el ar fi urmărit alt scop decât acela de a asigura izbînda patronului său. Ștefan Catargiu a fost deci, sub regimul comisiei interimare de la 19 octombrie 1858 la 5 ianuarie 1859, în slujba lui Mihai Sturza și atitudinea lui de atunci a fost determinată de interesele acestuia.

De aceea guvernul Turciei a și sprijinit pe Ștefan Catargiu împotriva lui Vasile Sturza și Anastasie Panu. Dintre candidații la tronul Moldovei, Poarta prefera pe Mihai Sturza. Acesta reușise să obțină la Constantinopol concursuri utile. Fiind instalat la Paris într-un luxos palat din rue de Varenne, el dăduse, în 1856, o grandioasă recepție în onoarea lui Ali Pașa, marele vizir al sultanului și șeful delegației Turciei la conferința de pace care avea să pună capăt războiului Crimeei. Ziarul francez de la Constantinopol „La presse d'Orient” publica un reportaj entuziast despre acea recepție³⁴, semnalînd că grădina de iarnă a palatului lui Mihai Sturza, luminată cu gaz aerian, avea un aspect „feeric” și că o „enormă” semilună proiecta razele ei asupra frunzelor „gigantice” ale unor plante exotice pe care se putea citi, imprimate cu litere aurite, cuvintele: „Trăiască Sultanul și marele său vizir Ali!”

Considerabila avere acumulată de Mihai Sturza în cursul a 15 ani de

²⁶ Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 518, nota 1, p. 520, p. 546; „Analele parlamentare”, XII, 2, p. 280, p. 589—590; XIII, 2, p. 408.

²⁷ La 30 martie 1843, Ștefan Catargiu era vornic (Anal. parl., XII, 2, p. 280). La 11 martie 1844, el era logofăt (Ibidem, XII, 2, p. 589).

²⁸ Anal. parl., XIV, 2, p. 298.

²⁹ Ibidem, XV, p. 1058; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 554.

³⁰ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 636.

³¹ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, București, 1902, p. 485—486, p. 557 și p. 572—573.

³² „Buletinul oficial al Moldovei”, 11 august 1855, p. 250.

³³ La 15 februarie 1859, Ștefan Catargiu, în calitate de obștesc vechil al lui Mihai Sturza, a intervenit la Mitropolia Moldovei pentru Hirotonirea unui diacon la Biserica din satul Boureni (districtul Suceava), „proprietate a Înălțimii Sale Prințului Mihai Sturza” (Arh. Statului Iași, Fondul Mitropolia Moldovei, Hirotonii, dosarul 12, f. 266).

³⁴ „La presse d'Orient”, 27 martie 1856, p. 3.

domnie, prin procedeele incorecte știute, i-a dat posibilitatea nu numai să organizeze recepții fastuoase la Paris, dar și să cumpere, prin daruri princiere, bunăvoința înalților demnitari ai Porții. Guvernul otoman n-a dat pe față preferința sa, decât cu multă discreție, temându-se, probabil, de a stârni împotrivirea unora dintre puterile garante, îndeosebi a Franței. În convorbiri cu membrii corpului diplomatic din Constantinopol, pe care credea că-i va putea câștiga de partea sa, Fuad Pașa, ministrul de externe al Turciei, a desvăluit, cu prudență, planurile sale. Astfel, însărcinatul de afaceri al Prusiei, Eichmann, el i-a declarat că Poarta nu sprijinea pe niciunul din candidații la tronurile Moldovei și Țării Românești, însă că, după părerea lui, cei mai indicați erau Mihai Sturza pentru coroana Moldovei și Gheorghe Bibescu pentru coroana Valahiei³⁵. Cu rezerva pe care o socotea impusă de împrejurări, Fuad Pașa a mărturisit astfel că Mihai Sturza era candidatul agreeat de guvernul otoman.

Atitudinea Porții față de conflictul din sinul cămăcămiei Moldovei, cînd ea a aprobat, fără nici o restricție, pe Ștefan Catargiu și a osîndit foarte aspru pe colegii lui, își găsește astfel explicarea deplină.

*

Am semnalat deja că principala preocupare a lui Vasile Sturza și Anastasie Panu a fost ca alegerile pentru Adunarea Electivă a Moldovei să nu fie amîinate, ci să fie efectuate în termenul prevăzut chiar în Convenția de la Paris. Ordine foarte stricte au fost date pentru întocmirea neîntîrziată a listelor electorale și pentru judecarea de urgență a eventualelor contestații. Totodată Vasile Sturza și Anastasie Panu au hotărît să fie publicate în „Monitorul oficial” toate deciziile ce vor fi pronunțate de instanțele respective fie pentru admiterea, fie pentru respingerea contestațiilor electorale. În acest mod, corecta aplicare a legilor în vigoare era garantată.

Aceste măsuri n-au dezarmat însă pe adversarii celor doi caimacami. Ei au denunțat Porții și puterilor garante pe Vasile Sturza și pe Anastasie Panu, acuzându-i de a pune la cale falsificarea viitoarelor alegeri, prin omiterea din listele electorale a celor îndreptățiți și prin înscrierea în ele a celor ce nu întruneau condițiile legale. Vasile Sturza și Anastasie Panu erau învinuiți și de a fi interpretat, prin „instrucții”, în mod intenționat greșit, stipulațiile electorale anexate Convenției de la Paris.

Dintre aceste reclamații am găsit în Arhivele din Merseburg o adresă înaintată marelui vizir, la 18/30 noiembrie 1858, de către 37 moldoveni, mai toți boieri — numai doi dintre semnatari n-au rang boieresc. Ei denunță preținse „abuzuri” săvîrșite de cei doi caimacami în cursul operațiilor premergătoare alegerilor³⁶. Textul adresei a fost publicat de Dan Berindei, fără a indica numele semnatarilor. În *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, București, 1959, p. 411—413, Dan Berindei a reproduș acest act așa cum a fost comunicat ministrului de externe al Austriei Buol de către consulul din Iași Gödel Lannoy, ca anexă la raportul din 22 noiembrie/4 decembrie 1858. Or, documentul aflat în Arhivele din Merseburg cuprinde și numele semnatarilor și ne dă astfel posibilitatea de a ști cine erau frunțașii grupării care, în noiembrie 1858, se împotriva în Moldova acțiunii unioniste a lui Vasile Sturza și Anastasie Panu.

În acest act, cei doi caimacami sînt acuzați de a „denatura și răsturna principiile și bazele Convenției” de la Paris. Convenția este una și aceeași pentru ambele Principate. Interpretarea ce i s-a dat în Moldova diferă însă de interpretarea adoptată în Țara Românească. Astfel, prin „instrucțiile” electorale, în Valahia, s-a hotărît că proprietățile și veniturile funciare, transferate după 7/19

³⁵ Raport al lui Eichmann din 2/14 ianuarie 1859 către baronul von Schleinitz, ministrul de externe al Prusiei (Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 13, f. 13).

³⁶ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 11, f. 39—43.

august 1858, nu vor fi luate în considerație pentru stabilirea dreptului de a fi alegător sau eligibil. În Moldova nu s-a pus în aplicare o măsură similară, așa încît, prin „manopere frauduloase”, adică prin transferări simulate de proprietăți, au fost înscrise în listele electorale persoane care nu aveau un asemenea drept. Totodată, în Moldova, s-a recurs la evaluarea exagerată a averii anumitor persoane, conferindu-li-se astfel dreptul de a vota și de a fi alese.

Se afirmă apoi în adresa către marele vizir că, în Țara Românească, în conformitate cu Convenția de la Paris, n-au fost înregistrați în listele electorale ale unui oraș decît cei cu domiciliul real în acel oraș. Dimpotrivă, instrucțiunile electorale din Moldova conferă arendașilor și negustorilor locuind în ținut dreptul de a fi înscrși în lista electorală a orașului de reședință, „creîndu-le astfel un domiciliu fictiv”.

În Țara Românească — declară semnatarii adresei — s-a prevăzut că administratorii și sub-administratorii (adică prefecții și sub-prefecții) nu pot fi aleși deputați în districtul în care își exercită funcțiunea. În Moldova nu numai că lipsește o asemenea incompatibilitate, dar căimăcămia intenționat a numit noi administratori, pentru a le da posibilitatea, prin presiunile ce vor exercita asupra alegătorilor, să se aleagă deputați în chiar districtul unde funcționează.

În încheierea adresei, Vasile Sturza și Anastasie Panu sînt denunțați că violează în mod sistematic Convenția de la Paris, pregătind Moldovei altă soartă decît aceea ce i-a fost hotărîtă „de generozitatea” marilor puteri.

Semnatarii adresei erau următorii „notabili” din Moldova :

1. Logofătul Grigore Crupenschi,
2. Logofătul Nicolae Millo,
3. Vornicul Lascar Cantacuzin,
4. Vornicul Mihail Mihalache,
5. Vornicul Teodor Burada,
6. Aga Gheorghe Vîrnav,
7. Vornicul Grigore Carp,
8. Postelnicul Emanoil Codrescu,
9. Vornicul Gheorghe Asachi,
10. Postelnicul Dumitru Danu,
11. Postelnicul Gheorghe Caliman,
12. Aga Dumitru Manoliu,
13. Postelnicul Nicolae Istrati,
14. Comisul Alexandru Ciure,
15. Postelnicul Ioan Alexandrescu,
16. Postelnicul Dimitrie C. Lupu,
17. Postelnicul Spiridon Baldovici,
18. Spătarul Mihail Stamatin,
19. Căminarul Mantu Christodor,
20. Postelnicul Gheorghe Dimitriu,
21. Spătarul N. C. Teodor,
22. Căminarul Dimitriu,
23. Pitarul Puenzar (sic),
24. Spătarul Constantin Dediu,
25. Paul Lupașcu,
26. Serdarul Ioan Costinescu,
27. Constantin Popovici,
28. Postelnicul Alexandru Cernea,
29. Postelnicul Lascar Mihalachi,
30. Postelnicul Ioan Iamandi,
31. Postelnicul Constantin Voinescu,
32. Vistierul Panait Balș,
33. Spătarul Vasile Ursachi,
34. Logofătul Petre Rosetti,

35. Vornicul Gheorghe Pruncu,
36. Logofătul Anastase Bașotă,
37. Comisul N. Damienescu.

Numărul total de 37 semnatori este neînsemnat, avînd în vedere că, în listele electorale din Moldova, în 1859, au fost înscrși 1724 alegători, dintre care 879 alegători primari și 845 alegători direcți³⁷. Au iscalit această adresă 5 logofeți³⁸, 6 vornici, 12 postelnici, 2 agi, 4 spătari, 2 comiși, 2 căminari, 1 serdar, 1 pitar și 2 persoane fără rang boieresc. Semnatarii mai de seamă sînt: Nicolae Istrati, vestitul separatist, Gheorghe Asachi, devotat aderent al lui Mihai Sturza, Nicolae Millo și Panait Balș, foști miniștri ai caimacamului de tristă amintire N. Conachi-Vogoride, Gheorghe Pruncu, fost director la Departamentul Trebilor din Lăuntru (destituit de caimacamii Vasile Sturza și Anastasie Panu), Gheorghe Caliman, fost administrator al ținutului Iași (destituit și el de Vasile Sturza și Anastasie Panu), Lascar Cantacuzin, ambițios candidat la tronul Moldovei³⁹, Teodor Burada căruia N. Conachi-Vogoride îi conferise rangul de vornic cu cîteva zile înainte de a preda succesorilor lui căimăcămia, atunci cînd înlocuirea lui era deja de notorietate publică⁴⁰, Anastase Bașotă pe care, din eroare, Dimitrie A. Sturdza l-a menționat printre unioniști⁴¹; dacă ar fi fost unionist, Anastase Bașotă n-ar fi iscalit adresa către marele vizir. Alături de aceștia figurează, ca semnatori, persoane fără însemnătate în viața politică a Principatului, precum și nume obscure de mici boiernași, de foști mici slujbași. Cît de redusă era influența separatiștilor în Moldova reiese și din infimul număr al celor care au iscalit această adresă.

În mod firesc se pune întrebarea de a ști cine a fost promotorul unei manifestații atît de lipsite de patriotism? S-ar părea că inițiativa a pornit de la Nicolae Millo, al doilea semnatat al adresei. În casa lui din Iași era găzduit Afif-Bei⁴², cel ce adusese de la Constantinopol, în octombrie 1858, firmanul de numire a noii căimăcămii și nu părăsise încă ospitaliera noastră țară. Este probabil că din îndemnul lui Afif-Bei a fost pusă la cale adresa către marele vizir, pentru a sluji de armă guvernului otoman în străduința lui de a împiedica Unirea Moldovei cu Țara Românească.

De această armă s-a și folosit de îndată puterea suzerană, stăruind să obțină asentimentul puterilor garante pentru amînarea alegerilor din Moldova. La 10/22 decembrie 1858, ministrul Prusiei, la Constantinopol trimitea un lung raport la Berlin, relatînd că Fuad Pașa, ministrul de externe al Porții, îi comunicase, în mod „confidențial”, în copie, protestul adresat marelui vizir de către „mai mulți boieri moldoveni” împotriva măsurilor luate, la Iași, de căimăcămie cu privire la alegeri⁴³. Autorul raportului înștiința guvernul său că Poarta făcea demersuri pe lîngă reprezentanții puterilor garante pentru amînarea alegerilor. Răspunsul internuțiului va fi desigur afirmativ, scria ministrul Prusiei. Ambasadorul Angliei, sir Henry Bulwer, precum și reprezentantul Franței, de Lallemand, păreau a fi favorabili unei soluții care ar fi satisfăcut Turcia. Ei așteptau dezlegarea chestiunii de către guvernele lor. Dimpotrivă, principele Lobanoff, însărcinatul de afaceri al Rusiei, în cursul unei convorbiri, lăsase interlocutorului său impresia că cererea Turciei nu va fi aprobată la Petersburg.

³⁷ Ion Ionescu, *Urgința reformei electorale*, în ziarul „Tribuna română”, 10, mai 1859.

³⁸ Printre ei se află Panait Balș, care, deși avea rangul de logofăt („Gazeta de Moldavia”, 29 sept. 1858, p. 305), a iscalit adresa dîndu-și titlul de „vistier”.

³⁹ *Acte și documente*, VII, p. 178.

⁴⁰ „Gazeta de Moldavia”, 2 octombrie 1858, p. 309.

⁴¹ *Acte și documente*, X, p. 310.

⁴² „Gazeta de Moldavia”, 20 octombrie 1858, p. 329.

⁴³ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 11, f. 37.

Argumentele invocate de Fuad Paşa — după câte raporta ministrul Prusiei la Constantinopol — se întemeiau pe însăşi Convenţia de la Paris, al cărei text fiind identic pentru ambele Principate, nu putea da loc la înţelegări diferite atît de profund ca cele stabilite prin instrucţiunile electorale decretate în Ţara Românească şi instrucţiunile electorale puse în aplicare în Moldova. Totodată Fuad Paşa se referea şi la protestele primite de la Iaşi împotriva actelor căimăcămiei. Aceste proteste dezvăluiau abuzurile săvîrşite în vederea alegerilor, abuzuri care erau atît de grave, încît „Înalta Poartă s-ar putea găsi în dezagreabila necesitate de a refuza să acorde investitura ei domnitorului ales în mod ilegal”. Pentru a nu se ajunge la o asemenea situaţie, guvernul otoman insistă să fie suspendate alegerile, pentru ca reprezentanţii puterilor garante şi ai puterii suzerane să stabilească dacă textele Convenţiei de la Paris au fost corect interpretate la Bucureşti sau dacă ele au fost corect interpretate la Iaşi. Ministrul Prusiei la Constantinopol sublinia că Fuad Paşa cerea stăruitor să fie uniformizate sistemele electorale din ambele Principate⁴⁴.

Ştefan Catargiu procura şi el guvernului otoman material pentru realizarea planurilor sale. La 10/22 decembrie 1858, el înştiinţa pe Afif-Bey că se străduise în mod inutil să convingă pe Vasile Sturza şi pe Anastasie Panu de obligaţia ce le încumba să se supună hotărîrilor puterii suzerane şi ale puterilor garante şi să nu tolereze „falsificarea” listelor electorale de către ispravnici. Cu acei prilej, Ştefan Catargiu făcea apel la Înalta Poartă care — precum se exprima el — „în înalta ei înţelepciune, va aprecia [...] necesitatea urgentă de a împiedica imediat efectuarea acestor alegeri, de a reintegra pe foştii funcţionari destituiţi, fără motiv [de Vasile Sturza şi Anastasie Panu], şi de a lua măsuri pentru întocmirea de noi liste electorale, în conformitate cu dispoziţiile Convenţiei [de la Paris]”⁴⁵.

Zadarnice au fost însă asemenea acte de slugărnicie şi de trădare. Guvernul otoman nu şi-a putut atinge ţelul. La 19/31 decembrie 1858, dintr-un raport al ministrului Prusiei la Constantinopol reiese că aminarea alegerilor din Moldova nu fusese admisă decît de guvernele Austriei şi Prusiei⁴⁶. Ambasadorul Angliei nu primise încă răspunsul guvernului său. Ministrul Sardiniei comunicase refuzul ţării sale de a accepta suspendarea alegerilor. Însărcinatlui de afaceri al Rusiei i se dăduse de la Petersburg instrucţii de a nu participa la vreo nouă întrunire a reprezentanţilor puterilor garante acreditaţi la Constantinopol. În sfîrşit, guvernul Franţei, folosind prilejul oferit de cererea Turciei, propusese să se „redeschidă” conferinţa de la Paris ale cărei lucrări se încheiaseră la 7/19 august 1858, prin semnarea Convenţiei privitoare la Principatele Române. Redeschiderea conferinţei ar fi avut ca obiect reexaminarea situaţiei Principatelor. Turcia, deosebi se temea ca o asemenea reexaminare să aibă consecinţe dăunătoare pentru ea, dăduse un răspuns negativ.

Ministrul Prusiei totodată raporta că avusese recent o întrevvedere cu ambasadorul Austriei la Constantinopol, baronul von Prookesch. Acesta îi atrăsese atenţia asupra „insuccesului” obţinut la Iaşi de marile puteri, din cauza uneltirilor „culpabile” ale lui Vasile Sturza şi Anastasie Panu, încurajaţi de intrigile consulului Franţei, la care se asociaseră consulii Prusiei şi Rusiei. Von Prookesch se rostise foarte energic în favoarea lui Ştefan Catargiu. Ministrul Prusiei replicase că informaţiile sale nu se potriveau cu acelea ale internunţului. El exprimase însă regretul că, la Iaşi, din cauza conflictului din sînul căimăcămiei, un singur partid pusesse stăpînire pe putere, ceea ce era cu atît mai regretabil cu cît

⁴⁴ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 11, f. 38 verso.

⁴⁵ Dan Berindei, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 424—425.

⁴⁶ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 11, f. 47.

această grupare prezenta mai puține garanții pentru o politică moderată și conservatoare decât partidul advers care fusese înlăturat de la cîrma statului⁴⁷.

Aceste declarații, făcute ambasadorului Austriei, constituiesc o dovadă că legația Prusiei la Constantinopol nu era favorabilă lui Vasile Sturza și Anastasie Panu.

Ambii caimacami n-au cedat însă față de măsurile plănuite la Constantinopol de guvernul otoman, sprijinit de ambasada Austriei și, în oarecare măsură, de legația Prusiei. Alegerile pentru Adunarea Electivă au avut loc în Moldova la data hotărîită de căimăcămie, adică în zilele de 16, 17 și 18 decembrie 1858⁴⁸. Rezultatul a fost o strălucită victorie a unioniștilor. După indicațiile date de Dimitrie A. Sturdza care, în calitate de secretar al căimăcămiei, era în măsură de a fi bine informat, din numărul total de 61 deputați, 35 erau unioniști, 12 erau separatiști și partizani ai lui Mihai Sturza, iar 7 mandate fuseseră obținute de Grigore Sturza și de prietenii lui politici⁴⁹. Înfrîngerea separatiștilor dovedea că agitația lor nu avusese în Moldova decât un slab răsunet și că marca majoritate a corpului electoral îi dezaproba.

Despre aceste alegeri consulul Prusiei la Iași, Theremin, la 21 decembrie 1858/2 ianuarie 1859, comunica însărcinatlui de afaceri al Prusiei la Constantinopol că ele fuseseră libere⁵⁰. Ca dovadă, Theremin cita înfrîngerea în alegeri a caimacamului Vasile Sturza și a directorului Ministerului Treburilor din Lăuntru, Alexandru Teriachiu, în timp ce Ștefan Catargiu, adversarul majorității membrilor căimăcămiei, fusese ales deputat al districtului Neamț. Consulul Prusiei recunoștea că se petrecuseră și „unele nereguli”. Ele se datorau termenului scurt în care alegerile trebuiseră să aibă loc, precum și punerii în aplicare a unei noi legi electorale. Părerea lui era că ar fi foarte regretabil să se anuleze alegerile, invocîndu-se drept motiv că interpretarea și aplicarea legii electorale n-ar fi fost identice în Moldova și în Țara Românească.

În același sens se roștea și consulul Rusiei la Iași, Popoff, într-o telegramă adresată lui Giers, consulul general al Rusiei la București, telegramă aflată în copie în Arhivele din Merseburg⁵¹. El susținea că autoritățile moldovene păstrasera cea mai deplină imparțialitate în cursul operațiilor electorale. Nici unul dintre adversarii unioniștilor nu se abținuse de la vot. Chiar Ștefan Catargiu fusese ales deputat. Anularea acestor alegeri, urmată de o nouă convocare a corpului electoral, ar pricinui în Moldova o mare agitație.

La 26 decembrie 1858/7 ianuarie 1859, consulul Theremin, într-un nou raport către Eichmann, însărcinatlui de afaceri al Prusiei la Constantinopol, revenea asupra aceluiași subiect⁵². Alegerile din Moldova — seria ei — au fost pe atît de corecte pe cît îngăduia situația din acest Principat. Anularea lor ar provoca serioase mișcări de protestare.

Dîndu-și seama că nu va putea obține consimțămîntul puterilor garante pentru anularea alegerilor din Moldova, guvernul otoman a adus la cunoștința reprezentanților acestor state la Constantinopol, printr-o notă din 26 decembrie 1858/7 ianuarie 1859, că Sultanul va aprecia dacă este cazul să refuze sau să acorde investitura sa celui ce va fi ales domn de către o Adunare constituită prin pro-

⁴⁷ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 11, f. 48 verso.

⁴⁸ Ziarul „Patria” de la 22 decembrie 1858, p. 29.

⁴⁹ Dim. A. Sturdza, *Insemnătatea divanurilor ad-hoc din Iași și București, în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 645—647.

⁵⁰ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 12, f. 2.

⁵¹ *Ibidem*, f. 10.

⁵² *Ibidem*, f. 42.

cedee ilegale⁵³. În acea notă, ministrul de externe al Porții, Fuad Pașa, repeta învinuirile pe care deja le rostise împotriva lui Vasile Sturza și Anastasie Panu, cu prilejul demersurilor sale anterioare. El pretindea că cei doi caimacami săvîrșiseră numeroase ilegalități care siliseră pe „locuitorii” Moldovei să înainteze Porții protestul lor. Pentru a delibera asupra măsurilor necesare înlăturării acestor ilegalități, guvernul otoman propusese o „scurtă” amînare a alegerilor din Moldova. Unele puteri garante au acceptat această propunere, altele au formulat oarecare condiții; majoritatea dintre ele însă n-a comunicat, pînă în prezent, vreun răspuns. Întrunirea reprezentanților statelor semnatare ale Convenției de la 7/19 august 1858 într-o nouă conferință la Paris, despre care s-a vorbit la un moment dat, n-a fost considerată oportună. În timp ce aceste negocieri erau în curs, alegerile au și avut loc în Moldova. „Neregularități” au fost comise și la București, dar ele au fost mai puțin grave decît cele de la Iași. Din ordinul expres al Sultanului, Fuad Pașa făcea cunoscut că Înalta Poartă își „rezerva dreptul” de a refuza sau de a acorda investitura ei candidaților la domnie „care vor fi propuși spre confirmare” pentru cele două Principate.

Situația politică internațională era de așa natură, încît guvernul otoman, timorat, nu cuteza să anunțe în mod categoric că va refuza investitura. Această situație frunții moldoveni o cunoșteau și de aceea ei n-au lăsat să treacă prilejul ce li se oferea pentru a face un nou pas pe calea emancipării de sub tutela Turciei. La 5/17 ianuarie 1859, la Iași, Alexandru Ioan Cuza a fost ales domn al Moldovei de Adunarea Electivă, cu unanimitatea voturilor exprimate. A fost un răspuns demn la amenințările proferate la Constantinopol.

Despre alegerea lui Alexandru Ioan Cuza a fost înștiințat telegrafic ministrul de externe al Prusiei, baronul von Schleinitz, chiar la 5/17 ianuarie 1859, de către consulul Theremin. Patru zile mai tîrziu, la 9/21 ianuarie 1859, acesta trimitea la Berlin un amănunțit raport asupra istoricului eveniment petrecut la Iași.

În raportul său⁵⁴, Theremin arăta că Alexandru Ioan Cuza nu rîvnise domnia. El se mărginise a se înscrie în listele electorale pentru Adunarea Electivă, declarînd venitul anual de 2.000 galbeni al unei moșii. După ce prietenii lui i-au adus la cunoștință că va fi ales domn al Moldovei, el a cerut să fie înscris în lista candidaților la domnie, dovedind că avea un venit anual de 3.000 galbeni. Dînd curs cererii sale, cămăcămia l-a înscris în acea listă.

Conform art. 13 din Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, eligibil la domnie nu era decît moldoveanul sau valahul care, pe lîngă alte condiții, avea și un venit fînciar de cel puțin 3.000 galbeni anual. Intrucît unii adversari ai lui Cuza pretindeau că acesta nu dispunea de un asemenea venit, consulul Prusiei a întreprins cercetări pentru a afla adevărul. În acest scop a cerut informații de la doi vecini ai moșiei lui Cuza, dintre care unul era Lascar Catargiu, el însuși candidat la domnie, iar celălalt era un devotat partizan al lui Grigore Sturza (Theremin nu-i indica numele). Din lămuririle date de acești doi vecini rezulta că moșia lui Cuza era arendată, fără pădure, pentru 1.800 galbeni anual și că ei obținuse pentru tăierea pădurii suma de 10.000 galbeni, plătită în rate eşalonate pe o perioadă de șapte ani. El era și proprietar al unei case în Galați, precum și al unor prăvălii în același oraș. Theremin constata că, în asemenea condiții, Alexandru Ioan Cuza avea neîndoios un venit anual de cel puțin 3.000 galbeni.

⁵³ *Ibidem*, f. 48—50. Textul acestei note a fost publicat de Dimitrie A. Sturdza, în *Acte și documente*, VIII, p. 622—623 și p. 625—626, fiind reprodus după „Steaua Dunărei” de la 24 ianuarie/5 februarie 1859, care, la rîndul ei, îl reproducuse după ziarul francez de la Constantinopol „Le Levant”. Sînt însă deosebiri între textul publicat de Dimitrie A. Sturdza și cel aflat în Arhivele din Merseburg. Am rezumat nota guvernului otoman după actul păstrat în aceste Arhive.

⁵⁴ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 13, f. 86—88.

În continuare, el dădea informații despre familia lui Cuza. Afirma că era o veche familie moldoveană. Unii din membrii ei avuseseră în trecut și un rol politic, menționat în filele istoriei. Astfel, în epoca fanarioților, sub domnia principelui Moruzi, un Cuza împreună cu un alt boier, Bogdan, fuseseră la Constantinopol pentru a se țîngui împotriva necurmatelor abuzuri ale regimului. La înapoierea în Moldova, ei au fost întemnițați și apoi decapitați.

Prin căsătoria sa, Alexandru Ioan Cuza s-a înrudit cu cele mai mari familii ale țării, căci socrul său, Rosetti, a avut de soție pe o Sturza.

Alegerea lui Cuza ca principe domnitor a surprins pe mulți, căci, pînă atunci, el a dus un trai simplu. În funcțiunile publice pe care le-a exercitat, ca, de ex., la Galați, unde a fost pîrcălăb, el a lăsat o bună amintire. A dat desc dovezi de moderație. Chiar recent, în Adunarea Electivă, el a luat apărarea Mitropolitului împotriva violentelor atacuri ale unor deputați. Politicește, el a fost înregimentat în partidul Unirii.

Votul Adunării Elective de la 5/17 ianuarie 1859 — scria Theremin — a produs în Moldova o mare satisfacție, nu numai din cauza însușirilor celui ales domn, ci și pentru că, după o întrerupere de veacuri, pe tronul țării se află un principe care este nu numai pămîntean, dar are și calitatea de a nu fi fost impus de o putere străină.

Raportul lui Theremin cuprindea deci aprecieri juste, informații exacte și se desprindea din ej recomandarea discretă, dar totuși stăruitoare, ca Ministerul de Externe al Prusiei să acorde sprijinul său noului domn al Moldovei. Aprecierile consulului Prusiei din Iași, cumpătate și conforme realității, contrastau cu grosolăniile proferate de consulul Austriei, Gödel Lannoy, împotriva celui ales principe domnitor la 5/17 ianuarie 1859⁵⁵.

Din Galați, agentul consular al Prusiei, Blücher, trimitea însărcinatlui de afaceri Eichmann, la Constantinopol, un raport, în care și el dădea informații despre Alexandru Ioan Cuza⁵⁶.

Acesta — după cum preciza Blücher — era fiul răposatului boier Ioan Cuza care locuise în Galați și fusese căsătorit cu o grecoaică, Sultana. Ea era încă în viață și se afla la Galați, în casa fiului ei.

Alexandru Ioan Cuza își făcuse studiile la Paris. Înapoiat în Moldova, participase la mișcarea din 1848. De aceea Mihai Sturza ordonase arestarea și internarea sa. Cuza izbutise însă să scape de rigorile acestei sancțiuni, refugiindu-se în străinătate.

Tînăr fiind, se căsătorise cu fiica boierului moldovean Iordachii Rosetti. Căsătoria nu fusese fericită și nu se născuseră copii.

Avea la Alexandru Ioan Cuza era mijlocie. El era proprietar de case la Galați și Iași. Avea și o moșie care-i aducea un venit anual de circa 2.000 galbeni.

La alegerea lui ca domn al Moldovei, Cuza avea gradul de colonel. Beneficiase de o rapidă avansare, întrucît în decurs de numai doi ani dobîndise acest înalt grad.

Cît despre caracter — după aprecierile lui Blücher — Cuza era energic și întreprinzător. Nu era însă atît de stăruitor în actele sale, pe cît era de ambițios și de susceptibil. De mare însemnătate era faptul că noul domn al Moldovei era un om corect, un om incoruptibil. De aceea alegerea lui era considerată de majoritatea compatrioților lui, ca și de mulți străini, drept un act mîntuitor pentru această țară.

Blücher își încheia raportul, exprimînd părerea că, deși alegerea lui Cuza nu va fi pe placul Sultanului, totuși, după tergiversări, el va acorda investitura.

Așa s-a și întîmplat: După lungi, foarte lungi tergiversări, se știe că Turcia a fost silită să recunoască pe Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei și al

⁵⁵ Dan Berindei, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, București, 1959, p. 447—449.

⁵⁶ Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 13, f. 82.

Tării Românești. Două firmare de investitură au fost emise: unul pentru Moldova, care a fost predat domnului, la Iași, de un colonel turc, la 21 septembrie/3 octombrie 1859; celălalt pentru Țara Românească, care a fost predat lui Cuza Vodă, la București, de alt colonel turc, la 26 septembrie/8 octombrie 1859⁵⁷.

Astfel, Unirea, realizată prin învoia alegere de la 5 și 24 ianuarie 1859, a fost impusă acceptării puterii suzerane. Ea a fost aprobată și de puterile garante. La 22 și 24 ianuarie 1862, Unirea va fi desăvârșită și statutul unilar român constituit, prin fuzionarea guvernelor și a Adunărilor legiuitoare din Iași și București.

*

După cum rezultă din paginile precedente, materialul cules în Arhivele din Merseburg nu cuprinde informații noi de însemnătate capitală. El confirmă cele ce știm deja. Aduce însă și completări la știrile deja cunoscute. Ne îngăduie să facem și unele rectificări. Contribuie să pună în evidență acțiunea patriotică a caimacamlor Vasile Sturza și Anastasie Panu, energia lor neînduplecată. Mariile lor merite la realizarea Unirii Moldovei cu Țara Românească pot fi astfel mai bine apreciate. Este dezvăluit și sprijinul care le-a fost acordat de Theremin, consulul Prusiei la Iași.

Deși, în acele împrejurări, Theremin n-a avut un rol atât de important ca Victor Place, totuși concursul său a fost util unioniștilor, căci i-a încurajat să persiste pe calea pe care, din libera lor voință și avînd în vedere interesele neamului românesc, o aleseseră⁵⁸.

În Arhivele din Merseburg sînt păstrate încă numeroase alte documente, avînd pentru istoria României aceeași însemnătate ca și materialul folosit de noi în studiul de față.

⁵⁷ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, București, 1970, p. 86.

⁵⁸ Pe lângă dovezile deja menționate, cităm și scrisoarea din februarie 1859 pe care sir Henry Bulwer, ambasadorul Angliei la Constantinopol și neclintitul adversar al Unirii Principatelor Române, a adresat-o lui Eichmann, însărcinatul de afaceri al Prusiei:

„Dragă Eichmann,

„După cîte aflu, consulul Dvs la Iași îndeamnă partidul la putere să meargă pînă la capăt și să violeze Convenția, încurajînd pe Cuza să păstreze ambele Principate,

„Dacă guvernul Dvs înțelege să aibă o atitudine mai moderată, acest agent ar trebui rechemat, căci purtarea sa, încă de la început, n-a fost aceea a unui agent al Prusiei, ci...

„În sfîrșit, nu mă îndoiesc că la Berlin se știe ce trebuie făcut, dacă ceea ce se spune este adevărat.

„Multă priclenic.

„H. L. Bulwer

„Joi seara“.

(Arhivele din Merseburg, Rep. 81, Constantinopol, X a, nr. 13, f. 167).

Scrisoarea este redactată în limba franceză și nu este datată. Ea se află printre acte din februarie 1859.

LA DERNIÈRE PHASE EN MOLDAVIE ; DE LA LUTTE POUR L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

RÉSUMÉ

Le traité de Paris du 30 mars 1856 qui a mis fin à la guerre de Crimée, contient aussi quelques dispositions concernant les Principautés roumaines. Notamment, il prévoit que la Moldavie et la Valachie demeureront sous la suzeraineté de la Turquie et que conjointement ces deux Etats bénéficieront de la garantie collective des grandes puissances signataires de ce traité. Ces grandes puissances étaient la France, l'Angleterre, l'Autriche, la Prusse, la Sardaigne et la Russie. Il a été alors décidé que les Moldaves et les Valaques seront consultés relativement à l'organisation constitutionnelle des Principautés. Par l'entremise d'une Assemblée élue, ils allaient pouvoir exprimer leurs vœux. Tenant compte de leurs revendications, les représentants des Etats signataires du traité de Paris devaient rédiger la constitution de la Moldavie et de la Valachie.

En 1857, les Assemblées élues dans les deux Principautés se sont réunies à Iassy et à Bucarest et ont fait connaître leurs vœux, dont le plus important a eu pour objet l'union de la Moldavie et de la Valachie en un seul Etat, dénommé la Roumanie.

La Turquie s'est opposée à ce que l'union des Principautés roumaines soit acceptée par les grandes puissances. Elle considérait qu'une telle union serait le prélude de l'émancipation totale des Principautés roumaines et que, par conséquent, lorsque l'union serait réalisée, la suzeraineté de la Turquie allait bientôt cesser, la Moldavie et la Valachie redevenant des Etats indépendants. L'Autriche adopta la même attitude, car elle se rendit compte que la Roumanie, créée par l'union des deux Principautés, devait exercer une puissante attraction sur les quatre millions de Roumains de la monarchie des Habsbourgs. La Grande Bretagne soutint la Turquie, car, à cette époque, elle ne voulait permettre aucune atteinte à l'intégrité de l'Empire ottoman. Au contraire, la France, la Russie et la Sardaigne accordèrent aux Roumains leur puissant appui. La Prusse, après quelques hésitations, se joignit elle aussi à ces puissances.

Après que les Assemblées élues par les Moldaves et les Valaques eurent exprimé leurs vœux, les délégués des Etats signataires du traité du 30 mars 1856 se réunirent, en conférence, à Paris, en 1858, pour décider quelle serait l'organisation constitutionnelle des Principautés roumaines. La Turquie, l'Autriche et l'Angleterre empêchèrent que l'union des deux Principautés fut admise. Par la convention de Paris du 19 août 1858, les Etats signataires du traité du 30 mars 1856 acceptèrent que la Moldavie et la Valachie restent deux Etats séparés. Le pouvoir suprême dans ces deux Etats fut attribué, dans chaque Principauté, à un prince régnant, élu par une Assemblée dénommée „Assemblée Elective”. Les princes, après leur élection, recevaient l'investiture du Sultan. Néanmoins, la France, la Russie et la Sardaigne réussirent à faire insérer dans la convention de Paris certaines dispositions favorables à l'union. Ainsi, il fut prévu que les armées des deux Principautés seraient réorganisées uniformément de manière à être réunies, en cas de nécessité, pour former une seule armée. Une „commission centrale”, composée des délégués des deux Principautés, reçut la mission d'élaborer les projets de loi d'intérêt commun qui seraient ensuite soumis à l'acceptation des Chambres de Iassy et de Bucarest. Enfin, au sommet de la hiérarchie judiciaire des deux Principautés fut placée la Haute Cour de Justice et de Cassation, juridiction commune à la Moldavie et à la Valachie.

Jusqu'à l'élection des nouveaux princes régnants, la convention de Paris du 19 août 1858 institua une régence dans chaque Principauté. La régence fut constituée du président du Divan princier, du ministre de l'intérieur et du minis-

stre de la justice en fonctions en 1856, à l'époque où prirent fin les règnes du dernier prince de Moldavie (Grégoire Ghyka) et du dernier prince de Valachie (Barbu Stirbey).

Conformément à cette disposition, les trois régents en Moldavie furent Basile Stourdza, Etienne Catargi et Anastase Panu. Ils furent installés dans leurs hautes fonctions le 31 octobre 1858 par un „commissaire“ turc, Afif Bey, qui vint à Iassy porteur du firman de leur nomination.

Le lendemain, Basile Stourdza, Etienne Catargi et Anastase Panu, au cours de leur première séance, rédigèrent un procès-verbal prévoyant que les décisions de la régence seront prises à la majorité des voix. Cette solution était imposée par la nécessité d'éviter que l'action gouvernementale et administrative ne fût entravée. En effet, d'insurmontables entraves auraient pu surgir si l'unanimité avait été requise.

D'ailleurs presque aussitôt des divergences se produisirent. Si les trois régents parvinrent, sans trop de difficultés, à un accord pour nommer de nouveaux ministres, ils se brouillèrent le 12 novembre 1858, à l'occasion du remaniement des préfets des départements. Etienne Catargi demanda que certains préfets soient révoqués. Il obtint aisément l'acquiescement de ses deux collègues. Ensuite il s'opposa énergiquement que d'autres préfets soient remplacés. Basile Stourdza et Anastase Panu considérèrent qu'un tel remplacement était indispensable pour assurer l'exécution loyale des décisions de la régence. Ils ne voulurent pas céder, malgré l'intransigeance manifestée par Etienne Catargi. Leur opinion devait prévaloir, car à eux deux ils constituaient la majorité de la régence. Mis en minorité, Etienne Catargi refusa de participer aux autres séances de la régence. Basile Stourdza et Anastase Panu restèrent à leur poste et très habilement, en un parfait accord, exercèrent les attributions de la régence. Notamment, ils prirent toutes les mesures utiles pour que les élections à l'Assemblée Elective de Moldavie aient lieu dans les délais prévus par la convention de Paris du 19 août 1858.

Etienne Catargi s'adressa alors au gouvernement turc, ainsi qu'aux consuls qui représentaient en Moldavie les puissances garantes. Il accusa Basile Stourdza et Anastase Panu d'avoir commis de nombreux abus de pouvoir dans le but d'obliger les électeurs d'élire députés les candidats investis par le parti de l'union. Ses plaintes eurent pour effet que la Turquie somma Basile Stourdza et Anastase Panu de donner pleine satisfaction à Etienne Catargi. Les deux régents répondirent fort dignement, en mettant en évidence que, par leurs actes, ils n'avaient nullement enfreint la légalité et que les prétentions d'Etienne Catargi étaient inadmissibles.

La résistance de Basile Stourdza et d'Anastase Panu détermina la Turquie à demander aux puissances garantes de consentir que les élections en Moldavie soient ajournées. Les intentions de la Sublime-Porte étaient de soutenir ainsi publiquement Etienne Catargi dans sa lutte avec les deux autres régents et de contraindre ceux-ci à se soumettre ou à se démettre. L'Autriche et la Prusse acquiescèrent à la proposition du gouvernement ottoman. Les autres puissances garantes refusèrent d'admettre l'ajournement des élections.

Quel fut le dessein d'Etienne Catargi ? Quel but poursuivait-il ?

Etienne Catargi était un partisan très dévoué de Michel Stourdza qui avait été déjà prince régnant de Moldavie de 1834 à 1849 et qui, en 1858, était candidat à la couronne de cette principauté. Sa candidature était agréée par le gouvernement turc, ainsi qu'il ressort d'un rapport du 14 janvier 1859 que Eichmann, représentant la Prusse à Constantinople en qualité de chargé d'affaires, envoya à Berlin au ministère des affaires étrangères. Si Michel Stourdza avait été élu prince de Moldavie, il aurait gouverné cet Etat conformément aux directives transmises de Constantinople. Au contraire, Basile Stourdza et Anastase Panu luttèrent pour réaliser l'union de la Moldavie et de la Valachie, union que la Turquie ne voulait pas admettre.

Dans ces conditions, les élections eurent lieu en Moldavie les 28, 29 et 30 décembre 1858. Leur résultat fut une magnifique victoire des partisans de l'union : du nombre total de 61 députés, 35 étaient des unionistes, 12 soutenaient la candidature de Michel Stourdza au trône de Moldavie, 7 mandats avaient été obtenus par Grégoire Stourdza et ses amis politiques ; enfin 7 députés n'étaient affiliés à aucun parti politique.

La 17 janvier 1859, ces députés élirent prince de Moldavie le colonel Alexandre Jean Couza. La 5 février 1859, Alexandre Jean Couza fut élu aussi prince de Valachie par l'Assemblée Elective de cet Etat. L'union de la Moldavie et de la Valachie fut ainsi réalisée, ces deux Principautés étant gouvernées par le même prince régnant.

La Turquie reçut ainsi un rude coup. Avant même que les Assemblées de Iassy et de Bucarest eussent fait connaître leur choix, le ministre turc des affaires étrangères, Fouad-Pacha, dans une note remise aux représentants des puissances garantes à Constantinople, fit savoir que le Sultan apprécierait d'accorder ou de refuser l'investiture au prince élu par une Assemblée constituée par des procédés illégaux. Par ces artifices de langage, la Sublime-Porte demandait l'annulation des élections. Elle ne put obtenir gain de cause, le prince Alexandre Jean Couza ayant été soutenu surtout par la France.

Après avoir longtemps tergiversé, la Turquie fut obligée de reconnaître la validité de la double élection d'Alexandre Jean Couza. Deux firmans d'investiture furent émis : un firman pour la Moldavie qui fut remis au prince Couza à Iassy, par un colonel turc, le 3 octobre 1859, et un second firman pour la Valachie qui fut remis au prince Couza à Bucarest, par un autre colonel turc, le 8 octobre 1859.

Ainsi la puissance suzeraine a été contrainte d'accepter l'union réalisée par la double élection des 17 janvier et 5 février 1859. L'union fut aussi approuvée par les puissances garantes. Trois ans plus tard, les 3 et 5 février 1862, l'union sera complétée et l'Etat unitaire roumain créé par la fusion des ministères et des Assemblées législatives de Iassy et de Bucarest.

Dans cette étude, l'auteur retrace la phase finale de la lutte pour l'union en Moldavie, d'après les rapports du consul de Prusse à Iassy, Theremin, et du ministre de Prusse à Constantinople. Ces rapports sont conservés actuellement aux Archives centrales de la République Démocratique Allemande, section de Mersebourg. L'auteur souligne que le consul Theremin a été un grand ami des Roumains et que, dans des circonstances difficiles, son concours leur a été très utile pour réaliser l'union de la Moldavie et de la Valachie.

RAPORTURILE ROMÂNŌ—POLONEZE OGLINDITE IN MEMORIILE LUI WLADISLAW CZARTORYSKI

DE

L. BOICU

Wladislaw Czartoryski este cel de al doilea fiu al prințului Adam. Născut în 1828, mort în 1894, Wladislaw s-a căsătorit a doua oară cu prințesa Marquerite d'Orleans, fiica ducelui de Nemours, continuînd, așadar, să dezvolte multiplele legături familiale ce uneau aristocrația poloneză cu cea din centrul și vestul continentului.

Ceea ce ne interesează îndeosebi în nota de față, este însă faptul că Wladislaw a dobîndit o poziție specială în emigrația poloneză atașată partidei aristocratice, bucurîndu-se de încrederea bătrînelui său tată, pe lîngă care a jucat rolul unui prinț moștenitor. Atunci cînd, în 1861, Adam Czartoryski a decedat (la vîrsta de 91 de ani), Wladislaw a devenit șeful partidei aristocratice pentru ca, în mai 1863, Guvernul Național Polonez să-l recunoască¹ ca reprezentant al său pe lîngă guvernele francez, englez, italian, suedez și otoman. Toți agenții Guvernului Național Polonez în acele țări, între care și Principatele-Unite, adresau rapoarte și note informative lui Wladislaw Czartoryski, de la care primeau instrucțiuni. Evident că memoriile unui om investit cu atît de înalte și întinse atribuții, și cînd se mai numește și Czartoryski, nu pot să nu prezinte un interes particular.

Spre deosebire de foarte bogata memorialistică poloneză, încă puțin cunoscută la noi, memoriile² lui Wladislaw Czartoryski cuprind o perioadă istorică foarte scurtă: anii 1860 — 1864, deși, ce-i drept, acei ani sînt de mare însemnătate în istoria raporturilor internaționale, iar pentru Polonia, ei coincid cu un moment crucial, cînd soarta Recz Pospolitei a stat în cumpăna marii insurtecții izbucnite în ianuarie 1863. S-ar putea spune că memoriile lui Wladislaw Czartoryski sînt consacrate vremii în care s-au pregătit, s-au declanșat și au fost înnăbușite supremele eforturi și sacrificii ale anului 1863, an înscris cu litere de aur, foc și sînge în istoria Poloniei. Acel timp corespunde, în parte, funcției lui Wladislaw Czartoryski de reprezentant al Guvernului Național Polonez în cele cinci țări menționate mai sus, ca și exercitării funcției de șef al partidei aristocratice.

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române, Cuza Vodă și poloniei*, în „Romanoslavica”, Istorie, V, 1962, p. 81.

² Wladislaw Czartoryski, *Pamiętniki 1860—1864*, Warszawa, 1960.

Exercitarea acestei din urmă atribuții se reflectă, îndeosebi, în memoriile care fac obiectul prezentării noastre, în care a fost rezervat un spațiu important proceselor verbale ale ședințelor Biroului Hotel Lambert, în subordinea căruia se aflau mai multe comisii: pentru Roma, pentru Anglia, Franța, Suedia, Orient, pentru finanțe etc.

Includerea acelor procese verbale în memorii a ridicat mult valoarea acestora din urmă. Cercetătorul de astăzi se află în fața unor acte oficiale și autentice și nu în fața unor vagi amintiri sau notații subiective. Înșușirile ca și neajunsurile gândirii și acțiunii partidei aristocratice, rolul bisericii și propagandei catolice promovate de acea partidă ș.a. dobîndesc, în memoriile lui Wladislaw Czartoryski, contururi destul de precise. De pildă, procesele verbale ale comisiei pentru Orient vădese un interes mai mare pentru unirea religioasă a bulgarilor cu Roma decît pentru chestiunile pur politice.

Trecutul istoric al raporturilor româno-poloneze, poziția geografică a Principatelor Române, cu deosebire a Moldovei, și similitudinea obiectivelor luptei sociale și naționale au constituit temeiurile atenției pe care Wl. Czartoryski, ca și întreaga emigrație polonă, a acordat-o țărilor noastre. Pentru Wl. Czartoryski, bunele și strînsele raporturi româno-polone erau obiectiv necesare³. El considera Unirea — cum spunea⁴ într-o scrisoare din 1864 către Drouyn de Lhuys — ca un act dorit de marea majoritate a românilor, act care a însemnat eliberarea de o lungă servitute, regenerarea morală și politică etc. O Românie unită, independentă și puternică ar fi servit și celor mai fierbinți aspirații polone. Wl. Czartoryski a exagerat însă afirmînd că, fără Polonia, țara noastră ar fi fost amenințată să fie înghițită de puternicii ei vecini sau să cadă pradă intrigilor. O strînsă colaborare româno-polonă, o alianță al cărei ascuțit să fie îndreptat împotriva țarismului erau pentru Wl. Czartoryski însăși rațiunea existenței istorice a celor două națiuni.

Însemnătatea pe care proaspătul șef al partidei aristocratice a acordat-o raporturilor româno-polone rezultă din legăturile acestuia cu românii, din activitatea agenților Hotelului Lambert pe teritoriul nostru și, într-o oarecare măsură, chiar și din partea de buget atribuită acțiunilor polone pe teritoriul Moldovei și Țării Românești. Ce-i drept, în noiembrie 1863, Hotel Lambert a fixat pentru Orient un buget⁵ de 4.000 franci lunar, din care 1.000 de franci pentru Caucaz și doar cîte 100 de franci pentru Tulcea și 500 de franci pentru București. Dar, o lună mai tîrziu, suma stabilită inițial pentru București a fost depășită, trimițîndu-i-se lui Glück 2.000 de franci⁶.

Memoriile și corespondența lui Wl. Czartoryski ni-l înfățișează pe acesta din urmă ca un om decis să contribuie la întărirea raporturilor româno-polone, sincer și consecvent, înțelegător față de situația grea și complexă în care s-au aflat Principatele-Unite în acei ani.

La străduințele și sacrificiile închinete reconstituirii patriei, unii emigrați poloni, îndeosebi din partida aristocratică, care puneau accentul pe manevre diplomatice în culisele marilor cabinete, au adăugat în momente de deznădejde proiecte de modificare a hărții europene care au afectat bunele relații româno-polone. Așa bunăoară, Wladislaw Zamoyski, Leon Rejczewski ș.a. au imaginat un proiect care a făcut o lungă carieră. Acest proiect avansa ideea cedării către Polonia reconstituită a Galiției, urmînd ca Austria să fie compensată în schim-

³ Cracovia, Biblioteca Czartoryski, ms. 5777/IV (Wl. Czartoryski către dr. Glück, 23 septembrie 1863).

⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva Cuza-Vodă, mapa V, f. 124.

⁵ Cracovia, Bibl. Czartoryski, ms. 5774/IV (Wl. Czartoryski către Ion Ghica, 23 septembrie 1863).

⁶ Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 334—335.

⁷ *Ibidem*, p. 337.

bul acesteia cu stăpînirea asupra Moldovei și Țării Românești. Ideea a fost larg răspîndită în vremea războiului Crimeii și repusă în circulație, cu aceeași frecvență și intensitate, în 1863. Or, Czartoryski, ca și alți emigrați poloni, s-a opus unor asemenea „planuri”, de vreme ce el concepea renașterea Poloniei în strînsă legătură și cu existența unui stat român puternic și independent. La 23 septembrie 1863, el s-a adresat⁸ lui Glück, cerîndu-i să asigure pe români de netemeinicia unor astfel de idei pe care el le-a „respins indubitabil”, căci politica Guvernului Național Polonez era dreaptă și față de străini. O zi mai tîrziu, Ion Alecsandri i-a comunicat lui Al. I. Cuza că Wl. Czartoryski a numit pe autorii celui proiect, oameni de stat și emigrați poloni, drept niște „trîști promotori”⁹. În memoriile sale, Wl. Czartoryski reia chestiunea, relatînd, la 8 octombrie 1863, convorbirea pe care a avut-o cu Müllinen, secretarul ambasadei austriece din Paris. Cu acel prilej, șeful partidei aristocratice polone i-a spus diplomatului austriac că nu dorea să vorbească despre Principatele-Unite „ca de o compensație pentru Austria, căci pentru un polon este dificil să dorească absorbirea României de Austria”¹⁰. Românii au rămas, totuși, neîncrezători, ceea ce explică pasajul din scrisoarea lui Cuza-Vodă către împăratul Franței (30 octombrie/11 noiembrie 1863) în care domnitorul nostru își exprima convingerea că Napoleon al III-lea nu va accepta acel proiect de compensație¹¹.

Atitudinea de neîncredere a lui Cuza Vodă era justificată de faptul că Wl. Czartoryski îmbrățișa proiecte de compensație chiar dacă ele nu vizau Principatele-Unite. În acea vreme, Hotel Lambert urmărea împlinirea unui alt plan asemănător. În iulie 1863, Wladislaw Czartoryski angajase o discuție cu Nigra privitoare la cedarea către Austria a Bosniei și Herțegovinei, în schimbul cărora Turcia ar fi urmat să dobîndească Caucazul¹², iar Polonia ar fi fost reconstituită cu Galiția. Witold, fratele lui Wladislaw, se afla în luna iulie la Poartă, unde ducea „foarte importante tratative” în jurul celui plan¹³.

Așadar, consecvență cu ea însăși, emigrația aristocratică polonă nutrea încă speranța unui succes diplomatic pe calea unor proiecte de compensație, numai că locul Principatelor Române ca obiect de schimb fusese luat de Bosnia și Herțegovina. Cert este însă că, în acea epocă, Wl. Czartoryski refuzase să ia în considerare proiectele de compensație ce vizau țara noastră.

Pregătirea insurecției polone din ianuarie 1863 avea să impună reglementarea situației agenților din Principatele-Unite. Se știe că agenții, deveniți reprezentanți oficioși ai Guvernului Național Polonez pe lângă domnitorul Al. I. Cuza, au fost subordonați lui Wl. Czartoryski. Acesta din urmă l-a trimis în 1862 în țara noastră pe generalul Felix Breansky, cu misiunea de a organiza pe emigrații poloni de aici¹⁴, dorind, totodată, să numească ca agenți pe Wladimir Dobrzanski în Moldova și Gradowicz în Muntenia¹⁵. Cuza-Vodă i-a făcut însă cunoscut lui Wl. Czartoryski, prin Ion Alecsandri, că ar fi preferat să vadă exercitînd acele funcții pe dr. Otremba și, respectiv, pe Glück¹⁶, de vreme ce (nu mai era un secret pentru nimeni) Gradowicz se dovedise dușmănos față de domnitor, avînd legături strînse cu opoziția, influențîndu-l pe Tillos (consulul Franței) de o manieră care exasperase

⁸ Cracovia, Bibl. Czartoryski, ms. 5677/IV.

⁹ Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Cuza-Vodă, mapa II, p. 288 vo.

¹⁰ Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 384.

¹¹ Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 568.

¹² Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 328.

¹³ *Ibidem*, p. 173.

¹⁴ T. Bălan, *Emigranții poloni în Bucovia și Moldova în secolul al XIX-lea*. Cernăuți, f. a., p. 19.

¹⁵ *Ibidem*, p. 20.

¹⁶ *Ibidem*.

pe Cuza-Vodă. La 25 octombrie 1862, Ion Alecsandri raporta la București că Gradowicz a fost cu totul dat la o parte¹⁷.

Totuși, Wl. Czartoryski nu renunțase la Gradowicz care, nota cel dintîi, cunoștea realitățile locale, se bucura de o largă influență¹⁸ și-i era net superior lui Glück în pregătirea și experiența politică. Așa se și explică de ce, la 24 septembrie 1863, Wl. Czartoryski a încercat să-l convingă pe Ion Alecsandri că Gradowicz se va dedica intereselor lui Al. I. Cuza dacă i se va acorda un oarecare grad de încredere¹⁹, la care agentul nostru la Paris a răspuns punîndu-i sub ochi proaspăta scrisoare a lui Gradowicz către Milkowski, jignitoare pentru români și domnitorul lor²⁰. Ion Alecsandri a adăugat că Gradowicz și-ar putea vădi devotamentul pentru Cuza-Vodă dacă ar ieși de sub influența celor ostili guvernului și ar acționa într-un sens opus: l-ar convinge pe Ion Ghica să revie la palat și ar modifica tendințele lui Tillos²¹. Wl. Czartoryski și însuși Gradowicz (care i-a cerut lui Ion Alecsandri să-i mijlocească o bună primire la domnitor) au dat toate asigurările²² (Wl. Czartoryski i-a scris lui Ion Ghica să se alăture domnitorului), dar Cuza-Vodă a rămas neclintit: Dr. Glück, recomandat în noiembrie 1862 ca agent al Guvernului Național Polonez pe lângă domnitorul Principatelor Unite, a continuat să rămînă în această funcție, ajutat însă de Gradowicz, căruia trebuia să-i ceară sfatul în toate împrejurările. Firește, cei doi polonezi au ajuns destul de repede la grave neînțelegeri, care l-au obligat pe Wl. Czartoryski să intervină²³. Ambii au continuat însă să scrie rapoarte ce se băteau cap în cap. Wl. Czartoryski a rămas, totuși, un sprijinitor al lui Al. I. Cuza. Această atitudine s-a vădit, îndeosebi, cu prilejul unor confruntări fără precedent în istoria modernă a raporturilor româno-polone.

Neîndoielnic că momentul cel mai critic al relațiilor româno-polone în acea epocă l-a constituit expediția din iulie 1863 condusă de Milkowski. Împrejurările în care ea s-a produs, ca și urmările ei, sînt prea bine cunoscute²⁴ pentru a mai fi nevoie să revenim pe larg asupra lor. Problema care se pune este aceea de a ști ce aduc nou memoriile lui Wl. Czartoryski. Trebuie să spunem din capul locului că Wl. Czartoryski face lumină într-o chestiune esențială. Milkowski (într-un mod neașteptat — după ce-și recunoscuse vina), Sokulski²⁵ ș.a. au învinuit autoritățile române de perfidie. Chiar unii dintre istoricii contemporani ai Poloniei, ca de pildă H. Batowski²⁶, au pretins că Al. I. Cuza a avut „o atitudine echivocă față de poloni”.

La noi în țară, opoziția liberal-radicală din vremea lui Cuza-Vodă a exploatat incidentul de o manieră tipic politicianistă. Mai mult, C. A. Rosetti, într-o suită de articole publicate în ziarul „Românul”²⁷, a adus cele mai grave acuzații guvernului și, indirect, domnitorului. C. A. Rosetti susținea, nici mai mult, nici mai puțin, că evenimentele de la Costangalia și Rînzești au fost premeditate de înaltele autorități române, care ar fi cunoscut intențiile și preparativele polonilor, lăsîndu-le să se desfășoare fără a lua nici o măsură, fără, îndeosebi, a avertiza pe polonezi asupra atitudinii guvernului român.

¹⁷ Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Cuza-Vodă, mapa II, f. 85 vo.

¹⁸ Cracovia, Bibl. Czartoryski, ms. 5677/IV (Wl. Czartoryski către Glück, 23 septembrie 1863).

¹⁹ Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Cuza-Vodă, mapa II, f. 286.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ Cracovia, Bibl. Czartoryski, ms. 5774/IV (Wl. Czartoryski către Glück, 18 august 1863).

²⁴ Vezi Gh. Duzinchevici, *Cuza-Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, p. 27 și urm.

²⁵ Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Cuza-Vodă, mapa III, f. 79.

²⁶ Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 80.

²⁷ Vezi „Românul” din 1/13 august și 6/18 august 1863, p. 674 și 690.

Mărturiile²⁸ lui Wl. Czartoryski în această chestiune sînt însă lipsite de orice echivoc. La 20 aprilie 1863, deci cu aproape trei luni înainte de expediția Milkowski, el a prezentat prințului Napoleon un plan de expediție în Podolia, care prevedea, printre altele, și o trecere a unor detașamente poloneze prin Moldova. Referindu-se la atitudinea lui Cuza-Vodă, șeful partidei aristocratice polone nota că, „din nefericire, prințul [Cuza-Vodă — n.n.] pare de cîtăva vreme aplecat de partea rușilor și trecerea corpului polonez prin Moldova a devenit, astfel, aproape imposibilă”²⁹ (Este vizibilă înfrîurirea lui Gradowicz). La 11 aprilie, Wl. Czartoryski a fost primit de Napoleon al III-lea, căruia i-a vorbit de vreo mie de oameni adunați în Dobrogea, ce ar fi trebuit să traverseze Moldova, „dar prințul Cuza nu s-a arătat dispus”³⁰ — nota el —, ceea ce explică și renunțarea la acea traversare³¹. Așadar, rezultă că Al. I. Cuza a avut cunoștință de proiectele poloneze, că i s-a cerut permisiunea traversării Moldovei, pe care el a refuzat s-o acorde din motive ușor de bănuît (reacția Rusiei).

Milkowski avea să afirme în memoriile³² sale că n-a luat legătură cu autoritățile române, că Mrozowski, comisarul Guvernului Național Polonez în Principate, n-a dus tratative cu guvernul român și că el, Milkowski, a hotărît, cu de la sine putere, traversarea Moldovei, care — spunea el — însemna un fel de cucerire. Dealtfel, Wl. Czartoryski l-a caracterizat pe Milkowschi drept șef stîngaci și neascultat³³. În fața acestor dovezi, toate acuzațiile unor români, C. A. Rosetti în primul rînd, și ale unor poloni adresate guvernului din București își pierd orice temelie.

Wl. Czartoryski a dezavuat expediția Milkowski, a recunoscut că guvernul român nu putea proceda altfel decît a făcut-o și a transmis lui Cuza-Vodă mulțumiri pentru modul cum a tratat pe cei ce au depus armele la Rînzești. Cei-drept, în aprecierea atitudinii lui Wl. Czartoryski se cuvine să nu pierdem din vedere că cel la care se referea acesta din urmă era Milkowski, adică unul dintre funtașii partidei democratice, dar, nu-i mai puțin adevărat, Wl. Czartoryski a considerat incidentul drept o încălcare de către expediția Milkowski a înțelegerii și cooperării româno-polone. Că Wl. Czartoryski a continuat să acorde încredere lui Al. I. Cuza reiese și din propunerea de alianță pe care el a făcut-o românilor în septembrie 1863, la care Cuza-Vodă a răspuns pozitiv prin cunoscuta scrisoare din 30 octombrie/11 noiembrie 1863 către Napoleon al III-lea. Refuzul lui Cuza-Vodă de a permite trecerea unor mari detașamente polone înarmate prin teritoriul românesc nu însemna și abdicarea de la atitudinea sa filo-polonă. El a făcut polonezilor înlesniri atît cît îi îngăduiau împrejurările și anume să traverseze Principatele-Unite în grupuri mici și neînarmate, armele urmînd să le primească la ieșirea din țara noastră. Această șansă a părut multor emigrați poloni neînsemnată, de vreme ce nu puțini dintre ei sperau să provoace în Orientul european complicații de natură să apropie momentul izbucnirii unui război general.

În noiembrie 1863, Wl. Czartoryski a cerut guvernului român arme, iar patru luni mai tîrziu permisiunea transportării de muniții și armament de la

²⁸ Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 374.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 131. Încă din martie-aprilie 1863, Glück și Bednarczyk (care ținea legătura între Wysocki și români) au aflat de la Cuza-Vodă și, respectiv, Christian Tell că autoritățile române nu puteau îngădui trecerea prin Principatele-Unite a unor detașamente poloneze înarmate (Stanislas Lukasik, *Rumunia a Polska w XIX Wiek*, Kraków, 1929, p. 61—62).

³¹ Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 374.

³² Teodor Thomas Jez (Zygmunt Milkowski), *Od kolebi przez życie*, t. III, p. 65—66, 70, 83.

³³ Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 151.

Galați la granița austriacă³⁴. Al. I. Cuza n-a refuzat să ia în considerare acele dorințe, dar a invocat și avizul guvernului francez, ceea ce este și firesc de vreme ce Drouyn de Lhuys și însuși Napoleon al III-lea recomandau prudență, iar Principatele-Unite nu puteau să acționeze fără o acoperire care să le pună la adăpost de o intervenție armată care ar fi amenințat însăși existența lor. Și cum putea Al. I. Cuza să se angajeze într-o aventură când consulul țarist protesta la București, când Bulwer avertiza pe români să „termine cu farsele” și că, dacă vor continua să se joace de-a „Imperiul și independența”, să țină minte cuvintele sale: Europa nu va suporta mult, căci de câțiva ani Principatele „nu ne lasă să ne odihnim”³⁵.

Într-un sens moderat exercita presiuni asupra Bucureștilor și Ion Alecsandri. Și pe bună dreptate. El cunoaștea foarte bine până la ce punct se va angaja Franța în chestiunea polonă. Drouyn de Lhuys — scria agentul nostru la Paris — a avut întotdeauna multe menajamente pentru Austria: „nimic nu se va face pentru Polonia. Să fim deci tot așa de rezonabili ca și alții și să nu irităm o putere...”³⁶.

În acele împrejurări, Principatele Unite n-au încetat să acorde polonilor sprijin moral și material, să colaboreze în toate chestiunile menite să contribuie la apropierea momentului deplinei eliberări naționale a celor două popoare, cu condiția ca ceea ce românii deja cuceriseră să nu fie primejduit.

Secularizarea averilor mănăstirești, chestiunea bunurilor Brîncoveanu (administrat de o epitropie și etatizată de Cuza-Vodă), lovitura de stat sînt momente în care Al. I. Cuza a simțit sprijinul lui Wl. Czartoryski. Acest sprijin a fost dat pe mai multe căi, între care două sînt principale. Cea dintîi, intervenția directă a lui Wl. Czartoryski pe lângă persoane influente din cabinetele marilor puteri, iar cea de a doua, presa.

Wl. Czartoryski amintește în memoriile sale de colaborarea³⁷ cu Gănescu, autorul unor interesante studii consacrate Principatelor Române. Acesta din urmă ajunge în fruntea ziarului „Courrier de Dimanche”, iar în decembrie 1860, Wl. Czartoryski încercase să ajungă cu compatriotul nostru la o înțelegere: emigratia polonă să plaseze corespondențe în „Courrier de Dimanche” în schimbul unei subvenții de 50 de abonamente. Gănescu își rezerva însă decizia în privința conținutului articolelor. Apoi, fiind și plătit de orleaniști, fu înlăturat și înlocuit cu d’Haussenville. Gănescu i se înfățișa lui Wl. Czartoryski ca un om „foarte abil și inteligent, dar fără moralitate”.

În sfîrșit, în februarie 1864, Wl. Czartoryski a propus guvernului român o „unire a eforturilor în domeniul publicisticii și anume serviciile poloneze de presă, organizate pe lângă jurnale franceze și engleze, să fie puse și în serviciul cabinetului român, cu condiția ca acesta din urmă să ofere material documentar și o sumă de bani, pe care Ion Alecsandri o cifra la 20.000 de franci³⁸. Nu știm însă ce urmări practice a avut acea propunere.

Semnificativă pentru concepția și activitatea partidei aristocratice polone ni se înfățișează încercarea acesteia de a atrage sub egida Romei biserica română. La începutul lui februarie 1864, Wl. Czartoryski i-a făcut o vizită lui Ion Alecsandri, căruia i-a vorbit³⁹ despre necesitatea ca Principatele-Unite să-și schimbe calendarul și să unească biserica lor cu cea catolică, ceea ce, se pare, Ion Alecsandri a acceptat în principiu. Cîteva zile mai îurziu, Ion Alecsandri relua tema într-o convorbire cu Wl. Zamoyski, convorbire pe care a relatat-o lui Wl. Czartoryski în

³⁴ Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Cuza-Vodă, mapa 1X, f. 214.

³⁵ Loc. cit., mapa VI, f. 96—98.

³⁶ Loc. cit., mapa II, f. 397.

³⁷ Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 28, 33, 107.

³⁸ *Ibidem*, p. 387 Cracovia, Bibl. Czartoryski, ms. 5774/IV (Wl. Czartoryski către Glück, 18 februarie 1864).

³⁹ Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 193.

felul următor⁴⁰: Zamoyski a mers prea departe și a înțeles mai mult decât i-ar fi spus el, că însăși acceptarea calendarului gregorian, deși populară, ar întâmpina încă opoziția stareților mănăstirilor peste care, totuși, s-ar putea trece; „în ceea ce privește conversiunea la catolicism, chestiunea este mult mai gravă și deloc pregătită [...] Prințul Cuza este un ateu care nu crede în nimic, deci lui i-ar fi perfect egal, numai să dobândească profituri reale și lucrul să fie executabil“. Ar fi bine, a continuat Ion Alecsandri, ca un agent al Romei să vină în Principate sub pretextul vizitării stabilimentelor catolice și să înceapă negocierile. Prințul Cuza nu așteaptă decât să se detașeze de patriarhia de la Constantinopol și să profite de moartea mitropolitului din Iași ca să rămână cu un singur mitropolit în țară.

Neîndoielnic că intențiile lui Cuza de a se sustrage ingerințelor înalților ierarhi ortodocși din afara țării și de a impune autocefalia bisericii române cu un pas pe calea independenței politice au fost folosite de Wl. Czartoryski în scopul detașării totale a Principatelor-Unite de lumea ortodoxă și al intrării bisericii române sub egida Romei. Nu este greu să ne dăm seama că, în acele împrejurări, o asemenea întreprindere n-avea sorți de izbândă.

Wl. Czartoryski i-a cerut⁴¹ lui Glück, la 18 februarie 1864, să-l convingă pe Cuza-Vodă că singura soluție menită să înlăture o amenințare externă ar fi fost o biserică română independentă și unită cu Roma, fapt posibil dat fiind că — spunea Wl. Czartoryski — românii sînt occidentali și urmași ai romanilor. Și cum el întrevedea piedicile aproape insurmontabile care stăteau în calea traducerii în viață a acestui proiect, a făcut un pas înapoi, precizînd că n-ar fi vorba de schimbarea ritului, ci numai de recunoașterea supremației Romei.

Tentativele întreprinse la București în această materie se încadrează în șirul stăruințelor cu care emigrația aristocratică polonă a încercat să rupă de ortodoxism popoarele din sud-estul Europei, îndeosebi la începutul celui de al VII-lea deceniu al secolului trecut. Intr-o oarecare măsură, aceasta explică și atitudinea polonilor față de secularizarea averilor mănăstirești în Principate. Atunci cînd (februarie 1864?) un prelat grec a venit la Paris să cîștige opinia publică în favoarea mănăstirilor grecești, iar un Ipsilanti i-a cerut chiar ajutor, Wl. Czartoryski i-a răspuns acestuia din urmă hotărît că sprijină deplin pe Al. I. Cuza. Domnitorul Principatelor-Unite a privit cu interes chestiunea, dar, cumpănind șansele, a renunțat la un act care ar fi împovărat peste măsură dosarul și așa destul de încărcat al problemei române.

O altă temă care a făcut obiectul a numeroase convorbiri și corespondențe între români și poloni a fost situația emigraților poloni în Principate. Se știe că aceștia din urmă s-au bucurat la noi de o largă ospitalitate. Zeci de polonezi profesau aici medicina, diferite meșteșuguri, erau arendași sau administratori de moșii etc. Li se cerea un singur lucru: să nu se amestece în treburile publice ale țării. Conducătorii emigrației polone doreau însă să-și introducă compatrioții în armată din motive lesne de înțeles. Wl. Czartoryski nota⁴² la 1 decembrie 1862 că prințul Cuza a acordat polonilor permisiunea de a se angaja în arsenalele și fonderiile române. După înăbușirea insurecției declanșată în ianuarie 1863, cererile polonilor de a se angaja în armata română sporesc. Domnitorul nu s-a lăsat însă înduplecat și, în bună măsură, atitudinea sa ni se înfățișează ca perfect justificată de vreme ce el a găsit repede răspuns la întrebarea: dat fiind numărul mare de poloni ce doresc să intre, mai ales ca ofițeri, în armată română, în cazul acceptării acelor cereri cine anume va fi stăpîn pe forțele militare ale patriei?

Memoriile lui Wl. Czartoryski nu cuprind, într-adevăr, nimic senzațional referitor la raporturile româno-polone. Dar numeroase informații întregesc cunoștințele noastre în acest domeniu. Asupra unora dintre ele, care aduc precizări sau infirmă concluzii mai vechi, ne-am oprit foarte pe scurt în această notă.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 386—387.

⁴¹ Cracovia, Bibl. Czartoryski ms. 5774/IV (Wl. Czartoryski către Glück, 18 februarie 1864).

⁴² Wl. Czartoryski, *op. cit.*, p. 314.

LES RELATION ROUMANO-POLONAISES
D'APRES LES MÉMOIRES DE WLADISLAW CZARTORYSKI

RÉSUMÉ

L'auteur nous présente les mémoires de Wladislaw Czartoryski (*Pamiętniki 1860—1864*, Warszawa, 1960), en mettant en évidence leur importance pour les rapports roumano-polonais de 1859 à 1864. Il précise la position de Wl. Czartoryski à l'égard des questions suivantes: la nominations des agents officiels polonais dans les Principautés-Unies, le budget de l'emigration destiné à son action dans les Principautés-Unies, l'idée de la cession des Principautés Roumaines à l'Autriche comme compensation pour la jonction de la Galitie à la Pologne reconstituée, l'expédition Milkowski (juillet, 1863), l'admission des Polonais dans l'armée roumaine, l'union de l'église orthodoxe roumaine à l'église catholique, les réformes du Prince Al. I. Cuza, la collaboration roumano-polonaises en matière de presse etc.

La plupart de ces problèmes ont reçu une solution basée sur l'intérêt réciproque, à l'exception de deux: 1) les émigrés polonais n'ont pas été admis dans l'armée roumaine combattante, mais seulement dans les arsenaux et poudrières; 2) l'acceptation de la suprématie du Pape par l'église roumaine a été appréciée à Bucarest comme irréalisable, malgré le fait que le Prince Al. I. Cuza était indifférent de quel côté s'inclinerait l'église roumaine, à condition qu'un tel acte favorisât les intérêts du pays et la conquête de son indépendance.

CONTRADICȚII ÎNTRE PARTIDELE BURGHEZE DIN ROMÂNIA ÎN DOMENIUL POLITICII ECONOMICE (1922—1928)

DE

I. SAIZU

După cum se știe, dezvoltarea forțelor de producție se realizează în capitalism în cadrul manifestării contradicțiilor proprii acestei societăți. Orînduirea burgheză nu poate progresa altfel decît în limitele unei serii întregi de opoziții, iar indicarea acestora nu face decît să evidențieze caracterul ei istoric trecător, să explice condițiile și cauzele evoluției ei. Se cunoaște, de asemenea, că în procesul dezvoltării societății capitaliste cercurile conducătoare se manifestă diferit, în raport cu interesele partidelor sau grupărilor din care fac parte. Atitudinea lor contradictorie este rezultatul inevitabil al scindării clasei burgheze în fracțiuni din cauza unor deosebiri de interese. Precizarea orientării tendințelor opuse dintre grupările clasei dominante nu se poate face fără înțelegerea în toate amănuntele ei a situației social-politice, fără observarea atentă a ciocnirilor de orice natură produse între guvern și oricare pătură socială.

Studierea aprofundată a condițiilor istorice concrete care au agravat contradicțiile în sinul cercurilor conducătoare și lupta dintre partidele burgheze, ca și analiza transformărilor care se produc în evoluția societății, au o deosebită însemnătate pentru mișcarea revoluționară în fixarea tezelor și obiectivelor de luptă corespunzătoare etapei respective. Faptul permite înțelegerea științifică a evenimentelor politice și a raporturilor între partide și ușurează înlăturarea unor aprecieri greșite cu privire la structura politică a României în acei ani.

Problema contradicțiilor în sinul clasei dominante, a luptelor între partidele burgheze, a preocupat mult istoriografia veche. Precipitarea vieții politice, schimbarea echilibrului forțelor sociale, ca și agravarea divergențelor la nivelul clasei conducătoare după primul război mondial, sînt explicate de majoritatea autorilor prin acțiunea mai multor factori (unirea Transilvaniei, consecințele războiului, reforma agrară și votul universal), puși într-o ordine care diferă de la un autor la altul¹. Dintre toți, P. P. Negulescu prezintă cel mai bine amploarea acestui

¹ D. Drăghicescu, *Partidele politice și clasele sociale*, București, 1922, p. 3; St. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 152; Florin M. Manoliu, *La Reconstruction économique et financière de la Roumaine et les partis politiques*, Paris, 1931, p. 139; N. N. Petrascu, *Evoluția politică a României în ultimii douăzeci de ani (1918—1938)*, București, 1939, p. 7, 9—10; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 448—469; Andrei Corteanu, *Schife politice și economice*, Cultura Națională, (1923), p. 9.

proces. „O luptă violentă — a partidelor vechi între ele, a partidelor noi în contra celor vechi, a partidelor noi între ele și a partidelor vechi în contra celor noi — a început — scria el în 1926 — din primăvara anului 1918 încoace și a mers crescînd în înverșunare”². Aceste partide nu și-au combătut numai, cum ar fi fost firesc — remarcă același autor — principiile teoretice, nu au dezbătut numai, cum ar fi fost necesar, soluțiile practice, ci și-au contestat reciproc legitimitatea, și-au tăgăduit chiar, mai mult sau mai puțin radical, dreptul la existență³. În același spirit, N. Iorga, N. D. Chirculescu și alții demonstau că divergențele dintre partide nu se reduceau la o luptă de principii, de idei sau doctrină, purtate de la partid la partid, ci la o acțiune care degenerase în invective, necuviință, calomnie, brutalitate⁴. Unii autori, între care și P. P. Negulescu, considerau însă greșit că adîncirea contradicțiilor între partide duce la manifestarea luptelor de clasă și că evitarea sau aplanarea lor ar avea ca un prim rezultat încetarea acestor lupte.

S-au găsit însă și autori care să nege existență contradicțiilor în sinul clasei dominante, între partidele burgheze. Șt. Zeletin, de pildă, a căutat să demonstreze că dispariția tuturor contradicțiilor și întronarea păcii și armoniei sociale nu o poate asigura decît domnia marii finanțe, neoliberalismul⁵. Plecînd de la cele două reforme — agrară și electorală — care au redus treptat, pînă la desființare, rolul politic și economic al partidului conservator, el considera că odată cu dispariția acestuia s-a lichidat și opoziția politică, astfel încît burghezia industrială a rămas singura clasă stăpînitoare⁶. După părerea lui D. Drăghicescu, celelalte partide fiind fie prea slabe, fie lipsite de popularitate, urmau să evolueze într-un fel sau altul spre Partidul Național-Liberal, pînă la contopire⁷. Această idee a dat naștere la o întreagă literatură, care încerca să prezinte P.N.L. deasupra claselor, guvernînd ca reprezentant al întregii națiuni⁸. Se căuta să se slujească astfel teza potrivit căreia contradicțiile între clase să rămînă la nivelul partidelor, fără a afecta guvernul. Negarea opoziției guvernamentale o întîlim și la Aversescu, care a declarat că în anii 1926/1927 raporturile cabinetului său cu celelalte partide au fost „cît se poate de bune și de calme”⁹.

Dacă în legătură cu contradicțiile între principalele clase ale societății românești din perioada 1922—1928 istoriografia nouă s-a ocupat în lucrări și studii de o certă valoare¹⁰, agravarea divergențelor în sinul cercurilor conducătoare n-a format pînă acum, la nivelul acestei istoriografii, obiectul unui studiu special. Datorită bogăției materialului documentar ne propunem ca în articolul de față

² P. P. Negulescu, *Partidele politice*, București, 1926, p. 20.

³ *Ibidem*.

⁴ N. D. Chirculescu, *Concepția despre un partid politic a țărăniștilor. Lipsa de program și de concepții sănătoase a partidului țărănist*. Focșani, 1923, p. 4.

⁵ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 80.

⁶ *Ibidem*, p. 152.

⁷ D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 90.

⁸ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 5; Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 76; Corvin N. Petrescu, *Opera Partidului Național-Liberal*, București, 1923, p. 7.

⁹ *Uzurparea de la 4 iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiilor d-lui general Aversescu*, s.l., s.a., p. 13.

¹⁰ Vezi, între altele, Vasile Hurmuz, *Situația materială a țărănimii din România și unele răscoale țărănești din anii 1923—1928*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.”, an. II (1956), nr. 2, p. 35—54; M. C. Stănescu, *Din istoria luptelor muncitorilor tipografi (1923—1928)*, în *idem*, an. VII (1961), nr. 6, p. 102—115; N. N. Constantinescu și Tudor Paul, *Situația clasei muncitoare din România în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în *idem*, an. VIII (1962), nr. 3, p. 77—111; M. C. Stănescu, *Din lupta P.C.R. împotriva terorii și pentru cucerirea amnistiei generale (1924—1929)*, în *idem*, an. IX (1963),

să relevăm numai câteva aspecte din șirul contradicțiilor determinate de aplicarea programelor economice ale celor două partide care au guvernat țara între anii 1922—1928 — P.N.L. și „Partidul Poporului” — și aceasta cu atât mai mult cu cât — după cum bine s-a remarcat atunci¹¹ — întreaga politică a partidelor burgheze poartă amprenta disputei pentru dominație economică. Expunerea divergențelor de altă natură o vom face cu alt prilej.

Punctul de plecare în agravarea contradicțiilor în sînul cercurilor conducătoare l-a constituit poziția diferită a partidelor cu privire la aprecierea caracterului și perspectivelor economiei naționale, ca și a mijloacelor de înfăptuire a progresului în această privință¹². Deși programul economic al P.N.L. era cel mai

nr. 2, p. 3—16 : N. Petreanu, *Sindicatelor unitare și rolul lor în lupta P.C.R. pentru apărarea intereselor celor ce muncesc și refacerea unității mișcării sindicale* (1923—1929), în *idem*, an. IX (1963), nr. 3, p. 73—92 ; Gh. I. Ioniță, *Organizațiile democratice create, îndrumate și influențate de P.C.R. — rezervor de cadre și energii revoluționare, mijloc important de stringere a alegărilor partidului cu masele în anii 1921—1944*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, an. XV (1969), nr. 1, p. 31—52 ; *Situația clasei muncitoare din România 1914—1944*, Editura Politică, București, 1966, p. 217—219 ; M. Rusculescu, *Situația agriculturii și mișcările țărănești din România între anii 1922—1928*, în „Studii”, an. XXI (1968), nr. 5, p. 897—914.

¹¹ Antagonismul partidelor izvoră din antagonismul intereselor și ideilor contradictorii : doctrinele, metodele și politica economică alimentau luptele dintre partide, determinînd într-o largă măsură raporturile dintre ele (*Doctrinile partidelor politice*, București, (1923), p. 7 ; *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice în România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 82 ; „Revista economică”, an. XXVIII (1926), nr. 9, p. 53—54.

¹² Programul P.N.L. prevedea încurajarea dezvoltării bogățiilor țării în primul rînd prin muncă, inițiativa și capitalurile românești, prin unificarea legislației economice, prin întărirea creditului, dezvoltarea mijloacelor de transport, înzestrarea porturilor, sporirea energiilor naționale, creșterea producției și apărarea avuțiilor țării, prin dezvoltarea învățămîntului profesional potrivit nevoilor crescînde ale vieții moderne, prin extinderea învățămîntului secundar. Învățămîntul superior, pe lângă caracterul său teoretic, trebuia să se inspire tot mai mult din cerințele vieții practice și ale tehnicii moderne (*Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 232 și urm., B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L., Programe și declarații, 1863—1933, pachet XLV, dosar 4, f. 64—67, 72—75). Programul Partidului Țărănesc prevedea necesitatea încurajării producției agricole, ca și industrializarea produselor agricole prin mijlocirea cooperăției capitaliste și punerea bazelor unei industrii țărănești, concepută în chip rațional. Industria trebuia organizată cu puterile reale ale țării. Programul mai prevedea necesitatea aplicării unei politici unitare, raționale în domeniul exploatarei generatorilor de energie în folosul întregii societăți. Sprijinul statului era reclamat numai în scopul intensificării producției ramurilor de industrie cu condiții prielnice de dezvoltare, îndeosebi cele legate de agricultură. Era prevăzută și introducerea unor măsuri de încurajare a organizării, pe baza tehnicii moderne, a „industriilor mijlocii” și a meseriilor (*Partidul Țărănesc. Programul și statutele*, București, 1922, p. 13—15). Țărănismul în acea perioadă socotea că trebuie reechilibrată politica investițiilor în așa fel încît grosul capitalului să fie îndreptat spre finanțarea agriculturii (cooperăției) și a industrii prelucrătoare de produse agricole (Z. Ornea, *Țărănismul. Studiul sociologic*, Editura Politică, București, 1969, p. 60). Aspectele pozitive din acest program au fost apreciate și de contemporani (D. Drăghicescu, *Partidele politice și clasele sociale...*, p. 101). Primatul agriculturii se păstrează și în programele din anii următori, cînd Partidul Țărănesc fuzionase cu Partidul Național. Producția principală fiind agricultura — se arată

avansat, el nu avea în vedere schimbarea caracterului economiei naționale¹³.

Trebuie subliniat din capul locului că din cauza intereselor extrem de diferite ale fracțiunilor burgheziei, politica economică a partidului de guvernământ — fie P.N.L., fie „Partidul Poporului” — s-a găsit într-o încordată contradicție, dar la diverse niveluri, cu partidele din opoziție. Pe de altă parte, se cuvine de menționat că disputa dintre programele economice ale partidelor burgheze, foarte diferite și contradictorii, nu se desfășurau în scopul rezolvării cerințelor fundamentale ale României, deși fiecare partid s-a considerat prin titulatură sau program exponentul cel mai fidel al acestor cerințe. Opoziția burgheză, indiferent cum a fost exprimată și ce forțe sociale a antrenat, nu avea în vedere o modificare radicală a regimului economic și social-politic, ci numai forțarea marii burghezii de a încorpora între beneficiarii dezvoltării României și alte categorii ale burgheziei, de a comprima monopolul economic și politic al Partidului Liberal.

Trebuie subliniat, de asemenea, ca o trăsătură a vieții politice a României, că în urma falimentului Partidului Conservator, care vreme de decenii fusese unul din partenerii „rotativei guvernamentale”, contradicțiile dintre acesta și P.N.L. au dispărut făcând loc contradicțiilor, de dimensiuni sporite, dintre P.N.L. și noile partide, mai cu seamă Partidul Național-Tărănesc.

Pentru a înțelege amploarea acestor contradicții trebuie să avem în vedere că perioada 1922—1928, în care cele două partide au guvernat, se caracterizează prin dezvoltarea forțelor de producție, fapt care a dat un nou impuls capitalismului, concretizat îndeosebi în avântul luat de industrie în urma unor masive investiții, în creșterea nivelului înzestrării tehnice a întreprinderilor, în sporirea numerică a forței de muncă, în diversificarea producției¹⁴. Spre deosebire de

în programul din 1926 — interesele propășirii acesteia nu vor fi subordonate intereselor unui industrialism forțat, artificial (*Programul și statutele Partidului Național-Tărănesc*, 1926, Șimleu-Silvaniei, 1926, p. 10, 13—15). La Congresul P.N.Ț. din mai 1928 s-a reafirmat programul economic, exprimat sintetic în următoarele prevederi: o politică agrariană și o politică industrială adecvată dezvoltării agriculturii și resurselor naturale, revizuirea tarifului vamal etc. Programul economic al „Partidului Poporului” recunoaște marelui rol pe care industria este chemată să-l aibă alături de agricultură în refacerea economică și în consolidarea puterii statului. El considera că în acest scop era necesar să se facă o revizuire completă a legilor, dar cu respectarea drepturilor câștigate și acordând avantaje în raport direct cu gradul de industrializare pe care-l realiza fiecare ramură (*Programul Partidului Poporului*, s.l., (1923), p. 4—7). Programul economic al partidului istoricului N. Iorga avea în vedere dezvoltarea agriculturii, încurajarea industriilor care au la bază materiile prime și produsele agricole ce se află în țară, ridicarea tarifului vamal numai atât cât trebuie pentru a încuraja și proteja industria reală. (*Partidul Național. Programul și Congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 48).

¹³ „Pentru noi — arăta I. G. Duca în acest sens — prin structura ei economică, România este desigur în primul rând un stat agricol și ea trebuie, vrînd nevrînd, să păstreze acest caracter”. (I. G. Duca, *Partidul Național-Liberal, partid industrial (o nouă legendă)*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 4, p. 4—6).

¹⁴ În consecință, în 1928 față de 1922, numărul întreprinderilor a crescut cu 35%, forța motrice cu 25%, personalul cu 62%, valoarea combustibilului cu 37%, valoarea materiilor prime cu 128%, iar valoarea producției cu 146%. (Florin M. Manoliu, *Politica prefurilor în economia românească*, București, 1939, p. 31). Numărul societăților anonime (bancare, industriale, comerciale, de asigurări și diverse) a sporit de la 1650 în 1922 la 2.729 în 1928, iar capitalul s-a mărit de la lei 12.162.029.000 la lei 42.975.905.000 (*Statistica societăților anonime din România*, vol. XXI (1939), București, 1940, p. 2—3). Impulsul în această direcție a fost cu atât mai mare cu cât, pentru înființarea de noi întreprinderi industriale, statul a acordat o serie de avantaje.

industrie, în agricultură semnele refacerii și progresului au fost mai puțin evidente. Căile de comunicații s-au restabilit în bună parte, contribuind la redresarea economiei. Balanța comercială a devenit excedentară încă din anul 1922 și a rămas excedentară cu excepția anilor agricoli slabi. De asemenea, începând cu exercițiul financiar 1922/1923 și sfârșind cu anul 1927, toate bugetele ordinare ale statului s-au soldat cu excedente masive. Datorită fluctuațiilor monetare, excedentele declarate și cuantumul lor redau în mod deformat măsura redresării financiare a țării¹⁵. Cu tot avântul forțelor de producție, România a continuat să rămână un stat slab dezvoltat din punct de vedere economic, în care monopolurile internaționale dețineau o pondere importantă.

Perioada 1922—1928 se caracterizează, de asemenea, prin intensificarea procesului de concentrare și centralizare a capitalului¹⁶, prin accentuarea opoziției marii burghezii românești față de capitalul străin, prin întărirea poziției sale într-o serie de ramuri ale industriei și circulației. Paralel cu întărirea puterii economice se produce consolidarea dominației politice a marii burghezii industrial-financiare, se accentuează caracterul reacționar al puterii de stat. Întărirea dominației economice și politice a marii burghezii este ilustrată de faptul că în perioada 1922—1928, capitalul național a menținut, cu o întrerupere de 15 luni în ani 1926/1927, la conducerea statului, partidul liberal — cel mai puternic și mai bine organizat partid al burgheziei — care avea ca citadele financiare Banca Națională a României, Banca Românească și Banca Generală a Țării Românești. La creșterea rolului marii burghezii în societate au contribuit stabilizarea economică și politică, ca și refluxul vremelnic al mișcării muncitorești.

Din ianuarie 1922 când a venit la guvern, marea burghezie grupată în P.N.L. a promovat sub lozincă „prin noi înșine” o politică de întărire a pozițiilor capitalului român bancaro-industrial față de finanța internațională. Un rol important în această direcție l-a jucat legislația economică dintre anii 1922—1926, în baza căreia burghezia liberală a reușit să concentreze în mâinile sale principalele bogății ale țării. Exponenții marelui capital au încercat să formeze „un grup capitalist centralizat” care să fie destul de puternic pentru a putea căpăta apoi de la capitalul străin... cât mai mari concesiile cu puțință”¹⁷. Această politică s-a dus în condițiile în care P.N.L., ca oricare partid burghez, a fost măcinat de o puternică criză internă¹⁸.

Programul P.N.L. de a-și asigura supremația în valorificarea bogățiilor țării, în viața economică și social-politică, de a monopoliza rolul de intermediar al pătrunderii capitalului străin, de a intensifica exploatarea maselor, ca și restrângerea drepturilor și libertăților democratice au ridicat împotriva marii burghezii nu

¹⁵ Vezi Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. II, Editura Academiei, București, 1967, p. 290—291.

¹⁶ Este suficient să arătăm că pînă în anul 1928 marea burghezie a reușit să concentreze în mâinile sale 44,7% din întregul capital. (Ioan Longhin, *Marile bănci comerciale românești în epoca de după război (1920—1929)*, București, 1931, p. 99). Băncile liberale, transformate în „bănci de familie” („Revista economică”, 11 noiembrie 1926, p. 133), au creat condiții grele acelor întreprinderi autohtone care, căutînd sprijin la capitalul străin, încercau fie să se elibereze, fie să nu se supună monopolului liberal.

¹⁷ *Documente din istoria Partidul Comunist din România 1923—1928*, E.P.L.P., București, 1953, p. 239.

¹⁸ Criza din P.N.L. s-a datorat — după părerea lui D. Drăghicescu — insuficienței programului său, faptului că nu s-au adus schimbări în program conform cerințelor epocii (D. Drăghicescu, *Partide politice...*, p. 81). După Al. Papacostea, criza din P.N.L. avea la bază cauze mai vechi, istorice, și cauze imediate, interne, de organizare (Al. Papacostea, *România politică 1907—1925*, București s.a., p. 208 și urm.) Șt. Zeletin, dimpotrivă, afirma că nu era vorba de o criză a P.N.L., ci de criza liberalismului român (Șt. Zeletin, *Neoliberalismul...*, p. 90—93, 95—98).

numai muncitorii, țăranii, mica burghezie, intelectuali, funcționarii, ci și pături burgheze industriale, comerciale și bancare amenințate cu falimentul economic sau cu subordonarea față de liberali. Faptul a determinat creșterea opoziției între partide, crearea de noi premise în regruparea forțelor politice și modificarea structurii social-politice a României.

După cum a subliniat pe drept cuvânt N. Iorga¹⁹, P.N.L., în exclusivismul său, a ajuns la contradicții cu cercurile financiare occidentale, care continuau să dețină puternice poziții în economia României și urmăreau nu numai să-și consolideze aceste poziții, ci să le și extindă, și cu unele grupări mai noi ale burgheziei române, mai ales cu partidele național și țăranesc, care în 1926 au fuzionat, și a căror dezvoltare era frînată de monopolul financiar al băncilor liberale.

Contradicția dintre partide s-a oglindit, înainte de toate, în faptul că în promovarea programului economic cunoscut sub formula „prin noi înșine”, care punea la baza refacerii economiei României teza că rolul primordial trebuie să-l joace capitalul național, P.N.L. n-a ajuns la un acord, fie și numai parțial, cu restul partidelor politice burgheze, ce se pronunțau pentru politica „porților deschise” în fața capitalului străin, sau pentru colaborarea cu acesta, dar în condiții de perfectă loialitate. Aceste din urmă partide își motivau atitudinea lor din lipsa accentuată de capitaluri pentru o perioadă tipică de refacere. Deși asemenea aprecieri aveau o bază reală, atitudinea opoziționistă a partidelor burgheze față de formula „prin noi înșine” nu era determinată de acest considerent, ci de lupta politică dintre ele, de interesul de a răsturna pe liberali de la guvern și a instaura la conducerea țării proprii lor reprezentanți. În consecință, fiecare din partidele burgheze opoziționiste căuta să speculeze acele puncte din programul economic al P.N.L., cu care nici capitalul străin nu era de acord; ele s-au întrecut în a câștiga încrederea și bunăvoința capitalului străin. Faptul a determinat că în centrul contradicțiilor din sinul claselor dominante să se afle problema raporturilor cu finanța internațională în opera de refacere și dezvoltare economică a României. În acest context, publicațiile aflate sub patronajul liberalilor au dezvăluit o campanie împotriva acelor care respingeau politica „prin noi înșine”, acuzându-i de atentat la independența economică și politică a țării²⁰.

Reacția partidelor burgheze de opoziție era dictată de situația reală că partidul liberal prin măsurile luate își întărea în dauna lor monopolul economic și politic. Fiecare manifestare a guvernului liberal arăta limpede tendința lui de a întări o minoritate capitalistă înaintea clasei întregi²¹, de a pune la dispoziția sa mijloace de dominație economică și politică²². În legătură cu aceasta, N. Iorga nota că Vintilă Brătianu, adevăratul șef al guvernului, „născocitorul de legi și întreprinderi”, era dominat de ideea „de a crea noua viață economică a României și de a-i așeza în frunte partidul său”²³. Interesul în această direcție își găsește reflectarea în constituția din 1923, în diferitele legi de organizare economică a statului (legea minelor, legea pentru comercializarea întreprinderilor statului, legea relativă la regimul apelor și legea energiei). Prin legile respective, elaborate în spiritul politicii „prin noi înșine”, liberalii și-au dezvăluit intențiile de a acapara principalele bogății naturale ale țării, precum și ramurile de cea mai mare rentabilitate aflate în proprietatea statului²⁴.

Înțelegând importanța politică, economică și națională a petrolului, ca și perspectiva acaparării lui într-o măsură mai mare de capital străin, P.N.L., ai căror membri dețineau importante poziții în această ramură, a preconizat luarea

¹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 452.

²⁰ Vezii între alții, N. Constantinescu, *Naționalismul economic*, în „Democrația”, an. XI (1923), nr. 3, p. 34 și urm.; *Pentru apărarea României*, București, 1929, p. 9.

²¹ „Socialismul”, 10 iunie 1923.

²² „Revista vremii”, an. II (1922), nr. 24, p. 3.

²³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 452.

²⁴ „Revista vremii”, an. III (1923), nr. 6, p. 4.

unor măsuri, în primul rând naționalizarea subsolului minier, care să împiedice monopolizarea arestului de către străini, să asigure stăpînirea lui de capitalul național. Dorința liberalilor de a naționaliza subsolul, cunoscută chiar la cîteva săptămîni după venirea lor la guvern²⁵, a determinat o reacție furtunoasă în rîndul partidelor burgheze de opoziție și a cercurilor petrolifere nelegate de finanța liberală. Atitudinea ostilă a acestora față de etatizarea subsolului minier s-a suprapus peste reacția de aceeași natură împotriva modificării regimului constituțional, plasînd întodeauna problema etatizării în centrul dezbaterilor provocate de reformarea constituției. Agravarea contradicțiilor pe această temă a sporit pe măsură ce progresau lucrările de elaborare a noii constituții, îndeosebi în momentul cînd a fost făcut cunoscut cuprinsul articolului referitor la naționalizarea subsolului. Fără a se pune de acord în prealabil, aceste partide au combătut în bloc principiul „naționalizării subsolului” dintr-un îndoit interes: pe de o parte, întărirea efortului de a răsturna pe liberali de la guvern; pe de alta, de a cîștiga prin afișarea poziției lor dușmănoase față de „naționalizarea subsolului” simpatia capitalului străin.

Mobilul sporirii opoziției își are originea în teama liderilor partidelor burgheze să aplicarea măsurilor cuprinse în programul liberal va duce la întărirea monopolului economic și politic al P.N.L., în dauna lor, mai cu seamă a Partidului Național care număra între membrii lui proprietari de importante zăcămintă miniere. Atitudinea acestora avea să fie puternic sprijinită de numeroși proprietari de terenuri petrolifere din alte partide, atinși în drepturile lor și amenințați cu depozedarea²⁶.

Rezistența opoziției guvernamentale și a cercurilor petrolifere față de principiul naționalizării subsolului care afecta înainte de toate regimul exploatării petrolului, a silit pe liberali să facă unele concesii, între care, recunoașterea integrală a tuturor „drepturilor cîștigate” de vechii proprietari și concesionari²⁷. Cele mai multe partide burgheze opoziționiste, din dorința de a discredita pe liberali și de a-i împiedica să-și întărească puterea economică prin etatizarea subsolului, au opus veto-ul lor naționalizării, fie direct, fie prin formularea unor critici ce reliefa neajunsurile prevederilor constituționale cu privire la subsol²⁸.

Contradicțiile aveau să se ascuță mai mult cu prilejul elaborării legii minelor, fiecare tabără aducînd în sprijinul poziției sale argumente de tot felul. După cum s-a subliniat pe bună dreptate recent²⁹, studiarea atitudinii partidelor burgheze de opoziție față de legislația minieră a P.N.L. în cursul pregătirii ei, ca și campania contra liberalilor în general, își găsește explicația în tendința de răsturnare a lor de la putere, mai cu seamă că se contura perspectiva prelungirii guvernării, în concepțiile diferite în ceea ce privește atitudinea față de capitalul străin. Cu unele nuanțe, ele erau pentru promovarea unei politici economice în spiritul formulei „porților deschise”. Trebuie subliniat aici faptul că alianța unor partide opoziționiste cu capitolul străin împotriva unei legislații care avea în vedere rezolvarea unor probleme strict interne denotă nu numai gradul scăzut al vieții politice la nivelul clasei burgheze, ci și angajarea lor într-o luptă de apărarea interesului de a guverna, cu orice preț.

Intenția guvernului liberal de a supune votului proiectul legii minelor a stîrnit — după expresia ziarului „Adevărul” — „o adevărată furtună”³⁰ în străină-

²⁵ „Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXIII (1923), nr. 1, p. 10.

²⁶ Vezi, între altele, „Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXIII (1923), nr. 5, p. 355; nr. 6, p. 440—441.

²⁷ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XI—XII, p. 5—6.

²⁸ Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier în 1923*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, tom. V (1968), p. 152.

²⁹ Gh. Buzatu, *Unele aspecte privind lupta pentru petrolul românesc (legea minelor din 1924)*, în idem, tom. VI (1969), p. 74.

³⁰ „Adevărul”, 1 mai 1924.

tate și în rîndul partidelor burgheze din țară. Însăși oficiosul liberalilor declarase în 1924 că în cursul ultimilor ani nu a existat o problemă de stat, care să fi antrenat la critică și agitație „mai mult decît a fost și este legiferarea asupra exploataării de petrol”³¹.

Examinarea dezbaterilor din parlament ne îngăduie să relevăm cît de încordate erau raporturile între cercurile dominante. Reprezentanții partidelor opoziționiste, îndeosebi Partidele Național și Țărănesc, au combătut în conformitate cu propriile lor interese proiectul de lege a minelor. Reprezentanții Partidului Național în parlament au învinuit pe liberali că urmăreau prin lege să-și atingă „scopuri speciale”³². Opoziția Partidului Țărănesc, exprimată cel mai vehement prin Virgil N. Madgearu³³, stăruind asupra excepțiilor destul de numeroase care reduceau efectele pozitive ale etatizării subosului din 1923 și ale legii minelor din 1924, sublinia că statul, ca să poată deveni realmente stăpînul zăcămintelor miniere, trebuia să aștepte cîteva decenii³⁴. Mai mult, legile economice din 1924 au fost calificate de Virgil Madgearu ca un „program de dictatură economică”³⁵. Alături de partidele opoziționiste, unele asociații au făcut numeroase contrapropuneri la textul proiectului de lege³⁶.

Cît privește prevederile în legătură cu capitalul străin, național-țărăniștii au fost pentru participarea necondiționată a acestuia la exploatarea subosului minier, participare fără de care — se credea — România era în primejdie de a pieri³⁷. Acestei concepții i-au slujit și politicieni din alte partide burgheze. Astfel, în 1924, C. Argetoianu, exprimînd punctul de vedere al „Partidului Poporului”, arăta că măsurile de restrîngere a colaborării cu capitalul străin puteau fi dăunătoare intereselor țării într-o perioadă cînd pentru refacerea ei erau necesare investiții masive, care nu se găseau în țară³⁸. După părerea sa, în politica internă nu trebuia făcut nici un gest, nu trebuia înjghebat nici un așezămînt care să „jignească susceptibilitatea” capitalului străin³⁹. În legătură cu această problemă, Partidul Național-Democrat, al cărui lider era marele istoric N. Iorga, a prevăzut, în baza unei corelații strînse între politica externă și cea economică a statului, întărirea legăturilor cu marii aliați occidentali, îndeosebi cu Franța, adică cu „prieteni veritabili ai țării”, fără tutelă și fără tendințe de acaparare⁴⁰.

Ca și în cazul etatizării subosului, guvernul liberal, în fața opoziției guvernamentale în creștere, a oscilat între fermitate și șovăială, ceea ce explică numeroasele concesii făcute în legislația economică. La aceasta a contribuit și faptul că din însăși guvernul liberal au făcut parte o serie de notorii partizani ai capitalului străin⁴¹. Cuvîntările reprezentanților majorității, ca și ale mai multor membri din guvern, roșite pe un ton moderat, au căutat, în scopul de a tempera opoziția și

³¹ „Viitorul”, 21 iunie 1924.

³² Dezbaterile adunării deputaților”, 23 iunie 1924, p. 3212.

³³ Ibidem, p. 3256 și urm.

³⁴ Idem, 25 iunie 1924, p. 3260.

³⁵ V. N. Madgearu, *Dictatură economică sau democrație economică*, București, 1925, p. I.

³⁶ Vezi *Memoriul Asociației Inginerilor și Tehnicienilor din Industria Minieră cu privire la proiectul noii legi a minelor*, București, 1924.

³⁷ *Programul și statutele partidului național-țărănesc*, 1926... p. 18; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 59—60; *Legea minelor cu expunere de motive*, București, 1924, p. 415; V. N. Madgearu, *Bazele noii politici economice*, București, 1929, p. 59.

³⁸ C. Argetoianu, *Îndrumări politice*, București, 1924, p. 29.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ N. Iorga, *La situation politique de la Roumanie d'après sa Constitution*, în „*l'Année politique française et étrangère*”, an. II (1926), fasc. 1, 43—44.

⁴¹ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, Editura Academiei, 1960, p. 38—39.

cercurile interesate, să legitimizeze principiile proiectului legii minelor și să asigure neîntrerupt că prevederile legii nu vor jena interesele nimănui.

O altă lege care a favorizat agravarea contradicțiilor în sînul cercurilor conducătoare o constituie legea comercializării. Guvernarea liberală din anii 1922—1926 a abordat problema organizării pe bază de bugete industriale a marilor servicii publice ca C.F.R., R.M.S. și P.T.T., cît și problema scoaterii din administrația statului a unor importante bogății, care interesau în mod deosebit marea finanță liberă. Dezbaterile parlamentare în legătură cu această lege au demonstrat — după cum s-a remarcat în zilele noastre⁴² — că administrarea bunurilor și serviciilor economice ale statului trebuia organizată pe principii noi, de autonomie financiară, administrativă și tehnică, regia birocratică directă dovedindu-se necorespunzătoare. Adevărata luptă între partidele burgheze s-a dat însă în jurul problemei participării capitalului privat la exploatarea bunurilor statului, care, în condițiile guvernării liberale, deschidea larg porțile extinderii cîmpului de activitate a finanței membrilor din P.N.L.

Cu toată opoziția partidelor burgheze, guvernul liberal a reușit să scoată din patrimoniu statului și să treacă sub comanda P.N.L., întreprinderi și importante bogății: cîmpurile de gaz metan, în care scop au intrat în societatea mixtă „Sonametan”, acaparîndu-i 60% din acțiuni, a constituit regia maxită Copșa Mică—Cugir, Societatea carboniferă Lonea, I.A.R., Societatea Orient Radio (Rador), Societatea de difuziune radiotelefonică, a reorganizat serviciul C.F.R. în 1925 și P.T.T. în 1927⁴³. Faptul că Partidul Național Liberal, interesat în primul rînd în dezvoltarea industriei, a guvernat aproape în întreaga perioadă a stabilizării relative a capitalismului a determinat o reacție vie în cercurile legate înainte de toate de agricultură. Ca atare, contradicțiile din sînul cercurilor conducătoare în legătură cu sectorul agricol al economiei au pornit din apreciere perfect întemeiată că din dorința de a crea României o independență industrială cît mai accentuată s-au luat măsuri de protecție și încurajare a industriei și s-a neglijat în bună parte preocuparea pentru dezvoltarea agriculturii. În acest compartiment al economiei, cel mai activ în opoziție a fost Partidul Țărănesc, care cerea ca politica investițiilor să fie reechilibrată în așa fel încît grosul capitalului să fie îndreptat spre finanțarea agriculturii (cooperăției) și a industriei prelucrătoare de produse agricole⁴⁴.

Divergențe puternice s-au manifestat în sînul cercurilor conducătoare și au agravat raporturile între partidele burgheze în domeniul transporturilor. Legea liberală din 17 iunie 1925⁴⁵ privitoare la organizarea și exploatarea C.F.R. a fost aspru criticată de politicieni, fie pentru motivul că nu realiza autonomia completă, fie pentru că leza interesele statului. În loc să scoată realmente C.F.R. de sub influența factorului politic, așa cum a pretins, guvernul liberal a subordonat mai mult această instituție elementului politic⁴⁶, a creat din autonomie „o regie subordonată nu în primul rînd intereselor sale de partid, ci subordonată intereselor trustului său financiar-industrial”⁴⁷. Divergențele în acest sector au sporit și datorită faptului că monopolul asupra administrației căilor ferate a atras după sine monopolul asupra producției regiunilor carbonifere.

Nefiind concepută după dorința tuturor partidelor, legea respectivă a suferit modificări, după cum vom arăta mai tîrziu, la fiecare schimbare de guvern, creînd prin consiliu o cale de infiltrare și influență politică în administrația C.F.R. Con-

⁴² M. Maievschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României între cele două războaie mondiale*, Editura științifică, București, 1957, p. 148.

⁴³ V. N. Madgearu, *Bazele noiei politici economice...*, p. 32, 55.

⁴⁴ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 60.

⁴⁵ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 597—610.

⁴⁶ „Argus”, 2 octombrie 1926.

⁴⁷ V. Madgearu, *Politica căilor ferate. Un discurs parlamentar*, București, 1927, p. 15.

tradițiile în acest domeniu aveau să crească în intensitate în legătură cu fixarea atitudinii partidelor față de capitalul străin. În timp ce guvernul liberal, în opera de refacere a C.F.R., a pus accent mai mult pe propriile mijloace, respingând unele oferte străine oneroase⁴⁸, celelalte partide burghize, ca și numeroși contemporani, au opinat cu precădere, dar diferențiat, pentru capitalul străin⁴⁹. Problema contractării unui împrumut pe piața externă pentru refacerea căilor ferate preocupase însă și pe liberali. Astfel, în timpul Conferinței financiare internaționale de la Paris din ianuarie 1925, Vintilă Brătianu a tratat și cu o delegație a unui grup financiar american chestiunea unui asemenea împrumut⁵⁰. Tratatul au eșuat din cauza condițiilor excesiv de grele pe care grupul le punea României. În aprilie același an reprezentanții grupului amintit au sosit la București, fiind dispuși să acorde un împrumut pe baza gajării veniturilor brute ale C.F.R. și la nevoie și din buget⁵¹.

Semnificative în ce privește raporturile între partide sînt contradicțiile determinate de politica financiară a P.N.L. Oameni de afaceri, mari bancheri și comercianți, moșieri nu aveau decît de profitat de pe urma întăririi leului și ca atare au cerut să se pună capăt inflației. Soluția revalorizării, propusă de liberali, a fost aspru criticată de partidele burghize opoziționiste și de reprezentanți ai burgheziei industriale, care își dădeau seama că deflația putea crea consecințe negative asupra profiturilor. V. Madgearu învinuia pe Vintilă Brătianu că nu are o politică monetară, că a orientat pînă la încheierea convenției dintre stat și B.N.R. politica financiară în direcția revalorizării, în eficacitatea căreia n-a mai crezut apoi⁵². M. Manoilescu, în scopul de a nu dezvălui că obținerea profiturilor era lezată prin revalorizare, s-a erijat în apărător al contribuabilului, susținînd — fapt adevărat — că baza deflației o constituie fiscalitatea excesivă pusă asupra maselor populare. În cele din urmă, el a recunoscut că la repația profitului deflația va avantaja pe bancheri și rentieri și-i va dezavantaja pe industriași, ceea ce constituia o „imensă imoralitate”⁵³.

Proiectul revalorizării a fost acceptat cu toate criticile ce i s-au adus. Au existat divergențe și asupra momentului cînd aceasta trebuia realizată. În cele din urmă, la 19 mai 1925, s-a trecut la aplicarea ei, prin încheierea între stat și B.N.R. a două convenții speciale⁵⁴, una relativă la lichidarea totală a datoriilor statului la B.N.R., a doua avînd ca obiectiv prelungirea și modificarea unora din dispozițiile legii de constituire a B.N.R.

Prelungirea privilegiului B.N.R. a sporit opoziția unor cercuri burghize⁵⁵, nu atît împotriva actului în sine, cît a paridului liberal care monopoliza viața economică a țării, avantajînd proprii partizani⁵⁶. Prelungirea privilegiului a fost apre-

⁴⁸ *Rezultatele politicii bugetare a guvernului liberal din anii 1922/1923—1928 față de declarațiunile calomnicase ale șefului guvernului național-tărănesc*, București, 1929, p. 17; „Economia națională”, nr. 1/1922, p. 4—5; „Argus”, 15 februarie 1926.

⁴⁹ Victor V. Badulescu, *Situația financiară a căilor ferate*, București, 1924, p. 24; „Economia națională”, nr. 7/1927, p. 411—412; „Argus”, 10 mai 1926 și 15 iulie 1927.

⁵⁰ „Dezbaterile adunării deputaților”, 4 decembrie 1925, p. 456.

⁵¹ „Adevărul”, 26 aprilie 1925; „Argus”, 30 ianuarie 1925.

⁵² V. N. Madgearu, *Reforma monetară și Banca Națională. Un discurs parlamentar*, București, 1925, p. 8, 34.

⁵³ M. Manoilescu, *De la leul hirtie la leul aur*, București, 1925, p. 9—10.

⁵⁴ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 959—967.

⁵⁵ Vezi Marin I. Stănoiu, *Noua convenție a statului cu Banca Națională*, Craiova, 1925, p. 4—9, 11, 15—16; „Ardealul economic, politic, social”, Cluj, 9 iunie 1925, p. 1; „Dezbaterile adunării deputaților”, 3 decembrie 1926, p. 110—112.

⁵⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor*..., p. 452.

ciată chiar ca un pericol economic din cauza concepțiilor greșite în problema monetară⁵⁷. Însuși autorul convenției a recunoscut că discuțiile în parlament asupra ei au luncat pe făgașul polemicii politice, nu pe linia eficacității sau nu a acestei legi⁵⁸. Ideea că prelungirea convenției îngăduia P.N.L. să monopolizeze viața economică este argumentată și cu faptul că în 1924 când unele instituții și întreprinderi au cerut înființarea de societăți de credit comercial, după modelul celei de credit industrial, P.N.R. a combătut propunerile.

Obligația statului de a achita datoria către B.N.R. a permis P.N.L., să dispună de sume mari care să-i îngăduie acapararea a cât mai multe bogății. În afară de aceasta, posedind aproape o duzină de mari bănci bucureștene, P.N.L. deținea monopolul financiar în țară.

În consecință, în guvernarea 1922—1926, liberalii, prin „naționalizare” și „comercializare”, prin prelungirea privilegiului B.N.R. și extinderea operațiunilor ei asupra întregului teritoriu au urmărit să realizeze „marele lor plan de concentrare a tuturor bogățiilor țării în minile oligarhiei, punând sub stăpânirea și controlul lor o mulțime de noi și noi întreprinderi”⁵⁹. Agravarea contradicțiilor în sinul cercurilor conducătoare în legătură cu un asemenea proces s-a desfășurat simultan și în strins raport cu acțiunea de regrupare a forțelor burgheze pe noi coordonate sociale în baza unor concesi făcute de liberali⁶⁰.

Faptul că P.N.L. deținea posturile cheie în economia țării, că făcuse din instituția monarhică o asociată, a determinat ca tot el să decidă asupra succesului la guvern în persoana generalului Al. Averescu, liderul „Partidului Poporului”, care era dependent din punct de vedere economic de liberali. „Partidul Poporului” a fost adus la guvern ca succesor al „elementelor de ordine” sub hegemonie liberală. Structura lui era formată, între altele, din „resturile vechilor boieri, ai vechilor conservatori expropriați prin reforma agrară”⁶¹, care și-au plasat despăgubirile în industrie, bănci, comerț, agricultură. Guvernul Averescu — o încercare de a reduce viața politică a României la echilibrul între două partide⁶², ca în vechiul sistem bipartit — avea menirea de a prelungi dominația liberală, de a „continua opera de consolidare a oligarhiei și a servi exclusiv interesele acesteia, de a zdrobi orice rezistență a muncitorimii și țărănimii”⁶³. Mărturisind acest scop prin declarația că „se va păstra o continuitate în lucrări și nu se va schimba din vechile legiuri decât acele prevederi la care se va constata că o modificare este imperios necesară”⁶⁴, Averescu a continuat în linii generale politica internă și externă a guvernului liberal de mai înainte. Această declarație vine în contradicție cu o altă făcută tot de generalul Averescu că nu-și va consacra guvernarea operei de aservire față de liberali⁶⁵.

Aducerea lui Averescu la guvern, la 30 martie 1926, a avut drept consecință, pe de o parte, intrarea liberalilor în „opozitie”, iar pe de altă parte, grăbirea procesului de fuziune a partidelor național și țărănesc. Într-adevăr, Partidul Na-

⁵⁷ Toma B. Aburel, *Pericolul economic al prelungirii privilegiului Băncii Naționale din cauza concepțiilor greșite în problema monetară*, Galați, 1925, p. 2—8.

⁵⁸ Vintilă Brătianu, *Convențiunile cu Banca Națională*, București, 1925, p. 4.

⁵⁹ „Lupta de clasă”, nr. 1/1926, p. 18—19.

⁶⁰ Vezi, de pildă, Luca Baroncea, *Reforma financiară cu remediile pentru salvarea țării pe calea regulării creditului public*, București, 1922, p. 281; „România industrială” din 1925, pr. 640, p. 8 și nr. 661, p. 9; din 1926, nr. 671, p. 5, nr. 672, p. 2, 8, nr. 676, p. 2, 3, nr. 678, p. 2, nr. 682, p. 2, 8, nr. 680, p. 7, nr. 685, p. 3, 5 nr. 690, p. 5, nr. 691, p. 7, 8.

⁶¹ „Lupta de clasă”, nr. 2—3/1926, p. 5.

⁶² Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, (București), 1927, p. 6—7.

⁶³ „Viața muncitoare”, 19 iunie 1927, p. 1.

⁶⁴ „La Roumanie nouvelle”, 15 aprilie 1926, p. 3; „Argus”, 2 aprilie 1926: Arhiva Istorică Centrală, Fond M.A.I., dosar 107/1926, f.1.

⁶⁵ „Adevărul”, 4 iunie 1926.

țional, care reprezenta interesele burgheziei industriale și financiare din Transilvania și Banat nu mai putea rezista politicii liberale fără o alianță cu țărâniștii. Actul fuziunii a sporit opoziția celor două partide față de liberali⁶⁶ și guvernul Averescu, care constituia o aripă a acestora.

Pentru înțelegerea veridică a raporturilor între partide, a procesului de agravare a divergențelor din sinul clasei dominante în perioada de 15 luni cât a guvernat „Partidul Poporului”, trebuie să avem în vedere că au existat puternice contradicții chiar la nivelul cabinetului în legătură cu politica lui economică și financiară. Divergențele din guvern erau determinate de structura eterogenă a partidului. Opozanții erau înregimentați în două curente principale: agrarian și industrial. Exponenții celor două curente erau Garoflid și Lapedatu, care s-au confruntat îndeosebi în problema taxelor de export. În timp ce Garoflid era adeptul concepției agrare, de protejare și încurajare a producției agricole, Lapedatu era partizanul concepției bancaro-industriale liberale de creare a unei puternice industrii, care să asigure independența economică a țării⁶⁷. Poziția lui Garoflid se încadra în curentul de descătușare a exportului, de îndepărtarea măsurilor luate în trecut, dictate de interese fiscale. Divergențele dintre cei doi miniștri au crescut atât de mult încât și unul și celălalt și-a depus demisia. Pentru a înlătura neînțelegerile, Averescu a făcut un compromis în fixarea taxelor de export⁶⁸. Referindu-se la acest fapt, C. Argetoianu scria în memoriile sale că în guvern, două luni după alegeri, „situația, departe de a se consolida, devenise din cele mai precare. Tutela liberală era mai apăsătoare ca la început. Ion Lapedatu la finanțe era observatorul și agentul lui Vintilă Brătianu — pe de altă parte, Garoflid la agricultură și Manoilescu, subsecretar de stat la finanțe, erau adversarii neîmpăcați, dar și nelămuriți ai politicii vintiliste și reprezentau curentele noi economice și financiare, dar le reprezentau fără vlagă și fără vre-un plan de acțiune”⁶⁹. În acest sens, în sinul guvernului se contura tot mai precis un curent pentru emanciparea de sub tutela lui Vintilă Brătianu și pentru realizarea unor proiecte noi, pentru îndepărtarea lui Lapedatu, omul liberalilor⁷⁰.

Guvernul Averescu, pentru a se elibera într-o anumită măsură de dependența față de liberali, a încercat să strângă în jurul său partide burgheze și grupări antiliberale, să exploateze chestiunea succesiunii la tron și a regenței și să găsească un sprijin la puterile occidentale, îndeosebi la Italia. În fapt, „Partidul Poporului” nu reprezenta „o forță politică reală destul de puternică pentru a se putea impune contra liberalilor”⁷¹. El n-a putut să aibă o politică internă și externă în totalitate proprie. Lipsit de o pondere însemnată în economie, fără rădăcini adânci în clasa dominantă, guvernul Averescu a fost „puternic” atâta timp cât s-a conformat directivelor politicii P.N.L. Tentativa sa de independență a înăsprit atât de mult divergențele cu liberalii, încât Vintilă Brătianu a declarat că generalul Averescu, care în opoziție a dat dovadă de multă „cumințenie” în comparație cu celelalte partide burgheze, fapt care i-a ușurat sarcina de a deveni succesorul P.N.L. la conducerea țării, iar în anii de guvernare a manifestat multă „neascultare” și „anarhie”⁷², „n-a corespuns scopului pentru care a fost adus. N-a desființat pe naționali, n-a suprimat pe țărâniști. Situația politică rămâne dar tot neclarificată. Regimul Averescu nu poate invoca deci nici un motiv ca să se menție”⁷³. De altfel,

⁶⁶ C. Smogorzewski, *La Roumanie a un tournant de son histoire. Le cabinet Maniu*, Paris, 1929, p. 13.

⁶⁷ „Adevărul”, 29 iulie 1926.

⁶⁸ Idem, 30 iulie 1926.

⁶⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., Fond Argetoianu, partea VII, nr. 1, caiet 37, f. 32—33.

⁷⁰ „Adevărul”, 22 iulie 1926.

⁷¹ „Lupta de clasă”, nr. 2—3/1926, p. 8.

⁷² „Adevărul”, 3 septembrie 1926.

⁷³ Idem, 25 iunie 1926.

însuși Averescu era conștient că datorită încercării de a nu consacra guvernarea sa operei de aservire față de P.N.L., aceasta putea fi considerată ca ultima⁷⁴. Unii autori au enunțat ideea, care coincide cu cea exprimată mai sus, că ori de câte ori a guvernat, Averescu a fost stingerit de atotputernicia familiei Brătianu⁷⁵.

Pentru a realiza o oarecare independență față de liberali, Averescu a trebuit să folosească — după cum bine s-a remarcat atunci⁷⁶ — succesele electorale pentru o victorie economică. În acest scop, uzînd de parlament, el a căutat să facă schimbări în legislația liberală, fapt care a învrăjbit raporturile dintre cele două partide în jurul unor probleme ca: tariful vamal, deflația, împrumutul extern, taxele de export, contactele cu capitaliștii străini, legea spirtuoaselor etc. Contradicțiile dintre liberali și averesceni pot fi considerate mai curînd, nu ca divergențe între două partide, ci între P.N.L. și o aripă a lor⁷⁷. În măsura în care interesele celor două părți au coincis, ele au venit în contradicție cu interesele Partidului Național-Tărănesc îndeosebi, principalul partid burghez antiliberal.

Dezacordul dintre averescani și liberali a fost provocat de faptul că P.N.L., monopolizînd totul, se opunea „oricărei dezvoltări independente a industriei, a comerțului și a băncilor, tinzînd să le subordoneze trustului lor organizat, centralizat și sprijinit de puterea statului”⁷⁸. Capitaliștii iviți după primul război mondial, ca și marii proprietari înregimentați în „Partidul Poporului”, în măsura în care au încercat să apere interesele lor economice în mod independent, s-au lovit de rezistența liberalilor. Intențiile de a schimba convenția încheiată în 1925 de stat cu B.N.P. pentru a se admite o nouă emisiune acoperită cu devize aur, de a proteja producția agricolă în dauna industriei, de a schimba legislația economică din 1924 și altele au constituit tot atîtea cauze care au agravat divergențele dintre liberali și averescani.

O problemă importantă care a scos pe prim plan contradicțiile dintre cele două părți a fost tariful vamal, a cărui modificare era cerută de acea parte a burgheziei care căuta să se dezvolte independent. Măsurile economice încercate în anii 1926—1927 în direcția aceasta au dat speranță unei părți a burgheziei că se urmărește o descătușare a exportului, fapt atît de convenabil ei. Măsurile loveau în primul rînd în liberali și în adepții concepției lor. Agitarea în acei ani a reducerii taxelor de export a stîrnit protestul liberalilor, care, căuțind să-și apere propriile lor interese, au argumentat că datorită acestora echilibrul bugetului ar primi „o grea lovitură”⁷⁹, iar reducerea taxelor la import „ar da o serioasă lovitură valutei”⁸⁰. În același scop, liberalii arătau că pentru evitarea pericolului unei inflații, prin aducerea capitalului străin, trebuia menținut un regim sever al taxelor de export⁸¹. Protecțiile de import de 10—30% nu ofereau garanții eficace pentru ocrotirea industriei liberale de concurența străină. De aceea, burghezia din P.N.L. a protestat sub motivul că sistemul preconizat „este condamnat și prin experiența anterioară și prin consecințele care pot decurge dintr-însul”⁸². Contradicțiile pe această temă au mers atît de departe încît liberalii au cerut categoric guvernului Averescu să nu acorde nici o concesie asupra tarifului minimal, să nu încheie convenții comerciale decît dacă în schimbul aplicării tarifului minimal se vor obține concesii echivalente aplicabile pentru articolele de export, să nu se acorde clauza națiunii celei mai favorizate decît obținînd în schimb de la fiecare țară avantaje care să permită importul produselor agricole, silvice, petrolifere și

⁷⁴ „Adevărul”, 4 iunie 1926.

⁷⁵ Cezar Papacostea, Ștefan Zeletin. *Viața și opera lui*, București, 1935, p. 14.

⁷⁶ „Argus”, 2 aprilie 1926.

⁷⁷ „Lupta de clasă”, nr. 1/1926, p. 21.

⁷⁸ Idem, nr. 2—3/1926, p. 6.

⁷⁹ „Dezbaterile adunării deputaților”, 17 decembrie 1926, p. 212.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Idem, 24 iunie 1927, p. 2657.

alte din țara noastră, să garanteze industriei ocrotirea în cazul în care creșterea leului ar micșora protecția vamală⁸³.

Contradicțiile între partide s-au agravat și cu prilejul ridicării prețului tutunului, al sării și al transportului pe C.F.R., monopoluri care nu erau subordonate guvernului Averescu⁸⁴. Divergențele s-au manifestat cu aceeași intensitate când s-a introdus în parlament legea fierului vechi, prin care o societate particulară primea concesiile și dreptul de antrepozitare în porturi pe timp de 50 de ani, ca și cu prilejul recomandării făcută de guvern industriașilor de petrol ca aceștia să ceară libertatea exportului șteiului brut, fapt oprit prin legea liberală a minelor⁸⁵.

Cum între legile elaborate între 1926—1927 se afla și una referitoare la înființarea unui credit agricol, care ar fi necesitat finanțarea din partea statului cu câteva sute de milioane de lei, liberalii au luat atitudine ostilă, deoarece prin societatea respectivă, „Partidul Poporului” ar fi reușit să-și asigure o oarecare independență față de finanța liberală. În același timp, creditul agricol ar fi întărit pozițiile burgheziei sătești, în care guvernul își putea găsi oricând un sprijin în viitoarele campanii electorale. Legislația agricolă a guvernului Averescu a fost apreciată, în consecință, ca rezultatul unui „intervenționism exagerat”, „intervenționism sufoant al inițiativei particulare”⁸⁶. În acest domeniu, activă a fost opoziția Partidului Național-Tărânesc, manifestată din dorința ca prin această atitudine să atragă masele țărănești sub influența partidului lor.

Averescu, din dorința de a guverna independent, a modificat și legea de organizare a căilor ferate. După cum am arătat mai sus, această lege, nefiind concepută cu acordul tuturor partidelor burgheze, a suferit modificări la fiecare schimbare de guvern. „Deși noua lege de organizare este intrată în vigoare de așa scurtă vreme — remarcă V. Slăvescu în septembrie 1926 —, nu lipsesc intențiunile modificării ei în punctele esențiale”⁸⁷. Ca urmare, la 2 februarie 1927, Averescu a înlocuit Direcția generală prin subsecretariatul de stat al Ministerului de comunicații, a luat consiliul de administrație atribuțiile privitoare la organizarea tehnică, a restrâns numărul direcțiilor de exploatare, a limitat competența acestora la controlul și supravegherea exploatarei. Averescu mărturisise, de altfel, că primul act cerut regentei a fost ca să semneze abrogarea legii C.F.R. din 1925⁸⁸. Prin modificările aduse, Subsecretariatul de stat a devenit înainte de toate un organ „eminamente politic”⁸⁹. În nici o chestiune consiliul nu avea drept de vot deliberativ, ci numai consultativ.

Și această lege a fost aspru criticată de partidele burgheze opoziționiste, între care se afla atunci și P.N.L., îndeosebi pentru faptul că suprima „autonomia”⁹⁰. Politica lui Averescu de a se infiltra în această întreprindere s-a lovit de rezistența liberalilor, care au apreciat legea ca fiind contra intereselor „statului”, ca un amestec politic în conducerea C.F.R.⁹¹. Liberalii și-au sprijinit afirmațiile și pe atitudinea unor societăți, care, în schimbul unor concesiuni economice promise de ei, s-au ridicat împotriva proiectului de reorganizare a căilor ferate. Legea a

⁸³ „Dezbaterile adunării deputaților”, 24 iunie 1927, p. 2657.

⁸⁴ Idem, 11 decembrie 1926, p. 140.

⁸⁵ „Viitorul”, 7 mai 1927.

⁸⁶ „Dezbaterile adunării deputaților”, 21 iunie 1927, p. 2561.

⁸⁷ Victor Slăvescu, *Organizarea Căilor Ferate Române. Legea din 17 iunie 1925*, în „Analele economice și statistice”, an. IX (1926), nr. 9—10, p. 36.

⁸⁸ *Cuvîntul d-lui general Averescu rostit în ședințele Senatului de la 4 și 5 noiembrie 1927*, București, s.a., p. 51.

⁸⁹ „Dezbaterile Senatului”, 13 septembrie 1927, p. 128 și urm.

⁹⁰ „Dezbaterile adunării deputaților”, 18 decembrie 1926, p. 489; Tancred Constantinescu, *Organizarea și exploatarea căilor ferate*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 1, p. 34.

⁹¹ „Dezbaterile adunării deputaților”, 15 ianuarie 1927, p. 489.

stîrnit vii proteste și în rîndul celorlalte partide burghize opoziționiste. La 22 ianuarie 1927 Virgil Madgearu deplîngea în Cameră „superficialitatea cu care se prezintă un proiect de o așa de mare însemnătate”⁹². Dezbaterile din parlament au scos la iveală nu numai interesul „Partidului Poporului” de a subordona C.F.R. politiciii sale, dar și agravarea divergențelor dintre partide. Astfel, după părerea lui Brătianu, legea conținea germeii înăsprii raporturilor liberalo-averescane⁹³. În acest spirit, legea lui Averescu a fost apreciată ca „prima bătălie cîștigată de guvern în contra opoziției și în special contra partidului liberal”⁹⁴. Divergențele aveau să se ascuțită în legătură cu problema participării finanței străine la înzestrarea C.F.R. Oferta societății vieneze Warchalowsky, făcută și sub guvernarea liberală, de a înființa în România o fabrică de locomotive și vagoane, fapt care ar fi întărit și potențialul economic al „Partidului Poporului”, s-a lovit de rezistența burgheziei liberale. Aceeași poziție este luată în momentul cînd Averescu a întocmit un proiect de lege pentru construirea a șapte fabrici de materiale C.F.R., în urma căreia firma străină amintită putea dobîndi mari avantaje. Acordul a fost considerat de liberali ca un „contract monstruos”, ca rezultatul unor „concesii surprinzătoare”⁹⁵. La discutarea proiectului însă atitudinea liberalilor a devenit „blindă”⁹⁶, pe măsură ce au primit asigurări că au acces la această afacere. Faptul subliniază că divergențele economice dintre cele două partide s-au atenuat, în parte, datorită frontului comun făcut în împărțirea avantajelor sau în renunțarea la acele afaceri care nu prezentau o bună rentabilitate pentru ele. Sub acest din urmă aspect merită de menționat renunțarea la învoiaia pe care statul român a încheiat-o la 18 februarie 1927 cu societățile Skoda—Ringhoffer, considerată de Lapedatu — cel care a și semnat-o — și de Averescu ca un aranjament nefavorabil României⁹⁷.

Chestiunile financiare au constituit un alt teren propice ascuțirii contradicțiilor la nivelul clasei dominante în vremea guvernării lui Averescu. Forța predominantă a liberalilor în economie le-a permis să exercite un control asupra politicii financiare, indiferent dacă erau sau nu la guvern. În anii guvernării sale, 1926—1927, Averescu s-a străduit, în scopul de a realiza o oarecare independență față de liberali, să facă și din sectorul financiar o sursă de întărire materială a partidului lui. În acest scop, a încercat să facă o nouă emisiune la B.N.R. De îndată ce intenția respectivă a fost cunoscută, P.N.L. s-a arătat hotărît să proclame răsturnarea lui Averescu⁹⁸. De teamă de a nu-și scurta singur timpul de guvernare, el nu s-a atins de chestiunea unei noi emisiuni la B.N.R.

Eșuînd în politica financiară pe plan intern, Averescu a căutat o salvare în contractarea unor împrumuturi externe. Problema contractării unui împrumut peste hotare, pe fondul căreia s-au agravat raporturile între partidele burghize, a constituit una din cele mai discutate chestiuni din anii 1926—1927.

La agravarea contradicțiilor între partide în problema financiară au contribuit într-o largă măsură național-tărăniștii, deoarece „Partidul Poporului” s-a obligat să nu atace directivele generale ale politicii financiare ale partidului liberal, el acceptînd ca liderii P.N.L. să-i fixeze liniile principale, iar guvernul să se ocupe numai de detalii⁹⁹. Național-tărăniștii, căutînd să-și dezvolte mijloacele de atragere a maselor țărănești sub influența lor au declarat deschis că politica financiară a guvernului Averescu constituie un atentat la forțele productive ale

⁹² V. Madgearu, *Politica căilor ferate...*, p. 3.

⁹³ *Cuvîntul d-lui general Averescu...*, p. 29.

⁹⁴ Alex. Cuzin, *Legea organizării căilor ferate în parlament*, în „*Analele economice și statistice*”, an. X (1927), nr. 1—2, p. 92.

⁹⁵ „Viitorul”, 4 august 1926.

⁹⁶ „Dezbaterile adunării deputaților”, 24 februarie 1927, p. 1077.

⁹⁷ „Dimineața”, 20 martie 1927.

⁹⁸ „Adevărul”, 19 iunie 1926.

⁹⁹ „Dezbaterile adunării deputaților”, 12 februarie 1927, p. 834.

națiunii¹⁰⁰. În vederea contractării unui împrumut extern, el a luptat în două direcții, spre Italia și Germania. Cea mai favorizată în această direcție a fost Italia, cu care s-a contractat un împrumut cu prețul pătrunderii ei în economie, îndeosebi în industria petrolului¹⁰¹, cîștigării pieței noastre pentru desfacerea produselor sale și a celui mai bogat grînar al Europei orientale¹⁰².

Contractarea împrumutului într-o țară cu monedă slabă a stîrnit nemulțumirea opoziției guvernamentale care nu vedea în acest act decît „gestul Italiei”¹⁰³, rezultatul sugestiei dată de ea în acest sens¹⁰⁴. Negocierile economice româno-italiene au înverșunat mai cu seamă raporturile liberalo-averescane. Ofensiva liberală a fost întărită în momentul în care s-au contractat cele 200.000.000 de lire italiene. Folosindu-se de nemulțumirea maselor împotriva înrobitorului împrumut, și național-tărăniștii au arătat că el constituie o greșeală a guvernului¹⁰⁵.

Înainte de a contracta împrumutul din Italia, Averescu a căutat să întărească, în același scop, relațiile cu Germania pe calea unui împrumut¹⁰⁶. Pînă la un punct, încercările întreprinse au convenit și liberalilor¹⁰⁷. O parte a burgheziei a ajuns la concluzia că trebuie înlăturate toate piedicile care se opuneau reluării acestor relații.

Analiza politicii economice a guvernului Averescu ne arată că liberalii au reușit în mare măsură să apere interesele lor economice chiar în perioadele în care au cedat conducerea statului unui alt partid. În urma presiunilor liberalilor, Averescu a încheiat „pacea economică” cu ei. Ca atare, în bună parte, legile lor economice au rămas neschimbate, iar Averescu a primit, în schimb, „cu inima ușoară, compensația unor locuri bine remunerate în societățile privilegiate prin aplicarea acestor legi”¹⁰⁸. Cu toate acestea, împrumutul din Italia nu este decît unul din rezultatele abaterii sale de la politica economică a liberalilor.

La revenirea P.N.L. la guvern în 1927, multe din legile elaborate de cabinetul precedent au fost abrogate sau modificate, ca o expresie a instabilității

¹⁰⁰ „Dezbaterile adunării deputaților”, 21 ianuarie 1927, p. 711.

¹⁰¹ Pentru a putea realiza mai bine intențiile Italiei de a acapara petrolul nostru în contul împrumutului, ministrul plenipotențiar și atașatul militar al Italiei la București au făcut la sfîrșitul lunii iunie 1926 și începutul lunii următoare o vizită în regiunea petrolieră a Văii Prahovei. Ca un prim rezultat, subsecretariatul de stat al Ministerului de finanțe a intervenit pentru a se autoriza exportul a 200 vagoane de țiței în Italia („Viitorul”, 16 mai 1927), cu scopul de a se pune în practică angajamentele luate la Roma.

¹⁰² „Societatea de mîine”, Cluj, 26 septembrie și 3 octombrie 1926, p. 638; „Viața muncitoare”, 19 iunie 1927.

¹⁰³ „La Roumanie nouvelle”, an. II (1926), nr. 15, p. 81—82.

¹⁰⁴ „Argus”, 13 mai 1926.

¹⁰⁵ „Adevărul”, 23 septembrie 1926.

¹⁰⁶ N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 208.

¹⁰⁷ Interesați în păstrarea monopolului asupra economiei țării, liberalii nu puteau îngădui în acel timp ca negocierea unui împrumut în Germania să ia forma unui act concret. Mărfurile germane ar fi creat un primejdios concurent pentru produsele indigene. Revenirea atît de grabnică a capitalului german ar fi renăscut acele întreprinderi și ar fi impulsionat pe acea burghezie care a stat pînă la primul război mondial sub influența lui. Prezența acestuia ar fi antrenat o parte a burgheziei opoziționiste, îndeosebi din Transilvania și Banat, interesată în sfîrșimarea monopolului liberal.

¹⁰⁸ V. N. Madgearu, *Turtuța economică*, Editura „Dreptatea”, p. 153.

politicii economice¹⁰⁹, ceea ce era în dauna refacerii și consolidării economiei naționale.

În consecință, deși marea burghezie și-a întărit în perioada 1922—1928 pozițiile în societate, ea, ca clasă socială, a fost măcinată de contradicțiile inevitabile, care însoțesc evoluția ei. Opoziția principală, la nivelul clasei dominate, s-a manifestat între burghezia grupată în P.N.L. și celelalte partide, îndeosebi național-țărănesc, ca și între P.N.L. și „Partidul Poporului”. De frica maselor, partidele burgheze opoziționiste au evitat însă să ducă o luptă consecventă pentru nimicirea dictaturii economice și politice liberale.

LES CONTRADICTIONS ENTRE LES PARTIS BOURGEOIS DE LA ROUMANIE CONCERNANT LA POLITIQUE ÉCONOMIQUE (1922—1928)

RÉSUMÉ

Partant de la constatation que le développement des forces de production se réalise sous le régime capitaliste dans le cadre de la manifestation de contradictions spécifiques pour la bourgeoisie, que ce développement ne pourrait progresser que dans les limites d'une série d'oppositions et de leur précision, ce qui explique les conditions et les raisons de son évolution l'auteur met en évidence que, dans ce procès, les dirigeants se comportent différemment. Leur attitude contradictoire est la conséquence inévitable de la division de la classe bourgeoise en fractions, à cause de différents intérêts. En Roumanie, pendant la période de 1922 à 1928, une nouvelle impulsion a été donnée au capitalisme et a permis la consolidation de la domination économique et politique de la grande bourgeoisie ce qui met en évidence l'aggravation des contradictions parmi les dirigeants de la Roumanie. La consolidation de la domination économique et politique se reflète dans le fait que, durant cette période, le capital national a maintenu au pouvoir, sauf une interruption de 15 mois en 1926—1927, le parti libéral, le plus fort et mieux organisé des parti bourgeois. Grâce à un riche matériel documentaire, l'auteur insiste surtout sur quelques aspects des contradictions, provoquées par l'application des programmes économiques des deux partis, qui ont gouverné le pays, dans cette période — le parti national-libéral et le „parti du peuple”.

Les divergences entre les partis ont pénétré dans tous les secteurs de la vie économique. Les libéraux ont rencontré une forte résistance pour la nationalisation du sous-sol, pour l'élaboration des lois économiques, surtout pour la loi des mines, dans la réalisation du programme économique connu sous la formule „par nous même” qui mettait à la base du redressement économique, le capital national.

Le fait, que le parti national-libéral détenait les fonctions les plus importantes dans l'économie de l'Etat, et qu'il avait fait de la monarchie son associée, a déterminé le roi de nommer comme président du Conseil le général Averescu, le leader du „parti du peuple”. Le général, bien qu'il ait déclaré continuer le programme du parti libéral, a cherché à obtenir quelque indépendance, a l'aide d'un succès électoral pour remporter une victoire économique. Dans ce but, il a cherché à modifier la législation économique libérale. Le fait a semé la discorde entre le parti libéral et le parti du peuple surtout sur le problème du tarif douanier, de la défla-

¹⁰⁹ Una din acestea a fost legea referitoare la organizarea C.F.R., votată sub Averescu. După abrogarea ei, la 13 august 1927 a fost repusă în vigoare, cu unele modificări, legea din 1925. De data aceasta, legea liberală a putut fi aplicată aproape doi ani, adică până la 1 iulie 1929, când s-a publicat de național-țărăniști legea pentru crearea regiei autonome a C.F.R.

tion, de l'emprunt extérieur, les contacts avec les capitalistes étrangers, la réorganisation des chemins de fer et de la Banque Nationale.

Une grande opposition a organisé le parti national-paysan aux deux partis, qui ont gouverné entre 1922—1928, en accusant les libéraux de dictature économique et les partisans du général Averesco de docilité à l'égard du parti national-libéral.

La conclusion qui se détache de cet article est que même si la situation de la grande bourgeoisie s'est consolidée dans cette période, sa position, comme classe sociale, a été rongée par les contradictions inévitables qui ont suivi son développement, procès qui connaîtra une grande ampleur dans la période historique suivante.

RELATII ROMÂNNO-GERMANE ÎN PERIOADA 1928—1932

DE

J. BENDITER și I. CIUPERCA

Înfrângerea Germaniei în primul război mondial a însemnat și diminuarea temporară a preponderenței deținute pînă în 1914 în comerțul țărilor din Europa centrală și de est.

Deși învinsă, Germania, fără a părăsi ideea unei politici mondiale, a înțeles să acorde prioritate reluării unor planuri mai vechi în legătură cu această zonă. Industria germană, mai puțin distrusă de război și alimentată cu credite americane și engleze, a început să simtă lipsa foștilor clienți adăugînd rațiuni economice, hotărîtoare, unui deziderat politic!

Încercarea de reluare a expansiunii către Europa centrală și de est era favorizată și de menținerea încă de către Germania a calității de țară importatoare de cereale. Este încontestabil că utilitatea acestei calități a Germaniei pentru țările din sud-estul european a sporit pe măsura agravării crizei economice concretizate, printre altele, și în imposibilitatea desfacerii cerealelor lor. De asemenea, merită subliniat că interesul german față de țările din sud-estul european avea loc, cum arăta economistul Madgearu, în condițiile cristalizării convingerii că ieșirea din criză se poate face numai prin forțe proprii — concluzie impusă și de eșecul conferințelor agrare care au avut loc între anii 1930 și 1932².

Privite sub acest unghi, relațiile dintre Germania și țările est-europene pun în evidență tendința Germaniei de a se arăta un client interesat în achiziționarea produselor cerealiere ale Țugoslaviei, României, Poloniei, Ungariei și Bulgariei. Fără a diminua importanța reală pentru Reich a materiilor prime din țările de mai sus, subliniem intenția Germaniei de a se folosi de greutățile provocate de criza economică din 1929—1933 în țările bogate în produse agricole din Europa în vederea atingerii unor scopuri politice. Urmărind și pe această cale să împiedice organizarea unei rezistențe a țărilor din sud-estul Europei împotriva poli-

¹ Henri Lichtenberger et Paul Petit, *L'imperialisme économique allemand*. Flammarion, Paris 1918, p. 165—166.

² V. N. Madgearu, *Relațiunile comerciale între țările din Europa centrală înainte de Anschluss*, în „Independența economică”, an. XXII, 1939, nr. 1, p. 18—19.

licii de revizuire a tratatelor de pace, cercurile politice germane influente sperau chiar să le schimbe orientarea politicii lor externe.

Fără a intra în amănuntele acordurilor care au reglementat relațiile economice ale Germaniei cu țările din Europa centrală și de est între 1928 și 1932, este instructiv să urmărim cum a fost pusă în practică și adaptată la condițiile specifice ale fiecăreia din aceste țări expansiunea economică a Germaniei. Din această perspectivă vom aborda relațiile româno-germane între anii 1928 și 1932.

Atât de complexe pînă în 1916 și dure pentru România pînă în 1918, relațiile româno-germane se intrerup aproape complet în primii zece ani de după pacea de la Versailles. Imposibilitatea apropierii celor două țări se datoră unor consecințe ale războiului denumite generic creanțele speciale ale României asupra Germaniei³. O sumă considerabilă, evaluată la aproximativ 3 milioane lei aur ar fi trebuit plătită României de către Germania drept compensație pentru actul ilegal — și recunoscut multă vreme ca atare — al emisiunii de bilete prin Banca Generală Românească în valoare de peste 2 miliarde lei și pentru valoarea mărfurilor jidicate, tot în mod ilegal, prin punerea anticipată în aplicare a tratatului de la București din 7 mai 1918.

Dacă dreptul României era incontestabil, apărarea lui a devenit și mai dificilă prin scoaterea creanței românești din capitolul reparații și indicația de a se reglementa prin tratative directe cu Germania⁴. Soluția tratatelor bilaterale simplifica numai în aparență problema. În realitate, șansa României, rămasă în fața Germaniei fără sprijinul aliaților, devenea din ce în ce mai mică, iar Germania s-a putut eschiva mai ușor acuzând precaritatea situației sale economice sau chiar prioritatea plăților în contul reparațiilor⁵.

Fără îndoială că diplomația germană a înțeles exact poziția României și cu tot interesul ce-l avea în recistigarea pieței românești, devenită și mai utilă în urma actului desăvîrșirii unificării statului național și prin politica liberală de industrializare, n-a manifestat grabă în a oferi satisfacție românilor. De-a lungul negocierilor desfășurate în mai multe etape în cei zece ani⁶, partea românească a persistat în cererea de a i se recupera integral creanța neadmitînd a discuta validitatea ei ci numai modul de plată. Susținerea acestui punct de vedere a devenit și mai anevoioasă după conferința miniștrilor de finanțe aliați (ianuarie 1923) cînd cu toate rezervele formulate de România⁷, Germania a început să conteste validitatea creanței românești afirmînd că toate plățile sale sînt definitiv reglementate prin planul Dawes.

³ M. O. nr. 59 din 28 februarie 1925, p. 1362, 1420. Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823—1933*, București, 1934, p. 315—317. I. Răducanu, *Probleme financiare în legătură cu pacea de la București*, București, Editura „Viața cooperativă”, 1919, p. 15.

⁴ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Editura Politică, București, 1967, p. 166.

⁵ *Mémoire exposant le point de vue du gouvernement roumain au sujet de l'obligation de l'Allemagne de rembourser la couverture de la Reichsbank constituée de la Banque Générale Roumaine*, Imprimerie de l'Etat, Bucarest, 1925, p. 74.

⁶ Vom menționa doar principalele momente: în februarie (1921) guvernul german oferă României 500 locomotive, sugerînd plata comenzii prin prelevarea sumei reprezentînd contravaloarea lor din depozitul de la Reichsbank constituit drept acoperire pentru biletele Băncii Generale Române și reglementarea ulterioară a creanței globale; misiunea Ritcher (mai 1921) discută cu Titulescu aceeași problemă; misiunea Dernburg (decembrie 1922) tratative începute la Paris (1922) de Vintilă Brătianu cu dr. Ruppel, întvederea Averescu-Stresemann (1927), misiunea Lapadatu trimisă la Berlin de guvernul Averescu (1927), convorbirile purtate de Vintilă Brătianu și N. Titulescu cu Stresemann (1927) și misiunea Oromolu care a și încheiat convenția din 10 noiembrie (1928).

⁷ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 163.

Împrejurările arătau, fără îndoială, că tergiversarea reglementării diferențelor financiare cu Germania era în defavoarea României. Acest adevăr, recunoscut ca atare de guvernul Averescu⁸, fusese constant subliniat de opoziție. Discutând în Adunarea Deputaților expozeul lui Vintilă Brătianu asupra reparațiilor, cu speciale referiri la diferențele cu Germania, Virgil Madgearu ataca pe ministrul de finanțe liberal căruia îi reproșa, între altele, neurmărirea cu destulă asiduitate a creanțelor speciale atît prin tratative directe cu Germania cît și prin intervenții pe lîngă comisia reparațiilor⁹. Deputatul țărănist socotea atunci — februarie 1925 — că poziția liberalilor în negocierile cu Germania dăunează intereselor țării prin inflexibilitatea ei de natură să ducă la un război economic cu totul înoportun¹⁰ și se considera mult mai realist sîngerînd: „să se salveze ce se poate salva..., să putem ajunge la un acord forțet cu Germania pentru a primi ceea ce se putea primi”¹¹.

Cînd s-a constatat că revalorizarea nu mai era posibilă și că stabilizarea de fapt trebuia legalizată, problema reglementării diferențelor cu Germania¹² a căpătat o importanță deosebită fiind impusă ca o condiție a realizării împrumutului de stabilizare¹³.

Conclucrarea marilor puteri în spiritul acordului de la Locarno însemna pentru România acceptarea tranșării diferențelor cu Germania într-un moment cu totul defavorabil ei. Este adevărat că guvernul român a încercat „să ocolească cît i-a fost posibil sprijinul financiar al Germaniei...”¹⁴ tocmai datorită acestor diferențe, dar, probabil, argumentele Băncii Franței, care și asumase inițiativa negocierilor privind stabilizarea leului și precedentul oferit de eșecul stabilizării belgiene¹⁵ datorită lipsei acordului tuturor băncilor de emisiune, au convins guvernul român să accepte situația.

Partea germană mai era favorizată de faptul că balanța comercială a României

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, Arh. M.A.E.), fond 71, 1925—1939, Germania, Relații cu România, vol. 97, p. 18.

⁹ M. O. nr. 59 din 28 februarie 1925, p. 1420.

¹⁰ Idem, p. 1424.

¹¹ Ibidem.

¹² Urmărim doar acest aspect al negocierilor împrumutului de stabilizare — problemă de care s-a ocupat și alți autori. Vezi E. Bold, *Contribuții la cunoașterea împrejurărilor în care au fost contractate de România împrumuturile de stat din anul 1929 și 1931*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași, (serie nouă), secțiunea III, (științe sociale), a. Istorie, filologie, tom. XX, anul 1963, p. 37—55. De asemenea, menționăm că referiri asupra relațiilor româno-germane pînă în 1932 găsim în studiile semnate de Ioan Chiper (*Relațiile româno-germane în 1933*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 4/1968) și A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, Editura Științifică, București, 1965.

¹³ André Tibal, *Les relations économiques de la Roumanie et de l'Allemagne în „L'Esprit International”, 4e année, 1930, p. 54*. O condiție a înfăptuirii stabilizării era reluarea serviciului datoriei publice externe în sensul rediscutării condițiilor de contractare și rambursare a împrumuturilor ce fuseseră emise pe paritatea aur, adică, 100 franci=81 mărci=100 lei aur. Pentru refacerea creditului nostru extern a trebuit să încheiem convenții cu principalele țări creditoare (Franța, Marea Britanie, Germania etc.). Necesitatea reglementării diferențelor cu foștii creditori este subliniată și în lucrări românești apărute în 1928. Vezi Ion Răducanu, *Stabilizarea noastră și cîteva probleme în legătură cu ea*, București, Cultura Națională, 1928, p. 60.

¹⁴ „Bursa” nr. 1224 din 15 aprilie 1928, p. 357.

¹⁵ Dr. N. I. Moruzi, *Stabilizarea monetară în Belgia*, în *Stabilizarea monetară în Europa și consecințele ei economice*. Editura revistei „Analele economice și statistice”, București, 1928, p. 269 și *passim*.

cu Germania, după 1926, devenise favorabilă României¹⁶, așa încît cercurile comerciale și financiare germane insistau asupra necesității „menajării clienților buni”¹⁷. Mai mult, în 1927, cînd aceste cercuri au înțeles că eșecul tratativelor cu guvernul Averescu este și expresia unei prudențe politice sugerate de Londra¹⁸, ele au repropus României că „face o politică mioapă”, că „se leagă de măruntișuri”¹⁹ (înțelegîndu-se prin aceasta biletele Băncii Generale — n.n.s.) și că ar avea foarte mult de cîștigat din colaborarea cu Reich-ul care „nu-și întinde mîna asupra căilor ferate, cum ar face-o, fără îndoială, Anglia sau America, și nu pretinde nici un fel de asigurări speciale”²⁰.

În asemenea împrejurări activitatea misiunii Oromolu, trimisă la Berlin în vederea stingerii litigiilor cu Germania, n-a fost lipsită de dificultăți. Dorința sinceră de înțelegere a negocierilor „n-a exclus o aprigă apărare a intereselor țărilor respective”²¹, declara șeful delegației române după negocieri ce se desfășuraseră de-a lungul a mai bine de trei luni (august—noiembrie 1928).

Cum în cei zece ani problema recuperării creanțelor speciale asupra Germaniei depășise, ca rezonanță, cabinetele ministeriale, negocierile de la Berlin erau în atenția opiniei publice românești. Inflexibilitatea delegației germane făcea, astfel, și mai penibilă situația guvernului liberal. Este semnificativ din acest punct de vedere că în perioada negocierilor de la Berlin nici un organ de presă românesc de prestigiu nu aborda relațiile româno-germane fără a-și exprima speranța — destul de abil formulată de Titulescu în convorbirile cu Stresemann la San Remo în februarie 1928²² — că nu vom deveni debitorii Germaniei; cu alte cuvinte, că vom reglementa litigiile cu Germania în condiții cît mai puțin oneroase pentru noi.

De aceea, la Berlin, s-a luptat pentru a se păstra aparențele și cu toate acestea „Convenția Oromolu”²³, semnată la 10 noiembrie 1928²⁴, nu dădea satisfacție României decît pentru a 33-a parte din cererea ei inițială, adică, în loc de trei miliarde lei aur Germania oferea 75,5 milioane mărci ceea ce echivala cu 3 miliarde lei hîrtie²⁵. În plus, România se obliga să recunoască și să revalorizeze în aur

¹⁶ Notăm că de la declarația de război din 1916, care a însemnat și abrogarea tratatului de comerț, vamal și de navigație cu Germania, încheiat în 1893, relațiile comerciale cu această țară n-au cunoscut o altă reglementare (exceptînd tratatul din 7 mai 1918 lovit cu nulitate de convenția generală de armistițiu din noiembrie 1918) pînă la învoiala comercială din noiembrie 1928. Vezi F. C. Nano, *Condica tratatelor și altor legăminte ale României 1354—1937*, București, 1938, p. 180—188. Schimburile comerciale între cele două țări — de altfel destul de active — s-au realizat la nivelul firmelor particulare.

¹⁷ André Tibal, *op. cit.*, p. 52—53. I. Saizu și C. Botez, *Contribuții la cunoașterea situației comerțului României între anii 1922—1928*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași, (serie nouă), secțiunea III, (științe sociale), b) Științe filozofice, economice și juridice, tom. XIV, an. 1968, p. 192. Vezi și observațiile ziarului polonez „New Kurjer” din 11 februarie 1926, în Arh. M.A.E., fond 71, 1925—1939, Germania, relații cu România, vol. 97, p. 14.

¹⁸ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 599—600.

¹⁹ Arh. M.A.E., fond 71, 1925—1939, Germania, Relații cu România, vol. 97, p. 34 (extras din *Berliner Börsen-Courier* din 8 iunie 1927).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ „Viitorul” nr. 6627 din 17 noiembrie 1928, p. 5.

²² André Tibal, *op. cit.*, p. 54.

²³ Denumirea completă este: Convenție între România și Germania destinată a pune capăt diferendelor financiare existente între cele două guverne. Vezi *Codul Hamangiu*, vol. XVII.

²⁴ Semnarea convenției se face de către aceeași delegație — Oromolu — căreia nu i se retrăsese plenipotența după venirea național-tărâniștilor la putere.

²⁵ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 661—662. „Viitorul” nr. 6227 din 17 ianuarie 1928, p. 5.

rentele românești antebelice deținute de Germania, să modifice legea pentru lichidarea drepturilor și intereselor sușilor foști inamici din 13 iunie 1923²⁶, să renunțe a mai reclama valoarea biletelor Băncii Generale și a prestațiilor în contul tratatului de la București, să remită guvernului german o confirmare scrisă din partea Băncii Naționale a României, confirmare care va constitui adeziunea acestei bănci la declarația de reglementare definitivă a litigiilor financiare și să retragă plîngerile Băncii Naționale a României împotriva Reichsbank-ului depuse la Tribunalul arbitral internațional²⁷.

Conținutul convenției nu putea stârni entuziasm în cercurile politice și financiare din țară: totuși, încheierea ei a creat o atmosferă de destindere în relațiile dintre cele două țări. Declarațiile făcute de M. Oromolu la Berlin²⁸ și la București²⁹, semnificative în această privință, subliniază „lipsa de pagubă” pentru România și insistă mai ales asupra „noului orizont ce se deschide țării în toate domeniile activității economice și financiare”³⁰. Nu este mai puțin adevărat că și Germania favoriza crearea acestei atmosfere. Pentru Reich, recucerirea pieței românești continua să fie un obiectiv important și o componentă a unei politici europene clar formulată de G. Stresemann³¹ și urmărită cu abilitate. Felul cum a fost primită misiunea Răducanu³² la Berlin (decembrie 1928) era semnificativ în acest sens. „Deutsche Diplomatiscbe Politiscbe Korespondenz”³³ comenta favorabil sosirea la Berlin a ministrului național-țărănist și sublinia că acordul din 10 noiembrie creează în Germania și România speranțe „într-o învioreare și extindere a schimburilor economice”.

Acest deziderat fiind parțial și provizoriu îndeplinit prin Învoiala comercială din 10 decembrie 1928³⁴, diplomația germană începe tatonările în vederea încheierii unui tratat comercial. Astfel, legația germană din București a înaintat un memoriu³⁵ guvernului român la 14 martie 1929, prin care, după ce se exprima încă odată satisfacția pentru încheierea convenției din 10 noiembrie, se arată că guvernul german socotește că „pasul cel mai important pentru normalizarea relațiilor germano-române ar fi încheierea unui tratat³⁶ comercial și că ar primi favorabil ralierea guvernului român la acest punct de vedere”.

²⁶ Menționăm că această lege fusese promulgată în urma eșecului tratatelor româno-germane din decembrie 1922 cu intenția de a determina guvernul german să reia negocierile începute de fostul ministru al coloniilor — Dernburg. Modul punerii în aplicare a legii n-a avut efectul scontat asupra Germaniei și a produs puternice nemulțumiri ale opoziției. Vezi Gh. Dobroviic, *op. cit.*, p. 495. M.O. nr. 59 din 28 februarie 1925, p. 1419.

²⁷ „Bursa” nr. 1257 din 2 decembrie 1928, p. 1204.

²⁸ „Viitorul” nr. 6224 din 14 noiembrie 1928, p. 5.

²⁹ „Viitorul” nr. 6227 din 17 noiembrie 1928, p. 5.

³⁰ Arh. M.A.E., fond 71, 1925—1939, Germania, Relații cu România, vol. 97, p. 38 (telegrama nr. 12797 din 17 octombrie 1929, semnată N. Petrescu-Comnen).

³¹ Vezi *Les papiers de Stresemann*, Paris, Plon, 1932, Tome II, *passim*.

³² La Berlin, I. Răducanu a reușit să semneze la 6 decembrie 1928, un Protocol final (Protocolul Ritter-Răducanu — M.O. nr. 1 din 1929) care modifica parțial convenția din 10 noiembrie 1928. Modificările dovedesc că Germania înțelegea să arate mai multă maleabilitate cu reprezentantul guvernului național-țărănesc care-și punea atâtea speranțe — risipite de criza economică cu brutalitate — în fertilizarea economiei românești cu ajutorul capitalului străin. Polemica Răducanu-Oromolu scoate în evidență că, de fapt, pentru moment, cea mai importantă realizare a ministrului național-țărănist era mobilizarea înainte de termen a celor 75 milioane mărci acordate României de Germania prin convenția din 10 noiembrie 1928.

³³ Citat de „Dreptatea” nr. 343 din 1 decembrie 1928, p. 4.

³⁴ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 185.

³⁵ Arh. M.A.E., Fond Convenții 2 G₁₄, 1929—1931, vol. I, nepaginat.

³⁶ În privința terminologiei folosite pentru caracterizarea relațiilor comerciale între state, acceptăm punctul de vedere formulat de Al. Hallunga, în *Studii de*

Cum la Berlin se cunoștea intenția guvernului român de a modifica tariful vamal, partea germană propunea discuții preliminare care să faciliteze „terminarea mai grabnică a viitoarelor tratative comerciale”³⁷, examinarea proiectului german de tratat și cunoașterea reciprocă a legislației privind impozitele.

Legatia română din Berlin, condusă de N. Petrescu-Comnen, pregătea înființarea Camerei de comerț româno-germane care să contribuie la cunoașterea posibilităților de schimb ale celor două state³⁸. Totuși, atît tratativele pregătitoare cît și cele oficiale în vederea încheierii unei convenții comerciale româno-germane au mers destul de greu deși parte a finanței și a industriei germane își asigurase o însemnată participare în economia țării de-a lungul anului 1929. Unele produse germane țineau din nou capul listei produselor străine importate de România³⁹.

Nici sacrificiile făcute de guvernul român prin introducerea noului tarif vamal (1 august 1929) n-au contribuit la grăbirea tratativelor. În timp ce tariful Madgearu, vizînd prioritatea agriculturii⁴⁰ în economia României, cuprindea reduceri de taxe vamale la produsele industriale ale țărilor cumpărătoare de cereale și mai ales ale Germaniei, Comisia comercială a Reichstagului adoptase proiectul guvernului german cu privire la noile taxe vamale asupra importului de cereale (decembrie 1929), taxe simțitor mărite⁴¹, cu excepția celei asupra porumbului. Măsura luată de guvernul german sub presiunea exercitată a partidului agrarian lovea în interesele țărilor exportatoare de cereale. Reprezentantul României la Berlin, împreună cu reprezentanții Iugoslaviei, au luat inițiativa „de a supune examenului guvernelor respective ideea unei acțiuni comune”, la care să se asocieze și alte guverne interesate.

Informînd Ministerul de Externe despre această inițiativă reprezentantul român considera că „o asemenea acțiune însoțită de amenințarea cu aplicarea tarifului maximal ar avea un efect salutar înlesnind poziția socialistilor din Germania ostili sporirii taxelor asupra cerealelor”⁴². Ministrul român preciza că a atras atenția lui Stresemann în mod „apăsător” asupra „consecințelor dezastruoase ce ar putea avea ridicarea taxelor cerută de agrarieni asupra viitoarelor negociațiuni relative la tratatul de comerț”⁴³.

În aceste împrejurări, la 25 ianuarie 1930, începeau tratativele la Berlin între delegația română condusă de Grigore Antipa și delegația germană în frunte cu dr. Posse în vederea încheierii unei convenții comerciale prin care România urmărea să realizeze plasarea cerealelor sale pe piața germană, problemă tot mai dificilă în condițiile crizei economice mondiale.

politică economică externă a României, București, 1932, vol. I, p. 4—5, unde propune denumirea de *tratat* pentru contractele politice între state, iar pentru angajamentele internaționale economice termenul *convenție*. Același autor precizează că *acordurile comerciale* se deosebesc de convenții prin aceea că revocarea lor se poate face cu mai multă ușurință.

³⁷ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1929—1931, vol. V, Aide-Mémoire al legăției germane din 14 martie 1929.

³⁸ Idem, telegramă expediată de la Berlin, nr. 9175 din 19/VII/1929.

³⁹ „Bursa” nr. 1304 din 3 noiembrie 1929, p. 1125.

⁴⁰ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 439.

⁴¹ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931, vol. II, Memoriul „*Convenția preferențială germano-română din 1931*” semnat Ing. P. N. Panaitescu. Autorul constată că o caracteristică a relațiilor comerciale româno-germane între 1929—1932 este desfășurarea lor în condițiile sporirii taxelor germane la import și a scăderii importului de cereale din România.

⁴² Arh. M.A.E., Fond Convenții 2 G₁₄, 1929—1931, vol. I, telegrama nr. 68751 din 18 noiembrie 1928, semnată N. Petrescu-Comnen.

⁴³ *Ibidem*.

Correspondența trimisă de la Berlin de șeful legăției române, N. Petrescu-Comnen, relevă pe de o parte tendința României de a grăbi tratativele⁴⁴, iar, pe de altă parte, părerea germană că momentul ales pentru tratative nu era tocmai potrivit⁴⁵ datorită opoziției puternice a agrariilor radicali⁴⁶. Deoarece diminuarea taxelor vamale germane nu putea fi luată în discuție fără a risca neratificarea de către Reichstag a viitoarei convenții, secretarul de stat Schubert propunea soluționarea importului de cereale românești „în afara tratatului de comerț propriu-zis”⁴⁷, adică prin găsirea unui mod de a restitui României suma pierdută ca urmare a ridicării acestor taxe în Germania.

Venirea guvernului Brüning la putere nu ușurează sarcina delegației române ci dimpotrivă. A crescut forța opoziției agrariene, ajungându-se pînă la a se cere „denunțarea tuturor convențiilor existente”⁴⁸, și imputernicirea guvernului de a urca fără limită taxele asupra cerealelor în funcție de fluctuația prețurilor⁴⁹.

Soluția acceptării la import a cerealelor românești prin ocolirea convenției a fost reluată de noul cabinet cu precizarea că Germania se poate obliga să acorde numai 5 milioane mărci din cele 12 milioane considerate de serviciul statistic german drept pierdere a României⁵⁰ urmînd ca restul de 7 milioane „să fie garantat — conform unei propuneri din partea noastră — de către industria germană”⁵¹. Delegația germană își exprimă neîncrederea că România va accepta să facă industriei Reich-ului comenzi atît de importante. Germania a reușit totuși să-și asigure destule avantaje. La sfîrșitul celor șase luni de tratative, presărate cu amenințări și măsuri coercitive⁵² s-a ajuns tot la o soluție provizorie: acordul comercial din 18 iunie 1930⁵³, prin care cele două țări își acordau reciproc clauza națiunii celei mai favorizate, adică, Germania beneficia de tariful minimal român pînă la 28 februarie 1931, cînd expira acordul, iar produsele cerealiere românești urmau să suporte taxele vamale protecționiste germane. Germania acorda în compensație suma derizorie de 3,5 milioane mărci.

Tratativele cu Germania se dovediseră ineficiente pentru desfacerea producției agricole românești. Producînd la un preț de cost mai ridicat decît țările exportatoare de peste ocean, România și celelalte țări est-europene suportau și mai greu protecționismul german⁵⁴. Criza economică mondială contribuia la înrăutățirea situației din România și din celelalte țări sud-est europene. Era momentul în care, la inițiativa României, se încearcă o solidarizare a acestor țări în vederea evitării concurenței cerealelor transoceanice prin obținerea unei derogări unilaterale de la clauza națiunii celei mai favorizate, adică, a unui tratament preferențial.

⁴⁴ Arh. M.A.E., Fond Convenții 2 G₁₄, 1929—1931, vol. I, telegrama nr. 11539 din 18 septembrie 1929.

⁴⁵ Idem, telegrama nr. 1333 din 6 februarie 1930.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Idem, telegrama nr. 1333 din 6 februarie 1930.

⁴⁸ Idem, telegrama nr. 3081 din 28 martie 1930 semnată Aurelian (N. Petrescu-Comnen părăsise legăția din Berlin la 22 martie 1930).

⁴⁹ Idem, telegrama nr. 6133 din 10 aprilie 1930.

⁵⁰ „Bursa” nr. 1336 din 22 iunie 1930, p. 669 aprecia pierderea reală a României la 60 milioane mărci.

⁵¹ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1929—1931, vol. I, telegrama nr. 3721 din 14 aprilie 1930.

⁵² „Bursa” nr. 1336 din 22 iunie 1930, p. 669.

⁵³ M. O. Nr. 142 din 30 iunie 1930.

⁵⁴ Dacă numărul indice al cheltuielilor de exploatare în agricultură pe anul 1929 era 135,2, indicele prețurilor produselor agricole nu reprezenta decît 80,5 cu tendință de scădere. Vezi dr. N. G. V. Gologan *Anul 1929 economic*, în „Analele economice și statistice”, an. XIII, nr. 3—4, martie—aprilie 1930, p. 88.

Soluția preconizată de țările producătoare de cereale sub presiunea dificultăților create de criză era parțial convenabilă cercurilor germane, care nutreau speranța recistigării piețelor acestor țări ⁵⁵.

Pe bună dreptate aprecia Legația română din Berlin că „Germania n-ar vedea cu ochi răi asocierea țărilor din estul Europei pe baza unei clauze preferențiale... În această grupare va trebui să intre, mai curînd sau mai tîrziu, și Germania, și Austria și speranța ei este de a realiza astfel Anschluss-ul. Este ceea ce nu vrea Franța... Aici stă nodul problemei uniunii țărilor din Europa Centrală pe baza clauzei de preferință” ⁵⁶.

Este cunoscut că țările Europei centrale nu ar fi fost de acord cu realizarea unor asemenea obiective.

La începutul lunii martie 1931 se reiau tratativele româno-germane la Viena, concomitent cu negocierile germano-austriece în vederea încheierii unei convenții comerciale definitive prin care Germania să acorde tratament preferențial cerealelor românești ⁵⁷.

Potrivit rapoartelor venite de la Berlin ⁵⁸, în momentul începerii tratativelor cu România exista o atmosferă favorabilă. Cu toate acestea tratativele n-au mers deloc ușor. Fără să constituie factorul cel mai important, în cercurile germane interesate au apărut unele deosebiri de vederi ⁵⁹ cu privire la acceptarea cerealelor românești la un regim preferențial. Prezintă interes contrapropunerea făcută de aceste cercuri prin care se sugera României să încheie cu Germania o convenție specială, în afara clauzei națiunii celei mai favorizate, indiferent dacă o asemenea convenție s-ar numi „uniune vamală sau altmînter”. O parte a cercurilor agrare germane se declara de acord cu această propunere arătîndu-se dispusă să acorde țărilor din sud-estul Europei taxe preferențiale pe bază de reciprocitate adică statele vizate să acorde Germaniei compensații pentru produsele sale industriale. Această „bunăvoință” a cercurilor agrare — arata reprezentantul țării la Berlin — se explică prin faptul că ele „nu socotesc statele din sud-estul european concurențe deoarece Germania este în stare să cumpere tot surplusul lor de produse agricole pentru a acoperi propriile sale trebuințe” ⁶⁰.

Rețin atenția propunerile făcute de a realiza chiar o uniune vamală ca și cea de a se acorda unele avantaje tuturor țărilor din sud-estul Europei. Aceste propuneri nu erau străine de cercurile care au reușit să determine guvernul Brünning, în februarie 1931, „să sugereze guvernului de la Viena încheierea unei uniuni vamale austro-germane. Pe bună dreptate se apreciază că „în locul unui Anschluss politic cerut de partidul nazist, deocamdată guvernul german încerca realizarea unui Anschluss economic” ⁶¹. La 14 martie 1931, Germania, prin

⁵⁵ Dr. Ioan Mătăsaru, *Chestiuni economice la Geneva*, în „Analele economice și statistice” an. XIII, nr. 8—9—10, august—octombrie 1930, p. 18.

⁵⁶ Arh. M.A.E., Fond 71 Germania, 1921, 1933, vol. I, p. 97.

⁵⁷ La prima adunare generală a Camerei de comerț germano-română de la Berlin (20 februarie 1931), dr. Hartman sublinia necesitatea activării exportului german în sud-estul Europei exprimînd dispoziția Germaniei de a acorda României „vămi preferențiale sau chiar contingentarea pentru anumite produse românești”. (vezi „Bursa”, nr. 1372 din 8 martie 1931, p. 231).

⁵⁸ André Tibal, *La Roumanie devant la projets d'entente danubienne* în „L'Europe centrale”, nr. 13, 26 mars 1932, p. 237—238.

⁵⁹ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931, (vol. II), Raportul 9129 din 17 noiembrie 1931 trimis de la Berlin de G. Tașcă.

⁶⁰ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931, vol. II, telegrama nr. 2075 din 6 martie 1931.

⁶¹ Jacques Chastenot, *Déclin de la Troisième République, 1931—1938*, Hachette, Paris, 1962, p. 13; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz, Paris, 1962, p. 152. P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, Tome huitième, *Les crises du XXe siècle, II, De 1929 à 1945*, Hachette, Paris, 1958, p. 60.

Curtius, lansează planul „asimilării condițiilor vamale și politico-comerciale între Germania și Austria”. De partea austriacă, planul Curtius avea sprijinul lui Schöeber — speranța pangermanismului în guvernul austriac. Planul Curtius, pe care guvernul german a căutat să-l prezinte drept o inițiativă pe linia rezolvării problemelor europene în spiritul ideii ministrului de externe francez Briand de federalizare a Europei, a produs o puternică reacție în Franța, în țările Europei centrale și în cadrul Micii Întelegeri. Tocmai în aceste momente la Viena se desfășurau tratativele economice germano-române, paralel cu cele dintre Germania și Austria.

Partea germană s-a grăbit să explice delegației române că era vorba de un acord principal care avea să fie pus în aplicare abia în 1932 și prin care se urmărea „o unificare progresivă a tarifului de import și o politică comercială după norme comune”. S-a arătat, de asemenea, că în cazul realizării acestui acord, Austria și Germania își păstrau libertatea de a încheia separat tratate de comerț „bineînțele în concordanță cu politica comercială comună”. Orice alt stat putea să adere la acest acord, a subliniat reprezentantul delegației germane. Tot el a explicat că, de fapt, cunoștea tratativele începute încă în noiembrie 1930 de guvernul german cu cel austriac.

Bănuind intențiile Germaniei și pentru a risipi îndoilele apărute în legătură cu poziția României, guvernul român trimitea la Viena instrucțiuni care precizau poziția României, urmînd a fi însușite și aplicate de delegația care negocia cu Germania. Astfel, de la Palatul Sturza se trimitea o telegramă⁶² ministrului țării la Viena, Caius Brediceanu, prin care i se cerea să ia contact imediat cu președintele delegației române pentru a-i atrage atenția că după lansarea acordului în privința căruia „România și aliații săi au făcut exprese rezerve (proiectul de uniune vamală Curtius — Schoeber — n.ns.) se interpretează în mod tendențios negocierile ce avem noi la Viena rîspîndindu-se *zvonul* că, tratînd în uceluși timp cu Austria și Germania, aprobăm indirect uniunea vamală a celor două țări. Întimplarea fortuită (sic!) că negocierile se fac la Viena cu ambele state aruncă în unele cercuri oarecare nesiguranță asupra alitudinii României. De aceea, delegația noastră trebuie să procedeze cu mai multă băgare de seamă, neacceptînd nici o sugestie de legare a negocierilor cu cele două țări de proiectul uniunii vamale”.

Negocierile româno-germane au fost întrerupte la 11 aprilie 1931, delegația română fiind rechemată la București⁶³. Rechemarea precipitată a delegației române a creat îngrijorare în cercurile germane. Ministrul de finanțe al Reichului după ce și-a exprimat regretul pentru întreruperea tratatelor, a ținut să adauge cu ocazia discuției purtate cu un reprezentant al țării noastre: „decizia guvernului român va arăta dacă România preferă creditele ce i-ar acorda Franța posibilității ce-i oferă Germania de a-și vinde mărfurile”⁶⁴.

Cauza întreruperii tratatelor trebuie căutată îndeosebi în îngrijorarea țărilor din sud-estul Europei față de ravagiile crizei și față de ofensiva pornită în această zonă a Europei de către Germania. România a fost printre țările din sud-estul Europei care n-a încetat să insiste pentru acțiuni concertate ale marilor puteri și pentru luarea unor măsuri speciale cu privire la țările din Europa centrală,

Autorul consideră că „guvernele germane din 1931—1932 amenințate de progresul mișcării național-socialiste căutau un succes exterior” — „și că în proiectul de uniune vamală cu Austria „Germania a suferit un eșec incontestabil”. F. G. Stambrook, *The German — Austrian Customs Union Project of 1931: A study of German methods and motives* în „Journal of Central European Affairs, volume XXI, April, 1961, 1, p. 15—44.

⁶² Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931 (vol. II), telegrama nr. 19921 din 1 aprilie 1931 expediată de la București.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Idem, vol. II, telegrama 3594 din 22 aprilie 1931.

sugerînd acordarea unui tratament vamal preferențial produselor agricole ale acestor țări⁶⁵.

În momentele de îngrijorare create de înăsprirea situației interne și de unele acțiuni internaționale, între care încercarea de anexare economică a Austriei ocupa un loc deosebit, s-a întrunit la București conferința Micii Înțelegeri (3—6 mai 1931). Această conferință avea loc la numai câteva zile după ce guvernul francez emisese ideea realizării tratamentului preferențial în cadrul unor acorduri multilaterale. Se încerca, astfel, o soluție pentru oprirea ofensivei economice germane sau, cel puțin, pentru întârzierea ei. Incontestabil că o asemenea soluție era mai greu de aplicat dacă ne gândim la dificultatea coordonării intereselor mai multor state. Totuși, chiar Franța nu-și putea permite să ceară pur și simplu unei țări ca România, pentru care cerealele aveau o importantă pondere în structura exportului⁶⁶, să renunțe la încheierea unui acord bilateral cu Germania. Dificultatea reală a României o determina să prezinte o soluție, fie și provizorie. Programul francez prevedea, în afară de opoziția față de uniunea vamală austro-germană și de măsuri care să contribuie la îmbunătățirea situației economice în Germania și Austria, „studierea posibilităților de a soluționa lipsa de capital și de credit a țărilor din Europa centrală, realizarea unor înțelegeri industriale și agrare cu caracter internațional, crearea unui organism comun de vânzare și cumpărare a cerealelor, instituirea unui ajutor financiar internațional și a unui regim preferențial pentru statele agricole”⁶⁷.

Fără îndoială că țările Micii Înțelegeri erau dispuse să țină seama la conferința de la București de aceste propuneri. De altfel, propunerile făcute de E. Beneș, pe care le expusese încă în aprilie în fața Comisiei de politică externă a parlamentului cehoslovac, nu se deosebesc prea mult de cele franceze⁶⁸.

Deși conferința de la București a dovedit existența unei înțelegeri între cele trei state, ca și hotărîrea Franței de a le sprijini mai mult, ea nu a însemnat însă luarea de măsuri concrete de care economia acestor țări avea nevoie.

Această situație cît și o anumită grabă a Berlinului a făcut ca delegația germană să vină la București la 3 mai 1931 pentru reluarea tratatelor. În urma unei intervenții a ministrului de externe al României, Ghica, pe lângă Legația germană din țară, delegația și-a întrerupt călătoria și s-a reîntors la Berlin. Un asemenea incident diplomatic ar fi putut nemulțumi o putere europeană ca Germania pînă la a o determina să considere rupte tratatele. Se vede că interese deosebite îndemnau Berlinul la o atitudine calmă și plină de răbdare. Ministerul de externe german a luat măsuri ca presa să observe toată rezerva și să nu publice nici o informație de natură să învenineze atmosfera. Ziarele germane s-au abținut de la orice fel de comentarii⁶⁹.

Supărarea guvernului german, cu toate măsurile de precauțiune luate, a fost exprimată de secretarul de stat Bülow cu ocazia unei conversații cu ministrul român Tașcă, căruia îi spunea: „Bucureștiul este un oraș destul de mare pentru ca

⁶⁵ V. N. Madgearu, *Relațiunile comerciale dintre țările din Europa centrală înainte de Anschluss*, în „Independența economică”, an. XXII, 1939, nr. 1, p. 18.

⁶⁶ Din totalul exportului românesc, cerealele reprezentau: 30,9% în 1929, 35% în 1930, 39,5% în 1931. Vezi Ing. I. Measnicov, *Aspectele statistice ale agriculturii românești*, în „Analele economice și statistice”, anul XXIII, nr. 10—12, octombrie-decembrie 1940, p. 13.

⁶⁷ Arh. M.A.E., Fond Mica Înțelegere, dosar 22, telegrama din 2 mai 1931.

⁶⁸ E. Beneș, *L'accord austro-allemand. Exposé fait devant la Commission des Affaires Etrangères de la Chambre des Députés et du Sénat la 23 Avril 1931, sur les propositions relatives à la solution de la crise économique européenne*, Orbis, Prague, 1931.

⁶⁹ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931, (vol. II), teleframa nr. 4514 din 8 mai 1931.

delegația germană să poată merge pe străzile lui fără a călca pe picioare pe membrii conferinței Micii Înțelegeri⁷⁰.

Guvernul român nu se grăbea să reia tratativele pentru că aștepta să aibă loc conferința de la Geneva a Comisiei europene în legătură cu problemele economice și, de aceea, preconiza reluarea tratativilor după 1 iunie 1931. Rezultatele conferinței de la Geneva au constituit o nouă dezamăgire pentru țările din sud-estul Europei. Adoptarea principală a planului Briand nu însemna atunci luarea unor măsuri urgente care cel puțin să ușureze dificultățile în care se zăbeau aceste țări. Concesiunile, dintre care unele formale, pe care le făcea planul Briand țările exportatoare de cereale, nu puteau să satisfacă nevoile lor în condițiile unei crize care cerea soluții imediat aplicabile. Poate că avea dreptate revista „Bursa” când scria că „dacă finanța franceză ar avea mai mult elan întreprinzător și mai multă înțelegere în sprijinirea politicii externe a Franței, economia românească ar găsi în concursul ei puțința de a rezista orientărilor spre care o îndeamnă criza prin care trece”⁷⁰.

La 8 iunie 1931, au fost reluate tratativele româno-germane. Printr-o telegramă trimisă la 1 iunie 1931, Ministerul de Externe de la București informa reprezentantul nostru la Berlin, în mod confidențial, că, în urma demersurilor făcute la Paris, A. Briand, recunoscând existența anumitor greutăți în realizarea unor părți ale planului francez, a lăsat să se înțeleagă că România are deplina libertate de a relua negocierile cu Germania. De la București se aprecia că ar fi momentul potrivit pentru o inițiativă românească în vederea reluării tratativilor trimițându-se, concomitent, instrucțiuni la Paris în vederea pregătirii unei atmosfere favorabile acestui act în sensul evitării unor comentarii „greșite” în presa franceză⁷¹.

Căutarea unei soluții care să faciliteze desfacerea prisosului producției agricole rămânea un obiectiv esențial pentru România. Reluate la 8 iunie 1931, la Berlin, negocierile româno-germane înaintau greu datorită unor noi și grele condiții puse de delegația germană. Reținem ca semnificativă propunerea delegației germane de a se include în tratat clauza potrivit căreia „dacă în timpul duratei convenției una din țările contractante încheie cu un stat terț o uniune vamală și are din această pricină dificultăți în aplicarea convenției, părțile contractante vor intra în negocieri fără să se poată denunța convenția”.

Înțelegând că Germania încerca prin introducerea acestei clauze să slăbească poziția României în rîndul țărilor care se pronunțaseră deschis împotriva înfăptuirii Anschluss-ului economic, delegația română și-a rezervat dreptul de a denunța convenția cu Germania în cazul în care una din părți încheie o uniune vamală cu un stat terț⁷².

De asemenea, delegația germană a încercat din nou să facă legătura între acordarea tarifului preferențial pentru cerealele românești și necesitatea acceptării de către România a unor comenzi ale industriei germane. S-a sugerat, ca și în februarie 1931, chiar încheierea unui protocol secret prin care România să se angajeze a face comenzi industriei germane oferindu-i-se în schimb înlesniri de plată și credite pe zece ani. Astfel, Societatea germană pentru construcții navale „Neptun” se oferise să furnizeze României material feroviar și alte piese necesare⁷³ iar Banca Reich-ului promitea că va căuta modalitatea creditării comenzilor ce le-ar face România industriei germane⁷⁴. Insistența și solicitudinea

⁷⁰ „Bursa” nr. 1689 din 14 iunie 1931, p. 572.

⁷¹ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931, vol. II nepaginat, teleframa nr. 32683 din 4 iunie 1931.

⁷² Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931, vol. II nepaginat, telegrama nr. 5925 din 21 iunie 1931.

⁷³ Idem, raportul nr. 1181 din 6 februarie 1931.

⁷⁴ Idem, raportul din 7 mai 1931.

Germaniei sînt probatorii în privința tendinței de a relua locul ocupat înainte de război în economia României.

Instrucțiuni speciale ale Ministerului de Externe român⁷⁵ în legătură cu această problemă indicau să se precizeze autorităților germane interesate că guvernul român nu va semna convenția în care i se vor impune comenzile industriale dar că se arată dispus să înceapă tratative în privința acceptării acestor comenzi independente de convenția preferențială care se negocia. La noile insistențe și chiar presiuni din partea germană, guvernul român și-a menținut poziția afirmată mai sus propunînd amînarea discutării comenzilor pe care România urma să le facă industriei germane, comenzi care vor fi mai întîi examinate de guvernul român „într-un spirit binevoitor”.

În aceste condiții se semnează, totuși, la 27 iunie 1931, convenția comercială româno-germană potrivit căreia urma ca cerealele românești să fie acceptate pe piața germană la un regim preferențial⁷⁶.

Dacă Germania a acceptat să semneze convenția la 27 iunie — evident nu fără a exercita anumite presiuni ca delegația noastră să se angajeze într-un fel în privința protocolului asupra comenzilor industriale⁷⁷ — faptul nu dovedește că era dispusă să-l și pună în aplicare. Delegația germană știa foarte bine că există posibilitatea evitării punerii în aplicare a tratatului. Nu ni se pare deloc inexplicabil faptul că Germania a semnat tratatul fără a exclude posibilitatea neaplicării lui. Cel puțin două motive justifică acest act: mai întîi, pînă la punerea în aplicare a tratatului, Germania păstra în rezervă un mijloc de presiune asupra României în cazul în care conjunctura internațională și interesele ei ar fi cerut-o. Apoi, tergiversarea aplicării tratatului era un mijloc mai puțin complicat de a beneficia de tariful vamal minimal român.

Este cunoscut că, la cererea Germaniei, aplicarea convenției preferențiale cu România era condiționată de acceptarea țărilor cu care Germania avea încheiate tratate pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate, obligîndu-se a uza de influența sa în aceste țări — influență ce rezulta din ponderea pe care o avea între clienții lor. Rămînea de văzut în ce măsură Germania era dispusă s-o facă.

Ca procedură se stabilise că, odată convenția semnată o acțiune diplomatică conjugată a diplomației germane și românești în capitalarele partenerilor Germaniei, să aducă în timp util acceptarea acestora pentru aplicarea convenției⁷⁸.

Cert este că în timpul acestei acțiuni diplomatice, de-a lungul căreia dificultățile n-au fost puține dacă ne gîdim la posibilitatea nesincronizării eforturilor dirijate de la București cu cele dirijate de la Berlin și la posibilitatea eschivării anumitor state de la formularea unui răspuns precis, interesul Germaniei a scăzut simțitor.

În această privință, printr-o telegramă din 13 noiembrie 1931, trimisă de la Berlin, Tașcă scria între altele: „Îmi face impresia că pe cît Germania era de doritoare, de preferință în primăvară, pe atît este de indiferentă acum la acest

⁷⁵ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1931, vol. 2, nepaginat, telegrama nr. 36883 din 23 iunie 1931.

⁷⁶ Neajungîndu-se la aplicarea convenției preferențiale cu Germania, textul convenției n-a fost publicat. Dintre toate sursele care amintesc avantajele ce ar fi revenit României prin această convenție considerăm lucrarea lui Gh. Tașcă — șeful delegației române care a negociat convenția — *Recentele îndrumări ale politicii noastre comerciale*, București, 1935, p. 12—13, ca fiind cea mai autorizată. Autorul arată că prin această convenție s-ar fi acordat României o reducere de taxe vamale cu 50% la grîu și 60% la orz și la porumb.

⁷⁷ Vezi și Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 104, 1931, f. 16—18.

⁷⁸ Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, vol. II, 1931. În acest volum găsim toată corespondența cu reprezentanții țării în străinătate în legătură cu acțiunea diplomatică în vederea obiectivului enunțat mai sus. Un exemplar din memoriul întocmit de V. Neculcea urma să ofere argumente de care să se folosească personalul nostru diplomatic în vederea obținerii adeziunii țărilor respective.

gen de convențiune. Din convorbirea avută cu domnul Poncet reiese că Franța este mai interesată acum în sistemul preferențial decît Germania”⁷⁹.

Într-adevăr, n-au fost obținute acceptările necesare punerii în aplicare a convenției româno-germane. Aparent, Germania ar fi la adăpostul oricărei acuzații de tergiversare a acestei acțiuni diplomatice. Există însă documente care dovedesc că Germania n-a dorit aplicarea convenției și că atunci cînd interesele ei erau în joc era gata să nu mai aștepte acceptarea partenerilor săi. Interesul Germaniei pentru convenția preferențială cu România a crescut brusc odată cu apariția planului Tardieu de organizare a Europei centrale. (martie 1932)⁸⁰.

Văzînd în acest plan o încercare a Franței de a-și consolida dominația în Europa centrală, Germania a hotărît să rupă unanimitatea aderentei inițiale a statelor Micii Înțelegeri oferînd României un deuseu mai important decît i s-ar fi creat prin Confederația economică danubiană propusă de planul Tardieu. În acest sens, ea s-a arătat dispusă să aplice imediat convenția preferențială⁸¹.

Ambasadorul Franței la Berlin a văzut în gestul Germaniei o încercare de subminare a propunerilor Tardieu și, discutînd cu ministrul român Tașcă, i-a sugerat acestuia că ar fi bine ca guvernul român să accepte punerea în aplicare a tratatului, dar să formuleze două rezerve: 1) să se arate clar că tratatul a fost făurit sub auspiciile Societății Națiunilor; 2) să se formuleze rezerva expresă cî punerea în aplicare nu aduce nici o împiedicare planului înțelegerii țărilor dunărene propus de Franța.

Ambasadorul Franței la Berlin era de părere că se poate întîrzia aplicarea tratatului româno-german cu 15—20 de zile, „pînă se clarifică situația politică”. Sugestiile franceze în privința poziției pe care România trebuie s-o adopte în fata hotărîrii germane de a pune în aplicare imediat convenția preferențială cu România au fost exprimate și mai deschis în convorbirea care a avut loc între Titulescu și Tardieu la 16 martie 1932⁸². În cadrul contradicțiilor franco-germane în privința soluționării problemelor Europei centrale și de est, poziția României era destul de dificilă. Instrucțiunile trimise de ministrul de externe Ghica Legației din Paris⁸³ sînt elocvente în a demonstra prudența cu care înțelegea să acționeze România pentru a-și apăra interesele proprii. Un referat întocmit de direcția economică a Ministerului Afacerilor Externe⁸⁴ întărește afirmația de mai sus dovedind că la București se căuta cu febrilitate o formulă care să permită aplicarea dezideratului formulat de Titulescu privind necesitatea păstrării relațiilor amicale cu toate marile puteri. Convenția româno-germană de la 27 iunie 1931 rămînînd neaplicată, relațiile comerciale între cele două țări au continuat să fie reglementate în baza aranjamentului comercial provizoriu din 18 iunie 1930 a cărui prelungire a durat pînă în 1935, cînd s-a ajuns la un nou tratat româno-german în condițiile unei situații internaționale diferite.

Cercetînd relațiile româno-germane în perioada 1928—1932, am încercat să subliniem ideea că greutatea desfacerii prisosului producției cerealiere în condițiile prăbușirii preturilor produselor agricole provocată de criză a determinat România, ca și pe celelalte țări din Europa centrală și de est, bogate în cereale, să încerce

⁷⁹ Fond Convenții, 2 G₁₄, vol. II, 1931, telegrama din 13 noiembrie 1931, nr. 9093.

⁸⁰ Vezi Eliza Camous, *Mica Înțelegere*, Editura Științifică, București, 1968, p. 97—111, A. Tibal, *La Roumanie devant la projets d'entente danubienne*, în „L'Europe Centrale”, nr. 13, 26 mars 1932.

⁸¹ Legătura între hotărîrea Germaniei și planul Tardieu a fost sugerată guvernului german de ziarul „Kölnische Zeitung” încă la 8 martie 1932. Vezi telegrama 1260 din 24 martie 1932, trimisă de la Berlin, în Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1932—1933, vol. III.

⁸² Arh. M.A.E., Fond Convenții, 2 G₁₄, 1932—1933, vol. III, telegrama nr. 14976 din 18 martie 1932.

⁸³ Idem, telegrama nr. 12779 din 16 martie 1932.

⁸⁴ Idem, raportul din 13 martie 1932.

o lărgire a relațiilor comerciale în sensul unei intensificări a schimburilor cu Germania.

Dintre soluțiile preconizate pentru depășirea dificultăților crizei, mai multe țări europene — între care și România — considerau că cea mai bună ar fi acordarea unui tratament preferențial produselor cerealiere. Germania dovedind un interes deosebit pentru această propunere, încercarea României părea realizabilă.

Am văzut mai sus că tratativele româno-germane n-au dus totuși la nici-un rezultat. Explicația rezidă în faptul că solitudinea Germaniei față de România și celelalte țări interesate în facilitarea exportului de cereale ascunde tendința acesteia de a-și relua locul pe care-l deținuse în economia acestor țări și, implicit, de a slăbi sau chiar de a rupe frontul antirevizionist care în anii crizei economice devenise mai puternic.

Atmosfera creată de lansare a planului german de uniune vamală cu Austria evidențiază și mai pregnant aceste tendințe. România a luat poziție hotărâtă — documentele o dovedesc — pentru combaterea încercării germane de a dezbină Mica Înțelegere și pentru apărarea securității europene.

LES RELATIONS DE LA ROUMANIE ET DE L'ALLEMAGNE DE 1928 À 1932

RÉSUMÉ

En étudiant les relations de la Roumanie et de l'Allemagne pendant les années 1928—1932 en se fondant sur d'intéressants matériaux déjà publiés ou inédits, les auteurs ont mis en évidence que la chute vertigineuse des prix des produits agricoles a considérablement accru les difficultés auxquelles la Roumanie et les Etats du Centre et de l'Est de l'Europe devaient faire face pour pouvoir vendre l'excédent des récoltes de céréales et que ces difficultés ont déterminé la Roumanie, aussi-bien que ses voisins, à s'efforcer, par l'extension des relations commerciales avec l'Allemagne, d'augmenter les échanges de marchandises avec le Reich.

Parmi les solutions proposées alors dans plusieurs Etats d'Europe, et notamment en Roumanie, pour enrayer les conséquences de la crise économique, fut aussi préconisé un régime douanier préférentiel qui serait accordé aux produits agricoles. L'Allemagne manifesta un intérêt spécial pour cette solution. Cet intérêt fut suscité surtout par les industriels allemands dont les entreprises avaient été agrandies grâce aux crédits obtenus aux Etats-Unis et en Angleterre et qui voulaient reconquérir les marchés de l'Europe Centrale et de l'Est. Dans ce cadre et pour mettre fin aux différends d'ordre financier qui avaient assombri jusqu'alors les relations de l'Allemagne et de la Roumanie, commencèrent, en 1928 des négociations entre les représentants de ce deux Etats. Il résulte des différentes phases de ces négociations que de nombreux obstacles s'opposèrent à ce que les relations de la Roumanie et de l'Allemagne redevennent normales et qu'un traité commercial soit conclu.

Les droits de douane protectionnistes que l'Allemagne imposait aux produits agricoles étrangers, l'offensive économique et politique du Reich dans le Sud-Est de l'Europe, ses efforts pour nous obliger à faire d'importantes commandes à son industrie, furent les principaux motifs de l'échec des négociations.

La Roumanie, ainsi que les autres Etats qui désiraient obtenir des facilités pour la vente de leurs produits agricoles, comprirent que la sollicitude que l'Allemagne leur manifestait était déterminée par ses plans de reconquérir les positions économiques qu'elle avait acquises dans ces pays avant la première guerre mondiale et implicitement d'affaiblir et même d'anéantir le front antirevizioniste, c'est-à-dire l'opposition de ces Etats à la révision des traités de 1919—1920. L'atmosphère qui fut créée lorsque fut lancé le plan d'union douanière austro-allemande rendit encore plus évidents ces plans. La Roumanie adopta dans cette période une attitude très nette pour la défense de la sécurité européenne et pour combattre les tentatives de l'Allemagne visant à dissocier la Petite Entente.

TRADIȚIILE REVOLUȚIONARE ALE MUNCITORIMII CEFERISTE IEȘENE

DE

L. EȘANU și C. BOTEZ

După 35 de ani de la darea în funcțiune a liniei ferate Pașcani-Iași¹, în partea de sud-est a orașului Iași, au intrat în producție la 1 aprilie 1903, noile Ateliere C.F.R.². Necesitățile mari de reparații ale materialului rulant au determinat Administrația căilor ferate să construiască după Atelierele București-Nord Pașcani, date în folosință în anul 1869, din Tr.-Severin (anul înființării 1882), și pe acele din orașul Iași³.

Uzina mecanică Nicolina, continuatoarea vechilor ateliere C.F.R., reprezintă una din citadelele luptei proletarietului din orașul Iași și a mișcării muncitorești din România.

În avangarda acțiunilor revoluționare desfășurate de proletariatul din România s-au găsit aproape întotdeauna muncitorii ceferiști. Lucrind într-o ramură fundamentală a economiei țării și având posibilități mai mari de organizare decât muncitorii din alte ramuri, în pofida legilor care urmăreau să le răpească acest drept, muncitorii ceferiști au devenit în mod obiectiv purtătorii de cuvânt ai întregului proletariat din țara noastră.

În prezentul articol ne propunem de a releva momentele cele mai semnificative ale acțiunilor ceferiștilor ieșeni desfășurate în perioada de la desăvârșirea constituirii statului național român până la 23 august 1944.

În anii de după primul război mondial, muncitorimea din orașul Iași ca și cea din întreaga țară, a cunoscut puternice frământări revoluționare. Luptele greviste ale ceferiștilor ieșeni desfășurate în tot cursul anului 1918, la care au fost permanent antrenați și ceferiștii din celelalte centre ale Moldovei, precum și numeroase alte categorii ale proletarietului din alte ramuri industriale, au determinat, printre altele, refacerea și dezvoltarea pe o treaptă superioară a organizațiilor munc-

¹ Linia ferată Pașcani-Iași a fost dată în folosință la 1 iunie 1870.

² Eug. Popovici *Repararea materialului rulant 1860—1968*, în „Revista Căilor Ferate”, nr. 5—6 (1969), p. 271—279.

³ Autorii pregătesc o monografie care va înfățișa amănunțit condițiile economice și istorice ale dezvoltării Atelierele C.F.R. Nicolina. Acest articol urmărește să redea în liniile sale esențiale contribuția luptei revoluționare a proletarietului ceferist ieșean în istoria mișcării muncitorești din România.

citorești, au anulat în fapt legile care interziceau organizarea clasei muncitoare și au impus statului burghezo-moșieresc reluarea activității organelor socialiste și sindicale din orașul Iași, ca și din întreaga Moldovă.

Sindicatelor, dezorganizate în timpul războiului, erau spre sfârșitul anului 1918 în plin avânt. Sindicatul C.F.R. a fost reînființat în luna mai 1918⁴, de către muncitorii cefești din Iași. Era cel mai puternic sindicat din oraș, lucru care s-a reflectat cu ocazia acțiunilor pe care le-a desfășurat în acest timp. Potrivit rapoartelor organelor militare, Iașii cuprindeau cel mai mare număr de muncitori cefești din întreaga Moldovă fiind totodată în fruntea orașelor din această provincie în privința puterii de organizare sindicală⁵. Urmind exemplul cefeștilor ieșeni, muncitorii celorlalte centre feroviare din Moldova au purces, de asemenea, la reînființarea sindicatelor cefeștine din localitățile respective⁶.

Încheierea procesului de desăvîrșire a statului național român unitar a însemnat și unirea pe scară națională a mișcării muncitorești revoluționare. Luptele muncitorești din anii următori, n-au putut fi stăvilete nici prin represiunea organizată la 13 decembrie 1918 de cercurile conducătoare burghezo-moșierești, împotriva muncitorilor din capitală și nici prin măsurile care au urmat și care urmăreau lichidarea oricăror acțiuni revoluționare din România.

Ceea ce a caracterizat mișcarea muncitorească în cursul anului 1919 a fost lanțul numeroaselor greve care s-au desfășurat în valuri succesive antrenînd proletariatul din cea mai mare parte a țării. Chiar din primele luni ale anului 1919 reîncep frământările muncitorimii cefeștine, dar ele vor căpăta un contur mai precis în primăvara aceluiași an. Astfel, la 4 aprilie 1919, au intrat în grevă muncitorii de la Atelierele C.F.R. Nicolina Iași, refuzînd începerea lucrului pentru motivul că nu au primit pîinea necesară alimentației lor⁷. Acțiunea energetică a muncitorilor a determinat convocarea urgentă a șefilor autorităților locale care au hotărît să ia măsuri pentru a obține încetarea grevei⁸.

La una din întrunirile ținute în primele zile ale lunii iunie, în Atelierele Nicolina din Iași, au fost arătate greutățile în care se zbăteau cefeștii, datorită speculei care făcea ravagii, accentuîndu-se asupra nerespectării promisiunilor făcute de clasele conducătoare. Ministerul de Interne le promisese cefeștilor de la Nicolina că va interveni pentru a facilita aprovizionarea lor cu alimente din porturile Galați și Brăila, dar nu a rezolvat nimic. Muncitorii erau supuși la diferite șicane atît în ateliere cît și în afara lor⁹. În fața situației existente cefeștii de la Atelierele „Nicolina” s-au întrunit într-o adunare specială în ziua de 12 iunie și au protestat cu energie împotriva unor asemenea procedee¹⁰. Cefeștii bucureșteni au sprijinit lupta tovarășilor lor din celelalte centre feroviare ale țării. La una din întrunirile ținute de cefeștii din Capitală la sediul sindicatelor din Calea Griviței, cei peste o mie de participanți s-au solidarizat cu muncitorimea cefeștă din Iași și au cerut guvernului reprimirea muncitorilor și funcționarilor de la Atelierele Nicolina suspendați cu ocazia grevei desfășurate aici¹¹.

Din luna iunie 1919 a început un sir de greve generale pe ramuri, al căror semnal l-au dat și de această dată cefeștii¹². Ei cereau mărirea salariilor, respectarea celor 8 ore de muncă, recunoscute și apoi suprimarea de direcție, recunoașterea sindicatelor. Guvernul a refuzat să recunoască sindicatele cefeștine

⁴ „Social-democrația” din 27 mai 1918.

⁵ Arhiva M.F.A., Fond Corpul IV Armată, dosar 110, fila 42.

⁶ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., dosar 43037, p. 3—4; „Social-democrația” din 10 iunie și 22 iulie 1918.

⁷ Arhiva M.F.A., fond Corpul IV Armată, dosar 72, fila 43.

⁸ „Socialismul” din 17 aprilie 1919.

⁹ „Social-Democrația” din 15 iunie 1919.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ „Socialismul” din 13 iunie 1919.

¹² *Greva generală din România 1920*, Editura politică, București 1960, p. 79.

și a închis sediul lor din București¹³. Aceasta a constituit semnalul începerii grevei la Atelierele C.F.R. din București. Această grevă, începută în noaptea de 11 spre 12 iunie și avînd ca obiective mărirea salarilor, reducerea orelor de lucru, recunoașterea sindicatului și a dreptului de întrunire, a demonstrat pe deplin solidaritatea ceferiștilor din țară cu cei din Capitală¹⁴. Prin aderarea muncitorimii ceferiste din majoritatea centrelor țării, ea s-a transformat în greva generală a ceferiștilor.

După aflarea vestii că la București ceferiștii au declarat greva generală, la 14 iunie orele 11 dimineața, muncitorii de la Nicolina s-au adunat în sala de adăpost și, în urma unor dezbateri care au ținut patru ore, s-au declarat solidari cu ceferiștii din întreaga țară și au hotărît încetarea lucrului pînă la rezolvarea întregii a memorului cu revendicările muncitorilor din București¹⁵. La acest memoriu ei au adăugat încă patru puncte care priveau în mod special pe ceferiștii din Iași și de rezolvarea cărora condiționau, de asemenea, reluarea lucrului. A doua zi, a avut loc o nouă întrunire cu participarea unui număr de 500 de muncitori în prezență, de data aceasta, a delegaților celorlalte servicii ale C.F.R. care au aderat la hotărârile luate¹⁶. Chiar și presa care nu se situa de partea muncitorilor a trebuit să remarce disciplina care caracteriza acțiunile lor, consecvența de care ei dădeau dovadă. La Iași, întrunirile miilor de greviști rețineau atenția întregului oraș¹⁷.

Tratatul care au avut loc între autorități și delegații muncitorimii ceferiste din Iași n-au dat nici un rezultat. Ceferiștii au trimis la București o delegație pentru a lua contact cu conducerea mișcării greviste din Capitală, ceea ce a dat prilej presei să consemneze că „mișcarea din Moldova este urmarea celei din Muntenia și depinde de aceasta”¹⁸. În urma declanșării grevei ceferiștilor, întreaga muncitorime ieșeană s-a adunat la o întrunire de solidaritate în curtea clubului socialist¹⁹. Autoritățile au încercat să convingă pe ceferiști de necesitatea reluării lucrului. Astfel, simbătă 16 iunie, a sosit în mijlocul greviștilor generalul Atanasiu, pentru a-i lămuri „să fie liniștiți”, luînd cu această ocazie „măsurile dictate de împrejurări”²⁰.

Desfășurarea grevei a influențat în mod direct circulația pe căile ferate. În Moldova trenurile nu mai mergeau²¹. Greviștii refuzau cu hotărîre să conducă trenurile, nelăsîndu-se intimidați de presiunea autorităților militare²². A doua zi după declararea grevei, trenurile de București și Galați n-au mai sosit la Iași,

¹³ „Socialismul” din 11 iunie 1919; „Social-Democrația” din 16 iunie 1919.

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 56, dosar 526, p. 71; „Social-Democrația” din 16 iunie 1919.

¹⁵ Arhiva M.F.A., fond Corpul IV Armată, dosar 84, p. 122; Arhiva C.C. al P.C.R., dosar 2921, vol. 1, p. 22; Arhivele statului București, fond Ministerul de Interne, dosar 601, fila 7.

¹⁶ Fototeca I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., fond D, clișeu 500.

¹⁷ „Social-Democrația” din 21 iunie 1919; „Chemarea” din 17 iunie 1919. La Iași greva ceferiștilor a determinat începerea imediată a unei greve generale în întregul oraș. Corpul IV Armată era anunțat de terminarea grevelor din Iași la 29 iunie după ce au fost satisfăcute cererile greviștilor: ziua de muncă de 8 ore, sporirea salariilor, recunoașterea sindicatelor, a delegaților de ateliere și a consiliilor muncitorești etc. (Arhiva M.F.A., fond Corpul IV Armată, dosar 84, p. 166; Arhiva C.C. al P.C.R., dosar 2921, vol. 1, p. 22).

¹⁸ „Evenimentul” din 17 iunie 1919.

¹⁹ „Social-Democrația” din 18 iunie 1919. A prezidat V. Sălceanu și au luat cuvîntul: Gh. Tănase, Zaharia Tănase, Adam Naghel.

²⁰ „Evenimentul” din 17 iunie 1919.

²¹ *Ibidem*.

²² Arh. St. Fălticeni, fond 1, dosar 1, p. 148.

spre acest oraș pornind doar un personal format la Pașcani²³. Poșta din Capitală n-a sosit din aceleași motive²⁴. Din Iași n-a plecat în timpul grevei nici un tren²⁵.

În cele din urmă greva s-a terminat cu satisfacerea în parte a revendicărilor ceferiștilor. Reușita grevei acestora a avut un ecou puternic și în rîndul celorlalte categorii de muncitori, care au folosit acest exemplu în activitatea lor²⁶. La Iași, lucrătoarele și personalul de serviciu de la R.M.S. au cerut sindicatului ceferist să-i considere afiliați și să le aperc drepturile. Cererile muncitorilor de la Regie a fost susținute, în mai multe rînduri, de către o delegație a muncitorilor ceferiști împreună cu secretarul secțiunii partidului socialist atît față de direcțiune cît și față de Ministrul de Interne Gh. Mărzescu²⁷.

În a doua jumătate a anului 1919, acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare s-au desfășurat mai ales sub forma grevelor generale pe ramuri sau pe localități. Aceste greve împleteau tot mai mult revendicările economice cu cele politice, pentru cucerirea de drepturi și libertăți democratice. Odată cu luna iulie, frământările și agitațiile muncitorilor ceferiști continuă cu o intensitate mereu crescîndă. O circulară a Ministerului de Interne din 3 iulie, pune în vedere serviciilor subordonate că ceferiștii propagă ideea unei noi greve avînd ca obiective satisfacerea punctelor rămase nerezolvate și reprimirea celor concediați ca inițiatori și conducători ai grevei²⁸. La Iași, aveau loc întruniri ale ceferiștilor în care se analizau modul cum au fost îndeplinite promisiunile guvernului²⁹. Siguranța urmărea neconținut pe unii dintre muncitorii ceferiști de la Atelierele Nicolina pentru propaganda socialistă pe care o făceau la sate. Analizînd rezultatul unor asemenea acțiuni, Siguranța era obligată să consemneze că „satul Bucium (de lîngă Iași — n. ns.) numără azi foarte mulți locuitori care împărtășesc ideea socialismului, fiind în același timp în relații strînse cu lucrătorii de la Atelierele C.F.R. Nicolina”³⁰.

La 21 iulie 1919, din inițiativa Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, proletariatul din întreaga Europă a declarat o grevă generală politică de solidarizare cu Revoluția din Octombrie și Ungaria revoluționară. Proletariatul din țara noastră a răspuns la această chemare și în ziua fixată a început greva, care a cuprins muncitorii din numeroase ramuri ale economiei. Participarea muncitorimii ceferiste a dat o combativitate deosebită grevei, prilejuind discuții și în parlament, unde s-a arătat că acest fapt urmărea împiedicarea transporturilor destinate armatei³¹.

Sfîrșitul anului 1919 a readus pe primul plan revendicările muncitorilor ceferiști, care nu fuseseră rezolvate cu toate promisiunile și tăgănelile de pînă atunci³². De la Iași a fost trimisă la București o delegație compusă din trei muncitori pentru a obține rezolvarea acestor cereri cu ajutorul sindicatelor bucureștene³³.

Printre numeroasele acțiuni politice ce se desfășurau în acel timp, trebuie incluse ca avînd o importanță deosebită, puternicele demonstrații de stradă ale ceferiștilor ieșeni de la sfîrșitul anului care s-au desfășurat sub lozincă „Pline

²³ „Presa”, Iași, din 16 iunie 1919.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, din 18 iunie 1919.

²⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 933, fila 67.

²⁷ „Social-Democrația” din 18 iunie 1919.

²⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 69, dosar 6323, fila 481; dosar 7492, fila 22, fondul 79.

²⁹ „Social-Democrația” din 20 iulie 1919.

³⁰ Arhiva M.F.A., fond Corpul IV Armată, dosar 86, p. 618.

³¹ „Socialismul” din 24 iunie 1919.

³² Arhiva CC al PCR, fond 69, dosar 6323, fila 172.

³³ *Ibidem*.

ieftină, pace cu toate popoarele, amnistie și alegeri comunale”³⁴. Ceferiștii ieșeni de la Atelierele „Nicolina, depou și gară, s-au situat, de asemenea, în fruntea muncitorimii din orașul Iași, cu prilejul grevei generale demonstrative din 3 noiembrie 1919, desfășurată cu ocazia alegerilor parlamentare.

Anul 1920 va aduce noi greutăți muncitorimii din Moldova. Față de anii anteriori războiului, în 1920 nivelul de trai al populației scăzuse la o treime³⁵. Cu toate că raporturile dintre prețurile dinainte de război ale celor necesare traiului și cel de la începutul anului 1920 era de aproximativ 1 la 10, raportul dintre salarii, inclusiv alocațiile pentru hrană și chirie era de 1 la 3³⁶.

Lupta revoluționară a fost continuată de ceferiști cu și mai mare amploare în anul 1920. O astfel de acțiune a fost cea din 10 februarie 1920, cînd, în coloane strînse muncitorii ceferiști au trecut la demonstrații de stradă, cerînd pîine, pace și drepturi. Poliția a procedat imediat la arestări masive în rîndurile demonstranților³⁷. Manifestații similare, la baza cărora a stat nemulțumirea adîncă a muncitorilor ceferiști față de politica guvernului, întîlnim și în celelalte orașe din Moldova, Pașcani, Bacău ș.a. Ele au urmat o linie ascendentă în cadrul căreia o etapă însemnată o constituie greva de șapte săptămîni izbucnită la 18 aprilie 1920. Importanța deosebită a grevei ceferiste a fost subliniată încă în acea vreme în primul număr al revistei „Lupta de clasă”, care arăta că: „Evenimentul cel mai de seamă la ordinea zilei pentru proletariatul din România rămîne și acum marile greve din aprilie, mai și iunie. Ele marchează începutul unei noi faze a luptei de clasă la noi”³⁸.

Manevrele repetate și procedeele guvernului au provocat indignarea muncitorimii și, ca urmare, la 18 aprilie citeva mii de ceferiști bucureșteni declară grevă. În acele împrejurări greva avea să cuprindă treptat toată rețeaua feroviară din vechea Romînie, ceferiștii din provincie suferind tot atît de mult, ca și cei din Capitală de pe urma decalajului care creștea continuu, dintre salarii și scumpetea excesivă a traiului. Cererile lor erau aceleași ca și ale ceferiștilor bucureșteni și aveau în vedere mărirea salariilor, majorarea cotei de scumpete, recunoașterea delegațiilor și consiliilor muncitorești etc.³⁹.

La începutul lunii iunie 1920 se împlineau șapte săptămîni de cînd atelierele și depourile C.F.R., navigația și șantierele statului se găseau în greva generală, care antrenase 20.000 de oameni⁴⁰. Guvernul a fost obligat în cele din urmă — date fiind urmările grevei — să promită satisfacerea revendicărilor ridicate de către muncitorimea ceferistă. Ca urmare a temporarei înțelegeri stabilite, greviștii au început a relua lucrul. În Moldova, reluarea lucrului s-a făcut cu întîrziere. Toată luna iunie au continuat agitațiile și pe alocuri greva a izbucnit din nou. Dacă la Bacău greva a încetat la 10 iunie, în Iași, la Atelierele „Nicolina” și la Pașcani greva a continuat încă multe zile⁴¹. Nerespectarea angajamentelor luate cu ocazia tratativelor de către organele superioare și subordonate ale C.F.R. au contribuit la împiedicarea reînceperii lucrului. Față de metodele folosite de guvern, care dădeau politica sa de duplicitate, muncitorimea avertiza guvernul că nu este exclusă posibilitatea de „a se reîncepe greva la C.F.R., de data asta mai generală”⁴².

³⁴ *Contribuții la studiul influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în Romînia*, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 211.

³⁵ „Socialismul” din 8 martie 1920.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ „Iașul socialist” din 15 februarie 1920 și „Muncitorul Căilor Ferate” din 26 februarie 1920.

³⁸ „Lupta de clasă” din 1 iulie 1920.

³⁹ Arhiva I.S.I.S.P., dosar 43032, p. 13--21; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 154, vol. 1, partea I, p. 395 și urm.

⁴⁰ „Chemarea” din 4 iunie 1920.

⁴¹ C. Botez, L. Eșanu, *Uzina mecanică de material rulant Pașcani 1869—1969*, Iași, 1970, p. 96.

⁴² „Chemarea” din 15 iunie 1920.

Ho'ărîrea muncitorimii de a reîncepe lupta era vizibilă chiar în lunile care au urmat după încetarea grevei. La Iași cefeștiștii de la „Nicolina” au declarat grevă la 10 iulie, muncitorii ieșeni pregătind în același timp o grevă generală pe motivul nesatisfacerii revendicărilor lor de către guvern⁴³.

Nemulțumirile și frământările muncitorilor cefeștiști, aduși la limita răbdării, a atins maximum de intensitate în cursul lunii octombrie, ceea ce a constituit semnul de începere a grevei generale. Greva cefeștiștilor din aprilie-iunie 1920, la care muncitorimea ieșeană a participat cu toate forțele sale, a constituit un moment important în dezvoltarea mișcării greviste din acest timp. Ea a reprezentat riposta hotărîtă a muncitorimii cefeștiște împotriva guvernului Averescu, fiind o etapă importantă în evoluția mișcării greviste din România spre greva generală din octombrie.

După crearea P.C.R., în mai 1921, proletariatul cefeștișt a continuat să fie un detașament de frunte al clasei muncitoare din România, acțiunile sale căpătînd o deosebită amploare, mai ales în anii crizei economice din 1929—1933 și în perioadă care a urmat.

În vederea desfășurării luptelor revoluționare din anii crizei economice, Comitetul regional P.C.R. Moldova, ca urmare a directivelor primite din partea C.C. al P.C.R. a hotărît depășirea centrului de activitate a muncii politice, în ateliere și secții, popularizarea lozincii de declarare a grevei, care trebuia însoțită de ocuparea atelierelor și de largă difuzare a platformei de revendicări lansată de Comitetul Central de acțiune.

Crearea la 9 aprilie 1932 a Comitetului de acțiune la Iași a marcat un moment deosebit de important în activitatea desfășurată de comuniștii și muncitorii de la „Nicolina” în vederea pregătirii acțiunilor ce vor urma. Participarea lui Gh. Gheorghiu-Dej ca delegat al Comitetului Central de acțiune la întrunirile organizate de Comitetul de acțiune din Iași, la 19 iunie, 2 octombrie și 5 decembrie 1932⁴⁴, subliniază importanța pe care o acorda C.C. al P.C.R. organizării acțiunilor muncitorești de la Atelierele „Nicolina” în cadrul luptelor cefeștiște din întreaga țară.

Mutarea centrului de greutate a muncii în secții și ateliere a contribuit și la întărirea activității sindicale. Ca rezultat al creșterii autorității comuniștilor, la jumătatea anului 1932 sindicatul cefeștișt ieșean a convocat o mare întrunire la care au participat în afară de majoritatea membrilor acestuia și delegați din cîteva orașe ca Galați, Pașcani și Brăila⁴⁵. Cu acest prilej a fost aleasă o nouă conducere sindicală, formată din Ilie Pintilie⁴⁵ bis — președinte, M. Crivei — secretar, Gh. B. Ioan — casier⁴⁶. În urma refuzului Uniunii C.F.R. de a recunoaște noua conducere, sindicatul C.F.R. Iași a devenit cel de-al doilea sindicat dizident din țară, după cel din București.

Comitetul Central al P.C.R. a apreciat munca comuniștilor de la Atelierele „Nicolina” care „au reușit să cucerească de partea lor majoritatea muncitorilor”⁴⁷. Creșterea prestigiului și autorității comuniștilor de la Atelierele C.F.R. „Nicolina” a atras după sine și dezvoltarea activității organizației U.T.C., a căror celulă desfășura o bogată activitate în rîndul ucenicilor și a tinerilor muncitori⁴⁸. Totodată, s-a întărit activitatea soțiilor de cefeștiști în cadrul asociației

⁴³ Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 251, p. 74.

⁴⁴ Arhiva I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., doar 5736-10, p. 198.

⁴⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., dosar 6328, p. 361—362.

⁴⁵ bis Vezi, asupra activității lui Ilie Pintilie în acțiunile din 1933 de la Iași lucrarea biografică a lui M. Novicov, *Ilie Pintilie*, Editura Politică, București, 1958 precum și evocarea semnată de N. Popescu, în revista „Analele I.S.I.S.P.”, nr. 5/1968, p. 139.

⁴⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., dosar 6328, p. 363.

⁴⁷ Arhiva I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., cota A, XV, p. 420.

⁴⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 108, p. 23.

legale „Femeia muncitoare”, care funcționa pe lângă Comisia locală a sindicatelor și în care comuniștii exercitau o influență din ce în ce mai puternică⁴⁹. Creșterea influenței comuniștilor s-a făcut simțită și în rândul membrilor din asociațiile profesionale C.F.R., cu prietelul acunării de protest care au avut loc spre sfârșitul anului 1932 în care se dezbăteau problemele situației grele a muncitorimii și politica antipopulară a claselor dominante din România⁵⁰.

Hotărârile conferinței organizației de partid de la Atelierele Nicolina au avut un mare rol în desfășurarea evenimentelor din ianuarie-februarie 1933 la Iași. Conferința a orientat activitatea comuniștilor și a sindicatului spre mobilizarea tuturor muncitorilor împotriva reducerii salariilor, împotriva concedierilor, spre popularizarea grevei combinate cu ocuparea atelierelor și spre legarea luptelor de fiecare zi cu obiectivele generale ale mișcării muncitorești din România.⁵¹

Prima acțiune de mai mare amploare a constituit-o întrunirea din 8 ianuarie 1933 desfășurată la A.eneul popular „Nicolina”. Pregătită de Comitetul local P.C.R., de Comitetul de acțiune al atelierelor și de cel sindical, ea avea ca obiective popularizarea revendicărilor muncitorimii pe baza planului elaborat de Comitetul Central de acțiune. Pentru mobilizarea tuturor muncitorilor din ateliere a fost lansat manifestul intitulat „Către muncitorii ceferiști organizați și neorganizați”⁵². La întrunire au participat și un număr mare de muncitori din alte centre feroviare. Ceferiștii au cerut, cu acest prilej, o salarizare corespunzătoare costului vieții, încetarea concedierilor și amenzilor etc. Delegatul atelierelor din Iași arătând situația deosebit de grea a celor trei mari centre feroviare din Moldova a accentuat asupra necesității dezvoltării solidarității muncitorilor în marile acțiuni pe care ceferiștii, în frunte cu cei de la Grivița, trebuiau să le întreprindă pentru ieșirea pe cale revoluționară din criză.

În acele zile de adânci frământări, Comitetul local al P.C.R., analizând consecințele măsurilor guvernului împotriva ceferiștilor și a celorlalte categorii de oameni ai muncii, se adresează printr-un manifest muncitorilor, tineretului muncitor și țărănesc, studențimii sărace chemându-i la luptă împotriva ofensivei patronale de scădere a salariilor, la luptă împotriva mizeriei și a terorii antimuncitorești. Programul de revendicări elaborat de Comitetul Central de acțiune a devenit programul de luptă al tuturor ceferiștilor. La 1 februarie, hotărârea administrației Atelierelor „Nicolina” de concediere a unui număr de muncitori, a grăbit trecerea la acțiune. Au fost luate măsuri pentru mobilizarea tuturor muncitorilor la o adunare de protest care a avut loc la 1 februarie și la care au participat 1.200 de ceferiști.

La 2 februarie, în ședința comună a Comitetului de acțiune și a comitetului sindical din ateliere s-a trecut în revistă lupta dusă de ceferiștii ieșeni pentru a obține satisfacerea revendicărilor lor și a poziției guvernului și administrației C.F.R. În cuvântul celor care au participat la discuții s-a exprimat solidaritatea cu lupta ceferiștilor de la Grivița și s-au făcut propuneri de a se intra imediat în acțiune aături de muncitorii din București⁵³. Comitetul local P.C.R. a pornit imediat o puternică acțiune de mobilizare a muncitorilor din celelalte fabrici și a cetățenilor din jurul atelierelor⁵⁴. În ziua de 3 februarie, la Atelierele C.F.R. „Nicolina” din Iași, a început una din cele mai mari acțiuni ale muncitorimii cefe-

⁴⁹ Arhiva Comitetului județean Iași al P.C.R., fond A, cota IV, dosar 122, p. 121.

⁵⁰ Arhiva M.F.A., fond Corpul IV Armată, dosar 412/146, 1932, nepaginat.

⁵¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 165, p. 92.

⁵² *Ibidem*, fond 69, dosar 6328, p. 243–244.

⁵³ Arhiva I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., cota IV, fond B, dosar 111–112, pag. 83.

⁵⁴ J. Benditer și I. Saizu, *Luptele muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Nicolina Iași din 1933*, în „Studii și cercetări științifice Iași”, nr. 2/1963, p. 164.

riste din Moldova. La două ore după declararea grevei au început să sosească ajutoare pentru greviști din partea maselor muncitoare din oraș.

Orașul Iași a fost împințit de jandarmi. Măsurile luate de autorități făceau ca Iașul să pară sub stare de asediu.

O nouă etapă a luptei muncitorimii ceferiste din Iași, ca și a celei din întreaga țară, s-a desfășurat după 4 februarie 1933, când a fost introdusă starea de asediu și s-au luat măsuri represive împotriva organizațiilor și conducătorilor luptei mișcării muncitorești din România. În condițiile când în Capitală aveau loc eroice lupte ale muncitorimii ceferiste de la Grivița, Iași, în ciuda măsurilor luate de autorități ca atelierele să fie ocupate de jandarmi, iar armata să fie mobilizată în jurul acestora, Comitetul local al P.C.R. s-a adresat printr-un manifest muncitorimii ieșene pentru continuarea luptei până la obținerea satisfacerii revendicărilor lor. Starea de asediu și celelalte măsuri represive luate de guvern au găsit muncitorimea ceferistă de la „Nicolina” organizată și pregătită de luptă. Greva de la 14 februarie 1933, s-a desfășurat în grele condiții determinată de aplicarea stării de asediu și de valul de arestări care a urmărit să paralizze inițiativa revoluționară a muncitorimii române. Imediat după declararea grevei din 14 februarie, au început să sosească ajutoare pentru greviști din partea muncitorimii textile, de la atelierele metalurgice, manufactura de tutun⁵⁵ etc. Solidaritatea manifestată de muncitorimea ieșeană cu eroicele acțiuni ale ceferiștilor bucureșteni, participarea la luptă a muncitorilor ceferiști din toate secțiile Atelierele „Nicolina”, organizarea acțiunilor de protest și solidarizare cu cei arestați, au dovedit uriașul potențial revoluționar al muncitorimii ceferiste ieșene.

După luptele din 1933, Direcția generală C.F.R., a trecut la răpirea treptată a cuceririlor obținute de muncitorimea ceferistă prin lupte grele. Reducerile de salarii sub diferite forme, amenzi și pedepsele disciplinare de tot felul, teroarea polițienească și administrativă la care se adăugau provocările fasciste făceau tot mai anevoios traiul proletariatului ceferist. Amestecul fățiș al Direcției generale C.F.R. în viața organizațiilor muncitorești și măsurile represive luate aveau ca scop să reducă posibilitatea de organizare a muncitorilor ceferiști, să împiedice și să slăbească activitatea organizațiilor sindicale și a asociațiilor profesionale ale acestora.

Imediat după luptele din februarie 1933, P.C.R. s-a adresat ceferiștilor printr-o serie de manifeste în care își exprima pe larg punctul de vedere asupra modului în care trebuia acționat în viitor, ținând seama de bogata experiență dobândită în timpul acestor lupte⁵⁶. La aceste chemări masele ceferiste au răspuns printr-o participare activă la acțiunile inițiate și organizate de P.C.R. În anii 1934—1940, acțiunile muncitorimii ceferiste s-au caracterizat nu numai prin lupta pentru satisfacerea propriilor revendicări, ci și prin poziția lor antifascistă de apărare a păcii.

La Iași, pregătirile pentru 1 august, desfășurate sub conducerea lui Ilie Pintilie, s-au concretizat în organizarea unei demonstrații la Atelierele C.F.R. „Nicolina” și în difuzarea unui bogat material propagandistic prin oraș⁵⁷.

Aflați în permanență în fruntea muncitorilor ceferiști, comuniștii au organizat însemnate acțiuni revendicative în diverse orașe ale țării. La Iași, la Atelierele „Nicolina” (și de cele mai multe ori la Pașcani căci, de obicei, acțiunile din cele două centre feroviare mergeau laolaltă) în secțiile de vagonaj și sculărie muncitorii au declarat greve parțiale de mai mare sau mai mică durată. Lupta ceferiștilor a fost susținută și de alte categorii de oameni ai muncii care împreună cu aceștia

⁵⁵ V. Șerb, L. Eșanu, C. Botez, *Situația muncitorilor de la căile ferate (1918—1944)* în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, (Filozofie) anul 1969, p. 24 și urm.

⁵⁶ Gh. I. Ioniță, *Contribuții la studierea luptei ceferiștilor împotriva exploatarei capitaliste*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1 (1965), p. 113.

⁵⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 1804, p. 160.

au demonstrat în fața Inspectoratului Muncii cerind satisfacerea revendicărilor lor comune⁵⁸.

Referindu-se la situația din acești ani, Ilie Pintilie arăta că „zecile de mii de ceferiști se agită în toată țara, nemulțumirile lor clocotesc și sînt gata să răbufnească de la o zi la alta”⁵⁹.

Lupta pentru anularea Statutului C.F.R., soluționarea urgentă a încadrărilor personalului feroviar⁶⁰, încetarea reținerilor forțate din salarii, încetarea vexațiilor autorităților împotriva organizațiilor muncitorești au continuat și în anul 1936 printr-o serie de puternice manifestări. În pofida măsurilor îndreptate împotriva lor, muncitorii ceferiști au intensificat lupta pentru satisfacerea revendicărilor lor. Dovedindu-se apărătorul consecvent al intereselor maselor muncitoare, partidul comunist era urmat cu încredere de muncitorimea ceferistă. Acțiunile revoluționare desfășurate în cursul anilor 1938—1940 reprezintă o mărturie vie a muncii temeinice desfășurate de P.C.R. pentru organizarea acestora. Agitații puternice, provocate de condițiile grele de muncă și de trai au avut loc în principalele centre feroviare ale țării, iar la Iași ele au căpătat o deosebită intensitate⁶¹. Analizînd aspectele care atestau posibilitatea izbucnirii grevei generale, autoritățile preconizau dizolvarea Uniunii C.F.R. pe considerentul că era condusă de comuniști și cereau desființarea sindicatelor ceferiste din București, Iași, Pașcani, Cluj, Timișoara în care curentul pentru unitate era deosebit de puternic⁶².

Atelierele C.F.R. „Nicolina” din Iași s-au afirmat și în anii 1934—1940 ca un centru înaintat al luptei revoluționare a muncitorimii ceferiste și al proletariatului român în general.

După instaurarea dictaturii militar-fasciste și atragerea României în războiul hitlerist, scăderea neconținută a nivelului de trai, valul de teroare antimuncitorească, și războiul au constituit factori care au generat o creștere a stării de spirit antifasciste și antirăzboinică a maselor populare din întreaga țară.

Acțiunile ceferiștilor ieșeni îndreptate împotriva regimului dictaturii militar-fasciste au îmbrăcat forma sabotajului economic și politic⁶³. O acțiune deosebit de puternică îndreptată împotriva regimului antonescian a fost organizată în ziua de 8 noiembrie 1940, cînd regele, I. Antonescu și căpeteniile legionare participau la o demonstrație legionară în orașul Iași. Muncitorii ceferiști s-au adunat în fața direcțiunii atelierelor demonstrînd împotriva „mascaradei” legionare⁶⁴.

Printre cele mai frecvente forme de sabotaj utilizate de muncitorimea Atelierele C.F.R. „Nicolina” în anii războiului, erau nerespectarea programului de lucru, numeroase cazuri de absențe nemotivate etc. Acesta era răspunsul muncitorimii ceferiste ieșene ca ripostă la faptul că perioade îndelungate de timp, ea nu a primit nimic din rațiile de zahăr, ulei, făină și a celorlalte alimente prevăzute în „regulamentele” existente⁶⁵.

Pentru anul 1943, deși rapoartele și notele informative înaintate periodic Direcției generale C.F.R. nu conțin date statistice privitoare la numărul zilelor de muncă pierdute, rezultă totuși din numărul mare de pedepse aplicate pentru

⁵⁸ „Scînteia” din 10 februarie 1935.

⁵⁹ „Valul” din 21 octombrie 1935; Cf. Gh. I. Ioniță, Op. cit. p. 121.

⁶⁰ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 8/1936, pag. 18—20.

⁶¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 69, dosar 6343, p. 19.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ A. Kerețchi, L. Eșanu, G. Tudoran, *Iași, mărturii ale luptei revoluționare*, Iași, 1969, p. 41.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Arhiva I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., dosar 5934, p. 360; Arh. St. Iași, dosar 3/1941, p. 413.

acest motiv, că cifra absențelor s-a menținut ridicată⁶⁶. Frecvent a fost folosit de către ceferiștii ieșeni și sistemul concretizat prin provocarea întârzierii trenurilor militare ce plecau pe front.

Între anii 1940—1944, datele oficiale prezentate de autorități menționau că în zona Direcției regionale C.F.R. Iași, au avut loc numeroase accidente și ciocniri provocate trenurilor militare ce se îndreptau spre front. La multiplele acțiuni de sabotaj desfășurate, au fost antrenați, alături de muncitorii din ateliere și personalul celorlalte servicii ale C.F.R., mecanicii, fochiștii, frinarii, impegaii de mișcare etc. D strugerea unor porțiuni de cale ferată, organizarea deraierii trenurilor militare, provocarea unor defecțiuni trenurilor care se îndreptau spre front având ca rezultat întreruperea circulației, ciocnirea de trenuri etc., au constituit forme de manifestare ale opoziției ceferiștilor ieșeni, alături de masele populare din întreaga țară, împotriva regimului antonescian.

În contextul evenimentelor care au dus la insurecția națională antifascistă din august 1944, lupta muncitorilor ceferiști de la Atelierele „Nicolina” din Iași a reprezentat o contribuție importantă la lupta întregului popor român pentru independența și suveranitatea patriei.

Continuând o îndelungată tradiție din istoria mișcării noastre muncitorești, proletariatul ceferist, alături de care a stat cu cinstă muncitorimea de la Atelierele „Nicolina” din Iași, a dat un minunat exemplu în acțiunea de salvare a țării luind parte activă la lupta împotriva regimului dictaturii militaro-fasciste și aducându-și o contribuție eficientă la desfășurarea insurecției antifasciste din august 1944, pregătită, organizată și condusă de Partidul Comunist Român.

LES TRADITIONS RÉVOLUTIONNAIRES DES CHEMINOTS DE JASSY

RÉSUMÉ

Dans cet article, les auteurs retracent les actions révolutionnaires entreprises par les cheminots des ateliers „Nicolina” de Iassy entre les deux guerres mondiales.

En se fondant sur des documents inédits conservés aux Archives Nationales, ainsi que sur des informations puisées dans la presse contemporaine, les auteurs analysent pour chaque étape la contribution des cheminots de Iassy à l'ensemble de la lutte des cheminots et du prolétariat roumain en général, en mettant en évidence, pour les années d'essor révolutionnaire qui ont suivi la première guerre mondiale, la multitude des actions entreprises par les cheminots de Iassy, ainsi que la jonction de leurs revendications économiques et politiques, l'écho de leur lutte dans la masse des ouvriers des autres secteurs économiques et les résultats qu'ils ont obtenus.

Pour la période de crise économique de 1929 à 1933 sont présentées la situation difficile des cheminots de Iassy, la diminution graduelle du pouvoir d'achat de leur salaire ainsi que leur riposte qui a été semblable à celle des cheminots de

⁶⁶ De exemplu, în ziua de 23 august 1943 au lipsit nemotivat de la lucru 83 de muncitori din Atelierele C.F.R. „Nicolina”; în ziua de 25 august 32 de muncitori; în ziua de 26 august 30 de muncitori. (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 974, p. 108). Într-un manifest al Comitetului patriotic ceferist creat din inițiativa P.C.R. în anul 1943 se arăta: „Frați ceferiști, salvarea noastră stă în organizarea grupurilor de patrioți antihitleriști pentru ieșirea imediată din război și încheierea păcii, pentru răsturnarea guvernului Antonescu și formarea unui guvern din reprezentanții tuturor grupurilor antihitleriste. Nici un tren spre front cu muniții, armată, alimente! Jos războiul hitlerist! (Ibidem; Fototeca I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., fond B, clișeu 1430).

toute la Roumanie. Les auteurs ont surtout décrit l'agitation qui a eu lieu du 3 au 14 février 1933 dans les ateliers „Nicolina“, le rôle de Ilie Pintilie dans l'organisation de la lutte des cheminots de Iassy, l'écho à Iassy des manifestations de protestation des Ateliers „Grivitza“ de Bucarest des 15 et 16 février 1933. La participation des cheminots de Iassy aux actions du prolétariat des chemins de fer de toute la Roumanie ainsi que leur solidarité directe avec le procès intenté aux meneurs des luttes de 1933 ont prouvé la vigueur et la combativité révolutionnaire des cheminots de cette région du pays.

Dans la période après 1933 les cheminots de Iassy ont agi pour la défense de leurs intérêts économiques, et ont lutté aussi contre le fascisme qui menaçait l'indépendance et la souveraineté du pays. Par les méthodes de leur combat, les cheminots de Iassy ont mis en évidence que le prolétariat a été la colonne vertébrale de la lutte de tout le peuple contre le fascisme et la guerre.

Durant la dictature militaire et fasciste, en participant à de nombreux actes de sabotage qui entravèrent l'approvisionnement du front hitlérien, les cheminots de Iassy ont accompli avec dévouement et esprit de sacrifice un grand devoir patriotique. Par leurs actions de plus en plus vastes et fréquentes à partir de l'automne 1940, après l'instauration de la dictature d'Antonesco, les cheminots de Iassy ont contribué à la lutte de tout le peuple, dirigée par le Parti Communiste Roumain, contre cette dictature, lutte qui a atteint son apogée en août 1944, lorsque l'insurrection nationale antifasciste a remporté la victoire finale.

INVENTARUL AGRICOL DIN ROMÂNIA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

DE

D. ȘANDRU și GH. I. FLORESCU

Între cele două războaie mondiale chestiunea înzestrării tehnice a agriculturii românești, considerată ca o componentă a problemei agrare din țara noastră, a stat permanent în atenția cercurilor conducătoare și a specialiștilor. O parte a burgheziei, interesată în înfăptuirea exproprierii și împrumietării, vedea în transferul de proprietate de la moșierime către țărănime nu numai o cale a ameliorării stării economice și sociale a maselor rurale, ci și o condiție a dezvoltării agriculturii pe baze capitaliste¹, prin folosirea unui inventar modern și a forței de muncă salariată. Utilizarea mașinilor, atât pe marea exploatare rămasă în urma exproprierii, cât și pe cea țărănească, născută sau mărită prin împrumietare, ca unul din mijloacele realizării acestui scop, era calificată în 1919 de unul dintre susținătorii acestei idei drept forma superioară de exploatare din agricultură care apare „...ca o consecință logică a principiului dezvoltării economice generale...”².

În perioada interbelică, problemei folosirii mașinilor în agricultura României sau „mașinismului în agricultură” — cum a fost ea denumită în literatura epocii — i s-au consacrat numeroase studii și articole. Interesul manifestat de specialiști și oamenii politici față de această chestiune este explicabil dacă avem în vedere că între înzestrarea tehnică a agriculturii și rezultatele obținute de aceasta există o interdependență³.

După primul război mondial, utilizarea mașinilor, ca mijloc pentru realizarea unui progres real pe tărîm agricol, a fost cerută de marea majoritate a cercetătorilor problemei agrare⁴. Cum între înzestrarea tehnică și producția agricolă

¹ Vezi Alexandru Cusin, *Mașinismul în agricultură*, în „Analele statistice și economice”, București, an. II (1919), nr. 2, februarie, p. 5—7; Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri și în România de mâine*, București, Impri-meria „Independența”, 1919, p. 44—50.

² Alexandru Cusin, *op. cit.*, p. 5.

³ Vezi M. Popa-Verș, *Producția și exporturile de cereale în ultimii zece ani*, București, Tipografia „Independența economică”, 1939, p. 8 și urm.

⁴ D. Tacu, *Memoriul marilor proprietari din Moldova asupra reformei agrare discutat în Adunarea sindicatelor agricole din Moldova*, Iași, Tipografia Aberman,

a acestei ramuri a economiei naționale există o strînsă legătură — fără ca aceasta din urmă să fie însă influențată exclusiv de cea dintîi — mulți specialiști au înclinat să absolutezeze importanța inventarului agricol pentru evoluția agriculturii românești, neglijînd o serie de factori de care depindeau, în bună măsură, rezultatele ei generale⁵. Astfel, C. I. Băicoianu, care și pînă la război militase pentru înzestrarea tehnică a agriculturii⁶, aprecia în 1928 această chestiune ca problema cheie a politicii agrare a României⁷, iar Andrei Corteanu o confunda în 1943 cu însăși problema agrară⁸.

Deși, în principiu, în primii ani postbelici toți autorii burghezi s-au pronunțat pentru înzestrarea agriculturii cu mașini, o parte dintre ei au exprimat suficiente rezerve atunci cînd au avut în vedere folosirea lor pe mica proprietate țărănească. S-a încercat să se scoată în evidență, mai cu seamă în perioada discutării proiectelor de reformă agrară, „aversiunea” țăranului român față de progresul tehnic și incapacitatea lui de a se adapta metodelor moderne de cultură⁹. Dar, așa cum observau unii contemporani, această aserțiune nu avea o bază reală, ci ea era vehiculată numai ca argument menit să poată servi ca suport ideii menținerii marii proprietăți¹⁰.

1920, p. 23; N. Mincă, *Constatări, concluziuni și propuneri agrare*, Brăila, Tipografia „Curierul”, 1923, p. 30; P. Teodoru, *Reflexiuni asupra nevoilor agriculturii noastre în legătură cu economia generală a țării*, București, Editura „Eminescu”, 1923; D. Filimon, *Mașinismul în agricultură*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. II (1925), nr. 13—16, iulie-august, p. 280—281; Ing. Fundățeanu, *Mașinismul în agricultură*, în „Economia națională”, București, an. L (1929), nr. 1, ianuarie, p. 70; M. Chirițescu-Arva, *Organizarea producției agricole în statul țărănesc*, București, Cartea Românească, 1935; G. Ionescu-Sisești, *Îndrumări agricole. 35 conferințe ținute la Radio București*, București, Editura „Universul”, 1941, p. 104; Ion A. Antonescu, *Agricultura cu sau fără vite?*, București, 1944, p. 7; „Argus” din 1.III.1937; 22.III.1937 și 4.XI.1937; „Dezbaterile Senatului”, Ședința din 18.I.1937, p. 519, 623—624; Ședința din 28.I.1937, p. 1131; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 21.I.1929, p. 502; Ședința din 17.II.1935, p. 416—417; Ședința din 13.III.1940, p. 163; vezi și Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, ediția a treia, Forum, 1945, p. 30; M. Chirițescu-Arva, *Omul, opera, epoca*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, p. 89—90; O. Parpală, *Aspecte din agricultura României, 1920—1939*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 92 și urm.

⁵ Vezi C. I. Băicoianu, *Contribuțiuni la soluționarea crizei agricole*, București, Tipografia Națională, 1929.

⁶ Idem, *Criza tracțiunii animale în agricultura României. Efectele ei și mijloacele de îndreptare*, București, 1913.

⁷ Idem, *Două nevoi în politica noastră agrară*, în „Economia națională”, București, an. XLIX (1928), nr. 1, ianuarie, p. 2—3.

⁸ Andrei Corteanu, *Aspecte ale problemei agrare* (Extras din „Buletinul Academiei de agricultură din România”, București, an. I (1943), nr. 2, august), București, p. 1.

⁹ Vezi M. Chirițescu-Arva, *Organizarea producției agricole în statul țărănesc*, 1935, p. 6; Alex. C. Cusin, *Nevoia de credit pentru țărănime*, în „Analele economice și statistice”, București, an. IX (1926), nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 25; C. I. Băicoianu, *Două nevoi în politica noastră agrară*, în „Economia națională”, București, an. XLIX (1928), nr. 1, ianuarie, p. 2.

¹⁰ C. Mihăilescu, *Intervenția de stat în îndrumarea tehnică a agriculturii noastre*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, București, an. IV (1922—1923), nr. 4—5, p. 536—537; Idem, *Rolul marii proprietăți în evoluția tehnică a agriculturii românești*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, București, an. IV (1922—1923), nr. 1, p. 85—92.

În decursul celor două decenii discuțiile asupra utilizării mașinilor în agricultură au pornit aproape totdeauna de la realitatea din anii la care ele se refereau. Aceasta explică de ce în unele perioade rezolvarea chestiunii se cerea cu insistență și de ce în altele se exprimau tot mai numeroase rezerve față de ea. În anii discutării proiectelor de reformă agrară, când datorită pierderilor provocate de primul război mondial numărul brațelor de muncă și inventarul viu și mort deveniseră insuficiente, superioritatea utilizării mașinilor era demonstrată și prin faptul că ele ar fi putut suplini lipsa mijloacelor de tracțiune animală și a forței de muncă umană. Alex. Cusin menționa în acest sens, în 1919, că folosirea tractorului în locul animalelor economisea, la 100 ha, 3.500 de franci și 430 de zile de muncă umană¹¹.

În primul deceniu de aplicare a reformei agrare discuțiile în legătură cu înzestrarea tehnică a agriculturii s-au limitat la a sublinia utilitatea mașinilor pentru economia agrară. În perioada 1929—1933, când agricultura a fost lovită de criza economică, mulți specialiști au văzut în lipsa inventarului agricol una din cauzele crizei¹². De aceea, ei apreciau utilizarea mașinilor ca principalul mijloc de creștere a producției agricole și de asigurare a rentabilității agriculturii¹³. Pentru realizarea acestui scop, ca și pentru ameliorarea stării materiale a sătenilor, se impunea — așa cum declara rectorul Școlii politehnice din București — intervenția statului, care trebuia „să fie grabnică și energică”¹⁴. Dar, discutând chestiunea în raport cu structura postbelică a proprietății funciare din România, o parte dintre ei au exprimat rezerve în legătură cu folosirea mașinilor pe proprietatea parcellară. Mircea A. Bădărău scria, în 1931, în legătură cu aceasta, că introducerea mașinilor pe scară largă în agricultura în care predomină mica proprietate era o imposibilitate și că ea nu se putea rezolva decât pe calea cooperăției și într-un viitor îndepărtat¹⁵.

Problema a fost raportată, pe de altă parte, la existența de forță de muncă din agricultura României din aceeași perioadă¹⁶. La numai câțiva ani după reforma agrară din 1921 deficitul de brațe de muncă din agricultură a fost completat

¹¹ Alexandru Cusin, *Mașinismul în agricultură*, în „Analele statistice și economice”, București, an. II (1919), nr. 2, februarie, p. 5—7.

¹² Virgil N. Madgearu, *Orientarea agriculturii românești. Conferință ținută în ziua de 18 februarie 1931*, București, Tipografia „Oltenia”, 1931, p. 10—13; G. I. Bungescu, *Mecanizarea în serviciul agriculturii românești*, București, 1932, p. 16; Dr. N. D. Cornățeanu, *Tehnică și economie*, București, 1940, p. 3—4; „Buletinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, București, an. II (1931), vol. III—IV, nr. 5—8, mai-august, p. 73, 85; „Argus” din 16.XI.1929 și 17.IV.1930.

¹³ Ing. Fundățeanu, *op. cit.*, p. 72; Nic. D. Cornățeanu, *Organizarea muncii în agricultură*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 8, iunie, 1929, p. 7; M. Chirțescu-Arva, *Rolul Ministerului de Domenii în raționalizarea agriculturii*, în „Argus” din 4.II.1931; Ernest Grințescu, *Mărirea producției*, București, 1934.

¹⁴ Prof. ing. Vasilescu-Karpen, *Trebuie să rămână România o țară emina-mente agricolă? Agricultura și industria în legătură cu apărarea națională*, în „Analele economice și statistice”, București, an. XVI (1933), nr. 10—12, octombrie-decembrie, p. 13; M. Manollescu, *Criza agricolă în cadrul internațional*, în „Viața agricolă”, an. XXIV (1933), nr. 3, martie, p. 113, 125.

¹⁵ Mircea A. Bădărău, *În jurul crizei agriculturii românești*, Iași, Tipografia „Olimpia”, 1931, p. 28.

¹⁶ Vezi Dr. A. Frunzănescu, *Munca omenească în actuala conjunctură agricolă*, București, M. O., Imprimeria Națională, 1935, n. 5; A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică-As-e-cte actuale-Tendințe*, București, M. O., Imprimeria Națională, 1939, n. 143; Leon Proca, *Problema agriculturii românești*, Sibiu, Tipografia „Dacia Traiană”, 1931, p. 60; Aurel Pană, *Agricultura românească în noul cadru european*, București, 1942, p. 8.

și, treptat-treptat, suprapopulația agricolă, ca urmare a sporului ridicat de populație și a nerezolvării problemei agrare, s-a agravat. Utilizarea mașinilor ar fi adîncit și mai mult acest proces atît timp cît problemei sporului natural al populației rurale nu i se dădea o rezolvare pozitivă. N. D. Cornățeanu calcula în anul 1936 că utilizarea mașinilor reducea cu 383 de zile de muncă umană și cu 489 de zile de muncă animală timpul de secerat și treierat al unei suprafețe de 300 pogoane cultivate cu cereale¹⁷. Or, după apariția primelor studii privitoare la utilizarea muncii în agricultură și mai ales după centralizarea datelor recensămîntului general al populației din 1930, cînd se apreciază că forța de muncă era incomplet folosită din cauza surplusului de populație agricolă, introducerii mașinilor îi fac opoziție tot mai mulți cercetători care consideră că mecanizarea agriculturii ar genera la sate complicații de ordin social¹⁸. Deși G. I. Bungeșcu se pronunță, în 1932, în principiu, pentru mecanizarea agriculturii¹⁹, el aprecia, pe de altă parte, că, în condițiile unei populații rurale cu o densitate ridicată pe unitatea de suprafață, mașinile trebuiau să înlocuiască numai o parte din munca umană și a animalelor, completîndu-le pe acestea²⁰. În viitor — scria, în 1933, N. Cornățeanu — pentru a evita șomajul agricol, va trebui să excludem mașinismul. Chiar marea proprietate — continua el — va trebui să cumpănească îndelung introducerea oricărei mașini în fața brațelor ce i se vor oferi din zi în zi mai numeroase²¹.

Cum, pe de altă parte, agravarea fenomenului de suprapopulație agricolă a influențat direct asupra scăderii prețului forței de muncă umană și animală, care înregistra în timp valori din ce în ce mai reduse, după perioada crizei problema a fost pusă și în raport direct cu rentabilitatea agriculturii realizată cu mijloacele mecanice sau cu cele umane și animale²².

În prezentul articol ne propunem să studiem evoluția înzestrării tehnice a agriculturii românești între cele două războaie mondiale și să urmărim principalii factori care au influențat-o. Analiza evoluției înzestrării tehnice a agriculturii din perioada interbelică impune, în primul rînd, o cunoaștere a situației inventarului agricol existent la sfîrșitul primului război mondial.

La începutul secolului al XX-lea, agricultura României a fost atrasă din ce în ce mai mult în sfera relațiilor de producție capitaliste. Acest proces a influențat direct asupra înzestrării tehnice a exploatărilor agricole. După anul 1900, munca salariată și mașinile au fost impuse în multe regiuni de lipsa animalelor de tracțiune, utilizarea lor constituind un fenomen frecvent, în special pe marile proprietăți²³.

¹⁷ N. D. Cornățeanu, *Seceratul și treieratul*, în *Studii privitoare la prețuri și rentabilitate în agricultura României*, București, M. O., Imprimeria Națională, 1936, p. 58.

¹⁸ „Argus” din 13.II.1931.

¹⁹ G. I. Bungeșcu, *Mecanizarea în serviciul agriculturii românești*, în *Probleme agricole actuale*, Cluj Tipografia Cartea Românească, 1932, p. 35.

²⁰ Idem, *Mașinile necesare unei gospodării țărănești*, București, 1932, p. 5; vezi și E. Cămărășescu, *L'organisation scientifique du travail agricole en Roumanie*, București, Editura Cultura Națională, 1926, p. 12—13.

²¹ N. Cornățeanu, *Tractorul și secerătoarea-treierătoare în agricultura noastră*, București, M. O., Imprimeria Națională, 1933, p. 52—54.

²² Vezi Aurelian Pană, *op. cit.*, p. 8.

²³ Vezi *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, Editura Politică, 1967, p. 25—27, 54—55; Mihai Șerban, *Problemele noastre social-agrare. Studiu din domeniul politicii economice și sociale*, în „Buletinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, an. XXVI (1914), nr. 3—6, iunie-septembrie, p. 185; D. Hurezeanu, *Intensificarea exploatării țărănimii din România la începutul secolului al XX-lea*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, nr. 1/1967, p. 43—44; D. Fillmon, *op. cit.*, p. 281.

În 1905 în vechea Românie existau 55 de pluguri cu tracţiune mecanică, 4.584 maşini de treier, 12.521 semănători şi alte maşini²⁴. Faţă de anul 1888, în 1905 agricultura dispunea de 2,5 ori mai multe maşini de treierat, de 11 ori mai multe maşini de semănat, de 18 ori mai multe secerători. Aproximativ 45,7% din numărul moşierilor şi arendaşilor cu exploatare de peste 100 ha erau proprietari de maşini agricole cu sau fără aburi. Acestea se întâlneau nu numai pe marile proprietăţi particulare, ci şi pe cele ale statului şi pe exploatare mai mici de 100 ha²⁵.

Datorită preţului ridicat de achiziţie şi situaţiei materiale a ţărănimii, maşinile agricole nu erau utilizate, în general, pe proprietăţile mici²⁶.

Deşi înzestrarea marilor proprietăţi cu maşini şi unelte agricole înregistrase la începutul secolului al XX-lea progrese evidente, inventarul deţinut de moşierime era insuficient în raport cu întinderea pământului deţinut de ea. În preajma primului război mondial, cea mai mare parte a animalelor de tracţiune şi a plugurilor — 92% din vitele de muncă din Muntenia şi 75% din cele existente în Moldova şi 91,75% din numărul total al plugurilor existente în vechea Românie — se aflau în proprietatea ţărănimii²⁷. Aceasta, neavând pământ suficient, participa într-un procent însemnat cu inventarul său la exploatarea, atât a propriului teren, cât şi a pământului moşieresc.

Numărul animalelor de tracţiune şi al plugurilor existente la începutul secolului al XX-lea era insuficient în raport cu întinderea cultivabilă a ţării. În 1900 existau 1.859.241 vite trăgătoare. Media suprafeţei ce revenea în Vechiul regat unui animal era de 2,79 ha. Pe provincii, o situaţie mai bună exista în Moldova, unde o vită trăgătoare revenea la 2,56 ha, în timp ce în Dobrogea media era de 4,16 ha²⁸. În 1905, o suprafaţă de 6.129.000 ha cultivabile era lucrată cu 518.463 pluguri, revenind în medie 11,82 ha pentru un plug²⁹.

În Transilvania, dezvoltarea capitalismului în agricultură înregistrase progrese mai mari. În 1900 existau 1.565 maşini cu aburi, aparţinând, în cea mai mare parte, moşierilor. Proprietăţile cu peste 100 iugăre dispuneau de 3.642 semănători cu tracţiune animală, 36.000 pluguri şi un stoc ridicat de vite³⁰. Relaţiile de producţie capitaliste erau mai dezvoltate în Banat şi Crişana unde se concentraseră, de altfel, cele mai multe maşini şi circa 38% din muncitorii agricoli³¹.

Cele 36.000 de pluguri şi vitele moşierilor nu satisfăceau necesităţile pentru cultivarea suprafeţei deţinute de aceştia, din care motiv ei recurgeau la inventarul şi la munca ţăranilor³².

²⁴ Vezi Mihai Şerban, *op. cit.*, p. 186—187.

²⁵ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 43; idem, *Situaţia social-economică a ţărănimii înainte de războiul din 1907*, în „Studii”, nr. 4/1955, p. 59; I. Adam şi N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, Bucureşti, vol. II, Editura ştiinţifică, 1959, p. 15; *Marea războiă a ţăranilor din 1907*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, Bucureşti, p. 95—96; Ing. V. Coman, *Cultura mecanică la noi*, în „Pagini agrare şi sociale”, Bucureşti, an. I (1924), nr. 3 din 10 iunie, p. 61.

²⁶ Ing. V. Coman, *op. cit.*, p. 61.

²⁷ N. O. Popovici-Lupa, *Exproprierea şi improprierea din punctul de vedere al principiilor ştiinţifice*, în „Independenţa economică”, Bucureşti, an. II (1919), nr. 6 din 15—31 martie, p. 5; D. D. Pătrăşcanu, *În faţa naţiunii*, Bucureşti, Editura Librăriei N. Steinberg et Fiul, p. 212.

²⁸ A. Frunzănescu şi G. Dumitraşcu, *Munca cu vitele în agricultura noastră*, Bucureşti, Tiparul Românesc, 1940, p. 3; Const. A. Garoflid, *Problema agrară şi dezlegarea ei*, Iaşi, Tipografia Dacia, 1917, p. 54; Alexandru Alimăneşlianu, *Din nevoile agriculturii*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1930, p. 27.

²⁹ Const. A. Garoflid, *op. cit.*, p. 55.

³⁰ *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România...*, p. 94.

³¹ *Ibidem*, p. 94—95.

³² *Ibidem*, p. 52.

Un proces asemănător îl înregistrează și exploatarea din Bucovina, în special cele mari, unde, alături de persistența dijmii, moșierii recurg într-un procent tot mai ridicat la metode capitaliste de exploatare³³.

Din analiza sumară a înzestrării tehnice a agriculturii românești de până la primul război mondial rezultă, în toate provinciile României, o sporire însemnată a mașinilor agricole, impusă de atragerea acestei ramuri economice din ce în ce mai mult în sfera relațiilor de producție capitaliste. Dezvoltarea inventarului agricol, deși rapidă, rămânea insuficientă însă față de întinderea cultivabilă a țării³⁴.

Participarea României la primul război mondial a determinat nu numai o frinare a procesului de înzestrare tehnică a agriculturii, ci și o reducere considerabilă a stocului existent până atunci. O parte însemnată din unelte și mașini au fost rechiziționate. Lipsind posibilitățile pentru achiziționarea de noi mașini, cele existente s-au folosit într-un grad intens, ceea ce a dus la uzarea completă a celor mai multe dintre ele. După retragerea armatei române în Moldova, o parte din inventar a fost concentrat în această provincie; o altă a rămas pe teritoriul ocupat. În 1917, în Moldova mai existau numai 35 tractoare, dintre care doar 14 erau în stare de funcționare³⁵. Paralel, s-a redus și stocul de animale de muncă³⁶. Dacă la 1 aprilie 1916 în Moldova existau 272.889 cai, în primăvara anului 1917 numărul lor scăzuse la 74.249, din care doar 50.000 erau buni de muncă³⁷.

În aceste condiții, s-au inițiat, începând din ianuarie 1917, o serie de măsuri care să permită agricultorilor să exploateze o întindere cât mai mare de teren. Ele realizau, de fapt, un control al statului, prin Ministerul Agriculturii și Domeniilor, asupra desfacerii și utilizării uneltelor și mașinilor agricole³⁸. Cum inventarul viu rămas fusese într-o proporție însemnată pus la dispoziția armatei și cum exista pericolul ca pământul să rămână nelucrat, începând de la 1 ianuarie 1917, tractoarele rechiziționate în 1916 de Ministerul de Război au fost puse la dispoziția Ministerului Agriculturii și Domeniilor, creîndu-se, pe lângă Direcția Generală a Agriculturii și Viticulturii, un serviciu al autotractoroarelor³⁹. Până la sfârșitul anului 1918 cu autotractoarele Ministerului de Război au fost exploatate o parte din terenurile din Moldova, contra unei taxe fixe plătită la ha⁴⁰.

Războiul influențase într-o măsură similară și asupra inventarului agricol din provinciile românești aflate sub dominație străină. În Transilvania, de pildă, până în 1915 numărul animalelor a scăzut cu 17%. Din această cauză, în 1914 aici rămăsese nelucrată circa 20% din întinderea cultivabilă a provinciei⁴¹.

³³ Vezi Șt. Pascu, C. C. Giurescu, J. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în Monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în *Destrămarea Monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 57—59.

³⁴ M. Chirișescu-Arva, *Omul, opera, epoca...*, p. 126; vezi și „Economia Națională”, București, an. XL (1916), nr. 4, aprilie, p. 142—143.

³⁵ Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Direcțiunea Agriculturii, Serviciul Muncilor Agricole, *Muncile agricole în 1917*, Iași, Tipografia „Dacia”, 1918, p. 160.

³⁶ Alexandru Alimăneșianu, *op. cit.*, p. 27.

³⁷ Ministerul Agriculturii și Domeniilor..., *Muncile agricole în 1917...*, p. 159.

³⁸ *Ibidem*, p. 11.

³⁹ *Ibidem*, p. 159; N. Giurgea și ing. D. Vilceanu, *Măsurile luate în Franța pentru extensiunea motoculturii. Motocultura în România și propunerile pentru intensificarea ei la noi în țară*, în „Buletinul agriculturii”, București, vol. III (1920), nr. 7—12, iulie-decembrie, p. 235—248.

⁴⁰ N. Giurgea și ing. D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 235—248.

⁴¹ *Relații agrare și mișcări țărănești în România...*, p. 243.

La sfârșitul războiului, gospodăriile agricole din vechea Românie erau aproape complet lipsite de inventar mort⁴². În doi ani se pierduseră circa 600.000 de cai, care reprezentau 80% din numărul total înregistrat înaintea intrării țării în conflictul mondial, și 1.200.000 boi sau 60% din numărul existent în 1916⁴³. Față de 1916 în vechea Românie și în Transilvania cabalinele scăzuseră în 1919 de la 1.933.517 bucăți la 941.642 sau la 48,1%, iar bovinele de la 5.339.531 la 3.789.797 sau la 70,9%⁴⁴.

Cercurile guvernate și-au dat seama că agricultura țării nu va putea fi redresată cu inventarul și cu brațele de muncă reduse rămase după război și că pentru atingerea acestui scop se impunea introducerea mijloacelor mecanice de exploatare a solului⁴⁵. Încă din 1917, când la ordinea zilei fusese readusă chestiunea reformei agrare, ministrul agriculturii din guvernul liberal Ion I. C. Brătianu, Gh. Gh. Mărzescu, a instituit o comisie care avea sarcina să studieze, între altele, și posibilitățile introducerii motoculturii⁴⁶. După căderea guvernului, însă, comisia a fost dizolvată, astfel că ea nu a mai întreprins nici o măsură în această direcție.

Anii ce au urmat primului război mondial, în special cei care coincid cu perioada discutării și legiferării reformei agrare, au fost însoțiți de noi tentative pentru înzestrarea tehnică a agriculturii⁴⁷. Prin decretul regal nr. 3.100 din 23 iulie 1920, s-a dispus înființarea școlilor practice de motocultură⁴⁸ care aveau misiunea să pregătească viitoarele cadre necesare folosirii mașinilor agricole. Paralel, o parte din specialiștii români au fost trimiși să asiste la demonstrațiile de motocultură din străinătate⁴⁹. A fost elaborat, apoi, un regulament de organizare a cursurilor, demonstrațiilor și expozițiilor de mașini și unelte agricole⁵⁰.

Demonstrațiile de motocultură organizate în țară, ca cea din septembrie 1921 de la Băneasa și expoziția de mașini agricole organizată cu același prilej, încercau să lămurească pe agricultori asupra avantajelor întrebunțării mijloacelor mecanice de exploatare a solului, să instruiască pe elevii școlilor de motocultură și personajul fermelor și să realizeze o selecție a mașinilor agricole pentru a fi introduse în țară numai acelea care răspundeau în cel mai înalt grad cerințelor agriculturii românești⁵¹. Aceste măsuri au avut însă mai mult un caracter de

⁴² Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Direcțiunea Generală a fermelor, punctelor agronomice, viticulturii, horticulturii și motoculturii, *Organizarea producțiunii agricole și a aprovizionării agriculturii în anii 1917—1920*, București, Institutul de arte grafice „Bucovina”, 1929, p. 150—151.

⁴³ Const. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 16; Ing. Fundățeanu, *op. cit.*, p. 71.

⁴⁴ *Relații agrare și mișcări țărănești în România...*, p. 297.

⁴⁵ Vezi G. Cipăianu, *Organizarea și încurajarea agriculturii în vederea mării producțiunii*, București, Imprimeriile Independența, p. 3.

⁴⁶ Alexandru Cusin, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁷ Ministerul Agriculturii și Domeniilor..., *Muncile agricole în 1917...*, p. 188.

⁴⁸ Vezi „Buletinul agriculturii”, București, vol. II (1920), nr. 4—6, aprilie-iunie, p. 184—185.

⁴⁹ N. Giurgea și ing. D. Vilceanu, *Observațiuni cu privire la demonstrațiunea de motocultură de la Chartrés*, în „Buletinul agriculturii”, vol. III (1920), nr. 7—12, iulie-decembrie, p. 224.

⁵⁰ Vezi „Buletinul agriculturii”, București, vol. II (1921), nr. 7—9, iulie-septembrie, p. 11.

⁵¹ N. Giurgea și ing. D. Vilceanu, *Măsurile luate în Franța pentru extensiunea motoculturii. Motocultura în România și propunerile pentru intensificarea ei la noi în țară*, în „Buletinul agriculturii”, București, vol. III (1920), nr. 7—12, iulie — decembrie, p. 249; D. Filimon, *op. cit.*, p. 241; Direcțiunea Generală a Agriculturii, *Demonstrațiunea de motocultură de la ferma model Călărași-Lichești*, în „Buletinul Agriculturii”, vol. III (1920), nr. 7—12, iulie-decembrie, p. p.

propagandă pentru introducerea mijloacelor tehnice în agricultură, fără a fi însoțite însă de un larg ansamblu de măsuri care să faciliteze agricultorilor posibilitățile de achiziționare a mașinilor.

După intrarea în vigoare a legilor agrare, evoluția înzestrării tehnice a agriculturii românești a fost influențată de modul cum s-a înfăptuit reforma din 1921 și, paralel, de politica agrară a cercurilor guvernante din România. Trecerea unei mari suprafețe de pământ din stăpânirea guvernării în proprietatea țărănimii, efectuată cu despăgubire, a facilitat utilizarea tehnică a exploatării moșierilor prin investirea în mașini și unelte perfecționate a sumelor primite în contul pământului, dar, pe de altă parte, masa rurală a fost privată de posibilitatea de a-și repara sau reînnoi inventarul său.

Cercurile guvernante au recunoscut că rezultatele agriculturii țărănești și prosperitatea sătenilor depindeau de modul cum gospodăria mică, născută prin reformă, era ajutată de stat cu credite necesare procurării inventarului⁵². „Nu e destul să dai țăranilor pământ ca să-i ridici economicște — menționa ministrul agriculturii I. G. Duca, într-o circulară adresată președinților băncilor populare după emiterea decretului-lege nr. 3697/1918 relativ la ajutorul pe care aceste instituții urmau să-l dea împroprietăririi — ci trebuie să le asiguri banii trebuitori la întemeierea unor gospodării potrivite cu pământurile dobândite, trebuie să le dai puțină de a-și procura în condițiuni lesnicioase și ieftine semințe, mașini și vite, astfel ca ei să cultive cât mai sistematic pământul lor”⁵³.

Este cert faptul că reforma agrară a lărgit condițiile pentru progresul tehnic în agricultură, atît pe marea, cît și pe mica proprietate. Exproprierea și împroprietărirea au obligat pe moșierul, ale cărui proprietăți fuseseră reduse, să suplinească lipsa brațelor de muncă ale sătenilor prin introducerea mașinilor pe moșie⁵⁴. Pe de altă parte, țăranul împroprietărit a depus eforturi susținute pentru a-și reface inventarul și pentru a-și cultiva în bune condițiuni pământul primit prin reformă⁵⁵. Dar situația materială a țăranului, dependența lui economică față de marele proprietar și lipsa de sprijin din partea statului au făcut ca roadele acestor eforturi să fie reduse și să se mențină un nivel scăzut de tehnizare pe o mare suprafață arabilă a țării⁵⁶.

208—210; *Darea de seamă asupra demonstrațiilor de motocoltură de la Băneasa, ținută în zilele de 24, 25 și 26 septembrie 1921*, în „Buletinul Agriculturii”, vol. II (1921), nr. 7—9, iulie-septembrie, p. 101—105.

⁵² Vezi M. Gormsen, *Studiu critic asupra cooperației românești*, în „Independența economică”, București, an. XXIII (1940), nr. 3—4, mai-august; N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România*, București, Editura Cartea Românească S. A., 1926, p. 18—19; C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 2; Alex. C. Cusin, *Nevoia de credit pentru țărănime*, în „Analele economice și statistice”, București, an. IX (1926), nr. 1—2, ianuarie—februarie, p. 25; D. Filimon, *op. cit.*, p. 281; ing. V. Coman, *op. cit.*, p. 61; „Dezbaterile Senatului”, Ședința din 18.I.1937, p. 518—519.

⁵³ Vezi Constantin. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, Editura Gutenberg, 1920, p. 396—397.

⁵⁴ Vezi Arh. St. București, fond Comit. agrar, jtd. Năsăud, dosar 1/1922, f. 24; „Argus” din 13.I.1927.

⁵⁵ M. Chirițescu-Arva, *op. cit.*, p. 191; C. Mihailescu, *Intervenția de stat în îndrumarea tehnică a agriculturii noastre...*, p. 537; idem, *Rolul marii proprietăți în evoluția...*, p. 94—95.

⁵⁶ George Oprisanu, *Exproprierea rurală*, Birlad, Tipografia D. Lupașcu, 1924, p. 30; „Argus” din 10.V.1924; A. Nasta, *La réforme agraire en Roumanie*, în *La Roumanie agricole*, București, 1929, p. 64; Christache Ch. Milian, *Problema agrară. Majorat agricol? sau obștii sătești?*, Tiparnița, T. Măgurele, 1937, p. 15; C. I. Băicoianu, *Contribuțiuni la soluționarea crizei agricole. Silozurile*, în *Studii economice, politice și sociale, 1898—1940*, București, 1941, p. 700; Mitiță Constantinescu,

După primul război mondial în agricultura României, mai ales pe proprietățile mici, au continuat să se folosească pe o scară largă mijloacele de tracțiune animală. Deși numărul lor a manifestat, în general, pînă în 1928, o tendință de creștere, ele au sporit într-un raport mai redus în comparație cu suprafața pusă în circuitul culturii, nereușind să acopere necesarul forței de tracțiune⁵⁷:

Anii	Suprafața arabilă (în ha)	Nr. animalelor de muncă (în buc.)	Suprafața pe cap de vită (în ha)
1920	8.304.084	2.346.516	3,53
1921	10.042.898	2.631.525	3,81
1922	10.388.289	2.805.786	3,68
1925	11.062.073	2.820.191	3,92
1926	11.731.420	2.780.126	4,21
1927	12.269.362	2.743.779	4,47
1928	12.276.807	2.845.357	4,31
1929	12.448.272	2.844.038	4,37
1930	12.751.636	2.826.192	4,51
1931	13.010.989	2.780.187	4,67
1932	12.857.138	2.530.422	5,08
1933	13.486.698	2.638.904	5,11
1934	12.660.776	2.692.269	4,70
1935	13.866.102	2.853.127	4,85
1936	13.940.452	2.558.664	5,44
1937	13.897.822	2.593.978	5,35
1938	13.445.124	2.644.781	5,07
1939	13.387.710	2.643.319	5,06

Cercetătorii care au studiat problema inventarului viu din România au demonstrat că numărul animalelor de tracțiune era insuficient pentru suprafața de teren ce se exploata anual⁵⁸. Alexandru Alimăneștianu aprecia, în 1930, că

Politică economică aplicată. Agricultură, economie rurală, cooperatie, vol. II, București „Tiparul Românesc”, S.A.R., 1943, p. 9; G. I. Bungescu, *Mașinile necesare unei gospodării țărănești*, București, 1932, p. 3; Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 74.

⁵⁷ Vezi A. Frunzănescu și G. Dumitrașcu. *op. cit.*, p. 6; A. D. Carabella, *Statistica generală a vitelor din România pe anul 1920*, București, „Viața Românească”, S. A., Tipografia „Universală”, 1921, planșa 3; N. Filotti, *Considerațiuni asupra statisticilor animale pe 1922*, în „Buletinul agriculturii”, București, vol. II (1923), nr. 4—6, aprilie — iunie, p. 156; *Statistica animalelor pe 1920—1924*, în „Buletinul Agriculturii”, București, vol. II (1925), nr. 4—6, aprilie-iunie, p. 123; Dr. Gh. Măntu, *Agricultura țărănească în criza economică, în Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, Tipografia „Bucovina”, I. E. Torouțiu, 1937, p. 185; Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, ediția a treia revăzută, Editura de Stat, 1946, p. 70.

⁵⁸ Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Direcțiunea economică agrară. Serviciul statisticilor agricole, *Statistica animalelor domestice, păsărilor de curte și stupilor cu albine pe anul 1937*, București, Tiparul Românesc, S.A., p. 3—5; Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Secțiunea de studii, documentare și statistică, *Statistica animalelor domestice pe anul 1929*, București 1930, p. 10—22; T. Oroveanu înre-

României îi lipseau circa 1.500.000—2.000.000 vite de jug față de necesarul cu care sâ se poată realiza o exploatare a solului la timp și în bune condițiuni⁵⁹. A. Frunzânescu și Gh. Dumitrașcu, stabilind raportul dintre numărul animalelor și zilele de muncă folosite pentru cultura pământului, apreciau că, repartizate pe întregul an, ele ar fi fost suficiente, dar faptul că în lunile de vară solicitarea lor era intensă, în timp ce iarna se utilizau rar, făcea ca totalul lor sâ nu acopere în campaniile agricole forța de muncă animală necesară cultivării întregii suprafețe⁶⁰. Lipsa animalelor de muncă între cele două războaie mondiale a impus cercurilor guvernante sâ încerce o compensare a lor prin forța de tracțiune mecanică.

Deși partidele politice și guvernele aflate la cîrma țării în primii ani postbelici au promis, prin programele lor, sprijinul necesar modernizării inventarului agricol⁶¹, ajutorul efectiv acordat de ele a fost neînsemnat⁶². El s-a rezumat la acțiuni care n-au putut determina o largă refacere a inventarului pe baze moderne. Conținutul și modul lor de aplicare pe teren explică influența slabă determinată asupra agriculturilor și rezultatele nesatisfăcătoare obținute de această ramură a economiei naționale.

La începutul anului 1919 Ministerul Agriculturii și Domeniilor a înființat la Geogoga-București și la Brâila două depozite pentru desfacerea uneltelor și mașinilor agricole; primul pentru cele produse în țară, al doilea pentru cele importate⁶³. La sfîrșitul aceluiași an, 1919, Ministerul Agriculturii a distribuit un număr relativ mare de secerători-legători importate din Canada⁶⁴. Dar sumele investite în importul de mașini au fost mici. Este suficient sâ arătăm că în 1919 s-au importat pluguri, fiare de plug, seceri și mașini agricole în valoare de 4.337.050 lei, în timp ce importul migdalelor, roșcovelor, cataramelor și cuișoarelor se ridica la o sumă de 6.139.745⁶⁵. Astfel, acțiunile ministerului canalizate în direcția introducerii mașinilor în agricultură nefiind sprijinite de mijloace financiare corespunzătoare⁶⁶ n-au putut schimba radical situația inventarului agricol din România. O dovadă în acest sens o constituie și faptul că în 1920 Ministerul Agriculturii s-a văzut nevoit sâ exploateze o parte din terenurile cultivabile în regie cu autoplugurile rămase de la armatele de ocupație⁶⁷.

gistrase în 1937 în județul Vlașca, pentru cele 347 336 ha cultivabile, un număr de 40 136 atelaje. După calculele sale, el considera că în județ lipseau 18 109 atelaje, ceea ce făcea ca 126 763 ha sau o treime din suprafața cultivabilă a județului sâ fie lipsită de energia de tracțiune necesară (T. Oroveanu, *Problema animalelor de muncă în județul Vlașca*, în „Viața agricolă”, an. XXVIII (1937), nr. 6, iunie, p. 150—152). În acel an, în județ erau numai 33 de tractoare, ce nu puteau acoperi exploatarea acelei suprafețe.

⁵⁹ Alexandru Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 27, 33.

⁶⁰ A. Frunzânescu și Gh. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 7—21.

⁶¹ Vezi Arh. St. București Fond Ministerul de interne, dosar 107/1926, f. 6; N. Ghenădescu, *Ideii pentru îndreptarea economiei noastre rurale*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. III (1926), nr. 5—6 din 31 mai, p. 103.

⁶² *Între industrie și agricultură*, în „Import-Export”, București, an. VI (1926), nr. 9 din 7 martie, p. 255.

⁶³ Vezi ing. C. Cîndea, *Dezvoltarea și intensificarea industriei metalurgice în România*, în „Analele statistice și economice”, București, an. II (1919), nr. 4, aprilie, p. 3.

⁶⁴ Vezi *Instrucțiuni pentru montarea secerătoarei legătoare Massey Harris nr. 5*, în „Buletinul Agriculturii”, București, vol. I (1920), nr. 1—3, ianuarie-martie, p. 86.

⁶⁵ M. Chirițescu-Arva, *op. cit.*, p. 77.

⁶⁶ N. Giurgea și ing. D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 249.

⁶⁷ *Ibidem*.

Din depozitul de la Brăila au fost distribuite în anii 1920—1923 mașini și unelte agricole în valoare de 45.945.619 lei⁶⁸. În cadrul acestei sume au fost vândute, între altele, un autotractor, 16 mașini de treier, 10 cositoare, 111 greble mecanice, 24 locomobile pentru treier, 26 mașini duble pentru porumb, 481 mala-xoare, 29 mașini pentru tocat nutreț, 31 secerători simple, 16 secerători-legători, 896 secerători Massey-Harris, 44 secerători Forst-Wood, 43 semănători în rinduri, o vînturătoare, 108 grape cu 2 și 3 cîmpuri, 2.825 coase, 16.577 furci de fier, 962 greble de fier, 199 pluguri de fier cu 1—3 brazde, 225 pluguri cu grindei de lemn, 14 tăvălugi de lemn, 22.451 seceri, 41.124 sape etc. Pentru a înlesni țărănilor posibilitatea achiziționării uneltelor și mașinilor scoase la vânzare, Centrala Cooperativelor Sătești le-a acordat în 1919 un credit de 16.500.000 lei⁶⁹. Dacă avem în vedere totalul sumei investite în acest scop, cît și numărul redus de mașini și unelte achiziționate prin depozitul de la Brăila, putem aprecia că rezultatele obținute de Ministerul Agriculturii și Domeniilor în urma inițierii măsurii din 1919 au fost mai mult decît modeste.

În 1921 s-a elaborat o lege pentru încurajarea culturii pămîntului cu mijloace mecanice. În baza ei se desființau taxa vamală și orice alte taxe de import pentru mașinile agricole și piesele de rezervă care nu se fabricau în țară. Agricultorii care folgeau sau cumpărau mașini aveau dreptul, în baza aceleiași legi, să expor-te, fără a plăti taxe vamale, o cantitate de cereale de primăvară, din recolta anului 1921, egală în valoare cu prețul mașinilor importate⁷⁰.

Scutirea acordată în 1921 a fost anulată însă după scurt timp. În primul deceniu de după reformă importul mașinilor și uneltelor agricole a fost grevat de taxe vama le ridicate. Sporirea prețului de cost al inventarului agricol pe aceeași cale a influențat mai ales asupra înzestrării tehnice a gospodăriilor mici care, ne-dispunînd de capital pentru achiziționarea mașinilor, au fost nevoite sau să utilizeze unele vechi, scoase alături din uz⁷¹, sau să facă apel la credit pe care l-au obținut în condiții oneroase⁷².

După primul război mondial moșierimea a dispus, pe lîngă sumele primite în contul pămîntului expropriat, și de o rețea de bănci care-i asigurau creditul necesar în condiții avantajoase⁷³. Tărănimii, însă, asemenea instituțiilor i-au lipsit. Băncile populare, care au desfășurat, pînă în anii crizei economice, o activitate fructuoasă pe linia sprijinirii țărănilor, erau incapabile de a satisface cererile de credit ale sătenilor⁷⁴. Pe de altă parte, fap-ul că ele percepeau, de regulă, o dobîndă de 18%⁷⁵, cu mult sub limita în-casată de băncile comerciale sau de către cămărtari, care se ridica uneori și la 100%, în vreme ce rentabilitatea medie a agriculturii românești era de cel mult 10%, făcea ca problema creditului țărănesc să nu fie rezolvată nici pe această cale⁷⁶.

Pînă în 1926 s-au mai inițiat cîteva măsuri cu caracter intervenționist. Între ele amintim pe cea ce prevedea înființarea unei societăți pentru procurarea ma-

⁶⁸ Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Direcțiunea generală a fermelor, punctelor agronomice, silviculturii, horticul-turii și motocul-turii, *Organizarea producțiunii agricole și a aprovizionării agriculturii în anii 1917—1920*, p. 154—161.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 151.

⁷⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 199 din 3 decembrie 1921.

⁷¹ Mircea A. Bădăreu, *Părerii asupra politicii agricole de după război*, Iași, Tipografia „Opinia”, 1927, p. 138; vezi și „Import-Export”, București, an. IV (1924), nr. 6—7, iunie—iulie, p. 92; ing. V. Coman, *op. cit.*, p. 62.

⁷² Vezi Leon Proca, *op. cit.*, p. 65; Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența economică, 1940, p. 82.

⁷³ Vezi Caius Bardoși, *Instituțiile de credit specializate*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 600.

⁷⁴ N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 154—155.

⁷⁵ Vezi Arh. St. București, Fond Centrocoop, Băncile Populare, dosar 42/1929—1945, f. 13; 56/1930—1943, f. 4; 137/1929—1943, f. 5; 243/1930—1944, f. 6.

⁷⁶ M. Chirănescu-Arva, *Omul, opera, epoca...*, p. 97.

șinilor agricole⁷⁷ și o altă care dispunea crearea în centrele județene a depozitelor de instrumente agricole compuse din grape, trioare, vînturători și semănători. Depozitele urmau să desfacă uneltele la prețul de fabricație, pe credit acordat pe un termen de trei ani cu aconto de 30%. Aceste vânzări nu puteau să rezolve problema inventarului gospodăriei mici, întrucît desfacerea lor se făcea într-o ordine de preferință în care cultivatorii particulari ocupau ultimul loc⁷⁸. Paralel, s-a stabilit a se reduce taxele vamale la 1/5 pentru uneltele importate de Uniunea Sindicatelor Agricole, Societatea agricultorilor pentru procurarea de mașini agricole și Centrala Cooperativelor Sătești, dar măsura, la fel ca și celelalte menționate mai sus, nu a fost tradusă în fapt⁷⁹.

Deși lipsa de sprijin din partea statului pînă în 1927, cînd posedăm prima statistică completă a inventarului agricol din perioada postbelică⁸⁰, a fost evidentă, datele oferite de aceasta atestă o creștere simțitoare a inventarului în raport cu anul 1905⁸¹:

Mașini și unelte	1905*	Suprafața ce revine pe unealtă în ha	1927	Suprafața ce revine pe unealtă în ha
Pluguri	517.463	10,6	1.684.439	7,4
Grape	448.260	12,2	1.098.902	11,3
Semănători	12.521	437,4	42.428	293,4
Mașini de recoltat	19.721	277,6	55.470	224,4
Rarițe	191.167	50,2	319.139	39,0
Care și căruțe	—	—	1.660.787	7,4
Tractoare	55	—	3.257	3 822
Motoare cu explozie	—	—	11.889	1055,7 **
Batoze	4.585	—	12.779	982,1 **

*) Numai pentru vechea Românie.

**) Calculată după suprafața medie între 1925—1929 (vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 67).

⁷⁷ Vezi „Argus” din 4.III.1926; *Aplicarea noului tarif vamal la metalurgie și textile*, în „Import-Export”, București, an. VI (1926), nr. 11—12 din 21—28 martie, p. 335—336, 340, 344—345.

⁷⁸ Vezi Arh. St. Bistrița, Fond Consilieratul agricol al județului Năsăud, dosar 315/1926, f. 2—3.

⁷⁹ Vezi „Argus” din 4.III.1926; *Aplicarea noului tarif vamal la metalurgie și textile*, în „Import-Export”, an. VI (1926), nr. 11—12 din 21—28 martie, p. 335—336, 340, 344—345.

⁸⁰ Cifrele oferite de statistici trebuie privite cu oarecare aproximație, întrucît chiar autorii lor recunosc posibilitatea strecurării unor erori de calcul (vezi Institutul Central de Statistică, *Statistica agricolă a României*, vol. III, *Inventarul agricol în anul 1946*, București, 1948, p. 14; G. I. Bungescu, *Mecanizarea în serviciul agriculturii românești*, București, 1932, p. 7; Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești...*, p. V și 70. „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Sedința din 22.I.1929, p. 513).

⁸¹ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 76; Mihai Șerban, *op. cit.*, p. 186—187; Ministère de l'agriculture et des domaines, *L'agriculture en Roumanie. Album statistique. Publié à l'occasion du XIV-e Congrès international d'agriculture*, Bucarest, 1929, p. 74.

Datele din 1927 nu pot fi comparate cu cele din 1903 întrucât ele se referă la inventarul existent pe teritorii diferite ca întindere. Progresele consemnate de statistica din 1927 sînt însă evidente dacă avem în vedere că în perioada de la sfîrșitul războiului agricultorii au plecat la reînnoirea și repararea inventarului de la cifre inferioare anului 1905. Dar, dacă sub acest aspect rezultatele pot fi considerate pozitive, situația apare nesatisfăcătoare atunci cînd o raportăm la necesarul de inventar și atunci cînd avem în vedere calitatea celui existent. Alexandru Alimăneștianu calcula în 1927 că agriculturii românești îi lipseau 500.000 capete de vite, 50.000 de tractoare, 100.000 de semănători, 500.000 de pluguri, 100.000 de grape, 50.000 de trioare, 20.000 de vînturători, 50.000 de cultivatoare, 20.000 de rațe, 5.000 batoze de treier, 500.000 mașini de bătut porumb, cite 500.000 de sape și 50.000 de furci anual, a căror valoare era evaluată la 24.786.500.000 lei, cu care s-ar fi putut asigura o cultură rațională a solului⁸².

Pentru întreținerea stocului necesar de 2.000.000 de pluguri, specialiștii apreciau că agricultura românească trebuia să-și reînnoiască anual între 70.000 și 120.000 bucăți⁸³.

După primul război mondial înzestrarea tehnică a agriculturii a fost condiționată, în mare măsură, de importul de mașini agricole. Pînă în 1928, valoarea importului de tractoare, semănători și mașini de împrăștiat a crescut — cu excepția anului 1924 — în mod continuu, astfel⁸⁴:

Anii	Valoarea importului în mii lei	Anii	Valoarea importului în mii lei	Anii	Valoarea importului în mii lei
1920	722	1923	108.062	1926	193.383
1921	36.593	1924	78.870	1927	231.465
1922	51.129	1925	1.482.020	1928	280.183

Pentru aceeași perioadă nu cunoaștem nici valoarea și nici cantitatea uneltele agricole achiziționate de agricultorii din producția internă. În primul deceniu de după votarea legilor agrare, industria națională de unelte agricole înregistrează însă o tendință de dezvoltare, ca o consecință firească a transformărilor produse de expropriere și de împroprietărire. Această dezvoltare rămînea totuși lentă, întrucît ea era împiedicată parțial de concurența produselor străine pe piața internă⁸⁵. Este suficient să menționăm în această direcție faptul că datorită acestei cauze principala fabrică românească de pluguri, cea de la Bocșa Română, aparținînd

⁸² Alexandru Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 36; A. Cherdivarenco și Ioan C. Vasiliu apreciau, pe baza datelor oferite de I.C.A.R. în 1931 și a statisticii M.A.D., deficitul la 16 miliarde lei numai pentru vechea Românie (vezi Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 74—75; Ion C. Vasiliu, *Problema inventarului agricol în România*, București, „Independența economică”, 1941, p. 22).

⁸³ Ion C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 23; C. A. Botez, *Comerțul și fabricațiunea uneltele agricole în România*, în „Viața agricolă”, an. XXVIII (1937), nr. 2, februarie, p. 70; A. Cherdivarenco, *Fabrica de unelte și mașini agricole a Uzinelor Reșița (Bocșa Română)*, în „Viața agricolă”, an. XXIV (1933), nr. 3, martie, p. 150; Ing. C. Ianculescu, *Problemele agrare și dezvoltarea industrială a României*, București, ed. „Leopold Geller”, 1934, p. 41—42.

⁸⁴ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 254.

⁸⁵ A. D. Carabella, *Sîntem și rămînem o țară agricolă*, în „Viața agricolă”, an. XV (1924), nr. 2—3 din 15 ianuarie — 1 februarie, p. 53; I. Vasiliu, *Industrializarea agriculturii românești*, București, 1941, p. 6; O. Parpală, *op. cit.*, p. 85.

Uzinelor Reșița, a realizat între anii 1925 și 1930 o producție anuală care a oscilat între 333 și 4.750 tone, fără ca să fi atins vreodată capacitatea sa maximă, de 7.000 tone anual⁸⁶.

În primul deceniu de după votarea legilor agrare, industria națională de unelte agricole era reprezentată prin câteva fabrici. Între ele, locul cel mai însemnat îl ocupau Uzinele Reșița. La Bocșa Română ele fabricau, pluguri. În 1923 au vândut 14.000 din totalul de 40.000 de pluguri câte s-au cumpărat în acel an în România⁸⁷. Uzinele Reșița fabricau în 1931 tocătoare de nutreț, batoze mici de porumb, vînturători, semănători de porumb, sape de mină, 51 tipuri de pluguri și 5 feluri de grape, accesorii, piese de schimb, în plus furnizau celorlalte fabrici 90% din metalul semifabricat⁸⁸. Fabrica Rieger-Sibiu producea motoare, batoze, vînturători, trioare, semănători, batoze de porumb; fabrica Schramm Hüttel și Schmitt din Topleț, județul Caraș-Severin producea pluguri, grape, batoze de porumb și unelte mici de mină. Pe lângă acestea, mai existau fabrica de mașini agricole „Ferro Agricola” din Sibiu, o fabrică de mașini agricole și pluguri la Oradea Mare, altele la Craiova și Satu Mare, care produceau pentru cerințele locale. Atelierele de fabricat unelte mici din Brăila, Comănești, Piatra Neamț, Cluj, Baia-Mare, Uzinele de fier ale statului din Hunedoara și Cugir, precum și diversele ateliere de reparat unelte și mașini agricole întregau tabloul industriei de mașini și unelte agricole românești, care nu reușeau să acopere decît o parte redusă din consumul intern al agriculturii⁸⁹. Astfel, în primul deceniu de înlăptuire a reformei, industria națională n-a putut asigura agriculturii nici măcar uneltele de primă necesitate⁹⁰, fapt ce a impus completarea lor din import.

După înființarea lor, Camerele de agricultură au desfășurat o activitate pozitivă pe linia achiziționării mașinilor și uneltelor agricole, care au fost închiriate sau vîndute agricultorilor. În anii 1927–1929 ele au creat, cu concursul direct al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în majoritatea județelor, ofiții de închiriere a mașinilor agricole, distribuind sătenilor pluguri, grape, vînturători, trioare, semănători, mașini de treier și unelte mici. Concomitent, ele au vîndut agricultorilor unelte cu 20% reducere⁹¹:

⁸⁶ A. Cherdivarenco, *op. cit.*, p. 150. Ea putea produce anual 50.000–55.000 de pluguri sau 4.200–5.800 tone grape, 280 tone cultivatoare, 260 tone unelte diverse, 1.400 tone accesorii și 340 tone sape.

⁸⁷ Ing. C. Ianculescu, *op. cit.*, p. 41–42.

⁸⁸ A. Cherdivarenco, *op. cit.*, p. 147–150; C. A. Botez, *op. cit.*, p. 70; I. Max Popovici, *Agricultura și agronomii*, în „Pagini agrare și sociale”, an. II (1925), nr. 3 din 15 februarie, p. 61–62.

⁸⁹ Vezi D. Sp. Sorescu, *Normalizarea mașinilor agricole*, în *Normalizarea în industria mecanică și agricultură. Expuneri și discuții*, București, 1936, p. 123–124; Ministerul Industriei și Comerțului, *Indicatorul industriei românești. 1925*, Editura revistei economice „Import-Export”, tip. „Curierul judiciar”, București, p. 38, 43–45, 60–61, 178–192; *Plugul auto-însămînțător „România”*, în „Buletinul agriculturii”, vol. II (1925), aprilie-iunie, nr. 4–6, p. 200–201; vezi și Ing. chimist C. Cîndea, *op. cit.*, p. 3.

⁹⁰ *Starea actuală a plugăriei noastre*, în „Viața agricolă”, an. XIX (1928), nr. 4, 15 februarie, p. 123.

⁹¹ În tabel am inserat numai mașinile și uneltele mai importante. *Activitatea camerelor de agricultură în 1928*, în „Agricultura. Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură”, nr. 8, iunie 1929, p. 21–22; *Activitatea Camerelor de agricultură pe 1929*, în „Agricultura. Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură”, nr. 9, iunie 1930, p. 54–55; Gr. Stănescu, *Nevoile tehnice ale agriculturii și camerelor agricole*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. IV (1927), nr. 4, 28 februarie, p. 98–100; „Buletinul agricol al județului Dolj”, Craiova, an. III (1927), nr. 8, august, p. 17; *Camera de agricultură Tulcea*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 5, septembrie 1928, p. 49; Arh. St. Bistrița, fond Consilierat agricol jud. Năsăud, dosar 315/1926, f. 2–3; Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 33/1928, f. Rădăuți, fond Prefectura jude-

Mașini și unelte	Distri- buite în 1928	Total la 31.XII.1929	Ditribuite în 1929	Total la 31.XII.1928
Tractoare	19	24	21	45
Garnituri de treier	7	10	9	19
Cositoare mecanice	3	7	3	10
Secerători	43	44	29	73
Mașini de înprăștiat îngrășămint	13	15	27	42
Aparate de sulfat	78	138	84	222
Pluguri	811	1.091	1.576	2.667
Grape	412	538	382	920
Tăvălugi	6	7	4	11
Semănători	407	590	1.121	1.711
Trioare	374	762	783	1.545
Vinturători	227	316	608	924
Prășitoare	68	96	150	246
Cu'tivatoare	170	193	803	996
Scarificatoare	3	3	—	3
Mașini de bătut porumb	13	21	147	168

Cifrele care atestă totalul mașinilor agricole desfăcute în anii 1927—1929 de Ministerul Agriculturii și Domeniilor prin intermediul Uniunii Camerelor de Agricultură⁹² demonstrează că volumul vânzărilor era însă atât de redus, încât nu numai că nu putea acoperi necesarul, ci nu satisfăcea nici măcar necesitățile de popularizare⁹³.

După venirea Partidului Național-Tărănesc la conducerea țării, acesta a inițiat, începând din anul 1929, câteva măsuri concrete pentru a facilita înzestrarea tehnică a agriculturii în vederea evitării, pe această cale, și a consecințelor crizei⁹⁴. Până în 1929 taxele de import impuse asupra mașinilor agricole ridicau cu un procent însemnat prețul de desfacere a inventarului agricol⁹⁵:

țului Rădăuți, dosar 38/1929, f. 291; „Dreptatea” din 30.IX.1929; *Din activitatea Camerei de agricultură Arad pe 1927*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 5, septembrie 1928, p. 47; *Activitatea Camerelor de agricultură Argeș*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 6, noiembrie 1928, p. 68—71.

⁹² În 1928 existau 59 camere agricole, iar în 1929 un număr de 65 camere.

⁹³ Vezi *Tabloul de înfăptuirile camerelor de agricultură (1926—31 decembrie 1931)*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de agricultură, nr. 11, mai 1932, p. 86—89. Deși Uniunea Camerelor de Agricultură a continuat și după 1929 acțiunea de sprijinire a agricultorilor în achiziționarea de mașini și unelte agricole, activitatea ei a rămas restrânsă. Astfel, între anii 1926 și 1935 camerele de agricultură au investit în mașinile cumpărate o sumă de numai 136.171.072 lei (vezi „Dezbaterile Senatului”, Ședința din 18.I.1937, p. 519).

⁹⁴ I. Mihalache, *Adâncind brazda!... Cuvîntare rostită la Congresul Tinerețului Național-Tărănesc și al organizației din Muscel de la 10 septembrie 1933*, București, Tipografia „Ion C. Văcărescu”, 1933, p. 12; „Dreptatea” din 18.IX.1930; 19.I.1930; 25.XII.1930; D. G. Chițoiu, *Criza plugăriei noastre*, București, Tip. Olteană, 1930; idem, *Acțiunea statului în dezvoltarea agriculturii noastre*, București, 1931, p. 11; Dem. I. Georgescu, *Radiofonia în serviciul agriculturii*, în „Economia Națională”, an LI (1930), nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 105—106.

⁹⁵ *Lucrările adunării generale a Uniunii Camerelor de Agricultură, ziua a II-a*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 8, iunie 1929,

Denumirea produsului	Taxa de import pe kg (în lei)	% din valoarea produsului
Tractoare	3	4,5
Secerători, cositori mecanice și mașini de semănat	3	10
Mașini pentru nutreț	8	27
Trioare	3	6
Mașini de bătut	8	38
Vînturători	8	20
Pluguri și grape	6	30
Coase și seceri	4	3,5
Greble, lopeți	7	30
Fiare de plug	7,60	75

În 1929 s-au redus taxele vamale la uneltele agricole și la materiile prime necesare agriculturii, degrevîndu-se astfel utilajul agricol de o parte din sarcinile impuse prin import⁹⁶. Totodată, pentru a determina pe agricultori să-și modernizeze inventarul, statul acorda 25% din costul mașinii achiziționate drept primă de încurajare și alte înlesniri la plata acestora⁹⁷. Pe de altă parte, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a instituit, prin decizia nr. 31748/1929, o comisie tehnică pentru procurarea de mașini agricole, care în 1929 a achiziționat inventar în valoare de 48.000.000 lei. Statul a acordat, paralel, peste 100.000.000 lei pentru reînnoirea inventarului⁹⁸.

Începînd de la 1 ianuarie 1930 a fost creată stațiunea de încercare a mașinilor de pe lângă Institutul de Cercetări Agronomice al României (I.C.A.R.), care primea sarcina de a cerceta caracteristicile utilajului importat spre a stabili mașinile cele mai adecvate pentru solul țării și pentru a reduce numărul tipurilor de mașini importate⁹⁹. La 5 iulie 1933 s-a dat o decizie prin care se acordau subvenții pentru cumpărarea de garnituri de treier, mașini de semănat, trioare și alte instrumente agricole¹⁰⁰.

p. 166; *Memoriul întocmit de Adunarea Generală a Uniunii Camerelor de Agricultură și prezentat D-lui Ministru al Agriculturii și Domeniilor*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 8, iunie 1929, p. 183—184; *Starea actuală a plugăriei noastre*, în „Viața agricolă”, an. XIX (1928), nr. 4, 15 februarie, p. 123.

⁹⁶ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București „Independența economică”, 1940, p. 245.

⁹⁷ „Dreptatea” din 30.IX.1929; „Argus” din 18.VIII.1930; Arh. St. Satu Mare, fond Camera de Agricultură a județului Satu Mare, dosar 8/1930, f. 132.

⁹⁸ *Activitatea Camerelor de agricultură pe 1929*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 9, iunie 1930, p. 20; „Argus” din 8.XII.1929; Gh. Ionescu-Sisești, *Agricultura României*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 302.

⁹⁹ G. Ionescu-Sisești, *Un apel adresat Uniunii Camerelor de agricultură, Camerelor de agricultură din toată țara, Uniunii Sindicatelor agricole și tuturor instituțiilor și organizațiilor care au legătură cu agricultura*, București, S.A., p. 5; Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești...*, p. 75; A. P. Cherdivarenco și C. P. Manciu, *Uneltele pentru pregătirea pămîntului*, București, 1933, p. 8—9; „Argus” din 6.VII.1930; „Dreptatea” din 6.V.1930; R. Hege, Al. Cherdivarenco și A. Filipescu, *Rezultatele unui concurs de tractoare în România*, București, 1931, p. 3—4.

¹⁰⁰ C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. XXI, p. 767.

Dar acțiunile întreprinse de guvernele național-tărăniste după 1929 n-au avut rezultatele scontate de inițiatorii lor. Astfel, efectele protecționismului stabilit prin tariful vamal din 1929 au fost paralizate de consecințele crizei și în mod special de disproporția dintre prețurile produselor agricole și industriale ¹⁰¹.

Puterea de cumpărare a țărănilor scade în comparație cu anul 1929 în mod simțitor și ea se menține sub nivelul acestui an chiar și după ce România a ieșit din criză. Iată care a fost, de altfel, procenetual, situația în anii 1929—1935 ¹⁰²:

Anul	Putere de cumpărare	Pluguri și fiare	Fiare	Alte unelte	Cu motor	Alte mașini
1929	100	100	100	100	100	100
1930	83,3	81	32	86	28	69
1931	82,7	88	52	60	7	22
1932	70,8	19	54	55	4	12
1933	57,0	41	66	72	7	23
1934	56,4	62	58	88	11	23
1935	52,4	56	56	101	12	31

Puterea de cumpărare a micului producător, micșorată în urma creșterii decalajului dintre prețurile produselor industriale și cele ale produselor agricole și printr-o rentabilitate redusă, nu i-a permis acestuia să înlocuiască inventarul, ci numai să îl refacă și să achiziționeze unelte mici și rareori să poată cumpăra mașini ¹⁰³, fapt ce a influențat asupra nivelului de înzestrare tehnică a acestor exploatare. Datorită creșterii foarfecei prețurilor din anii crizei în defavoarea agricultorilor, în unele județe nu au putut fi desfăcute toate mașinile și utilajele achiziționate, deși numărul lor fusese mic și deși ele puteau fi distribuite pe credit ¹⁰⁴.

De altfel, anii crizei reprezintă perioada în care s-au achiziționat cele mai puține mașini și unelte agricole în raport cu media întregii perioade interbelice. Din ianuarie și pînă în iunie 1929, de pildă, nu a fost importantă nici o mașină agricolă, ci numai unelte ca sape, coase, seceri, greble, fiare, cuțite de plug și pluguri ¹⁰⁵. Iată care a fost ritmul aprovizionării agriculturii cu mașini și unelte din producția internă și din import, pînă în 1933 (în tone) ¹⁰⁶:

¹⁰¹ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 77; N. Georgescu-Roegen, *Inventarul agricol, în Enciclopedia României*, vol. III, p. 334. În 1931, cînd prețurile produselor agricole înregistrează scăderi considerabile, un plug țărănesc costa 2.000 lei, o vînturătoare 6.000—7.000 lei, un trior 10.000—12.000 lei, o semănătoare în rînduri 15.000—20.000 lei, iar un tractor 170.000 lei (C. Grigoriu, *Mașinismul în agricultura noastră*, în „Viața agricolă”, an. XXII (1931), nr. 9—13, 1 mai—15 iunie, p. 270).

¹⁰² Puterea de cumpărare a agricultorilor, în „Conjunctura economiei românești”, an. I (1936), nr. 1—2, p. 52.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Activitatea Camerelor de Agricultură pe 1929, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 9, iunie, 1930, p. 20; „Argus” din 8.XII.1929; Gh. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 302.

¹⁰⁵ Lucrările Adunării generale a Uniunii Camerelor de Agricultură, ziua a II-a, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură, nr. 8, iunie, 1929, p. 167.

¹⁰⁶ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 75.

Anii	Producția internă		Importul		Consumul	
	Unelte agric.	Mașini agric.	Unelte agric.	Mașini agric.	Unelte agric.	Mașini agric.
1927	1.565	2.708	4.936	6.269	6.501	8.877
1928	1.990	2.967	5.198	8.500	7.188	10.467
1929	1.637	888	4.022	10.370	5.659	11.258
1930	1.511	769	3.216	3.272	4.727	4.341
1931	1.247	280	1.206	815	2.453	1.095
1932	1.219	157	799	504	2.018	661
1933	1.681	307	1.484	1.182	3.165	1.489

Astfel, după 1928 pentru unelte și după 1930 pentru mașini agricole consumul intern înregistrează scăderi mari pînă în 1933, cînd el marchează din nou o tendință de creștere, fără a mai atinge însă nivelul anului 1928 la primele și al anului 1929 la cele din urmă. De altfel, consumul de unelte a depășit media anului 1928 abia în 1937, cînd a înregistrat 7.328 tone, iar cel de mașini abia în 1941¹⁰⁷.

Referindu-se la pericla crizei din 1929—1933 cercetătorii au observat că în unele regiuni țăranii au revenit la unelte primitive scoase altădată din uz¹⁰⁸, la plugul cu grindei de lemn, la grapa de mărăcini ș.a. Unele rudimentare s-au folosit pe exploatarea țărănească și pînă și după criză¹⁰⁹, dar perioada ei marchează anii cînd ele au fost cel mai larg întrebuințate.

În aceste condiții, cercurile guvernante din România au încercat să dezvolte asociațiile de exploatare în comun a pămînturilor, prin intermediul cărora ele sperau să rezolve și problema inventarului. După reforma agrară obștile de arendare și exploatare a solului au continuat să persiste în întreaga țară, dar numărul lor s-a menținut redus¹¹⁰. În anii crizei soluția asociației era apreciată nu numai ca singura posibilitate prin care să se rezolve problema inventarului în micile exploatare agricole, ci și un remediu împotriva crizei înseși. „Trebuie să convingem lumea — scria C. Argetoianu în 1931 — că nu putem eși din criză decît prin cultura mare, căci numai aceasta dă posibilitatea utilizării mașinilor, realizării culturii raționale în ceea ce privește asolamentul și selecționarea semințelor, des-facerii remuneratorii a produselor”¹¹¹.

Încercînd traducerea în viață a acestei soluții, cercurile guvernante au elaborat la 22 iulie 1931 legea asociațiilor pentru îmbunătățirea agriculturii¹¹². Dar

¹⁰⁷ Virgil N. Madgeanu, *op. cit.*, p. 75; „Argus” din 2.X.1943; *Prețurile agricole și puterea de cumpărare a agricultorilor*, în „Conjunctura economiei românești”, an. III (1938), nr. 4, p. 21.

¹⁰⁸ Gh. Bungescu, *Mașinismul în agricultura de astăzi și de mâine* în „Viața agricolă”, an. XXIV (1933), nr. 1, ianuarie, p. 25; T. Mindru, *Probleme actuale ale agriculturii noastre*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de agricultură, nr. 8, iunie 1929, p. 13—14.

¹⁰⁹ Gh. Bungescu, *Mașinile necesare unei gospodării țărănești*. București, 1933, p. 3; Ministerul Agriculturii și Domeniilor..., *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937...*, p. 3; vezi și Paul Nițescu, *Proprietatea parcelară și raționalizarea agricolă*, Cluj, 1931, p. 30; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 21.I.1929, p. 502.

¹¹⁰ Vezi Ioan N. Țuțuianu, *Contribuțiuni la organizarea cooperăției agricole în România*, Buzău, Librăria Ioan Călinescu, 1930, p. 24; Const. Moldoveanu, *Organizarea agriculturii prin cooperăție*, București, 1935, p. 149, 206, 211.

¹¹¹ Const. Argetoianu, *Rolul statului în raționalizarea culturii*, București, 1931, p. 37.

¹¹² „Monitorul Oficial”, nr. 167 din 22.XII.1931.

încercarea din 1931 n-a dat rezultate. Pînă la 1 ianuarie 1935 se constituiseră, în baza acestei legi, 303 asociații, cu un capital subscris de 7.603.192 lei și un capital vărsat de 932.988 lei, cu 110.725 ha, ceea ce făcea să revină 21.792 lei capital social și 3.079 lei capital vărsat de asociație¹¹³.

Gromoslaw Mladenatz sublinia că una din cauzele care au dus la asemenea rezultate trebuia căutată în graba cu care ele au fost constituite și în neîncrederea țăranilor în scopurile ce le urmărea statul prin asemenea asociații. În multe părți — scria el — la apariția agronomului trimis de minister pentru a sprijini constituirea asociației, sătenii au crezut că acesta avea misiunea să anuleze însuși actul improprietății¹¹⁴. Directorul Inspectoratului Regional Agricol Iași raporta, în decembrie 1931, Direcției Aplicării Reformei Agricole că, pînă la acea dată, cu toată propaganda desfășurată în cele opt județe ale sale, nu se putuse constitui decît o singură asociație, cu 48 de membri, la Bicaz — județul Neamț, și că, în general, țăranii priveau cu ochi răi aceste asociații¹¹⁵.

După ieșirea României din criza economică se înregistrează un ritm relativ rapid de refacere a inventarului și de înzestrare tehnică a agriculturii. La acesta contribuie atît proprietatea mare, prin mașinile achiziționate, cît și cea mică, prin uneltele cumpărate, mai ales, din producția internă. Astfel, la începutul anului 1936, importul unor mașini agricole se dublase față de aceeași perioadă a anului 1935, iar vînzarea uneltelor agricole în primele luni ale anului 1937 a crescut cu 90% comparativ cu aceeași perioadă a anului 1937¹¹⁶.

Datorită cererilor sporite de unelte agricole, după 1935 statul a acordat o protecție sporită industriei naționale de mașini și unelte agricole, facilitînd, pînă la, importul acelor care nu se fabricau în țară¹¹⁷. Ca urmare a măsurilor protecțio-

¹¹³ Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 257.

¹¹⁴ Gromoslaw Mladenatz, *Exploatarea colectivă a pămîntului*, în „Independența economică”, București, an. XVII (1934), nr. 7, iulie, p. 169.

¹¹⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Iași, dosar 59/1931—1932, f. 76—77.

¹¹⁶ *Puterea de cumpărare a agricultorilor*, în „Conjunctura economiei românești”, an. I (1936), nr. 3—4, p. 23, 52. Urmare a sporirii volumului de unelte și mașini agricole, atît întreprinderile exportatoare din Statele Unite ale Americii, Germania, Austria, Cehoslovacia, Ungaria, cît și firmele producătoare românești și-au creat reprezentanțe comerciale proprii și și-au asigurat desfacerea, prin intermediul societăților românești specializate în acest comerț. În preajma celui de al doilea război mondial, în România fiintau cîteva firme mari, între care amintim: Lanz Mannheim — Germania, cu sediul la București; „Novata” — București, ca reprezentantă a fabricii The Cleveland Tractor Company; „Cletra” din Cleveland — Ohio; International Harvester Corporation — București, ca reprezentantă a firmei cu același nume; H. S. Budapest; „Eberhardt”, „Flöter” și „Westfalia” (toate din Germania); Bächer și Melichor — Cehoslovacia; Clayton — Viena; W. Covarik — Cehoslovacia; „Bühler-Frère” — București; „Semănătoriea”, S.A.R., — București, specializată în desfacerea produselor firmelor Hofherr — Schrantz Clayton — Shuttleworth A. G. din Budapesta s.a. Reșița desfacea produsele sale prin intermediul reprezentanței cartelului Socomet, care mecia în același timp și vînzarea unor mașini agricole de fabricație americană: Cracomițent, celelalte fabrici românești de mașini și unelte agricole: Schramm, Müll et Schmidt, S.P.A. — Topleț, And. Rieger—Sibiu, D. Voinea, aveau reprezentanțe la București pentru comerțul cu produse ce le fabricau (Arh. St. Timișara, fond Camera Agricolă jud. Timiș Torontal, dosar 2/1938, f. 48, 77—78, 144; Arh. St. Bistrița, Fond Camera Agricolă jud. Năsăud, dosar 62/1935, f. 8—12; Arh. St. Călărași, Fond Camera agricolă jud. Ialomița, dosar 46/1933, f. 33—38; Arh. St. Buzău, Fond Camera Agricolă jud. Buzău, dosar 52/1939; G. Ionescu-Sisești, *Îndrumări agricole*, București, 1941, p. 92, 95, 97).

¹¹⁷ Vezi Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 77; N. Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. 334.

niste, inițiate începînd din perioada crizei, industria națională de unelte agricole reușește să se dezvolte și să asigure într-un procent mai ridicat cererile agriculturii naționale.

Datele privitoare la perioada 1927—1937 atestă un volum triplat de unelte agricole vîndute de fabricile din țară, dar în același timp o reducere de 60% la mașinile desfăcute în interior din fabricația românească. În timp ce în anii 1927—1929 majoritatea consumului — 80% — se acoperea din import, în 1937 producția românească satisfăcea circa 70—80% din cererile consumului intern de unelte¹¹⁸. Astfel, Fabrica Bocșa Română, care în primul deceniu acoperea circa 35% din cererea internă de pluguri, în 1934—1936 desfăcea circa 66% din plugurile vîndute în România¹¹⁹. Avînd o calitate similară cu cea a produselor importate, uneltele agricole fabricate în România se vindeau la prețuri mai mici, ceea ce explică și căutarea lor de către agricultori. Astfel, selectoarele importate din Ungaria în 1935 se vindeau în țara noastră cu 60.000 lei bucata, timp în care industria indigenă le oferea cu 16.000 lei¹²⁰; plugurile Reșiței se vindeau cu 30—60% mai ieftin decît cele achiziționate din import¹²¹.

Aceste fapte confirmă o dezvoltare a industriei naționale de unelte agricole după perioada crizei economice¹²², dar ea continua să rămînă încă nesatisfăcătoare și condiționată de puterea de absorbție a maselor rurale. Prețul ridicat al mașinilor și uneltelor agricole și randamentul scăzut al agriculturii puneau mulți țărani în imposibilitatea de a achiziționa un minimum de inventar necesar.

Statistica uneltelor și mașinilor agricole întocmită de Ministerul Agriculturii și Domeniilor în anul 1937 înregistrează un spor însemnat al acestora în raport cu 1927¹²³:

Mașini și unelte	1927	Supr. ce revine pe unealtă (în ha)	1937	Supr. ce revine pe unealtă (în ha)
Pluguri	1.684.439	7,4	2.264.977	6,1
Grape	1.098.902	11,3	2.065.542	6,6
Care și căruțe	1.660.787	7,4	2.362.926	5,8
Rarițe	319.139	39,0	582.387	24,0
Semănători	42.428	293,4	72.533	191,6
Vînturători-trioare	130.000	96,5*	152.860	90,9
Mașini de recoltat	55.470	224,4	86.306	161,5
Mașini de treier	12.779	982,1*	19.189	724,3
Ttactoare	3.257	3.822	4.685**	2959,6

* Calculat după suprafața medie a anilor 1925—1929.

** Date din 1935. Statistica din 1937 nu înregistrează tractoarele.

¹¹⁸ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 254.

¹¹⁹ C. A. Botez, *op. cit.*, p. 70; ing. C. Ianculescu, *op. cit.*, p. 41—42.

¹²⁰ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 14.III.1935, p. 1666; Ședința din 16.III.1935, p. 1713.

¹²¹ C. A. Botez, *op. cit.*, p. 70.

¹²² Ion Luca Ciomac, *Actualități agrare*, Făgăraș, Tip. Hațiegan, p. 35—41; Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 77; *Lucrările Adunării Generale a Uniunii Camerelor de Agricultură, ziua a II-a*, în „Agricultura”, Buletinul Uniunii Camerelor de agricultură, nr. 8, iunie, 1929, p. 167.

¹²³ Ministère de l'agriculture et des domaines, *L'agriculture en Roumanie. Album statistique publié à l'occasion du XIe Congrès international d'agriculture*,

Față de anul de comparație, când numărul tractoarelor era de 3237, în noiembrie 1935 ele sporesc la 4.686. Locomobilele, necuprinse în prima statistică, sînt fixate în 1935 la 8.984; mașinile de treierat sporesc de la 12.779 la 19.189 ¹²⁴. Comparativ cu 1927 suprafața medie ce revenea pe țară pentru o mașină sau unealtă agricolă s-a redus considerabil acum. Astfel, la tractoare ea scade de la 3.822 ha la 2.959,6 ha în 1935 ¹²⁵. Dacă în 1927 nu se înregistrase față de 1905 o ameliorare în privința suprafeței ce revenea unei mașini de treier, după 10 ani, în 1937, se constată o reducere de la 982,1 ha la 724,3 ha.

Din datele statistice, ca și din cele oferite de cercetările întreprinse de I.C.A.R., rezultă o repartitie neuniformă a inventarului agricol pe provincii, pe regiuni agricole sau pe categorii de proprietari. În unele regiuni ale Transilvaniei și pe șesul Dunării, unde s-au conservat cele mai mari proprietăți, tractoarele aveau o largă răspindire, spre deosebire de șesul Moldovei unde un tractor revenea la 4.325 ha. O mașină de treier revenea la platoul Transilvaniei la 200 ha în medie, în timp ce în Dobrogea, unde treieratul continua să se facă pe scară largă cu ajutorul cailor, ea revenea la 1.660 ha ¹²⁶. În 1937, de pildă, Bucovina și Transilvania înregistrau un grad mai înalt de înzestrare, în privința uneltelor ¹²⁷:

Unelte	Media pe țară (ha la unealtă)	Vechea Românie	Bucovina	Transilvania
Pluguri	6,1	6,9	4,7	4,8
Grape	6,6	7,8	3,4	5,3
Rărițe	24,0	19,6	143,1	28,8

Dacă în unele localități din Banat și Crișana, mașinile, ca și vitele de tracțiune, depășeau necesarul calculat la suprafața deținută de proprietari ¹²⁸, în cele mai multe zone ale țării înzestrarea tehnică rămânea în 1937 o problemă cu con-

Bucarest, 1929, p. 74—76; *La Roumanie agricole. Albume statistique*, Bucarest, 1927; Institutul central de statistică, *Statistica agricolă a României, Inventarul agricol în anul 1945*, vol. V, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1947, p. 19; Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Direcțiunea economică agrară, *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937*, București, 1939, p. 3; N. Georgescu-Roegen, op. cit., p. 306; Nicolae Marcu, *Investițiile și finanțarea agriculturii în România interbelică*, în „Studii” nr. 3/1970, p. 574; Ion Vasiliu, op. cit., p. 76, Lucrețiu Pătrășcanu, op. cit., p. 69.

¹²⁴ Ioan C. Vasiliu, *Problema inventarului agricol în România*, București, Independența economică, 1941, p. 7; Ministerul Agriculturii și Domeniilor..., *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937...*, p. 3; „Argus” din 10.V.1936 și 20.I.1935. Statistica din 1937 înregistrează și 20 de selectoare, mașini necuprinse în statistica din 1927.

¹²⁵ Ioan C. Vasiliu, op. cit., p. 7; Alexandru Alimăneșianu, op. cit., p. 36; „Argus” din 10.V.1936.

¹²⁶ Ministerul Agriculturii și Domeniilor; *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937*; A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România...*, p. 157—159.

¹²⁷ N. Georgescu-Roegen, op. cit., p. 340; Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937...*, p. 3.

¹²⁸ Institutul Social Banat—Crișana, Timișoara, Tipografia Românească, 1938, p. 274.

secințe grave pentru agricultură. Această realitate rezultă nu numai din constatările făcute de specialiști pe baza rezultatelor din comunele unde au întreprins anchete, ci și din calculul necesarului de mașini și unelte, stabilit în 1937, în urma centralizării datelor statistice ale Ministerului Agriculturii și Domeniilor¹²⁹. A. Cherdivarencu și N. Cornățeanu stabileau valoarea existentă a inventarului agricol din România la numai 14 miliarde lei, adică la mai puțin de jumătate din valoarea necesară a inventarului. Pentru completarea unui stoc normal de mașini și unelte, agriculturii românești îi trebuiau încă 1.400.000 pluguri, 10.000 garnituri de treier, 200.000 semănători ș.a., a căror valoare se estima la 15.771.000.000 lei. Numai pentru întreținerea stocului anual erau necesari 1.791.500.000 lei¹³⁰.

O mare parte dintre uneltele agricole înregistrate în statistica din 1937 erau, așa cum recunoștea Serviciul Statisticii Agricole, rudimentare¹³¹. Astfel, o treime din numărul total al plugurilor avea grindeiul de lemn¹³². Este necesar de subliniat, de pildă, că în județul Arad, considerat ca unul din județele cu o agricultură bine utilată, G. I. Bungescu înregistrase în 1933, la un total de 30.421 pluguri, 14.762 pluguri cu grindei de lemn¹³³.

Statistica inventarului agricol din România apare și mai concludentă dacă avem în vedere înzestrarea tehnică pe categorii de proprietari. Între cele două războaie mondiale mașinile agricole se utilizau, de regulă, pe exploatarea mari și mijlocii. Dacă în primii ani de după reforma agrară lipsa brațelor de muncă a forțat aceste categorii de proprietari să recurgă la mijloace tehnice, începând din perioada crizei, când prețul muncii scade vertiginos, în unele zone ale țării se manifestă o tendință de renunțare la achiziționarea sau chiar la folosirea mașinilor. O dovadă în acest sens o constituie realitatea că între anii 1930 și 1936 cererile de tractoare, ca și numărul tractoarelor importate, s-au micșorat¹³⁴.

Într-o serie de regiuni agricole ale Transilvaniei, în Banat, în județele Brăila și Ialomița, mașinile agricole sînt înfîlinate chiar din primii ani de după reformă

¹²⁹ Vezi Institutul de științe sociale al României, *60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara anului 1938. Ancheta sociologică*, vol. II, București, 1941.

¹³⁰ Dr. A. Cherdivarencu, *op. cit.*, p. 50; idem, *Agricultura și industria națională de mașini agricole*, Tiparul moldovenesc, 1939, p. 15—18; N. D. Cornățeanu, *Intervenția statului în domeniul agriculturii*, București, 1939, p. 9; Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești...*, p. 76.

¹³¹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor..., *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937...*, p. 3.

¹³² *Ibidem*, p. 3 și 6; O. Parpală, *op. cit.*, p. 89; N. Marcu, *op. cit.*, p. 575.

¹³³ G. I. Bungescu, *Ancheta asupra mașinilor agricole*, București, 1933, p. 11; vezi și situația din comuna Benic jud. Alba (*ibidem*, p. 5—7). În județul Caraș, de pildă, primul plug de fier a fost vîndut în vara anului 1936 (Cf. Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956, p. 58).

¹³⁴ Vezi Gh. Bungescu, *Tractorul în agricultura românească*, în „Viața agricolă”, an. XXVIII (1937), nr. 11, noiembrie, p. 235; Nicolae Cornățeanu scria că, după calculele moșierului Aurel Pană, efectuate în 1937, acum era mai avantajoasă față de 1930, utilizarea forței de muncă manuală decît a mașinilor (vezi N. Cornățeanu, *Tractorul și secerătoarea-treierătoare în agricultura noastră*, București, M.O., Imprimeria Națională, 1933, p. 47; idem, *Criza agricolă și criza agrară, în Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, Asociația generală a economiștilor din România, 1937, p. 75).

și pe unele proprietăți mici ¹³⁵. Dar, în multe regiuni ale țării, mașini ca semănătoare, vînturătoarea ș.a. n-au pătruns în gospodăria țărănească ¹³⁶.

Exploatarea moșierească dispunea, în general, de unelte de mai bună calitate decît cele ale gospodăriei țărănești ¹³⁷. Acest fapt îi permitea ca, printr-o folosire intensă a inventarului agricol, ea să obțină rezultate superioare față de cele realizate de micii proprietari. Cu toate progresele realizate în direcția înzestrării tehnice a moșilor, marea proprietate continua să păstreze un inventar învechit. În 1933, de pildă, în județul Arad, moșierimea dispunea, la fel ca și o parte a țărănimii, de pluguri cu grindei de lemn ¹³⁸. În 1937 cea mai mare parte din mașinile de treier înregistrate, care aparțineau în marea lor majoritate moșierilor, erau, după cum constata Serviciul Statisticii Agricole, trecute de limita uzajului normal ¹³⁹.

Spre deosebire de proprietatea mare și mijlocie care dispuneau, totuși, de un inventar modern și de mașini agricole, o parte din gospodăriile țăranilor cu proprietăți mici erau lipsite de uneltele indispensabile pentru cultura solului ¹⁴⁰. Recensămîntul din 1930 stabilea că circa 30% din exploatările țărănești nu dispuneau de pluguri. În acel an, la exploatările avînd o întindere între 0,1 și 5 ha, un plug revenea la 3 gospodării. În grupa exploatărilor de la 1,1 la 3 ha, ce reprezentau 33,5% din totalul exploatărilor agricole ale României, deci la mai mult de o treime din gospodării, un plug revenea la circa 3 gospodării, o grăpă la 4 gospodării, iar o semănătoare la peste 1.850 gospodării ¹⁴¹. Din cele 13.271 gospodării cercetate în vara anului 1938 de echipele studențești, numai jumătate dispuneau de pluguri, deși întinderea exploatărilor luate în studiu mergea pînă la peste 7 ha ¹⁴².

Multe gospodării țărănești erau lipsite și de inventarul viu. Statistica din 1935 a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care înregistrează animalele pe grupe de gospodării, stabilea că 36,9% din gospodării nu aveau nici o vită trăgătoare; 10,9% din ele dispuneau de un singur animal și abia 40,6% de un atelaj complet, în timp ce 11,6% din gospodării posedau peste 3 vite de muncă ¹⁴³. Repartiția animalelor după mărirea exploatării apare și mai evidentă, demonstrînd slaba înzestrare a gospodăriilor mici ¹⁴⁴ (vezi tabelul de la p. 366).

La cele 11.677 gospodării de pe cuprinsul întregii țări, cercetate de echipele studențești, un cal revenea la 1,6 gospodării, un bou la 5 gospodării, sau un cal

¹³⁵ Alex. Constantinescu, *Reforma agrară*, în „Democrația”, București, an. XI (1923), nr. 4, aprilie, p. 6; D. Țiculescu, *Cîteva date despre exploatașunile agricole din Șanț*, în „Sociologie românească”, București, an. I (1936), nr. 10, octombrie, p. 21; Al. Barbat, *Inventarul și bugetul real al unei gospodării țărănești din Țara Olului*, în „Sociologie românească”, București, an. III (1938), nr. 1—3, ianuarie—martie, p. 27—28.

¹³⁶ N. Cornățeanu, *Tractorul și secerătoarea-treierătoare în agricultura noastră*, p. 52—53; Paul Nițescu, *op. cit.*, p. 30.

¹³⁷ G. I. Bungescu, *op. cit.*, p. 5—12.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 11.

¹³⁹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor..., *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937...*, p. 3.

¹⁴⁰ Vezi Institutul de științe sociale al României, *60 sate românești*, vol. II, București, 1941.

¹⁴¹ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 58; N. Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. 340.

¹⁴² Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁴³ Ing. Ioan C. Vasiliu, *Economia românească în conjunctura actuală*, în „Viața agricolă”, an. XXXI (1940), nr. 2, februarie, p. 40.

¹⁴⁴ Ioan C. Vasiliu, *Problema inventarului agricol în România*, București, Independența economică, 1941, p. 35.

Număr de capete	Mărimea exploatării				
	0—1 ha	1—3 ha	3—5 ha	5—10 ha	Peste 10 ha
0 capete	62,5	48,5	27,9	18,5	10,4
1 animal	11,9	13,2	12,0	8,5	5,3
2 animale	20,6	34,4	51,5	56,2	38,6
3—5 animale	2,1	3,6	8,3	16,1	35,1
peste 5 animale	0,2	0,3	0,3	0,7	16,0

la 7,8 ha și un bou la 21,3 ha¹⁴⁵. La 13.271 exploatări țărănești cu proprietăți între 0 și peste 7 ha cercetate de echipele studențești în vara anului 1938, rezulta că 20% din totalul lor erau lipsite de o pereche de vite de muncă¹⁴⁶.

Toate studiile întreprinse de Institutul de Cercetări Agronomice al României au evidențiat un raport invers proporțional între întinderea exploatării și valoarea investițiilor în inventar pe gospodării. Din cercetarea întreprinsă în anii 1932—1933 pe 15.158 de exploatări de întinderi diferite, rezultă că valoarea inventarului mort pe ha la proprietatea de peste 100 ha era cu 47% mai mică decât cea a inventarului folosit în exploatarea care avea mai puțin de 3 ha¹⁴⁷. Valoarea ridicată a inventarului mort la gospodăria mică era dată, în majoritatea cazurilor, de posesiunea carului și a plugului, ca și de alte unelte mici, indispensabile oricărei gospodării, indiferent de întinderea ei¹⁴⁸.

Exploatarea țărănească era obligată să suporte nu numai sarcini mai ridicate pe unitatea de suprafață în comparație cu exploatarea mare, ci și un amortisment similar. În condițiile rentabilității reduse, realizată de agricultura parcelară, aceasta nu-și putea reînnoi inventarul.

Înzestrarea tehnică a agriculturii românești și gradul de intensitate apar mai evidente dacă avem în vedere situația ei în comparație cu alte țări. I.C.A.R.-ul stabilea media investițiilor în inventar pe ha de teren arabil din România, în anul 1928, la 1.000 lei¹⁴⁹. Majoritatea cercetărilor efectuate între cele două războaie mondiale stabilesc valoarea investițiilor la ha în jurul acestei sume¹⁵⁰. La unele grupe de gospodării studiate, valoarea investițiilor în inventarul mort cobora însă sub nivelul sumei de 1.000 lei la ha. Astfel, la gospodăriile țărănești cercetate de Gh. Șt. Ciulei în 1931 în Banat și în Moldova, media valorii investițiilor era de 936 lei pentru cele din prima provincie și de 760 lei pentru cele din urmă¹⁵¹.

În timp ce în România valoarea investițiilor în inventar pe ha de teren arabil era de numai 1.000 lei, în Bulgaria ea se ridica la 2.000 lei, în Polonia la 3.000 lei, în Germania la 18.000 lei, iar în Elveția la 42.000 lei¹⁵². La un număr

¹⁴⁵ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 61—62.

¹⁴⁶ Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești*, p. 64.

¹⁴⁷ N. D. Cornățeanu, *Condițiile pentru intensificarea agriculturii românești*, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 54—57; N. Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității gospodăriei țărănești*, București, M.O., Imprimeria Națională, 1935, p. 96.

¹⁴⁸ Al. Barbat, *op. cit.*, p. 27—28; D. Țiculescu, *op. cit.*, p. 21.

¹⁴⁹ Dr. A. Cherdivarencu, *Stocul actual și cel strict necesar de unelte și mașini agricole*, în „Viața agricolă”, an. XXX (1939), nr. 2, februarie, p. 49.

¹⁵⁰ *Ibidem*; Gh. Bungescu, *op. cit.*, p. 25; Nicolae Marcu, *op. cit.*, p. 574.

¹⁵¹ Ing. Gh. Șt. Ciulei, *Bugete țărănești în 1931, în Studii privitoare la prețuri și rentabilitate în agricultura României*, București, 1936, p. 73.

¹⁵² Dr. A. Cherdivarencu, *op. cit.*, p. 49.

de 323 gospodării din România, cercetate în anii 1936—1937, valoarea medie a investițiilor la ha în capital de exploatare (mașini, unelte, vite de muncă, vite de rentă, capital de rulment) și valoarea investițiilor totale, comparată cu situația gospodăriilor din alte state, era cea mai scăzută ¹⁵³:

Țara	Capital de exploatare în franci aur pe ha	Capital total în franci aur pe ha
Elveția	1.318	6.687
Norvegia	509	2.275
Suedia	397	1.472
Austria (1933)	370	1.306
Danemarca (exploatări mici)	341	1.458
Ungaria (exploatări mici)	242	1.536
Danemarca (exploatări mari)	241	1.143
Filanda	130	613
România	106	501

În preajma celui de al doilea război mondial, România ocupa între 20 de state europene locul al treilea ca suprafață cultivabilă și ultimul loc în ceea ce privea inventarul folosit. Astfel, Anglia utiliza pentru 5.000.000 ha cultivabile 21.000 tractoare, Italia la cele 13.000.000 ha cultivabile folosea 30.000 tractoare, în timp ce România la cele aproape 14.000.000 ha cultivabile poseda doar 3.500 tractoare ¹⁵⁴.

Slaba înzestrare tehnică a agriculturii a obligat cercurile guvernante să inițieze noi măsuri pentru rezolvarea chestiunii. Între ele, cea mai importantă apare legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii din 22 martie 1937 ¹⁵⁵. Ea cuprinde un ansamblu de norme menite să sprijine dezvoltarea fabricilor de unelte agricole din țară și să favorizeze importul mașinilor și uneltelor pe care industria națională nu le realiza. În baza ei, mașinile și unelte din producția internă se „tipizau”, acordându-li-se preferințe la desfacere. Fabricile de unelte agricole ce se înființau după apariția legii erau scutite, pînă la 1 aprilie 1947, de 50% din impozitele către stat, județ și comună, iar cele de prelucrare a produselor agricole de 25% din aceleași impozite. Agricultorii, cooperativele, asociațiile, camerele de agricultură și alte instituții cu caracter agricol care importau mașini ce nu se produceau în țară erau scutite pînă la 1 aprilie 1947 de taxele vamale.

Ca urmare a punerii în aplicare a dispozițiilor Codului Agricol, agricultorii români au putut achiziționa un număr ridicat de mașini fără a mai plăti taxele vamale sau taxa de 12% ad-valorem. Astfel, decretul-lege din 9 iulie 1937 scutea de taxa de 12% ad-valorem 100 de mașini de treier și 2.000 mașini de semănat importate din Cehoslovacia, Ungaria și Germania ¹⁵⁶, decretul din 7 octombrie același an scutea de taxa ad-valorem 200 de tractoare și pluguri importate ¹⁵⁷ etc. ¹⁵⁸. Reducerile acordate după 1937 la importul mașinilor agricole au realizat

¹⁵³ N. D. Cornățeanu, *Condițiile pentru intensificarea agriculturii românești*, p. 52.

¹⁵⁴ „Argus” din 23.X.1943.

¹⁵⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 67 din 22.III.1937.

¹⁵⁶ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXV, partea a II-a (1937), p. 1501.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 1902.

¹⁵⁸ Vezi și „Monitorul Oficial”, nr. 23 din 28.I.1939.

o ușurare a sarcinilor ce apăseau asupra inventarului agricol și care se ridicau uneori pînă la 20% din prețul de cost al utilajului respectiv¹⁵⁹, înlesnind chiar și unor țărani mai înstăriți posibilitatea de a achiziționa un inventar modern.

Sursele care stabilesc totalul mașinilor agricole cumpărate de agricultori din 1937 pînă în 1939, sau din 1935 cînd statistica Ministerului de Agricultură fixează totalul tractoarelor la 4.685 și pînă în 1939, sînt contradictorii, uneori chiar la aceeași autori. Ne-am oprit la datele oferite de Consiliul Superior Economic pe considerentul că autorii studiilor inserate în volumul *Aspecte ale economiei românești*, încercînd să schițeze perspectiva dezvoltării economice a țării, au efectuat o analiza a stării de fapt a economiei naționale care trebuia să fie și credem că era apropiată de cea reală. După informațiile oferite de Ion Vasiliu, în perioada 1935—1939 au intrat în România și au fost destinate agriculturii circa 700 de tractoare¹⁶⁰, ceea ce reprezintă de fapt un ritm anual de înzestrare similar celui din perioada 1927—1935. O creștere simțitoare au înregistrat-o mașinile de treier, care au sporit în numai trei ani, din 1935 pînă în 1938, cu 4.164 bucăți. În 1939 agricultura românească era dotată în plus cu 1.255 selectoare, a căror achiziționare s-a făcut pe scară largă după ieșirea României din criză¹⁶¹. Deși înlesnirile acordate agricultorilor pentru achiziționarea de inventar modern au contribuit la o mai bună înzestrare a exploatărilor agricole, efectele lor au fost prea puțin resimțite în gospodăria țărănească¹⁶².

Marea masă rurală nu putea să-și cumpere, datorită lipsei de capital și slabei rentabilități a gospodăriei țărănești, nici în aceste condiții, mașinile necesare. Conștiente de această realitate, cercurile conducătoare din România au hotărît să creeze, în baza Codului agricol, o serie de centre agricole¹⁶³, înzestrate cu tractoare și alte mașini care să fie puse la dispoziția sătenilor, la prețuri convenabile, în timpul campaniilor agricole. Ministerul Agriculturii și-a propus să înființeze pînă la sfîrșitul anului 1937 un număr de 100 de centre cu un total de 400 tractoare, dar în noiembrie a celui an nu funcționau decît 41 de centre cu 166 de tractoare¹⁶⁴. În toamna anului 1938 numărul tractoarelor puse la dispoziția țăranilor de Camerele de agricultură pe această cale sporise abia la 234¹⁶⁵. Nu cunoaștem întreaga activitate desfășurată de centrele agricole. Din datele referitoare la unele județe rezultă însă că volumul de lucrări executate prin intermediul lor, deși de o calitate superioară celor efectuate cu mijloace rudimentare, a fost redus. În toamna anului 1937, de pildă, în județul Dolj s-au arat cu tractoarele centrelor agricole doar 600 ha, iar în județul Ialomița 1626 ha¹⁶⁶.

¹⁵⁹ „Argus” din 4.I.1940.

¹⁶⁰ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 77; Ioan C. Vasiliu, în lucrarea *Problema inventarului agricol în România*, 1941, p. 7, fixează numărul tractoarelor existente în 1939 la 5.732 buc.

¹⁶¹ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 7.

¹⁶² Ministerul Agriculturii, Domeniilor și Cooperatiei, *Dezbaterile sesiunii a II-a. Programul de activitate al ministerului. Repartiția fondului de încurajarea agriculturii. Bugetul ministerului*, București, Tiparul „Cartea Românească”, 1938, p. 15—16.

¹⁶³ Vezi „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 18.I.1937, p. 623—624; Ședința din 27.II.1937, p. 1667. Încă din anii 1935—1936, statul pune la dispoziția țăranilor, contra unei taxe, o parte din mașinile sale, în special selectoarele cu care erau înzestrate centrele agricole cu caracter experimental (vezi „Argus” din 20.I.1935 și 8.IV.1936; Vasile P. Sassu, *Sprijinirea economică a satelor*, București, 1936, p. 25).

¹⁶⁴ Gh. Bănescu, *Tractorul în agricultura românească*, în „Viața agricolă”, an. XXVIII (1937), nr. 11, noiembrie, p. 235.

¹⁶⁵ G. Ionescu-Sisești, *Îndrumări agricole*, p. 313.

¹⁶⁶ „Argus”, din 11.IX.1937.

Paralel a fost repusă la ordinea zilei problema sprijinirii obștilor de exploatare¹⁶⁷. Deși după acest an în unele comune asociațiile țărănești au reușit să intre în stăpânirea unor mașini, cumpărate cu sprijinul acordat de băncile populare¹⁶⁸, procesul era departe de a deveni general.

După încheierea acordului economic cu Germania din martie 1939, România a intensificat importul mașinilor agricole din această țară. În primăvara anului 1939 Ministerul Agriculturii s-a angajat să achiziționeze, pentru a vinde țăranilor, mașini în valoare de un miliard lei¹⁶⁹. Acest acord a dus la limitarea importului din statele din care România cumpăraseră până atunci cantități mari de mașini și unelte. După semnarea lui, Germania participă la aprovizionarea agriculturii românești cu 2/3 din mașini și unelte, iar industria națională cu 1/3, dintre care Reșița cu 80%¹⁷⁰.

Pe baza acordului cu Germania cercurile guvernante au căutat să asigure o cât mai bună înzestrare cu inventar a agriculturii românești, căreia îi lipseau, așa cum arăta D. Cornățeanu, 1.400.000 pluguri, 200.000 semănători, 100.000 garnituri de treier, câteva mii de tractoare, cositori, secerători ș.a.¹⁷¹.

Ca și în anii anteriori, prețurile de vânzare ridicate¹⁷² împiedicau însă desfacerea unui volum sporit de utilaje agricole. În 1939, un plug Sack, cu o brazdă, greu de 77 kg, se putea achita cu 853 kg de grâu sau cu 900 kg de porumb. În 1940, o batoză cu toba de 1370 mm se cumpăra în Germania cu 2,67 vagoane de grâu și se importa în România cu 6,48 vagoane de grâu; pentru același tractor în Germania se plăteau 2,61 vagoane de grâu, iar în România 5,12 vagoane de grâu¹⁷³.

Deși pe calea acordului cu Germania, România a reușit să achiziționeze un număr relativ ridicat de mașini și unelte, problema inventarului agricol s-a complicat în anii 1939—1940, pe de altă parte, prin reducerea considerabilă a numărului vitelor de muncă. O dată cu concentrările, în primăvara anului 1939, au început și rechizițiile. Valoarea lor a fost în anii 1939—1940 de 2.260.000.000 lei, pentru care țăranii nu au primit nici o despăgubire¹⁷⁴. Ca urmare a acestui fapt, în cele mai multe localități ale țării vitele de muncă s-au împușinat. Senatorul Ioan P. Ioan arăta că în multe comune ale județului Putna, în 1940, contingentul de vite existent nu putea asigura exploatarea pământului. În regiunea agricolă Vrancea, de pildă, nu mai rămăsese decât un sfert din numărul existent la începutul anului 1939. În comuna Vărsătura, din 90 de perechi de boi, câte existau la începutul anului 1939, mai existau doar 20 de perechi; comuna Nănești, cu peste o mie de la arabile, rămăsese cu numai 6 perechi de boi și cu 25 perechi de cai¹⁷⁵.

¹⁶⁷ „Dezbaterile Adunării deputaților”, Ședința din 28.I.1937, p. 1131.

¹⁶⁸ Vezi Arh. St. București, Fond. Centrocop. Obștile de arendare și cumpărare, dosar 33/425/1939, f. 18 și urm.; 33/1/1931—1948, f. 3—4; 16/158/1921—1926, f. 14.

¹⁶⁹ Arh. St. Timișoara, Fond Rezidența, Ținut Timiș, dosar 22/1939—1940, f. 2—3.

¹⁷⁰ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 30.

¹⁷¹ N. D. Cornățeanu, *Intervenția statului în domeniul agriculturii*, București, 1939, p. 9.

¹⁷² Vezi „Argus” din 2.II.1940.

¹⁷³ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 30—31.

¹⁷⁴ Al. Gh. Savu, *Date privind luptele țărănești în perioada dictaturii regale*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 6/1964, p. 58.

¹⁷⁵ Ioan P. Ioan, *Influența trusturilor și cartelurilor asupra agriculturii și creșterii vitelor (Contribuțiuni la economia națională)*, București, Imprimeriile Statului, 1940, p. 36.

În toamna anului 1940 situația inventarului viu devenise atât de critică încât Ministerul Agriculturii apela, la 19 noiembrie 1940, la Camerele agricole să desfășoare propagandă la sate pentru ca țăranii să folosească la jug cele 1.300.000 de vaci care mai existau atunci în România¹⁷⁶. Recensămîntul din 1941 nu înregistrează un deficit prea mare de vite de muncă în comparație cu anul 1939. El este stabilit, procentual, cu numai 13% mai mic¹⁷⁷. Modul cum a fost el întocmit nu ne oferă garanții suficiente asupra exactității cifrelor. Ion Vasiliu, care a prelucrat o parte din datele lui, recunoștea, în acel an, că nu se putea cunoaște cu precizie nici numărul, nici valoarea inventarului de care dispunea agricultura¹⁷⁸. Dar, din numărul total al vitelor de muncă existente în 1941, o parte fuseseră rechiziționate, ceea ce impunea cu necesitate găsirea unor soluții care să faciliteze cultivarea întregului sol al țării.

Soluția a fost găsită, ca și în anii anteriori, în înzestrarea agriculturii cu inventar modern. Dar, în preajma intrării României în cel de-al doilea război mondial, statul, pentru a spori veniturile sale, a anulat scutirile de vamă pentru importul mașinilor, ce fuseseră acordate, mai ales, după 1937. În 1940, statul încasa de la cumpărător numai pentru vama și transportul mașinilor sume ce se ridicau, uneori, pînă la 50% din valoarea lor. Pentru un tractor de 30—50 HP, de exemplu, transportul de la Giurgiu la București și vama costau 50.000 de lei, sumă ce reprezenta circa 20% din prețul de cost¹⁷⁹.

Guvernul dictaturii militar-fasciste, încheind, în decembrie 1940¹⁸⁰, acordul economic cu cel de la Berlin, a încercat să compenseze lipsa inventarului, în mod special a celui viu, prin achiziționarea unui număr ridicat de mașini agricole. Paralel, începînd din februarie 1941, el a obligat Uzinele Reșița, Fabrica Schramm, Hüttel et Schmidt, Uzinele Statului Hunedoara, Industria Sîrmei și Fabrica de lanțuri din Timișoara, printr-o serie de decizii ministeriale, să asigure o producție anuală de 9.000 de pluguri, 12.000 de grape, 10.000 de prășitoare, 244.000 de cazmale și lopeți, 1.950.000 de sape, 600.000 de furci și 1.200 tone fiare de plug¹⁸¹.

Contingentele stabilite prin deciziile ministeriale reprezentau cifre inferioare capacității de producție a întreprinderilor respective. Explicația trebuie căutată pe de o parte, în faptul că fabricile în cauză își profilaseră producția pe produse necesare războiului, iar pe de altă parte, în comenzile făcute în Germania¹⁸², care duceau în mod nemijlocit la limitarea producției interne. Astfel, după mai bine de două decenii de la înfăptuirea reformei agrare, această industrie era frînată în dezvoltarea sa, ceea ce făcea ca dezideratul exprimat de specialiști în legătură cu

¹⁷⁶ Vezi Arh. St. Timișoara, Fond Camera agricolă jud. Timiș — Torontal, dosar 35/1940, f. 34—35; Arh. St. Rădăuți, Fond Prefectura jud. Rădăuți, dosar 27/1940, f. 289.

¹⁷⁷ Institutul Central de Statistică, *Statistica agricolă a României. Inventarul agricol în anul 1945*, vol. I, Editura Institutului Central de Statistică, 1947, p. 14.

¹⁷⁸ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 22.

¹⁷⁹ Vezi C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXVIII, partea I, 1940, p. 827, 1316; „Argus” din 4.I.1940 și 2.II.1940; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 13.III.1940, p. 163—164.

¹⁸⁰ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXIX, partea I, 1941, p. 162, 209.

¹⁸¹ *Ibidem*, vol. XXX, partea I, 1942, p. 1137; „Monitorul Oficial”, nr. 78 din 1.IV.1942; nr. 51 din 2.III.1943; Consiliul Legislativ, *Colecțiune de legi și regulamente*, tom. XXI (1943), martie, p. 197. Contingentele pe anii următori prevăd cote care diferă puțin la unele produse față de cele fixate prin decizia din februarie 1941.

¹⁸² Vezi C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXX, partea a II-a, 1942, p. 2107. Valoarea importului din Germania se ridica la 12.000.000 R.M.

sprijinirea încurajării industriei românești de mașini și unelte agricole să capete o însemnată sporită¹⁸³.

Dar, în anii celui de-al doilea război mondial Germania și-a respectat parțial obligațiile contractuale ce și le asunase prin acordul economic. Dacă pe anii 1940—1942 Germania a livrat majoritatea mașinilor agricole, în 1943 ea n-a mai furnizat decât 21% din comenzi, iar în 1944 numai 11%¹⁸⁴.

Pe de altă parte, în perioada războiului puterea reală de cumpărare a țărănimii scăzând, aceasta nu a mai putut achiziționa mașinile importate. În toamna anului 1943 o tocătoare de nutreț produsă de fabrica And. Rieger din Sibiu se vindea cu 18.253 lei; în același timp, prețul zilei de muncă în județul Suceava oscila pentru bărbați între 150 și 250 lei¹⁸⁵, ceea ce însemna că pentru cumpărarea ei erau necesare în medie 182 de zile de muncă. Față de 1939, în 1943, prețul mașinilor a înregistrat sporuri mici și uneori a rămas chiar staționar. În același timp, prețul cerealelor a sporit într-un ritm superior celui înregistrat de mașinile agricole¹⁸⁶. Deși între prețul cerealelor și cel al mașinilor se crea, comparativ cu anii anteriori, un raport favorabil producătorilor agricoli, creșterea puterii lor de cumpărare era aparentă întrucât țărănimia era supusă unui intens proces de ruinare prin măsurile dictaturii militaro-fasciste, care anihilau de fapt avantajele teoretice ale acestui raport.

În condițiile când, datorită lipsei vitelor de muncă, guvernul a încercat să determine pe agricultori să recurgă la mijloace de tracțiune mecanică și când un tractor Lanz de 25 HP, de pildă, se vindea cu 273.855 lei¹⁸⁷, o asemenea acțiune nu putea să dea rezultate. Pe acest considerent, la ordinea zilei a fost înscrisă chestiunea creării obștilor satești, ca o măsură menită să asigure, între altele, inventarul necesar țărănimii. Ideea obștilor este reluată tot mai insistent, începând din 1939, când datorită rechizițiilor, lipsa animalelor de tracțiune devenise o problemă de care depindea asigurarea exploatării solului țării¹⁸⁸. După încheierea acordului economic cu Germania, în concepția promotorilor ideii de asociație, obștile trebuiau să apară totodată ca asociații menite să asigure un deuseu pentru mașinile produse de Germania și să garanteze un export sporit de cereale¹⁸⁹.

Încă din toamna anului 1941, cercurile conducătoare din România au ridicat chestiunea înființării unor asociații pentru exploatarea mașinilor care să le închirieze la țărani. Dar, unii specialiști au considerat o asemenea măsură ca fiind nerentabilă pe considerentul că ea nu ar fi putut colabora cu milioane de mici proprietari ai unor loturi dispersate. De aceea, soluția a fost abandonată, recurgându-

¹⁸³ Cu toate rezervele manifestate de unii autori față de necesitatea dezvoltării industriei naționale de mașini și unelte agricole, dominantă rămâne însă revendicarea sprijinirii ei (vezi V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, Editura „Economistul”, S. A., 1936, p. 35; Ioan C. Vasiliu, *Industrializarea agriculturii românești*, în „Agricultură nouă”, Cluj, an. VIII (1941), nr. 7—8, iulie-august, p. 243—245; M. Manoilescu, *Criza agricolă în cadrul internațional*, în „Viața agricolă”, an. XXIV (1933), nr. 3, martie, p. 125; Prof. Ștefan I. Dumitrescu, *Problema rentabilității în agricultură*, Tipografia „Remus Cioflec”, 1944, p. 6.

¹⁸⁴ Tudor Savin, *Economia românească sub jugul imperialismului german*, Editura „Scînteia”, 1946, p. 41.

¹⁸⁵ Vezi Arh. St. Rădăuți, Fond Prefectura jud. Rădăuți, dosar 24/1943, f. 54—58; Arh. St. Slatina, fond Camera agricolă jud. Olt, dosar 16/1944, f. 4.

¹⁸⁶ În 1939 vagonul de grâu se vindea cu 42.000 lei; în 1943 acesta a crescut la 220.000 lei, timp în care prețul tratorului, de pildă, a rămas staționar („Argus” din 21.III.1943).

¹⁸⁷ Vezi Arh. St. Suceava, Fond Camera agricolă jud. Suceava, dosar 126/1941, f. 4—5.

¹⁸⁸ Ing. C. Ianculescu, *Organizarea producției agricole prin asociațiuni rurale*, București, Socer, S.A., p. 19—26; Dr. N. D. Cornățeanu, *Intervenția statului în domeniul agriculturii*, București, M.O., Imprimeria Națională, 1939, p. 10.

¹⁸⁹ Vezi „Argus” din 6. II. 1944.

se la obști. La 24 iunie 1942, guvernul Antonescu a emis decretul-lege pentru înființarea obștilor țărănești¹⁹⁰. În baza lui, a legii pentru persoanele juridice și a legii pentru organizarea și încurajarea agriculturii, s-au constituit obștile sau asociațiile pentru cumpărarea și exploatarea de tractoare și mașini agricole care urmăreau atât exploatarea mai rațională a pământului, cât și achiziționarea de mașini, așa cum reiese din însuși titlul legii¹⁹¹.

Lipsiți de inventarul viu, când acesta începe să înregistreze o scădere vertiginosă în raport cu anii anteriori¹⁹², mulți țărani au făcut eforturi materiale pentru a găsi sumele necesare spre a putea deveni membri ai obștilor. Din analiza componenței citorva zeci de obști de cumpărare și exploatare a mașinilor agricole de pe cuprinsul de atunci al întregii țări rezultă că mulți asociați dispuneau de suprafețe de pământ mici, uneori chiar de câte un ha¹⁹³. Obștile care au reușit să achiziționeze mașini agricole au putut să cultive întregul pământ al asociaților. Cum Germania nu a livrat României întregul stoc de mașini și unelte, multe din aceste obști au rămas însă asociații formale. Această cauză a determinat chiar guvernul Antonescu să ia măsuri în 1943 pentru a împiedica, pe cale administrativă, constituirea a noi obști¹⁹⁴.

În 1944 existau 426 asociații de procurare și exploatare în comun a mașinilor, dintre care 109 cooperative, 122 obști și 195 de asociații diferite¹⁹⁵. Nu cunoaștem numărul tractoarelor și al altor mașini achiziționate de aceste obști în anii războiului. Din statistica inventarului agricol al României, întocmită în 1945, rezultă că în acel an rămăseseră în țară 8.990 de tractoare, dintre care 1.185 aparțineau exploataților agricole cu 1—5 ha; 2.285 celor având între 6 și 25 ha; 1.673 celor cu proprietăți între 26 și 100 ha, iar restul moșiilor mai mari de 100 ha¹⁹⁶.

Ca rezultat al acordului economic încheiat de guvernul dictaturii militarofasciste cu Germania, în anii 1941—1943 s-au importat 70.852 de pluguri cu tracțiune animală, 14.200 de grape, 40.230 prășitoare, 1.480 secerători-legători, 682 batoze și altele, în valoare estimată la 9.000.000.000 lei, ajungându-se ca numărul total al diferitelor mașini posedate de agricultorii români să se ridice la 2.850.500 bucăți¹⁹⁷. Numărul tractoarelor a crescut de la 3.296, în 1940, la 8.589 în 1944. Dintre

¹⁹⁰ Vezi Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 101—102.

¹⁹¹ A. D. Carabella, *Micii plugari pot folosi tractorul?*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. XX (1943), nr. 3, martie, p. 68.

¹⁹² Față de anul 1939, când totalul vitelor de muncă era de 1.873.000 bucăți, în 1941 ele scad la 1.629.000 sau 87%; în 1942 se înregistrează o creștere până la 1.863.000 sau la 99,5%; în 1943 scad din nou la 1.843.000 sau la 98,4%, pentru ca în 1945 să se ajungă la 1.293.000 capete sau la 69,0% față de 1939. În 1943 reve-neau 21,6 vite de muncă la 100 ha arabile, pentru ca în 1945 numărul lor să scadă la 15,3 bucăți. În aceste cifre se includ și vacile folosite la munca cîmpului (vezi Institutul Central de Statistică, *Statistica Agricolă a României. Inventarul agricol în anul 1945*, București, vol. V, Editura Institutului Central de Statistică, 1947, p. 14).

¹⁹³ Vezi Arh. St. Buzău, Fond Camera agricolă jud. Buzău, dosar 37/1943; Arh. St. Suceava, Fond Camera Agricolă jud. Suceava, dosar 126/1941; Arh. St. București, Fond Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dosar 13/1928—1944; 41/1923—1943; 274/1942—1944.

¹⁹⁴ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 101.

¹⁹⁵ Ion A. Antonescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁹⁶ Institutul Central de Statistică, *Statistica agricolă a României. Inventarul agricol în anul 1945*, vol. V, 1947, p. 18; vezi și Arh. St. București, Fond Președin-ția Consiliului de Miniștri, dosar 1304/1943.

¹⁹⁷ Vezi „Argus” din 21.III.1943, 1.I.1944, 6.II.1944 și 20.V.1944; Ioan C. Vasi-liu, *Agricultura noastră în primul an de război*, București, 1943, p. 3; A. D. Cara-bella, *Înzestrarea agriculturii*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. XIX (1942), nr. 11, noiembrie, p. 250—251.

acestea, numai 7.000 se aflau însă în stare de funcționare¹⁹⁸. Comparativ cu deceniile anterioare, în anii războiului înzestrarea tehnică a agriculturii a cunoscut un ritm mai accentuat. Dacă în perioada 1931—1940 volumul anual al importului de mașini și unelte agricole era în medie de 3.827 tone pe an, în 1941—1942 el a crescut la 8.716 tone anual, la care se adăugau și cele 11.300 tone fabricate în țară¹⁹⁹.

Volumul mare al inventarului achiziționat era dat, în special, de numărul ridicat al tractoarelor. Agricultorii români n-au putut cumpăra în anii războiului, calculat în medie anuală, numărul de pluguri ce le achiziționaseră în deceniul anterior. Numărul de pluguri cumpărat în medie în perioada războiului era de circa 15.000 de bucăți. Ele reprezentau doar 37% din media anilor 1930—1940. Pe de altă parte, chiar și această înzestrare rămânea relativă pentru motivul că agricultura pierduse un număr însemnat de animale de muncă și pentru că inventarul, folosit intens, fără a fi reparat la timp, a cunoscut un proces accentuat de degradare, care nu poate fi încă stabilit cu precizie.

În 1944 Ion A. Antonescu aprecia că agricultura României era deficitară cu 500.000 de pluguri, cifră ce reprezenta 30% față de totalul existent, 500.000—600.000 de grape sau 57% din totalul lor, 500.000 de cultivate, 400.000 de prășitoare mecanice, 30.000 de secerători, 7.000 mașini de treier și altele²⁰⁰.

În concluzie, după primul război mondial problema înzestrării agriculturii românești cu inventar modern a stat în atenția cercurilor guvernante din țara noastră. Ele au instituit un ansamblu de măsuri care să permită agricultorilor să cumpere mașini și unelte agricole. Dar conținutul măsurilor și modul lor de aplicare nu au dat rezultate satisfăcătoare.

Eforturile depuse de proprietarii agricoli au permis, în unele perioade și mai ales anumitor categorii de proprietari, să achiziționeze un inventar modern. Înzestrarea tehnică a agriculturii a rămas însă o problemă pentru mica proprietate apărută sau mărită prin reforma agrară din 1921.

Lipsa creditului, slaba rentabilitate a agriculturii, decalajul dintre prețurile produselor agricole și cele ale produselor industriale au fost tot atâtea piedici în calea înzestrării tehnice a micilor exploatare. Acest fapt a influențat în mod nemijlocit asupra rezultatelor generale obținute de economia agricolă românească în perioada interbelică și, într-o anumită măsură, asupra gradului de dezvoltare a industriei naționale de unelte și de mașini agricole.

L'INVENTAIRE AGRICOLE EN ROUMANIE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Le problème de doter, entre les deux guerres mondiales, les exploitations agricoles en Roumanie de l'inventaire qui leur était nécessaire, a préoccupé constamment les spécialistes de l'agriculture ainsi que les gouvernements. Dans les années qui suivent la première guerre mondiale, l'utilisation des machines pour les travaux agricoles fut considérée comme un progrès indispensable.

Dans cette étude, les auteurs présentent la situation de l'inventaire agricole en Roumanie avant 1914. Les ravages de la première guerre mondiale ont presque complètement détruit le cheptel mort. C'est pourquoi, après le rétablissement de la paix, les gouvernements successifs prirent des mesures pour améliorer l'outillage

¹⁹⁸ Vezi Institutul Central de Statistică, *Statistica agricolă a României...*, vol. V, p. 15—16; Ion A. Antonescu, *op. cit.*, p. 8—9; „Argus” din 2.X.1943.

¹⁹⁹ Vezi „Argus” din 2.X.1943.

²⁰⁰ Ion A. Antonescu, *op. cit.*, p. 8—9.

agricole. Les auteurs mettent en évidence les résultats obtenus. A la suite de la réforme agraire de 1921, des machines agricoles de plus en plus nombreuses furent acquises par les propriétaires fonciers, surtout par les grands propriétaires. Cependant la situation matérielle des paysans, leurs dépendance économique à l'égard des grands propriétaires, l'aide insuffisante que l'État leur accorda, maintinrent une grande partie de la terre cultivable à un niveau technique très bas. La traction animale et l'outillage rudimentaire ne prédominaient chez les petits cultivateurs.

Des progrès techniques furent réalisés dans les grandes et moyennes exploitations. Les statistiques indiquent un notable accroissement de leur inventaire agricole dans la période qui suivit la première guerre mondiale. Notamment de 1927 à 1937, l'outillage agricole, vendu par les fabriques de Roumanie, tripla et de nombreuses machines agricoles furent acquises de l'étranger. Pourtant, l'inventaire agricole de la Roumanie n'a représenté à cette époque que 50% de l'inventaire nécessaire. Partout les petites exploitations paysannes n'ont possédé qu'un inventaire insuffisant. D'après le recensement de 1930, environ 30% de ces exploitations n'avaient pas de charrue; pour les propriétés rurales de 1.1 à 3 hectares qui représentaient 33,5% du nombre total des exploitations agricoles de la Roumanie, il n'y avait qu'une charrue pour trois exploitations; une herse pour quatre exploitations et un semoir pour 1850 exploitations.

Ni les grands propriétaires fonciers ne possédaient un inventaire suffisant, mais, au point de vue qualitatif, cet inventaire était supérieur à l'outillage rudimentaire des paysans et il était utilisé intensivement. En outre, les grands et moyens propriétaires et même de nombreux coulaks avaient acquis des machines agricoles modernes.

Les gouvernements roumains, surtout après que la grande crise économique des années 1930—1933 eut pris fin, ont manifesté le désir d'accorder leur aide aux cultivateurs pour mieux doter leurs exploitations. Les résultats ont été peu importants, si bien qu'à la veille de la seconde guerre mondiale le problème de l'inventaire agricole n'avait pas encore reçu de solution.

Après l'entrée en vigueur de l'accord économique germano-roumain de 1939 ont été importés en Roumanie des machines agricoles de provenance allemande. Mais aussitôt, c'est-à-dire en 1939—1940, la situation s'est aggravée à cause de la diminution considérable du cheptel.

Durant les années de la guerre de 1941—1944, les mesures appliquées par le régime de dictature militaire et fasciste ont complètement ruiné les paysans.

Ainsi quoique entre les deux guerres le problème de doter l'agriculture d'un meilleur inventaire ait été à l'ordre du jour en Roumanie, et quoique certains progrès aient été enregistrés, on n'a cependant pas abouti à une solution satisfaisante.

N. IORGA ȘI PROBLEMELE CERCETĂRII ISTORICE

DE

D. CIUREA

Cu toate criticile aduse de „școala nouă” de istorie școlii sale „raționaliste”, N. Iorga a pus bazele cercetării istorice actuale. N. Iorga a definit pe „lucrătorul științific” și a subliniat diferența între „cercetătorul istoric” și „profesorul de istorie”, în funcție de orizont, informație și principii. N. Iorga a combătut diletantismul, „rutina și inerția catedrei” și „tonul profesoral al cărții”¹.

Un merit de necontestat, recunoscut de N. Iorga, în formația și orientarea sa, i-a revenit lui A. D. Xenopol, alături de școala medievistă franceză și de aceea a lui K. Lamprecht de la Leipzig. Xenopol îi reproșa în 1911 lui N. Iorga privirea „de sus” a predecesorilor (Hașdeu și Tocilescu), pe care îi considera „romantici”, dar Xenopol însuși sublinia că Hașdeu pune „prea multă imaginație în reconstituirea trecutului”². În 1933 N. Iorga se referea la o „tiranie a școlii romantice” căreia nu i s-a supus³. N. Iorga a trecut la Paris de la studiile clasice la cele „istorice” pe care le-a continuat la Leipzig⁴. Astfel se explică pasiunea lui N. Iorga pentru investigația istorică pură. N. Iorga a subliniat neinformarea suficientă și învechirea operei de sinteză a lui Xenopol, pe care n-a acceptat s-o reediteze⁵. N. Iorga și-a manifestat dezacordul cu filozofia istorică a lui Xenopol și nu admitea „seriile” ca esențiale⁶, nu admitea legi „care nu se pot stabili și verifica” și admitea similitudini, paralelisme, repetiții istorice („elementele înseși din care se alcătuiește istoriologia”⁷).

Urmînd exemplul lui Xenopol, care a colaborat la colecția *Histoire générale* Lavis-Rambaud (t. III, V), în 1894—1895, N. Iorga și-a afirmat competența prin

¹ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, 1944, p. 51, 101, 102, 117.

² A. D. Xenopol, *Istoria românilor vol. V*, ed. a III-a, 1927, p. 106, 137.

³ N. Iorga, *Generalități...*, p. 177.

⁴ *Ibidem*, p. 215.

⁵ N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 181, 185—186 („în loc să continui a străbate văzduhul pe aripi romantice, ca aripile predecesorilor mei, trebui ca, foarte modest, să mă pun la lucru”).

⁶ N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 239. Cf. și H. Hauser, *Les historiens devant l'Histoire*, în *Mélanges Iorga*, Paris, 1933, p. 424.

⁷ N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 217. Cf. și L. Ranke, *Weltgeschichte*, III. Aufl. Leipzig, 1910, p. 530; P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Paris, 1971 (Critique 290/1971, p. 648—664).

colaborarea la publicații de importanță mondială (în 1905—1911 la „Geschichte der Europäischen Staaten” (Lamprecht) și „Helmolt Weltgeschichte”). Printr-un efort colosal N. Iorga și-a creat un laborator propriu și a adunat în zeci de volume o informație imensă și de valoare inegală („fundamentul lucrărilor viitoare”), pentru reconstrucții de mari proporții, de istorie ramificată, care stau la baza sintezei totale. N-a disprețuit amănuntul, dar nu l-a cultivat⁸. În sute de note a prezentat materiale privind aspecte minore ale istoriei românești, dar nu totdeauna detaliul se acordă cu generalizarea, dialectica degenerază în perorație și lipsește echilibrul între cantitate și calitate. N. Iorga a arătat că studiile sale la Paris l-au deprins cu „un scrupul de informație și o critică foarte severă”, care au lipsit predecesorilor din perioada „romantică”. „Documentul, afirma N. Iorga, trebuie interpretat după regulile logice, după un oarecare sens psihologic”⁹, punct de vedere rămas actual, deși s-a ajuns pînă la „psihanaliză”. N. Iorga făcea distincție netă între erudit¹⁰, acumulatorul de date și istoric, care trebuie să aibă „înțelegerea psihologică a unei situații, divinația, simțul intim”, să aibă viziunea de ansamblu, să lege epocile. Istoria este un „organism în mers”¹¹ (E. Pais o numea „organismo vivente”), „un tot”, „o singură dezvoltare” și necesită o „concepție unitară a istoriei”. N. Iorga, „raționalist” el însuși, combatea „raționalismul mecanizat” al școlii germane și factologia istorică în sine. N. Iorga a luat atitudine în problema raporturilor cu sociologia, care „aluneacă cu ușurință spre generalizări seducătoare”, „se dispoensează de a cunoaște istoria pe temeiul căreia lucrează”¹². Legătura cu contemporaneitatea și prisma actualității constituie o necesitate, „orice subiect am trata”¹³.

Concepția istorică a lui N. Iorga a fost o rezultantă a unor elemente multiple din „sistemele” și reflecțiile unor istorici și filozofi ai istoriei ca Schlözer, Ancillon, Buckle, Ranke, Taine, Michelet, Lindner, Lacombe, Fustel de Coulanges, Langlois, Sée, Lamprecht, Kemmerich, Seignobos, Croce, Dopsch și alții. Definiția istoriei dată de N. Iorga derivă și din aceea a lui Schlözer, reconstituirea „așa cum a fost” este a lui Ranke, istoria tribunal pleacă de la Schiller¹⁴ atitudinea contra pericolului din partea romanului istoric pornește de la Paul Lacombe, termenii de comparații și similitudinile și atitudinea contra „legilor” istoriei de la H. Sée, sau în acord cu el, uzura în funcție de încordare a popoarelor de la M. Kemmerich. N. Iorga nu era pentru simplista „magistra vitae”, ca D. Onciul, în vogă în antichitate și în evul mediu, „vechea concepție definitiv condamnată”, nici în 1913, nici în 1925, nici în 1940.

N. Iorga considera că masele și individul trebuie avute deopotrivă în vedere în reconstrucția istorică, fără a fi adoptat soluția lui A. D. Xenopol în această problemă. În 1920, sub influența evenimentelor „avîntului revoluționar”, subli-

⁸ N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 117.

⁹ Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 177.

¹⁰ A. Albalat (*Comment on devient écrivain*, Paris, 1925, p. 146), se referea la „maniacei erudiției”.

¹¹ N. Iorga, *Generalități...*, p. 255. Cf. și H. — Irenée Marrou, *Théorie et pratique de l'histoire*, în „Revue Historique”, t. 233, 1965, p. 165—166, 168.

¹² N. Iorga, *Generalități...*, p. 147 (1925), 152 (1926). Vederi similare la F. N. Saveth, *L'histoire et les sciences sociales aux Etats Unis: à la recherche d'un équilibre*, în „Revue Internationale des Sciences Sociales UNESCO”, vol. XX, nr. 2, 1968, p. 358—361.

¹³ N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 168 și 153.

¹⁴ În 1913, N. Iorga considera prăbușirea Imperiului otoman opera unui destin implacabil, unei fatalități absolute, a unei justiții imanente, care triumfă în ciuda aparențelor înșelătoare. Cf. *Les causes de la catastrophe de l'Empire Ottoman*, 1913, p. 5.

nia importanța rolului maselor și atenția ce trebuia acordată de istoric evenimentelor grandioase din această perioadă¹⁵.

În 1937, urmînd și pe R. W. Emerson, se referea la rolul individului, „the representative man” (opus lui „Männer die Geschichte machen” al lui Treitschke), care „concentrează elementele sufletești de la societatea în care trăiește, întocmai cum este un mărgean...”¹⁶. N. Iorga se referea la psihologiile de masă (de grup) și individuale la care se referă și unii gînditori din occident, se referea la revoluția franceză ca rezultată „dintr-un fenomen psihologic colectiv”. În 1938, în funcție și de evenimentele curente, afirma că „și masele și indivizii hotărăsc în măsura în care au caracter dinamic și reprezentativ”¹⁷.

Concepția lui N. Iorga, definită de el însuși, aici afinitatea cu H. Sée apare evidentă, este a „unității” și „organicității”, a dezvoltării „lente” și „durabile” („încelele prefaceri interne din care se elaborează capitolele de istorie durabilă” 1922 și 1940). Adversar al legilor sociologice deși admitea că „faptele se repetă” (1926) și „codificatorilor filozofici de odinioară”, N. Iorga considera ca realitate unică „permanențele istoriei”, care stau la baza reconstrucției finale „Istoriologia”, „o largă reluarea a istoriei universale”¹⁷. Istoria, ca știință, are statornice puncte de sprijin „permanențele” („constante” la S. Mehedinți) sau „factorii de permanențe”, preluate de la Xenopol („factori statornici”) ¹⁸.

N. Iorga, avînd în vedere primul factor de permanențe, se referea la o „eternă lege a pămîntului”, la o „fatalitate geografică”, ceea ce, în realitate, este mai mult decît determinism. România era considerată de Iorga „reîntruchiparea, prin voința Carpaților și a Dunării, a monarhiei imperiale a Dacilor”¹⁹ (și sub influența lui Jacques Ancel, J. Cvjic și E. Huntington). „Noi trăim și în permanența istorică a ideilor”, afirma N. Iorga urmînd pe A. D. Xenopol, care scria despre „ideile generale obiective”²⁰.

Pentru o adevărată operă istorică, N. Iorga considera necesar, în afară de „informație” și de „critică”, un stil „uman”, istoria fiind un „gen literar”, aici, într-o anumită măsură de acord cu Lamprecht și cu Xenopol. Michelet vorbea de „magia formei”, H. I. Marrou recent de „elementul de creație artistică”, dar cu obligația ca istoricul să „subordoneze frumusețea adevărului și nu vice-versa”²¹. Lui N. Iorga i se poate atribui și o notă de subiectivism, care, cum a afirmat mai recent și Ettore Betti, afectează „obiectivitatea rezultatelor procesului interpretativ” și poate face din istorie un simplu mediator între trecut și prezent. Dacă „obiectivitatea” este considerată irealizabilă, înseamnă că se neagă istoriei „valoarea și demnitatea de știință” subliniază E. Betti²².

În concepția istorică a lui N. Iorga, se poate afirma, nu predomina nici îl și reflecta gigantismul construcției, vastitatea și pluralitatea operei și gîndirii sale istorice. Ignorarea categoriei marxiste a formației social-economice, în sensul propriu, de N. Iorga ca și de A. D. Xenopol și D. Onciul, constituie deficiența de prim ordin a reconstrucțiilor lor. De aici și ignorarea legității și a rolului luptei de clasă în devenirea istorică. Este semnificativă schimbarea de derivă, luarea de atitudine a unor istorici contemporani ca H. Brugmans (1958) care consideră marxismul o „reacție contra unei științe sterile sclerozată de idealismul

¹⁵ N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 141—142. Cf. și A. Sorel, *Nouveaux essais d'histoire et de Critique*, Paris, 1898 («Vues sur l'Histoire»), p. 36—37.

¹⁶ N. Iorga, *Generalități...*, p. 234.

¹⁷ *Ibidem*, p. 239.

¹⁸ A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, 1900, p. 96.

¹⁹ N. Iorga *Generalități...*, p. 247.

²⁰ *Ibidem*, p. 232.

²¹ *Ibidem*, p. 187. Cf. și H. — Irenée Marrou, op. cit., p. 169.

²² E. Betti, *L'ermeneutica storica e la storicità dell'intendere*, în „Annali della Facoltà di Giurisprudenza”, Bari, 1962, p. 24—28.

abstract²³ și Jean Lhomme (1964), care admite că interpretarea marxistă a deschis căi noi cercetării istorice²⁴.

N. IORGA ET LES PROBLÈMES DE LA RECHERCHE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

N. Iorga, avec sa formation souple et son horizon visionnaire, a mis et édifié, en Roumanie, les bases de la recherche historique moderne. Il a enrichi le patrimoine de la documentation avec une information particulièrement riche et très variée. Il y a eu ainsi la possibilité de réaliser brillantes synthèses partiales et totales dans le domaine de l'histoire roumaine et universelle. Sa conception historique a été multiforme et évolutionniste. Il a emprunté ses „permanences“ à son maître A. D. Xenopol, c'est vrai, mais avec nouvelles significations. Il pratiquait une forme „humaine“, mais sans affecter la vérité historique.

²³ H. Brugmans, *Les origines de la civilisation européenne*, Paris, 1958, p. 44—45, 57.

²⁴ Cf. și P. Villar, *L'historien devant notre temps*, „Démocratie nouvelle“, 6/1962, p. 45 : A. Toynbee, (*Change and habit. The Challenge of our Time*, Londra, 1966), după alte clișee cu notă de misticism, admite un proces istoric general și istoria eveniment legată de individ, un antagonism paralel cu tendințe de unificare tehnică. Noțiunea de civilizație, parțial diformată la A. Toynbee, apare corectă la A. Pelletier („La Pensée“ no. 125/1966). Cf. și „Revue Historique“, 1/1965, p. 152—153 (L. Febvre) și „Critique“, 273/1970, p. 187—190.

DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN SECOLUL
AL XVII-lea (1642—1698)

DE

D. CONSTANTINESCU

Prezentăm, în continuare, un număr de 25 documente, a căror proveniență este diversă. Cînd, cum, de unde, cu ce preț și cu cîtă trudă au fost achiziționate, sînt probleme de puțin interes. Totuși, voi aminti că vreo cîteva mi-au fost oferite sub formă de „bacșiș”, de către chelner, într-o bodegă din Piața Unirii din Iași, în care se înveleau pîrjoale „la pachet”, în vara anului 1945; o parte, tot în Iași, în hală, unde serveau la împachetat pește. Dar unde, în vremea aceea, nu se găseau documente? Undeva, la un locaș de închinăciune, mistuit cîndva de flăcări, într-un paner mare cît o albie de spălat rufe erau zeci și zeci de documente arse. Intr-o doară am luat cîteva. După o strădanie lungă și greu de imaginat, le-am potrivit după scris, căci ele erau dispersate. Am cules cîte ceva din fiecare și m-am trudit apoi să le dau viață. Deși sînt aproape cenușă, fiind scoase din cenușă, ele ne spun lucruri care reînvie trecutul zbuciumat, veacuri de-a rîndul, al Moldovei. E suficient să ne gîndim la biserica pustie a lui Gavril hatmanul, din Bacău, la clopotele ei, la invaziile de peste hotare, cînd au fugit călugării de prin mănăstiri ascunzînd odoarele — lucruri necunoscute, sau în parte puțin cunoscute, care cu ajutorul unor astfel de acte capătă un oarecare contur. Prezentarea lor o fac cu profundul regret că nu se poate mai mult și deoarece în urma investițiilor ulterioare am aflat că resturile celelalte au fost aruncate. Aici se cuvine să aducem omagiile noastre de recunoștință truditurilor „Anuarului” în care se publică, dat fiind că ele sînt pe cale de dispariție, prin descompunere firească.

Documentele care urmează pot fi clasificate, după conținut, în felul următor: 1) judecăți domnești pentru proprietăți (16, 17, 20) și vecinie (18); 2) judecăți eclesiastice (22); 3) porunci domnești pentru stabilirea de hotare (1); 4) porunci domnești pentru obiecte (9, 10, 11, 12), bucate (21), biruri și bucate (23); 5) întăriri domnești de proprietăți (3, 15, 25) și de robi țigani (7); 6) împuterniciri domnești date sătenilor (13); 7) hotărnicii din porunci domnești (2, 14, 16); 8) zapise de vânzări de proprietăți (4, 8, 19, 24); 9) donații particulare de proprietăți (5, 6).

Judecățile domnești sînt pentru încălcări de hotare, incendierea unei prisăci și a unei grădini (16), pentru o poiană și o moară, în care domnia poruncește ca „alte direase și scrisori ci-au hotărît Ștefan Boul vornicul altă dată, cu Tălmaoi comisul (15), acelia să nu se creadă” (17). Tot ce aceștia raportaseră domniei nu era adevărat. Mărturiile mincinoase ale unor dregători domnești sînt

mai demult împămîntenite și vor continua pînă tîrziu, cunoscute sub luare de „mită”. Aici avem de observat și o eroare a cancelariei domnești. E vorba de schitul lui Gavril hatmanul. Pisarul a menționat că cei care au pîrit sînt de la „sv<1>nta mănăstire de la schitul lui Gheorghe hatmanul”, în loc de Gavril hatmanul. O altă judecată s-a făcut pentru un loc de codru. Și „s-a tocmît această jalobă a lor după légia țării” (20). Sub aspect juridic ni se prezintă o interesantă și rară problemă de alt ordin: cui aparțin copii proveniți din două căsătorii, după despărțirea soților din prima căsătorie? O preteasă se desparte de soțul ei, preot, cu care a avut copii, și se recăsătorește dînd naștere la alți copii. Aceștia sînt trași la „vecinătate”. Judecata hotărăște că „feciorii carii sînt făcuți cu popa” să fie lăsați în pace, iar ceilalți făcuți „cu alt bărbat” să-și plătească birul și cîsla (ca toți vecinii) (18).

Judecata eclesiastică (22) e făcută de marele cărturar Dosoftei la plîngerea călugărilor de la mănăstirea Agapia. Aceștia dăduseră unui meșter din Piatra niște piei pentru lucru. Mesterul moare fără să fi restituit toate pieile, dar nici să-și primească toată plata pentru lucru. Călugării trag la judecată pe fiul decedatului. Deși fiul nu are nici o vină, totuși, din punct de vedere juridic, răspunde pentru părintele său. Intrucît nici călugării nu plătiseră lucrul, „o iapă cu mînz”, pînă la urmă se împacă cu fiul, cleric și el.

Una din poruncile domnești e dată unui fost pîrcălab, care urma să hotărască la fața locului cui aparține o bucată de loc și niște bălți de pește din hotarul tîrgului Fălcu (1), iar alte patru porunci sînt pentru două clopote de la biserica pustie din Bacău. Observăm că, din două clopote (9, 10), care existau în domnia lui Ștefăniță Lupu voievod, s-a ajuns numai la unul (11). Ce s-a făcut cu unul din ele nu mai știm, căci și documentele au ajuns în starea nenorocită prin care a trecut Moldova în vremea tulburărilor, cînd „au fugit călugării de pe la mănăstiri” (12). O altă poruncă domnească e dată slujbașilor de la ținuturi, spre a lăsa în pace bucatele mănăstirii Agapia pentru cîsla țărănească: „...să căutați oamenii și țărani de prin sate, pre unde veți afla, să trageti de la dînși” (21), nu de la mănăstire. O altă poruncă spune că trebuie: „...a lăsa în pace de cislă se lîstea svintei mănăstiri Agapia, anume, Hilioara și Ciahlăești, pentru căci n-au cislă la visteria domnii mele și au și pecetluit de la bioernul domnii mele, Toderasco marele vistiernic” (23). Se observă, astfel, ce mecanism perfect funcționa în cancelaria domnească, privind birul, cîsla, desetinele aruncate numai asupra țăranilor, nu și asupra stăpînilor. Marele vistier, din această poruncă, Toderasco, e Cantacuzino, stăpînul Bălțăteștilor și al Mînjeștilor. Întăririle de proprietăți privesc Brătuleții, după hotărnicia vornicului Savin Prăjescu (3), o curătură a Ceahlăeștilor (15) și satele Pălănești și Giurgeoani, foste proprietate din boierie a lui Istrale Dabija, moștenite de Ilie Catargiu și soția sa, Safta, fiica lui Iordache Cantacuzino vistier, nepoata Dafinei (25). O altă întărire e dată sătenilor din Scorțeni, Rodești și Nadeș, ca să stăpînească sau chiar să vîndă proprietatea unui locnitor, care fugise fără să-și fi plătit cîsla, dăbilarii împlinindu-i pe ei în lipsa fugarului (13).

Hotarnicele poruncite de domnie sînt ale Netezilor (2) și Icușenilor (16), cu amănunte privind toponimia și configurația terenului, numiri care au dispărut sau sînt pe cale de dispariție, cum sînt și cele care apar în documente privind curăturile din Țolici (20).

Zapisele de vînzare a proprietăților menționează satele Edumirești (4), numiți azi Scorțeni, din jud. Bacău, precum și Bălănești (8), din același județ, apoi un loc de casă pe Ulița Nouă din Iași (19) și un loc de bordei în fața tîrgului Focșani (24).

Donățiile private sînt ale celor doi frați, Radu și Abaza, prin care dau mănăstirii Agapia „cît loc se va alege de la sat de la Furtigani și de la Bodești” cumpărătura fratelui lor decedat, Alexandru paharnicul (5), precum și numai a lui Radu, tot pentru aceleași sate (6).

cel mare, ci iaste în pîrîul care curge dintr-un izvor mare. Acel loc de iaz întra în moșia noastră. Și avînd nevoie arhierul de locul acela, l-au cumpărat de la maice. Și iaste între pîrîul cel mare și între pîrîul izvorului puțin șes și oareșce depărtare unul de altul. Iar marginea hotarului nostru : mai sus de locul acela, cătră amiazăzi peste apa Netezilor, în deal, într-o movilă, care să numește hotarul și movila lui Barnovschii. Și așa spun bătrîinii și maicile cele vechi, care unii de la alții au auzit, că este vînzarea aceea din movila lui Barnovschii drept în vale, în apa Netezilor și preste acel pușin șes, pînă în pîrîul izvorului, care curge în iaz și în gios pînă după iaz. Iar pîrîinții acam întră mai mult în moșia Netezii.

„Perilipsis adunat în scurt din scrisorile Brătuleșului“, secolul al XIX-lea.

3

7164 (1656) aprilie 15, Iași. *Gheorghe Ștefan voievod întărește satul Brătuleșii după hotărînica vornicului Savin Prăjescu.*

† **Нѣ Георгіе Стефанъ воевода, кожею милостію (господарь земли Молдавской).** Adică¹ domnia mea am dat și am întărit, unde au ales Savin vornicul și cu mulți oameni buni și au hotărît hotarul Brătuleșilor despre alte hotărî : de unde să începe pîrîul Răciulei, de supt Dealul Mare, la vale, pînă unde dă la valea Hiliorului ; de-acolea, valea în gios, pînă iasă drept capul Hiliorului ; de-acolea în dreptul locului spre amiazăzi dîi, într-o turpină de stejar, ce au fost un boîr ; de-acolea, în dreptul locului în vadul Danei ; de-acolea, preste vale, pîrîul la deal pre în huci, într-un boîr vechi, ce iaste lîngă drum, într-un fag, în coastele Ochiiului² ; de-acolea³ pre coastă, la vale, la casa lui Ștef ; de-acolea în valea Todiresților ; de-aici valea în sus, unde să înpreună cu pîrîul Scăișorului ; de-acolea valea în sus, pre lîngă piciorul Scăișorului și a Lozii, la deal, pînă supt Dealul Mare ; de-acolea pre supt Dealul Mare, în dreptul locului, înapoi, unde cade hotarul iară în pîrîul Răciulii, de să înpreună.

Acesta hotar al Brătuleșilor, ce scrie mai sus, am dat și domnia mea și am întărit, să aibă a-ș ținea pre unde le vine hotarul. Și nimeni să n-aibă a se amesteca, nici a rușii, în vécii.

Самъ господинъ в(о)л(кл) ⁴.

Ѧ Мс, къ лкто зрѣдъ дпрнаѣ ѣ.

.....⁵ (m. p.).

Orig rom., pecete timbrată. Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu, Tg. Neamț.

4

7167 (1658—1659). *Nepoții popii Oancea, ai lui Lazăr și ai Bilșoaiei vind pârțile lor, a șasea parte din jumătatea de jos a satului Edumerești, față de mii mulți marturi.*

Adecă cu Ciud(in nepotul)⁶ Oancei și Lelebaia⁶ și Mirica și Siachil⁶ și Gligori și Palag(hia) și Vățăguțul, aceste sîntu toți nepoții

¹ Cuvintele „господарь земли Молдавской. Adică“ lipsesc din clișeu, hîrtia documentului fiind îndoită.

² Corect : „Osoiului“.

³ Literă omisă în orig.

⁴ Acoperit de hîrtia pecetei timbrate.

⁵ Semnătura marelui logofăt acoperită în parte de aceeași hîrtie a pecetei.

⁶ Loc ars și rupt ; lipsă.

popei Oancei ; așijdere ș(i Gavril)¹ Clipa sină Varvara, nepot lui Lazor și Anghilina și Mărica, fata Anghilinei și Ion Șuvăil, acește sînt toți nepoții lui Lazor ; așijdere și Simion, nepotul Bîloș(oa)¹ia și Margachia și Fetița și Cîrstîna și Măric(a), sor(a) Cîrstînicei și Văsiica și Simina, sor(a) Ioanei și Pricopie, acește sîntu toți nepoții Bîloșoia. (To)¹ți scriem și mărturisim cu cestu zăpis al nostru, cum am vîndutu dre(a)p(tă)¹ ocinî și moșia ci-au fostu a noastră, din sat din Edimîr(ești)¹i, din jumătate de sat, din parte din gios, a șiasia (pa)r(te dintr)¹un bîtrîn, de nime nevoiți nici împ(resurați. . . . ci de bun)¹ i voia am vîndut . . . (cu tot)¹ vînit(ul)¹ mi-au mai dat¹ de zloți¹ ocină și moșia și cuconilor dumisali și (nepo)¹ților dumisale în veci de veci.

Și cînd am vîndutu au fost mulți oameni buni și bătrîni megieși, din sus și din gios, (an)ume : Gligorce Orăș și Pricopie și Rusul și Dragotă și (Al)exa și Vremeș și mulți oameni buni.

Aciasta scriem și m(ărturi)¹sim.

Și pentru mai mari credinț(ă n)-(a)m iscălit și am pus p(ecețile ș)¹i degeteli să s(e) știe.

Из Гаврилы искал (м.р.).

Лет 1713.

Orig. rom., hîrtie arsă și ruptă, cu lipsuri mari la jumătate ; patru sigilii inelare, în tuș, cele de la mijloc întregi și foarte frumoase. Clișeu, la D. Constantinescu.

5

7168 (1659—1660). Fiii lui Gavril hatmanul, Radu fost spătar și cu fratele său Neculai Abaza, dau mănăstirii Agapia ce se va alege din Furtigani și Bodești cumpărătura fratelui lor, Alexandru paharnicul.

Adecă e(u Ra)³ dul biv spătar, sină Gavril (hatmanul și cu Ni)³culae Abaza, singuri pre noi mărturisim, cum noi, de bun(ă) voia no(a)stră am dat și am mai întărit svînta măn(ă)stiri Agapia cu cît loc s-a aleage de la sat de la Furtigani și de la Bodești, de ce loc au cumpăratu păharnicul Alexandru, ce s(ă) va alége, ca s(ă) fie lor moșie direaptă și să s(e) fac(ă) și dirése domnești.

Și pentru mai mare credință⁴ ni-am iscălit și ne-am pus și peceteile, ca să s(e) știi.

Orig. rom., pe hîrtie care a fost dublă, acum ruplă din cauza focului. Pe un fragment, care a fost în dosul dublurii, cu aceeași cerneală și același scris : „**из фюртигани**“, iar mai tîrziu : „Zăpis, let 7168“. Mai jos : și mai recent : „Furtigani“.

Clișeu și fotocopie la D. Constantinescu.

6

7168 (1660) aprilie 30 Iași. Ștefăniță Lupu voievod întărește mănăstirii Agapia șase sălașe de țigani.

† Из Стефан ко(во)да, бо(ж)ію мно(с)тїю, господарь земли Молдавскон.

Adecă domnia mea am dat și (am în)¹ tărît rugători(lor noș)¹tri, egumenului și a tot săborul de la svîntaa mănăstire ce se chiamî Agapia (unde i)¹aste hramul Marii Svînții Mihaila i Gavriila, care mănăstire este zidită (de moșul)¹nos-

¹ Loc ars și rupt ; lipsă.

² Scris cu altă cerneală.

³ Lipsă, loc rupt.

⁴ Cuvînt omis.

tru, răpoosatul Gavril hatmanul, cu șease sălașe de țiga(ni)¹: Ștefan cu femeia și cu ficiorii săi și Neculai cu femeia și cu fici(orii săi).¹ lui Bărnaiu țiganul și Gavril cu femeia și fraate-său Dumitra.¹ cu ficiorii săi și Ciudin cu femeia și cu ficiorii săi¹ lui Costan(tin)¹ cu femeia și cu ficiorii săi, cari¹ acelea sălașe de țigani și pre acele saate și(int)¹ ărit rugătorilor noștri, călugărilor de la s(finta)¹ mână(stire Agapi)¹ ia, ca să le fie lor direpți șerbi țigani. Și acele sa(te) direaptă (ocină și moșie) și să ai)¹ bi a ținea cu tot vinitul. Și altul nime să nu să amestece (peste cartea) ГОСПОДСТВА МН.

ИНАК НЕ БУДЕТ.

Х МсоХ, КЗ ЛЕТ 7328 МЕСИЦА АПРИЛ А ДЬ (НН).

† СЛАМ ГОСПОД(ИНЪ) ВЕЛѢА.

Нw (СТЕ)ФАН КОЕКОДА (м.р.).

Orig. rom., pe hîrtie mare, carbonizată și ruptă, cu lipsuri. Pecete mică timbrată. Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

7

7169 (1661) aprilie 12, Iași. Nepoții Stancăi Mărățineasa și ai lui Vitolt vind ocina lor, un sat întreg pe Zeletin, numit Bălăneștii, în ținutul Tecuci, lui Istrate Dabița vornic și soției sale, Dafina, cu 300 de lei.

Adecă noi Erimia Paos și soru-mia (Sohica și Carperin)² vătavul și Nastasia Bărlădenița cu fiiu său, Gavril, nepoți și strănepoți Stancăi Mărățineasă și Gavrilăș nepotul lui Vitolt, scriem și mărturisim cu cestu zapis al nostru, cum noi de nime nevoiți, nici împresurați, ce de bună voia noastră, am vîndut a noastră dreaptă ocină și moșie, un sat întreg, ce să cheamă Bălăneștii, pe apa Zeletinului, ce iaste la ținutul Tecuciului, din vatra satului și din țarină și din cîmpuși din pădure și dintr-apă și cu tot locul, cu tot venitul, pre hotarul cel bătrîn, pre unde s-au pojovăit de veac. Acela sat noi l-am vîndut dumisale Dabiji vornicului și giupîneasei dumisale Dafinei, drept 300 lei, ca să-i fie dumisale și giupîneasei dumisale și nepoților și strănepoților dreaptă ocină și moșie, cu tot hotarul și cu tot venitul celui sat.

Și aciastă tocmală s-au făcut dinaintia dumisal(e) lui Pătrașco logofetul al treil(ea) și denaintia Roșcăi și a Ursului și a lui Rugină, vornicii de poartă, și a lui Poiană și Apostol, uricari, și a lui Iurașco și a lui Lupașco, ficiorii lui Ivașco de Tîrdzii, și a (lui)¹ Luca, ficiorul Alexei, și a altor oameni buni.

Și pentru credința am iscălit și ne-am pus peceteșii.

Și eu Eftimie diacul am scris, ca să s(e) știe.

Х Мс, ЛЕТ 7328 МЕСИЦА АПРИЛѢ ВІ ДЬ НН.

Вз Ериміа Паос нскал (м.р.) +Sohica +Nastasia +Gavrilaș

Вз Пятрашко логофѣт нскал (м.р.)³.

Orig. rom. pe hîrtie carbonizată sus și jos. Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

¹ Text ars și rupt; lipsă.

² Pentru „Carperin” vezi mai departe doc. din 18 februarie 1968.

³ Urmează încă o semnătură și apoi trei amprente degetale.

8

(1659—1660) ¹. Radu fost spătar, fiul lui Gavril hatmanul, dă zapis mănăstirii Agapia pentru dania ce o face din satul Furtigani.

Adecă eu, Radul biv spătar, sină (Gavril)² hatman, scriu și mărturisesc eu cestu zapis al meu (cum eu)², de bună voia mea, am dat călugărilor de la (sfânta mănăstire)² de la Agapia, din niște părți de la (Bodești și din)² Furtigani și o parte ce au cumpărat paha(rnicul Alexandru)² drept aceste părți ce s-a alége².

Orig. rom., pe hîrtie scoasă de la foc, arsă și ruptă. Cliseu și fotocopie, la D. Constantinescu.

9

7169 (1661) aprilie 28, Iași. Ștefan voievod imputernicește pe călugării de la mănăstirea Agapia să ridice două clopote de la biserica lui Gavril hatmanul, pustiită, pe care Radu și Abaza, fiii hatmanului, le-au dăruit acestei mănăstiri.

Иъ Стефа<и ковода, божіе>¹ю мѣлостію, господарь земли Милдакскон.

Dat-am cartia domnii mele (rugătorii)³ or noștri, egumenului și a tot săborul de la svinta[a] (mănăst)³ire dela Agapie c³, ca să fie tarleji și puternici cu cartia domnii mele, a lua 2 clopote de la Bacău, de la beserica lui Gavril hatmanul, Dumn(e)dzău (i)l pomenească, den tirgu den Bacău, de la beserica cia pustie, care clopote li-au dat boiarii noștri sv(i)ntii mănăstiri Agapienilor.

Și nime să nu cutedze a opri, căce li-au dat (mănăstirii Ag)³apiei boiarii noștri Radu și Abaza, feciorii hatmanului lui Gavril.

Тое пишамъ.

† Слѣм г<ос>и<о> днуз реч.

✠ Мѣ, а<к>тъ зрѣѣ априлѣ кн.

Orig. rom., hîrtie carbonizată, ruptă, pecetea mare care a fost aplicată pe ceară, timbrată. Cliseu și fotocopie, la D. Constantinescu.

10

7170 (1662) ianuarie 9, Iași. Istratie Dabija voievod dă carte călugărilor de la mănăstirea Agapia, spre a putea lua două clopote la biserica pustie din Bacău, ctitoria lui Gavril hatmanul, dăruite mănăstirii de Radu și Abaza, fiii hatmanului.

† Иъ Истратѣ Дабѣжа ковода, божію мѣлостію, господарь земли Милдакскон. Dat-am cartia domnii mele rugătorilor noștri, egumenului și a tot săborul de la svînta mănăstire de la Agapia spre-aceia ca s(ă) bie tari și puternici cu cartea domniei m(e)l(e) a lua doao clopote de la bis(er)ica lui Gavriil hatmanul, din Bacău, de la bis(er)ica cea pustie, care clopoti le-au dat svintei mănăstiri Agapiei Radul și Abăza, f(e)iorii lui Gavril hatmanul, precum ie-arălat și-n carte d(e) la Ș) tefan vodî și n-au apucat să le ia cu cartea lui Ștefan vodî. să aibă a le lua c(u) cartea domni)⁴ ei m(e)l(e) și a răp(osatului) (a și)⁴ nea sau a opr. (i)⁴.

¹ Datat după documentul din 1659—1660, prin care Radu spătar și cu fratele său, Nicolaie Abaza, făceau un zapis asemănător, aceleiași mănăstiri, alt pentru Furtigani cit și pentru Bodești.

² Loc rupt în original.

³ Loc ars și rupt.

⁴ Lipsă ; ars și rupt.

Х М(с), лѣт 3ро гин(арн) ѿ.

† Сѣмъ господинъ вѣл<ѣ>.

Orig., rom., hîrtie carbonizată şi ruptă, cu lipsuri, pecetea mare domnească.

Pe verso „3а клопот“.

Clîşeu şi fotocopie, la D. Constantinescu.

11

717. . . (1661—1665) 5. *Eustatie Dabiya voievod dă carte călugărilor de la mănăstirea Agapia spre a putea lua un clopot de la biserica pustie din Bacău, ctitoria lui Gavril hatmanul, pe care cei doi fraţi, Radu şi Abaza, fiii hatmanului, l-au dăruit acelei mănăstiri.*

† Нѣ Бѣстрати Дабѣжѣ войвода, божію милостію, господарь зѣмлі Молдавскон. Dat-am cartea domnii mele rugătorilor noştri, egumenului şi a tot săborul de la sfînta mănăstire de la Agapia, şi pre cine va trimite, ca să fie tare şi putniarnic, cu cartea domnii mele, a lua u(n c) ¹ lopot ce iaste la beserica ce(a) ¹ pustie, (care este) ¹ făcut(ă) de Gavril hăt(ma) ¹ nul, den tîrg din Bacău, pentru căci li-i lor danie de la Radul şi de la Abăza, f(eci) ¹ orii lui Gavril hatmanul.

Pentr-acăia ca să aibă a-l lua acel clopot c(a) ¹ să-l ducă la mănăstire la Agapia. Şi (ni)m(en) ¹ să nu cutiadze a-l opri preste cartia domnii miale, că apoi cine-l va opri (pr(es)te car) ¹ tia d(omniei) ¹ miale, va fi de certari.

(Х Мс лѣт) 3ро.....².

Сѣмъ господинъ вѣлѣ.

Orig. rom., hîrtie ruptă şi arsă. Se păstrează în şase bucăţi. Pecetea mare, aplicată pe cele două bucăţi din mijloc. Pe verso, se poate citi : „3а клопот“.

Clîşeu şi fotocopie, la D. Constantinescu.

12

(1661—1665). *Trei fragmente (din 12) dintr-o poruncă domnească pentru un clopot al mănăstirii Agapia. Sînt menţionate : fuga călugărilor şi ascunderea odoarelor la un metoh al mănăstirii.*

.....¹ egumenul şi cu tot săborul d(e la sfînta mănăstire Agapia)¹ la jaloba lor, că în anii tre(cuţi)¹ au fugit călugării de pe la mănăstiri (care pe unde au pu)tut şi ş-au ascunsu odoar(ă)le măn(ăstirii)¹ la aciastă mănăstire pe vrem(ea)¹ şi toate odoarele s-au mis) ¹ luit a mănăstirii ; au mai luat (şi) clopotul) ¹ şi l-au dus acolo la mănăsti(re)¹ mitoh la Agapie şi (la aceşti) ¹ i metoh nefiind trebu(incios) ¹¹ (răm) ¹ asă clopotul într-o vreme (mă) ¹ năstirii.

Acum, fiindcă eşti t(u acolo au) ¹ mersu igumănu să ia clopotu şi¹ tîrgoveţii, o samă de acolo, din (Bacău)¹ pricină au arătat egumănu că au¹ arătat că făr-de poruncă gospod¹ pentru aceas) ¹ ta iată că-ţi scriem luînd cartea¹ să-l dai la mîna igumănu lui ca¹ (măr) ¹ turie dum(itale) ¹ la mîna igumănu lui)¹ porunca¹ carte să nu să ia¹.

Orig. rom., hîrtie arsă din care lipsesc 9/12 părţi. Textul s-a continuat şi pe verso, pe primele 2/12 de sus. Tabelul de mai jos indică părţile pe care se află textul de mai sus (+), precum şi pe cele care lipsesc (—).

¹ Carbonizat şi rupt.

² Păstrate numai de la jumătate în jos.

—	—	—
+	—	—
+	—	—
+	—	—

13

7171 (1663) februarie 16, Iași. Istratie Dabița voievod înputernicește pe sătenii din Scorțeni, Bodești și din Nadeșea să oprească moșia unuia care a fugit, dăbilarii împlinindu-i pe sătenii din aceste sate, cărora domnia le dă voie să vindă locul celui fugit.

† Ив Истрати Давица воєвода, божію милостію, господарє з(еман) Милдакскон. Dat-am car)¹ tea domniei mele sătenilor din sat din Scorț(eni ca să fie)¹ tari și puternici cu cartia domnii m(ele)¹ toate părțile de ocini și de moș(ie)¹ la sat la Bodești și la sat la Nadeșea, ci(tă)¹ tot locul cu tot venitul, pentru căci (bu)¹ cate pentru cisia lui, ce au avut el acolia (a)¹ fugit și dăbilarii le-au luat bucatel(ele lor)¹ acéia să aibă ei a opri moșia lui ce¹ să aibă ei a o vinde, să-și plătească bu(catele)¹ pentru dînsul. Și nim(eni) să nu cutedză a ținea sau a opri pre(ste cartea)¹ domnii mele. Iară lui de-i va părea ceva cu strîmbul, să vie să stea de fa(ă) înaintea domnii mele.

✠ Мс, мт Зрод фиб(раріе) вї (дъни).

† Ссам господинз реч.

Orig., rom., hirtie carbonizată, din care lipsește 1/6 din dreapta, partea de sus. Pecetea mare, aplicată.

Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

14

<7173 (1665) înainte de 10 aprilie> Ștefan Boul fost mare vornic și Talmaciul fost mare comis raportează domniei rezultatul cercetărilor făcute la fața locului, în pricina dintre sătenii din satul Netezi și mănăstirea Agapia pentru o curătură din Ceahlăiești, care era a mănăstirii Agapia.

.¹ mării dunitale, cum au venit la noi rugătorii (egumenul și tot soborul de la)¹ sfînta mănăstire di la Agapiia și ni-au arăt(at porunca mării tale)¹ ca să mergem să le socotim și să le aliagem (o curătură pentru care au pricină cu)¹ sătianii din satul Netezi.

Deci noi, după porunca mării tale am mers)¹ acolo și am strînsu mulți oameni buni, migiași (de prinprejur, din sus și din)¹ gios și i-am întrebatu pre toți de acia curăt(ură, cum știu ei cu sufletele)¹ lor.

¹ Lipsă.

Deci aciști oameni, toți, așa au mărturisât (cu toții)¹, cum iaste acia curățura pre locul Ciahlăeștilor (care loc este al că)¹lugărilor di Agapia și curătura acéia iu(ste destupată de un om, al că)¹lugărilor, din Ciahlăești, anume Roman, (și Roman au dat curătura a)¹ciaia pre o vaci unui om din Mînzăști; apoi omul ace(la din Mînzăști iarăși o au vîndut)¹ altui om din Netedzi.

Deci noi, vîdzindu că și¹ curătura iaste a călugărilor, noi le-am aflat (lege, ca să dea că)¹lugării vaca și să-și ție călugării locul, iară¹ cum va fi mila mării tale.

Să fii mării dum(i)tale să(nătos)¹.

Robii mării (tale, Ștefan Boul fost mare vornic)¹ și Talmaci (fost mare comis și mulți¹ o)amini buni și (bătrîni, megiași, care s-au întîm)¹plat la¹.

Orig. rom., pe hîrtie din care lipsește o treime din partea dreaptă.

Clîșeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

Pe verso, cu susul în jos, se află lista martorilor consemnați de trimișii domnești: **Из Штефан Боял Бне Корник, Из Талмач Бне Кел Комне**¹ Ion vornicul de Bălătești și popa (Gheorghe din Tg. Neamț)¹ și Filip din Mînzăști și Gligorie Bulzul ot tam (și Vasile Botnarul din Ciahlăești)¹ și Avram ot tam (și Onofreiu ot tam)¹ și Vasica (de Ciahlăești)¹.

„Așjidiria și pentru un zapis ci-au făcut Pătrău și cu Pe(truț)¹ din Netedzi, așa ni-au mărturisât acești oameni bu(ni), cum Pătrău¹ di acel zapis și dzic că i-au pus fără știria lor în zapi(s)¹.”

(Invers acestui scris, mai tîrziu, pe treimea mijlocie, serie): Ispisoc **за по-лѣнкѣ**¹ ot Ciahlăești Boul i ot Talmaci.

15

7173 (1665) aprilie 10, Iași. Evstratie Dabița voievod dă carte de stăpînire mănăstirii Agapia pentru o curătură din Ceahlăiești, ținutul Neamț, în urma ceretărilor lui Ștefan Boul și ale lui Talmaci.

† **Из Евстратіа Дабѣжа воевода, б(о)жію милостію, г(о)с(о)-дарѣ земаи Молдавскон.** Precum au venit înaintia noastră și înaintia alor noștri moldovenești boiari, a mari și a mici, rugătorii noștri, egumenul și tot săborul de la svînta minîstire de la Agapie și au poftit de la noi șie hotarnic, să le aliagi o curitură, carca au pricină cu sălianii din sat din Niatedzi.

Deci domnia mia li-am făcut cartia noastră la boiarii noștri credincioși, Ștefan Boul ci-au fost vornic mare și Talmaci ci-au fost comis mare, de au mîrsu acolo, la acel loc și au strînsu oameni buni de prin pregiur, megiași, anume: Ion vornicul din Bălătești și Ghiorghe preotul din Niamțu și Filip din Mînzăști și Gligorie Bulzul de acolo și Vasile Botnariul din Ciahlăești și Avram de acolo și Onofreiu de acolo și Vasica de Ciahlăești și Ursu de acolo și alții mulți, bătrîni și tineri și i-au întreat pre toți de acia curitură cum știu ei cu sufeletele lor.

Deci acei oameni așa au mărturisit, cu toții, cum iaste acia curitură pre locul Ciahlăeștilor, care loc iaste și satul mănăstirii Agapie. Și curitura acéia iaste destupată de un vecin a călugărilor, din Ciahlăești, anume Roman; iară[ră] Roman au dat acia curitură unui om din Mînjești, pre o vaci: apoi acel om din Mînjești, iarăși, o au vîndut altui om din Niatedzi. Deci ei vîdzind cum acel loc că¹ia li s-au aflat giudețul ărîi, di-au întorsu călugării acia vaci cum-păr(ătoru)¹lui și ș-au luat curitura.

¹ Lipsă.

¹ Rupt; ilizibil.

Așijderia și pentru un zapis a Alexei, ci-au făcut Pă(trău lui) ¹ Pătruț, slugile rugătorului nostru Ghedion, mitropolitul, așa au mărturisit acei oameni buni, cum Pătrău și Pătruț n-au fost ei cu sine, ei au mînat nește slugi ¹ de au văd-zut acel loc. Iară marturii, ce au fost puși într-acel zapis, s-au lepădat toți cum (nu știu) ² nimiei și i-au pus în zapis fără știria lor, în zapisul Alexei din Niatedzi precum au vădz) ¹ ut domnia mia și scrisoare de la boiării noștri, Boul vornicul și Talmaci comisu! ¹, de la acei oameni, ce scriem mai sus, de la toți, cred-zut-am. Și de la domnia mia încă am dat și am (in)tărit rugătorilor noștri, agăpii-anilor, pre acia eurturii, ca (să) le fie și de la domnia mia driaptă ocină și cum-păratur(ă) și urie și întăritur, în viaci.

✠ Мс, л(к)тъ зорогъ мѣсница апрѣлѣ ѿ дѣни.

† Слѣмъ г(ос)п(о)днѣмъ велѣмъ.

† Stratul Rugin(ă) (a scris).

Orig. rom., hîrtie, pecetea mare aplicată pe ceară, timbrată. Sub pecetea că-zută hîrtia e ruptă și semnătura marelui logofăt nu se poate citi fiind și ilizibilă. În stînga peceții, scris, de aceeași mînă, următoarele: „Și la aciasă socotiaal(ă) s-au făcut cheltuială 15 lei bătuți”.

(Pe pag. 4, scris mai tîrziu): Ispisoc **за полѣна въ** Ciahlești, de la D(a)bijea coevod”. (Dedesubt): Nr. 12 (și mai jos): 7183 (sic) aprilie 2 (sic).

Clișeu și fotocopie după original, la D. Constantinescu.

16

7173 (1665) iulie 10, Iași. Evstratie Dabija voievod judecă pira mănăstirii Agapia împotriva mănăstirii Topolița pentru o poiană și un vad de moară, aflate în hotarul Netezilor.

Нв Евстратіе Дабіжа коевода, б(о)жію м(н(л)о)стію, г(ос)-п(о)даръ земли Младавскон. Adecî s-au pârît, de faț(ă) înaintia domnii miale și a tot svatul nostru, rugătorii noștri, egumenul și tot săborul, de la sv(î)nta mănăstire de la schitul lui Ghiorghi ³ hatmanul, cu rugătoarele noastre, stărița și tot săborul de la sv(î)nta mănăstire de la Topoliț(a), pentru o poiană și o moară, dzicînd călugării de la schit cum acia poiană și acia moară iaste din hotarul satului lor, Sacalușestilor; iară rugătoarele noastre, călugărițele de la Topoliț(a), așa au dat samă înaintia noastră, cum acia poiană și acia moară iaste din hotarul satului lor, Niatedzilor, precum ni-au arăta(t) și direas.

Deci, domnia mia nu i-am credzut, ce am scris cartia domnii miale la sluga noastră, la Bantîș pircălabul, de au mărșu acolo și au strînsu oameni buni, de prin pregiur, megiași. Și s-au ales oameni bătrîni, anume: Andronic din Niatedzi și Alexa de acolo și Ion de acolo și au luat brazda în cap și au pures pre unde au fost hotarul, pre matca Topoliții. Și s-au aflat poiana și moara în hotarul Niatedzilor. Și au și giurat cu brazda în cap, după cum au mărșu, pre unde s-au știut hotarul.

Deci au rămas călugării de la schit dinaintea noastră și din toată liagea țării. Ei triabi cu poiana și cu moara să nu mai aibî [triabi].

Iară călugărițele de la Topoliț(a) s-au îndireptat și ș-au pus heria.

¹ Rupt; ilizibil.

² Omis.

³ Eroare de cancelarie. Schitul în cauză este Agapia și acesta este ctitoria hatmanului Gavril, fratele voievodului Vasile Lupu. Acest schit era, într-adevăr, proprietarul satului Sacalușestii, așa cum reiese din nenumăratele documente și deci în loc de „Ghiorghi” trebuie corectat „Gavril”.

De acmu innainte acia poianî și acia moari, cu vadul cu tot, să fie a lor în viaci, cu tot vinitul. Și alte diriasă și scrisori ci-au hotărît Ștefan Boul vornicul, altă dată, cu Tălmaci comisul, acelia să nu s(e) creadză, ce să s(e) ia și să s(e) dia la mîna călugăriților. Și să le fie uric și întărituri lor. Și alt nime să nu s(e) amiastece preste cartia noastră.

✠ Мс, л(к)т Зрог кѣи ѿ.

† Слѡгъ г(о)п(о)д(и)нъ вѣлѡ.

† Stratul Rugin(ă) (a scris) (m.p.).

Orig. rom., hîrtie dublă, pecetea mare timbrată.

Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

17

7173 (1665) iunie 9. Carte de judecată de la Evstratie Dabija voievod pentru satul Icușenii din ținutul Iași, care era al mănăstirii Agapia. Răzeșii Apostol Voroavă, Negrul, Marin și alții au călcat hotarul, au ars o prisacă și o grădină. Se stabilesc hotarele.

(† Нв Евстратіи)¹ Дабѣжа воевода, божію мѡлостію, (господаре зѡман Мѡладаскон. Iată, au ven)¹ it (înaintea)¹ noastră și înaintea a lor (noștri

mold) bovin(cești boieri m)¹ ari și mici, rugătorii noștri, Neculai egumenul și cu tot (soborul)¹ de la sf(in)¹ ta m(ănăstii)¹ re di la Agapia și s-au pîrit di fați înnain(tea) noastră, cu Apostol Voroavă și cu Costandin Negrul și cu Marin și cu alți răzeși a lor pentru hotarul satului Icușanilor ci sînt pi Jijîia, în țin(u)t(ul) Eșilor, zicînd egumenul și cu alți călugări, că au intrat pisti hotarul lor, di le-au oprit o prisacă și le-au ars-o și le-au ars grădina. Iar Apostol și cu alți răzeși ai lui, așa au dat samă înnaintea noastră, că acea grădină și prisacă au fost făcută pi locul lor.

Deci călugării au cerșit hotarnic, să meargă să hotărască în sâmnii di uric, pre undi au hotărât Golii logofătul și pre undi au hotărât boiarinul nostru Bejan Gheuca vornic.

Deci domnia me am dat învățătură bocri(u)¹ lui nostru credincios și cinstit, lui Neculai Buhuș marile logofăt, să trimită un om acolo să hotărască. Și au trimes pre sluga noastră, pre Dumitrașco Pelin² și au (ho)tărât di iznoavă, în sâmnii din uric, pre undi au hotărât Golăi lo(go)fătul și pre mărturia lui Bejan Gheuca vornicul, pre undi au hotărît el mai apoi.

De undi să începi hotarul: dintîi, cîn sus, di la o movilă din hotarul tîrgului Eșii, în dreptul locului, pînă la întors(ăt)¹ ural Jijăei; și de acolo pisti cîmpu, pînă în capul rădiiului rătund; și de acolo în dreptul locului pînă în țărmurile Prutului, în Vadul Dăneștilor; și de acolo pre țărmurile Prutului în gios, pînă în Vadul Vacii și de acolo iarăș în dreptul locului, pesti cîmp și presti Jijîia, în balta din gios, în capul bălții din sus. Deci de acolo drept prin Stîncă, pînă în vîrfu Stîncii din deal, din movilă: di la movilă drept pren dumbravă, pi undi s-au pus sâmnii, bouri, pînă în Căpățîna; și din capul Căpățîinii, la vale, spre soari apuni și treci pisti valea ce mari, până la o vilce, și prin vilce, la deal pînă în drumul cel mari, ci vini di la tîrgu; și pi drum, în sus, pînă la m(ovila) Pa (di)¹ undi să începi hotarul dintîi. Deci sluga¹ pre aceste sâmnii au hotărât și au afl(at)¹ și lor¹ ca să a¹ că au hotărât Golăi logof(ătul) (boiari)¹ nul nostru Bejan Gheuca¹ sluga noastră Dumitrașco Pelin², precum mai sus³ svin(tei)¹ mo(nasti)¹ ri

¹ Text ars, rupt.

² În text: „Dumitraș Copelin”.

³ Ilizibil.

și di la noi, cu tot venitul întăritură neclătit.

Și de această pîră să nu să mai pîrască nici odinioară în veci preste cartea domnii meli.

Iscălit : Serghie vel vist(ernic).

Neculai Buhuș vel com(is).

Cozadin.

Giudecătoria ținutului Eșii.

Copiia aciasta, posleduindu-să din cuvînt în cuvînt și fiind (întoc)¹ mai cu orighinalul, s-au încredințat pi formă, potrivit (cu) jaloaba ci au dat starița mon(astirii)¹ Agapia, anumi Epracsia.

ss(indiscifrabil).

ss. T. Balș (m. p.).

(l.s.), ss. (indiscifrabil).

No. 427. 1840 martie 28.

Transcriere romînească. Hîrtie arsă pe de lături și peste tot carbonizată. Textul a fost scris pe pag. 1 și 2. Pe pag. 4, următoarele însemnări : No. 9 ; No. 252, 1862 martu 15 ; di la Evstratie Dabija v(oi)e vod, anul 7173 (1665) iunie 9 : Icușanii ; No. 209 iulie 23, 1859.

18

7176 (1668) iunie 4, Iași. Mierla, fata lui Ursu Butuc, și fratele său Gheorghită vînd un loc de casă în Ulița Nouă cu 10 lei.

Adec(ă) eu, Mierla, fata lui Ursu Butuc, și cu frate-mieu, Gheorghită, scriem și mărturisim, singuri, pre noi, cum noi de bun(ă)voia noastră, de nime siliț(i), nice asupriț(i), ce de a noastră bunăvce, am vîndut a noastră dreaptă ocin(ă) și moșie, o cas(ă), cu giuătate de loc, care cas(ă) iaste pe Ulița Noai, care cas(ă) iaste între casa popii lui Gligori cel domnescu și între cas(a) lui Dumitru și între un loc de cas(ă) a lui Vasilie Iordăchealea.

Așijderea, după acéia, m-am sculat eu, Mierla, cu frate-mieu, Gheorghită, și cu voia tuturor oamenilor noștri, de am vîndut și céia giuătate de loc, din fundul ogrăzii casii, ce mai sus scrie. Am vîndut-o dumisali Vladului, dreptu dzéce lei bătuti, bani gata. Ca să-i fii dumisali și giupăneasii dumisali, Anniții, dreptu ocin(ă) și mășie², în véci.

Și într-aciasta tocmal(ă) au fost Pană cel Bătrîn și Iane biv vistearnic și Gligori biv șoltuz și Mierăuț sină Căldărariul și Lazor și Ionașco Untul și Irimia Armășelul ii Arhip și Ion socaci la domnie. Și eu, Vasilie Iordăchelea, încă m-am prilejuit. Și eu, Dumitrașco, diiaconul de la Sveati Ilie Proroc, am scris.

Și pentru mai mare credință pusu-ne-am și pecețile și iscăliturile, ca să s(e) creadză.

Х (ІІ)³с, ех а (к)тс ррос юніс ~ А.

Mierla, Gheorghită, Gligorie, Mierăuț, Vasilie, Untul, Armășel, Arhip, Neculai, Lazor⁴. **ІІІІ ІІІІІ ІІІІІ** (m. p.).

Orig. rom., hîrtie.

Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

¹ Ars și rupt.

² „mășie” în orig.

³ Omis.

⁴ Toți prin punere de deget.

F. d. (a doua jumătate a sec. XVII). *Domnul Moldovei judecă pira călugărilor de la mănăstirea Agapia împotriva fiilor fostei preutease Ileana, care s-a despărțit de popa Tânase, făcând copii cu alt bărbat, urmînd ca aceștia să plătească cîsla și birul.*

(†Нв.....)¹а роєкода, кожю мнлостію, господарь зєман Молдавскон.

Iată că s-au pîrit îna) lîntia domnii m_ele rugătorii noștri, egume(nul și cu tot soborul de la sînta m) înăstire de la Agapia, cu un ficioru a precteasei Ilea(na nevasta lui)¹ popa Tânasie, dzicându ficiorul popii lui Tânasie cum îl trag călugării la vecinătate; iar egumenul au dat sam(ă) cum ei nu trag pre ficiorii carii au fost făcuți cu popa, ce trag pre ficiorii carii sînt făcuți cu alt barbat, dacă o au lăsat popa și aceia ficii să țin cu pre(uteasa) și plătescu bir la Ciahlēști.

Pentru aceia domniia mia i-am giu(decat, ca feci) 'orii carii sînt făcuți cu popa, să-i las(e) călugării în pace, iar pre fici(orii pe care i-a)¹ făcut preuteasa cu alt bărbat și să țin la un loc cu măsă, să-i¹ la Ciahlēști și cislă să-și plătească birul¹.

Orig. rom., hîrtie ruptă, scoasă de la foc. După scris pare a fi din domnia lui Gheorghe Duca.

Cliseu și fotocopie, la D. Constantinescu.

7176 (1668) iulie 21, Iași. *Alexandru Iliș voievod hotărăște ca mănăstirea de la Topolița să dispună cum vrea de pădurea și curăturile de la Țolici, împotriva celor care le folosesc fără voie și stabilește hotarele după cercetările vornicului Ursu.*

† Нв Нанаш ПлєѦАНДРЪ роєкода, кожю мнлостію, господарь зєман Молдавскон. Adecî au vînit înnaintea noastră și înnaintea alor noștri moldovenest

boiari, a mari și a mici, rugătoarele noastre, starița și tot săborul de la svînta mănăstire de la Topoliți, unde iaste hramul Tăierea capului a prorocului și înnainte îndreptîtoriu, Botezătoriu Ioan, și au jeluît cum are svînta mănistire un loc de codru, anume Țoliciul, care le iaste danie svîntei mănistiri de la Alixandru vodî, carele au fost mai de mult și mărgu de țin cîțiva oameni din Neatedzi și din Grumdzăști și de printr-alte sate, curături din hotarul Țoliciului și svînta mănistire nu are nici un folos de aciale curături și de la aceia oameni.

Deci domniia mea am tocmît aciasta jalobi a lor după légia țării: care oameni vor hi ascultînd de mănistire de Topoliți și de le vor da călugărițele, de voia lor, aceia vor ținea curituri; iară alți oameni, de pre de laturi, carii n-ar hi vecini mănăstirii Topoliței, unii ca aceia să n-aibî triiab(ă) în hotarul Țoliciului, nici cu curituri, nici cu nimică. Numai cui vor vrea călugărițele, de voia lor, accia vor ținia ce le va da și pre cît vor vrea iale, atîta să ție. Iară slobod nime să nu hie pre locul Țoliciului.

Și am trimis pre boiariul nostru, Ursul vornicul, de au strînsu oameni buni de prin pregiur, megiaș(i): părintele și rugătoriu nostru Gavrilie silhastrul și ermonah Nicanul de Cetatea Niamțului, erodiiakon Dosoftei de Săcul, erodiiakon Ifrim de acolo, popa Vasilie de Urecheani, diiaconul Ioan de Rătești, Ghiorgghi Cietul de Urecheani, Irimiia de Rătești, Isac de acolo, Ghiorghită de acolo, Stratul de Rădeani, Toader vornicul de Grumădzăști, Ștefan de acolo, Vasilie de acolo, Ursul de acolo, Vasilie Teacoei de Brătulești, Chifa de acolo, Vasilie de Vindăoani, Marco brăniștiariul, Platon de Bodești. Aceștia au mărșu pre unde au știut ei, cu sufletele lor, și din sēmne în sēmne, prin pregiur, au tocmît și au însămnat locul prin prejур.

¹ Lipsă, documentul fiind rupt și carbonizat.

Hotarul să înceapă din poiana Crêtoaia, pe prihodistea Tălicului, di(reptu) pîn(ă) în movila Cîreșului și de acolo dreptu pre piciorul lui Ciolpan și prin obîrșia vâei Cîreșului și de acolo pre (pi)ciorul lui Ciolpan, din buor în buor. Și s-au făcut un buor într-o movilă, pre piciorul lui Ciolpan. Și de acolo au lovit în ponorăturile slatinei Bîrleștilor, la dial, pre piciorul Pl(op)ului și s-au făcut o cruce. Și de acolo s-au pogorit dreptu la obîrșia Brădățăului și au găsit un buor vechiu și au pus și ei altul. De acolo obeina pînă în strîmturi la Halabutoaia și de acolo la obîrșia vâei Corosschieștilor și au găsit un buor vechiu și au făcut și ei altul. Și de acolo dreptu la moviliță, unde au găsit un buor vechiu și au pus și ei altul. De acolo la fîntina Măzăgășoaia. De acolo pre inijlocul Măzăgășoaiei și pînă la pîrîul Biholăriei. Și de acolo în valea Slatinei. Aîsta este tot hotarul.

Ca să hie și de la domnia mea svintei mănăstiri Topoliței ocini și danie și întărituri, din siamne în siamne, precum mai sus am scris și precum scrie în scrisoaria cia de măturie, ce ni-au arătat de la hotarnici, făcuti cu toți oameni(i) buni, să le hie uric și întărituri, nerușăit nici dănăoar(ă), în viaci.

✠ Исѡх, въ лѣтѣ 7200 юлиа кѣ дѣни.

† Сѣамъ господнихъ велѣлъ.

Изъ Соломонъ Бжрлѣдѣнъ велъ логофѣтъ нскалъ <т. р.>.

Clișeu și fotocopie după orig. rom., hîrtie, pecete timbrată, la D. Constantinescu.

21

7183 (1675) ianuarie 14, Iași. Dumitrașcu Cantacuzino voievod poruncește slujbașilor din ținutul Neamț și din alte ținuturi să lase în pace bucatele mănăstirii Agapia.

Иъ Дѣмитрашко Кантакѡзинъ ковоода, божію милюстію, господарѣ зѣманъ Млѡдакскон. Scriem domnia mea la toți slujitorii cîț(i) veț(i) îmbla cu toate slujbele domniei mele la țin(u)l Neamțului și pre la alte ținuturi, ori fiecine cu ce slujbă v(a) umbla). . . ¹ pre scrisoare ori pre catastiv.

Dămu-vă știre, deac(ă) veți vodea² cartea (domniei mele, i) lară voi toți ca s-aveți a lăsa foarte (în pace)¹ toate buc(atele sfîn) tei m(ă)năstiri Agapiia, pre unde vor ținea (bucate) le lor. Nime, întru nemic să nu vă atingeți, a trage sau a învălui pentru cîsla țărăncască de prin sate, pentru țărani, sau p(entru al) ¹ țî oameni ce¹, sau trăsura dispre voi să nu aibă. Iară voi să căutați oamenii și ț(ă)ranii de prin sate, pre unde veți afla, să trageți de la dinși. Iară carii dint(re voi veți) ¹ tr(ă)ge bucatele svintei mănăstiri, ce mai sus (scriem) ¹ de mare (cer-tare) ¹ va (fi) de la domnia mea.

Aceasta vă scriem.

✠ Ис, лѣтѣ 7201 нѣн <8201> дѣ.

† Сѣамъ господнихъ велѣлъ.

† Leca (a scris).

Orig. rom., hîrtie arsă și cu lipsuri. Pecete mică octogonală, aplicată cu chinovar.

22

7183 (1675) aprilie 8, Iași. Mitropolitul Dosoftei judecă jalba călugărilor de la mănăstirea Agapia împotriva lui Gligorcea din Piatra, tatăl diaconului Toader din

¹ Lipsă, fiind ars și rupt.

² Cuvînt scris pe marginea stînga a documentului.

T'g. Neamț, pentru niște piei, ce au dat călugării la lucru și Gligorcea nu le-ar fi dat înapoi pe toate fiindcă nici călugării nu i-au dat o iapă cu mînz, cum s-au tocmit.

† Досодю архієпископъ и митрополитъ Сучавскій.

Adecă au venit înaintea noastră egumenul de la svinta mănăstire Agapii și cu alți călugări, de s-au părît de fațe cu Toader, diiaconu din Tîrg diu Niamțu, pentru niște piei de săftianu¹, ce au dat călugării pre mîna Gligorcei de Pliatri, tatul diiaconului, dzicînd Toader diiaconul că nu i-au plătit călugării lucrul ce au tocmit: să-i deo a iapă cu mîndzu; iar călugării au dat samî, înaintia noastră, precum au dat pre mîna tăline-său, Gligorcei, o sutî de piei și dzéce piei călugărești. Deci șeptedzéce de piei au lucrat și au venit pre mîna călugărilor, iar patru-dzéci de piei n-au venit pre mîna călugărilor, să le vic lucrul deplin și călugării să-i plătiască plata ce au fost.

Deci s-au voit ei depreună cu diiaconul². Însă călugării³ înaintia noastră să pomenească pre Gligorcea la svinta besărică la jertvinie un an.

Așea s-au tocmit și s-au voit depreună. Și cine a mai scorni pîră, de mari certare și rușine să fie. De-aiasta scriem și facem știre.

✠ Мс, лѣт 7200 априліе н.

† Досодия митрополитъ Сучавскій.

Orig. rom., hîrtie ruptă în șase bucăți, pe îndoituri, ars, cu lipsuri la mijloc, unde se întîlesc unghiurile îndoiturilor. Pe verso următoarele însemnări: 1) „Aciastă scrisoare a mitropolitului Dosoftei pentru niște săftian, judecată”. 2) „A viilor Drăgușeni”. 3) „Zapis de făcut chilii”.

23

7184 (1675) decembrie 29, Iași. Antonie Ruset voievod poruncește tuturor slujitorilor din ținutul Neamț ca să nu ia cislă de la seliștele mănăstirii Agapia.

† Нв Пнтоніе Русет воивода, кожю милостію, господаръ замлн Молдавскон. Scriem domnia mea la toți slujitori(i), cîți veți îmbla cu toate slujbele domnii mele la ținutul Neamțului. Dămu-v(ă) știre, de cum veți vedea cartea domnii mele, iar voi toți să aveți a lăsa în pace, de cislă, seliștile svintei mănăstiri Agapiei, anume Hilioara și Ciahlăești, pentru căci n-au cislă la visteriia domnii mele și au și pecetluit de la boiarenul domnii mele, Toderășco marele vistearnic. Și nime, întru nemică să nu învăliască, nici bucatele svintei mănăstiri, sau altora să tragă. Iar carii să vor ispiți a trage și a face val, bine să știe că de mare certare vor fi de la domnia mea. **Чнтои пишемъ господства ми, инакъ не бѣдетъ.**

✠ Мс, лѣт 7200 декемврие кѣ.

† Самъ господнихъ вѣла.

Orig., rom., hîrtie, pecete aplicată.

Clișeu și fotocopie după original, la D. Constantinescu.

¹ Pentru „săftian” vezi *Sf. Scriptură*, București, 1936, p. 853 (Iezechiil, cap. 16).

² Ars, rupt.

³ Ilizibil din cauza focului și a încrețiturilor hîrtiei.

7196 (1688) iulie 24. *Arsenie din Focșani vinde un loc de bordei din acel ținut lui Postolache din Iași.*

Adecă cu, Arsănie, ficiorul lui Dumitrașco, nepot lui Toderiți ot Focșani și cu soțu meu, Irina, și cu fiică mea, Măriia, scriem și mărturisim cu acestu adevărat zapis al nostru, ca să fie de bun(ă) credință la mîna dumisali lui Postolachie, ficiorul lui Tănase Siiteanu ot Iași, precum să s(e) știe, de nime silit, nici nevoit, am vîndut dreptu ocină și moșie a noastră, loc de bordeiul, din Ulița Măjilor, în lungu pîn(ă) la pod și în lat din stîlpilor pivniței pîn(ă) în streșina casei lui Constantin Berariu, care moșie iaste în fața ținutului, în Focșanii de la moșu meu, Toderiți, și de la tătine-micu, Ionașco, din parte(a) Petreștilor, din hotarul de gios. Și cîndu am vîndut, am (în)trebatu mie-mi toți nepoții miei și toți răziașii, anume: pe nepotu-mieu Toader și pe Delean și pe Alexandru, ficiorii cumnatu-mieu, lui Vasile Hobjil și pe Poian(ă) și pe Ion gineri(le) cumnatu-mieu Vasile Hobjil și pe alți răzășii, ca doar vruncul dintre dinșii vor avea prilej să dea ban(i), o¹ și ni(me)¹ ni nu s-au aflat să aibă ban(i) să dea. Ce ne-au (dat)¹ voe să o vindem cui¹ cui¹.

Deci noi vîdzindu¹ acesta chip, că nu s(e) află nime din¹ ia¹ și s-au aflat Postolachi. Și o am vîndut¹ și iscă(lit)¹ Hobjil ot Focșani¹ ot tam¹ Rusul ot tam și Nastas(e)¹¹ ot tam și Răducan șoltuz ot tam și¹ (vorni) 'cul Baias ot tam și Tudosie¹ tot ca Tibeacu ot tam și Ursul Ștefan ot Iași.

Deci și noi acești oameni buni, care scriem mai sus la zapis, vîdzindu toc-mal(ă) bun(ă) (a) dumnealor și plata deplin și prilejuindu-ne și la zapis, pentru mai mare credință pusu-ne-am mai jos degetele și iscăliturile, cine-ș(i) pre numele său, ca să s(e) creadză.

Къ дъни Нв Костандин воевод.

Лѣтъ 7205 мѣсѣца юл(нѣ) къ дъни.

+ Arsănie, + Irina, + Măriia.

+ Eu preot Ilie iscah <m.p.>.

+ Toader, + Delcu, + Alexandru, + Ion zet Hobjil, + Nastasie, + Răducan, + Nacul, + Ursul.

Orig., rom., hîrtie arsă, lipsuri, la jumătate complet distrus.

25

7206 (1698) februarie 18, Iași. *Antioh Cantemir voievod întărește comisului Ilie Catargiu și soției sale Safta satele Bălăneștii și Giurgeoanui, pe Zeletin, în ținutul Tecuci, care au fost cumpărate din boierie de către Istrate Dabija și soția sa, Dafina.*

† Нв Пнтохъ Константинъ воевод, божію милостію, господарь земли Молдавскон. Facem știre cu această carte a domniei mele că au venit înaintea noastră

și înaintea boierilor noș(tri m) 'ari și mici, cr(edincios boierul nostru Ilie Catargiul comisul)¹, ginerile cinst(it boierului nostru Ilie Cantacuzino visternic)¹ mari, și giupîniasa (Safta)¹, fiica dumisali lui Iorda(chi vis)¹ ternicul, nepoată D(afinei răpos)¹ atului Evstrate Dabija (voievod)¹, și ni-au arătat adevărate zapise de (cum)-părătur(ă): un zapis de la Irimia (Pa)¹ os și de la soru-sa Sohica și de la Carperin vătavul și de la Bîrlădenița și de la ficiorul ei, Gavril, toți nepoții și stră-nepoții Stancă Mărățineas(a) și de la Gavrilas, nepot lui Vitolt, scriind cum de-n lor bun(ă)voe, au vîndut a lor driaptă ocin(ă) și moșie, un sat întreg, ce s(e) chia-mă Bălăneștii, pe apa Zeletinului, în ținutul Tecuciului, r(ăpo)satului Dabijii vod(ă),

¹ Loc ars, lipsă.

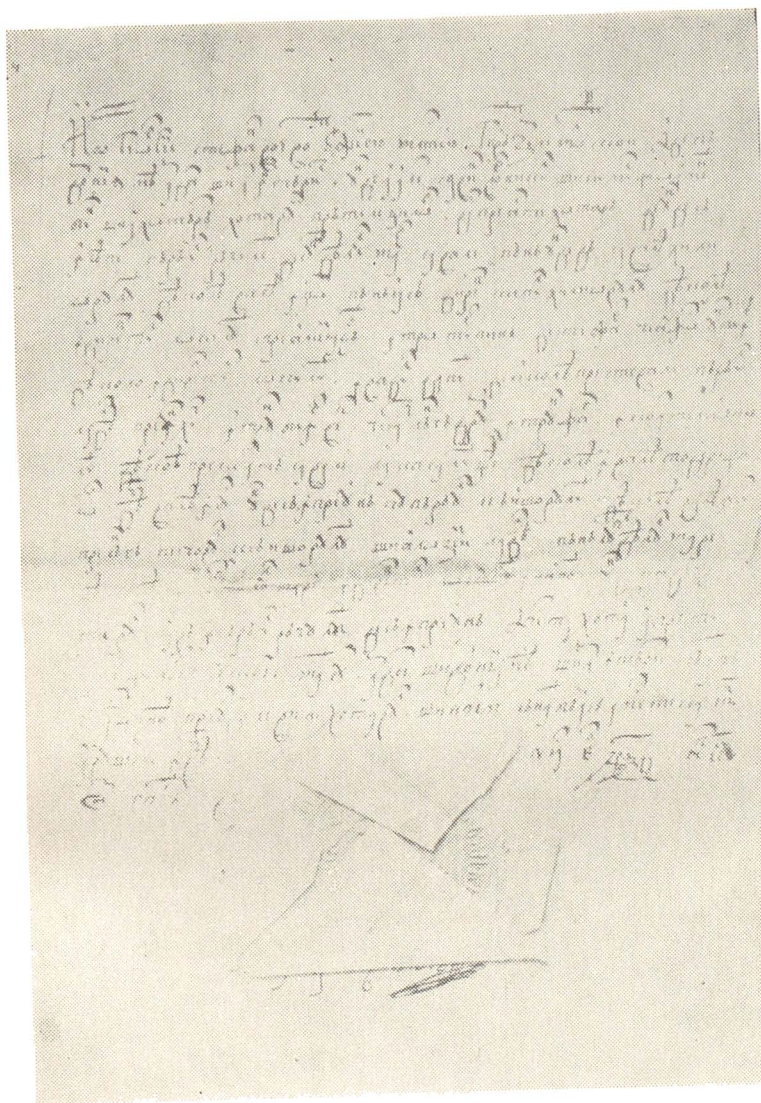
încea în boerie, fiind vornic mari de Țara de Jos și doamnei sale, Dafinei, drept trei sute de lei; și alt zap(pis de la)¹ Anastasiia Bîrlădeniță, fata lui Nădăbaico, și de la (fecio) Țul ei, Gavril, scriind cum de lor bun(ă)voe au vîndut un sat întreg, Giurgeoanii, iarăși în ținutul Tecuciului, pe apa Zeletinului¹ ie că li-au fostu lor de moșie de (la)¹ ia) Țte părți, iarăși de cumpără(ură (cumpără) Țură. Și aciastia sate li-au vîndut lui Eustratie Dabiia vornicul și) ¹ doamnei sale, Da(f)inei, (din) ¹ boerie, fiind vor(nic) ¹ (c) Țu va(d) ¹ de moar(ă), (gi) ¹ nerele dumisa(le) (răpos) ¹ alui-lui Dabijii vod(ă și doam) ¹ nei Dafinii.

De(cu) și(i) noi dae) ¹ am vădzut acēle adevăra(te) zapis(e), și de la domniia (mea i-am dat și i-am) ¹ întărit dumisali boiar(ul)ui nostru credincios, Ilie C(a)tagiul comisul, și giupîneasăi dumisali, Saftei, cu aciali mai sus pomenite sate, Bălăneștii și Giurgeoanii, în ținutul Tecuciului, ca să le hie și de la domniia mea driaptă ocină și moșii în viaci și cuconilor dumilor(sale și ne) ¹ poților și uric și întăritur(ă) neclătita și nerușe(ită) nici odinioară în viaci. Și altul nime să n-aibă a s(e) amesteca.

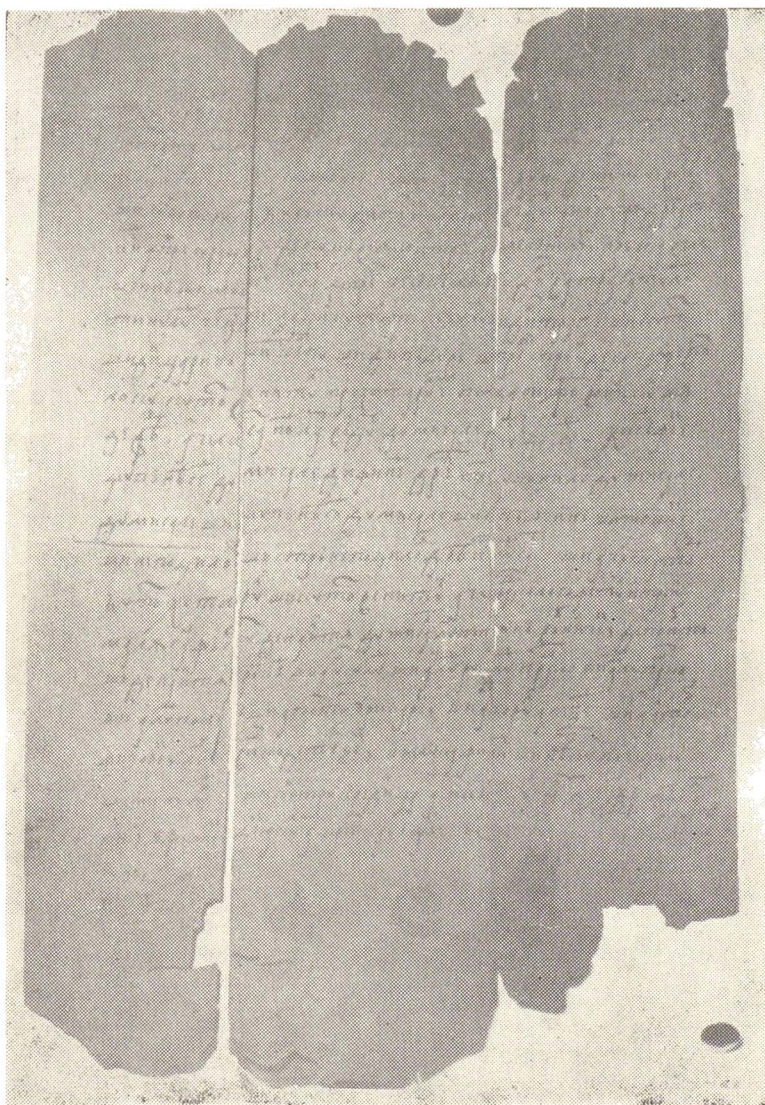
И Мѣ, велѣтъ ꙗзес мѣсѣца фекрѣрѣе нѣ дѣни.

Orig., rom., hîrtie scrisă pe ambele părți, carbonizată, cu lipsuri. Se păstrează sub două foi de sticlă, prinse cu clame. Pecetea mijlocie, aplicată pe ceară, sub foiță, imprimată, poartă următorul text: **Иъ ПнтноѤ Константиноукода, божію многію, господарѣ земли Молдакскон“.**

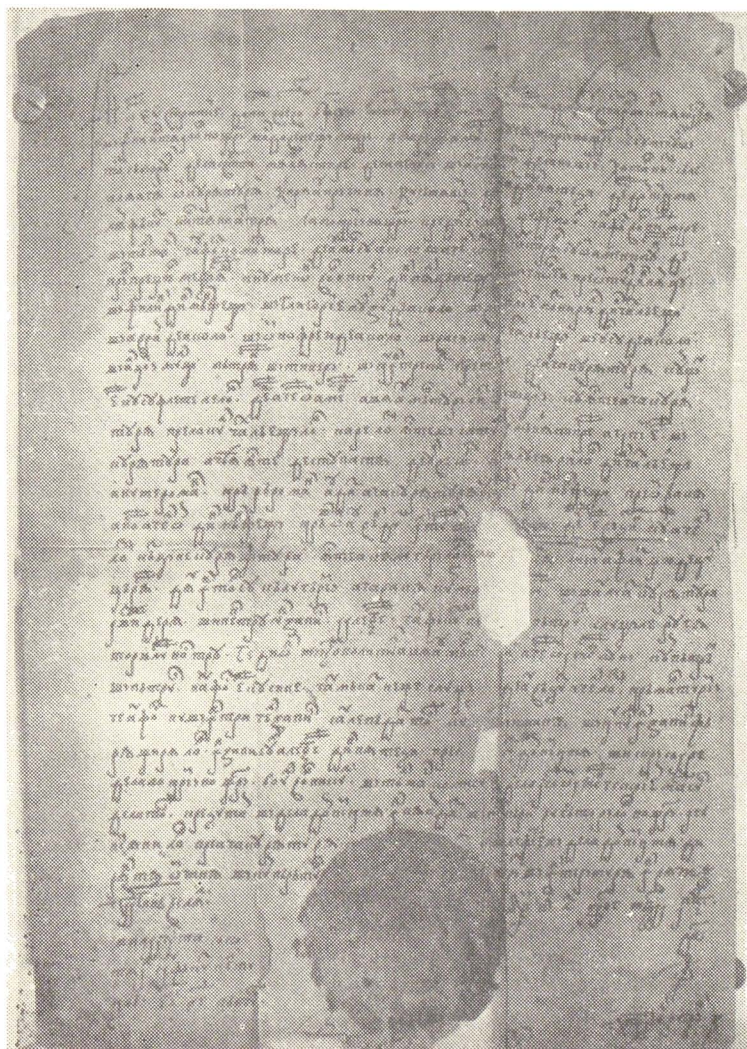
¹ Loc ars, lipsă.

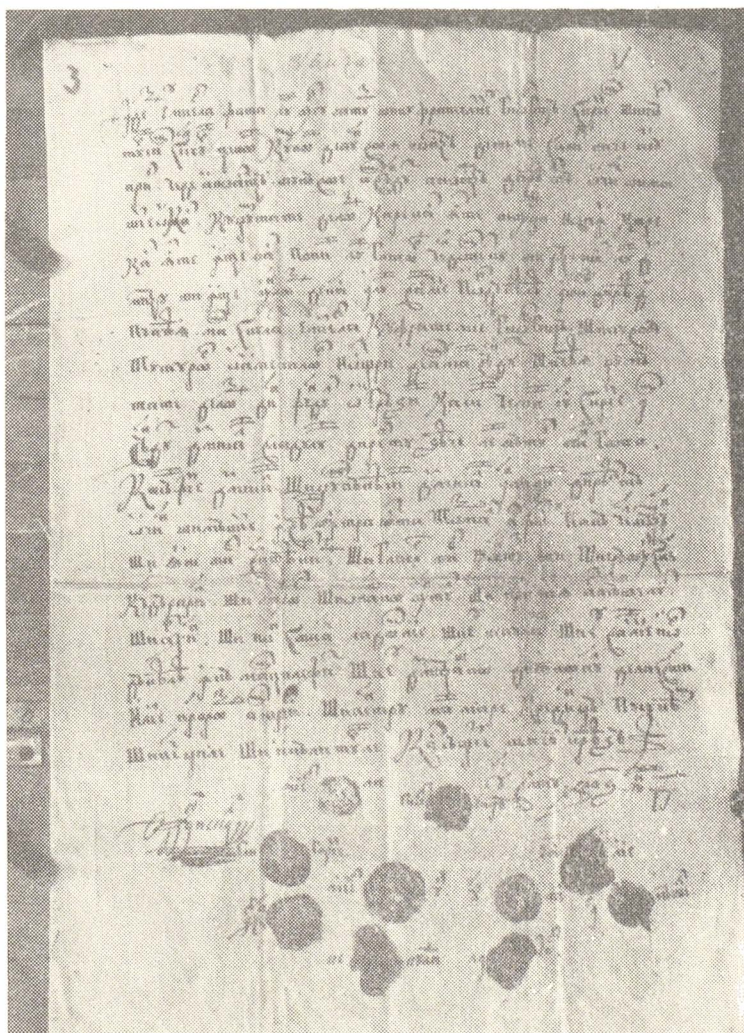
Pl. I : doc. nr. 3 (7164 <1656 > aprilie 15, Iași).

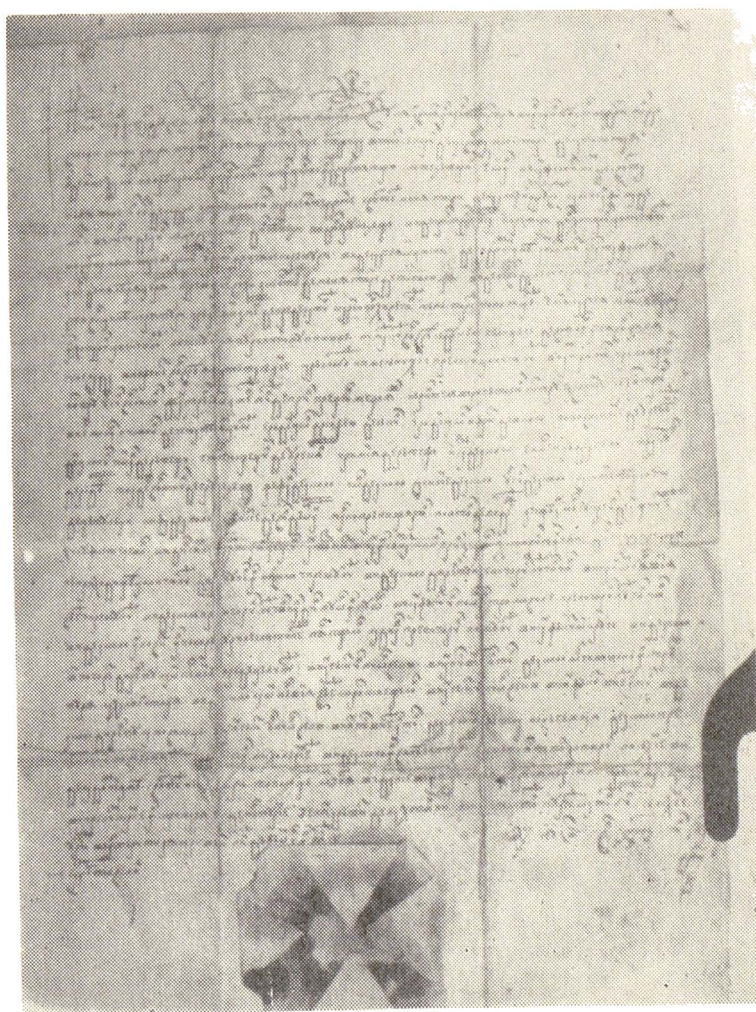
Pl. II : doc. nr. 7 (7169<1661> aprilie 17, Iași).

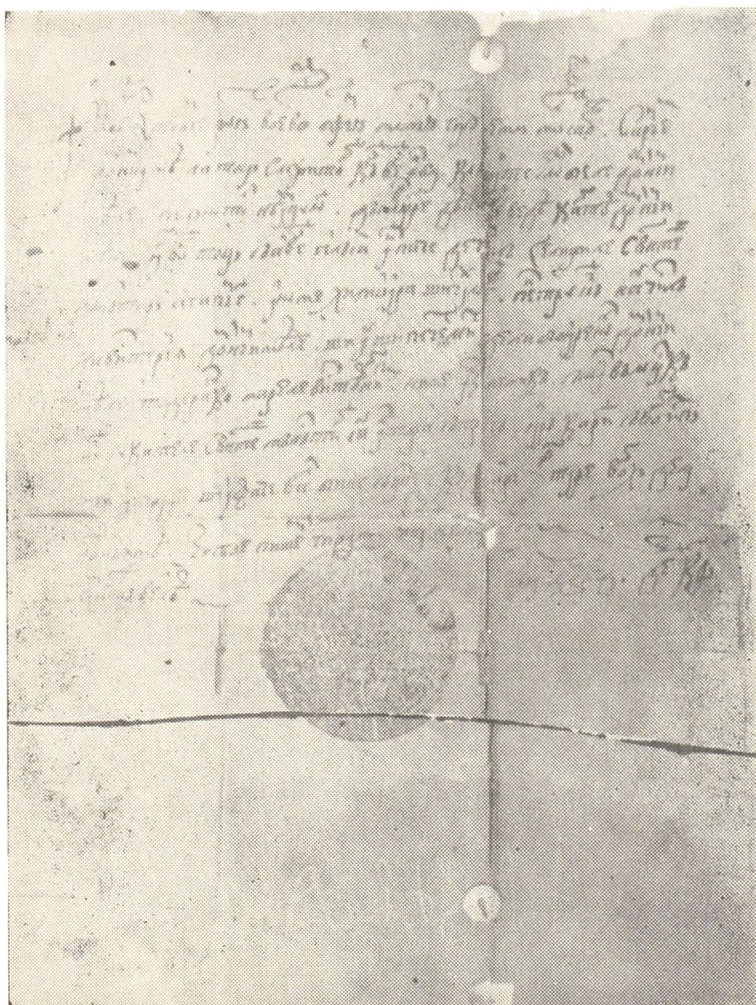
Pl. III : doc. nr. 15 (7173 < 1665 > aprilie 10, Iași).

Pl. IV : doc. nr. 18 (7176 <1668 > iunie 4, Iași)

Pl. V : doc. nr. 20 (7176 < 1668 > iulie 21, Iași).

Pl. VI : doc. nr. 23 (7184 < 1675 > decembrie 29, Iași).

DESPRE CEREMONIALUL DOMNESC

DE

PAUL MIHAIL și I. CAPROȘU

Manuscrisul slavo-român (33,5×22 cm), conținând 32 file numerotate cu litere chirilice, două file numerotate ulterior și șase file albe, aflat în depozitul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași, este un liturghier arhieresc. În terminologia cărților de cult, manuscrisul este numit arhieraticon, pentru conținutul celor trei liturghii și pentru rânduiala hirotoniilor ceteșilor, ipodiaconilor, diaconilor, preoților și arhierelor. Manuscrisul era destinat slujirii arhieresti, indicându-se formulele tipiconale ale slujbelor și rânduieilor.

După ductul scrierii, manuscrisul a fost copiat de Axente Uricarul la Iași, probabil în anul 1705, și a fost în folosința mitropoliților Moldovei.

Manuscrisul conține, la f. 31—32, *Rânduiala ce se face la încoronarea domnului*, iar la f. 32v—33, *Molitfa la călătoria domnului*, pe care le publicăm mai jos.

În manuscrisele românești din secolul al XVIII-lea ca și în tipăriturile liturgice, *Rânduiala ce se face la încoronarea domnului* nu apare. Ea nu apare nici chiar în traducerea ce se face după arhieraticonul slav la Petersburg, în 1770, de Vartolomei Măzăreanu¹.

Abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mitropolitul Iacov Stamate în cartea *Liturghie*, tipărită în Iași, la 1794, și destinată preoțimei, tipărește *Rânduiala ce să face la încoronare domnilor*, la f. 163v—164. Conținutul identic al textului tipărit cu cel din manuscrisul lui Axinte Uricarul ne face să afirmăm că textul a fost copiat de pe acest manuscris, înlocuindu-se doar cuvântul *mărire* din manuscris cu *slavă* din tipăritură.

Se pune întrebarea, de unde a copiat Axinte Uricarul *Rânduiala*, de vreme ce în epoca respectivă arhieraticonul slavon tipărit sub Petru I nu însercăză *Rânduiala la încoronare împăraților și domnilor*. Nici în liturghierul slavo-român publicat la București în 1680 nu se găsește această *Rânduială*, după cum nici în *Liturghia* în românește la mitropolitului Dosoftei ca nu se află tipărită.

Răspunsul este că Axinte Uricarul a avut în față un model de traducere românească mai veche, după un manuscris bizantino-slav.

Rânduiala ce se face la încoronare domnului, în manuscris, folosită la Mitropolia Moldovei, este anterioară *Condiciei* de obiceiuri a lui Gheorgachi al doilea

¹ Vezi *Un manuscris inedit al lui Vartolomei Măzăreanu din 1770*, în *Romanoslavica*, X, București, 1964, p. 465.

logofăt, care a alcătuit-o la Iași, în 1762, din porunca voievodului Grigore Calimachi².

Molitfa la călătoria domnului nu se află în tipăriturile românești din secolul al XVIII-lea. O rugăciune pentru călătorie apare în molitvelnicile și evhologhiile din secolul al XIX-lea și este destinată mirenilor. Textul ei diferă de rugăciunea la călătoria domnului.

Originalul acestei rugăciuni provine din Bizanț.

La înscăunarea bazileului, patriarhul bizantin compunea o rugăciune. După cercetările recente ale bizantinologului A. Failler (Franța), pare să se fi păstrat, în două manuscrise, cea a patriarhului Ioan Glykys către împăratul Andronic al II-lea Paleologul. Ea reflectă mentalitatea bizantină despre persoana împăratului și esența raporturilor dintre biserică și stat.

Cronicarul Axinte Uricariul copiază rugăciunea la înscăunarea domnilor după traducerea română din secolul al XVII-lea și o introduce în 1705 în manuscrisul său miscelaneu din care o și publicăm.

Axinte Uricarul a copiat, desigur, *Molitfa la călătoria domnului* de pe un text care circula în Moldova în secolul al XVII-lea.

RINDUIALA CE SĂ FACE LA INCORONAȚIA DOMNILOR

Intrînd domnul în biserică și închinîndu-să, sărulă sfintele icoane. După <ă> aceea intră pe dvera cea mare, în sfîntul oltariu, și îngenunchindu înaintea sfîntului prestol, citește arhierul molitfa aceasta, zîcînd :

Dieaconul : Domnului să ne rugăm :

D<oa>mne Dumnezeuul nostru, împăratul împăraților, și d<o>mnul domnilor, carele prin Samuil pr<o>rocul ai ales pre D<a>vid sluga ta, și l-ai unsu pre el a fi împărat preste norodul tău Israil.

Însuși și acum auzi rugăciunea noastră, nevrednicilor, caută din sfîntu lăcașul tău. Și pre credinciosul robul tău : cutare : pre carele bine ai voit a-l pune d<o>mn preste norodul tău cel sfîntu, ce l-ai cișligal cu pre scunpu singele uneua născut fiului tău.

Învrednicește-l pre el a să unge cu untul de lemn al bucuriei.

Înbracă-l pre el cu putere de sus.

Pune preste capul lui cunună de piatră scumpă. Dăruiești-i lui îndelungare de zile. Dă-i în dreapta lui schiștrul mîntuirii. Întărește-l pre el cu scaunul dreptății. Ocolește-l pre el cu scutul Prea sfîntului D<u>h. Întărește brațul lui. Supune suptu picioarele lui pe tot vrăjmașul și înprotivnicul. Samănă în inima lui frica ta. Și acea spre supușii săi milostivire.

Păzește-l pre el întru nevinovata credință. Arată-l pre el întreg păzitoriu poroncilor sfîntelor tale biserici.

Ca să giudece pre norodul tău în dreptat<e>, și pre săracii tăi întru judecată. Să mîntuiască pre fiii celor sărimani. Și moșnean să să facă cereștii tale împărății. Că a ta iaste ținerea și a ta iaste împărăția, și puterea și mărirea, a Tatului și al Fiului și al Sfîntului D<u>h, acum și pururea și în vecii vecilor, amin !

Și luînd arhierul gugimaca după sfîntul prestol, o blagoslovește și o pune în capul domnului zîcînd :

Mărire lui Dumnăzău dentru înălțime, și pre pămîntu pace și întru oameni bunăvoire.

² Vezi Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, vol. III, București, 1874, p. 299—333 ; Dan Simionescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*. Studiu și text, București, 1939.

Decii rădicându-s<ă> domnul de la pământul, îl iau doi episcopi de suptsu-siori și-l duc de-l sue în scaun. Iar diaconul zice ectenia: Miluește-ne pre noi Dumezăule; și după ectenie zice arhiereul văzglas: Că milostiv și iubitoriu de oameni; și opustul.

MOLITFĂ, LA CĂLĂTORIEA DOMNULUI

D<oa>mne Dumnăzăul nostru, carele cu înțelepciunea ta și cu cuvîntul tău toate le-ai zidit și din ce n-au fostu, a fi, toate le-ai adus, și întru una le-ai strînsu, și le-ai adunat, cu negrăită puterea și lucrarea ta, că toate sîntu putincioasă ție, și nemică nu-ți iaste cu neputință. Și pentru aceasta vremile și anii ai așezat și ai alcătuit cu a ta voe, și ai înfrumusețat pe aceste arătate văzute, carele ai întinsu ceriul și l-ai înfrumusețat, precum și cortul acela al mărturii prin Moisi, și mulțimea aceea cu miile înmulțită a neamului evreesc întru bună orînduială și unire ai provățuit, și pe Moisi peste dîșii prin dreapta ta, și brațul tău cel tare povățuitor l-ai pus, și începătoric le-ai dat lor, păzîndu pre dîșii nevălămați, întru acoperemîntul tău și m<i>na ta cea tare.

Ce la ce ai pus soarele spre luminarea ziliș și luna spre stăpînirea nopții, cela ce mulțimea steliilor preste întărie le-ai îndesit, și le-ai dat lor purcedirea ce pur<u>rea mergătoare, puindu-le cu a ta poroncă întru orînduiala lor, ca să păzască hotarul lor și în drumul și în purcedire lor să alerge după a ta voie.

Ce la ce ai descoperit pămîntul fiind întîiu nevăzutu și întunecat și cu frumusețe pe dînsul l-ai înpodobit pentru firea omenească, cela ce ai călătorit calea cea adevărată și vie cu sluga ta Iosif, carele cu stîlpul de foc ai povățuit pre Israil întru a sa călătorie

Însuș și acum prea sfinte împărat al mării, trimite din prea sfîntul lăcașul tău și din scaonul mării împărății tale, stîlpu lumat cu strălucire, ca să povățuiască și să îndrepleze, întru călătorie pre robul tău, binecredinciosul domnul nostru IO () și-l întărește pe dînsul cu dreaptă m<i>na ta, și-l izbăvește de tot viforul și bîntuiala și pace și ajutor bun îi orînduește.

Așa D<oa>mne Dumnăzăul milii, auzi-mă pre mine smeritul și nevrednicul robul tău în ceasul acesta și-l întărește pre dînsul cu nebiruită puterea ta, ca să te slăvim pre tine Dumnăzăul minunilor. Că tu ești împăratul păcii și mîntuitorul sufletelor noastre, și ție mărire înălțăm. Tatălui, și Fiului și Sfîntului D<u>hu, acum și pururea și în vecii vecilor, amin.

LISTA MARILOR DREGĂTORI AI MOLDOVEI (sec. XIV—XVII)

DE

N. STOICESCU

Data fiind utilitatea listelor marilor dregători din țările române, atât pentru cunoașterea activității lor, cât și pentru datarea diverselor documente fără dată, în care sînt citați ca martori, publicăm în paginile ce urmează lista marilor dregători din Moldova (lista celor din Țara Românească a apărut în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 565—503). Această listă a fost întocmită pe baza izvoarelor interne (documente, cronică, inscripții)¹ iar dregătorii au fost așezați în ordinea importanței lor, începînd cu marile logofăt și terminînd cu marile comis. Lista cuprinde numai pe marii dregători membri obișnuiți ai sfatului domnesc, nu și pe boierii fără titluri de dregători care au fost membri ai sfatului în secolele XIV—XVI sau pe dregătorii care apar întîmplător în sfatul domnesc sau ca membri ai divanului. La dregătorii care au ocupat demnități și în Țara Românească am menționat „vezi și Țara Rom.”.

MARI LOGOFETI

Iațco, 1400 febr. 11—aug. 4.
Brateiu, 1401 iulie 30—1413 iul. 6.
Isaia al lui Gîrdea, 1409 ian. 28—1424 febr. 16.
Ivașco al lui Bratei, 1419 apr. 8—1430 febr. 21.
Ivan Cîpcici, 1422 aug. 20—1425 mai 12.
Neagoe (Micul), 1426 mai 22—1440 oct. 10 (cu întreruperi).
Vilcea, 1435 oct. 8 (trad.).
Dieniș (Dinisco) (și spătar), 1435 oct. 18—1442 febr. 24.
Oancea (Vancea), 1436 apr. 21—1449 iun. 5.

Sima (Simon), 1436 aug. 24—1446 mart. 5.
Costea Andronic, 1440 aug. 6—1442 sept. 8 (apare apoi în sfat fără titlu, 1443 aug. 3—1449 mai 26).
Mihail, 1443 nov. 29—1456 iun. 30 (cu întreruperi).
Ilie, 1444 apr. 26—1448 oct. 10 (al lui Petru II).
Stanciu, 1448 febr. 18 (al lui Roman II).
Petru, 1451 iun. 13—1456 iun. 30 (apare și ca fost logofăt).
Cozma, 1454 aug. 25.
Sandro, 1455 febr. 8.

¹ Mulțumesc aci colegului D. Mioc pentru ajutorul dat, cu mulți ani în urmă, la întocmirea acestor liste.

- Dobruț (Ioan) (fost pisar)*, 1457 sept. 8—1468 febr. 5.
- Toma*, 1468 sept. 12—1474 aug. 26.
- Ion Tăutul (fost pisar)*, 1475 mart. 11—1510 sept. 21.
- Isac (fost vistier)*, 1513 mart. 5—1515 dec. 21 (apare apoi fără titlu, primul în sfat, 1517 oct. 17—1523 mart. 15).
- Gavriil Totrușan (fost mare vistier)*, 1516 dec. 10—1523 mart. 25 (apare și fără titlu în sfat, 1530—1537).
- Toader Băloș (Balose) (fost logofăt II și pirc.)*, 1525 febr. 12—1537 apr. 30.
- Gavriil Totrușan*, 1539 mai 24—1540 nov. 30.
- Mateiaș (fost mare vistier)*, 1541 mart. 11—1548 mai 5.
- Iliaș*, 1550 mart. 12—apr. 3.
- Ioan Moghilă (Movilă) (fost mare vistier)*, 1551 mart. 21.
- Jucotă*, <1551> apr. 18.
- Dumitru Lucoci*, 1552 mart. 28—mai 14.
- Ioan Moghilă*, <1553> —1563 iunie 17.
- Gavriil*, <1565> ian. 30—1566 iul. 12 și —1569 mart. 11—1571 iulie 15.
- Drăgan (fost logofăt)*, <1571—1572>
- Ion Golăe (Golia) (fost stolnicel)*, 1572 oct. 5—1578 iul. 22.
- Gheorghie (fost mare vistier?)*, 1579 apr. 2—oct. 28.
- Ion Golăe*, 1580 febr. 28.
- Lupu Stroici (fost vistier)*, 1580 mart. 20 —1591 iul. 30.
- Zaharia Birlăceanu (fost pirc.)*, 1591 <sept.>—1592 mai 15.
- Nestor Ureche (fost logofăt)*, <1592—1593>.
- Oprea (fost mare postelnic)*, 1593 mart. 12—aug. 7.
- Gligorcea Crăciun (fost logofăt)*, 1594 febr. 7—1595 mart. 17.
- Ștefan (fost diac)*, 1594 iul. 29, 1595 mai 18.
- Lupu Stroici*, 1595 oct. —1610 ian. 16.
- Ștefan*, 1600 iun. 23—iul. 27 (al lui Mihai Viteazul).
- Pătrașco (Șoldan) (fost mare vornic)*, 1610 aug. 6—1611 dec. 18.
- Voico (fost logofăt)*, 1611 dec. 19—1613 apr. 18.
- Nichifor Beldiman (fost hatman)*, 1613 dec. 3—1614 iun.
- Ionașco Ghenghea (fost vornic de poartă)*, 1614 iun. 20—oct. 18.
- Nichifor Beldiman*, 1614 nov. 1—1615 oct. 10.
- Voico*, 1615 febr. 6.
- Ionașco Ghenghea*, 1615 oct. 25—1623 nov. 19.
- Dumitrașco Ștefan (fost mare vornic)*, 1623 nov. 24—1630 oct. 28.
- Ionașco Ghenghea (fost mare vornic)*, 1630 dec. 16—1634 mart. 15.
- Pătrașco Bașotă (fost mare vornic)*, 1634 apr. 26—1636 apr. 14.
- Mateiaș Gavrilăș (fost mare vornic)*, 1636 apr. 14²—1643 ian. 13.
- Toderașco Ianovici (fost mare vornic)*, 1643 ian. 13—1650 apr. 30³.
- Mateiaș Gavrilăș*, 1650 oct. 21—1651 aug. 3.
- Gheorghe Ștefan (fost mare spătar)*, 1651 oct. 15—1653 iun. 8.
- Racoviță Cehan (fost logofăt II)*, 1653 iun. 9 —1654 mai 8.
- Ionașco Rusu (fost mare vornic)*, 1654 sept. 1—1658 apr. 20.
- Racoviță Cehan*, 1658 apr. 26—1664 ante dec. 12.
- Nicolae Buhuș (fost mare stolnic)*, 1664 dec. 12—1667 mart. 7.
- Solomon Birlădeanu (fost mare vornic)*, 1667 mart. 12—1672 iun. 14.
- Vasile Căsurul (Ștefan) (fost mare vornic)*, 1673 febr. 22—aug. 19.
- Nicolae Racoviță (fost hatman)*, 1674 mai 31—1676.
- Miron Costin (fost mare vornic)*, 1676 mai 9—1677 iun. 4.
- Nicolae Racoviță*, 1677 mart. 16 (?)—1678 apr. 20.
- Miron Costin*, 1678 apr.—1683 febr. 10.
- Nicolae Racoviță*, 1683 apr.—1685 mart. 1.
- Tudosie Dubău (fost mare spătar)*, 1685 mart.—1693 apr.
- Dumitrașco (II) Ștefan-Căsurul (fost mare stolnic)*, 1693—1694.
- Tudosie Dubău*, 1694 aug.—1695 aug. 19.
- Nicolae Donici (fost mare vornic)*, 1695 dec. 8—1700 sept. 14.
- Ion Buhuș (fost mare paharnic)*, 1700 sept. 15—ante 1702 aug. 27.

² Apare un timp concomitent cu Pătrașco Bașotă.

³ În februarie și martie apare uneori și Mateiaș Gavrilăș.

MARI VORNICI

- Vlad*, 1393 nov. 18—1400 aug. 4.
Duma, 1399 nov. 28—1400 aug. 4.
Ioaniș, 1400 febr. 11.
Negrea (Negru de la Birlad), 1403 ian. 7—1412 febr. 19.
Vlad Tuceaishii (de Roman), 1403 ian. 7.
Vlad, 1407 mart. 8—1413 iul. 6.
Oană (Ioan, Ivan, de Suceava), 1407 mart. 8—1412 apr. 5.
Tamaș (fost stolnic), 1411 iun. 28.
Giuguu (Jumătate), 1411 sept. 22 (apare apoi în sfat fără titlu, 1419 april. 8—1433 iun. 15).
Ioan (Ion) (de Suceava), 1411 iun. 28, 1414 aug. 2—1415 iul. 12.
Ivan (Oană), 1413 iul. 6—1415 apr. 13.
Stan, 1414 aug. 2.
Oană (Ivan de Suceava), 1414 dec. 20—1424 febr. 16 (apare și fără titlu, 1397 febr. 3—1425 mai 12).
Negrea (de la Birlad), 1425 ian. 30—mai 12 (apare în sfat și fără titlu, 1403 ian. 7—1429 sept. 24).
Ivan Cupcici (de Suceava), 1426 mai 22—1431 iun. 15 (apare și fără titlu în sfat pînă la 1434 oct. 8).
Ștefu (vornicel), 1428 apr. 2—sept. 3.
Giurgiu (Giurcea Jumătate), 1429 febr. 10—1433 ian. 28.
Toma (vornicel), 1432 ian. 4—1433 iun. 15.
Dan (fost postelnic), 1433 ian. 15—iun. 15 (apare apoi fără titlu în sfat, 1433 nov. 3—1435 nov. 25, 1448 oct. 5).
Ștefco (vornicel), 1433 iun. 15.
Negrilă (Negriș), 1433 nov. 3—nov. 16.
Ivan Cupcici, 1434 ian. 29—oct. 8.
Petru Hudici, 1435 apr. 14 (apare în sfat și fără titlu, 1433 iun. 15—1449 aug. 9).
Vilcea (de la Lipnic), 1435 oct. 18—nov. 25 (apare în sfat și fără titlu, 1407 mart. 8—1439 oct. 26).
Cirstea, 1436 apr. 21—iul. 17.
Petru Hudici (uneori de Suceava), 1436 apr. 21—1442 sept. 8.
Ștefco, 1436 iul. 1—iul. 24.
Duma Negru, 1436 aug. 11—1438 aug. 18 (al lui Ștefan II) (apare și fără titlu, 1434 april. 24—1442 aug. 30).
Negrilă (Negriș), 1436 oct. 7—1439 oct. 28 (apare în sfat și fără titlu, 1434 ian. 29—1436 aug. 20, 1442 febr. 24—1447 febr. 11).
Moica, 1439 mai 10.
Cirstea, 1440 oct. 22.
Petru (Hudici), 1441 iun. 25—1442 aug. 10.
Duma al lui Brae, 1442 apr. 5—1448 oct. 10 (al lui Ștefan II) (apare apoi fără titlu, 1449 mai 26—1455 febr. 8 și 1458 oct. 10—1466).
Badea (Bodea), 1443 mart. 6—1446 iul. 20.
Sima, 1443 apr. 16—1445 apr. 5 (al lui Petru II).
Mihail Păhno, 1443 apr. 16.
Oană (Pintece, Julici), 1448 febr. 18 (al lui Roman II).
Costea Perechiciu, 1448 febr. 23 (al lui Roman II).
Costea Orășescul (Orăș), 1448 apr. 23 (apare în sfat și fără titlu pînă la 1458 sept. 8 și apoi la 1464 apr. 28—nov. 2).
Costea (Perechiciu), 1449 mai 26—aug. 3 (apare apoi ca pîrc., 1449 iun. 15—1453 sept. 7).
Dragomir, 1451 iun. 13—iul. 31.
Duma Braevici, 1451 sept. 7—1454 ian. 1.
Fedor, 1455 febr. 8.
Hodco Știbor, 1455 iul. 2—1456 iun. 30 (apare apoi fără titlu, 1458 febr. 13—1461 aug. 8).
Goian (fost paharnic), 1457 sept.—1463 apr. 15.
Crasnăș (fost postelnic), 1464 apr. 28—1467 oct. 2.
Isaia (fost pîrc. Chilia), 1467 dec.—1470 nov. 26.
Bodea (fost spătar), 1471 aug. 13—1476 mai 22.
Hrană, 1478 febr. 11—1484 mai 29.
Dragoș (Boul) (fost spătar), 1486 sept. 14—1491 apr. 20.
Boldur (Sima) (fost vistier), 1491 oct. 15—1503 mart. 14.
Jurj (Giurgiu) Dolh, 1503 aug. 26—1506 mai 22.
Dragoș (fost pîrc. Neamț), 1508 febr. 1—1515 apr. 20.
Petru (Carabăț), 1515 dec. 18—1523 mart. 25.
Hrană (fost mare spătar), 1524 apr. 10—1528 mai 18.
Grozav (Nicoară) (fost pîrc. Roman), 1529 mart. 9—apr. 29.
Huru (Efrim) (fost pîrc. Neamț), 1530 apr. 23—1540 nov. 30 (apare apoi în sfat fără titlu, 1545 sept. 17—1546 mart. 4).
Borcea, 1545 sept. 17—1546 mart. 1; apr. 7—8.

Efrim Huru, 1546 mart. 18—apr. 16 (apare apoi fără titlu, primul în sfat, 1546 apr. 20—1548 mai 5).
Borcea (fost pirc. Hotin), 1546 apr. 20—1548 mai 5.
Gavril (Movilă ?), 1550 mart. 12—1552 mai 14.
Ion Nădăbaico, 1553 sept. 21—1555 mai 12.

Ion Moțoc, 1558 mart. 15—1560 aug. 20 (apare apoi ca mare sfetnic, primul în sfat, 1563 mai 14—iun. 17).
Ion Nădăbaico, 1561 (Țara de Jos).
Drăghici Spancioc (fost mare spătar), 1563 mai 14—iunie 17.
Zbiarea, 1565 mart. 24—1568.

MARI VORNICI DE ȚARA DE JOS

Zbiarea (Ionașco), 1569 mart. 11—1570 iul. 25 (apare apoi fără titlu în sfat, 1575 mart. 5—iul. 16 și pirc. Orhei sept. 15).
Albotă (Petre) (fost logofăt), 1572 ian. 20—mai 22.
Drăgan (fost mare logofăt), 1572 <ante mai>.
Dumbravă, 1572 dec. 13—1574 mai 13.
Cozma Murgu (fost pirc. Hotin), 1575 mart. 5—1579 sept. 21.
Condrea Bucium (fost pirc.), 1585 mart. 20—1583 mai 15.
Vartic (fost vornic Țara de Sus), 1583 aug. 6—1587 sept. 6.
Condrea Bucium (fost pirc.), 1588 ian. 28—1590 mart. 2.
Eremia Movilă (fost vornic Țara de Sus), 1591 mart. 16—iunie 16 (viitor domn).
Condrea Bucium, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Moțoc, 1592 oct. 28.
Vartic, 1593 mart. 12—apr. 20.
Moțoc, 1594 mart. 18—mai 4.
Gherghie, 1594 dec. 8.
Nistor Ureche (fost mare logofăt), 1596 mart. 28—1611 apr. 22 (vezi și Țara Rom.).
Cirstea (Ghenovici), 1612 ian. 18.
Ursu Bârboi, 1613 ian. 19—1615 aug. 3.
Ionașco, 1613 oct. 20.
Mirza (fost vornic Țara de Sus), 1615 oct. 25 (vezi și Țara Rom.).
Coste Băcioc (fost mare paharnic), 1616 aug. 15—oct. 13.
Dumitru Goia (fost mare comis), 1616 nov. 15—1617 apr. 20.
Coste Băcioc, 1617 mai 12—1620 iul. 12.
Eremia (Nădăbaico ?), 1621 ian. 18—mart. 30.
Lupu (Dragotă ?), 1621 sept.
Nicoriță (Nicoară) (fost vornic Țara de Sus), 1621 sept. 14.
Ionașco (fost vornic Țara de Sus), 1622 mart.

Constantin Roșca (fost pirc.), 1622 apr. 1 (vezi și Țara Rom.).
Nicoară, 1622 apr. 20—1623 febr. 14.
Dumitru Ștefan (fost vornic Țara de Sus), 1623 febr. 28—sept. 15.
Constantin Roșca, 1623 nov. 8.
Ionașco, 1624 mart. 15—apr. 26.
Aslan, 1624 iul. 22—1625 dec. 22 (vezi și Țara Rom.).
Ionașco Ghenghea (fost mare logofăt), 1626 sept. 26—1630 iun. 30.
Lupu Coci (Vasile Lupu) (fost hatman), 1630 aug. 30—1633 mart. 2 (apoi domn).
Ionașco Cehan (fost mare pitar), 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Savin Prăjescu (fost pirc.), 1634 mai 13—1638 febr. 15.
Dumitrașco Soldan (fost vornic Țara de Sus), 1638 mart. 10—1640 mai 8.
Toderașco Ianovici (fost logofăt III), 1640 dec. 26—1643 ian. 12.
Grigore Ureche (fost mare spătar), 1643 febr. 21—1646 oct. 12.
Gheorghe Ghica (fost mare stolnic), 1647 iul. 7—1652 oct. 16 (viitor domn).
Ionașco Rusu (fost mare medelnicer), 1654 ian. 15—mart. 18.
Ștefan Boul (fost vornic Țara de Sus), 1655 mai 30—1658 mart. 20.
Vasilașco (Ștefan, Ceaurul) (fost hatman), 1658 iun. 1—iul. 11.
Ilie Șepilici (fost mare postelnic), 1658 aug. 6—1659 aug. 5.
Toma Contacuzino (fost vornic Țara de Sus), 1659 dec. 9—1665 sept. 4.
Solomon Birlădeanu (fost vornic Țara de Sus), 1666 ian. 12—1667 mart. 7.
Miron Costin (fost vornic Țara de Sus), 1667 mart. 12—1671 iun. 29.
Gavril Costachi (fost mare spătar), ante 1673 aug. 13.
Miron Costin, 1674 ian. 19—1675 iul. 9.
Gavril Costachi, 1674 dec. 1, 1675 sept. 10.
Ilie Sturza (fost mare paharnic), 1676 febr. 28—1678 iun. 20.

Gavril Costachi (fost hatman), 1679 mart.
21—1685 aug. 25.
Ion Racoviță, 1685—1686 iun. 9.
Gavril Costachi, 1686—1688.
Vasile Costachi (fost mare paharnic), 1688
febr. 4—1691 mart. 6.

*Alexandru Ramandi (fost vornic Țara de
Sus)*, 1692 febr. 25—iul. 24.
Vasile Costachi, 1693 apr.—1700 sept. 14.
Mitrea Apostol (fost vornic Țara de Sus),
1700 sept. 15—1703 iun.

MARI VORNICI DE ȚARA DE SUS

Crăciun, 1569 mart. 11—1570 iul. 25.
Drăgan, 1572 mai.
Păcurar, 1572 dec. 13—1573 mai 10.
Ion Grumăzea, 1574 mart. 12—mai 13.
Bilăi (fost mare stolnic), 1575 mart. 5—
1579 sept. 21.
Slăvilă (fost hatman), 1579.
Iurescul, 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
Vartic, 1583 mart. 14—mai 15.
Ieremia Movilă (fost vornic), 1583 aug. 1
—1590 ian. 28.
Andrei (Corcodel) (fost hatman), 1591
mart. 16—iun. 16.
Ivan (Norocoa) (fost pirc. Neamț), 1591
dec. 25—1592 mai 3 (vezi și Țara Rom.).
Gheorghe (fost logofăt), 1593 febr. 11—
apr. 20.
Toma (Tomaș), 1594 mart. 28—mai 4.
Crîstea (Ghenovici) (fost pirc. Neamț),
1594 dec. 8—<1595> oct. 2.
Gligorcea Crăciun (fost mare logofăt),
1596 sept. 10—1599 dec. 17.
Crîstea (Ghenovici), 1600 mart. 20—1607
iul. 17.
Petrașco (Nădăbaico) (fost logofăt), 1608
apr. 20—1610 iul. 31.
Vasile (Văscan) Orăș (fost hatman), 1610
aug. 8—1611 iun. 19.
*Pătrașco Nădăbaico (Șoldan) (fost mare lo-
gofăt)*, 1612 febr. 17—1615 aug. 3.
Mîrza, 1613 mart. 30—1615 aug. 3.
Nicoară (Nicoriță) (fost mare armaș), 1615
sept. 28—1620 iul. 12.
Ionașco (fost vornic Țara de Jos), 1621 ian.
18—mai 12.
Gorgan, 1621 mart. 13 (vezi și Țara Rom.).
Dumitru Ștefan (fost staroste de Putna),
1621 sept. 7.
Nicoară (fost vornic Țara de Jos), 1622
mart.
Dumitru Ștefan, 1622 apr. 1—1623 febr. 14.
Ion (Ionașco ?), 1623 apr. 2—sept. 15.
Nicoară (fost vornic Țara de Jos), 1624
febr. 27—1625 dec. 22.
Lupu Hăbășescu (fost logofăt II), 1626
sept. 25—1627 oct. 20.
Gavrilaș Mateiaș (fost pirc.), 1627 dec. 9
—1629 iun. 5.

Lupu Bucioc (Băcioc), 1629 nov. 12—1631
nov. 20.
Ionașco Cujbă (fost mare sluger), 1632
apr. 29—1633 mart. 25.
Pătrașco Bașotă (fost mare vistier), 1633
nov. 25—1634 mart. 15.
Dumitrașco Șoldan (fost mare spătar),
1634 mai 13—1638 febr. 15.
Toader Petriceico (fost pirc.), 1638 mart.
10—1644 iun. 15.
Toma Cantacuzino (fost mare stolnic),
1644 iun. 31—1653.
Ștefan Boul (fost mare șetrar), 1654 mart.
18—sept.
Istrate Dabița (fost mare spătar), 1655 ian.
21—1659 aug. 15.
Ion Prăjescu (fost mare vistier), 1659 dec.
8—1661 mai 25.
Istrate Dabița, 1661 iun.—sept. 8 (apoi
domn).
Ilie Șeștilici (fost hatman), 1662 ian. 3—
oct. 22.
Solomon Birlădeanu (fost mare vistier),
1662 nov. 16—1665 sept. 4.
Vasile (Ceaurul ?), 1664 febr. 1.
Miron Costin (fost mare paharnic), 1666
aug. 20—1667 mart. 7.
Vasile (Vasilașco) (Ceaurul ?), 1667 mart.
9—1668 dec. 17.
Grigore Hăbășescu (fost pirc.), 1669 ian.
21—1671 febr. 6.
Gheorghe Catargiu (fost mare clucer),
1671 mai 6—1672 nov. 22.
Ionașco Balș (fost mare șetrar), 1673 febr.
1—iun. 20.
Grigore Ghenghea (fost mare medelnicer),
1673 mart. 4—1679 febr. 21.
Vasile Costachi, 1679 iulie 10.
Grigore Ghenghea, 1680 ian. 9—1683 oct.
12.
Alexandru Ramandi (fost mare postelnic),
1684 apr. 9—1685 febr.
Ionașco Balș, 1685 mart. 1—ante 1685 aug.
25.
Ion Racoviță (fost mare paharnic), 1685
aug. 25.

Alexandru Ramandi, 1685 dec.—1686 ian. 4.
Ion Racoviță, 1686 iunie 28.
Ionașco Balș, 1687 nov. 30—1689 aug. 22.
Velicico Costin (fost hatman), 1689 sept.
 —1691 aug. 24.
Andronic Cerchez, 1692 apr. 15—iun. 13.

Nicolae Donici (fost mare clucer), 1693
 iulie—1695 ian.
Mitrea Apostol (fost mare căpitan), 1695
 dec. 8—1700 sept. 14.
Pavel Ciocirlan (fost mare paharnic), 1700
 sept. 15—1703 mai 22.

HATMANI ȘI PIRCĂLABI DE SUCEAVA

PORTARI DE SUCEAVA

Oană, 1436 aug. 24 (nu e în sfat).
Oană (Vană), 1438 mart. 5—1443 nov. 29,
 1448 iulie 15—oct. 10.
Șendrea (cumnatul lui Ștefan cel Mare),
 1479 apr. 29—1481 apr. 20.
Luca Arbore, 1486 sept. 14—1523 mart. 15.

Petrică (fost pirc. Roman), 1523 mart. 15.
Barbovșchi (Onofrei) (fost pirc.), 1525
 febr. 12—<1530> apr. 23.
Mihu (fost pirc. Hotin), 1530 mart. 11—
 1540 nov. 30.

HATMANI ȘI PORTARI

Petre Vartic, 1541 mart. 11—1548 apr. 5.
Negrilă (Simion), 1548 apr. 12—mai 5.
Ion Sturzevici (Sturza) (fost pirc. Hotin),
 1550 mart. 12—1552 mai 14.
Simion (Negrilă) <1552>—1553 sept. 21.
Dan (fost mare vistier), 1554 mart. 1—1555
 mai 12.
Dumitru (fost mare paharnic), 1558 mart.
 15—1562.
Ștefan Tomșa (?), 1562—1563 (viitorul
 domn).
Barnovșchi (Toma), 1563—1563 iun. 17.
Vasile (Bălțatul ?), 1569 mart. 11—1571.
Dinga (fost pirc.), <1571—1572>.
Girle, 1572 dec. 13—1574 mart. 12.
Ieremia (Cernăușeanul) (fost pirc. Orhei),
 1574 mart. 27—mai 13.
Slăvilă, 1575 mart. 5—1578 febr. 22.
Burlă, 1577 dec. 26.
Gheanghea (Grigore) (fost vornic), 1578
 apr. 3—iul. 4.
Balica (Melentie) (fost mare paharnic),
 1579 apr. 2—1581 aug. 21.
Nicula (fost mare spătar), 1581 dec. 8—
 1582 mart. 8.
Balica (Melentie), 1583 ian. 6—1586 febr.
 26.
Andrei (Corcodel) (fost pirc.), 1586 apr.
 11—1589 aug. 24 (vezi și Țara Rom.).
*Gheorghe (nepotul lui P. Șchiopul) (fost
 pirc.)*, 1590 ian. 28—1591 iun. 16.
Andrei Corcodel, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Ivan (Norocea) (fost mare vornic), 1593
 mart. 12—apr. 20.
Ștefan Răzvan (fost agă), 1594 mart. 28—
 1595 apr. (apoi domn).

Simion Movilă (fost paharnic), 1597 ian.
 22—1600 apr. 8 (apoi domn în Țara
 Rom.).
Udrea (Băleanu), 1600 mai—iul. 23 (al lui
 Mihai Viteazul) (vezi și Țara Rom.).
Văscan Orăș (fost staroste), 1601 febr. 3—
 1607 iul. 17.
Isac Balica (fost mare vistier), 1609 ian.
 23—sept. 26.
Văscan Orăș, 1609 oct. 25.
Isac Balica, 1609 nov. 17—1611 dec. 1.
Stavrinovs (Eronim) (grec), 1612 mai 3.
*Beldiman (Nichifor) (fost vornic de poar-
 tă)*, 1612 oct. 8—1613 mart. 31.
Sturza (fost postelnic), 1614 febr. 9—1615
 aug. 1.
Grigore Ciolpan (fost mare comis), 1615
 sept. 20—oct. 25.
Mihu (Miho) Racotă, 1616 oct. 13—1618
 mai 15 (vezi și Țara Rom.).
Const. Roșca (fost pirc.), 1618 dec. 17.
Bernard (Borisi) (fost mare postelnic), 1619
 iul. 5.
Vasile Șeptilici (fost mare vătaf), <1620>
 mai 5—1620 dec. 30.
Dumitru Duca (grec), <1620 sept.—1621
 aug.>—1621 mart. 30.
Miron Barnovșchi (fost pirc.), 1622 mart.
 —1625 dec. 20.
Vasile Șeptilici, 1627 ian. 16.
Nicoară (Nicatoră) (fost mare vornic),
 1627 mart. 7—1629 aug. 9.
Bartolomeu Minetti, 1629 oct. 26.
Lupu (Coci) (fost mare vistier), 1629 nov.
 12—1630 apr. 15.
Moscul, 1631 mart. 21—aug. 6.

Savin Prăjescu (fost *pir.*), 1631 aug. 23—1632 ian. 7.
Iurașco Bașotă (fost *pir.*), 1632 apr. 29—1633 mart. 2.
Costin (fost mare postelnic), 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Gavril Coci (frate cu Vasile Lupu), 1634 mai 13—1651 mai 28.
Gheorghe Coci (frate cu Vasile Lupu) (fost mare paharnic), 1651 sept. 22—1652 oct. 16.
Vasile Ștefan — *Ceaurul* (frate cu Gheorghe Ștefan), 1654 mart. 11—1658 febr. 27.
Grigore Hăbășescu (fost *serdar*), 1658 aug. 6—1659 mai 25.
Ilie Șeptilici (fost mare vornic), 1659 iun. 27—1661 sept. 9¹.
Nicolae Racoviță (fost mare postelnic), 1661 oct. 6—1671 mai 6.

Alexandru Buhuș (fost *serdar*), 1671 nov. 20—1677 mart. 29.
Grigore Hăbășescu (fost mare vornic), 1673 iun. 11—20.
Gavril Costachi (fost mare vornic), 1677 iul. 1—ante 1678 apr. 20.
Alex. Buhuș, 1678 apr. 20—1684 febr.
Zosin Bașotă (fost mare șetrar), 1684 mart. —1685 mai 24.
Velicico Costin (fost mare spătar), 1685 iun.—1689 aug. 22.
Lupu Bogdan (fost mare spătar), 1689 sept.—1693 apr.
Nicolae Costin (fost logofăt III), 1693 dec. 5—1695 sept. 15.
Antiohie Jora (fost mare paharnic), 1695 sept.—dec.
Lupu Bogdan, 1695 dec. 8—1700 sept. 14.
Nicolae Costin, 1700 sept. 15—1703 mai 22.

PÎRCĂLABI DE CETATEA ALBĂ

Iurghici, 1443 mart. 6—mai 30.
Petru, 1449 mai 26.
Stanciu (fost *pir. de Hotin*), 1453 ian. 26—1456 iun. 13 (apare apoi în sfat și fără titlu, 1459 ian. 13—1479 mai 24).
Vlaicu (unchiul lui Ștefan cel Mare), 1457 sept. 8—1460 dec. 5.
Manoil (fost *pir. de Hotin*), 1459 ian. 3.
Stanciu, 1466 iun. 11—iul. 9.
Zbiarea (fost stolnic), 1466 iun. 11—1467 ian. 1.
Stanciu, 1467 sept. 11—1470 nov. 26.
Zbiarea, 1467 sept. 11—1470 nov. 26 (apare apoi în sfat fără titlu pînă la 1489 mart. 14).

Bîlco (Belco) (fost *pir. Chilia*), 1470 mai 28—1474 aug. 26.
Mîrza, fiul lui Stanciu, 1470 nov. 26.
Luca (fost stolnic), 1471 aug. 13—1476 mai 22.
Herman (Hărman), 1475 apr. 14—1481 febr. 1 (apare apoi fără titlu sau *pir.* în sfat pînă la 1499 sept. 18).
Duma (fost *pir. de Hotin*), 1478 febr. 11—1480 sept. 17 (apare apoi ca *pir.* de Orhei, 1481 febr. 1—1484 mai 29 și *pir.* pînă la 1502 mart. 14).
Gherman, 1481 febr. 1—1484 iun. 8.
Oană, 1481 febr. 1—1484 iun. 8.

PÎRCĂLABI DE CHILIA

Pîrcălab de Chilia (nenumit), 1446 febr. 19.
Isaia (fost *pir. de Neamț*), 1465 apr. 11—1467 oct. 2.
Ion Bucium, 1465 apr. 11—1466 iul. 9.
Buhtea, 1466 aug. 28—1468 sept. 24 (apare în sfat și fără titlu, 1458 sept. 5—1466 și 1470 febr. 8—1476 mai 22).
Bîlco, 1468 sept. 24.
Goian (fost *pir. de Hotin*), 1468 oct. 2—1470 nov. 26.

Pașco, 1469 oct. 20—1470 iul. 18.
Bîlco, 1469 oct. 20—1470 nov. 26.
Oană, 1470 nov. 26.
Neagu (fost *comis*), 1471 aug. 13—1478 febr. 11 (apare apoi fără titlu în sfat pînă la 1490 mart. 17).
Ivașco, 1471 aug. 13—1478 febr. 11.
Șandru Bora, 1479 mart. 4—sept. 20.
Maxim, <1479—1480> mart. 15—1484 iun. 8.
Ivașco, 1480 mai 27—1484 iun. 8.

¹ În aceeași perioadă apare uneori în sfat și Dima portar de Suceava.

PÎRCĂLABI DE HOTIN

- Manoil (cel Mare)*, 1438 iun. 20—1458 nov. 11 (apare și fără titlu în sfat între 1436 mai 23—1467 ian. 10).
- Goian (fost vornic)*, 1464 apr. 28—1467 ian. 1.
- Vlaicu (fost pîrc. Cet. Albă)*, 1467 sept. 11—1476 mai 22 (apare apoi fără titlu sau ca pîrc.).
- Duma, fiul lui Vlaicu*, 1469 oct. 20—1473 dec. 9.
- Șteful*, 1479 mart. 9—1491 febr. 26 (apare apoi fără titlu, 1492 ian.—1508 dec. 15).
- Ion*, 1487 mart. 5—mart. 8.
- Mușat*, 1491 mart.—1493 nov. 4.
- Duma (Brudur ?)*, 1492 oct. 10.
- Pucea*, 1493 nov. 4—1494 mart. 11.
- Toader*, 1493 oct. 26—1508 dec. 15.
- Duma Brudur*, 1496 ian. 24—1497 mart. 20 (apare apoi ca pîrc. în sfat, 1498 sept. 24—1502 mart. 14).
- Negriță*, 1498 sept. 24—1508 dec. 15 (apare apoi fără titlu în sfat, 1513 mart. 5—1529 apr. 29).
- Dan Bolea*, 1510 febr. 7—1513 mart. 7.
- Grincovici (Hrincovici) (fost clucer)*, 1510 febr. 7—1523 mart. 25. (apare apoi fără titlu în sfat, 1524 apr. 10—1528 apr. 8).
- Talabă*, 1515 apr. 20—1523 mart. 25 (apare apoi fără titlu în sfat, 1524 apr. 10—1529 apr. 29).
- Toader*, 1523 mart. 25.
- Barnovschi (Onofrei)*, 1524 apr. 10.
- Vlad*, 1524 apr. 10—1537 apr. 30 (apare apoi fără titlu în sfat, 1540 mart. 7—nov. 30).
- Mihu*, 1527 mart. 3—1529 apr. 29.
- Ion Ștircea*, 1528 apr. 8.
- Toader (fratele lui Petru Rareș)*, <1530> apr. 23—1537 apr. 30.
- Vlad*, 1535 apr. 4.
- Popescu (fost mare paharnic)*, 1540 mart. 7—nov. 30.
- Șeptilici (Andreica)*, 1540 mart. 7—nov. 30.
- Nicoară Hira (fost cămăraș)*, 1541 mart. 11—1544—1545.
- Petre Circ*, ante 1545 sept. 17 (apare apoi fără titlu pînă la 1560 mai 19).
- Sturza (Ion) (fost mare postelnic)*, 1545 sept. 17—1548 mai 5.
- Moghilă (Gavril)*, 1545 sept. 17—1546 mart. 1.
- Borcea (fost mare vornic)*, 1546 mart. 17—apr. 2.
- Moghilă (Gavril)*, 1546 apr. 4—8.
- Borcea*, 1546 apr. 6, apr. 14—16 (apare concomitent ca vornic și pîrc.).
- Moghilă (Gavril)*, 1546 apr. 21—<1549> apr. 3.
- Hirbor (Maxim) (fost mare postelnic)*, 1550 mart. 12—1551 mart. 21.
- Cozma Ghenghea (fost pîrc. Roman)*, 1551 mart. 21.
- Dančiu Huru (fost pîrc. Neamț)*, <1551> apr. 28 (apare apoi fără titlu în sfat, 1552 mart. 28—mai 14).
- Iosif Veveriță*, 1552 mart. 28—mai 14.
- Ion Hirovici (Hira)*, 1552 mart. 28—1555 mai 12.
- Spancioc (?)*, 1552 apr. 28.
- Neagoe (fost pîrc. Neamț)*, 1553 nov. 21—1560 aug. 20.
- Movilă (Moghilă) (Vascan)*, 1558 mart. 15—1560 aug. 20.
- Pisoschi*, 1561—1562.
- Avram (Banilovschi ?)*, 1562—1563 iun. 17.
- Matiaș Ștircea (fost spătar)*, 1563—1563 iun. 17.
- Sava (Capotă ?)*, 1569 mart. 11—mai 15.
- Turcea*, 1569 mart. 11—1570 iun. 27.
- Gavril (fost mare postelnic ?)*, 1569 mai 20.
- Sava (Capotă ?)*, 1569 mai 24—1570 iul. 25.
- Dinga (fost mare postelnic)*, 1570 iun. 30—iul. 25.
- Cozma Murgu*, 1572 dec. 13—dec. 28 (apare și fără titlu în sfat, 1569 mart. 11—1570 iul. 25 și 1574 mart. 12—mai 10).
- Înțelept Huru (socrul lui Ioan Vodă)*, 1572 dec. 13—1574 mai 13.
- Ion Caraghiuzeal (fost mare postelnic)*, 1573 febr. 17—mai 13.
- Cîrstea (fost pîrc. Neamț ?)*, 1575 mart. 5—mai 2.
- Andronic*, 1575 mart. 5—1578 febr. 22.
- Gavril*, 1575 iun. 15—1578 febr. 22.
- Vartic (Iurașco) (fost mare postelnic)*, 1578 apr. 18—1579 sept. 21.
- Gheorghe*, 1578 apr. 18—iul. 4.
- Ion*, 1579 mai 28—sept. 21.
- Toader*, 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
- Gheorghe*, 1580 mart. 20—1581 mai 8.
- Petrea (Solacu)*, 1581 aug. 21—1582 mart. 8.
- Gavril*, 1581 oct. 28, 1583 ian. 6—1584 mart. 20.
- Nicola (fost hatman)*, 1583 mart. 14—mai 15.

- Andrei (Corcodei) (fost logofăt III)*, 1584 ian. 14—1585 apr. 8.
Iurașco (Vartic), 1584 mart. 20—1585 apr. 8.
Bucium (Condrea) (fost pîrc. Neamț), 1585 sept. 3—1586 sept. 7.
Gheorghe, 1585 sept. 15—1589 aug. 24.
Cocorea (Grigore), 1587 ian. 3—1588 dec. 30.
Frîncescu, 1588 sept. 2.
Zotu (Țigara), 1589 apr. 24—aug. 24.
Cocorea (Grigore), 1589 apr. 25.
Frîncescu, 1589 sept. 2.
Gheorghe, 1589 sept. 2.
Cocorea (Grigore), 1590 ian. 28.
Bîrlădeanu (Zaharia) (fost mare spătar), 1590 ian. 28.
Gheorghe, 1591 mart. 16—iun. 16.
Zotu (Țigara), 1591 mart. 16.
Gavrilaș (Gavril), 1591 apr. 25—30.
Durac, 1591 iun. 16.
Molodeț, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Jora, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Danciul, 1593 mart. 12—apr. 20.
Ioan, 1594 mart. 28—mai 4.
Oprea, 1594 mart. 28—mai 4.
Rîzan, 1594 dec. 8.
Gheorghe (Izlozeanu, Lozonschi), 1597 mart. 3—1610 dec. 21.
Eremia (Nădăbaico ?), 1612 sept. 13—1613 mart. 30.
Dumitru Goia (fost aprod), 1612 oct. 8—1614 mart. 26.
Mihalcea, 1614 febr. 9.
Șința, 1614 oct. 18—1615 apr. 6.
Todica, 1615 mart. 18—mai 12.
Petrea, 1615 mai 12.
Iacomii, 1616 nov. 15—1617 apr. 20.
Ionașco, 1616 nov. 15—1617 apr. 20.
Nicula, 1617 mai 12—1618 dec. 17.
Constantin Roșca (fost mare vistier), 1617 mai 12—1618 apr. 15.
Tudor (Tuduri), 1618 dec. 17, 1619 apr. 13.
Bolea (Naum), <1619 apr.—1620 sept.>
Pătrașco Ciogolea (fost logofăt), 1619 nov. 5.
Constantin Roșca (fost hatman), 1620 apr. 3—apr. 13.
Iamandi (Amadi) (grec), 1620 apr. 12.
Naum Bolea, 1620 apr. 13.
Iamandi, 1620 apr. 13.
Anibal, 1620 apr. 13.
Barnovschi (Miron), <1620 sept.—1621 aug.>—1621 mart. 30.
Luchian, <1620 sept.—1621 aug.>—1621 mart. 13.
Gorgan, 1621 mart. 20—30.
Ignat Ciogolea, 1622 mart.—sept. 5.
Alexa Mustață, 1622 mart.—sept. 5.
Iurașco Dracea, 1622 oct. 26.
Drăgan (Mihail) Tăutu, 1623 febr. 14—apr. 2.
Iurașco Dracea, 1623 febr. 14—iun. 25.
Mihail Tăutu, 1623 apr. 6—iun. 25.
Tudor, 1624 mart. 15—oct. 24.
Condici, 1624 mart. 25—iul. 22.
 1624 oct. 24—1625 mai 29.
Gihea, 1625 mai 29.
Gavrilaș Mateiaș (fost staroste), 1626 febr. 7—1627 aug. 7.
Gheorghe Jora (fost sluger), 1627 dec. 9—1629 iun. 5.
Tudori, 1629 nov. 12—1631 mai 1.
Malcoei, 1629 nov. 12—1631 mai 1.
Iupu Hăbășescu (fost mare vornic), 1632 apr. 29—mai 28.
Tudori, 1632 iun.—sept. 8.
Condrea (Condi), 1632 iun.—sept. 8.
Malcoei, 1633 ian. 27.
Gavrilașco, 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Constantin Ciogolea, 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Dumitru Buhuș (fost mare vistier), 1635 ian. 24—1637 mart. 10.
Pătrașco Ciogolea (fost logofăt III), 1635 ian. 24—1640 febr. 16.
Toader Petriceico (fost mare jitnicer), 1637 apr. 6—7.
Dumitru Buhuș, 1637 mai 4.
Popescu (Ionașco) (fost pîrc. de Ștefănești), 1638 mart. 14—22.
Constantin Stircea, 1639 mart. 11—1641 ante oct. 25.
Popescu (Ionașco), 1640 mart. 27—1641 aug. 22.
Bălan (fost mare comis), 1642 mart. 15—1644 iul. 7.
Apostol (fost mare medelnicer), 1642 mart. 30—1643 mart. 30.
Trandafir, 1644 mart. 29—1646 mart. 24.
Toader Petriceico (fost mare vornic), 1645 apr. 1—1649 febr. 22.
Pătrașco Ciogolea (fost mare șetrar), 1649 mart. 15.
Ionașco Cuparul (fiul cuparului), 1649 mart. 15—1653 ian. 6.
Constantin Nebojato, 1650 aug. 12.
Constantin (Coste) Moțoc, 1652 febr. 27—apr. 14.
Iane, 1652 apr. 14.
Ionașco Efrincovici, 1653 mart. 14.
Chiriac Sturza, 1656 apr. 2.

Pavel Albotă (fost mare jîtnicer), 1656 iun. 30.
Ion Hăbășescu, 1656 mart. 10—1659 iul. 20.
Miron Costin (fost sluger), 1658 mart. 15, 1659 iul. 21.
Constantin Moțoc (fost mare sluger), 1658 mai 9—1659 mart. 28, 1662 ian. 25—mai 22.
Toderașco Iordache (Cantacuzino), 1660 apr. 20—28.
Miron Ciogolea (fost mare medelnicer), 1660 apr. 20—28.
Miron Costin, 1660 nov. 24—1664 febr. 12.
Prodan Drăgușescu, 1662 febr. 25.
Ion Hăbășescu, 1662 mai 20.
Coste Moțoc (fost mare spătar), 1663 febr. 27—mai 22.
Iancu Costin, 1663 sept. 20.
Hagi Panait, 1664 sept. 4.

Grigore Hăbășescu (fost mare paharnic), 1664 aug. 20—sept. 11.
Pavel Contăș (fost logofăt II), 1664 sept. 4—1665 aug. 3.
Alexandru Buhuș (fost rohmistru), 1666 febr. 24.
Grigore Hăbășescu (fost mare stolnic), 1667 nov. 4.
Constantin (Jora ?), 1667 nov. 4.
Constantin Jora, 1669 mart. 12—iul. 30.
Dumitrașco, 1669 mart. 12—apr. 2.
Alexandru Buhuș (fost mare pitar), 1669 nov. 19.
Prodan Drăgușescu (fost mare șetrar), 1670 mai 16—1671 sept. 20.
Gheorghe Zgarbură, 1672 apr. 29.
Gheorghe Șeptilici, 1671 iun. 17.
Neniul (fost logofăt II), 1671 iun. 17.
Prodan Drăgușescu (fost mare medelnicer), 1680 ian. 9.

PÎRCĂLABI DE NEAMȚ

Ciopeia, 1457 sept. 8.
Isaia (fost postelnic), 1458 apr. 12—1464 nov. 2.
Ion Boureanu (fost comis), 1565 mart. 3—1467 oct. 2.
Albu (fost spătar), 1468 sept. 24—1470 nov. 26.
Cîrstea Arbure, 1471 aug. 13—1476 mai 22.
Dajbog (fost paharnic), 1478 febr. 11—1484 iun. 8 (apare apoi fără titlu în sfat 1486 sept. 14—1491 nov. 2).
Reateș, 1486 sept. 14—1494 mart. 11.
Micotă, 1486 nov. 21—1495 mart. 19.
Duma, 1496 ian.
Eremia (fost postelnic), 1497 ian. 20—1513 mart. 7.
Dragoș, 1498 sept. 24—1507 mai 11.
Frunteș (Ion) (fost stolnic), 1508 febr. 1—dec. 15.
Cozma, 1510 sept. 21—1515 apr. 20 (apare fără titlu în sfat, 1515 dec. 18—1518 apr. 23).
Coste Cîrje (fost stolnic), 1515 dec. 18—1530 aug. 22.
Condrea, 1515 dec. 18—1523 mart. 25.
Scripcă, 1524 apr. 10—1525 sept. 9 (apare apoi fără titlu în sfat, 1528 mart. 15—1540 nov. 30).
Huru (Efrim) (fost mare spătar), 1527 mart. 3—1529 apr. 19.
Liciul (Ion) (fost mare postelnic), 1531 mart. 4—1537 apr. 30.

Danciul (Huru) (fost pirc. Roman), 1530 apr. 23—1537 apr. 30.
Manea, 1540 mart. 7—nov. 30.
Grozav (Nicoară), 1540 mart. 7—nov. 30.
Frățian, 1543—1544.
Danciu Huru, 1545 sept. 17—1551 mart. 21.
Miron, 1545 sept. 17—1548 mai 5.
Neagoe (fost mare stolnic), 1550 mart. 12—apr. 3.
Nicoară (Capotă ?), 1551 mart. 21 (apare apoi în sfat ca pirc. de Iași, 1552 mart. 28—apr. 25).
Ion, <1551> apr. 28—1553 sept. 21.
Nichifor, <1551> apr. 28—1552 mart. 29, apr. 2—mai 14.
Ion al lui Danciu (fost mare vistier), <1553>—1560 aug. 20.
Veisa, 1553 sept. 21—1555 mai 12.
Cîrstea, 1558 mart. 15—1560 aug. 20.
Iațco, 1563.
Seachil, 1563—1563 iun. 17.
Ion al lui Danciu, 1563 mai 14—iun. 17.
Pașco, 1569 mart. 11—1570 iul. 25.
Ion al lui Danciu, 1569 mart. 11—mai 14.
Tudoran, 1569 iul. 6—1570 iul. 25.
Maxin, 1572 dec. 13—1573 mai 10.
Romașco, 1572 dec. 13—1573 mai 10.
Toader, 1574 mart. 12—1575 mai 2.
Dragu, 1575 mart. 5—sept. 15.
Pătrașco, 1575 iun. 16.
Toader, 1575 sept. 15.
Iane, 1576 apr. 17—1578 febr. 22.

- Berheci (Toma)*, 1576 apr. 17—20.
Șteful Golăi, 1576 iul. 16—dec. 5.
Brinze, 1576 iul. 16.
Dragul, 1577 febr. 6.
Șteful Golăi, 1577 mart. 16.
Berheci (Toma), 1578 febr. 22.
Dragul, 1578 apr. 18.
Șteful Golăi, 1578 apr. 18—iul. 4.
Brinza, 1578 iul. 4—1579 sept. 21.
Condrea (Bucium) (fost pîrc. Roman), 1579 apr. 2—apr. 26.
Șteful Golăi, 1579 mai 28—sept. 21.
Nicola, 1580 mart. 20—1581 aug. 21.
Ilea, 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
Goliie (Șteful), 1580 mai 29.
Balica (Melentie), 1581 dec. 8.
Cîrstea, 1583 ian. 6—1584 mart. 2.
Goliie (Șteful), 1583 ian. 6.
Gheorghe, 1583 mart. 14—apr. 12.
Goliie (Șteful), 1583 apr. 12—1584 mart. 20.
Bucium (Condrea) (fost mare vornic), 1584 mart. 20—1585 apr. 8.
Draxin (Ionașco), 1584 oct. 1—1586 apr. 13.
Caraman (Ion), 1585 sept. 15.
Andrei (Corcodel), 1586 ian. 12—mart. 11.
Dragotă (fost mare vîtaf), 1586 mai 22—1587 sept. 6.
Ciolpan (Drăgan) (fost vornic), 1587 ian. 3—apr. 10—16.
Filip, 1587 apr. 8, mai 5.
Luca, 1587 sept. 6.
Gavril, 1588 ian. 21—dec. 20.
Cîrstea, 1588 ian. 28.
Vasile, 1588 mai 11.
Cîrstea, 1588 aug. 20.
Ivan (Norocea), 1589 apr. 24.
Gavril, 1589 apr. 25.
Ivan Norocea, 1589 mai 23—1590 mart. 2.
Cîrstea, 1589 iun. 25—1591 mart. 16.
Dragotă, 1591 mart. 16.
Ivan (Norocea), 1591 apr. 25—30.
Ionașco Draxin, 1591 apr. 25—ante 1592 mart. 7.
Bejan, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Mihalcea, 1593 mart. 12—apr. 10.
Alexa (Mustață ?), 1593 apr. 20.
Vasile (Crăescu ?), 1594 mart. 28—dec. 8.
Ilie, 1594 mart. 28—mai 4.
Dragotă, 1594 dec. 8.
Vasilie (Crăescu ?), 1596 iul. 4.
Golăias, 1597 mart. 3.
Dumitrachi Chiriță (Paleologu), 1597 mart. 3—1598 mai 6 (vezi și Țara Rom.).
Mogîldea (Grigore), 1597 <mai> 29—sept. 19.
Vasile (Crăescu ?), 1598 febr. 20—iul. 22.
Dumitru, 1598 iun. 20—iul. 22.
Dumitrachi (Chiriță Paleologu), <1598> sept. 5—1600 apr. 8.
Ștefan (Prăjescu ?), <1598> sept. 5.
Vasile Crăescu, 1599 mart. 15.
Ștefan Prăjescu, 1599 mart. 25—sept. 5.
Nădăbaico (Pătrașco ?), <1599 sept.—1600 aug.>—1600 apr. 8.
Gheorghe, 1601 iun. 5.
Ionașco (Talpă), 1601 iun. 5.
Vasile (Prăjescu), 1602 iun. 9—23.
Hrisoverghi (Nicolae), 1602 iun. 9.
Gheorghe, 1602 dec. 20—1603 apr. 22.
Ionașco (Talpă), 1602 dec. 10—1603 mart. 15.
Vasile Prăjescu, 1603 apr. 6—15.
Ionașco (Talpă), 1603 apr. 20—dec. 15.
Vasile Prăjescu, 1603 dec. 15—1604 ian. 5.
Gheorghe, 1604 ian. 5—1607 iul. 17.
Ionașco (Talpă), 1604 mart. 27—1607 iul. 17.
Vasilie (Prăjescu ?), 1605 febr. 4.
Lupu, 1609 febr. 4.
Grigore (Mogîldea ?), 1609 febr. 4.
 1609 mart. 28.
Stanislav, 1609 apr. 4.
Vicol, 1609 apr. 4.
Grigore Mogîldea, 1609 mai 1—iul. 28.
Stanislav, 1609 iul. 28—aug. 21.
Vicol, 1609 aug. 4—1610 dec. 21.
Apostolache (fost mare comîs), 1610 oct.—dec. 21.
Vasile, 1613 ian. 24—mart. 30.
Gheorghe (Roșca ?), 1613 mart. 30—1614 febr. 9.
Stavrinos (Eronim) (grec), 1614 febr. 9.
Radu, 1615 mart. 18—mai 12.
Gheorghe (Roșca ?), 1616 nov. 15.
Grigore Ciolpan (fost hatman), 1616 nov. 15—1617 apr. 20.
Vasile, 1617 ian. 9.
Nădăbaico (Pătrașco ?), 1617 febr. 1.
Gheorghe (Roșca ?), 1617 mart. 2—1618 ian. 30.
Nădăbaico (Pătrașco ?), 1617 mai 18.
Mihăilescu, 1618 ian. 30.
Stahie, 1618 mart. 12.
Gheorghe (Roșca ?), 1618 mart. 24.
Dumitru Goia (fost mare postelnic), 1618 mart. 24—dec. 17.
Bălaci, 1618 dec. 17.
 1620 apr. 12—13.
Nicolachi (Ralli) (fost mare stolnic), <1620 sept.—1621 aug.>—1622 sept. 4.
Gheorghe (Roșca) (fost mare spătar), 1621 ian. 18—mart. 27.
 1621 mart. 27—1622 mart.

- Ionașcu Peicu*, 1622 apr. 1—1623 iun. 25.
Simion Gheuca (fost mare comis), 1622 sept. 5.
Dumitru, 1623 mart. 7—apr. 2.
 1623 apr. 6—12.
Iurașco Bașotă (fost diac), 1624 mart. 24.
Constantin Celebi (grec), 1624 mart. 25—27.
 1624 mart. 26—apr. 25.
Trufanda (grec, fost mare postelnic), 1624 iul. 22—oct. 24 (vezi și *Tara Rom.*).
 1624 oct. 24—1625 mai 29.
Gheorghe (Costeanu, Arapu), 1627 mart. 1—1628 apr. 20.
Lupu Hăbășescu (fost mare vornic), 1628 nov. 24—1629 iun. 5.
Iurașco Bașotă, 1629 nov. 12—1630 apr. 15.
Gheorghe (Costeanu) (fost mare sluger), 1631 ian. 7.
Bălaci (Balica ?), 1631 mart. 21—mai 1.
Savin Prăjescu, 1631 mart. 23.
Dumitrașco Șoldan (fost stolnic II), 1631 mart. 23.
 1632 iul. 8—aug. 9.
Constantin Celebi, 1632 sept. 8.
Savin Prăjescu (fost pirc. Roman), 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Lamba (grec), ante 1634 ian. 25.
Furtuna (Mihail) (fost mare postelnic), 1635 ian. 25—mart. 23 (vezi și *Tara Rom.*).
 1635 mart. 10.
Ionașco, 1635 mart. 24—26.
Iurașco Bașotă, 1635 mart. 24—27.
Nicolachi (Ralli) (fost mare stolnic), 1635 mart. 27—apr. 12.
 1636 mart. 20—30.
Mihail Furtună (fost pirc. de Roman), 1636 apr. 5.
 1636 apr. 13—1637 apr. 6.
Zamfirachi, 1637 apr. 7.
Grama (fost mare jîtnicer), 1638 mart. 15—22.
Dumitru, 1638 mart. 15—1639 apr. 12.
Ghinea, 1639 apr. 8—apr. 10.
 1639 apr. 12.
Pătrașco (Boul?), 1640 mart. 27—1642 apr. 5.
Savin Prăjescu (fost mare vornic), 1641 apr. 11—1642 apr. 7.
Dumitru Buhuș, 1641 apr. 13.
Miron Ciogolea, 1641 dec. 13.
Mihail Furtună, 1643 ian. 4—1644 apr. 8.
Lambrino (grec), 1644 mart. 29.
Damaschin, 1644 apr. 18—1648 aug. 20.
Mihail Furtună, 1646 mart. 24.
Ștefan Boul, 1648 mart. 31—1649 9, 1650 aug. 12.
Nicolae Mogildea, 1649 febr. 22—aug. 9.
Boful (Eftimie), 1650 aug. 12, 1651 mart. 25—1652 apr. 14.
Miron Ciogolea, 1651 mart. 25—1652 apr. 14.
Epifanie, 1656 febr. 10.
Constantin Bantăș (fost căpitan), 1656 febr. 10—dec. 4.
Bogza, 1657 apr. 5.
Eftimie Boful, 1659 febr. 25.
Andreiaș (Ciogolea ?), 1659 mart. 28.
Nicolae Buhuș (fost mare medelnicer), 1660 apr. 20—mai 11.
Ilie Arapu, 1660 apr. 20—mai 19.
Eftimie Boful, 1660 sept. 1—1661 iun. 13.
Vasile Gilcă, 1661 aug. 20—1662 iun. 7.
Drăgan, ante 1662 febr. 18.
Ionașco Tălmaci (fost comis), 1662 iun. 6—1663 oct. 20.
Ștefan Boul, 1663 ian. 4.
Toader Palade (fost agă), 1664 iul. 7.
Constantin Bantăș, 1665 mai 22—ante 1667 iul. 8.
Dumitrașco, 1665 sept. 4.
Andrei Ciogolea, 1667 mart. 10.
Constantin Buhuș (probabil Bantăș), 1667 nov. 4.
Stan, 1667 nov. 4.
Andrieș (Ciogolea ?), 1668 febr. 9.
Irimia Ciocirlie, 1668 febr. 9—1670 iul. 23.
Constantin Arapu, 1669 apr. 2—1670 iul. 23.
Dumitrașco Nichiștea, 1681 mai 12—nov. 16.
Grigore Cîrlig, 1684 apr. 20.
Chiriac, 1684 apr. 20.
Nicolae Hăbășescu, ante 1686 iun. 17.
Grigore (fost armaș), 1686 iun. 17.
Zosin Bașotă (fost hatman), 1689 ian. 10—oct. 6.
Grigore mare căpitan, 1693 sept. 4.

PIRCĂLABI DE ROMAN (CETATEA NOUĂ)

- Oancea (Oanță)*, 1460 sept. 15—1469 iun. 5.
Fete Gotă, 1470 febr. 8—1474 aug. 26 (a-pare și fără titlu în sfat, 1469 febr. 9—1484 mai 29).
Belco (Vilcea), 1475 apr. 14—1476 mai 22.
Dragoș (Boul), 1478 febr. 11—1483 febr. 18.
Micotă, 1483 apr. 12—1484 iun. 8.
Ion Secară, 1486 sept. 14—1492 mart. 17.

- Șandru (fost comis)*, 1492 oct. 10—1508 dec. 15 (apare apoi în sfat fără titlu, 1510 febr. 7—1520 oct. 6).
Isac, 1510 ian. 22.
Vascan (Vasco), 1510 sept. 21 (apare și fără titlu în sfat, 1518 ian. 28—1522 iul. 12).
Petrică (fost paharnic), 1513 mart. 5—1523 ian. 8.
Toader (Bubuiog), 1516 dec. 10—1523 mart. 25.
Grozav (Nicoară) (fost vornic), 1524 apr. 10—1529 mart. 5.
Danciul (Huru), 1527 mart. 3—1529 apr. 29.
Zbiarea (fost stolnic), 1529 mart. 9—1534 mart. 24.
Ion, <1530> apr. 23—1531 mart. 26.
Crăciun, 1532 febr. 27—1537 apr. 30.
Toader, 1535 mart. 2—1537 apr. 30.
Ungurul, 1540 mart. 7—nov. 30.
Mateias, 1540 mart. 7—iun. 13.
Iane, 1540 nov. 30.
Șandru, 1545 sept. 17—1546 iun. 10.
Timpa, 1545 sept. 17—1546 iul.
Iașco, 1547 apr. 1—1551 mart. 21.
Cozma Ghenghea (fost pirc. Orhei), 1547 apr. 1—1550 mart. 12 (apare apoi fără titlu în sfat, 1551 apr. 28—1552 mai 14).
Ion al lui Petrică, 1551 mart. 21—1552 mai 14.
Iancu, <1551> apr. 28.
Iașco, 1552 mart. 28—mai 14.
Ștefan, 1553.
Veveriță (fost postelnic), 1553 sept. 21—1555 mai 12.
Văscan (Popescu), 1553 sept. 21—1560 mai 19.
Spancioc (Drăghici), 1558 mart. 15—1559 apr. 14 (apare înainte în sfat ca pirc. de Iași, 1552 apr. 29—mai 5).
Andreico, 1560 mart. 13—1563 iun. 17.
Toader, 1560 aug. 20.
Nicoară (Liciul?), 1563—1563 iun. 17.
Costea, 1569 mart. 11—1570 iul. 25.
Poroseci, 1569 mart. 11—1570 iul. 25.
Toader, 1572 dec. 13—1573 mart. 10.
Țopa, 1572 dec. 13—1573 mai 10.
Ion Caraghiuzeul (fost pirc. Hotin), 1574 mart. 12—mai 13.
Berheci (Toma) (fost logofăt), 1575 mart. 5.
Burciu, 1575 mart. 5—sept. 15.
Vitolt, 1575 mart. 23—30.
Toader, 1575 mai 2.
Berheci (Toma), 1575 iun. 16—sept. 15.
Petri, 1576 apr. 17—20.
Brinză, 1576 apr. 17—20.
Murgul, 1576 iul. 16.
Sava, 1576 iul. 16.
Condrea (Bucium) (fost pirc. Orhei), 1576 nov. 8.
Brinză, 1576 nov. 8—1578 febr. 22.
Petru, 1576 dec. 5.
Condrea (Bucium), 1577 febr. 6.
Petre, 1577 mart. 16—1578 febr. 22.
Murgu, 1578 apr. 18—1579 apr. 26.
Sina, 1578 apr. 18.
Sava, 1578 iul. 4.
Șteful Golie, 1579 apr. 2—26.
Murgu, 1579 apr. 2—sept. 21.
Vascan Golăie, 1579 mai 28.
Petre, 1579 mai 28.
Condrea (Bucium) (fost pirc. Neamț), 1579 iun. 1.
Vascan Golie, 1579 aug. 19—sept. 1.
Goldiaș (Vascan?), 1579 sept. 21.
Ilea, 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
Giurgea (Jurj), 1580 mart. 20—<iun.>.
Malcoci, 1581 febr. 20.
Giurgea, 1581 apr. 4—1582 mart. 8.
Nicula, 1583 ian. 6—1584 mart. 20.
Toma, 1583 ian. 6—aug. 6.
David, 1584 ian. 14—aug. 30.
Petrea, 1584 mart. 20.
Nicula, 1584 apr. 8.
Petrea, 1584 apr. 13—mai 30.
Iuca, 1584 oct. 1—1587 mai 5.
Gheorghe, 1584 oct. 1—1585 apr. 8.
Miron, 1585 sept. 15—1587 ian. 3.
Bejan, 1587 febr. 26—1588 dec. 20.
David, 1587 sept. 6—1588 dec. 20.
Petrea, 1589 apr. 24.
Ionașco, 1589 apr. 24.
David, 1589 apr. 25—aug. 22.
Bejan, 1589 apr. 25.
Petrea, 1589 mai 23—aug. 24.
Bejan, 1589 aug. 24—1591 mart. 16.
David, 1590 mart. 2.
Ivan (Noroc), 1591 mart. 16.
Ionașco, 1591 apr. 25—30.
Andreica, 1591 apr. 25—iun. 15.
Ion, 1591 iun. 16.
Onciul, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Ionașco, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Pantelei, 1593 mart. 12—apr. 20.
Toma, 1593 mart. 12—16.
Pătru, 1594 mart. 20.
Toma, 1594 mart. 28.
Condrea, 1594 dec. 8.
Grigore Veveriță, 1597 mart. 3.
Ciocirlie, 1597 mart. 3.
Toader (Veveriță?), 1597 <mai> 29—sept. 19.
Gheorghe, 1597 <mai> 29—sept. 19.
Vasile (Crăescu?), 1597 dec. 22.

- Nicoară (Prăjescu ?)*, 1597 dec. 22.
Drăgan Ciolpan, 1598 febr. 20.
Toader (Veveriță ?), 1598 febr. 20—sept. 5.
Gheorghe, 1598 febr. 28.
Drăgan Ciolpan, 1598 mart. 14—mai 1.
Gheorghe, 1598 mai 3—iun. 20.
Drăgan Ciolpan, 1598 iul. 22—1599 sept. 5.
Manole, 1599 mart. 15.
Veveriță (Toader ?), 1599 mart. 15.
Toader (Veveriță), 1599 mart. 25—sept. 5.
Veveriță (Toader sau Grigore ?), <1599 sept.—1600 aug.>—1600 apr. 8.
Ciocirlie, <1599 sept.—1600 aug.>—1600 apr. 8.
Manole, 1601 iun. 5.
Avram Rodna, 1601 iun. 5.
Veveriță (Toader sau Grigore ?), 1602 iun. 9—23.
Ciocirlie, 1602 iun. 9.
Lupu Coarțeș, 1602 iun. 23.
Dumitrașco, 1602 iul. 7.
Cirstea, 1602 dec. 20—1603 mart. 15.
Manole, 1602 dec. 20—1603 mart. 15.
Ciocirlie, 1603 apr. 6.
Nicoară (Prăjescu), 1603 apr. 6—22.
Cirstea, 1603 apr. 15.
Manole, 1603 dec. 15.
Ciocirlie, 1604 ian. 5.
Grigore (Veveriță), 1604 ian. 5, mai 16.
Manole, <1604> mart. 4—1605 apr. 20.
Avram Rodna, <1604> mart. 4—27, 1605 febr. 24—iun. 1.
 1605 iun. 1—iul. 6.
Manole, 1606 ian. 12—mart. 26.
Cirstea, 1606 ian. 12—1607 mart. 10.
Avram Rodna, 1606 mart. 30.
Manole, 1606 mai 12—sept. 22.
Udrea, 1606 nov. 18.
 1607 mart. 10.
Manole, 1609 febr. 4—1610 oct.
Ionașco Leca, 1609 febr. 4—aug. 4.
 1609 aug. 16—21.
Vasile Crăescu, 1610 dec. 21.
Dumitru, <1612> aug. 24—1613 mart. 30.
Diamandi, 1613 mart. 30—1614 febr. 9 (vezi și Țara Rom.).
Cehan (Ionașco ?), 1614 febr. 9.
Avram Rodna, 1614 oct. 18.
 1615 mart. 18—mai 12.
Manole, 1616 nov. 15.
Duca (Dimitrie ?), 1616 nov. 15.
Lupu Dragotă (fost vornic de poartă), 1617 febr. 1—apr. 15.
Ghica, 1617 febr. 1.
Manole, 1617 mart. 2—30.
Duca (Dimitrie ?), 1617 mart. 2—1618 ian. 30.
Manole, 1618 mart. 14—30.
 1618 mart. 14—apr. 2.
Nanul, 1618 apr. 2.
Manole, 1618 apr. 2.
Stafi, 1618 apr. 15.
Pătrașco, 1618 dec. 17.
Gavril, 1620 apr. 3—13.
Gheorghe, 1620 apr. 3—13.
Dediul, <1620 sept.—1621 aug.>—1621 mart. 13.
Pătrașco, 1621 mart. 20—25.
Punait, 1622 mart.—sept. 5.
Calcea (Calfa ?), 1622 apr. 1—sept. 5.
Vasile Bucium, 1623 febr. 14—apr. 2.
Curt (Celebi), 1623 apr. 6.
Metodie, 1623 apr. 6.
Vasile Bucium, 1623 apr. 8—iun. 25.
Enea, 1624 mart. 24.
Malcoci, 1624 mart. 25.
 1624 mart. 26—iul. 22.
Gorgan, 1624 oct. 24.
 1625 mai 29.
Savin Prăjescu (fost sluger), 1627 mart. 1—mai 22.
Ștefan Blendea, 1627 mart. 1—1628 apr. 20.
Nicolachi (Ralli) (fost mare stolnic), 1629 apr. 28—iun. 5.
Malcoci, 1629 iun. 5.
Radu, 1629 nov. 12—1630 apr. 15.
 1630 mart. 24, 1631 mart. 22.
Dumitru, 1631 mart. 23.
Pană, 1631 mai 1.
Savin Prăjescu (fost pirc. de Neamț), 1631 iun. 3, 1632 sept. 8.
 1631 iulie 8, aug. 9.
Iurașco Basotă (fost hatman), 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Pătrașco Boldescu (fost pirc. de Bacău), 1635 ian. 24.
Gavril Onciul, 1635 mart. 10—mart. 27.
Mihai Furtună (fost pirc. de Neamț), 1635 mart. 27.
Epifanie, 1635 apr. 12.
Pătrașco Boldescu, 1635 aug. 13—1636 apr. 5.
 1636 mart. 20.
Iordache, 1636 mart. 30—1640 mart. 31.
 1636 apr. 13, 1637 apr. 6, 7.
Gavril Onciul, 1637 mart. 10.
Dumitrașco, 1637 apr. 7.
Urzică, 1640 mart. 31.
Gheorghită, 1641 apr. 11—1642 apr. 7.
Lambrino, 1641 apr. 11—aug. 22.
 1642 mart. 30, 1643 mart. 30.
Tănăsie, 1643—1644 apr. 8.

Damaschin, 1644 mart. 29.
Lambrino, 1644 apr. 18.
 1645 apr. 1.
Gheorghe, 1645 apr. 4—1648 mart. 31.
Pătrașco Boldescu, 1645 aug. 14.
Ștefan, 1645 oct. 8.
Constantin Cantacuzino, 1649 febr. 22—
 mart. 15, 1650 aug. 12.
Alexa, 1651 mart. 25.
Gligorașco, 1651 iul. 20.

Ianache Botezat, 1652 apr. 14.
Alex. Costin (fost staroste), 1655 dec. 8.
Beldiman, 1655 dec. 8.
Goia, 1656 apr. 2.
Andronachi, 1659 mart. 28.
Frincul, 1659 mart. 28.
Andronic (Andronachi), 1660 apr. 20—28.
Deadul, 1665 sept. 4.
Alexandru, 1667 nov. 4.
Iacob, 1667 nov. 4—1669 nov. 19.

MARI POSTELNICI

Stan (și vistier), 1407 mart. 8—1411
 sept. 22.
Stoian, 1412 apr. 3.
Dan, 1414 aug. 2—1424 febr. 16.
Costici (Costea), 1427 oct. 15—1446 ian. 25.
Hodco (al lui Costea), 1428 iul. 8—1429
 sept. 1 (apare în sfat și fără titlu, 1428
 febr. 16—apr. 15 și 1436 mai 23—1438
 iun. 20).
Zancea, 1435 apr. 14.
Stanciul, 1436 mai 23—1443 mart. 6.
Șteful, 1436 iul. 17.
Radu, 1441 iun. 25—1442 aug. 10.
Duma, 1445 apr. 5.
Tador, 1448 febr. 23.
Sirbul, 1448 iul. 15—oct. 10.
Ciopei, 1451 iul. 31.
Petrică (fost spătar ?), 1452 sept. 7—1455
 febr. 8.
Micul, 1454 aug. 25—1456 iun. 30.
Bolbosea, 1456 <mart.—mai>.
Isaia, 1457 sept. 8—1458 febr. 13.
Crasnăș, 1458 oct. 26—1460 dec. 5.
Pașco, 1461 aug. 8—1469 febr. 9.
Iuga, 1469 iun. 5—1476 mai 22.
Gherman, 1478 febr. 11—1480 sept. 17.
Jeremia, 1481 oct. 15—1496 ian. 24.
Dumșa (nepotul lui Ștefan cel Mare),
 1497 ian. 3—1499 nov. 26.
Cozma Șarpe (fost postelnic), 1501 apr.
 25—1523 mart. 15.
Ion Liciul, 1524 apr. 10—1530 aug. 22.
Costea Albotă (fost mare comis), 1531
 mart. 17—1537 apr. 30.
Sturza (Ion), 1540 mart. 7—nov. 30.
Maxim Hirbor, 1545 sept. 17—1548 mai 5.
Veveriță (fost postelnic), 1550 mart. 12
 —1551 mart. 21.
Toader, 1552 mart. 28—mai 14.
Văscan Moghilă, 1553 sept. 21—1555 mai 9.
Grigore Liciulovici (al lui Liciu), 1558
 mart. 15—1559 apr. 14.

Sava (Capotă ?) (fost stolnic), 1560 mart.
 13—mai 19.
Zbierea (Ionașco), 1560 aug. 20.
Bolea (Toader) (fost stolnic), 1563 mai
 mai 14—iun. 17.
Dinga, 1570 mart. 20—apr. 14.
Gheorghe, 1570 iun. 27—iul. 25.
Caraghiuzel (Ion), 1572 dec. 13—dec. 28
 (apare în sfat și fără titlu, 1569 mart.
 11—1570 iul. 25).
Jeremia (Cernăuțeanul), 1573 febr. 17—
 mai 13 (apare apoi în sfat ca pirc. de
 Orhei, 1574 mart. 12—27).
Mălai Pătru (fost mare paharnic), 1574
 mart. 12—mai 13.
Dumitru, 1575 mart. 5—mai 2.
Zbierea (Ionașco), 1575 iun. 2.
Aslan, 1575 iun. 16—1576 apr. 20.
Iurașco Vartic (fost mare paharnic), 1576
 nov. 8—1577 mart. 16.
Brut (Bartolomeu Brutti), 1578 apr. 18—
 iul. 4.
Iani (grec), 1579 apr. 2—sept. 21.
Brut (Bartolomeu Brutti), 1580 mart. 20
 —1591 iun. 16.
Pangratie (grec), 1591 dec. 25.
Oprea (fost mare armaș), 1592 mai 3.
Zota (Țigara ?), 1593 mart. 12—apr. 20.
Enache (Iane), 1594 mart. 28—dec. 8.
Drăgan (fost stolnic), 1597 mart. 3—1600
 mart. 20.
Gligorie (Veveriță ?), 1597 dec. 22—1600
 apr. 8.
Toader Barnovschi (fost mare paharnic),
 1601 iun. 5.
Mihai Trifan, 1602 iun. 9—1603 apr. 20.
Toader Barnovschi, 1604 mai 16—1606
 sept. 22.
Dumitrachi Chiriță (Paleologu) (fost pirc.
Neamț), 1606 oct. 31—1611 dec. 17.
Ianachi Caragea (nepotul lui Scarletos
(Scărlet Grama), 1613 mart. 30—1615
 mai 12.

Bernat (Bernard Borisi), 1616 nov. 15—1618 dec. 17.
 Dumitru Goia (fost mare vornic), 1620 mart. 28—iul. 12.
 Mihalachi, 1621 ian. 18—mart. 30.
 Gheorghe (Catargi), 1622 mart.—1623 iun. 25.
 Trufanda (grec), 1624 mart. 15—mart. 27.
 Mihail Cantacuzino (grec), 1624 apr. 25—1625.
 Gheorghe (Catargi) (grec), 1626 apr. 15.
 Necula Catargi (grec), 1627 mart. 1—mai 22.
 Costin (fost postelnic II), 1627 dec. 9—1629 aug. 9.
 Ivan, 1629 nov. 12—1630 apr. 15.
 Costin, 1631 ian. 7—nov. 30.
 Diamandi (grec), 1632 iul. 8—sept. 8.
 Lupu Prăjescu, <ante 1632 nov. 8>.
 Mihail Fortuna (Furtună) (fost mare comis), 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
 Apostol Catargi (grec) (fost mare vistier), 1635 ian. 24—1643 mart. 30.
 Iorga (văr cu Vasile Lupu), 1644 mai 3—1649 mart. 15.
 Andronachi (Andronic) (grec), 1650 mart. 18—1651 mart. 26 (în același timp este și un Andronic mare stolnic).
 Stamatie (Hadîmbul) (grec), 1652 apr. 14—oct. 16.
 Dumitrașco Cîrnul, 1653.
 Ilie Șepilici (fost postelnic), 1654 mart. 6—1656 mart. 25.
 Ion Prăjescu (fost mare sluger), 1658 mart. 18—iul. 14.

Stamatie (Hiotul) (grec) (fost mare stolnic), 1658 aug. 6—1659 aug. 5.
 Andronic (Andronachi), 1659 dec. 9—1660 iul. 25 (în același timp este și un Andronic pîrc. de Roman).
 Nicolae Racoviță (fost mare spătar), 1660 oct. 5—1661 sept. 8.
 Alexandru Costin (fost mare pitar), 1662 ian. 3—mart. 22.
 Gheorghe Duca (fost vistier II), 1662 apr. 8—iul. 9.
 Stamatie Hiotul (Sacazliul) (grec), 1662 sept. 12—1670 mart. 22.
 Constantin (Ciobanul ?) (fost mare sluger), 1670 iul. 3—1676.
 Alexandru Ramandi (fost mare pitar), 1676 apr. 4—ante 1680 ian. 8.
 Constantin Ciobanul, 1680 ian. 8—1685 aug. 25.
 Alexandru, 1686 iun. 9.
 Constantin Ciobanul, 1687 febr. 20—ante 1688 aug. 20.
 Alexandru, 1688 aug. 20—1690 sept. 20.
 Manolachi Ruset (grec), 1692—1693.
 Panaiotachi Morona (grec), 1693 dec. 8—1695 febr. 1.
 Iorga, 1655 iul. 7—11.
 Lascarachi Ruset (grec), 1695 dec. 8—1696 mai 29 (vezi și Țara Rom.).
 Manolachi Ruset, 1696 mai 11—1697.
 Dumitrașco Caragea, 1698 iul. 29—1699 iul. 17.
 Panaiotachi Morona, 1700 sept. 13—1703.

MARI SPĂTARI

Dieniș, 1434 apr. 24—1435 apr. 11.
 Vlașin, 1435 nov. 25.
 Petru, 1436 mai 5—1446 ian. 25.
 Alexandru (Șandro ?), 1436 mai 23—1439 oct. 20.
 Dieniș (și logofăt), 1437 febr. 7—1447 ian. 14.
 Ioaniș (Ivaniș), 1437 febr. 21—1442 sept. 8.
 Iliaș (fost paharnic ?), 1437 mai 15—1442 febr. 24.
 Albu, 1443 mart. 6—1446 ian. 26.
 Lazea, 1443 apr. 16—aug. 3.
 Șandrea (Șendrică), 1447 ian. 14—1449 sept. 7.
 Hrinea, 1448 iul. 13—oct. 5.
 Albu, 1449 iun. 5—1455 febr. 8.
 Șandro, 1453 sept. 7.
 Duma Micaci, 1454 aug. 25.
 Radu (Gangur), 1455 iul. 2—1456 iun. 30 (apare apoi ca pîrc. de Orhei, 1470 febr. 8—1493 nov. 4 și fără titlu).

Sechiș (Sachiș), 1458 febr. 13—1469 febr. 9.
 Albu (fost spătar), 1458 febr. 13—1467 sept. 11.
 Bodea, 1469 iun. 5—1470 nov. 26.
 Mihai Vrînceanu, 1471 aug. 13—1476 iun. 29.
 Coste, 1478 febr. 11—1482 mai 9.
 Dragoș (Boul) (fost pîrc. Roman), 1483 aug. 14—1484 mai 29.
 Clănău, 1486 sept. 14—1507 mai 11.
 Dan, 1508 febr. 1—dec. 15.
 Hrană, 1513 mart. 5—1523 mart. 25.
 Huru (Efrim), 1524 apr. 10—1525 sept. 9.
 Drăgșan, <1527> mart. 3—1540 nov. 30.
 Iurie, 1545 sept. 17—1550 mart. 12.
 Ion Salce, 1551 mart. 21.
 Mateiaș (Stircea) (fost diac), 1552 mart. 28—mai 14.
 Dumitru Huhulea (fost mare stolnic), 1552 apr. 28.
 Șandrescu, 1553 sept. 21—1555 mai 12.

- Andreica*, 1553 mart. 15—1559 apr. 14.
Moga, 1560 mart. 13—aug. 20.
Drăghici Spancioc (fost pîrc. Roman), 1561—1562.
Gavril, 1563 mai 14—iun. 17.
Toader, 1569 mart. 11—1570 iul. 25.
Grigorie, 1572 dec. 13—1574 mai 13.
Gavril, 1575 mart. 5—1576 apr. 20.
Casin, 1576 nov. 8—dec. 3.
Gavril, 1577 febr. 6.
Ilia, 1577 mart. 16.
Gavril, 1578 febr. 22—iul. 4.
Pojog, 1579 apr. 2—sept. 21.
Nicola (fost stolnic), 1581 iul. 30—aug. 21.
Balica (Melentie), 1581 aug. 25.
Filip, 1581 dec. 8—1582 mart. 8.
Stan, 1583 ian. 6—1584 oct. 1.
Zaharia Birlădeanu, 1584 aug. 30.
Nădăbaico (Drăghici) (fost pîrc. Orhei), 1.85 mart. 30—1586 mai 22.
Birlădeanu (Zaharia) (fost logofăt); 1587 apr. 8—1588 dec. 20.
Nădăbaico (Drăghici), 1588 aug. 20—1591 iun. 16.
Constantin, 1591 dec. 25—1592 mai 3.
Brohnițe, 1594 mart. 28—sept. 3.
Nicoară Bantăș, 1597 mart. 3.
Bosioc, <1599> mai 29—<1604> mart. 4.
Ursu, 1598 febr. 20—28.
Toader Veveriță, 1601 iun. 5—1607 iul. 17.
Ionașco Ghenghea, 1608 aug. 20—1610 dec. 21.
Diamandi (grec), 1613 mart. 30—1615 mai 12.
Vasile Prăjescu (fost pîrc.), 1616 nov. 15—1617 mai 17.
Simion Gheuca (fost mare comis), 1618 dec. 17.
Grigore Ciolpan (fost pîrc.), 1618 ian. 30—1620 apr. 13.
Gheorghe (Roșca), 1619 febr. 9—iun. 14, 1620 apr. 20.
Lupu Dragotă (fost pîrc.), 1621 ian. 18—mai 12.
, 1622 mart.—sept. 5.
Alexa (Mustăț?), 1622 dec. 20—1623 apr. 12.
Simion Gheuca (fost pîrc.), 1623 dec. 26—1624 aug. 14.
Gorgan, 1624 oct. 24—1625 dec. 22.
Lupu Coci (Vasile Lupu) (fost mare comis), 1626 sept. 26—1627 sept. 22.
Savin Prăjescu (fost pîrc.), 1627 nov. 9—1629 iun. 5.
Hrisoscul (grec), 1630 mart. 31—apr. 15.
Pătrașco Boul, 1630 aug. 30—1631 aug. 6.
Enache (Iane) (Cantacuzino ?), 1632 mai 23.
Dumitrașco Șoldan (fost mare stolnic), 1632 iun.—1634 mart. 18.
Grigore Ureche (fost logofăt III), 1634 mai 13—1643 ian. 12.
Iordache Cantacuzino, 1643 iun. 20—1644 sept. 16.
Dumitru Buhuș (fost pîrc.), 1645 mart. 31 ante aug. 5.
Iorga (grec), 1645 oct. 20.
Toader Petriceico (fost pîrc.), 1646 febr. 9—oct. 12.
Gheorghe Ștefan (fost mare sluger), 1647 febr. 7—1650 aug. 12.
Constantin Ciogclea (fost mare medelnicer), 1651 febr. 5—1653 apr.
(Istrate) Dabija (fost vornic de Birlad), 1634 mart. 18—mai 9.
Grigore (Gligorașco) Rusu (fost mare comis), 1655 mai 30—1658 febr. 27.
Toderașco (Iordache ?), 1658 iun. 1.
Darie Carabăț (fost mare comis), 1658 aug. 6—ante 1659 oct. 15.
Nicolae Racoviță (fost mare comis), 1660 ian. 29—cct. 13.
Grigore Miclescu (fost mare clucer), 1660 oct. 5—1661 mart. 20¹.
Costea (Constantin) Moșoc (fost pîrc.), 1661 iun. 15—sept. 8.
Iordache Cantacuzino (fost mare vistier), 1662 ian. 3—1664 mart. 3.
Andreiaș (Ianovici sau Racoviță ?), 1664—1665 ian. 5.
Toderașco Iordache (Cantacuzino) (fost mare comis), 1665 ian. 20—1669 ian. 21.
Gavril Costachi (fost serdar), 1669 febr. 10—1671 sept. 28.
Apostolache (Apostol) Miclescu (fost mare paharnic), 1673 mart. 4—1676 aug. 2.
Ion Racoviță (fost mare comis), 1677 iul. 1—1679 febr. 21.
Tudose Dubău (fost mare vistier), 1679 apr. 2—1682 mart. 8.
Toader Palade (fost mare vistier), 1683 mart. 4—oct. 1.
Velicico Costin (fost mare comis), 1685 febr. 1—mai 24.
Deadiul Arbănașul (Codreanu) (fost serdar), 1685 aug. 25—ante 1688 aug. 22.
Lupu Bogdan (fost agă), 1688 aug. 22—1689 aug.

¹ În același timp există și un alt dregător Grigore Rusu.

Andronic Cerchezul (fost mare paharnic), 1690 ian. 15—1691 iun. 17.
Deadiul (Codreanu), 1691 oct. 31.
Savin Zmucilă (fost mare medelnicer), 1693 febr. 25.
Vasile Cantacuzino (Canta), 1693 sept.—

1695 dec.

Mihai Racoviță (fost mare stolnic), 1695 dec. 8—1700 sept. (viitor domn).
(Dumitrașco) Cuza (fost mare stolnic), 1700 sept. 15—1703 mai 12.

MARI CEAȘNICI (PAHARNICI)

Iliăș (Dumitrovșchi), 1407 oct. 6—1429 iun. 19 (cu întreruperi).
Cîrstea, 1411 ian. 6—1412 febr. 19 (apare în sfat și fără titlu, 1410 mart. 15, 1414 aug. 12—1415 apr. 13, 1420—1445 aug. 8).
Horaeț, 1410 ian. 28—1411 iun. 28.
Vlad (vornic și paharnic), 1413 iul. 6.
Dan (și postelnic uneori), 1420 apr. 25—1422 mart. 2.
Isaia (al lui Girdea), 1424 aug. 26—1428 dec. 28 (apare în sfat și fără titlu, 1425 ian. 30—1439 oct. 26).
Negrilă, 1427 oct. 15—1431 iun. 16.
Băloș (Baloș), 1432 ian. 4—1433 iun. 4.
Albu, 1433 nov. 3—1436 aug. 11.
Băloș, 1435 febr. 17—1442 sept. 8.
Ivan Balcean, 1436 aug. 24—1445 apr. 5.
Costea (al lui Dan), 1437 febr. 7 (apare apoi în sfat fără titlu, 1437 aug. 19—1439 oct. 26).
Negrilă, 1442 apr. 5.
Todor (Toader), 1443 mart. 6—1444 apr. 26.
Albu, 1443 mart. 6—aug. 24.
Ivan Porcu, 1443 mai 28—1447 febr. 11.
Petru, 1443 nov. 29—1448 oct. 10.
Costea (al lui Dan, Danovici), 1448 febr. 23 (apare apoi în sfat fără titlu, 1449 ian. 5—1453 sept. 7).
Băloș, 1448 febr. 23.
Goian (fost comis), 1451 dec. 21—1453 iul. 20.
Costea Danovici, 1454 ian. 1. (apare apoi în sfat fără titlu, 1460 apr. 23—1463).
Dragoș, 1454 aug. 25—1456 iun. 30.
Toader, 1457 sept. 8—1462 mai 15.
Negrilă (II), 1462 apr. 20—1470 nov. 26.
Dajbog, 1471 aug. 13—1476 mai 22.
Ion, 1478 febr. 11—1484 mai 29.
Andreico, 1486 sept. 14—1489 mart. 13.
Moghila (Movilă Cozma), 1490 mart. 16—1507 mai 11 (apare apoi în sfat fără titlu, 1508 febr. 2—1513 mart. 7).
Petrică, 1508 febr. 1—dec. 15.
Dragotă Săcuianu (fost paharnic), 1513 mart. 5—1523 mart. 15.
Manoil Felea, 1524 apr. 10—1529 apr. 29.

Popescu, <1530> apr. 23—1537 apr. 30.
Șteful, 1540 mart. 7—nov. 30.
Petrașco, 1545 sept. 17—1551 mart. 12.
Bodeiu (Alexa), 1551 mart. 21 (apare apoi în sfat ca pîrc. Iași, 1552 mart. 28—mai 14 și ca pîrc., 1560 mart. 18—aug. 20).
Pogan, 1552 mart. 28—mai 14.
Teodor, 1553 sept. 21—1554 mai 1.
Dumitru (fost mare stolnic), 1554 mai 5—1555 mai 12.
Costea, 1558 mart. 15—1560 aug. 20.
Mălăi (Petru), 1563 mai 14—iun. 17.
Movilă (Vascan ?), 1569 mart. 11—1570 iul. 25.
Bucium (Condrea), 1572 dec. 13—1574 mai 10 (apare apoi în sfat ca pîrc. de Orhei, 1575 iun. 16—1578 febr. 22).
Vartic (Iurașco), 1575 mart. 5—1576 apr. 20.
Balica (Melentie), 1576 iul. 16—1578 iul. 4.
Burtea, 1579 apr. 2—sept. 21.
Golie (Dumitru), 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
Gheorghie, 1583 ian. 6—1589 aug. 24.
Hristofor, 1590 ian. 28—mart. 2.
Vasilie, 1591 apr. 25—iun. 16.
Bejan (fost pîrc. Roman), 1591 dec. 25—1593 apr. 20.
Eremia, 1594 mart. 28—mai 4.
Coci (Nicolae ?), 1594 sept. 3—dec. 1.
Toader Barnovșchi, 1597 mart. 3—1600 apr. 8.
Ion Caraiman (fost mare comis), 1601 ian. 5—1606 sept. 22.
Apostol Catargiu (grec), 1606 nov. 18—1607 mart. 10.
Ion Caraiman, 1607 iul. 17—1609 aug. 21, dec. 17 (a fost și capuchehaie la Poartă).
Coste Băcioc, 1608 iul. 5, 1609 sept. 28—1611 nov. 19.
Ionașco (Talpă ?) (fost pîrc.), 1612 sept. 12.
Ionașco Talpă, 1615 mart. 30—31.
Alexa (Mustață ?), 1614 febr. 9—1615 mai 12.
Dumitrachi, 1616 nov. 15—1617 mart. 30.

Mihai Furtună (fost mare comis), 1617 apr. 14—1618 dec. 17.
Pătru, 1620 mart. 28—apr. 13.
Antonie, 1621 ian. 18—mart. 30.
Apostol Catargiu, 1622 mart.—1623 iun. 25.
Curt Celebi (fost pirc. de Roman), 1624 mart. 25—iul. 22.
Const. Cantacuzino, 1624 oct. 24—1625 (Vezi și Tăra Rom.).
Dumitrașco, 1626 sept. 26.
Const. Cantacuzino, 1627 mart. 1—1630 apr. 15.
Curt Celebi (grec), 1630 apr. 15—iun. 20.
Apostol Catargiu, 1631 ian. 7—mart. 23.
Petrache Celebi, 1632 iul. 8—sept. 8.
Pană, 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Gheorghe Coci (frate cu Vasile Lupu), 1634 mai 13—1651 mai 28.
Alexandru Coci (fiul lui Gavriil hatmanul) (fost paharnic II), 1651 dec. 24—1653 apr.
Nicolae Mogildea (fost vornic de poartă), 1654 mart. 18—1658 febr. 27.
Iordache (Cantacuzino?), 1658 apr. 29—1659 aug. 15.
Grigore Hăbășescu (fost hatman), 1659 dec. 8—1661 iul. 20.
Grigore Miclescu (fost mare spătar), 1661 iul. 22—1665 sept. 10.
Miron Costin (fost mare comis), 1665 sept. 18—1667 mart. 2.
Apostol (Postolache) Miclescu (fost spătar II), 1666 aug. 20—1668 dec. 17.

Lupașco Buhuș (fost mare șetrar), 1669 febr. 10—dec. 3.
Ionașco Tălmaci (fost serdar), 1670 febr. 2—1671 ian. 14.
Toderașco Iordache Cantacuzino (fost mare spătar), 1671 iul. 5—dec.
Ilie Sturza (fost mare stolnic), 1673 mart. 4—iun.
Constantin, 1674 iul. 3—ante 1676 mai 9.
Dumitrașco Nacu (fost mare pitar), 1676 ian. 12—aug. 2.
Chiriac Sturza (fost mare jîtnicer), 1678 ian. 30—ante 1679 febr. 10.
Ion Racoviță (fost mare spătar), 1679 mai 20—1685 iul. 20.
Vasile Costachi (fost comis II), 1685 aug. 25—1686 iun. 9.
Andronic Cerchez (fost mare stolnic), 1688 aug. 22—1689 apr.
Constantin (Iambrino) (fost mare comis), 1689 apr. 15—1691 mart. 8.
Pavel Ciocîrlan (fost mare jîtnicer), 1692 febr. 27—1693 ian. 16.
Antiohie Jora (fost mare clucer), 1693 apr. —1695 sept. 2.
Ioan Buhuș (fost mare clucer), 1695 dec. 8—ante 1697 iul. 22.
Pavel Ciocîrlan, 1696 mai 11—1698 nov. 29, 1699 apr. 13—1700 sept.
Gavril Miclescu (fost paharnic II), 1700 sept. 15—ante 1705 iul.

MARI VISTIERI

Horaef, 1400 febr. 11—aug. 4.
Stan (și postelnic), 1409 ian. 1—1433 nov. 9.
Vilcea, 1411 apr. 14.
Iacuș, 1423 mart. 31—1431 febr. 6.
Mircea, 1433 nov. 9—1435 apr. 14.
Toma, 1436 dec. 7—1439 mai 10.
Todor, 1438 mart. 5.
Toader (al lui Văscan), 1441 iul. 4—ante 1443 apr. 16.
Ion, 1441 sept. 29.
Ivan, 1442 sept. 8.
Costea Perecichiu, 1443 mart. 6—1447 febr. 11 (apare apoi în sfat ca pirc., 1448 febr. 18).
Toma, 1443 mai 31.
Ganea, 1446 iul. 20.
Micul, 1448 febr. 18—febr. 23.
Petru, 1448 febr. 23.
Danciul, 1448 apr. 23—oct. 10.
Petru, 1449 mai 26.
Onică, 1451 iul. 31.
Duma, 1452 sept. 7—1453 febr. 23.

Cozma (Cozmiță), 1453 iun. 20—1454 ian. 1.
Ioan, 1454 aug. 25—1455 aug. 29.
Ilea, 1455 dec. 12—1456 iun. 30.
Stanimir, 1457 sept. 8—1458 apr. 12.
Iuga, 1458 sept. 5—1479 sept. 20.
Boldur Sima, 1479 mart. 9.
Chiracola (grec), 1480 mart. 15—1484 mai 29.
Boldur (Sima), 1486 sept. 12—1491 apr. 20.
Isac (Isaico), 1491 oct. 15—1508 dec. 15.
Gavril Totrușan (fost vistier), 1508 dec. 15—1515 dec. 21.
Ieremia (fost vistier), 1516 dec. 10—1523 mart. 25.
Toader (fost cămăraș de vistierie), 1525 febr. 12—1527 apr. 17.
Dumșa, 1528 febr. 5—1529 apr. 29.
Glăcan (fost logofăt), 1530 apr. 23—1534 martie 24.
Maliaș, 1535 mart. 2—1537 apr. 30 (apare în sfat și fără titlu la 1540 nov. 30).

- Crasnăș (Giurgea)*, 1540 mart. 7—nov. 30.
Dan, 1545 sept. 17—1546 mart. 1.
Moghilă (Ion), 1546 mart. 17—apr. 21.
Dan, 1546 apr. 21—1550 mart. 12.
Ion al lui Danciu (Huru ?), 1551 mart. 21—1552 mai 14.
Dan, 1553 iul. 29—1554.
Ion al lui Petrică (fost pirc. Roman), 1554 febr. 23—1563 iun. 17.
Jurja Tescanovici, 1569 mart. 11—1570 iul. 15.
Iane (grec), 1572 dec. 13—1575 sept. 15.
Gheorghe, 1576 apr. 17—1578 iul. 4.
Ion Stroici (fost vistier), 1579 apr. 2—sept. 21.
Ion Solomon, 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
Iani Calughera din Pogoniana (grec), 1583 ian. 6—1591 iun. 16.
Planița, 1591 dec. 23.
Iane Calughera din Pogoniana, 1593 mart. 12—1595 mart.
Simion Stroici, 1596 iul. 16—1607 iul. 17.
Andronache (Andronic Cantacuzino) (grec), 1600 iun. 5 (al lui Mihai Viteazul).
Isac Balica, 1607 nov. 27—1608 iun. 30.
Nicoară Prăjescu (fost logofăt III), 1609 ian. 23—1611 nov. 19.
Alecsandri (grec), 1612 oct. 8—1615 mai 12.
Dumitrachi (grec), 1616 oct. 13.
Constantin Roșca (fost vistier), 1616 nov. 15—1617 mart. 30.
Dumitrachi (grec), 1617 apr. 4—1618 dec. 17.
Lupu (Coci ?) (fost mare comis), 1620 apr. 3—1621 ian. 18.
Alecsandri (grec), 1621 mart. 10—mart. 30.
Mihălachi (Cantacuzino) (grec), 1622 mart. —1623 apr. 12.
Dumitrachi (grec), 1623 apr. 6—iun. 25.
Hrizea, 1624 mart. 15—1625 dec. 22 (vezi și Țara Rom.).
Mihalache Cantacuzino (grec), 1627 mart. 1—mai 22.
Lupu (Coci) (fost mare spătar), 1627 dec. 9—1628 iun. 23.
Necula Catargiu (fost mare postelnic), 1628 nov. 3—1629 aug. 9.
Iancu, 1629 nov. 12—1630 apr. 15.
Pătrașco Bașotă (fost logofăt II), 1631 ian. 7—nov. 30.
Iani (Ianache) Cantacuzino, 1631 mart. 22—aug. 6¹.
Dumitrachi, 1632 mai 28—aug. 9.
Dumitrașco, 1632 sept. 8.
Dumitru Buhuș (fost logofăt III), 1633 dec. 15—1634 sept. 13.
Apostol Catargiu (fost mare paharnic), 1634 oct. 24.
Iordache Cantacuzino (fost vistier III), 1635 ian. 24—1637 iul. 1.
Necula (Catargi), 1638 mart. 10.
Paladi (grec) (fost mare vameș), 1638 mart. 14—iun. 20.
Necula Catargi, 1639 apr. 8—1640 febr. 16.
Iordache Cantacuzino, 1640 mart. 2—1643 mart. 3.
Iorga (grec), 1643 mart. 8—1644 sept. 16.
Iordache (Gheorgachi) Cantacuzino, 1645 ian. 17—ante 1654 ian. 14.
Solomon Birlădeanu (fost mare clucer), 1654 mart. 18—1658 febr. 27.
Savin, 1658 aug. 4—oct. 1.
Ion Prăjescu (fost mare postelnic), 1658 oct.—1659 aug. 6.
Iordache Cantacuzino, 1659 dec. 8—1661 nov. 20.
Solomon Birlădeanu (fost mare stolnic), 1662 ian. 3—sept. 12.
Gheorghe Duca (fost mare postelnic), 1662 sept. 20—1665 sept. 4 (apoi domn).
Gheorghe Ursache (Ursu) (fost mare clucer), 1666 ian. 10—1669 dec. 25.
Lascarachi (Ruset) (grec), 1670 mart. 22—iul. 12 (vezi și Țara Rom.).
Toader Palade (fost mare stolnic), 1671 ian. 8—nov. 12.
Toderașco Iordache Cantacuzino (fost mare paharnic), 1672 ian. 11—ante 1673 iun. 20.
Tudosie Dubău (fost logofăt II), 1673 iun. 20—ante 1675 iul.
Ursachi (e fost ?), 1674 apr. 30.
Toderașco Iordache Cantacuzino, 1675 mart. 20—ante 1677 mai 25.
Ursachi, 1678 ian. 30—iun. 30.
Vasile Gheuca (fost logofăt II), 1679 iul. 28—1680 aug. 24.
Toderașco Iordache Cantacuzino, 1680 aug.—1685 iun.
Iordache (Gheorghifă) Ruset (grec), 1685 aug. 25—1693 apr. (vezi și Țara Rom.).
Lupu Costachi (fost mare răedelnicer), 1693 apr.—nov.
Dumitrașco Mavrodin (grec), 1693 dec. 8—1695 iul. 11.
Iordache Ruset, 1695 dec. 8—1700 sept. 14.
Gheorghifă Mitrea, 1700 sept. 15—<după 1700>.

¹ Apare concomitent cu Pătrașco Bașotă.

MARI STOLNICI

- Iurie*, 1393 nov. 18.
Tâmaș, 1400 febr. 11—aug. 4.
Ivașco, 1404 iul. 20—1407 mart. 8.
Domacuș (Dămăcuș, Domoncuș), 1409 ian. 28—1437 aug. 19.
Oană, 1411 iun. 28.
Halmoj, 1433 nov. 3—nov. 9 (al lui Ștefan II).
Bogdan, 1434 febr. 10—ante 1439 iul. 30.
Berindei, 1435 oct. 18—1442 apr. 5.
Radu Pisc, 1438 mart. 5.
Șteful, 1439 mai 10.
Radu Pisc, 1443 mart. 6—1448 apr. 23.
Petrișor, 1443 mart. 6.
Bogdan, 1443 iun. 8—aug. 24.
David, 1444 apr. 26—1448 oct. 10.
Tador al lui Văscan, 1444 sept. 1—1452 oct. 27.
Bogdan, 1446 ian. 25.
Vascan, 1447 ian. 14.
Iurie și Bude, 1448 febr. 23.
Ivan, 1452 dec. 21—1454 ian. 1.
Sin, 1454 aug. 25.
Mihul, 1455 iul. 2—1456 iun. 30.
Zbierea, 1457 sept. 8—1465 dec. 13.
Luca, 1466 iun. 11—1470 iul. 18.
Toma, 1471 aug. 13—1474 aug. 26.
Barsu, 1475 apr. 14—1476 mai 22.
Petru, 1478 febr. 11—1484 mai 29.
Matei, 1486 sept. 14—1488 aug. 17.
Petru, 1486 nov. 21—1487 mart. 8.
Ion Fruntes, 1489 mart. 13—1507 mai 11.
Coste Cîrjă, 1508 febr. 1—1515 apr. 20.
Ștircea, 1515 dec. 18—1523 mart. 25.
Zbiarea (II), 1524 apr. 10—1523 mai 18.
Toader (fost vistier ?), 1529 mart. 9—apr. 29.
Colun, 1530 aug. 22—1537 mart. 7.
Lohan, 1540 mart. 7—nov. 30.
Neagul (Negoe), 1545 sept. 17—1548 mai 5.
Ion, 1551 mart. 21.
Huhulea (Dumitru), 1551 apr. 28—1552 mai 5.
Sava Capotă, 1552 apr. 28—mai 14.
Medelean (de la Covurlui), 1553 sept. 21—1555 mai 12.
Toader Bolea (fost staroste de Putna), 1558 mart. 15—1559 apr. 14.
Andreica, 1560 mart. 13—aug. 20.
Iuđneafă, 1563 mai 14—iun. 17.
Văscan, 1569 mart. 11—1570 iul. 25.
Bilă, 1572 dec. 13—1574 mai 13.
Nicola, 1575 mart. 5—1578 febr. 22.
Pate, 1578 iul. 4.
Grigore Cocorea, 1579 apr. 2—sept. 21.
Rădici, 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
Grigore Cocorea, 1583 iun. 6—1586 mai 22.
Caraghiuzel (Pătrașco), 1587 ian. 3—sept. 6.
Sava, 1589 ian. 28—1591 iun. 16.
Panaghiot, 1591 dec. 25.
Alexa (Mustafă ?), 1593 mart. 12—apr. 10.
Dumitru, 1593 apr. 20.
Drăgan, 1594 mart. 28—mai 4.
Stamat, 1594 sept. 3—dec. 1.
Pătrașco Caraghiuzel, 1597 mart. 3.
Grigore Mlinovschi Talpă, 1597 mai 29—1608 iul. 15.
Vasile Gherghievici Lozinschi, 1609 febr. 4—aug. 21.
Grigore Mlinovschi Talpă, 1609 sept. 28—dec. 13.
Ștefan Prăjescu (fost cămăraș de ocne), 1609 dec. 13—1611 nov. 19.
Alexa (Mustafă ?), 1613 mart. 30—31.
Rusu, 1614 febr. 9.
Gheorghe, 1614 oct. 18—1617 mai 12.
Manolachi, 1616 oct. 13.
Nicolachi Ralli, 1618 ian. 30—1620 dec. 20.
Alexa (Mustafă ?), 1621 ian. 18—mart. 30.
Dumitrașco, 1622 mart.—apr. 18.
Toma, 1623 febr. 14—mart. 2.
Nicolachi (Ralli) (fost pîrc.), 1623 mart. 7—apr. 2.
Duca, 1623 apr. 6—<apr.—iul.>.
Nicolae, 1625 oct. 14.
Grama (fost jitnicer), 1626 iul. 22—1629 aug. 9.
Nicolachi (Ralli) (fost pîrc.), 1629 nov. 12—1630 apr. 15.
Pană, 1630 iun. 30—1631 mart. 23.
Grama, 1631 aug. 23.
Dumitrașco Șoldan (fost pîrc.), 1632 apr. 29—mai 30.
 1632 iul. 8.
Dumitrașco Șoldan, 1632 aug. 9—sept. 2.
Erolima (grec), 1632 sept. 8.
Toma Cantacuzino (fost mare sluger), 1633 mart. 10, 1634 apr. 5.
Pană, 1633 aug. 9.
Grama, 1633 dec. 15—1637 mai 4.
Toma Cantacuzino (fost mare sluger), 1638 febr. 4—1644 iun. 15.
 1645 apr. 1—4.
Gheorghe Ghica (fost mare medelnicer), 1645 oct. 20—1647 iun. 30.
Iorga (grec), ante 1648 iun. 10.
Eremia Vinculeț (fost mare șetrar), 1648 mart. 31—1649 aug. 16.

Andronic, 1650 mart. 18—aug. 12. (în același timp este și un *Andronic* mare postelnic).
Pătrașco Ciogolea (fost pîrc.), 1650 dec. 16—1653 ian. 16.
Mihai, 1653 mart. 7.
Nacu, 1654 mai 3.
Ursu (*Ursache*), 1655 ian. 21.
Nacu (*Grigore* ?) (fost mare comis), 1655 aug. 5—1657 apr. 5.
Stamatie (*Hiotul*, *Sacazliul*), 1657 apr. 30—1658 mai 12.
Ursu (*Ursache*), 1658 aug. 6—1659 aug. 6.
Radu (*Răducanu*) *Abaza* (fost mare pîtar), 1659 dec. 8—1660 apr. 20.
Solomon Bîrlădeanu (fost mare vistier), 1660 iul. 25—1661 sept. 24.
Miron Bucioc (*Buhuș*) (fost mare sluger), 1662 ian. 3—1663 apr. 16.
Nicolae Buhuș (fost pîrc.), 1663 mai 18—1664 iul. 7.
Toader Palade (fost pîrc.), 1665 ian. 20—1667 ian. 22.
Grigore Hăbășescu (fost mare comis), 1667 ian. 31—apr. 7.

Ilie Sturza (fost mare șetrar), 1667 mai 10—1671 oct.
Hrisoscul (fost mare sluger), 1673 iun. 20.
Mihălache Hîncu (fost mare medelnicer), 1676.
Pavel Contăș (fost logofăt III), 1676 aug. 2—1682 mart. 9.
Gavrîl Brăescu (fost mare jîtnicer), 1683—1685 aug. 25.
Andronic Cerchez (fost armaș), 1686 febr. 18,
Gavrîl Brăescu, 1686 iun. 9—ante 1688 aug.
Dumitrașco (II) *Ștefan-Ceaurul*, 1688 aug. 11—1692 iun. 28.
Mihai Racoviță (fost mare comis), 1693.
Iordache (II) *Cantacuzino*, 1693 apr.—1695 dec.
Dumitrașco Cuza (fost mare clucer), 1694 febr. 15, 1695 iul. 7—11.
Vasile, 1695—1696.
Ilie Enache (*Țifescu*) (fost mare sluger), 1695 dec.—1700 sept. 14.
Pătrașcu Zosin, 1700 sept. 15—după 1700.

MARI COMIȘI

Stanciul (*Stan*), 1435 febr. 17—1441 sept. 29.
Burciul, 1442 febr. 24—apr. 5.
Sas, 1442 sept. 8.
Bunghea (*Buga*), 1443 mart. 6—1446 ian. 25.
Luca, 1446 ian. 26—iul. 20.
Cascoia, 1447 ian. 14.
Goian, 1448 iul. 15—oct. 10.
Giurgiu (*Giurcea*), 1449 iun. 5.
Stanciul, 1451 iun. 13.
Giurgiu (*Giurgică*), 1452 dec. 21—1454 ian. 1.
Petru Ezereanu, 1454 aug. 25—1456 iun. 30.
Ion Bourcan, 1457 sept. 8—1464 nov. 2.
Neagu, 1465 mart. 3—1470 nov. 26.
Ilea Huru, 1471 aug. 13—1476 mai 22.
Grozca al lui *Micotă*, 1478 febr. 11—1484 mai 29 (apare apoi ca pîrc. de Orhei, 1486 sept. 14—1491 apr. 20).
Șandru, 1486 sept. 14—1492 mart. 30.
Petrică al lui *Hărman*, 1492 oct. 10—1508 dec. 15.
Toma Căplean, 1510 sept. 21—1523 mart. 25.
Hîrsu, 1524 apr. 10—1525 sept. 9.
Ion, <1527> mart. 3—1529 apr. 29.
Albotă (*Costea*) (fost postelnic), <1530> apr. 23—aug. 22.
Ion Guga, 1531 mart. 7—1532 mart. 26.
Draxin, 1533 mart. 6—1537 apr. 30.
Pătrașco, 1540 mart. 7—nov. 30.

Plaxa, 1545 sept. 17—1551 mart. 21 (apare apoi în sfat ca pîrc. de Iași, 1552 apr. 28—mai 14).
Boldur Hirovici (*Hirea*), 1552 mart. 28—apr. 11.
Joldea (*viitorul domn*), 1552 apr. 25.
Guzuc, 1552 apr. 28—mai 14.
Plaxa (fost pîrc. Iași), 1553 sept. 21—1555 mai 12.
Pașco, 1558 mart. 15—1563 iun. 17.
Arvat, 1569 mart. 11—1570 iun. 30.
Purcel, 1570 iul. 25.
Nicoară, 1572 dec. 13—1574 mart. 27.
Stoica, 1575 mart. 5—sept. 15.
Borciul, 1576 apr. 18—1578 febr. 22.
Popăscu, 1577 febr. 6—1579 sept. 21 (apare în sfat și ca pîrc. de Orhei, 1583 mart. 14—apr. 12).
Iani (*Calughera* ?), 1580 mart. 20—1582 mart. 8.
Stan, 1583 ian. 6—1592 mai 3.
Coci (*Nicolae* ?), 1593 mart. 12—apr. 20.
Constantin, 1594 mart. 28—mai 4.
Oprea, 1597 mart. 3 ; sept. 19 (apare apoi în sfat ca pîrc. de Orhei, 1598 febr. 20).
Caraiman (*Ion*) (fost agă ?), 1597 mai 29—1600 apr. 8.
Ghiorma (*Gherman*), 1601 iun. 5.

- Apostolache*, 1601 sept. 26—1603 apr. 20.
Ștefan (Prăjescu ?), 1603 iun. 4.
Voruntar Prăjescu, 1602 dec. 20—1603 dec. 15.
Gherman (Ghiorma), 1603 apr. 22—1605 iul. 6.
Voruntar Prăjescu, 1606 ian. 12—1611 nov. 19.
Gligorie (Grigore) Ciolpan, 1609 sept. 28, 1613 mart. 30—1615 mai 12.
Dumitru Goia (fost pirc.), 1615 ian. 18—apr. 6.
Mihail Furtună (grec), 1616 nov. 15—1617 apr. 12 (Vezi și Țara Rom.).
Simion Gheuca (fost staroste de Covurlui), 1617 apr. 14—1618 apr. 18.
Lupu (Coci) (fost postelnic), 1618 dec. 17—1620 apr. 3.
Simion Gheuca, 1620 apr. 12—13.
Lupu (Coci) (fost mare vistiier), 1621 ian. 18—mart. 13;
Iani, 1621 mart. 20—30.
Ion, 1622 mart.—sept. 4.
Iosif, 1622 apr. 1.
Lupu, 1622 sept. 5.
Ionașco Coroi, 1623 mart. 2—iun. 23.
Costachi, 1623 <apr.—iul.>—apr. 6.
Mihai Furtună, 1624 mart. 15—1629 iun. 5.
Dumitrașco, 1629 nov. 12—1630 apr. 15.
Pană, 1631 mart. 22—aug. 6.
Condilo, 1632 iul. 8—sept. 8.
Pană, 1633 dec. 15—1634 mart. 15.
Simion Mălai, 1634 mai 13—sept. 3.
Dumitrașco, 1635 ian. 24—1638 mart. 16.
Velicico, 1638 mart. 22—iun. 20.
Lupu Prăjescu (fost mare clucer), 1638 oct. 28—dec. 24.
Mihai Furtună (fost pirc.), 1639 febr. 4—ante 1640 mart. 2.
Bălan (fost agă), 1640 mart. 27—1641 apr. 18.
Coste (Constantin), 1641 sept. 16—1649 mart. 15.
Andrei Racoviță (fost comis II), 1650 mart. 18—aug. 12.
Grigore Nacu (fost pirc. de Suceava), 1651 febr. 18—1652 apr. 14.
Enache, 1652 oct. 9—1653 mart. 7.
Grigore Rusu, 1653 oct. 24—1654 mart. 18.
Darie Carabăf (fost mare sluger), 1655 mai 30—1657 febr. 26.
Ionașco Tălmaci, 1657 nov. 16—1658 febr. 27.
Darie Carabăf, 1658 iun. 18.
Nicolae Racoviță (fost postelnic II), 1658 aug. 6—1659 dec. 9.
Frățiuța (Grigore ?) (fost armaș), 1661 apr. 20—sept. 8.
Toderașco Iordache Cantacuzino (fost pirc.), 1662 ian. 3—1663 oct. 20.
Miron Costin (fost pirc.), 1664 apr. 20—1665 sept. 8.
Grigore Hăbășescu (fost pirc.), 1665 dec. 4—1666 mai 25.
Alexandrachi (grec), 1667 mart. 7.
Alexandru Draco (Ruset) (fost pitar), 1667 sept. 1—1668 aug. 26.
Ion Racoviță (fost paharnic II), 1669 ian. 29—ante 1673 iun. 20.
Ștefan Brăescu (fost pitar II), 1673 mart. 4—ante 1674 sept.
Velicico Costin (fost spătar II), 1674 sept. 25—1675 apr. 9.
Velicico Costin, 1676 febr. 25—ante 1677 mart.
Constantin (Lambrino) (fost vâtaf de aprozi), 1677 mart. 29—1678 apr. 20.
Scărlet Șerbu (fost agă), 1679 febr. 21—ante 1680 mai 15.
Velicico Costin, 1680 mai 15—1682 mart. 9.
Apostol (II) Catargiu (fost postelnic), 1683 dec.—1684 febr.
Ștefan Cerchezul (fost paharnic II), 1685 aug. 25—1690 sept. 20, 1692 iun. 20.
Mihai Racoviță (fost comis II), 1692 mai 10—1693 ian. 22.
Ilie Iordache Cantacuzino (fost spătar II), 1693 iul.—1695 dec.
Ștefan Cerchezul, 1695 febr. 1—1697 oct. 23.
Ilie Catargiu (fost vistiier II), 1696 mart. 6—ante 1697 apr. 10.
Ștefan Contăș, 1698 ian. 30.
Pavel Ciocirlan, 1698 nov. 22.
Ilie Iordache Cantacuzino, 1699 iun. 3—1700 sept.
Manolachi Hrisoverghi (fost mare sluger), 1700 sept. 15—1701.

Bibliografii istorice poloneze

Bibliografiile istorice, or'unde ar fi ele editate, prezintă un deosebit interes pentru cercetători. Dar importanța lor pentru noi sporește cu atât mai mult, cu cât este vorba de bibliografii ale istoriei Poloniei, o țară cu care noi am avut intense și permanente relații, din primele secole ale existenței statelor feudale românești.

În cercetarea trecutului comun al celor două popoare prietene s-au înregistrat succese importante concretizate în apariția a numeroase și interesante lucrări, atât în istoriografia românească, cât și în cea poloneză. Multe lucrări tratând istoria relațiilor economice, politice și culturale dintre români și poloni sînt inserate în paginile bibliografiilor în discuție. Acesta este, de altfel, și motivul pentru care atragem atenția asupra lor.

Prima dintre ele este *Bibliografia historii Polski, tom. I—II*, Warszawa, 1965—1967, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Necesități de ordin tehnic i-au determinat pe autori să împartă lucrarea în trei volume: volumul I, divizat la rîndul său în două părți, cuprinde o parte generală a întregii bibliografii și istoria poloneză pînă la anul 1795; volumul al II-lea cuprinde perioada dintre 1795 și 1918, iar cel de al treilea, perioada de după 1918. Volumele I și II au câte un indice de persoane, totalizînd un număr de 2 275 de pagini.

Una din caracteristicile sale de bază o constituie strădania autorilor de a include tot ceea ce s-a scris despre istoria Poloniei nu numai în țară ci și în străinătate, pentru a realiza astfel o bibliografie a cărei utilitate să o facă indispensabilă tuturor celor care se preocupă, într-un fel sau altul, de științele istorice. Astfel, în prima parte, la capitolul care cuprinde bibliografia și mijloacele de informare, este inserată, în ordinea importanței, bibliografia istorică a țărilor vecine și a statelor care au venit în contact cu Polonia. Ca urmare, cercetătorul va găsi bibliografia istorică engleză, austriacă, cehoslovacă, daneză, finlandeză, franceză, lituaniană, germană, rusă și sovietică, română (este vorba de lucrarea lui Ion Bianu și Nerva Hodos, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, vol. I, 1508—1716, Academia Română, București, 1903), elvețiană, suedeză, ungară și italiană. Tot la acest capitol este inserată și bibliografia istorică străină despre Polonia.

Importanța acestei bibliografii constă în faptul că cercetătorii celor mai diverse domenii ale trecutului găsesc în paginile ei lucrări sau colecții de izvoare de o deosebită însemnătate. Astfel, pe lângă unele lucrări cu caracter general, mai puțin folosite la noi sau chiar necunoscute (ca de pildă cea a lui Tadeusz Manteuffel, *Sredniowiecze powszechne do schyłku XV wieku. Próba syntezy* (Fvul mediu universal pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea. Încercare de sinteză), Warszawa, 1958, PWN; Szlagowski Adam, *Z dziejów współzawodnictwa Anglii i Niemiec, Rosyi i Polski* (Din istoria rivalităților dintre Anglia și Germania, Rusia și Polonia), Lwów.

1910 etc), ceea ce ne interesează pe noi sînt, îndeosebi, indicațiile bibliografice care se referă la istoria patriei noastre și la raporturile dintre țările române și Polonia sau alte țări. Asemenea indicații bibliografice pornesc de la izvoare și tratate pînă la contribuții științifice de mai mică întindere. Este vorba, în primul rînd, de lucrările referitoare la istoria relațiilor româno-polone sau cu alte țări și de cele consacrate special istoriei României. Iată cîteva din această categorie inserate în paginile *Bibliografiei*: *Bitwa pod Obertynem r. 1531* (Lupta de la Obertyn din anul 1531) a cunoscutului istoric polonez Aleksandru Czolowski, apărută în „Kwartalnik Historyczny”, R. 4, 1890; K. Górski, *Tarnowski i bitwa pod Obertynem* (Tarnowski și lupta de la Obertyn), în „Biblioteka Warszawskiej”, R. 54, 1894, T. 3; Kazimir Pulawski, *Wojna Zygmunta I-ego z Bohdanem wojewódą moldawskim w 1509 roku*, în „Szkieice i poszukiwania historyczne”, Ser. I. Kraków, 1877. Tot pentru secolul al XVI-lea mai menționăm lucrarea lui Boleslaw Kudelka, *Jakób Heraclides Despota, samozwancy moldawski wobec Polski i Austrii*, în „Kwartalnik Historyczny”, R. 26, 1912.

Istoriografia poloneză a adus însă importante contribuții și la cunoașterea relațiilor polono-turcești, cîstînd în publicații de izvoare sau lucrări științifice mai mari sau mai mici. Date fiind poziția geografică a țării noastre și situația de vasalitate a țărilor române față de Poartă, cunoașterea acestor lucrări este deosebit de utilă pentru cercetătorul român. Iată cîteva din cele care au fost incluse în paginile acestei bibliografii: Abrachamowicz Zygmun, *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów polskich i krajów osciennych w latach 1455—1672*. Red. Ananiasz Zajaczkowski, (Catalogul documentelor turcești. Documente privind istoria Poloniei și a țărilor vecine în anii 1455—1672. Sub redacția lui Ananiasz Zajaczkowski) Warszawa, 1939; *Legacja Piotra Zaborowskiego do Turcji w 1568. Materiały do historii stosunków polsko-tureckich za panowania Zygmunta Augusta*, publicată de Janusz Pojewski în „Rocznik Orientalistyczny”, Tom. XII, 1936 ș.a.

Preocupările istoriografice în Polonia și-au găsit o nouă expresie în *Bibliographie sélective des travaux des historiens polonais parus dans les années 1945—1968*, 303 p., întocmită de Janusz Tazbir, constituind partea a doua a lucrării *La Pologne au XIII-e Congrès International des Sciences Historique à Moscou*, editată în 1970, la Varșovia, de „Comitetul de științe istorice” și Institutul de istorie ale Academiei Poloneze de Științe.

Și această lucrare este împărțită în mai multe părți și anume: partea I, care cuprinde generalități, partea a doua, care cuprinde lucrările de istorie generală, și cea de a treia, în care sînt incluse lucrările consacrate istoriei Poloniei clasificate pe perioade și anume perioada pînă la 1454, perioada 1454—1795, perioada 1795—1918 și perioada 1918—1963.

Fiind vorba de o bibliografie selectivă, lucrarea cuprinde, desigur, cele mai valoroase studii ale istoricilor polonezi, apărute în acest interval. Deși multe din ele au fost incluse în lucrarea bibliografică prezentată mai sus, bibliografia selectivă rămîne importantă prin aceea că ea cuprinde lucrările istorice care au apărut după editarea acesteia. Din parcurgerea ei se desprinde concluzia că acești ani au fost rodnicie pentru știința istorică poloneză, care a abordat cele mai diverse probleme ale istoriei generale și naționale. Și în prezentarea ei vom atrage atenția numai asupra unor lucrări de interes general istoriografic și a acelor care prezintă o importanță particulară pentru istoriografia noastră. Astfel, în domeniul metodologiei istoriei au apărut mai multe lucrări, printre care cea a lui B. Jewsiewicki, *Uwagi o stosowaniu maszyn cyfrowych w badaniach historycznych* (Considerații asupra aplicării mașinilor de calcul în cercetările istorice) în „Kwartalnik Historyczny Kultury Materialny”, R. 13, 1965, cea a lui W. Maszczenska, *Metodologii historii zarys krytyczny* (Manual critic de metodologie a istoriei) Warszawa, 1968, precum și cea a lui J. Topolski, *Metodologia historii* (Metodologia istoriei), Warszawa, 1968.

Numeroase sînt și lucrările care, prin tematica pe care o abordează, prezintă o importanță evidentă pentru istoria patriei noastre. Între ultimile cercetări în

acest sens se înscriu lucrările lui L. Bazylow, *Siedmiogród a Polska 1576—1613* (Transilvania și Polonia în anii 1576—1613), Warszawa, 1967; A. Dziubinski, *Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stulecie* (Căile comerciale polono-turcești în sec. XVI) în „Przegląd Historyczny”, T. 56, 1965, A. Malowist, *Uwagi o roli kapitalu kupieckiego w Europie Wschodniej w późnym średniowieczu* (Considerații asupra rolului capitalului comercial în viața economică a Europei Orientale în evul mediu târziu), în „Przegląd Historyczny”, tom. 56, 1965; Z. Wójcik, *Some Problems of Polish-Tatar Relations in the Seventeenth Century. The Financial of the Polish Tatar Allinace in the years 1654—1666* (Transl. A.Gac), în „Acta Poloniae Historica”, T. 13, 1966.

În ceea ce privește însă *Bibliografia historii Polski* ne îngăduim să facem unele observații.

Este adevărat că înșiși autorii recunosc în introducere că lucrarea nu este exhaustivă. Evident, greutatea pe care le întâmpină o astfel de întreprindere sînt numeroase. Totuși, dat fiind faptul că este o lucrare care și-a propus să insereze în paginile ei și lucrări din istoriografiile străine, mai ales pe acelea care prezintă importanță pentru istoria relațiilor Poloniei cu alte state, credem că ar fi fost necesar să se acorde mai mult spațiu și literaturii istorice românești. Or, așa cum a remarcat și Ilie Corfus (vezi recenzia acestei lucrări semnată de Ilie Corfus, în „Studii”, nr. 2, 1969), numărul titlurilor de lucrări și publicații românești, care prezintă importanță mai ales pentru istoria relațiilor româno-polone, este destul de restrîns. Sîntem întrutotul de acord cu Ilie Corfus care consideră că una din cauzele acestei stări de lucruri o constituie lipsa unei bibliografii istorice românești. Această lipsă putea fi însă suplinită, este adevărat, cu oarecari greutăți, de listele bibliografice pe materii și autori publicate anual de unele din revistele noastre de specialitate. Ajunge să ne referim doar la „Revue Roumaine d'histoire” care, datorită limbii în care este editată, este ușor accesibilă cercurilor științifice din străinătate. Surprinzător este însă și faptul că din paginile acesteia lipsesc și o serie de lucrări ale unor istorici polonezi ca cele ale lui Zdzisław Spieralski (dintre lucrările autorului consacrate relațiilor româno-polone doar una singură este inclusă în *Bibliographie sélective* și anume *Kampania Obertyńska 1531 roku* (Campania de la Obertyn din anul 1531), Warszawa, 1962). Lipsa lor este regretabilă pentru cercetătorul român deoarece, prin tematica pe care o abordează istoricul amintit în unele din studiile sale, ele prezintă o deosebită importanță pentru cunoașterea raporturilor româno-polone de-a lungul unei întinse perioade (vezi recenziile făcute de I. Corfus la unele din lucrările lui Zdz. Spieralski în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, tom. V, Iași, 1968 și în „Revista arhivelor” anul XLVII, vol. XXXII, nr. 1/1970).

Observațiile de mai sus nu împieteză însă asupra valorii reale a acestei lucrări. Rezultat al muncii unui priceput și harnic colectiv de specialiști de la Institutul de istorie al Academiei de Științe a Poloniei, compus din Wiesław Bienkowski, Adam Przybos, Alina Szklarska-Lohmannowa și Roman Zelewski, sub conducerea Helenei Madurowicz-Urbanska, *Bibliografia historii Polski*, și *Bibliographie sélective* demonstrează încă o dată importanța și necesitatea stringentă a întocmirii unor astfel de bibliografii și la noi în țară.

Ven. Ciobanu

Bibliographia historica Romaniae

„La bibliographie est la science de livre et la condition première de toute science” nota un francez (vezi Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1945, p. 8). Această fericită formulă lapidară închide în ea semnificațiile și însemnătatea unei materii astăzi omniprezentă, care s-a transformat dintr-o „condiție primă a oricărei științe”, într-o condiție a progresului societății contemporane.

Efortul individual de întocmire a unei bibliografii exhaustive pentru o temă dată poate fi asemuit astăzi cu un Moloh ce devorează timpul și forțele întreprinzătorului, alterându-i grav eficiența și valoarea creației. Constatarea (veche, actualmente banală) este valabilă și pentru domeniul cercetării istorice, unde, pînă nu de mult, eram confrunțați cu o serioasă rămînere în urmă în această materie. Și iată că, într-un singur an (1970), încercăm satisfacția apariției a două bibliografii istorice generale consacrate perioadei ultimelor decenii: Robert Deutsch, *Istoricii și știința istorică din România, 1944—1969* și *Bibliografia istorică a României, I, 1944—1969*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 386 p. (Autori: Ioachim Crăciun, Gheorghe Hristodel, Marcel Stirban, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Gelu Neamțu, Gheorghe Dumitrașcu).

Această din urmă bibliografie (la care ne referim în cele ce urmează) reprezintă volumul I dintr-o colecție intitulată *Bibliographia Historica Romaniae*, ceca ce înseamnă că va urma volumul al II-lea și că s-au pus bazele alcătuirii bibliografiei științifice curente a istoriei României. Este vorba, așadar, de un eveniment căruia se cuvine să-i acordăm o atenție particulară. O vom face, pe cît ne stă în putere, nu din unghiul de vedere al bibliografului, ci din cel al beneficiarului, adică al istoricului cercetător. Ce-i drept, *Bibliografia istorică a României* este o operă de uz general. Colecția în care ea se integrează, structura lucrării și editura care a tinărit-o vădese însă că *Bibliografia* se adresează, în primul rînd, omului de știință, oferindu-i un instrument de lucru mult așteptat, menit să înlesnească sensibil progresul cercetării istorice. Tocmai acesta este, după părerea noastră, și punctul de plecare de la care trebuie să pornească aprecierile celor interesați.

Neîndoielnic că experiența autorilor, judicioasa împărțire a materiei, cuprinderea a 7701 de titluri, traduse și în limba franceză, asigură volumului o largă audiență și utilitate. Specialistul în istoria României nu va fi însă scutit de unele dezamăgiri provocate, în parte, de motive independente de voința autorilor lucrării. Deși aceasta din urmă deschide seria unei colecții, cititorul nu are de unde lua cunoștință de menirea acesteia, de principiile pe care se va întemeia alcătuirea ei, de unele explicații tehnice necesare etc. (Ce înseamnă, de pildă, un asterisc la un nume? — n. 208, nr. 4746). Dar neajunsul cel mai suăzător este caracterul selectiv al *Bibliografiei*, ceca ce presupune (volens, nolens) acceptarea unei doze de arbitrar și, în consecință, alterarea imperativului științific al colecției. Este regretabil acest consum de energii și mijloace bănești pentru o operă ce nu poate fi socotită nici completă, nici definitivă, nici fără cusur științific, și cu atît mai mult cu cît ea inaugurează o serie ce ar trebui să ne ofere periodic bibliografia curentă a istoriei patriei. Să mai adăugăm că zgîrcenia cu care autorii au inclus lucrările românilor publicate în străinătate și, îndeosebi, inexplicabila lipsă a contribuțiilor științifice (consacrate istoriei țării noastre) apărute în străinătate și elaborate de străini stîrbesc vizibil din valoarea *Bibliografiei*. Ce se va întîmpla în volumul al II-lea, de pildă, cu lucrarea lui Hitchens privitoare la istoria modernă a Transilvaniei? Va fi inclusă numai pentru că a fost tradusă în limba română? Este de observat și cuprinderea unui număr redus de studii apărute în țară în 1969. În această privință, ce-i drept, trebuie luată în considerare și maniera de lucru a editurilor și tipografiilor, deși volumul a fost bun de tipar de abia la 15 decembrie 1970. Dacă volumul al II-lea va începe, cum este și firesc, cu anul 1970, este posibil să fie omisă o parte a producției științifice a anului precedent.

Bibliografia (așa cum a fost tipărită, nu așa cum am fi dorit-o) cuprinde — spune acad. C. Daicoviciu în *Cuvînt înainte* — „scrierile mai importante din domeniul științelor istorice apărute în cei 25 de ani de la eliberarea țării noastre (...), tot ceea ce s-a scris mai valoros” (p. V—VI). Promisiunea a fost, în mare, împlinită, fără însă ca volumul să fie scutit de grave lipsuri și de unele erori. Ce-i drept, oricît de mare ar fi străduințele și competența celor ce au elaborat *Bibliografia*, o ierarhizare perfectă a valorilor (mii de titluri) este imposibilă. Operația rămîne în bună măsură un act subiectiv și, oricum, va trezi destule nemulțumiri, știut fiind

că unii autori au cele mai bune păreri despre propriile lor lucrări. De aceea, am socotit o meschinărie eventualele reproșuri care ar viza numărul studiilor cu care X sau Y a fost inclus în *Bibliografie*. Ceea ce am imputa autorilor, sînt lipsurile șocante și erorile evitabile. Iată doar cîteva exemple. Omiterea unor bibliografii (cea publicată în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, an. IX, 1959, fasc. 1—2, p. 199 și urm.; Octav Păduraru, *Anglo-Romanian and Rouman-English Bibliography*, București, 1946 — circa 9000 de titluri), a unor retrospectivă istoriografice (Al. V. Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 de ani*, Iași, 1946) apare cu atît mai inexplicabilă, cu cît *Bibliografia* care face obiectul prezentării noastre este selectivă. De asemenea, au fost omise unele reviste, între care și „Revista medico-chirurgicală” din Iași, care are o rubrică specială de istoria medicinei, din ea reținîndu-se numai o singură lucrare (nr. 4065). Lipsesc unele monografii (deci nu articole), cum ar fi cele ale lui Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (N. Iorga)*, București, 1946 și D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihail Sturdza*, Iași, 1947, ambele citate curent în istoriografia actuală.

Sînt greu explicabile și criteriile care au stat la baza alegerii micromonografiilor (monumente istorice) tipărite în editura Meridiane. În *Bibliografie* a fost inclusă, de pildă, micromonografia *Cetățuia*, București, 1966 (N. Grigoraș) și altele, dar lipsesc *Curtea și biserica domnească din Piatra Neamț, Zamca* (ambele ale lui Leon Simanschî), *Biserica Arbure și Biserica Sf. Gheorghe din Suceava* (ambele ale lui I. Caproșu). Curios este faptul că autorii au preferat între micromonografia *Biserica Trei Ierarhi din Iași* (Editura Meridiane, București, 1963) și cartea purtînd același titlu (Iași, 1962, 118 p) — ambele aparținînd lui N. Grigoraș — pe cea dintîi (un rezumat), omițînd-o pe cea de a doua.

Se pare că autorii *Bibliografiei* au manifestat o oarecare slăbiciune pentru lucrări ocazionale, editoriale etc. care, de regulă, nu aduc contribuții originale. În dreptul numelui L. Boicu figurează un editorial de 4 pagini (nr. 4614), dar lipsește studiul consacrat raporturilor româno-franceze publicat în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960. N. Grigoraș figurează (în detrimentul unor studii) cu un alt editorial (nr. 4096) din „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 1—2, 1959. D. Șandru nu este menționat cu unul din cele mai valoroase studii ale sale despre politica Italiei în Balcani și România între 1924—1926 („Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, nr. 2, 1962, p. 185—208). Exemplele ar putea fi continuate.

În domeniul istoriei universale autorii au fost nevoiți să se arate mai generoși (figurează și dări de seamă, deși lipsesc și unele studii ca, de pildă, D. Ciurea, *Problema începutului evului mediu occidental*, în „Ethos”, vol. II, 1945). Socotim, pornind de la procedeele astăzi general-uzitate, că partea a II-a, *Istoria universală* (p. 343 și urm.), trebuia să fie precedată de un capitol special consacrat istoriei relațiilor internaționale ale României. Or, studiile din acest domeniu au fost incluse la partea rezervată *Istoriei României* (p. 3 și urm.), deși este cît se poate de limpede că ele angajează în egală măsură (uneori chiar preponderent) istoria altor țări, istoria regională sau universală.

Un caz special, după părerea noastră, îl formează acele contribuții științifice care sînt publicate în periodice de cultură generală. Credem că ele n-ar trebui ocolite de vreme ce publică uneori contribuții originale, care respectă metoda științifică de investigare, elaborare și prezentare. Dintre multe altele, avem la îndemînă un exemplu: articolul lui N. Grigoraș consacrat activității lui Simion Bărnuțiu la Iași între 1855 — 1864, în „Steaua”, an. XVII, 1966, nr. 8 (iulie).

Autorii au optat pentru procedeul menționării lucrărilor o singură dată, la capitolul corespunzător temei lor, fără să ia în considerare eventualele excepții de la regulă. De pildă, studiul lui Const. C. Angelescu, *Dezvoltarea constituțională a Principatelor Unite de la 1859 — 1862* figurează numai la capitolul *Formarea statului național român, 1859—1866* (nr. 4026), nu însă și la capitolul *Istoria statului* (p. 278).

Am semnalat, în sfîrșit, unele inadvertențe și erori: la indicele alfabetic (p. 375), cercetătorului ieșean D. Șandru i se atribuie două lucrări care nu-i aparțin (nr. 3265 și 7385); un studiu de diplomatică al lui Leon Simanschî este trecut la rubrica *Documente* (nr. 737), deși autorul nu comunică nici un document;

aceleași studii, publicate în mai multe limbi, figurează ca lucrări diferite (nr. 214 și 215, 1860 și 1862 s.a.); două părți ale aceluiași studiu poartă indicative numere diferite (nr. 1604 și 1605); *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, deși este o culegere de contribuții științifice (21 de articole), apare (nr. 4138) ca o monografie sau lucrare de sinteză; unii dintre colaboratorii la *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860 — 1960*, vol. I—II, București, 1960, apar în bibliografie cu părțile elaborate de ei, alții (contribuții esențiale) nu; niciuna dintre cele cinci ediții prescurtate (apărute în cinci limbi străine) ale istoricului Universității ieșene n-a fost menționată în bibliografie; la indice, Barbu Teodorescu apare, greșit, Teodorescu; nici un semn tipografic nu indică deosebirea dintre volum și articol; unele necorespondențe între indicativul cifric din indice și cel din text: 6024 în loc de 6025, 1603 în loc de 1605 (evidență greșală de tipar); la tabla de materii în limba franceză, indexul alfabetic de autori nu este trecut în încheiere, ci la începutul părții a doua, *L'histoire générale*.

I. Boicu

JULIUSZ DEMEL, *Historia Rumunii* (Istoria României), Wrocław — Warszawa — Kraków, Zakład Narodowy Im. Ossolinskiich — Wydawnictwo, 1970, 486 p. + 7 hărți

Unul din scopurile de bază ale lucrării — după însăși afirmația autorului — îl constituie familiarizarea cititorului polonez cu istoria unui popor a cărui soartă a fost strîns legată — de-a lungul multor secole — de cea a poporului polonez. Ca urmare, Juliusz Demel a scris o istorie a României accesibilă celor mai largi cercuri de cititori polonezi, interesate în cunoașterea istoriei noastre și a evoluției relațiilor dintre cele două țări.

Lucrarea este împărțită în douăzeci de capitole, divizate la rîndul lor în subcapitole, care îmbrățișează istoria României de la societatea primitivă și pînă în zilele noastre: *Spolecznosc pierwotna* (Societatea primitivă) (p. 25—42); *Dacia romana* (Dacia romană) (p. 53—68); *Poczatki panstw Rumunskich: Woloszczynny i Moldawii* (Începuturile statelor românești: Țara Românească și Moldova) (p. 87—103); *Czasy Stefana Wielkiego* (Perioada lui Ștefan cel Mare) (p. 128—139); *Próby wyzwolenia. Michal Waleczny* (Încercările de eliberare. Mihai Viteazul) (p. 161—186); *Poczatki kryzysu feudalizmu* (Începuturile crizei feudalismului) (p. 243—262); *Zjednoczenie i reformy. Utworzenie Rumunii* (Unirea și reformele. Crearea României), (p. 307—327); *Rozwój kapitalizmu. Pierwsze wojna swiatowa*. (Dezvoltarea capitalismului. Primul război mondial) (p. 352—388); *Lata niedzwojenne* (Anii interbelici), (p. 389—417); *Druga wojna swiatowa. Od faszyzmu do ludowej demokracji* (Al doilea război mondial. De la fascism la democrația populară) (p. 418—428) și altele. Perioada de după 1947 este prezentată numai sub forma enumerării celor mai importante evenimente, începînd cu tratatul româno-sovietic de colaborare și ajutor reciproc din 4 februarie 1948 și terminînd cu hotărîrea M.A.N. din 16 februarie 1968 privind noua organizare administrativă a țării (p. 429—432). Cartea se încheie cu indicații bibliografice, un index de nume de persoane, unul de denumiri geografice și naționalități, o listă a ilustrațiilor din text și alta a hărților.

O primă remarcă care se desprinde din parcurgerea lucrării de față este aceea a perfecte orientări a autorului în geografia și istoria României și a relațiilor sale internaționale.

Din succinta prezentare a bibliografiei rezultă că Juliusz Demel a cunoscut și utilizat o bună parte din cele mai de seamă lucrări ale istoriografiei românești, fiind la curent cu cele mai noi rezultate ale cercetărilor privind diferite

aspecte ale istoriei noastre. Pe acestea le-a completat cu cele oferite de cercetările istoricilor polonezi, consacrate istoriei României sau relațiilor româno-polone. Autorul a acordat o atenție deosebită evoluției situației internaționale și în special celei a Imperiului otoman, cu implicațiile sale directe asupra istoriei interne și a poziției internaționale a țărilor române. Un merit de seamă al autorului îl constituie și faptul că a reușit să prezinte în mod unitar istoria celor trei țări române, ceea ce dovedește o temeinică înțelegere a procesului de formare și evoluție istorică a poporului român.

Lucrarea se impune însă și prin obiectivitatea și spiritul critic pe care autorul ei le-a adoptat față de problema raporturilor dintre țările române și Polonia de-a lungul veacurilor. Relațiile româno-polone sînt prezentate, de obicei, în cadrul unor capitole care îmbrățișează o epocă istorică sau tratează o anumită problemă, în funcție de intensitatea și importanța lor. Relieful adevărului istoric în acest domeniu este o realizare remarcabilă, dacă avem în vedere importanța lor nu numai pentru istoria medievală a României, ci și pentru cea a Poloniei. Iată câteva exemple: vorbind despre încercările lui Petru Rareș de a scutura jugul otoman, istoricul polonez arată că eforturile domnului moldovean nu au găsit sprijin la curtea regală și la cea mai mare parte a feodalilor poloni. Explicația constă atît în indispoziția provocată acestora de redeschiderea de către Petru a problemei Pocuției, cît și datorită dorinței Poloniei de a se afla în bune relații cu Imperiul otoman. Ca urmare, Poarta a avut mîna liberă în țările române, ceea ce i-a ușurat subjugarea Moldovei. „Polonia, care a acceptat aservirea ei — scrie autorul — a cîștigat cu acest preț o pace de lungă durată cu puterea turcească. Această politică a înfrîmpinat însă opoziție chiar în Polonia din partea unor atît de remarcabile personalități ca voievodul și hatmanul Nicolai Sieniawski sau hatmanul Jan Tarnowski” (p. 148). Se știe că această politică s-a dovedit a fi, în cele din urmă, în defavoarea promotorilor ei. Cu aceeași obiectivitate este prezentat și rolul politicii magnaților poloni în zădărnicierea planurilor de unire a țărilor române de către Mihai Viteazul. Sînt reliefate intenția acestora de a încorpora Moldova și strădaniile lor în direcția menținerii unor bune relații cu Poarta. Atitudinea nefavorabilă a Poloniei față de încercările lui Mihai este explicată de autor prin teama acestora că la granițele sale ucrainene se va instaura „domnia țăranilor” (p. 180). În sfîrșit, trecînd în revistă relațiile româno-polone din sec. XVII (p. 218—220), autorul ajunge la concluzia că ele au fost multilaterale și intense. În ciuda opresiunii otomane, relațiile comerciale au continuat să fie destul de vii și folositoare pentru ambele părți. În ceea ce privește pe cele politice, ele nu au fost întotdeauna dintre cele mai bune. Prin politica sa, Polonia a contribuit la prăbușirea, în secolele preecedente, a unora dintre cei mai de seamă domni români ca Petru Rareș, Ioan Vodă cel Viteaz, Mihai Viteazul sau a creat multe greutăți lui Mircea cel Bătrîn sau Ștefan cel Mare. La rîndul lor, armatele române participă și în secolul al XVII-lea, la acțiuni antipolone întreprinse de Poartă sau Transilvania. Printre cauzele care au făcut ca Polonia să nu se bucure de prea multă simpatie în țările române a fost și faptul că, pe cînd acestea din urmă luptau pentru scuturarea jugului turcesc, prima a întreținut relații corecte cu Poarta, lipsindu-le astfel de un sprijin firesc și eficient în lupta lor. În schimb, „în domeniul culturii, din contactele cu curentele gîndirii din Europa centrală (realizate prin intermediul Poloniei — n.n.s.) România și mai ales Moldova a cîștigat mult și nu numai sub un singur aspect...” (p. 220).

Apărută în condiții grafice deosebite și însoțită de numeroase și semnificative materiale ilustrative, cartea lui Juliusz Demel este, înainte de toate, o lucrare științifică deosebit de utilă pentru toți cei ce se preocupă de istoria României. În al doilea rînd, este expresia unei profunde simpatii pentru poporul român pe care îl cunoaște și îl iubește. Ea se înscrie și ca o contribuție la cunoașterea reciprocă a popoarelor noastre.

Ven. Ciobanu

I. H. CRIȘAN, *Ceramica daco-getică, Cu privire specială la Transilvania*, Editura Științifică, București, 1969, 363 p. + 190 pl., în afara textului.

Cartea cu acest titlu a cunoscutului cercetător clujean reprezintă o sinteză arheologică și în același timp istorică de deosebită importanță pentru istoria veche a țării noastre. Ea urmează, la scurt interval, după o altă lucrare meritorie a autorului, de proporții reduse, apărută în editura Meridiane.

Autorul, bine cunoscut prin cercetările sale anterioare cu privire la problema dacică, domeniu în care a adus contribuții valoroase, apreciate ca atare în țară și străinătate, elaborează de data aceasta, după 15 ani de cercetare, o vastă lucrare monografică, bazată pe cunoașterea întregului material ceramic dacic de pe teritoriul țării noastre, precum și a tot ce s-a scris în legătură cu el.

De un real folos în alcătuirea acestei sinteze, prima de acest fel la noi în țară, a fost și participarea autorului la șantierul de săpături arheologice de la Grădiștea Muncelului de sub conducerea acad. C. Daicoviciu, unde a lucrat cu începere din 1949, precum și efectuarea de săpături la Pecica, Saros, Cristești și în alte locuri. Din lectura cărții rezultă că aceste săpături executate de către autor, îndrăgindu-se acelea de la Pecica, cu dovezi stratigrafice pentru o locuire dacică mai îndelungată (sec. III î.e.n. — II e.n.), i-au permis să obțină puncte de reper cronologice sigure pentru datarea ceramicii daco-getice din etapele respective.

Pentru documentare autorul a folosit o bibliografie bogată, precum și manuscrisul Repertoriului arheologic al R. S. României (partea privitoare la Transilvania), verificând prin cercetări personale datele propuse pentru ceramica dacică cu circa 20 de ani în urmă când s-a întocmit, prin colaborarea tuturor specialiștilor din țara noastră, această deosebit de utilă lucrare arheologică.

Din catalogul descoperirilor se mai desprinde concluzia că autorul a avut o atitudine critică față de informațiile din bibliografia utilizată, restabilind, ori de câte ori a fost posibil, condițiile reale de descoperire a materialelor, ca de exemplu ale aceloră de la Dobolii de Jos, Surcea, Augustin etc.

Materialul principal pe care se bazează lucrarea îl constituie ceramica daco-getică din secolele VI î.e.n. — I e.n., studiată cu deosebită atenție de către autor, care a desenat personal tot acest material, cu precizia necesară pentru publicarea lui.

În acest scop, materialul respectiv, bine ilustrat în lucrare, a fost adunat din toate muzeele transilvănene, precum și din principalele muzee din restul țării.

Deosebit de important este faptul că o cantitate covârșitoare de material din monografie este inedită, fiind pentru prima dată valorificată din punct de vedere științific în această lucrare. În afară de aceasta, la unele dintre descoperirile mai vechi, lipsind datele exacte privind condițiile lor de găsimă, autorul a fost pus în situația să le determine prin studii comparative, cercetări de arhivă muzeală și bibliografie.

Din acest punct de vedere, menționăm efortul autorului de a stabili etapele culturii geto-dacice din unele așezări importante, ca de exemplu: Sighișoara, Cetea, Sf. Gheorghe, care nu încep în secolul I î.e.n., așa cum se credea, ci mult mai devreme, încă din secolul III î.e.n.

Pe lângă cunoașterea temeinică a ceramicii dacice, autorul a dat dovadă în această monografie că este familiarizat și cu ceramica străină, de origine grecească, sud-tracică, celtică, bastarnică și romană, pe care a studiat-o atât direct cât și cu ajutorul bibliografiei.

Din punct de vedere metodologic, autorul, folosind în mod creator și nu mecanic metoda tipologică, stabilește just principalele categorii și tipuri de ceramică daco-getică, pe care le deosebește după forme, tehnică de lucru și decor. Aceste grupe ceramice, bine definite tipologic și cronologic, nu sînt prezentate izolat, ci în conexiune strînsă cu celelalte produse ale culturii materiale din dife-

ritele etape de dezvoltare ale culturii materiale geto-dacice, precum și, ori de câte ori a fost posibil, cu monedele și cu știrile literare. Datele obținute pe această cale, coroborate și cu acele ale celorlalte metode, stratigrafică, comparativă și cartografică, au dat posibilitatea autorului să stabilească fazele de dezvoltare ale culturii geto-dacice. În determinarea acestor faze, un accent deosebit s-a pus pe analiza stadiilor succesive de dezvoltare a forțelor de producție, scoțându-se în evidență rolul lor determinant în evoluția social-economică a geto-dacilor. În acest fel autorul nu s-a limitat numai la clasificări arheologice, făcând excese de tehnicitate, ci din contra, bazându-se pe o analiză minuțioasă a datelor cercetate, a reușit să facă o operă de sinteză istorică, aplicând în mod crea-tor principiile materialismului dialectic și istoric.

Tot în legătură cu metoda folosită, se mai remarcă grija autorului pentru prezentarea în cât mai bune condițiuni a materialului documentar. În acest sens, catalogul descoperirilor, alcătuit în ordine alfabetică, prezintă, prin datele succinte și precise pe care le conține, un deosebit interes atât pentru acei care consultă lucrarea, cât și pentru cei care vor face în viitor cercetări pe locurile respective. Aceeași grijă în prezentarea materialului documentar se constată și în felul metodic și foarte minuțios în care au fost alcătuite explicațiile planșelor, ceea ce permite să se poată identifica exact materialul ilustrat.

Autorul, folosind o asemenea documentare amplă și metodă de cercetare riguros științifică, a adus în această lucrare contribuții extrem de valoroase cu privire la cultura materială și istoria geto-dacilor, din care scoatem în evidență aici pe cele mai importante, făcând acolo unde este cazul eventuale completări sau precizări.

În primul rând, trebuie subliniată contribuția autorului cu privire la problema periodizării ceramicii daco-getice din sec. VI î.e.n. până în sec. I î.e.n. Spre deosebire de alți cercetători, care considerau, în general, ca fiind ceramică dacică o categorie lucrată cu roata din sec. I î.e.n. — I î.e.n., autorul, printr-o analiză minuțioasă a ceramicii lucrată cu mîna și la roată, înglobează în această categorie și produsele anterioare pînă la sfîrșitul sec. V î.e.n. În același timp el consideră că ceramica din sec. VI—V î.e.n., de pregnant aspect hallstattian tîrziu, aparține tot geto-dacilor, numind-o protodacică, întrucît procesul ei de formare este abia la început. Prin această coborîre a datei inițiale a ceramicii dacice din Transilvania se dovedește că și în acest teritoriu începutul evoluției ceramicii geto-dacice se plasează în același timp ca și în celelalte regiuni ale spațiului carpato-dunărean, locuite de către geto-daci. Din punct de vedere al cronologiei absolute, faza protodacică este datată în sec. VI—V î.e.n., atît pe baza fibulelor de tip Glasinac, a obiectelor de origine scitică și a ceramicii de import grecești, cît și a știrilor din izvoarele literare.

A doua etapă din evoluția ceramicii daco-getice, denumită de autor perioada veche (sec. IV—III î.e.n.), este atestată nu numai în regiunile extracarpalice, ci și în Transilvania, datarea ei fiind făcută pe baza studierii caracteristicilor ceramicii autohtone și străine. În legătură cu această datare a etapei respective trebuie de menționat că autorul a avut în vedere unele descoperiri arheologice din regiunile extracarpalice (Zimnicea și Poiana) și din Dobrogea (Histria). La acestea s-ar mai putea adăuga descoperirile din așezările daco-getice întărite din Moldova de la Stîncești, Cotnari și Moșna, precum și de la podișul Laiu de la Băiceni, lîngă Cucuteni, în care ceramica, datată pe bază de fibule și amfore grecești și cu analogii perfecte în Transilvania, poate fi invocată în sprijinul datării în secolul IV—III î.e.n. a acestei etape din evoluția ceramicii daco-getice.

Deosebit de importantă este stabilirea etapei a treia (sec. III—II î.e.n.), puțin cunoscută în interiorul arcului carpatic, întrucît din analiza ceramicii, conexată cu întregul material arheologic, rezultă, după autor, în mod convingător că abia în această vreme se poate considera că începe cu adevărat cultura daco-getică de tip La Tène, care după aceea se va dezvolta și generaliza în etapa

următoare (sec. I î.e.n. — I e.n.), denumită clasică, când ceramica geto-dacică atinge apogeul său.

Deci, prin această periodizare a ceramicii geto-dacice se scoate în evidență o etapă veche de formare a acestei ceramicii, denumită de autor etapa de trecere de la Hallstatt la La Tène (sec. VI—III î.e.n.), corespunzătoare fazelor de început ale La Tène-ului general, fără să se piardă din vedere prin aceasta legătura cu periodizarea general admisă a epocii La Tène. Meritul autorului constă tocmai din faptul că ținând seama de condițiile de dezvoltare ale societății geto-dacice n-a căutat să extindă în mod mecanic periodizarea clasică a La Tène-ului, stabilită de către P. Reinecke, O. Tischler — J. Déchelette și completată ulterior pentru alte regiuni, la teritoriul țării noastre, unde a fost o evoluție culturală și social-economică deosebită. Așa se explică de ce autorul consideră începutul culturii La Tène pe teritoriul țării noastre în jurul datei de 300 î.e.n. Prin această datare se infirmă de către el teza potrivit căreia partea de sud a teritoriului țării noastre, înglobată în așa-numita zonă ponto-dunăreană, ar fi luat-o înainte în dezvoltare social-economică și culturală față de restul teritoriilor locuite de geto-daci, care ar fi rămas în urmă ajungând abia către 300 î.e.n. la același nivel de dezvoltare.

O altă teză a autorului, care se desprinde cu pregnanță din această lucrare, privește definirea factorului local în ceramică și rolul determinant jucat de acesta în toate fazele de evoluție ale culturii geto-dacice. În acest scop, autorul bazându-se pe un bogat material documentar, analizat în mod critic, a explicat originea, continuitatea și unitatea ceramicii geto-dacice pe tot teritoriul țării noastre în secolele VI—I î.e.n.

În ceea ce privește originea, s-a scos în evidență că cele mai multe dintre formele ceramice din această perioadă își au începuturile în acelea, mai mult sau mai puțin apropiate, din etapele anterioare, în primul rând ale Hallstattului timpuriu și mijlociu și ale epocii bronzului și în unele cazuri chiar ale neolitului. Studiindu-se formele ceramice și întregul context al culturii materiale, inclusiv ritul funerar, s-a încercat să se deosebească, ori de câte ori a fost necesar, populația autohtonă de cea străină.

Relativ la continuitatea ceramicii daco-getice, s-a demonstrat, pe bază de analiză tipologică, perpetuarea și mersul în sens ascendent al ei în funcție de dezvoltarea forțelor de producție interne de pe tot teritoriul locuit de geto-daci din secolul al VI-lea î.e.n. până la sfârșitul secolului I e.n. În acest scop, s-au stabilit serii tipologice, bine date, de vase lucrate cu mîna sau transpuse la roată, scoțindu-se în evidență, în ceea ce privește acestea din urmă, generalizarea formelor locale. Din acest punct de vedere, este un merit al autorului că a reușit, ca pe lângă ceașca dacică, studiată anterior de către el, să efectueze studii tipologice asupra altor categorii ceramice, fără să aibă pretenția de a le fi epuizat, rămînînd ca unele din ele să fie aprofundate prin cercetări ulterioare.

Unitatea ceramicii daco-getice, și implicit a întregii culturi materiale daco-getice, este susținută de autor pe bază de analiză minuțioasă a ceramicii și a celorlalți factori, rezultatele obținute fiind confruntate cu datele izvoarelor literare. Această unitate autorul n-o înțelege în mod îngust, în sensul unei evoluții rectilinii și uniforme, ci din contra l-au preocupat aspectele diferite din cadrul acestei unități a culturii geto-dacice, datorate influențelor străine cu care aceasta a venit în contact. Materialul comparativ folosit pentru această problemă provine atât din interiorul arcului carpatic, cît și din afara lui, de pe teritoriul locuit permanent sau vremelnic de către geto-daci. Se resimte numărul redus al materialelor din Oltenia, datorită faptului că această regiune a fost mai puțin cercetată pentru perioada geto-dacică.

Pe lângă factorul autohton, socolit pe drept cuvînt de către autor determinat în dezvoltarea social-economică și culturală a geto-dacilor, n-au fost neglijate nici influențele externe, care au grăbit, mai mult sau mai puțin, această dezvoltare. În primul rând, autorul, bazîndu-se pe datele arheologice și textele

scrise, a luat poziție față de tezele greșite cu privire la rolul jucat de influențele străine, încercând să lămurească la justa lor valoare aceste influențe. Astfel, considerăm ca fiind convingătoare concluziile autorului cu privire la existența unui grup scitic, încă de la începutul secolului al VI-lea î.e.n., identificat cu agatirșii amintiți de Herodot, precum și relativ la prezența populației autohtone, deosebită de cea scitică, în Transilvania.

O atenție deosebită o acordă autorul influențelor exercitate de cultura materială greacă, direct sau prin intermediul tracilor sudici, combătând însă cu argumente exagerarea acestor influențe.

În ceea ce privește influențele celtice, autorul, fără a nega rolul acestora, arată în ce constă aceste influențe, mai cu seamă în ceramică, deosebind ceramica celtică propriu-zisă de cea daco-gețică, născută sub influența celtică. De asemenea, s-au menționat deosebirile dintre imitațiile dacice și celtice după forme ceramice grecești, scoțându-se în evidență faptul că în timp ce dacii imită forme grecești, celții le barbarizează. Pare sugestivă teza autorului, potrivit căreia celții, cu toate că au exercitat o influență puternică, totuși n-au determinat dezvoltarea culturii geto-dacice. În acest sens se invocă faptul că încă multă vreme (cel puțin un secol), după venirea celților pe teritoriul țării noastre, dacii continuă să lucreze ceramica cu mîna, conform tradiției hallstattiene locale, și abia atunci cînd dezvoltarea forțelor de producție internă o va cere se va trece la adoptarea roții olarului și la generalizarea ceramicii lucrată cu roata în același timp pe tot teritoriul locuit de către geto-daci. Tot în legătură cu influențele celtice, merită a fi menționat faptul că autorul identifică o categorie ceramică pictată aparținînd fazei clasice, central-europene La Tène tîrzie, deosebită de cea dacică pictată cu motive geometrice, născută sub influențe elenistice și nu celtice.

În continuare, considerăm juste concluziile autorului referitor la slabele influențe exercitate de bastarni asupra culturii geto-dacice, îndeosebi în spațiul intracarpatic.

Dintre ultimele influențe suferite de ceramica geto-dacică, cele mai importante sînt acelea romane. Acestea, după cum a arătat autorul, au dus la crearea a numeroase imitații, care, în perioada clasică a ceramicii daco-gețice, n-au fost pe deplin asimilate în repertoriul ceramicii daco-gețice.

Cu privire la influențele străine, ne-am putut întreba dacă factorul iliric n-a avut nici un rol în dezvoltarea ceramicii daco-gețice. Să se datoreze aceasta lipsei de cercetări speciale în așezările daco-gețice din sud-vestul țării noastre sau, eventual, această influență în perioada respectivă s-a redus la alte categorii de obiecte.

Autorul, studiind ceramica în conexiune cu toate celelalte elemente ale culturii materiale și spirituale, a putut să ajungă la interpretări juste relative la stadiul de dezvoltare social-economică din diferitele etape ale culturii geto-dacice pînă la cucerirea romană. Din acest punct de vedere sînt justificate categoriile de ceramică de lux, de import sau de producție locală, pusă pe seama aristocrației geto-dacice, precum și aspectul deosebit al ceramicii de la curtea regilor daci. De asemenea, s-au separat și forme ceramice cu caracter ritual. În legătură cu acestea din urmă, depozitul de vase de la Ciolănești din Deal, menționat de autor, poate fi considerat, în urma cercetărilor recente, ca fiind ritual.

În afară de acestea, considerăm semnificativă din punct de vedere istoric apropierea făcută de autor între momentul imitării monedei de către daco-geți și adoptarea ceramicii lucrată la roată, ambele fenomene fiind explicate prin stadiul de dezvoltare atins de societatea geto-dacică în sec. III—II î.e.n. În felul acesta, studiul unei categorii arheologice, cum este acela al ceramicii, poate duce, cînd se face aprofundat și în legătură cu stadiul de dezvoltare social-economică al societății respective, la concluzii istorice din cele mai importante.

Desigur că în lucrarea de față, cu toate meritele ei în ceea ce privește studiul ceramicii geto-dacice, nu ne putem aștepta să fie rezolvate în mod definitiv toate problemele relative la această problemă, pentru soluționarea cărora sînt

necesare încă cercetări pe teren și studii speciale. În orice caz, pentru stadiul actual al cercetărilor, această lucrare monografică este valoroasă, reprezentând nu numai un mijloc de informare exhaustivă asupra ceramicii geto-dacice, ci și un instrument de lucru necesar alt pentru specialiști, cât și pentru toți cei care se ocupă de problemele culturii dacice.

M. Petrescu-Dîmbovița

N. ZAHARIA, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA și EM. ZAHARIA, *Așezări din Moldova — de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei Socialiste România, București, 1970, 402 p. + 239 planșe + 13 hărți.

Monografia istorico-geografică a așezărilor din Moldova din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al XVIII-lea, rod al cercetărilor intense de teren întreprinse în ultimii 15 ani, reprezintă o importantă realizare pentru istoria veche a României în general și cea a Moldovei în special. Această realizare este legată, în primul rînd, de publicarea aproape integrală a cercetărilor arheologice întreprinse în Moldova pînă de curînd și, în al doilea rînd, de editarea pentru prima oară la noi în țară a unei ample monografii în care este aplicată în chip științific metoda geografică în arheologie, metodă folosită din ce în ce mai mult, în ultimii ani, în cercetările arheologice din diferite țări. Aplicarea metodei geografice în cercetările arheologice care au fost întreprinse în Moldova s-a soldat cu rezultate importante, concluziile prilejuite de studierea celor 1299 de puncte arheologice descoperite în cele 542 de așezări cercetate fiind deosebit de valoroase pentru înțelegerea evoluției societății omenești din această provincie a țării.

În acest sens, este util de arătat că autorii, ținînd seama de criteriul geografic, s-au bazat din punct de vedere metodologic pe strînsa legătură care există între așezările umane din diversele epoci istorice și variațiile morfologice ale subunităților geografice de pe teritoriul Moldovei.

Pe baza observațiilor obținute prin aplicarea atenlă, deși nu exhaustivă, a metodei geografice în arheologie, prin încadrarea cît mai exactă a descoperirilor făcute pe acest teritoriu, ca și prin utilizarea în multe cazuri și a informațiilor culese din documentele scrise (ale epocii feudale), autorii lucrării au făcut cunoscut, atît specialiștilor cît și marelui public pasionat de istoria patriei noastre, un număr extrem de mare de noi așezări din paleolitic și pînă în secolul al XVIII-lea și au prezentat științific, pe etape cronologice, întreaga evoluție a civilizațiilor care s-au succedat timp de milenii pe teritoriul est-carpatic al României.

Lucrarea monografică, împărțită în două părți principale I — *Considerații privind așezările din Moldova*, în care se sintetizează concluziile obținute în urma cercetărilor efectuate și II — *Corpusul descoperirilor de așezări din Moldova*, în care sînt prezentate sistematic toate descoperirile arheologice, mai cuprinde și un capitol introductiv în care autorii publică un interesant și documentat istoric al tuturor cercetărilor arheologice întreprinse pînă acum în Moldova, prelucrîndu-se și cu acest prilej întreaga bibliografie privind așezările sau în general descoperirile arheologice cunoscute în această provincie românească.

Pe lîngă descoperirile prezentate sistematic pe subunitățile geografice naturale și încadrate în marea lor majoritate just în clasificarea generală cunoscută a culturilor materiale din diferite epoci istorice, autorii discută, pe baza bogatei informații pe care o au la îndemînă multiplele probleme pe care le ridică cercetarea atenlă și completă a așezărilor umane din Moldova, stabilindu-se astfel date și concluzii noi, de o reală valoare științifică.

În afară de interesantele și inedite date privind epoca comunei primitive sau epoca sclavagistă geto-dacică, cărora le aparține cel mai mare număr de descoperiri publicate în lucrare, după părerea noastră, o importanță deo-

sebită o prezintă descoperirile legate de frământata și complexa perioadă a formării și definitivării poporului și a limbii române (sec. III—X e.n.).

În acest sens, menționăm că înșiși autorii pornind de la importanța pe care în mod firesc o prezintă această problemă, i-au acordat în cadrul lucrării un loc aparte. Din acest punct de vedere, se poate sublinia în plus valoarea deosebită a concluziilor care se desprind din monografie.

Intr-adevăr, după o prezentare generală, dar bine documentată, a istoricului și a importanței pe care o prezintă pentru istoria României, problema formării poporului român, sînt expuse cronologic toate etapele evolutive ale procesului etnogenezei poporului român desfășurat în această regiune a țării, concomitent cu evoluția istorică a celorlalte provincii românești. În funcție de descoperirile pe care le publică autorii, relativ mai ales la secolele VI—X, reiese limpede, în cea mai mare parte, trăsăturile care caracterizează cultura materială autohtonă pe deoparte și cultura slavilor arhaici, pe de altă parte.

Desigur că în etapa actuală a cercetărilor, trăsăturile principale care caracterizează elementele autohtone sînt precizate din ce în ce mai clar pentru perioada secolelor VI—X e.n., participarea acestor elemente locale la geneza și evoluția culturii materiale din epoca respectivă fiind astfel și mai evidentă.

După părerea noastră, în legătură cu această epocă, ar fi necesar să se lărgască conținutul noțiunii de etapă *protodridu* și la vremea corespunzătoare culturii *Hlincea* (secolele VII—IX e.n.), subliniindu-se astfel în mod sigur rolul hotărîtor pe care l-a avut populația locală la crearea culturii de tip *Dridu*.

Pe baza numeroaselor descoperiri de ordin arheologic, a studierii lor din punct de vedere stratigrafic și comparativ, putem vorbi în mod sigur pentru perioada secolelor VII—IX de pe teritoriul Moldovei, de o etapă cronologică și de elemente culturale certe de tip *protodridu*.

O mare valoare o prezintă în legătură cu problema formării poporului român descoperirile de tip *Dridu* (sec. X—XI) publicate în lucrare.

După cum se știe, cultura *Dridu* s-a format în regiunea Dunării de Jos ca o consecință a evoluției culturii materiale autohtone, daco-romane, sub influența directă a civilizației bizantine și cu participarea unor elemente culturale slave, în sec. X—XI. Ea este evoluția firească în timp a culturii materiale din etapa anterioară *protodridu*, prezentă pe întreg teritoriul de la nordul Dunării de Jos.

Numărul mare al descoperirilor *protodridu* (sec. VII—IX) și al celor de tip *Dridu* (sec. X—XI) arată în modul cel mai convingător că pe teritoriul Moldovei procesul definitivării formării poporului român s-a desfășurat în aceleași condiții istorice și în aceleași limite cronologice ca și în restul teritoriului românesc.

Cu toate că aspectul de cultură *Dridu* din Moldova prezintă unele particularități regionale cauzate de o serie de factori geografici și politici, unitatea culturală documentată pe întreg teritoriul românesc este un fapt cert atestat pentru perioada secolelor VIII—X e.n. Această constatare întregeste în modul cel mai clar concluziile pe care autorii le consemnează, în legătură cu această problemă, în ampla lor monografie.

Desigur, destul de importante sînt și descoperirile mai puțin cunoscute și studiate pînă acum în Moldova privind epoca feudalismului timpuriu, cu deosebire epoca secolelor XII—XIII, precum și vestigiile aparținînd feudalismului dezvoltat și tîrziu, care sînt în marea lor majoritate pentru prima oară publicate și interpretate în lucrare.

În acest sens, credem că o reală contribuție a fost adusă relativ la problema cercetării satului medieval moldovenesc.

Datele extrem de numeroase pe care autorii le publică în monografia lor, discuțiile multiple și mai ales concluziile prilejuite de analiza descoperirilor prezentate, conferă lucrării valoarea științifică necesară.

Prin metoda geografică aplicată la cercetările arheologice, lucrarea constituie pentru arheologia românească o noutate. Utilitatea ei pentru specialiștii din domeniul arheologiei și istoriei vechi a României este deosebit de mare, deoa-

rece ea ajută într-o măsură importantă la precizarea problematicei istoriei vechi și în parte a celei feudale a Moldovei, precum și la orientarea cercetărilor viitoare.

Însoțită de o bogată ilustrație (desene și fotografii), precum și de hărți cuprinzând descoperirile arheologice pe etape cronologice precise, ea constituie un îndreptar indispensabil cercetătorului arheolog de astăzi, care dorește pe de o parte să-și facă o idee precisă despre realitățile arheologice moldovene și pe de altă parte să încerce aprofundarea unor probleme de bază ale dezvoltării societății omenеști din această provincie a României.

Dan Teodor

ACADÉMIE BULGARE DES SCIENCES. INSTITUT D'ÉTUDES BALKANIQUES, *Recherches de géographie historique*, „Studia Balcanica”, 1, Sofia, 1970, 243 p.

Propunându-și să cuprindă în paginile sale rezultatele cercetărilor privind viața economică și socială, relațiile politice și culturale ale popoarelor balcanice, publicația „Studia Balcanica”, apărută sub egida Institutului Balcanistic din Sofia, cuprinde în volumul său inaugural lucrări consacrate domeniului atât de important și de interesant al geografiei istorice.

Studiile — semnate de autori bulgari, români, unguri, iugoslavi, germani — care alcătuiesc acest volum cuprind o gamă largă de probleme, un interval cronologic întins (secolele V î.e.n. — XIX) și un spațiu geografic situat mai cu seamă în părțile septentrionale ale peninsulei balcanice, mai puțin studiate din acest punct de vedere.

Pe baza unor cercetări noi, autorii lucrărilor din prima parte a tomului aduc o serie de precizări și corectări la unele din opiniile exprimate până acum în privința configurației geografice a teritoriului sud-est european în perioada antică.

Studiul lui Boris Gerov, cu care se deschide volumul, este consacrat populației și așezărilor antice de pe cursul mijlociu al Strumei; iar cel al lui Ivan Venedikov încercării de reconstituire a itinerariului expediției lui Darius împotriva sciților. Este interesant de arătat că autorul ajunge la concluzia că Herodot, obținându-și informațiile de la coloniile grecești pontice, nu ar fi cunoscut faptul că grosul armatei persane s-a deplasat prin interiorul peninsulei balcanice.

Profesorul Radu Vulpe este prezent în volum cu rezultatele cercetărilor sale privind limitele meridionale ale Sciției romane, pe care o consideră întinsă până la o linie ce începea de pe țărmul mării, de lângă actuala localitate Kranevo, trecea la sud de Tolbukhin, și ajungea la Dunăre, în apropiere de Ollina.

Alte două lucrări, semnate de Velizar Velkov și, respectiv, Burkhard Bötter, se ocupă de aspectul geografic al Moesiei inferioare, bazându-se pe surse epigrafice și pe studierea ceramicii.

Din studiile consacrate perioadei bizantine în Balcani reținem pe cel al cercetătoarei bulgare V. Tăpkova-Zaimova, în care se fac unele observații asupra cetăților pontice și relațiilor imperiului cu vecinii săi de la nordul gurilor Dunării. Autoarea crede că Lycostomion-ul a existat înainte de secolele XI—XII, dar s-a dezvoltat ca cetate de-abia după această dată.

Petru Diaconu, aducând din nou în discuție problema localizării lacului Ozolimna, menționat de Ana Comnena cu prilejul luptelor, din 1087, dintre pecenegi și bizantini, propune ipoteza că ar fi vorba de mlaștinile de lângă Pliska. Pe aceeași linie a identificărilor se situează și András Mócsy, care vede în anticul oraș Aurelianum bizantinul Aquae și modernul Gamzigrad, iar Ara Margos

crede că actualul sat bulgăresc Reka-Devnia s-ar fi dezvoltat pe locul unde mai înainte fusese Dvina medievală (anticul Markianopolis).

Printr-o interpretare nouă a unor pasaje din Ana Comnena și din viața Sf. Clement din Ohrida, M. Vojnov consideră că legendarul țar bulgar Mokros nu ar fi altceva decât o creație a cronicarei bizantine, iar „Kotokios”, socotit până acum ca un toponim, ar denumi pe un boier protobulgar.

Studiul lui Petre S. Năsturel aduce unele rectificări la problema originii bizantine a unor toponime dunărene. Apariția denumirii geografice „Corabia” — menționată prima oară pe malul Nistrului, într-un act moldovenesc din 1456, și în 1598 pe malul Dunării, în Țara Românească —, după opinia autorului, ar trebui legată de corăbiile și ambarcațiunile ce pluteau pe Dunăre. În ceea ce privește toponimul „Maglavit”, se consideră, de asemenea, că el nu derivă din greacă, constatându-se o apropiere cu adjectivul slavo-bulgar „măglavi” (cețos). Despre „Calafat”, P. S. Năsturel sugerează și posibilitatea originii lui turcomane. Mergând mai departe pe linia precizărilor, autorul crede că prin neidentificata localitate „Orzoma”, menționată în scrisoarea lui Vlad Țepeș, din 1456, către Matei Corvin, ar trebui să se înțeleagă numele cetății Hirșova, transcrisă greșit.

O însemnată contribuție la reliefaarea aspectului din trecut al regiunilor balcanice se aduce și prin valorificarea izvoarelor otomane. În acest sens remarcăm, în volumul prezentat, publicarea de către Rusi Stojkov a unui *defter* de *djizie* (capitație) a eyaletului Rumelia, din anul hegirei 1079 (1668—1669), descoperit la Biblioteca Națională „Chiril și Metodie” din Sofia. De la început se cuvine să arătăm că autorul a trebuit să depună un efort deosebit în descifrarea acestei condie, dat fiind faptul că ea a fost redactată în caracterele foarte greu de citit ale scrisului financiar *siakat*. Așa se explică, de altfel, și numărul relativ restrâns al unor astfel de registre puse în circuitul istoriografiei. Acesta este, totodată, și motivul pentru care vom stărui asupra acestei lucrări, cu atât mai mult cu cât datele cuprinse în această condie prezintă o importanță aparte și pentru istoria Dobrogei în timpul dominației otomane, insuficient cunoscută până acum.

Sangeacul Silistra, menționat de acest *defter* în cadrul eyaletului Rumelia, se compunea la acea dată din 25 *kaza*-le și 1 *vakif*, având o populație nemusulmană totală, impusă la *djizie*, de 5310 1/2 *hane* (unitate financiară). Dintre acestea, kazalele de pe teritoriul românesc prezentau următoarea situație: Hirșova — 179 *hane*, Giurgiu — 36 1/2, „Kara-Su alias Tekfür-Göl” — 171, Tulcea — 38 1/2, Măcin — 82, Isaceea — 26 1/4, Babadag — 268 1/4, Mangalia — 172 1/2, Brăila — 73 3/4, *vakiful* Isaceea — 166 1/2. Desigur, aceste cifre nu corespund cu exactitate situației reale, deoarece ele fiind întocmite de către fisc, trebuie avută în vedere și posibilitatea evaziunilor. Cu toate acestea, ele reliefează existența în Dobrogea medievală a unor populații compacte de nemusulmani. De asemenea, este necesar să menționăm faptul — cum, de altfel, face și autorul — că la această dată termenul financiar *hane* nu se mai referea la „familie”, cum a fost în secolele XV—XVI, ci la un grup de case separate.

Publicând lista kazalelor eyaletului Rumelia, extrasă din condia amintită, autorul prezintă totodată și localizarea lor actuală. Referindu-ne numai la cele cuprinse pe teritoriul românesc, trebuie să observăm în acest sens că simpla traducere a termenelor nu poate fi întotdeauna un criteriu indubitabil. Astfel, toponimul turc Kara-su (Apă neagră) este identificat de către R. Stojkov cu orașul actual Cernavodă. Evliya Celebi, care la jumătatea veacului al XVII-lea a făcut cinci călătorii în Dobrogea, cunoscând-o deci destul de bine, notează în al său *Seyahatname*, ed. 1896 — 1938, cild. V, p. 239 că venind de la Hirșova a sosit la *Bogaz-köy*, toponim folosit chiar și astăzi de către populația turco-tătară a Dobrogei, pentru denumirea orașului Cerna-vodă. Firește, cercetările viitoare vor trebui să lămurească felul în care numele rîulețului Kara-Su, cu care ere desemnat în trecut și orașul actual Medgidia, s-a transferat sub forma sa slavă asupra așezării de la confluența sa cu Dunărea. Sensul toponimului turc *Bogaz-köy*

(Satul de la strîmtoare) este legat, fără îndoială, de faptul că în perioadele cînd Dunărea se umfla, rîulețul Kara-Su se transforma într-o adevărată „strîmtoare”.

În ceea ce privește *Tekfûr-göl*, este clar că el se referă la orașul actual Techirgiol, și nu la Constanța, cum crede autorul. Același călător otoman (Evlîya Celebi, op. cit., III, p. 289) a cunoscut, ca și Paul de Alep (*The Travels of Macarius, Patriarch of Antiochia*, vol. I, London, 1829 — 1836, p. 42), Constanța sub numele de *Köstendje*. De altfel, încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea „Tekfûr-göl” era menționat ca o „kaza”, avînd în componența sa și „satul Köstendje” (vezi Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de yûrukler, tatarlar ve Evlâd-i Fatihan* (Yûrük-ii, tătarii și Evlâd-i Fatihan din Rumelia), Istanbul, 1957, p. 150—152).

Este interesant de observat că registrul descoperit de către Rusi Stojkov menționează ambele localități formînd o singură kaza; dar, cînd și cum s-a ajuns aicia rămîne tot pe seama cercetărilor viitoare s-o stabilească. În orice caz, în 1560 kazaua Tekfûr-göl era constituită într-o unitate administrativă aparte, așa cum rezultă din două firmane ale sultanului Suleiman Kanuni, din același an, adresate domnului Moldovei. În aceste documente se arată că s-a poruncit unor cadii, printre care și celui de la Tekfûr-göl, să procure zahereaua necesară reparării cetății Özü (Oceacov) (Bibl. Acad. Documente turecești surete, Dî.XXIX/29 a și 29, 39 a și 39).

De asemenea, o altă problemă readusă în discuție de același defter este în legătură cu data la care sangeacul Silistra s-a detașat de eyaletul Rumelia și a format un evalet aparte, cunoscut și sub numirile de Özü și Babadag. Printre opiniile exprimate în acest sens menționăm doar pe cea care stabilește această dată către sfîrșitul veacului al XVI-lea (*İslâm Ansiklopedisi*, 3, Istanbul, p. 637.) și poziția istoriografiei românești, care consideră că eyaletul Silistra s-a constituit la începutul secolului următor (*Istoria României*, II, Editura Academiei, p. 807.). Dar, după cum vedem în acest defter, în 1668 — 1669 sangeacul Silistra făcea parte din eyaletul Rumelia. Deci, problema rămîne în continuare deschisă cercetării.

Volumul mai cuprinde și alte studii interesante referitoare la geografia istorică a Iugoslaviei în secolul al XV-lea, a Bulgariei în perioada bizantină și în secolele XVI—XVII. În același timp, se tratează și problema influențelor germane asupra toponimiei montane din Balcani și chestiunea originii bulgare a unor denumiri geografice din Albania.

Tomul se încheie cu o nouă revalorificare a lucrărilor călătorului și omului de știință francez, de la jumătatea veacului trecut, Xavier Horand Hommaire de Hell.

Tahsin Gemil

VASILE DRĂGUT, *Pictura murală din Transilvania*, Editura Meridiane, București, 1970, text și anexe 110 p. + 67 ilustrații.

Pictura murală a bisericilor transilvane de la Sîntă Mărie Orlea, Densuș, Strei, Strei Singeorgiu, Leșnic, Criscior, Ribîța, Ostrovul Mare ș.a. ridicate în secolul al XIII-lea și al XIV-lea de către voievozii și cnezii români în satele lor de reședință, a constituit obiectul cercetărilor istoricilor încă din primele decenii ale secolului nostru. După N. Iorga, G. Bals, Silviu Dragomir și Ștefan Metes, I. D. Ștefănescu va publica la Paris prima lucrare de amploare despre pictura religioasă din Transilvania (*La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, 1932).

Prof. Virgil Vătășianu, în mai recenta sinteză a *Istoriei artei feudale în Țările române*, vol. I, București, 1959, p. 396—434 și 755—800, sesiza noi aspecte ale aceluiași fenomen artistic transilvan.

Era de așteptat ca în economia lucrării *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, *Originile artei — sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Editura Meridiane, Bucu-

rești, 1968, pictura murală din Transilvania să fie mai amplu tratată dar spațiul acordat (vezi p. 215—222 și 421—423) nu i-a îngăduit autorului — Virgil Vătășianu — decât reluarea numai a unor aspecte discutate pe larg în lucrarea anterioară..

Așadar, lucrarea datorată lui Vasile Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, apare ca o continuare firească a istoriografiei române despre arta medievală transilvană. Autorul a adunat în acest volum, într-o înlănțuire logică, rezultatele unor îndelungate cercetări pe teren, în arhive și biblioteci publicate mai întâi, ca studii, în revistele de specialitate (vezi: „Studii și Cercetări de istoria artei”, seria Artă plastică, anii 1962 — 1967) urmărind, după propria-i mărturisire „definirea fenomenului artistic românesc din Transilvania în funcție de acei factori — economici, sociali, politici și naționali — care în mod efectiv i-au condiționat conținutul, profilul și orientarea” (p. 6).

Împărțirea lucrării în capitole după principiul cronologic corespunde, în cea mai mare parte, cu înseși etapele ample din evoluția picturii murale din Transilvania: epoca artiștilor peregrini (sec. al XIV-lea); aceea a primelor sinteze locale dateate între 1390 — 1490 de la monumentele din Leșnic, Criscior, Strei, Strei Singeorgiu, Ribîța, Sîntă Mărie Orlea (sanctuar și pronaos); faza din sec. al XV-lea cînd desprindem „statornice legături artistice cu Țara Românească”; epoca noilor sinteze locale dateate tot în secolul al XV-lea; opere din secolul al XVII-lea.

Impune atenției preocuparea autorului de reliefare a elementelor doveditoare, și în domeniul picturii murale, a unității artistice a celor trei țări românești. Plecînd de la analiza aprofundată a factorilor *economici* (legături comerciale masiv atestate între toate cele trei țări românești), *politici* (între care: stăpînirea domnilor Țării Românești în părțile Făgărașului și Amlașului; a lui Ștefan cel Mare în Cetatea de Baltă și Ciceu, tradiționalele legături între cnezatele hunedorene și nordul Olteniei etc.), *culturali* (mesteri zugravi veniți de la sud de Carpați au pictat în Transilvania bisericele de la Ostrov, Densuș și Cetatea Colțului; Ștefan cel Mare ridică în prejma feudelor sale transilvane bisericele de la Ciceu, Ciceu-Mihăești, Cetatea de Baltă, Vad și Feleac), dar mai ales, pe baza studierii componentelor picturii murale din Transilvania, autorul surprinde existența unei rezolvări iconografice comune (stil, gamă cromatică și uneori program iconografic) în monumentele din Transilvania, din Țara Românească și din Moldova. Astfel, „fragmentele picturale păstrate la bisericele transilvane de la Ostrov, Densuș și Cetatea Colțului dovedesc o filiație directă din ansamblul bisericii domnești de la Curtea de Argeș (p. 53—72); frescele de la Densuș, executate în 1443, atît stilistic cît și iconografic, pot fi asemuite cu cele de la biserica ortodoxă din Zlatna (p. 64—65), iar din punct de vedere al programului iconografic își găsesc „un echivalent în pictura moldovenească a epocii, în vestita ctitorie de la Dolhești Mari a hatmanului Șendrea, portarul Sucevei, a cărei decoratie a fost realizată înainte de 1481” (p. 50); reprezentarea în exterior pe peretele nordic al bisericii din Criscior, în ultimele decenii ale secolului al XV-lea a *Judecării de Apoi*, din care se păstrează doar trei fragmente, trebuie pusă și în legătură cu amplasarea pe care acest subiect a dobîndit-o în iconografia exterioară a bisericilor din Moldova sec. al XVI-lea (p. 66). Acestor elemente, cărora li se pot alătura și altele, vin să susțină cu tărie unitatea, dar și diversitatea peisajului artistic medieval de pe întreg teritoriul locuit de români.

Conturarea personalității artistice a meșterilor zugravi de la Drasus (este primul nume de zugrav român cunoscut pînă azi în pictura murală românească), a lui Mihul de la Crișul Alb, autorul frescelor de la Rîmeți și Zlatna, Grozie de la Strei, constituie o componentă cu totul inedită a *Picturii murale din Transilvania* care, alături de un indice iconografic al picturilor murale românești din Transilvania pentru secolele XIV—XVI și un altul pentru nume de persoane și monumente, de asemenea inedite, atrag în mod deosebit interesul specialistului.

În cele ce urmează vom face unele observații referitoare la câteva aspecte controversate ale picturii murale transilvane și opinia autorului față de acestea. Unul dintre aspectele asupra căruiua punctele de vedere ale specialiștilor nu concordă se referă la datarea fazelor de execuție a picturii interioare de la biserica Sîntă Mărie Orlea. Prof. Virgil Vătășianu, luînd în considerație și rezultatele cercetărilor mai vechi (din 1905) ale lui Ștefan Groh, admite existența a trei straturi diferite de picturi dintre care cele mai vechi fiind cele din navă. Al doilea strat, reprezentat de picturile din altar și de cele din jurul arcului de triumf al navei; al treilea strat localizat în fragmentele picturale din nartex (vezi Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările române*, Bucureștii 1959, p. 397). Același autor, în mai recenta lucrare colectivă *Istoria artelor plastice în România*, vol. I., 1968, p. 216, datează stratul de picturi reprezentat de crucile de consacrare catolică din interiorul bisericii Sîntă Mărie Orlea în timpul regilor maghiari Ludovic I (1342 — 1382) sau Sigismund I (1387 — 1437).

Spre deosebire de Ștefan Groh, I. D. Ștefănescu și Virgil Vătășianu, autorul *Picturii murale din Transilvania*, încadrează pictura interioară a bisericii Sîntă Mărie Orlea astfel: primul strat este reprezentat de cele opt cruci de consacrare catolică, executate ca decor provizoriu „chiar de către echipa constructorilor imediat după terminarea bisericii”, deci în secolul al XIII-lea; al doilea strat de pictură și cel mai prețios, care îmbracă pereții naosului, este executat în primele decenii ale sec. al XIV-lea, mai precis în 1311 (datare bazată pe o inscripție de pe peretele sudic al naosului); al treilea strat de pictură (în altar și nartex) datează din primele decenii ale sec. al XV-lea, dar nu mai tîrziu de 1484, an permis ca *terminus ante quem* pentru execuția acestor picturi pe baza unui sgraffito din naos, (p. 41—42 și nota 106).

Plecînd de la observația că una din cele opt cruci de consacrare catolică, deci de felul celor ce se găsesc în navă, este zugrăvită chiar pe patul în care zace Sf Ana în scena *Nașterii* putem admite că într-adevăr aceste cruci de consacrare datează din epoca domniei lui Ludovic I sau a lui Sigismund I, precum susține și prof. Virgil Vătășianu, epocă în care s-au promulgat legi ce interzic ereticilor ridicarea și folosirea bisericilor de piatră și cînd, probabil, biserica Sîntă Mărie Orlea a fost folosită pentru cultul catolic.

Considerăm de asemenea că din aceeași epocă datează și fragmentele picturale ale nartexului între care și scena cu *Moartea săracului* unde găsim inscripția *OBIT PAUPER PAULUS* care ne indică cu certitudine apartenența la cultul catolic al meșterului zugrav. Faptul că în pictura din altar, reprezentînd pe apostoli, pe care autorul *Picturii murale din Transilvania* le consideră contemporane cu cele din nartex, întîlnim numele apostolului *Matei* scris cu caractere chirilice, deci un zugrav ortodox, indică urme de îndoială asupra execuției concomitente sau măcar din aceeași perioadă, a acestora cu cele din nartex.

Pe peretele vestic, de o parte și de alta a intrării, se găsesc două panouri de picturi murale mult deteriorate. Cel din stînga reprezintă un personaj feminin și abia se deslușesc altele în zdrențe. Scena nu păstrează nici o inscripție sau alt indiciu care să îngăduie autorului identificarea în această scenă pe Sf. Elisabeta împărțind milostenii unui grup de săraci. Referitor la această scenă din interiorul bisericii Sîntă Mărie Orlea, I. D. Ștefănescu scria: „paroi ouest; à gauche de la porte d'entrée, fragment d'une scene indistincte” (*La peinture religieuse...*, p. 225).

Pe același perete, dar în dreapta, se păstrează destul de deteriorat figura unui personaj în care I. D. Ștefănescu identificase portretul unui fondator sau al unui donator, iar Vasile Drăguț, un sfînt militar călare (poate Sf. Gheorghe, p. 41). Dacă este mai greu sau chiar imposibil de identificat în acest personaj potretul unui fondator, donator sau al unui sfînt, atunci, din ceea ce noi am văzut putem afirma fără urmă de îndoială că nu poate fi vorba de un sfînt călare.

În biserica de la Densuș, pe pereții de est ai naosului, în registrul interior sînt înfățișați doi sfînți războinici: Procopie și Teodor, ultimul identificat pe baza a trei litere slavone — O A O —. În colțul de sud-est al naosului, de asemenea în

registru interior, care face pandant celui din colțul de nord-est, sînt zugrăviți alți sfinți războinici : Mihail, Gheorghe, Dimitrie și încă un sfînt militar din al cărui

nume se disting doar primele două litere slavone TO. Autorul identifică în acesta pe un al doilea Sf. Teodor. În acest caz este de presupus că în cele două registre de sfinți militari conduși, spre altar, în stînga de Sf. Nicolae — patronul bisericii — și de arhanghelul Mihail, în dreapta, numai într-unul singur poate fi vorba de Sf. Teodor, rămînînd ca pe viitor să se identifice în care registru și pe cine anume ar reprezenta celălalt presupus Sf. Teodor.

Trecînd peste aceste observații de natură să atragă atenția asupra unor aspecte încă insuficient lămurite, observații care însă nu impietează cu nimic asupra concluziilor cărții, lucrarea poate fi considerată, pe bună dreptate, după însăși mărturisirea autorului „prima încercare de a oferi specialiștilor, ca și publicului larg, o privire de ansamblu asupra picturii murale românești din Transilvania”.

I. Solcanu

MARCEL DRAGOTESCU și DUMITRU BÎRLĂDEANU, *Monumente istorice de pe Valea Bistriței*, Editura Meridiane, București, 1970.

Ni se prezintă trei monumente feudale, de valoare artistică minoră : mănăstirile *Bisericanii*, *Pîngărați* și *Buhalnița*, fiecare din ele mult refăcute, iar ultima chiar strămutată de la locul ei. „Încercarea” — cum mărturisesc autorii — de a demonstra „remarcabila prezență în viața social-economică și spirituală a văii Bistriței” a acestor trei monumente rămîne o „încercare” nedocumentată. Aceste instituții, spre deosebire de mănăstirile Neamț, Bistrița și Secul, nu au avut aproape nici un rol în viața culturală a Moldovei, iar cel social-economic reducîndu-se doar la interminabilele procese avute cu celelalte instituții similare, pentru braniști, păduri etc., călugării lor folosind injuria, bătaia și documente false.

Din preocuparea autorilor lipsește apoi orice referire la obiectele de artă cu care au fost dotate aceste mănăstiri. Deși *Bisericanii* nu păstrează nimic din ctitoria lui Ștefăniță Vodă (1517—1527), fiind o construcție din 1786 a lui Constantin Moruzi, fără nici o valoare artistică, se susține că „exercită și astăzi o vie forță de atracție asupra tuturor acelorora care și-au propus să cunoască cele mai reprezentative monumente ale țării”.

Surprinde și faptul că autorii nu au încercat să corecteze greșeala grosolană din pisanăa lui Constantin Moruzi în care se afirmă că Ștefăniță Vodă domnea în anul 1512, cînd se știe că trăia tatăl său Bogdan al III-lea.

Referitor la Mănăstirea Pîngărați autorii expun pe larg lupta călugărilor de aici pentru a acapara noi proprietăți și nu dau nici o apreciere asupra valorii artistice a monumentului. Nu se înțelege ce vor să spană autorii prin „caracterul amalgamat al arhitecturii acestui monument”, sau „așa cum se prezintă astăzi, biserica de la Pîngărați captează interesul oricărui vizitator prin ineditul ei și prin forța unei existențe multiseculare, ce se oferă cu generozitate marilor valorii”.

Pentru mănăstirea Buhalnița este de observat că documentul cu data de 25 martie 1627 are probabil data de zi greșită. Documentul cunoscut, la care se referă autorii — luat după lucrarea lui Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Hanguului sau Buhalnița* — are dată de 4 martie 1627 (*Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. XIX, p. 199, nr. 161). La p. 28—29 autorii confundă pronaosul cu altarul.

Concluzia noastră este că prezentarea monumentelor amintite s-a făcut cu multe lipsuri și ca atare nu credem că se justifică publicarea unor astfel de micromonografii.

N. Grigoraș

DUMITRU ALMAȘ, *Petru voievod Rareș*, Editura Meridiane, București, 1970, 125 p.

Apariția unei monografii științifice asupra lui Petru Rareș continuă să întârzie, deși ea este demult necesară. De la monografia publicată în 1923 de I. Ursu pînă astăzi cunoștințele asupra voievodului moldovean au continuat să sporească fie prin cercetări de amănunt fie prin noi interpretări, mai ales în ultima vreme, asupra unor fapte și evenimente din domnia sa. Continuă să lipsească însă sinteza necesară asupra personalității voievodului și a epocii pe care el a dominat-o în multe privințe. În lipsa ei, micromonografiile, ca cea de față sau cea datorată lui Paul Simionescu (vezi recenzia următoare), apărute în acest an își au, desigur, rolul lor în vehicularea cunoștințelor istorice despre Petru Rareș, așa încît nu e lipsit de interes a ne opri asupra lor.

Lucrarea lui Dumitru Almaș e o încercare meritorie de prezentare, pe baza izvoarelor cunoscute, a personalității voievodului moldovean. Folosind atît izvoarele documentare cît mai ales pe cele narative, din care, întocmai ca I. Ursu, dă mereu largi citate însoțite de comentarii, autorul a încercat să realizeze o prezentare *personală* a voievodului moldovean, care să se compună firesc din asocierea forței sugestive a izvoarelor cu cea a limbii ușor arhaizante a interpretării lor. Din păcate însă lucrarea lui Dumitru Almaș rămîne, în acest sens, o simplă încercare, ea fiind lipsită de fiorul necesar de felul celui din paginile scrise, de pildă, despre Petru Rareș de Grigore Ureche sau Nicolae Iorga, ca să nu mai vorbim de forța evocatoare a lucrării sadoveniene consacrate lui Ștefan cel Mare. Chiar monografia lui I. Ursu rămîne în multe privințe superioară lucrării lui Dumitru Almaș. Și aceasta nu pentru că autorul nu ar aduce un punct de vedere personal asupra cutărui fapt istoric sau că o anumită interpretare a izvoarelor s-ar abate de la rigorile științifice, ci pentru faptul că modul de prezentare preconizat de autor nu este cel mai potrivit; situat între istorie și literatură, din acest mod de prezentare nu rezultă nici una nici alta. Stilul retoric, uneori, dar mai ales limbajul hibrid, de cele mai multe ori, folosite de autor contribuie în mare măsură la anularea intenției autorului. Pentru că limbajul cărții nu e nici științific, nici modern, nici arhaizant, nici popular, ci un amestec artificial din toate acestea care conferă textului de cele mai multe ori o notă de artificialitate evidentă făcînd ca lucrarea să nu se compună firesc, curgător ci contorsionat și cu stridențe ce violentează deseori. Astfel, pe lîngă elemente vechi sau voit arhaizante ca *osebît* (p. 1), *cercînd* și *nemilă* (p. 14), *înrăbojează* (p. 27, nota), *într-acoace* (p. 23), *burgmeșteri* (p. 28) a se *nevoi* (p. 36) *îndărăptare* (p. 48), „document în care ni se relatează o vorbire a voievodului cu un nobil polon” (p. 52), a *dăru* cu *daruri* (p. 56) de *istov* (p. 75) *grăire* (p. 76), *va să-l biruie* (p. 77) *întru inimă sa* (p. 90) *ci* etc. fraza e presărată cu creații lexicale impropii (*șerbizînd țărănimea, țara se anarhiza*, p. 11 și, respectiv, 95), cu elemente vechi trecute în argou (*cîrac*, p. 19) sau de argou propriu-zis („il înzeștra un mare talent de înșurubare în inima ocîrmuitorilor, p. 34) sau, în sfîrșit, cu cuvinte și expresii specifice secolului al XVIII-lea (*a fîritisi*, p. 60) și al XIX-lea (*cu asupra de măsură*, p. 88) și termeni impropii epocii lui Rareș (*divan* în loc de *sfat domnesc*, p. 34). Alături de acestea abundă în frază exprimări sau termeni regionali de felul: „să descilcim ghemul istoriei”, „acele vremi ghimpoase” (p. 14) „cînd a înșfăcat sceptrul”, țărănimea nu avea „drag să lupte” (p. 17), „asemenea fîină se măcina la moara istoriei cînd Petru Rareș se urca în scaunul voievodal de la Suceava” (p. 19), „a cîtat să strîngă mulți bani” (p. 22), „a ținut sama”... (p. 25) „, victoria se afla în chimirul moldovenilor” (p. 45), „artileristii lui Rareș au împuns-o la fugă” (p. 45), „trăgea cu tunurile brambura” (p. 47), „Petru Rareș a urlat de furie” (p. 78), „nimeni nu le poate intra în toate voile” (p. 88) (corect: a *întra în voie*), „armata creștină s-a retras... fără vreo ispravă mai de doamne-ajută” (p. 108), „frate-su” (p. 119) etc.

Nu lipsesc din expunerea autorului nici proverbele plasate în manieră cronicărească, dar cu efect contrar, dând o notă de vulgarizare textului: „Și fiindcă pofta vine mincînd, (Petru Rareș, n. ns.) a înaintat spre Halici, îmbătat de aburii succesului” (p. 36); „Așa se hotărâște soarta unui mare imperiu, întemeiat numai pe războaie și cuceriri, pe jaf și omor: pasărea pe limba ei pierce” (p. 55); „Așa a sfîrșit o aventură nesăbuită a unuia care credea că tot ce zboară se minîncea” (p. 61: vezi și p. 53, 77 etc.).

Alături de înfrînare atîtea elemente lexicale, nu se poate aunge, desigur, decît la un produs hibrid („Ci acum să urmărim cum legenda s-o topit în suvoial adevărului istoric, p. 10) sau la asocieri curioase (conducătorii cetății Sighișoara „făgăduiau în grabă și *oleacă sibilinic*”, p. 31) cînd „tonul pare, ca să folosim expresia autorului, cam *rebarbativ*” (p. 52).

Desigur, un mod de prezentare ca cel ales de autor nu necesită numai cunoașterea deplină a izvoarelor și o interpretare adecvată a lor, pe care, de altminteri, autorul le probează în cea mai mare parte a expunerii, ci presupune și o stăruință mai mare la elaborarea lucrării, asupra formei, graba nefiind indicată în asemenea cazuri. Or, se pare că autorul s-a grăbit uneori, scăpîndu-i imperfecțiuni de formă sau chiar fraze nu tocmai corect construite („*Sighișoreni... au plătit* lui Rareș o mare sumă de bani și *numeroase obiecte de preț*, p. 32; vezi și p. 20, 35 ș.a.), dacă nu chiar contradictorii („Faptele lui eroice (ale lui Radu de la Afumați, 1522—1528, n.ns.) au fost *ultimele din veacul al XVI-lea*. Buzdugan din Țara Românească nu s-a mai ridicat *pînă la 1594*, cînd secura lui Mihai vodă a strălucit iar în bătălii pentru libertate”, p. 27) (toate sublinierile ne aparțin, n.ns.).

Unul din capitolele cărții e intitulat *Un voievod al culturii*, dar conținutul său este departe de a reflecta fie și succint efervescența creatoare din epoca lui Rareș. O simplă înșiruire de monumente, nu tocmai clară uneori și cu multe omisiuni, ca și reducerea picturii exterioare la frescele Humorului, Moldoviței, Voronețului și ale bisericii Arbure (vezi p. 116) nu pot oferi o imagine reală asupra creației artistice din epoca lui Rareș. A consemna, de pildă, că Petru Rareș „a desăvîrșit bisericile din Hîrlău și aceea a mănăstirii Dobrovăț” (p. 116) nu înseamnă în nici un caz a oferi cititorului o informație precisă și clară asupra contribuției lui Rareș la aceste monumente. Dacă e vorba de o desăvîrșire artistică, atunci afirmația nu se poate referi și la biserica Sf. Dumitru din Hîrlău care a fost zidită în întregime de Petru Rareș. Apoi, cele două monumente ale lui Ștefan cel Mare nu sînt singurele pe care Rareș le desăvîrșește artistic pentru că, după ctitorirea Probotei, el va purcede și la desăvîrșirea artistică a altui monument important al înaintașilor, biserica mitropolitană Sf. Gheorghe din Suceava (1534). În toate aceste cazuri contribuția artistică a lui Rareș este esențială și ea trebuie subliniată, cu atît mai mult cu cît cu biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău se începe pictura exterioară moldovenească ce nu se reduce, cum bine se știe, doar la cele patru monumente menționate de autor, ci ea este prezentă încă la Probota, Sf. Gheorghe-Suceava, Baia, Bălinești, Sf. Dumitru-Suceava și Coșula (vezi Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești (I)*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. X, nr. 1, 1963, p. 68 și *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, p. 367).

Domna Elena n-a zidit doar cele două biserici din Botoșani ci și pe cea din Suceava (Învierea), după cum viștiernicul Matieș n-a înălțat numai Horodnicenii ci și biserica mănăstirii Coșula (1535), ce conservă pînă astăzi una dintre cele mai frumoase fresce exterioare din Judecata de apoi; biserica din Zăhărești este o altă ctitorie boierească importantă din vremea lui Petru Rareș (1541—1542) nememintată de autor ca și dispăruta biserică Dancu din Iași, construită în 1541. Nu e amintită, de asemenea, de autor ctitoria lui Rareș însuși din Tîrgul Frumos ce se înserie în șirul bisericilor orășenești construite de domn după terminarea Moldo-

Data fiind destinația cărții ar fi fost mai potrivită indicarea precisă a tematicii frescelor reproduse la sfârșitul cărții în locul mențiunii generale „frescă exteroară”.

Menționăm, de asemenea, că ultima reproducere din lucrare nu reprezintă portretul lui Petru Rareș ci pe al fratelui mai mic al lui Ștefan cel Tânăr (vezi Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Nicolaie-Dorohoi*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, tom. 11, nr. 1, 1964, p. 74).

Consemnând cele de mai sus, trebuie să precizăm că ne-am oprit cu precădere asupra formei lucrării lui Dumitru Almaș deoarece în ea se întruhițează trăsătura principală a micromonografiei, și anume: modul personal de prezentare a personalității lui Rareș. Din păcate, intenția autorului nu s-a concretizat, așa cum era de așteptat, într-o prezentare pe deplin izbutită. În condițiile alăturării fortuite a cuvintelor arhaice și populare lexicului modern, neologic uneori, și terminologiei științifice nu putea să rezulte, în general, decât o întocmire artificială în care prezentarea personală se diluează într-un comentariu pe marginea textelor prea puțin cursiv și de cele mai multe ori neunitar ca expresie.

Nu ne îndoiim însă că în locul grabei, manifestă și în partea privitoare la arta din vremea lui Petru Rareș, o elaborare temeinică a lucrării ar fi fost de natură să se concretizeze într-o prezentare cu adevărat personală potrivit disponibilităților creatoare binecunoscute ale autorului.

I. Caproșu

PAUL SIMIONESCU, *Petru Rareș. Domnul și vremea sa*, Editura Enciclopedică Română, București, 1970, p. 190.

Deși e o lucrare de prezentare științifică, cartea lui Paul Simionescu merită atenție fie și numai pentru motivul că autorul s-a străduit să prezinte corect personalitatea voievodului moldovean. E o lucrare îngrijit scrisă și întemeiată, într-o anumită măsură, pe izvoarele și lucrările de bază asupra domniilor lui Petru Rareș, pe care, de altfel, autorul le și menționează, în parte, în aparatul critic al lucrării. Deși succint conturate, atât cât permit limitele unei micromonografii, faptele și epoca lui Petru Rareș sînt, în general, bine prezentate. Preocupat însă de figura centrală a cărții, Paul Simionescu a săvîrșit eroarea de a nu adînci suficient cercetarea domniilor celor doi înaintași ai lui Rareș, voievozii Bogdan și Ștefan cel Tânăr, lăsînd chiar impresia că domniile acestora sînt prea puțin cunoscute pentru el. Altfel nu se explică surprinzătoarea minimalizare de către autor a domniilor acestora și etichetarea acestor domni cu expresia obișnuită pentru fiii lui Petru Rareș („nevrednicii urmași”) ca și afirmațiile contradicții privitoare la personalitatea lor. „Nevrednici”, cum bine se știe de la Ureche încoace, n-au fost nici Bogdan al III-lea și nici Ștefan cel Tânăr.

Dimpotrivă, au fost destul de vrednici, amintind în multe privințe, cum spune și cronicarul, de personalitatea lui Ștefan cel Mare chiar dacă nu s-au ridicat la nivelul acesteia. Autorul însuși, în pofida titlului dat capitolului introductiv, privitor la înaintașii lui Rareș, citează de pildă, cuvintele lui Ureche că „Ștefan vodă (cel Tânăr, n.n.s.) întru tot semăna cu firea moșului său, lui Ștefan vodă cel Bun”... (p. 35). Spre sfârșitul lucrării însă autorul uită de cuvintele citate ale cronicarului și amintește de „faptele *nechibzuite* ale celor doi nepoți purtători *nevrednici* ai numelui care strălucise cîndva: Ștefăniță și Ștefan, primul vodă adus în țară de oaste turcească” (p. 162). Nu mai încape îndoială că punerea pe același plan a lui Ștefan cel Tânăr cu Ștefan Lăcustă constituie o gravă eroare a autorului. Este, de asemenea, la fel de nepotrivit a se vorbi despre „nedestoinică” lui Bogdan și a urmașului său în scaunul Moldovei (p. 36). Ca și în cazul lui Ștefan cel Tânăr însă afirmația autorului despre „nedestoinicia” sau „nevrednicia” lui Bogdan e contrazisă de alta a aceluiași potrivit căreia în

1517 „cînd Bogdan al III-lea moare, țara rămîne însă, împotriva tuturor vicisitudinilor vremii, suverană și încă liberă pe propriile ei destine” (p. 32).

Este, de asemenea, inexactă și afirmația că Petru Rareș „împărți marea moșie a țării în ținuturi, cu slujitori purtători ai deplinei autorități domnești” (p. 164) atîta vreme cît este știut că ținuturile Moldovei încep a fi menționate în actele interne cu mult înainte de domnia lui Petru Rareș (vezi D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova* (sec. XVI—XVIII), în „Anuar” — Iași, tom. II (1965), p. 156 și urm.). Menționăm, de asemenea, că numele corect al localității unde s-a dat lupta din februarie 1532 este Tarasăuți și nu Tărăscăuți cum o redă, greșit, de două ori, autorul (vezi p. 103).

Creația artistică din epoca lui Petru Rareș este extrem de sumar prezentată în micromonografie. Cele cîteva pagini de la sfîrșitul cărții consacrate acestei probleme dau o imagine extrem de palidă și lacunară asupra excepționalei înfloriri artistice din vremea lui Petru Rareș. De altfel, și din iconografia cărții se vede că autorul e foarte puțin informat asupra artei feudale moldovenești din această epocă, necunoscînd, de pildă, nimic din cercetările întreprinse în acest domeniu în ultimul deceniu. Astfel, deși problema tabloului votiv de la mănăstirea Probota a fost lămurită definitiv încă din 1959 (vezi Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion — un fiu necunoscut al lui Petru Rareș — și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. VI, nr. 1, 1959, p. 66), Paul Simionescu nu are încă (!) certitudinea că personajul ce urmează, în tablou, după Petru Rareș este fiul său, Ilie (vezi p. 152). De asemenea, în tabloul votiv de la biserica Sfîntul Nicolaie din Dorohoi, după Ștefan cel Tânăr nu urmează Petru Rareș, cum consemnează Paul Simionescu în legenda reproducerii de la p. 24 ci un alt Petru, fratele mai mic al lui Ștefan cel Tânăr, cum s-a dovedit încă din 1966 într-o lucrare în care, spre deosebire de „concluziile” lui Paul Simionescu asupra lui Ștefan cel Tânăr, personalitatea voievodului e prezentată în adevărata sa lumină (vezi Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Nicolaie-Dorohoi*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, tom. 11, nr. 1, 1964, p. 74 și urm. și p. 76—79). În sfîrșit, portretul lui Ștefan cel Tânăr din catedrala mitropolitană de la Suceava este indicat de autor ca fiind al lui „Bogdan Orbul” deși după identificarea din 1966 a lui Sorin Ulea (*Datarea frescelor bisericii mitropolitane din Suceava*, în revista citată, tom. 13, nr. 2, 1966, p. 218 și urm.) în toate lucrările de istoria artei portretul e reproduș corect (vezi, între altele, *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, pl. 319), așa cum, de altfel, de multă vreme, după înlăturarea stratului de funingine de pe frescă de către cercetătorul acesteia, se poate citi: *Ștefan voievod*.

Firește că în condițiile circulației pe care o are asemenea lucrare, în loc să informaze, ea dezinformează. În același timp, astfel de erori evidențiază încă odată faptul că asemenea lucrări nu se pot întemeia decît pe o cercetare deplină a subiectului. Altfel, reeditarea științifică a monografiilor mai vechi poate deveni cu mult mai folositoare.

I. Caproșu

POMPILIU TEODOR, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970, 476 p.

În perspectiva unor cercetări mai ample privitoare la istoria istoriografiei românești, disciplină căreia i se revendică tot mai mult dreptul la autonomie, Pompiliu Teodor oferă o selecție de texte reprezentative, însoțite de o cuprinzătoare *Introducere* (p. V—L) și de utile note bio-bibliografice. Întreprinderea, nu lipsită de riscuri și constrînsă desigur la inerente limitări materiale, este de un folos netăgăduit pentru cercetătorii în materie și mai ales pentru studenții facultăților de istorie. Un vechi deziderat (Xenopol îl enunța insistent încă la începutul seco-

lului) ia astfel o primă formă, căreia autorul însuși îi recuoaște, cu modestie, „o seamă de insuficiență”, constituind totodată un instrument de lucru și un îndemn pentru adâncirea cercetărilor.

Intenția lui Pompiliu Teodor, ale cărui preocupări în direcția amintită sînt binecunoscute, a fost aceea de a schița, prin intermediul unor texte alese și a notelor adiacente, „liniile de evoluție ale gândirii istorice românești, în funcție de marile curente ale istoriografiei europene și universale și în lumina determinațiilor interne care au prezidat la geneza fenomenului istoriografic în țara noastră” (*Avertisment*, p. 1). În ce măsură a izbutit? Simpla înșirare a numelor sau a titlurilor din cuprins sugerează amploarea întreprinderii: *Letopisețul de cînd s-a început țara Moldovei*; *Cronica lui Macarie*; *Grigore Ureche*; *Miron Costin*; *Ion Neculce*; *Stolnicul Constantin Cantacuzino*; *Dimitrie Cantemir*; *Samuil Micu*; *Gheorghe Șincai*; *Petru Maior*; *Ion Budai-Deleanu*; *Aaron Florian*; *August Treboniu Laurian*; *Gheorghe Barițiu*, *Mihail Kogălniceanu*; *Nicolae Bălcescu*; *Alexandru Papiu-Ilarian*; *Alexandru Odobescu*; *Bogdan Petriceicu Hasdeu*; *Titu Maiorescu*; *A. D. Xenopol*; *Gheorghe Panu*; *Grigore Tocilescu*; *Ioan Nădejde*; *Constantin Dobrogeanu Gherea*; *Dimitrie Onciul*; *Augustin Bunea*; *Ioan Bogdan*; *Constantin Giurescu*; *Nicolae Iorga*; *Vasile Pîrvan*; *Ioan Lupaș* și *Lucrețiu Pătrășcanu*. Se înțelege că la aceste nume se puteau adăuga altele, precum acela al lui P. P. Panaitescu, care marchează, fără îndoială, un moment distinct, dar în genere selecția este judicioasă, iar textele antologate sînt în adevăr ilustrative. Desigur, și în privința acestora s-ar putea face unele obiecții, dar trebuie spus că nici o selecție nu e scutită de o anumită doză de arbitrar, mai ales atunci cînd o materie atît de vastă trebuie organizată pe un număr determinat de pagini.

De remarcat faptul că în conturarea *evoluției gândirii istorice românești* autorul pornește, cum era și firesc, de la literatura analitică, încercînd să sesizeze în ea rudimentele viitoarei discipline. Prin urmare, nu umanismul — ca în viziunea atît de persistentă a lui Eduard Fueter — trebuie socotit ca momentul inițial al gândirii istorice moderne, ci istoriografia anterioară, care a cunoscut, în țările române, manifestări remarcabile. La letopisețele și cronicile deja amintite s-ar fi putut adăuga totuși, cu folos, fragmente din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, readuse în actualitatea științifică printr-o excelentă ediție, după cum la perioada interbelică nu trebuia omis Ilie Minea (profesor de istorie la Universitatea din Iași și creator de școală), care în afară de prețioasele cercetări de amănunt, s-a referit la la metodologia istoriei, mai cu seamă în volumul *Paralipomena* (Iași, 1939). Autorul promise să revină cu noi cercetări, îndeosebi asupra acestei perioade, pentru care nu există încă repere sigure de apreciere.

Demnă de reținut este și perspectiva metodologică în care se situează noua inițiativă istoriografică. „Punctul nostru de plecare, mărturisește autorul, l-a constituit o metodologie întemeiată pe materialismul istoric, apreciind istoricii și curente în raport cu epoca pe care au ilustrat-o și în măsura în care de la o epocă la alta au adus elemente noi din punctul de vedere al concepției istorice, metodei și expresiei literare”. Este ceca ce l-a determinat să adopte „criteriile marilor curente istorico-istoriografice, stabilind aprecieri și deosebiri și căutînd în ultimă analiză un loc al nostru, al românilor, în istoriografia universală” (*Avertisment*). În felul acesta, pornind de la analistica medievală și consemnînd etapele umanismului, iluminismului, romantismului, pozitivismului și materialismului istoric, simplificînd așadar schema propusă anterior de Ștefan Pascu și Eugen Stănescu („Studii”, 1964, nr. 1), autorul relevă principalele tendințe și curente, urmărite — prin Lucrețiu Pătrășcanu — pînă în pragul actualității. Au fost omiși la întocmirea antologiei — precauție explicabilă — istoricii încă în viață, chiar dacă locul lor, în perioada inter- și postbelică, este bine precizat.

Față de culegerile anterioare de texte (în domeniul gândirii social-politice, al gândirii economice, pedagogice, axiologice etc.) publicate în anii din urmă, lucrarea cercetătorului clujean prezintă avantajul de a oferi, alături de pasajele excerptate, utile indicații bibliografice, în care sînt consemnate edițiile de bază,

studiile, monografiile, sintezele. O *introducere* sintetică propune, cu bună informație și cu înțelegerea evoluției organice a istoriografiei române, o nouă schiță a dezvoltării acesteia. N-am putea încheia mai bine decât amintind înseși cuvintele autorului: „Este o primă încercare pe care o facem și, nădăjduim, nu ultima“.

Al. Zub

MARCEL LACHIVER, *La population de Meulan du XVIIe au XIXe siècle (vers 1600—1870)* S.E.V.P.E.N., Paris, 1969, 339 p.

Lucrarea lui Marcel Lachiver, *La population de Meulan du XVIIe au XIXe siècle*, publicată de Centrul de cercetări istorice de pe lângă l'École Pratique des Hautes Études, secția a VI-a, în colecția *Démographie et Société*, inaugurează o etapă nouă în demografia istorică franceză. Spre deosebire de monografiile consacrate unor localități rurale, studiate pe timp de numai câteva decenii, în această lucrare se analizează pentru prima oară un oraș în manieră exhaustivă și riguroasă pe o perioadă de aproape trei secole.

Aplicarea metodelor curente de cercetare demografică în analiza orașelor nu s-a putut face în mod satisfăcător datorită caracterelor specifice populațiilor urbane: numeroase, deosebit de mobile și complicate. În ultimii ani, datorită eforturilor unei echipe de istorici demografi entuziaști au început să se dezvăluie unele din secretele demografiei urbane franceze din secolele trecute. Volumul lui M. Lachiver are meritul de a fi prima monografie în această direcție.

Meulan este un orașel la circa 40 km depărtare de Paris. În trecut a jucat un rol important ca centru administrativ și economic, fiind un loc de trecere pe Sena. Populația orașului, grupată în trei parohii, nu a depășit niciodată 2 000 de locuitori; de aceea, metoda lui L. Henry a putut fi aplicată integral la studierea ei și autorul a folosit-o sistematic cu prețul unei munci migăloase și ordonate care a cuprins nu numai orașul, ci și regiunea rurală pe o rază de aproape 25 km.

Pentru prima dată un oraș întreg a fost pus în fișe (aproape 30 000 de fișe). De asemenea, spre deosebire de studiile anterioare care analizau caracteristicile demografice ale câtorva duzini de familii complete (tipul I după metoda L. Henry), M. Lachiver a urmărit aici comportamentul a peste 1 000 de familii. Populația Meulanului fiind profund angajată în regiunea rurală înconjurătoare autorul și-a întins ancheta și asupra a 32 de parohii vecine, stabilind astfel zona de influență a orașului și rolul jucat de el ca intermediar între Paris și provincie.

Autorul prezintă pe larg, în această lucrare, izvoarele folosite și calitatea lor, între acestea un loc important ocupându-l registrele parohiale. Sunt studiate apoi cadrul geografic, comunitatea urbană, evoluția numărului total al populației, compoziția pe vîrstă și sex, activitatea profesională a bărbaților și femeilor, gradul de instrucție, evoluția nașterilor, a căsătoriilor și a deceselor în curs de trei secole. Mobilitatea populației a fost cercetată urmărindu-se originea geografică a soților, reinnoirea numelor de familie și originea locuitorilor flotanți, a vagabonzilor, cerșetorilor etc. Direcțiile geografice ale acestei mobilități sînt cartografiate de autor pe perioadele: 1690—1739, 1740—1789, 1790—1839 și 1840—1869. Capitole speciale au fost consacrate problemei căsătoriei (vîrsta la căsătorie, starea matrimonială anterioară a soților, văduvia, celibatul), fecundității, dimensiuni familiilor (numărul copiilor, vîrsta mamei la nașterea ultimului copil, intervalele între nașteri) și mortalității (mortalitatea infantilă, mortalitatea pe sexe și cauzele deceselor, raportul între fecunditate și mortalitate).

Din studierea acestor probleme demografice, autorul constată că populația orașului în cei aproape trei sute de ani s-a schimbat profund. Această schimbare nu s-a produs atît în ceea ce privește numărul total al locuitorilor, număr care

s-a menținut aproape același din vremea lui Henric al IV-lea pînă sub Napoleon I și Ludovic al XVIII-lea, cît în ceea ce privește structura populației.

În perioada cercetată s-au observat anumite momente de flux și reflux: depresiune accentuată sub domnia lui Ludovic al XIV-lea, creștere rapidă și susținută de la 1720 la 1790, apoi o nouă scădere urmată de o lungă stagnare pînă către mijlocul secolului al XIX-lea, în sfîrșit un moment scurt de creștere în timpul celui de al doilea imperiu.

Orașul de-ade treptat în această perioadă, atît din punct de vedere administrativ, cît și economic. Rolul de mică capitală pe care îl avusese în vremea primilor conți de Meulan, fiind și sediu al unui tribunal regal, și-l pierde treptat. În ajunul revoluției era doar capitala unui mic canton de 10 comune. În același timp, el își pierde și din funcțiile religioase. Din trei mînăstiri și trei parohii pe care le avea în secolul al XVII-lea, în pragul secolului al XIX-lea rămăsese numai cu o biserică. Industria tăbăcăriei care a făcut renumele orașului în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea s-a ruinat, antrenînd și ruina tuturor meșteșugurilor în piele. De asemenea, apariția căilor ferate la mijlocul secolului al XIX-lea a dus la decăderea corporațiilor de căruțași, caretași etc. În schimb, activitățile comerciale au crescut treptat în această perioadă. De asemenea, orașul a devenit din ce în ce mai mult un loc de vilageatură, numărul locuitorilor inactivi și, mai ales, al pensionarilor fiind în creștere.

Din punct de vedere al evoluției demografice autorul observă trei etape distincte :

1) Perioada pînă la 1740, cînd se remarcă o fecunditate excepțională a acestor familii urbane, fecunditate contrabalansată de o foarte ridicată mortalitate infantilă. De asemenea, se observă un slab procent al celibatului, iar vîrsta la căsătorie este relativ ridicată.

2) Între 1740—1790 se desemnează o a doua perioadă, socotită ca începutul unei adevărate mutații demografice. Mobilitatea în această perioadă crește și se lărgeste, fecunditatea femeilor rămîne foarte puternică în primii ani de căsătorie, ea diminuîndu-se sensibil cînd femeia a depășit 30 de ani ; este primul semn al unei limitări voluntare a nașterilor, cînd familia a atins o anumită dimensiune. În aceeași perioadă se observă o atenuare a mortalității infantile, în timp ce numărul copiilor nelegitimi cresc.

3) Cea de a treia perioadă, după 1790, se caracterizează printr-o diminuare brutală a nașterilor la toate vîrstele și o scădere accentuată a mortalității infantile. Fetele de după 1790 se mărită mult mai tinere și diferența de vîrstă între soți este mult mai ridicată ca în trecut. Autorul indică următoarele cauze probabile ale scăderii natalității după 1790 : a) apariția unei conștiințe malthusiene că populația sporește prea repede ; b) un fenomen de descresținizare precoce a regiunii, sau c) dorința asigurării unei stări mai bune într-o perioadă cînd costul vieții era în creștere. Autorul observă însă, în această direcție, că sînt greu de definit, cu precizie, cauzele acestui fenomen, rezultate din analiza numai unei singure localități. Oricum, materialele prezentate vădesc, în această privință, o adevărată revoluție în comportamentul moral și religios al acestor familii urbane.

Încercarea autorului de a urmări fecunditatea pe grupe social-profesionale nu a dus la nici un rezultat, familiile înstărite fiind la fel de prolifiche ca și cele sărace, fenomen care se observă și în orașele și tîrgurile românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Reconstituirea familiilor din Meulan a permis ca în studiul mobilității populației urbane să se meargă mult mai departe decît ar fi putut permite un studiu istoric obișnuit. Autorul constată că populația era mult mai mobilă din punct de vedere geografic decît s-a spus și s-a crezut pînă acum. Această mobilitate, mai ales a bărbaților, crește începînd cu 1740 și în special după marea revoluție franceză. Către 1850, numai 23% din tinerii care se căsătoreau la Meulan erau originari din oraș.

Volumul prezentat conține numeroase statistici, tabele, diagrame, hărți care luminează și lărgesc studiul societății și al mentalităților vechi. Textul sobru, însoțit de documente clare și complete, transformă concluziile autorului în adevăruri solide. Evident, s-ar putea obiecta că ar fi fost recomandabil ca autorul să prezinte mai pe larg raporturile dintre diferitele categorii sociale, starea materială a acestora, dezvoltarea economică a orașului, să fi discutat de asemenea, mai pe larg cauzele social-economice și politice care au putut determina un fenomen demografic sau altul. Dar, indiferent de ceea ce s-ar mai putea adăuga la studiul complet al unei populații urbane, volumul publicat de M. Lachiver rămâne în istoriografia franceză prima analiză demografică impecabilă a unui oraș pe o perioadă suficient de lungă pentru a urmări evoluția lui globală și a stabili concluzii serioase și definitive.

Ecaterina Negruți-Munteanu

MARCEL DRĂGOTESCU, *Palatul cnezilor și mănăstirea Durău*, Editura Meridiane, București, 1970.

Primul monument prezentat de autor sînt ruinele așa zisului palat al cnejilor, care acoperă platoul ce domină satul „Schit” din comuna Ceahlău. Aici a fost mai întîi o „așezare mănăstirească”, iar mai tîrziu „curtea boierească fortificată” a Cantacuzinilor.

Sînt interesante datele de istorie locală pînă la construirea bisericii hatmanului Gheorghe, fratele domnitorului Vasile Lupu, ca și precizarea că în 1676, ginerele lui Gheorghe hatmanul, „Alexandru Antonie Ruset, ce se afla ca voievod în scaunul de la Iași”, înconjură biserica cu un zid puternic (p. 8). Aici facem observația că domnitorul amintit se numea doar Antonie Ruset, și a avut un fiu Alexandru. Sînt apoi expuse eforturile membrilor familiei Cantacuzino de a-i scoate pe călugări din mănăstire pentru a se instala ei, reușind să ajungă stăpîni aici de-abia după anul 1830. Cantacuzinii au amenajat vechile construcții, transformîndu-le într-o curte boierească fortificată, biserica rămînînd doar ca o caplă a palatului. Ei vor stăpîni curtea de aici pînă în 1852, cînd o pierd pentru datorii. Cîrînd după aceasta, vechea curte a Cantacuzinilor se va transforma în ruine.

Al doilea monument, mănăstirea Durău, este o construcție, așa cum ni se păstrează astăzi, din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

De o deosebită valoare artistică este pictura interioară a bisericii, realizată de pictorul N. Tonitza și elevii săi: C. Baba, Petru Hirtopeanu, N. Popa și M. Cămaruț, între anii 1935 și 1937. În compozițiile lor au estompat mesajul „religios de dragul realității umane, cu frumusețea ei intrinsecă”.

În general aglomerarea de date istorice, fără legătură cu momentele amintite, împiedică înțelegerea valorii lor artistice, pentru care autorul a rezervat un spațiu destul de redus.

N. Grigoraș

Relațiile istorice dintre U.R.S.S. și România în veacurile XV — începutul celui de al XVIII-lea, vol. III (1673—1711), Editura „Știința”, Moscova, 1970, 415 p.

Volumul al III-lea din *Documente și materiale* cuprinzînd perioada 1673—1711 este alcătuit de către V. A. Costăchel, E. M. Russev și L. E. Semenova, avînd pe V. Costăchel redactor responsabil. L. E. Semenova și-a adus contribuția la pre-

gătirea pentru tipar a 103 documente și prin 161 de note și indicii de nume și geografice.

În total se publică 115 documente, originale și traduceri. Editarea documentelor s-a făcut în conformitate cu „Regulile de editare a documentelor istorice”, apărute la Moscova în 1956. Descifrarea inițială și dactilografierea documentelor originale s-a făcut de către K. I. Bezrodnaia, iar hrisoavele moldovenești au fost descifrate de E. M. Russev. Traducerea celor 115 documente în limba română s-a făcut de Valeria Costăchel, de la Institutul de istorie al Academiei R. S. România.

După o Prefață (în limbile rusă și română), urmează documentele în limba rusă contemporană și traducerea lor în limba română. Fiecare document are la început, în rezumat, cuprinsul lui în limba rusă. La sfârșit, se dau informațiile asupra documentului, arhiva unde se păstrează, iscăliturile, pecetea și edițiile lui în cazul în care a mai fost publicat. Notele, în limba rusă, și indicii, cu traducerea numelor în paranteze, constituie anexe la volumul.

Volumul al III-lea din *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România* prezintă o însemnătate deosebită pentru istoria României prin documentele valoroase ce se publică aici.

Volumul oglindește lupta comună a poporului român și rus dar și ineditul unor relații dintre adresanți. Seria documentelor publicate în volumul I, Chișinău, 1961 (1432—1625), continuate cu cele din volumul II, Moscova, 1968 (1633—1673), ia sfârșit cu cele ce se publică în prezentul volum. Apariția acestor documente era o necesitate pentru istoria popoarelor luptătoare în trecut pentru păstrarea independenței.

În prefață se relevă că perioada dintre 1673—1711 este marcată prin intensificarea luptei antiotomane și prin încercarea țărilor române de a se elibera de turci cu sprijinul Rusiei. Cititorul este introdus în laboratorul editorilor, care s-au străduit să dea o ediție cât mai fidelă originalelor. Ediția a cerut un imens volum de muncă, cercetarea unei bogate bibliografii ruse și românești, a unor fonduri și arhive mai puțin cunoscute până acum, necesitând comentarii și interpretări noi și completări la documente.

După prefață urmează capitolul *Anii 70 ai secolului al XVII-lea*, cuprinzând 15 documente dintre 1673, decembrie 31 — 1679 decembrie. Documentul cu care se începe acest capitol emană de la voievodul moldovean Ștefan Petriceicu și de la fostul voievod muntean Constantin Șerban, prin care aceștia cer țărilor Alexei ajutor militar în lupta împotriva turcilor (p. 9—62).

Urmează *Anii 80 ai secolului al XVII-lea* cuprinzând 16 documente dintre anii 1680, februarie 29 — 1689, martie 11. Capitolul începe cu scrisoarea voievodului Gheorghe Duca către Nicolae Mănescu spătarul, prin care îl roagă să-l ajute pe trimisul său să cumpere icoane și alte mărfuri (p. 64—109); se continuă apoi cu *Anii 90 ai secolului al XVII-lea*, cuprinzând 7 documente din anii 1690, noiembrie 10 — 1699, februarie (p. 110—138).

Gramota voievodului moldovean Constantin Cantemir către țarii Ioan și Petru Alexeievici, cu oferta serviciilor sale în raporturile dintre Rusia și Turcia, constituie începutul acestui capitol.

Primul deceniu al secolului al XVIII-lea cuprinde cel mai mare număr de documente (73), care încep cu anul 1700, martie 27 și sfârșesc cu 1710, luna iulie (p. 140—322). Primul document din acest capitol este scrisoarea voievodului muntean Constantin Brincovcanu către Gheorghe Castriotu, solul său de la Moscova, în care îl informează despre sprijinul diplomatic acordat trimisului Moscovei în timpul tratatelor de pace cu Turcia și despre trimiterea scrisorilor sale.

Din *Al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea* se publică trei documente din anul 1711, începând cu data de 13 aprilie până la 16 iunie același an. Primul document este „Tratatul de la Luțk” încheiat între Petru I și Dimitrie Cantemir. cuprinzând condițiile alianței militare și de stat, în vederea luptei comune antiotomane, continuă cu „Manifestul lui Petru I către Moldova, Țara Românească și către toate popoarele creștine” și se sfârșește cu scrisoarea lui Petru I către Dimi-

trie Cantemir domnul Moldovei, cu mulțumiri pentru ajutorul militar și planurile de război cu Turcia.

După lista Abrevierilor, de la pagina 338, urmează un număr de 171 de note (p. 341—381), apoi indicele de nume (p. 382—393) și indicele geografic (p. 394—398).

Dintre numeroasele fapte ce apar în acest volum, vom sublinia aici numai câteva :

1. Corespondența cifrată a lui Constantin Brîncoveanu, domnul Țării Românești, către țar și cancelarul Gavril Ivanovici Golovkin.

2. Folosirea alfabetului cifrat și de către Mihail Racoviță, voievodul moldovean, pe care în anul 1708 martie 25 cancelarul Golovkin i-l restituie, cu rugămintea ca „un vechi prieten al nostru să-l folosească și de acum înainte“ (p. 292).

3. Scrisorile de taină aduse de fețele bisericești din Orient și de la Muntele Athos, care au trecut prin Țările române, sînt tălmăcite aparte (p. 91). Scrisorile către țări sînt de la toată lumea creștină: patriarhul ecumenic, patriarhul sîrb, de la greci, de la bulgari, moldoveni și munteni, prin care aceștia roagă să fie izbăviți de jugul turcesc, deoarece a sosit vremea eliberării lor (p. 89).

4. Pe lângă scrisori cifrate și de taină, apar și scrisori în românește, ca cea de la Constantin Cantemir, care, pentru mai mare siguranță a celor transmise, arată că „a poruncit ca dînsul să grăiască din gură cu Măria Ta“ sau „a spus din gură“ sau „a primit răspuns din gură“.

5. Participarea detașamentelor de oaste moldovenească la acțiunile rusești împotriva lui Carol al XII-lea, regele Suediei, care au luat parte și la lupta de la Poltava (p. 374, nota 151) și urmărirea fugii lui Carol al XII-lea de către detașamentele de cavalerie moldovenească sub conducerea polcovnicului moldovean Apostol Chigheci.

6. Ajutorul diplomatic și bănesc acordat de către Constantin Brîncoveanu, domnul Țării Românești, ambasadurilor ruși de la Constantinopol și mulțumiri pentru știrile primite cu privire la acțiunea turcilor.

Provinciile românești apar în documente și scrisori sub nume din evul mediu : Moldova ca Țară volohă sau Pămînt volosc sau Cnezatul voloscoe, Țara Românească sub numele de Valahia, Muntenia, Țara Multeană, Ungrovlahiia, iar Transilvania sub numele de Țara celor 7 orașe.

Sînt de reținut raporturile de prietenie și de frățietate între voievozii celor două țări românești, care se numesc în actele diplomatice „frați“ (doc. din 1708, decembrie 4).

Angajarea a 50 de meșteri de corăbii din Țara Românească pentru a conduce corăbii rusești pe Marea Neagră (p. 131) sau faptul că un minor moldovean, luat prizonier, ajunge la Moscova țesător (p. 300) sînt fapte remarcabile prin aspectele noi pe care le relevă.

În fine, fapte de cultură ca trimiterea unei tipografii mitropolitului Dosoftei sau aducerea de icoane, precum și datele privitoare la legăturile comerciale sînt reflectate în volum prin informații inedite.

Editarea textului românesc a fost destul de dificilă, deoarece au trebuit să fie traduse texte care erau scrise în grecește, cifrate și apoi descifrate de diecii ruși. Abia după aceea scrisorile erau prezentate țarului în limba rusă. Adeseori textul lor era de neînțeles și necesita o anumită intuiție din partea editorilor. Este de remarcat apoi migala cu care editorii au delimitat, prin ghilimele, nume-roase citate din texte și note, precum și unii termeni străini pe care i-au explicat, făcînd și în acest fel textul mai inteligibil. Trebuie să remarcăm că nepotrivirile ce au rămas sînt foarte puține. Dacă semnalăm mai jos câteva dintre ele, o facem din respectul pentru munca editorilor, pentru contribuțiile pe care le-au adus la publicarea documentelor :

„sfîntul patriarh Dionisie“ (p. 91, rîndul 33), în loc de „sanctitatea sa patriarh ecumenic Dionisie“; „la Moscova spre a se închina pentru pomană în temeiul scrisorilor de miluire“ (p. 147, rîndul 38), în loc de „la Moscova, pentru a cere miluire, după hrisoavele de dăruire“; „a toate fiitorul“ (p. 112, rîndul 17), în loc

de „Atotțiitorul”; „Mănăstirea Pavlovski” (p. 89, rîndul 30), în loc de „mă-năstirea Sf. Pavel”; „România” în foaia de titlu este ortografiată cu i, în loc de d.

Nu ar fi fost lipsite de interes pentru cititori și cercetători fotografii ale unor pagini din documentele și scrisorile publicate, care ar fi întărit și mai mult valoarea științifică a volumului.

Ediția documentelor din volumul al III-lea, *Relații istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România*, alcătuită de V. A. Costăchel, E. M. Russev și L. E. Semenova aduce servicii reale istoriografiei române și istoriei relațiilor culturale. Ea pune în adevăratele lumini legăturile de veacuri dintre cele două popoare, atît de însemnate pentru trecutul lor. De aceea, munca și aportul editorilor la întocmirea acestui volum se cuvin a fi subliniate și apreciate în mod deosebit.

Paul Mihail

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV (1676—1700), București, 1970, 647 p. + 25 facsimile.

Este îmbucurător faptul că nu după multă vreme de la editarea volumului al III-lea al *Catalogului* putem consemna apariția celui de al IV-lea tom al acestui indispensabil instrument de lucru pentru cercetătorul tezaurului de acte vechi din Arhiva istorică centrală din București. Din păcate trebuie să menționăm din nou (vezi „Anuar” — Iași, tom. VII (1970), p. 384—385) că în privința documentelor moldovenești acțiunea întreprinsă de Direcția Generală a Arhivelor Statului continuă a fi limitată la fondul de documente din Direcția Arhivelor Centrale. De mai mulți ani proiectele nu lipsesc nici pentru celelalte arhive din Moldova, și nu numai din această provincie istorică, dar apariția unor cataloage similare întîrzie spre paguba unei operative informări a cercetătorului și a progresului cercetării istoriografice însăși. Cum, după cîte știm, la asemenea cataloage se lucrează mai de mult în unele arhive județene, credem că întocmirea lor ar trebui grăbită după cum editarea acestora n-ar trebui amînată după epuizarea fondului arhivistic central, cum pare să ne indice situația de pînă în prezent. Este regretabil, de asemenea, că după mai bine de un deceniu de la inițierea acestei serii de către Direcția Generală a Arhivelor Statului, acțiunea acesteia nu a trezit ecou și în rîndul celorlalte instituții, mai ales bucureștene, care posedă mari fonduri arhivistice, dintre care unele, precum Biblioteca Centrală de Stat, nu dispun pînă în prezent nici măcar de un inventar adecvat pentru uz intern. Or, menirea unor asemenea instituții nu se reduce numai la conservarea tezaurului de documente vechi ci și la înlesnirea cercetării lor. Exemplul Direcției Generale a Arhivelor Statului ar trebui avut în vedere de aceste instituții cu atît mai mult cu cît, așa cum am mai arătat (vezi „Anuar” — Iași, tom. VII (1970), p. 384), istoriografia românească este angajată în editarea colecției fundamentale de acte *Documenta Romaniae Historica* preconizată încă de la începuturile istoriografiei românești moderne.

Volumul al IV-lea al acestui *Catalog* constituie încă o dovadă, chiar în condițiile în care documentele moldovenești au fost editate în trecut într-o măsură mai mare decît cele muntenești, despre bogăția de informații istorice ce se păstrează în depozitele arhivistice ale țării și de care cercetătorul, în lipsa unor asemenea instrumente de lucru, poate lua cunoștință numai la sala de lectură a instituției respective. Cele 2216 regeste, rezumate sau mențiuni de documente, pe care le cuprinde acest volum, înregistrează un foarte bogat material informativ privind viața socială, economică, politică și administrativă a Moldovei din ultimul sfert al veacului al XVII-lea. Importanța unora din informațiile pe care le conțin

documentele regestate în volum este subliniată, de altfel, în prefața semnată de M. Soveja.

Avînd ca autori pe patru din cei cinci arhiviști care au editat volumul al III-lea (după ce criteriu primul și ultimul dintre autori au fost citați, spre deosebire de volumul al III-lea, de pildă, după moda școlărească: Regleanu Mihai și Negulescu Constanța — e greu de aflat atîta vreme cît numele celorlalte două autoare este redat cum se obișnuiește îndeobște: Doina Duca Tincuiescu și Veronica Vasilescu) și beneficiind și de colaborarea Ilenei Leonte și a lui Mihai Fănescu, volumul a fost întocmit după aceleași principii ca și precedentele din serie și e însoțit de aceleași anexe menite a înlesni cercetătorului folosirea acestui prețios instrument de lucru: bibliografia publicațiilor menționate în volum, lista prescurtărilor, lista cronologică a logofetilor, lista cronologică a scriitorilor de acte (intitulată impropriu *lista grămăticilor (diecilor)*, deoarece în ea este cuprins nu numai personalul de cancelarie ci și alte categorii de scriitori de acte: preoți, călugări, dascăli etc.), tabla de corespondență pe fonduri, lista de concordanță pentru datele rectificate, lista documentelor false sau îndoielnice și indicii de nume și materii. În ceea ce privește indicii de nume subliniem din nou, ca și în prezentarea volumului al III-lea al *Catalogului*, sporul de utilitate pe care l-ar dobîndi viitoarele volume ale acestuia prin indicarea la localități, pe lângă vechiul ținut, și a împărțirii administrative actuale, așa cum sugerau recenziile celui dintîi volum al seriei (vezi N. Stoicescu și H. Chircă, recenzie în „Studii. Revistă de istorie“, An. X (1957), nr. 5, p. 209).

Întocmit cu competență și cu atenția pe care o comportă astfel de lucrări, volumul al IV-lea al *Catalogului* constituie instrumentul de lucru necesar oricărui cercetător al tezaurului documentar din cel mai mare depozit arhivistic al țării, al cărui nume ar fi de dorit, totuși, să dobîndească stabilitatea cuvenită unei asemenea instituții. Pentru că într-un timp prea scurt, față de vechimea instituției, s-a trecut de la binecunoscuta și tradiționala denumire a *Arhivelor Statului București* la *Arhiva Istorică Centrală a Statului*, cum apare pe coperta primelor trei volume ale *Catalogului*, pentru ca, în sfîrșit, pe coperta ultimului volum să se menționeze că documentele provin din *Direcția Arhivelor Centrale*. Dincolo de aspectul administrativ, fluctuația denumirii acestei instituții e de natură să deruteze pe cercetători dacă nu azi, mîine, cînd, probabil va avea nevoie și de un „catalog“ al corespondenței denumirilor venerabilei instituții. Este singurul „catalog“ pe care nu-l dorește nimeni.

I. Caproșu

KEITH HITCHINS, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Editura Dacia, Cluj, 1970, 167 p.

Lăudabilă și demnă de urmat inițiativa Editurii clujene de a pune, nemijlocit, la îndemîna cititorilor lucrări de autentică valoare științifică aparținînd unor autori străini preocupați de cunoașterea trecutului istoric al poporului român. Reușita ultimei lucrări a acestei edituri, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, a fost asigurată de personalitatea profesorului american Keith Hitchins, binecunoscut printre istoricii contemporani pentru competența și obiectivitatea lucrărilor sale, dintre care nu puține abordează un domeniu particular al istoriei central și sud-est europene, problema națională din monarhia habsburgică în secolul al XIX-lea. Manifestînd un vădit interes pentru cunoașterea fenomenului istoric românesc în ansamblu, Keith Hitchins a acordat prioritate cercetării unor probleme esențiale de istorie politică a Transilvaniei din secolul trecut, raportînd rezultatul investigațiilor sale asupra elementelor istorice locale în direcția aprofundării faptelor de istorie generală. Fundamentate pe o diversitate de

surse informative, inclusiv cercetarea de arhivă, multe din lucrările profesorului Hitchins reprezintă tot atâtea contribuții la cunoașterea unor procese istorice complexe ce au frământat societatea transilvăneană în cursul ultimului veac¹.

Ultima sa lucrare, rodul acelorasi statornice preocupări, însunează trei studii abordind trei aspecte esențiale desprinse din problematica mai vastă a mișcării naționale românești din Transilvania după revoluția de la 1840. În aceste studii, reprezentind continuarea cercetărilor valorificate prin lucrarea *Mișcarea națională românească din Transilvania. 1780—1849*, apărută în 1969, autorul încearcă și reușește să reconstituie cursul mișcării și să-i distingă diferitele stadii de-a lungul unei jumătăți de secol.

Primul dintre studiile înserate în lucrare, *Andrei Șaguna și românii din Transilvania în timpul decadelor absolutiste, 1849—1859*, este consacrat rolului jucat de către episcopul, mai apoi mitropolitul, Andrei Șaguna pe multiple planuri, într-o vreme cînd absolutismul monarhic — expresia cea mai fidelă a reacțiunii ce a urmat anului 1848 — nu îngăduia românilor transilvăneni o mișcare politică deschisă. Personalitate marcantă a vieții publice românești din perioada respectivă, Șaguna, conștient de necesitatea găsirii, în noile condiții, a unor mijloace adecvate de susținere a luptei naționale, a fost deosebit de activ atît pe tărîm politic, cît și pe cel cultural. Meritele sale sînt conturate clar în lucrare printr-o strictă raportare la etapa istorică pe care națiunile din monarhia habsburgică au parcurs-o în timpul absolutismului. Cele mai de seamă realizări ale lui Andrei Șaguna s-au concretizat în domeniul educației și al dezvoltării culturale generale, îndeosebi în privința renașterii școlii satești românești. Fiind un om politic moderat, Șaguna — deși a mers pînă la capăt în lupta sa împotriva unor miștrii (cum a fost, de pildă, Leo Thun, ministrul cultelor și educației între 1849—1860) pentru a dobîndi ceea ce credea că aparținea de drept bisericii și națiunii sale — n-a pus niciodată sub semnul întrebării sistemul de guvernămînt existent. Dotat cu un remarcabil simț politic și întoldeaua în pas cu spiritul vremii el era convins că drepturile politice ale românilor transilvăneni nu puteau fi dobîndite, atunci, prin disprețuirea noii ordini, dar, în același timp, recunoștea intensitatea sentimentului național în numele căruia a acționat în funcție de împrejurări. Acestea sînt doar cîteva din constatările ce se degajă din lectura primului studiu al lui Hitchins.

Cel de-al doilea studiu, *Românii din Transilvania și compromisul dualist (1865—1869)* a fost prezentat de către istoricul american, sub formă de comunicare, în cadrul Congresului internațional de la Bratislava (august—septembrie 1967) privind actul austro-ungar din 1867, prilej cu care, după cum menționează prof. Ștefan Pascu, s-a bucurat de o bună apreciere din partea participanților. Urmărind evenimentele politice din Transilvania în strînsă conexiune cu lupta națiunilor din imperiu în perioada de criză a sistemului absolutist, autorul a reliefat eforturile românilor pentru obținerea deplinei egalități cu maghiarii, sașii și secuii, pentru împiedicarea compromisului dualist, iar după încheierea acestuia, pentru

¹ Între lucrările din ultimii ani ale lui Keith Hitchins, consacrate istoriei Transilvaniei, amintim (în ordinea cronologică a apariției): *The Early Career of Andrei Șaguna (1808—1849)* în „Revue des Etudes Roumaines”, IX—X (1961—1962); *The Rumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860—1865*, în „Balkan Studies”, V (1964); *Andrei Șaguna and the Restoration of the Romanian Orthodox Metropolis in Transylvania, 1846—1868*, în „Balkan Studies”, VI (1965); *Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania during the Decade of Absolutism, 1849—1859*, în „Südost Forschung”, XXV (1966); *Alexandru Papiu Ilarian și Timotei Cipariu: șase scrisori*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IX, 1966; *The Romanien of Transylvania and the Ausgleich 1865—1869*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 2/1968; *The Rumanian National Movement in Transylvania. 1780—1849*, Harvard University Press, 1969.

căștigarea autonomiei Transilvaniei. K. Hitchins a surprins și a redat cu fidelitate unul dintre momentele de răscruce ale mișcării naționale românești din Transilvania și anume abandonarea treptată a principiilor politice tradiționale, „activiste”, propăvăduite de înaltul cler ortodox în frunte cu mitropolitul Andrei Șaguna și afirmarea unei politici naționale sprijinită pe temeliiile laicității, în cadrul căreia principalii purtători de cuvânt ai intereselor românești au fost „pasiviști” Gheorghe Barițiu și Ion Rațiu. Potrivindu-se mai bine noilor condiții istorice, tactica recomandată de intelectualii români necesita crearea unor instituții politice proprii, adecvate lumii moderne. Deși au continuat, ca odinioară Șaguna, să-și afirme lealitatea față de Curtea din Viena, ca o chestiune de oportunitate politică, ei au recunoscut acum că viitorul națiunii românești depindea numai de forța propriilor posibilități. De aici, interesul deosebit pe care l-au manifestat pentru fondarea unui partid politic național capabil să coordoneze totalitatea acțiunilor desfășurate în cadrul mișcării de eliberare națională a românilor transilvăneni, mișcare a cărei maturitate devenise mai mult decât evidentă.

Ultimul studiu, *Nicolae Cristea și mișcarea națională românească din Transilvania*, prilejuiește lui K. Hitchins interesante observații legate nu numai de personalitatea, mai puțin cunoscută, a celui care a fost multă vreme editor și redactor la „Telegraful român”, dar și de etapa istorică pe care a ilustrat-o prin rodnică sa activitate pe tărîm obșteșc și național. Activînd în condițiile grele impuse de dualism, Nicolae Cristea a încercat să sprijine afirmarea „poporului” în politica națională prin mijlocirea unui program larg de emancipare socială și națională a maselor de țărani și meșteșugari. Ca redactor al „Telegrafului Român”, ca membru al comitetului executiv al Partidului Național, consilier al Consistoriului ortodox, ca profesor și fondator al societății „Reuniunea sodalilor români din Sibiu”, activitatea lui Nicolae Cristea a cuprins aproape totalitatea domeniilor vieții publice în ultimele decenii ale secolului trecut, fără însă ca rolul său să fie fost dominant. Din noianul acestor preocupări, Hitchins a reușit să desprindă, cu deosebită măiestrie, principala contribuție a lui Cristea la cauza națională și anume „accea că el a dat un exemplu de sentimente naționale puternice, dar măsurate, complete de o viață onestă și altruistă” (p. 166).

Privită în ansamblu, noua lucrare de istorie românească a profesorului american Keith Hitchins se impune prin obiectivitatea interpretării datelor și faptelor istorice, prin profunzimea documentării, prin sobrietatea și claritatea stilului, ceea ce o face accesibilă nu numai specialiștilor. Calitățile semnalate sînt suficiente pentru a subserie la aprecierea pe care cunoscutul profesor clujean Ștefan Pascu a făcut-o în *Cuvîntul înainte* al lucrării, anume că cercetătorul american trebuie inclus în rîndul „celor mai de seamă cunosători a istoriei moderne a centrului și sud-estului european în general, ai istoriei moderne a Transilvaniei cu deosebire”.

D. Vitcu

VL. DICULESCU, S. IANCOVICI, C. DANIELOPOLU, M. N. POPA, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1858)*, Biblioteca istorică, XXII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970. 308 p.

Lucrarea constituie o contribuție de seamă la cunoașterea relațiilor economice ale poporului nostru cu popoarele din Peninsula Balcanică. Deși, așa cum precizează autorii în *Cuvînt înainte*, lucrarea nu epuizează problema, ea aduce rezultate importante referitoare la volumul comerțului extern din perioada 1829—1858. Bazîndu-se pe un bogat material arhivistic inedit, care a fost apoi sistematizat și sintetizat, autorii ne oferă table statistice pe sorturi, valori și cantitate foarte concludente.

Studiul este precedat de un *Cuvînt înainte*, în care se indică sursele de documentare și tehnica de lucru și o introducere, care cuprinde o expunere succintă a diferitelor aspecte referitoare la tratatul de la Adrianopol, la punctele vamale, tarifele, valoarea monedelor, problema prețurilor etc.

Lucrarea se compune din două părți: exportul și importul mărfurilor în sudul Dunării, după care urmează un capitol de concluzii și un glosar foarte util. Studiul are la sfîrșit un rezumat în limba franceză.

În partea referitoare la export se indică categoriile de mărfuri, volumul și valoarea fiecărui articol de export. Autorii arată că exportul a continuat să fie intens și în perioada de după tratatul de la Adrianopol pînă în perioada Unirii Principatelor, cînd, în ultimii ani din această perioadă, se înregistrează o scădere. Vitele mari și produsele animale constituie ponderea mare în comerțul extern. Scăderea numărului acestora la export a fost dictată de necesitatea de a asigura vite de tracțiune pentru muncile agricole, precum și de necesitatea consumului intern. De asemenea se înregistrează o scădere și la derivatele animale (grăsimea, brînzeturi, lînă) datorită faptului că importante cantități se exportă în Europa Centrală.

Al doilea articol ca importanță în ce privește exportul era sarea, la care deși se înregistrează o linie fluctuantă cu privire la cantitate, se constată însă în general o creștere.

Din punct de vedere valoric urmau ca importanță, zarzavaturile și fructele, la care se constată o creștere evidentă, după care urmau obiectele de împletituri de tei, lemnărie, păcura, peștele, mierea și ceara.

Categoriile la care se înregistrează scăderi valorice însemnate erau: textilele, țesăturile, hainele și materiile neferoase. Făcîndu-se un calcul global aproximativ pentru exportul principalelor categorii de mărfuri, reiese că valoarea exportului după 1840 este în scădere, ajungîndu-se în perioada 1850—1858 la circa 700 000—800 000 lei.

Referitor la import autorii arată că pe primul loc se situau mărfurile de băcănie, care înregistrează o scădere continuă, ajungînd ca valoarea lor în 1858 să fie jumătate din aceea de la 1840, diferența fiind compensată prin importul acestor articole din alte părți ale Europei. Numai orezul înregistrează o creștere masivă, valoarea lui dublîndu-se față de anul 1840.

Pe cînd la fierul brut și lucrat, care ocupau locul al doilea, se observă o oarecare creștere, la metalele neferoase se constată o scădere sensibilă. Textilele cunosc de asemenea o scădere, determinată în mare parte de schimbarea modei orientale în cea occidentală.

În general, în ceea ce privește importul, se observă o scădere pentru anii 1850—1858 față de anul 1840, explicabilă prin intensificarea relațiilor comerciale ale Țării Românești cu celelalte țări ale Europei. Autorii, făcînd o comparație între valoarea aproximativă a exportului și cea a importului, ajung la concluzia că balanța comercială a fost în această perioadă excedentară.

La capitolul de concluzii, după ce se arată că tratatul de la Adrianopol a constituit o etapă nouă în dezvoltarea comerțului românesc, se afirmă în mod just că măsurile de ordin fiscal și administrativ luate prin Regulamentul Organic au dus la o lărgire a pieței interne și că desființarea monopolului turcesc a contribuit la dezvoltarea comerțului extern. La aceasta ar fi de adăugat că slaba dezvoltare industrială a Principatelor române a determinat o permanentă necesitate a produselor industriale străine.

Studiul se bazează pe un bogat material inedit. A necesitat multă muncă de mîgală nu numai adunarea dar și prelucrarea lui. Întocmirea tabelor statistice, care constituie un interesant material și pentru alte studii care să adîncească alte aspecte ale comerțului, cer, pe lîngă o cercetare amănunțită, o deosebită atenție. Ar fi fost bine dacă la sfîrșitul tratării fiecărei părți, atît la export cît și la import, se trăgeau cîteva concluzii, care ar fi reliefat și mai bine considerațiile

generale. Ar fi fost interesantă o comparație succintă cu comerțul extern moldovean, avînd în vedere că sînt cîteva studii în legătură cu acest comerț. Concluziile ar fi fost și mai bogate, dacă se făcea, în mod general, o legătură între comerțul extern și unele aspecte ale pieții interne, care ar fi explicat și mai bine stadiul dezvoltării relațiilor economice cu regiunile din sudul Dunării.

Lucrarea, deși se resimte de lipsa unei tratări generale a comerțului Țării Românești în toate direcțiile, ceea ce ar fi reliefat mai mult importanța comerțului cu Peninsula Balcanică, constituie o substanțială contribuție științifică. Autorii, posedînd o bună tehnică de lucru și fiind familiarizați cu variatele aspecte ale problemei, au elaborat un studiu valoros referitor la un subiect care nu a format pînă acum obiectul unei cercetări speciale.

N. Corivan

VASILE NETEA, C. A. Rosetti, Editura Științifică, București, 1970, 444 p.

C. A. Rosetti, nume pătruns adînc în conștiința românească, a reținut atenția a numeroși istorici, atît în trecut cît și în zilele noastre. S-a scris despre el mult și de pe cele mai variate poziții, atît în timpul vieții cît și după moarte. S-au publicat articole, evocări, iar în 1916, cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la naștere, foștii săi discipoli politici, E. Costinescu, I. G. Bibicescu și Gh. Ștefănescu-Galați, i-au consacrat un volum comemorativ, cuprinzînd unele din scrierile sale și o amplă biografie semnată de Gh. Ștefănescu-Galați (*Lui C. A. Rosetti (1816—1916). La o sută de ani de la nașterea sa*, p. 1—61). Admirația pentru C. A. Rosetti a trecut de la discipoli și contemporani la istoricii generației următoare, îndeosebi la N. Iorga, nelipsind însă și unele rezerve din partea unora.

În zilele noastre, personalitatea, ideile și opera marelui revoluționar pașoptist și-au găsit un loc remarcabil în lucrările istoricilor marxiști, care au izbutit să releve aspecte necunoscute sau insuficient înțelese pînă acum ale activității lui C. A. Rosetti. Aniversarea a 150 de ani de la nașterea sa a dat un nou impuls acestor studii (vezi bibliografia lucrării de la p. 394—400). Lipsea însă pînă în prezent o monografie despre C. A. Rosetti. Este meritul lui Vasile Netea de a fi completat o lacună de mult resimțită în istoriografia românească prin recenta sa lucrare consacrată vieții și activității revoluționarului muntean. Necesitatea unei asemenea monografii a fost semnalată pentru prima dată de George Barițiu într-un articol scris la 9/21 aprilie 1885, a doua zi după moartea neînfocatului luptător „pentru naționalitate și libertate”, cum singur scrisese în testamentul său (vezi „Observatorul”, Sibiu, 1885, 9/21 aprilie).

Poet, ziarist de talent, revoluționar înflăcărat, om politic, întemeietor de instituții economice, culturale și artistice, gînditor progresist, militant activ în revoluția de la 1848, luptător dirz pentru Unire și pentru cucerirea independenței de stat, C. A. Rosetti și-a legat numele de cele mai importante acte istorice ale timpului său. Viața sa nu se poate descrie decît concomitent cu istoria dezvoltării statului român modern, după cum cu justețe afirma, în 1885, redactorul „Foi pentru minte, inimă și literatură”.

Este ceea ce găsim în monografia lui V. Netea, care înmănușiază într-o expunere unitară și bine documentată principalele surse asupra vieții și activității lui C. A. Rosetti, reconstituind, în limitele necesare biografiei unei personalități, evenimentele istorice la care acesta a luat parte.

Într-un succint *Avertisment*, autorul procedează la o trecere în revistă a principalelor lucrări consacrate lui C. A. Rosetti în istoriografia noastră din trecut. Indicînd temeiurile care i-au inspirat lucrarea de față — dorința de a înlătura o lacună din istoriografia românească. V. Netea relevă și motivele care l-au determinat să se oprească asupra uneia din cele mai proeminente și dinamice personali-

tăți ale secolului al XIX-lea. Patriot mai presus de toate, C. A. Rosetti — arată autorul — a fost „unul din cazurile cele mai tipice ale generației pașoptiste și a modului de creștere a societății românești” (p. 7).

Într-un prim capitol sînt prezentate mediul familial în care s-a născut C. A. Rosetti, descendent al unei vechi familii boierești, primii ani de studii, intrarea în oștirea națională (1833), activitatea sa politică, literară și comercială pînă în anul 1845. Demn de semnalat este precizarea adusă în acest capitol cu privire la data înființării librăriei și tipografiei „C. A. Rosetti”, pe baza „Jurnalului de casă” al noii întreprinderi, descoperit de autor printre manuscrisele păstrate la Biblioteca Academiei (8 martie 1845).

În capitolul C. A. Rosetti-poet se procedează la o analiză comparativă a creației literare a autorului „*Ceasurilor de mulțumire*”, V. Netea insistînd poate cam mult asupra acestui aspect în raport cu altele mai însemnate din activitatea lui C. A. Rosetti.

Interesante sînt și capitolele următoare: *La Paris în anii 1845—1847*, C. A. Rosetti și revoluția de la 1848, *Exilul*, în care autorul clarifică o dată controversată în istoriografia noastră, aceea a primei plecări a viitorului revoluționar în capitala Franței. Pe baza informațiilor furnizate de „Notele intime” ale lui C. A. Rosetti din pragul lui 1846, V. Netea o fixează la anul 1844. Data celei de a doua plecări la Paris, mai importantă decît prima pentru formația intelectuală și activitatea politică de mai tîrziu a revoluționarului muntean, se cunoaște cu precizie din aceeași sursă: 15/27 aprilie 1845. Ea a însemnat, după părerea autorului, un moment esențial în istoria mișcării românești prepașoptiste din capitala Franței, fiind semnalul și al altor plecări, precum și al unei mobilizări de forțe care, grupate în „Societatea studenților români”, vor avea un rol hotărîtor în organizarea revoluției.

Influența covârșitoare a celebrilor profesori de la Collège de France, și în primul rînd a lui Jules Michelet și a lui Edgar Quinet, asupra formației intelectuale și revoluționare a lui C. A. Rosetti, contactul direct cu cultura și intelectualitatea franceză, cu studențimea și emigranții popoarelor oprite, interesul pentru activitatea cercurilor radical-socialiste franceze, concomitent cu eforturile pentru completarea studiilor, sînt redată cu acuratețe de autor în capitolul *La Paris în anii 1845—1847*. Tot aici este prezentată contribuția sa, nu puțin însemnată, la întemeierea „Societății studenților români” din capitala Franței, care, la propunerea lui C. A. Rosetti, va alege drept președinte de onoare pe marele poet Lamartine. Autorul pune în lumină caracterul avansat al ideilor sociale ale viitorului revoluționar, cristalizate în această epocă sub influența cursurilor de la Collège de France, a legăturilor cu radicalii francezi și cu emigranții popoarelor oprite, care vor face din el unul din cei mai reprezentativi radicali ai generației sale.

Într-un alt capitol se prezintă pe larg contribuția lui C. A. Rosetti la pregătirea, conducerea și desfășurarea revoluției de la 1848, concepția despre revoluție privită ca un act de „civilizație socială”, rolul său în elaborarea ideologiei și a programului revoluționar pașoptist, aportul său prin cel dintîi ziar al revoluției, „Pruncul Român”, întemeiat la 12 iunie 1848, la dezvoltarea publicisticii românești și la triumful cauzei revoluționare.

Anii de exil sînt bogat ilustrați în monografie. Concepția despre revoluție reflectată în „Apelul la toate partidele”, publicat la sfîrșitul anului 1850, preocuparea de organizare politică a emigrației românești, legăturile sale cu vechii maeștri de la Collège de France, cu radicalii și socialiștii francezi, mai ales cu J. P. Proudhon, cu revoluționarii și emigranții popoarelor oprite, activitatea publicistică de la revista „Republica Română”, sînt reliefate cu pregnanță de autor.

Marile evenimente istorice care urmează — Unirea Principatelor și războiul pentru independență — găsesc în C. A. Rosetti un ardent susținător. Prezentarea succintă a evenimentelor se îmbină armonios în monografie cu relevarea contribuției redactorului „Românului” la cele mai importante acte istorice ale vremii sale:

dubla alegere a lui Al. I. Cuza ca domn al Principatelor Unite, răsturnarea acestuia prin actul de la 11/23 februarie 1866 și cucerirea independenței de stat.

Rețin atenția paginile consacrate activității lui C. A. Rosetti ca director al Teatrului Național din București, ca prim staroste al negustorilor din capitală, în primii ani ai domniei lui Al. I. Cuza, precum și ca ministru al Instrucțiunii Publice, după abdicarea lui Cuza, când și-a legat numele de unul din cele mai importante acte din istoria culturii românești — înființarea Societății literare române (1866), viitoarea Academie Română. Vasile Netea pune în lumină meritul lui C. A. Rosetti de a fi înțeles însemnătatea pentru țara noastră a dezvoltării industriei și comerțului, propunând Consiliului de Miniștri înființarea unui Minister al Agriculturii, Comerțului și Industriei, instituirea unei Camere de Comerț și Industrie, înființarea de școli comerciale, de bănci, reglementarea creditului și desființarea jurisdicției consulare.

Doar schițată în monografie este activitatea lui C. A. Rosetti ca președinte al primei „Societăți de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi” din România, înființată în anul 1858, din inițiativa sa.

Autorul reliefează rolul covârșitor avut de marele bărbat de stat ca președinte al Adunării Deputaților, deputat și ziarist în acțiunea istorică de cucerire a independenței naționale din 1877.

În capitolul semnificativ intitulat *Lupta pentru Plevna internă*, se prezintă activitatea politică a lui C. A. Rosetti de după război pentru lărgirea radicală a reformelor politice și sociale începute sub domnia lui Al. I. Cuza, discuțiile din Camera în legătură cu revizuirea Constituției și în special a legii electorale, ceea ce va duce la ruptura definitivă între el și prietenul său din tinerețe, Ion C. Brătianu, pe atunci șef al guvernului. Momentul 1881 septembrie 27, când s-a serbat printr-un grandios banchet aniversarea a 25 de ani de la întemeierea „Românului”, prilejuiește autorului o succintă prezentare a însemnătății remarcabile a celui mai de seamă organ de presă din Principatele Unite în viața României, timp de un sfert de secol, pe plan intern și extern, politic, literar și artistic. Apreciind activitatea publicistică desfășurată de redactorul „Românului”, V. Netea consideră, cu justețe, că prin C. A. Rosetti jurnalistică românească s-a ridicat pe o treaptă superioară, integrându-se în curentul ziaristicii europene. Trebuie remarcat însă că autorul nu procedează la o analiză atentă, de zi cu zi, a activității lui C. A. Rosetti la „Românul” și nici nu-i consacră un capitol aparte, ca și în cazul activității literare, ci o prezintă risipită prin întreaga lucrare, concomitent cu participarea ziaristului și omului politic la evenimentele istorice ale timpului său. Aceasta lasă cititorului o ușoară impresie de fărâmițare și lipsă de unitate a monografiei.

Autorul semnalează interesul lui C. A. Rosetti, după retragerea sa din partidul liberal, pentru mișcarea socialistă de la noi, căreia i-a deschis larg coloanele ziarului său pentru popularizarea ideilor, acțiunilor și metodelor de luptă socialiste, ceea ce este semnificativ, se arată în monografie, pentru noua sa orientare politică.

Ultimii ani de viață și sfârșitul, la 8 aprilie 1885, precum și ecoul acestui trist eveniment în țară și peste hotare, sînt redată cu căldură de autor, care s-a apropiat cu vădită simpatie de C. A. Rosetti, personalitate remarcabilă, de o rară noblețe sufletească. Într-un ultim capitol este prezentată judecata posterității, care a văzut în el un „exponent al pașoptismului absolut”, „sufletul revoluției” (G. Călinescu) și pe „cel mai înaintat dintre oamenii generației de la 1848” (G. Ibrăileanu). C. A. Rosetti este caracterizat, pe bună dreptate, de Vasile Netea drept „unul din precursorii necontestată ai unității naționale și ai României de astăzi”.

Un rezumat în limba franceză și un indice de nume și locuri încheie monografia. Stilul ei viu, elegant, curgător, ne îndreptățește, credem, să o considerăm „cartea bine scrisă”, așa cum o dorea încă din 1936 C. Gane.

Fără a scădea cu nimic valoarea lucrării prezentate, se impun unele completări și precizări, în special cu privire la perioada exilului. Printre relațiile sale din emigrație, nemenționate în monografie, este aceea cu publicistul francez Armand Lévy. C. A. Rosetti a întreținut cu el și o lungă și foarte cordială corespondență. Precizăm: că Armand Lévy s-a născut în sudul Franței, într-o familie de

francezi de origine israelită (Antoine Levi, *Armand Lévy, Notițe asupra vieții și activității sale*, în „Revista israelită”, an. VI, nr. 7, 1 aprilie 1891, p. 173). El nu era prin urmare polonez, cum apare în monografie (p. 279, 280, 332 și 426). A fost însă prietenul cel mai apropiat al poetului Adam Mickiewicz, care la moartea sa l-a numit tutorele fiului său, Ladislav Mickiewicz.

Revoluționar convins, A. Lévy a îmbrățișat cu căldură cauza po'oneză, ca și pe cea română, de altminteri. Prin prisma precizărilor de mai sus trebuie revizuită explicația cu privire la incidentul de la Costangalia, care, în mod greșit afirmă autorul, a fost semnalat de C. A. Rosetti lui Armand Lévy cu scopul de a se face agreeat de acesta și de ceilalți polonezi din emigrație (p. 280).

În anii exilului, C. A. Rosetti, alături de frații Brătianu și Eugen Carada, a întreținut legături cu reprezentanți ai emigrației ruse, frecventînd asiduu pe revoluționarii ruși Herzen, Bakunin și Golovin (N. P. Smochină, *Sur les émigrés roumains à Paris de 1850 à 1856*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, Paris, 1933, vol. XI, p. 171).

În 1857, cînd exilații de la Paris se întorc în țară, ei întîmpină anumite dificultăți la intrare și sînt nevoiți să aștepte la Giurgiu aprobarea guvernului otoman. În acest interval de timp ei sînt găzduiți de comunitatea israelită de rit spaniol din localitate, căreia C. A. Rosetti îi va adresa, la 11/23 mai 1857, o caldă scrisoare de mulțumire, prin care își exprimă totodată adeziunea la mișcarea de emancipare a evreilor din România. (Scrisoarea a fost reprodusă în „Românul”, II, nr. 42, din 12 august 1868).

Cu privire la complotul din 1853 împotriva împăratului Napoleon al III-lea, în care a fost implicat și Ion C. Brătianu, precizăm că acuzatul a fost grațiat de împărat după o detenție de doi ani și jumătate, adică de la 16 ianuarie 1854 pînă la 1 iulie 1856, și nu după „aproape doi ani” cum afirmă autorul (Vezi „Studii și cercetări istorice”, vol. XX, Iași, 1947, p. 202). Lipsesc din monografie datele necesare privind legăturile lui C. A. Rosetti cu socialiștii români: N. Codreanu, C. Dobrogeanu-Gherea (Vezi C. A. Rosetti, *Gînditorul — Omul*, Studiu, antologie și note de Radu Pantazi, Editura Politică, București, 1969, p. 45).

Cele cîteva mici completări și precizări nu micșorează meritele incontestabile ale monografiei lui Vasile Netea, care reprezintă o contribuție științifică de seamă, înlesnind o cunoaștere multilaterală a personalității lui C. A. Rosetti. Așteptăm ca ediția critică a tuturor scrierilor lui C. A. Rosetti, precum și a vastei sale corespondențe, risipită prin diverse arhive din țară sau de peste hotare, să nu-și întîrzie prea mult apariția. (O antologie a scrierilor lui C. A. Rosetti, însoțită de un studiu introductiv semnat de Radu Pantazi a apărut în 1969; din ea însă lipsesc scrierile din perioada 1866 — 1877).

S. Mărieș Agapi

GH. ZANE, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 239 p.

Lucrarea apărută în editura Academiei Republicii Socialiste România umple un gol în literatura istorică. Este pentru prima oară că se cercetează mai amplu formele industriale proprii dezvoltării sistemului capitalist, importanța și rolul lor în organizarea și dezvoltarea industrială a țării. Studiul, deși se referă la a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cuprinde însă largi investigații și în perioada anterioară. După ce se descriu întîi împrejurările în care s-a dezvoltat structura industrială a epocii, se arată factorii interni și externi care au influențat această structură, precum și tendința generală ce se observă în evoluția ei.

În analiza factorilor interni și externi se insistă asupra a două chestiuni mai importante: invazia mărfii străine și a capitalului străin pe piața românească și

criza agricolă internațională, iar în al doilea rând, reacția capitalului autohton prin participarea sa în producția industrială și aportul unor păături țărănești la edificarea industriei moderne.

Lucrarea se compune din cinci părți, care tratează următoarele probleme: industria casnică țărănească, meseriile și producția de mărfuri simplă, cooperarea capitalistă simplă, concurența producției capitaliste de import și a mării industriei interne și manufactura modernă.

În prima parte, analizând caracterul și semnificația pe care a avut-o industria casnică în cadrul dezvoltării industriale a României în cursul acestei epoci, autorul arată că pe cînd la mijlocul secolului ea era resursa principală prin care țărănimia își acoperea mare parte a nevoilor, la sfîrșitul secolului ea este numai un mijloc accesoriu, în unele regiuni dispărînd complet iar în altele servind ca o ocupație principală ori anexă pentru obținerea de venituri în bani. Ea se menține încă în cadrul gospodăriei țărănești mijlocii și al celei sărace.

În partea a doua, după ce se afirmă că sînt două feluri de meserii — meșteșugari care produc pentru piață, deci producția de mărfuri simplă, și aceia care lucrează la comandă pentru clienți, ateliere mici —, în ce privește meseriile la comandă la sate, autorul stabilește trei caracteristici în cursul acestei epoci: 1) creșterea numărului de meserii și a numărului total de meseriași rurali; 2) diferențierea sensibilă între numărul mesefiilor și al meseriașilor pe sate în județele de cîmp față de cele de deal și munte; 3) creșterea numărului de meseriași în meseriile de masă, care în mod preponderent lucrează la comandă, și dispariția micilor meseriași. În ce privește meseriile la comandă în orașe, o serie din ele au dispărut complet, iar în locul lor pentru confecționarea de articole similare au apărut altele.

Referitor la meserii ca mică producție la sate, autorul ajunge la concluzia că numărul meseriașilor este în creștere, pe de o parte, ca expresie a descompunerii țărănimii, din care unii, fiind lipsiți de mijloace de a lucra în agricultură, își caută mijloace de existență în alte direcții, iar pe de altă parte, pentru că dezvoltarea economiei de mărfuri în economia țărănească dizolvă industria casnică, făcînd posibil și necesar un număr mai mare de meseriași.

Spre deosebire de acestea, la meseriile exercitate în orașe și țîrguri, ca mică producție de mărfuri, se constată următoarele: 1) Numărul de meserii este mai mare și tinde să crească continuu.

2) Numărul total al meseriașilor crește pînă în epoca 1860—65, apoi începe să scadă în condițiile unei creșteri a populației urbane.

3) Procesul de diferențiere socială este mult mai accentuat și se adîncește treptat; acest proces dă loc la extinderea cooperărilor capitaliste simple.

4) Situația economică a meseriașului este în general satisfăcătoare pînă în epoca 1870—75; apoi începe să se schimbe, devenind destul de rea.

În partea a treia se tratează despre cooperarea capitalistă simplă, în care autorul specifică înții că stabilimentele de cooperare capitalistă simplă continuă să existe paralel în forme superioare de producție pe tot parcursul epocii capitaliste. Acele-rînd procesul de dizolvare a micii producții de mărfuri, cooperarea capitalistă simplă, prin înmulțirea numărului de antreprenori, mici capitaliști, a influențat diviziunea muncii în cîmpul meseriilor, a despărțit definitiv meseriașul de agricultură dar mai ales a dezvoltat exercitarea meseriei ca profesiune unică.

„Concurența producției capitaliste de import și a mării industriei interne”, alcătuiește partea a patra a lucrării, în care se arată că în condițiile de la noi, industria mică, în formele ei cele mai generale, este confruntată de o dublă concurență, care a pus în joc sistemul însăși; aceste concurențe s-au născut pe de o parte din apariția pe piață a unor masive cantități de mărfuri finite de import, pe de altă parte din prezența pe plan lărgit a unor noi forme de industrie, manufactura și fabrica, reprezentînd la noi un sistem de organizare industrială, al cărui producție alături de cea a importului avea să înfrunte pe piață și pînă la urmă să înlăture producția artizanală. Pînă la 1886, marfa de import a îndeplinit acest rol; după această dată intervine pentru unele categorii de mărfuri și producția capitalistă

internă, mai ales manufacturieră și de fabrică. Ceea ce caracterizează importul în secolul trecut este alături de volumul său în continuă creștere, cât și structura sa în permanență prefaceră. Pe când în prima fază slujește nevoile clasei boierești, în a doua fază el aduce mărțuri pentru consumul de mase și la prețuri acceptabile cumpărătorului modest. Acest import nu a slujit la edificarea unei noi organizări industriale în locul aceleia pe care o distrugea; el a fost în cea mai mare parte un import de consum.

În partea a cincea se tratează despre manufactura modernă și munca capitalistă la domiciliu, specificându-se că abia după reforma agrară există unele condiții pentru o industrie mare. Gh. Zane analizând modul de formare și structura manufacturilor din această epocă conchide că deși manufactura este în plină dezvoltare, ea apare totuși ca o formă paralelă tranzitorie: trecerea spre exploatarea de fabrică la finele secolului al XIX-lea înregistrează în anumite ramuri însemnate progrese, și procesul are loc uneori pe contul formelor vechi, inclusiv al manufacturii, altele pe contul importului, la ramurile nou introduse în economia națională — zahăr, ciment — sau reînnoite — hirtia.

Căutând să explice care a fost linia generală de mișcare și rolul îndeplinit în dezvoltarea capitalistă a industriei din România în ultimele două decenii ale secolului trecut, autorul este de părere că, deși manufactura urmînd o dezvoltare paralelă, — în unele ramuri, cu exploatarea de fabrică, ambele apar alături și de multe ori confundate în marea industrie capitalistă. Totuși, i se pot distinge unele aspecte, care să exprime rolul specific al exploatării manufacturiere, în cursul epocii. Astfel, un aspect este că prin intermediul exploatării manufacturiere s-au mobilizat însemnate capitaluri comerciale și s-au aruncat în sectorul industrial. Apoi, prin exploatarea manufacturieră s-au atras în producția industrială mase de muncitori, care au ridicat nivelul producției și au constituit cadre pentru o treaptă superioară industrială. În al treilea rînd, organizînd un sistem industrial bazat pe o largă cooperare și diviziune mai dezvoltată a muncii, exploatarea manufacturieră a concurat la înlăturarea formelor vechi ale meseriei. Totuși, cu toată dezvoltarea în cursul acestor decenii, manufactura nu a putut schimba ea singură modul de producție în ramurile în care a pătuns. Dacă manufactura a contribuit ca unele vechi forme industriale să decadă, ea, în schimb, a lărgit platforma industrială pe care se va edifica industria mecanizată. În condițiile economiei românești, manufactura se menține, alături de capitalismul industrial, ajuns la un nivel satisfăcător de dezvoltare, nu trece la o instalare sistematică a industriei mecanizate.

Studiul, elaborat cu o deosebită competență, lămurește o serie de aspecte mai puțin cunoscute sau care au fost insuficient tratate pînă acum. Foarte bogată în conținut, lucrarea constituie o valoroasă contribuție, alături de noutatea temei cât și prin interesantul mod de tratare și interpretare.

N. Corivan

Carpica, III, < Bacău >, 1970, 171 p.

Ajunsă la al III-lea volum, publicația anuală a Muzeului de istorie din Bacău se înscrie, ca semnificație și realizare științifică, în efervescența culturală ce caracterizează în ultimii ani viața multora dintre orașele în care reluarea și valorificarea pe o treaptă superioară a unor tradiții părea să întârzie pînă nu de mult în ceea ce privește cercetarea științifică. Energii locale și curaj, efort și pasiune, toate acestea, bine coordonate, au fost de natură să îmbogățească în ultima vreme peisajul istoriografiei noastre cu publicații ce demonstrează nu numai nebănuite posibilități științifice locale ci și necesitatea proliferării lor. Hotărît lucru, în fața de început în care ele se află, cînd căutările constituie una din trăsăturile lor dominante, asemenea publicații nu aduc numai reușite științifice, dar aceasta nu înseamnă că efortul în sine, chiar dacă e umbrat pe alocuri de finalizări mai puțin reușite,

nu trebuie luat în considerare și apreciat ca atare. Publicația băcăuană nu face excepție în această privință deși trebuie subliniat că ea s-a impus dintru început între publicațiile similare, dobândindu-și, practic, dreptul la o apariție periodică, dincolo de complicatele și inutilele formalități administrative potrivit cărora periodicitatea, de drept, a unei asemenea publicații trebuie să mai rămână un deziderat, chiar atunci când ea, în fapt, constituie o realitate.

Rezultat al strădaniei unui harnic colectiv al Muzeului de istorie din Bacău, „Carpica” este departe de a fi o publicație regională atita timp cât tematica abordată nu se circumscrie neapărat unei zone anumite și nici nu rămâne în cadrul, oarecum limitat, al preocupărilor științifico-muzeistice ale unei instituții de felul celei sub a cărei îngrijire apare. Volumul al III-lea (1970) ca, de altfel, și celelalte două ale acestei publicații, constituie o dovadă în acest sens.

Contribuțiile științifice reunite în acest volum, aparținând unor cercetători din mai multe centre, îi conferă acestuia acea varietate tematică prin care o asemenea publicație trezește interesul cercetătorului. Studiile *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea* (Gh. Platon), *Nicolae Bălcescu și revoluționarii moldoveni din vremea sa* (Al. Zub), *Kogălniceanu și Hasdeu. Marginalii* (Al. Zub), *Logica istoriei în opera lui Xenopol* (V. Florea), *Scurt istoric al așezării Buhuși pînă la înființarea fabricii de postav (1885)* (I. Saizu și C. Botez) și *Greva generală din decembrie 1919 de la Piatra Neamț* (L. Eșanu) constituie contribuții științifice valoroase ce îmbogățesc cu date și concluzii noi problemele cercetate.

Pe lângă șase scrisori inedite ale lui C. Negri publicate de Paul Păltănea, de o scurtă notă a lui C. Mălaș privitoare la vechea onomastică nemțeană și de o succintă prezentare a unei valoroase colecții de artă populară din zona Răcăciunilor semnată de Georgeta Stoica, o binevenită notă a aceleiași autoare, deși repetă și unele lucruri bine cunoscute, atrage atenția, asupra necesității prezenței muzeului de etnografie în viața științifică și culturală a județelor.

Subliniind importanța contribuțiilor științifice de ținută din prima parte a acestui volum și a necesarelor note ce pledează pentru dezvoltarea vieții culturale științifice a județului, nu pot fi trecute cu vederea așa-zisele „contribuții” la studiul populației orașului Vaslui semnate de N. N. Lupu fie și numai pentru faptul că ele constituie un exemplu de cum nu trebuie să se scrie un articol pentru o publicație științifică. Foarte puțin informat și folosind o extrem de sumară bibliografie, pe cît de caducă pe alăt de necritic interpretată și de neglijent prezentată (vezi p. 152), autorul, de ce să n-o spunem, nu numai că este străin de metodologia cercetării științifice, ci pare a nu avea pregătirea elementară spre a scrie un articol demn de a fi încredințat tiparului, indiferent de caracterul publicației ce îl găzduiește. Altfel nu se explică numărul mare de inexactități și de afirmații fantaziste lipsite de logică care, pe deasupra, excelează și printr-un agramat mod de expunere și o ortografie imposibilă, distonante în ansamblul unui volum ce numără atîtea adevărate contribuții științifice. Vasluiul este, astfel, potrivit submediocrii încercări a lui N. N. Lupu, un oraș menționat pentru prima dată „în documente în 1375” (corect: 31 martie 1423; vezi M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 157—158, unde este menționat „panul Șerba de la Vaslui”; o mențiune mai cuprinzătoare a orașului se găsește în scrisoarea din 1435 septembrie 1 prin care Iliș voievod comunică regelui Poloniei că s-a împăcat cu fratele său Ștefan care, în urma acestui fapt, va stăpîni, printre altele, „orașul Vaslui și ocolul ce ascultă de acest oraș”, *ibidem*, vol. II, p. 682; cf. C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe...*, București, 1967, p. 315). Vasluiul n-a fost reședință domnească „încă din timpul lui Alexandru cel Bun” ci abia de la împăcarea lui Iliș cu Ștefan din 1435, de cînd actele de cancelarie emise de cei doi voievozi sînt dateate cu regularitate, atîta timp cît domnesc împreună, fie din Suceava, fie din Vaslui (*Documente privind istoria României*, veacul XIV—XV, A. Moldova, vol. I (1304—1475), București, 1954, nr. 150 și urm.). De asemenea, orașul n-a fost scaun domnesc numai în vremea lui Ștefan cel Mare (p. 143) ci și în timpul domnilor următori, Bogdan al III-lea, Ștefan cel Tânăr, Petru Rareș, Iliș

Rareș și Alexandru Lăpușeanu (vezi actele emanate din cancelaria acestor domni din Vaslui, în colecția de *Documente privind istoria României*, veacul XVI, A, Moldova, vol. I și II). Afirmția că Vasluiul „își avea hotarele sale, ocolul său ca moșie” (p. 145) dovedește că autorul nu știe ce înseamnă *hotar* și *ocol* în terminologia epocii. Actul prin care Ștefan cel Mare alipește ocolului țîrgului Vaslui cele 17 sate și seliști nu este din 1490, ci datează din 1491 octombrie 1 (vezi *Documente privind istoria României*, veacul XV, A, Moldova, vol. II, nr. 150). Fraza însăși prin care autorul consemnează faptul este o mostră de agramatism și inexactitate („În 1490, Ștefan cel Mare... a cumpărat, el, domnul, cu 1490 zloți tătarăști, 16 sate și seliști de la proprietarii din loc (!) și le afurosește (!) țîrgului (țîrgului nostru al Vasluiului)”) (p. 145). De unde a aflat autorul că numai „perioada 1400—1500 este o perioadă (!) de înflorire și dezvoltare continuă a țîrgului” nu putem ști; este binecunoscut că timp de încă șase decenii după 1500 domnii moldoveni vor continua să rezideze și la Vaslui. În sfârșit, o altă „descoperire” a autorului este că „începînd din 1538, (Vasluiul, n. ns.) are și funcția de județ” (subl. ns.). Trecînd peste faptul că un oraș nu poate avea funcția de județ trebuie să consemnăm faptul că Vasluiul a devenit reședința județului cu același nume abia în epoca modernă; în perioada la care se referă autorul, Vasluiul era reședință de ținut, noțiunea de județ fiind specifică în acea vreme Țării Românești.

Nu e adevărat, de asemenea, că în ceea ce privește populația țîrgului „primele știri care merită a fi luate în seamă sînt acelea din Codex Bandinus” (1646). Bonnici menționează încă din 1632, pentru Vaslui, 250 case (vezi D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuar” — Iași, VII (1970), p. 35 și *passim*, unde se găsesc date și concluzii întemeiate pe izvoare cu privire la demografia și evoluția istorică a Vasluiului). Mărginindu-ne observațiile numai la prima pagină a articolului (p. 145) trebuie să menționăm că chiar pentru perioade pentru care datele statistice sînt mai bogate, lucrarea e întocmită tot fără metodă și fără o cercetare temeinică a tuturor izvoarelor istorice. Autorul afirmă de pildă, că în 1820 „țîrgul cuprîndea 470 liude, ceea ce ar face peste 2000 suflete” (p. 146), fără a ne spune care sînt criteriile care stau la baza calculului său. Pentru că demografia istorică oricît ar fi de aproximativă pentru N. N. Lupu are totuși metode specifice și criterii precise de calcul concretizate într-o vastă bibliografie străină a problemei. Am făcut aceste cîteva observații, deși numeroase altele se pot face la fiecare pagină a articolului nu atît pentru a semnală erorile autorului cît pentru a atrage atenția redacției că un spor de exigență în viitor va fi de natură să contribuie la absența unor asemenea „întocmiri” dintr-o publicație ce ne-a obișnuit încă de la începuturile ei cu lucrări valoroase și care, de altfel, constituie majoritatea și în acest volum.

Deși sumară și lipsindu-i documentarea necesară unei contribuții științifice de nivelul celor din prima parte a volumului, este meritorie încercarea Iuliei Văcărașu de a sintetiza datele cele mai importante privitoare la *Industria grele ale județului Bacău și dezvoltarea lor în anii socialismului* (p. 153—161). Mult mai interesant sub raport științific decît acest succint referat este, fără îndoială, scurta notă a aceleiași autoare despre *Poiana Uzului, un sat dispărut de pe harta județului Bacău* (p. 163—167), în care reconstituie istoria de mai bine de un secol a așezării situate în amonte de barajul în construcție de la Poiana Uzului. Un plus de exigență științifică ar fi făcut, desigur, ca și aceste ultime două note să se integreze mai bine în nota științifică a lucrărilor din prima parte a volumului pentru care „Carpica” se impune atenției cercetătorului.

I. Caproșu

Terra Nostra, Culegere de materie privind istoria agriculturii în România, Consiliul Superior al Agriculturii, București, tom. I, 1969. (Sub redacția lui Eugen Mewes), 131 p.

Culegerea de articole privitoare la istoria agriculturii din România, tipărită în 1969 în volumul intitulat sugestiv *Terra Nostra*, trebuie apreciată ca o realizare, în primul rând, prin faptul apariției ei. Odată cu publicarea acestui tom, *Terra Nostra* devine primul număr al unui periodic care-și propune să trateze în paginile sale subiecte oferite de evoluția acestei ramuri a economiei naționale în ansamblul ei, ca și unele aspecte cu caracter particular ale agriculturii din diferite zone ale țării.

Culegerea apărută în 1969 înmănușează rezultatele cercetărilor întreprinse de agronomi, economiști, istorici și etnografi. Volumul, valoros în totalitatea lui, cuprinde o tematică variată, poate prea largă în raport cu numărul restrâns de pagini, al cărui conținut a fost determinat, probabil, de materialele aflate în portofoliul redacției.

Un ciclu de patru articole (Gh. Ionescu-Șisești, *Din trecutul științei agricole românești*; E. Mewes, *Personalitatea lui Ion Ionescu de la Brad*; O. Parpală, *Contribuția lui N. O. Popovici-Lupa la dezvoltarea școlii românești de economie agrară*; C. Simionescu, *Dimitrie Proțeșcu, primul diplomat al școlii veterinare din București*) abordează probleme legate de contribuția unor înaintași la dezvoltarea științei agricole în țara noastră.

Studiul lui G. Ionescu-Șisești prezintă, analizându-le în mod succint, lucrările din domeniul științei și tehnicii agricole apărute în limba română, de la cele dintâi, publicate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, până la jumătatea veacului al XIX-lea. Datorat unuia dintre cei mai fecunzi cercetători pe tărîm agricol din țara noastră, articolul menționat reprezintă o încercare de sinteză în această direcție. Modul de prezentare a lucrărilor și faptul că materialul a apărut postum dovedește că autorul nu dăduse încă o formă definitivă textului. Aceasta nu reduce cu nimic valoarea documentară a articolului, care rămîne o contribuție de seamă privitoare la evoluția științei agricole din România.

Eugen Mewes, analizînd cîteva aspecte din activitatea lui Ion Ionescu de la Brad, evidențiază rolul jucat de acesta în promovarea unei agriculturi moderne, în emanciparea țărănimii și, paralel, locul ocupat de el în cadrul generației din care a făcut parte. Se știe — și autorul menționează aceasta — că viața și activitatea lui Ion Ionescu de la Brad au intrat în atenția unui număr însemnat de cercetători. Reluarea în studiu a unei asemenea teme, pe baza unui material documentar publicat și prelucrat în totalitatea lui, a impus o analiză minuțioasă din partea lui E. Mewes asupra operei scrise a lui Ion Ionescu de la Brad și asupra lucrărilor dedicate lui. Meritele acestui studiu constau, între altele, tocmai în punerea în adevărata lor lumină a unor aspecte mai puțin aprofundate din activitatea marelui nostru agronom și în încadrarea ei în mod organic în epocă. Conținutul pe aceste baze, articolul lui Eugen Mewes este o valoroasă realizare asupra personalității lui Ion Ionescu de la Brad.

Aspecte ale activității lui N. O. Popovici-Lupa și ale lui Dimitrie Proțeșcu sînt reliefate în materialele semnate de O. Parpală și, respectiv, C. Simionescu. Opera lor, puțin cercetată pînă în prezent, conține — așa cum pun în evidență autorii articolelor citate — elemente pozitive care rezervă agronomului Popovici-Lupa și medicului veterinar Proțeșcu un loc însemnat printre înaintașii agriculturii românești.

În articolul *Ideologia socialistă în rîndurile țărănimii din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Elena Gheran completează, cu informații inedite, tabloul frămîntărilor sociale din satele acestor provincii. Pătrunderea ideologiei socialiste în rîndurile țărănimii și influența ei asupra diferitelor pături rurale confirmă faptul — atestat și de alți cercetători —

că mișcarea socialistă din Transilvania din perioada studiată a înregistrat succese pe linia apropierii dintre proletariat și țărănime.

Observații interesante și valoroase referitoare la sistemul de cultură agricolă întâlnim în articolele lui Șt. Olteanu, *Încercări experimentale de asolament cerealier în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* și I. Molnar, *Aspecte ale agriculturii țărănești din județul Harghita, în secolele XVIII—XIX*. Contribuția celor doi autori la cunoașterea asolamentului practicat în regiunile studiate este cu atât mai importantă cu cât problema, în ansamblul ei, nu a fost până în prezent elucidată.

Terra Nostra mai inserează două contribuții, datorate lui Fl. Mârțu, *Agricultura din depresiunea Cimpulung-Muscel în secolele III î.e.n. — III e.n.* și Gh. Bartoș, *Vechimea albinăritului la români*, care, pe baza unor materiale arheologice sau izvoare scrise, atestă unele din ocupațiile cu caracter agricol ale getodacilor și populației de mai târziu de pe teritoriul țării noastre.

R. Mândru prezintă în articolul *Scurtă privire asupra istoricului lucrărilor de îmbunătățiri funciare în România* câteva din principalele acțiuni de ameliorare a pământului, de la începuturile lor, în 1211, până în zilele noastre. Întrucât autorul a insistat în mod deosebit asupra îmbunătățirilor funciare efectuate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, acordând un spațiu redus celor din primele decenii ale veacului nostru, considerăm necesar să facem unele completări în această direcție.

Deși, — așa cum menționează R. Mândru — între cele două războaie mondiale nu s-au înregistrat succese evidente pe linia introducerii irigației în agricultură, studiile efectuate, mai ales cele din preajma celui de-al doilea război mondial, datorate lui A. Frunzănescu și Ion Vasiliu, conțin elemente valoroase referitoare la posibilitățile de utilizare a apelor din diferite zone ale țării. Cercetările întreprinse în această direcție au avut la bază datele meteorologice din ultimul secol înainte anului 1939 care stabileau că, din totalul de 100 de ani, 61 erau secetoși, și hărțile pulviometrice, care arătau că lipsa ploilor era cel mai mult resimțită în sudul Munteniei, al Moldovei și în Dobrogea¹.

Ținând seama de rezervele de apă, A. Frunzănescu aprecia că existau posibilități de irigare cu apele Dunării și ale râurilor interne pentru o suprafață de 3 milioane ha². În același an, Ion Vasiliu propunea ca, paralel cu irigarea făcută cu ajutorul apelor râurilor, să se utilizeze, în scopuri similare, apele meteorice sau din subsol³.

În 1939 au început chiar să fie executate pe teren câteva lucrări de irigare precum cele de la Arad — Simand — Chișinău Criș unde, după asanarea regiunii paludice, s-au executat canale de irigație pe o lungime de 80 km. În același an erau în curs de execuție foraje la Ghimpați și Urziceni, județul Ialomița, pentru captarea apei subterane necesare alimentării gospodăriilor și irigațiilor⁴. Aceste acțiuni constituiau însă un început modest în raport cu posibilitățile irigării și cu necesitățile agriculturii.

Așa cum remarcă Radu Mândru, la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul secolului nostru, o atenție deosebită s-a acordat ameliorării terenurilor din zona inundabilă a Dunării. Preocupările statului pentru sporirea fondului de teren cul-

¹ Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 80.

² A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică — Aspecte actuale — Tendințe*, București, M.O., Imprimeria Națională, 1939, p. 145. Astfel, cu apa din Dunăre se puteau iriga 412000 ha, iar cu cea din Argeș, Buzău, Dimbovița, Ialomița, Putna, Siret și Trotuș alte 1.320.000 ha.

³ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 81.

⁴ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Realizări agricole, 1930—1940*, București, Institutul de Arte grafice „Luceafărul”, S.A.R., p. 101.

tivabil din această regiune apar explicabile, dacă avem în vedere că la începutul secolului al XX-lea el deținea pe malurile românești ale Dunării 740.977 ha, din totalul de 891.231 ha, inundabile. Din suprafața globală, 459.045 ha erau formate din terenuri inundabile propriu-zise, care se acopereau cu apă doar o parte a anului, iar restul de 432.187 ha din bălți și stufării⁵.

Normele juridice în vederea întreprinderii lucrărilor de ameliorații funciare au fost fixate prin legea din 22 februarie 1906 pentru punerea în valoare a pământurilor din zona inundabilă a Dunării. Regimul din 1906 a fost parțial modificat de legea din 21 decembrie 1910 și de cea din 2 aprilie 1914⁶.

După primul război mondial, odată cu desăvîrșirea unității naționale de stat, a sporit și întinderea terenurilor inundabile. La cele 1.029.000 ha, din zona Dunării se adăugau alte 1.008.000 ha ce reprezentau zona inundabilă a râurilor⁷, care puteau fi parțial secate. Conform calculelor lui Gabriel Giurgea din anul 1926, numai din zona inundabilă a Dunării circa 200.000 ha puteau fi îndiguite și redade agriculturii, de pe urma cărora s-ar fi realizat o producție de 45.000—50.000 vagoane cereale anual; circa 180.000 ha, mai joase decât terenurile din prima categorie, puteau fi destinate, prin amenajări și desecări, creșterii vitelor, asigurînd posibilitatea întreținerii a două milioane de animale mari și mici; o parte din terenuri puteau fi plantate cu sălcii și ploi; în fine, cele 520.000 ha care constituiau părțile cele mai joase ale regiunii inundabile, și care erau impropii pentru îndiguire, puteau fi amenajate pentru sporirea producției de pește⁸.

Ținînd cont de această realitate, ca și de faptul că suprafețe mari de teren erau supuse eroziunilor, legiuitorii reformei agrare din 1921 — și nu din 1923, precum menționează autorul studiului recenzat — au înserat în art. 136 al legii pentru Vechiul regat și în art. 111—116 din legea pentru Bucovina o serie de dispoziții cu caracter general referitoare la ameliorarea terenurilor de cultură și a pășunilor⁹, care trebuiau executate de către stat și țărani.

Terenurile inundabile din zona Dunării și a râurilor interne erau supuse, în principiu, exproprierii. Dispoziții speciale (art. 14 din legea agrară pentru Vechiul regat și art. 18 din cea pentru Transilvania) permiteau însă moșierilor să păstreze în proprietatea lor pămînturile considerate inundabile, cu condiția ca ei să întrețină, într-un termen de cel mult 10 ani, lucrări de desecare și îndiguire.

Numeroși mari proprietari au găsit un punct de sprijin în această clauză, reușind să sustragă de la expropriere terenuri cultivabile care devenau inundabile numai în anii cu ploi abundente¹⁰. Art. 14 și 18 din cele două legi pentru reforma

⁵ Gr. Antipa, *Regiunea inundabilă a Dunării. Starea ei actuală și mijloacele de a o pune în valoare*, București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1910, p. 9 — 10.

⁶ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 4 din 4.IV.1914.

⁷ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 81.

⁸ Gabriel Giurgea, *Situația României de după război*, București, 1926, p. 57—58.

⁹ „Monitorul oficial”, nr. 82 din 17.VII.1921 ; nr. 93 din 30.VII.1921.

¹⁰ Vezi cazurile moșilor Salcia județul Mehedinți (Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Mehedinți, dosar 16/1923, f. 3, 11—12); Mastacani-Drăculești, județul Covurlui (Idem, jud. Covurlui, dosar 11/1923, f. 8, 28); Prudu-Greaca, județul Ilfov (Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Ilfov, dosar 92/1931—1933, f. 280); Coțofenii de Față, județul Dolj (Idem, jud. Dolj, dosar 214/1932—1934, f. 103); Dobrești, județul Dolj (Idem, dosar 334/1936—1937; 336/1936—1937, f. 1 și urm.); Tufa-Costieni, județul Vlașca (Idem, jud. Vlașca, dosar 82/1932—1938, f. 1—6, 13—14); Foltești, județul Covurlui (Idem, jud. Covurlui, dosar 75/1932—1935, f. 2 și urm.); Arh. St. Galați, fond Camera agricolă, Comisia de expropriere, dosar 25/1919; 26/1919; 27/1929); Desa, județul Dolj (Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Dolj, dosar 173/1922, f. 1, 4—5, 9, 16; 29/1923, f. 2; 5/1926, f. 6, 29—31; 16/1927, f. 5; 18/1927, f. 3—5, 30—32, 43, 51, 76, 84—85; Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 307/1935—1936, f. 5—6, 8, 96—97; Arh. St. Craiova, fond Prefectura

agrară nu precizau natura lucrărilor ce trebuiau executate pentru ca pământul să poată fi lăsat în mod definitiv în stăpînirea moşierilor. Majoritatea marilor proprietari, beneficiarii ai dispoziţiilor articolelor citate, au efectuat lucrări de calitate şi valoare redusă, al căror scop principal era nu acela de a ameliora terenul, ci de a preveni exproprierea ce putea fi hotărîtă după expirarea termenului acordat de către instanţele reformei, dacă acestea constatau pe teren că moşierii nu-şi îndeplinisera obligaţiile asumate.

Rapoartele comisiilor de anchetă au stabilit că marii proprietari, scutiţi condiţional de expropriere, au realizat lucrări minime pe terenurile în cauză şi că pe multe din aceste moşii, după trecerea celor zece ani de la pronunţarea hotărîrii de expropriere, ele nu fuseseră nici măcar începute¹¹. De altfel, o dovadă în plus a calităţii necorespunzătoare a ameliorărilor efectuate de moşieri este oferită de faptul că deseori digurile construite erau rupte la cele dintîi viituri ale apelor¹².

Pe de altă parte, legi cu caracter special fixau norme pentru ameliorarea terenurilor inundabile ce nu făceau obiectul exproprierii. Între ele, un loc important îl ocupă legea regimului apelor din 27 iunie 1924¹³, care stabilea, la art. 75, dreptul sindicatelor de îmbunătăţiri funciare de a executa regularizarea cursurilor de apă, apărarea terenurilor împotriva eroziunilor, a inundaţiilor, desecări, drenaje, baraje, de a întrebuiţa apa la irigaţii, de a realiza colmatări etc.

La 22 decembrie 1925 a fost modificată legea din 1914 pentru punerea în valoare a pămînturilor din zona inundabilă a Dunării, care a rămas în vigoare pînă la 11 iulie 1929, cînd s-a creat Administraţia Pescăriilor şi Amelioraţiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.), ca instituţie de stat specializată în lucrările de drenări şi ameliorări în regiunea Dunării şi în zona de vărsare a Siretului şi Prutului în Dunăre. Legea din 1929, care reglementa organizarea şi aplicarea lucrărilor funciare, prevedea, la art. 18, obligativitatea pentru participarea la lucrările de ameliorare a tuturor proprietarilor, dacă deţinătorii a jumătate din suprafaţa regiunii respective cereau această operaţie¹⁴.

După primul război mondial lucrările de ameliorări funciare pentru terenurile inundabile s-au executat de către stat, pentru proprietăţile sale, şi de către moşieri sau ţărani, pentru cele private. Statul a continuat acţiunea de desecări şi îndiguirii începută în perioada antebelică în zonele inundabile ale Dunării. După înfiinţarea P.A.R.I.D.-ului, acesta a antrenat la lucrările iniţiate într-o serie de judeţe, ca Vlaşca şi Constanţa, atît pe marii proprietari, cît şi comunele care deţineau terenuri în vecinătatea pămînturilor statului¹⁵. Ca rezultat al măsurilor iniţi-

judeţului Dolj, dosar 65/1920, f. 80—84, 131—133); Vezi şi „Dezbaterile Adunării Deputaţilor”. Sedinţa din 31 ianuarie 1924, p. 1386—1387; Sedinţa din 14 iulie 1926, p. 419—420; Sedinţa din 23 decembrie 1926, p. 834; Sedinţa din 24 februarie 1928, p. 1729; „Adevărul” din 18.V.1923; „Dimineaţa” din 3.V.1927; „Jurnalul”, Craiova, din 6.XI.1936.

¹¹ Vezi situaţiile de pe moşiile Nanov, judeţul Teleorman (Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Teleorman, dosar 50/1930—1931, f. 25); Dragna de Jos, judeţul Prahova (Idem, jud. Prahova, dosar 317/1938, f. 36—37); Brabova, judeţul Dolj (Idem, jud. Dolj, dosar 117/1930—1932, f. 27—28, 34, 123; 59/1924—1943, f. 197); Nămolosa, judeţul Putna (Idem, jud. Putna, dosar 33/1930, f. 4—6, 10); Zimnicele, judeţului Teleorman (Idem, jud. Teleorman, dosar 91/1932—1939, f. 22 şi urm.; 297/1936—1937, f. 1 şi urm.; 310/1937—1938, f. 4); Holboca, Tuţora, Cris-teşti şi Ţigănaşi, judeţul Iaşi (Idem, jud. Iaşi, dosar 193/1936—1940, f. 36, 40).

¹² Vezi cazurile de la Berezeni, judeţul Fălciu (Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Fălciu, dosar 16/1929—1931, f. 16; 53/1932, f. 9); Zimnicea, judeţul Teleorman (Idem, jud. Teleorman, dosar 91/1932—1939, f. 22, 31—32).

¹³ „Monitorul oficial”, nr. 137 din 27.VI.1924.

¹⁴ Vezi Ing. agr. Const. I. Ciulei, *Îmbunătăţirile funciare şi comasarea pămînturilor în regiunea Jijiei din nordul, Moldovei*, Bucureşti, M.O., Imprimeria Centrală, 1940, p. 6.

¹⁵ Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Vlaşca, dosar 67/1930—1933, f. 11, 14, 16; jud. Constanţa, dosar 589/1934—1935, f. 56.

ate, pînă la 1939, au fost îndiguite în zona Dunării 58.837 ha ale statului, pentru care s-au investit 381 milioane lei¹⁶.

S-a menționat că moșierii au executat lucrări de asanare, mai mult sau mai puțin corespunzătoare, în virtutea obligațiilor ce și le asumaseră pe baza dispozițiilor legilor de reformă agrară, pentru ca pe această cale ei să poată rămîne în stăpînirea unor terenuri expropriabile. În afară de acestea, unii mari proprietari și, chiar, o serie de comune au efectuat, din proprie inițiativă, îndiguirea apelor pentru a preveni pericolul inundațiilor¹⁷. În general, acțiunile particulare s-au rezumat la lucrări de mici proporții și aproape întotdeauna la construirea de diguri.

Lipsa de fonduri, mai ales în cazul comunelor, a făcut imposibilă transpunerea în fapt a unor lucrări complexe de asanări. După primul război mondial, de pildă, un număr de 32 de comune, situate pe malul Someșului, s-au angajat, cu concursul „Sindicatului pentru secarea bălților «Eced» și de apărare contra inundațiilor pe malul stîng al Someșului” din Carei, să asaneze și să îndiguiască pămînturile lor inundabile. După inițierea unor lucrări, comunele n-au mai putut investi sumele necesare, astfel că în anul 1930 ele deveniseră debitoare pentru suma de 10.625.468 lei, iar operația a fost abandonată¹⁸.

După primul război mondial, în România are loc un proces, relativ intens, de degradare a pămînturilor despădurite. Se știe că legile pentru reforma agrară din 1921 prevedeau, în anumite condiții, defrișarea unor păduri moșierești și distribuirea solului la împroprietărirea individuală și, mai ales, ca pășune comunală. Pînă în anul 1940, circa două milioane ha de păduri au fost defrișate. Dacă o parte din păduri au fost tăiate pentru a servi scopurilor reformei agrare, o altă s-a făcut exclusiv pentru exploatarea materialului lemnos¹⁹. Paralel, unele suprafețe au fost împădurite. În ansamblu, patrimoniul forestier al țării a scăzut de la 7.094.056 ha, sau 29% din suprafața totală a României, în 1926, la 6.448.473 ha, sau 22% din aceeași întindere, în 1938²⁰.

Exploatarea pe scară largă a pădurilor a avut de consecință distrugerea unei însemnate părți din bogăția forestieră a țării. O mare parte din suprafața acestor terenuri dezgolite prin defrișare, fiind situate pe coastele dealurilor, a fost supusă eroziunilor. Pînă în anul 1940, peste 200.000 ha din pămîntul țării devenise neproductiv, din aceste cauze²¹.

Dacă în acțiunea pentru asanarea, îndiguirea sau drenarea terenurilor inundabile s-au înregistrat, totuși, unele succese, în schimb rezultatele obținute pe linia ameliorării solului supus eroziunilor pot fi considerate minime. Prin legea din 20 iunie 1930, pentru ameliorarea terenurilor degradate²², s-au fixat norme în baza cărora urmau a se institui „lucrări urgente de utilitate publică” (art. 6), pentru redarea în circuitul culturii a pămînturilor ce suferiseră de pe urma eroziunilor. S-a prevăzut constituirea în fiecare plasă a unei comisii cu misiunea de a cerceta solul și a dispune asupra măsurilor ce trebuiau luate pentru consolidarea lui (art.

¹⁶ Arh. St. București, jud. Covurlui, dosar 47/1930—1932, f. 37; jud. Vlasca, dosar 67/1930—1933, f. 11, 14, 16; jud. Romanai, dosar 76/1931—1940, f. 94 și urm.; 90/1932—1938, f. 56, 67 și urm.; jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 2, 7—8, 12; Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 81.

¹⁷ Vezi Arh. St. Focșani, fond Prefectura județului Putna, dosar 25/1931, f. 71.

¹⁸ Arh. St. Satu Mare, fond Camera agricolă, județul Satu Mare, dosar 8/1930, f. 56.

¹⁹ Ilie C. Demetrescu, *Politica forestieră*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 165; Ing. Const. I. Ciulei, *Îmbunătățirile funciare și comasarea pămînturilor*, în „Viața agricolă”, an XXXI (1940), nr. 1, ianuarie, p. 7.

²⁰ Gabriel Giurgea, *op. cit.*, p. 49; Ilie C. Demetrescu, *op. cit.*, p. 166; V. Sa-bău, *Cultura și exploatarea pădurilor*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 449; Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 97.

²¹ Ing. Const. I. Ciulei, *op. cit.*, p. 7.

²² „Monitorul oficial”, nr. 141 din 28.VI.1930.

7). Sumele pentru finanțare urmau a fi depuse de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Ministerul de Lucrări Publice, comune, județe, camere de agricultură, din amenzi aplicate celor ce încălcau dispozițiile acestei legi, precum și de către toți proprietarii interesați la realizarea operațiilor de asemenea natură.

Până la apariția legii din iunie 1930, lucrările de consolidarea și ameliorarea solului efectuate au fost reduse. În unele județe, Camerele de agricultură au inițiat și stimulat măsuri pentru sporirea suprafeței cultivabile, dar lipsa fondurilor n-a permis întreprinderea unor asemenea acțiuni pe întinderi mari de teren²³. După 1930, ca și mai înainte, lucrările de ameliorare au continuat să se rezume mai mult la prevenirea extinderii degradării solului decât la înlăturarea fenomenului. Const. I. Ciulei remarcă faptul că între cele două războaie mondiale, județele și comunele cheltuiau anual peste 500 milioane lei pentru a „cîrpi”, prin diguri, canale și plantații, stricăciunile făcute solului în urma despăduririi lui²⁴.

Abia în 1939, pentru înfrîa oară după primul război mondial, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a studiat problema ameliorării complexe a unei zone mari, aceea a bazinului hidrografic al Jijiei²⁵. Din cele 500.000 ha din județele Botoșani, Iași, Dorohoi, Fălciu, Baia și Roman, luate în calcul, peste 20% erau compuse din văi și coaste neutilizabile. S-a prevăzut ca, într-o perioadă de 30 de ani, să se amelioreze și comaseze acest teren, de pe urma cărei operații peste 100.000 ha mlăștinoase ar fi fost secate. Prin drenări, trebuia realizată o rețea de iazuri, din apa cărora, prin cădere, să se pună în funcțiune o centrală electrică, a cărei forță să alimenteze irigarea a 10.000 ha²⁶. S-a stabilit, pe baza antecalculației, că proprietățile supuse ameliorării puteau aduce, numai prin comansare, un spor de producție de 300%²⁷.

În 1940, înainte de a fi detaliate modalitățile de finanțare a operației, Ministerul Agriculturii, în colaborare cu cel al Apărării Naționale, a executat lucrări relativ importante, pe valea Sitnei²⁸. La începutul anului următor, în ianuarie, s-a stabilit prin decret-lege, ca valoarea lucrărilor, însumînd 77.500.000 lei, să fie suportată de Ministerul Agriculturii, Ministerul Lucrărilor Publice și cel al Sănătății, Institutul Național al Cooperației, Camerele agricole și cele de comerț, federațiile și băncile populare, orașele, comunale rurale și cele 35 de obști de îmbunătățiri funciare ce urmau a lua ființă²⁹. Evenimentele survenite în vara anului 1941 au dus, însă, la abandonarea acestei lucrări.

Astfel, pînă după cel de-al doilea război mondial, ansamblul volumului de lucrări de îmbunătățiri funciare executate au fost reduse. Pe baza rezultatelor generale obținute în această direcție, Marius Gromsen — unul dintre cercetătorii problemei agrare din România — avea dreptate atunci cînd afirma că pînă în 1946 îmbunătățirile funciare continuau să rămînă aproape necunoscute în țara noastră³⁰.

²³ Vezi Arh. St. Timișoara, fond Camera agricolă, județul Timiș-Torontal, dosar 4/1928—1929, f. 4, 7 și urm.

²⁴ Ing. Const. I. Ciulei, *op. cit.*, p. 7.

²⁵ Vezi Arh. St. Satu Mare, fond Camera agricolă, județul Satu Mare, dosar 13/1940, f. 17.

²⁶ Ing. Const. I. Ciulei, *op. cit.*, p. 8; Idem, *Punerea în valoare a terenurilor neproductive din regiunea Jijiei în N. Moldovei*, în „Viața agricolă”, an. XXXII (1941), nr. 3, martie, p. 89—90.

²⁷ Ing. agr. Const. I. Ciulei, *Îmbunătățirile funciare și comasarea pămînturilor în regiunea Jijiei din nordul Moldovei*, București, M.O., Imprimeria Centrală, 1940, p. 3, 6—10.

²⁸ Const. I. Ciulei, *Organizarea și finanțarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare din regiunea Jijiei și a Bașcului*, Iași, Tipografia „Albina Românească”, 1941, p. 3—5.

²⁹ *Ibidem*; Idem, *Punerea în valoare a terenurilor neproductive din regiunea Jijiei în N. Moldovei*, în „Viața agricolă”, an. XXXII (1941), nr. 3, martie, p. 89—90.

³⁰ Marius Gromsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, Cartea Românească, 1946, p. 56—57.

În fine, un ciclu de trei articole, semnate de M. Mironescu, *Cu privire la istoricul și răspîndirea tipurilor de călcători și teascuri pe teritoriul României*; M. Brudiu afirmă că, spre deosebire de comuna Pechea, unde se ara cu pluguri de sudul Moldovei și de P. Gyulai, *Despre începuturile fabricării mașinilor agricole la Cluj*, abordează problemele fabricării inventarului mort și aceea a folosirii lui în agricultură.

N. Mironescu se ocupă de istoricul și răspîndirea tipurilor de călcători și teascuri pe teritoriul României. Problema este studiată numai din punct de vedere etnografic. Întregirea cercetărilor cu informații documentare oferite de arhive sau de istorici ar fi sporit valoarea acestui articol.

M. Brudiu prezintă o contribuție la cunoașterea înzestrării cu inventar mort a gospodăriei țărănești din sudul Moldovei. Autorul evidențiază tendința țărănimii de aici de a face apel la mijloace tehnice din ce în ce mai moderne, în utilizarea cărora ea vedea o condiție a sporirii producției agricole. Credem, însă, că statisticile referitoare la numărul mașinilor și utilajelor agricole din județele Covurului și Tecuci, folosite de M. Brudiu ca bază documentară, trebuie să privească rezervă. Este greu de conceput că existau diferențe atât de evidente în ceea ce privește gradul de înzestrare tehnică a gospodăriilor, luate pe comune. Faptul că în unele localități lipseau plugurile de fier, în altele cele de lemn, iar în câteva dintre ele nu era menționată existența nici măcar a unui plug dovedește modul defectuos al întocmirii statisticilor. Din mențiunea făcută la p. 107, aceea că locuitorii sateilor posedau mașini, nu se poate deduce — așa cum dorește să precizeze autorul — că proprietarii lor erau, în mod firesc, țărani, întrucît termenul de locuitor are un sens mult mai larg, în el incluzîndu-se populația care trăia la sate. La p. 108, M. Brudiu afirmă că, spre deosebire de comuna Pechea, unde se ara cu pluguri de fier, la Nănești „se ara cu 2—4 boi, deci cu pluguri rudimentare...”. Folosirea viteilor de muncă la arat, indiferent de numărul lor, nu poate constitui un indiciu asupra calității plugurilor. Se știe că utilizarea a patru boi la arat se făcea mai ales pe terenurile ce se desteleneau, pe cele în pantă, și ea se putea efectua și cu pluguri moderne și cu pluguri de lemn.

P. Gyulai, propunîndu-și să urmărească începuturile fabricării uneltelor agricole la Cluj, plează prima încercare de acest fel în anul 1840. Autorul stabilește tipurile de unelte confecționate și, chiar, evoluția lor. Materialul completează, astfel, informația existentă pînă în prezent în legătură cu fabricarea uneltelor agricole.

În ansamblul lui, volumul conține articole valoroase care sporesc cunoștințele noastre despre evoluția agriculturii în România. Este necesar de menționat, însă, faptul că în aparatul critic al unor articole există trimiteri incomplete sau greșite, care puteau fi lesne îndreptate spre a nu crea confuzii sau nedumeriri cititorului în legătură cu izvoarele utilizate. La p. 22, de pildă, la trimiterea 21, sînt citate operele lui Lenin, fără a se indica volumul; la p. 56, Fl. Mărțu menționează, la trimiterea 9, titlul: *Contribuții la cunoașterea vieții dacilor de pe valea superioară a Dimboviței*, în timp ce la p. 61, trimiterea 26, el apare schimbat la sfîrșit astfel: „...a rîului Dimbovița”; R. Măndru, utilizînd la trimiterea 10, p. 78, informații dintr-un volum a lui V. Tufescu, indică *op. cit.*, cînd titlul cărții este pentru prima dată menționat la p.85. Asemenea erori sînt minore și ele nu reduc din valoarea reală a volumului.

Credem că prin cooptarea în colegiul de redacție a unor specialiști din toate domeniile care se ocupă cu istoria agriculturii și prin fixarea unei tematicii de către acest for de coordonare, pe viitor s-ar putea realiza volume care, prin conținutul lor, ar elucida problemele controversate ale agriculturii din țara noastră.

D. Șandru

VASILE VESA, *Din corespondența între președintele Franței Raymond Poincaré și țarul Rusiei Nicolae al II-lea privind România, în perioada primului război mondial*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series historia, 1970, Fasciculus 1, p. 109—117.

Autorul acestui studiu, Vasile Vesa, este asistent la Universitatea din Cluj. După cum ne informează o notiță inserată în „Studia Universității Babeș-Bolyai”. Series historia, 1970, fasc. 1, p. 150, Vasile Vesa a fost la Paris din decembrie 1968 până la iulie 1969 pentru specializare. Cu acel prilej, la Institutul de istoria relațiilor internaționale de sub direcția profesorului J. B. Duroselle, el „a condus” un seminar cu studenții anului II, la care a fost tratată tema „Țările balcanice la începutul sec. XX”. În aceeași perioadă, Vasile Vesa a cules material din Arhivele Ministerului francez al Afacerilor Străine și din Arhivele Ministerului francez al Apărării Naționale, material destinat „redactării tezei [sale] de doctorat, intitulată: „*Relațiile franco-române (1910—1916)*”. Așadar, studiul publicat de Vasile Vesa în fascicula de față a revistei Universității din Cluj este un fragment din teza sa de doctorat.

Se știe că, după ce, în iulie 1914, a fost declanșat primul război mondial, beligeranții s-au străduit să atragă de partea lor statele rămase neutre. Au urmat îndelungate tratative, mai ales pe calea diplomatică. Ele au avut ca rezultat intrarea Italiei în război, în 1915, alături de Franța, Anglia și Rusia. În toamna aceluiași an 1915, Bulgaria s-a aliat cu Germania și Austro-Ungaria. Presiuni au fost exercitate de ambele tabere și asupra României, precum și a altor state.

În ceea ce privește țara noastră, autorul semnalează că, deja la 1 octombrie 1914, a intervenit între președintele consiliului de miniștri al României, I. Brătianu, și ministrul de externe al Rusiei, Sazonov, „un schimb de scrisori”, prin care guvernul român s-a angajat să păstreze neutralitatea, iar guvernul rus a garantat că, la încheierea păcii generale, teritoriile din Austro-Ungaria, locuite „în majoritate de populație românească”, vor fi alipite României.

Franța, Anglia și Rusia — constituind grupul de state căruia contemporanii i-au dat denumirea de „Antantă” — au considerat neutralitatea României ca o soluție provizorie. Având în vedere poziția geografică a țării noastre, având în vedere și însemnătatea armatei române — pentru cazul de război, efectivul ei era evaluat la circa 600.000 de ostași — crearea unui nou front de luptă ar fi fost o grea lovitură pentru puterile Europei centrale, obligate să retragă trupe de pe celelalte fronturi pentru a le opune noului lor adversar. Totodată alianța României cu Antanta ar fi avut consecința că Germania și Austro-Ungaria nu și-ar mai fi putut procura de la noi produse alimentare și petrol. Situația lor, deja foarte grea în ceea ce privește asigurarea hranei populației civile și a armatei și aprovizionarea cu benzină, ar fi fost atunci considerabil îngreuiată.

Pentru aceste motive, Antanta a făcut demersuri stăruitoare la București, pentru a determina guvernul român să declare război Germaniei, Austro-Ungariei și aliaților lor.

În legătură cu aceste demersuri, președintele Republicii Franceze, Raymond Poincaré, a adresat țarului Rusiei, la 1 martie 1916 și la 5 august 1916, două „scrisori” în căror cuprins Vasile Vesa îl reproduce după textul păstrat în Arhivele Ministerului francez al Afacerilor Străine. În ambele „scrisori”, Poincaré intervenea pentru grăbirea încheierii convenției relative la „cooperarea militară” a României.

Se știe că, după lungi negocieri între reprezentanții Antantei și ai țării noastre, s-a ajuns, în august 1916, la adoptarea textului definitiv al acestei convenții și că, în consecință, la 14/27 august 1916, România a intrat în acțiune alături de Rusia, Franța, Anglia și Italia.

Foarte grele au fost luptele pe frontul român din septembrie până spre finele lunii decembrie 1916. Cu privire la situația militară de pe acest front și la măsurile ce s-ar fi convenit a se lua, Raymond Poincaré a trimis țarului trei „scrisori” la 12 octombrie, 27 noiembrie și 18 decembrie 1916. Vasile Vesa publică aceste „scrisori”,

aflate de asemenea în dosarele păstrate în Arhivele Ministerului francez al Afacerilor Străine.

În concluzie, Vasile Vesa subliniază că această corespondență pune în evidență însemnătatea deosebită pe care Antanta a atribuit-o participării României la primul război mondial, precum și contribuția armatei noastre la operațiile militare din toamna și iarna anului 1916.

Acele publicate de Vasile Vesa prezintă un netăgăduit interes pentru istoria României. Cele mai importante dintre ele sînt însă de mult cunoscute.

Vasile Vesa afirmă, la pag. 109, că această corespondență „n-a făcut pînă acum obiectul unei cercetări mai amănunțite”. Foarte vag, el menționează că „unele din scrisori au fost publicate în colecțiile de documente sovietice referitoare la primul război mondial” și că „în literatura istorică română este citată una din aceste scrisori de către I. Gheorghiu, în *Relațiile româno-ruse în perioada neutralității române (1914 — august 1916)*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea a II-a, București, 1954”.

Dator era Vasile Vesa să indice care „scrisori” au fost publicate în colecțiile de documente sovietice”, în ce colecții (precizînd titlul lor), în ce volume și la ce pagini. De asemenea dator era Vasile Vesa să indice care din aceste „scrisori” a fost citată de I. Gheorghiu și la ce pagină din studiul acestuia. În lucrările științifice sînt indispensabile precizări de acest fel.

Vasile Vesa nu pare să fi știut că, dintre actele pe care le-a publicat, cele mai importante au fost de mult integral tipărite într-o foarte cunoscută carte, apărută în Franța. Ignorarea acestei lucrări franceze este cu atît mai surprinzătoare, cu cît Vasile Vesa a adunat chiar la Paris materialul studiului ce recenzăm.

Este necesar să fie rectificat și termenul de „scrisori”, folosit de Vasile Vesa pentru cele cinci acte al căror text l-a reproduș în studiul său. Nu este vorba de „scrisori”, ci de telegrame. Sub această denumire de „telegrame”, două dintre ele au și fost publicate de Maurice Paléologue care a fost ambasadorul Franței la Petrograd în 1914—1917.

Maurice Paléologue era de origine română (după cum a semnalat istoricul I. C. Filitti). Tatăl său, după ce participase, la București, la revoluția din 1848, s-a refugiat la Paris, unde s-a căsătorit cu o franceză. Născut pe teritoriul Franței, Maurice Paléologue, în conformitate cu legea atunci în vigoare pe acel teritoriu, a devenit cetățean francez. Studiile secundare le-a făcut la Paris, fiind un distins elev al Liceului Louis le Grand, unde a fost coleg de clasă cu Raymond Poincaré, viitorul președinte de consiliu și președinte al Republicii. Intrat, prin concurs, la Ministerul Afacerilor Străine, Maurice Paléologue a înaintat treptat în gradele ierarhiei corpului diplomatic francez, devenind ambasador. La apogeul carierii sale a ajuns în 1914, cînd a fost numit ambasador al Franței la Petrograd. A rămas în acest post pînă la 1917, cînd, după abdicarea țarului și instaurarea regimului „guvernului provizoriu” în Rusia, a fost rechemat în administrația centrală a Ministerului de Externe francez. Cu privire la misiunea sa în acei viforoși trei ani, Maurice Paléologue a publicat, în „Revue des deux mondes”, însemnările sale zilnice. Aceste însemnări le-a republicat apoi în trei volume, sub titlul *La Russie des tsars pendant la grande guerre*, Paris, Librairie Plon, 1921—1922.

În volumul II, la pagina 204, nota 1, Maurice Paléologue reproduce *in extenso* textul telegramei adresate țarului la 1 martie 1916 de către Raymond Poincaré. La pagina 330, nota 1, din același volum este reproduș, de asemenea *in extenso*, textul telegramei de la 5 august 1916. În ambele cazuri, Paléologue relatează demersurile pe care le-a făcut la Ministerul de Externe al Rusiei, modul cum au fost primite sugestiile președintelui Republicii franceze și răspunsurile trimise telegrafic lui Poincaré de către țar (p. 207 și p. 333).

Cît despre telegramele de la 12 octombrie 1916, 27 noiembrie 1916 și 18 decembrie 1916, Maurice Paléologue nu publică textul lor, însă indică intervențiile sale la Petrograd, în conformitate cu instrucțiile ce-i fuseseră date de Ministerul de Externe francez, instrucții care aveau același obiect ca și telegramele lui Poincaré. De ase-

menea, ambasadorul Franței menționează și informațiile obținute cu privire la măsurile luate de înaltul comandament rus în legătură cu aceste intervenții. (Volumul III, p. 59, 103, 115, 122 și 148).

Așadar, în însemnările zilnice ale lui Maurice Paléologue găsim reproduse nu numai două din cele cinci telegrame care alcătuiesc materialul de bază al studiului lui Vasile Vesa, ci și foarte importante amănunte referitoare la demersurile întreprinse pe calea diplomatică cu prilejul acestor telegrame. Era firesc ca Maurice Paléologue, în însemnările sale zilnice, să acorde o deosebită atenție acțiunii desfășurate în favoarea României, în acele clipe hotărâtoare. Din cauza originii sale române, el a urmărit, cu un viu interes, soluționarea problemelor privind țara noastră.

Ignorarea de către Vasile Vesa a celor trei volume cuprinzând amintirile lui Maurice Paléologue din anii 1914—1917 constituie o gravă deficiență.

De asemenea Vasile Vesa n-a știut că telegramele lui Poincaré de la 1 martie 1916 și 5 august 1916 au fost citate și comentate de Constantin Kirițescu în documentul său articol despre *Preludiile diplomatice ale războiului*, apărut în revista „Viața românească” din aprilie 1940 (p. 60—61 și p. 70).

Mai sînt și alte deficiențe în studiul ce recenzăm. Astfel, Vasile Vesa scrie (la p. 110) că, la 1 octombrie 1914 (stil nou), s-a încheiat, printr-un „schimb de scrisori între Brătianu și Sazonov”, o convenție între România și Rusia, cu privire la menținerea neutralității țării noastre și la consecințele ei la încheierea păcii generale. Or, după cum a arătat N. Iorga, n-a avut loc atunci „un schimb de scrisori” între Brătianu și Sazonov, ci un schimb de note între ministrul de externe al Rusiei, care era Sazonov, de o parte, și ministrul României la Petrograd de cealaltă parte (N. Iorga, *Istoria României*, vol. X, București, 1939, p. 348).

De asemenea greșește Vasile Vesa cînd atribuie lui Blondel (p. 110, nota 3) și lui Saint-Aulaire (p. 113) titlul de ambasadori ai Franței la București. În perioada la care se referă studiul lui Vasile Vesa, Franța n-a fost reprezentată la București prin ambasadori, ci numai prin miniștri plenipotențari.

Aceste erori sînt desigur regretabile. Ele sînt însă de mai mică însemnătate decît ignorarea însemnărilor zilnice ale lui Maurice Paléologue din anii 1914—1917.

Constantin C. Angelescu

SILVIA IOANID, *Contribuția Universităților din București și Iași la unirea Transilvaniei cu România*, în „Analele Universității București. Istorie”, anul XVIII, 1969, p. 51—72.

În articolul ce face obiectul recenziei noastre, autoarea și-a propus să ne prezinte aportul celor două prestigioase așezăminte de învățămînt superior din București și Iași la desăvîrșirea Unirii.

Prima parte a lucrării este consacrată analizei activității desfășurate în Franța, Italia, Statele Unite și Anglia de către profesorii universitari din România, aflați în străinătate fie în emigrație, fie în urma unor misiuni încredințate din țară, activitate închinată în exclusivitate susținerii, pe toate căile, a drepturilor românilor din teritoriile aflate sub dominația Austro-Ungariei de a se uni cu patria mamă. Sînt evidențiate variatele mijloace folosite de universitarii români ca memorii, înțrîniri și conferințe, articole de presă, editarea a numeroase volume, stabilirea unor legături cu diferite personalități marcante pe tărîm politic și cultural, toate acestea avînd drept scop de a face cunoscut atît în cercurile oficiale, cît și în rîndul opiniei publice europene, dezideratul nutrit de veacuri de către poporul român. Cum pe drept cuvînt se remarcă și în lucrare, această intensă activitate de propagandă națională s-a desfășurat cu precădere în Franța, unde, de altfel, a luat ființă, la 3 octombrie 1918, „Consiliul național al unității române”, organ coordonator al acțiuni-

lor emigrației române, recunoscut oficial, în scurt timp, de guvernele Franței, Angliei și Italiei.

În continuare, în partea a doua a articolului, sînt trecute în revistă, începînd din toamna anului 1918, diversele acțiuni ale universitarilor rămași în țară, cît și ale studenților demobilizați, în sprijinul realizării nobilului ideal al unirii. Astfel sînt menționate înființarea „Asociației docenților universitari din toate ținuturile românești”, demonstrațiile studenților din București și Iași prin care, alături de stăruința deschiderii imediate a celor două Universități, și-au exprimat dorința fierbinte de a lupta pentru înfăptuirea idealului întregirii naționale. Acestea aveau să culmineze cu manifestațiile din cele două centre universitare organizate de către profesori și studenți cu prilejul Adunării Naționale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918.

Prin participarea efectivă la pregătirea și realizarea unirii Transilvaniei cu România, reprezentanții universităților din Iași și București — așa după cum se subliniază și în concluzia lucrării — au adăugat contribuția lor eforturilor depuse de întregul nostru popor pentru desăvîrșirea Unirii.

În ansamblu, studiul se remarcă printr-o redactare îngrijită. Dar faptul că autoarea s-a limitat a folosi cu precădere — exceptînd unele lucrări contemporane evenimentului — material informativ cules din presa timpului, a făcut, între altele, să rămînă încă necunoscute unele aspecte legate în special de străduințele conducerii Universității ieșene pentru înlesnirea continuării studiilor întrerupte din cauza războiului de către toți studenții români, inclusiv cei aflați în afara granițelor României anului 1914, ca și activitatea unor comitee studențești din care au făcut parte și reprezentanți ai studenților din teritoriile ocupate de Austro-Ungaria, comitee în cadrul cărora — după cum singuri au afirmat — urma să se dea tonul realizării armoniei sufletești, generată de conștiința unității etnice a tuturor studenților români. Ca o completare, adăugăm la studiul Silviei Ioanid următoarele :

Împrejurările vitrege ale războiului au produs serioase perturbații și în viața universitară ieșeană. De o restabilire aproape de normal a procesului de învățămînt nu putea fi vorba decît abia după încetarea ostilităților în urma armistițiului încheiat între guvernul român și Puterile Centrale (decembrie 1917).

Deschiderea cursurilor pentru anul 1918—1919 a ridicat probleme deosebite conducerii Universității, mai ales că ocupantul temporar al palatului universitar — Ministerul de Război — a tergiversat eliberarea clădirii (Arh. Universității „Al. I. Cuza” Iași, fond Rectorat, dosar 1/1918, f. 74 ; dosar 4/1918, f. 31—32). Pe de altă parte, afluența unui număr foarte mare de studenți care au solicitat, începînd cu vara anului 1918, înscrierea la una din cele patru facultăți ale Universității, a impus înlăturarea imediată a oricăror factori ce împiedecau redeschiderea anului de învățămînt. Acest lucru, în condițiile în care pe plan politic se plămădea desăvîrșirea Unirii a căpătat o importanță deosebită și semnificativă cu atît mai mult cu cît numeroși studenți care au bătut la porțile Universității din Iași veneau din teritoriile românești aflate încă sub ocupație.

Avalanșa de tineri înorși de pe front, dornici să-și desăvîrșesc studiile, a determinat rectoratul să recurgă la o serie de măsuri imediate. Astfel, încă din aprilie 1918, conducerea Universității a luat inițiativa alcătuirii unui instrument de orientare prin imprimarea „Anuarului” pe anul 1918—1919, menit să folosească ca un *vade-mecum* pentru toți cei care doresc să se înscrie la una din facultăți (dosar 5/1918, f. 27).

În vara anului 1918, după demobilizarea generală, din rîndurile marelui număr de studenți îndreptați din nou spre Universitate au făcut parte mulți transilvăneni, care se aflau în Moldova fie veniți odată cu batalioanele de voluntari în iunie 1917 (dosar 2/1918, f. 119 v., dosar 3/1918, f. 19, 167), fie dezertați din armata austro-ungară, fie, în sfîrșit, refugiați îndată după declanșarea ostilităților primului război mondial (dosar 2/1918, f. 91). În fața acestei realități și a împrejurărilor cu totul excepționale, Comisia Universității de echivalare a diplomelor din țară și străină-

tate a hotărât la 28 iunie 1918 ca înscrierea studenților transilvăneni, aflați în imposibilitate de a proba cu acte autentice situația lor școlară, să se facă sub rezerva prezentării ulterioare a acestora (dosar 7a/1918, f. 23; dosar 7/1918, f. 294). Făcând o derogare de la legea instrucțiunii publice în vigoare, aceeași comisie a mai decis ca echivalarea certificatelor și diplomelor prezentate de tinerii transilvăneni, absolvenți ai unor școli secundare sau speciale cu programe diferite, să se facă, în anii 1918 și 1919, fără nici un examen de diferență (dosar 7a/1918, f. 56).

Cererile de înscriere la Universitatea din Iași și de echivalare a studiilor din partea studenților transilvăneni au asaltat comisia alcătuită în acest scop. La 29 septembrie 1918, studentul în litere Ardeleanu Vichente intervine la rectorat în numele a 44 de studenți transilvăneni pentru a li se aproba, pe baza foilor matricole eliberate de „Biroul central al voluntarilor români ardeleni și bucovineni”, echivalarea studiilor și înlesnirea continuării lor prin primirea gratuită în căminul studențesc (dosar 2/1918, f. 294). Acest grup, ca și altul format din 21 de studenți, pentru care a fost depusă o listă la rectorat în 18 iunie, erau alcătuite din ofițeri voluntari veniți în Moldova cu un an în urmă pentru a se alătura armatei române, în lupta împotriva dușmanilor cotropitori (dosar 2/1918, f. 119). Cea mai mare parte însă din cererile studenților transilvăneni au fost depuse individual (vezi dosarele 1/1917, 2/1918, 7/1918, 1/1919, 2/1919, 3/1919).

Faptul că a existat o grijă permanentă din partea conducerii Universității pentru a facilita înscrierea la diferite facultăți a studenților transilvăneni atestă că numărul acestora nu era deloc neglijabil. O comparație între numărul total al studenților înscriși în anul de învățămînt premergător intrării României în război și anul 1919 vine în sprijinul aserțiunii de mai sus. Dacă în 1915—1916 totalul studenților Universității ieșene era de 1.230 (Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, dosar 3252, f. 9), în martie 1919, numărul lor se ridica la 3.163 (Arh. Universității „Al. I. Cuza” Iași, fond Rectorat, dosar 3/1919, f. 264, 266—267). Această dublare a numărului de studenți s-a datorat atât celor veniți de la Universitatea din București și unele Universități din străinătate, cît și studenților transilvăneni.

În condițiile grele generate de război, la care se adaugă pasivitatea autorităților centrale și locale, reînființarea căminului și cantinei studențești a constituit una din principalele probleme care a stat în fața conducerii Universității și în rezolvarea căreia a întâmpinat „piedici de neînvins”, din cauza lipsei unui local corespunzător și a fondurilor. Avînd în vedere că cea mai mare parte din studenții transilvăneni și bucovineni înscriși la Universitate erau privați de orice posibilități materiale, rectorul, prof. dr. N. Leon, atrăgea atenția într-un memoriu înaintat Ministerului Instrucțiunii că rezolvarea acestei situații „reprezintă o chestie mare, națională, care privește și interesează astatul român” (dosar 6/1918, f. 3).

Fără amenajări prealabile, deschiderea precipitată a căminului s-a dovedit a fi, în cele din urmă, o improvizație, ceea ce a produs nemulțumiri în rîndul studenților. La 14 decembrie 1918, asociația „Căminul studențesc”, din al cărei comitet au făcut parte și delegați ai studenților transilvăneni, a protestat împotriva folosirii creditului de 400.000 lei votat de Parlament și destinat în exclusivitate înființării unui cămin pentru o anumită categorie de studenți. Acest lucru nu făcea decît să „jignească sentimentele cele mai vii și de actualitate, care sînt azi de *Unire*” (subl. în text), în care se topecs, „nemaicunoscîndu-se decît românii”, toți fiii țării veniți din colțurile cele mai îndepărtate, iar căminul, ca formă de sprijin material, trebuie oferit tuturor celor lipsiți de mijloace (dosar 3/1918, f. 207).

Necesitatea absolută a lichidării acestor stări de fapte a fost subliniată și legată nemijlocit de momentul desăvîrșirii unității statului național român și a sarcinii ce revenea în viitor tinerii generații de intelectuali pentru propășirea țării. „Azi — se arăta în încheierea memoriului — s-a făcut unirea unui popor în-treg grație singelui vărsat și principilor confirmate prin sînge. Mîine se va dovedi puterea de viață și dreptul de a trăi a fiecărui popor prin calitățile sufletești și intelectuale ce va fi în stare să dezvolte... Să nu uităm că Universitatea, prin

numele ei, își are rolul cel mai de seamă în progresul țării și acei care azi sînt studenți mîine vor fi cîrmuitori sub toate formele și vor reprezenta România care vine. Cum fi clădește Universitatea azi, așa fi va avea țara mîine..." (loc. cit., f. 208).

Nedespriși de realitățile ce se desfășurau sub ochii lor, alături de o serie de propuneri concrete ce vizau ameliorarea condițiilor precare din cîmin, membrii comitetului cîminului „Unirea” — denumire semnificativă dată de studenți ulterior înființării lui — între care se numărau și reprezentanții studenților transilvăneni, afirmau într-un alt memoriu înaintat Universității la 12 ianuarie 1919, că aveau în vedere atingerea unui țel de interes național, acela al unificării sufletești „mai întîi noi în de noi cei din comitet”, care apoi cuprinzind „sufletele grosului studenției din fiecare provincie întreolaltă, vom putea ajunge la o adevărată unire sufletească, pe lîngă cea de teritoriu” (dosar 1/1919, f. 26—29).

Pentru a obține un ajutor substanțial din partea organelor centrale de stat, studenții transilvăneni au inițiat o acțiune ce a întrunit aprobarea unanimă a celorlalți studenți. Astfel, la începutul lunii februarie 1919, a fost solicitat Consiliul Dirigent din Sibiu să intervină pe lîngă guvernul din București pentru a oferi, prin toți factorii săi, un sprijin real în vederea deschiderii cursurilor universitare și a îmbunătățirii condițiilor din cîmin (dosar 8/1919, f. 183). Așa se explică de ce ministrul instrucțiunii publice, I. Gh. Duca, a cerut prorectorului Universității din Iași, prof. Iulian Teodorescu, prin telegrama din 6 februarie, să avizeze imediat asupra măsurilor de îmbunătățire sub toate aspectele a situației studenților transilvăneni, propunînd să fie rechiziționat localul fostului consulat austro-ungar din Iași pentru deschiderea unui cîmin (dosar 2/1919, f. 36). În același timp, Vasile Goldis, șeful resortului de instrucție publică și culte din Consiliul Dirigent al Transilvaniei, anunțînd că a intervenit la București în favoarea studenților din Iași, sugera conducerei Universității să încerce pentru ajutorarea lor și inițiativa socială (loc. cit., f. 86). La apelul pentru susținerea cîminului studentesc, Banca Națională a României a pus la dispoziția Universității suma de 200.000 lei, specificînd că aceasta să fie folosită pentru ospitalitatea studenților transilvăneni (dosar 3/1919, f. 566).

Paralel cu acțiunile prezentate mai sus, conducerea Universității ieșene a depus eforturi stăruitoare pentru deschiderea anului de învățămînt. Numeroasele intervenții, începînd cu vara anului 1918, făcute de Senatul universitar pentru eliberarea palatului Universității ocupat de Ministerul de Război nu s-au soldat cu rezultate imediate. Cu toate acestea, Colegiul universitar, în ședința din 26 octombrie 1918, în speranța apropiatei deschideri a cursurilor, a decis, în urma propunerii prof. dr. M. Mezincescu, ca, ținînd seama de momentul fără precedent din istoria patriei noastre, solemnitățile prilejuită de această ocazie să i se dea un caracter deosebit, „potrivit evenimentului istoric național, care e pe cale de desăvîrșită înfăptuire”, mai ales că un mare număr de studenți din teritoriile românești aflate încă sub ocupație s-au înscris la facultățile Universității. Rectorul, prof. dr. N. Leon, a fost invitat să facă cunoscut prof. D. Gusti dorința Colegiului ca subiectul dizertației de inaugurare a noului an de învățămînt să „fie în legătură și în cadrul marilor zile pe care le trăim” (Conдика de procese verbale a ședințelor Senatului și Colegiului universitar pe anul 1918—1919, f. 36). Cum însă deschiderea cursurilor a suferit repetate amînări din cauza tergiversării lucrărilor de reamenajare a clădirii Universității și în special a lipsei de combustibil necesar încălzirii, în memoriul alcătuit pe baza hotărîrilor luate de studențimea ieșeană la întrunirea din 30 ianuarie 1919, organizată din inițiativa „Centrului studentesc”, se arăta că în „noua eră ce se deschide României prin *Unire*” (subl. în text), nu se poate admite ca Universitatea să rămînă închisă mai ales în fața fraților transilvăneni, „care au venit cu dragoste și în număr mare să se lumineze de la vechiul nostru focar de cultură românească”. Invocînd cei aproape trei ani pierduți, convinși că nu cu mari sacrificii și „dacă ar exista mai multă bunăvoință din partea guvernului” s-ăr putea dispune deschiderea cursurilor, studenții au făcut un apel călduros la profesorii lor pentru a-i sprijini în această acțiune (dosar 2/1919, f. 62). În cele din urmă, deschiderea anului universitar 1918—1919 a avut loc la 1 martie 1919.

Paralel cu demersurile pentru reluarea cursurilor, conducerea Universității a luat atitudine față de mobilizarea decretată de guvernul român în toamna anului 1918, la care urma să răspundă aproape 600 din studenții înscriși la diferitele facultăți, cu excepția celor de la medicină. Astfel, la 31 octombrie 1918, Senatul universitar a decis să se intervină la președintele Consiliului de Miniștri pentru a aproba mobilizarea pe loc a studenților, arătând că țara va avea mai mult de folosit de pe urma activității lor în laboratoare, sălile de curs și biblioteci, a căror ambianță oferă un bun prilej pentru „realizarea cât mai luminoasă și desăvârșită a unității culturale și a armonizării sufletești între ranurile și tulpina neamului nostru” (dosar 7/1918, f. 110—111).

Un alt moment important demn de relevat, legat de realizarea unității spirituale a tuturor studenților înscriși la Universitatea din Iași, l-a constituit înființarea societăților studențești de la diferite facultăți și secții. În acest sens, reține atenția în mod deosebit memoriul studenților în drept înaintat Senatului universitar, în care au fost expuse pe larg motivele înființării societății. Alături de completarea cunoștințelor de specialitate, încurajarea pentru cercetări originale și a dezvoltării dragostei față de muncă, este subliniat și pus pe același plan rolul pe care trebuie să-l îndeplinească „Societatea studenților în drept români”, în condițiile noi ale desăvârșirii unificării statului național român. Sint vizate — având în vedere prezența la Universitate a studenților transilvăneni și bucovineni — apropierea și contopirea ce trebuie să se săvârșească între toți studenții români, unitate care trebuie să constituie pentru viitor principiul director și unicul ideal al celor ce se vor răspîndi pe tot cuprinsul țării pentru a-și exercita meseria. Societatea — se arată în memoriul amintit — își propune să fie o școală pentru cultivarea sentimentelor patriotice, caracterul ei național fiind ilustrat de dezvoltarea și menținerea conștiinței de „solidaritate frățească între toți studenții români de pretutindeni, în vederea colaborării viitoare pentru înălțarea prin cultură a neamului românesc” (dos. 3/1919, f. 134—135).

Un aspect mai puțin cunoscut asupra căruia ne vom opri este acela al poziției unor profesori universitari față de politica internă dusă de cercurile guvernante tocmai în preajma înfăptuirii unității naționale a României.

Venit la guvern în 29 noiembrie 1918, cabinetul liberal condus de Ion I. C. Brătianu a promovat o politică de îngrădire a drepturilor de organizare și de întrunire, a libertății presei, de interzicere a manifestațiilor și organizațiilor muncitorești și democratice. Au fost menținute cu toată rigoarea starea de asediu și cenzura, fapt explicabil datorită ecoului pe care l-a avut în țara noastră Marxa Revoluție Socialistă din Octombrie căzut pe terenul efervescent al nemulțumirilor profunde în care se aflau masele populare, ca urmare a stării de mizerie și exploatare.

Cu toate că aveau convingeri politice eterogene, luarea de atitudine din partea unor profesori universitari față de situația creată pe plan intern de greutățile războiului, deasupra cărora greva o guvernare ce menținea vechile practici și măsuri, poate fi explicată mai ales prin atmosfera de avânt revoluționar din acești ani, când opinia publică și îndeosebi curentele general democratice cunosc un puternic reviriment odată cu sfârșirea îngrădirilor electorale.

În ședința din 21 decembrie 1918, Colegiul universitar a dezbătut cererea generalului Petala, comandantul Corpului IV de armată și al piciei Iași, referitoare la stabilirea unei colaborări a Universității la „măsurile de preîntâmpinare a curentului de dezordine socială” ce amenință țara (Condica de procese-verbale... f. 47 v. — 52). Majoritatea profesorilor prezenți la această ședință și-au exprimat odată cu nedumerirea față de o astfel de propunere, indignarea față de o asemenea colaborare, considerând că a accepta o discuție cu reprezentantul stării de asediu însemna o recunoaștere tacită a legitimității acestei stări anticonstituționale, ce a suprimat, între altele, libertatea scrisului și a cuvîntului. Pe de altă parte, agitațiile maselor populare din întreaga țară au fost explicate ca fiind datorate grelei situații interne a României, ca urmare a imenselor sacrificii materiale din

timpul războiului, a lipsei generale de alimente și a samavolniciei organelor administrative.

În cuvîntul său, prof. I. Borcea, care făcea parte din Partidul Muncii, prezentînd constatările personale făcute în satele și comunele județului Bacău, a arătat că datorită nemulțumirilor existente, lipsurilor de care suferă și nedreptăților pe care le îndură, țărănimea este pătrunsă de o „neînvinsă lipsă de încredere, de altminteri explicabilă și justificată, asupra chipului cum se va efectua viitoarea parcelare a pămîntului“, anunțată prin decretul legii din 1 decembrie 1918. Țăranii nu cunosc nimic despre legea electorală din 1 decembrie 1918, prin care a fost desființat sistemul electoral cenzitar, pentru că nimeni nu le dă o lămurire dezinteresată asupra mecanismului, procedurii și secretului votului și nici asupra felului cum trebuie minuită această armă în interesul lor. Iar dacă cineva se încumetă s-o facă, este trimis, în virtutea legii stării excepționale, în fața curții marțiale. Peste toate acestea, el a remarcat că în „cuprinsul județului, ca și, desigur, în restul țării, se practică fără teamă de răspunderi, fără rezervă, vechea școală, și poate cu mai multă strășnicie, a terorizării, a opririlor și a nedreptăților din România dinainte de războiul unității noastre naționale“ (*loc. cit.*, f. 48 v.). În urma celor constatate, prof. I. Borcea a cerut ca răspunsul negativ al Universității la apelul generalului Petala trebuie să fie fără înconjur, sincer, avizînd măsurile împotriva „teroarei și ilegalităților de tot felul care se practică la sate ca și la orașe“ (*loc. cit.*, f. 49).

Universitatea este datoră să atragă atenția asupra „cauzelor fără număr care au dat naștere la profunde nemulțumiri, în totul legitime“, în sinul maselor muncitoare din mediul urban și rural, arăta prof. dr. I. Tănăsescu, invocînd convorbirile „foarte prețioase“ pe care le-a avut cu muncitorii și țăranii în calitate de pacienți (*loc. cit.*).

Prof. dr. Mezincescu, în cuvîntul său, considera că răspunsul care se va da de către profesorii celui mai înalt așezămînt de învățămînt va trebui să fie „hotărît, precis și zăgrăvit cu toată sinceritatea înopusă oamenilor de știință, oricît de sever și neplăcut va trebui să fie înalților factori responsabili“ (*loc. cit.*, f. 49 v.).

O atitudine similară, datorată însă numai oportunității politice, a avut-o și prof. M. B. Cantacuzino, pe care îl găsim, în aprilie 1918, printre semnatarii actului de constituire a Ligii Poporului, la care a aderat împreună cu un grup de conservatori (Eufrosina Popescu, *Crearea Ligii Poporului și activitatea ei pînă în martie 1920*, în „Studii, revistă de istorie“, tom. XXI (1968), nr. 2, p. 343). Cele afirmate în scrisoarea trimisă rectorului (el neparticipînd la această ședință a Colegiului universitar), în care considera că măsura cea mai urgentă pentru a „înduici“ o „nedreaptă stare de suferință“ constă în combaterea abuzurilor de putere, a privilegiilor nelegitime și a profiturilor necinstite, se inseriu în cadrul propagandei demagogice de popularizare desfășurată de noul partid (Arh. Univ. „Al. I. Cuza“ Iași, fond Rectorat, dos. 3/1918, f. 272).

În cele din urmă, Colegiul universitar a adoptat o moțiune ca răspuns la colaborarea propusă de generalul Petala, în care se atrăgea atenția guvernului asupra cauzelor reale ale nemulțumirilor generale, cerînd să se ia măsuri imediate pentru înlăturarea lor. „Agitațiunile din țară — se arăta în moțiune — se datoresc, în primul rînd, pe de o parte, lipsei, nevoilor și nedreptăților pe care le îndură de atîta vreme toate clasele sociale și care apasă mai cu seamă asupra populației nevoiașe de la sate și de la orașe, datorită abuzurilor și incuriei administrației, iar pe de altă parte, situațiunei anormale în care ne aflăm, continuîndu-se vechiul sistem de guvernare, atunce cînd toată lumea aștepta o rupere desăvîrșită cu relele trecutului...“ (Condica de procese-verbale..., f. 51). Deși au fost voci care s-au pronunțat pentru redactarea unui manifest ce „ar putea împăca pe toți“, din 27 de profesori universitari prezenți la ședința Colegiului din 21 decembrie 1918 au votat pentru textul moțiunii 19 (între care dr.

N. Leon, Ilie Bărbulescu, I. Borcea, dr. M. Mezincescu, dr. I. Tănăsescu, Paul Bujor, N. Costăchescu, Traian Bratu, dr. C. Parhon, I. Petrovici și alții), 8 contra și unul s-a abținut (*loc. cit.*, f. 52).

Chiar din primele zile ale anului universitar 1918—1919, unele cercuri burghezo-moșierești ce au promovat o politică șovină, au căutat să atragă pe studenți în viltarea acestui curent reacționar. Un grup de profesori de la Facultatea de litere și filozofie (Al. Phillippide, Ilie Bărbulescu, Traian Bratu, Dimitrie Gusti, G. Ibrăileanu și I. Petrovici) a protestat împotriva creării în Universitate a unei atmosfere neprielnice muncii cinstitute și rodnice, datorită încercărilor de a se otrăvi spiritele prin ațîțarea la ură și discriminare. Declarându-se factorii direcți responsabili în procesul de educație a viitorilor intelectuali, acești profesori atrăgeau atenția conducerii Universității, la 10 martie 1919, că menirea cea mai înaltă și nobilă a ei constă în desfășurarea unei munci pozitive „pentru a forma oameni de caracter, cetățeni luminați și slujitori cu folos ai neamului, cît și pentru cultivarea științei cu toată seninătatea...”, și nu a promova ura împotriva naționalităților minoritare (dos. 2/1919, f. 360).

Aspectele prezentate drept completare la articolul recenzat, subliniază cu prisosință — credem — faptul că eforturile pentru reluare activității Universității ieșene, în condițiile desăvîrșirii unității statului național român, se înscriu ca o contribuție a acestui înalt for de cultură, al cărui rol trebuia să răspundă dimensiunilor actului de la 1 decembrie 1918, la pregătirea viitorilor intelectuali ai țării și la crearea, totodată, a unui climat propice unității culturale și sufletești a tuturor studenților români ce au bătut la porțile ei. Pe de altă parte, atitudinea profesorilor universitari, recunoscuți prin ideile lor în general democratice, față de politica internă a cercurilor guvernante, vine să confirme încă odată poziția înaintată a unor intelectuali, ce s-au ridicat în numeroase rînduri împotriva nedreptăților sociale.

Adrian Macovei

C. BOTEZ, *Cu privire la situația reformei agrare în județul Iași în anii 1928—1930*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1970, p. 171—185.

Autorul își propune să studieze aplicarea lucrărilor de reformă agrară în județul Iași într-o perioadă cînd România a fost guvernată de național-țărăniști, fixîndu-și ca sarcină să reliefeze contradicția dintre programul acestui partid și măsurile practice inițiate de el. De la început se impune observația că anii 1928—1930, luați ca limite în timp a chestiunii cercetate, în condițiile cînd se fac și precizări la partidul a cărui politică este avută în vedere, nu reprezintă decît o perioadă arbitrar stabilită a evoluției reformei agrare din județul Iași în anii guvernărilor național-țărăniște.

Este cunoscut faptul că în noiembrie 1928 guvernul Vintilă Brătianu a fost înlocuit de un cabinet național-țărănist, constituit la 10 noiembrie, sub președinția lui Iuliu Maniu. De la această dată și pînă la 17 aprilie 1931, cînd a fost adus guvernul Iorga-Argetoianu, s-au succedat patru cabinete național-țărăniște. După căderea guvernului Iorga-Argetoianu, la 6 iunie 1932 național-țărăniștii au preluat puterea politică pe care au menținut-o pînă la 12 noiembrie 1933. Or, încadrîndu-se aici anul 1928, cercetarea efectuată de către C. Botez ar trebui, în mod logic, după cum rezultă din titlul articolului, să aibă în vedere și măsurile inițiate de național-liberalii pînă la căderea guvernului lor. Pe de altă parte, sfîrșitul anului 1930, care pe plan politic nu este marcat de o schimbare de cabinet, nu explică rațiunea pentru care autorul s-a oprit la el.

C. Botez menționează, în primul paragraf, că „Aplicarea reformei agrare în județul Iași, ca și în celelalte județe, a fost o lucrare grea și de durată, care nu

s-a încheiat nici pînă la cel de-al doilea război mondial. Dacă exproprierea s-a terminat în linii generale în 1926, împrăștierea definitivă a țăranilor a fost *împovărată* de practicile adesea ilegale ale autorităților și de volumul mare de lucrări ce trebuiau executate cu un aparat de specialitate insuficient" (sublinierca noastră) (p. 171). În revista „Cercetări agronomice din Moldova”, nr. 2/1966, D. Șandru și I. Saizu au publicat un articol intitulat: *Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921 în fostul județ Iași*. La p. 163 a acestei reviste întîlnim un paragraf în care numai cuvintele *împovărată* și *executate* nu sînt identice cu cele din paragraful mai sus citat. C. Botez, publicîndu-și studiul în 1970, a avut cunoștință de articolul nostru. O dovadă în acest sens o constituie faptul că îl menționează atunci cînd amintește de contribuțiile anterioare la cercetarea temei. În consecință, nu putem aprecia procedeul utilizat de C. Botez decît ca un exemplu tipic de plagiat.

Autorul, culegînd informații din șapte dosare aflate la Arhivele Statului din Iași, apreciază că: „Mărturiile documentare inedite pun în evidență paradoxul, antiteza, dintre politica agrară prevăzută în program și practica guvernamentală” a național-țăranistilor (p. 171). „Paradoxul” reliefat de C. Botez reprezintă însă o concluzie a unui alt paradox: programul agrar al partidului național-țăranesc nu este prezentat în acest articol pentru a se putea stabili contradicția dintre prevederile lui și practica guvernamentală. Mai mult, analiza politicii agrare a guvernelor național-țăraniste este incompletă. Autorul a avut în vedere de fapt numai legea privitoare la circulația bunurilor rurale dobîndite prin legile de împrăștiere (Legea Mihalache), din 20 august 1929, omîtînd să amintească cele câteva măsuri legislative care încercau să corijeze măcar o parte din ilegalitățile izvorîte din aplicarea pe teren a lucrărilor de reformă agrară și care au avut efecte pozitive asupra unei părți a țăranimii îndreptățită la împrăștiere. Național-țăranistilor li se datorează *Regulamentul legii pentru tăierea și ridicarea materialului lemnos din pădurile expropriate pentru înființarea și completarea de pășuni comunale în Vechiul regat*, intrat în vigoare la 11 aprilie 1929 („Monitorul oficial”, nr. 79 din 11.IV.1929), în baza căruia, în multe localități, o parte din pădurile statului au fost vîndute comunelor pentru a fi transformate în islaz; ei sînt autorii *legii pentru preferință acordată invalizilor, văduvelor și orfanilor de război la împrăștiere*, din 7 iulie 1930 („Monitorul oficial”, nr. 148 din 7.VII.1930), prin care o parte din rezervele de interes obșteșc și de stat au fost distribuite, după o procedură rapidă, categoriilor de mai sus care aveau dreptul la împrăștiere (Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, județul Iași, dosar 27/1930—1931, f. 6, 12—13; 47/1931—1932, f. 30).

Noi credem că neluarea în studiu a acestor două măsuri și a rezultatelor determinate de ele sînt consecințele unei documentări insuficiente făcute în legătură cu această temă. Necunoașterea lor a influențat asupra concluziilor generale trase de autor: „În acest fel — conchide C. Botez, atunci cînd apreciază politica agrară a guvernelor din 1928—1930 — național-țăranistii și-au trădat întru-totul politica lor demagogică față de țărani. În plus au dat cîștig de cauză totdeauna marii proprietăți în litigiile acestea cu țăranii” (p. 182).

Nu încercăm să demonstrăm pe această cale că guvernele național-țăraniste ar fi dus, prin măsurile inițiale, o politică fermă de apărare a intereselor maselor rurale. Dar nu putem fi, pe de altă parte, de acord cu aprecierea potrivit căreia ea ar fi fost întru-totul demagogică și potrivnică țăranimii. O asemenea direcție a politicii unui guvern, într-o perioadă atît de frămîntată din punct de vedere social, n-ar fi constituit altceva decît dovada celei mai crase minopii politice. Interesele de clasă au obligat cercurile conducătoare să inițieze unele măsuri care să vină în sprijinul țăranimii pentru a preîntîmpina creșterea nemulțumirilor la sate. Asemenea măsuri nu au lipsit nici în anii 1928—1930 și nici mai tîrziu. Pe de altă parte, „cîștigul de cauză” acordat totdeauna marilor proprietari este o invenție a autorului și ea trebuie respinsă cu atît mai mult cu cît avem convingerea că C. Botez nu a cercetat dosarele proceselor de reformă

agrară care i-ar fi oferit suficiente exemple când marii proprietari au pierdut cauza pentru care pledau (Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, județul Iași, dosar 59/1931—1932, f. 54—65; 135/1933—1935, f. 1; 193/1936—1940, f. 1, 19, 24).

C. Botez încearcă să demonstreze că perioada anilor 1928—1930 este dominată de un larg proces de depedare a țăranilor de pământurile distribuite acestora prin împroprietărire. El consideră că unul din motivele depedării ar fi fost oferit de neîndeplinirea condiției care obliga pe țăranul împroprietărit să-și construiască pe lotul primit casă într-un termen de opt ani. Or, legea nu înserează în nici unul din articolele sale o asemenea stipulație.

O altă cauză a pierderii pământului este căutată în „lipsa inventarului agricol și a vitelor“. C. Botez reia o idee mult vehiculată în literatura problemei din perioada interbelică în legătură cu „ușurința“ cu care țăranii s-au împrumutat la bănci și cămătari „orbiți de continua creștere a valorii produselor agricole“ din anii 1925—1929 (p. 180). Realitatea este însă alta. După 1925 prețurile produselor agricole se mențin la un nivel staționar, înregistrând până în anul 1929 chiar o ușoară tendință de depresiune (Vezi S. Pop, *Cu privire la caracterul crizelor agrare din România (1918—1940)*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.“, nr. 2/1967, p. 110—113). Pe de altă parte, dacă analizăm politica de credit din România de până la criză, constatăm că ea nu a satisfăcut necesitățile proprietății funciare rurale și că, de pildă, 17% din cei 63.917 capi de familie, anchetați în 1931, nu au contractat împrumuturi pentru motivul că le-au fost respinse cererile (Dr. N. Cornățeanu și ing. agr. Gh. Ciulei, *Problema datoriilor agricole (A doua anchetă)*, București, Luceafărul, S.A.R., 1932, p. 8—9). De altfel, în primul deceniu de după reformă, agriculturii i-au fost puse la dispoziție circa 53 miliarde lei credite, față de totalul necesar de 280 miliarde lei (Alexandru Alimăneștianu, *Din nevoile agriculturii*, București, Imprimeriile Independența, 1930, p. 72).

Neîndoiește că în primii ani ai crizei s-a produs pe scară largă executarea silită a debitorilor agricoli, dar nu totdeauna obiectul depedării l-a format pământul. C. Botez, însușindu-și punctul de vedere exprimat de „Viața Românească“, apreciază că pe această cale în numai zece ani, după 1919, s-ar fi efectuat a doua expropriere a agricultorului de către reprezentanții capitalului bancar și cămătăresc (p. 131). El nu explică nici care a fost prima expropriere a agricultorului și nici de ce a luat anul 1919 ca începutul acestui proces. Dacă am fi de acord cu afirmația lui C. Botez ar trebui să considerăm că sursele documentare, care demonstrează că după criză gospodăria țăranască din România continua să păstreze un procent însemnat din solul cultivabil al țării, nu exprimă o situație reală.

Autorul vorbește de procesul de strămutare forțată a țăranilor de pe un lot pe altul ca despre un mijloc care ar fi ușurat „lichidarea parțială“ (sic!) a efectelor reformei agrare. „Acțiunea de strămutare a locuitorilor sau a loturilor (sic!) — serie C. Botez — face parte din politica de depedare a țăranului de pământ“ (p. 181). Aceasta s-ar fi executat de cele mai multe ori în mod arbitrar și, după părerea autorului, „fără știința țăranului“. Izvoarele documentare evidențiază că metoda modificării dispozitivului de parcelare s-a practicat în multe sate ale țării. Ea a fost determinată, uneori, de retrocedarea unor pământuri moșierilor; alteori s-a datorat intervențiilor unor grupuri de săteni. Strămutarea nu constituie însă un sistem menit să realizeze depedarea țăranului de pământ. C. Botez scrie că sătenilor depedați de loturile lor li s-au dat în loc terenuri slabe și că pământurile fertile ar fi intrat în stăpânirea chiaburilor. De aici se naște întrebarea: în virtutea căruia drept chiaburimea a fost împroprietărită prin reforma agrară din 1921? Această intuiție a lui C. Botez despre dreptul burghez este deformată și afirmația sa trebuie combătută cu atât mai mult cu cât ea nu este sprijinită pe nici o sursă documentară și cu atât mai mult cu cât nu corespunde realității de fapt.

Autorul afirmă că o formă „foarte răspândită“ a luptei țăranilor din județ o constituia ocuparea cu forță a pământurilor moșierești, dar nu își susține conclu-

zia decât pe un singur exemplu: cel petrecut la Dumești, în 1929, pe moșia lui M. Cantacuzino-Pășcanu. Din dorința de a sprijini această aserțiune sau, poate, datorită neînțelegerii chestiunii, C. Botez confundă *rezervele* cu proprietatea moșierească. Tot aici el încadrează și actele de uzurpare de către săteni a pășunilor comunale. Procesul de acaparare a unor porțiuni din islazurile comunale și de transformare a lor în terenuri de cultură, prezent în perioada interbelică în întreaga țară, nu reprezintă o formă a luptei țăranilor, ci el este, în realitate, aproape pretutindeni, rezultatul acțiunilor chiaburimii împotriva intereselor majorității locuitorilor respectivei comune (vezi Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența Economică, 1940, p. 29; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Ciuc, dosar 184/1935—1938, f. 1; jud. Bihor, dosar 483/1936—1937, f. 103, 232; Arh. St. Fălticeni, fond Prefectura județului Fălticeni, Serv. Ad-tiv, dosar 19/1928—1929, f. 117; Arh. St. Focșani, fond Prefectura județului Putna, dosar 192/1929).

În concluzie, articolul lui C. Botez oferă cititorului un tablou deformat al evoluției situației reformei agrare din județul Iași. Rezultatele negative izvorite din procesul expropriării și împrumțării sunt exagerate, iar cele pozitive sînt omise. Din aceste cauze, articolul reprezintă o mostră a ușurinței cu care a fost interpretat un material documentar care privea o problemă atât de complexă. Concluziile autorului pun la îndoială metoda sa de cercetare și valoarea științifică a articolului.

D. Șandru

AL. GH. SAVU, *Dictatura regală (1938 —1940)*, Editura Politică, București, 1970, 483 p.

Între lucrările de istorie contemporană apărute în ultimul timp, cartea lui Al. Gh. Savu constituie o contribuție meritorie pe linia abordării problemelor complexe ale istoriei interbelice a României. Propunîndu-și să analizeze o etapă istorică relativ scurtă, autorul este preocupat de sezizare elementelor situației politicii interne și externe de după primul război mondial care au pregătît momentul instalării dictaturii regale. Abia în capitolul al VII-lea, din cele 17 ale lucrării cititorului îi este prezentată lovitură de stat din 10 februarie 1938 prin care regele Carol al II-lea hotărăște simplificarea mecanismului de stat prin sporirea prerogativelor monarhice. În primele șase capitole autorul reușește să selecționeze din multitudinea informațiilor numai pe acelea care constituie argumente care să contribuie la atingerea unui scop pe care l-am formula astfel: reconstituirea veridică a evenimentelor petrecute între 10 februarie 1938 și 6 septembrie 1940.

Dictatura regală definită drept „dictatura fățișă a grupului oligarhiei financiare și marii moșierimi din jurul monarhiei, în frunte cu regele Carol al II-lea” (p. 456) a reprezentat o restrîngere a libertăților democratice, o îngustare a democrației care, așa cum precizează Al. Gh. Savu referindu-se la perioada ce a urmat primului război mondial, „...li se părea vîrfurilor reacționare prea largă” (p. 22).

În frămîntările politice postbelice, de-a lungul cărora subliniem formarea unui al doilea mare partid de guvernămînt care ar fi trebuit să contribuie la o mai bună funcționare a regimului constituțional burghez, „restaurația” de la 7 iunie 1930 complica tabloul vieții politice românești prin introducerea noului factor monarhic ale cărui trăsături de caracter „au amplificat orientarea monarhiei din România spre dictatură” (p. 26).

În cursa pentru instituirea unui regim personal Carol al II-lea a reușit să strîngă în jurul monarhiei un grup oligarhic „reprezentînd în principal capitalul autohton legat de comenzile de stat... și exponent al intereselor marilor monopoluri engleze, franceze și nord-americane” (p. 61—62); de asemenea, el a acționat în direcția îndepărtării forțelor potrivnice dictaturii prin dizolvarea unității aripilor

„ardelene” a Partidului național-țărănesc al cărei reprezentant era Maniu, prin evitarea unui front comun între național-țărăniști și liberali și prin atragerea tuturor grupărilor mici de dreapta — vremelnice și pe cele de extremă dreaptă — „care să devină un suport politic propriu al monarhiei, un fel de »a treia forță» pe care s-o poată opune, după împrejurări, atât liberalilor cât și național-țărăniștilor” (p. 48).

Autorul stăruie în mod deosebit asupra momentului alegerilor parlamentare din 1937 semnificativ în privința confuziei politice existente în țară confuzie folosită atât de bine de Carol al II-lea care „în acele clipe grele a făcut din nou dovada remarcabilului simț politic” (p. 126) venind pe neașteptate cu soluția Goga. Aducerea lui Goga în fruntea guvernului trebuia să demonstreze țării și străinătății că anarhia se datorește partidelor politice și că singura soluție acceptabilă ar fi dictatura regală.

Văzînd în regimul instaurat prin lovitura de stat din 10—11 februarie 1938 un rezultat al „compromisului survenit între cercurile și grupările burghezo-moșierești de dreapta nefasciste, proanglo-franceze” (p. 156), autorul consideră că acest regim s-a născut cu slăbiciuni congenitale cum sînt: caracterul antidemocratic, care explică opoziția maselor populare față de dictatura regală, și lipsa unei baze politice proprii.

Cel de al VIII-lea capitol cuprinde analiza reformelor instituționale (crearea Consiliului de coroană, desființarea partidelor politice, organizarea Consiliului superior economic, înființarea Ministerului economiei naționale, a Corpului superior de control, a Comisiei speciale pentru îndrumarea, încurajarea și organizarea exportului de cereale, înființarea Ministerului Înzestrării Armatei, crearea breslelor de muncitori, meseriași și funcționari, constituirea Frontului Renașterii Naționale și reluarea activității parlamentare în limitele Constituției din 1938). Se precizează că aceste reforme „au avut același caracter eclectic ca și constituția din februarie” (p. 171). În continuare este analizată situația României în condițiile semnării acordului de la München (capitolul al IX-lea) subliniindu-se eforturile României de a intensifica relațiile comerciale cu Anglia și Franța în vederea contrabalansării influenței germane în creștere, activitatea diplomatică de conciliere a punctelor de vedere românești cu cele bulgare, maghiare și sovietice arătîndu-se că în privința cultivării unor relații de bună vecinătate cu Uniunea Sovietică „cercurile conducătoare din România și-ar fi putut învinge teama de comunism și celelalte reticiențe dacă alianța cu U.R.S.S. s-ar fi încadrat într-un sistem mai larg de alianță a puterilor occidentale cu Uniunea Sovietică, eventual sub egida Ligii Națiunilor” (p. 205).

Autorul este de părere că Münchenul a agravat situația externă a României arătînd că dictatura regală a fost nevoită să cedeze treptat Germaniei datorită, pe de o parte, politicii de liniștire a agresorului dusă de Anglia și Franța, iar, pe de altă parte, incapacității de a organiza o rezistență națională.

Al. Gh. Savu apreciază că în atmosfera încordată care a precedat semnarea tratatului economic cu Germania din martie 1939 (capitolul XI), Carol al II-lea ar fi avut posibilitatea să realizeze o destindere în interior prin renunțarea la regimul puterii personale, destindere care „ar fi putut să imprime o orientare mai fermă pe plan extern” (p. 287). Bineînțeles, regele n-a renunțat la niciuna din prerogativele ce și le acordase prin Constituția din februarie. Dimpotrivă, el a încercat o întărire a regimului prin inițiativa creării Frontului Renașterii Naționale — formație politică lipsită de viabilitate. Declanșarea celui de al doilea război mondial și asasinarea lui Armand Călinescu determină pe Carol al II-lea să încerce o politică de „conciliere” cu grupările politice adverse (capitolul al XIII-lea) în vederea unei consolidări care să-i asigure capacitatea de a stăpîni nemulțumirile interne și de a continua politica de neutralitate. Această politică, simptomatică pentru slăbiciunea dictaturii, a eșuat singurul ei rezultat fiind „o deplasare spre dreapta concretizată în principal în apropierea de extrema dreaptă fascistă” (p. 349).

Ultimele trei capitole (XV, XVI, XVII) analizează tocmai procesul prăbușirii dictaturii regale. Concesiile făcute organizațiilor fasciste trebuiau mereu sporite; creșteau și pretențiile Germaniei hitleriste iar dorința de a obține sprijinul Berli-

nului împotriva acțiunilor revizioniste determinau cercurile conducătoare românești să fie tot mai sensibile la aceste pretenții.

Acceptarea dictaturii de la Viena a fost actul politic care a compromis definitiv dictatura lui Carol al II-lea; „o reconciliere între regimul dictaturii și popor nu mai era posibilă” (p. 410). De altfel autorul dovedește că Germania calculase riguros toate consecințele impuse de cedarea Transilvaniei. Interesele economice germane rămăneau intacte fiind afectată doar capacitatea de apărare a României (p. 389). Regimul politic al lui Carol al II-lea devenea și mai nepopular iar o schimbare nu se putea face decât în sensul dorit de Berlin cu atât mai mult cu cât nu se realizase un acord de front patriotic în țară.

Regimul dictaturii regale apare astfel autorului „ca o verigă între democrația parlamentară burghezo-mosierească și fascism” (p. 457) ceea ce și determină caracterul lui extrem de contradictoriu și complex.

Considerăm că lucrarea lui Al. Gh. Savu a reușit să trateze cu competență aspectele esențiale ale perioadei. Credem că organizarea lucrării în mai puține capitole ar fi întărit impresia unei tratări unitare a problemei fără a prejudicia valorificarea materialului documentar.

Ne-am permite să semnalăm unele erori, puține și de mică importanță, care, strecurându-se în carte, dăunează preciziei. Autorul afirmă că „la 16 noiembrie 1928 liberalii au cedat locul național-tărăniștilor la putere, constituindu-se un nou guvern, prezidat de Iuliu Maniu” (p. 41). Or, este cunoscut că data venirii național-tărăniștilor la putere este 10 noiembrie 1928 (vezi „Monitorul Oficial” din 10 noiembrie 1928, p. 9406. Decret regal nr. 2781 din 10 noiembrie 1928). De asemenea, referindu-se la opoziția față de expansiunea economică a Reich-ului, autorul citează studiul lui Ion Veverca *Doctrina naționalismului economic românesc*, apărut în revista „Independența economică”, „emanație a cercurilor liberale” (p. 301). Este vorba de revista fondată de Virgil Madgearu și Ion Răducanu în 1918 iar anul 1939 era al XXII-lea an de apariție. Ar fi fost, poate, și mai utilă pentru cercetătorul care se interesează de perioada dictaturii carliste afirmația autorului că „documentele existente duc la concluzia că Hitler prevăzuse posibilitatea ca, acceptând cedarea de teritorii, dictatura regală să se prăbușească sub loviturile maselor populare” (p. 389) dacă aceste documente erau citate într-o notă la subsol.

Fără îndoială aceste observații nu diminuează meritele incontestabile ale valoroasei cărți pe care o prezentăm.

I. Ciupercă

HENRI MICHEL, *La Seconde Guerre mondiale*, tome I, *Les Succès de l'Axe* (1939—1943), Presses Universitaires de France, 1968, 499 p.; tome II, *La Victoire des Alliés* (1943—1945). Presses Universitaires de France, 1969, 540 p.

Cunoscut în întreaga lume datorită studiilor sale despre mișcarea de rezistență franceză și europeană¹, Henri Michel publică acum în două volume o lucrare de mare interes și utilitate, despre cel de-al doilea război mondial. Lucrarea sa

¹ *Histoire de la Résistance française*, Presses Universitaires de France, 1950; *Les idées politiques et sociales de la Résistance*, Presses Universitaires de France, 1945; *Tragédie de la Deportation*, Hachette, 1954; *Les Mouvements clandestins en Europe*, Presses Universitaires de France, 1961; *Les courants de pensée de la Résistance*, Presses Universitaires de France, 1963; *Histoire de la France libre*, Presses Universit. de France, 1963; *Bibliographie critique de la Résistance*, S.E.U.P.E.N., 1964. Jean Moulin, *l'unificateur*, 1964; *Vichy, année 40*, Robert Laffont, 1966.

are în primul rînd meritul de a sublinia stadiul cunoștințelor actuale despre cel de-al doilea conflict mondial. Fără a fi o istorie oficială, lucrarea lui H. Michel este strîns legată de rodnicia activitate desfășurată de „Comitetul francez de istoria celui de-al doilea război mondial”, creat în 1950, și de cea desfășurată de autor și alți mari specialiști în cadrul revistei Comitetului — unică în felul ei — „La Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”.

Cine parcurge cele două volume care cuprind cele mai reprezentative momente ale celui de-al doilea război mondial poate constata cîteva din convingerile care au călăuzit munca atît de grea a istoricului francez. Astfel, apare limpede convingerea sa că în actualul stadiu al cunoștințelor noastre se poate scrie cel puțin o sinteză a istoriei celui de al doilea război mondial. Deși aproape toate țările foste beligerante mai (în încă arhivele lor sub lacăt, autorul, spre deosebire de alți istorici mai sceptici, crede că documentația existentă — chiar și numai cea germană — trebuie să fie valorificată. Istoricii contemporani cu războiul mondial, pare să creadă H. Michel, trebuie să se grăbească cel puțin să clarifice lucrurile, mergînd la evenimente fără să se distanțeze prea mult de datele problemei, să explice ceea ce se poate explica sau numai să consenneze unele evenimente fie chiar și numai pentru a-și îndeplini o datorie față de generațiile de mîine, a căror optică va fi desigur diferită de cea a celor care au trăit intensitatea evenimentelor celui de al doilea război mondial.

H. Michel își manifestă încrederea sa în relația scrisă sau orală despre unele evenimente și apreciază accentul de adevăr pe care ele o conțin și care, după părerea sa, autentifică realitatea. Din conexiunea acestor multiple dovezi aduse de martorii diferitelor evenimente se poate naște un răspuns la unele din complexele probleme generate de cel de-al doilea război. Autorul ca și alți specialiști în istorie contemporană din Franța încearcă astfel să învingă temerara de atîtea ori exprimată de istorici în legătură cu valabilitatea mărturiilor făcute de cei care au participat la desfășurarea unor evenimente istorice. De altfel, trebuie să recunoaștem efortul făcut de o serie de istorici francezi, printre care un loc de frunte îl ocupă H. Michel, de a îmbogăți sursele de informare necesare cunoașterii unor aspecte ale celui de-al doilea război mondial cum au fost, de pildă, mișcarea de rezistență, lagărele de concentrare, captivitatea, deportarea ș.a.

Autorul celor două volume evită pe cît posibil să se ocupe de detalii pentru că el urmărește să realizeze un tablou de ansamblu asupra celui de-al doilea război mondial. El tinde — cum însuși mărturisește — să fie aproape de fapte și să relateze atît desfășurarea cît și înălțuirea lor.

Primul volum se ocupă cu succesele repurtate de puterile axei între 1939—1943, iar cel de-al doilea cu victoriile aliaților începînd din anul 1943 pînă în 1945. Așa cum este împărțit materialul se pare că H. Michel a ținut să sublinieze că în primii doi ani ai războiului Germania și Japonia au raportat succese ce păreau la un moment dat a fi decisive și că, începînd din 1943, succesele înregistrate de aliați au dovedit că victoria va fi asigurată de cei al căror resurse materiale și umane vor avea prioritate. După părerea sa între anii 1943—1945, marele puteri unite s-au transformat în ceea ce el numește „societăți de război”. Este vorba de capacitatea de a mobiliza toate resursele acestor țări, de la producția militară pînă la cea științifică și literară. La succesele dobîndite de aliați în ultimii ani ai războiului, ține să sublinieze H. Michel, o mare contribuție a fost adusă de națiunile învinse în anii 1939—1943, prin lupta lor pentru eliberare națională.

Noi nu avem convingerea că această împărțire a materialului ar constitui contribuția autorului la rezolvarea problemei periodizării celui de-al doilea război mondial. Se pare chiar că nici nu-l preocupă această problemă; reținem însă faptul că autorul își îndreaptă toate eforturile să prezinte, pe cît posibil, mai apropiat de realitate evenimentele și trăsăturile principale ale celui de-al doilea război mondial. Noi vom sublinia numai cîteva din acestea cu ajutorul cărora vom încerca să arătăm valoarea lor sau pentru a ne exprima uneori unele nedumeriri.

Ca și alte sinteze despre cel de-al doilea război mondial cea a lui H. Michel nu poate fi prezentată în amănunțime.

Produce o deosebită impresie grija pe care autorul a acordat-o capitolului introductiv. În locul unor considerații generale — cum se obișnuiește în cele mai multe cazuri într-un asemenea capitol — H. Michel realizează o analiză deosebit de folositoare a situației forțelor care vor participa la război și se ocupă deosebit de potențialul militar, economic și uman. Pe baza acestei analize autorul precizează, chiar de la începutul lucrării, unele din concluziile sale. El consideră, de pildă, că în septembrie 1939 aliații franco-britanici dispuneau de un potențial uman și economic „nelimitat”, iar dominația lor pe mare era de netăgăduit. Cu toate acestea — scrie H. Michel — pregătirea lor pentru război mai ales cea a Franței, era defectuoasă. Această situație va determina ca Franța și Anglia să sufere grele lovituri din partea „voinței determinate de Hitler care se sprijinea pe adeviziunea poporului german și pe o armată pregătită pentru o victorie rapidă și decisivă”. H. Michel ține să arate că între factorii care au determinat slăbirea puterii Franței trebuie inclusă numai deocamdată și politica de „abandonuri consimțite” față de Germania hitleristă începând încă, după cum accentuează el, din 1936, ceea ce a slăbit și încrederea foștilor ei aliați. El crede chiar că politica acestor „abandonuri consimțite” a făcut ca să nu se realizeze ceea ce numește el o adevărată alianță între Franța, Anglia, Belgia și Olanda ale căror forțe unite ar fi însemnat multe în desfășurarea celui de-al doilea război mondial.

Slăbiciunile marilor puteri și inactivitatea lor în perioada „războiului ciudat” au inspirat țărilor neutre o mare îngrijorare, iar altor țări o simpatie crescândă pentru Germania hitleristă. Remarcăm faptul că istoricul insistă cu fiecare ocazie asupra situației Franței cu scopul evident de a pregăti pe cititor să înțeleagă de ce armata franceză a fost distrusă după mai puțin de 40 de zile de luptă, suferind un dezastru fără precedent. Merită a fi subliniat faptul că în partea rezervată Franței fie că este vorba de armistițiul, de activitatea guvernului de la Vichy sau de ocuparea țării în întregime, H. Michel reușește în cea mai mare măsură să se mențină pe o poziție de obiectivitate.

Spre deosebire de alți istorici care au scris despre cel de al doilea război mondial, pentru H. Michel problemele frontului de est nu sînt, cum scriu de pildă Latreille (*La seconde guerre mondiale*, Hachette, Paris, 1966) „capitolul care pune cele mai multe probleme istoricului”. Excelent cunoscător al documentelor germane, H. Michel este adînc convins că Germania hitleristă a urmărit nu numai distrugerea potențialului militar și economic al Uniunii Sovietice ci și distrugerea statului, împărțirea teritoriului rusec în așa zise state autonome sub conducerea Germaniei hitleriste. Pentru realizarea acestor obiective, Wehrmachtul trebuia să atingă Volga și Caucazul, de unde urmau a fi lansate atacuri pînă în punctele cele mai îndepărtate ale teritoriului sovietic. Se prevedea chiar ca, după ce vor fi formate o serie de state tampon, restul teritoriului să rămînă un conglomerat slav care urma a fi lăsat într-o stare de subdezvoltare cronică. Aceste obiective puteau fi realizate mai întîi prin victoria armată și apoi printr-o „sistemalizare a teroarei”.

H. Michel analizează în general situația U.R.S.S. cu obiectivitate. El ajunge la concluzia că încă din primii ani ai războiului toate iluziile guvernului german despre realitatea economică, politică și socială a Uniunii Sovietice se vor spulbera. El urmărește cu atenție evoluția războiului purtat de armata sovietică și consideră de pildă, victoria de la Stalingrad, alături de istoricii sovietici, drept „o victorie decisivă a celui de al doilea război mondial”. În diverse ocazii el subliniază faptul că această victorie a fost o cotitură în evoluția viitoare a războiului și insistă asupra influenței exercitate de ea începînd de la grevele muncitorești care au avut loc în Italia de nord în martie 1943 pînă la unificarea forțelor de rezistență din Franța din primăvara aceluiași an.

Eminentul specialist în istoria mișcărilor de rezistență se referă cu respect și admirație la lupta milioanelor de partizani sovietici și se arată zguduit de suferințele sutelor de mii de cetățeni terorizați de barbaria hitleristă.

Pentru H. Michel nu corespunde realității părerea acreditată de unii istorici că „Hitler mergea să caute la Moscova o victorie asupra Marii Britanii”. În afară de faptul că istoricul francez acordă întreaga importanță cuvenită frontului sovieto-

german în cadrul celui de al doilea război mondial, el consideră că între alte explicații necesare înțelegerii hotărârii lui Hitler de a amîna atacarea Angliei trebuie acordată atenție friei Germaniei în legătură cu o apropiată intervenție a Statelor Unite. Rupă părerea conducătorilor naziști, o victorie la est ar fi creat în Europa dominată de Germania o bază economică considerabilă ceea ce ar fi permis „să se țină la respect” țările anglo-saxone. Slăbiciunea statului sovietic, crede H. Michel, au făcut pe Hitler să-și închipuie că războiul împotriva Uniunii Sovietice va fi un fel de campanie de mai mari proporții și poate de mai mare durată decît cea din Polonia.

Istoricul francez manifestă un mare interes pentru explicarea războiului total atît din punct de vedere al aliaților, cît și din cel al Germaniei. Pentru puterile axei el a însemnat angajarea fără rezerve, supunerea întregii națiuni germane, suprimarea oricăror libertăți, abdicarea de la orice principiu uman și în sfîrșit sacrificii totale pentru necesitățile militare ale Reichului. Războiul total pentru aliați a însemnat orientarea întregii economii pentru producția de arme și astfel, arată Michel, „primul rezultat este că masele în uzină — „The man power” — au devenit meșteșugarii succeselor celor mobilizați. Milioane de oameni își schimbă profesia sau regiunea, se nasc zone industriale noi care aduc schimbări în geografia tradițională, umană și economică. Automatismul, perfecționarea neconștientă a tehnicii de fabricație, importanța cercetării științifice contribuie la succesele aliaților”. Astfel, cele mai puternice state din punct de vedere economic au devenit cele mai mari puteri militare.

În cele două volume pot fi găsite și date în legătură cu divergențele care au existat între cele trei mari puteri, Statele Unite, Uniunea Sovietică și Anglia. Nu s-ar putea spune că H. Michel insistă mult asupra acestor probleme. Se pare că nu este încă hotărît să aprofundeze aceste contradicții, dar ceea ce apare sigur este faptul că el este mai interesat, mai preocupat să surprindă din evoluția și înlănuțirea evenimentelor mai ales ceea ce a unit popoarele pentru a realiza victoria contra Germaniei hitleriste și a aliaților săi.

Desigur că unele din concluziile sau luările de poziție ale lui H. Michel sînt discutabile. Dar dacă ținem în seamă vastitatea temei tratate, faptul că nu toate sursele documentare sînt încă cunoscute, că pe frontul istoriei se desfășoară o încordată luptă între diferitele puncte de vedere față de problemele celui de al doilea război mondial și că cele care apără adevărul sînt mereu învingătoare, noi considerăm că lucrarea istoricului francez este o contribuție valoroasă.

Totuși, pentru istoricul care nu are experiența lui H. Michel există unele nedumeriri ce îl însoțesc de-a lungul lecturii celor 1000 de pagini. Noi vom încerca să amintim unele.

Sub diferite forme și în diferite locuri din lucrare, H. Michel subliniază că războiul dus de Germania a fost dus de Hitler ca și cum acesta ar fi fost războiul lui Hitler. Istoricul precizează chiar undeva că Hitler lua singur toate hotărârile pe care apoi le prezenta, parțial sau în totul, unor mici comitete. Nedumerirea devine și mai mare în fața afirmației sale că „generalii au fost ultimii care discutau hotărârile lui Hitler” și că ei nu făceau decît să execute ordinele sale ceea ce înseamnă că generalii nu participau în nici un fel la elaborarea lor. Nu putem să nu observăm că sîntem siliți să amintim marelui istoric francez, ceea ce de altfel el a dovedit în studiile sale că știe atît de bine, că Hitler a reprezentat acele forțe care l-au delegat să facă din Germania o mare putere, lucru ce nu se putea realiza fără război, să apere Germania de socialism și mai ales să restaureze o asemenea economie care s-o facă în stare să realizeze o politică expansionistă și prădalnică de mare anvergură. Industriașii, marea finanță germană, băncile, oamenii de știință, statul major și întregul aparat de stat nu au colaborat oare cu Hitler atît la pregătirea cît și la purtarea războiului?

Nimeni nu neagă că între Hitler și generalii săi au existat grele conflicte. Au fost chiar generali care au „îndrăznit” să-i arate lui Hitler unele riscuri de natură militară ale unora din planurile sale. Au fost chiar asasinați generali

din ordinul lui Hitler. Toate acestea sînt o realitate atestată de documente ca și de evenimentele care au avut loc mai ales după 1939. Devine însă din ce în ce mai greu de crezut că planurile de război ale Germaniei au fost numai opera lui Hitler chiar dacă ar fi numai să răsfoim jurnalul O.K.W.-ului. H. Michel, care nu odată s-a arătat preocupat ca viitoarele generații să afle adevărul despre cel de-al doilea război mondial așa cum l-au văzut cei care au fost martori acestor tragice evenimente, poate să înțeleagă foarte bine ce consecințe ar putea avea o asemenea explicare a rolului unei personalități în istorie. De altfel, ne îngăduim să arătăm că chiar cele scrise de H. Michel în unele din capitolele frumoase și interesante despre istoria Germaniei naziste duc la altă concluzie în ceea ce privește problema responsabilității Germaniei hitleriste în cel de-al doilea război mondial.

Poate că în viitor marele istoric francez va argumenta și mai mult teza sa discutabilă după care cel de-al doilea război mondial a început ca o revanșă împotriva hotărîrilor luate prin tratatele de pace de la sfîrșitul primului război mondial, fie chiar și numai pentru faptul îndeobște cunoscut că pînă în momentul izbucnirii celui de al doilea război mondial fuseseră „rezolvate” toate prevederile tratatului de la Versailles cu caracter restrictiv pentru Germania.

Înainte de a încheia această scurtă și succintă înțîlnire cu prețioasa sinteză a lui H. Michel, ținem să amintim eleganța, precizia și frumusețea stilului istoricului francez.

J. Benditer

Dr. ROBERT DEUTSCH, *Istoricii și știința istorică din România, 1944—1969*, București, Editura Științifică, 1970, 678 pag. + 1 pl.

Recenta lucrare a dr. Robert Deutsch confirmă o dată în plus că, în unele cazuri, rezultatele investigației nu concordă de fel cu intențiile autorului. Sesizînd, pe bună dreptate, existența unui „imperativ al informării asupra lucrărilor de istorie publicate în România în cei 25 de ani de la eliberare”, R. Deutsch își propune să ofere cititorilor tocmai „instrumentul de lucru” adecvat și absolut necesar care, utilizat cum se cuvine, ar avea menirea să contribuie la „reducerea timpului afectat informării și documentării și creșterii celui destinat prelucrării și interpretării datelor” (p. 68). Autorul are în vedere, desigur, bibliografia istorică generală pe care ne-o pune la dispoziție și care reprezintă piesa de rezistență a întregului volum (pp. 71—540). Aprecierile și referirile noastre de mai jos privesc de acea în primul rînd acest compartiment al lucrării semnate de R. Deutsch.

Dintru început trebuie să precizăm că există, după opinia noastră, un evident dezacord între titlul și conținutul volumului tipărit de cercetătorul bucureștean. Pornind de la titlul *stabilit de autor*, ne-am fi așteptat ca în bibliografie să fi fost înscrise numai *producțiile cercetătorilor români* ai trecutului din perioada anunțată. Dar ea cuprinde și majoritatea lucrărilor aparținînd unor *istorici străini* (mai vechi sau contemporani) apărute la noi în ultimii 25 de ani. Ne aflăm, așadar, în fața unei interpretări stranie a ceea ce acoperă titlul volumului: „Istoricii și știința istorică din România”. Nu este răzibil oare să-i revendicăm noi astăzi — aidoma cetățîilor grecești în antichitate, în cazul lui Homer — pe Caius Iulius Caesar, Th. Carlyle sau W. Churchill (toți reținuți de R. Deutsch) pentru istoriografia națională? De asemenea, credem că este complet nepotrivită includerea listei membrilor „Societății de Științe Istorice” — pe care autorul nu specifică de unde a procurat-o — în volum. După cum se știe, S.S.I. are circa 2500 membri: citeva sute de cercetători și cadre din învățămîntul superior, cei mai mulți profesori la licee și la școlile elementare, cum și cadre specializate în alte discipline (filozofie, drept, teologie etc.). Toți aceș-

tia — fiind găzduiți în cuprinsul unei cărți avînd titlul cunoscut — sînt consacrați automat *istorici*, cu sau fără voia lui R. Deutsch. Admitem că faptul nu ar putea să supere dacă este vorba numai în sensul larg de cercetătorii trecutului (deși nu toți sînt *istorici*!) ori de profesorii de istorie. Ce ne facem însă cînd, în lucrarea aflată în discuție, întîlnim printre „istoricii” din România: un profesor „fără examen de stat” și un altul „în curs de calificare” (p. 557), o educatoare din județul Botoșani (*Ibidem*), un „funcționar, stația C.F.R. Zărnești, bacalaureat, 1964” (p. 559), un regizor la televiziune (p. 564), un „notar șef” (p. 587) și un tehnician (p. 596), pînă și un contabil (p. 589) ?!

Revenind la bibliografia întocmită de R. Deutsch, nu putem să ascundem că ea dezamăgește sub toate raporturile (mai puțin sub cel cantitativ: 8 045 trimiteri). Cine a parcurs lucrarea, rămîne uimit de faptul că autorului i-a lipsit noțiunea precisă a ceea ce *trebuie să fie* o bibliografie: istorică, care nu se remarcă doar prin *aglomerarea de titluri*, ci și prin *compartimentare adecvată, judiciozitatea selecției și precizie*. R. Deutsch nu a reținut și nici nu menționează bibliografiile istorice mai vechi —excelente modele — datorate lui Barbu Theodorescu și I. Crăciun. El a avut la îndemînă chiar și un plan pentru întocmirea unei bibliografii a istoriei naționale¹, incontestabil mai bun decît cel pe care l-a conceput. R. Deutsch putea să afle, din planul propus de Barbu Theodorescu, că dintr-o bibliografie istorică nu pot lipsi unele compartimente precum: „Generalități. Teoria și filozofia istoriei” (§ „Contribuții generale” pe care l-a ales R. Deutsch nu spune nimic), „Periodice”, „Istoriografie” ș.a. Pentru autor ar fi fost instructiv să afle că o bibliografie istorică a României trebuie să cuprindă numai decît și § „Diferite chestiuni numai în legătură cu istoria”, despre: biserică, armată, comerț și istorie, finanțe, geografie, literatură și filologie, medicină, folclor și presă, teatru și muzică. Alături omisiuni nu pot decît surprinde, mai ales că R. Deutsch avertizează în *Introducere* că a tîns la realizarea unei bibliografii istorice „generale” (p. 69).

Surprinzător este, de asemenea, faptul că autorul nu anunță *criteriile* după care a selecționat lucrările înscrise în bibliografie. Singură mențiunea că bibliografia „nu este exhaustivă” (deci este selectivă) de la pag. 68 nu ajunge pentru a se pune la adăpost de eventuale reproșuri în privința includerii (ori a omisiunii) unor lucrări. O bibliografie *selectivă* presupune o oarecare familiarizare și, de preferat, chiar cunoașterea îndaproape a tuturor produselor unei perioade. Este total contraindicat ca ea să fie întocmită după cataloagele editurilor, fișele din cazarele unor biblioteci etc., așa cum avem impresia că a procedat R. Deutsch în unele cazuri. Altfel nu ne-am explica de ce cărțile menționate de două sau de trei ori (I—128 și II—138; IIB—286 și IIB—290; IIID—346—348 IIID—96 și IIID—11) în cuprinsul aceluiași diviziuni au indicații diferite. Din bibliografie aflăm, de pildă, că volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare* (București, 1964) ar cuprinde fie 682 pag. (II B — 321), fie 684 pag. (II B 709). Despre *Istoria celor trei internaționale* a lui W. Foster (București, 1958, 683 pag.) aflăm pe rînd (IIID—96 și IIID—111) că ar fi apărut cînd în anul 1959 (numărînd 683 pag.), cînd în 1958 (numărînd 684 pag.)! Sîntem încredințați că dacă autorul ar fi consultat personal toate lucrările citate asemenea consecvențe nu și-ar fi făcut loc în bibliografie. În altă ordine de idei consemnăm că, ignorînd necesitatea stringentă a familiarizării cu întreaga producție istorică postbelică, R. Deutsch s-a lipsit singur de unul din atu-urile care-i permitea întocmirea unei lucrări temeinice de bibliografie. Căci numai cunoscînd realizările unei perioade, bibliograful, trebuind să *selecționeze* dintr-un număr apreciabil de lucrări (tratate, monografii, studii, articole, note ș.a.), reușește să facă o *judecată de valoare* și o *sistematizare adecvată* a materialelor, să elimine cu mai mult succes factorul subiectiv și să rețină numai ceea ce merită într-adevăr,

¹ Cf. Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1945, p. 243—247.

ceea ce este reprezentativ într-o problemă oarecare. R. Deutsch nu a procedat astfel și, de aceea, bibliografia sa păcătuiește în ansamblu. Departe de a se fi condus după criteriul valoric, autorul s-a ghidat după altele extrem de facile. Cititorul își poate da lesne seama că R. Deutsch a acordat îndosebi atenție lucrărilor datorate cercetătorilor bucureșteni ori apărute în paginile publicațiilor de specialitate din Capitală, acestea din urmă fiind scrupulos examinate (deși unele dintre ele au un caracter mai mult popularizator decât științific). Aceeasi preferință a manifestat pentru unii autori de manuale școlare de istorie (fie și pentru clasa a IV-a primară). În schimb au fost lăsate deoparte numeroase contribuții de certă valoare științifică ale cercetătorilor din provincie. De asemenea, inexplicabilă este omiterea tuturor contribuțiilor publicate de istoricii români în străinătate după anul 1944, deși în acest caz nici vorbă nu poate fi de realizări nesemnificative sau de manifestări sporadice. Cu titlu de exemplu, amintim unele materiale din această categorie ignorate de autorul bibliografiei: Titu Georgescu, *Sur la cinquième colonne hitlérienne en Roumanie*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, Paris, nr. 70/1968; M. Petrescu-Dîmbovița, *Nouvelles fouilles archéologiques à Cucuteni-Băiceni en Roumanie (dans le nord de la Moldavie)*, „Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche, II, Roma, 1965; Ioan Saizu a Zdeněk Kutina, *Cesta T. G. Masaryka do Jasí, în „Slovansky prehled”, Praha, nr. 4/1969.*

Deși nu ne propunem să facem un „inventar” al tuturor omisiunilor nejustificate în care abundă bibliografia lui R. Deutsch, vom cita unele lucrări apărute în afară peste care autorul a trecut cu prea multă ușurință. Astfel, într-unul din ș bibliografiiei (intitulat „Istorici”) sînt menționate numeroase lucrări referitoare la viața și opera unor înaintași. În dreptul lui N. Iorga, de pildă, figurează nu mai puțin de 60 trimiteri (II — 348 — 407), indicînd în marea lor majoritate studii sau cronici științifice, dar nu și documentate carte a lui Barbu Theodorescu despre *Un concurs universitar celebru. N. Iorga* (București, 1944). Dintre lucrările care-l privesc pe D. Cantemir (II — 312 — 322) a fost neglijată temeinica monografie a lui Dan Bădărău (Cf. *Filozofia lui D. Cantemir*, București, 1964), iar în cazul lui Vasile Pârvan autorul bibliografiei pare să nu fi luat cunoștință de materialele tipărite după 1967 (Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan și Italia, II, Perioada postbelică*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, t. VI/1969; idem, *Vasile Pârvan. Corespondență înedită din vremea studiilor, 1904 — 1909*, în „Carpica”, Bacău, t. I/1968). În ceea ce-l privește pe M. Kogălniceanu au fost reținute chiar și dări de seamă pe marginea unor manifestări științifice comemorative, însă nu și contribuțiile originale ale lui: Al. Zub, *Scrieri necunoscute ale lui M. Kogălniceanu (1867 — 1870)*, în „Viața Românească”, nr. 9/1967; idem, *Scrieri ale lui M. Kogălniceanu din vremea mișcării revoluționare de la 1848*, în „Studii și articole de istorie”, t. XII/1968; D. Vitcu, *M. Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, t. IV/1967. La ș „Instrumente de lucru (Generalități)”, unde sînt înserate multe bibliografii istorice anuale, cataloage etc., nu și-au găsit locul: suplimentul bibliografic al revistei „Studii” (1958 — 1967), vol. II și acad. P. Constantinescu-Iași și colaboratori, *Lucrări și publicații din România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1917 — 1944)*, București, 1967. Nu putem trece nici peste faptul că, în unele cazuri, trimiterile sînt incomplete. La lucrările tipărite în colectiv (vezi II — 146, II — 147, II B — 286, II C — 493), R. Deutsch indică — în vădită contradicție cu normele admise — doar pe unii dintre autori (cu predilecție pe cei cu titluri academice). Se pot cita nenumărate exemple care ilustrează că repartizarea lucrărilor în diverse compartimente nu s-a făcut cu atenția cuvenită. Așa, de pildă, la „Biografii” sînt menționate mai multe studii privind activitatea lui N. Titulescu ca ministru de externe (p. 116 — 117) și care lipsesc la ș relativ la relațiile diplomatice ale României în perioada contemporană (pp. 290 — 294), cu toate că pentru unele dintre ele acesta ar fi fost cel mai potrivit loc. Admirabilele *Generalități cu privire la studiile isto-*

rice (II — 407) și *Materiale pentru o Istoriologie umană* (II — 348) ale lui N. Iorga sînt găzduite la § intitulat „Biografii” (?). Cazul nu este unic: la § privind premisele și cauzele revoluției de la 1848 în țările române sînt înserate lucrări care tratează mișcarea în ansamblul ei (pp. 225—227). Se înțelege că ele lipsesc tocmai la § „1848” (pp. 227 — 229). În același mod, la § „Lupta pentru unitate național-politică 1848—1859” (p. 231) este total neinspirată includerea unei lucrări referitoare la Gh. Asachi (II C — 507), care în momentele hotărîtoare a fost un adversar al Unirii. De asemenea, volumul Corneliiei Bodea (*Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834 — 1849*, București, 1967) a fost reținut în subcapitolul înmănunchind contribuțiile relative la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale în 1918 (II C — 954). Mai departe, între lucrările *memorialistice* existente asupra epocii contemporane sînt citate două volume — unul de *documente diplomatice* și altul de *discursuri* — apărute în anii trecuți sub semnătura lui N. Titulescu (II D — 257 și D — 258). Reține atenția că § „Relații diplomatice” (din 1918 și pînă astăzi) este sensibil îngrozit prin includerea a peste 10 studii și comunicări tratînd despre acțiunile militare desfășurate de armata română în Ungaria și Cehoslovacia la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial (p. 292 — 293). Mărturisim sincer că nu înțelegem după ce criterii a înserat R. Deutsch lucrările conducătorilor noștri de partid și de stat (pp. 267—278) la § „Izvoare” ale epocii contemporane, și de ce nu le-a inclus într-un § special, care să se fi intitulat „Lucrări teoretice cu privire la istoria patriei”? Stîrnește nedumerire procedeul autorului de a fi reținut pentru § „Lucrări generale” de istorie națională — alături de manuale școlare pentru clasele IV—VII — doar volumul I din tratatul de *Istoria României* (II — 147).

Este îndeobște cunoscut că una dintre condițiile unei bibliografii este. aceea de a fi lesne utilizabilă. Lucrarea lui R. Deutsch păcătuiește și din acest punct de vedere. S-a specificat că planul bibliografiei istorice a României la care s-a oprit autorul nu este cel mai fericit. Compartimente întregi au fost lăsate deoparte, iar, pe alocuri, planul se prezintă aidoma unui labirint inextricabil. Ne referim la numeroasele diviziuni și subdiviziuni propuse pentru perioada modernă a istoriei naționale: astfel, imediat după § „Relațiile internaționale în epoca Unirii” (p. 211 — 212), urmează § „Relațiile internaționale ale României, 1848 — 1878” (pp. 212 — 214), care precede pe cel dedicat „Relațiilor internaționale din timpul războiului de independență” (p. 214 — 215)! În continuare după § „Relațiile internaționale, 1878 — 1918” (p. 215 — 216) urmează § „Relațiile internaționale din timpul primului război mondial” (p. 217— 218), pentru ca după § „Istoria social-politică 1848 — 1918” (p. 233) să succedă un altul privind „Dezvoltarea economică și social-politică a României, 1866 — 1879” (p. 238 — 239), iar § „Mișcări cu caracter social între anii 1859 — 1866” (p. 231) precede și nu invers § intitulat „Lucrări generale privind Unirea” (pp. 233 — 236), „Cuza Vodă, 1859 — 1866” (p. 236 — 237) și „Reformele din perioada domniei lui Al. I. Cuza” (p. 237 — 238)!

Bibliografia lui R. Deutsch are și alte scăpări inadmisibile. S-a amintit deja că, în cuprinsul aceluiași capitol, unele lucrări sînt menționate de două și chiar de trei ori. În afară de aceasta, inventarul producției istoriografice posbelice mai este îngrozit prin procedeul curios de a se cita de două ori unele dintre studiile apărute mai întîi în românește și, apoi, în publicațiile de specialitate editate la noi în limbi străine (Vezi II — 582 și II — 583; II 815 și II — 821). De asemenea, în cazul monografiilor tipărite în țară în diverse limbi străine se numerează separat fiecare ediție cu excepția celei românești, care a fost și cea originală (Vezi II D — 868 — 872; II — 484 — 487).

Rezultă indubitabil că este greu de apreciat că lucrarea bibliografică examinată ar reprezenta o reușită în materie. Faptul că dr. R. Deutsch a întocmit cea dintîi bibliografie istorică generală înmănunchind unele din dobîndirile istoriografice din ultimul sfert de veac nu scuza abundența scăderilor, dintre care — în rîndurile de față — am semnalat numai o parte.

Gh. Buzatu

NOTE BIBLIOGRAFICE

NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I-Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea), vol. 1 : A-L, vol. 2 : M-Z, indici, Editată de Mitropolia Olteniei, 1970, 798 p.

În pofida unei descurajante lipse de receptivitate a instituțiilor noastre editoriale de natură să înfrângă la un moment dat, în cazul lucrărilor de genul acesta ce o prezentăm, chiar o pasiune științifică deosebită, Nicolae Stoicescu n-a abdicat de la vechile sale preocupări de bibliograf, ci, cu o consecvență exemplară, a continuat să completeze și să îmbogățească bibliografia monumentelor feudale din România întocmită pe parcursul mai multor ani de trudă științifică și publicată, parțial, în periodice, așa cum remarcam cu un alt prilej, destul de anevoios și într-un quasianonimat („Anuar“-Iasi, VI, p. 292). Perseverența autorului este încununată de succes acum, fie și parțial, prin publicarea bibliografiei localităților și a monumentelor feudale din Țara Românească. Sub titlul *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, ea a fost publicată în revista „Mitropolia Olteniei“ în anii 1964–1966, apărind apoi și într-un număr foarte restrâns de extrase. Apreciată unanim de specialiști („Revue roumaine d'histoire“ 1966, nr. 6, p. 1013–1014, „Studii“, 1967, nr. 1, p. 215–216 etc.), lucrarea a fost mult completată și îmbunătățită, apărind acum sub un titlu nou și cu un conținut îmbogățit, așa încât de la un repertoriu bibliografic al *monumentelor medievale* s-a ajuns la o lucrare de erudiție bibliografică privind *localitățile și monumentele feudale* din Țara Românească.

Față de bibliografierea obișnuită a monumentelor din prima sa formă, lucrarea conține acum știri privind istoricul localităților (prima mențiune documentară a localității, datele mai importante privind evoluția ei, evenimentele mai însemnate din istoria sa etc.); informația documentară și bibliografică a fost adusă la zi și amplificată prin noi cercetări de arhivă; istoricul monumentelor mai importante a fost lărgit prin noi considerații privind arhitectura, pictura și însemnătatea culturală a acestora; lucrarea a fost întregită cu bibliografia localităților și monumentelor din Dobrogea; în sfârșit, ea a fost însoțită de un indice cronologic al principalelor monumente feudale, unul privind crucile și troițele și altul privind pe ctitorii de monumente. În acest fel, *Bibliografia* lui Nicolae Stoicescu a devenit o lucrare de bază pentru oricine purcede la cercetarea completă a istoriei unei localități sau a unui monument istoric din Țara Românească. Autorul a cercetat un imens material documentar și bibliografic, coroborând mereu informațiile izvoarelor pentru a oferi cititorului datele esențiale și cât mai precise cu putință referitoare la localitatea sau monumentul bibliografiat. *Bibliografia* lui Nicolae Stoicescu este din acest punct de vedere o lucrare de cercetare științifică presupunând o competență și o erudiție cu totul deosebite. Cunoașterea ei în cercuri cât mai largi va fi de natură să stimuleze cercetările de istorie locală și să contribuie, în același timp, datorită

valențelor sale informative, la o mai bună cunoaștere a istoriei localităților și monumentelor din Țara Românească.

Indispensabilă pentru istoric, erudita lucrare a lui Nicolae Stoicescu interesează deopotrivă pe istoricul de artă, pe sociolog, pe economist, pe cercetătorul toponimiei românești și alte categorii de cercetători, care, toți, vor găsi în ea, evident, în raport de specificul specialității, un punct de plecare pentru investigarea științifică. Caracterul ei în multe privințe enciclopedic o detașează din rîndul bibliografiilor obișnuite, conferindu-i un loc aparte printre lucrările de referință. Ea este cea dintîi lucrare din istoriografia noastră care înmănușează, la nivelul unei riguroase interpretări științifice, informațiile istorice esențiale, cunoscute din publicații sau inedite, referitoare la localitățile și monumentele feudale din Țara Românească.

Intocmită după toate rigorile științei bibliografice și cu competența cunoscătorului profund al evului mediu românesc, lucrarea lui Nicolae Stoicescu este, așa cum remarcăm în această publicație (tom. V, p. 226—227 și tom. VI, p. 293) în prezentarea părții publicate din bibliografia monumentelor moldovenești, mai mult decît un simplu instrument de lucru. Indispensabilă cercetătorului, ea este în același timp, de maximă utilitate pentru o largă categorie de cîrțurari și intelectuali, care se preocupă din ce în ce mai mult în ultima vreme de trecutul istoric al localităților românești. De aici necesitatea unei largi difuzări a acestei lucrări și tot de aici necesitatea tipăririi neîntîrziată a celorlalte patru volume ale ei, două privind Moldova și două privind Transilvania, pe care autorul le are demult definite.

I. Caproșu

Studia bibliologica, vol. III, București, 1969, 373 p.

Publicat sub redacția lui Cornaliu Dima-Drăgan, noul volum din culegerea de studii, comunicări și referate „*Studia bibliologica*” (primul, apărut în 1965, conține materiale de biblioteconomie, iar al doilea, apărut în 1967, materiale de bibliografie, cu un supliment valoros cuprinzînd *Bibliografia* lui George Călnescu) reunește o serie de contribuții bibliologice dedicate profesorului Dan Simonescu la împlinirea vîrstei de 65 de ani.

Articolele omagiale (p. 1—27) evocînd pe cîrțurar (G. G. Ursu), pe bibliograf (Aurelian Sacerdoțeanu), bibliolog (Corneliu Dima-Drăgan) și profesor (Dan Zamfirescu), sînt însoțite de o foarte utilă bibliografie a lucrărilor lui Dan Simonescu (p. 24—64), cuprinzînd 370 de titluri, dintre care 86 sînt recenzii și note bibliografice.

Partea a doua conține 15 studii bibliologice, cele mai numeroase referindu-se la istoria cărții. Livia Bacîru se ocupă, în una din cele mai substanțiale contribuții, de *Filigranele cărților tipărite la Cîmpulung în secolul al XVII-lea* (p. 67—114). P. Cernovodeanu supune unei atente analize de text *Cronografele românești de tipul Dorotei* (p. 138—148). De *Incunabile și cărți rare tipărite în Apus (1482—1600) de autori și tipografi de pe teritoriul țării noastre* se ocupă Ioachim Crăciun (p. 149—160). Mihail M. Fănescu pune în lumină cîteva date noi *Din istoria comerțului cu cartea în Moldova și Țara Românească între anii 1775—1821* (p. 161—175). În perspectiva unor preocupări mai ample, care privesc circulația cărții în trecutul nostru, C. A. Stoide comunică știri, parțial inedite, *Din legăturile lui Zaharia Carcalechi cu Iași* (p. 303—331). Un interesant studiu întemeiat pe o îndelungată activitate în domeniul bibliologiei, semnează N. Georgescu-Tistu (*Perioada folclorică a culturii și a bibliotecilor din România*, p. 177—204). Referindu-se la mediile economice și culturale vechi, începuturile literare (limba română, literatura populară orală, literatura slavo-română, cîntăreți și povestitori la sate și la curți), cărțile populare (constituirea și răspîndirea lor: din Orientul îndepărtat, din Grecia-Bizanț, din Occident) etc., autorul constată circulația intensă, pe teritoriul României și în întreg sud-estul Europei, a numeroase opere literare și culturale. Secolele X—XIII, conchide autorul, au constituit pentru poporul nostru o epocă de

creație folclorică. Regretatului Mircea Tomescu îi datorăm o sistematică expunere asupra *Cărții românești în perioada coresiană* (p. 333—357), în care se subliniază contribuția acestor tipărituri la formarea curentului spiritual favorabil întrebuirii limbii române în cultura vremii.

Cîteva studii privesc destinul unor cărți rare și al unor biblioteci. S. Jako se ocupă de *Biblioteca lui T. Cipariu înainte de 1848* (p. 205—217), iar Ioan Lupu de *Fondul de tipărituri și manuscrise orientale din biblioteca bibliofilului Constantin Oltelnicanu* (p. 219—252). Ștefan Pascu prezintă *O carte manuscrisă despre căile de cultivare a poporului român*, a lui Partenie Gruescu: *Timpul s-a dus. Despre unele așezăminte naționale, de cultivarea poporului român din monarhia austriacă* (p. 267—277), lucrare rămasă necunoscută mai bine de un secol, datorită — la început — absolutismului restaurat după revoluția de la 1848.

O mențiune aparte se cuvine notei bibliografice a prof. Mario Ruffini din Torino, Su'l „*Archivo general de Indias*” di Siviglia (p. 291—301), în care se relevă valoarea documentară a colecțiilor cuprinse în arhiva menționată, cu privire la descoperirea Americii și la perioada dominației spaniole în Mexico.

Oarecum distonante, sub raport tematic, dar nu mai puțin utile, sînt studiile *Reacția nobilimii comitatului Cluj împotriva reformelor iosefine* de D. Prodan (p. 279—289) și *Tradiții și actualitate în activitatea de răspîndire a cunoștințelor cultural-științifice* de Petre Vancea și Gelu Maksutovici (p. 351—373), cu care se încheie volumul.

Studia bibliologica, într-o privință continuatoarea revistei „Scriptum”, realizează cu acest al treilea volum, încă un pas înainte, izbutind să înmănuceze colaborări de prestigiu și justificînd încă odată buncle aprecieri de care se bucură în țară și peste hotare.

Al. Zub

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ. SECTORUL DE DOCUMENTARE, *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice. Universitatea București. Seria istorie*, vol. 1—2, București, 1970, XXIX+639 p.

În formă tipografică provizorie și într-un tiraj mai mult decît modest (500 exemplare), Sanda V. Căndea pune la îndemîna cercetătorilor, după ghidul bibliografic al *Istoriei României* (Buc. 1968), un nou instrument de lucru de o utilitate netăgăduită. Universitatea din București are o frumoasă tradiție istoriografică și ea se cuvenea valorificată. Cercetări parțiale privind activitatea unor istorici care au ilustrat această instituție (îndeosebi asupra lui Florian Aaron, I. Bogdan, Constantin Giurescu, N. Iorga, A. Odobescu, D. Onciul, V. Părvan) s-au mai făcut, desigur, dar acesta este întîiul demers metodic, în înțelesul de bibliografiere sistematică a operei științifice realizate, în domeniul istoriei, de slujitorii Universității bucureștene. Avem astfel în față un repertoriu de cea mai mare utilitate, care cuprinde, selectiv, titlurile lucrărilor de istorie sau din discipline auxiliare, publicate de 151 cadre didactice de la întemeierea înaltei instituții (1864) pînă la sfîrșitul anului 1968. Numai în mod excepțional au fost indicate și recenzii, traduceri, prefețe sau articole de polemică, atunci cînd s-a socotit că ele prezintă un interes științific notabil. Lucrările fiecărui autor, precedate de un *curriculum vitae*, indispensabile mai ales pentru numele mai puțin cunoscute, sînt csemnate în ordine cronologică, iar în cuprinsul aceluiași an — alfabetic, menționînduse la sfîrșit colecțiile de documente, edițiile critice sau alte lucrări de interes istoric, apărute sub îngrijirea autorului respectiv.

Nota preliminară a autoarei (p. XIV—XVI) și lista periodicelor cercetate (p. XXII—XXIV) avertizează asupra efortului considerabil de depistare și sistematizare a materialului. Lista autorilor bibliografiați (p. XVII—XXI) a fost întoc-

mită în urma cercetărilor întreprinse în arhivele Universității. Au fost utilizate cataloagele principalelor biblioteci publice din capitală, numeroase publicații periodice de specialitate sau enciclopedice, memorii de titluri și lucrări, bibliografiile întocmite pînă acum (în unele cazuri, precum la N. Iorga, s-a făcut doar trimitere la bibliografiile întocmite de V. Ianculescu, B. Theodorescu și A. Sacerdoțeanu) etc., autorii aflați în viață fiind consultați în privința selecției întreprinse. Se înțelege, nici o selecție nu e scutită de o anumită doză de arbitrar. Cu atât mai mult o lucrare atât de întinsă prin limitele ei cronologice și atât de dificilă prin diversitatea preocupărilor consemnate. Meritul ei cel mai de seamă este de a oferi cercetătorilor oglinda activității istoriografice a numeroase cadre didactice de la Universitatea din București, putînd constitui un punct de plecare pentru noi cercetări.

Bibliografia întocmită de Sanda Cîndea în colaborare cu L. Rauș și R. Calcan este mai ales folositoare pentru cunoașterea autorilor de mai mică circulație, constituind prin ea însăși un îndemn.

Lucrarea este însoțită de un *Cuvînt înainte* în care Constantin Nuțu schițează evoluția învățămîntului superior din capitală, în domeniul istoriei, relevînd importanța unui atare instrument de lucru, menit să ofere noilor generații de studenți și cercetători, imaginea strădaniilor anterioare, care — evident — obligă.

Al. Zub

Memoria Antiquitatis, I (1969), Piatra Neamț, 1970, 438 p.

Descoperirile arheologice din ultimii douăzeci de ani făcute pe teritoriul județului Neamț de către colaboratorii muzeului arheologic din P. Neamț sau de către cercetătorii institutelor de arheologie din București și Iași au contribuit într-o însemnată măsură nu numai la elucidarea unor probleme privind istoria veche a acestui județ, ci și a unor probleme mai generale legate de evoluția societății omenеști de pe teritoriul Moldovei, în diferite perioade istorice.

Realizările obținute de Muzeul din Piatra Neamț, rod al pasiunii și priceperii colectivului muzeistic de aici, condus de peste trei decenii de cunoscutul arheolog C. Matasă, ca și al colaborării strînse cu cercetătorii din cadrul institutelor de arheologie de la București și Iași, sau cu muzeografil din alte centre ale Moldovei s-au concretizat din punct de vedere publicistic în publicația *Memoria Antiquitatis*, al cărei prim volum constituie o însemnată contribuție privind valorificarea științifică a unora din importanțele descoperiri arheologice din județul Neamț și din alte locuri ale Moldovei.

Variatatea lucrărilor publicate în acest prim volum, fie cu privire la unele probleme de arheologie și istorie veche, fie în legătură cu aspecte ale istoriei medievale, moderne și contemporane sau a unora din domeniul muzeografiei, ca și valoarea științifică a concluziilor formulate în unele studii, justifică pe deplin necesitatea apariției unei asemenea publicații care, sintem convinși, va fi deosebit de utilă tuturor cercetătorilor ce se ocupă cu cercetarea trecutului județului Neamț sau cu istoria Moldovei, în general.

Conceput în primul rînd ca un volum destinat a valorifica patrimoniul științific și muzeistic al acestei cunoscute instituții de cultură din Piatra Neamț, colectivul de redacție al publicației a apreciat însă în mod just necesitatea de a publica și unele lucrări de sinteză referitoare la întreg teritoriul Moldovei care, prin problematica lor și prin noile contribuții pe care le aduc, prezintă o mare importanță, în egală măsură și pentru istoria județului Neamț.

Sumarul revistei, bine dozat, cuprinde o rubrică de studii și materiale, o rubrică în care se publică note și discuții, precum și una de muzeografie, încheindu-se cu o utilă cronică.

Rubrica de studii și materiale, grupată cronologic, este deschisă de o lucrare de mai mare amploare aparținînd arheologului John G. Nandris (Anglia), intitu-

iată. *Așezările neotermale timpurii din Orientul Apropiat și Anatolia. Privire generală asupra materialului (C 9000—5000 i.e.n.) incluzând figurinele ca o bază a neoliticului din Europa temperată de sud-est*, publicată integral în revistă în limba engleză, în care sînt scoase în evidență unele legături dintre civilizațiile neolitice din Orientul Apropiat și acelea din Europa de sud-est.

Din domeniul orînduirii comunei primitive, remarcăm în mod deosebit lucrarea cercetătorului A. Nițu, *Decorul zoomorf incizat pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, o valoroasă sinteză în legătură cu suprastructura societății neolitice din această parte a Europei, precum și valorificarea științifică a descoperirilor de la sfîrșitul epocii bronzului din *Așezarea Noua II de la Piatra Neamț — Steagul Roșu*, aparținînd lui A. C. Florescu.

În ceea ce privește epoca geto-dacică, cu deosebire perioada corespunzătoare provinciei Dacia, interesante sînt și contribuțiile aduse de lucrarea *Cetățile dacice din Moldova și cel de-al doilea război dacic* semnată de N. Gostar, precum și aspectele inedite pe care le discută studiul lui V. Mihăilescu-Bîrliba, *O problemă de statistică numismatică*.

De asemenea, consemnăm informațiile interesante oferite de articolul muzeografiei Ș. Sanie, *Un nou lot de dinari romani imperiali descoperiți la Muntenesti*.

Pentru perioada prefeudală (sec. III—X e.n.), vreme cînd are loc definitivarea procesului de formare al limbei și a poporului român, remarcăm importanța lucrării Cătălinei Bloșiu, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Leșcani-Iași*, în care este cercetată una din cele mai interesante și semnificative mărturii privind prezența vremelnică a vizigoților pe teritoriul Moldovei.

Alături de lucrarea citată mai sus, pentru această perioadă istorică este inclusă și lucrarea lui D. Gh. Teodor, *Regiunile răsăritene ale României în sec. VI—VII*, unde se încearcă o departajare mai clară a vestigiilor autohtone de acelea ale slavilor arhaici, ca și studiul publicat de Al. Andronic, *Români, bulgari, ruși și bizantini la Dunărea de Jos la sfîrșitul secolului al X-lea*, în care, pe baze documentare și arheologice, este scos în evidență, printre altele, și aportul substanțial al vechii populații românești la crearea și vehicularea culturii de tip Dridu.

Relativ la epoca feudală, revista publică două merituose lucrări din punct de vedere al informațiilor științifice pe care ni le oferă, una aparținînd lui V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamț—Dărmănești* și alta Eugeniei Neamțu, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea Domnească din Piatra Neamț*, în care sînt valorificate importante descoperiri aparținînd epocii feudale de pe teritoriul județului Neamț.

În sfîrșit, pentru istoria modernă consemnăm studiul lui V. Cristian, *Contribuția primelor periodice la cunoașterea trecutului național: exemplul „Albinei Românești”*, iar pentru epoca contemporană două interesante lucrări, semnificative pentru cunoașterea unor aspecte politice de pe teritoriul județului Neamț în vremea celui de-al doilea război mondial aparținînd lui I. Marin, *Contribuții la cunoașterea stării de spirit a populației județului Neamț în timpul celui de al II-lea război mondial* și lui I. Scurtu, *Activitatea Partidului Comunist Român pentru coalizarea tuturor forțelor patriotice în vederea răsturnării dictaturii militaro-fasciste*.

La rubrica *Note și Discuții* revista publică mai multe lucrări consacrate valorificării unor importante descoperiri din perioada neolitică (A. Nițu, D. Monah) din epoca bronzului și halstattului (V. Căpitanu, I. Mitrea, A. Lăszlo) sau din epoca geto-dacică tîrzie (V. Ursachi, V. Palade).

Pentru epoca feudală sînt de consemnat valorificarea unor documente și inscripții (D. Hordilă, I. Kara-Schwartz, V. Berbecaru) iar pentru epoca modernă și contemporană publicarea unor documente inedite și deosebit de însemnate pentru clarificarea unor momente istorice importante (Al. Andronic, V. Ciucă, I. Marin).

La rubrica *Muzeografie*, se publică, cum era și firesc pentru primul volum al publicației, *Istoricul Muzeului arheologic din Piatra Neamț*, prezentat de cunoscutul arheolog C. Mătase, în care ne sînt relevate pe scurt importante momente din evoluția acestei atît de active instituții precum și articolul lui M. Drăgotescu.

Muzele și locul lor în spiritualitatea contemporană, lucrare în care sînt relevate deosebitele funcții sociale pe care le au muzeele în viața contemporană.

Volumul se încheie cu două utile cronici una relativ la „*Săpăturile arheologice din județul Neamț*”, aparținînd muzeografului Șt. Cucoș și alta prezentată de muzeograful V. Mihăilescu-Bîrliba, *Descoperiri antice și bizantine*, ambele oferind specialiștilor din domeniul istoriei vechi a României, în afara unor informații importante și inedite, o elocventă dovadă a activității științifice a colaboratorilor acestui muzeu.

Valoarea concluziilor formulate în lucrările publicate și utilitatea deosebită a datelor puse la dispoziția arheologilor și istoricilor prin valorificarea la un nivel științific corespunzător a descoperirilor arheologice sau a unor documente scrise relative la istoria județului Neamț sau a Moldovei în general, fac din acest volum o publicație interesantă și utilă.

Varietatea și bogăția conținutului ei constituie după părerea noastră o realizare meritorie în domeniul arheologiei și istoriei, ea fiind rodul strînselor colaborări existente între muzeografia acestui muzeu și colegii lor din alte centre ale țării, care studiază cu un interes crescînd trecutul acestei pitorești regiuni a Moldovei.

Pasiunea și competența colectivului de la Muzeul arheologic din Piatra Neamț, ale cărui realizări s-au concretizat în acest volum al *Memoriei Antiquitatis*, oferă, sîntem siguri, o bună cheazășie pentru contribuția pe care și volumele viitoare ale acestei publicații o vor aduce la elucidarea unor aspecte ale istoriei țării noastre.

Dan Teodor

Studii și materiale. Istorie, Suceava, 1969, 104 p.

După muzeele județene din Galați și Bacău, Muzeul de istorie din Suceava este, în ordine, cea de a treia instituție moldoveană de acest fel care scoate o publicație proprie intitulată, nu tocmai potrivit, dacă avem în vedere locul unde apare, *Studii și materiale. Istorie*. Urmată de publicațiile instituțiilor similare din Piatra Neamț și Iași, publicația suceveană constituie rodul efortului cercetătorilor și muzeografilor din acest oraș de a-și aduce contribuția necesară la o mai bună cunoaștere a istoriei locale și nu numai a acesteia. Cu această publicație, Suceava se înscrie fără întîrziere în eflorescența cultural-științifică ce caracterizează în ultimii ani majoritatea județelor țării în cadrul cărora activitatea istoriografică este patronată și stimulată, peste tot, de instituțiile muzeistice.

Hotărît lucru, Suceava avea dreptul demult la o asemenea publicație dată fiind bogata istorie a vechii reședințe principale a Moldovei și a Țării de Sus în general. Un bogat material arheologic și documentar relativ la această zonă își așteaptă valorificarea începută prin această publicație. Deși nu e o publicație muzeistică ci, așa cum se subintitulează, de *istorie*, ea va contribui negreșit și la îmbogățirea și perfecționarea activității muzeistice din această importantă zonă istorică a Moldovei. Apariția acestei publicații implică deci sensuri multiple și nu ne îndoiim că publicația le va reflecta cu pregnanță sporită în viitor.

Volumul de față, mai puțin bogat decît celelalte publicații similare, reflectă în general preocupările științifice din ultimii ani ale cercetătorilor suceveni sau ale celor a căror activitate s-a circumscris într-o anumită măsură în aceeași perioadă fostei regiuni Suceava. El cuprinde mai ales contribuții scurte dar unele deosebit de interesante. Se cuvin a fi remarcate, de pildă, cele privind complexul de cetăți traco-getice de la Stîncești-Botoșani (Adrian C. Florescu și Simeon Rață), despre așezarea dacică de la Siliștea Scheii (Grigore Foit) despre drumurile tătarilor din județul Suceava (Alexandru Al. Vasilescu) sau despre lupta pentru Unire în vechile județe Fălcișeni, Dorohoi și Botoșani (Nicolae Corivan). Alte cîteva note cuprind rezultatele științifice ale cercetărilor arheologice de la Cucorăni (Silvia

Teodor și Simeon Rață) și Suceava secolului al XIV-lea (Mircea D. Matei și Octav Monoranu) sau din vremea lui Ștefan cel Mare (Alexandru Andronic), iar un scurt istoric al cercetărilor arheologice din județul Suceava e semnat de Mircea Ignat.

Volumul prezentat constituie un început de valorificare a cercetărilor științifice din centrul urban cel mai important al vechii Țări de Sus a Moldovei ce se cuvine a fi subliniat deocamdată mai ales ca semnificație și cu credința că valorificarea acestor cercetări va spori la volumele următoare.

I. Caproșu

Danubius, vol. II—III, Galați, 1969, 204 p.

Apărută sub redacția colectivului științific al Muzeului de istorie din Galați, una dintre cele mai tinere publicații istorice românești, *Danubius*, confirmă — la cea de a doua confruntare cu cititorii — bunele aprecieri dobândite încă de la primul ei număr. Reunind în paginile sale contribuțiile cele mai reprezentative ale muzeografilor gălățeni la aprofundarea faptelor de istorie locală, cum și studiile sau comunicările unor colaboratori externi, îndeosebi ieșeni, abordând și acestea diverse aspecte din trecutul istoric al Galaților sau al împrejurimilor, ultimele două volume ale acestei publicații atestă incontestabile calități științifice.

Cum era și firesc în cazul unor astfel de publicații, un spațiu mai larg în economia volumului a fost acordat problemelor de istorie veche. În cadrul acestei rubrici, alături de studiile semnate de M. Petrescu-Dîmbovița (*Unele probleme privind legăturile culturii Cucuteni cu culturile neo-eneolitice din sud-estul Europei*) și Anton Nițu (*Reprezentări antropomorfe pe ceramica de tip Gumelnița A*) menționăm comunicările datorate lui Ion T. Dragomir (*Contribuții la cunoașterea aspectului cultural Stoicani—Aldeni. Săpăturile de la Lișcoteanca, județul Brăila și Băneasa, județul Galați și Cavalerul Trac de la Tirighina — Bârboși*), M. Brudiu (*Două descoperiri paleolitice în județul Galați și Ateliere de cioplire a pietrei în culturi postpaleolitice, descoperite în județul Vrancea*) și Silviu Sanie (*Medaliioane și tipare romane descoperite la Tirighina — Bârboși*).

Mai slab reprezentată în volum, partea de istorie medievală beneficiază de singura dar originală contribuție a lui I. Toderașcu, privind *Construcțiile navale la șantierul Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*. Pe baza cercetării unui bogat material documentar, în mare parte inedit, autorul precizează locul și rolul unuia dintre cele mai mari șantiere navale românești în ansamblul economiei Moldovei și în contextul raporturilor politice și economice existente, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, între Poartă și Țările Române.

Abolirea monopolului turcesc asupra comerțului Moldovei și Țării Românești și proclamarea libertății de navigație pe Dunăre, prin tratatul de la Adrianopol (1829), au creat — pe fondul progresului economic general — noi perspective de dezvoltare portului Galați, reclamînd, în același timp, necesitatea dotării acestuia cu instituții moderne, corespunzătoare rolului important pe care îl avea în cadrul relațiilor comerciale ale Moldovei. Abordînd doar un aspect din această problemă, firește, mai vastă, Adrian Macovei completează, în articolul *Știri noi referitoare la primul ziar comercial moldovenesc — „Dunărea”, atît sub raport documentar, cît și interpretativ, informațiile cunoscute pînă acum în legătură cu împrejurările apariției și condițiile ființării celui dintîi periodic comercial moldovenesc, „Dunărea” (1846—1850).*

Prețioase documente de arhivă descoperite la Iași, București sau Galați i-au oferit lui Paul Păltănea prilejul de a completa biografiile a două ilustre personalități ale vieții politice din secolul trecut, ale căror destine au fost legate, într-o măsură, de Galați. Ne referim la articolele: *Alexandru Ioan Cuza și Galații* și *Noi contribuții la biografia lui Costache Negri*. Și într-un caz și în celălalt, P. Păltănea rectifică micile erori ce au dăinuit în unele lucrări biografice, compli-

tind spațiile „albe” existente în altele și insistând, deopotrivă, asupra rolului pe care l-au jucat, fiecare în parte, în opera de modernizare a orașului Galați.

Un interes notabil prezintă și cele două contribuții de istorie economică și socială a Galaților, aparținând lui Emeric Mihaly și Sara Mihaly. Prima, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Galați în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* evidențiază evoluția și soarta diverselor ramuri meșteșugărești locale în condițiile create, la sfârșitul veacului trecut, alături de concurența străină cât și de cea a mărfurilor produse de industria mașinistă autohtonă aflată la început de drum. A doua, *Organizații profesionale ale muncitorilor din Galați de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, întemeiată pe analiza câtorva informații mai puțin cunoscute, permite autorilor să concluidă că o parte însemnată din aceste organizații profesionale nu erau altceva decât sindicate muncitorești, care, încadrate printre similarele lor din celelalte centre muncitorești ale țării, au stat la baza creării sindicatelor de la începutul secolului al XX-lea. Dezbătând o tematică apropiată, dar în cadrul unor coordonate mai largi cuprinse într-o epocă diferită, A. Loghin și M. Gh. Morărașu reconstituie pagini din istoria mișcării muncitorești în articolul *Cu privire la însemnătatea hotărârilor conferinței de la Galați (1907) în problema organizării politice a clasei muncitoare din România*.

Istoria contemporană a Galaților este, de asemenea, prezentă în acest volum printr-un material, care, deși de proporții reduse, se dovedește la fel de interesant ca și celelalte. Articolul lui M. Guziec, *Citeva aspecte din viața economică a orașului Galați în perioada august 1944 — martie 1945* oferă cititorului imagini elocvente asupra eforturilor întreprinse de muncitorimea gălățeană, sub îndrumarea organizației locale a P.C.R., pentru refacerea economică a orașului distrus de război pe fondul unor puternice contradicții de clasă.

În sfârșit, spre a-și justifica — parcă — profilul anunțat pe copertă, volumul cuprinde și o meritorie contribuție din domeniul etnografiei, *Motive ornamentale din zona Brateș*, datorată lui M. Brudiu și L. Brudiu.

Privită în ansamblu, publicația Muzeului de istorie din Galați, a cărei periodicitate este de dorit, se înscrie în rîndul reușitelor de acest gen, dovedindu-se un instrument util pentru specialiști și un bun călăuzitor, în domenii sau laturi mai puțin cunoscute din istoria acestui important și vechi centru urban al Moldovei. Pentru oricine se interesează de istoria orașului moldovean de la Dunăre.

D. Vitcu

INSTITUT D'HISTOIRE MILITAIRE, VARSOVIE, *Histoire militaire de la Pologne*. Problemes choisis, Édition du Ministère de la Défense Nationale („MON”), Varsovie, 1970, 570 p.

Volumul intitulat astfel este o culegere de studii publicată de Institutul de istorie militară din Varșovia cu prilejul celui de al XIII-lea Congres internațional de științe istorice de la Moscova (august 1970). El înmănușează un mare număr de contribuții științifice (30) privind istoria militară poloneză din cursul unui mileniu de existență a statului polonez. Ordonate cronologic în volum, studiile care îl compun constituie contribuții interesante la cunoașterea istoriei militare a Poloniei de la începuturile statului pînă în prezent. Autorii lor abordează o tematică variată, în aspectele ei cele mai interesante, cu scopul de a-l familiariza pe cititor cu momentele importante ale istoriei militare a Poloniei.

Volumul constituie, în același timp, o sinteză, evident, tematică, a rezultatelor științifice obținute de Institutul polonez de specialitate în cercetarea istoriei armatei și artei militare poloneze.

Rețin în mod deosebit interesul cercetătorului medievist studiile asupra istoriei cavaleriei poloneze din Evul Mediu în serviciul străinătății (Andrzej Feliks

Grabski) și a cavaleriei străine în serviciul Poloniei pînă la începutul secolului al XIV-lea (Wiesław Puś), despre rolul și locul infanteriei în armata poloneză din secolele XV—XVIII (Jan Wimmer), despre armata poloneză în prima jumătate a secolului al XVII-lea (Jerzy Teodorczyk) despre calitățile de comandant și acțiunile de reformator social ale lui Tadeusz Kościuszko (Zdzisław Sulek și Leonard Ratajczyk) despre arta militară a Legiunilor poloneze (1794—1807) (Jan Pachonski) sau despre principalele concepții asupra luptei pentru independență în deceniile III și IV ale secolului al XIX-lea (Janusz Wojtasik).

Cele mai multe articole din culegere sînt consacrate studierii armatei poloneze din perioada celei de a doua Republici (1918—1939), rezistenței poloneze din anii 1939—1945 precum și participării unităților și formațiunilor militare poloneze la luptele din timpul celui de al doilea război mondial.

Alături de două studii privitoare la istoria armatei poloneze de după 1945, volumul mai conține un interesant articol despre metodologia istoriei militare, o prezentare a arhivelor militare poloneze și a faptelor de arme în literatura poloneză precum și o trecere în revistă a realizărilor științifice ale Institutului de istorie militară din Varșovia.

Prin contribuțiile științifice din acest volum, alcătuitoarii lui izbutesc să ofere cercetătorului de specialitate, mai ales celui străin, o imagine de ansamblu asupra istoriei militare a Poloniei și datele cele mai importante asupra principalelor momente din evoluția armatei poloneze.

I. Caproșu

MIRCEA MALIȚA, *Diplomația. Școli și instituții*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, 576 p.

Istoriografia noastră nu dispune încă de o istorie a diplomației românești; cercetările întreprinse în ultima vreme însă asupra unor momente și personalități din trecutul diplomației românești alcătuiesc de pe acum temeiuri ale unei literaturi românești, pe cale de formare, consacrată acestei probleme. Consecvența apariției unor astfel de lucrări în ultimii ani lasă să se întrevadă o amplificare a acestora și direcționarea lor spre momentele cele mai importante sau mai puțin cunoscute ale istoriei diplomației românești în așa fel încît ele să înlesnească în măsura cuvenită reconstituiri de anvergură ce vor urma în chip firesc cercetărilor parțiale. În promovarea acestor cercetări Mircea Malița constituie fără îndoială prezența cea mai activă; atît ca animator al unor astfel de cercetări cît și ca cercetător al fenomenelor de istorie diplomatică, Mircea Malița are în vedere pe lîngă importanța lor științifică, implicită, valoarea lor practică. Din astfel de necesități s-a născut, de altfel, și cartea pe care o prezentăm și care este prima de acest fel în literatura românească de specialitate.

Diplomația nu este însă numai o carte nouă, prin tematica abordată de autor, ci și o lucrare originală, bogată în idei și interpretări personale. Cartea se întemeiază pe o bibliografie impresionantă, mai ales străină, și pe cunoașterea desăvîrșită a documentelor diplomatice, evidențiind încă odată competența recunoscută a autorului în materie. Multitudinea problemelor pe care domeniul abordat de autor le presupune sînt analizate cu o rigurozitate științifică exemplară, nu odată polemic dar întotdeauna relevîndu-se contribuțiile cele mai importante la cercetarea chestiunii discutate. Amplele generalizări ale autorului despre locul, rolul și însemnătatea diplomației în cadrul relațiilor internaționale constituie astfel rezultatul unor examinări profunde a faptelor și fenomenelor și a unor permanente confruntări ale acestora cu opiniile pe care le-au generat. Pe fondul acestei dezbateri continue, contribuțiile autorului se evidențiază cu pregnanță, conferind cărții, în același timp, acel dinamism ce trebuie să caracterizeze diplomația însăși.

Abordarea subiectului în perspectivă istorică reprezintă una din trăsăturile fundamentale ale cărții. „A neglija punctul de vedere istoric, precizează autorul, mi s-a părut o împietate. Școlile istorice ale diplomației și instituțiile juridice se impun ca două anghiuiri complementare, care îmbină privirea evolutivă cu examinarea structurilor cristalizate în norme și instituții actuale” (p. 5). Însăși structura cărții constituie expresia acestui punct de vedere, atâta vreme cât, înafara capitolului introductiv (*Conceptele de bază*) și a celui, special, privitor la *Diplomația românească*, capitolele de bază ale lucrării sînt consacrate, unul, evoluției istorice, iar celălalt, *instituțiilor și metodelor*.

Alături de utilele anexe de la sfîrșitul lucrării, sînt deosebit de interesante cele două secțiuni ale capitolului consacrat diplomației românești: *Privire asupra istoriei diplomației românești* și *Principiile și structura organizării relațiilor externe ale Republicii Socialiste România*. În prima secțiune, Mircea Malița realizează, cu aceeași competență și originalitate, prima privire de ansamblu asupra istoriei diplomației românești din cele mai vechi timpuri pînă la primul război mondial. Din păcate, lipsește din această atît de interesantă schiță a istoriei diplomației românești perioada interbelică. Desigur, diplomația românească interbelică este încă puțin studiată și multe aspecte ale ei vor fi clarificate prin cercetări parțiale, dar nu ne îndoiim că, cu un alt prilej sau la o nouă ediție a acestei lucrări, Mircea Malița va întregi acest capitol cu partea ce-i lipsește acum.

Lucrare de aleasă erudiție, excelind și prin vioiciunea stilului și utilă nu numai pentru „diplomații animați de tradițiile școlii românești”, pentru care, de altfel, a fost concepută, ci și pentru istorici și cercetătorii din alte domenii ale științelor sociale, *Diplomația* lui Mircea Malița se înscrie în istoriografia românească de specialitate ca o lucrare fundamentală constituind, în același timp, o contribuție românească remarcabilă la cercetarea subiectului.

I. Caproșu

RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 304 p.

Țării Maramureșului i s-a acordat, în trecut, o importanță cu totul deosebită. Istorici, lingviști, etnografi și cercetători în domeniul istoriei artei, români și străini, au consacrat studii diferitele aspecte ale unor probleme legate de această interesantă parte a țării noastre.

Începînd din 1964 Radu Popa a întreprins cercetări arheologice care i-au permis să întregască informațiile scrise privitoare la Țara Maramureșului. Studiarea amănunțită a izvoarelor scrise, completate cu rezultatele cercetărilor arheologice și cu unele date toponimice, onomastice, etnografice, folclorice, etc., i-au permis să treacă la alcătuirea unei lucrări monografice privind Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea.

Lucrarea, prefătată de M. Berza, cuprinde 11 capitole și e însoțită de o listă bibliografică, un rezumat, o listă a figurilor, un sumar în limba germană, și un indice toponimic și onomastic.

Scoțînd în evidență importanța problemei cercetate autorul analizează apoi, din punctul de vedere al valorii lor, izvoarele scrise, arheologice, toponimice, onomastice, etc., de care s-a sprijinit la întocmirea lucrării sale. De asemenea, se face o analiză critică a istoriografiei problemei.

Autorul nu se limitează numai la cercetarea cadrului geografic actual al acestei țări, ci încearcă să reconstituie aspectul ei geografic pentru veacul al XIV-lea, ajungînd la concluzia că Maramureșul constituie unitatea geografică și social-politică cea mai precis delimitată dintre țările medievale românești.

Utilizînd cu competență datele arheologice, Radu Popa dovedește că multe dintre satele românești atestate documentar în secolul al XIV-lea, ca cele de la

Sărăsău și de lângă Sighet, sint, de fapt, anterioare anului 1300. Populația ru- teană și-a făcut apariția în Maramureș mult mai târziu, la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor. Pe baza informațiilor scrise și a unor date arheologice, autorul a reușit să reconstituie harta Maramureșului din cel de al XIV-lea veac. Din 103 localități s-a asigurat o identificare precisă pentru nu mai puțin de 100 așezări. S-a putut astfel observa că 43 dintre acestea se aflau în partea nordică a Maramureșului, dublă ca suprafață față de partea sa sudică, în care se situau însă restul de 57 așezări.

Radu Popa analizează apoi situația economică a Țării Maramureșului, structura societății maramureșene și organizarea ei. Se precizează raportul dintre cnezatul de sat și de vale, acesta din urmă constituind, după părerea lui Radu Popa, treapta de trecere spre voievodat. Transformarea voievodatului în comitat este socotită a fi încheiată în ultimele trei decenii ale veacului al XIV-lea.

Pornind de la faptul că problema culturii maramureșene este deosebit de complexă, că rezolvarea acesteia implică ample și multiple cercetări, autorul aprofundează numai anumite laturi ale ei. Astfel, este tratată problema bisericilor și a organizării ei, monumentele religioase și apariția arhitecturii în piatră la românii maramureșeni. De asemenea, se discută problema cetăților, considerate a fi de două tipuri: cetăți de refugiu, situate în locuri izolate, greu accesibile (Sărăsău și Oncești) și reședințe fortificate (Cuhea). Merită a fi subliniat faptul că autorul, prin cercetările arheologice efectuate, îmbogățește simțitor sursele de informare pentru studierea arhitecturii laice, bisericești și militare din Țara Maramureșului.

Nu este neglijată nici istoria politică a Maramureșului și mult discutata problemă a „descălecătului”. În ceea ce privește această complicată problemă, autorul se limitează la o simplă „luare de poziție” față de părerile exprimate de diferiți istorici români și străini. El consideră că Dragoș din Bedeu a venit în Moldova prin anii 1352 — 1353, iar „intemeierea” Moldovei, care reprezintă „tendința voievodatului de a se realiza ca instituție statală” trebuie pusă în anul 1359.

Revenind apoi la Țara Maramureșului, Radu Popa urmărește ascensiunea drăgoșeștilor, relațiile cu regulitatea și nobilimea maghiară, catolicizarea și des-naționalizarea lor.

Scrisă într-un stil sobru, lucrarea lui Radu Popa se impune prin bogăția și varietatea datelor aduse în discuție, prin interpretarea lor științifică. Ea constituie, indiscutabil, o realizare științifică valoroasă.

Eugenia Neamțu

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I „Intemeitorul pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 180 p.

Volumul inaugurează colecția *Istorie și civilizație*, în care se vor publica o serie de micromonografii asupra unor teme „de un deosebit interes științific din domeniul istoriei” accesibile „unui public larg de cititori”.

Concepulă astfel, întreaga expunere, bazată pe ultimele cercetări de istorie românească și universală și colecții de izvoare, tratează: *Tradiția daco-romană și lumea „barbară”, Confruntarea societății românești în secolele XIV-XVI cu ideea de pace și de război, „Capitulațiile” cu Poarta otomană și situația politică a Țării-Românești și Epopea românească de la sfârșitul secolului al XVI-lea.*

Primul capitol reprezintă o scurtă privire de ansamblu asupra uneia din cele mai grele și mai puțin cunoscute perioade din istoria poporului nostru, și anume aceea a formării, viețuirii continue pe teritorii dacice și a organizării lui în formațiuni statale proprii, după eliberarea de sub stăpînirea „barbară”.

„Ideea de rezistență” împotriva tuturor vicisitudinilor este urmărită de autor începând cu sfârșitul secolului al III-lea; autorul dovedește că ea a fost întreținută de conștiința apartenenței la o civilizație străveche peste care s-a suprapus cea romană; de asemenea moștenirea și cultivarea unor instituții străvechi și forme de viață proprii, deosebite și superioare celor ale popoarelor, „nomade”, și a unei culturi tradiționale au dus, împreună, la formarea și menținerea unității etnice a poporului nostru.

Din cuprinsul întregului capitol se desprinde clar ideea că datorită formării unor mari state feudale în vecinătatea teritoriului locuit de români, fragmentat prin așezarea temporară și năvălirile unor „barbari”, a fost împiedicată întemeierea unui singur stat românesc, favorizându-se astfel extinderea de stăpâniri străine asupra primelor noastre formațiuni statale. Dar, primejdia tot mai evidentă, de sufocare etnică, la care era expus poporul nostru, i-a mărit rezistența, l-a obligat să ducă o politică abilă, să se folosească de rivalitățile dintre marile state feudale vecine, pentru a-și putea impune formele proprii de viață publică, în care s-au putut manifesta, în veacurile următoare, energiile noastre economice, sociale, politice și artistice.

Factorii de permanentă legătură dintre românii forțați să trăiască în mai multe state, vasale unor puternice imperii vecine, au fost limba, obiceiurile și instituțiile care au avut la bază aceeași tradiție de organizare statală, moștenită de la daco-romani.

Luminoasele și puternicele personalități care au condus destinele Țării Românești pînă la sfârșitul secolului al XVI-lea, ca Basarab I, Nicolae-Alexandru Basarab, Vlaicu Vodă, Mircea cel Bătrîn, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul ș.a. (nu înțelegem de ce nu au fost reținute și discutate eforturile lui Vlad Dracul, care a avut merite deosebite în lupta antiotomană) ne sînt prezentate clar, în ansamblul preocupărilor lor, apreciindu-se just marile lor calități de oameni de stat și conducători de oști, dar amintindu-se mai puțin sau chiar de loc cele culturale-artistice.

Analiza așaziselor „Capitulații”, făcută exhaustiv de autor pe baza ultimelor cercetări, duce la concluzia, care se desprinde și din evoluția relațiilor româno-otomane, că au avut la bază „un fond istoric real” și un rol deosebit „în mișcarea de redeșteptare națională”, fiind folosite ca argumente puternice împotriva ingerințelor Porții, care-și încălca propriile obligații asumate, și, totodată, ca „mijloace de apărare împotriva tendințelor expansioniste” ale unor state vecine „în lupta pentru crearea statului național român, unitar și independent”.

Deși titlul indică limita lucrării începutul domniei lui Mihai Viteazul, epopeea românească de la sfârșitul secolului al XVI-lea, care a uimit Europa, cînd prin forțele proprii românii au reușit, pentru scurt timp, să se strîngă laolaltă, ne este prezentată clar ca actul ce a însuflețit generațiile următoare care au luptat fără preget pentru realizarea unității naționale a întregului nostru popor.

Concluzia noastră este că, prezentînd în cadrul de istorie universală faptele de arme, politice și diplomatice ale românilor organizați în statul numit Țara Românească, lucrarea și-a atins din plin scopul.

N. Grigoraș

NICOLAE STOICESCU, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 316 p.

Monografia cu acest titlu face parte dintr-un grup de lucrări în care ar urma să fie studiate principalele instituții feudale românești. Pentru prezentarea ambelor instituții, *Sfatul domnesc* — denumit din secolul al XVII-lea și *dîvan*

— și marii dregători, cu subalternii lor imediați, într-o lucrare de sinteză, N. Stoicescu a avut la dispoziție o serie de studii meritorii, în care s-au adus contribuții serioase cu privire la originea și evoluția fiecăreia din instituțiile amintite. Trebuie subliniat că în partea I a lucrării, contribuția, nu numai de interpretare, dar și de informare a autorului, este cu mult mai evidentă și substanțială, deoarece nici unul din studiile anterioare nu a cuprins în întregime evoluția Sfatului domnesc de la origini și până în pragul secolului al XVIII-lea.

N. Stoicescu a reținut concluzia mai veche că membrii Sfatului domnesc, aleși de domn, după criterii subiective, au trebuit să aibă o anumită comportare, în sensul colaborării strinse cu cel ce-i numise, în special începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când orice opoziție boierească putea duce la mazierea domnului, fiind astfel și membrii sfatului deci în situația de a fi lipsiți de privilegiile demnităților.

Ca atare, credem că trebuia subliniat că din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, comparativ cu epoca anterioară se produc cele mai dese schimbări în componența membrilor sfatului domnesc, legate indiscutabil de persoana și preferințele domnitorului. De altfel, aceasta este și perioada pentru care autorul are cele mai substanțiale contribuții. Se impun oarecari rezerve asupra afirmației categorice că domnii nu puteau conduce țara fără ajutorul sfatului domnesc. Am da, împotriva acestei păreri, doar exemplul domniilor lui Vlad Țepeș, Alexandru Lăpușneanu, Mircea Ciobanul și Ștefan Tomșa al II-lea. Dacă domnii făceau asemenea schimbări în rândul membrilor sfatului, ei nu se considerau obligați să le justifice, decît doar în cazurile de înaltă trădare, legate de confiscările de proprietăți funciare (vezi pentru aceasta chiar nota autorului nr. 36 de la p. 94).

În privința organizării materiei tratate, pe capitole și părți, observăm că deoarece sfatul domnesc a fost o instituție cu statut propriu de funcționare și atribuții cunoscute, capitolul intitulat *Atribuțiile generale ale dregătorilor* (p. 118 — 152) trebuia trecut în partea a doua a lucrării intitulată *Marii dregători și anume la capitolul Atribuții* și înainte de concluzii și capitolul *Veniturile și abuzurile dregătorilor*. Tratarea materiei în felul cum s-a realizat a dus la suprapuneri și repetiri.

Titlul capitolului I *Dregători cu atribuții de ordin public și militar* (p. 155) e greșit formulat, fiindcă atribuțiile militare sînt tot „de ordin public” ca și cele judecătorești și fiscale și nu de „ordin” privat.

Lucrarea lui N. Stoicescu are meritul că prezintă *Sfatul domnesc și marile dregătorii*, cu subalternii lor de gradul al II-lea și al III-lea, concomitent, în Țara Românească și în Moldova, în evoluția lor, demonstrînd totodată că au la origine aceleași principii și norme de activitate cerute de organizarea în forme specifice de viață publică a unei populații de aceeași origine și aceeași limbă, obligată însă să trăiască temporar în două, și apoi în trei state.

Credem, totuși, că cercetarea celor două instituții trebuia continuată pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea de cînd se pot constata mai evident încercări de reformă și alte atribuții acordate Divanului domnesc și *dregătorilor*.

Parcurend atent textul lucrării *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* se poate trage concluzia că Nicolae Stoicescu a reușit să ne dea o lucrare de sinteză și analiză totodată, în care se aduc noi contribuții și observații, în special pentru veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, cu privire la cele două instituții amintite.

Este o cercetare a cărei lipsă se făcea simțită în istoriografia noastră și pentru realizarea căreia autorul merită laude.

N. Grigoraș

CORINA NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în Țările române. Secolele XIV—XVIII*, Editura Științifică, București, 1970, 306 p.

Preocupare veche și constantă în activitatea științifică a Corinei Nicolescu, cercetarea costumului medieval românesc s-a concretizat, pe parcursul a mai bine de un deceniu, în numeroase studii publicate de ea în revistele de specialitate din țară și din străinătate asupra acestei probleme. Reunirea de către autoare a rezultatelor acestor cercetări într-o lucrare de ansamblu este, așadar, îndreptățită, mai ales că ea lipsea până acum din literatura românească de specialitate. Firește că aprofundarea și lărgirea cercetărilor sînt de la sine înțelese atîta vreme cît absența unor studii tehnice în acest domeniu e încă resimțită, iar lucrările din domeniile complementare sînt atît de puține. De aici, de altfel, și caracterul analitic al unor capitole ale acestei lucrări.

Constatînd că „numeroasele monumente de arhitectură și pictură, broderiile, miniaturile, argintăriile etc., principalele izvoare pentru istoria meșteșugurilor, a vieții sociale și culturii au rămas într-o sferă proprie, juxtapusă, neintegrată în ansamblul istoriei poporului nostru”, autoarea are în vedere integrarea deplină a acestora în ansamblul civilizației românești atîta timp cît „aspectul atît de interesant al vieții casnice și al manifestărilor legate de viața zilnică”, reprezintă „un mijloc de cunoaștere a vieții sociale” (p. 5) și nu numai a acesteia. Cercetarea comparativă a costumului românesc cu cel apusean și, mai ales, cu cel din țările balcanice, de tradiție bizantină și orientală, a permis Corinei Nicolescu încadrarea îmbrăcămintii românești de curte în context european. Lucrarea prezintă deci și din acest punct de vedere un interes mai larg care este departe de a fi reliefat cercetătorului străin prin foarte succintul rezumat de la sfîrșitul cărții, în limbile franceză și rusă (vezi p. 287 — 291).

Structurată metodic, lucrarea Corinei Nicolescu cuprinde, în partea întîi, o analiză a materialelor și a meșteșugurilor legate de îmbrăcăminte, iar în cea de a doua, descrierea evoluției costumului românesc de curte. Încheierile autoarei se bazează pe o cuprinzătoare și îndelungată cercetare a colecțiilor muzeale și a tezaurilor mănăstirești, pe cercetarea picturii medievale și pe rezultatele cercetărilor arheologice, precum și pe informațiile din izvoarele documentare și narrative ale epocii. Sînt valorificate de asemenea, în măsura cuvenită și cu prețuirea necesară, cercetările mai vechi în acest domeniu, începînd cu cele ale lui Odobescu, care, cel dintîi, a încercat „a netezi oarecum drumul celor ce vor descrie într-o zi, cu mină sigură și măiastră, originile artei în istoria și în obiceiurile zilnice ale poporului nostru românesc” (p. 9), N. Iorga, I. D. Ștefănescu și terminînd cu ultimele lucrări în acest domeniu.

Pentru reconstituirea costumului românesc autoarea porcede mai întîi la analiza țeșăturilor locale, occidentale și orientale, din care rezultă concluzii deosebit de interesante privitoare la relațiile economice și culturale ale Țărilor române cu statele occidentale și cu cele din Orientul Apropiat. Urmărind, apoi, evoluția costumului feminin și bărbătesc de ceremonial în secolele XIII—XVII (nu sec. XVIII, cum apare în titlul cărții), autoarea remarcă importanța cunoșterii lui ca expresie a transformărilor politice ce au avut loc în această perioadă în Țările române. Interdependența dintre evoluția istorică și cea a costumului medieval, subliniată deseori de Corina Nicolescu, interesează într-o măsură însemnată cercetarea istorică propriu-zisă, sporind valențele științifice ale lucrării. În același timp, cuprinzătorul catalog al țeșăturilor italiene și orientale și al costumelor și portretelor de domni și boieri din partea a doua a cărții (p. 181—269) ca și bogata ilustrație a lucrării sînt deosebit de utile atît cercetătorului de specialitate cît și istoricului.

I. Caproșu

* * * *Mitropolia Olteniei — 600 ani de la întemeiere — 1370—1970*, Craiova, 1970, 650 p. + 54 pl. alb-negru + 16 pl. culori.

Volumul consacrat acestui eveniment cuprinde studii privitoare la Mitropolia Olteniei de-a lungul vremii.

D. Bălașa publică studiul *De la Mitropolia Severinului la Mitropolia Olteniei* în care arată că Antim Critopoulos, primul mitropolit al Severinului (1370 oct. — 1381), era hirotomit de Sinodul patriarhal de la Constantinopol ca mitropolit al unei părți din Ungrovlahia, adică al unei jumătăți. Motivul înființării celui de al doilea scaun mitropolitan era că poporul acestei țări era atît de numeros, încît nu le era de ajuns un singur arhiepiscop. Argumentul era binevenit, deoarece Țara Românească se întregise cu Banatul Severinului, cu ținuturile Almașului și Făgărașului. Următoarele capitole tratează despre Mitropolia Severinului după anul 1403, apoi despre reședințele arhieresci de la Strehaia, Tismana, Rîmnic, enumeră strădanii pentru așezarea unui scaun arhieresc la Craiova în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, pînă la transferarea administrației episcopale de la Rîmnic la Craiova (mai 1847 — 1856), înființarea arhiepiscopiei Craiovei, la 18 iunie 1947, și ridicarea la rangul de mitropolie, în 1949.

În studiul *Mărturiile ale vechimii românești*, Const. C. Giurescu scrie despre însemnătatea inscripției latine creștine din secolul al IV-lea, găsită la Biertan, una din cele mai însemnate piese de pe teritoriul Daciei romane. I. Ionescu semnalează documentar un nou nume de preot creștin daco-roman; *Sansala*. În articolul *Contribuții cu privire la vechile tipărituri*, Dan Simonescu publică cea mai veche „colecție de documente românești tipărite în București, în anul 1741”. Octavian Schiau publică articolul *Despre circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania*. Studiul lui Ioan C. Chițimia, *Din vechea răspîndire a cărții românești, în Țara Oltului*, semnalează 31 de cărți vechi românești, unele neînregistrate de *Bibliografia românească veche*.

Pandele Olteanu, în studiul *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și în identificarea versiunii neogrecești a operei „Scara” tradusă de mitropolitul Varlaam*, arată că mitropolitul Varlaam a urmat ca model și izvor operele lui Maximus Margunios, care a trăit între ani 1542 — 1606. Tit Sîmedrea relevă în *Epilogul din Octoiul slavon (Mănăstirea Dealu, 1510)* că identificarea de nume a tipografului Macarie din Țara Românească (1508 — 1512) cu Macarie munte-negreanu nu dovedește că este vorba de una și aceeași persoană.

Aurelian Sacerdoteanu publică actele semnate de Tudor Spudei, viitorul mitropolit Teodosie al Ungrovlahiei (1668 — 1708), iar Radu Crețeanu scrie despre Climent al Rîmnicului, ctitor de lăcașuri, din secolul al XVIII-lea.

Paul Cernovodeanu în întinsul studiu despre *Cronograful Mitropolitului Dimitrie al Rostovului în țările române* conchide că „tălmăcirea cronografului a avut o circulație restrînsă în Țările române, dar a avut privilegiul de a vedea lumina tiparului în 1837 la mănăstirea Neamț, fiind unicul cronograf românesc tipărit în întregime” (p. 704).

G. Ivănescu într-o riguroasă analiză urmărește *Expresia ideilor „perfect” și „perfecție” în limba literară românească* din epoca feudală. Citatele demonstrației se bazează pe operele fundamentale ale istoriei literaturii române vechi ca cele ale fraților Greceanu, Antim Ivireanu, Samuil Micu-Clain ș.a.

Ioan Donat arată numărul și valoarea documentelor provenite din mănăstirile Olteniei, precizînd că în aceste mănăstiri s-au păstrat circa 17 000 de documente, începînd cu anii 1351, în limbile română, slavonă, greacă etc., din care circa 500 pergamente.

Despre popa Radu Șapcă din Ceici (1795 — 1876) se ocupă Gh. Potra. Pe baza unui material documentar inedit, el aduce informații interesante privind data nașterii, a căsătoriei, a sfînțirii ca preot precum și despre exilul lui și reîn-

toarcerea în țară în 1875. Articolul reproduce și trei portrete și un facsimil al unei scrisori cu caracter chirilic al acestui revoluționar de la 1848.

Volumul cuprinde și alte materiale semnate de diferite personalități, din țară și de peste hotare, constituind o contribuție științifică valoroasă.

Paul Mihail

MANOLE NEAGOE, *Ștefan cel Mare*, Editura Albatros, București, 1970, 278 p.

Domnia lui Ștefan cel Mare a reținut deseori atenția istoricilor români. Lucrările apărute însă pînă în prezent nu au reușit să elucideze decît unele din numeroasele aspecte ale acestei domnii. Așa de pildă, dezvoltarea economică a țării, care a stat, desigur, la baza întregii activități politice, militare sau culturale promovate de domn, rămîne încă puțin cunoscută. Mai mult chiar, unele din domeniile de manifestare ale personalității marelui voievod profund investigate nu s-au bucurat de un consens al opiniilor. Astfel, în timp ce unii istorici au prezentat domnia lui Ștefan cel Mare ca pe una din cele mai glorioase și autoritare domnii ale evului mediu românesc, alții, preluînd informații documentare sau narative fără discernămintul critic necesar și aplicînd mecanic realităților sociale din Moldova interpretări generale privind fazele de evoluție ale societății feudale europene (p. 6), au ajuns la concluzii care umbresc geniala personalitate a lui Ștefan cel Mare. Or, după cum se știe, teoria materialist dialectică a rolului maselor și personalităților în istorie, subliniind interdependența obiectivă dintre baza materială, potențialul de acțiune al mulțimilor și inițiativa conducătorilor, este departe de a estompa capacitatea neobișnuită de înțelegere a realității pe care o dovedesc aceștia din urmă, ridicînd-o dimpotrivă la adevărata ei valoare: căci numai practica istorică a momentului și progresul ulterior pot certifica valabilitatea faptelor lor. Din aceste considerente, încercarea lui Manole Neagoe de a reconstitui personalitatea lui Ștefan cel Mare, apare pe deplin justificată, mai ales că, noua istoriografie românească, consacînd acestei epoci din istoria țării Moldovei mai multe volume de articole și studii speciale (*Cultura românească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964; *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, 1956), nu a oferit încă cititorilor o lucrare de sinteză propriu-zisă.

Este adevărat că nici Manole Neagoe nu-și propune să realizeze o sinteză a istoriei moldovenesti din cea de a doua jumătate a sec. al XV-lea, dar reluarea studiilor importante din domnia lui Ștefan cel Mare în istoria poporului român și a celei europene, obiectiv pe care autorul îl urmărește de-a lungul întregii lucrări, înscamnă de fapt cea mai autentică chintesențiere a faptelor istorice, implicînd folosirea exhaustivă a izvoarelor și examinarea critică a tuturor interpretărilor anterioare în acest sens.

Lucrarea începe cu prezentarea condițiilor politice, diplomatice și militare în care Ștefan cel Mare a obținut și și-a consolidat domnia. Precizările autorului privind relațiile dintre domn și boieri se impun, din primul capitol, atenției cititorului. Domnia lui Ștefan cel Mare este considerată de Manole Neagoe ca fiind din primii ani autoritară. Salv-conductul dat logofătului Mihai și apoi tratatul de la Overchelăuți sînt, după părerea sa, acte ce se datoresc înțelepciunii politice a domnului și nu presiunii pe care boierimea ar fi exercitat-o asupra lui.

Acțiunile politice și militare întreprinse de Ștefan între anii 1461—1465 sînt analizate în capitolul al doilea al lucrării *Tinerețea unui voievod* (p. 33—48). Evidențînd prudența de care domnul a dat dovadă în condițiile izbucnirii conflictului dintre turci și Vlad Țepeș, autorul, pe baza confruntării unor informații străine

și interne referitoare la relațiile dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, exclude ipoteza existenței unui conflict între cei doi domni în 1462, dar și posibilitatea colaborării lor. Ocupându-se în continuare de relațiile Moldovei cu celelalte țări vecine, Manole Neagoe prezintă actele din martie 1462, prin care Ștefan cel Mare reînnoia legăturile dintre țara sa și Polonia explicând (așa cum face și la pp. 129—130, 193—198) care a fost valoarea reală a acestor acte de credință considerate de el „ca acte de alianță concepute după formula feudală a unei suzeranități, care nu va avea puterea să se transforme într-o stăpânire politică efectivă” (p. 43).

Campania lui Matei Corvin împotriva Moldovei (1467) descrisă amănunțit în capitolul semnificativ intitulat *După faptă și răsplată* (p. 33—75) dă posibilitate autorului să sublinieze calitățile de mare conducător de oști probate de Ștefan cel Mare pentru prima dată în lupta de la Baia.

De o deosebită atenție se bucură, pe bună dreptate, din partea autorului lupta antiotomană desfășurată de Moldova în secolul al XV-lea. În capitolele *De strajă la porțile Europei* (p. 76—105), *Lupta de la Vaslui* (p. 106—135), *Valea Albă* (p. 136—163), *Singele apă nu se face* (p. 164—168), *Momente de cumpănă* (p. 169—192), sînt descrise condițiile în care Ștefan cel Mare rupe legăturile cu Poarta, acțiunile întreprinse de el în scopul refacerii frontului românesc la Dunăre, luptele de la Vaslui, Valea Albă, vitejia oastei și a voievodului ei. Descrierea acestora este însoțită de o temeinică analiză a tacticii și strategiei moldovenilor, deosebit de eficace în condițiile epocii, a structurii sociale, precumpănitor țărănească, și a potențialului ostirii moldovene justificat de specificul dezvoltării interne, a importanței pe care au avut-o aceste lupte antiotomane pentru țările române și pentru întreaga Europă.

Analizînd relațiile Moldovei cu Polonia, Ungaria și Turcia între anii 1445—1499 în capitolul *Codrul Cosminului* (p. 193—259) autorul subliniază importanța politicii înțelepte de alianțe dusă de Ștefan cel Mare, care i-a permis să păstreze independența țării. În același capitol (p. 200—218) Manole Neagoe, reluînd în discuție raporturile dintre domn și boieri, prezintă concluziile la care s-a ajuns în această privință în unele studii mai noi, demonstrează netemeinicia lor și subliniază că autoritatea lui Ștefan cel Mare a urmat, așa cum reiese din documente și cronici, o linie ascendentă. Ca atare, atitudinea boierimii, deși a provocat uneori greutăți politicii promovate de Ștefan cel Mare, nu a reprezentat niciodată un obstacol de însemnătate ce i-a fost uneori atribuită.

Prezentarea ultimilor ani ai domniei lui Ștefan cel Mare, a progreselor înregistrate în vremea sa de cultura, arta moldovenească și a unor din aprecierile cronicarilor străini asupra activității lui Ștefan cel Mare încheie „reconstituirea” pe care autorul și-a propus-o.

Lucrarea este însoțită de o bibliografie selectivă și de numeroase ilustrații.

În concluzie, apreciem că lucrarea lui Manole Neagoe reprezintă o contribuție valoroasă la cunoașterea unora din aspectele principale ale activității lui Ștefan cel Mare. Lucrare logică, sistematică, la obiect și aproape întotdeauna echilibrată a faptelor istorice, limbajul clar și precis fac lucrarea accesibilă nu numai cercetătorilor, ci și unor cercuri largi de cititori pentru care lipsesc încă multe asemenea lucrări.

G. Ignat

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie. Text ales și stabilit de FLORICA MOISII, și DAN ZAMFIRESCU. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. MIHAILĂ. Studiu introductiv și note de DAN ZAMFIRESCU și G. MIHAILĂ, Editura Minerva, București, 1970, 426 p.

Ediția de față a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* este, hotărît lucru, rodul pasiunii cu care, de aproape un deceniu, neobositul cercetător Dan Zamfirescu, prin articolele și contribuțiile publicate în periodicele

literare și științifice, se străduiește să fundamenteze științific autenticitatea acestei opere și, implicit, integrarea ei definitivă în cultura românească din secolul al XVI-lea, ca cel mai important monument al ei din această epocă și cea dintâi operă originală a gândirii medievale românești. Ceea ce a reprezentat pentru un mare număr de învățați de la Bălcescu încoace o convingere temeinică (vezi p. 7 și urm.), anume că *Învățăturile* sînt opera lui Neagoe Basarab, a devenit în ultimul deceniu, treptat, prin contribuțiile lui I. C. Chițimia, G. Mihăilă, N. Stoicescu, Virgil Gîndea, Pavel Chihaiia, Pandelescu, Anton Balotă și, bineînțeles, Dan Zamfirescu, o certitudine, demonstrată elocvent și de această ediție. Ea are mc-nirea de a restabili și de a impune definitiv un adevăr afirmat și susținut de o întreagă pleiadă de învățați români și străini, dar care timp de aproape două decenii, cînd „*Învățăturile* au părut șterse definitiv din rîndul izvoarelor istorice” (p. 9), nu mai era parcă de natură să convingă („volumul al doilea din tratatul de *Istoria României* nici nu le menționează ca atare” (p. 9). Ediția de față și excelentul studiu introductiv ce o însoțește înlătură definitiv asemenea aserțiune. Ea este, în același timp, cea dintîi ediție științifică a textului românesc al *Învățăturilor* întocmită după manuscrisul cel mai vechi și cel mai corect al acestei opere, manuscris ce a aparținut voievodului Ștefan Cantacuzino și care astăzi se păstrează în Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei.

Pentru întocmirea ediției, manuscrisul de bază, transcris de Florica Moisil, a fost colaționat de Dan Zamfirescu cu celelalte manuscrise, variantele fiind menționate în subsolul textului editat. Prin note marginale, Dan Zamfirescu a indicat unele din izvoarele identificate de el pînă în prezent. Transpunerea scrierii chirilice în caractere latine s-a făcut după sistemul, unanim admis în prezent, al transcrierii fonetice interpretative.

Textul românesc al *Învățăturilor* e urmat de traducerea fragmentelor cunoscute pînă astăzi din originalul slavon. Ea aparține lui G. Mihăilă care, cu cîțiva ani în urmă, a descoperit și editat 26 de pagini slavone noi din această scriere (*Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 359—375).

În partea întîi a studiului introductiv (p. 5—55), semnată de Dan Zamfirescu, sînt analizate autenticitatea scrierii, istoria textului și raportul dintre versiuni, structura ideologico-literară și tehnica folosirii izvoarelor demonstrîndu-se, așa cum se și intitulează această parte, că *Învățăturile sînt Primul monument al literaturii române*. În partea a doua a studiului introductiv, *Originalul slavon al „învățăturilor” și formația culturală a lui Neagoe Basarab* (p. 57—103), G. Mihăilă se ocupă de edițiile manuscrisului slavon, cuprinsul și studiile asupra lui, de originea, formația și cultura lui Neagoe Basarab și a doamnei Despina, de corespondențele dintre documentele vremii și *Învățăturile* precum și de limba și stilul originalului slavon și raportul dintre acesta și versiunea românească din secolul al XVII-lea.

Atît ediția cît și studiul introductiv se înscriu ca cea mai de seamă contribuție adusă în procesul de restituire către vechea cultură românească a primei opere originale a gândirii românești medievale, „înfîia noastră capodoperă”, cum o numește Dan Zamfirescu (p. 55).

Editîndu-se acum textul românesc al *Învățăturilor*, alături de mai vechile ediții ale originalului slavon și a traducerii grecești, istoriografia românească dispune astăzi de toate versiunile acestei opere, așa încît ediția trilingvă a *Învățăturilor* nu mai poate fi decît un deziderat imediat.

I. Caproșu

Călători străini despre Țările române, vol. II, îngrijit de MARIA HOLBAN (redactor responsabil), M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU ȘI PAUL CERNOVODEANU, Editura Științifică, București, 1970, 690 p.

Volumul al II-lea din această colecție cuprinde material informativ dintre anii 1551—1583, cel mai numeros — privitor la Transilvania, dar și date interesante despre Moldova și Țara Românească. În general, datele referitoare la țările

române, sînt cuprinse în rapoarte diplomatice, descrieri de călătorie și lucrări speciale, cu caracter istoric, social, economic, religios etc., ne informează despre tatonările conducătorilor de state pentru încheierea de alianțe, schimbări de atitudini ale unora față de alții și în special despre eforturile depuse pentru a se elibera de sub apăsătoarea suzeranitate otomană.

Autorul introducerii volumului influențat, se pare, de literatura armeană, ca opera lui Minas din Tokat (pe care deși nu-l consideră obiectiv și nu-l introduce deci în volum deși noi credem că trebuia inclusă și opera lui, dar cu aprecierile de rigoare), califică atitudinea lui Ștefan Rareș față de armeni, ca o „acțiune fanatică”, „nesăbuită” și brutală (p. VI). Deosebit de interesante ni se par relatările din 1552 ale „Anonimului” secui, care călătorind prin Moldova, a căutat să verifice informațiile primite, discutînd cu oamenii locului (p. 99—101). Dacă totuși armenii și locuitorii din Moldova, de alte rituri, au avut de suferit din cauza măsurilor lui Ștefan Rareș, în timpul domniilor lui Alexandru Lăpușneanu situația lor s-a ameliorat și nu știm dacă se poate susține că au fost folosiți de Ioan Despot ca o masă de „manevră”.

În evul mediu, în cîteva orașe din Moldova, între care și Suceava, comunitatea armeană, formată în special din negustori și meseriași bogați, nu a fost chiar atât de puternică ca să-și poată asuma — cum se susține de autorul introducerii (p. VII) „rostrurile” avute de sași în orașele din Transilvania. În Moldova, armenii nu au format o majoritate, în niciun centru urban și au participat la administrația orașelor în înțelegere și împreună cu românii.

Un bogat material informativ, selectat cu atenție deosebită, completează datele cunoscute despre domnia lui Ioan Despot, relațiile acestuia cu Poarta Otomană, Polonia, Transilvania și Habsburgii. Deosebit de interesantă și bogată în date este relatarea, cuprinsă în raportul unui „trimis” maghiar în Moldova, despre lupta de la Verbia (18 noiembrie 1561). Ea cuprinde numeroase date despre organizarea armatei lui Ioan Despot, a unităților, armamentului și dispozitivului de atac și asupra urmăririi lui Alexandru Lăpușneanu (p. 123—125). Valoroase informații despre evenimentele interne, viața socială, economică, politică și religioasă a Moldovei dintre anii 1561—1563 sînt cuprinse în rapoartele agenților imperiali Ioan Belsius, Berkowicz (p. 131—136), Martin Gothárdy (Literatul) — secretar în cancelaria regelui Maximilian de Habsburg, (p. 227—228, 234—238, 246—249), Wolfgang Schreiber (273—284) ș.a.

În introducere, s-a făcut, de la caz la caz, o analiză critică a conținutului textelor publicate și s-a urmărit luminarea intențiilor diplomaților, de multe ori învăluite în fraze redactate voit confuz. Trebuie de reținut că materialul publicat în acest volum duce la o reconsiderare a altor informații — ca de exemplu a celor date de Sommer — și chiar a evenimentelor și frământărilor care au avut loc în Moldova anilor 1561—1563. (Vezi și p. 227—228). Relații interesante despre predarea Sucevei lui Ștefan Tomșa I ne-au rămas de la cîțiva mercenari maghiari din garda lui Ioan Despot.

Multă atenție merită rapoartele trimisului lui Francisc Zay (1564) în care sînt descrise evenimentele în legătură cu reluarea tronului de către Alexandru Lăpușneanu (noiembrie 1563) și mai ales distrugerile, jafurile și crimele săvîrșite de oștile invadatoare, chiar cu aprobarea domnului (p. 309—311) ca și frământările interne din Moldova la moartea lui Alexandru Lăpușneanu (p. 391—394).

Un grup de informatori străini ca Bartolomeu Paprocki (p. 404—408), Iacob Palcologul (p. 412—413), se referă la luptele lui Ion Vodă cel Cumplit, împotriva otomanilor, iar unul dintre ei, ca Jean de Saulx pretinde chiar că a participat la ele (p. 416—417).

În atenția diplomaților, călătorilor și a spionilor trimiși în Țările române de conducerile statelor vecine au fost și orașele capitală ale Moldovei, Țării Româncști și Transilvaniei. Astfel, sîntem informați despre neorînduiele, jaful, crimele și incendierea Bucureștilor din martie 1554, cu ocazia mazilirii neașteptate

a voievodului Mircea Ciobanul (p. 110—111). Ni se oferă de asemenea date interesante despre Iași (p. 523—526) și Alba Iulia (p. 398—401, 416—417 etc.).

Pentru perioada dintre anii 1551—1583 volumul cuprinde extrem de numeroase date despre evenimentele din Transilvania, extrase, sau redată în întregime, din rapoartele amintite sau din lucrările speciale. Un grup numeros de ieziuiți, preocupați în mod special de situația precară a catolicilor din Transilvania, dar și a celor din Moldova și Țara Românească, ne-au lăsat rapoarte ample despre numărul populației, traiul și preocupările ei, bogăția solului, regimul juridico-administrativ, originea limbii și a poporului nostru. Asupra ultimei chestiuni cu toții sînt de acord că românii vorbesc o latină coruptă, și se trag din coloniști romani (p. 17—86, 316—371 etc.).

Rețin atenția, de asemenea, informațiile despre luptele din Transilvania dintre catolici și protestanți (p. 459—467, 470—473), despre regimul abuziv și de cruntă exploatare practicat de ieziuiți față de iobagi (488—503). Sînt extrem de interesante relațiile din 1580 ale lui John Newberic, primul negustor londonez care ne-a lăsat o descriere a Moldovei, în care sînt date referitoare la costul articolelor de censem, transporturi, taxe vamale etc. (p. 513—518), revelatoare pentru studiul vieții economice de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

În ansamblu, materialele cuprinse în volumul al II-lea, inegale ca valoare informativă și originalitate, unele fiind compilații după lucrări mai vechi, arată strînsele relații economice și politice dintre cele trei țări românești în perioada de timp cuprinsă între anii 1551—1583. O bună parte din rapoartele și lucrările amintite sînt cunoscute din publicații anterioare, dar toate au fost republicate în traduceri noi și cu numeroase note explicative, apreciindu-se competent adevărata lor valoare documentară.

Volumul se încheie cu un *Repertoriu* cronologic al autorilor relatărilor, cu *Indreptări și completări* — destul de numeroase — și deci foarte necesare, la vol. I al colecției, cu *Indicele* și cu precizările privitoare la contribuția fiecărui autor (p. 681—682). Munca tuturoră trebuie apreciată pentru că prin publicarea acestui volum s-a adus un real serviciu istoriografiei noastre.

Și cu această ocazie, rămînem la părerea noastră, exprimată cu ocazia recenzării primului volum (Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, VI (1969), că pentru specialiști, trebuiau editate și textele originale.

N. Grigoraș

Urbariile Țării Făgărașului, vol. I, 1601—1650, editate de acad. D. PRODAN cu LIVIU URSUȚIU și MARIA URSUȚIU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 968 p.

Țara Făgărașului a făcut parte pînă la 1462 din Țara Românească, iar ulterior, pînă ce a intrat în apanajul principilor independenți ai Transilvaniei, a fost dăruită comunității săsești din cele șapte scaune. Țara Făgărașului, regiunea „cea mai masiv românească”, cu o autonomie și statute proprii, a format din a doua jumătate a secolului al XV-lea cel mai mare domeniu feudal din Transilvania. Pentru că a făcut mult timp parte din Țara Românească, Țara Făgărașului și-a păstrat cel mai bine numeroase instituții proprii, specifice Țării Românești, chiar boierii și vecinii.

Ca domeniu feudal, Țara Făgărașului se împărțea, la rîndul său, în trei: orașul Făgăraș cu 32 de sate, domeniul Porumbacului cu șase sate și domeniul Comănei cu cinci sate.

Urbariile care au început să fie publicate acum ne prezintă, în primul rînd, în complexitatea și proporțiile sale, aspectul social. Astfel se constată că marea masă a locuitorilor o formau „colonii” sau iobagii, din care făceau parte și țirgo-

veții fără „calificative nobiliare“, jelerii (circa 5%), oamenii fără scie și casă proprie, meseriași, rezuși ca număr, și nobilii mici. Boierii făceau parte din nobilime, iar vecinii sînt supuși sau iobagii celor dinții. O categorie aparte a formau *libertinii*, aleși între iobagi și, pentru scutirile de slujbele obișnuite, îndeplineau serviciu militar sau diferite servicii domeniiale. Ei puteau fi oricînd revocați de stăpînul domeniului. Separat, în urbarii se înseriau drabanții — militari în serviciul cetății — aleși dintre iobagii satelor, plătuți, preoții, cerșetorii, infirmii și „grecii“, adică negustorii.

Materialul foarte bogat, cuprins în volum, ne permite să cunoaștem economia domeniului în structura și evoluția ei precum și obligațiile fiscale ale locuitorilor. Dintre acestea, pentru a putea face o comparație cu cele din Moldova și Țara Românească, cităm: censul (=darea), darurile sau daturile (care constau din piei de vulpi, vite de tăiat, găini, unt, miei, varză etc.), dijele din toate semănăturile și din legume, datul sau dijma porcilor (unul din 25), datul sau dijma oilor (una din 25), dijma albinelor (un stup din zece). Fiecare din dijele în animale se puteau răscumpăra. La dije se adăugau obligațiile în munci ale iobagilor, care au crescut mult în secolul al XVII-lea, ajungînd la o săptămînă din trei.

Urbările cuprind ample informații despre regimul pădurilor, al apelor, morilor, micilor întreprinderi domeniiale, crîsmăritului, amenzilor (foarte asemănătoare cu cele din Moldova) etc., organizarea pămîntului alodial, concentrat în anumite părți, veniturile lui, aparatul administrativ al domeniului, cu atribuțiile și privilegiile sale, ca și tendințele de reorganizare a serviciilor domeniului, de a lichida raporturile feudale rămase din timpul în care Țara Făgărașului făcea parte din Țara Românească, de a-i expropria pe boieri de vecini, de a reduce privilegiile boierilor, deci de „a adapta“ boierimea și vecinii la „nevoile noii puteri feudale suprapuse“ (p. 102).

În general, încadrarea domeniului Făgărașului în serviciul puterii princiare a Transilvaniei a redus din vechile libertăți și privilegiile avute de populația locală și i-a transformat vechile instituții.

Ca încheiere, apreciem în mod deosebit munca autorilor: observăm însă că lipsa traducerilor pentru textele în limba maghiară le face inutilizabile pentru foarte mulți cercetători, introducerea și regestele neputîndu-le înlocui.

N. Grigoraș

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA“, *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, volumul XXIII (1630—1632), întocmit de DAMASCHIN MIOC, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 828 + LI p.

Vasta colecție de acte medievale românești *Documenta Romaniae Historica* s-a îmbogățit cu încă un volum, al XXIII-lea al seriei B, ce cuprinde actele interne ale Țării Românești din anii 1630—1632. Ca și cele trei precedente (volumul I — înlocuit în colaborare cu P. P. Panaitescu — XXI și XXII), volumul al XXIII-lea este întocmit de Damaschin MIOC, cercetător cu merite deosebite în publicarea acestei colecții fundamentale de izvoare și datorită căruia în bună măsură seria B este singura deocamdată care a dobîndit ritmicitatea editorială cuvenită. Nu este, credem, inoportun a sublinia acest fapt fie și numai pentru motivul că această ritmicitate constituie încă un deziderat în privința seriilor A, din care a apărut pînă în prezent doar un singur volum (al XIX-lea), C (Transilvania) și D (Relațiile dintre cele trei țări românești) din care nu a fost editat încă nici un tom. Echilibrul editorial necesar între serii presupune desigur un întreg complex de factori, de la o mai bună organizare a colectivelor de lucru care să asigure o ritmi-

citare a elaborării volumelor fiecărei serii pînă la folosirea adecvată a spațiului editorial, totuși limitat. Importanța deosebită a colecției merită, totuși, un plus de efort pentru o mai bună coordonare a editării acesteia, efort la care alți comitetul de redacție al colecției cît și institutule care lucrează la elaborarea ei își pot aduce o contribuție ceva mai mare decît pînă în prezent. Cu alte cuvinte, organizarea editării acestei colecții ar trebui avută în vedere poate în aceeași măsură ca și în momentul inițierii ei. Altminteri, prilejul de a consemna apariția unui valoros volum ca acel de al XXIII-lea al seriei B se va ivi mai rar, dacă nu va trebui chiar să credem că unele serii ale colecției sînt sortite să rămînă în stadiul de proiect, ceea ce, bineînțeles, nu e de dorit. Întîrzierea prea mare în apariție este, de asemenea, păgubitoare pentru medievalistica românească, așa cum o dovedește și ultimul volum întocmit de Damaschin Mioc în care din cele 451 documente autentice doar 74 au mai fost editate. Singur acest raport cifric este elocvent în privința sporirii posibilităților de documentare pentru cercetătorul din oricare parte a țării pe care le implică publicarea fiecărui volum din colecție.

Volumul al XXIII-lea întocmit după principiile cunoscute ce stau la baza colecției (vezi *Introducerea* la vol. I, B, Țara Românească) și cu aceeași rigurozitate științifică ce am înfîlțit-o și la volumele precedente aduce în circuitul documentării științifice informații și date importante nu numai prin noutatea lor ci și prin valoarea acestora (vezi, de pildă, doc. 271 și 272). Istoria politică, socială și economică a Țării Românești se îmbogățește și prin acest volum cu date prețioase, unele chiar, așa cum se atrage atenția și în prefață, „de o excepțională însemnatate“ (p. 5).

Alături de anexele obișnuite: bibliografie, lista rezumatelor documentelor în limbile română și franceză, lista de cuvinte și expresii slave din documentele de limbă română, lista documentelor greșit date, documente românești în transcriere chirilică și 20 de fotocopii, volumul e însoțit de bogatul indice de nume și materii întocmit cu competența pe care el o presupune de Sașa Caracaș, Ruxandra Cămărășescu și Olimpia Diaconescu.

I. Caproșu

MIRCEA FILIP, *Cartea românească veche în biblioteca „G. T. Kirileanu“* — Piatra Neamț, Bibliografie adnotată, Bacău, 1970, 195 p.

Bibliografiind cartea românească veche din biblioteca „G. T. Kirileanu“ din Piatra Neamț, Mircea Filip aduce un real serviciu culturii în genere și celei nemțene în special, dar în același timp aduce omagiu cuvenit cărturarului G. T. Kirileanu care cu pricepere, pasiune și sacrificii materiale a adunat cărți o viață întreagă, alcătuiind o vastă și foarte valoroasă bibliotecă pe care a donat-o apoi orașului Piatra Neamț. În afara meritelor cunoscute de editor, istoric literar, folclorist, pasiunea sa de cărturar și bibliofil de un fel deosebit, care nu adună pentru sine ci gîndindu-se la alții, la cei ce „vin“ în urmă spre a valorifica ceea ce cu atîta anevoință se poate aduna într-un tot reprezentativ pentru o zonă anumită, această pasiune l-a interferat deseori cu istoria și cu izvoarele sale pe care le-a prețuit în aceeași măsură și pe care cu aceeași generozitate le-a pus la dispoziția altora spre descifrarea trecutului și a mai bune sale cunoașteri. Căci Kirileanu n-a adunat numai cărți ci și numeroase acte vechi pe care de atîtea ori le-a pus la îndemîna altui mare cărturar, Mihai Costăchescu, pe care, fapt încă puțin cunoscut, poate și datorită modestiei amîndurora, l-a ajutat atîta pentru a-și completa și apoi spre a-și tipări colecția de acte moldovenești cunoscută. Meritele lui Kirileanu în această privință sînt cu mult mai mari decît puținul ce se știe pînă acum, ba, chiar se poate afirma fără teama de a greși cîtuși de puțin că apariția celei mai bune ediții de documente medievale moldovenești pe care o avem pînă

în prezent se datorește în mare măsură cărturarului nemțean al cărui sprijin moral și material au fost atât de importante pentru devotatul său prieten ieșean. Amintim acestea nu atât pentru a completa călduroasa și competența prefață a lui Dan Simionescu la bibliografia pe care o prezentăm și comprehensivul studiu introductiv al lui Mircea Filip cât pentru a atrage atenția asupra faptului că îngrijita carte tipărită de Mircea Filip trebuie să fie doar un început în valorificarea moștenirii culturale a lui G. T. Kirileanu. Această reușită bibliografie poate constitui o garanție că, cu același sprijin local, cărturarii nemțeni ar putea să purceadă, de pildă, la întocmirea unei ediții a corespondenței lui Kirileanu atât de interesantă sub raport cultural și științific pentru trecutul cultural al zonei pe care a investigat-o și pentru care a adunat material și izvoare de tot felul. Ecoul curiozității științifice a cărturarului se găsește deseori în corespondența sa, după cum informațiile și însemnările din cele 173 de cărți bibliografiate de Mircea Filip se întregesc uneori în corespondența sa.

Bibliografia întocmită de Mircea Filip după criterii științifice completează în unele cazuri cu detalii interesante cunoscuta *Bibliografie românească veche* a lui Ion Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simionescu, autorul aducând astfel în circuitul științific unele date și informații interesante pentru istoria cărții și a tiparului. Ca de obicei, însemnările autografe de pe cărți reproduse de Mircea Filip conțin și de astă dată informații interesante referitoare la circulația cărții în trecut și unele amănunte istorice utile cercetătorului. Cele mai multe din acestea din urmă aparțin secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, dar nu lipsesc nici cele din secolul al XVII-lea. Uneori, asemenea știri ca cea potrivit căreia în „vleatul 7263 a fostu văcărutu 92 parale” (p. 37) se găsesc numai în cuprinsul unor astfel de însemnări.

În afara unui cuprinzător studiu introductiv, lucrarea e însoțită de anexele științifice necesare ca indicele alfabetic al lucrărilor bibliografiate, indice de autori și traducători și de cel de nume și locuri, care înlesnesc cititorului consultarea acestui instrument științific prin care un prețios fond de carte veche va putea fi mai bine cunoscut.

I. Caproșu

NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato le grand dragoman. Son activité diplomatique (1673—1709)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1970, 108 p. ÷ VIII pl.

Nestor Camariano tratează în acest studiu întreaga activitate diplomatică, de peste 35 de ani, a lui Alexandru Mavrocordat. Din datele biografice reținem că de la vârsta de 12 ani a urmat cursurile colegiului grec din Roma și ale universităților din Padova și Bologna. În 1664 și-a trecut doctoratul în medicină și filozofie. Întors la Constantinopol, Alexandru Mavrocordat a intrat în serviciul Patriarhiei și, pentru a putea face carieră în diplomatie, către care se simțea atras, a învățat mai multe limbi occidentale și orientale, devenind unul din cei mai renumiți poligloți contemporani. Din anul 1673, după moartea lui Panaghiotakis Nicussios, care îl inițiasă în secretele diplomației otomane, Alexandru Mavrocordat a ocupat postul de mare dragoman și mai târziu pe acela de „secretar intim al Porții”. Datorită acestei situații, diferiți reprezentanți ai țărilor cu care Imperiul otoman avea relații diplomatice, și în special ai Franței, Austriei și Rusiei, au căutat să-i cîștige sprijinul.

După victoria habsburgică de la Zenta (1697), în nenumăratele ședințe care au premers încheierea tratatului de la Karlowitz (26 ianuarie 1699), Alexandru Mavrocordat a reușit să salveze Țara Românească și Moldova de a nu fi încorporate în Imperiul habsburgic.

În continuarea expunerii sale Nestor Camariano subliniază că Alexandru Mavrocordat a fost unul din principalii diplomați care au frînat politica expansiionistă a lui Ludovic al XIV-lea și s-a opus, obținînd cîștig de cauză, tendințelor Franței de a obține protectoratul exclusiv al Locurilor Sfinte.

Concluzia care se desprinde clar din întreaga lucrare, bogat documentată, este că prin activitatea sa diplomatică Alexandru Mavrocordat a adus reale servicii țării române și că, în special Leopold I, Ludovic al XIV-lea și Petru cel Mare au căutat să-i cîștige bunăvoința pentru soluționarea sau aplanarea unor chestiuni politice în legătură cu Imperiul otoman și că prin poziția sa și-a putut ajuta compatrioții și întreaga ortodoxie.

N. Grigoraș

RADU LOGOFĂTUL GRECEANU, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*. Studiu introductiv și ediție critică întocmite de AURORA ILIEȘ, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, 279 p.

Publicată, parțial, pentru prima dată în 1846, în *Magazin istoric pentru Dacia*, cronica domniei lui Constantin Brîncoveanu a fost reeditată apoi, parțial sau în întregime, în 1859, 1906 și în 1961: o ediție critică a cronicii apare însă acum pentru prima dată. Constituind cel de al VIII-lea volum al colecției *Cronicile medievale ale României*, ediția de față se întemeiază pe studierea și cunoașterea deplină a tuturor manuscriselor cronicii din care editoarea, Aurora Ilieș, a ales ca texte de bază ms. 112 din biblioteca Filialei din Cluj a Academiei, copiat la scurt interval după moartea lui Constantin Brîncoveanu din porunca voievodului Ștefan Cantacuzino, și ms. 548 de la Biblioteca Academiei, singurul complet dintre toate manuscrisele cunoscute pînă în prezent. Alte manuscrise sînt folosite în aparatul critic al ediției pentru întregirea lacunelor și corectarea greșelilor din textele de bază precum și pentru indicarea variantelor. În acest fel se pune la îndemîna cercetătorilor un text editat cu toată exigența științifică pe care o presupune astăzi o ediție critică a unui dintre cele mai importante izvoare narative muntene.

Dat fiind caracterul ediției, credem că în locul întregirii tacite a prescurtărilor obișnuite ar fi fost indicată folosirea parantezelor.

Textul editat e precedat de un erudit studiu introductiv în care editoarea cercetează biografia cronicarului, data scrierii cronicii, redacțiile acesteia, izvoarele ei, ideile politice și sociale ale cronicarului, limba și stilul cronicii, filiația manuscriselor și, în sfîrșit, edițiile anterioare ale cronicii. Analiza riguroasă a tuturor acestor probleme se concretizează în temeinice contribuții științifice de natură să-l orienteze pe cititor atît asupra valorii textului cît și a deficiențelor lui. „Dacă sub aspect politic, menționează Aurora Ilieș, Radu Greceanu ...aduce numai în parte... informații prețioase (nerelate de alte surse), sub aspectul organizării interne și mai ales al obligațiilor de toate categoriile față de Poartă, cronica lui e unul din izvoarele narative cele mai importante și cele mai precise pentru sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea în Țara Românească” (p. 25). Importanța cronicii îi e relevată și cititorului străin printr-un scurt *Avertisment*.

Textul cronicii e însoțit de un amplu și util glosar și de obișnuitul indice, întocmit cu atenție cuvenită de Beatrice Marinescu și Venera Tuliu.

Editînd critic pentru prima dată această cronică, Aurora Ilieș aduce o remarcabilă contribuție la sporirea numărului instrumentelor de lucru necesare cercetătorului.

I. Caproșu

* * * *Contribuții la istoria învățămîntului românesc. Culegere de studii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, 205 p. + 2 hărți.

Publicat sub auspiciile comisiei pentru istoria învățămîntului din România a Ministerului Învățămîntului, volumul pe care îl prezentăm, înmănunchiază un număr de opt contribuții științifice asupra unor aspecte importante ale istoriei școlii românești din secolele XVII, XVIII și începutul celui de al XIX-lea, o atenție specială acordîndu-se veacului al XVIII-lea datorită însemnătății deosebite a acestuia pentru istoria învățămîntului românesc. Studiile cuprinse în volum constituie rezultatul investițiilor întreprinse de unii din cercetătorii ce lucrează la elaborarea sintezei, în trei volume, a învățămîntului românesc. Intemeiate deseori pe cercetări de arhivă, aceste studii aduc date, informații și concluzii noi asupra unora din problemele importante ale trecutului școlii românești ca legislația școlară feudală în țările române, școlile orășenești, organizarea învățămîntului românesc la începutul epocii regulamentare etc. Trebuie subliniat, de asemenea, că alături de articole ca *Legislația școlară feudală în Țările române* (Ilie Popescu Teiușan), *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași, în secolul al XVIII-lea* (Const. A. Sloide), *Școlile din orașele Țării Românești (secolele XVI—XVIII)* (Gh. Pârnuță), *Din istoria învățămîntului românesc din Maramureș la sfîrșitul veacului al XVIII-lea* (Ion Bota) și *Legiferarea organizării învățămîntului în Țara Românească în anii 1831—1834* (G. D. Iscrău) consacrate istoriei școlii din provinciile istorice românești, unele studii din volum ca cele semnate de Const. C. Giurescu (*Țările românești sprijinătoare ale învățămîntului din Peninsula Balcanică și Orientul apropiat*) și de Virgil Molin (*Cărți școlare tipărite în Țările românești pentru popoarele învecinate: sîrbi, bulgari și greci*) aduc date noi privind contribuția poporului român la dezvoltarea învățămîntului și culturii din țările balcanice și cele din Orientul Apropiat. Îmbrăcînd forme diferite și continuînd timp de secole, ajutorul dat de țările române școlilor din aceste zone geografice a fost în permanență însemnat așa cum rezultă, de altfel, și din sugestivă hartă privitoare la această problemă întocmită de profesorul Const. C. Giurescu. În sfîrșit, ultimul articol din *Culegere*, *Învățați greci formați la Oxford și la Halle și legăturile lor cu românii la începutul secolului al XVIII-lea* (Nicolae Vătămănu) este consacrat relațiilor culturale dintre Țările române și unele țări europene și se întemeiază mai ales pe izvoare germane pînă nu demult inedite.

Deși unele articole conțin cîteodată stîngăcii de exprimare și par a nu fi fost suficient finite în comparație cu rigurozitatea științifică a celorlalte studii din volum, publicarea acestei culegeri este binevenită, ea oferînd, așa cum au intenționat și autorii ei, „un bogat material, în bună parte inedit” (p. 6) pentru viitoarea sinteză a *Istoriei învățămîntului din România*.

I. Caproșu

CONSTANTIN N. VELICHI, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*. Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 262 p.

Constantin Velichi, specialist în istoria relațiilor româno-bulgare, ne-a dat o nouă contribuție substanțială, de data aceasta cu privire la rolul emigraților bulgari din Țara Românească la renașterea politică și culturală a poporului bulgar. Bazat pe o largă documentare bibliografică și de arhivă, autorul analizează în amănunt etapele și caracterul acțiunilor emigraților bulgari din Țara Românească în sudul Dunării de la 1760 pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Studiul este împărțit

în trei părți: 1) emigrația bulgarilor în nordul Dunării în această perioadă, 2) acțiunile bulgarilor din Țara Românească pe plan politic și 3) contribuția emigrațiilor bulgari cu privire la renașterea culturală a Bulgarilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În prima parte se stabilesc etapele emigrației în nordul Dunării, pe care autorul le determină că sînt la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în timpul războaielor ruso-turce de la începutul secolului al XIX-lea, războiul din 1806—1812 și acela de la 1829 și după aceea. Tot în această parte se prezintă situația economică a refugiaților bulgari, care se bucurau de anumite scutiri de bir pe o anumită durată de timp din partea autorităților române.

În partea a doua a lucrării se arată că lupta emigraților pentru renașterea politică și culturală capătă o mai mare dezvoltare la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Printre emigrați se formează o burghezie bulgară care se angajează în lupta pentru renașterea și eliberarea țării lor și influențează puternic mișcarea politică și culturală din sudul Dunării. Dintre cele trei centre principale de emigrație a bulgarilor, acelea din sudul Rusiei, de la Constantinopol și din Țara Românească, autorul, bazîndu-se pe fapte concrete, afirmă că ultimul centru a influențat cel mai puternic lupta din Bulgaria pe plan politic și cultural.

Analizînd mai în amănunt care sînt cauzele realizărilor acestor acțiuni, autorul constată că ele se datoresc mediului în care această emigrație s-a dezvoltat, suferind astfel puternice influențe românești. Trăind într-o țară unde relațiile capitaliste se dezvoltau mult mai repede decît pe teritoriul bulgar, emigrații încercară să realizeze eliberarea politică a țării lor nu numai printr-o luptă comună pe acest plan dar și printr-o activitate culturală după exemplul celeia din Țara Românească. În acest sens au acționat episcopul Sofroni, care a trăit la începutul secolului al XIX-lea la București, Petru Beron și alți erudiți bulgari.

Cu multă perspicacitate N. Velichi analizează stratificarea existentă în rîndurile emigrației bulgare. Astfel, existau mari negustori, care au susținut mișcarea de eliberare în diferite momente; acțiunea lor a fost însă limitată, fiind determinată de anumite interese. De aceea, aceștia se situau, în general, pe poziție reacționară, împrijinind mișcarea culturală decît într-o anumită măsură și în anumite stadii. Dar marea majoritate a emigrației bulgare era cunoscută de mîca burghezie, la care se adăugau și muncitorii. Toți aceștia au format după 1829 nucleul mișcării de eliberare, alimentat continuu de emigrații veniți din sud și care a fost influențat de mișcarea națională românească.

În Țara Românească s-au constituit grupuri de voluntari bulgari, cărora li s-au adăugat și alți emigrați balcanici, acționînd în diferite etape pentru libertatea Bulgariei, cu ocazia războaielor ruso-turce de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Emigrații bulgari din Țara Românească au întreprins mai multe acțiuni politice independente, încercînd în 1841—1843 de-a forma detașamente înarmate care să treacă Dunărea pentru a provoca o revoltă generală în Imperiul Otoman.

În partea a treia se arată că cea mai importantă contribuție a emigrației la renașterea Bulgariei a fost pe plan cultural. În Țara Românească, cu ajutorul românilor, Sofronie din Vraca a publicat la începutul secolului al XIX-lea prima carte bulgară și tot aici au apărut primele opere literare bulgărești care reprezintă contribuții însemnate la formarea limbii literare bulgare. Totodată, datorită contribuției materiale a unor membri ai emigrației bulgare de aici au fost susținute multe școli bulgărești din sudul Dunării.

Autorul arată că, atît pe plan politic cît și cultural, activitatea emigrației bulgare din țara noastră a contribuit într-o măsură mult mai largă decît aceea a emigrațiilor bulgare din celelalte două centre pînă spre mijlocul secolului trecut la renașterea politică și culturală a poporului bulgar. Lucrarea reprezintă o valoroasă contribuție la istoria relațiilor bulgaro-române din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

N. Corivan

VALENTIN AL. GEORGESCU, EMANUELA POPESCU, *Legislația agrară a Țării Românești, 1775—1782.* (La Législation agraire de Valachie). Proiectul de cod agrar al lui M. Fotino. Pravilele pentru plugari. Așezămintele agrare dinainte de 1780, Ediție critică, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1970, 236 p.

În introducere, autorii ediției poate că ar fi trebuit să atragă atenția că epoca turco-fanariotă, în materie de redactare și publicare de coduri de legi, în limba greacă, reprezintă un real progres față de cea anterioară. Concomitent cu aceste eforturi s-a dus și o luptă grea între curentul național, care înlocuise limba slavonă din instituții și biserică cu limba română și curentul grecesc. Către a doua jumătate a secolului al XVIII-lea curentul grecesc a învins, deoarece fusese susținut de domnitori, greci și ei, cărora li s-au alăturat marii boieri, care pentru a-și menține privilegiile, învățau grecește, își dădeau copii la școli grecești sau le luau percepatori greci. S-a ajuns astfel să se poată redacta și chiar publica în Țării românești, în limba greacă, legi cu caracter canonic și laic. Dintre domnitorii care au făcut eforturi în această direcție trebuie să amintim cei din familiile Mavrocordat, Ipsilanti, Moruzi, Caragea și Callimachi. Unii din domnitorii fanarioți și-au dat seama că totuși erau prea puțini cunoscători de limbă greacă dintre cei chemați să aplice legile și de aceea au dispus să fie tipărite și în limba română.

Studiul introductiv, extrem de întins și documentat, publicat în limbile română și franceză, cuprinde datele principale asupra textelor editate, lămurirea soluțiilor legislative căutate, în epoca de dezagregare a feudalismului românesc când se căuta și reglementarea relațiilor agrare. S-a expus clar situația politică internă și externă, economică și socială a Țării Românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, greu încercată din cauza războiului ruso-turc (1768—1774) și a ocupației militare, dar care, prin prevederile tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774) a cunoscut o reducere a obligațiilor față de Poartă, un control al exercitării suzeranității ei, odată cu influențele exercitate de noile idei sociale și culturale care „agitau toată Europa sub devezele liberalismului economic, ale despotismului luminat și ale luminismului de orientare enciclopedistă și prerevoluționară” (p. 9).

Alexandru Ipsilanti domn al Țării Românești începând din septembrie 1774 a inițiat un plan de reforme, prin care a crezut că se pot înlătura abuzurile, corupția și, în parte, mizeria în care trăia marea majoritate a populației țării. Nu este de crezut, cum afirmă autorii prefeței (p. 10), că „remediul tuturor rezelor... de care sufereau principatele” putea fi găsit într-o „codificare sistematică a dreptului, de la organizarea justiției și a instituțiilor, inclusiv acelea ale vieții economice”, ci numai în schimbarea relațiilor de producție.

Textele legiurilor agrare editate de Valentin Georgescu și Emanuela Popescu se datoresc juristului grec Mihael Fotino, venit sau chemat la București, în jurul anului 1764, unde va face carieră. El a redactat, la cererea domnitorului Ștefan Racoviță (1764—1765) — despre care observăm că nu a fost „asasinat într-o răscoală populară” (p. 12) ci mazilit de turci — un cod general de drept constituțional, administrativ, fiscal, civil, comercial, penal, agrar, maritim, drept al familiei și procedură civilă și penală, având la bază culegerile bizantine. În 1766 Fotino a supus aprobării noului domn Ștefan Ghica (1765—1766) o nouă versiune mai dezvoltată a manualului. Întărirea domnească nu a survenit, dar nedeșperând, Mihail Fotino — după cum susține Valentin Georgescu — pare a fi pregătit o „a treia ediție”, (1775) adăugându-i alte titluri și paragrafe. În special din *Basilicale* (p. 13). Între adaoase trebuie menționat titlul „obligațiile clăcașilor către stăpîni de moșii”. Dar nici acest manual nu a devenit „codul oficial al țării” (p. 18).

Ediția lui Valentin Georgescu și Emanuelei Popescu cuprinde: Cartea a III-a din manual *Νόμα Ύεωρικοί* (p. 101—113); *Legi agrare din basilicale și din pravilele pentru plugari ale lui Iustinian cel Mare* (p. 127—146); *Canoane alese din*

sfiitocul împăratului Justinian cu titlu ce să cheamă pravile pentru plugari (p. 149—165) și Așezămintele agrare din timpul domniei lui Alex. Ipsilanti (p. 167—183). Lucrarea se încheie cu o serie de anexe, intitulate : *Concordanța proiectului de cod agrar cu principalele momente ale receptării lui Nomos Georgikos în Țara Românească și în Moldova, Aplicarea lui Nomos Georgikos în general și a legislației agrare a Țării Românești din anii 1775—1782 în documentele interne, Prefața lui M. Fotino pentru manualul de legi (1777), Glosarul grec, Bibliografia și Indicele de autori și materii.*

În concluzie, trebuie subliniat că autorii, în introducerea ediției au reușit să reconstituie opera de codificare dintre anii 1774—1782, iar prin publicarea legislației agrare indicate au pus la îndemâna cercetătorilor români și străini un prețios instrument de lucru pentru elucidarea unor aspecte ale relațiilor agrare din ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea.

N. Grigoraș

NICOLAE STOICA DE HAȚEG, *Cronica Banatului*, Studiu și ediție de DEMASCHIN MIOC, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 364 p.

Nicolae Iorga, care a cunoscut doar fragmente reduse din *Cronica* scrisă de Nicolae Stoica, a spus totuși că este „un izvor de cea mai mare însemnătate” pentru istoria poporului nostru.

Din documentata biografie a lui Nicolae Stoica — scrisă de Damaschin MIOC — sintem informați despre calitățile de cărturar și luptător pentru învățămîntul în limba română ale acestuia.

Încă din copilărie Nicolae Stoica a învățat să scrie cu alfabetele chirilic, latin și gotic în limbile română, latină, sîrbă și germană. Intrat de tînr în serviciul episcopului și mitropolitului de Carloviț, și apoi ca preot militar în regimentul de grăniceri româno-sîrb, Nicolae Stoica a cercetat atent toate localitățile românești din Banat, și a făcut cunoștință cu un număr de învățați ai vremii ca : Ioan Raici, primul istoric al popoarelor din Jugoslavia, Dositei Obradovici, transilvăneanul Dimitrie Eustatievici ș.a.

Nevoind să lase uitării faptele de arme ale grănicerilor, cu care a participat la războiul austro-turc din 1788—1791, Nicolae Stoica a început, la vîrsta de 75 de ani, redactarea cronicii sale. Datorită comportării și capacității sale el a fost numit director al școlilor naționale neunite române și sîrbești de pe teritoriul regimentului valaho-ilir, iar din anul 1792 și protopop de Mehadia.

Damaschin MIOC a scos în evidență și o altă latură a activității lui Nicolae Stoica și anume aceea de numismat, epigrafist și colecționar de antichități, ca : monede, inscripții, sculpturi etc. care erau în legătură cu trecutul roman al Banatului. Pentru această activitate a primit în 1830 luade binemeritate de la Damaschin Bojinca, care-și pregătea lucrarea *Anticile Romanilor*.

Nicolae Stoica moare în anul 1833, în vîrstă de 82 de ani.

Trebuie subliniat, cum a făcut și editorul actualei ediții a *Cronicii Banatului*, că înainte de a trece la redactarea ei, Nicolae Stoica avusese o bogată activitate scriitoricească. Între altele a scris, *Scurta istorie a Banatului*, o prelucrare a legendelor grecești despre faptele lui Hercule, o traducere rezumată a lucrării *Viața lui Alexandru cel Mare* de Curtius ș.a.

Opera principală a lui Nicolae Stoica rămîne — cum susține just Damaschin MIOC — *Cronica Banatului*, în care tratează : 1) istoria lumii pînă la așezarea maghiarilor în Panonia ; 2) istoria evenimentelor pînă la începutul războiului austro-turc dintre anii 1716—1718 și 3) evenimentele dintre 1716—1825. Ultima

parte a cronicii, care cuprinde în special istoria Banatului, are caracter memorialistic.

Potrivit concepției lui Nicolae Stoica, istoria are un rol educativ, fiindcă îi învață pe cetățeni cum să se comporte (umanitarism, toleranță religioasă, instrucțiune pentru popor, cultul oamenilor mari) se găsesc în tot cuprinsul cronicii, mai cu deosebire însă în partea ei memorialistică" (*Introducere*, p. 24).

Ideile membrilor Școlii Ardelene despre originea și continuitatea poporului român sînt acceptate de Nicolae Stoica, care a căutat să aducă și argumente noi în sprijinul lor. Unitatea poporului nostru era atît de evidentă pentru el încît nici n-o mai discută. O deosebită valoare din expunerea lui Nicolae Stoica au reflecțiile sale cu privire la continuitatea și romanitatea poporului nostru, știrile unice cu privire la evenimentele dintre anii 1716 și 1825, datele despre activitatea unor personalități politice și culturale contemporane, între care este și Tudor Vladimirescu, care l-a impresionat în mod deosebit.

Totodată, în textul cronicii sînt numeroase date referitoare la viața socială, la satul bănățean scăpat de sub o stăpînire străină și intrat sub altă, despre preocupările de ordin economic și cultural ale locuitorilor, despre comerț, prețuri, monedele în circulație etc.

Nicolae Stoica și-a scris cronica în graiul vorbit în părțile sud-estice ale Banatului. Din scrisul său se constată a fi fost un patriot adevărat. Cronică Banatului prezintă interes nu numai pentru istorici, ci și pentru lingviști și istoricii literari.

Ediția cronicii se încheie cu un glosar de regionalisme și un indice de nume.

În concluzie, prin publicarea integrală a manuscrisului *Cronicii Banatului*, Damaschin Mioc a adus un real serviciu istoriografiei noastre.

N. Grigoraș

D. PRODAN, *Încă un Supplex Libellus românesc. 1804*, Editura Dacia, Cluj, 1970, 89 p.

Descoperirea sau redescoperirea memoriului transilvan din 1804 și prezentarea lui la nivelul cunoștințelor de care, grație studiilor acad. David Prodan, dispunem astăzi asupra *Supplex Libellus Valachorum*-ului o datorăm binecunostei preocupări, constatată în activitatea istoriografică a reputatului cercetător clujean, de a adînci mereu subiectul tratat continuînd deci investigația chiar atunci cînd cercetarea unui asemenea subiect pare, la prima vedere, a fi fost epuizată. Este tocmai ceea ce face și de astă dată acad. David Prodan publicînd și comentînd noul *Supplex* din 1804 ce se păstrează de mai bine de 75 de ani la Biblioteca Academiei și din care doar partea privind Banatul a mai fost publicată în 1930. Pornind de la o mențiune din *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* a lui N. Iorga, acad. David Prodan a redescoperit memoriul introducînd-l, practic, abia acum în circuitul științific.

Remarcînd că „în sirul memoriilor mari care marchează etapele luptei politice naționale a românilor din Transilvania, el (memoriul, n.ns.) constituie, fără îndoială un nou moment de seamă" (p. 7), cercetătorul clujean face o largă prezentare a acestuia, situîndu-l în noile coordonate istorice care l-au produs și datorită cărora, în chip firesc, sînt lesne de explicat postulatele ce le conține. Noul memoriu este o continuare, în noile condiții ale reginului imperial, a celor din 1791 și 1792, al căror legatar se face pledînd pentru „luarea în considerare a doleanțelor națiunii prezentate în ele" (p. 29). Răscoala din 1437, acțiunea unificatoare a lui Mihai Viteazul și răscoala lui Horea sînt momente noi ale luptei de eliberare a poporului român invocate de autorul memoriului spre a justifica drepturile națiunii române. Indicînd aceste trepte ale luptei sale pentru eman-

cipare împreună cu suferințele și remediile posibile ale curmării acestor suferințe, memoriul oferă „imaginea unității deplină a națiunii, viziunea clară a unității sale politice” așa încît valoarea lui documentară rămîne și fără să fi avut practic urmări; ba chiar și dacă, eventual, n-ar fi ajuns în mîna împăratului (p. 38).

Analizînd detaliat memoriul din 1804 și stabilindu-i importanța în cadrul acțiunilor similare ale românilor transilvăneni, acad. David Prodan conchide că el aparține, foarte probabil, lui Ion Budai-Deleanu. Viziunea unității politice a poporului român, faptul că autorul memoriului „ne apare înaintea de toate ca istoric animat de ideile Școlii ardelenice, de romanitate, de continuitate” (p. 34), că e un bun cunoscător al subtilităților judiciare, „al stilului de cancelarie, al atmosferei de Curte, al politicii imperiale, al raporturilor locale și, în sfîrșit, că e animat „de adînci sentimente democratice și naționale” (p. 34), toate acestea par să-l indice, aproape fără nici o îndoială, ca autor pe cunoscutul reprezentant al Școlii ardelenice. Această concluzie care, potrivit argumentelor autorului, se apropie de certitudine implică însă noi investigații pentru aflarea originalului memoriului pe baza căruia se va putea ajunge la o încheiere definitivă.

Editînd și analizînd textul noului memoriu, acad. David Prodan aduce o contribuție substanțială la sporirea cunoștințelor asupra unui important moment din istoria poporului român, îmbogățind și adîncind, în același timp, propriile sale cercetări.

I. Caproșu

Studii privitoare la N. Bălcescu

Nicolae Bălcescu s-a bucurat în ultimele decenii de o atenție specială din partea istoricilor, pe deplin meritată. Faptul se explică nu numai prin locul proeminent pe care-l deține în cadrul istoriografiei noastre din epoca modernă, cît mai ales prin acuitatea activității sale revoluționare. Era firesc deci ca reevaluările întreprinse în anii din urmă să se îndrepte în primul rînd spre Bălcescu, a cărui activitate și gîndire se înfățișau atît de elevate și de unitare. Studiile privitoare la Heliade Rădulescu sau la Kogălniceanu, de pildă, sînt — comparativ — mult mai reduse. Complexitatea, amploarea și caracterul contradictoriu al activității lor prezentau mari dificultăți cercetătorilor. Dimpotrivă, Bălcescu, care n-a trăit decît în epoca luptelor revoluționare, stîngîndu-se foarte curînd, în emigrație, înfățișea un tablou mult mai coerent și mai ușor asimilabil într-o epocă revoluționară.

Împlinirea unui secol și jumătate de la nașterea istoricului a ocazionat apariția unor studii valoroase, care adîncesc diferite laturi ale personalității sale.

*

1. Trebuie salutată îndeosebi apariția primului volum din publicația Muzeului memorial, „*Studii et acta Musei Nicolae Bălcescu*”, îngrijit de Horia Nestorescu-Bălcești. Nu e vorba însă numai de studii asupra lui Bălcescu, care reprezintă totuși partea cea mai substanțială, ci și de cîteva contribuții privitoare la epocă, menite să constituie, în cele din urmă, contextul valorificării critice a acestei personalități. Noua publicație urmărește astfel lărgirea cadrului de cercetare prin raportarea continuă, complexă, a lui Bălcescu la oamenii și împrejurările epocii în felul în care „*Arhiva românească*” (seria nouă) înțelegea să o facă pentru Kogălniceanu. Apărut în excelente condiții grafice, cu scurte rezumate care avertizează pe specialistul străin asupra noilor contribuții și cu o colaborare dinafară (nota lui Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois, *Rumanian oppositon to the austro-hungarian compromise of 1867*, care valorifică două

documente din arhivele ungurești, p. 133—137) volumul reunește contribuții interesante.

Un studiu concentrat și sintetic asupra lui *Nicolae Bălcescu — om de știință* (p. 15 — 23) deschide volumul, sub semnătura lui Dan Berindei, relevând pasiunea, precizia, spiritul critic și larga documentație a istoricului.

Cîteva indicii privitoare la Nicolae Bălcescu și fourierismul (p. 63 — 69) oferă articolul lui Ion Cojocaru, care încearcă să distingă punctele de contact între Bălcescu și Teodor Diamant, de experiența căruia marele democrat — revoluționar a profitat prin intermediul fourieristului Toma Constantin, cu care a colaborat în scurtă lui activitate didactică de la școala militară din Ducești. Bălcescu a manifestat un deosebit interes pentru ideile generoase apărute de adepții lui Fourier: democrație socială, abolirea iobăgiei etc.

Sub raport biografic, mai multe studii aduc contribuții care se cuvin semnalate. Cornelia Bodea, care se ocupă de mai mulți ani, și cu rezultate remarcabile, de epoca de la 1848, semnează „marginalii inedite” privitoare la activitatea revoluționară a lui Bălcescu. Valorificând noi surse documentare, noua contribuție (*Bălcescu în 1849, 1851*, p. 25—37) reconstituie minuțios două episoade biografice: călătoria efectuată în ianuarie — februarie 1849 de la Belgrad la Constantinopol, împreună cu I. Bălăceanu, în chip de „propriétaire rentier”, sprijinit de Felix Gauthier, secretarul consulatului francez de la Belgrad. Al doilea moment privește noua încercare a lui Bălcescu de a determina o strînsă colaborare revoluționară între români și unguri, în primăvara lui 1851, în care scop era gata să se stabilească în Transilvania. Demersul n-a izbutit, fiindcă Bălcescu făcea parte dintre exilații care nu se puteau întoarce în țară fără consimțămîntul curților suzerană și protectoare. Aprecierea consulului austriac de la București, von Laurin, asupra lui („Se spune că Bălcescu ar fi talentul cel mai eminent care s-a alăturat partidului revoluționar”) merită însă o subliniere. Separat, însoțindu-l de un minuțios studiu, Cornelia Bodea editează apoi, în colecția *Ex studia et acta Musei „Nicolae Bălcescu”*, discursul rostit de ardentul revoluționar la 1 ianuarie 1847: *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre* (Bălcești pe Topolog, 1970, 43 p.), punînd astfel la îndemîna cercetării textul integral al unui document excepțional, cunoscut pînă acum doar din comentariile aceleiași autoare.

Paul Cernovodeanu și Horia Nestorescu semnează un studiu despre *Casa Bălcescu din mahalaua Boteanu din București* (p. 39—61), în care istoricul a copilat, întreprinzînd cu această ocazie, pe bază de documente inedite, și un util popas genealogic, în legătură cu prezența familiei Bălcescu în capitala munteană.

Iconografia lui Bălcescu (p. 71—80) a constituit obiectul unei interesante cercetări a lui Adrian Corbu, care nu epuizează tema, referindu-se aici doar la portretele de realitate, cele de interpretare și cele imaginare fiind ocolite deocamdată. În cazul lui Bălcescu, mai mult decît în altele, cercetarea biografică a înțeles să valorifice iconografia ca o nouă sursă, indispensabilă, de cunoaștere.

O scrisoare inedită a lui Bălcescu către transilvăneanul Alexandru Buda, în care — părăsind Seghedinul — aprecia că deocamdată „lupta lui Kossuth și a celor care iubesc libertatea este pierdută” și se declara hotărît să continue lupta pînă la victoria libertății împotriva tiraniei, constituie substanța articolului *Un revoluționar transilvănean în relații cu Bălcescu — Alexandru Buda*, semnat de Alexandru Culcer (p. 81—87).

În aceeași ordine de idei, întemeiat pe materiale de epocă, în genere cunoscute și pe studiile anterioare, Vasile Netea înfățișează *Relațiile lui N. Bălcescu cu cărturarii și luptătorii români din Transilvania* (p. 139—170), îndeosebi cu Eftimie Murgu, A. Tr. Laurian și George Barițiu.

O privire comparativă asupra lui *Nicolae Bălcescu și Eftimie Murgu*, valorificînd și unele știri inedite, realizează I. D. Suciș (p. 227—238).

Din aceeași epocă, atestînd eforturile lui Bălcescu de a sincroniza activitatea emigrației poloneze cu aceea a revoluționarilor români, cîteva documente din Biblioteca Czartoryski (Cracovia), necunoscute pînă acum, susțin articolul *Bălcescu și emigrația poloneză* de Al. Csétri (p. 87—111).

Un pahar cu deviza „Frăției”: *egalitate, fraternitate, dreptate* comandat în Boemia și reprezentând un simbol de caracter masonic, dăruit de Bălcescu unuiu dintre comilonii săi de la 1848, George Crețescu, constituie punctul de plecare și elementul care justifică inserarea articolului *O familie de revoluționari și un pahar de frăție* (p. 185—192) în această publicație dedicată marelui istoric și militant.

Tabăra de la Riureni (p. 193—225) este un fragment din teza de licență a lui Dragoș Sterian, cercetător cu alese însuși și ctitor al Muzeului Bălcescu, dispărut însă dintre noi chiar în anul în care noua instituție tipărea aceste *studii și acte*. Studiul urmărește încercarea generalului Magheru de a organiza rezistența armatăă contra trupelor de intervenție, întemeiat pe documentele de epocă și o bogată bibliografie a problemei.

O interesantă pe cît de migăloasă cercetare bibliologică cu privire la „*Magazinul istoric pentru Dacia*” este aceea interprinsă de Elena G. Zane (p. 249—256), din care rezultă că revista scoasă de Bălcescu și Laurian a apărut în mai multe tiraje succesive. O ediție științifică va trebui să ia ca text de bază pe înfiul dintre aceste.

N. I. Simache consacră cîteva note lui C. T. Grigorescu — un revoluționar piteștean pe malurile Prahovei, mai puțin cunoscut la 1848, cînd a avut totuși legături cu Bălcescu, dar notoriu în epoca următoare (p. 171—173).

Sînt de notat și cele *Cîteva precizări cu privire la biserica de lemn de la Giltofani* (de Nicolae Voicu, p. 239—284), mcument istoric care va fi amplasat în spatele conacului Bălcești.

Oarecum detașată de restul contribuțiilor este nota lui Al. Smochină, *Ideile lui '48 în reformele lui Cuza* (p. 177—183), care nu se referă cituși de puțin la personalitatea lui Bălcescu, ca și articolul „*Steluța*” — *cînt al dorului de patrie* (p. 113—132), în care George D. Florescu propune, întemeiat pe o bogată informație, o nouă interpretare a „*Steluței*” lui Alecsandri, aceea dată de D. Florescu, la Paris, în 1853, cînd i-a compus muzica: „*Steluța*” dispărută în eternitate e însăși patria exilaților.

Rubrica *Documente* e alimentată de Gheorghe Comanescu, Petre Costinescu, Nicolae Crăsnaru, Corneliu Dima-Drăgan, George Potra și Mircea Stoia. Un indice de documente înlesnește utilizarea acestora, după cum un indice de nume servește întregul volum.

Cele cîteva *evocări* semnate de Tea Crasnaru-Mandrea, Gabriel și Alex. Culcer, Pr. I. Dumitrescu-Borșa, Zoc Mandrea, Cornelia Pillat și Nicolae Vatamanu, sînt binevenite, chiar dacă nu-l privesc direct pe Bălcescu, ci persoane și episoade din familia lui.

Cîteva recenzii (semnate de George Vlădescu, V. Netca, Lucia Dumitrescu și Eugen Glük) pun în lumină cele mai recente contribuții privitoare la epoca de la 1848.

2. Comunicările prezentate la sesiunea științifică organizată de Societatea de științe istorice, cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Bălcescu (Rîmnicu-Vilcea, 21—22 iunie 1969), au fost tipărite în culegerea *Studii și articole de istorie*, vol. XIV (1969), constituind contribuții notabile la cunoașterea vieții și operei acestuia. Accentul cade însă pe activitatea lui revoluționară.

Formarea lui Nicolae Bălcescu ca revoluționar (p. 7—20) deschide, sub semnătura lui Vasile Maciu, seria acestor contribuții. „Ceea ce aduce nou Bălcescu în viața poporului român — remarcă autorul — este înmănuncherea teoriei democratice și a metodei revoluționare, cu scopul de a da societății românești, frînată în dezvoltarea ei de sistemul feudal și de dominația străină, posibilitatea de a sfărîma aceste cătușe și de a se uni într-un stat independent care să aparțină întregului popor”. A-i cerceta, în această privință, sursele formative și influențele suferite, nu este, de aceea, numai o întreprindere utilă, ci și una foarte necesară. Autorul o face cu un larg recurs la documentația existentă, explicînd orientarea lui Bălcescu spre metoda revoluționară prin eșecul demersului conspirativ al lui I. Cîmpineanu. S-ar putea adăuga la aceasta și marea influență a mișcărilor revo-

luționare de pe continent, care au contribuit în mod esențial la orientarea și fixarea atitudinii fundamentale față de problemele epocii. Pe alocuri polemic, studiul amintit aduce și unele precizări cu privire la caracterul și participarea lui Bălcescu la mișcările revoluționare care au precedat constituirea „Frăției”. Detenția lui Bălcescu, în cadrul complotului condus de Mitiță Filipescu, a pus o marcă definitivă asupra destinului său revoluționar, căci „prison oblige comme noblesse”.

Nicolae Bălcescu și revoluția din 1848 în Țara Românească, constituind un capitol distinct și desigur cel mai important în biografia militantului, înfățișat sintetic de Dan Berindei (p. 21—30), pune în lumină cealaltă ipostază a cărturarului: omul politic, diplomatul, care îndreptățește aprecierea lui Michelet: „El ar fi fost marele istoric al țării sale și fără nici o îndoială unul din conducătorii ei cei mai înțelepți”.

Concepția și activitatea privitoare la cheștiunea țărănească au fost abordate de Apostol Stan (*Nicolae Bălcescu și problema agrară*, p. 31—39), subliniindu-se contribuția lui decisivă la „conceperea unei căi adecvate de lichidare a orânduirii feudale și de transformare a relațiilor agrare și a structurii proprietății funciare, în concordanță cu necesitățile stringente de dezvoltare social-economică, politică și națională a poporului român”. Rezolvarea problemei agrare era, în acest cadru, o cerință esențială și o condiție pentru „a salva țara — în termenii lui Bălcescu — de la o ruină apropiată și inevitabilă”. Programul agrar formulat de Bălcescu nu era o improvizație, nici unul de împrumut, ci se întemeia pe studiul său *Despre starea socială a muncitorilor plugari în deosebite timpuri* (1846). Soluționarea problemei depindea însă de soarta revoluției și înfrângerea acesteia nu putea decît să o amâne pentru multă vreme.

Ultimile două comunicări se referă la preocupările de istorie ale marelui cărturar. Leonid Boicu prezintă, într-o expunere vie, clară, concisă, pe *Istoricul Bălcescu* în general (p. 41—49). „Spre deosebire de M. Kogălniceanu, care și-a făcut cunoscută concepția istorică, trecînd apoi la editarea izvoarelor, fără să publice studii pe temeiul lor, N. Bălcescu a lăsat posterității o operă de istoric complet”. Judecata, în ce-l privește pe Bălcescu, este cu totul îndreptățită. Excesivă pare aceea care se referă la Kogălniceanu, căci ignoră faptul că opera istorică a acestuia, precedînd-o cu aproape un deceniu pe aceea a lui Bălcescu, se întemeia nu numai pe bibliografia existentă, ci și pe cercetarea unor izvoare inedite, pe care Bălcescu însuși le va urmări, critic, adnotîndu-le pe exemplarul personal. Interesante sînt notațiile privitoare la sursele formative ale lui Bălcescu, pentru care școala istorică romantică, în care e încadrat îndeobște, se vedește prea îngustă, cărturarul român valorificînd izvoarele istorice într-o modalitate modernă, critic, și avînd o vizuire științifică a evoluției societății. Produs al experienței, istoria nu reprezintă — la Bălcescu — un scop în sine, ci are menirea de a fi un îndreptar, punînd în lumină tarele trecutului și motivînd necesitatea renovării sociale. Observația că „principalul obiect al operei lui N. Bălcescu l-a constituit feudalismul, pentru abolirea căruia el lupta, prin studiul căruia a ajuns la concluzii prețioase relative la anatomia și fiziologia economico-socială a acelei orînduirii, la căile menite să ducă la instaurarea unei noi societăți”, apare astfel cu totul îndreptățită.

Cealaltă comunicare, semnată de Valeriu Nițu, prezintă pe *Nicolae Bălcescu și preocupările istorice ale lui Timotei Cipariu*, utilizînd pe lîngă vastă bibliografie a celor două personalități și materiale inedite din arhiva istorică a Filialei Cluj a Academiei (fondul T. Cipariu). Asemenea cercetări comparatiste sînt de cel mai mare interes, contribuind la o cunoaștere mai nuanțată a interferențelor spirituale din epocă. Firește, preocupările istorice constituie doar una din laturi. „Receptivi față de ideile înaintate ale epocii, conchide autorul, Bălcescu și Cipariu ilustrează, împreună, mobilitatea și vigoarea acelor aspirații care au unit, prin luptă, o generație și care au contribuit la promovarea creatoare a științei istorice”.

3. În cadrul Societății de științe filologice a apărut, cu aceeași ocazie, îngrijit de B. Cazacu, Emil Boldan și Mircea Anghelescu, un volum de *Studii despre*

N. Bălcescu (București, 1969, 172 p.), care reunește comunicările prezentate la sesiunea științifică de la Pitești (18—19 iunie 1969).

Fără o împărțire riguroasă, volumul cuprinde trei grupe de comunicări: unele privesc în genere personalitatea istoricului și luptătorului Bălcescu; altele se referă la aspecte particulare ale operei, influențe, ecouri etc.; a treia serie valorifică scrierile lui Bălcescu din punct de vedere filologic. Fiind vorba de 18 studii, înafara omagiului de rigoare, semnat de B. Cazacu, nu vom putea decât să semnalăm câteva dintre cele mai interesante, în raport cu bibliografia anterioară.

Al. Balaci, binecunoscut specialist în literatură comparată, reactualizează un studiu mai vechi, publicat în „Revista Fundațiilor regale”, privitor la *Nicolae Bălcescu și Italia* (p. 11—25), cu câteva adausuri documentare din fondul de manuscrise al Academiei, care aduc precizări în legătură cu voiajul italian din 1846, făcut în compania Elenei Negri și a poetului Alecsandri, tentativa de a efectua o nouă călătorie în toamna lui 1850 și sfârșitul tragic al revoluționarului, întimplat doi ani mai târziu.

Paul Cornea, care a cercetat îndeaproape, din punct de vedere cultural și artistic, epoca de la 1848, semnează studiul *N. Bălcescu și problemele filosofiei istorice* (p. 27—34), în care explică prestigiul operei istoriografice a cărturarului prin „caracterul inovator al metodelor folosite” și prin spiritul ei filozofic. Procedînd la examenul critic al izvoarelor și la „explorarea sistematică a tuturor datelor contextuale privind epoca sau personajele studiate”, istoricul, erudit scrupulos și onest, se manifestă în același timp și ca un gânditor de elită care „vrea să transcendă imediatul, suind de la aparențe la esențe, de la înșiruirea plană a circumstanțelor la forțele motrice ascunse, de la *praxis*-ul haotic al experienței la geometria ideală a teoriei”. Ca și la istoricii Restaurației, preocuparea lui este de a se ridica de la fapte la principii, de la contingente la ordinea ascunsă a necesității. „Aptitudinea de a filozofa — conchide autorul — îi era inerentă lui Bălcescu”, căruia îi remarcăm cu justețe caracterul complex al operei, „percepția totalizantă a procesului istoric”, preocuparea de a plasa fenomenele individuale „în contextul orizontal al epocii și vertical — al seriei evolutive”. Un text inedit din Biblioteca Academiei (ms. 82), îi sugerează aprecierea că modul de gândire al lui Bălcescu era marcat, în mod spontan, de „o coloratură *structuralistă*”, istoricul fiind preocupat de a stabili un *criterium* de judecare a faptelor, acel *nervus rerum* care guvernează totul. Din preocupările de filozofie a istoriei, accidentale sau sistematice, ale lui Bălcescu, autorul pune în discuție teoria progresului social, sensul divinului în istorie și modul de manifestare a providenței. Interesantă e observația autorului cu privire la raportul dintre influențele exterioare și originalitatea gândirii. Om de cultură, Bălcescu nu e discipolul nimănui. El nu imită și nu e prizonierul altora, ci e doar incitat, stimulat de alții. În ceea ce privește poziția față de providență și divinitate, concepte care înlocuiesc causalitatea inerentă devenirii sociale, istoricul se afirmă ca un determinist consecvent.

În aceeași ordine de preocupări, Ioan Micu scrie *Nicolae Bălcescu și istoriografia latină* (p. 85—91), oprindu-se asupra culturii clasice a istoricului (evident influențat de Titus Livius) și asupra caracteristicilor literare.

O utilă cercetare asupra izvoarelor istorice folosite în *Românii sub Mihai Viteazul* a interpretat Valeriu Guțu — Romalo (p. 101—114), încercînd să stabilească, prin decelarea unor pasaje împrumutate, modalitatea de valorificare a surselor înscrise în operă cu adăugiri, omisiuni nesemnificative, substituiri de termeni, alteori cu reorganizarea expunerii, cu prelucrarea ei sau înglobarea într-un text unitar a unor fragmente dispersate. „N. Bălcescu, încheie autorul, procedează ca un om de știință: culege și selectează informațiile, le supune viziunii sale despre epocă, le angrenează într-un sistem corespunzător concepției sale istorice.

În aceeași direcție, Ion Bădică distinge *Ecourile cronicii lui Stavrinov în opera lui Bălcescu* (p. 115—123), înlesnind o mai bună cunoaștere a metodei de lucru a istoricului.

Marele atașament față de masele populare, democratismul concepției și al demersurilor sale politice, modalitățile de valorificare a izvoarelor folclorice, sînt

abordate, din perspective distincte, de Aurel Vasiliu (*Bălcescu și poporul*, p. 35—43) și Vasile Adăscăliței (*Bălcescu despre folclor*, p. 132—133), ultimul cercetător încercînd să schițeze, pe acest teren, conturul lui Bălcescu ca filozof al culturii.

Victor V. Grecu tratează, fără să aducă în discuție informații sau puncte de vedere noi, despre *Unitatea de stat și politică în concepția și activitatea lui Nicolae Bălcescu* (p. 45—61). Citeva elemente noi, scoase din presa franceză, din aceea a emigrației poloneze sau din diverse lucrări străine apărute după lichidarea revoluției muntene, sînt introduse în circuit de Marin Bucur (*Contexte și afinități în perioada exilului*, p. 63—71). *Micro-biografiile lui Nicolae Bălcescu* (p. 73—83), sînt revendicate de Emil Boldan ca „adevărate pagini de literatură” care — împreună cu întreaga operă — fac din autorul lor nu numai un gînditor și un istoric, ci și „un mare scriitor al nostru”.

Cîteva comentarii lingvistice și stilistice încheie volumul: *Structura lexico-stilistică în „Românii sub Mihai Voievod Viteazul”* (Gabriel Tepelea); *Considerații asupra sinonimiei în limba lui Bălcescu* (Ștefan Munteanu); *Formarea și transmiterea numelui de familie al Bălceștilor* (Horia Nestorescu-Bălcești); *Portret și tablou în opera lui N. Bălcescu* (Emilia Milicescu); *Onomastica operei „Românii sub Mihai Voievod Viteazul”* (Al. Cristureanu).

4. Un grup de articole publicate în „Revista de filozofie” (tom. XVI, 1969, nr. 9, p. 1101—1146) abordează opera lui Bălcescu din perspectivă filozofică. Semnalăm în primul rînd articolul *Nicolae Bălcescu, personalitate marcantă a istoriografiei românești*, semnat de Dan Berindei (p. 1113—1120), care încearcă să fixeze, sintetic, coordonatele omului de știință, insistînd asupra formației cărțurărești, a concepției documentare și a spiritului său critic, care-l recomandă ca pe unul din întemeietorii istoriografiei noastre moderne. *Concepția filozofică a lui Nicolae Bălcescu* (p. 1101—1112) a fost luată în cercetare de Radu Pantazi, cunoscut prin studiile sale asupra ideologiei pașoptiste. Cum era și firesc, autorul configurează filozofia lui Bălcescu urmărind-o în opera istorică. El conchide că deși punctul de plecare e unul spiritualist, esența acestei filozofii e raționalistă, așa cum rezultă din analiza unor teme fundamentale: ideea de progres, realizat procesual de la inferior la superior; ideea perfectibilității ființei umane; misionarismul, întemeiat pe ideea democratică (autorul îi spune „materialistă”) despre rolul maselor în istorie; spiritul dialectic, invederat în ansamblul concepției și în interpretările istorice. Firește, cu aceasta nu se poate socoti epuizată problema și s-ar cuveni studiate metodic sursele formative ale gîndirii lui Bălcescu. Este însă susceptibilă de discuții concluzia autorului că Bălcescu marchează, împreună cu Kogălniceanu, Bărnăușiu și C. A. Rosetti, momentul de început al unor preocupări sistematice de filozofia istoriei. Acest moment, credem, ar trebui fixat mult anterior, căci preocupări sistematice în direcția amintită pot fi atribuite încă lui Cantemir (cf. Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964). O raportare a lui Bălcescu la cele două etape ale romantismului, cea dinainte de 1830, relativ echilibrată (Guizot, Thiers, Thierry) și cea de la 1848, mesianică (Michelet, Quinet), a interprins Nicolae Liu (p. 1129—1138), făcînd în același timp interesante referiri la manifestările similare din Germania, Italia, Spania, Rusia. Studiul *Critica monarhiei absolute și „Republica democratică” în concepția lui Nicolae Bălcescu* (p. 1129—1128) de Nicolae Isar, se întemeiază îndeosebi pe analiza *Manualului bunului român*, elaborat de Bălcescu după *Manuel républicain de l'homme et du citoyen*, de Ch. Renouvier. Lipsesc însă raportările la demersuri similare în gîndirea politică românească, iar corespondența lui Bălcescu, de valoare inestimabilă, este insuficient explorată. Aspirația spre „domnirea democrației, domnirea poporului prin popor”, nu trebuie legată exclusiv de numele lui Bălcescu. I. C. Brătianu, în epoca pașoptistă și, încă mai consecvent, C. A. Rosetti, au năzuit de asemenea, spre o întocmire republicană. Bălcescu este însă acela care a formulat-o cel mai limpede, căci — spunea el — „oamenii nu pot pași spre desăvîrșire și a fi frați unii cu alții fără numai în acele societăți unde poporul e suveran, adică stăpîn pe sineși”. Gh. Epure a cercetat *Raportul dintre libertate și egalitate în gîndirea lui Nicolae*

Bălcescu (p. 1139—1146), cele două noțiuni fiind complementare în concepția omului politic. Una o condiționează pe cealaltă și amândouă sînt indispensabile societății moderne. Firește, aici intră în discuție problema *unității politice*, fără de care, în condițiile epocii, nu se putea închipui realizarea celorlalte desiderate. „Nu poate fi fericire fără libertate, nu poate fi libertate fără putere, și noi românii nu putem fi puternici pînă cînd nu ne vom uni cu toții în unul și același corp politic”. În acest *sortit al Unirii*, Bălcescu indica nu numai etapele dar și ținta finală a revoluției.

5. Un studiu mai întins asupra lui N. Bălcescu, valorificînd numeroasele contribuții anterioare, se adaugă vastei sale bibliografii: DAN BERINDEI, *Bălcescu*, Editura Tineretului, 1969, 272 p. „Oameni de seamă”.

După fructuoase cercetări asupra epocii de la 1848 și asupra Unirii Principatelor și după cîteva contribuții biografice risipite în reviste, autorul a crezut că poate întreprinde o expunere monografică a vieții și activității lui Bălcescu, oferind iubitorilor de istorie o prezentare largă, cuprinzătoare, întemeiată nu numai pe o deplină cunoaștere a contextului social-politic și cultural al epocii, dar și pe înțelegerea veridică a datelor psihologice ale personalității abordate. Lucrarea începe prin a prezenta ascendența familială a lui Bălcescu, copilăria și întiile studii. O schiță a situației economice și social-politice din țară fixează, cu utile referiri la contextul european, mediul în care avea să se desfășoare o bună parte din activitatea cărturarului. Apelul frecvent la documente interne, memoriale de călătorie, corespondență, statistici etc., colorează expunerea dînd relief tabloului înfățișat de regimul turco-fanariot în primele decenii ale veacului și evidențiind starea de tensiune socială din anii copilăriei lui Bălcescu. Economia agrară, supusă unui proces de dezagregare, a trebuit să recurgă la extinderea culturilor și la munca servilă, dar acestea nu puteau oferi o soluție durabilă, alimentînd — dimpotrivă — neîntrerupte frămîntări sociale, a căror semnificație ultimă trebuie legată desigur de împrejurările generate în Europa de revoluția burgheză din Franța și de războaiele napoleoniene. În toate domeniile se simțea necesitatea unei renovări structurale, iar rezistența vechiului regim față de aceste cerințe avea să determine caracterul adesea violent al luptelor social-politice. În această epocă de confruntări decisive și-a desfășurat activitatea N. Bălcescu. Tînărul „intelligent, ardent și entuziast”, cu o predilecție marcată pentru studiul istoriei, cum și-l va aminti I. Ghica; discipolul lui Eftimie Murgu, împreună cu care va fi dezbătut nu numai direcțiile de evoluție a gîndirii umane, ci și căile concrete ce puteau duce la asigurarea mijloacelor de liberă manifestare a acesteia; iuncărul devenit dascăl pentru subalternii săi, în cea dintîi școală destinată ostașilor; complotistul de la 1840, în cadrul acelei „alcătuiiri tainice” care-și fixase ca „misie” continuarea programului de la 1821 și de „a realiza întru totul dorințele și trebuințele poporului, surprînd ciocoismul și fanariotismul și înălțînd românismul la putere”, cum va scrie însuși Bălcescu despre mișcarea condusă de Dimitrie Filipescu; militantul activînd în cadrul societății secrete „Frăția” și al Societății literare, sau ca secretar al Asociației literare a României; călătorul însetat de cunoaștere, dar sărac „ca Iov” și constrîns să-și caute o slujbă fie și în Moldova; istoricul de excepțională vocație cercetînd în arhive și biblioteci taina *puterii militare* ce asigurase altă dată neatrîrnarea patriei; cărturarul militînd pentru renovarea societății românești sub toate aspectele, întreținînd semnificative raporturi cu conștrații moldoveni și transilvăneni, subordonîndu-și întreaga activitate dublei finalități a eliberării sociale și naționale; luptătorul pe baricadele ce aveau să conducă la instaurarea republicii în Franța; propagandistul revoluției pașoptiste, conducătorul ei curajos și lucid; militantul pentru improprietărea țărănilor și pentru transformarea lor în cetățeni luminați și activi; diplomatul, negociatorul abil și perseverent; apărătorul cel mai destoinic al principiilor proclamate de revoluție; corespondentul conștiințios și plin de savoare; publicistul, literatul, vizionarul etc., sînt momentele biografice cele mai semnificative și totodată laturi definitorii ale personalității lui Bălcescu, alcătuiind substanța cărții pe care o prezentăm. Întemeiat pe o largă documentație și pe o adîncă

cunoaștere a problematicei secolului trecut, autorul izbuteste să ofere, odată cu biografia lui Bălcescu, și un tablou sugestiv al epocii în care a trăit. Un loc aparte se acordă analizei scrierilor lui Bălcescu, prezentate în ordine cronologică, odată cu expunerea celorlalte activități. Se insistă, justificat, asupra conținutului ideologic, dar și asupra laturei metodologice a acestora, subliniindu-se modernitatea concepției profasate de Bălcescu privitor la scrierea istoriei. Militând pentru publicarea sistematică a documentelor și narațiunilor istorice, pentru lărgirea ariei informaționale prin cercetări în arhive și biblioteci străine și propunând înființarea unui *institut istoric*, menit să orienteze cercetările și să sprijine valorificarea arheografică a izvoarelor, Bălcescu dovedea o concepție foarte avansată, de care vor profita istoricii de mai târziu. „O istorie adevărat națională — scria el — ne lipsește. Ea zace încă sub praful cronicelor și documentelor contemporane. Nimeni pînă acum nu s-a încercat s-o dezgroape. Toți cîți s-au îndeletnicit în scrierea istoriei nu ne-au dat decît biografia stăpînitorilor. Nimeni nu ne-a reprodus cu acurateță instituțiile soțiale, ideile, sentimentele, obiceiurile, comerțul și cultura intelectuală a vremilor trecute. Cît de mare trebuință, însă, am avea de o asemenea istorie!”. Înzeștrat cu toate însușirile necesare pentru elaborarea acestei opere, Bălcescu a trebuit să răspundă mai întîi altor comandamente, iar după înfrîngerea revoluției, boala și moartea nu i-au dat răgazul să o împlinească. Aportul său la dezvoltarea istoriografiei naționale este, cu toate acestea, considerabil. Punîndu-l în adevărata lui lumină, autorul subliniază totodată faptul că opera istorică a lui Bălcescu presupune nu numai o amplă informație și o aleasă inteligență critică, ci în primul rînd un act de curaj civic. Fiîndcă ideile enunțate subminau însăși întocmirea societății în care trăia. „Cea dintîi carte a unei nații”, istoria trebuia să fie nu numai depozitarea gloriei trecute, ci și un îndreptar în demersurile prezentului și în prospectarea viitorului. Revoluționar de concepție, Bălcescu nu e totuși un adept al violenței decît ca *ultima ratio*. Admirația lui se îndreaptă mai ales către Adunarea de la Blaj din 15 mai 1848, cînd voința poporului s-a roștit pașnic, dar implacabil. Iconografia fixează diversele ipostaze de vîrstă ale lui Bălcescu, relațiile cele mai apropiate, evenimente, locuri legate de activitatea sa, încheindu-se cu bustul executat de Gh. Anghel și cu Muzeul „Bălcescu” de la conacul renovat al familiei, adevărat *cenotaf*, cum s-a spus, al marelui cărturar. Bibliografia finală indică selectiv, în afară de opera lui Bălcescu însuși, 71 lucrări de referință, înlesnind orientarea cititorului asupra preocupărilor multiple și persistente desfășurate de istorici în jurul acestei personalități eminente în cei 119 ani de la dispariția ei. Autorul a utilizat însă o bibliografie mult mai bogată: memorii, corespondență, presă, etc., spre a înfățișa un tablou cît mai complet.

Meritul esențial al lucrării este de a fi înfățișat, în contextul epocii, metodic și cuprinzător, cu o informație completă, prodigioasa personalitate a istoricului, a omului politic și a revoluționarului Bălcescu. Cercetătorul are a regreta doar lipsa aparatului critic (impusă de altfel de caracterul popularizator al colecției) care ar fi înlesnit reluările și aprofundările. Lucrarea semnată de Dan Berindei, la un secol și jumătate de la nașterea militantului de unică fervoare, constituie o treaptă spre marca carte despre Bălcescu pe care o va scrie viitorul. ,

6. WERNER BAHNER, *Nicolae Bălcescu (1819—1852). Ein rumänischer revolutionärer Demokrat im Kampf für soziale und nationale Befreiung* (Berlin, Akademie Verlag, 1970). Personalitatea culturală și politică a militantului Bălcescu a fost evocată, la recomandarea UNESCO, în diferite colțuri ale lumii, ca un moment semnificativ din istoria României moderne. Academia de Științe din Berlin l-a comororat în ședința de la 30 octombrie 1969 prin cuvîntul autorizat al filologului Werner Bahner, cunoscut specialiștilor prin numeroasele studii asupra limbii literare din secolul al XIX-lea. Unul dintre cele mai interesante și mai utile este, desigur, acela privitor la conștiința lingvistică și istorică în literatura română din „epoca luminilor” pînă spre sfîrșitul secolului trecut (*Das Sprach-und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780—1880*, Berlin 1967), prin intermediul căruia cercetătorii străini au posibilitatea de a pătrunde în intimitatea

problemelor fundamentale ale culturii noastre, pe întinderea unui secol. Un apreciabil serviciu, în aceeași direcție, ni l-a adus transpunând în limba germană, completată și parțial prelucrată din nou, sinteza de lingvistică romanică a acad. Iorgu Iordan: *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft* ins Deutschen übertragen, ergänzt und teilweise neu bearbeitet von Werner Bahner (Berlin, 1962). Pentru reputatul filolog și pentru orice specialist în materie, limba română constituie — cum mărturisea nu de mult, cu prilejul Congresului internațional de lingvistică și filologie romanică de la București — „un fel de *pierre de touche*”, socotind-o, din perspectiva lingvisticii generale, ca „cea mai interesantă dintre toate limbile romane”. Concluzia esențială, în ceea ce ne privește, se cuvine consemnată aici: „În istoria limbii române sînt mai multe straturi și totuși avem persistența elementului roman, în care elementele de altă origine au intrat în interacțiune. Balcanitatea e numai un termen secundar, fiindcă legile principale de evoluție sînt legile interne, bazate pe elementul latin”. („Contemporanul”, nr. 16, 19 aprilie 1968, p. 9).

Preocupările de limbă l-au situat pe filolog, cum era și firesc, în intimitatea marilor probleme ale istoriei noastre culturale și politice. O dovedește popasul festiv, dar nu lipsit de rigoare științifică, asupra personalității lui Bălcescu. Cu o bună informație, care nu ignoră nici cele mai recente dintre lucrările notabile apărute la noi, W. Bahner schițează conturul ardentului militant pentru eliberarea socială și națională, căutîndu-i analogii (Michelet, Mazzini) în istoria atît de tulbură și de contradictorie a lumii europene de la jumătatea secolului trecut. Mai ales studiile compatriotului său C. Bochmann, care și-a susținut doctoratul la Universitatea din Leipzig cu o dizertație asupra militantului român (*Beitrag zur Bestimmung der politischsozialen Weltbildes des rumänischen revolutionären Demokraten Nicolae Bălcescu*, 1966), abordînd cu altă ocazie și aspecte ale gîndirii sale filosofice (*Die geschichtsphilosophische Terminologie bei Nicolae Bălcescu*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität Leipzig”, Gesellschafts und sprachwissenschaftliche Reihe, XV, 1966, p. 513—524), sau făcînd observații pe marginea literaturii privitoare la viața și activitatea acestuia (*Leben und Werk Nicolae Bălcescu im Spiegel der rumänischen Literaturgeschichte*, în „Beiträge zur rumänischen Philologie”, hrsg. von W. Bahner, Berlin 1968, p. 9—29), i-au înlesnit familiarizarea cu problematica bălcesciană. Util i-a fost, în această privință și studiul anterior al lui M. G. Losano: *Un rivoluzionario nella Rumania del 1848 — Nicolae Bălcescu* („Rivista storica italiana”, LXXVIII, 1966, fasc. 3, p. 1—39).

Evocînd personalitatea pașoptistului, W. Bahner înfățișează aspectele cele mai importante ale gîndirii și acțiunii lui Bălcescu: cărturarul, istoricul, militantul pentru justiție socială și pentru libertate națională, cu sublinierea că, în ipostaza ultimă, democratul-revoluționar n-a putut afla o soluție în același timp realistă și durabilă. Caracteristică apare, în portretul schițat, permanența conștiinței sale misionare (*Sendungsbewusstsein*), atît de prezentă la frunzașii generației de la 1848, dar pe care Bălcescu a vut-o în gradul cel mai înalt.

Al. Zub

Omagiul lui Alexandru Papiu Ilarian, Zalău, 1969, 141 p.

Tipărit din inițiativa Comitetului pentru Cultură și Artă al județului Sălaj, volumul închinat lui Papiu Ilarian încununează seria de manifestări organizate la Zalău și la Bezded — satul de naștere al cărturarului — în luna septembrie 1968. Faptul se cuvine menționat dintr-o dublă perspectivă: aceea a valorificării tradițiilor culturale locale și aceea a cercetărilor privitoare la viața și activitatea lui Papiu Ilarian, militant de seamă din epoca regenerării naționale a României.

Volumul cuprinde, în afara unui studiu introductiv, sintetic, semnat de Constantin Rusu și Ioan Bota, comunicările științifice prezentate la sesiunea comemorativă, punând în circulație date și observații noi cu privire la activitatea lui Papiu Ilarian. Personalitatea politică a militanțului, cea juridică și cea publicistică, alcătuiesc direcțiile cele mai importante explorate de cercetători. Istoric și jurist, om politic, publicist și orator, fiul lui Ioan Pop, cel martirizat la 1848, și-a dedicat, în adevăr, întreaga viață operei de reconstrucție a României moderne. Născut în 1827, el și-a făcut studiile în Tg. Mureș, Blaj și Cluj, având ca profesori, între alții, pe T. Cipariu și Simion Bărnuțiu, figuri eminente ale vieții culturale transilvane, iar între colegi, pe Avram Iancu, Ion Buteanu, Iosif Hodoș, Ioan Rațiu, N. Popca ș.a. Împreună cu Popea, el înființează încă în cursul școlarității, la Cluj, o societate literară și o foaie, intitulată semnificativ „Zorile pentru minte și inimă” (1845), care a circulat în manuscris, contribuind la răspîndirea ideilor de egalitate socială, unire și independență. În „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, el pledează — încă înainte de izbucnirea revoluției de la 1848 — pentru abolirea iobăgiei, drepturi civile, respectarea limbii române etc., program ce nu se putea înfăptui fără solidarizarea intelectualității cu masele populare. În zilele de la Blaj, Papiu Ilarian e unul din tribunii cei mai activi, împotriva căruia autoritățile lansează persecuții, silindu-l la o continuă migrație. Alături de Bărnuțiu, Buteanu, Laurian, Maiorescu ș.a., participă la întrunirea de la Sibiu care a pegătit programul revoluției. Urmărit ca instigator la război civil, trece munții, luînd contact cu revoluționarii munteni, apoi se întoarce la Blaj, unde îndeamnă la acțiuni hotărâte pentru cucerirea drepturilor naționale și sociale. Îndeplinește diferite funcțiuni în cadrul comitetului revoluționar și e, mereu, unul din marii animatori ai poporului. De esență luministă, cum remarcă C. Rusu și I. Bota în articolul introductiv (*Alexandru Papiu Ilarian*, p. 13—31), ideile lui izvorăsc din profunde convingeri democratice și patriotice. Ținta urmărită este renașterea socială și națională a poporului român, înălțarea lui în stima umanității. Cultivarea cu precădere a limbii naționale era o idee scumpă generației pașoptiste și Papiu Ilarian e unul dintre purtătorii ei de cuvînt. „Gazeta Transilvaniei” îi apare ca „o școală politică și literară a toată Dacia”, ca și „Magazinul istoric”. Editînd în 1846, la Cluj, revista „Zorile sau Aurora pentru minte și inimă”, el militează, în acest sens, pentru luminarea poporului.

După înfrîngerea revoluției, Papiu Ilarian a socotit — ca și Avram Iancu, care și-a testat întreg avutul pentru fondarea unei Academii de drept — că nu și-ar putea servi mai bine poporul decît apărîndu-l pe calea legilor. Era nevoie, prin urmare de „juriști și politicieni”, care să conducă lupta împotriva asupritorilor. În 1849 el se înscrie la Universitatea din Viena, unde — înfruntînd privațiuni de tot felul — face strălucite studii juridice. Pe acest temei, și tot cu o finalitate justițiară, el își propune să scrie, în șase volume, o masivă istorie a poporului român din Transilvania, stăruind îndeosebi asupra evenimentelor de la 1848. Două dintre ele au și apărut în 1851—1852 (*Istoria românilor din Dacia superioară*): „un rechizitoriu la adresa asupritorilor”, care a stîrnit reacții violente și mari animozități, fiind interzise în toate provinciile imperiului. Nu dezarmează însă și toate eforturile și le îndreaptă pe terenul luptei juridice. Cînd i se conferă o decorație, declară că n-o va purta decît „în vâl negru”, pînă „cînd românilor nu li se vor acorda meritele și promisiile drepturi și libertăți”. Devenit incomod, i se suprimă bursa de la Blaj. Continuarea studiilor la Viena devine imposibilă și pleacă în Italia (1852), stabilindu-se la Padova, unde-și trece doctoratul în drept și adună documente privitoare la istoria națională. În 1854 se întoarce în Austria cu gîndul de a profesa avocatura. După o scurtă vizită în țară (1855), în timpul căreia a avut prilejul să lucreze în biblioteca lui P. Maior, păstrată de nepotul marelui cărturar, întîlnește la Viena pe A. Tr. Laurian și pe C. Negri, prin intermediul cărora e angajat profesor la Facultatea de drept din Iași. În timpul cămăcămiei care a precedat Unirea demisionează, angajîndu-se ca „dascăl” în diferite familii, ceea ce avea să-i înlesnească cercetarea unor arhive și biblioteci din Germania, unde

a adunat un bogat material documentar, care va constitui substanța celor trei volume din *Tesaurul de monumente istorice pentru Dacia*.

Cărturar de largă erudiție și democrat convins, Papiu Ilarian s-a bucurat de prețuirea lui A. I. Cuza, care l-a numit juristconsult al Moldovei (1860—1862), apoi ministru de justiție (1863) și ad-interim la controlul de stat sub guvernul Kogălniceanu. A elaborat și susținut numeroase proiecte de legi, contribuind la opera reformatoare întreprinsă în această epocă. Dușmănit, atacat în presă, se retrage ca procuror de secție la Curtea de Casație (1864—1866), apoi devine procuror general al României, până în 1868 și în cele din urmă avocat (1868—1874). El a rămas însă mereu în serviciul marilor idealuri, ceea ce avea să-l pună în conflict cu regimul instaurat la 11 februarie 1866. Justificarea acțiunii de împotrivire față de noile impozite a bivolarilor de la Giurgiu (protestul contra *nelegiuirilor* comise de autoritățile publice nu înseamnă *rebeliune*, ci *fapt patriotic, fapt constituțional și românesc*!) îi aduce arestarea, pentru scurt timp (1873), ceea ce nu-l va împiedica să continue lupta până la epuizarea resurselor sale sufletești și trupești. S-a stins la 11 octombrie 1877, după o activitate laborioasă pe mai multe țărmuri. Membru al Academiei Române din 1868, el a contribuit și în această calitate la progresul studiilor istorice și filologice, făcând comunicări științifice, colaborând la editarea operelor lui D. Cantemir etc.

Insemnătatea activității lui Al. Papiu Ilarian în lupta politică a românilor a fost relevantă, în cadrul volumului, de Ștefan Pascu (p. 39—52), iar figura milităntului, ca *exponent al intereselor poporului* — de Eugen S. Cucerzan (p. 53—61). Unele reflecții *Asupra gândirii lui Al. Papiu Ilarian* semnează Constantin Rusu (p. 62—71), adăugând, împreună cu Emil Trifu, și citeva pagini despre contribuția lui Papiu Ilarian la *ideea unității de stat* (p. 72—84). Ideile juridice ale cărturarului au fost puse în lumină, cu acuratețe dar cam expeditiv, de Ioan Chioreanu (p. 196—107). Asupra activității publicistice s-a oprit, cu aceeași economie de spațiu, Ioan Bota (p. 85—95).

Volumul conține, comemorativ, și o cronică a manifestării cultural-artistice de la Bezdd (1968), împreună cu discursul inaugural și evocarea dramatică *Alexandru Papiu Ilarian* de Eugen Bulgea.

Publicarea acestui *omagiu*, utilă în sine, va avea poate darul să resuscite interesul pentru o cercetare mai amplă a lui Papiu Ilarian. Cîndva Vasile Pîrvan a fost ispitit de o monografie dedicată acestei personalități și a realizat-o în bună măsură, dar orientarea lui spre istoria antică l-a împiedicat să o ducă pînă la capăt. Al. Papiu Ilarian, a cărui efigie se alătură marilor bărbați ai secolului trecut, își așteaptă încă biograful.

Al. Zub

ILIE POPESCU TEIUȘAN, VASILE NETEA, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, 303 p.

Sub semnătura a doi cunoscuți cercetători, Editura Didactică și Pedagogică pune la îndemîna cercetării o nouă contribuție la istoria noastră culturală, prin investigarea monografică a vieții și activității cărturarului transilvănean August Treboniu Laurian. Adresată, prin specificul editurii și prin structura proprie, unei anumite categorii de cititori, activînd pe țărmul școlii, lucrarea servește în egală măsură, dacă nu chiar mai mult, istoricilor și oamenilor de litere.

După o introducere în care se schițează (dar ar merita să constituie obiectul unei cercetări aprofundate) *Contribuția profesorilor transilvăneni la dezvoltarea învățămîntului românesc din Moldova și Țara Românească* (p. 5—23), autorii urmăresc, într-un prim capitol, sumar, *Originea, numele și anii de studii* (p. 24—36), pentru a se opri, în următoarele opt, cronologic și pe domenii, asupra principalelor

sale activități pe tărîm didactic, istoric, politic, cultural, administrativ. Întîiul dintre acestea (p. 37—53) pune în lumină perioada 1842—1848, în care Laurian a activat la București, mai cu seamă în cadrul colegiului de la Sf. Sava, unde avea să aducă un spor însemnat de erudiție și de metodă învățămîntului filozofic. Activitatea concomitentă, alături de Bălcescu, la „Magazin istoric pentru Dacia”, în „Asociația literară” și la publicația „Universu”, constituie substanța unui alt capitol (p. 54—80), la care se adaugă *Contribuția lui A. T. Laurian la revoluția din 1848* (p. 81—140), întemeiată în cea mai mare parte pe material edit. Informație nouă, bazată pe investigarea fondului Ministerului Instrucțiunii Publice de la Arhivele Statului București, ni se oferă în capitolul următor (p. 141—179), în care autorii cercetează activitatea cărturarului ca *Inspector general al școlilor din Moldova* (1852—1858), etapă de care se leagă și editarea *Cronicii* lui Șincai și unele dispute, polemici etc., asupra cărora autorii au socotit că nu e cazul să insiste. *Din nou la București* este capitolul în care se urmărește activitatea lui Laurian între 1859—1881, ca membru al Eforiei școalelor, redactor al „Instrucțiunii publice”, director al Bibliotecii naționale, membru în Consiliul superior al Instrucțiunii publice, președinte al Consiliului permanent al Instrucțiunii, profesor și decan al Facultății de litere și filozofie, președinte al societății „Transilvania”. (p. 180—206). Un capitol special se consacră autorului de manuale (p. 207—231), în cadrul căruia merită a fi subliniat îndeosebi efortul de precizare a ideilor sale cu privire la istoria națională. *Contribuția lui A. T. Laurian la înființarea „Societății Academice Române”* este ultimul capitol închinat activității cărturarului (p. 232—254), cu insistență legitimă asupra aportului său, pe cît de personal pe atît de puțin durabil, în lexicografie. Ultimele două capitole privesc *Sfîrșitul lui A. T. Laurian* (p. 255—259) și proiectarea sa în fața posterității (p. 260—271).

Cîteva anexe întregesc lucrarea, printr-o antologie documentară (p. 273—293) în care autorii rețin : 1. *Discurs la deschiderea cursului de filozofie* (1842) ; 2. *Dintr-un diariu a/l lui Laurianu* (1849) ; 3. *Însemnările lui A. T. Laurian din anul 1850*, copiate de Simion Bărnuțiu și atribuite acestuia pînă acum ; 4. *Însemnările inedite a/l lui A. T. Laurian de la 1 ianuarie 1851—17 aprilie 1852 în timpul cît s-a aflat la Viena*.

O judicioasă bibliografie, consemnînd cronologic și pe categorii publicistice opera lui Laurian (volume și broșuri ; manuale școlare ; studii și articole din perioadă ; note și recenzii ; discursuri academice), precum și, selectiv, referințe la viața și activitatea eminentului cărturar, încheie lucrarea (p. 295—303).

Este de regretat absența indicelui de nume, care ar fi înlesnit cercetătorului apelul la numeroasele și utilele informații noi din cuprinsul volumului.

Lucrarea lui Ilie Popescu Teiușan și Vasile Netea, constituind o primă înfățișare completă monografică, a activității lui August Treboniu Laurian, cunoscută pînă acum doar unilateral și susceptibilă, firește, de noi investigații, pe care autorii le sugerează implicit, reprezintă o contribuție remarcabilă la istoria culturii române.

A. Zub...

130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania, (sub redacția prof. Mircea Băltescu), Brașov, 1969, 228 p.

Apariția primului ziar politic românesc din Transilvania, la 12 martie 1838, rod al îndelungatelor eforturi depuse de intelectualitatea progresistă pe linia afirmării ființei și conștiinței naționale a populației românești, a fost un eveniment istoric cu multiple semnificații. Răspunzînd imperativelor majore ale epocii, „Gazeta de Transilvania” și suplimentul ei literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, publicate la Brașov de către ilustrul cărturar și patriot George Barițiu, au contribuit într-o măsură considerabilă la realizarea marilor acte naționale ale veacului trecut, acte care au stat la temelia României moderne.

Apreciată de contemporani drept „școală politică și literară a toată Dacia”, „Gazeta de Transilvania” nu și-a dezis, în cursul celor 108 ani de existență, bunul renume câștigat încă din primii ani, slujind nobilele ideluri de libertate națională și socială ale poporului român. Avînd o puternică rezonanță în timp, actul de naștere al foilor brașovene a fost aniversat în 1888 și 1908, la 50 și, respectiv, 70 de ani, iar în anii din urmă, cu prilejul celei de a 130-a aniversări, Societatea de științe istorice și filologice a organizat la Brașov, în colaborare cu Comitetul județean pentru Cultură și Artă și cu Uniunea Ziariștilor din R. S. România — filiala din localitate, o sesiune științifică festivă, în cadrul căreia au fost prezentate un număr însemnat de studii și comunicări reunite în volumul *130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania*.

De o elevată ținută științifică, multe din comunicările cuprinse în volum reprezintă tot atâtea contribuții originale, rod al unor laborioase investigații documentare. Ele privesc locul și rolul celei dintii publicații periodice transilvănene cu caracter politic-social-cultural în ansamblul veții spirituale a poporului român, vreme de peste un secol.

După *Omagiul* pe care-l aduce, cu acest prilej, „Gazetei”, acad. Andrei Oțetea și după *prefața* semnată de prof. Ioan Ghiran, volumul începe cu un interesant și bine documentat studiu cu privire la *Primii colaboratori ai foilor de la Brașov* (Vasile Pop, Timotei Cipariu, Paul Vasici, Ioan Rusu, Ioan Maiorescu, Florian Aaron, Ion Heliade-Rădulescu, Gh. Asachi ș.a.), studiu datorat lui Vasile Netea. Despre activitatea, mai puțin cunoscută, dar deosebit de fructuoasă a unora dintre redactorii prestigioasei publicații transilvănene, cum și despre modalitatea abordării realităților epocii în diverse etape ale existenței sale consemnăm comunicările lui Mircea Gherman și Mircea Băltescu, *Date și fapte privind activitatea lui Iacob Mureșianu la Gazeta Transilvaniei (1838—1877)* și, respectiv, *Dr. Aurel Mureșianu și Gazeta Transilvaniei*, ambele întemeiate pe documente noi din arhiva Mureșenilor aflătoare la Brașov. Înscriindu-se în contextul larg al luptei ardelenilor pentru afirmarea ființei lor naționale pe tărîm politic, cultura românească a avut un rol catalizator, subliniat și în comunicarea lui Ilie Moruș, *Gazeta și începuturile teatrului românesc în Transilvania*.

Militind cu consecvență pentru înfăptuirea idealurilor de unitate națională, „Gazeta de Transilvania” a urmărit îndeaproape, la mijlocul secolului trecut, eforturile susținute ale moldovenilor și muntenilor pentru constituirea statului român modern. Despre rolul publicației brașovene în realizarea marelui act de la 1859, edificatoare este comunicarea lui Dan Berindei, *Gazeta Transilvaniei și Unirea Principatelor*. Cît privește soarta revistei în deceniile care au urmat, revelatoare — pentru problematica abordată, cum și pentru rolul jucat în condițiile grele impuse de regimul dualist — sînt comunicările: Ștefan Petraru, *Gazeta Transilvaniei, tribună de luptă pentru desăvîrșirea unității statale (1867—1877)*; Nicolae Bărbuță, *Cîteva aspecte privind procesele de presă ale Gazetei Transilvaniei*; Emil Micu, *Gazeta Transilvaniei și Memorandul*.

Remarcabile sînt și contribuțiile lui Ion Nicoară, *Gazeta Transilvaniei în timpul primului război mondial și al desăvîrșirii statului unitar român*, în care este subliniat rolul mobilizator al acesteia într-un moment de răscurce din istoria poporului român și, mai ales, a unuia dintre foștii redactori, Ion Colan, despre *Gazeta Transilvaniei. 1919—1945*, unde este schițată activitatea, programul și orientarea „Gazetei” în ultima ei perioadă de existență. Privită în ansamblu cu meritele sale incontestabile dar și cu limitele impuse de împrejurări — deopotrivă evidențiate în volum — „Gazeta de Transilvania” ne apare, în perspectiva vremii, ca un organ de presă al intelectualității românești progresiste slujind cu perseverență, cîtă vreme și-a menținut obiectivitatea, cauza socială și națională a poporului român.

Omagierea revistei, la cei 130 de ani, constituie, după cum pe bună dreptate s-a apreciat, „un act de justificată recunoștință națională”, recunoștință a cărei expresie elocventă este volumul asupra căruia ne-am oprit în rîndurile de mai sus.

D. Vitcu

Publicații maramureșene

Cîteva lucrări de istorie apărute în ultimii ani asupra Maramureșului, elaborate prin hărnicia unor cercetători locali, atrag luarea aminte ca expresie a unui fenomen din ce în ce mai frecvent: forțele intelectuale ale provinciei par a fi înțeles că întocmirea unor monografii de către specialiști trebuie să se întemeieze pe numeroase studii prealabile, care să valorifice documentele inedite, presa, tradiția orală etc. Asumîndu-și, deocamdată accidental și cu mijloace restrînse, sarcina elaborării acestor studii, cărturari din diverse orașe ale țării și-au manifestat în anii din urmă, reale aptitudini de cercetători. S-ar putea cita în acest sens numeroase lucrări apărute la Arad, Bacău, Baia Mare, Sibiu etc. La Galați, de pildă, s-au făcut cercetări asupra trecutului regiunii, tipărindu-se lucrări valoroase cu privire la cartea veche românească, publicațiile periodice locale, legăturile cu diferite personalități de cultură etc., în perspectiva întocmirii unui complex instrumental bibliografic și a unei vaste monografii a orașului. O mai strictă nevoie de coordonare a eforturilor se simte însă în mai toate aceste focare de energie și de cultură.

Oprindu-ne asupra cîtorva publicații, apărute în vremea din urmă la Baia Mare, nu facem decît să atragem atenția asupra unor preocupări pe care instituțiile specializate s-ar cuveni să le îndrume și să le coordoneze mai strict, încorporîndu-le în efortul de întocmire a monografiilor locale.

*

1. *Dr. Vasile Lucaciu, luptător pentru drepturile românilor și unirea Transilvaniei cu România*, de VALERIU ACHIM și AUREL SOCOLAN (Baia Mare, 1968, 263 p.) este o primă încercare mai amplă de a aborda personalitatea inimosului militant. a cărui preocupare esențială se definește în această mărturisire, aleasă ca motto: „Ce ne-au lăsat istoria, ce ne-au transmis părinții noștri, ce au cîntat poeții, ce dorește tot sufletul român: mărețea, fericitoare, sfînta Unire a tuturor românilor am vrut eu și cu mine poporul meu...”. Firește, dedicînd lucrarea unei anumite laturi a activității lui V. Lucaciu, autorii n-au putut aborda această personalitate în toată complexitatea ei. Bibliografia utilizată (p. 257—260) e departe de a fi exhaustivă, mai ales în ceea ce privește informațiile revuistice, dar lucrarea în ansamblul ei e de un netăgăduit folos. Au fost adunate cu sîrguință știri asupra epocii și date biografice din lucrările anterioare, din presă, arhive etc., precum și unele *Amintiri despre Vasile Lucaciu* (p. 181—193). Cîteva documente și fotocopii, utile îndeosebi cercetătorilor, completează volumul (p. 199—253), iar o cronologie rațională oferă un *curriculum* la îndemîna oricui vrea să se orienteze rapid asupra vieții și activității „leului de la Sișești”, cum l-a numit Tiron Albani pe neînfriecat luptător pentru unitatea și drepturile politice ale românilor. Cîteva fotografii îl înfățișează în diferite ipostaze de vîrstă și de activitate socială, sporind interesul lucrării. Ultima reprezintă statuia ce i-a fost ridicată în Satu Mare de sculptorul Cornel Medrea.

2. *Maramureșul și unirea (1918)*, de Dr. TROFIN HĂGAN, IOAN S. MUREȘAN, VALERIU ACHIM și VASILE CĂPÎLNEAN (Baia Mare, 1968, 200 p. + 19 ilustr.) este încă o contribuție merită să adîncească cunoașterea marelui act prin care s-a realizat desăvîrșirea unității naționale de stat. Apărut în bune condiții grafice, cu bune reproduceri, volumul se adresează nu numai specialiștilor, ci și unui larg cerc de cititori, pentru care se face apel atît la aspectul documentar, cît și la „dimensiunile afective ale evenimentelor legate de actul Unirii”.

Capitolul introductiv, elaborat pe baza unor informații cunoscute, înfățișează „geneza și viabilitatea” ideii de unire, evocînd etapele cele mai semnificative, pînă la triumful unității de stat a României”.

În al doilea capitol, care constituie și contribuția originală a autorilor, întemeiată în bună măsură pe documente inedite, reproduse parțial în anexă (p. 125—

184), se înfățișează contribuția Maramureșului la înfăptuirea acestei unități. Este nu numai un capitol de istorie locală, ci și unul care întregeste istoria unității noastre naționale. După o prezentare sintetică a locului deținut de Maramureș în cadrul istoriei noastre, autorii se referă la frământările social-politice din orașele și satele regiunii în preajma unirii, stăruind mai îndelung asupra participării maramureșene la Aduarea de la Alba Iulia și asupra evenimentelor locale din primele zile ce au urmat marelui act de la 1 decembrie 1918.

Un capitol aparte (p. 87—121) se consacră unora dintre personalitățile maramureșene care au contribuit în mod esențial la realizarea Unirii: Dr. Vasile Lucaci (1852—1922) și George Pop de Băsești (1835—1919), relevându-se, în economia volumului, mai ales aportul lor la conducerea luptei maselor populare românești din Transilvania pentru desăvârșirea unității politice. Apelul la unele documente inedite, aflate în Arhivele Statului din Baia Mare, sporește interesul lucrării.

Remarcăm publicarea îngrijită, cu o notă explicativă și regeste, a documentelor din anexă, regretând însă reproducerea trunchiată a unora dintre ele. Cele mai multe reflectă aspecte ale manifestării conștiinței naționale din ținutul Maramureș, lupta pentru școală românească, pentru folosirea limbii materne ca limbă oficială de stat etc. Interesant e mai ales memoriul arădean adresat deputaților de origine română din dieta maghiară, prin care se revendică un congres național al românilor din imperiu (1861).

În ciuda preocupării evidente de a evita procedeele simplificatoare, clișeele interpretative, comentariul se resimte pe alocuri de formulări caracteristice momentului festiv din care s-a născut această lucrare, totuși de un neîndoielnic interes științific.

3. Semnalăm, în fine, lucrarea *Maramureș pe coordonatele socialismului* (Baia Mare, 1969, 172 p.), publicată sub îngrijirea Dr. Mitrofan Boca, Moise Fetea și Andrei Mărcuș, în care, după capitolele privind populația, organizarea administrativă, economia, activitatea social-culturală și arta județului, semnate de specialiști în domeniile respective, se dă un scurt istoric, întocmit de Blaga Mihoc și Ioniță Iuga. Datele statistice utilizate în cuprinsul lucrării vor putea constitui, credem, puncte de plecare pentru viitoare aprofundări, dat fiind mai ales apelul permanent la evoluția istorică a fiecărui domeniu.

Al. Zub

Publicații sibiene

Cîteva lucrări tipărite în ultimul timp la Sibiu ne pun în curent, parțial, cu activitatea științifică desfășurată în acest vechi centru de cultură care, mai mult decît alte orașe din cuprinsul țării, a izbutit să-și mențină, peste toate avatururile, un climat cultural în care știința și artele și-au aflat, ca și în prologul foi teatrale din 1778, sacra „oblăduire” fără de care viața spirituală a unei comunități nu poate progresa. Aici a apărut, sub auspiciile „Astrei”, prima enciclopedie românească (1898) și a fost tipărită, timp de 64 ani, prestigioasa revistă „Transilvania”, dirijată — după etapa brașoveană — succesiv, de C. Diaconovici, Oct. Tăslăoanu, Ioan Georgescu, Horia Petra-Petrescu, Al. Dima, C. Daicoviciu, Silviu Dragomir, Șt. Manciulea, D. Popovici ș.a. Din 1881 pînă în 1945 ea a jucat un rol de prim ordin, făcîndu-se ecoul năzuinței spre unitate politică și culturală a tuturor românilor, așa cum prescria asociația al cărei organ se intitula. Reprezentînd una dintre cele mai însemnate colecții revuistice (85 de volume de interes istoric, lingvistic, economic, pedagogic, geografic, folcloric etc.) „Transilvania” a marcat un eveniment cultural distinct, la care se adaugă alte publicații, cu viață mai scurtă: „Tribuna”, „Luceafărul”, etc. În fine, pentru a ne referi doar la epoca

noastră, trebuie să amintim că la Sibiu se desfășoară o intensă activitate, îndeosebi istorică și filologică. Publicația Muzeului Brückenthal, „Studii și comunicări”, se află la al XV-lea tom (continuând publicația mai veche, cunoscută și peste hotare, „Mitteilungen aus dem Baron Bruckenthalischen Museum”), iar Muzeul tehnicii populare din Dumbrava Sibiului, unic în felul său, editează o colecție de studii și materiale intitulată „Cibinium”.

Biblioteca Astra, care și-a serbat în 1968 centenarul, a publicat în timpul din urmă câteva lucrări care nu fac decât să continue și să fortifice o tradiție.

1. *Centenarul revistei „Transilvania”* (Sibiu, 1969, 215 p.), cuprinde comunicările prezentate la sesiunea din 11—12 mai 1968, în patru secțiuni. 1. Activitatea „Astrei”; 2. Istoria presei românești; 3. Personalități ale ziaristicii noastre; 4. Biblioteconomie. Amintim, din cele 27 de titluri, pe cele care definesc direcțiile de cercetare avute în vedere: „Astra”, *inițiativa primei enciclopedii românești* (Mircea Avram); „Astra” și *activitatea muzeistică* (Mihai Sofronie); *Bibliotecarii ai „Astrei”*, publiciști (Elena Dunăreanu); *Octavian Goga și „Astra”* (Mircea Popa); *Activitatea „Astrei” oglindită în periodicele germane sibiene* (Peter Binder); *Revista „Transilvania”, cronică dezvoltării Bibliotecii „Astra”* (Lidia Băncescu); *Preocupările lui Gh. Barițiu pentru un teatru românesc în Transilvania* (Maria Fanache) etc. Câteva studii se referă la evoluția revistei „Transilvania”, cercetată sub raportul rolului său cultural, dinamizator (Ioan Holhoș, Constantin Catrina, Corneliu Dragoman, Gheorghe Pavelescu). Altele privesc activitatea ziaristică a unor personalități: Ioan Rusu-Șirianu (Gabriel Strempel), *Mihail Kogălniceanu* (Gh. Hîncu); *Liviu Rebreanu* (Tib. Rebreanu); *Iosif Vulcan* (Lucian Drîmbă); *Șt. Pop* (Teodor Pavel). Câteva comunicări se referă la biblioteca stolnicului Cantacuzino (C. Dima—Drăgan), *Timotei Cipariu și începuturile Bibliotecii „Astra”* (Valeriu Nițu), *Preocupări bibliografice în revista „Transilvania”* (Mihai Rusu), *Colecțiile de periodice ale Bibliotecii „Astra” din Sibiu* (Mioara Dădîrlat). Alte câteva, aparent fără legătură cu subiectul sesiunii, se înscriu într-o perspectivă culturală mai largă: „*Amicul școlii*” — *prima revistă pedagogică din Transilvania* (Victor Grecu), *Ecoul Memorandumului din 1892 în presa străină* (N. Oprea); *Popularizarea științelor naturii în revista „V. Adamachi” din Iași* (Const. Gîlea și I. Kara) etc.

2. *Presa românească sibiiană (1851—1968)*, de ELENA DUNĂREANU (Sibiu, 1969, 102 p.) este o utilă cercetare bibliografică, menită să oglindească activitatea jurnalistică dezvoltată la Sibiu timp de peste un secol. Sînt prezentate alfabetic 157 de publicații, dintre care unele constituie capitele însemnate ale istoriei noastre culturale: „Transilvania”, „Tribuna”, „Luceafărul”, etc., ele reflectînd activitatea unor personalități proeminente: Barițiu, Slavici, Goga, Coșbuc, Agârbiceanu, Blaga, ș.a. Un indice cronologic, unul de nume și unul de edituri și tipografii, înlesnesc orientarea cercetătorului, ca și sumarele indicații bibliografice finale.

Intemeiată mai ales pe fondurile locale, lucrarea omite deliberat almanahurile, anuarele, calendarele etc., așa cum ne avertizează *Cuvîntul* — înainte semnat de Mircea Avram. Procedeeul nu ni se pare justificat și este regretabil că n-au fost investigate și ale bibliotecii, înafară de aceea a Academiei, menționată frecvent, pentru completarea datelor. Inițiativa merită însă întreaga adevădare, căci ea va contribui, fără îndoială, la stimularea cercetărilor asupra dezvoltării culturale și social-politice a Sibiului. Ea se cuvine consemnată cu atît mai mult cu cît lucrări similare (repertorii, indici, bibliografii etc.) au apărut și în alte orașe (Iași, Galați, Bacău, Cluj ș.a.), sprijinind astfel eforturile de cunoaștere a trecutului. Cităm îndeosebi excelenta bibliografie a *Publicațiilor periodice băcăoane (1867—1967)* a lui Gh. Pătrar (Bacău, 1969, 251 p.) la care ne-am referit în altă parte („Cronica”, V, 1970, nr. 30).

3. *Colecția iconografică „Scriitorii noștri”* (Sibiu, 1969) este un album întocmit de ELENA DUNĂREANU, care selectează, într-o admirabilă ținută grafică, fotografiile ale scriitorilor români aflați în fondul iconografic al Bibliotecii municipale din Sibiu (prezentat anterior de Mircea Avram în „Revista bibliotecilor”, 1966, nr. 12). Unele dintre ele sînt cunoscute (Eminescu, Agârbiceanu, Delavrancea etc.), altele

însă văd abia acum lumina tiparului sau sînt rarissime: Aron Densușianu, I. Pop-Reteganul, Iosif Vulcan ș.a. Alte câteva albume vor urma, în sprijinul cercetării literare, istorice și sociologice: *Oameni de teatru; Personalități transilvănene; Orașe și sate ardelene — ieri și azi*.

4. O altă lucrare publicată de prestigioasa instituție sibiană este albumul *Biblioteca Astra* (Sibiu, 1970, 22 p.+99 ilustrații), întocmit în cadrul serviciului ei bibliografic, cu o prefață călduroasă (*In honorem...*) semnată de prof. Ioachim Crăciun (p. 5—10) și un succint istoric, datorat actualului ei director, Ioan Holhoș (p. 11—22).

Apărut în bune condiții tehnice, în consonanță cu lunga tradiție tipografică a urbei, albumul a fost întocmit astfel încît să se adreseze și străinilor interesați să cunoască tezaurul cultural al Bibliotecii „Astra”, prefața, introducerea și notele explicative fiind tipărite și în limbile franceză și germană. Este ultimul gest cultural al unei instituții centenare, născută ea însăși din nevoia de a îndruma poporul, prin mijlocirea cărții, spre unitatea națională. „Unde dezbină legea — scria N. Iorga în 1911, evocînd rostul esențial al Asociației transilvănene — unește cartea, lumina”. Această funcție biblioteca „Astra” a îndeplinit-o de la înființare (1869), cînd număra doar 195 volume, pînă astăzi cînd, îmbogățită nemăsurat de mult și reorganizată, în sistemul unitar al bibliotecilor publice, oferă mijloace de informație și documentare asupra istoriei naționale și mai cu seamă, așa cum o voia C. Diaconovici la începutul veacului, asupra „renașterii și începuturilor noastre culturale”. Funcția științifică — documentară e dublată astfel de una mai largă, culturală, așa cum a fost gîndită dintru început. Mai bine de trei sferturi de veac, ea a jucat — în Transilvania — rolul de bibliotecă națională, sporită prin achiziții sistematice, dar și prin donații făcute de diverse instituții (Academia Română, Ministerul Instrucțiunii Publice etc.) și persoane (G. Barițiu, T. Cipariu, Al. Papiu-Ilarian, A. Tr. Laurian, Iosif Vulcan ș.a.), ajungînd astăzi la 370.000 volume de cărți, colecții și publicații periodice, manuscrise și documente, stampe, hărți, discuri, diafilme, etc. Fondul de publicații periodice românești care au apărut în Transilvania pînă la 1918 este, ni se spune, cel mai complet din țară, ca și acela de presă românească interbelică. Peste 350 de cărți vechi românești (pînă la 1830) stau la îndemîna cercetătorilor, și un apreciabil fond de documente manuscrise, corespondență cu caracter istoric și literar, economic-administrativ și social-politic (peste 5.600 piese). O mențiune aparte se cuvine activității desfășurate în cadrul serviciului de informare bibliografică, care — în afară de organizarea aparatului informativ și de bibliografii la cerere — redactează bibliografia locală, întocmește cataloage, indici și repertorii, colaborînd în același timp la lucrări bibliografice de interes național, organizează expoziții documentare și comemorative etc.

Ilustrația volumului, întocmită cu riguroasă selecție, are menirea să popularizeze, adecvat, colecțiile mai importante, aspectele esențiale ale activității și cadrul organizatoric al Bibliotecii.

5. *Calendarele românești sibiene (1793—1970)*, de ELENA DUNĂREANU, Sibiu 1970, 256 p.+36 pl.

Întocmit în cadrul Serviciului de informare bibliografică, noul repertoriu valorifică, în condiții grafice desăvîrșite, fondul de calendare românești sibiene aflat în Biblioteca „Astra”, la Muzeul Brukenthal, Arhivele Statului și Biblioteca Mitropoliei, adăugînd la *Presa românească sibiană*, tipărită sub aceeași semnătură, încă o contribuție la bibliografia publicațiilor periodice apărute în Sibiu în limbile română, germană și maghiară. Se vor putea elabora, pornind de aici, numeroase studii privitoare la istoria presei locale și la mișcarea culturală sibiană. Fiindcă, ne previne autoarea, pînă la apariția „Telegrafului român” (1853) calendarele au jucat, timp de șase decenii, rolul presei. Prin intermediul lor a fost răspîndită, dincolo de Carpați, literatura română din Principate, contribuind la cimentarea conștiinței naționale. Măsurile restrictive ordonate de autorități l-au determinat pe Timotei Cipariu, în 1862, să adreseze, în numele „Astrei”, o suplică

prin care cerea ridicarea „censurei și multe îngreuiuri ce sunt puse pe cărțile românești din Principatele Unite”. Un an mai târziu, redactorul „Amicului poporului”, Visarion Roman, constata „înetarea cea mare a poporului nostru țieran după scrieri populare”, ceea ce împunea datoria de a stăruî în editarea calendarelor, astfel ca „întreprinderea să devină cît mai folositoare”.

Cele 28 de calendare prezentate analitic și în ordine alfabetică, au fost destinate, inițial, puținilor știutori de carte din mediul rural, pentru ca apoi cercuri cititorilor să se extindă tot mai mult, ele fiind destinate, după cum rezultă din titluri: plugarilor, sătenilor, cooperatorilor, ostașilor, orășenilor etc. Cu timpul, îndeosebi după 1918, presa specializată a preluat în bună măsură sarcinile calendarelor, astfel că numărul acestora a scăzut tot mai mult. Repertorierea lor analitică, chiar dacă selectivă, prezintă avantajul de a oferi cercetătorilor și bibliografilor, indicații exacte, precise, privitoare la dezvoltarea culturală a Sibiului în context național. Un indice cronologic, un indice de autori și personalități istorice și unul de edituri și tipografii, înlesnesc cercetarea.

6. *Cartea românească manuscrisă*, de MIRCEA AVRAM, Sibiu 1970, 76—77 p. + 12 pl. și facs. Tipărită sub aceeași egidă, lucrarea consemnează cronologic 44 titluri (unele provin din vechile așezări românești din jurul Sibiului: Rășinari, Săliște, Avrîg etc.), constituind o nouă contribuție la corpusul general al manuscriselor din depozitele noastre. Ca finalitate și ca metodă, lucrarea se revendică de la cunoscutul *Catalog al manuscriselor românești*, inițiat de I. Bianu și de la *Catalogul manuscriselor slave*, întocmit de P. P. Panaitescu, definindu-se ca un auxiliar al cercetării privitoare la „istoria activității spirituale românești”. De remarcat, între manuscrisele bibliografice, copia din 1703 a lucrării lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea*, apărută la Iași doar cu trei ani mai înainte, atestînd — cum apreciază autorul în introducere — „interesul ardelenilor pentru tipăriturile de peste Carpați, cît și circulația acestora în Transilvania la foarte scurtă vreme după apariție”. O „Alixandrie” din 1783 întocmită de Sava Popovici, „popa cel bătrîn ot Rășinari”, sub titlul: *Viața și povestea și lucrul marelui împărat Alixandru*, pare a fi cea mai veche copie păstrată într-o bibliotecă românească, aceea din Biblioteca Academiei datînd, cum se știe, din 1799. Aceluiași copist datorăm și *Inceputul învățăturilor bunului credincios Io Neagoe Voevod Țării Ungrovlahiei*, scris înainte de 1816. O traducere a *Tînărului Robinson*, făcută din sîrbește de „părintele Petr Teodorovici, administratorul Maerelor bătrînc” din Timișoara, în 1816, devansează astfel data primei tălmăciri a scrierii lui Defoe, atribuită serdarului Vasile Drăghici (1817). Traducătorul se vădește un cărturar luminat și patriot (cunoscător al lui Mirabeau, Voltaire, Rousseau etc.) care îndeamnă, înțelept: „de la alte noroade... tot să învățăm, dar lumina norodului său a se stinge să nu lăsăm”. S-ar putea evidenția, firește, și alte manuscrise care prezintă interes. Catalogul întocmit de Mircea Avram o face prin simpla descriere, sobră, a acestora, cuprinzînd elementele bibliografice necesare identificării, descrierea sumară a conținutului, particularitățile manuscriselor, însemnările copiștilor sau ale posesorilor cu privire la date istorice, fenomene naturale, rețete de leacuri etc.

Un indice de nume, unul de localități și unul de opere încheie lucrarea. Excelente ilustrații confirmă încă o dată nobila tradiție tipografică a Sibiului.

Al. Zub

VASILE GH. IONESCU, *Alexandru Ionescu*, Editura Politică, București, 1970, 254 p.

Monografia elaborată de V. Gh. Ionescu se înscrie în rîndul lucrărilor menite a evoca figura unor reprezentanți de frunte ai proletariatului român. Inițiativa publicării unor studii consacrate celor mai semnificative personalități

ale mișcării revoluționare din patria noastră este cu atât mai meritorie cu cât servește unor scopuri multilaterale. Astfel pe lângă valoarea documentară istorică, aceste lucrări au și un important rol educativ.

Despre viața și activitatea lui Alexandru Ionescu s-a scris puțin. Lucrarea lui V. Gh. Ionescu reușește să marcheze datele cele mai semnificative ale vieții și luptei revoluționare ale acestui militant al mișcării muncitorești. Ea reprezintă viața lui Alexandru Ionescu în contextul istoriei luptelor politice și economice ale muncitorilor din România din ultimul deceniu al secolului trecut și primele două decenii ale secolului al XX-lea.

Un merit deosebit al monografiei îl reprezintă explicarea locului și a rolului lui Alexandru Ionescu în lupta pentru întemeierea Partidului Socialist. Totodată, el este printre primii, care s-a ridicat împotriva „generoșilor” în momentul trecerii acestora în Partidul Liberal.

Pagini interesante sînt consacrate activității lui din tinerețe, arătîndu-se rolul pe care l-a avut în declanșarea grevei tipografilor bucureșteni din 1888 și insistîndu-se asupra calităților sale organizatorice.

Din lectura cărții se desprinde ideea că activitatea revoluționară a lui Alexandru Ionescu a contribuit la lămurirea necesității împlinirii luptei economice cu cea politică în vederea consolidării cuceririlor de pînă atunci și a obținerii de către muncitori a unor noi succese.

Spre sfîrșitul vieții, deși nu a mai activat în cadrul partidului socialist, el a menținut legături de prietenie cu foștii săi tovarăși de luptă.

Ceea ce trebuie de subliniat — după cum remarcă și autorul — este activitatea lui de ziarist. Maturitatea politică, pregătirea ideologică și bogata experiență de luptă au situat pe Alexandru Ionescu în primele rînduri ale propagandiștilor și ziaristilor proeminenți pe care i-a dat mișcarea socialistă din România.

În culegerea de articole, care însoțește studiul, sînt alese cu mult discernămint fragmente din cele mai sugestive articole, care dezvăluie un militant revoluționar plin de talent.

Monografia este o contribuție valoroasă ce ajută la cunoașterea frămîntelor vieții a unuia din fruntașii mișcării muncitorești.

N. Corivan

CONSTANTIN CORBU, *Tărănimea din România între 1864 și 1888*, București, Editura Științifică, 1970, 302 p.

Lucrarea lui Constantin Corbu analizează starea economică, socială și politică a țărănimii din România dintr-o perioadă mai puțin cercetată atît de istoriografia burgheză, cît și de către istoriografia zilelor noastre, aceea de după reforma agrară din 1864 pînă la răscoala din anul 1888.

Împroprietărea țărănilor prin legea rurală din 1864 și emanciparea lor de servituțiile feudale a determinat o prefacere radicală în tipul proprietății funciare și o transformare, mai puțin adîncă, în structura ei. Aceste modificări au favorizat, la rîndul lor, altele asupra stării economice și sociale a țărănimii.

Autorul pornește în analiza problemei abordate de la prefacerile produse în mediul rural după 1864 urmărind, în primul capitol, evoluția istorică a țărănimii pe o perioadă de aproape un sfert de veac. Trei capitole (II, III și V) sînt consacrate frămîntărilor țărănești din anii 1865—1887. În ele se reliefează, pe baza unei ample documentări, cauzele, amploarea și intensitatea mișcărilor țărănești care au prefăcut răscoala din 1888. Credem că era firesc ca în analiza luptei țărănilor autorul să fi inclus și răscoala din 1888, care constituie punctul culminant al frămîntărilor sociale de la sate din a doua jumătate a veacului trecut și ale cărei cauze se află și în situația țărănimii de pînă atunci și nu să se

oprească la anul 1887. Capitolul al IV-lea abordează rolul jucat de țărănime în cadrul luptei dusă de poporul român pentru cucerirea independenței naționale. În fine, capitolul al VI-lea este consacrat locului ocupat de problema agrară în preocupările mișcării socialiste din acea perioadă, influenței ce a determinat-o proletariatul asupra luptei țărănești și începuturilor apropierei țărănimii de clasa muncitoare.

Cartea lui Constantin Corbu oferă cititorului un tablou fidel și complet al stării țărănimii de după 1864. Autorul urmărește totalitatea factorilor principali care au contribuit la schimbările produse în sinul populației rurale agricole, fără a omite, în același timp, elementele secundare ale problemei care au influențat într-o măsură mai mică sau mai mare asupra acestor transformări. Un loc însemnat a fost acordat evoluției raporturilor de producție de după legea rurală din 1864, analizei legii învoielilor agricole din 1866, cu modificările lor ulterioare, aplicării lor și rolului statului în exploatarea și oprimarea țărănimii.

Din studiul factorilor componenți ai problemei agrare din România perioadei de după 1864 autorul a reliefat procesul diferențierii sociale de la sate. Este necesar de observat însă că analiza evoluției acestui proces pînă în 1887 a anticipat cauzele care l-au produs. În același timp, Constantin Corbu, utilizînd datele referitoare la structura socială a țărănimii dinaintea răscoalei din 1888, se limitează la a le enumera și la a face constatarea că ele exprimă o situație reală (p. 33—34), fără a opinia pentru cea care i se pare mai apropiată de cifra exactă.

Aserțiunea făcută de C. Corbu că în România în preajma răscoalei din 1888 existau un număr ridicat de familii de țărani fără pămînt nu poate fi pusă la îndoială, întrucît ea este dovedită de numeroase surse documentare și chiar de către autor. Cititorul nu poate însă să-și dea seama din lectura lucrării ce pondere dețineau aceștia în structura proprietății funciare rurale. Constantin Corbu ne oferă pentru familiile fără pămînt cifre care merg, într-o perioadă de numai cîțiva ani (1886—1889), de la 56.398 la 500.000. Numărul din urmă reprezintă mai mult de jumătate din totalul familiilor țărănești din România acelei perioade și el nu poate fi avut în vedere din mai multe motive. Dacă ar trebui acceptat, ar însemna să constatăm, după 1888, un proces de integrare a proletarilor agricoli în categoria celor cu pămînt, căci datele statistice de la începutul veacului al XX-lea fixează totalul acestor familii la 300.000. Or, procesul transformărilor structurale a avut un sens contrar, care a dus la adîncirea diferențierii sociale la sate și la sporirea numărului țăranilor fără pămînt.

Se impune, totodată, observația că, în structura lucrării, ponderea acordată frământărilor sociale ale țărănimii este prea mare în raport cu analiza stării economice, sociale și politice, dacă avem în vedere titlul lucrării.

În ansamblul său, cartea lui Constantin Corbu rămîne însă o contribuție valoroasă la cunoașterea chestiunii agrare din România anilor 1864—1888. Ea realizează prima analiză unitară a situației țărănimii dintr-o perioadă a istoriei țării noastre care a cunoscut adînci prefaceri economice, sociale și politice.

D. Șandru

VASILE NETEA, *O zi din istoria Transilvaniei — 1 decembrie 1918*, București, Editura Albatros, 1970, 207 p.

O nouă carte se adaugă la bibliografia unității noastre statale, problemă care a beneficiat, în anii din urmă, de importante contribuții. Lăsînd la o parte numeroasele studii, articole și documente publicate în revistele de specialitate, amintim doar cîteva volume apărute în 1968, cu ocazia cincantenarului Unirii: *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Romînie*, sub

redacția prof. univ. Miron Constantinescu și Ștefan Pascu: *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, de V. Curticăpeanu; *Maramureșul și Unirea (1918)*, de Trofin Hăgan ș.a.; *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. Berciu. Se aliniază la acestea cartea lui Vasile Netca, *O zi din istoria Transilvaniei — 1 decembrie 1918*, care întreprinde, de-a lungul celor peste 200 pagini, după o metodă devenită, în ultimele decenii, foarte familiară istoricilor, o „radiografie” sistematică a memorabilei zile ce semnifică desăvârșirea unității politice românești.

Scrisă într-o formă accesibilă marelui public, dar cu toată rigoarea documentară și metodologică reclamată de o lucrare științifică, *O zi din istoria Transilvaniei* adaugă un nou titlu la acelea pe care autorul și le-a câștigat printr-o laborioasă activitate, desfășurată timp de câteva decenii. După studiile și evocările din 1944 (*De la Petru Maior la Octavian Goga*), după ampla cercetare, în două volume, *Pentru Transilvania* (1946) și după *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat* (1947), care încheie o primă etapă din activitatea autorului, alte câteva lucrări privitoare la aceeași provincie (*George Barițiu*, 1966; *La reünion de la Transylvanie*, 1968), îl recomandă ca pe un bun cunoscător al istoriei Transilvaniei. Noul volum nu surprinde așa dar. O largă explorare a publicațiilor periodice a lucrărilor memorialistice și a unor materiale de arhivă, i-au permis să reconstituie minuțios evenimentele de la 1 decembrie 1918, înțelese ca o încununare a multi-secularei aspirații către Unire, întreaga dezvoltare a ideii de unitate națională învederând caracterul obiectiv și necesar al actului de la Alba-Iulia. Ceea ce din rațiuni politice și strategice fusese pentru Mihai Viteazul „pohta ce-am pohtit”, iar pentru Horia, după două secole, simburile unui „regat al Daciei”, trebuia să se realizeze mai târziu, în împrejurările create de primul război mondial. „Din ceasul acesta, oricum ar decide puterile lumii — se spune în protestul adresat popoarelor la 20 noiembrie 1918 — națiunea română este hotărâtă a pieri mai bine decât a suferi mai departe scalvia și atîrnarea”. Peste câteva zile, marea adunare de pe „cîmpul lui Horia” avea să sancționeze solemn această hotărîre, care în noua configurație a Europei postbelice, capătă o semnificație aparte. „Într-adevăr, se spune în *prologul* lucrării, o dată cu prăbușirea Puterilor Centrale, se constituie Cehoslovacia, renăște Polonia, dispărută în urma celor trei împărțiri din secolul al XVIII-lea, se forma noul stat al Jugoslaviei — prin alipirea la Serbia a Croației, Sloveniei, Bosniei, Herțegovinei și Muntenegrului —, se întregea Italia cu regiunile Tirolului de sud și ale Triestului”, iar poporul român își desăvârșea unitatea statală. În această perspectivă autorul prezintă, în capitole succesive, dezvoltarea ideii de unitate politică (*Conștiință și solidaritate românească*, p. 7—33; *Lupta națională la începutul secolului al XX-lea*, p. 34—54; *În furtună. 1914—1918*, p. 55—103), realizarea actului de la 1 decembrie 1918 (*Transilvania își hotărăște soarta*, p. 104—127; *Alba Iulia*, p. 128—155; *Ziua cea mare*, p. 156—193) și consecințele acestuia în planul realităților imediate și în acela al istoriei naționale (*Steagurile libertății*, p. 194—207).

Se cuvine să remarcăm efortul autorului de a valorifica întreaga documentație existentă (nu sînt ignorate nici mărturiile orale, astăzi rarissime) ca și bogata iconografie, adecvată, care însoțește lucrarea, adresîndu-se deopotrivă specialiștilor și marelui public.

Al. Zub

ILIE ȚABREA, *Constantin Moisil — pionier al numismaticii românești*, Editura Științifică, București, 1970, 156 p.

Monografia lui Ilie Țabrea, consacrată lui Constantin Moisil, prezintă un deosebit interes, atît pentru cercetător, cît și pentru marele public. Autorul monografiei a fost elevul lui Constantin Moisil și colaborator al acestuia la Societatea

numismatică română, unde, în perioada când Constantin Moisil a activat ca președinte, a deținut funcția de secretar general și de vicepreședinte. În anul 1939, cu ocazia sărbătoririi lui Const. Moisil de către această societate pentru 40 de ani de activitate didactică, 30 de ani de activitate numismatică și 15 ani de activitate arhivistică, Ilie Tabrea i-a dedicat lucrarea *Originea și activitatea monetăriei lui Dabija-vodă din Suceava*, lucrare apărută chiar în ziua sărbătoririi. De asemenea, tot în anul 1939, a publicat în numărul omagial al „Revistei arhivelor” (nr. 8), închinat lui Constantin Moisil, lucrarea *Opera științifică a d-lui Constantin Moisil*.

Lucrarea este împărțită în șase capitole: 1) Familia și școala; 2) Dascăl pasionat și cercetător; 3) Numismat erudit; 4) Cercetător și organizator în domeniul arhivisticii; 5) Arheolog și istoric multilateral; 6) Prinosul contemporanilor. Urmează în anexă, *Lista lucrărilor lui Constantin Moisil*, o listă de *Comunicări științifice* și una de *Publicații periodice la care a colaborat*.

Prezintă un deosebit interes pentru cititor unele date puțin cunoscute din capitolul I în legătură cu ascendenții lui Constantin Moisil. Învățătul numismat se trăgea dintr-o familie din părțile Năsăudului, cu îndelungate tradiții cărțurarești. Strămoșul său, Vasile Moisil, a fost cel dintâi paroh din comuna Șanț, numit în anul 1783. Vicarul Grigore Moisil, bunicul savantului, s-a aflat în fruntea luptei grănicerilor năsăudenți pentru dobândirea de drepturi naționale și a reușit să înființeze în 1863 renumitul liceu din Năsăud.

În capitolele următoare este înfățișată activitatea multilaterală a lui Constantin Moisil, subliniindu-se contribuția sa deosebită la progresul unor discipline auxiliare ale istoriei, ca numismatica, arhivistica, medalistica, sigilografia, heraldica, metrologia și arheologia, fiind, în ceea ce privește ultima disciplină, primul arheolog care întreprinde săpături sistematice în nordul Dobrogei.

Activitatea lui Constantin Moisil se desfășoară pe o perioadă de 60 de ani, timp în care a deținut importante funcții: director general al Arhivelor statului (1923—1939), director al Școlii superioare de arhivistică și paleografie (1924—1939), șef al Cabinetului numismatic al Academiei Române (1933—1938).

De un real folos pentru cercetători sînt anexele de la sfîrșitul monografiei, menționate mai sus. Lista lucrărilor lui Constantin Moisil (537 lucrări, din care 170 în domeniul numismaticii) este alcătuită pe specialități (istorie, arheologie, didactică, arhivistică, numismatică, medalistică, sigilografie, heraldică, metrologie, diverse, recenzii, necrologuri).

Sistematică și deosebit de documentată, monografia lui Ilie Tabrea constituie o temeinică contribuție la cunoașterea vieții și operei lui Constantin Moisil.

Lucrarea se remarcă, de asemenea, printr-o prezentare grafică îngrijită și o iconografie adecvată.

Nistor Ciocan

BARBU THEODORESCU, *Biografia școlară a lui N. Iorga (Studiu și documente)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, 307 [—310] p.

După numeroase lucrări consacrate lui N. Iorga, începînd din 1932, cel mai autorizat dintre biografii marelui cărturar adaugă o nouă contribuție, privind *biografia școlară* a acestuia. În monografia publicată în 1968 Barbu Theodorescu a înfățișat doar sumar această perioadă, constrîns de economia lucrării. Precuparea autorului e însă mai veche și s-ar cuveni amintită cel puțin contribuția din 1944, cu privire la *Un concurs universitar celebru*, cu care se încheie, așa-zicînd, *biografia școlară* a savantului.

Noua lucrare reia, pe o bază documentară sensibil lărgită, studiul copilăriei și al școlarității acestei glorii a culturii românești, care a fost — neîndoiește — și una dintre cele mai prodigioase personalități ale lumii moderne. Născut la

Botoșani, așadar în „patrulaterul nordic” în care au văzut lumina zilei și Eminescu și Ciprian Porumbescu și G. Enescu și N. Tonitza, Nicolae Iorga a cunoscut aici, în condiții modeste, înflorat, primele bucurii ale slovei. „Aici am înțeles înfi — va mărturisi în *O viață de om* — ce este în juru-mi și tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aștepta viața: micul pîrîu naiv al vieții de școală, torrentul pătimaș al tinereții, curentul puternic, larg cuprins în hotare, al bărbăției”. O cercetare amănunțită a acestei perioade, la care se adaugă vremea școlărității la „Naționalul” ieșean și la Universitățile din Iași, Paris, Berlin, Leipzig, pînă la așezarea lui definitivă și nu lipsită de spectaculos la catedra de istorie universală de la Universitatea din București, prezintă, desigur, un interes aparte, iar publicarea, în anexe, a documentelor școlare (rapoarte, acte, corespondență, teze), adunate din diverse fonduri de arhivă, va avea menirea să alimenteze noi eforturi în direcția cunoașterii acestei personalități excepționale. Pentru N. Iorga, ca și pentru oricine, modul în care și-a trăit copilăria pune o marcă definitivă asupra evoluției ulterioare. De unde interesul justificat al cercetării pentru această etapă și meritul deosebit al fostului colaborator, rămas fidel amintirii magistrului, de a fi pus în lumină, printr-o migăloasă trudă, această fază a biografiei. „În cartea de față, mărturisește autorul, am căutat să adun documentele aflate în arhive, biblioteci și periodice, cu privire la anii de școală ai lui N. Iorga, pe baza cărora să putem reconstitui epoca de formare a savantului între 1878 și 1895”. Contactul cu caietele școlare, notițe, teze universitare, rapoarte etc., parțial cunoscute, e cu adevărat tulburător, luminind nu numai începuturile unei mari individualități culturale, ci și o pagină din istoria învățămîntului românesc. Este încă un serviciu pe care Barbu Theodorescu, bibliograful și biograful *en titre* al lui N. Iorga, îl face științei și culturii noastre. În pragul împlinirii unui secol de la nașterea cărturarului, gestul are, desigur, și o valoare omagială.

Al. Zub

P. P. Panaitescu în lumina scrisorilor din tinerețe, Editura Minerva, București, 1970, 174, p.

Întrulotul interesantă și instructivă, această carte recompune printr-un număr restrîns de scrisori din anii 1922—1928 un crîmpei din viața unuia dintre cei mai de seamă medievisti români. Pe lîngă „pasiunea inegalabilă pentru istorie, care făcea parte integrantă din sufletul său — «fără de care n-aș mai fi eu»”, cum se exprima istoricul însuși (p. X) — și pe care, ca și scrisorile publicate acum, întreaga sa operă o confirmă, cartea aduce prețioase mărturii asupra unor trăsături ale personalității istoricului ce pot fi desprinse cu mult mai greu din opera sa. Pentru că, orice s-ar spune, e greu de bănuît în rigurozitatea științifică a operei sale rara sensibilitate artistică și competența în domeniul istoriei artei, „acea nemărginită dragoste și înțelegere de natură, acel dar de a pătrunde poezia și înțînțarea lucrurilor de demult... pe care știa să le redea cum nu se poate mai frumos” (p. VII) și pe care le dezvăluie aceste fragmente epistolare ale lui P. P. Panaitescu. Pasiunea și competența cu care autorul scrisorilor își comunică, de pildă, impresiile asupra unor fapte din istoria artei vechi românești sau universale ca și vocația artistică însăși concretizată elocvent în partea ilustrativă a cărții și remarcată, în prezentarea caldă și plină de sensibilitate a Silviei P. Panaitescu ce precede fragmentele epistolare ale istoricului, ar putea nedumeri de ce pentru P. P. Panaitescu istoria artei n-a constituit niciodată un domeniu de cercetare dacă n-ar fi atît de bine cunoscută marea sa pasiune pentru istorie în general și pentru medievistică în special și pe care aceste scrisori o evidențiază încă odată. De aceea, pentru tinerii istorici mai ales, cartea de față constituie o grăitoare pildă de dăruire și de ceea ce trebuie să constituie dominantă perioadei de formare și perfecționare științifică a fiecăruia. „...Lucrez toată ziua, vizitez biserici,

muzeu, învăț polona", consemna istoricul într-o scrisoare trimisă din Cracovia la 21 februarie 1923 (p. 13). „N-am nimic prea interesant să-ți comunic de aici, unde-mi petrec toată vremea la bibliotecă și la arhive”, nota el, în același spirit, într-o scrisoare trimisă din Lemberg în același an.

Consecvența preocupărilor științifice reprezintă, de asemenea, o altă trăsătură a personalității sale pe care această corespondență o pune în lumină (vezi, de pildă, p. 48, 50 și 51) și datorită căreia au fost posibile, între altele, contribuții fundamentale ca cele referitoare la Dimitrie Cantemir sau Miron Costin, ultimul caracterizat pe cât de succint pe atât de plastic încă din 1923 într-o scrisoare cu virtuți stilistice mai puțin obișnuite în opera științifică a istoricului: „În orice caz, acum mă interesează mai puțin toate astea (stagiunea teatrală ș.a., n.n.s.) decât lucrarea pe care o am pe șantier. Mereu mi se perindă, din izvoarele cercetate, Curtea lui Vasile Lupu, de o strălucire fastuoasă, care ascundea, prin bucuria aurului și a petrecerilor, primejdiile și scăderea demnității. Vasile, el însuși, călare, cu friu de aur în mână, purta o blană cu flori mari în relief, în mijlocul căroră strălucea câte un diamant ca o picătură de rouă. Alaiul trecea pe sub turnul cu ceasornic de la Trei Ierarhi ca să se ducă la Curțile domnești din vale, unde după ce urcai scara mare de lemn, intrai în camerele cu ziduri încrustate cu mozaic, cuprinzând câteva mese acoperite cu covora țărănești, pe care așteptau dulcele oaspeților. Acolo: curteni, preoți, episcopi greci... Era printre ei acel tânăr cu firea pasionată de luptător al condeiului, Miron Costin, care în opera lui mândră și idealistă se plînge de vremurile grele...”.

Aceeași forță evocatoare au și alte pagini din corespondența tinărului istoric. Fie că face „caracterizări asupra oamenilor sau a vieții pe care o descoperea, a „monumentelor” sau a orașelor vechi (p. X), fie că observațiile sale se concretizează în simple notații sau scurte comunicări asupra noilor informații documentare aflate într-o arhivă străină, tinărul istoric ni se înfățișează meru ca un fin interpret al faptelor, „un pasionat de frumos și de adevărul lăuntric al lucrurilor”, avînd „darul să distingă, cu o rară justete, caracterul lor fundamental, ce scapă adesea cercetătorului grăbit și care se ascunde uneori în cele mai neînsemnate amănunte. Numai astfel se explică sumedenia de fapte descoperite și concluziile așa de însemnate la care a ajuns de-a lungul cercetărilor trecutului” (p. VI). De aici și importanța publicării unor astfel de cărți, importante atât pentru cunoașterea deplină a personalității în ora dintr-un istoric al nostru de seamă cât și pentru ceea ce poate constitui deseori pentru tinerii istorici un exemplu sau un îndemn.

I. Caproșu

GH. I. IONIȚĂ, GH. TUȚUI, *Frontul plugarilor (1933—1953)*, București, 1970, 299 p.

În colecția „Mica bibliotecă de istorie”, sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., a apărut monografia referitoare la organizația Frontul plugarilor, întocmită de Gh. I. Ioniță și Gh. Tuțui. Sînt cunoscute rezultatele obținute în această direcție de către unii cercetători, după 23 August 1944. Lucrările lui Gheorghe Micle, *Răscala pămîntului și Frontul plugarilor...*, apărute în 1945, conțin un interesant material documentar. În ultimii ani, diferitele aspecte ale activității Frontului plugarilor au fost cercetate și completate. S-au elaborat noi și importante lucrări care evidențiază aportul însemnat al acestei organizații și al celorlalte forțe democratice, sub conducerea P.C.R., la dezvoltarea societății românești pe calea progresului social și național. Dintre acestea amintim: Petre Constantinescu-Iași, *Lupta pentru formarea Frontului popular în România*, București, 1968; Titu Georgescu, *Organizații de masă, legale conduse de P.C.R. (1932—1934)*, București, 1967; Gh. I. Ioniță, M. Valea,

Activitatea desfășurată de Frontul plugarilor în anii 1933—februarie 1938..., în „Anale de istorie”, nr. 4, 1963; Titu Georgescu, Gh. I. Ioniță, *Activitatea P.C.R. pentru atragerea maselor fărănești...*, „Anale de istorie”, nr. 1, 1963; Gh. I. Ioniță, *Un eminent om de stat și patriot înflăcărat — dr. Petru Groza*, în „Anale de istorie”, nr. 1, 1968; Gh. I. Ioniță, *Mărturii documentare cu privire la activitatea Frontului plugarilor (6 septembrie 1940—23 August 1944)*, în „Revista arhivelor”, nr. 2, 1967; Gh. Țuțui, *Partidele politice democratice din România în perioada de după 23 August 1944*, în „Anale de istorie”, nr. 6, 1969 și altele. Cartea recent apărută, *Organizații de masă legale și ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R.* (vol. I), cuprinde și un studiu referitor la activitatea Frontului plugarilor.

Autorii monografiei de față, „animați — după cum mărturisesc — de dorința de a face cât mai bine cunoscută maselor de cititori istoria luptelor trecute duse de această organizație democratică a țărănimii, contribuția adusă de ea la lupta pentru mai bine a întregului nostru popor”, au făcut mai mult decât o muncă utilă. În raport cu realizările anterioare, *Frontul plugarilor (1933—1953)* se detașază, ca urmare a caracterului său monografic, prin analiza activității organizației de-a lungul întregii sale existențe. Cele șapte capitole ale lucrării au în vedere crearea și rolul important al Frontului plugarilor în frontul larg democratic, antifascist condus de P.C.R. în perioada 1933—1938, activitatea sa în anii dictaturii regale și ai dictaturii militare-fasciste; un spațiu întins este rezervat acțiunilor desfășurate după 23 August 1944 în lupta pentru înfăptuirea reformei agrare, instaurarea și consolidarea regimului democratic, precum și acțiunilor din primii ani ai revoluției socialiste. În același timp, cu excepția unor perioade pentru care există deocamdată greuți obiective de documentare — fapt semnalat chiar de autori, activitatea Frontului plugarilor este analizată *temeinic, multi-lateral*, în complexul condițiilor dintr-o etapă sau alta. Și acest lucru a fost posibil ca urmare a folosirii unui material informativ bogat și variat. S-au cercetat numeroase documente din Arhiva C.C. al P.C.R., Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Arhiva dr. Petru Groza, Arhivele statului Alba Iulia, arhivele consiliilor populare ale județelor Hunedoara și Cluj și altele. La acestea se adaugă presa centrală și locală, materiale cu caracter memorialistic etc. Autorii au acordat importanța cuvenită rezultatelor obținute după 23 August 1944, în cercetarea problemei; de altfel, ei înșiși, după cum am menționat mai sus, se înscriu cu contribuții importante în această direcție. De aici și concluzia firească că actuala monografie reprezintă rodul unor preocupări îndelungate.

O mențiune specială trebuie făcută pentru stilul lucrării care îmbină armonios rigurozitatea științifică cu accesibilitatea, lucrarea fiind adresată atât specialistului cât și publicului larg.

În spiritul celor afirmate de autori în „Cuvînt înainte”, ne îngăduim unele sugestii. Înainte de a se trata crearea Frontului plugarilor, se putea introduce un paragraf referitor la activitatea P.C.R. în rîndurile țărănimii în perioada 1921—1933.

Credem, de asemenea, că materialul foarte interesant din articolul, amintit mai sus, al lui Gh. I. Ioniță, privind personalitatea dr. Petru Groza putea fi integrat, *într-un fel sau altul*, în monografia de față, pentru a-l face cunoscut masei largi de cititori.

Se înțelege că aceste sugestii, avînd un caracter neesențial, nu împieteză cu nimic asupra valorii lucrării. Considerăm că autorii au reușit să elaboreze o operă valoroasă, interesantă, de o reală importanță pentru cercetarea istorică și educativă patriotică, în același timp. Monografia la care ne-am referit scoate în evidență, o dată în plus, necesitatea elaborării și altor lucrări asemănătoare de istorie contemporană a României.

I. Agrigoroaiei

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” DIN IASI ÎN ANUL 1970

În cursul anului 1970, activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” s-a desfășurat în raport direct cu obiectivele fixate în planul de cercetare, urmărindu-se continuarea și definitivarea cercetărilor privind acele teme care corespund necesităților istoriografiei noastre, care completează sau adâncesc anumite aspecte ale istoriei patriei, avându-se în vedere, totodată, realizarea noilor teme înscrise în planul de cercetare științifică.

Sectorul de istorie veche și arheologie a continuat, și în anul 1970, să lucreze la teme privind cultura materială a comunităților omenesti de pe teritoriul Moldovei din paleoliticul mijlociu până în perioada feudală. În acest scop, s-au efectuat săpături arheologice în colaborare cu muzeele de istorie din Moldova, precum și cu Muzeul de istorie națională.

Cercetările legate de elucidarea unor aspecte ale culturilor din neolitic și epoca bronzului ca și studierea fortificațiilor geto-dacice de la Stîncești și Cotnari au fost aprofundate, scoțându-se în evidență, importanța acestor descoperiri pentru completarea unor capitole din istoria veche a României.

Pentru cunoașterea culturii materiale protocuputeniene din sudul Moldovei, sînt importante săpăturile efectuate la Ghelăești-Neamț și la așezarea de tip Stoicani — Aldeni de la Dodești. Un mare interes prezintă săpăturile de la Cotnari pentru începuturile epocii bronzului, ca și cele de la Cîndești-Vrancea, prima necropolă de acest fel cercetată în aria culturii Monteoru.

Săpăturile efectuate la cetățile traco-getice de la Cotnari și Stîncești, ca și cele de la cetatea dacică Bîtea Doamnei — Piatra Neamț și din așezările Dumbrava — Iași și Botoșana — Suceava, întregesc studiul fortificațiilor geto-dacice și aduc noi informații cu privire la perioada geto-dacică din vremea lui Burebista și Decebal.

Continuarea cercetărilor efectuate la necropola romană de la Barboși-Galați, adânciște procesul de cunoaștere a raporturilor dintre populația autohtonă și cea romană, îmbogățind dovezile privitoare la continuitatea populației dacice din vremea stăpînirii romane în sudul Moldovei.

O deosebită atenție a fost acordată, în continuare, perioadei prefeudale în care a avut loc procesul de formare a poporului și limbii române. S-au continuat astfel săpăturile în necropola de la Văleni — Roman descoperindu-se pînă în prezent peste 600 de morminte.

Au fost continuate, de asemenea, săpăturile de la necropola de la Miorcani-Botoșani, din așezările de la Dodești-Vaslui, Brășăuți-Neamț, Botoșana-Suceava, Băiceni-Iași, ca și în horodiștea de la Fundul Herței-Botoșani, toate îmbogățind informațiile corespunzătoare secolelor IV—X.

Pentru perioada feudală s-au continuat săpăturile de la așezarea urbană de la Baia și de la curtea domnească de la Hîrlău efectuîndu-se în același timp săpături și la Hudum-Botoșani și Brășăuți-Neamț.

Rezultatele unora din aceste cercetări arheologice au dus la elaborarea unor interesante studii, care completează informațiile privind istoria Moldovei din această perioadă.

Paralel cu aceste cercetări din Moldova, s-au continuat săpăturile arheologice din tell-ul de la Glina-București, efectuate de arheologii ieșeni în cadrul Muzeului de istorie națională.

În anul 1970, activitatea de cercetare științifică a secției de istorie medie, modernă și contemporană a continuat cu editarea volumelor de documente din colecția *Documenta Romaniae Historica*, (vol. II — 1448—1504), și studierea epocii lui Alexandru cel Bun, pînă la 1457.

Au fost adîncite cercetările privind economia Moldovei între 1832—1848, structura demografică a țărmurilor și orașelor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, administrația Moldovei între 1822—1828, ca și dezvoltarea

constituțională a României între 1859—1871 și supușii străini în Moldova în perioada 1774—1862.

S-a început documentarea pentru unele teme legate de activitatea istoriografică a lui M. Kogălniceanu și politica externă a României între 1866—1900.

În domeniul istoriei contemporane, cercetarea științifică a fost îndreptată spre studierea problemelor privind raporturile între partidele politice din 1919—1929, dezvoltarea economică a României în perioada stabilizării relative a capitalismului și a crizei economice din 1929—1933, precum și asupra unor aspecte ale politicii externe în perioada crizei economice.

Colectivul de istorie universală s-a ocupat cu studierea relațiilor externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea și între 1621—1672, a relațiilor economice și politice dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea (1699—1792) și a relațiilor româno-polone în a doua jumătate a secolului XIX.

Au fost prezentate, în cadrul ședințelor Institutului sau la unele sesiuni științifice și simpozioane, comunicări cu teme din planurile de cercetare sau din preocupările personale.

În luna martie 1971, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” a organizat o sesiune științifică comemorativă A. D. Xenopol, cu participarea unor cunoscuți cercetători ai vieții și operei marelui istoric român, prezentându-se, cu această ocazie, un mare număr de comunicări. Membrii Institutului au prezentat comunicările: A. D. Xenopol — istoric (D. Ciurea), *Evul mediu românesc în opera lui A. D. Xenopol* (N. Grigoraș), A. D. Xenopol — orizont bibliologic și documentalist (Al. Zub), *Conceptul de istorie contemporană la A. D. Xenopol* (J. Bender), A. D. Xenopol și istoria dreptului românesc (C. C. Angelescu), A. D. Xenopol și problema agrară la începutul secolului XX (Ecaterina Negruți-Munteanu) și A. D. Xenopol și problemele epocii sale (Leonid Boicu).

Pe lângă acestea, trebuie să subliniem faptul că la reușita acestei sesiuni, o contribuție deosebită au adus-o și celelalte comunicări prezentate la această importantă manifestare științifică. Acestea au fost: *Conceptia lui A. D. Xenopol despre sociologie* (Miron Constantinescu), *Istoria veche a României în opera lui A. D. Xenopol* (Radu Vulpe), A. D. Xenopol și problema unității naționale (V. Netca), A. D. Xenopol și istoricii din vremea sa (Dan Berindei), *Istoria universală în opera lui Xenopol* (V. Cristian), *Probleme ale sud-estului european în opera lui A. D. Xenopol* (N. Ciachir), A. D. Xenopol filozof al istoriei (Ernest Stere), *Problema personalității în opera lui A. D. Xenopol* (St. Birsănescu), *Teoria științei la A. D. Xenopol* (Simion Ghiță), A. D. Xenopol și problema determinismului în istorie (N. Gogoneață), *Filozofia valorii la A. D. Xenopol* (I. Pascadi), A. D. Xenopol și metoda matematică în istorie (V. Bulgaru), *Conceptia istorică a lui A. D. Xenopol și N. Iorga* (C. Mocanu), *Semnificația legii abstracte la A. D. Xenopol* (Gh. Toma), *Teoria economică generală în scrierile lui A. D. Xenopol* (V. Iota), A. D. Xenopol despre industrializarea României (D. Rusu și E. Zaharia), *Preocupări de pedagogie la A. D. Xenopol* (Steluța Iancu), *Activitatea literară a lui A. D. Xenopol* (R. Zăstroiu), A. D. Xenopol și problemele folclorului (A. Fochi), A. D. Xenopol și publicistica transilvană (Pompiliu Teodor).

Totodată, Institutul a organizat, în colaborare cu Facultatea de istorie și filozofie, un simpozion consacrat aniversării a 500 de ani de la nașterea lui Gh. Doja, unde, după cuvîntul de deschidere, au fost prezentate comunicările: *Istoriografia războiului țărănesc condus de Gh. Doja* (D. Ciurea), *Personalitatea și rolul lui Gh. Doja în războiul țărănesc din 1514* (N. Grigoraș) și *Consecințele războiului țărănesc din 1514* (V. Neamțu).

La ședința comemorativă de comunicări organizată cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la moartea lui N. Iorga, au fost prezentate comunicările: *N. Iorga despre conținut și formă în scrierea istorică* (Al. Zub), *N. Iorga și problemele cercetării istorice* (D. Ciurea) și *N. Iorga, 1871—1940* (C. A. Stoide).

La simpozionul organizat de Filiala din Iași a Academiei R. S. România cu prilejul sărbătoririi a 150 de ani de la nașterea lui Friedrich Engels, după cuvîntul de deschidere, din partea Institutului nostru au fost prezentate comunicările:

Friedrich Engels și răscoalele țărănești din evul mediu (Nistor Ciocan) și *Istoria străveche în opera lui Friedrich Engels* (Marilena Florescu).

În ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate următoarele comunicări: *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din cetățuia tracogetică de la Cotnari — Iași* (A. C. Florescu), *Vasele antropomorfe ale faciesului Stoi-cani — Aldeni din Moldova* (A. Nițu), *Populația autohtonă din Moldova în secolele V—VII* (D. Teodor), *Cultura geto-dacică din Moldova și raporturile ei cu Bastarnii în secolele III—II î.e.n.* (S. Teodor), *Săpăturile arheologice de la Hlincea-Iași* (Stela Cheptea), *Necropola de la Independența — Muntenia. Despre cronologia relativă, obiceiurile de înmormintare, ofrande și port ale unui cimitir aparținând culturii Cerniachov* (Ion Ioniță), *Filiația letopiseșelor slave moldovenesti din secolele XV—XVI* (L. Simanschi), *Gospodăria moșierească din regiunea de munte a Moldovei de la mijlocul secolului XIX* (C. Istrati), *Unificarea vamală dintre Moldova și Țara Românească (II)* (A. Macovei), *Din abuzurile consulilor în Moldova în anii 1822—1828* (St. Mărieș), *Despre „Steaua Dunării” din 1882 inițiată de M. Kogălniceanu* (Al. Zub), *Date demografice privind orașele și târgurile din Moldova în deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea* (Ecaterina Negruți-Munteanu), *Despre ultima fază a luptei pentru unire în Moldova (octombrie 1858 — ianuarie 1859)* (C. C. Angelescu), *Situația Franței în 1940 în literatură istorică recentă* (J. Bender), *Evoluția lucrărilor de expropriere și improprietărire operate în baza legii de reformă agrară din 1921* (D. Șandru), *Orașul medieval și urbanismul contemporan* (D. Ciurea), *Relații româno-polone reflectate în memoriile lui Wladislaw Czartoryski* (L. Boicu), *Cu privire la tratatul anglo-franco-austriac din 15 aprilie 1856* (L. Boicu), *Aspecte ale relațiilor moldo-tătare din secolul XVIII* (Tahsin Gemil), *Istoriografia relațiilor româno-polone în secolul al XVIII-lea* (V. Ciobanu) și *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea* (V. Ciobanu).

Unele comunicări, ca și alte rezultate ale cercetării, au fost publicate în „Anuarul” Institutului, „Arheologia Moldovei”, sau în alte periodice din țară și străinătate.

A fost definitivată pentru publicare comunicarea *Les principaux résultats des fouilles archéologiques de Fundul Herței (Roumanie. Département de Botoșani)* (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Teodor și V. Spinei) ce urmează să apară în „Arheologia Polski”. De asemenea, s-a întocmit pentru al doilea congres internațional de arheologie slavă (Berlin) comunicarea *Les plus anciens slaves dans la région de l’Est de la Roumanie* (D. Teodor), iar pentru al VIII-lea congres internațional de științe pre și protoistorice din 1971 (Belgrad), s-a întocmit raportul: *Les dépôts tardifs de bronzes sur le territoire de la Roumanie (de Bronze D à Hallstatt B inclusivement)*.

În cursul anului 1970 a apărut la Editura Academiei Republicii Socialiste România lucrarea monografică *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea* (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia). A apărut, de asemenea, vol. VII din „Anuarul” Institutului.

În cadrul relațiilor cu străinătatea, unii cercetători au fost trimiși pentru studii și documentare în U.R.S.S., R. D. Germană, R. F. a Germaniei, R. P. Bulgaria și Suedia. Cu această ocazie au fost prezentate unele comunicări dintre care amintim pe cea intitulată: *Die mittelalterliche Stadt und der gegenwärtige Urbanismus*, susținută de D. Ciurea la Zentralinstitut für Geschichte din Berlin (R.D.G.) și *Probleme der Sintana de Mureș-Kultur auf dem Gebiet Rumäniens*, prezentată de Ion Ioniță la simpozionul de arheologie româno-suedez, din septembrie 1970 (Stockholm), cu care prilej a mai susținut comunicarea *Das Gräberfeld in Independența (Walachei). Zur relativen chronologie, Bestattungs —, Baigaben — und Trachtsitte eines Gräberfeldes der Cernjachov-Kultur* la Muzeul național de istorie din Stockholm.

În afară de acestea, M. Petrescu-Dîmbovița s-a deplasat în Franța, ținând conferințe din domeniul arheologiei preistorice la Paris și Rennes.

De asemenea, unii membri și colaboratori științifici ai Institutului au participat la lucrările celui de al XIII-lea congres internațional de științe istorice de la Moscova, unde M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar și N. Corivan au intervenit la discuția unor rapoarte.

Gh. I. Florescu

CONFERINȚA ANGLO-ROMÂNĂ „MATEMATICA ÎN ARHEOLOGIE ȘI ȘTIINȚELE ISTORICE“

Privită pînă nu demult cu destule rezerve, dacă nu chiar respinsă categoric, problema utilizării matematicii în domeniul cercetărilor istorice a înregistrat, cu deosebire în ultimii ani, progrese de-a dreptul remarcabile atît pe plan teoretic, cît și în practică. Dintr-un punct de vedere, în prezent — cînd cercetătorii trecutului se interesează tot mai mult, în scopul de a ajunge la ceea ce se cheamă o „istorie totală“, de domeniile sociologiei, economiei, demografiei etc., cărora le sînt proprii metodele cantitative și mecanice de abordare — nu mai poate fi tăgăduită importanța matematicilor pentru studiul epocilor apuse. Din alt punct de vedere, multitudinea și varietatea extraordinară a informațiilor istorice adunate în ultimele decenii, necesitatea întocmirii unor clasificări pentru discipline ca arheologia și numismatica, perfecționarea calculatoarelor electronice au condus și înlesnit, după o prealabilă modelare matematică a datelor, folosirea computerelor în rezolvarea unor probleme de istoric. Rezultate deosebite în acest sens s-au obținut mai cu seamă în S.U.A., Anglia, U.R.S.S., Franța, R.F.G. și Italia.

Actualitatea chestiunii utilizării matematicii în științele istorice, dimpreună cu numeroasele ei consecințe, a fost subliniată cu pregnanță de ultimul Congres Internațional de Istorie de la Moscova (16—23 august 1970), în cadrul căruia a polarizat dezbaterile de metodologie și a format obiectul mai multor referate¹. La scurt timp după Congresul de la Moscova, problema a fost reluată și aprofundată în cadrul unei alte manifestări internaționale — Conferința anglo-română de la Mamaia (16—24 septembrie 1970). Organizată de către *Academia R. S. România* și *Royal Society of London*, reuniunea de la Mamaia s-a bucurat de o largă participare a unor oameni de știință din țară și de peste hotare. În afară de specialiști din Anglia și România, au prezentat comunicări ori au participat la dezbateri numeroși cercetători din Statele Unite, Italia, Franța, India, R.F.G., Suedia, Bulgaria și R.S.S. Estoniană. Conferința a fost dominată de prezența unor prestigioase personalități științifice: profesorii Grigore C. Moisil și David G. Kendall (Cambridge, Marea Britanie), principalii inițiatori, prof. C. Moberg (Suedia), R. Rao (India), J. Kruskal (Statele Unite), L. L. Cavalli-Sforza (Italia) și K. Goldmann (R.F.G.). Programul a înserat nu mai puțin de 56 comunicări care au abordat cele mai diverse aspecte privind stadiul actual ori perspectivele aplicării metodelor matematice în studierea istoriei: chestiuni de tipologie și clasificare, seriere și agregare, teoria codurilor și a „jocurilor strategice“, genetică etc. Au fost ascultate cu deosebit interes, stîrnind ample discuții, comunicările susținute de: acad. Grigore C. Moisil, *Sistemele de axiome ale relațiilor de similaritate*; David G. Kendall, *Reconstruirea hărților cu ajutorul proximităților*; Idem, *Seriearea cu ajutorul matricelor de abundență*; P. Tăutu și M. Iosifescu (România), *Inferență bayesiană într-o problemă de arheologie*; J. Deetz (S.U.A.), *Experiența*

¹ Vezi Jean Schneider (France), *La machine et l'histoire (De l'emploi des moyens mécaniques et électroniques dans la recherche historique)*, Moscou, 1970; D. V. Deopik și colab., *Quantitative and Machine Methods of Processing Historical Information*, Moscow, 1970; J. H. Hexter (S.U.A.), *History, the Social Sciences, and Quantification*, Moscow, 1970.

în problema serierii; H. Solomon (S.U.A.), *Metode de agregare și aplicații*; F. R. Hodson (Marea Britanie), *Tipologia numerică în arheologie*; T. H. Hollingsworth (Marea Britanie), *Metodele matematice în analiza datelor istorice. Un avertisment*; V. Bulgaru (România), *Teoria seriilor istorice* elaborate de A. D. Xenopol, ca o abordare matematică în științele istorice; J. Haigh (Marea Britanie), *Problema concatenării manuscriselor*; S. C. Niță, *Concatenarea diferitelor variante ale unei cronici românești (Codicele Cantacuzinesc)*; R. W. Hiron (Marea Britanie), *Cercetări statistice în problema migrațiilor*; A. W. F. Edward (Marea Britanie), *Abordarea matematică a problemei evoluției umane*; N. Opreșcu (România), *Utilizarea volumului informației în cercetarea arheologică și istorică*; A. E. Gelfand (Marea Britanie), *Abordarea matematică a problemei serierii în arheologie*; L. L. Cavalli-Sforza (Italia), *Problemele concatenării în analiza registrelor parohiale*; L. I. Boneva (Bulgaria), *O nouă abordare a problemei serierii cronologice și aplicații la cronologia operelor lui Platon*; A. C. Spaulding (S.U.A.), *Bazele matematice ale tipologiei și taxonomiei*; Alexandra Ștefan (România), *Aplicarea metodelor matematice și a calculatoarelor în epigrafie*. Din inițiativa organizatorilor, toate comunicările și intervențiile la Conferință vor apărea într-un volum editat în limba engleză.

Valoarea și noutatea contribuțiilor prezentate, înalta ținută a dezbaterilor, rezultatele teoretice și practice dobândite în urma schimbului de vederi efectuate, organizarea ireproșabilă a reuniunii situează Conferința anglo-română de la Mamaia printre manifestările științifice de prim rang găzduite de România în anul 1970.

Gh. Buzatu

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 3 iulie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istoric-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Reforma agrară din 1921 în România. Consecințele aplicării ei*, elaborată de D. Șandru.

Lucrarea cuprinde trei capitole: cap. I — „Legiferarea reformei agrare din 1921”; cap. II — „Aplicarea reformei agrare”; cap. III — „Consecințele reformei agrare”. În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde o „Introducere”, o „Încheiere” și „Bibliografia”.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. C. Cihodaru, președinte, prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific, prof. univ. dr. Mihai Todossia, dr. Nichita Adâniloae și dr. Vasile Arimia.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui D. Șandru titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 18 septembrie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929*, elaborată de Gh. Buzatu.

Lucrarea cuprinde șase capitole: cap. I — „Problema mondială a petrolului la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele trei decenii ale secolului al XX-lea”; cap. II — „Problema petrolului în România pînă la 1918”; cap. III — „Imperativele unei politici naționale a petrolului în România după primul război mondial”; cap. IV — „Politica României și asaltul trusturilor inter-

naționale pentru acapararea resurselor naționale de țiței (1918—1921)*; cap. V — „Înfăptuiri în domeniul politicii naționale a petrolului”; cap. VI — „Trus-turile petroliere internaționale și legea minelor din 1924”. În afară de capi-tolele menționate, teza mai cuprinde o „Introducere”, o „Încheiere” și „Biblio-grafia”.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. C. Cihodaru, pre-ședinte, prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific, prof. univ. dr. docent Constantin C. Giurescu, prof. univ. dr. Aron Petric, conf. univ. dr. N. Z. Lupu.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui Gh. Buzatu titlul științific de doctor în istorie.

Numărul colilor de tipar 36,5
Plănșe 16

Întreprinderea poligrafică Iași
str. V. Alecsandri nr. 12
R. S. România
Comanda nr. 252

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș. a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

I. C. E. LIBRI
Căsuța poștală 134—135
București
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate.

La revue *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”* paraît 1 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à

I. C. E. LIBRI
Boîte postale 134—135
Bucarest, Roumanie
ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”,
tom. VII, p. 1—554, Iași, 1970.*

40559

Lei 40